

พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย อุทาน

เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๓

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

โพธิวรรคที่ ๑

๑. ปฐมโพธิสูตร

ว่าด้วยปฏิจสงมุปบาทเป็นอนุโลม

[๑๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ใหม่ ๆ ประทับอยู่ที่โคนไม้โพธิ์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัชรา ที่ตำบลอุรุเวลา ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขด้วยบัลลังก์อันเดียว ตลอด ๗ วัน ครั้งนั้นแล พอสัปดาห์นั้นล่วงไป พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากสมาธินั้น ใ้ศ์ทรงมนสิการปฏิจสงมุปบาทอันเป็นอนุโลมด้วยดีตลอดปฐมยามแห่งราตรี ดังนี้ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสพายนะ เพราะสพายนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมี-

พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 2

เวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมี
อุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ
เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส
และอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีได้ด้วยประการ
อย่างนี้.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ ในเวลานั้นว่า

ในกาลใดแล ธรรมทั้งหลายมาปรากฏแก่
พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ ในกาลนั้น ความสงสัย
ทั้งปวงของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไปเพราะมารู้แจ้ง
ธรรมพร้อมด้วยเหตุ.

จบปฐมโพธิสูตรที่ ๑

ปรมัตถทีปนี อรรถกถา ขุททกนิกาย

อุทานวรรคณา

อาร์มภกถา

ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมนมัสการพระโลกนาถผู้ประกอบด้วยพระมหากรุณา ผู้ถึงฝั่งสาครคือไฉยธรรม ทรงแสดงธรรมอันละเอียดลึกซึ้งมีนัยอันวิจิตร.

ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมนมัสการพระธรรมอันสูงสุด ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบูชาแล้ว อันเป็นเหตุนำสัตว์ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะออกจากโลก

ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมนมัสการพระอริยสงฆ์ ผู้สมบูรณ์ด้วยศีลคุณเป็นต้น ผู้ดำรงอยู่ในมรรคและผล ผู้เป็นบุญเขตอันยอดเยี่ยม.

บุญอันใดเกิดจากการไหว้พระรัตนตรัยดังกล่าวมานี้ ขอให้ข้าพเจ้า เป็นผู้มีอันตรายอันเดชแห่งบุญขจัดแล้ว ในที่ทุกสถาน

พระมหาลีเจ้าผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูลทรงแสดงอุทานใด ด้วยนิทานนั้นๆ โดยอุปทานอันบริสุทธิ์ พระธรรมสังคากาอาจารย์ เมื่อจะยกอุทานทั้งหมดนั้นรวมไว้เป็นหมวดเดียวกัน แล้วร้อยกรองให้ชื่อว่า อุทาน อันเป็นเครื่องแสดงความสังเวชและความปราโมทย์ ในธรรมของพระชินเจ้า ประดับด้วยคาถาซึ่งมีโสมนัสญาณเป็นสมภูฐาน.

การที่ข้าพเจ้ากระทำการขณะพระรณอรธแห่งอุทานนั้น

ทำได้ยาก เพราะจะต้องใช้ญาณอันลึกซึ้งหยั่งลง ก็จริง ถึง
อย่างนั้น เหตุที่สัตตอุทาสน์พร้อมทั้งสังวรณนา ยังคงอยู่ การ
วินิจฉัยของบูรพาจารย์ชาวสีหฬ ก็ยังคงอยู่เหมือนกัน ฉะนั้น
ข้าพเจ้าจึงยึดเอาสัตตอุทาสน์นั้น หยั่งลงสู่กายทั้ง ๕ อาศัย
นัยอรรถกถาแก่นันบริสุทธินี้ ไม่ปะปนกัน ยึดเอาลัทธิของ
พระมหาเถระผู้อยู่ในมหาวิหาร เว้นอรรถที่มาซ้ำ ๆ ซาก ๆ
เสีย แจกแต่งอรรถกถาอุทานตามกำลังให้ดี ดังนั้น เมื่อข้าพเจ้า
หวังความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม จำแนกอรรถแห่งอุทาน
อยู่ ขอสาธุชนทั้งหลายจงรับเอาด้วยดีเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุทาน ความว่า ที่ชื่อว่า อุทาน ด้วย
อรรถว่ากระไร ด้วยอรรถว่าเปล่งออก. ที่ชื่อว่า อุทานนี้ คืออะไร ?
คือ การเปล่งอันตั้งขึ้นด้วยกำลังของปิตติ. เหมือนอย่างว่า วัตถุที่จะพืง
น้ำมันน้ำมันเป็นต้นอันใด ไม่สามารถจะนับเอาประมาณได้ ย่อมไหลไป
วัตถุนั้นเรียกว่า อวเสกะ ไหลลง อนึ่ง สายน้ำใด ไม่อาจขังติดเหมือน
ท่วมไป สายน้ำนั้นเรียกว่า โอมะ ห้วงน้ำ จันใด สิ่งใดที่ตั้งขึ้นด้วย
กำลังปิตติ แผ่ซ่านไปด้วยกำลังวิตก ไม่สามารถดำรงอยู่ภายในหทัยได้
ก็ฉนั้น ความเปล่งออกอันพิเศษนั้นเป็นของยิ่ง ไม่ตั้งอยู่ภายใน ออก
ไปภายนอก ทางจิตตารมณ์ ไม่ถึงการรับเอา เรียกว่า อุทาน อากาธอันนี้
ย่อมได้แม้ด้วยอำนาจความสังเวชในธรรม.

อุทานนี้นั้น บางแห่งเป็นไปด้วยอำนาจการประพันธ์เป็นคาถา
บางแห่งเป็นไปด้วยอำนาจคำพูด. ก็ลักษณะอุทานอันใดที่ท่านกล่าวไว้ใน

อรรถกถาว่า เกี่ยวด้วยคาถาอันสำเร็จมาแต่โสมนัสญาณนั้น กล่าวโดย
ส่วนข้างมาก. ก็โดยมากอุทาน ท่านกล่าวด้วยการปรพันธ์เป็นคาถา
และตั้งขึ้นด้วยอำนาจปิติและโสมนัส แต่อุทาน แม้นอกนี้ ย่อมได้ใน
ประโยชน์มีอาทิว่า อตุลิติ ภิกขเว ตทายตนํ ยตุถ เนว ปฐวี น อาโป ภิกขุ
ทั้งหลาย อายตนะนั้นมิได้อยู่ ในที่ที่ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ ไม่มี และได้ใน
ประโยชน์มีอาทิว่า สุขกามานิ ภูตานิ โย ทณฺฑเทน วิหีสติ ชนผู้ใดยอม
เบียดเบียนเหล่าสัตว์ผู้ใคร่ความสุข ด้วยอาชญา และได้ในประโยชน์มีอาทิว่า
สเจ ภายถ ทุภฺขสุส สเจ โว ทุภฺขมบฺปิยฺย ถ้าท่านกลัวทุกข์ ถ้าทุกข์ไม่
เป็นที่รักของท่าน อุทานนี้นั้น ดังกล่าวมาจะเป็นต้น มี ๓ อย่าง คือ
เป็นสัพพัญญูปุทธภายิต ๑ เป็นปัจเจกพุทธภายิต ๑ เป็นสาวกภายิต ๑.
ใน ๓ อย่างนั้น ปัจเจกพุทธภายิต มาในขัคควิสาณสูตร โดยนัยมีอาทิว่า

วางอาชญาในสัตว์ทั้งปวง ไม่เบียดเบียนสัตว์

เหล่านั้นแม้นตนหนึ่ง

ฝ่ายสาวกภายิตมาในเถรคาถา โดยนัยมีอาทิว่า

รากะทั้งปวงเราจะได้แล้ว โทสะทั้งปวงเราถอน

เสียแล้ว โมหะทั้งปวงเราจัดได้แล้ว เราเป็นผู้ดับ

เย็นสนิทแล้ว

และมาในเถรคาถาว่า

เราเป็นผู้สำรวมกาย วาจา และใจถอนตัณหา

พร้อมทั้งรากได้ เป็นผู้ดับเย็นสนิทแล้ว ดังนี้.

ก็อุทานเหล่านั้น เป็นอุทานของพระเถระและพระเถรีเหล่านั้น
อย่างเดียวกันหามีได้ โดยที่แท้เป็นชนิดสีหนาท (การบันลือคุณราชสีห์)

ก็มี. อุทานที่เทวดามีท้าวสักกะเป็นต้นภายิตไว้ มีอาทิว่า **โอโห ทานํ
ปรมทานํ กตุสเป สุปปติฏฺฐิตํ** และอุทานที่มนุษย์ทั้งหลาย มีโสณทัณฑ-
พราหมณ์เป็นต้นภายิตไว้มีอาทิว่า **นโม ตสฺส ภควโต** เป็นอุทานที่ยก
ขึ้นสู่สังคีตทั้ง ๓ ครั้ง อุทานเหล่านั้นไม่ประสงค์เอาในที่นี้. ก็ภายิต
เหล่าใดที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเฉพาะพระองค์เองเป็นพุทธพจน์ และ
ภายิตเหล่าใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอา เมื่อจะทรงจำแนกแสดง
ปริยัติธรรมออกเป็น ๔ อย่าง ที่ตรัสว่า อุทาน ภายิตนั้นนั่นแหละพระ-
ธรรมสังคากาจารย์ร้อยกรองไว้ว่า อุทาน. อุทานนั้นนั่นแหละ ในที่นี้
ถือเอาโดยความเป็นสิ่งที่พึงสังวรธรรมา.

ส่วนคาถาใด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง ด้วยคาถามีอาทิว่า
อนกชาติสฺสาร์ ที่เป็นไปด้วยอำนาจอุทานที่ควงแห่งโพธิพฤษภ และ
คาถาอุทานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าหลายแสนพระองค์ไม่ทรงละ. แต่ครั้ง
ต่อมา คาถาเหล่านั้น พระธรรมสังคากาจารย์ทั้งหลาย ไม่ได้ร้อยกรอง
ไว้ในอุทานบาลี ร้อยกรองไว้ในธรรมบท เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสดงแก่ภิกษุผู้เป็นธรรมกัณฑ์คาริก. ก็คำอุทานว่า **อญฺญาติ วต โภ
โกญฺจทญฺโถ อญฺญาติ วต โภ โภญฺจทญฺโถ** ดังนี้ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสให้มิเสียดีกก้องแพร่หลาย สามารถประกาศแก่เทวดาและมนุษย์
ทั้งหลายในหมื่นโลกธาตุ แม้นั้น เป็นเหตุเกิดจากการพิจารณาถึงความ
ลำบากของพระองค์มีผล เพราะอริยมรรคตามที่ทรงแสดงอัน เป็นส่วน
หนึ่งของธรรมที่พระองค์ทรงบรรลु เป็นมรรคที่พระเถระบรรลุก่อนกว่า
พระสาวกทั้งปวง ในบรรดาสาวกทั้งหลาย ในเวลาจบเทศนาพระธัมมจัก-
กัปปวัตตนสูตร และเป็นเหตุเกิดจากการพิจารณาสัมมาปฏิบัติของภิกษุ

ทั้งปวง ในครั้งปฐมโพธิกาล เป็นเพียงอุทานที่เกิดจากปิติและโสมนัส
คุณคำมีอาทิว่า สมัยหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายทำให้เรายินดีหนอ ไม่เป็นคำ
ประกาศของความเป็นไปหรือหวนกลับมา คุณคำมีอาทิว่า ยथा หเว
ปาตุภวตฺติ ธมฺมา เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏ เพราะฉะนั้น
ไม่พึงเห็นว่า พระธรรมสังคากาจารย์ร้อยกรองไว้ในอุทานบาลี.

ก็อุทานนี้นั้น นับเนื่องในสูตรต้นตปิฎกในบรรดาปิฎก ๓ คือ วินัย-
ปิฎก สูตรต้นตปิฎก อภิธัมมปิฎก นับเนื่องในขุททกนิกาย ในบรรดา
นิกาย ๕ คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตรนิกาย
และขุททกนิกาย สงเคราะห์เข้าในอุทาน ในบรรดาสัตตสุตตมโหกิจ ๕
คือ สุตตะ เถยยะ เวชยาภรณ์ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก
อัปภุตธรรมและเวทลละ. สงเคราะห์เข้าในธรรมชั้นเล็กน้อย ในบรรดา
ธรรมชั้น ๘๔,๐๐๐ ธรรมชั้น ที่พระธรรมภิกษุทวารคณาภิษุ ปฏิญาณ
ไว้ดังนี้ว่า

ข้าพเจ้าเรียนจากพระพุทธเจ้า ๘๒,๐๐๐ ธรรม-

ชั้น จากภิกษุ ๒,๐๐๐ ธรรมชั้น รวมเป็นธรรม

ชั้น ๘๔,๐๐๐ ธรรมชั้น

ว่าโดยวรรคมี ๘ วรรค คือ โภธิวรรค มุจจลินทวรรค
นันทวรรค เมฆยวรรค มหาวรรค ชัจฉนทวรรค จุฬวรรค ปาฏลิกามิย-
วรรค. ว่าโดยสูตร สงเคราะห์เป็น ๘๐ สูตร. ว่าโดยคาถา สงเคราะห์
เป็นอุทานคาถา ๕๕ คาถา. ว่าโดยภาณวารประมาณ ๕ ครั้งภาณวาร.
ว่าโดยอนุสนธิ มี ๑ อนุสนธิ คือ ปุจฉาอนุสนธิในโพธิสูตรทั้งหลาย.
ในสุปปพุทธสูตร มี ๒ อนุสนธิ คือ ปุจฉาอนุสนธิและยถาอนุสนธิ. ใน
สูตรที่เหลือ มีอนุสนธิแต่ละอย่าง ด้วยอำนาจยถาอนุสนธิ แต่อัชฌาสนา-

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ ๘

สนธิไม่มีในที่นี้. มีการสงเคราะห์อนุสนธิ ๘๑ โดยประการทั้งปวง ด้วย
ประการฉะนี้. ว่าโดยบทมี ๒๑,๑๐๐ บท ว่าโดยบาทคาถามี ๘,๔๒๓
คาถา ว่าโดยอักขระมี ๖๗,๓๘๒ อักขระ. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว
คำนี้ไว้ว่า

อุทานว่าโดยย่อ ท่านประกาศไว้ว่ามี ๘๐ สูตร

๘ พรรค ๕๕ คาถา ส่วนภาณวาร ว่าโดยประมาณ
มีประมาณ ๕ ครั้งภาณวาร มีอนุสนธิ ๘๑ อนุสนธิ
ผู้มีปัญญาเห็นประจักษ์แสดงบทอุทานเหล่านี้ คำ
นวนได้ ๒๑,๐๐๐ บท

แต่เมื่อว่าโดยบทแห่งคาถา

ท่านแสดงไว้ ๘,๔๒๓ บาทคาถาประกาศอักขระ

ไว้ ๖๗,๓๘๒ อักขระ ดังนี้.

บรรดาศรรคทั้ง ๘ ของอุทานนั้น มีโพธิวรรค เป็นเบื้องต้น.
บรรดาสุตร มี โพธิสูตร เป็นที่ ๑. โพธิสูตรเมื่อนั้น มีนิทานที่ท่าน
พระอานนทกล่าวไว้ในคราวมหาสังคีตครั้งแรก มีอาทิว่า เอวมุเม สุต
ดังนี้ เป็นเบื้องต้น. ก็มหาสังคีตครั้งแรกนี้นั้น ยกขึ้นสู่ต้นติภาษาใน
วินัยปิฎกนั้นแล. ก็ในที่นี้ ถ้ามรรคที่ควรกล่าวเพื่อความฉลาดในนิทาน
เมื่อนั้น ท่านก็กล่าวไว้ในอรรถกถาที่ขนิกาย ชื่อสมังควลิลานินนแล
เพราะฉะนั้น พึงทราบโดยนัยดังกล่าวไว้ในอรรถกถา ชื่อว่าสมังควลีลา-
สินินนเกิด.

จบอาร์มภกตา

โพธิวรรควรรณาที่ ๑

อรรถกถาปฐมโพธิสูตร

ก็ในโพธิสูตรนี้ คำว่า เอวมเม สุต เป็นต้น เป็นนิทาน. บรรดา
บทเหล่านั้น ศัพท์ว่า เอว เป็นนิบาต. บทว่า เม เป็นต้น เป็นบทนาม.
บทว่า วิ ในบทว่า อรุเวลาโย วิหริติ นี้ เป็นบทอุปสรรค. บทว่า หริ
เป็นบทอาขยัต. การจำแนกบทในทุกบท พึงทราบโดยนัยนี้ เป็นอันดับ
แรกแล.

แต่เมื่อว่าโดยอรรถ เอว ศัพท์อันดับแรก มีอรรถหลายประเภท
มีอาทิว่า อุปมา อุปเทศ สัมปหังสนะ ครหณะ วจนสัมปฏิกคหะ
อาการ นิทสสนะ อวธารณะ. ปุจฉา อิหมัตถะ ปริมาณ. จริงอย่าง
นั้น เอว ศัพท์นั้นมาในอุปมา ในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า สัตว์ผู้เกิดมา
แล้วพึงทำกุศลให้มาก ฉะนั้น. มาในอุปเทศ (ข้อแนะนำ) ในประโยค
มีอาทิว่า ท่านพึงก้าวไปข้างหน้าอย่างนี้ ท่านพึงถอยกลับอย่างนี้. มาใน
สัมปหังสนะ (ความร่ำเรียง) ในประโยคมีอาทิว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค-
เจ้า ข้อนั้น เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระสุคต ข้อนั้นเป็นอย่างนั้น. มาใน
ครหณะ (การติเตียน) ในประโยคมีอาทิว่า ก็หญิงถ้อยนี้ กล่าวคุณของ
สมณะไล่นั้น ในที่ทุกหนทุกแห่ง (ไม่เลือกสถานที่) อย่างนี้ ๆ. มาใน
วจนสัมปฏิกคหะ. (การรับคำ) ในประโยคมีอาทิว่า ภิกษุเหล่านั้นรับ
พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เอว ภนเต อย่างนั้นแล พระเจ้าข้า.
มาในอาการ ในประโยคมีอาทิว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์
ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว อย่างแจ่มแจ้งด้วยอาการ

อย่างนี้แล. มาในนิทสสนะ (การชี้แจง) ในประโยคมีอาทิว่า มาเถิดท่าน
มาณพน้อย จงเข้าไปหาพระสมณะอนันท์ถึงที่อยู่ ครั้นแล้วจงถามถึงความ
อาพาธน้อย โรคน้อย ความคล่องแคล่ว พละกำลัง การอยู่ผาสุก กะท่าน
พระสมณะอนันท์ ตามคำของเราว่า สุกฺกมาณพโตทยยบุตร ถามถึง
อาพาธน้อย โรคน้อย ความคล่องแคล่ว พละกำลัง การอยู่ผาสุก กะ
ท่านพระอนันท์ และจงกล่าวอย่างนี้ว่า ดั่งข้าพเจ้าขอโอกาส ขอท่าน
พระอนันท์ จงกรุณาเข้าไปยังนิเวศน์ของ สุกฺกมาณพโตทยยบุตร. มา
ในอวชาธนะ (ห้ามความอื่น) ดูก่อนชาวกาลามะ ท่านสำคัญความข้อนั้น
เป็นอย่างไร ธรรมเหล่านี้ เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล. เป็นอกุศลพระ-
เจ้าข้า มิใช่หรือไม่ใช่. มิใช่พระเจ้าข้า. วิญญูชนคติเตียนหรือ
สรรเสริญ. วิญญูชนคติเตียนพระเจ้าข้า. ธรรมทั้งหลายที่สมาทานให้บริบูรณ์
แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูลหรือเพื่อทุกข์ หรือว่าไม่เป็น
ไป หรือในข้อนั้นเป็นอย่างไร. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมที่สมาทาน
ให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูลเพื่อทุกข์ ในข้อนี้
พวกข้าพระองค์มีความเห็นอย่างนั้น. มาในคำถาม ในประโยคมีอาทิว่า
ชนเหล่านั้น อาบน้ำอย่างดี ลูบไล้อย่างดี ปลูกผมและหนวด สวมใส่
มาลัยและเครื่องอาภรณ์ ฯลฯ อย่างนั้นหรือ. มาในอิทมัตถะ (อรรถแห่ง
อิท ศัพท์) ในประโยคมีอาทิว่า สิปปายตนะมากมายที่เข้ากับศีลปะนี้
อาการนี้ มีประการอย่างนี้. จริงอยู่ คต ศัพท์ มีการยกเรียกว่า ประการ.
ศัพท์ว่า วิชาการะ. ก็เหมือนกัน. จริงอย่างนั้น ชาวโลกกล่าว คต ศัพท์
ที่ประกอบกับ วิช ศัพท์ในอรรถว่าประการ. มาในปริมาณ ในประโยค
มีอาทิว่า มีการเปลี่ยนแปลงเร็วเป็นปริมาณ มีการสิ้นสุดอายุเป็นปริมาณ.

ก็ด้วย เอว์ ศัพท์ในคำว่า เอว์ วิตกุกิตฺ โน ตุมฺเหหิ เอวมายู-
ปริญฺโต เอว์ ศัพท์ที่ชื่อว่า มีอาการเป็นอรรถเท่านั้น เพราะกล่าวอาการ
ถามและอาการปริมาณมิใช่หรือ? ไม่ใช่ เพราะมีความแปลกกัน. ก็ เอว์
ศัพท์ในที่นี้บอกเพียงอาการ ท่านประสงค์เอาว่า มีอาการเป็นอรรถ. แต่
เอว์ ศัพท์ในคำมีอาทิว่า เอว์ พฺยา โข บอกความแปลกกันแห่งอาการ.
ก็ เอว์ ศัพท์เหล่านี้ ที่ชื่อว่าบอกความแปลกกันแห่งอาการ เพราะบอก
อาการแห่งคำถาม และอาการแห่งปริมาณ. ก็เพราะอธิบายอย่างนี้
อุทาหรณ์อุปมา มีอาทิว่า สัตว์เกิดมาก็ฉนั้นนั้นจึงจะถูก. ก็ในข้อนี้มีอธิบาย
ดังนี้ สัตว์ชื่อว่า มัจจะ เพราะมีอันจะพึงตายเป็นสภาวะ จำต้องบำเพ็ญ
บุญเป็นอันมากอันเป็นเช่นกลุ่มดอกไม้ เพราะควรแก่ฐานที่เป็นกองดอกไม้
ไม้ในกาลานี้ว่า

ยถาปี ปุปฺผราสฺมิหยา ภยิรามหาคุณฺเฬ พหู

เอว์ ชาเตน มจฺเจเน กตฺตพฺพํ กุสลํ พหุ

นายมาลาการผู้ฉลาด พึงกระทำพวกดอกไม้จาก

กองดอกไม้ให้มาก แม้ฉนั้นใด สัตว์ผู้มีอันจะพึงตาย

เป็นสภาวะเกิดแล้ว จำต้องทำกุศลให้มาก ฉนั้นนั้น

เพราะตั้งขึ้นจากเหตุแห่งการบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น มีเกิดในมนุษย์
การคบหาสัปปุรุษ การฟังพระสัทธรรม การทำไว้ในใจโดยแยบคาย
และการสมบรูณ์ด้วยโภคะ เป็นต้น เพราะประกอบด้วยคุณวิเศษมีความ
งามและมีกลิ่นหอมเป็นต้น เพราะฉะนั้น เมื่อว่าโดยไม้แปลกกัน จึงมี
กองดอกไม้ และกลุ่มดอกไม้เป็นเครื่องเปรียบ. อาการเปรียบเทียบกลุ่ม
ดอกไม้เหล่านั้น ท่านกล่าวไว้โดยกำหนดไม้แน่นอน ด้วย ยถา ศัพท์

กล่าวโดยกำหนดแน่นอน ด้วย เอว์ ศัพท์อีก. ก็อาการเปรียบเทียบนั้น เมื่อกำหนดลงไป โดยใจความก็เป็นเพียงอุปมาเท่านั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **อุปมายิ อากโต** มาในอุปมา ดังนี้.

อนึ่ง อาการคือการแนะนำในความเพียบพร้อมด้วยมารยาทอันสมควรแก่สมณะที่ท่านแนะนำไว้โดยนัยมีอาทิว่า ฟิงก้าวไปอย่างนี้ คือโดยอาการนี้ นั่น ว่าโดยอรรถก็คืออุปเทศนั่นเอง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เอว์ ศัพท์มาในอุปเทศ ในประโยคมีอาทิว่า ท่านฟิงก้าวไปอย่างนี้ ฟิงถอยกลับอย่างนี้.

ในคำว่า **เอวมตฺ ภาควา เอวมตฺ สุกต** นี้ ฟิงทราบโดยนัยที่ท่านกล่าวไว้ว่า การหัวเราะ คือ การทำความพอใจ ได้แก่ ความร่าเริง โดยประการแห่งคุณที่มีอยู่ในข้อที่ผู้รู้หรือตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วทำมิให้คลาดเคลื่อน. ในชื่อว่า **เอวมเว ปนยิ** นี้ ฟิงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วว่า เป็นอาการแห่งการติเตียน. ก็อาการคือการติเตียนนั้น ย่อมรู้ได้ว่าท่านประกาศไว้ด้วย เอว์ ศัพท์ในที่นี้โดยเทียบเคียงกับ **ขุสณ** ศัพท์ ชูว่า หลงถ้อยเป็นต้น. ฟิงทราบว่า แม้อาการคือการเปรียบเทียบ ท่านกล่าวไว้โดยเทียบเคียงศัพท์มี **ปุพพราสี** ศัพท์เป็นต้น ที่ท่านกล่าวไว้โดยอุปมาเป็นต้น เหมือนในอาการติเตียนนี้.

ด้วยคำว่า **เอวญจ วเทหิ** นี้ ท่านกล่าวว่า อาการคือการกล่าวที่จะฟิงกล่าวในบัดนี้ว่า ข้าพเจ้ากล่าวอาการอย่างใด ท่านจงกล่าวกะสมณะอาณนทด้วยอาการอย่างนั้น ท่านแสดงใจด้วย เอว์ ศัพท์ เพราะฉะนั้น เอว์ ศัพท์นั้น จึงมีนิทสสนะเป็นอรรถ.

แม้ในบทว่า **เอว์ โน** นี้ เพราะเมื่อตั้งคำถามว่า ไม่เป็นอย่างนั้น

หรือ หรือว่าในข้อนั้นเป็นอย่างไร ด้วยอำนาจการถือเอาตามอนุมัตติ เพื่อจะให้รู้การตกลงโดยภาวะที่ทำตามที่กล่าวแล้วนั้น นำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ และทุกข์มาให้ จึงตอบว่า ในข้อนั้นไม่เป็นเช่นนั้น การสันนิษฐานอาการเช่นนั้นย่อมรู้ได้ว่าท่านให้แจ่มแจ้งแล้วด้วย เอวั ศัพท์. ก็อาการที่เป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ก็เอื้อกุลเพื่อทุกข์แห่งกรรมเหล่านั้น เมื่อกำหนดแน่นอนเมื่อวาระเป็นอรรถ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เอวั ศัพท์ มาในอวชาระ ในประโยคมีอาทิว่า เอวั โน เอกุถ โหติ ในข้อนี้สำหรับข้าพระองค์เป็นอย่างนี้.

ท่านกล่าวถึง เอวั ศัพท์เหล่านั้นอันบ่งถึงความแปลกกันแห่งอาการอย่างนั้น ว่ามีอรรถอุปมาเป็นต้น เพราะมีความเป็นไปโดยอรรถพิเศษ มีอุปมาเป็นต้น. ก็ เอวั ศัพท์ ในคำว่า เอวมุญฺหเต นั้น มีการรับคำเป็นอรรถ เพราะภิกษุทั้งหลายผู้ประกอบในการใส่ใจด้วยดีซึ่งการฟังธรรม กล่าวไว้ด้วยสามารถารู้เฉพาะซึ่งภาวะที่ตนตั้งอยู่ในธรรมนั้น. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงอธิบายไว้ว่า บทว่า เอวมุญฺหเต ได้แก่ สาธุ ญฺหเต สุกฺขํ ญฺหเต ดังนี้. ในที่นี้ เอวั ศัพท์นี้นั้น ฟังเห็นว่า ลงในอรรถว่า อาการ นิทฺตนะ และอวชาระ.

ใน ๓ อย่างนั้น ด้วย เอวั ศัพท์ มีอาการเป็นอรรถ พระเถระแสดงอรรถนี้ว่า ใครสามารถจะรู้พระดำรัสของพระเจ้าพระภาคเจ้านั้นโดยประการทั้งปวง ซึ่งมีนัยต่าง ๆ อันละเอียดเกิดจากอหยาศัยเป็นอนก สมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะมีปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ลึกโดยธรรม อรรถ เทศนา และปฏิเวธ อันมาปรากฏทางโสตวิญญาณโดยเหมาะสมแก่ภาษาของตน ๆ แห่งสรรพสัตว์ ก็ข้าพเจ้าแม้ทำความประสงค์เพื่อจะฟังให้เกิด

โดยประการทั้งปวงก็ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ คือ แม่ข้าพเจ้า ก็ได้สดับมาแล้ว ด้วยอาการอย่างหนึ่ง.

ก็ในที่นี้ นัยมีอย่างต่าง ๆ โดยประเภทอารมณ์เป็นต้น กล่าวคือ เอกัตตนัย นานัตตนัย อภัยปารนัย เอวังธัมมตายนัย และกล่าวคือนันทิยาวิภูฏนัย ติปุกขลนัย สิววิกกีลิตนัย ทิสาลอจนนัย และ อังกุสนนัย ชื่อว่า นานานัย. อีกอย่างหนึ่ง นัยทั้งหลายมีบาติเป็นคติ และนัยเหล่านั้น ชื่อว่า นานานัย เพราะมีประการต่าง ๆ ด้วยอำนาจบัญญัติและอนุบัญญัติเป็นต้น ด้วยนัยที่เป็นส่วนแห่งสังกิเลสเป็นต้น และนัยที่เป็นโลกิยะเป็นต้น และนัยที่คละกันทั้งสองนั้นด้วยอำนาจกุศลเป็นต้น ด้วยอำนาจขันธเป็นต้น ด้วยอำนาจสังคหะเป็นต้น ด้วยอำนาจสมยวิมุตติเป็นต้น ด้วยอำนาจรูปณะเป็นต้น ด้วยอำนาจกุศลมูลเป็นต้น และด้วยอำนาจคิกปีฎฐานเป็นต้น. ชื่อว่า ละเอียดโดยนัยต่าง ๆ เพราะละเอียดอ่อนสุขุมโดยนัยเหล่านั้น.

อาสาชะนั้นแหละ ชื่อว่า อธิยาศัย. ก็อธิยาศัยนั้นมีหลายอย่าง โดยความต่างแห่งภาวะมีความเป็นของเที่ยงเป็นต้น และโดยความต่างแห่งความที่สัตว์มีกิเลสจตุฐลีโนดวงตาน้อยเป็นต้น หรือมีอย่างเป็นอนเอกมีอาทิวา อธิยาศัยของตนเป็นต้น ชื่อว่า อนเอกธิยาศัย. อนเอกธิยาศัยนั้น ชื่อว่า อนเอกธิยาศัยสมุฏฐาน เพราะมีสมุฏฐานเป็นเหตุเกิดขึ้น.

ชื่อว่า สมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ เพราะประกอบด้วยบทแห่งอรรถ ๖ อย่าง คือ สังกาสนะ (คล้ายกัน) ปกาสนะ (ประกาศ) วิวรรณะ (ไขความ) วิภชนะ (จำแนก) อุตตานีภระณะ (ทำให้ตื่น) และบัญญัติ (ชื่อ) และประกอบด้วยบทแห่งพยัญชนะ ๖ อย่าง คือ อักษระ

บทพยัญชนะ อากาโร นินฺตติ และนินฺเตส แห่งสมบัติของอรรถแห่งศีล เป็นต้น และสมบัติแห่งพยัญชนะอันทำความแจ่มแจ้งแห่งอรรถมีศีลเป็นต้นนั้น

ชื่อว่า มีปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เพราะมีปาฏิหาริย์ต่าง ๆ หรือมากมาย โดยความต่างแห่งอิทธิปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ และอนุศาสนีปาฏิหาริย์ และโดยความต่างแห่งอารมณ์เป็นต้นของปาฏิหาริย์แต่ละอย่าง บรรดาปาฏิหาริย์เหล่านั้น. ในข้อนี้ เมื่อมีอรรถว่า ชื่อว่า ปาฏิหาริย์ เพราะกำจัดกรรมที่เป็นข้าศึก คือ เพราะกำจัดกิเลสมีราคะเป็นต้น กิเลสมีราคะเป็นต้น ที่เป็นข้าศึกอันจะพึงกำจัดไม่มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า. เมื่อจิตปราศจากอุปกิเลสประกอบด้วยคุณ ๘ ประการ กำจัดกรรมที่เป็นข้าศึกได้แล้ว ปาฏิหาริย์แสดงฤทธิ์ได้ แม้สำหรับปุถุชนก็ยังเป็นไปได้ เพราะฉะนั้น เมื่อว่าโดยโวหารที่เป็นไปในการแสดงฤทธิ์นั้น จึงไม่อาจจะกล่าวได้ว่าปาฏิหาริย์ในที่นี้. ก็ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ประกอบด้วยพระมหากรุณายังมีกิเลสที่อยู่ในเวไนยสัตว์เป็นข้าศึกอยู่ไซ้ เพราะกำจัดกิเลสอันเป็นข้าศึกนั้นได้ จึงเรียกว่า ปาฏิหาริย์ เมื่อเป็นอย่างนั้น ข้อนี้ จึงถูกต้อง.

อีกอย่างหนึ่ง พวกเดียรถีย์ เป็นข้าศึกต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระศาสนา เพราะกำจัดพวกเดียรถีย์เหล่านั้นได้ จึงเรียกว่า ปาฏิหาริย์. จริงอยู่ เดียรถีย์เหล่านั้น ถูกพระองค์ทรงกำจัด คือขับไล่ออกด้วยอิทธิปาฏิหาริย์อาเทศนาปาฏิหาริย์และอนุศาสนีปาฏิหาริย์ ด้วยอำนาจการกำจัด ทัฬหีและด้วยไม่มีความสามารถในการประกาศทัฬหี อีกอย่างหนึ่ง ศัพท์ว่า ปฏินิ ย่อมให้รู้อรรถของศัพท์ว่า ปจฺจณินิ เหมือน ปฏินิ ศัพท์ใน

ประโยชน์อาทิว่า **ตสุมี ปฏิปวิภูมฺหิ อญฺโณ อคฺจฺจติ พฺราหฺมโณ** เมื่อพราหมณ์นั้นเข้าไป พราหมณ์อีกคนหนึ่งจึงมา. เพราะฉะนั้น เมื่อจิตทั้งมันปราศจากอุปกิเลส บุคคลผู้ทำกิจแล้วพึงนำไป คือให้เป็นไปในภายหลัง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **ปาฏิหาริย์**. อีกอย่างหนึ่ง เมื่ออุปกิเลสของตนถูกมรรคอันสัมปยุตด้วยฌานที่ ๔ ขจัดแล้ว การกำจัดในภายหลัง ชื่อว่า **ปาฏิหาริย์**. อนึ่ง อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ และอนุศาสนิปาฏิหาริย์ อันผู้ปราศจากอุปกิเลสเสร็จกิจแล้ว พึงให้เป็นไปอีก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ อนึ่ง เมื่ออุปกิเลสของตนถูกขจัดแล้ว การกำจัดอุปกิเลสในสันดานของบุคคลอื่นก็ย่อมมี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีปาฏิหาริย์. ปาฏิหาริย์นั้นแหละ เป็น **ปาฏิหาริย์**. อีกอย่างหนึ่ง เมื่อว่าโดยปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์แต่ละอย่างที่มีในหมวดแห่งอิทธิปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์และอนุศาสนิปาฏิหาริย์ ท่านเรียกว่า **ปาฏิหาริย์**. อีกอย่างหนึ่ง ฌานที่ ๔ และมรรค ชื่อว่า **ปาฏิหาริย์** เพราะกำจัดธรรมที่เป็นข้าศึก. พึงทราบอรรถว่า ปาฏิหาริย์ เพราะเกิดในฌานที่ ๔ และมรรคนั้น หรือเป็นนิमितในฌานที่ ๔ และมรรคนั้น หรือมาจากฌานที่ ๔ และมรรคนั้น ดังนี้.

ก็เพราะเหตุความลึกโดยธรรม อรรถ เทศนา และปฏิเวธ กล่าวคือแบบแผน อรรถ เทศนาและการตรัสรู้ชื่อของแบบแผนเป็นต้นนั้น หรือกล่าวคือ เหตุและผลอันแผ่ลึกลงมาแต่เหตุ ทั้งเหตุทั้งผล บัญญัติและปฏิเวธ ซึ่งเป็นภาวะอันสัตว์ผู้มีได้สร้างสมกุศลสมภารไว้หาที่พึงไม่ได้ และหยั่งรู้ได้ยาก เหมือนมหาสมุทรอันสัตว์ทั้งหลาย มีกระต่ายเป็นต้นไม่อาจหยั่งถึง เพราะฉะนั้น พระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า

ลึกโดยธรรม อรรถ เทศนา และปฏิเวธ เพราะประกอบด้วยภาวะที่ลึก & ประการนั้น.

การประกาศพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างเดียวเท่านั้น เป็นไปในขณะเดียว ย่อมควรจะถือเอาได้ไม่ก่อนและไม่หลัง โดยภาษาของตนๆ แห่งสัตว์ทั้งหลายผู้มีภาษาต่าง ๆ กัน. จริงอยู่ พุทธานุภาพของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอจินไตย เพราะเหตุนั้น ฟังทราบว่าย่อมปรากฏทางโศคประสาทของสรรพสัตว์ โดยสมควรแก่ภาษาของตน ๆ.

ด้วย เอวั ศัพท์มีนิตัสสนะเป็นอรรถ พระเถระเมื่อจะเปลื้องตนว่าเราไม่ใช่พระสัณฺฑิ พระสูตรนี้ เรามิได้ทำให้แจ้งเอง จึงแสดงไขพระสูตรทั้งสิ้นที่จะฟังกล่าวในบัดนี้ว่า เราได้สดับบทแล้วอย่างนี้ คือ แม้เราก็ได้สดับฟังมาแล้วอย่างนี้.

ด้วย เอวั ศัพท์อันมีอวธารณะเป็นอรรถ พระเถระเมื่อจะแสดงกำลังการทรงจำของตน โดยสมควรแก่ภาวะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญไว้อย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุผู้เป็นสาวกของเรา อานนทฺ์เป็นเลิศของภิกษุผู้เป็นพหูสูต ผู้มีคติ มีสติ มีริติ (และ) ผู้เป็นอุปัฏฐาก และคำที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรสรรเสริญไว้อย่างนี้ว่า ท่านพระอานนทฺ์เป็นผู้ฉลาดในอรรถ ฉลาดในธรรม ฉลาดในพยัญชนะ ฉลาดในนิรุตติ ฉลาดในอักขระ เบื้องต้นและเบื้องปลาย จึงให้เหล่าสัตว์เกิดความประสงค์ที่จะฟังว่า เราได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ และพระสูตรนั้นแลว่าโดยอรรถหรือพยัญชนะ ไม่หย่อนไม่ยิ่งกว่ากัน เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงไม่ฟังเห็นโดยประการอื่น. บทว่า อญฺญตา คือ โดยประการอื่นจากอาการที่ได้ฟังมาแล้วเฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่มิใช่โดย

ประการอื่นจากอาการที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว. จริงอยู่ เทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีอนุภาพเป็นอินโดย. เทศนานั้น ใคร ๆ ไม่อาจรู้ได้โดยอาการทั้งปวง เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวเนื้อความนี้ไว้ดังนี้แล. จริงอยู่ คำสั่งแห่งการทรงจำ ก็คือการที่ไม่ผิดพลาดจากอาการที่ได้ฟังมาแล้วเลย.

เม ศัพท์ ปราภฏในอรรถทั้ง ๓. จริงอย่างนั้น เม ศัพท์นั้นมีอรรถว่า มยา เหมือนในประโยคมีอาทิว่า **คาถาภคิต์ เม อโฆขเนยฺย** โภชนะที่ได้มาเพราะขบรื้อยกรอง อันเราไม่ควรบริโภค. เม ศัพท์มีอรรถว่า มยุหิ ในประโยคมีอาทิว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คังข้าพระองค์ขอวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ. เม ศัพท์ มีอรรถว่า มม ในประโยคมีอาทิว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเป็นธรรมทายาทของเรา. แต่เม ศัพท์ในที่นี้ ใช้ในอรรถ ๒ อย่างคือ **มยา สุตฺ** และ **มม สุตฺ**.

แต่ในที่นี้ เม ศัพท์แม่ทั้ง ๓ อย่าง ย่อมปราภฏในอรรถเดียวเท่านั้น เพราะเป็นไปในสันดานของตน กล่าวคือ เกิดเฉพาะในตนที่จะฟังกล่าวอย่างนี้ว่า สภาวะใด ไม่เป็นอื่น สภาวะนั้นคืออตฺตา ก็จริงถึงอย่างนั้น ก็รู้ได้ทันทีว่า ความต่างแห่งอรรถนี้ กล่าวคือ ความพิเศษแห่งภณณะและสัมปทานะ เป็นต้น. เพราะฉะนั้น ฟังเห็นว่า เม ศัพท์ ท่านกล่าวว่า ปราภฏในอรรถ ๓ อย่าง.

สุด ศัพท์ในบทว่า สุตฺ นี้ ทั้งมีอุปสรรคและไม่มีอุปสรรค มีประเภทแห่งอรรถเป็นอันมาก เช่น คมนะ วิสสุตตะ กิลินนะ อุปจิตตะ อนุโยคะ โสตวิญญูญะ โสตทวารานุสสารวิญญาตะ เป็นต้น . จริงอยู่

อุปสรรคยอมทำกริยาให้พิเศษขึ้นก็จริง ถึงกระนั้น แม้เมื่อมีอุปสรรค
สุด ศัพท์นั้นแหละก็บังถึงอรรถนั้น เพราะส่องถึงอรรถ เพราะฉะนั้น
ในการขยายความของ **สุด** ศัพท์ที่ไม่มีอุปสรรค จะถือเอาสุดมีอุปสรรค
ก็ไม่ผิด. ในคำว่า **สุด** นั้น **สุด** ศัพท์มีอรรถว่าไป ในประโยคมีอาทิว่า
เสนา ย ปสูโต ไปด้วยกองทัพ. **สุด** ศัพท์มีอรรถว่าวิสสุดธรรมใน
ประโยคมีอาทิว่า **สุดทมฺมุตฺต ปสูโต** ผู้มีธรรมปรากฏแล้ว เห็นอยู่.
สุด ศัพท์มีอรรถว่า **กิลเสณ กิลินฺหา กิลินฺหุตฺต** ในประโยคมีอาทิว่า
ภิกษุณีผู้กำหนดด้วยราคะ ต่อบุรุษผู้กำหนดด้วยราคะ. **สุด** ศัพท์มีอรรถว่า
สั่งสมในประโยคมีอาทิว่า **ตุมฺเหหิ ปุณฺณํ ปสูตํ อนปฺปกํ** ท่านสั่งสม
บุญไว้มีใช้น้อย. **สุด** ศัพท์มีอรรถว่า **ณานานุยุตฺตา** ในประโยคมีอาทิว่า
เย ณาปสูตา ธีรา ชนเหล่าใดเป็นนักปราชญ์ประกอบในณาน. **สุด**
ศัพท์มีอรรถว่า **โสตวิญญฺเยยฺส**. ในประโยคมีอาทิ ว่า **ทิกฺขุจํ สุตํ มุตํ** รูป
ที่เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ. **สุด** ศัพท์ที่มีอรรถว่าทรงความรู้
ตามกระแสแห่งโสตทวาร ในประโยคมีอาทิว่า **สุดทโร สุตสนฺนิจโย**
ทรงไว้ซึ่งสุตะ สั่งสมสุตะ. แต่ในที่นี้ **สุด** ศัพท์นั้น มีอรรถว่า **อุปฺชาริตํ**
อันท่านทรงไว้ หรือ **อุปฺชาธณํ** การทรงไว้ ตามกระแสแห่งโสตทวาร.
จริงอยู่ เมื่อเมศัพท์มีมยศัพท์เป็นอรรถ ความว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้ว
อย่างนี้ คือ ทรงไว้ตามกระแสแห่งโสตทวาร ดังนี้ จึงจะควร. เมื่อเมศัพท์
มีมยศัพท์เป็นอรรถ ความว่า การฟังของข้าพเจ้าอย่างนี้ คือ การทรงจำ
ตามกระแสแห่งโสตทวาร ดังนี้ จึงจะถูก.

บรรดาบททั้ง ๓ ตามที่กล่าวมานั้น เพราะเหตุที่เอาศัพท์ ใช้เคียง

กับสุตศัพท์ ฟังส่งถึงกิริยา คือการฟัง ฉะนั้น บทว่า เอว^๑ เป็นคำ
แสดงใจถึงกิจแห่งวิญญาณที่เป็นไปทางโสตทวาร มีโสตวิญญาณและ
สัมปฏิจฉณะ เป็นต้น และแห่งวิญญาณที่เป็นไปทางมโนทวาร อันวิญ-
ญาณทางโสตทวารนั้นนำมา. บทว่า เม เป็นบทแสดงใจถึงบุคคลผู้ฟัง-
พร้อมด้วยวิญญาณดังกล่าวแล้ว. จริงอยู่ พากย์คือคำพูดที่เป็นประโยค
ทุกพากย์ประกอบด้วยอรรถแห่ง เอว^๑ อักษรนั่นเอง เพราะพากย์เหล่านั้น
มีวาทธนะเป็นผล. บทว่า สุต^๒ เป็นบทแสดงใจถึงการถือเอา ไม่ยิ่งไม่
หย่อนและไม่วิปริต จากการปฏิเสชการไม่ได้ยิน. เหมือนอย่างว่า การ
ฟังควรจะกล่าวว่า สุตเมว^๓ ฉันใด การฟังนั้นก็ฉันนั้น เป็นการฟังถูกต้อง
คือ เป็นการถือเอาไม่หย่อน ไม่ยิ่ง และไม่วิปริต. อีกอย่างหนึ่ง เสี่ยง
ที่บ่งถึงอรรถโดยส่งถึงอรรถในลำดับแห่งเสี่ยง เพราะเหตุนี้ ในฝ่ายนี้
เพราะเหตุที่สุตศัพท์นี้มีอรรถที่ท่านกล่าวไว้ดังนี้ว่า อสูต^๔ น โหติ การ
ไม่ได้ยิน ไม่มี ฉะนั้น บทว่า สุต^๒ จึงเป็นบทแสดงใจถึงการถือเอาไม่
หย่อน ไม่ยิ่ง และไม่วิปริต โดยปฏิเสชภาวะที่ไม่ได้ยิน. พระเถระกล่าว
อธิบายคำนี้ไว้ดังนี้ เราได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ เราไม่ได้เห็น เราไม่ทำให้
แจ้งด้วยสยัมภูญาณ หรือเราไม่ได้มาโดยประการอื่น. อีกอย่างหนึ่ง เรา
ได้ฟังมาแล้วทีเดียว และการฟังนั้นแลเป็นการฟังชอบแท้. อีกอย่างหนึ่ง
ในเอวศัพท์ซึ่งมีวาทธนะเป็นอรรถ ก็มีอรรถโยชนา การประกอบความ
ดังว่ามานี้. สุตศัพท์ที่เพ่งถึงเอวศัพท์นั้น มีอรรถแน่นอน เพราะฉะนั้น
สุตศัพท์ซึ่งบ่งถึงเอวศัพท์นั้น ฟังทราบว่าเป็นปฏิเสชภาวะที่ไม่ได้ยิน และ

* สิงหลว่า- ฉะนั้น บทว่า เอว^๑ เป็นคำแสดงถึงกิจแห่งวิญญาณทางมโนทวารอันเกิดขึ้นแล้ว
ในลำดับแห่งวิญญาณทางโสตทวาร มีโสตวิญญาณและสัมปฏิจฉณะ เป็นต้น.

ว่าเป็นการแสดงให้เห็นถึงการถือเอาไม่หย่อน ไม่ยิ่ง และไม่วิปริต ดังนั้น ฟังเห็นว่าท่านกระทำอรรถโยชนาแห่งศัพท์ทั้ง ๓ แม้ด้วยอำนาจแห่งการฟัง เหตุแห่งการฟัง และความแปลกกันแห่งการฟัง.

อนึ่ง บทว่า เอว เป็นการประกาศภาวะแห่งวิญญูณวิถิที่เป็นไปตามกระแสแห่งโสตวิญญูณนั้น เป็นไปในอารมณ์โดยประการต่างๆ โดยการยึดเอาอรรถและพยัญชนะต่างๆ เพราะทำอธิบายว่า เอวศัพท์ มีอาการเป็นอรรถ. บทว่า เม เป็นนทประกาศอรรถ. บทว่า สุต เป็นบทประกาศธรรม เพราะวิญญูณวิถิตามที่กล่าวแล้วมีปริยัติธรรมเป็นอารมณ์. จริงอยู่ ในข้อนี้มีความ संबัดงต่อไปนี้ ข้าพเจ้าไม่ได้กระทำกิจอย่างอื่น แต่กระทำกิจนี้ ธรรมนี้ข้าพเจ้าได้ฟังแล้วด้วยวิญญูณวิถิอันเป็นไปในอารมณ์โดยประการต่าง ๆ อันเป็นเหตุ.

อนึ่ง บทว่า เอว เป็นการประกาศอรรถที่ฟังแสดงใจ เพราะอธิบายว่า เอว ศัพท์มีนิทสสนะเป็นอรรถ เพราะจะต้องแสดงใจอรรถที่ควรแสดงใจ. เพราะฉะนั้น พระสูตรแม่ทั้งสิ้นฟังทราบว่ายึดเอาแล้วด้วยเอวศัพท์. บทว่า เม เป็นการประกาศบุคคล. บทว่า สุต เป็นการประกาศกิจของบุคคล. จริงอยู่ กิริยาที่ฟัง เมื่อได้ด้วยสุดศัพท์ย่อมเนื่องด้วยโสตวิญญูณจิต และในข้อนั้น ย่อมได้การบัญญัติถึงบุคคล แต่ในสิ่งที่เนื่องกับธรรมอันเว้นจากบัญญัติถึงบุคคล ย่อมไม่ได้กิริยาคือการฟัง. สุดศัพท์นั้น มีเนื้อความโดยย่อดังนี้ว่า ข้าพเจ้าจักแสดงใจพระสูตรใด พระสูตรนั้นข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้.

อนึ่ง บทว่า เอว เป็นบทแสดงอาการต่าง ๆ ของจิตสันดานที่ยึดเอาอรรถและพยัญชนะต่าง ๆ โดยความเป็นไปแห่งอารมณ์ต่าง ๆ เพราะ

อธิบายว่า เอวีสัพพที่มีอาการเป็นอรรถนั่นเอง. จริงอยู่ การบัญญัติอาการว่า เอวี่ นี้ เพราะอาศัยอาการแห่งความเป็นไปนั้น ๆ ของธรรมทั้งหลายแล้วจึงบัญญัติขึ้นเป็นสภาวะ. บทว่า เม เป็นการแสดงถึงกัตตุผู้ทำ. บทว่า สุตติ เป็นการแสดงถึงอารมณ์. จริงอยู่ ธรรมที่ควรฟังเป็นตั้งแห่งความเป็นไปด้วยสามารถแห่งกิริยา คือการฟังของบุคคลผู้กระทำกิริยาคือการฟัง. ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น เป็นอันแสดงความตกลงแห่งการรับอารมณ์ของผู้ทำผู้ฟังพร้อมด้วยกิริยา คือการฟังนั้น ด้วยจิตสันดานอันเป็นไปโดยประการต่าง ๆ.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า เอวี่ แสดงกิจของบุคคล. จริงอยู่ ด้วย เอวีสัพพที่มีการประกาศนิตัสสนะหรืออวธารณะ อันมีอาการยึดเอาธรรมที่ได้ฟังแล้วเป็นสภาวะ เป็นอันแสดงไขถึงกิจของบุคคลโดยภาวะแห่งการยึดถือบัญญัติว่าบุคคล และการชวนชวายในธรรมของการทรงอาการนั้น เป็นต้นแล. บทว่า สุตติ แสดงไขถึงกิจของวิญญาณ. จริงอยู่ กิริยาคือการฟัง แม้ของผู้มีวาตะว่าบุคคล ไม่มุ่งถึงวิญญาณก็หาไม่ได้. บทว่า เม เป็นการแสดงถึงบุคคลผู้ประกอบกิจทั้งสอง. จริงอยู่ ความเป็นไปแห่งศัพท์ว่า เม เป็นอารมณ์พิเศษแห่งสัตว์โดยส่วนเดียวเท่านั้น และกิจของวิญญาณก็ฟังประชุมลงในที่นั้นนั่นแล. ส่วนความย่อในข้อนี้มีดังนี้ ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้ว โดยโวหารแห่งสวนกิจที่บุคคลผู้ฟังพร้อมด้วยโสตวิญญาณกิจได้แล้วด้วยอำนาจวิญญาณ.

อนึ่ง บทว่า เอวี่ และ เม ชื่อว่า อวิชชมานบัญญัติ บัญญัติในสิ่งที่ไม่มีความย่ออำนาจสักนิกัตถปรมัตถ์. ก็เพราะประโยชน์ทั้งปวงที่จะฟังบรรลุด้วยศรัทธา จำต้องปฏิบัติโดยมุขแห่งบัญญัติเท่านั้น ชื่อว่า เป็นความผิด

พลาดแห่งบัญญัติทั้งปวง และในบัญญัติ ๖ มีวิชขมานบัญญัติเป็นต้น เพราะฉะนั้น อรรถที่ไม่เป็นจริงอันใดเหมือนกลดง มีมายาและพยัคฆเป็นต้น และอรรถมิใช่อุคฺมเหมือนจะพึงถือเอาด้วยอาการที่ฟังตามกันมาเป็นต้น หามิใช่ อรรถนั้นมีสภาวะเป็นปรมัตถ์ มีรูปารมณฺ์ สัททารมณฺ์ และรสารมณฺ์เป็นต้น และมีการสลาย การเสวยอารมณฺ์เป็นต้น ย่อมมิโดยสังคิกถตปรมัตถ์. ก็อรรถคืออาการเป็นต้นที่กล่าวว่ เอวฺ และ เม มีสภาวะมิใช่ปรมัตถ์ เมื่อไม่เข้ากับสังคิกถตปรมัตถ์ ชื่อว่ วิชขมาน-บัญญัติ. เพราะฉะนั้น สิ่งที่ทำนทั้งหลายได้นิทเทศว่ เอวฺ หรือ เม จะมิอยู่โดยปรมัตถ์ได้อย่างไร. บทว่ สุตฺ ได้แก่ วิชขมานบัญญัติ บัญญัติสิ่งที่มีอยู่ จริงอยู่ สิ่งหนึ่งสิ่งใดที่ได้โดยโสตวิญญานนํ นั้น โดยปรมัตถ์ ชื่อว่ วิชขมานบัญญัติแล.

อนึ่ง บทว่ เอวฺ ชื่อว่ อุปาทายบัญญัติ โดยอาศัยธรรมที่มาปรากฏทางโสตทวารแล้วยึดเอาอาการคือการทรงจำธรรมเหล่านั้นเป็นต้น . บทว่ เม ชื่อว่ อุปาทายบัญญัติ เพราะจำต้องกล่าวอาศัยขันธที่นับเนื่องในสันตติอันพิเศษโดยความแปลกกันแห่งการกระทำเป็นต้น. บทว่ สุตฺ ชื่อว่ อุปนิธานบัญญัติ เพราะจำกล่าวเข้าไปยึดเอาทิจฐิเป็นต้น. บัญญัติว่ สุตตะแม่เป็นไปในสัทททายตนะที่เว้นจากสภาวะ มีรูปที่เห็นแล้วเป็นต้น ก็จำต้องกล่าวยึดเอารูปที่เห็นเป็นต้น เพราะไม่เพงรูปที่เห็นแล้ว อารมณฺ์ที่ทราบแล้ว และธรรมที่รู้แจ้งแล้ว ก็รู้แจ้งว่ สิ่งนั้นเราฟังแล้วเหมือนโวหารว่ที่ ๒ และที่ ๓ เป็นต้น ก็จำต้องกล่าวยึดเอาที่ ๑ เป็นต้น . ก็บทว่ สุตฺ ในคำว่ อสุตฺ น โหติ นี้มีอรรถที่ทำนกล่าวไว้เพียงเท่านั้นแล.

ก็ในคำเหล่านั้น ด้วยคำว่า เอวัง พระเถระแสดงถึงความไม่หลงลืม. จริงอยู่ ความแปลกกันโดยประการแห่งพระสูตรที่คนรู้แจ้งแล้ว ท่านพระอานนทียึดเอาในคำว่า เอวัง นี้ ย่อมเป็นอันท่านพระอานนทแสดงถึงความไม่หลงลืมด้วย เอวัง ศัพท์นั้น. จริงอยู่ ท่านผู้หลงลืมย่อมไม่สามารถเพื่อจะแทงตลอดโดยประการต่าง ๆ. ท่านแสดงประการต่างๆ และประการที่รู้ได้ยากด้วยอำนาจปัจเจกการว่า พระสูตร. ด้วยคำว่า สุตัม ท่านแสดงถึงความไม่หลงลืมเรื่องที่ได้ฟังมาแล้ว เพราะอาการแห่งเรื่องที่ได้ฟังมาแล้ว ท่านแสดงไว้ตามความเป็นจริง. ก็พระสูตรที่ผู้ใดฟังมาแล้วลืมเสีย ผู้นั้นย่อมปฏิบัติไม่ได้ว่า เราได้ฟังมาแล้วในกาลอื่น. ดังนั้น ความสำเร็จแห่งปัญญาในกาลยิ่งกว่านั้นย่อมมีด้วยความไม่หลงลืม ของพระเถระคือไม่มีความหลงลืม หรือด้วยปัญญานั้นเองอันเกิดแต่การสดับ ความสำเร็จแห่งสติย่อมมีด้วยความไม่หลงลืมเหมือนกัน. ฟังทราบอธิบายในข้อนี้ว่า สติซึ่งมีปัญญาเป็นประธาน สามารถห้ามความอื่นโดยพยัญชนะ. จริงอยู่ อาการของพยัญชนะที่จะพึงรู้แจ้งแทงตลอด เป็นอาการไม่ลึกลับ การทรงจำสุตตามที่ได้ฟังมา จึงเป็นกรณีกิจในข้อนี้ เพราะฉะนั้น สติจึงมีความชวนชวายเป็นกว่า ส่วนปัญญาเป็นตัวคุณในความพยายามของสตินั้น เพราะอธิบายว่า เป็นตัวนำของปัญญา. ฟังทราบความที่ปัญญามีสติเป็นตัวนำสามารถแทงตลอดอรรถได้. จริงอยู่ อาการที่จะพึงแทงตลอดอรรถได้เป็นอาการลึกลับ เพราะฉะนั้น ปัญญาจึงมีความพยายามยิ่ง ส่วนสติเป็นตัวคุณในความพยายามของปัญญานั้น เพราะอธิบายว่า เป็นตัวนำแห่งสติ. ฟังทราบความสำเร็จแห่งความเป็นธรรมกัณฑาคาริก ด้วยความสามารถตามรักษาคลักรมอันสมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ เพราะประกอบ

ด้วยความสามารถของสติและปัญญาทั้งสองนั้น.

อีกนัยหนึ่ง ท่านแสดงโยนิโสมนสิการด้วยคำว่า เอวံ ก็ความสำเร็จอันไม่วิปริตแห่งอรรถของอาการ นิทสสนะ และอวธารณะ ที่กล่าวด้วยบทว่า เอวံ นั้น ส่องถึงการแทงตลอดมีประการต่าง ๆ ซึ่งจะกล่าวข้างหน้า เพราะมีธรรมเป็นอารมณ์. ความจริง การแทงตลอดโดยประการต่าง ๆ โดยโยนิโสมนสิการ ย่อมมีไม่ได้. ท่านแสดงถึงความไม่พึงชาน ด้วยคำว่า สุตฺ. การฟังพระสูตรที่กล่าวไว้ที่จัดเป็นปกรณ์ด้วยอำนาจคำถามมีอาทิว่า ปฐมโทธิสูตรท่านกล่าวไว้ในที่ไหน เว้นความตั้งมั่นเสียแล้ว ย่อมมีไม่ได้ เพราะจิตพึงชาน จริงอย่างนั้น บุคคลผู้มีจิตพึงชาน แม้เขาจะกล่าวด้วยสมบัติทุกอย่างก็พูดว่า เราไม่ได้ยิน ท่านจงพูดใหม่. ก็ด้วยการใส่ใจโดยแบบภายในข้อนี้ ย่อมยังอึดคัมมาปณิธิและบุพเพกตบุญญาตาให้สำเร็จ เพราะผู้ที่มิได้ตั้งคนไว้ชอบและมีได้ทำบุญไว้ในปางก่อนไม่มีโยนิโสมนสิการนั้น เพราะความไม่พึงชาน. ย่อมให้สำเร็จการฟังพระสัทธรรมและการคบหาสัพบุรุษ เพราะผู้ที่ไม่ได้สดับและไม่คบหาสัพบุรุษไม่มีโยนิโสมนสิการนั้น ด้วยว่า ผู้มีจิตพึงชานไม่สามารถฟังได้และผู้ที่ไม่คบหาสัพบุรุษก็ไม่มี การได้ฟังแล.

อีกนัยหนึ่ง ท่านกล่าวว่า (นั้น) เป็นการแสดงใจจิตสันดานที่ถือเอาอรรถและพยัญชนะต่าง ๆ ด้วยความเป็นไปโดยประการต่าง ๆ ก็เพราะเหตุที่จิตสันดานนั้น คือ อาการอันเจริญอย่างนี้ เป็นเครื่องการทำประโยชน์แก่กุลของผู้อื่นให้บริบูรณ์ทุกอย่าง ด้วยการหยั่งลงสู่ศาสนสมบัติทั้งสิ้น ด้วยการกำหนดประเภทอรรถและพยัญชนะแห่งพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่ตั้งตนไว้ชอบ หรือผู้มีได้ทำบุญไว้

ในปางก่อน ฉะนั้น ด้วยอาการอันเจริญว่า เอวัง นี้ พระเถระแสดงจักรสมบัติ ๒ ข้อ หลังของตน ด้วยการประกอบการฟังว่า สุตฺ พระเถระแสดงจักรสมบัติ ๒ ข้อแรก. ความจริง ผู้อยู่ในประเทศอันไม่สมควร หรือผู้เว้นจากการคบสัปปุรุษ ย่อมไม่มีการฟัง. ดังนั้น ความบริสุทธิ์แห่งอริยาศัยของพระเถระ ย่อมสำเร็จด้วยสำเร็จแห่งจักร ๒ ข้อหลัง ผู้ที่ตั้งตนไว้ชอบและผู้ได้บำเพ็ญบุญไว้ในปางก่อน ย่อมเป็นผู้มีอริยาศัยบริสุทธิ์ เพราะกิเลสอันเป็นเหตุไม่บริสุทธิ์นั้นอยู่ห่างไกล. จริงอย่างนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า สมุมาปณฺหิตํ จิตฺตํ เสยฺยโส นํ ตโต กร จิตฺตํ ตั้งไว้ชอบ ฟังทำให้ประเสริฐกว่านั้น และว่า คู่ก่อนอนนทํ เธอเป็นผู้ได้ทำบุญแล้วจึงหมั่นประกอบการความเพียร เธอจักเป็นผู้มีอาสวะโดยเร็วพลัน. ความสำเร็จแห่งการประกอบ เพราะความสำเร็จแห่งจักร ๒ ข้อแรก. ก็การประกอบอันบริสุทธิ์ ย่อมมีได้ด้วยการดำเนินตามทิวฐานุคติของสาวกชน โดยการอยู่ในประเทศอันสมควร และโดยการคบหาสัปปุรุษ. ก็ความสำเร็จด้วยการเป็นเชี่ยวชาญในอริยมรรค ย่อมมีได้ด้วยความบริสุทธิ์แห่งอริยาศัยนั้น เพราะตนได้ชำระสะสางสังกิเลส คือ ตัณหาและทิฏฐิในกาลก่อนเรียบร้อยแล้ว การสำเร็จด้วยการเชี่ยวชาญในอริยมรรค ย่อมมีได้ด้วยความบริสุทธิ์แห่งการประกอบ. จริงอยู่ บุคคลผู้มีกายประโยคและวาจิประโยคอันบริสุทธิ์ดีแล้ว ชื่อว่ามีจิตไม่ฟุ้งซ่านเพราะไม่มีความเดือดร้อน ย่อมเป็นผู้ฉลาดในปริยัติ. ดังนั้น คำของผู้บริสุทธิ์ ด้วยการประกอบและอริยาศัย ผู้สมบูรณ์ด้วยอาคมและอริยมรรค จึงควรจะเป็นเบื้องต้นแห่งพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือนอรุณขึ้นเป็นเบื้องต้นแห่งพระอาทิตย์ขึ้น และเหมือนโยนิโสมนสิการเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลกรรม เพราะ-

ฉะนั้น ท่านพระอานนท์เมื่อจะตั้งนิทาน (คำเริ่มต้น) ในฐานะอันควร จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **เอวมุเม สุตฺ.**

อีกนัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์แสดงสภาวะแห่งสมบัติ คือ อรรถ-ปฏิบัติสมาธิและปฏิภาณปฏิบัติสมาธิของตน ด้วยคำอันแสดงถึงความรู้แจ้ง ด้วยประการต่าง ๆ โดยนัยดังกล่าวแล้วในก่อน ด้วยคำว่า เอวฺ นี้ แสดงสภาวะคือสมบัติแห่งสัมมปฏิบัติและนิรุตติปฏิบัติสมาธิ โดยการเทียบเคียง เอวฺ ศัพท์ หรือโดยคำที่แสดงถึงการแทงตลอดประเภทที่ควรฟัง ด้วยการเพ่งคำที่จะกล่าวถึง ด้วยคำว่า สุตฺ นี้. ก็พระเถระเมื่อจะกล่าวถึงคำที่แสดงโยนิโสมนสิการว่า เอวฺ นี้ โดยนัยดังกล่าวแล้ว จึงแสดงว่า ธรรมเหล่านี้ เราเพ่งด้วยใจ แทงตลอดด้วยดีด้วยทิวฏฐิ. จริงอยู่ ปริยัติธรรม เราเพ่งด้วยใจโดยนัยมีอาทิว่า สีตตรัสไว้ในที่นี้ สมภาตตรัสไว้ในที่นี้ ปัญญาตรัสไว้ในที่นี้ อนุสนธิในที่นี้มีประมาณเท่านี้ กำหนดแทงตลอดด้วยดี ซึ่งรูปธรรมและอรุปรธรรม ซึ่งตรัสไว้ในที่นั้น ๆ โดยนัยมีอาทิว่า รูปมีดังนี้ รูปมีประมาณเท่านี้ ด้วยทิวฏฐิอันประกอบด้วยการตรึกตามอาการที่ได้ฟังกันมา อันเป็นการทนทนต่อการเพ่งธรรม หรือกล่าวคือญาณปริยญา ย่อมนำความสุขแก่ตนและคนเหล่านี้. พระเถระเมื่อจะกล่าวคำอันแสดงถึงการประกอบในการฟังว่า สุตฺ นี้ จึงแสดงว่าธรรมเป็นอันมากเราได้ฟังแล้ว ทรงจำไว้แล้วคล่องปากแล้ว. จริงอยู่ การฟัง การทรงจำและการสะสมพระปริยัติธรรม เนื่องด้วยการเจียโสตสดับ. แม้ด้วยบททั้งสองนั้น พระเถระเมื่อแสดงความบริบูรณ์แห่งอรรถและพยัญชนะ โดยความเป็นธรรมที่พระองค์ตรัสดีแล้ว ชื่อว่าให้เกิดความเอื้อเฟื้อในการฟัง. จริงอยู่ คนที่ไม่ได้ฟังธรรมที่สมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะโดยเอื้อเฟื้อ ย่อมเป็นผู้

เห็นห่างจากประโยชน์อันยิ่งใหญ่ เพราะฉะนั้น พึงให้เกิดความเอื้อเฟื้อ
ก่อนแล้วจึงสดับธรรมโดยเคารพ.

ก็ด้วยคำทั้งสี่ที่ว่า เอวมฺเม สุตํ นี้ ท่านพระอานนท์เมื่อไม่ทรงจำ
ธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้วสำหรับตน ย่อมก้าวไปสู่ภูมิอัสสปุรุษ
เมื่อปฎิญาณตนว่าเป็นสาวก ชื่อว่าก้าวลงสู่ภูมิอัสสปุรุษ. อนึ่ง ชื่อว่าย่อม
ทำจิตให้ออกจากอสังกรรม และทำจิตให้ตั้งอยู่ในพระสังกรรม. พระเถระ
เมื่อจะแสดงว่า สุตฺรนี้เราฟังมาแล้วทั้งสี่ ทั้งเป็นพระดำรัสของพระผู้มี-
พระภาคเจ้าพระองค์นั่นเอง ชื่อว่าย่อมปลดเปลื้องตน อ่างถึงพระศาสดา
ยึดมั่นพระดำรัสของพระชินเจ้าให้แบบแผนธรรมประดิษฐานอยู่. อีกอย่าง
เมื่อไม่ปฎิญาณว่าตนให้เกิดขึ้นเองด้วยคำว่า เอวมฺเม สุตํ เมื่อจะเปิดเผย
คำที่ฟังมาก่อน จึงคิดว่าคำนี้เราได้รับมาเฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้แก้วกกล้าในเวสาร์ชชญาณ ๔ ผู้ทรงทศพลญาณ
ผู้ดำรงอยู่ในฐานผู้องอาจ ผู้บันลือสีหนาท ผู้สูงสุดแห่งสรรพสัตว์ ผู้เป็น
ธรรมิศร ธรรมราชา ผู้เป็นอธิบดีในธรรม ผู้เป็นประทีปแห่งธรรม
ผู้เป็นธรรมสรณะ ผู้เป็นจักรพรรดิแห่งพระสังกรรมอันประเสริฐ ผู้ตรัสรู้
โดยชอบและด้วยพระองค์เอง ในข้อนี้ เราไม่ควรทำความกังขา หรือความ
เคลือบแคลงในอรรถ ธรรม บท หรือพยัญชนะ ทำความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา
ในธรรมนี้ ของเทวดาและมนุษย์ทั้งปวงให้พินาศ ให้เกิดสังฆาสัมปทาขึ้น
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำนี้ไว้ว่า

วินาสยติ อสุตฺตํ สทฺธํ วฑฺฒเตติ สาสเน

เอวมฺเม สุตฺตมิจฺเจวํ วทํ โคตมสาวโก.

สาวกของพระโคตมเมื่อกล่าวคำอย่างนี้ว่า เอวม-

เม สุต ย่อมเชื่อว่ายังความไม่มี ศรัทธาให้พินาศ ยัง

ศรัทธาให้เจริญในพระศาสนา

บทว่า เอก เป็นการแสดงไขกำหนดการนับ. จริงอยู่เอก ศัพท์นี้ปรากฏในอรรถว่า อัญญะ เสฏฐะ อสหายะ และ สังขยา เป็นต้น. จริงอย่างนั้น เอก ศัพท์นี้ปรากฏในอรรถว่า อัญญะ (อื่น) ในประโยคมีอาทิว่า คนอีกพวกหนึ่งกล่าวอย่างนี้ว่า อัตตาและโลกเที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า. ปรากฏในอรรถว่า เสฏฐะ (ประเสริฐสุด) ในประโยคมีอาทิว่า ความที่จิตเป็นเอกผุดขึ้น. ปรากฏในอรรถว่า อสหายะ (ไม่มีเพื่อน) ในประโยคมีอาทิว่า ผู้เดียว หลีกออกแล้ว. ปรากฏในอรรถว่า สังขยา (นับ) ในประโยคมีอาทิว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ขณะและสมัยหนึ่งแล เพื่อการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์. แม้ในที่นี้ พึงเห็นว่าใช้ในการนับนั้นแหละ. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า บทว่า เอก เป็นการแสดงกำหนดการนับ. บทว่า สมย เป็นบทแสดงไขเวลาที่กำหนดไว้. บทว่า เอก สมย เป็นการแสดงเวลาที่ไม่กำหนดแน่นอน. ในคำว่า เอก สมย นั้น สมยศัพท์ใช้ในอรรถ ๘ อย่าง คือ สมวายะ ๑ ขณะ ๑ กาล ๑ สมุหะ ๑ เหตุ ๑ ทิฏฐิ ๑ ปฏิลาภะ ๑ ปหานะ ๑ ปฏิเวชะ ๑

จริงอย่างนั้น สมยศัพท์นั้น มี สมวายะ(พร้อมเพรียง) เป็นอรรถ ในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ฆิณฺหนนอ แม้พຽงนี้ เราพึงอาศัยกาลและความพร้อมเพรียงเข้าไปหา. อธิบายว่า ได้กาลอันควร และความพร้อมเพรียงแห่งปัจฉัยเพราะฉะนั้น พึงทราบปัจฉัยสมวายะ (ความพร้อมเพรียงแห่งปัจฉัย).

มี ขณะ เป็นอรรถ ในประโยคมีอาทิว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ ขณะและสมัยอันหนึ่งแล เพื่อความอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ อธิบายว่า โอกาส. จริงอยู่ โอกาสของมรรคพรหมจรรย์ มีการอุบัติขึ้นแห่งพระ ตถาคตเป็นต้น เพราะเป็นเหตุให้ไ้มรรคพรหมจรรย์นั้นเป็นปัจจัย. อธิบายว่า ก็สมัยคือขณะ ที่ท่านเรียกว่าขณะและสมัยนั้นเป็นอันเดียวกัน นั้นเอง.

มี กาล (เวลา) เป็นอรรถ ในประโยคมีอาทิว่า เวลาร้อน เวลา กระทบกระวาย. มีสมุหะ (ประชุม) เป็นอรรถ ในประโยคมีอาทิว่า มี การประชุมใหญ่ในป่าใหญ่. จริงอยู่ บทว่า มหาสมโย ความว่า เป็น ที่ประชุมใหญ่แห่งภิกษุและเทวดาทั้งหลาย.

มีเหตุเป็นอรรถ ในประโยคมีอาทิว่า คู่ก่อนภัทททาติ แม้เหตุแล เป็นอันท่านมิได้แทงตลอดแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าแล ประทับอยู่ใน กรุงสาวัตถี แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็จักทราบว่ ภิกษุชื่อว่าภัทททาติ ไม่ ทำให้บริบูรณ์ในสิกขา ในศาสนาของพระศาสดา คู่ก่อนภัทททาติ เหตุแม้ นี้แลเป็นอันเธอไม่ได้แทงตลอดแล้ว. จริงอยู่ เหตุแห่งสิกขาบทท่าน ประสงค์เอาว่า สมยะ ในที่นี้.

มีทิวฐิเป็นอรรถ ในประโยคมีอาทิว่า ก็โดยสมัยนั้นแล อุคคาห- มานปริพาชก สมณมุณฑิกานูตร อาศัยอยู่ในอารามของพระนางมัลลิกา มีศาลาหลังเดียว มีต้นมะพลับเรียงราย เป็นที่สอนทิวฐิ. จริงอยู่ เดียรถีย์ ทั้งหลายนึ่งที่อาราม ซึ่งมีศาลาหลังเดียวนั้น บอกสมัยกล่าวคือทิวฐิของ ตนๆ เพราะฉะนั้น อารามของปริพาชกนั้น ท่านจึงเรียกว่าเป็นที่สอน ทิวฐิ.

มีปฏิลาภะ. (การได้เฉพาะ) เป็นอรรถ ในประโยคมีอาทิว่า

นักปราชญ์ท่านเรียกว่าบัณฑิต เพราะได้ประ-
โยชน์ทั้ง ๒ ข้อ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน ๑ ประโยชน์
ในภพหน้า ๑.

จริงอยู่ บทว่า อตุลาภิสมยา ความว่า เพราะได้ประโยชน์ทั้ง-
สองนั้น. มีปหานะ (การละ) เป็นอรรถ ในประโยคมีอาทิว่า ท่านทำที่-
สุดทุกข้อได้แล้ว เพราะละมานะโดยชอบ. อภิสมัยชื่อว่าปหานะ ในคำว่า
อภิศระ (การทำให้ยิ่ง) สมยะ (การละ) วูปสมะ (การเข้าไปสงบ)
อปคมะ (การไปปราศ).

มี ปฏิเวระ (การแทงตลอด) เป็นอรรถ ในประโยคมีอาทิว่า ทุกข์
มีอรรถว่าบีบคั้น มีอรรถว่าถูกปัจจัยปรุงแต่ง มีอรรถว่าทำให้เร่าร้อน
มีอรรถว่าแปรปรวน มีอรรถว่าแทงตลอด. จริงอยู่ การแทงตลอดชื่อว่า
อภิสมยะ เพราะจำต้องแทงตลอด. อรรถ คือ อภิสมยะ. ชื่อว่าอภิสมยัญญู
เพราะเหตุนี้ ทุกข์มีการบีบคั้นเป็นต้น ท่านกล่าวรวมเป็นอันเดียวกัน
เพราะจำต้องรู้แจ้งแทงตลอด. อีกอย่างหนึ่ง อรรถอันเป็นอารมณ์แห่ง
อภิสมยะ คือ การแทงตลอด ชื่อว่าอภิสมยัญญู อรรถคือการแทงตลอด
เพราะเหตุนี้ การบีบคั้นเป็นต้นนั้นนั่นแหละ. ท่านจึงกล่าวไว้อย่างนั้น
โดยความเป็นอันเดียวกัน. ในอรรถเหล่านั้น ทุกข์สัจเบียดเบียนคนผู้
พรั่งพร้อมด้วยทุกข์เหล่านั้น คือ กระทำให้เจริญไม่ได้ ชื่อว่าเบียดเบียน.
ความแผดเผา คือ ความเร่าร้อนด้วยอำนาจทุกข์ และความเป็นทุกข์เป็นต้น
ชื่อว่าความเร่าร้อน.

ก็ในข้อนี้ สมัย ชื่อว่า สมวายะ เพราะความสำเร็จ เพราะมีเหตุที่มี

การกระทำร่วมกัน ย่อพร้อมกัน คือพร้อมเพรียงกัน. สมัย ชื่อว่าขณะ. เพราะเป็นที่พร้อมกันคือมาพร้อมกันแห่งมรรคพรหมจรรย์ โดยบุคคลผู้ทรงไว้ซึ่งมรรคพรหมจรรย์นั้น. สมัย ชื่อว่ากาล เพราะเป็นที่ไปพร้อมกันหรือเป็นเหตุไปพร้อมกันแห่งสัตว์หรือแห่งสภาวะธรรม โดยขณะมีอุปาทานขณะเป็นต้น หรือโดยสัมปยุตธรรมมีสหชาติธรรมเป็นต้น. จริงอยู่ เมื่อว่าโดยอรรถ กาลแม้จะไม่มีจริงโดยภาวะสักว่าเป็นไปตามธรรม ท่านเรียกโดยความสมควรอันสำเร็จมาเพียงความดำริแห่งความเป็นไปของธรรม เหมือนอภิศระ (เป็นที่) และกรณสาธนะ (เป็นเหตุ) แล. สมัย ชื่อว่า สมุหะ เพราะไป คือเป็นไป ความตั้งอยู่แห่งอวัยวะทั้งหลายเสมอกันหรือพร้อมกันเหมือนการประชุมแล. จริงอยู่ การตั้งลงพร้อมกันแห่งอวัยวะนั้นแหละ ชื่อ สมุหะ (การประชุม) สมัย ชื่อว่า เหตุ เพราะเป็นแดนไป คือเกิดขึ้นเป็นไปแห่งผล ในเมื่อมีการประชุมแห่งปัจจัยทั้งหมด เหมือนสมุทัยแดนเกิดขึ้นแล. สมัย ชื่อว่า ทิฏฐิ เพราะไปพร้อมกัน คือเกี่ยวพันกันไปโดยภาวะเป็นสังโยชน์ เป็นไปในอารมณ์ของตน. อีกอย่างหนึ่ง เพราะเป็นเครื่องประกอบโดยภาวะยึดมั่นไป คือเป็นไปตามที่ยึดมั่นของสัตว์ทั้งหลาย. จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลายถูกทิฏฐิสังโยชน์ผูกมัดไว้อย่างเหนียวแน่นแล. สมัย ชื่อว่า ปฏิลาภะ เพราะการประชุม การประจวบ การรวมลง. สมัย ชื่อว่า ปหานะ เพราะหายไป สาบสูญไป ปราศจากไป. อนึ่ง สมัย ชื่อว่า อภิสมยะ เพราะเป็นสมัยยิ่งโดยละได้เด็ดขาดเหมือนอภิศระ แล. ชื่อว่า อภิสมยะ เพราะพึงถึง คือพึงบรรลุโดยญาณเฉพาะหน้า ได้แก่หยั่งรู้ถึงสภาวะแห่งธรรมที่ไม่แปรผัน. ชื่อว่า อภิสมยะ เพราะไป คือบรรลุ ตรัสรู้ โดยภาวะเฉพาะหน้า คือโดยชอบ ได้แก่ความหยั่งรู้สภาวะ

ตามเป็นจริงแห่งธรรม. ฟังทราบความเป็นไปแห่ง สมยศัพท์ ใน
อรรถนั้น ๆ ด้วยอาการอย่างนี้.

ฟังทราบเหตุในการขยายอรรถแห่ง สมยศัพท์ เพิ่ม อภิสมยศัพท์.
เข้า โดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล. แต่ในที่นี้ สมยศัพท์ ชื่อว่ามีกาลเป็น
อรรถ เพราะอรรถทั้ง ๕ มีสมวายเป็นต้นไม่มี. ฟังทราบสมยศัพท์นั้น
ว่าเป็นกาล ในภาวะแห่งคำเริ่มต้นของเทศนา เหมือนสถานที่ผู้แสดง
และบริษัทแล. ก็เพราะเหตุที่ท่านประสงค์เอากาลว่าสมัยในที่นี้ ฉะนั้น
พระเถระจึงแสดงว่า สมัยหนึ่ง บรรดาสมัยอันเป็นประเภทแห่งกาลเช่น
ปี ฤดู เดือน ครึ่งเดือน กลางคืน กลางวัน เวลาเช้า เทียง เย็น
ปฐมยาม มัชฌิมยาม ปัจฉิมยาม และครุหนึ่งเป็นต้น .

หากมีคำถามสอดเข้ามาว่า เพราะเหตุไร ในที่นี้ ท่านจึงแสดงใจ
ถึงกาลโดยไม่กำหนดแน่นอนทีเดียวนั้นแล แล้วกำหนดแสดงใจโดยฤดู
และปีเป็นต้นก็หามิได้. เฉลยว่า บรรดาสมัยมีปีเป็นต้นเหล่านั้น สูตร
ใด ๆ ที่ท่านกล่าวไว้ใน ปี ฤดู เดือน ปักษ์ ส่วนราตรีหรือส่วนวัน ใด ๆ
ทั้งหมดนั้น พระเถระรู้แจ้งแล้ว คือใช้ปัญญากำหนดด้วยดีแล้ว ก็เพราะ
เหตุที่ท่านกล่าวแล้วอย่างนี้ว่า เราได้ฟังแล้วอย่างนี้ในปีโน้น ฤดูโน้น
ปักษ์โน้น ส่วนราตรีหรือส่วนวันโน้น ใคร ๆ ไม่อาจทรงจำ แสดงเอง
หรือให้ผู้อื่นแสดงได้โดยง่ายทั้งจะต้องกล่าวมากไป ฉะนั้น ท่านจึงประชุม
อรรถนั้นด้วยบทเดียวเท่านั้น แล้วกล่าวว่า **เอก สมัย** ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระเถระแสดงว่า สมัยหนึ่ง กล่าวคือสมัยแสดง
ธรรม บรรดาสมัยเหล่านี้ ที่มีประเภทของกาลมากมายทีเดียว อันเป็นการ

ประกาศอย่างยิ่งในหมู่เทวดาและมนุษย์สำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้ามีอาทิ
อย่างนี้ว่า

**สมัยเสด็จลงสู่พระครรรภ์ สมัยประสูติ สมัยสลดพระทัย สมัย
เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ สมัยทำทุกรกิริยา สมัยขำนะมาร สมัย
ตรัสรู้อภิสิทธิ์โพธิญาณ สมัยประทับอยู่สำราญในปัจจุบัน สมัยแสดง
ธรรม และสมัยปรินิพพาน.**

อีกอย่างหนึ่ง พระเถระกล่าวว่า สมัยหนึ่ง หมายถึงอย่างใด
อย่างหนึ่ง บรรดาสมัยเหล่านี้ คือในสมัยบำเพ็ญกิจแห่งพระปัญญาคุณ
และพระกรุณาคุณ สมัยบำเพ็ญกิจแห่งพระกรุณาคุณ ในสมัยบำเพ็ญ
ประโยชน์ส่วนพระองค์และประโยชน์ผู้อื่น สมัยบำเพ็ญประโยชน์ผู้อื่น
ในสมัยพระกรณียกิจทั้งสองสำหรับผู้ประชุมกัน สมัยแสดงธรรมกถา ใน
สมัยแสดงธรรมและปฏิบัติธรรม สมัยแสดงธรรม.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ในสุตตันตปิฎกนี้ ท่านกระทำนิเทศด้วย
ทศยิวักตติ ในอรรถแห่งอัจฉนตสังโยคว่า เอก์ สมัย ไม่กระทำเหมือน
อย่างที่ท่านกระทำนิเทศด้วยสัตตมวิภักติ ในอภิธรรมว่า ยสุมี สมเย กา-
มาวจร กุสล จิตต อุปปนฺน โหติ ดังนี้ และในสุตตบทอื่นจากอภิธรรม
นี้ว่า ยสุมี สมเย ภิกขเว ภิกขุ วิวิจฺเจว กามเห วิวิจฺจ อกุสเลหิ
ธมฺเมหิ ดังนี้ และในพระวินัย ท่านกระทำนิเทศด้วยตศยิวักตติว่า เตน
สมเยน พุทฺโธ ภควา ดังนี้? ตอบว่า เพราะในพระอภิธรรมและ
พระวินัยนั้นมีอรรถเป็นอย่างนั้น แต่ในพระสุตตรนี้มีอรรถเป็นอย่างอื่น.
จริงอยู่ ในปิฎกทั้ง ๓ นั้น อรรถแห่งอภิธรรมสาธนะกล่าวคืออาชาระและ
วิษยะในอภิธรรมปิฎก และในสุตตันตปิฎก นอกจากอภิธรรมปิฎกนี้

และอรรถแห่งลักษณะแห่งภาวะด้วยภาวะ กล่าวคือลักษณะแห่งกิริยาอื่น
ด้วยกิริยาข่อมมี. จริงอยู่ สมัยที่มีกาลเป็นอรรถ และมีสมุหะเป็นอรรถ
จัดเป็นอริกณะ. อนึ่ง กาลแห่งธรรมมีผัสสะเป็นต้นตามที่กล่าวแล้วใน
อรรถทั้งสองนั้น แม้มันมีอยู่โดยปรมาตถ์เพราะเป็นเพียงความเป็นไปของ
สภาวะธรรม ก็ปรากฏโดยภาวะแห่งอาชาระ. เพราะธรรมที่เป็นไปในขณะ
นั้นไม่มีในกาลก่อนและอื่นจากนั้น เหมือนประโยคมีอาทิว่า ปุพฺพพฺลฺลฺล
ชาโต (เกิดเวลาเช้า) สายนฺนฺนฺน ชาโต (เกิดเวลาเย็น) อรรถว่า สมุหะ
พ้นจากส่วนประกอบแม้มันมีอยู่โดยปรมาตถ์ ก็ย่อมปรากฏโดยภาวะแห่ง
อาชาระของส่วนประกอบทั้งหลาย โดยรูปสำเร็จเพียงความคำริ เหมือน
ในประโยคมีอาทิว่า กิ่งที่ต้นไม้ ข้าวเหนียวตั้งขึ้นที่กองข้าวเหนียว. กุศล-
จิตฝ่ายกามาวจร ข่อมเกิดในกาลใดและกลุ่มธรรมใด แม้มันมีอยู่โดยธรรม
มีผัสสะเป็นต้น ข่อมมีในกาลนั้นและกลุ่มธรรมนั้นนั่นแหละ. ในข้อนี้
มีอธิบายเพียงเท่านี้. อนึ่ง ภาวะธรรมมีผัสสะเป็นต้น ที่กล่าวไว้ใน
อภิธรรมนั้น ท่านกำหนดด้วยภาวะแห่งสมยศัพท์ กล่าวคือ ขณะ
สมวายะ และเหตุ. เหมือนอย่างว่า ท่านกำหนดกิริยาไปด้วยการกระ
ทำการรีดน้ำนมโค ในคำว่า เมื่อแม่โคถูกรีดน้ำนมแล้ว นายโคบาลก็ไป
เมื่อแม่โคมีน้ำนม นายโคบาลก็มานี้ฉันใด แม้มันมีอยู่โดยธรรมนี้ก็ฉันนั้น
เมื่อกล่าวว่ายสุมี สมย เป็นอัน เข้าใจเนื้อความดังนั้นว่า สำหรับปรมาตถ์
จะเว้นสัตว์ก็ไม่ได้ จะไม่มีสัตว์ก็ไม่ได้ เพราะฉะนั้น สมยศัพท์
ท่านกำหนดกิริยาที่อุปาทกณะแห่งจิต และกิริยาที่การเสวยสภาวะธรรม
มีผัสสะเป็นต้น โดยมีใช้กิริยาแห่งสัตว์. อนึ่ง เมื่อสมัยใด เมื่อขณะที่ ๕
ใด เมื่อเหตุมีโยนิโสมนสิการเป็นต้นใด หรือเมื่อความพร้อมพร้อมแห่ง

ปัจฉัยใด มีอยู่ กามาวจรกุศลจิตย่อมเกิดขึ้น แม้สภาวะธรรมมีผัสสะ เป็นต้น ก็มีในสมัยนั้นในขณะนั้นในเหตุนั้น และในความพรั่งพร้อมแห่งปัจฉัยนั้นแล เพราะฉะนั้น จึงทำนิเทศด้วยสัตตมวิภักติ เพื่อส่องอรรถนั้น.

ส่วนในพระวินัย สมยศัพท์มีเหตุเป็นอรรถ เหมือนในประโยค มีอาทิว่า บุคคลย่อมอยู่เพราะเหตุแห่งข้าว เพราะเหตุแห่งการเชื่อเชิญ และ มีภระเป็นอรรถ เหมือนในประโยคมีอาทิว่า บุคคลย่อมตัดด้วยขวาน ย่อมขุดด้วยจอบ. จริงอยู่ สมัยในการบัญญัติสิกขาบทอันใด แม้พระธรรมเสนาบดี เป็นต้น ก็เข้าใจได้ยาก ด้วยสมัยนั้น อันเป็นภระและเป็นเหตุ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบการล่วงละเมิด จึงให้ประชุมภิกษุสงฆ์ สอบถามและติเตียนบุคคลผู้เป็นต้นเหตุ เมื่อจะทรงบัญญัติสิกขาบทโดยไม่ล่วงเลยเวลา กล่าวคือ สมัยที่ก่อเรื่องนั้น ๆ และไม่เพ่งถึงเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบท เหมือนบัญญัติตติยปาราชิก เป็นต้น แล้วประทับอยู่ในที่นั้น ๆ เพราะฉะนั้น จึงทำนิเทศด้วยตติยวิภักติไว้ในพระวินัย เพื่อส่องอรรถนั้น . แต่สมยศัพท์ที่มีอัจฉนตสังโยคเป็นอรรถย่อมมีในที่นี้ และในที่อื่นซึ่งมีกำเนิดอย่างนี้. จริงอยู่ ในสมัยใด อุทานนี้เกิดพร้อมด้วยเหตุอันเป็นสมุฏฐาน พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ด้วยการพิจารณาธรรมอันมีอริยวิหารธรรมเป็นประธาน ตลอดสมัยนั้นโดยส่วนเดียว เพราะฉะนั้น จึงกระทำนิเทศด้วยตติยวิภักติ ในพระสูตรนี้ เพื่อส่องอรรถแห่งอุปโยคะ เหมือนในประโยคมีอาทิว่า มาลี อชฺเณติ (ยอมสาธยายตลอดเดือน).

ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำนี้ไว้ว่า

ตํ ตํ อตุลลเวกขิตฺวา ภูมฺเมน กรณฺน จ
อญฺจตุล สมฺโย วุฑฺโต อุปฺโยเคน โส อธิ.

ท่านพระอานนที่พิจารณาถึงอรรถนั้น ๆ แล้วกล่าว
สมัยศัพท์ไว้ในสูตรตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก ด้วย
สัตตมวิวิภัตติและตติยาวิภัตติ สมัยศัพท์นั้น ท่าน-
พระอุบาลีกล่าวไว้ในวินัยปิฎกนี้ ด้วยตติยาวิภัตติ.

ส่วนพระโบราณณาจารย์ทั้งหลายพรรณนาไว้ว่า นิเทศนั้นเป็นความ
ต่างกันเพียงโวหารว่า ยสุมี สมเย, ว่า เตน สมเยน, หรือว่า เอกํ สมยํ
มีอรรถเป็นสัตตมวิวิภัตติทุก ๆ บท. เพราะฉะนั้น แม้เมื่อท่านกล่าว เอกํ
สมยํ ก็พึงทราบความว่า เอกสุมี สมเย ดังนี้.

บทว่า ภควา เป็นคำบ่งถึงครู. จริงอยู่ ชาวโลกเรียกครูว่า ภควา.
ก็พระผู้มีพระภาคเจ้านี้เป็นครูของสรรพสัตว์ เพราะเป็นผู้วิเศษโดยคุณ
ทั้งปวง เพราะฉะนั้น พระองค์ บัณฑิตจึงเฉลิมพระนามว่า ภควา
แม้พระโบราณณาจารย์ทั้งหลายก็กล่าวไว้ว่า

ภควาติ รจนํ เสฏฺฐํ ภควาติ วจนมุตฺตมํ
ครุการวฺยฺยวุฑฺโต โส ภควา เตน วุจฺจติ.

คำว่า ภควา เป็นคำประเสริฐสุด คำว่า ภควา
เป็นคำสูงสุด พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ผู้ควรแก่ความ
เคารพโดยฐานครู เพราะฉะนั้น พระองค์ บัณฑิต
จึงเฉลิมพระนามว่า ภควา ดังนี้.

ในคำเหล่านั้น ถ้ากล่าวว่าเป็นคำประเสริฐสุด ท่านกล่าวว่า เสฏฐะ
เพราะเพียบพร้อมด้วยพระคุณอันประเสริฐ. อีกอย่างหนึ่ง อรรถชื่อว่า

วจนะ เพราะอันเขากล่าว บทว่า ภควาติ วจนํ เสฏฺฐํ ความว่า อรรถ
ที่ควรกล่าวด้วยคำว่า ภควา นี้เป็นอรรถประเสริฐ. แม้ในคำว่า ภควาติ
วจนมุตฺตมํ นี้ พึงทราบอรรถโดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแหละ. บทว่า
การวยุตฺโต ได้แก่ ชื่อว่าประกอบด้วยความเป็นครู เพราะประกอบด้วย
คุณฐานครู หรือชื่อว่าประกอบด้วยความเคารพ เพราะมีพระกรุณาฐาน
ครูเป็นพิเศษ ภควา นี้ พึงทราบว่าเป็นชื่อของผู้วิเศษด้วยคุณผู้สูงสุดกว่า
สัตว์และผู้ควรเคารพโดยฐานครู. อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบอรรถแห่งบทว่า
ภควา โดยในที่มาแล้วในนิเทศว่า

ภคิ ภชิ ภาคี วิภตุตวา อิติ

อกาสี ภคฺคฺคฺนฺติ ครุติ ภาคฺยวา

พฺพฺพฺหิ ฌายฺยฺหิ สุภาวิตตฺตโน

ภวนฺตฺโต โส ภควาติ วุจฺจติ

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น บัณฑิตเฉลิมพระนามว่า
ภควา เพราะเป็นผู้มีโชค เป็นผู้เสพที่สัจด์ เป็นผู้มี
ส่วนควรรับปัจจัย เป็นผู้จำแนก ได้กระทำการหักกลด
ธรรม เป็นครู เป็นผู้มีบุญบารมี เป็นผู้บรมพระองค์
อย่างดีด้วยฉวยธรรมอันมาก และเป็นผู้ถึงที่สุดภพ.
และด้วยอำนาจแห่งคานีนี้ว่า

ภาคฺยา ภคฺควา ยุตฺโต ภคฺเคหิ จ วิภตุตวา

ภตุตวา วนฺตคฺมโน ภเวสุ ภควา ตโต .

พระผู้มีพระภาคเจ้า บัณฑิตเฉลิมพระนามว่า
ภควา เพราะเป็นผู้มีภาคยะ. เป็นผู้หักกิเลส เป็น
ผู้ประกอบด้วยภคธรรม เป็นผู้จำแนก เป็นผู้คบ
และเป็นผู้คายการไปในภพเสียได้.

ก็อรธแห่งบทว่า ภควา นั้น ๆ ท่านกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคโดยอาการ
ทั้งปวงเพราะฉะนั้น จึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในวิสุทธิมรรคนั้นเทอญ.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ภควา เพราะคบภาคธรรม หรือคายภคธรรม.
จริงอยู่ เพราะตถาคตย่อมคบ สมาคม เสพ ทำให้มากซึ่งบารมีธรรม
มีทานและศีลเป็นต้น และอุตตริมนุสสรธรรมมีฌานและวิโมกข์เป็นต้น
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ภควา เพราะคบ
คือปรารธนาอย่างยิ่งซึ่งธรรมเหล่านั้นนั้นแหละว่า อย่างไรหนอ ธรรม
เหล่านี้ จะพึงเกิดขึ้นในสันดานของเวไนยสัตว์. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า
ภควา เพราะคาย คือถ่ายออกซึ่งความเป็นใหญ่และยศ กล่าวคือภคธรรม
ไม่อาลัยคายทิ้งเสีย เหมือนบุคคลคายทิ้งก้อนเขพะฉะนั้น จริงอย่างนั้น
พระตถาคตสำคัญสิริราชสมบัติแห่งจักรพรรดิอันอยู่ในพระหัตถ์ ความ
เป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ เช่นกับความเป็นใหญ่ในเทวโลก และยศอันรุ่ง-
โรจน์ด้วยรัตนะ ๗ อย่างเป็นที่อาศัยแห่งจักรพรรดิสมบัติ ว่าเหมือนถูก
ไฟไหม้ ไม่ทรงอาลัยละ เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ ตรัสรู้ชอบด้วยพระ-
องค์เอง ซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะฉะนั้น บัณฑิตจึงเฉลิมพระนามว่า
ภควา เพราะคายภคธรรมมีสิริเป็นต้นแม่เหล่านี้. ชื่อว่า ภควา เพราะไป
คือเป็นไปพร้อมนักษัตริ ชื่อว่า ภวา เหล่านี้ เป็นความงามอันอาศัย
โลกอันเป็นที่รองรับ เช่น ภูเขาสิเนรุ ภูเขาขุคนธร อุตรกรูทวีป และ
ป่าหิมพานต์เป็นต้น เพราะเป็นที่ตั้งอยู่ตลอดกับ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
คายคือละภคธรรมแม่เหล่านี้ ด้วยการละฉันทราคะอันเนื่องกับภคธรรม
นั้น เพราะก้าวล่วงการอยู่ของสัตว์ผู้อาศัยอยู่ในโลกนั้นแล. แม้เมื่อเป็น

อย่างนั้น ก็พึงทราบอรรถของบทว่า ภควา โดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า ชื่อว่า ภควา เพราะกายภคธรรม.

ก็ด้วยเหตุเพียงนี้ บรรดาคำเหล่านั้น ด้วยคำว่า เอวมมุเม สุตฺติ พระเถระเมื่อจะกล่าวธรรมตามที่สดับมา จึงกระทำโครงร่างแห่งธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ประจักษ์. เพราะฉะนั้น พระเถระจึงปลอบโยนชนผู้เบื่อหน่ายด้วยการไม่ได้เฝ้าพระศาสดาให้เบาใจว่า นี้ไม่ใช่ปาพจน์ คือธรรมวินัยที่พระศาสดาล่วงไปแล้วนี้ เป็นศาสดาของพวกท่าน. สมจริงดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า อานนทฺ ธรรมและวินัยอันใดที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นพระศาสดาของพวกเธอ ต่อเมื่อเราล่วงไปแล้ว.

ด้วยคำว่า เอกํ สมยํ ภควา นี้ พระเถระเมื่อแสดงว่า ในสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงพระชนม์อยู่ จึงสาธกการปรินิพพานด้วยรูปกาย. ด้วยเหตุนี้ พระเถระให้ชนผู้มัวเมาเพราะมัวเมาในชีวิตให้สลัดใจ และให้เกิดความอุตสาหะในพระสัทธรรมว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่พระองค์นั้น ทรงแสดงธรรมมีหลายอย่างเช่นนี้ ทรงไว้ซึ่งทศพลญาณมีพระกายเสมอด้วยโครงร่างเพชร เสด็จปรินิพพานแล้ว ใครอื่นจะพึงให้เกิดความหวังในชีวิต.

อนึ่ง เมื่อกล่าวว่า เอวํ จึงแสดงอ้างเอาเทศนาสมบัติ เพราะพระสูตรทั้งสิ้นที่กล่าวอยู่แสดงอ้างถึงบทว่า เอวํ ดังนี้. ด้วยบทว่า เม สุตฺติ นี้ พระเถระแสดงถึงสาวกสมบัติและสวณสมบัติ เพราะแสดงถึงภาวะที่ผู้บรรลุปฏิสัมภิทาเป็นธรรมกัณฑ์ทวาริกอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสถาปนาไว้ในเอตทัคคะในฐานะทั้ง ๕ สดับมาแล้ว และเพราะแสดงความนี้ว่า ก็

พระสูตรนั้นแลเราได้สดับมาแล้วมิใช่ไม่ได้สดับ และไม่ไฉนนำโดยสืบ ๆ กันมาเท่านั้น. ด้วยทว่า **เอก สมัย** นี้ พระเถระแสดงถึงกาลสมบัติ เพราะแสดงถึงภาวะที่ประดับด้วยพุทธรูปบาทกาลตรงกับสมัยพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ตำบลอรุเวลา. ก็กาลสัมปทามีพุทธรูปบาทกาลเป็นที่ยิ่ง ด้วยทว่า ภควา นี้ พระเถระแสดงถึงเทศกสมบัติ เพราะแสดงถึงภาวะที่พระองค์เป็นผู้วิเศษด้วยคุณเป็นผู้สูงสุดกว่าสัตว์และเป็นครู.

บทว่า **อรุเวลา** ได้แก่ ไกล่กองทรายใหญ่ อธิบายว่า ที่กองทรายใหญ่. อีกอย่างหนึ่ง ทรายท่านเรียกว่า **อรุ** เขตแดนท่านเรียกว่า **เวลา**. พึงเห็นเนื้อความในคำนี้เป็นอย่างนี้ว่า ทรายที่เขานำมาเพราะล่องเขตแดน ชื่อว่า **อรุเวลา**.

เล่ากันมาว่า ในอดีตกาล เมื่อพระพุทธรเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้น ดาบสหมื่นหนึ่งอยู่ในประเทศนั้นกระทำคิกาวัตตรา ภายกรรมและวจกรรมย่อมปรากฏแก่ชนเหล่าอื่น ส่วนมโนกรรมไม่ปรากฏเลย เพราะฉะนั้นผู้ใดตริกถึงมิจฉาวิตก ผู้นั้น ชื่อว่าจงใจโทษตนด้วยตนเอง จงใช้ใบไม้มีมันตักทรายมาเกลี่ยลงในที่นี้ นี้เป็นทัณฑกรรมของผู้นั้น. ต่อแต่นั้น ผู้ใดตริกถึงวิตกเช่นนั้น ผู้นั้นจะนำทรายมาด้วยห่อที่ทำด้วยใบไม้แล้วเกลี่ยลงในที่นั้น. เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงเกิดเป็นกองทรายใหญ่โดยลำดับในที่นั้น. แต่ นั้น. ปัจฉิมาชนตาชน ล้อมกองทรายใหญ่นั้นสร้างเป็นเจดีย์สถาน ท่านหมายเอาสถานทีนั้น จึงได้กล่าวดังนี้ว่า บทว่า **อรุเวลา** ได้แก่ ไกล่กองทรายใหญ่ พึงเห็นความว่า ที่กองทรายใหญ่.

บทว่า **วิหริติ** เป็นบทแสดงความพร้อมด้วยวิหารธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาอิริยาบถวิหาร ทิพยวิหาร พรหมวิหาร และอริยวิหาร

โดยไม่แปลกกัน. แต่ในที่นี้ บทว่า **วิหริติ** ฟังทราบว่าเป็นบทแสดงการประกอบอิริยาบถ กล่าวคือการนั่งในบรรดาอิริยาบถ เช่นการยืน การนั่ง การเดิน และการนอน. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **วิหริติ** นั้น ฟังทราบว่าเป็นการแสดงความพร้อมแห่งอริยวิหาร. ในอิริยาบถเหล่านั้น เพราะเหตุที่บุคคลตัดความลำบากอิริยาบถหนึ่งด้วยอิริยาบถหนึ่ง แล้วนำอรรถภาพไป คือให้เป็นไปโดยไม่ให้ทรุดโทรม เพราะฉะนั้น ในที่นี้ ฟังทราบอรรถบทว่า **วิหริติ** โดยอิริยาบถวิหาร. ก็เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำไป ทรงนำเข้าไป ทรงนำเข้าไปใกล้ ได้แก่ ให้เกิดหิตประโยชน์หลายประการแก่สัตว์ทั้งหลาย ด้วยทิพยวิหารเป็นต้น เพราะฉะนั้น เมื่อว่าด้วยทิพยวิหารเป็นต้น ฟังทราบอรรถอย่างนี้ว่า นำไปต่าง ๆ.

บทว่า **นชฺชา** ความว่า ชื่อว่านที เพราะไหล คือไหลไป. การไหลไปของแม่น้ำนั้น อธิบายว่า แม่น้ำที่ไหลไป. บทว่า **เนรณฺชราย** ความว่า น้ำของแม่น้ำนั้นไม่มีโทษ เพราะฉะนั้น เมื่อควรจะกล่าวว่า **เนลฺชลาย** กล่าวเสียว่า **เนรณฺชราย** เพราะแปลง **ล** อักษรให้เป็น **ร** อักษร. อธิบายว่า น้ำเว้นจากโทษมีเปือกตมสาหร่ายและ آهنเป็นต้น. อาจารย์บางพวกกล่าวว่าเมื่อควรพูดว่า **เนลฺชลาย** กล่าวเสียว่า **เนรณฺชราย** อีกอย่างหนึ่ง ชื่อนั้นนั้นแหละฟังทราบว่าเป็นชื่อแม่น้ำนั้น. เพื่อแสดงสถานที่ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ใกล้ฝั่งแม่น้ำนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **โพธิรุกฺขมูเล** ดังนี้.

ในบทว่า **โพธิรุกฺขมูเล** นั้น มรรคญาณเรียกว่า **โพธิ** ในประโยคนี้ว่า **โพธิ** รุจฺจติ จตุสฺส มคฺเคสฺส ญาณํ ดังนี้. สัพพัญญุตญาณ เรียกว่า

โพธิ ในประโยคนี้ว่า ปปโปติ โพธิ วรรุริเมธโส ผู้มีปัญญาตั้งแผ่นดินอันประเสริฐบรรลุปุทธิญาณ. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบรรลุปุทธิแม่ทั้งสองอย่างนี้ที่ต้นไม้ นั่น เพราะเหตุ นั้น แม่ต้นไม้ นั้น ย่อมได้นามว่า โพธิพฤกษ์. อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า โพธิ เพราะตรัสรู้โพชฌงค์ ๗. แม่ต้นไม้ นั้น ก็ได้นามว่าโพธิพฤกษ์ เพราะพระองค์เมื่อตรัสรู้จำต้องอาศัยต้นไม้ นั้น แห่งโพธิพฤกษ์นั้น. บทว่า มูเล แปลว่า ที่ใกล้. จริงอยู่ ศัพท์ว่า มูล นี้ ปรากฏที่มูลคือรากเดิม ในประโยคมีอาทิว่า พิงถอนราก โดยที่สุดแม่เพียงก้านแฝก. ปรากฏในเหตุอันไม่ทั่วไป ในประโยคมีอาทิว่า โลกเจตสิก เป็นอกุศลมูล. ปรากฏในที่ใกล้ ในประโยคมีอาทิว่า เวลาเที่ยงวันเงาแผ่ไป เวลาอัสดง ใบไม้ร่วงหล่นมีกำหนดเพียงใด ใกล้ต้นไม้ มีกำหนดเพียงนั้น. มูลศัพท์แม่ในที่นี้ ก็ประสงค์เอาในที่ใกล้ เพราะฉะนั้น พึงเห็นความในข้อนี้ อย่างนี้ว่า ที่ควงคือที่ใกล้แห่งโพธิพฤกษ์. บทว่า **ปรมาภิสมฺพุทฺโธ** ได้แก่ เป็นผู้ตรัสรู้ยังเป็นครั้งแรก อธิบายว่า ก่อนกว่าเขาทั้งหมดทีเดียว.

ด้วยลำดับคำเพียงเท่านี้ พระเถระผู้เป็นธรรมกัณฑ์ศาการิก เมื่อเริ่มตั้งคำเริ่มต้นแห่งอุทานเทศนา จึงเป็นอันประกาศ แสดงอ้างถึงกาลประเทศ และผู้แสดงถึงกาลและประเทศพร้อมคุณพิเศษ.

ในข้อนี้ มีผู้ทักท้วงว่า ก็เพราะเหตุไร เมื่อทำสังคายนาพระธรรมวินัย จึงกล่าวถึงคำเริ่มต้น. ควรทำการรวบรวมเฉพาะพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วมิใช่หรือ ? เฉลยว่า เพื่อให้พระธรรมเทศนาถึงพร้อมด้วยความดำรงมั่น ไม่พินเพื่อน และเป็นที่ตั้งศรัทธา. จริงอยู่ เทศนาที่ดำรงโดยสืบต่อกันมาด้วยกาล ประเทศ ผู้แสดง และวัตถุเป็นต้น ดำรง

อยู่ตลอดกาลไม่พินเพื่อนและเป็นที่ตั้งศรัทธา คุณการวินิจฉัยข้อบัญญัติที่
ผูกพันด้วยประเทศ กาล ผู้ทำเหตุ และนิमित. ก็เพราะเหตุที่นั่นนั่นแล เมื่อ
พระมหากัสสปะทำการถามในประเทศเป็นต้น โดยอาทิว่า ท่านอานนท์
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอุทานครั้งแรกไว้ที่ไหน? ท่านพระอานนท์ผู้เป็น
ธรรมกถุศาสตร์ เมื่อจะทำการวิชันนาปัญหาเหล่านั้น จึงกล่าวคำเริ่มต้น
แห่งอุทานโดยนัยมีอาทิว่า **เอวมมุเม สุตํ** ดังนี้แล.

อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวถึงคำเริ่มต้นเป็นการประกาศสัตตคุณสมบัติ
ความพร้อมมูลแห่งพระศาสดา. ความสำเร็จเป็นพระพุทธรเจ้าย่อมมี เพราะ
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตถาคต ไม่มีการรจนาไว้ก่อน การอนุমান การ
เล่าเรียนนิกาย และการคาดคะเน. ด้วยว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่มีความ
ต้องการ ด้วยการรจนาไว้ก่อนเป็นต้น เพราะพระองค์มีประมาณเป็นเอก
ในไฉยธรรม เหตุที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพระญาณอันไม่มีปัจจัยอะไร ๆ
ขัดขวางในที่ทุกสถาน. ความสำเร็จเป็นพระจินาสพ ย่อมมีเพราะไม่มี
ความคิดอยู่ ในอาจริยมุญฺหิ (ปิดบังอำพราง) ธรรมมัจฺจริยะ (ตระหนี่-
ธรรม) คำสอน และสาวก. เพราะว่า ผู้สิ้นอาสวะโดยประการทั้งปวง
แม้ในที่ไหน ๆ ก็ไม่มีอาจริยมุญฺหิเป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านผู้บริสุทธิ์ดี
จึงดำเนินการอนุเคราะห์เหล่าสัตว์. ดังนั้น ความสำเร็จเวสารัชชญาณ
๒ ข้อแรก ย่อมมีได้ด้วยความสามารถและหมจดดี อันส่องถึงความไม่มี
อวิชชาและตัณหา อันประทุษร้ายทิวฏฐิสมบัติ และศีลสมบัติเป็นโทษใน
การแสดง และปรากฏชัดโดยญาณสัมปทา กับปหานสัมปทา อนึ่ง ความ
สำเร็จเวสารัชชญาณ ๒ ข้อ หลังย่อมมี เพราะสำเร็จโดยความไม่มีความ
มงายในอันตรายิกธรรมและนียยานิกธรรมนั้นแล. ความประกอบด้วย

เวสัชชาญาณ ๔ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า และการบำเพ็ญประโยชน์ส่วนพระองค์และประโยชน์ส่วนผู้อื่น เป็นอันประกาศแล้วด้วยคำเริ่มต้น เพราะแสดงถึงพระธรรมเทศนา ด้วยปฏิภาณอันเกิดขึ้น ตามฐานะโดยสมควรแก่ธรรมาศัยของบริษัทผู้ประชุมกันในที่นั้นๆ. แต่ในที่นี้พึงประกอบความว่า ด้วยการประกาศการเสวยวิมุตติสุข และมนสิการถึงปฏิจสมุปบาท. เพราะฉะนั้น ท่านพระอานนที่จึงกล่าวว่า กล่าวคำเริ่มต้น เพื่อประกาศสัตตอสมบัตติ.

อนึ่ง กล่าวคำเริ่มต้น เพื่อประกาศศาสนสมบัติ. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้บำเพ็ญกิจทั้งปวง ซึ่งกำหนดด้วยพระปัญญาคุณและพระกรณาคณ ไม่มีข้อปฏิบัติที่ไร้ประโยชน์ หรือ (มุ่ง) ประโยชน์ส่วนพระองค์. เพราะฉะนั้น กายกรรม วาจากรรม และมโนกรรมแม้ทั้งสิ้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้บำเพ็ญประโยชน์ทั้งปวง อันเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นอย่างเดียว ที่ตรัสอยู่ตามที่เป็นไป ชื่อว่าศาสนา เพราะตามสอนสัตว์ทั้งหลายตามสมควรด้วยประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ชาติหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง ไม่ใช่เป็นภาระงานของกวี พระพุทธจริยานี้ นั้น ท่านประกาศไว้ตามสมควร ด้วยคำเริ่มต้นในที่นั้นๆ พร้อมกับกาละ เทศะ ผู้แสดงและประเทศ. แต่ในที่นี้พึงประกอบว่า ด้วยการเสวยวิมุตติสุขในการตรัสรู้ยิ่ง และด้วยมนสิการปฏิจสมุปบาท. เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า กล่าวคำเริ่มต้นเพื่อประกาศศาสนสมบัติ. อีกอย่างหนึ่ง การกล่าวคำเริ่มต้น เพื่อแสดงภาวะที่พระศาสนาเป็นประมาณ ด้วยการประกาศภาวะที่ศาสดาเป็นประมาณ. และการแสดงภาวะที่พระศาสนาเป็นประมาณนั้น พึงทราบตามกระแสแห่งนัยที่กล่าวไว้ในหนหลัง.

จริงอยู่ ด้วยคำว่า ภควา นี้ เป็นอันประกาศความนี้โดยประการ ทั้งปวง ด้วยการแสดงถึงการละมลทิน คือกิเลสทั้งปวง มีราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น และการละโทษมีทุจริตเป็นต้น ด้วยการแสดงความที่ พระตถาคตเป็นผู้สูงสุดกว่าสรรพสัตว์ และด้วยการแสดงถึงการประกอบ ด้วยคุณวิเศษ มีพระปัญญาคุณ และพระกรณาคคุณเป็นต้น อันไม่ทั่วไป แก่ผู้อื่น เพราะฉะนั้น คำนี้จึงเป็นคำแสดงเพียงมุขแห่งการประกอบคำ เริ่มต้นในข้อนี้.

ก็พึงทราบคำที่ท่านเริ่มต้นว่า เอวมเม สุตฺตํ จนถึงคำว่า อิมํ อุทานํ อุทานนฺติ นี้เป็นคำเริ่มต้นของอุทานนี้. จริงอย่างนั้น คำนั้นเป็นคำที่ พระสังคีติกาจารย์กล่าวไว้ในคราวสังคายนา เพื่อประกาศการปฏิบัติทาง กายและทางใจของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จำเดิมแต่ต้นตามที่พระองค์ ทรงปฏิบัติมาจนแปลงพระอุทานนี้.

ถามว่า ก็คำว่า อิมสุมี สติ อิทํ โหติ เป็นต้น ควรเป็นคำของ พระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น เพราะคนอื่นนอกจากพระศาสดาแล้ว ไม่ สามารถจะแสดงปฏิกิจสมุปบาทได้มิใช่หรือ? ตอบว่า ข้อนั้นจริง เหมือน อย่างว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำปฏิกิจสมุปบาทไว้ในพระทัย โดย การพิจารณาสภาวะธรรมที่ควงแห่งโพธิพฤกษ์ ฉันทิใด พระธรรมสังคา- หกมหาเถระทั้งหลาย สังคายนาคำเริ่มต้นแห่งอุทานนี้ ที่พระผู้มีพระภาค- เจ้าทรงแสดงไว้ในปฏิกิจสมุปบาทและสีหนาทสูตร เป็นต้น เพื่อปลุก เหล่าสัตว์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งสัตว์ผู้ควรจะตรัสรู้ปฏิกิจสมุปบาทนั้น และ ตรัสสมมติการถึงปฏิกิจสมุปบาทให้เป็นอัตถูปปัตติเหตุ ด้วยสามารถแห่ง การกระทำตามอาการแห่งพระดำรัสที่ทรงแสดงไว้ เพราะเหตุนี้ ฟังตก

ลงในข้อนี้ว่า คำตามที่กล่าวไว้เป็นคำของพระสังคีติกาจารย์นั่นเอง แม้ในสูตรอื่นจากนี้ก็คล้ายนี้เหมือนกัน.

ก็ในข้อนี้ พึงทราบสูตรตติกเขปบท (การตั้งพระสูตร) ๔ ประการ คือ เกิดด้วยอหยาตย์ของตน ๑ เกิดด้วยอหยาตย์ของผู้อื่น ๑ เกิดด้วยอำนาจคำถาม ๑ เกิดด้วยการเกิดเรื่องขึ้น ๑. เหมือนอย่างว่า พระสูตรแม้ต่างโดยหลายร้อยหลายพันสูตร ก็ไม่ล่วงเลยภาวะ ๑๖ อย่าง โดยปฏิฐานนัย มีสังกิเลสภคินัยเป็นต้น ฉนั้นใด พระสูตรแม้ทั้งหมดนั้นก็ ฉนั้นนั้น ไม่ล่วงเลยภาวะ ๔ ประการ โดยสูตรตติกเขปนัย มีอหัตตชฌาตยนัย (อหยาตย์ของตน) เป็นต้นแล. ก็ในข้อนี้ การตั้งพระสูตรอันเกิดด้วยอหยาตย์ของตน และเกิดด้วยการเกิดเรื่องขึ้น ย่อมมีประเภทของการเกี่ยวข้องกับที่เกิดด้วยอหยาตย์ของผู้อื่นและที่เกิดด้วยอำนาจคำถาม เพราะเกิดด้วยอนุสนธิแห่งอหยาตย์ และอนุสนธิแห่งคำถามก็จริง ถึงอย่างนั้น การตั้งพระสูตรที่เกิดจากอหยาตย์ของตน และที่เกิดด้วยการเกิดเรื่องขึ้น จึงไม่มีความเกี่ยวข้องกันและกัน เพราะฉะนั้น ปฏิฐานนัยจึงไม่มีส่วนเหลือเลย. อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวว่า สูตรตติกเขป ๔ ด้วยอำนาจมูลนิกเขปแห่งนิกเขปที่เหลือซึ่งมีอยู่ เพราะหยั่งลงในภายในแห่งปฏิฐานนัยนั้น.

ในข้อนั้น มีวจนัตถะดังต่อไปนี้ การตั้งลง ชื่อนิกเขป นิกเขปแห่งพระสูตร ชื่อว่าสูตรตติกเขป อธิบายว่า สูตรเทศนา อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่านิกเขป เพราะเขาตั้งไว้ นิกเขปคือสูตร ชื่อว่าสูตรตติกเขป. อหยาตย์ของตน ชื่อว่าอหัตตชฌาตยะ สูตรตติกเขปนั้น ชื่อว่าอหัตตชฌาตยะ เพราะมีอหยาตย์แห่งตนเป็นเหตุ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าอหัตตชฌาตยะ เพราะมีตนเป็น

อธยาศัย. แม้ในอธยาศัยของผู้อื่นก็เช่นนี้เหมือนกัน. อำนาจแห่งคำถาม ชื่อปุจฉาวิสา สุตตนิคเขปนั้น ชื่อว่าปุจฉาวิสา เพราะมีอำนาจแห่งคำถาม. การเกิดขึ้นแห่งเนื้อความอันเป็นเรื่องแห่งสุตตเทศนา ชื่อว่า อตฺตูปปตฺติ สุตตนิคเขปชื่อว่าอตฺตูปปตฺติกะ เพราะมีการเกิดเรื่องขึ้น. อีกอย่างหนึ่ง อตฺตูปปตฺตินั้นแหละ ชื่ออตฺตูปปตฺติกะ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า นิกเขป เพราะเป็นเหตุตั้งพระสูตร คืออธยาศัยของตนเป็นต้น. ส่วนในการกำหนดอรรถนนี้ พึงทราบอรรถนข้อนี้ว่า อธยาศัยของตนชื่อว่า อตฺตชฌาตฺตยะ อธยาศัยของผู้อื่น ชื่อว่าปรัชฌาตฺตยะ. ชื่อว่าปุจฉา เพราะเขาถาม คือเรื่องที่จะต้องถาม. คำของผู้รับธรรมที่เป็นไปด้วยคำถาม ชื่อว่า ปุจฉาวิสา ปุจฉาวิสานั้นแหละ ท่านกล่าวเป็นปงฺลึงค์ว่า ปุจฉาวิโส โดยมุ่งถึงศัพท์ว่า นิกเขป. อนึ่ง อตฺตูปปตฺตินั้นแหละ ชื่อว่าอตฺตูปปตฺติกะ.

ก็ในข้อนี้มีคำถามสอดเข้ามาว่า เพราะไม่มุ่งถึงเหตุมีความแก่กล้า อินทรีย์เป็นต้น ของคนอื่นจึงควรมีภาวะแห่งสุตตนิคเขปแผนกหนึ่งของ อตฺตชฌาตฺตยะ เพราะประกาศเทศนา เพื่อตั้งแบบแผนแห่งธรรมตาม อธยาศัยของตนอย่างเดียวกันเท่านั้น ก็สุตตนิคเขปที่เกิดด้วยอธยาศัยของคนอื่น และที่เกิดด้วยคำถาม เป็นไปในการเกิดขึ้นแห่งอธยาศัย และคำถามของผู้อื่น อันเป็นเหตุให้ประกาศธรรมเทศนาอย่างไรจึงไม่ผิด ในการเกิดเรื่องขึ้น หรือว่าเมื่อสุตตนิคเขปที่เกิดด้วยอำนาจคำถาม และที่เกิดด้วยการเกิดเรื่องขึ้น เป็นไปโดยคล้อยตามอธยาศัยของผู้อื่น อย่างไรจึงไม่ผิดในอธยาศัยของผู้อื่น? ข้อนี้ไม่ต้องทักท้วง. ก็เพราะท่านถือเอาการเกิดขึ้นอันเป็นเหตุแสดงพระสูตร ซึ่งพ้นจากอภินิหาร และการสอบถามเป็นต้น และการวินิจฉัยเป็นต้นของคนอื่น โดยเป็นอตฺตูปปตฺติ

เหตุเกิดเรื่องขึ้น จึงถือเอาสูตรนิกเขปที่เกิดด้วยอหิชาศัย์ของผู้อื่น และที่เกิดด้วยอำนาจคำถามไว้ส่วนหนึ่งต่างหาก. จริงอย่างนั้น เหตุในการแสดงคุณและโทษ และการเกิดขึ้นแห่งอามิส แห่งพรหมชาลสูตร และธรรมทายาทสูตร เป็นต้น ท่านเรียกว่า อัตถุปปัตติ เหตุเกิดเรื่องขึ้น. เว้นคำถามของคนอื่นเสีย อรรถที่ท่านแสดงเฉพาะอหิชาศัย์ให้เป็นนิมิตนี้ปรากฏว่า ปรัชมาสยะ เกิดจากอหิชาศัย์ของผู้อื่น ที่ท่านแสดงด้วยอำนาจคำถาม นี้ปรากฏว่า ปุจฉาวลิกะ เกิดด้วยอำนาจคำถามแล.

ในนิกเขป ๔ อย่างนั้น อุทานเหล่านี้ คือ โภธิสูตร ๓ สูตร มีสูตรแรกเป็นต้น มุจจลินทสูตร อายุสังขาโรสังขณสูตร ปัจจเวกขณสูตร และปปัญจัตถุญญาสูตร จัดเป็นอรรถัตถมาสนนิกเขป. อุทานเหล่านี้คือ หุหุงกสูตร พรหมมณฑลสูตร พาหิยสูตร จัดเป็นปุจฉาวลิกนิกเขป. อุทานเหล่านี้ คือ ราชสูตร สักการสูตร อุจฉาปนสูตร ปิณฑปาติกสูตร ลิปปสูตร โคपालกสูตร สุนทรिकासสูตร มาตุสูตร สังฆเภทสูตร อุทปานสูตร ตถาคคูปาทสูตร โมเนยยสูตร ปาฏลิกามิยสูตร และทัพพสูตร ๒ สูตร จัดเป็นอัตถุปปัตตินิกเขป. อุทานเหล่านี้คือ ปาลีเลยยสูตร ปิยสูตร นาคสมาลสูตร และวิสาขาสูตร เป็นทั้งอรรถัตถมาสนนิกเขป และปรัชมาสนนิกเขป. สูตรที่เหลืออีก ๕๑ สูตร จัดเป็นปรัชมาสนนิกเขป. พึงทราบความแปลกกันแห่งนิกเขปของอุทานเหล่านั้น ด้วยอำนาจอรรถัตถมาสนนิกเขปเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้.

ก็ในที่นี้ อุทานเหล่านี้ใคร่ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสต่อหน้าภิกษุทั้งหลาย อุทานเหล่านั้นเป็นพระสูตรตามที่ตรัสไว้ ภิกษุเหล่านั้นท่องเที่ยวให้คล่องปากฟังได้ด้วยใจ ตรัสไว้แก่ท่านพระธรรมภิกษุทวาริณ. ส่วนอุทานเหล่านี้

พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ตรัสต่อหน้าภิกษุทั้งหลาย แม่อุทานเหล่านั้น
ภายหลัง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสแก่ท่านธรรมกัณหาคาริกอีก. พึง
ทราบว่ อุทานเหล่านั้นแม่ทั้งหมดดังกล่าวมานี้ ท่านพระอานนท์ทรง
จำได้หมด และบอกแก่ภิกษุทั้งหลาย ภายหลังต่อมา ได้ยกขึ้นสู่สังคายนา
ว่า อุทานนั่นเอง ในคราวทำมหาสังคายนาครั้งแรก.

ก็บพว่า **เตน สมเยน** ในบทมีอาทิว่า **เตน โข ปน สมเยน** เป็น
ตติยวิภคตติใช้ในอรรถแห่งสัตตมีวิภคตติ. บพว่า **โข ปน** เป็นนิบาต อธิบาย
ว่า **ตลุมิ สมเย** ในสมัยนั้น. ก็ในสมัยไหน? พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้
ครั้งแรก ประทับอยู่ที่ควงไม้โพธิ์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ณ ตำบล
อุรุเวลา ตลอดสมัยใด ในสมัยนั้น. บพว่า **สตุดาหิ** แปลว่า ๗ วัน คือ
สัปดาห์หนึ่ง. บพว่า **สตุดาหิ** นี้ เป็นตติยวิภคตติ ลงในอรรถแห่งอัจฉินต-
สังโยคะ แปลว่า ตลอด. เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสำราญอยู่
ด้วยสุขอันเกิดผลสมบัติส่วนเดียว โดยไม่ขาดสายตลอดสัปดาห์นั้น ฉะนั้น
ท่านจึงกล่าวตติยวิภคตติด้วยอำนาจอัจฉินตสังโยคะว่า **สตุดาหิ** แปลว่า
ตลอดสัปดาห์. บพว่า **เอกปลลงฺเคน** ความว่า โดยนั่งขัดสมาธิทำเดียว
เท่านั้น ไม่ได้เสด็จลุกขึ้นสักคราวเดียว ตั้งแต่เวลาที่ประทับนั่งบนวิหิรา-
อาสน์อันเป็นอปราชิตบัลลังก์อันประเสริฐ ในเวลาพระอาทิตย์ยังไม่
อัสดงคต ในวันวิสาขปุณณมี เพ็ญเดือน ๖. บพว่า **วิมุตติสุขํ ปฏิสัเวหิ**
ความว่า พระองค์ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุข คือสุขเกิดแต่ผลสมบัติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า **วิมุตติ** ได้แก่ วิมุตติ ๕ คือ **ตทังควิมุตติ**
วิกัมภณวิมุตติ **สมุจเจทวิมุตติ** **ปฏิบัติสัทธีวิมุตติ** **นิสสรณวิมุตติ**
บรรดาวิมุตติ ๕ เหล่านั้น ความหลุดพ้น โดยหลุดพ้นจากกรรมอันเป็น

ข้าศึกนั้น ๆ ด้วยองค์คุณนั้น ๆ มีการบริจาคนามธรรมเป็นต้น และด้วยองค์แห่งวิปัสสนา มีการกำหนดนามรูปเป็นต้น ตราบเท่าที่องค์นั้น ๆ ยังเป็น ไปโดยไม่มีการเสื่อม จัดเป็นปหานะ. การละ คือ การหลุดพ้นจากมััจฉริยะ และโลภะ เป็นต้น ด้วยทาน. จากปาณาติบาตเป็นต้นด้วยศีล, จากสักกายทิฎฐิด้วยการกำหนดนามรูป. จากทิฎฐิที่ไม่มีเหตุและมีเหตุ ไม่เสมอกันด้วยการกำหนดปัจจัยและธรรมที่ไม่ใช่ปัจจัย จากความเป็นผู้สงสัยด้วยการข้ามพ้นความสงสัย อันเป็นส่วนอื่นของนามรูปนั้นนั่นแหละ, จากการยึดถือว่าเรา ว่าของเรา ด้วยการพิจารณาถึงรูปกลาปะ รูปเป็นกลุ่มเป็นก้อน, จากความสำคัญในธรรมที่ไม่ใช่มรรคว่าเป็นมรรค ด้วยการกำหนดว่ามรรคและมีใช่มรรค, จากอุจเฉททิฎฐิด้วยการเห็นความเกิดแห่งรูปนาม, จากสัสสตทิฎฐิด้วยการเห็นความดับรูปนาม, จากความสำคัญในสิ่งที่มีภัยว่าไม่เป็นภัย ด้วยการเห็นว่าเป็นภัย, จากความสำคัญว่า น่ายินดีด้วยการเห็นว่าเป็นโทษ, จากความสำคัญรูปว่า น่าผลิตเพลินด้วยการเห็นรูปว่าน่าเบื่อหน่าย. จากความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะหลุดพ้นด้วยมัญญิตุกัมมตาญาณ ญาณคือความใคร่เพื่อจะหลุดพ้น, จากความไม่วางเฉยด้วยอุเบกขาญาณ, จากภาวะอันเป็นปฏิโลม (คือแย้ง) ในธรรมฐิติและพระนิพพานด้วยอนุโลมญาณ และพ้นจากภาวะมีสังขารเป็นนิमितด้วยโคตรญาณ นี้ชื่อว่า **ตทังควิมุตติ.**

อนึ่ง ความหลุดพ้นที่หมายรู้ด้วยการไม่เกิดขึ้นแห่งนิรวณ มีกามฉันทนิรวณเป็นต้น และปัจจนิกธรรม ธรรมที่เป็นข้าศึกมีวิตกเป็นต้น ด้วยสมาธิอันต่างด้วยอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ ตราบเท่าที่สมาธินั้นดำเนินไปโดยไม่เสื่อม นี้ชื่อว่า **วิกขัมภนวิมุตติ.**

ความหลุดพ้นด้วยอำนาจสมุจเฉทปหาน โดยภาวะที่เกิดขึ้นไม่ได้ โดยสิ้นเชิงอีก แห่งการยึดถือด้วยกิเลสฝ่ายสมุทัยที่กล่าวไว้โดยนัย มีอาทิว่า **ทิวฐิตทานํ ปหาย** เพราะละทิวฐิต ตามสมควรในสันดานแห่งพระอรียเจ้าผู้ดำรงอยู่ในมรรคนั้น ๆ เพราะท่านทำอริยมรรค ๔ ให้เกิด นี้ชื่อว่า **สมุจเฉทวิมุตติ**.

ก็ภาวะที่กิเลสสงบระงับไปในขณะแห่งผลจิต นี้ชื่อว่า **ปฏิบัติสัททวิมุตติ**. จิตที่หลุดพ้นจากสังขารทั้งปวง ชื่อว่าพระนิพพาน เพราะสลัดสังขตธรรมทั้งปวง นี้ชื่อว่า **นิสสรณวิมุตติ**. แต่ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาการหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งผลจิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งมีพระนิพพานเป็นอารมณ์. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า บทว่า **สุขปฏิสเวตี** ความว่า เป็นผู้ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุข คือสุขเกิดแต่ผลสมาบัติ.

และบทว่า **วิมุตตตุ** ได้แก่ ภาวะที่จิตหลุดพ้นด้วยอำนาจสงบ ระงับอุปกิเลส. อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบจิตนั้นแหละว่าหลุดพ้นแล้วอย่างนั้น. สุขอันเกิดหรือสัมปยุตด้วยวิมุตตินั้น ชื่อว่า **วิมุตติสุข**. ก็ในที่นี้ แม้อุเบกขา ก็พึงทราบว่ายสุขเหมือนกัน เพราะพระบาลีว่า ยายํ ภนุเต อุเปกขา สนเต สุขे วุตตา ภควตา ท่านผู้เจริญ อุเบกขานี้ใด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ในเมื่อสุขมี. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาสัมโมหวิโนทนีวว่า **อุเปกขา ปน สนตตุตา สุขมิจุเจว ภาสิตา** ก็อุเบกขา ท่านกล่าวว่าสุขเหมือนกัน เพราะมีความสงบ. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าอรหัตสมาบัติอันประกอบด้วยฌานที่ ๔ ไม่เข้าสมาบัติอื่น. อีกอย่างหนึ่ง ความเข้าไปสงบสังขารทุกข์. ท่านเรียกว่าสุข เหมือนในประโยค มีอาทิว่า **เตสํ วูปสโม สุโข** การเข้าไปสงบสังขารเป็นสุข

ฉันใด เฉพาะปฏิปัสสัทธิวิมุตติที่ได้ในผลอันเลิศ (อรหัตผล) เพราะ เป็นความสงบกิเลสและทุกข์ทั้งสิ้น พึงทราบว่าสุขในที่นี้ ฉะนั้น.

วิมุตติสุข นั้นมี ๒ อย่าง โดยการจำแนกความเป็นไปของผลจิต คือ ในมรรควิถี ๑ ในกาลอื่น ๑. ผลจิต ๓ หรือ ๒ (ขณะ) ที่มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ อันเป็นผลของวิมุตติสุขนั้น ๆ ย่อมเกิดขึ้นในลำดับ อริยมรรคแต่ละมรรค เพราะโลกุตระกุศลมีวิบากในลำดับ. ในคราวที่อนุโลมจิต ๒ ดวงเกิดในชวณวารที่อริยมรรคเกิดขึ้น จิตดวงที่ ๓ จัดเป็น โคตรภูจิต ดวงที่ ๔ จัดเป็นมรรคจิต ต่อแต่นั้นไป เป็นผลจิต ๓ ดวง. แต่ในคราวที่อนุโลมจิตเกิดขึ้น ๓ ดวง จิตดวงที่ ๔ เป็นโคตรภูจิต ดวงที่ ๕ เป็นมรรคจิต ต่อแต่นั้นไปเป็นผลจิต ๒ ดวง. จิตดวงที่ ๔ ที่ ๕ ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจอัปปนา ด้วยประการฉะนี้ ต่อแต่นั้นเป็นไปไม่ได้ เพราะใกล้ต่ออภังคจิต. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า แม้จิตดวงที่ ๖ ก็ เป็นอัปปนา. คำนั้นท่านค้านไว้ในอรรถกถาแล้ว. พึงทราบผลจิตในมรรควิถีด้วยประการฉะนี้. แต่ผลจิตในกาลอื่น ย่อมเป็นไปด้วยผลสมาบัติ. และที่เกิดขึ้นแก่ท่านผู้ออกจากนิโรธสมาบัติ ท่านสงเคราะห์ด้วยผลสมาบัตินั้นเอง. ก็ผลสมาบัตินี้เห็นว่าโดยอรรถ เป็นวิบากแห่งโลกุตระกุศลจิต อันมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ พึงทราบว่าเป็นอัปปนา.

ถามว่า ผลสมาบัตินั้น พวกไหนเข้าได้ พวกไหนเข้าไม่ได้? ตอบว่า ปุถุชนทั้งหมดเข้าไม่ได้เพราะยังไม่ได้บรรลุ อนึ่ง พระอริยเจ้าชั้นต่ำก็เหมือนกัน เข้าผลสมาบัติชั้นสูงไม่ได้ แม้พระอริยเจ้าชั้นสูงก็ไม่เข้าผลสมาบัติชั้นต่ำเหมือนกัน เพราะท่านสงบระงับด้วยการเข้าถึงความเป็นบุคคลอื่น. พระอริยเจ้านั้น ๆ ย่อมเข้าผลสมาบัติของตน ๆ เท่านั้น. แต่

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พระโศคบัณฑิตบุคคลและพระสกทาคามีบุคคล ย่อมไม่เข้าผลสมาบัติ พระอริยบุคคลชั้นสูง ๒ พวกเท่านั้น ย่อมเข้าได้ เพราะท่านกระทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ. ข้อนั้นไม่ใช่เหตุ เพราะแม้ปุถุชน ก็เข้าโลกียสมาธิที่ตนได้ อีกอย่างหนึ่ง จะป่วยกล่าวไปไยด้วยการคิดถึง เหตุในข้อนี้. สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ในปฏิสัมภิทาว่า สังขารุเบกขาญาณ ๑๐ เหล่าไหน เกิดขึ้นด้วยวิปัสสนา โคตรภูธรรม ๑๐ เหล่าไหน เกิดขึ้น ด้วยวิปัสสนา. ในการแก้ปัญหาดังกล่าวนี้ ท่านกล่าวถึงการเข้าผลสมาบัติ ของพระอริยเจ้าเหล่านั้นว่า เพื่อประโยชน์แก่โศคาปัตติผลสมาบัติ เพื่อ ประโยชน์แก่สกทาคามีผลสมาบัติ. เพราะฉะนั้น จึงตกลงกันในข้อนี้ว่า พระอริยเจ้าแม่ทั้งปวง ย่อมเข้าผลสมาบัติตามที่ตนเป็นของตน.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระอริยเจ้าเหล่านั้นจึงเข้าสมาบัติ? ตอบ ว่า เพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน. เหมือนอย่างว่า พระราชาทั้งหลายเสวยสุข ในราชสมบัติ เทวดาทั้งหลายเสวยทิพย์สุข ฉันทิ พระอริยเจ้าทั้งหลาย ก็ฉันทินั้น ย่อมกำหนดกาลว่า จักเสวยโลกุตตรสุข จึงเข้าผลสมาบัติในขณะ ที่ต้องการ.

ถามว่า ก็ผลสมาบัตินั้น เข้าอย่างไร หยุดอย่างไร ออกอย่างไร? ตอบว่า ก่อนอื่นการเข้าผลสมาบัตินั้นมี ๒ อย่าง คือ ไม่มณสิการอารมณ์ อื่นจากพระนิพพาน และมณสิการถึงพระนิพพาน เหมือนดังที่ท่านกล่าว ไว้ว่า

**ท่านผู้มีอายุ ปัจจัยแห่งการเข้าเจโตวิมุตติสมา-
บัติอันไม่มีนิमित มี ๒ อย่าง คือ การไม่มณสิการถึง
นิमितทั้งปวง และการใส่ใจถึงธาตุที่ทานิमितไม่ได้.**

ก็ในที่นี่ มีลำดับการเข้าผลสมาบัติดังต่อไปนี้ พระอริยสาวกผู้ต้องการผลสมาบัติ ไปในที่ลับ หลีกเร้นอยู่ พึงพิจารณาสังขารด้วยอุทอัပ္พยญาณเป็นต้น. เมื่อท่านมีวิปัสสนาญาณโดยลำดับ อันดำเนินไปอย่างนี้ จิตย่อมเป็นอัปนาในนิโรธด้วยอำนาจผลสมาบัติ ในลำดับโคตรภูญาณมีสังขารเป็นอารมณ์. ก็ผลจิตเท่านั้นเกิดมรรคจิตไม่เกิด แม้แก่พระเสกขบุคคล เพราะท่านน้อมไปในผลสมาบัติ. ส่วนอาจารย์เหล่าใดกล่าวว่ พระโศดาบันคิดว่า จักเข้าผลสมาบัติของตนแล้วเจริญวิปัสสนาเป็นพระสกทาคามี และพระสกทาคามี คิดว่าจักเข้าผลสมาบัติของตน แล้วเจริญวิปัสสนา ใ้เป็นอนาคามี ดังนี้ อาจารย์เหล่านั้น พึงถูกต่อว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น พระอนาคามีก็จักเป็นพระอรหันต์, พระอรหันต์ก็จักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า, พระปัจเจกพุทธเจ้าก็จักเป็นพระสัมพุทธเจ้า ดังนี้ เพราะฉะนั้น วิปัสสนาจึงให้สำเร็จประโยชน์ตามความยินดีในจิตสันดาน ตามอัธยาศัย ด้วยเหตุนั้น แม้สำหรับพระเสกขบุคคลก็เกิดแต่ผลจิตเหมือนกัน มรรคจิตไม่เกิด. ถ้าท่านบรรลุมรรคจิตที่สัมปยุตด้วยปฐมฌานไชร้ แม้ผลจิตที่สัมปยุตด้วยปฐมฌานเท่านั้น ก็เกิดแก่ท่าน ถ้าท่านบรรลุมรรคจิตที่สัมปยุตด้วยฌานอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาทุติยฌานเป็นต้นไชร้ ผลจิตที่สัมปยุตด้วยฌานอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาทุติยฌานเป็นต้น ก็ย่อมเกิด.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ในที่นี้ โคตรภูญาณจึงไม่มีนิพพานเป็นอารมณ์ เหมือนญาณที่เป็นปุเรจาริกของมรรคญาณ ? ตอบว่า เพราะผลญาณไม่เป็นนียยานิกธรรม. ความจริง ธรรมคืออริยมรรคเท่านั้นเป็นนียยานิกธรรม. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ธรรมเหล่าไหนเป็นนียยา-

นิกกรรม ? อริยมรรค ๘ ที่เป็นอปริยาปนนะ เป็นนียยานิกกรรม. เพราะฉะนั้น ญาณอันเป็นอนันตรปัจจัยแห่งสภาวะธรรมที่เป็นนียยานิกะโดยส่วนเดียว ซึ่งดำเนินไปโดยสภาวะที่ออกจากทั้งสองฝ่าย พึงออกจากนิमितได้เลย เพราะฉะนั้น โคตรภูญาณนั้น มีพระนิพพานเป็นอารมณ์จึงจะถูก แต่ว่า ญาณที่เป็นปุเรจาริกของผลญาณ ซึ่งมีสภาวะไม่ออกไปเพราะไม่เป็นนียยานิกกรรม เหตุที่ไม่ตัดขาดกิเลส ซึ่งกำลังเป็นไปโดยเป็นวิบากของอริยมรรคนั้น เพราะได้เจริญอริยมรรคไว้ แม้บางครั้งจะมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ก็ไม่ถูกไม่ควร เพราะอนุโลมญาณในทั้ง ๒ ฝ่าย มีอาการไม่เสมอกัน. จริงอยู่ อนุโลมญาณในอริยมรรควิถี อันถึงความบริบูรณ์อย่างอุกฤษฏ์ ด้วยโลกียญาณ อันเป็นเครื่องทำลายกองโลภะเป็นต้น อันมากมายซึ่งไม่เคยแทงตลอดได้อย่างดี เกิดขึ้นอนุโลมแก่มรรคญาณ ส่วนในผลสมาบัติวิถีอนุโลมญาณนั้น ๆ ไม่มีความขวนขวายในอริยมรรควิธินั้น เพราะตัดกิเลสเหล่านั้น ๆ ได้เด็ดขาด เกิดเป็นเพียงบริกรรมแห่งความพร้อมด้วยสุขอันเกิดแต่ผลสมาบัติของพระอริยเจ้าทั้งหลายอย่างเดียว เพราะฉะนั้น อนุโลมญาณเหล่านั้น จึงไม่มีการออกจากปัจจัยไหน ๆ เพราะญาณในที่สุดแห่งอนุโลมญาณเหล่านั้น อันมีสังขารเป็นนิमित พึงมีพระนิพพานเป็นอารมณ์จากการออกจากสมาบัติ. ก็เพราะทำคำอธิบายดังนี้ เมื่อพระเสกขบุคคลพิจารณาสังขารทั้งหลายด้วยอุทฺทยัพพญาณเป็นต้น เพื่อจะใช้ผลสมาบัติของตน ผลจิตเท่านั้นจึงเกิดขึ้นในลำดับวิปัสสนาญาณ มรรคไม่เกิด. ฉะนั้น เนื้อความดังกล่าวมานี้แล จึงเป็นอันสมบูรณ์แล้ว. พึงทราบการเข้าผลสมาบัติดังกล่าวมาอย่างนี้ก่อน.

ก็ผลสมาบัตินั้นมีการตั้งอยู่โดยอาการ ๓ อย่าง เพราะพระบาลีว่า ผู้มีอายุ ปัจจัยแห่งการตั้งอยู่ของเจโตวิมุตติอันหานิมิตมิได้มี ๓ อย่างแล คือ การไม่มนสิการถึงนิमितทั้งปวง ๑ การมนสิการถึงธาตุอันหานิมิตมิได้ ๑ การปรุ่่งแต่งในกาลก่อน ๑. ใน ๓ อย่างนั้น บทว่า ปุพฺเพ จ อภิสฺสฺสโร ได้แก่ การกำหนดเวลาในกาลก่อนเข้าสมาบัติ. ก็ผลสมาบัติ นั้นไม่มีการออกตราบเท่าที่ยังไม่ถึงเวลานั้น เพราะท่านกำหนดไว้ว่าจัก ออกในเวลาโน้น .

อนึ่ง ผลสมาบัตินั้นย่อมมีการออกโดยอาการ ๒ อย่าง เพราะพระบาลีว่า ผู้มีอายุ ปัจจัยแห่งการออกของเจโตวิมุตติ อันหานิมิตมิได้มี ๒ อย่างแล คือ มนสิการถึงนิमितทั้งปวง ๑ ไม่มนสิการถึงธาตุอันหานิมิตมิได้ ๑. ใน ๒ อย่างนั้น บทว่า สพฺพนิมิตฺตานิ ได้แก่ รูปนิมิต เวทนานิมิต สัญญานิมิต สังขารนิมิต และวิญญานนิมิต. พระโยคาวจรไม่มนสิการรวมกันซึ่งนิमितเหล่านั้นก็จริง ถึงอย่างนั้น ท่านกล่าวไว้อย่างนั้น ด้วยการรวมนิमितทั้งปวง. เพราะฉะนั้น อารมณ์ของภวังคจิตอันใดมีอยู่ การออกจากผลสมาบัติย่อมมีโดยมนสิการถึงอารมณ์นั้น ฟังทราบการออกจากผลสมาบัติด้วยประการอย่างนี้. ท่านกล่าวว่า วิมุตฺติสฺสํ ปฏฺฐิตฺเวทิตังนี้ หมายถึงเอาการเข้า การตั้งอยู่ และการออกจากผลสมาบัติ ดังกล่าวมานี้ นั้น จัดเป็น อรหัตผลอันสงบระงับความกระวนกระวาย. มีอมตะเป็นอารมณ์ เป็นสุขกายโลกามิส สงบ เป็นสามัญผลอันสูงสุด. เพราะเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวว่า บทว่า วิมุตฺติสฺสํ ปฏฺฐิตฺเวทิตี ได้แก่ ประทับนั่ง เสวยวิมุตติสุข คือ ผลสมาบัติสุข.

ศัพทว่า อถ เป็นนิบาตลงในอรรถแห่งอธิการ. ศัพทว่า โข เป็นนิบาตลงในอรรถแห่งปทปุระณะทำบทให้เต็ม. ในศัพทว่า อถ โข นั้น ด้วยศัพทว่า อถ ซึ่งมีอธิการเป็นอรรถนี้ ท่านแสดงถึงอธิการ (คือภารกิจ) อย่างอื่นจากการเสวยวิมุตติสุข. ถามว่า ก็อธิการอื่นนั้น คืออะไร? ตอบว่า คือ การมนสิการถึงปฏิจสุมุปาบท. อีกอย่างหนึ่ง ศัพทว่า อถ เป็นนิบาตลงในอรรถนี้ว่า ปจจุภายหลัง. ด้วยเหตุนี้ ศัพทว่า อถ นั้น จึงต้องอรรถที่กำลังกล่าวอยู่ว่า โดยล่วงไป ๗ วันนั้น. บทว่า ตสฺส สตุตาสฺส ได้แก่ นั่งขัดสมาธิ ๗ วัน. บทว่า อจฺเจเน แปลว่า ปราศจากไป. บทว่า ตมฺหา สมาธิมฺหา ได้แก่ จากสมาธิอันสัมปยุตด้วยอรหัตผล แต่ในที่นี้ อาจารย์บางพวกขยายสัพคาค์เหล่านั้นให้พิสดารออกไปว่า พึงแสดง ๗ สัพคาค์เรียงไปโดยลำดับ. ก็เราทั้งหลายจักพรรณนาสัพคาค์เหล่านั้นข้างหน้า โดยแนวทางของการแสดงอันไม่ผิดพลาด ในอุทานบาลีนี้ โดยชั้นรกปาฐะ.

บทว่า รตุติยา เป็นนัญญูวิภัตติลงในอรรถที่สัมพันธ์กับส่วนต่าง ๆ (ของราตรี). บทว่า ปรมิ เป็นทุตติยาวิภัตติลงในอรรถว่าอัจจันตสังโยคะ แปลว่าตลอด. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกอบด้วยมนสิการนั้น แลตลอดปฐมยามแม้ทั้งสิ้นของราตรีนั้น .

บทว่า ปฏิจฺจสุมุปาท ได้แก่ ปัจจัยธรรม. จริงอยู่ **ปัจจัยธรรมมีอวิชาเป็นต้น** ชื่อว่าปฏิจจสุมุปาบท. หากมีคำถามสอดเข้ามาว่า ข้อนี้จะพึงรู้ได้อย่างไร? ตอบว่า รู้ได้เพราะพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า อานนทึ เพราะเหตุนี้แล ธรรมนั้นแลเป็นเหตุ เป็นนิทาน เป็นสมุทัย เป็นปัจจัยแห่งชราและมรณะ

คือ ชาติ ฯลฯ นั้นเป็นปัจจัยแห่งสังขาร คือ อวิชชา รวมความว่า ปัจจัย
ธรรมมีอวิชชาเป็นต้น เป็นตัวเหตุเหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า **ปัจจัย**
๑๒ คือ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒

ในข้อนั้น มีฉันทะดังต่อไปนี้ ชื่อว่า ปฏิจจสมุปบาท เพราะ
อาศัย คือ มุ่งหน้าต่อกันและกัน ไม่ปฏิเสธความพร้อมเพียงของเหตุ ให้
ปัจจัยที่เกื้อกูลกันเกิดขึ้น. อีกอย่างหนึ่ง การอาศัยปัจจัยอันควรเป็นปัจจัย
ซึ่งต้องอาศัยกันเป็นไปจึงเกิดสัมพันธ์กันโดยไม่เว้นปัจจัยนั้น ชื่อว่า **ปฏิจ-**
สมุปบาท. ก็ในคำว่าปฏิจจสมุปบาทนี้ ได้แก่ เหตุที่ประกอบด้วยความ
สามารถในการให้เกิดผล อันจะรู้ได้ด้วยคำอันมีการเกิดขึ้นพร้อมเป็นเหตุ
ใกล้ ไม่พึงทราบเพียงแต่อาศัยกันเกิดขึ้น.

อีกอย่างหนึ่ง ปัจจัยชื่อว่า ปฏิจจะ เพราะเป็นที่ควรอาศัยเฉพาะ
ของบัณฑิต. ชื่อว่า **สมุปบาท** เพราะให้เกิดขึ้นโดยชอบ หรือด้วยตนเอง.
ปฏิจจะนั้นด้วยสมุปบาทนั้นด้วย ชื่อว่า **ปฏิจจสมุปบาท** พึงทราบความ
ในเรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้ ด้วยประการดังกล่าวมานี้.

บทว่า อนุโลม ได้แก่ ปัจจัยการมีอวิชชาเป็นต้น ที่ท่านกล่าวไว้
โดยนัยมีอาทิว่า อวิชชาปัจจุยา สงฺขารา เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิด
มีสังขาร. ท่านเรียกว่า อนุโลม เพราะกระทำกิจที่ตนควรกระทำ. อีกอย่าง
หนึ่ง ชื่อว่า อนุโลม เพราะท่านกล่าวตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด หรือเพราะ
อนุโลมตามความเป็นไป. ซึ่งอนุโลมนั้น. บทว่า สาธุกั มนสากาสิ
ได้แก่ กระทำไว้ในใจโดยเคารพ. อธิบายว่า ปัจจัยธรรมใด ๆ เป็นปัจจัย
แก่ปัจจัยอุปปันนธรรมใด ๆ โดยความเป็นปัจจัยมีเหตุปัจจัยเป็นต้น โดย
ประการใด ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำธรรมทั้งหมดนั้นไว้ในพระ-

ทัยไม่ให้วิปริต ไม่ให้ลดลงโดยทรงพิจารณาหมดไม่ให้เกิด. ก็เพื่อจะแสดงประการที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมนสิการปฏิจจฉมุปบาทเป็นอนุโลมโดยสังเขปก่อน จึงกล่าวคำอาทิว่า อิติ อิมสุมี สติ อิทํ โหติ อิมสุ-
สุปฺปาทา อิทํ อูปฺปชฺชติ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิติ เท่ากับ เหว อธิบายว่า โดยประการนี้. บทว่า อิมสุมี สติ อิทํ โหติ ความว่า เมื่อปัจจัยมีอวิชาเป็นต้นนี้มี ผลมีสังขารเป็นต้นนี้ ก็มี. บทว่า อิมสุสุปฺปาทา อิทํ อูปฺปชฺชติ ความว่า เพราะปัจจัยมีอวิชาเป็นต้นนี้เกิด ผลมีสังขารเป็นต้นนี้ย่อมเกิด.

บทว่า อิมสุมี อสติ อิทํ น โหติ อิมสุส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌติ ความว่า เพราะตรัสความไม่มีสังขารเป็นต้น ในเมื่ออวิชาเป็นต้น ไม่มีไว้ในสูตรที่ ๒ และตรัสความดับสังขารเป็นต้น ในเมื่ออวิชาเป็นต้นดับไว้ในสูตรที่ ๓ ชื่อว่าเป็นอันทรงแสดงการกำหนดลักษณะแห่งปัจจัยเบื้องต้นนี้. เมื่อปัจจัยมีอวิชาเป็นต้นนี้มีอยู่ที่เดียวไม่ใช่ไม่มี. เพราะอวิชาเป็นต้นนี้เกิดอยู่ที่เดียว ไม่ใช่ไม่เกิด. เพราะดับนั้นแหละ ไม่ใช่ไม่ดับ เพราะเหตุดังนี้ นั้น พึงเห็นว่าลักษณะนั้นเป็นการกำหนดที่หยั่งลงในภายใน ตรัสไว้ในที่นี้สำหรับปฏิจจฉมุปบาท. อนึ่ง บทว่า นิโรธา ได้แก่ ความไม่เกิดขึ้น คือความไม่เป็นไปต่อไป เพราะบรรลुकความสำรอกปัจจัยมีอวิชาเป็นต้น. สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้มีอาทิว่า อวิชาชย เตว อเสต-
วิราคนิโรธา สงฺขารนิโรธา ก็เพราะดับโดยสำรอกไม่เหลือซึ่งอวิชาสังขารจึงดับ.

ด้วยคำว่า อิมสุส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌติ นั้น ท่านแสดงความนี้ไว้ว่า ความไม่ดับ ชื่อว่าความเกิด และความเกิดนั้น ในที่นี้ ท่านเรียกว่า

อตฺถิภาโว (ความมี) ดังนี้ก็มี. จริงอยู่ ลักษณะว่า อิมสุมี สติ อิทํ โหติ นี้แหละ เมื่อว่าโดยปริยายอื่น บทแรกเป็นอันแปลจากบทปลาย ที่กล่าว ว่า อิมสุส อุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชติ เพราะฉะนั้น ที่ท่านกล่าวว่า อิมสุมี สติ หมายถึงภาวะที่ทรงอยู่เท่านั้นก็หาไม่ได้. โดยที่แท้ยอมให้ เข้าใจว่า ไม่ใช่ภาวะที่จะดับด้วยมรรค. ก็เพราะเหตุที่เมื่อกล่าวถึงนิเทศ แห่งลักษณะที่ยกขึ้นแสดงเป็น ๒ อย่างคือ อิมสุมี อสุติ อิทํ น โหติ, (และ) อิมสุส นิโรธา อิทํ นิรุชฺชติ ดังนี้ จึงกล่าวเฉพาะความดับโดย นัยมีอาทิว่า อวิชฺชาย เตวฺว อเสสวिरาคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ ฉะนั้น จึงเป็นอันแสดงว่า แม้ความไม่มีก็คือความดับ ความมีอันผิดจากความไม่มี ก็คือความไม่ดับ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงแสดงความเกิดให้แปลกกับความมี กล่าวคือความไม่ดับ. เพราะเหตุนี้ ในที่นี้ท่านจึงไม่ประสงค์เอาความว่า เพียงแต่ความมี เป็นความเกิดขึ้น โดยที่แท้ ท่านทำให้แจ้งถึงอรรถนี้ว่า ความมีคือความไม่ดับ. เมื่อเป็นเช่นนั้น การกล่าวถึงลักษณะทั้ง ๒ นั้น พึงทราบว่ามีประโยชน์ เพราะเป็นลักษณะที่จะพึงให้แปลกด้วยความแปลก แห่งกันและกัน.

ถามว่า ก็ชื่อว่า อนิโรธะ ที่เรียกว่า อตฺถิภาวะ และว่า อุปฺปาทะ นี้ คืออะไร ? ตอบว่า คือ ภาวะที่ยังไม่ละ ๑ ภาวะที่ควรเพิ่มผลโดยไม่ละภาวะ ที่ควรแก่ผลอันยังไม่เกิด ๑ ภาวะที่อกุศลธรรมที่จะพึงละนั้นอันอริยมรรค ยังไม่ได้ถอนขึ้น ๑ ภาวะที่สังโยชน์ในกุศลธรรมและอัพยากธรรมที่ไม่จำ ต้องละ สำหรับผู้มีอาสวะยังไม่สิ้นไป ยังละไม่ได้ ๑. จริงอยู่ ความเป็น ไปแห่งขันธพร้อมทั้งสิ้น ชื่อว่าปฏิบัติสมุพบาท เพราะภาวะมีอนุสัยยัง ถอนขึ้นไม่ได้. สมจริงดังที่ตรัสไว้มีอาทิว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กายนี้ของคนพาล ผู้ถูก
อวิชาไดหุ้มห่อไว้ ผู้สัมผัสด้วยคัมภีรโดยังเป็น
ไปแล้ว อวิชานั้น คนพาลยังละไม่ได้ และคัมภีร
นั้นก็ยังไม่สิ้นไป. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เพราะคนพาลไม่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อ
สิ้นทุกข์โดยชอบ เพราะฉะนั้น คนพาลย่อมเข้าถึง
กาย (อีก) เพราะกายแตก คนพาลนั้นเมื่อเข้าถึงกาย
ย่อมไม่พ้นจาก ญาคู ชรา และมรณะ.

ก็เพราะอวิชาของผู้สิ้นสังโยชน์แล้วไม่มี สังขารจึงไม่มี เพราะ
คัมภีรและอุปาทานไม่มี อุปาทานและภพจึงไม่มี เพราะเหตุนี้ วิภูฏะ
จักปรากฏความขาดสิ้น. ด้วยเหตุนี้ฉันนั้นแลท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า

ดูก่อนผัคคุณะ ก็เพราะดับด้วยการสำรอก
ผัสสาตนะ ๖ ได้โดยไม่เหลือ ผัสสะจึงดับ เพราะ
ผัสสะดับ เวทนาจึงดับ.

จริงอยู่ ตั้งแต่บรรลुพระอรหัตมรรคจนถึงปรินิพพาน อายุตนะ ๖
เป็นต้น จะไม่เป็นไปก็หาไม่ได้. โดยที่แท้ ท่านกล่าวถึงนิโรธ เพราะภาวะ
ที่ไม่มี ภาวะที่ควรกล่าวศัพท์นิโรธ ภาวะที่สิ้นสังโยชน์. อีกอย่างหนึ่ง
กรรมแม้ที่ทำไว้นาน จักว่ามีอยู่ตามควรแก่ผล เพราะผลยังไม่เกิด และ
เพราะยังไม่ละอาหาร คือ ไม่ใช่ผลที่เกิดแล้ว ทั้งก็ไม่ใช่ละอาหารแล้วแล.
ภาวะที่ปัจจัยเป็นเหตุเกิดผลมีอวิชาและสังขารเป็นต้น เป็นปัจจัยควรแก่
ผลโดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล พึงทราบวา อนิโรธ (ไม่ดับ.) ก็เพราะปัจจัย
ที่ทำให้เกิดผลอย่างนั้นยังไม่ดับ เว้นเหตุใดเสีย ผลไม่เกิด เหตุนี้ มีอดีตเหตุ

เป็นต้น ที่ท่านกล่าวด้วยคำว่า **อิมสมิ สติ** นี้ ก็เพราะเหตุที่นั่นแหละ การเกิดขึ้นแห่งปัจจัยไม่แต่ต้องถึงการไม่ประพฤติของผู้ยังไม่อยู่จบพรหม- จรรย์ ท่านกล่าวว่า **อิมสฺส อุปฺปทา** ด้วยการไม่กลับมา โดยไม่พาดพิง ถึงประเภทของกาล. อีกอย่างหนึ่ง ในความพร้อมเพรียงของปัจจัยที่เหลือ ภาวะที่ปัจจัยแม้จะไม่มีก็เหมือนมี จะกล่าวไปทำไมถึงปัจจัยที่มี ซึ่งเป็น ปัจจัยมุ่งให้เกิดผลที่ท่านเรียกว่า **อิมสฺส อุปฺปทา**. จริงอย่างนั้น ผล ย่อมเกิดแต่เหตุที่นั่น เพราะเหตุที่นั่น จึงชื่อว่า ตทวัตถุ ได้แก่ เหตุที่เกิด ขึ้นโดยภาวะที่ให้ให้เกิดผล เป็นอันชื่อว่าอุบัติขึ้นแล้ว. เหตุแม้ไม่มีอยู่ ก็ ชื่อว่า ตทวัตถุ เพราะฉะนั้น ภาวะที่เป็นตทวัตถุ ฟังทราบวา อุปฺปาทะ.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **สติ** นี้ พระเถระเมื่อจะกล่าวถึง ภาวะที่เป็นปัจจัยโดยเพียงภาวะที่มีอยู่ จึงแสดงเวลาที่ปฏิจจสมุปบาทไม่ ต้องขวนขวาย. ด้วยบทว่า **อุปฺปทา** นี้ พระเถระเมื่อจะแสดงการเกิด ขึ้นเป็นธรรมดา และภาวะที่ไม่เป็นไปทุกกาลและภาวะที่มุ่งต่อการเกิดผล จึงแสดงถึงภาวะที่ปฏิจจสมุปบาทเป็นอนิจจตา. ก็พระเถระแสดงถึงปฏิจจ- สมุปบาทเป็นเหตุ เป็นสมุทัย เป็นชาติ และเป็นแดนเกิด ที่สำเร็จด้วย สัตตมวิภักติและปัญจมวิภักติที่ใช้ในอรรถของเหตุด้วยคำว่า **สติ น อสติ อุปฺปทา น นิโรธา** ในเมื่อสิ่งนี้มี คือ ไม่มีก็ห้ามมิได้ เพราะสิ่งนี้เกิด คือดับก็ห้ามมิได้. ท่านกำหนดภาวะแห่งผล ซึ่งมีโดยไม่เว้นจากเหตุ ใน เพราะภาวะแห่งสัตตมวิภักติลงในอรรถแห่งเหตุ ฟังทราบความเป็นไปใน เหตุที่นั่น เหมือนคำว่าในเมื่อคนไม่มีทรัพย์ไม่ทำทรัพย์ให้เกิดขึ้น ความ จนที่ยังจนหนักเข้า และคำว่าในเมื่อข้าวกล้าสมบูรณ์ ก็เกิดอาหารดีขึ้น.

แม้ปัญญาวิภักตติก็ลงในอรรถแห่งเหตุ ชื่อว่าเป็นไปได้ในแดนเกิดและในความปกติของผล เหมือนคำว่าจากกลดเป็นอัมพุทะ จากอัมพุทะเกิดเป็นเปลี และคำว่า แม่น้ำคงคาเกิดจากเขาหิมวันต์ สระเกิดจากแม่น้ำสรภู. ก็ในเพราะอวิชาเป็นต้นมี ท่านจึงกำหนดภาวะแห่งผลมีสังขารเป็นต้น เพราะภาวะที่ไม่เว้นจากอวิชาเป็นต้นนั้น. และผลมีสังขารเป็นต้นเกิดจากปัจจัยมีอวิชาเป็นต้น และอันปัจจัยมีอวิชาเป็นต้นก่อนั้น เพราะฉะนั้น ปัจจัยมีอวิชาเป็นต้นนั้น จึงเป็นแดนเกิดและเป็นปกติของผลมีสังขารเป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น เพื่อจะแสดงอรรถนั้น ท่านจึงกระทำนิเทศัตตมวิภักติและปัญญาวิภักติในอรรถแห่งเหตุว่า อิมสุมี สติ อิมสุต อุปาทา ในเพราะสิ่งนี้มี เพราะสิ่งนี้เกิด.

ก็เพราะในข้อนี้ ปฏิจจสมุปบาทที่ยกขึ้นแสดงโดยสังเขปว่า อิมสุมี สติ อิห โหติ อิมสุต อุปาทา อิห อุปปชชติ มีนิเทศเป็นต้นว่า อวิชา-ปจฺจยา สงฺขารา ฉะนั้น ภาวะที่มีอยู่และการเกิดขึ้นตามที่กล่าวแล้วย่อมให้รู้ได้ว่า เป็นปัจจัยแห่งปัจจัยูปปนนธรรมนั้น ๆ. จจริงอยู่ ภาวะที่เป็นปัจจัยอย่างอื่นย่อมไม่มี เพราะละอรรถภาวะและอุปาทะกล่าวคือความไม่ดับ ความไม่หวนกลับเป็นสภาพ หรือความตั้งอยู่ของสมุทัย (ความเกิด) ที่ท่านกล่าวไว้ด้วยคำ ซึ่งกำหนดแน่นอนอยู่ภายในว่า สติเอน นาสติ อุปปาทา เอน น นิโรธา ดังนี้ เพราะฉะนั้น ฟังทราบภาวะที่มีอยู่และอุปาทะการเกิดขึ้นดังกล่าวแล้ว เป็นตัวปัจจัย. แม้ปัจจัย ๒๔ มีเหตุปัจจัยเป็นต้นที่มากในปฏิฐานปรกณนั้น ฟังทราบปัจจัยพิเศษแห่งปัจจัยนั้นนั้นแล.

ดังนั้น เพื่อจะแสดงประการที่พระองค์ ทรงมนสิการถึงอนุโลม-ปฏิบัติสมุปบาทโดยพิสดาร จึงตรัสคำมีอาทิว่า ยทิห อวิชาปจฺจยา สงฺขารา ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยทิท เป็นนิบาต บทว่า ยทิท นั้น มีอรรถว่า โย อัย. ในบทว่า อวิชาปจฺจยา เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ชื่อว่า อวิชา เพราะประสบสิ่งที่ไม่ควรประสบมีกายทุจริต เป็นต้น. ชื่อว่า อวิชา เพราะไม่ประสบสิ่งที่ไม่ควรประสบมีกายสุจริต เป็นต้น. ชื่อว่า อวิชา เพราะกระทำสภาวะแห่งกรรมที่ไม่วิปริต ไม่ให้รู้แจ้ง, ชื่อว่า อวิชา เพราะยังสัตว์ให้เล่นไปในภพ เป็นต้น ในสงสารอันเว้นจากที่สุด. ชื่อว่า อวิชา เพราะเล่นไปในสิ่งที่ไม่มี ไม่เล่นไปในสิ่งที่มี. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อวิชา เพราะเป็นปฏิปักษ์ ต่อ วิชา. อวิชานั้น พึงทราบว่ามี ๔ อย่าง โดยนัยมีอาทิว่า ทุกฺเข อณฺเณ ความไม่รู้ทุกข์. ชื่อว่า ปัจจย เพราะอาศัยไป คือเกิดขึ้นและเป็นไปไม่ละเว้นผล. อีกอย่างหนึ่ง กรรมที่มีการสนับสนุนเป็นอรรถ ชื่อว่า ปัจจย. อวิชานั้นด้วยเป็นปัจจยด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า มีอวิชาเป็นปัจจย. เพราะมีอวิชาเป็นปัจจยนั้น. ชื่อว่า สังขาร เพราะปรุงแต่ง. ได้แก่กุศลเจตนา และอกุศลเจตนาฝ่ายโลกิยะ กุศลเจตนาและอกุศลเจตนา นั้น พึงทราบว่ามี ๓ อย่าง คือ ปุญฺญาภิสังขาร ๑ อปุญฺญาภิสังขาร ๑ อาเนญฺชาภิสังขาร ๑. ชื่อว่า วิญฺญาณ เพราะรู้แจ้ง. วิญฺญาณนั้นมี ๓๒ (หรืออเหตุกวิปาก ๑๕ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปาก ๕) ด้วยอำนาจวิปากวิญฺญาณฝ่ายโลกิยะ. ชื่อว่า นาม เพราะน้อมไป ได้แก่นามขันธ์ ๓ มีเวทนา เป็นต้น. ชื่อว่า รูป เพราะอรรถว่าสลายไป ได้แก่ภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๒๔ มีจักขุปสาทรูป เป็นต้น. ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นที่ต่อ และนำสัตว์ไปสู่สังสารทุกข์. ชื่อว่า ผัสสะ เพราะถูกต้อง. ชื่อว่า เวทนา เพราะเสวย (อารมณ์). แม้ทั้งสองนั้น ว่าโดยทวารมี ๖ ว่าโดยวิปากมี ๓๖. ชื่อว่า

ตัณหา เพราะสะคั้ง. ตัณหานั้นโดยสังเขปมี ๓ มีกามตัณหาเป็นต้น และ
โดยพิสดารมี ๑๐๘ ชื่อว่า อุปาทาน เพราะถือมั่น อุปาทานนั้นมี ๔ อย่าง
มีกามอุปาทานเป็นต้น. ชื่อว่า ภพ เพราะมีอยู่และจักมี. ภพนี้มี ๒ อย่าง
โดยแยกเป็นกรรมภพ และอุปัตติภพ. ความเกิด ชื่อว่า ชาติ ความ
คร่ำคร่า ชื่อว่า ชรา. ชื่อว่า มรณะ เพราะเป็นเหตุตายแห่งสัตว์. ความ
เศร้าโศก ชื่อว่า โสกะ. ความรำพัน ชื่อว่า ปริเทวะ. ชื่อว่า ทุกข์ เพราะ
ทนได้ยาก, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ทุกข์ เพราะมี ๒ ขณะ คือ ทุกข์ใน
ขณะเกิดและทุกข์ในขณะตั้งอยู่. ภาวะแห่งความเสียใจ ชื่อว่า โทมน์ส.
ความคับแค้นอันเหลือทน ชื่อว่า อุปายาส. บทว่า สมุทฺทนิ แปลว่า
ย่อมบังเกิด. ความจริง ไม่ใช่ประกอบด้วยบทมีโสกะเป็นต้นอย่างเดียวเท่า
นั้น โดยที่แท้พึงประกอบบทว่า สมุทฺทนิ กับทุก ๆ บท. ก็เมื่อเป็นเช่น
นี้ ย่อมเป็นอันแสดงการกำหนดปัจจัยธรรมและปัจจัยอุปปีนธรรม ด้วย
คำว่า อวิชชาปัจจุยา สงฺขารา สมุทฺทนิ. ในบททั้งปวงกัณยนี้.

ในธรรมเหล่านั้น อวิชชา มีความไม่รู้เป็นลักษณะ มีความหลง
ลึมเป็นกิจ มีการปกปิดเป็นอาการปรากฏ มีอัสวะเป็นเหตุไถ้. สังขาร
มีความปรุงแต่งเป็นลักษณะ มีการประมวลมาเป็นกิจ มีการจัดแจงเป็น
อาการปรากฏ มีอวิชชาเป็นเหตุไถ้. วิญญูณ มีการรู้แจ้งเป็นลักษณะ มี
การเป็นหัวหน้าเป็นกิจ มีปฏิสนธิเป็นอาการปรากฏ มีสังขารเป็นเหตุไถ้
หรือมีวัตถุและอารมณ์เป็นเหตุไถ้. นาม มีการน้อมไปเป็นลักษณะ มีสัม-
ปโยคะเป็นกิจ มีไม่แยกจากกันเป็นอาการปรากฏ มีวิญญูณเป็นเหตุไถ้.
รูป มีการสลายไปเป็นลักษณะ มีการไม่รู้อารมณ์เป็นกิจ มีภาวะเป็น
สัมปโยคะเป็นอาการปรากฏ มีวิญญูณเป็นเหตุไถ้. สพายตนะ มีการต่อ

เป็นลักษณะ มีการเห็นเป็นต้นเป็นกิจ มีภาวะเป็นวัตถุและทวารเป็นอาการ
ปรากฏ มีนามรูปเป็นเหตุไถ่. **ผัสสะ** มีการถูกต้องเป็นลักษณะ มีการ
กระทบเป็นกิจ มีการประจวบเป็นอาการปรากฏ มีสพายนะเป็นเหตุไถ่.
เวทนา มีการเสวยเป็นลักษณะ มีการบริโภครสแห่งอารมณ์เป็นกิจ มีสุข
และทุกข์เป็นอาการปรากฏ มีผัสสะเป็นเหตุไถ่. **ตัณหา** มีความเป็นตัวเหตุ
เป็นลักษณะ มีความผลิตเฟลินเป็นกิจ มีความไม่อิมเป็นอาการปรากฏ มี
เวทนาเป็นเหตุไถ่. **อุปาทาน** มีการยึดมั่นเป็นลักษณะ มีการไม่ปล่อย
วางเป็นกิจ มีทิวฐีคือความถือมั่นด้วยอำนาจตัณหาเป็นอาการปรากฏ มี
ตัณหาเป็นเหตุไถ่. **ภพ** มีกรรมและผลแห่งกรรมเป็นลักษณะ มีการเกิด
และการให้เกิดเป็นกิจ มีกุศล อกุศล และอัปยาคฤตเป็นอาการปรากฏ มี
อุปาทานเป็นเหตุไถ่. **ชาติ** มีการเกิดก่อนในภพนั้น ๆ เป็นลักษณะ มี
การขยายออกไปเป็นกิจ มีการเกิดในภพนี้จากอดีตภพเป็นอาการปรากฏ มี
ความวิจิตรแห่งทุกข์เป็นเหตุไถ่. **ชรา** ความแก่หง่อมแห่งชั้นเป็น
ลักษณะ มีการนำเข้าหาความตายเป็นกิจ มีการทำความเป็นหนุ่มสาวให้
พินาศเป็นอาการปรากฏ. **มรณะ** มีจุติเป็นลักษณะ มีการพลัดพรากเป็นกิจ
มีการอยู่ปราศจากคติเป็นอาการปรากฏ. **โสกะ** มีความหม่นไหม้ในภายใน
เป็นลักษณะ มีความตรมตรอมใจเป็นกิจ มีความเศร้าโศกถึงเป็นอาการ
ปรากฏ. **ปริเทวะ** มีความบ่นเพ้อเป็นลักษณะ. มีระบุงคุณและโทษเป็น
กิจ มีความสลัดใจเป็นอาการปรากฏ. **ทุกข์** มีการบีบคั้นกายเป็นลักษณะ
มีความทुरुพลทางกายและรังเอาโทมนัสมาเป็นกิจ มีอาพาธทางกายเป็น
อาการปรากฏ. **โทมนัส** มีการบีบคั้นจิตเป็นลักษณะ มีความคับแค้นใจเป็น
กิจ มีพยาธิทางใจเป็นอาการปรากฏ. **อุปายาส** มีความตรมตรอมใจเป็น

ลักษณะ มีความทอดถอนถึงเป็นกิจ มีปราศจากความเข้มแข็งใจเป็นอาการปรากฏ. ปัจจัยธรรมมีวิชาเป็นต้นเหล่านั้น ฟังทราบแล้วโดยลักษณะเป็นต้นด้วยประการอย่างนี้แล. ในที่นี้ มีความสังเขปเพียงเท่านี้ ส่วนความพิสดาร ผู้ปรารถนาวินิจฉัยที่สมบูรณ์ด้วยประการทั้งปวง ฟังคั่นดูในอรรถกถาวิภังค์ ชื่อสัมโมหวิโนทนี.

บทว่า เอว เป็นบทแสดงใจถึงนัยที่ได้แสดงมาแล้ว. ด้วยบทว่า เอว นั้น ท่านแสดงว่าด้วยเหตุมีวิชาเป็นต้นนั้นแหละ มิใช่ด้วยเหตุมีการเนรมิตของท่านผู้เป็นใหญ่เป็นต้น. บทว่า เอตสฺส ได้แก่ ตามที่กล่าวแล้ว. บทว่า เภวลสฺส ได้แก่ ไม่ปะปนหรือล้วน ๆ. บทว่า ทุกฺขกฺขนุสฺส ได้แก่ ประชุมทุกข์ ไม่ใช่ของสัตว์ทั้งไม่ใช่ของชีวะและของสุขเป็นต้น. บทว่า สมฺภโย โหติ ได้แก่ บังเกิด คือเกิดพร้อม.

บทว่า เอตมตฺถํ วิทิตฺวา ความว่า รู้แจ้งเนื้อความที่กล่าวไว้ว่า กองทุกข์มีสังขารเป็นต้น ย่อมเกิดด้วยวิชาเป็นต้น โดยอาการทั้งปวง. บทว่า ตายํ เวลายํ ได้แก่ ในเวลาที่รู้แจ้งอรรถนั้น. บทว่า อิมํ อุทานํ อุทานนฺติ ความว่า แปลงอุทานนี้อันแสดงอานุภาพการรู้เหตุและธรรมอันเกิดจากเหตุในเมื่อรู้จักผลนั้น อันเป็นสมุฏฐานแห่งญาณอันสัมปยุตด้วย โสมนัสมีอาทิว่า ยทา หเว ปาตุภวฺนฺติ อธิบายว่า แปลงพระวาจาเป็นที่พอพระทัย.

อุทานนั้นมีอธิบายดังนี้ บทว่า ยทา แปลว่า ในกาลใด. ศัพท์ว่า หเว เป็นนิบาตลงในอรรถนี้ว่า พยตุตฺตํ แจ่มแจ้ง. แต่อาจารย์บทพวกกล่าวอธิบายว่า ศัพท์ว่า หเว แปลว่า ในการสงครามคือในการต่อสู้. ก็ท่านอาจารย์เหล่านั้นมีความมุ่งหมายว่า ในสมัยรบกับกิเลสมาร โดย

พระบาลีว่า พวกเธอจงใช้อาวุธคือปัญญาบมาร. บทว่า ปาตุภวนฺติ แปลว่า เกิดขึ้น. บทว่า ฆมฺมา ได้แก่ โภธิปักขิยธรรม อันให้สำเร็จ การแทงตลอดปัจจยาการโดยอนุโลม. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ปาตุภวนฺติ ได้แก่ ประกาศ คือ แจ่มชัด ปรากฏโดยการตรัสรู้. บทว่า ฆมฺมา ได้แก่ ธรรมคืออริยสัจ ๔. อาตาปะ เรียกว่าความเพียร เพราะอรรถว่า ทำกิเลส ให้เร่าร้อน. บทว่า อาตปิโน ได้แก่ มีความเพียรคือสัมมัปปธาน. บทว่า ฌายโต ได้แก่ พึ่งด้วยอรัญญนิชฌานและลักขณฺณนิชฌาน. บทว่า พุราหฺมณฺสฺส ได้แก่ พระชีนาสพผู้ลอยบาป. บทว่า อถสฺส กงฺขา วปฺยนฺติ สพุพา ความว่า ครั้นพราหมณ์นั้นมีธรรมปรากฏอย่างนี้แล้ว ความสงสัยในปัจจยาการที่ตรัสไว้โดยนัยมีอาทิว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ ตรัสว่า โน กลฺโล ปญฺโห ปัญหาไม่สมควร เพื่อเฉลยคำถามว่า โก นฺุโ ข ภนฺเต สฺสฺสฺส ใครหนอถูกต้อง พระเจ้าข้า โดยนัยมีอาทิว่า พระผู้มีพระ- ภาคเจ้าได้ตรัสว่า โน กลฺโล ปญฺโห เพื่อเฉลยคำถามว่า กตมํ นฺุโ ข ภนฺเต ชรามรณํ กสฺส จ ปนฺธิํ ชรามรณํ ชราและมรณะเป็นไฉน พระ- เจ้าข้า ก็แลชราและมรณะนี้เป็นของใคร และความสงสัย ๑๖ ข้อ ที่มา โดยนัยมีอาทิว่า อโหสิ นฺุโ ข อหิ อตีตมทฺธานํ ในอดีตกาล เราได้มีแล้ว หรือหนอ เพราะยังไม่แทงตลอดปัจจยาการนั่นเอง ความสงสัยทั้งหมด นั้น ย่อมหายไป ปราศไป ดับไป. เพราะเหตุไร? เพราะรู้ทั่วถึงธรรม พร้อมเหตุ อธิบายว่า เพราะรู้ชัด รู้ทั่วถึงแทงตลอด ธรรมคือกองทุกข์ ทั้งสิ้นมีสังขารเป็นต้นนี้ พร้อมเหตุ ด้วยเหตุมีวิชาเป็นต้น.

ก็เมื่อไร โภธิปักขิยธรรมหรือจตุสัจธรรม ปรากฏเกิดขึ้นหรือ แจ่มแจ้งแก่พราหมณ์นั้น. ในวิปัสสนาญาณและมรรคญาณ. ใน ๒ อย่าง

นั้น ฟังทราบวิปัสสนาญาณก่อน. ธรรมทั้งหลายมีสติเป็นต้นที่สัมปยุตด้วยวิปัสสนาญาณ และวิปัสสนาญาณ เมื่อละสุกัสนิยามเป็นต้นด้วยอำนาจตทังคปหานในอารมณ์ของตน จึงเกิดขึ้นเป็นส่วน ๆ โดยอนุปัสสนามี กายานุปัสสนาเป็นต้น. แต่ในขณะที่มรรค ธรรมเหล่านั้น เมื่อหวังเอาพระนิพพานละธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ด้วยสมุจเฉทปหาน เกิดขึ้นคราวเดียวเท่านั้น สำเร็จการแทงตลอดไม่มงภายในอริยสัจทั้ง ๔. ในข้อนี้ ฟังทราบว่า โภชิปักษิณธรรมปรากฏ ด้วยอรรถว่า เกิดขึ้น ด้วยประการฉะนี้ก่อน. ก็ฟังทราบว่า อริยสัจธรรมฝ่ายโลกิยะปรากฏ ด้วยการทำวิปัสสนาให้เป็นอารมณ์ในขณะที่วิปัสสนา ฟังทราบว่า อริยสัจธรรมฝ่ายโลกุตระปรากฏ ด้วยภาวะที่โน้มไปในโลกุตระธรรมนั้น ฟังทราบว่า นิโรธสัจปรากฏ ด้วยการตรัสรู้ธรรมในขณะมรรค และฟังทราบว่า ทั้งหมดปรากฏ ด้วยอรรถว่าแจ่มแจ้งปรากฏชัดโดยการตรัสรู้กิจ.

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้เมื่อธรรมทั้งหมดปรากฏแก่พระญาณของพระองค์โดยอาการทั้งปวง ทรงพิจารณาปัจจุอาการนั้น เพราะปัจจุอาการเป็นสภาพละเอียดลึกซึ้งและเห็นได้แสนยาก เหตุทรงทำความมั่นใจวิปัสสนาโดยมุข คือปฏิกิจสมุปปาท ทรงเกิดโสมนัสอย่างรุนแรง จึงทรงเปล่งทานในข้อนี้ อันแสดงถึงอานุภาพแห่งการตรัสรู้ปัจจุอาการนั้นของพระองค์พร้อม โดยเป็นปัจจัยตัดปฏิปักษ์ธรรมได้เด็ดขาดแล.

พระบาลีว่า **อยมปิ อุทาน วุตโต ภควตา อิติ เม สุตํ** นี้ ปรากฏในคัมภีร์เฉพาะบางแห่ง. บรรดาบทเหล่านั้น **ปิ ศัพท์** ในบทว่า **อยมปิ** เป็นสัมปนิษัตนตะเหมือนในประโยคว่า **อิทมปิ พุทุเช รตนํ ปณิตํ อยมปิ ปาราชิก โหติ** แม้นี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า ภิกษุแม้นี้

เป็นปาราชิก. เพราะเหตุนี้ ปิศพท์นั้น ย่อมประมวลคำก่อน ๆ มา.
วุดุต ศัพทว่า วุฑุโต นี้ ปรากฏในคำมีอาทิว่า เกโสหารณะ วปนะ
วาปสมิกรณะ ชีวิตวุดติ ปมุตตภาวะ ปาวจนภาเวนปวัตติตะ อัจฉณะ
และกณะ. จริงอย่างนั้น วุดุต ศัพทนั้น มาในเกโสหารณะ (การปลงผม)
ในประโยคมีอาทิว่า กาปฏิกมาณพ เป็นคนหนุ่มโกนผม. มาใน วปนะ
(การหว่านพืช) ในประโยคมีอาทิว่า

กาโว ตสฺส ปชายนฺติ เขตฺเต วุดฺตํ วิรุหฺติ
วุดฺตานํ ผลมฺสนฺนํ โย มิตฺตานํ น ทฺพภฺติ.

โคของคนที่ไม่ประทุษร้ายมิตร ย่อมตกถูก พืชที่
หว่านไว้ในนาย่อมงอกงาม เขาย่อมบริโภคพืชผลที่
หว่านแล้ว.

มาในวาปสมิกรณะ (การทำพืชที่หว่านให้เสมอกัน) ด้วยใช้ไม้ครากเป็นต้น
ในประโยคมีอาทิว่า โน จ โข ปฏิวุดุตํ พืชที่หว่านไม่เท่ากันแล. มาในชีวิต-
วุดติ (การเลี้ยงชีพ) ในประโยคมีอาทิว่า ปนฺนโลโม ปฺรทฺวุดฺโต มิคฺชฺเตน
เจตฺตา วิหฺรติ ผู้ไม่ลำพองเลี้ยงชีพด้วยสิ่งของที่คนอื่นให้ มีใจเหมือน
เนื้ออยู่. มาในปมุตตภาวะ (ความหลุดจากขี้) ในประโยคมีอาทิว่า
ปญฺฑฺพฺลาโส พนฺธฺนา ปฺวุดฺโต อภฺทฺโพ หฺริตฺตาย ใโป ไม้เหลืองหลุด
จากขี้ไม่พึงเป็นของเขี้ยวสด. มาในปาวจนภาเวนปวัตติตะ (ความเป็น
ไปโดยบอกกล่าวกันมา) ในประโยคมีอาทิว่า คีตํ ปฺวุดฺตํ สมิหิตํ เพลง
ขับที่บอกกล่าวกันมา. มาในอัจฉณะ. (ความเชื่อเชิญ) ในประโยคมี
อาทิว่า วุดฺโต คฺุโณ วุดฺโต ปฺรายนฺ ความเชื่อเชิญเป็นคุณ ความเชื่อ
เชิญเป็นความเสื่อม. มาในกณะ (การกล่าว) ในประโยคมีอาทิว่า ก็พระ-

คำรัสนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเป็นธรรม-
ทายาทของเรา อย่าเป็นอามิสทายาท. แม้ในที่นี้ พึงเห็นว่า วุตต ศัพท
ใช้ในการกล่าวเท่านั้น. อธิบายว่า ตรัสอุทานเรื่องนี้ ด้วยพระคำรัสนั้น.
ศัพท อิติ เท่ากับ เอว. ความของบททั้งสองว่า เม สุต ได้กล่าวไว้ใน
อรรถกถาณิทานโดยอาการที่ปวงนั้นแหละ. จริงอยู่ ในกาลก่อน ความ
ของทั้งสองบทว่า เอวมุเม สุต ได้กล่าวไว้ด้วยอำนาจคำเริ่มต้น ในที่นี้
กล่าวอีกว่า อิติ เม สุต ด้วยอำนาจคำลงท้าย. ก็กล่าวซ้ำถึงอรรถที่กล่าว
แล้วนั้นแล ชื่อว่า นิคม คำลงท้ายแล. การยกเนื้อความแห่ง อิติ ศัพท
เหมือนในคำว่า เอวมุเม สุต นี้ เพราะ อิติ ศัพทมีอรรถเสมอด้วย เอว
ศัพท และการประกอบความของ อิติ ศัพท ข้าพเจ้าประกาศไว้แล้วใน
อติวุตตกถาธรรมานันนั้นแล เพราะเหตุนี้ พึงทราบโดยนัยตามที่กล่าวแล้ว
ในอรรถกถานั้น ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาปฐมโพธิสูตร แห่งอุทานสังวรรณนา

อรรถกถาขุททกนิกาย ชื่อว่า ปริมาณที่ปนี

๒. ทุติยโพธิสูตร

ว่าด้วยปฏิจาสมุปบาทเป็นปฏิโลม

[๓๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ใหม่ ๆ ประทับอยู่ที่โคนไม้โพธิ
ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ที่ตำบลอุรุเวลา ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาค-
เจ้าประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขด้วยบัลลังก์อันเดียว ตลอด ๗ วัน พอล่วง
สัปดาหนั้นไป พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากสมาธินั้นแล้ว ทรง

มนสิการปฏิจสรูปบาทอันเป็นปฏิโลมด้วยดี ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี
ดังนี้ว่า เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ คือ เพราะ
อวิชชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ
นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ
ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ
เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับภพจึงดับ เพราะภพดับ
ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส
และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยประการ
อย่างนี้.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึง
ทรงเปล่งอุทานในเวลานั้นว่า

ในกาลใดแล ชรรมทั้งหลายมาปรากฏแก่พราหมณ์
ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ ในกาลนั้น ความสงสัยทั้งปวงของ
พราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไปเพราะได้รู้แจ้งความสิ้นไป
แห่งปัจจัยทั้งหลาย.

จบทุกติยโพธิสูตรที่ ๒

อรรถกถาทุกติยโพธิสูตร

ทุกติยโพธิสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้:-

บทว่า ปฏิโลม ความว่า ปัจจัยการมีอวิชชาเป็นต้นที่กล่าวไว้โดย
นัยมีอาทิว่า เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ ดังนี้ เมื่อดับด้วยการดับ
โดยไม่เกิดขึ้น ท่านเรียกว่า ปฏิโลม เพราะไม่ทำกิจที่ตนควรกระทำ.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **ปฏิโลม** เพราะย้อนความเป็นไป ก็เพราะไม่ได้กล่าวถึง ตั้งแต่ที่สุดหรือท่ามกลางจนถึงเบื้องต้น ในที่นี้ ความที่ปัจจัยการเป็น ปฏิโลม โดยความอื่นจากนี้จึงไม่ถูก. อนึ่ง บทว่า **ปฏิโลม** เป็นการ แสดงภาวนปุงสกถิงค์ เหมือนในประโยคว่า **วิสมํ จนุทิมสุริยา ปริวตตนุติ** พระจันทร์และพระอาทิตย์เวียนไปไม่สม่าเสมอ. บทว่า **อิมสุมิ อสติ อิทัน โหติ** ความว่า เมื่อปัจจัยมีวิชาเป็นต้นนี้ไม่มี คือถูกมรรคละเสียแล้ว ผลมีสังขารเป็นต้นนี้ก็ไม่มี คือเป็นไปไม่ได้. บทว่า **อิมสุส นิโรธา อิทัน นิรุขุเมติ** ความว่า เพราะปัจจัยมีวิชาเป็นต้นนี้ดับ คือ เพราะมรรคให้ถึงความเป็นธรรมชาติไม่เกิดขึ้นเป็นธรรม ผลมีสังขารเป็นต้นนี้จึงดับ คือไม่เป็นไป. แม้ในข้อนี้พึงทราบว่ ท่านแสดงลักษณะที่กำหนดลงในภายในมีอาทิว่า เมื่อปัจจัยมีวิชาเป็นต้นนี้ไม่มี คือมีไม่ได้ เพราะปัจจัยมีวิชาเป็นต้นนี้ ดับ คือไม่เกิด เหมือนอย่างที่ท่านแสดงลักษณะที่กำหนดลงในภายในมีอาทิว่า เมื่อปัจจัยมีวิชาเป็นต้นนี้มี คือไม่มีก็หาไม่ได้ เพราะปัจจัยมีวิชาเป็นต้นนี้ ยังเกิดขึ้น คือยังไม่ดับ เช่นในคำนี้ว่า เมื่อปัจจัยมีวิชาเป็นต้นนี้มี ผลมีสังขารเป็นต้นนี้ก็มี เพราะปัจจัยมีวิชาเป็นต้นนี้เกิด ผลมีสังขารเป็นต้นนี้ก็เกิด. ในที่นี้ คำที่เหลือที่จะพึงกล่าว พึงทราบตามนัยที่กล่าวในอรรถกถาปฐมโพธิสูตร.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงประการที่พระองค์ทรงกระทำ ปฏิจจนูปบาทโดยปฏิโลมไว้ในพระทัยดังพรรณนามาจะนี้โดยสังเขปแล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงโดยพิสดาร จึงตรัสคำมีอาทิว่า **อวิชขานิโรธา** **สงฺขารนิโรโธ** เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อวิชขานิโรธา** ความว่า เพราะอวิชชา

ดับเค็ดขาดโดยอริยมรรค อธิบายว่า เพราะอวิชาถูกอรหัตมรรคถอนขึ้น ได้เค็ดขาด ด้วยการประหารอนุสัย. แม้ถ้าอวิชาเมื่อถูกมรรคเบื่องต่ำละ ได้ ย่อมละได้เฉพาะด้วยอำนาจถอนขึ้นได้โดยส่วนเดียว ก็จริง ถึงกระนั้น ก็ละไม่ได้อย่างสิ้นเชิง. ก็อวิชาที่นำสัตว์ไปสู่อบายถูกปฐมมรรคละได้อันนี้ อวิชาอันเป็นปัจจัยให้เกิดในโลกนี้และในภูมิอันมิใช่ของพระอริยะทั้งหมด อันมรรคที่ ๒ และมรรคที่ ๓ ย่อมละได้ตามลำดับ ไม่ใช่ละกิเลสออกนี้ได้. จริงอยู่ อวิชานั้น อรหัตมรรคเท่านั้นละได้เค็ดขาดแล. บทว่า **สงฺขารนิโรธ** ความว่า ย่อมดับโดยสังขารไม่เกิดขึ้น. เพื่อแสดงว่า ก็เพราะสังขารดับไปอย่างนี้วิญญาณจึงดับ และเพราะวิญญาณเป็นต้นดับ นามรูปเป็นต้นก็ดับเหมือนกัน ท่านจงกล่าวคำมีอาทิว่า เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ แล้วกล่าวว่า กองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมดับไปด้วยประการฉะนี้. ในคำเหล่านั้น คำที่ควรกล่าวมีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแหละ.

อีกอย่างหนึ่ง ในที่นี้ เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันกล่าวกองทุกข์ทั้งหมดดับไปโดยสิ้นเชิงแม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ แม้ก็จริง ถึงกระนั้น เพื่อแสดงเนื้อความนี้ในอนุโลมว่า ปัจจยุปปันนธรรมใด ๆ ยังไม่ดับไป คือยังเป็นไปอยู่ เพราะปัจจัยธรรมใด ๆ มี ท่านจึงกล่าวว่า **อวิชาปจฺจยา สงฺขารา ๆ เป ๆ สมฺภูโย โหติ** ดังนี้ ฉันทใด เพื่อแสดงว่า ปัจจยุปปันนธรรมนั้น ๆ ย่อมดับ คือไม่เป็นไป เพราะปัจจัยธรรมนั้น ๆ ไม่มี โดยเป็นปฏิปักษ์ต่อปัจจยุปปันนธรรมนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในที่นี้ว่า **อวิชานิโรธา**

สงฺขารนิโรธํ สงฺขารนิโรธา วิญญฺณนิโรธํ วิญญฺณนิโรธา

นามรูปนิโรธํ ฯ เป ฯ ๗ ๗ ทุกฺขทุกฺขนุสฺสํ นิโรธํ โหติ ดังนี้ ฉนฺนํ.

แต่ไม่ได้กล่าวเพื่อแสดงความดับกองทุกข์นับเนื่องในกาล ๓ เหมือนในอนุโลม. พึงทราบความแปลกกันแม้เห็นว่า จริงอยู่ เมื่อไม่มีอริยมรรคภาวนา แห่งกองทุกข์ที่เป็นอนาคต ท่านประสงค์เอาความดับกองทุกข์ที่ควรจะเกิดด้วยอริยมรรคภาวนา.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ความว่า รู้ธรรมดาที่ท่านกล่าวว่า กองทุกข์มีสังขารเป็นต้น ย่อมดับด้วยอำนาจวิชาดับเป็นต้น โดยอาการทั้งปวง. บทว่า **อิมํ อุทานํ อุทานฺติ** ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้อันแสดงอานุภาพแห่งการหยั่งรู้การสิ้นปัจจัยมีวิชาเป็นต้นที่ประกาศไว้อย่างนี้ว่า เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ ในเมื่อรู้แจ้งธรรมนั้น.

ในข้อนี้ มีความสังเขปดังต่อไปนี้ เพราะเหตุที่พระองค์ทรงรู้ทั่วถึง แห่งตลอดความสิ้นไป กล่าวคือความดับไม่เกิดขึ้นแห่งปัจจัยธรรมมีวิชาเป็นต้น ฉะนั้น โภธิปักขิยธรรมหรือจตุสัจธรรมมีประการดังกล่าวแล้ว ปรากฏเกิดขึ้น หรือแจ่มชัดแก่พราหมณ์นั้นผู้มีเพียรเพ่งอยู่ โดยนัยดังกล่าวแล้ว ที่นั่น ความสงสัยมีประเภทดังกล่าวแล้วในกาลก่อน พึงเกิดขึ้น เพราะไม่รู้แจ้งความดับปัจจัยโดยชอบ ทั้งหมดนั้น ย่อมหายไป คือดับไปแล. คำที่เหลือ มีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแหละ

จบพุทธยโทธิสูตรที่ ๒

๓. ตติยโพธิสูตร

ว่าด้วยปฏิจสุมุปบาททั้งอนุโลมและปฏิโลม

[๔๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ใหม่ๆ ประทับอยู่ที่โคนไม้โพธิ์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ที่ตำบลอุรุเวลา ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขด้วยบัลลังก์อันเดียวตลอด ๗ วัน ครั้นนั้นแล พอล่วงสัปดาห์นั้นไป พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากสมาธินั้นแล้ว ทรงมนสิการปฏิจสุมุปบาททั้งอนุโลมและปฏิโลมด้วยดี ตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี ดังนี้ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสพายตนะ เพราะสพายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมิได้ด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชชานั้นแลดับโดยสාරอกไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สพายตนะจึงดับ เพราะสพายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ เวทนาจึงดับ อุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ

โสกะ ปริเทวะ ทุกซ์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์
ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ในกาลใดแล ธรรมทั้งหลาย มาปรากฏแก่
พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ ในกาลนั้น พราหมณ์นั้น
ย่อมกำจัดมารและเสนามารเสียได้ ดุจพระอาทิตย์
กำจัดมืดส่องแสงสว่างอยู่ในอากาศฉะนั้น.
จบตติยโพธิสูตรที่ ๓

อรรถกถาตติยโพธิสูตร

ตติยโพธิสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อนุโลมปฏิโลม** ได้แก่ อนุโลมและปฏิโลม อธิบายว่า
ด้วยสามารถอนุโลมตามที่กล่าวแล้ว และด้วยสามารถปฏิโลม. มีคำถามว่า
ก็ท่านกล่าวความเป็นไปของมนสิการในปฏิจสมุปบาท ไว้ในสูตรทั้งสอง
โดยอนุโลมและปฏิโลมแม้ในก่อนมิใช่หรือ เพราะเหตุไร ในที่นี้ท่านจึง
กล่าวความเป็นไปของมนสิการด้วยอำนาจสูตรนั้นอีก? ตอบว่า เพราะ
ประกาศมนสิการไว้ในปฏิจสมุปบาท ถึงวาระที่ ๓ ด้วยอำนาจสูตรทั้งสอง
นั้น. ถ้ามว่า ก็ท่านประกาศมนสิการไว้โดยสูตรทั้งสองอย่างไร เพราะ
ใครๆ ไม่อาจประกาศมนสิการปฏิจสมุปบาททั้งอนุโลมและปฏิโลม ไม่
ก่อนไม่หลัง? ตอบว่า ข้อนั้นไม่พึงเห็นอย่างนั้นว่า ทรงมนสิการถึง

อนุโลมและปฏิโลมทั้งสองนั้นรวมกัน โดยที่แท้ ทรงมนสิการเป็นวาระ. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมนสิการถึงปฏิจสมุปบาทโดยอนุโลมก่อน แล้วทรงเปล่งอุทานครั้งแรกอันสมควรแก่มนสิการนั้น. แม้ครั้งที่สอง ทรงมนสิการถึงปฏิจสมุปบาทนั้นโดยปฏิโลม แล้วทรงเปล่งอุทานอันสมควรแก่มนสิการนั้นเหมือนกัน ส่วนครั้งที่สาม ทรงมนสิการถึงอนุโลมปฏิโลม ด้วยสามารถมนสิการเป็นอนุโลมโดยกาล เป็นปฏิโลมโดยกาล. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า บทว่า **อนุโลมปฏิโลม** ได้แก่ อนุโลมและปฏิโลม ด้วยอำนาจอนุโลมและปฏิโลมตามที่กล่าวแล้ว. ด้วยคำนี้เป็นอันประกาศความที่มนสิการคล่องแคล่วมีกำลังและมีความชำนาญ. แต่ในที่นี้ พึงทราบวิภาคแห่งอนุโลมและปฏิโลมเหล่านั้น ด้วยสามารถส่วนเบื้องต้นที่เป็นไปอย่างนี้ว่า เรามนสิการถึงอนุโลม มนสิการถึงปฏิโลม มนสิการถึงอนุโลมปฏิโลม.

บรรดาคาถาเหล่านั้น บทว่า **อวิชชาเยว** ตัดเป็น **อวิชชา** **ตุ** **เอว**. บทว่า **อเสสวिरาคนิโรธา** ได้แก่ เพราะดับโดยไม่เหลือด้วยมรรค กล่าวคือ วิราคธรรม อธิบายว่า เป็นการละโดยไม่เกิดขึ้นด้วยอหัตมรรคอย่างสิ้นเชิง. บทว่า **สังขารนิโรธา** ได้แก่ ดับสังขารทั้งปวงโดยไม่เกิดขึ้นอย่างสิ้นเชิง. จริงอยู่ สังขารบางอย่างดับด้วยมรรค ๓ เบื้องต่ำ บางอย่างไม่ดับ เพราะอวิชชาดับยังมีส่วนเหลือ. แต่สังขารบางเหล่าจะไม่ดับไม่มี เพราะอหัตมรรคดับอวิชชาไม่มีส่วนเหลือแล.

บทว่า **เอตมตถ** **วิหิตฺวา** ความว่า รู้แจ้งอรรถนี้โดยอาการทั้งปวง ที่ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจอวิชชาเป็นต้นว่า กองทุกข์มีสังขารเป็นต้นเกิด เพราะอวิชชาเป็นต้นเกิด กองทุกข์มีสังขารเป็นต้นดับ เพราะอวิชชา

เป็นต้นดับ. บทว่า อิมฺ อุตานํ อุตานนฺติ ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้ มีประการดังกล่าวแล้วอันแสดงอานุภาพอริยมรรคนั้น อันเป็นเหตุให้รู้แจ้ง ถึงอรรถ กล่าวคือ การเกิดและการดับกองทุกข์ ด้วยอำนาจกิจและการ กระทำให้เป็นอารมณ์.

ในข้อนั้น มีความสังเขปดังต่อไปนี้ เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย ปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นพราหมณ์นั้นย่อมกำจัดการและ เสนามารเสียได้ ด้วยโพธิปักขิยธรรมที่เกิดขึ้นเหล่านั้น หรือด้วยอริยมรรค อันเป็นเหตุปรากฏแห่งจตุตถธรรม. บทว่า วิชฺชปฺยํ ติฏฺฐจฺติ มารเสนํ ความว่า กำจัด ขจัด ทำลายมารและเสนามารมีประการดังกล่าวแล้วโดย นัยมีอาทิว่า กามเหล่านั้นเป็นกองทัพที่หนึ่งตั้งอยู่. ถามว่า อย่างไร? ตอบ ว่า เหมือนพระอาทิตย์ ทำอากาศให้สว่างไสว อธิบายว่า พระอาทิตย์ โคจรขึ้นไป ทำอากาศให้สว่างไสวด้วยรัศมีตน แล้วกำจัดความมืดลอยอยู่ ฉนั้นใด พราหมณ์ผู้มีฉิณาสพเมื่อนั้นก็ฉนั้นนั้น แสงตลอดดั่งจะด้วยธรรม เหล่านั้น หรือด้วยมรรคนั้น ชื่อว่าย่อมกำจัดการและเสนามารเสียได้.

ในยามทั้ง ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอุทานทั้ง ๓ เหล่านี้อันประ- กาศอานุภาพแห่งการรู้ชัดปัจจัยการในยามที่ ๑ การบรรลุความสิ้นปัจจัย ในยามที่ ๒ และการบรรลุอริยมรรคในยามที่ ๓ ด้วยประการฉะนี้. ใน ราตรีไหน? ในราตรีที่ ๗ แห่งการตรัสรู้อภิสัมโพธิญาณ. จริงอยู่ พระ- ผู้มีพระภาคเจ้าทรงระลึกบุญเพนิวาสนญาณ ในยามต้นแห่งราตรีวิสาข- ปุณณมี ทรงชำระทิพยจักขุญาณในมัชฌิมยาม ทรงหยั่งพระญาณลงใน ปฏิจจสมุปบาทในปัจฉิมยาม ทรงพิจารณาสังขารอันเป็นไปในภุมิ ๓ โดย นัยต่าง ๆ ทรงพระดำริว่า บัดนี้อรุณจักขึ้น ก็ได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิ -

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 81

ญาณ. และในลำดับที่เกิดพระสัพพัญญุตญาณ อรุณก็ขึ้นแล. ลำดับนั้น ทรงยับยั้งอยู่สัปดาห์หนึ่ง ณ ดวงโพธิพฤกษ์ โดยบัลลังก์นั่นเอง เมื่อถึง ราตรีวันปาฏิบท (วัน ๑ ค่ำ) ทรงมนสิการถึงปฏิจสมเด็จพระพุทธเจ้า ทรงมนสิการถึงปฏิจสมุปบาท โดยนัยที่ กล่าวแล้วในยามทั้ง ๓ แล้วทรงเปล่งอุทานนี้ตามลำดับ.

แต่เพราะมาในชั้นชกะทั้ง ๓ วาระว่า ทรงมนสิการถึงปฏิจสมุปบาทเป็นอนุโลมปฏิโลม ท่านจึงกล่าวไว้ในอรรถกถาชั้นชกะว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมนสิการอย่างนี้ในยามทั้ง ๓ แล้วทรงเปล่งอุทานเหล่านี้ อย่างนี้ คืออุทานที่ ๑ ด้วยอำนาจพิจารณาปัจจุการ อุทานที่ ๒ ด้วยอำนาจพิจารณาพระนิพพาน อุทานที่ ๓ ด้วยอำนาจพิจารณามรรค. แม้ คำนั้นก็ไม่ได้.

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาธรรมในระหว่างภายใน สัปดาห์ทั้ง ๖ ที่เหลือ เว้นสัปดาห์ที่ประทับ ณ รัตนฆรเจดีย์ โดยมากทรง เสวยวิมุตติสุขอยู่. แต่ในสัปดาห์ที่ประทับ ณ รัตนฆรเจดีย์ ทรงประทับ อยู่ด้วยการพิจารณาพระอภิธรรมเท่านั้นแล.

จบอรรถกถาตติยโพธิสูตรที่ ๓

๔. อชปาลนิโครธสูตร

ว่าด้วยธรรมที่ทำให้เป็นพราหมณ์

[๔๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ใหม่ ๆ ประทับอยู่ที่คางไม้ อชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ที่ตำบลอุรุเวลา ก็สมัยนั้นแล พระ-

ผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขด้วยบัลลังก์อันเดียวตลอด ๗ วัน
ครั้งนั้นแล พอล่วงสัปดาห์นั้นไป พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากสมาธิ
นั้น ครั้งนั้นแล พราหมณ์คนหนึ่งผู้มักตวาดผู้อื่นว่า หี หี เข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้น
ผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ครั้นแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ บุคคล
ชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะเหตุเพียงเท่าไรหนอแล และธรรมที่ทำให้
เป็นพราหมณ์เป็นไฉน.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

พราหมณ์ใดมีบาปกรรมอันลอยเสียแล้ว ไม่มัก
ตวาดผู้อื่นว่า หี หี ไม่มีกิเลสจุน้ำฝาด มีตนอัน
ตำรวมแล้ว ถึงที่สุดแห่งเวท อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว
ไม่มีกิเลสเครื่องพัวพันในโลกไหน ๆ พราหมณ์นั้นควร
กล่าววาทะว่าเป็นพราหมณ์โดยชอบธรรม.

จบอชปาลนิโครธสูตรที่ ๔

อรรถกถาอชปาลนิโครธสูตร

อชปาลนิโครธสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อชปาลนิโครธ ความว่า ได้ยินว่า คนเลี้ยงแพะทั้งหลาย
ได้ไปนั่งที่ร่มเงาต้นนิโครธ (ต้นไทร) นั้น เพราะฉะนั้น ต้นนิโครธ

* พม่าเป็น หุหุยกสูตร.

นั้น จึงชื่อว่าอชปาลนิโครชนั้นแล. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เพราะเหตุที่พวกพราหมณ์เก่าๆ ไม่สามารถจะทอพระเวททั้งหลายในที่นั้นได้ จึงทำที่อยู่อาศัยอันประกอบด้วยล้อมรั้ว แล้วทั้งหมดพากันอยู่ ฉะนั้น ต้นไม้นั้น จึงเกิดชื่อว่าอชปาลนิโครช. ในข้อนั้น มีวจนัตถะดังต่อไปนี้ ชื่อว่า อชปาล เพราะรำยมนต์ไม่ได้ อธิบายว่า สาธยายมนต์ไม่ได้ ชื่อว่า อชปาละ เพราะเป็นที่ถือ คือจับจองที่อาศัยของผู้รำยมนต์ไม่ได้. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า เพราะเหตุที่ต้นไม้นั้นปกปักรักษาพวกแพะที่เข้าไปอยู่ภายในเวลาเที่ยงด้วยร่มเงาของตน ฉะนั้น ต้นไม้จึงเกิดชื่อว่าอชปาละรักษาแพะ. นั่นเป็นชื่อของต้นไม้นั้น แม้ทุกชื่อ. ที่ใกล้ต้นไม้นั้น. จจริงอยู่ บทว่า **อชปาลนิโครเช** นี้ เป็นสัตตมิมิวักตติลงในอรรถว่าใกล้.

บทว่า **วิมุตติสฺสขํ ปฏิสฺสเวท** ความว่า เมื่อทรงพิจารณาธรรมแม้ที่ต้นอชปาลนิโครชนั้น ประทับนั่งเสวยวิมุตติสฺสข. ต้นไม้นั้นมีอยู่ในด้านปุรัตถิมทิศแต่โพธิพฤกษ์. กีบทว่า **สตฺตคาหํ** นี้ ไม่ใช่เป็นสัปดาหะติดต่อกับสัปดาหะที่ทรงนั่งขัดสมาธิ. ความจริง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทับอยู่ ณ ที่ใกล้โพธิพฤกษ์นั่นเอง ตลอด ๓ สัปดาหะ นอกจากสัปดาหะที่ทรงนั่งขัดสมาธิ. ในข้อนี้มีอนุพุทฺถิกถาดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลुสัมมาสัมโพธิญาณ แล้วประทับนั่งขัดสมาธิตลอดสัปดาหะหนึ่ง เทวดาบางพวกเกิดความสงสัยขึ้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่เสด็จออก ธรรมอันกระทำความเป็นพระพุทธเจ้า แม้อย่างอื่นยังมีอยู่หรือหนอ. ครั้นในวันที่ ๘ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากสมาบัติ ทรงทราบความสงสัยของพวกเทวดา จึงเหาะขึ้นไปบนอากาศ เพื่อกำจัดความสงสัยของเทวดาเหล่านั้น แล้วแสดงยมกปาฏิหาริย์ ประทับ

ขึ้นทางด้านทิศอุดร อันเนื่องไปทางทิศปราจีน (ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ) เยื้องกับบัลลังก์ ทรงล้อมพระเนตรแลดูบัลลังก์และโพธิพฤกษ์ อันเป็นสถานที่บรรลุมผลแห่งพระบารมีที่ทรงสะสมมาตลอด ๔ อสงไขย ยิ่งด้วยแสนกัป ทรงยับยั้งอยู่สี่ปดาห์หนึ่ง สถานที่นั้น จึงเกิดชื่อว่า อนิมิตเจดีย์. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจงกรมในที่รัตนจงกรมอันยาวทางด้านปूरัถิมทิศและปัจฉิมทิศ ระหว่างบัลลังก์กับที่ประทับยืน ทรงยับยั้งอยู่สี่ปดาห์หนึ่ง. สถานที่นั้น จึงชื่อว่า รัตนจงกรมเจดีย์. ทางด้านปัจฉิมทิศจากสถานที่นั้น เทวดาเนรมิตเรือนแก้ว ทรงประทับนั่งสมาธิในเรือนแก้วนั้น ทรงพิจารณาอภิธรรมปิฎกอันเป็นสมันตปิฎฐานอนันตนัยโดยพิเศษ ทรงยับยั้งอยู่ ๑ สี่ปดาห์ สถานที่นั้น จึงชื่อว่า รัตนฆรเจดีย์. ทรงยับยั้งอยู่ ๔ สี่ปดาห์ ณ ที่ใกล้โพธิพฤกษ์ ด้วยอาการอย่างนี้ ในสี่ปดาห์ที่ ๕ เสด็จจากโพธิพฤกษ์เข้าไปยังต้นอชปาลนิโครธ ทรงประทับนั่งสมาธิ ณ ควางต้นอชปาลนิโครธนั้น.

บทว่า **ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐาติ** ความว่า ออกจากสมาธิ คือผลสมาบัตินั้น ตามเวลาที่กำหนดไว้ ก็แล ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากสมาบัติแล้วประทับนั่ง ณ ที่นั้นอย่างนี้ พราหมณ์คนหนึ่งมาหาพระองค์ทูลถามปัญหา. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อลฺโฆ อลฺยตโร.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อลฺยตโร** ได้แก่ พราหมณ์คนหนึ่ง ไม่มีชื่อเสียง ไม่ปรากฏนามและโคตร. บทว่า **หุหฺงฺกชาติโก** ความว่า ได้ยินว่า พราหมณ์นั้นเป็นทัญญูมั่งคดลิกะ มีมานะจัด เห็นสิ่งทุกอย่างมีกำเนิดค่า จึงเกลียด เทียวทำเสียด หึ หึ ด้วยอำนาจมานะและความโกรธ.

เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียก (พราหมณ์นั้น) ว่า **หุหุยกชาติกะ** บาลีว่า **หุหุยกชาติโก** ดังนี้ก็มี. บทว่า **พฺราหฺมโณ** ได้แก่ เป็นพราหมณ์โดยกำเนิด.

บทว่า **เยน ภควา** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ทิศใด. ก็คำว่า **เยน** นี้ เป็นตติยวิภคิตี ใช้ในอรรถสัจตมวิภคิตี. อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า อันเทวดาและมนุษย์พึงเข้าไปเฝ้าโดยทิศใด พราหมณ์ก็เข้าไปเฝ้าโดยทิศนั้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **เยน** เป็นตติยวิภคิตีใช้ในอรรถแห่งเหตุ อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า อันเทวดาและมนุษย์พึงเข้าไปเฝ้าเพราะเหตุใด พราหมณ์ก็เข้าไปเฝ้าเพราะเหตุนี้. ก็เพราะเหตุไร จึงต้องเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า? เพราะเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายผู้มีจิตกระสับกระส่าย เพราะถูกพยาธิคือกิเลสต่าง ๆ บีบคั้น จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยเหตุมีการพึงธรรมและถามปัญหา เป็นต้น เพื่อเยียวยาพยาธิคือกิเลส เหมือนหมอผู้มีอำนาจมาก อันมหาชนผู้มีกายกระสับกระส่าย เพราะถูกโรคและทุกข์มีประการต่าง ๆ เบียดเบียน จึงเข้าไปหาเพื่อเยียวยาโรค ด้วยเหตุนี้ พราหมณ์แม้นี้ ประสงค์จะตัดความสงสัยของตนจึงเข้าไปเฝ้า.

บทว่า **อุปสงฺกมิตฺวา** เป็นบทแสดงการสิ้นสุดของการไปเฝ้า. อีกอย่างหนึ่ง ความว่า เข้าไปยังสถานที่ที่ใกล้ชิดพระผู้มีพระภาคเจ้า จากที่ที่เขาเข้าไปเฝ้า. บทว่า **สมฺโมติ** ได้แก่ เบิกบานอยู่เสมอ หรือโดยชอบ. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงบันเทิงอันพราหมณ์ให้เป็นไป ถึงพราหมณ์เล่าก็เป็นผู้บันเทิง อันพระผู้มีพระภาคเจ้าให้เป็นไป ด้วยการทำปฏิสันถาร มีอาทิว่า ท่านผู้เจริญ ยังพอทนได้หรือ พอยังอดภาพให้เป็นได้หรือ.

บทว่า สมุโหมทนิย ได้แก่ ควรแก่ความบันเทิง คือเหมาะแก่การให้เกิดความบันเทิง. บทว่า ถถ ได้แก่ การเจรจาปราศรัย. บทว่า สาราณีย ได้แก่ ควรรระลิก คืออันคนดีพึงให้เป็นไป หรือพึงคิดในเวลาอื่น. บทว่า วิติสสารตฺวา แปลว่า ให้สำเร็จ. บทว่า เอกมฺนุต เป็นบทแสดงภาวะนปฺงสกลิงค์. อธิบายว่า ในที่แห่งหนึ่ง คือในส่วนหนึ่ง เว้นโทษของการนั่ง ๖ อย่าง มีการนั่งตรงหน้าเกินไปเป็นต้น. บทว่า เอตทฺวอ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำนี้ คือคำที่จะพึงตรัสในบัดนี้ มีอาทิว่า กิตฺตาวตฺตา นฺุ โข ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กิตฺตาวตฺตา แปลว่า โดยประมาณเท่าไร. บทว่า นฺุ เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่า สงสัย. บทว่า โข เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่า ทำบทให้เต็ม. บทว่า โภ เป็นอาลปนะ ร้องเรียกชาติของพราหมณ์. สมจริงดังคำที่กล่าวไว้ว่า พราหมณ์นั้นชื่อว่า โภวาที พราหมณ์นั้นแลเป็นผู้ยังมีกิเลสเครื่องกังวล.

พราหมณ์ร้องเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยพระโคตรว่า โคตมะ. ถามว่า ก็อย่างไร พราหมณ์นี้ มาถึงเดี๋ยวนี้จึงได้ทราบพระโคตรของพระผู้มีพระภาคเจ้า? ตอบว่า พราหมณ์นี้ไม่ใช่มาถึงเดี๋ยวนี้, พระองค์เสด็จเที่ยวไปกับพระปัญจวัคคีย์ ผู้อุปฐากในคราวบำเพ็ญเพียร ๖ พรรษาที่ดี ภายหลังทรงละทิ้งวัตรนั้น เสด็จเที่ยวบิณฑบาตพระองค์เดียว ไม่มีเพื่อนสอง ในตำบลอุรุเวลาเสนานิคมก็ดี พราหมณ์นั้นเคยเห็นและเคยเจรจา. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงหวนระลึกถึงพระโคตรของพระผู้มีพระภาคเจ้า อันพระปัญจวัคคีย์รับนับถือในกาลก่อน จึงได้ร้องเรียก

พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพระโคตรว่า โภ โคตม. อีกอย่างหนึ่ง จำเดิมแต่เวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณที่ฝั่งแม่น้ำอโนมา-
นที พระองค์เป็นผู้ปรากฏเหมือนพระจันทร์และพระอาทิตย์ รู้กันทั่วไปว่า พระสมณโคตม ไม่จำเป็นต้องค้นหาเหตุในการรู้พระโคตรของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น.

บทว่า พุราหุมนครณา ความว่า ชื่อว่าพราหุมนครณา เพราะกระทำความเป็นพราหฺมณ อธิบายว่า กระทำภาวะว่าเป็นพราหฺมณ. ก็ในคำนั้นด้วยคำว่า กิตฺตาวตา นี้ พราหฺมณทุลตามถึงปริมาณแห่งธรรมอันเป็นเหตุให้เป็นพราหฺมณ. ก็ด้วยคำว่า กตเม นี้ ทุลตามถึงความสรุปธรรมเหล่านั้น.

บทว่า เอตมตฺถ วิทิตฺวา ความว่า พระองค์ทรงรู้แจ้งความนี้อันเป็นจุดยอดแห่งปัญหาที่พราหฺมณนั้นทุลตาม จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลา
นั้น. แต่พระองค์มิได้ทรงแสดงธรรมแก่พราหฺมณนั้น. เพราะเหตุไร ? เพราะพราหฺมณยังไม่เป็นที่รองรับพระธรรมเทศนา. จริงอย่างนั้นพราหฺมณนั้นได้ฟังกาลานี้แล้ว ก็หาได้ตรัสรู้สัจจะไม่. และการประกาศพุทธคุณแก่อุปกาชีวก เหมือนการประกาศแก่พราหฺมณนี้. จริงอยู่ พระ-
คำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในส่วนเบื้องต้น ก่อนการประกาศพระ-
ธรรมจักร เฉพาะเป็นส่วนแห่งวาสนาแก่คนเหล่านี้ผู้ได้สดับ เหมือนให้
สธนะแก่ตปฺสสะและภัลลิกะ. (พาณิข ๒ ฝั่ง) ไม่ใช่เป็นส่วนแห่งพระ-
เสขะและมีใช่เป็นส่วนแห่งการตรัสรู้. ความจริง ข้อธรรมนั้นเป็นธรรมดา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โย พุราหุมน ครณา ความว่า บุคคลใด
ชื่อว่าเป็นพราหฺมณเพราะลอบบาปธรรมได้ เป็นผู้ประกอบด้วยบาปธรรม

มีการทวาคว่า หี หี คุณน้ำฝาดเป็นต้น. เพราะเป็นทัญญิมังคลิกะ ยัง
ปฏิญญาตนว่าเป็นพราหมณ์ โดยเพียงชาติอย่างเดียว ก็หาไม่ บุคคลนั้น
ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เพราะลอยบาปกรรมได้ ชื่อว่าปราศจากกิเลสที่ขู่
ผู้อื่นว่า หี หี เพราะละกิเลสที่ขู่ผู้อื่นว่า หี หี ได้ ชื่อว่าไม่มีกิเลสคุณน้ำ
ฝาด เพราะไม่มีกิเลสคุณน้ำฝาด มีรากะเป็นต้น ชื่อว่ามีความเพียรเป็น
สภาวะ เพราะมีจิตประกอบด้วยภวานานุโยค หรือชื่อว่าสำรวมตนแล้ว
เพราะมีจิตสำรวมแล้วด้วยศีลสังวร ชื่อว่าผู้ถึงที่สุดแห่งเวท เพราะถึงที่สุด
คือพระนิพพานซึ่งเป็นสุดสิ้นสังขาร หรือที่สุดแห่งเวท ด้วยเวททั้งหลาย
กล่าวคือมรรคญาณ ๔. ชื่อว่าอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว เพราะอยู่จบมรรค-
พรหมจรรย์. บุคคลผู้กล่าววาทะเป็นพราหมณ์โดยธรรม คือกล่าววาทะว่า
เป็นพราหมณ์โดยธรรม คือโดยชอบธรรมนั้น (เขา) ไม่มีกิเลสเครื่องฟู
ขึ้นเหล่านี้ ได้แก่กิเลสเครื่องฟูขึ้น คือราคะ โทสะ โมหะ มานะ และทัญญิ
ในที่ไหนๆ คือแม้ในอภิมภิมเดียว ในโลกสันนิวาสนทั้งสิ้น อธิบายว่า
ละได้โดยสิ้นเชิง.

จบอรรถกถาอหาลนิกโรธสูตรที่ ๔

๕. เถรสูตร

ว่าด้วยพระเถระผู้ใหญ่เข้าเฝ้า

[๔๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ท่านพระ-

สารีบุตร ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระมหากัสสปะ ท่านพระ-
มหากัจจानะ ท่านพระมหาโกฏิฐิตะ ท่านพระมหากัปปิณะ ท่านพระ-
มหาจุนทะ ท่านพระอนรุทธะ ท่านพระเรวตะและท่านพระนันทะ เข้า
ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระ-
เนตรเห็นท่านเหล่านั้นกำลังมาแต่ไกล ครั้นแล้วตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์เหล่านั้นกำลังมา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
พราหมณ์เหล่านั้นกำลังมา เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอยู่อย่างนี้แล้ว
ภิกษุผู้มีชาติเป็นพราหมณ์รูปหนึ่ง ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะเหตุเพียงเท่าไรหนอแล
และธรรมที่ทำให้บุคคลให้เป็นพราหมณ์เป็นไฉน.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ชนเหล่าใดลอยบาปทั้งหลายได้แล้ว มีสติอยู่ทุก
เมื่อ มีสังโยชน์สิ้นแล้ว ตรัสรู้แล้ว ชนเหล่านั้นแล
ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ในโลก.

จบเถรสูตรที่ ๕

อรรถกถาเถรสูตร

เถรสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า สาวตถิย์ คือโกลันครชื่ออย่างนี้. จริงอยู่ นครนั้นท่านเรียกว่า
สาวตถิ เพราะสร้างในที่อยู่อาศัยของฤาษีชื่อสวัตะละ เหมือนเมือง กากนุที
เรียกว่า มากนุที นักคิดอักษรรู้อย่างนี้เป็นอันดับแรก. ส่วนพระอรรถ-

กถาทั้งหลายกล่าวว่า ชื่อว่าสาวัตถิ เพราะเป็นที่มียุทโธปกรณ์และบริโภค
ทุกชนิดสำหรับมนุษย์ เมื่อถูกถามว่า ในที่นี้มีสิ่งอะไรในการประกอบ
เป็นพวก จึงเรียกว่าสาวัตถิ ตอบว่าเพราะอาศัยคำว่า สัพพมตฺถิ
สิ่งทั้งหมดมีอยู่ดังนี้.

เครื่องอุปกรณทั้งหมดมีพร้อมมูล โดยประการ
ทั้งปวง ในเมืองสาวัตถิ เพราะอาศัยความพร้อมมูล
ทั้งปวง จึงเรียกว่า สาวัตถิ ดังนี้.

ใกล้เมืองสาวัตถินั้น. กีบทว่า สาวตฺถุณฺณิ นี้ เป็นสัตตมยวิภคฺติ ใช้ใน
อรรธว่าใกล้.

บทว่า เขตวเน ความว่า ชื่อว่า เขต เพราะชนะข้าศึกของตน.
อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เขต เพราะประสูติในเมื่อพระราชานะเหล่าชนผู้เป็น
ข้าศึก. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เขต เพราะตั้งชื่อท่านอย่างนั้น เพราะต้องการ
ให้เป็นมงคล. ชื่อว่า วนะ เพราะคบหา อธิบายว่า ทำความรักดีในตน
ให้เกิดแก่สัตว์ทั้งหลาย ด้วยคุณสมบัติของตน. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า วนะ
เพราะร้องขอ อธิบายว่า เหมือนร้องขอเหล่าสัตว์ว่า พวกท่านจงใช้สอย
เรา ด้วยการขานเสียงร้องของวิหคมีคูเหว่า เป็นต้น ด้วยความเมาในความ
เพลิดเพลินด้วยดอกไม้และของหอมนานาชนิด และด้วยมือคือใบอ่อนของ
กิ่งไม้ที่ถูกลมอ่อนพัดโชย. สวนของเจ้าเขต ชื่อว่าเขตวัน. จริงอยู่ สวน
นั้นพระราชกุมารพระนามว่าเขต ทรงปลูกสร้างให้เจริญและรักษาไว้ เจ้า
เขตนั้นแหละเป็นเจ้าของสวนนั้น เพราะฉะนั้น สวนนั้นจึงเรียกว่าเขตวัน.
ในสวนชื่อว่าเขตวันนั้น.

บทว่า **อนาถปิณฑิกสุต อาราม** ความว่า มหาเศรษฐีนั้น นามว่า **สุทัตตะ** โดยที่บิดามารดาตั้งชื่อให้ ก็ท่านเศรษฐีนั้นให้ก้อนข้าวแก่คนอนาถาเป็นนิตยกาล เพราะมีความสำเร็จในสิ่งที่ประสงค์ทุกประการ เพราะปราศจากมลทินคือความตระหนี่ และเพราะพรังพร้อมด้วยคุณ มีกรุณาเป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า **อนาถปิณฑิกะ** ชื่อว่า **อาราม** เพราะเป็นที่ยินดีของสัตว์ กือนักบวชโดยพิเศษ อธิบายว่า ผู้มาจากที่นั้นๆ ย่อมยินดี เพลิดเพลินไม่เบื่อหน่ายอยู่ ด้วยความงามของดอกไม้และผลไม้เป็นต้น และด้วยความสมบูรณ์แห่งองค์ของเสนาสนะ ๕ ประการ มีไม้ไผ่ ไกล่ ไผ่ ไกล่ ไผ่ เป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **อาราม** เพราะนำคนแม่ไปในที่นั้นๆ มายินดีเฉพาะในภายในตน ด้วยสมบัติมีประการดังกล่าวแล้ว. จริงอยู่ **อาราม** นั้นท่านอนาถปิณฑิกคฤหบดีใช้เงิน ๑๘ โกฏิซื้อจากพระหัตถ์ของราชกุมารพระนามว่า **เชต** โดยการเอาเงินโกฏิปูลาด ใช้เงิน ๑๘ โกฏิ สร้างเสนาสนะ ใช้เงิน ๑๘ โกฏิ ฉลองวิหารให้สำเร็จ แล้วมอบถวายสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข โดยบริจาคนเงิน ๕๔ โกฏิ ด้วยประการอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า **อาราม** ของท่านอนาถปิณฑิกคฤหบดี. ในอารามของท่านอนาถปิณฑิกคฤหบดีนั้น.

ก็ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **เชตวน** เป็นคำระบุถึงเจ้าของเดิม. คำว่า **อนาถปิณฑิกสุต อาราม** เป็นคำระบุถึงเจ้าของคนหลัง. แม้คำทั้งสองก็มีความมุ่งหมายให้ถือเป็นเชิงอย่างต่อไป ของผู้ต้องการบุญ โดยการแสดงการบริจาคเป็นพิเศษของท่านทั้งสอง. เมื่อว่าโดยการสร้างซุ้มประตูและปราสาทที่พระเชตวันนั้น เจ้าเชตทรงบริจาคนเงิน ๑๘ โกฏิ ซึ่งได้จากการขายที่ และต้นไม้มีค่าหลายโกฏิ และท่านอนาถปิณฑิกคฤหบดี

บริจาจ ๕๔ โภกฺกิ. ดังนั้น พระอานนทผู้เป็นธรรมกัณฑ์ทศพร เมื่อจะแสดงว่า ผู้ต้องการบุญย่อมทำบุญอย่างนี้ ด้วยการระบุดึงการบริจาจของท่านทั้งสองนั้น จึงชักชวนผู้ต้องการบุญแม่เหล่าอื่น ด้วยการดำเนินตามเยี่ยงอย่างของท่านทั้งสองนั้นแล.

ในข้อนั้น พึงมีคำถามสอดเข้ามาว่า ก่อนอื่น ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในเมืองสาวัตถี ไม่ควรกล่าวว่า ในพระเชตวัน ถ้าประทับอยู่ในพระเชตวัน ก็ไม่ควรกล่าวว่า ในเมืองสาวัตถี เพราะใคร ๆ ไม่สามารถจะอยู่ในที่ ๒ แห่ง เวลาเดียวกัน? ตอบว่า ก็ข้อนั้นไม่ควรเห็นอย่างนั้น เราได้กล่าวไว้แล้วมิใช่หรือว่า บทว่า สวตฺถุณฺณํ นี้ เป็นสัตตมวิภักตฺติใช้ในอรรถว่าใกล้. เพราะฉะนั้น เมื่อพระองค์ประทับอยู่ในพระเชตวัน ใกล้เมืองสาวัตถี ท่านจึงกล่าวว่า สวตฺถุณฺณํ วิหริติ เชตวเน. ประทับอยู่ในพระเชตวันใกล้กรุงสาวัตถี. จริงอยู่ คำว่า สาวัตถี มีอันแสดงโคจรคามของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นอรรถ. คำที่เหลือมีอันแสดงสถานที่อยู่อันเหมาะสมแก่บรรพชิตเป็นอรรถแล.

คำว่า อายสฺมา ในคำมีอาทิว่า อายสฺมา จ สารีปุตฺโต เป็นคำแสดงถึงความรัก. จ ศัพท์ เป็นสมุจยัตถะ. ชื่อว่า สารีบุตร เพราะเป็นบุตรของพราหมณ์ ชื่อรูปสารี. คำว่า มหาโมคคัลลาน เป็นคำแสดงถึงการบูชา. ความจริง ชื่อมหาโมคคัลลานะ เพราะพระโมคคัลลานะเป็นผู้ใหญ่โดยคุณพิเศษ. บทว่า เรวโต ได้แก่ ท่านพระขทิวเรวตะ ไม่ใช่พระกัณฑาเรวตะ. จริงอยู่ วันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าแวดล้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่เหมือนพระจันทร์ลอยเด่นท่ามกลางท้องฟ้า ประทับนั่งแสดงธรรมคือหมวดสัจจะ ๔ ท่ามกลางบริษัท ๔ เหมือนปราสาททองที่แวดแวงด้วยม่าน

แดงเหมือนภูเขาทองแวดล้อมด้วยชลธารน้ำเงิน เหมือนพระยาหงส์เศรษฐี
แวดล้อมด้วยหงส์เก้าหมื่น เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิแวดล้อมด้วยจตุรง-
คินีเสนาอันรุ่งโรจน์ด้วยรัตนะ ๗. สมัยนั้น พระอัครสาวกและพระ
มหาสาวกเหล่านี้ได้เข้าไปเฝ้าเพื่อถวายบังคมพระยุคลบาทของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า.

บทว่า **ภิกขุ อามนุเตสิ** ความว่า ทรงแสดงพระสาวกเหล่านั้นผู้
กำลังมา ตรัสกะภิกษุผู้นั่งแวดล้อมพระองค์. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงเห็นท่านเหล่านั้นผู้สมบูรณ์ด้วยคุณมีศีล สมาธิและปัญญาเป็นต้น ผู้
ประกอบด้วยความสงบอย่างยิ่ง ประกอบด้วยสมบัติคือมารยาทอย่างยิ่ง
กำลังเข้ามาเฝ้า ทรงมีพระทัยเลื่อมใส เพื่อจะระบุงุณวิเศษของพระสาวก
เหล่านั้น จึงตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า **ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์เหล่านั้น**
กำลังมา ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์เหล่านั้นกำลังมา. คำนั้น พระองค์
ตรัสด้วยความเลื่อมใส จะตรัสว่าด้วยความสรรเสริญ ดังนี้ก็ถูก. บทว่า
เอว วุตเต ความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พราหมณ์หมายเอา
ท่านเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **อญฺญตโร** ได้แก่ ภิกษุรูปหนึ่ง
ผู้ไม่ปรากฏโดยชื่อและโคตร นั่งอยู่ในบริษัทนั้น. บทว่า **พฺรหฺมณชาติโก**
แปลว่า ผู้เกิดในตระกูลพราหมณ์. จริงอยู่ ภิกษุนั้นบวชจากตระกูล
พราหมณ์มหาศาลผู้มีโภคะมาก. ได้ยินว่า ภิกษุนั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า
ชาวโลกเหล่านี้กล่าวกันว่า บุคคลเป็นพราหมณ์โดยอุภโตสุชาติ และ
สำเร็จการศึกษามาจากลัทธิตพราหมณ์ ไม่ใช่เป็นพราหมณ์โดยประการอื่น
แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกท่านเหล่านั้นว่าพราหมณ์เอาเถอะ เราจะ
ทูลถามถึงลักษณะความเป็นพราหมณ์กะพระผู้มีพระภาคเจ้า. จริงอยู่ ใน

คราวนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถึงพระเถระเหล่านั้นว่าพราหมณ์
หมายเอาความนั้นแหละ จริงอยู่ รูปวิเคราะห์แห่งชาติพราหมณ์ว่า ชื่อว่า
พราหมณ์ เพราะสาชยายมนต์. ส่วนพระอริยะชื่อว่าพราหมณ์ เพราะเป็น
ผู้ลอยบาป. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า เรียกว่าพราหมณ์ เพราะเป็น
ผู้ลอยบาป เรียกว่าสมณะ เพราะเป็นผู้ประพฤตีสงบ แต่ท่านจะกล่าวว่
ลอยบาปกรรม.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ได้แก่ ทราบเนื้อความแห่งพราหมณ-
ศัพท์นี้ อันถึงความเป็นยอดโดยปรมัตถ์. บทว่า **อิมํ อุทานํ** ความว่า
ทรงเปล่งอุทานนี้อันแสดงความเป็นพราหมณ์โดยปรมัตถ์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พาหิตฺวา** ได้แก่ ทำไว้ภายนอก คือ
นำออกจากสันดานของตน อธิบายว่า ละด้วยสมุจเฉทปหาน. บทว่า
ปาปเก ชมุเม แปลว่า ธรรมอันลามก. อธิบายว่า ว่าโดยทุจริต ได้แก่
ทุจริต ๓. ว่าโดยจิตตูปบาท ได้แก่อกุศลจิตตูปบาท ๑๒, ว่าโดยกรรมบถ
ได้แก่อกุศลกรรมบถ ๑๐. ว่าโดยประเภทแห่งประวัติ ได้แก่อกุศลธรรม
ทั้งหมดแยกเป็นหลายประเภท. บทว่า **เย จรฺนฺติ สทา สตา** ความว่า
ชนเหล่าใด มีสติ คือเป็นผู้มีสติ ด้วยธรรมเครื่องอยู่คือสติ ๖ ในอารมณ
๖ มีรูปเป็นต้นตลอดกาลทั้งปวง เพราะเป็นผู้ถึงความไพบูลย์ด้วยสติ ย่อม
เที่ยวไปด้วยอิริยาบถทั้ง ๔. ก็ในที่นี้ แม้สัมปชัญญะพึงทราบทั่ว ท่านก็ถือ
เอาด้วยสติศัพท์นั้นแหละ. บทว่า **ฉินฺถํ โยชนา** ได้แก่ ชื่อว่าสิ้นสังโยชน์
ทั้งปวง เพราะตัดสังโยชน์ ๑๐ ได้เด็ดขาด ด้วยมรรคทั้ง ๔. บทว่า **พฺพุธา**
คือ ชื่อว่าพุทฺธะ เพราะตรัสรู้สัจจะ ๔. ก็แหละพุทฺธะเหล่านั้น มี ๓ ประเภท
คือ สวางพุทฺธะ ปัจเจกพุทฺธะ และสัมมาสัมพุทฺธะ. ก็บรรดาพุทฺธะ ๓ นั้น

ในที่นี้ประสงค์เอาสาวกพุทธะ. บทว่า เต เว โลกสมิ พุราหุมนฺ ความว่า พุทธะเหล่านั้นเกิดโดยอริยชาติในธรรมกล่าวคือพราหมณ์ เพราะอรรถว่าเป็นผู้ประเสริฐ หรือเป็นบุตรคือโอรสของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นพราหมณ์ เพราะฉะนั้น เมื่อว่าโดยปรมัตถ์ ก็ชื่อว่าพราหมณ์ในสัตว์โลกนี้. อธิบายว่า ไม่ใช่เป็นพราหมณ์โดยเหตุเพียงชาติและโคตร หรือไม่ใช่เป็นพราหมณ์ด้วยเหตุเพียงทรงชฎาเป็นต้น. ในสูตรทั้งสองนี้ ธรรมอันทำความเป็นพราหมณ์ พระองค์ตรัสให้ถึงพระอรหันต์ ด้วยประการฉะนี้ แต่พึงทราบความต่างกันแห่งเทศนา โดยการตรัสต่าง ๆ กัน ด้วยเทศนาวิลาส เพราะเหล่าสัตว์มีอัชฌาศัยต่างกัน.

จบอรรถกถาเถรสูตรที่ ๕

๖. มหากัสสปสูตร

ว่าด้วยพระมหากัสสปะไม่รับบิณฑบาตเทวดารับของคนขัดสน

[๔๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน ใกล้กรุงราชคฤห์ ก็สมัยนั้นแล ท่านพระมหากัสสปะอยู่ที่ถ้ำปีปผลิคุหา อาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก สมัยต่อมา ท่านพระมหากัสสปะหายจากอาพาธนั้นแล้วได้คิดว่า 'โฉนเราพึงเข้าไปสู่พระนครราชคฤห์เพื่อบิณฑบาต ก็สมัยนั้น เทวดาประมาณ ๕๐๐ ถึงความขวนขวายเพื่อจะให้ท่านพระมหากัสสปะได้บิณฑบาต ท่านพระมหากัสสปะห้ามเทวดาประมาณ ๕๐๐ เหล่านั้นแล้ว เวลาเช้า นุ่งแล้ว ถี้อเอาบาตรและจีวรเข้าไปสู่พระนครราชคฤห์เพื่อบิณฑบาตตามทางที่อยู่แห่งมนุษย์ขัดสน

ที่อยู่แห่งมนุษย์กำพร้าว ที่อยู่แห่งช่างหูก พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระมหากัสสปะกำลังเที่ยวบิณฑบาตในพระนครราชคฤห์ ตามทางที่อยู่แห่งมนุษย์ขัดสน ที่อยู่แห่งมนุษย์กำพร้าว ที่อยู่แห่งช่างหูก.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

เรากล่าวบุคคลมิใช่ผู้เลี้ยงคนอื่น ผู้รู้อย่าง ผู้ฝึกตน
แล้ว ดำรงอยู่แล้วในสสารธรรม ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว
ผู้มีโทษอันกายแล้วว่า เป็นพราหมณ์.

จบมหากัสสปสูตรที่ ๖

อรรถกถามหากัสสปสูตร

มหากัสสปสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ราชคเห ได้แก่ โกลันครอันมีชื่ออย่างนี้. จริงอยู่ นครนั้นเรียกว่าราชคฤห์ เพราะเจ้ามหามันธาตุ และพระเจ้ามหาโควินท์ เป็นต้นปกครอง บางอาจารย์พรรณนาในข้อนี้โดยประการอื่นมีอาทิว่า ชื่อว่าราชคฤห์ เพราะเป็นเรือนของพระราชาผู้เป็นข้าศึก ที่ใครๆ ครอบงำได้ยาก. ท่านอาจารย์เหล่านั้น จะมีประโยชน์อะไร. คำว่า ราชคฤห์นั้น เป็นชื่อของนครนั้น. ก็นครราชคฤห์นั้นนั้น เป็นเมืองอยู่ในสมัยพุทธกาล และสมัยพระเจ้าจักรพรรดิ ในกาลอื่น เป็นเมืองร้าง พวกยักษ์ยึดครอง กลายเป็นที่อยู่ของพวกยักษ์เหล่านั้น. คำว่า เวพฺฐวัน ในคำว่า เวพฺฐวนะ กลนฺทกนิวาเป เป็นชื่อของวิหารนั้น. ได้ยินว่า พระเวพฺฐวัน นั้นล้อม

ด้วยกำแพงสูง ๑๘ สอก ประดับด้วยคันธกุฎีใหญ่สมควรเป็นที่ประทับอยู่
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า และด้วยสิ่งอื่นมีปราสาท กุฎี ที่เร้น มณฑป ที่
จรงกรม และซุ้มประตูเป็นต้น ภายนอกแวดล้อมด้วยไม้ไผ่ มีสีเขียว นำ
รื่นรมย์ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า เวฬุวัน. และเรียกว่ากัณทกนิวาปะ
เพราะเป็นที่ให้เหยื่อแก่พวกกระแต. ได้ยินว่า สมัยก่อน พระราชาองค์
หนึ่งเสด็จประพาสพระราชอุทยานนั้น ทรงเมาน้ำจันทน์. จึงบรรทมกลาง-
วัน ฝ่ายบริวารของพระราชนั้น คิดว่า พระราชาบรรทมหลับแล้ว ถูก
ประเด้าประโลมด้วยดอกไม้และผลไม้ จึงหนีไปคนละทิศละทาง. ครั้ง
นั้น งูเห่าเลื้อยออกจากโพรงไม้ต้นหนึ่ง ด้วยกลิ่นเลื้อยมาตรงพระราชา.
รุกขเทวดาเห็นดังนั้นจึงคิดว่าเราจะช่วยชีวิตพระราชา จึงแปลงเพศเป็น
กระแต ไปร้องขึ้นที่ใกล้พระกรรม. พระราชาทรงตื่นบรรทม งูเห่าก็
เลื้อยกลับไป. พระราชาทรงเห็นดังนั้นจึงทรงพระดำริว่า กระแตนี้ให้ชีวิต
เรา จึงทรงเริ่มตั้งเหยื่อแก่พวกกระแตในที่นั้น และทรงให้ป่าประกาศ
ประทานอภัย เพราะฉะนั้น ตั้งแต่นั้นมา ที่นั้นจึงนับว่า กัณทกนิวาปะ
ก็คำว่า กัณทกะ เป็นชื่อของพวกกระแต. ในพระเวฬุวัน กัณทก-
นิวาปะ นั้น .

บทว่า **มหากัสสป** หมายความว่า ชื่อว่ามหากัสสปะ เพราะเป็นพระ-
กัสสปะผู้ใหญ่ เหตุประกอบด้วยคุณอันใหญ่มีศีลจันท์เป็นต้น. อีกอย่าง
หนึ่ง พระมหาเถระองค์นี้เรียกว่า มหากัสสปะ เพราะเทียบกับพระกุมาร-
กัสสปะเถระ. บทว่า **ปิปลิอุหาย** หมายความว่า ได้ยินว่า ที่ใกล้ประตูถ้ำนั้น
ได้มีต้นดีปลีต้นหนึ่ง เพราะฉะนั้น ถ้ำนั้นจึงปรากฏว่า ปิปลิอุหา. ที่ถ้า
ปิปลิอุหา. บทว่า **อาพาธโก** หมายความว่า ชื่อว่าอาพาธกะ เพราะมี

อาพาธ อธิบายว่า มีการป่วยไข้. บทว่า **ทุกขิโต** ความว่า เชื่อว่ามีทุกข์ เพราะเกิดทุกข์ที่อิงอาศัยกาย อธิบายว่า ประสบทุกข์. บทว่า **พาพหุคิลาน** ได้แก่ ผู้มีความเป็นไข้หนัก. แต่พระมหากัสสปะมีสติสัมปชัญญะ อุดหนุนความไข้นั้นได้. ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเหตุนี้ของท่าน จึงได้เสด็จไปในที่นั้น ตรัสโพชฌงคปริตร. ด้วยโพชฌงคปริตร นั้นนั่นเอง พระเถระจึงหายขาดจากอาพาธนั้น. สมจริงดังที่ตรัสไว้ใน โพชฌงคสังยุตว่า

ก็โดยสมัยนั้นแล ท่านพระมหากัสสปะอาพาธ เป็นทุกข์ มี ไข้หนัก อยู่ที่ถ้ำปิปลิคุหา. ครั้นในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่เรือน เสด็จเข้าไปหาพระมหากัสสปะถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้ประทับบนอาสนะที่ตบแต่งไว้ ครั้นประทับนั่งแล้ว ฯลฯ ได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า กัสสปะ เธอพอทนได้หรือ พอ. ยังอึดภาพให้เป็นไปได้หรือ ทุกขเวทนาสร้างลงไม่กำเริบหรือ ที่สุดของความสร้างทุกขเวทนาปรากฏ ความกำเริบไม่ปรากฏหรือ. พระมหากัสสปะทูลว่า ข้าพระองค์ทนไม่ได้ ยังอึดภาพให้เป็นไปไม่ได้ พระเจ้าข้า ข้าพระองค์มีทุกขเวทนาอย่างแรงกล้า ยัง กำเริบ ไม่สร้างลง พระเจ้าข้า ความสิ้นสุดแห่งความกำเริบยัง ปรากฏ ความสร้างลงไม่ปรากฏ พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่ากัสสปะ โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้ เรากล่าวชอบแล้ว อบรม แล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อ นิพพาน โพชฌงค์ ๗ อะไรบ้าง? คุณก่อนกัสสปะ คือ สติสัม-โพชฌงค์ อันเรากล่าวชอบแล้ว อบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อม

เป็นไปเพื่อความรู้อยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ฯลฯ คุณก่อน
กัสสปะ อุเบกขาสัมโพชฌงค์แล เรากล่าวชอบแล้ว อบรมแล้ว
ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อ
นิพพาน. คุณก่อนกัสสปะ โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้แล เรากล่าว
ชอบแล้ว อบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อยิ่ง
เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน, พระมหากัสสปะทูลว่า ข้าแต่พระผู้มี-
พระภาคเจ้า โพชฌงค์ดีแท้ ข้าแต่พระสุคต โพชฌงค์ดีแท้.
พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำนี้ไว้ ท่านพระมหากัสสปะดีใจ
เพติดเพตินภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า. และท่านพระมหา-
กัสสปะก็ได้หายจากอาพาธนั้นแล้ว และอาพาธนั้นก็เป็นอันชื่อว่า
พระมหากัสสปะละได้แล้วอย่างนั้น.

เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า อธิ ข อายสุมา มหากสุตโป
อปเรน สมเยน ตมฺหา อาพาธา วุฏฺฐาติ ครั้นสมัยต่อมา ท่านพระ-
มหากัสสปะก็หายจากอาพาธนั้น.

บทว่า **เอตทโหสิ** ความว่า ท่านพระมหากัสสปะฉับบิณฑบาตที่
สัททวิหาริกนำเข้าไปถวายในวันเป็นไข้ในกาลก่อน ก็ได้อยู่ในวิหารนั้น
แหละ ครั้นท่านหายจากอาพาธนั้นแล้ว ได้มีความปริวิตกนี้ว่า ไฉนหนอ
เราพึงเที่ยวไปบิณฑบาตยังเมืองราชคฤห์. บทว่า **ปญฺจมตฺตานิ เทวตา**
สตานิ ได้แก่ นางอัปสรผู้มีเท้าดั่งสีเท้านกพิราบประมาณ ๕๐๐ ผู้บำเรอ-
ท้าวสักกเทวราช. บทว่า **อุตฺตูกํ อปฺนฺนานิ โหนฺติ** ความว่า นางอัปสร
เหล่านั้นคิดจะถวายบิณฑบาตแก่พระเถระ จึงตระเตรียมบิณฑบาต ๕๐๐
ที่ ใส่ภาชนะทองเอาไปยื่นอยู่ระหว่างทาง พลังกล่าวว่า ท่านเจ้าข้า ขอ

ท่านจงรับบิณฑบาตนี้ จงสงเคราะห์พวกดิฉัน ต่างก็ขวนขวายในการ
ถวายบิณฑบาต. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **อายุสมโต มหากัสสปสุต**
ปิณฑปาตปฏิลาภาย เพื่อให้ท่านพระมหากัสสปะได้รับบิณฑบาต.

ได้ยินว่า ท้าวสักกเทวราชทราบความเป็นไปแห่งจิตของพระเถระ
จึงส่งนางอัปสรเหล่านั้นไปด้วยพระคำริสว่า พวกเธอจงไปถวายบิณฑบาต
แก่พระผู้เป็นเจ้ามหากัสสปเถระ กระทำให้เป็นที่พึงของตน. ความจริง
ท้าวสักกเทวราชนั้นได้มีพระคำริสอย่างนี้ว่า บรรดานางอัปสรทั้งหมดนี้
ที่ไปถึง บางคราว พระเถระพึงรับบิณฑบาตจากมือของนางอัปสรแม่สัก
คน ข้อนั้นจักเป็นประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่นางตลอดกาลนาน
พระเถระห้ามนางอัปสรผู้กำลังพูดว่า ท่านเจ้าข้า ขอท่านจงรับบิณฑบาต
ของดิฉัน ขอท่านจงรับบิณฑบาตของดิฉัน แล้วกล่าวว่า พวกเธอได้ทำ
บุญไว้แล้ว มิโกะมาก จงหลีกเลี่ยง เราจะสงเคราะห์แก่คนเข็ญใจ แล้ว
จึงห้ามอีกครั้งแก่นางอัปสรผู้พูดอยู่ว่า ท่านเจ้าข้า ขอท่านจงอย่าทำพวก
ดิฉันให้พินาศเลย จงสงเคราะห์พวกดิฉันเถิด จึงคิดนี้ว่ามีกล่าวซ้ำกะ
พวกอัปสรผู้ไม่ปรารถนาจะหลีกเลี่ยง ซึ่งยังอ่อนวอนอยู่ว่า พวกเธอไม่รู้
ประมาณตน จงหลีกเลี่ยงเถิด. นางอัปสรเหล่านั้นได้ยินเสียงคิดนี้ว่ามีของ
พระเถระ เมื่อไม่อาจดำรงอยู่ได้ จึงหนีไปยังเทวโลกตามเดิม. เพราะ
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **ปญฺจมตฺตานิ เทวตาสตานิ ปฏิกฺขิปปิตฺวา** ห้าม
เทวดาประมาณ ๕๐๐.

บทว่า **ปฺพุพฺพหสมยฺ** ได้แก่ สมัยหนึ่ง คือเวลาหนึ่ง ตอนเช้า.

บทว่า **นิวาเสตฺวา** ความว่า นุ่งห่มอย่างมั่นคง โดยการเปลี่ยนเครื่อง

นุ่งห่มในพระวิหาร. บทว่า **ปตฺตจิวฺรมาทาย** ความว่า ห่มจีวรแล้ว
ถือบาตร. บทว่า **ปิณฺฑทาย ปาวิสิ** ได้แก่ เข้าไปบิณฑบาต.

บทว่า **ทลิตฺททวิสิขา** ได้แก่ ถิ่นเป็นที่อยู่ของคนเข็ญใจ. บทว่า
กปณฺณวิสิขา ได้แก่ ที่อยู่ของคนยากจน เพราะถึงความเสื่อมสิ้นโภคะ.
บทว่า **เปสการวิสิขา** ได้แก่ ที่อยู่ของช่างหูก.

บทว่า **อทฺททา โข ภควา** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็น
อย่างไร? พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรำพึงว่า กัสสปบุตรของเรา หายจาก
อาพาธแล้ว กำลังทำอะไรหนอ ทั้งที่ประทับนั่งในพระเวฬุวันนั้นแล
ได้ทรงเห็นด้วยทิพยจักขุ.

บทว่า **เอตมคฺคํ วิทิตฺวา** ความว่า ทรงทราบเนื้อความที่ท่านพระ-
มหากัสสปะห้ามบิณฑบาตทิพย์ มีสุปะและพยัญชนะมากมาย ที่นางอัปสร
๕๐๐ นำเข้าไปถวาย แล้วกล่าวถึงข้อปฏิบัติในการสงเคราะห์คนกำพร้า.
บทว่า **อิมํ อุทานํ** ได้แก่ ทรงเปล่งอุทานนี้อันแสดงอานุภาพแห่งความ
คงที่ของพระจิณาสพ โดยแสดงความเป็นผู้มักน้อยเป็นประธาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนนฺยุญโปสิ** ความว่า ชื่อว่าอัญญุโปสิ
เพื่อเลี้ยงคนอื่น ผู้ไม่เลี้ยงคนอื่น ชื่อว่าอัญญุโปสิ อธิบายว่า ชื่อว่า
ไม่มีเพื่อนสอง คือเป็นผู้เดียว เพราะไม่มีคนอื่นที่ตนจะต้องเลี้ยง. ด้วย
คำนั้น ท่านแสดงถึงพระเถระเป็นผู้เลี้ยงง่าย. จริงอยู่ พระเถระเลี้ยง
เฉพาะตนด้วยจีวรเครื่องบริหารกาย และด้วยบิณฑบาตเครื่องบริหารท้อง
ชื่อว่าเป็นผู้มักน้อยอย่างยิ่งอยู่. ไม่เลี้ยงใคร ๆ อื่น ในบรรดาญาติมิตร
เป็นต้น เพราะเป็นผู้ไม่คิดในอารมณ์ไหน ๆ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อัญญุ-

โปสี เพราะไม่มีภาระที่ตนอันคนอื่นคนใดคนหนึ่งจะพึงเลี้ยง. ความจริง ผู้ที่มีปัจจัย ๔ เนื่องในทายกผู้ให้ปัจจัยคนเดียวเท่านั้น ไม่ชื่อว่าอัญญูโปสี เพราะมีความประพฤติน้องกับคน ๆ เดียว. ฝ่ายพระเถระอาศัยกำลังแข็ง เทียบวิณฑบาต โดยนัยดังกล่าวในคาถามีอาทิว่า **ยถาปี ภมโร ปุปผิ** เป็นผู้ใหม่ในตระกูลทั้งหลายเป็นนิตย์ ยังอัศภาพให้เป็นไปด้วยอาหารที่ เจือปน. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชมเชยผู้นั้นด้วยปฏิปทา อันเปรียบด้วยพระจันทร์. บทว่า **อญฺญาตํ** แปลว่า มีชื่อเสียงปรากฏ ก็มีเกียรติยศแผ่ไปด้วยคุณตามความเป็นจริง. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่ามีชื่อเสียงปรากฏ เพราะเป็นผู้มักน้อย สันโดษด้วยภาวะที่ไม่ต้องเลี้ยงผู้อื่นนั้น นั้นแล. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อญฺญาตํ** ชื่อว่าอันคนอื่นไม่รู้จัก โดย ให้ผู้อื่นรู้จักตน เหตุไม่ปรารถนาลาภสักการะ และชื่อเสียง เพราะละตัณหา ได้แล้วโดยประการทั้งปวง. ความจริง คนที่ยังไม่ปราศจากตัณหา มีความปรารถนาลามก ย่อมให้คนอื่นรู้จักตน โดยประสงค์ความยกย่องด้วยการ หลอกลวง. บทว่า **ทนฺตุ** ความว่า ฝึกตนแล้ว เพราะอรรถว่า ฝึกตนอย่าง สูงสุดในอินทรีย์ทั้งหลาย ด้วยอำนาจพึงคุเบกขา อุเบกขามืองค์ ๖. บทว่า **สاره ปตฺถุริตํ** ได้แก่ ตั้งลงในวิมุตตिसาระ หรือตั้งอยู่ในศีลสาระ เป็นต้น มีศีลขั้นอันเป็นของพระอเสขะ เป็นต้น. บทว่า **จีณาสวํ วนฺต- โทลํ** ความว่า ชื่อว่าจีณาสวะ เพราะละอาสวะ ๔ มีกามาสวะ เป็นต้น ได้โดยสิ้นเชิง จากนั้นแล ชื่อว่าวันตโทสะ เพราะกายโทษ มีราคะ เป็นต้น ได้โดยประการทั้งปวง. บทว่า **ตมฺหํ พุรุมิ พุราหฺมณํ** ความว่า เรากล่าว บุคคลนั้น ก็บุคคลผู้เป็นพราหมณ์โดยปรมาตถ์ ซึ่งมีคุณตามที่กล่าวแล้ว

ว่าเป็นพราหมณ์. แม้ในที่นี้ พึงทราบความต่างกันแห่งเทศนา โดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล.

จบอรรถกถาหมากัสสปสูตรที่ ๖

๗. ปาวาสูต

ว่าด้วยยักษ์หลอกล่อพระพุทธเจ้า

[๔๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่อชกลापกเจดีย์ อันเป็นที่อยู่แห่งอชกลापกยักษ์ ใกล้เมืองปาวา ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง ณ ที่แจ้ง ในความมืดคือในราตรี และฝนก็กำลังโปรยละอองอยู่ ครั้งนั้นแล อชกลापกยักษ์ใคร่จะทำความกลัว ความหวาดเสียว ขนลุกชูชันให้เกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเข้าไปหาพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ทำเสียงอังกุลปักกุลละว่า อังกุโล ปักกุโล ขึ้น ๓ ครั้ง ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกล่าวว่า คู่ก่อนสมณะ นั้น ปีสาจปรากฏแก่ท่าน.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ในกาลใด บุคคลเป็นผู้ถึงฝั่งในธรรมทั้งหลาย
ของตน เป็นพราหมณ์ ในกาลนั้น ย่อมไม่กลัว
ปีศาจและเสียงว่า ปักกุลละ อย่างนี้.

จบปาวาสูตที่ ๗

อรรถกถาปาวาสุต

ปาวาสุตที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ปาวาย ได้แก่ ใกล้เคียงเมืองของเจ้ามัลละ อันมีชื่ออย่างนั้น.

บทว่า อชกลาปกะ เจติเย ได้แก่ ในที่ที่พวกมนุษย์ยำเกรง อันได้นามว่าอชกลาปกะ เพราะยักษ์ชื่อว่าอชกลาปกะยึดครอง. ได้ยินว่า ยักษ์นั้นรับพลีกรรมด้วยโกฏฐาสแห่งแพะ โดยการมัดแพะให้เป็นกลุ่ม ๆ หาใช้รับโดยประการอื่นไม่ เพราะฉะนั้น จึงปรากฏชื่อว่าอชกลาปกยักษ์. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ชื่อว่าอชกลาปกยักษ์ เพราะยังพวกคนให้ร้องเหมือนแพะ ได้ยินว่า ในเวลาที่พวกคนน้อมนำพลีกรรมไปให้แก่อชกลาปกยักษ์ ร้องเสียงเหมือนแพะแล้วนำพลีกรรมเข้าไป ยักษ์นั้นก็ยินดี เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกว่าอชกลาปกยักษ์. ก็ยักษ์นั้นสมบูรณ์ด้วยอานูภาพ กักขพะ หยาบคาย และสิงอยู่ที่นั่น เพราะฉะนั้น พวกมนุษย์จึงทำที่นั่นให้เป็นที่เคารพยำเกรง น้อมนำพลีกรรมเข้าไปตลอดกาล. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า อชกลาปกะ เจติเย. บทว่า อชกลาปกสุตยกุขสุต ภวเน ได้แก่ อันเป็นวิมานของยักษ์นั้น

ได้ยินว่า ในคราวนั้น พระศาสดาประสงค์จะทรมานยักษ์นั้น ในเวลาเย็น พระองค์เดียวไม่มีเพื่อนสอง ทรงถือบาตรและจีวรแล้วเสด็จไปยังประตูที่อยู่ของอชกลาปกยักษ์ จึงขอร้องนายประตูของยักษ์นั้น เพื่อเสด็จเข้าไปยังที่อยู่. นายประตูนั้นทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อชกลาปกยักษ์ผู้หยาบช้า ไม่ทำความเคารพว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์เพราะฉะนั้น พระองค์เองจงทราบเอาเถิด แต่ข้าพระองค์ไม่บอกแก่ยักษ์นั้นไม่สมควร แล้วจึงรีบไปยังที่อยู่ของอชกลาปกยักษ์ผู้ไปสมาคมยักษ์ในขณะนั้นนั่นเอง.

ศาสดาเสด็จเข้าไปภายในที่อยู่แล้วประทับนั่งบนบัลลังก์ตาศาสน์ในมณฑปอันเป็นที่นั่งของอชกลาปยักษ์. พวกสนมของยักษ์เข้าไปเฝ้าพระศาสดาถวายบังคม แล้วได้ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง. พระศาสดาได้แสดงธรรมีกถาอันควรแก่เวลาแก่สนมเหล่านั้น. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ประทับอยู่ที่อชกลาปเจดีย์อันเป็นที่อยู่ของอชกลาปยักษ์ ใกล้เมืองปาวา.

สมัยนั้น สاداتิริและเหมวตยักษ์ ไปสมาคมยักษ์ทางเบื้องบนที่อยู่ของอชกลาปยักษ์ เมื่อตนยังไม่ถึง จึงรำพึงว่า จักมีเหตุอะไรหนอได้เห็นพระศาสดาประทับนั่งในที่อยู่ของอชกลาปยักษ์ จึงไปในที่นั้นถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทูลอ่าว่า ข้าพระองค์จักไปยังสมาคมของยักษ์ พระเจ้าข้า กระทำประทักษิณแล้วไป เห็นอชกลาปยักษ์ในที่ประชุมยักษ์ จึงแสดงความยินดีว่า ท่านอชกลาปเกะ ชื่อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นอัครบุคคลในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ประทับนั่งในที่อยู่ของท่าน จักว่าเป็นลาภของท่าน ท่านจงเข้าไปเฝ้านั่งใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้าและฟังธรรม. อชกลาปยักษ์นั้น ได้ฟังถ้อยคำของสاداتิริยักษ์และเหมวตยักษ์แล้วคิดว่า พวกเหล่านี้ได้บอกว่าพระสมณะโสดันั่งในที่อยู่ของเรา จึงถูกความโกรธครอบงำ คิดว่า วันนี้เราจะทำสงครามกับสมณะนั้น เมื่อยักษ์เลิกประชุม จึงลุกขึ้นจากที่นั้น ยกเท้าขวาเหยียบยอดภูเขาประมาณ ๖๐ โยชน์ ยอดภูเขานั้นได้แยกออกเป็น ๒ ภาค. ก็คำที่ควรจะกล่าวในที่นั้น พึงทราบโดยนัยที่มาในอรรถกถาอาพวกสูตรนั้นแล.

จริงอยู่ สมาคมของอชกลาปยักษ์ เป็นเหมือนสมาคมของอชกลาปยักษ์นั้นแหละ แต่เว้นการถามปัญหา การแก้ปัญห และ การเสด็จออกจากที่อยู่และการเข้าไป ๓ ครั้ง. ก็พออชกลาปยักษ์มาถึงเท่านั้นก็คิดว่า เรา

จะไล่พระสมณะนั้นด้วยฝนเหล่านี้ จึงทำฝน ๘ ชนิด มีมณฑลลมเป็นต้น ให้ตั้งขึ้น เมื่อไม่อาจทำแม้เพียงให้พระผู้มีพระภาคเจ้าเคลื่อนไหวด้วยฝน เหล่านี้ได้ จึงเนรมิตหมู่ภูตมีรูปร่างน่าสะพรึงกลัวอย่างยิ่ง ถือเครื่องประหาร นานาชนิด เข้าไปหาพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมกับภูตเหล่านั้นเที่ยวไป รอบ ๆ แม้กระทำการแปลก ๆ มีประการต่าง ๆ ตลอดคืนยังรุ่ง ก็ไม่สามารถจะกระทำพระผู้มีพระภาคเจ้าให้เคลื่อนจากที่ที่ประทับนั่ง แม้เพียง ปลายเส้นผมสักเส้น ก็พรั่งโพลงด้วยอำนาจความโกรธอย่างเดียวว่า สมณะ นี้ไม่บอกกล่าวเราเลย เข้าไปนั่งยังที่อยู่ของเรา. ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบจิตประวัติของยักษ์นั้น จึงทรงพระดำริว่า บุคคลต้อยดีที่จมูก สุนัขขู เมื่อเป็นอย่างนี้ สุนัขนั้นพึงเป็นสัตว์ดุเกินประมาณยิ่งขึ้น แม้นินใด ยักษ์นี้ก็ฉันทันเหมือนกัน เมื่อเรานั่งในที่นี้ก็กริ้วโกรธ โฉนหนอ เรา พึงออกไปข้างนอกเสีย แล้วพระองค์เองก็เสด็จออกจากที่อยู่ ประทับนั่ง ณ โอกาสกลางหาวย ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ก็โดยสมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง ณ โอกาสกลางหาวย ในความมืดคือแห่ง ราตรี ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รตุตฺตฺนุชฺชการตฺติมิสาย แปลว่า ในความ มืดคือในราตรี อธิบายว่า ในความมืดมากเว้นการเกิดจักขุวิญญาณ. ได้ ยินว่า คราวนั้น ความมืดประกอบด้วยองค์ ๔ เกิดขึ้น. บทว่า เทโว ได้แก่ เมฆฝนยังหยาดน้ำเป็นเม็ด ๆ ให้ตกลง. ลำดับนั้น ยักษ์คิดว่า เราจะให้ สมณะนี้หวาดเสียวด้วยเสียงนี้ แล้วหนีไป จึงไปยังที่ใกล้พระผู้มีพระภาค- เจ้า แล้วกระทำเสียงอันน่ากลัว โดยนัยมีอาทิว่า อักกุลละ ๆ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า อลฺโข อชฺคฺลาปโก ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภย ได้แก่ความสะดุ้งแห่งจิต. บทว่า ฌมฺภิตตฺตฺ ได้แก่ ภาวะที่สรีระหวาดเสียว มีอาการขาแข็ง. บทว่า โลมฺหฺสฺ ได้แก่ ภาวะที่ขนชูชัน ด้วยบททั้ง ๓ ท่านแสดงเฉพาะเกิดความกลัว. บทว่า อุปฺสงฺกมิ ทามว่า ก็เพราะเหตุไร ยักษฺนี้มีความประสงค์อย่างนี้ เข้าไปหา ได้กระทำการแปรทที่ตนกระทำไว้ในกาลก่อนมิใช่หรือ ? ตอบว่า ได้กระทำจริง แต่ยักษฺนั้นสำคัญว่า เราไม่อาจทำอะไร ๆ แก่ พระสมณะผู้ประทับอยู่ในภายในที่อยู่ ในที่ปลอดภัย ในพื้นที่อันมั่นคง บัดนี้เราอาจให้สมณะผู้อยู่ภายนอกหวาดเสียวอย่างนี้แล้วหนีไป จึงเข้าไปหาพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น. ความจริง ยักษฺนี้สำคัญที่อยู่ของตนว่ามั่นคง และสำคัญว่า พระสมณะนี้ไม่กลัวเพราะอยู่ในที่อยู่ของตนนั้น.

บทว่า ติกฺขตฺตฺ อกฺกุโล ปกฺกุโลติ อกฺกุลฺปกฺกุลิกํ อกาสิ ความว่า ยักษฺนี้ได้ทำเสียงเห็นปานนี้ว่า อักกุโล ปักกุโล ๓ ครั้ง เพื่อประสงค์ให้ พระองค์หวาดเสียว. ความจริง นี้เป็นเสียงกระทำตาม. ด้วยว่าคราวนั้น ยักษฺนั้น เป็นเหมือนผู้วิเศษยกเขาสีเนรุ และเหมือนพลิกแผ่นดินใหญ่ ทำเสียงกระหึ่ม เหมือนเสียงอสณิบาดตั้งร้อยฟาดลงมาด้วยอุตสาหะใหญ่ เหมือนเสียงกระหึ่มของช้างประจําทิศ ซึ่งรวมกันเป็นฝูงอยู่ในที่เดียวกัน แล้วเปล่งออก เหมือนบันลือสีหนาทของไกรสรราชสีห์ เหมือนเสียงหึ่ง หึ่ง ของพวยยักษฺ เหมือนเสียงดังของภูตผี เหมือนเสียงปรบมือของพวกอสูร เหมือนเสียงกึกก้องแห่งวชิระที่จอมเทวราชฟาดลงมา เหมือนเสียงกึกก้อง ของกลุ่มพายุใหญ่อันตั้งอยู่ตลอดทั้งปี ประหนึ่งจะกดขี่และครอบงำเสียง อื่นๆ เพราะเป็นเสียงลึกล้า กว้างขวาง และทำความน่ากลัวให้แก่ตน และเหมือนเสียงกึกก้องอันเป็นภัยเฉพาะหน้าอันใหญ่หลวง ดุจฝ่าดวงหทัย

ของเหล่าปุลุชน. เพราะเสียงที่เปล่งออกด้วยคิดว่า เราจะให้พระสมณะนี้
หวาดเสียวด้วยเสียงนี้แล้วหนีไป ภูเขาที่แตกเป็นสะเก็ดหินร่วงลงมา ใบไม้
ผลไม้ และดอกไม้ในพุ่มเครือเถาทั้งหมดที่เกาะอยู่ตามต้นไม้เจ้าป่า ก็อับ
เฉลลง ขุนเขาหิมวันต์กว้าง ๓,๐๐๐ โยชน์ก็ไหว หวั่นไหว ลั่นเลื่อนไป
โดยมากแม้พวกเทวดาตั้งต้นแต่ภุมมเทวดา ได้มีความกลัว หวาดเสียว
และขนชูชันด้วยกันทั้งนั้น จะป่วยกล่าวไปไปถึงพวกมนุษย์และสัตว์อื่น ๆ
ที่ไม่มีเท้า มี ๒ เท้า และมี ๔ เท้า ความหวาดเสียวมากได้เป็นเหมือน
คราวแผ่นดินใหญ่ทรุด ความไกลาหลมมากมายได้เกิดขึ้น ณ พื้นชมพูทวีป
ทั้งสิ้น. ส่วนพระผู้พระภาคเจ้า มิได้ทรงสำคัญเสียงนั้นว่าเป็นอะไร ทรง
ประทับนั่งนิ่ง ทรงอธิษฐานว่า ด้วยเหตุนี้ อันตรายอย่าได้มีแก่ใคร ๆ
เลย.

ก็เพราะเหตุที่เสียงนั้น มาปรากฏทางโสตทวารของสัตว์ทั้งหลายโดย
อาการอย่างนี้ว่า อักกุละ พักกุละ ฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงยกผู้สังคหะว่า
ยักษ์ได้เปล่งเสียงว่า อักกุละ พักกุละ โดยอธิบายว่า ชื่อว่า อักกุละ
พักกุละ เพราะกระทำตามเสียงนั้น และว่า การเปล่งเสียงว่า อักกุละ
พักกุละ มีอยู่ในการที่ยักษ์เปล่งเสียงอย่างกึกก้องนั้น. แต่อาจารย์บางพวก
กล่าวว่า ยักษ์เปล่งเสียงตามภาษานี้ อักกุละ พักกุละ โดยชื่ออีกอย่างหนึ่ง
ของสองบทว่า อากุละ พยากุละ เหมือนคำว่า เอกะ เอกกะ. เพราะเหตุที่
อาอักษร ซึ่งเกิดคราวเดียวมีอาทิเป็นอรรถว่า อากุละ เพราะเกิดได้ด้วย
การเกิดครั้งแรกนั้นแหละ และทำ อา อักษรนั้นให้มีเสียงสั้นโดยลง ก
อาคมแล. แต่ที่เกิด ๒ วาระเป็น พักกุละ. ก็กุละศัพท์ในที่นี้เป็น
ปริยายของชาติ เหมือนในประโยคว่า โกลังโกละ เป็นต้น และการ

ประกอบศัพท์เป็นการเลียนความประสงค์ที่ท่านกล่าว เหตุนี้ บทที่ ๑ ท่านกล่าวถึงชลาพุชะกำเนิดมีสีหะและพยัคฆะ เป็นต้น. บทที่ ๒ กล่าวถึง อัญชชะกำเนิดมีงูและงูเห่า เป็นต้น. เพราะฉะนั้น อาจารย์เหล่านี้กล่าวว่า ยักษ์แสดงเนื้อความนี้ด้วยสองบทว่า **อหฺนฺเต ชีวิทหารโก** เรานำชีวิตของท่านไป เหมือนสีหะ เป็นต้น และงู เป็นต้น. แต่อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวบาลีว่า **อักษฺลละ ภักษฺลละ** แล้วกล่าวเนื้อความของสองบทนั้นว่า ที่ชื่อว่า **อักษฺลละ** เพราะไป คือเป็นไปเพื่อทำลายให้สิ้นไป ให้พินาศไป ที่ชื่อว่า **ภักษฺลละ** เพราะไปเพื่อจะกิน คือเคี้ยวกิน ก็อรรถนั้นคืออะไร? คือใคร ๆ มียักษ์ รากษส ปิศาจ สีหะ และพยัคฆะ เป็นต้น คนใดคนหนึ่ง เป็นผู้นำความพินาศมาให้แก่พวกมนุษย์. แม้ในที่นี้ ก็พึงทราบอธิบายความโดยนัยดังกล่าวแล้วในก่อนนั้นแหละ.

บทว่า **เอโส เต สมณ ปิสาโจ** ความว่า ยักษ์เนรมิตรูปน่ากลัวใหญ่โต ยืนตรงพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า กล่าวหมายถึงตนว่า สมณะผู้เจริญ ปิศาจผู้มักกินเนื้อปราณแก่ท่านแล้ว.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ความว่า รู้ประการแปลกนี้ที่ยักษ์นั้น ให้เป็นไปทางกายและวาจา และรู้ความที่ตนหมดอุปกิเลสในโลกธรรมเป็นเหตุแห่งอาการที่ยักษ์นั้นข่มขู่ไม่ได้โดยอาการทั้งปวง. บทว่า **ตายฺ เวลายฺ** ได้แก่ เวลาที่ทำอาการแปลกนั้น. บทว่า **อิมํ อุทานํ อุทานนฺติ** ความว่า ไม่คำนึงถึงอาการแปลกนั้น ทรงเปล่งอุทานนี้อันแสดงธรรมานุภาพ มีการไม่คำนึงอาการแปลกนั้นเป็นเหตุ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยथा สเก สฺวธมฺเมสุ** ได้แก่ ธรรมคืออุปาทานชั้น ๕ กล่าวคืออรรถภาพของตนในกาลใด. บทว่า **ปารฺสุ** ความ

ว่า ผู้ถึงฝั่งด้วยความบริบูรณ์แห่งปริญาภิสมัย, ต่อแต่นั้นนั่นแหละ ผู้ถึงฝั่งด้วยความบริบูรณ์แห่งปหานภิสมัย สัจฉิกิริยาภิสมัย และภาวนาภิสมัย ในสมุททัยเป็นเหตุแห่งอุปาทานชั้นเหล่านั้น ในนิโรธอันมีลักษณะไม่ขึ้นไปตามสมุททัยนั้น และในนิโรธคามินีปฏิปทา. บทว่า โหติ พุราหุมนโณ ความว่า ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เพราะเป็นผู้ลอยบาปโดยประการทั้งปวง ด้วยประการฉะนี้. ความจริง การตรัสรู้ตัจจะ ๔ ย่อมมีแม้ด้วยการหยั่งรู้ อรรถาพของตนโดยประการทั้งปวง. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้มีอาทิว่า เราบัญญัติโลกและความเกิดของโลก ในร่างกายนี้แหละมีประมาณวาหนึ่ง พร้อมสติญาและใจ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า สเกสุ ฆมเมสุ ได้แก่ ในธรรมของตน ชื่อว่าธรรมของตน ได้แก่ธรรมมีศีลเป็นต้นของบุคคลผู้รักตน. จริงอยู่ โวทานธรรม มีศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติเป็นต้น ชื่อว่าธรรมของคนคือของตน เพราะยังหิตสุขให้สมบูรณ์โดยส่วนเดียว ไม่เป็นธรรมของคนอื่น เหมือนสังกิลสธรรมอันนำความพินาสมาให้. บทว่า ปารุ ได้แก่ ถึงฝั่งคือที่สุดความบริบูรณ์แห่งธรรมมีศีลเป็นต้นนั้น ในธรรมเหล่านั้น อันดับแรก ชื่อว่าศีล มี ๒ อย่าง คือโลกียศีล ๑ โลกุตระศีล ๑. ในศีลเหล่านั้น โลกียศีล เป็นศีลเบื้องต้น. ศีลเบื้องต้นนั้นว่าโดยย่อมี ๔ อย่าง มีปาติโมกขสังวรศีลเป็นต้น แต่ว่าโดยพิสดารมีหลายประเภท. โลกุตระศีล มี ๒ อย่าง คือมรรคศีล ๑ ผลศีล ๑ แต่ว่าโดยอรรถ ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ. ก็สมาธิและปัญญา มี ๒ อย่าง คือ เป็นโลกียะ ๑ เป็นโลกุตระ ๑ เหมือนศีล. ใน ๒ อย่างนั้น โลกียสมาธิ ได้แก่ สมาบัติ ๘ พร้อมด้วยอุปจาร โลกุตระสมาธิ ได้แก่ สมาธิที่นับเนื่องในมรรค. ฝ่ายปัญญาที่เป็นโลกียะ ได้แก่

สุดมยปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญาที่ยังมีอาสวะ ส่วน
โลกุตรปัญญา ได้แก่ ปัญญาที่สัมปยุตด้วยมรรคและผล. ชื่อว่า วิมุตติ
ได้แก่ ผลวิมุตติและนิพพาน เพราะฉะนั้น วิมุตตินั้น จึงเป็นโลกุตรอย่าง
เดียว. วิมุตติญาณทัสสนะ เป็นโลกียะอย่างเดียว วิมุตติญาณทัสสนะนั้น
มี ๑๕ อย่าง เพราะเป็นปัจเจกขณญาณ. ชื่อว่าผู้ถึงฝั่งคือที่สุด เพราะ
ความบริบูรณ์แห่งธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านี้ ที่เกิดขึ้นโดยสิ้นเชิง เพราะ
บรรลुพระอรหัตในสันดานของตน ด้วยประการฉะนี้ เพราะเหตุนี้ จึง
ชื่อว่า ถึงฝั่งในธรรมของตน. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าถึงฝั่งในศีล เพราะ
บรรลुโศดาปัตติผล. จริงอยู่ พระโศดาบันนั้น ท่านเรียกว่า ทำให้บริบูรณ์
ในศีลทั้งหลาย. ก็ในที่นี้ แม้พระสกทาคามี ก็เป็นอันท่านถือเอาด้วย
โศดาบัน ศัพท์เหมือนกัน. ชื่อว่าผู้ถึงฝั่งในสมาธิ เพราะบรรลुอนาคา-
มิผล. จริงอยู่ พระอนาคามีนั้น ท่านเรียกว่า ผู้ทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ.
ชื่อว่าผู้ถึงฝั่งในธรรม ๓ นอกนี้ เพราะบรรลุพระอรหัตผล. จริงอยู่
พระอรหัตต์ ชื่อว่าเป็นผู้ถึงฝั่งในปัญญาวิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ
เพราะบรรลุเจโตวิมุตติ อันเป็นอกุปปรกรรมอันเลิศ ด้วยความถึงความ
ไพบูลย์ด้วยปัญญา และเพราะถึงที่สุดแห่งปัจเจกขณญาณ. ชื่อว่าเป็นผู้
ถึงฝั่งในธรรมของตนในกาลใด ตามที่กล่าวแล้ว เพราะสำเร็จกิจ ๑๖
อย่าง มีปริญาณกิจเป็นต้น โดยมรรค ๔ ในอริยสัจ ๔ แม้โดยประการ
ทั้งปวงด้วยประการฉะนี้. บทว่า โหติ พุราหุโม ความว่า ในกาลนั้น
บุคคลนั้น ชื่อว่าเป็นพราหมณ์โดยปรมาตย์ เพราะเป็นผู้ลอบบาปกรรม
เสียได้. บทว่า อถ เอตํ ปิสาจญจ พกุกุลญจาติ วตุตติ ความว่า คู่ก่อน

อชกลาปะกะ ครั้นภายหลังจากถึงฝั่งที่กล่าวแล้วนั้น บุคคลเป็นไปล่วง
คือก้าวล่วง ครอบงำ ไม่กลัวปีศาจที่มากินเนื้อที่ท่านแสดงแล้วนั้น และ
เสียงอังกฤละ พักฤละ ที่ตั้งขึ้นให้เกิดความกลัว.

กาลาแม่น้ำ ท่านกล่าวยกย่องเฉพาะพระอรหันต์. ครั้งนั้น อชกลาปะ-
กะยั เห็นความคงที่นั้น เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงหวั่นไหว แม้
ด้วยความน่ากลัวอันมีภัยเกิดเฉพาะหน้าเห็นปานนั้น อันตนกระทำแล้ว
ก็มีจิตเลื่อมใสว่า พระสมณะนี้เป็นมนุษย์อัศจรรย์หนอ เมื่อจะประกาศ
ถึงศรัทธาอันเป็นของปुरुชนตั้งมั่นในตน จึงประกาศความเป็นอุบาสก
เฉพาะพระพักตร์พระศาสดาแล.

จบอรรถกถาปาวาสสูตรที่ ๗

๘. สังคามชิสูตร

ว่าด้วยการไม่ยินดีต่อบุตรภรรยาเก่า

[๔๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ท่าน
พระสังคามชิถึงพระนครสาวัตถีโดยลำดับ เพื่อจะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ภริยาเก่าของท่านพระสังคามชิได้ฟังข่าวว่า พระผู้เป็นเจ้าสังคามชิถึงพระ-
นครสาวัตถีแล้ว นางได้อุ้มทารกไปยังพระวิหารเชตวัน ก็สมัยนั้นแล
ท่านพระสังคามชินั่งพักกลางวันที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง ครั้งนั้น ภริยาเก่า
ของท่านพระสังคามชิ เข้าไปหาท่านพระสังคามชิถึงที่อยู่ ครั้นแล้ว ได้

กล่าวกะท่านพระสังคามชิว่า ข้าแต่สมณะ ขอท่านจงเลียงคูดิฉันผู้มีบุตรน้อยเถิด เมื่อภริยาเก่ากล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระสังคามชิก็นิ่งเสีย แม้ครั้งที่ ๒ แม้ครั้งที่ ๓ ภริยาเก่าของท่านพระสังคามชิก็ได้กล่าวกะท่านพระสังคามชิว่า ข้าแต่สมณะ ขอท่านจงเลียงคูดิฉันผู้มีบุตรน้อยเถิด ท่านพระสังคามชิก็นิ่งเสีย ลำดับนั้นแล ภริยาเก่าของท่านพระสังคามชิอุ้มทารกนั้นไปวางไว้ข้างหน้าท่านพระสังคามชิ กล่าวว่า ข้าแต่สมณะ นีบุตรของท่าน ท่านจงเลียงคูบุตรนั้นเถิด ดังนี้แล้วหลีกไป ลำดับนั้นแล ท่านพระสังคามชิไม่ได้แลดูทั้งไม่ได้พุดกะทารกนั้นเลย ลำดับนั้น ภริยาเก่าของท่านพระสังคามชิไปคอยดูอยู่ในที่ไม่ไกล ได้เห็นท่านพระสังคามชิผู้ไม่แลดูทั้งไม่ได้พุดกะทารก ครั้นแล้วจึงได้คิดว่า สมณะนี้แลไม่มีความต้องการแม้ด้วยบุตร นางกลับจากที่นั้นแล้วอุ้มทารกหลีกไป พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นการกระทำอันแปลก แม้เห็นปานนี้แห่งภริยาเก่าของท่านพระสังคามชิ ด้วยทิพจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

เรากล่าวพระสังคามชิ ผู้ไม่ยินดีภริยาเก่า ผู้มา
อยู่ ผู้ไม่เศร้าโศกถึงภริยาเก่า ผู้หลีกไปอยู่ ผู้พ้น
แล้วจากกรรมเป็นเครื่องข้อง ว่าเป็นพราหมณ์.

จบสังคามชิสูตรที่ ๘

อรรถกถาสังคามชิสูต

สังคามชิสูตที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **สังคามชิ** ได้แก่ มีชื่ออย่างนี้. จริงอยู่ ท่านผู้มีอายุนี้ เป็นบุตรของเศรษฐีมีสมบัติมากท่านหนึ่งในเมืองสาวัตถี เวลาเจริญวัย มารดาบิดาให้มีเหย้าเรือนโดยสมควร มอบทรัพย์สมบัติให้ ให้อยู่ครองเรือน. วันหนึ่ง เขาเห็นอุบาสกชาวกรุงสาวัตถี กำลังถวายทาน สมาทานศีล ตอนเช้า นุ่งห่มผ้าขาว ถีของหอมและดอกไม้เป็นต้น ตรงไปยังพระเชตวันเพื่อฟังธรรมตอนเย็น จึงถามว่า ท่านทั้งหลายไปไหนกัน เมื่อเขาตอบว่า ไปสำนักพระศาสดาในพระเชตวันเพื่อฟังธรรม จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น แม้นฉันก็จะไป จึงได้ไปกับพวกเหล่านั้น. สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเหนือบรรพตที่เขาบรจจจัดไว้ ณ มณฑปสำหรับฟังพระสัทธรรม แสดงธรรมอยู่ในท่ามกลางบริษัท ๔ เหมือนไกรสรราชสีห์บนลือสีหนาทในถ้ำทอง. ครั้งนั้นแล อุบาสกเหล่านั้นถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่งอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ฝ่ายสังคามชิกุลบุตร นั่งฟังธรรมอยู่ที่บริษัทนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอนุพฤติกถาประกาศสัจจะ ๔ ในเวลาจบสัจจะ สัตว์หลายพันได้ตรัสรู้ธรรม. ฝ่ายสังคามชิกุลบุตร ก็บรรลุโสดาปัตติผล เมื่อบริษัทออกไปแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วทูลขอบรรพชาว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดให้ข้าพระองค์บรรพชาเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ก็มารดาบิดาอนุญาตให้เธอบรรพชาแล้วหรือ. เขากราบทูลว่า ยังไม่ได้รับอนุญาต พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สังคามชิ พระตถาคตเจ้าทั้งหลายไม่ยอมบวชบุตรที่มารดาบิดาไม่อนุญาต. เขากราบ

ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นั้น จักกระทำโดยที่มารดาบิดา
อนุญาตให้ข้าพระองค์บวช ดังนี้ แล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำ
ประทักษิณแล้วเข้าไปหามารดาบิดากล่าวว่า คุณแม่คุณพ่อ โปรดอนุญาต
ให้กระผมบวชเถิด. แต่นั้นพึงทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้วในรัฐपालสูตร.
ลำดับนั้น เขาปฏิญาณว่า บวชแล้วจักแสดงตน ครั้นมารดาบิดาอนุญาต
แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทูลขอบรรพชา. และเขาก็ได้บรรพชา
อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ก็แล ท่านอุปสมบทได้ไม่นาน
เพียรพยายามเพื่อมรรคสูง ๆ อยู่จำพรรษาในอรัญญวาสแห่งหนึ่ง ได้
อภิญญา ๖ ออกพรรษาแล้วยังกรุงสาวัตถีเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า และ
ปลดเปลื้องที่รับคำมารดาบิดาไว้. เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เตน โข ปน
สมเยน อายสุมา สงฺคามชิ สวตฺถิ อานุปฺตฺโต โหติ ก็สมัยนั้นแล ท่าน
พระสังคามชิถึงกรุงสาวัตถีแล้ว .

ก็ท่านสังคามชินั้น เทียบบิณฑบาตในฐุรคาม กลับจากบิณฑบาต
ภายหลังภัต เข้าไปยังพระเชตวันเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ก็ได้ทำ
ปฏิสันถารแล้ว พยากรณ์หรือหัตผล ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าอีก
แล้วประทักษิณ ออกไปนั่งพักผ่อนกลางวันทีโคนไม้แห่งหนึ่ง. ลำดับ
นั้น มารดาบิดาและญาติมิตรของท่านทราบว่า ท่านมา ร่าเริง ยินดีว่า
ข่าวว่า ท่านพระสังคามชิมาในที่นี้ จึงรีบด่วนไปยังวิหารคั่นหาอยู่เห็นท่าน
นั่งในที่นั้นเข้าไปหาทำปฏิสันถารแล้วอ่อนวอนว่า พระราชาอย่าได้รับ
สมบัติของผู้ไม่มีบุตร ทายาทพึงได้รับ พอแล้วละด้วยการบรรพชา มาสีก
เถิดพ่อ. พระเถระฟังดังนั้นแล้ว คิดว่า คนเหล่านี้ไม่รู้ว่เราไม่ต้องการด้วย
กามทั้งหลาย ปรารณาก็ให้ติดอยู่ในกามเท่านั้น เหมือนคนหาบคูดต้อง

การก่อนคุณะนั้น ใคร ๆ ไม่อาจจะให้คนเหล่านี้เข้าใจธรรมกถาได้ จึง
นั่งทำเป็นเหมือนไม่ได้ยิน. คนเหล่านั้นอ่อนวอนโดยประการต่าง ๆ เห็น
ท่านไม่เชื่อคำของตน จึงเข้าไปเรื้อนสั่งภรรยาของท่านพร้อมด้วยบุตรและ
บริวาร พลังกล่าวว่า พวกเราถึงจะอ่อนวอนต่าง ๆ ก็เอาใจท่านไม่ได้
จึงพากันมา ไปเกิดแม่ จงอ่อนวอนภัสดาของเจ้าให้ยินยอมโดยเห็นแก่บุตร.
ได้ยินว่า เมื่อนางตั้งครรภ์ ท่านผู้นี้บวช. นางรับคำแล้วจึงได้พาเด็กพร้อม
ด้วยบริวารมากไปยังพระเชตวัน ที่ท่านหมายกล่าวคำมีอาทิว่า **อสุโสติ
โฆ อายสุมโต สงฺคามชิตฺส** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุราณทุติยิกา** ความว่า เมื่อก่อนคือใน
เวลาเป็นภคหัตถ์ นางได้เป็นภรรยาเก่าโดยเป็นคู่บารео. อธิบายว่า เป็น
ภรรยา. ด้วยคำว่า **อโยโย** เมื่อจะพูดว่าพระลูกเจ้า แต่พูดโดยโวหารอัน
เหมาะแก่บรรพชิต. ศัพท์ว่า **กิริ** เป็นนิบาต ใช้ในอนุสสวนัตถะ ได้ยินมา.
ฟังทราบสัมพันธว่า ได้ยินว่า เมื่อท่านมาถึง. บทว่า **ขุทฺทปุตฺตํ ทิ สมณ
โปส** ม ความว่า นางกล่าวว่า ท่านที่นั่งกำลังตั้งครรภ์ทีเดียวบวช
บัดนี้ ฉันนั้นมีลูกคนเล็กจะรุ่มนุ่ม การที่ท่านตั้งฉัน ผู้เป็นเช่นนั้นแล้ว
ทำสมณธรรมไม่สมควร เพราะฉะนั้น สมณะ ท่านจงเลี้ยงฉันผู้มีบุตร
เป็นเพื่อนสองด้วยอาหารและเครื่องนุ่งห่มเป็นต้น. ฝ่ายท่านพระสังคามชิ
สำรวจอินทริย์ไม่มองดูทั้งไม่เจรจากับนาง. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
เอวํ วุฑฺเต อายสุมา สงฺคามชิ ตฺถุหิ อโหสิ เมื่อนางกล่าวอย่างนั้น ท่าน
พระสังคามชิก็ได้นิ่งเสีย.

นางกล่าวเช่นนั้นถึง ๓ ครั้ง เห็นท่านนิ่งอย่างเดียวจึงสำคัญว่า ขึ้น
ชื่อว่าพวกผู้ชายไม่อาลัยในพวกภรรยา แต่ยังมีอาลัยในบุตร ความ

ลิเนหาในบุตรตั้งจดเยื่อกระดูกของบิดา ฉะนั้น เธอยังอยู่ในอำนาจของ
ฉันแม่เพราะรักบุตร จึงวางบุตรบนตักของพระเถระแล้วหลีกไปส่วนข้าง
หนึ่งกล่าวว่า ท่านสมณะ นี้อุตรของท่าน ท่านจงเลี้ยงเขาเถิด แล้วไป
เสียหน่อยหนึ่ง. ได้ยินว่า นางไม่อาจยืนตรงหน้าท่านด้วยเดชสมณะ.
แม่เด็กพระเถระก็ไม่มองดูทั้งไม่พูดด้วย. ที่นั้น นางแม่เป็นสตรียืนอยู่ใน
ที่ไม่ไกล เหลียวหน้ามองดูรู้อาการพระเถระ ย้อนกลับมาอุ้มเด็กด้วยหวัง
ว่า สมณะนี้ไม่ต้องการบุตร แล้วก็หลีกไป. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำมี
อาทิว่า อถ โข อายุสมโต สงฺคามขิสฺส ปุราณทุติยิกา ครั้งนั้นแล
ท่านพระสังคามชิมีภรรยาเก่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุตุเตนปี ความว่า สมณะนี้ไม่ต้องการ
บุตรแม้ที่เกิดแต่อกตน อธิบายว่า จะป่วยกล่าวไปไปถึงผู้อื่นเล่า.

ชื่อว่า ทิพย์ ในบทว่า ทิพฺพเพน นี้ เพราะเป็นเหมือนทิพย์.
จริงอยู่ เทวดาทิ้งหลายมีจักขุประสาทเป็นทิพย์ อันเกิดแต่กรรมไม่เปื้อน
ด้วยน้ำดี เสมหะและเลือดเป็นต้น สามารถรับอารมณ์ได้แม้ในที่ไกล.
อภิญญาจักขุแม้ที่เกิดจากจตุตถฌานสมาธิ ก็เป็นเช่นนั้น เหตุนี้ จึงชื่อ
ว่าทิพย์ เพราะเป็นเหมือนของทิพย์. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าทิพย์ เพราะ
ได้ด้วยการอาศัยทิพวิหารธรรม. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าทิพย์ เพราะมีความ
โชติช่วงมากหรือมีคติใหญ่ด้วยทิพย์นั้น. บทว่า วิสุทฺเธน ได้แก่ ชื่อว่า
บริสุทธิ์ด้วยดีเพราะปราศจากสังกิเลสมีนิर्वรณเป็นต้น. บทว่า อติกกนฺต-
มานุสเสน ได้แก่ ล่วงวิสัยของพวกมนุษย์. บทว่า อิมํ เอวรูปํ วิปฺปการํ
ความว่า มีความแปลกนี้ คืออย่างนี้ ได้แก่กิริยาอันผิดรูปกล่าวคือวางบุตร
บนตักอันไม่สมควรในหมู่บรรพชิตตามที่กล่าวแล้ว.

บทว่า เอตมตฺถิ ความว่า รื้อรณนี้กล่าวคือความที่ท่านพระสังคามชิ
หมดความอาลัยในสัตว์ทุกจำพวกมีบุตรและภรรยาเป็นต้น โดยอาการทั้ง
ปวง. บทว่า อิมิ อุทานิ อุทานนฺติ ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้ คือ
อันแสดงอานุภาพของท่านสังคามชินัน เป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณ และ
อนิฏฐารมณเป็นต้น.

บทว่า อายนฺติ อธิบายว่า ภรรยาเก่าผู้กำลังมา. บทว่า นาภินนฺตติ
ความว่า ไม่เพลิดเพลิดไม่ยินดีว่านางจะมาดูเรา. บทว่า ปกฺกมฺนฺติ
ความว่า ผู้เห็นแล้วไปด้วยคิดว่า ผู้นี้ไม่เชื่อใยเราไปเสีย. บทว่า น โสจติ
ได้แก่ ไม่ถึงความเคียดร้อใจ.

แต่เพื่อแสดงเหตุที่พระเถระไม่ยินดีไม่เศร้าโศกอย่างนี้ จึงกล่าว
คำมีอาทิว่า สงฺคา สงฺคามชิ มุตฺติ ผู้ชนะถึงความพ้นจากกรรมเป็น
เครื่องข้อง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สงฺคา ความว่า ภิกษุผู้ซื่อสังคามชิ
ผู้พ้นจากกรรมเครื่องข้อง ๕ อย่างคือ เครื่องข้องคือราคะ โทสะ โมหะ
มานะ และทิฏฐิ ด้วยสมุจเฉทวิมุตติและปฏิบัติสัทธวิมุตติ. บทว่า ตมฺหิ
พฺรุมิ พฺราหฺมณฺ ความว่า เรากล่าวผู้นั้น คือผู้ถึงความคงที่ ผู้สิ้นอาสวะ
ว่า เป็นพราหมณ์ เพราะเป็นผู้ลอยบาปโดยประการทั้งปวงแล.

จบอรรถกถาสังคามชิสูตรที่ ๘

๕. ชฎิลสูตร

ว่าด้วยความสะอาดภายใน

[๔๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาสิทธะประเทศ ใกล้บ้านคยา ก็สมัยนั้นแล ชฎิลมากด้วยกันผูกขึ้นบ้าง ต่ำลงบ้าง ผูกขึ้นและต่ำลงบ้าง รคน้ำบ้าง บูชาไฟบ้าง ที่แม่น้ำคยา ในสมัยหิมะตก ระหว่าง ๘ วัน ในราตรีมีความหนาวในเหมันตฤดู ด้วยคิดเห็นว่า ความหมจดจ่อมมีได้ด้วยการกระทำนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นพวกชฎิลเหล่านั้น ผูกขึ้นบ้าง ต่ำลงบ้าง ผูกขึ้นและต่ำลงบ้าง รคน้ำบ้าง บูชาไฟบ้าง ที่ทำแม่น้ำคยา ในสมัยหิมะตก ระหว่าง ๘ วัน ในราตรีมีความหนาวในเหมันตฤดู ด้วยคิดเห็นว่า ความหมจดจ่อมมีได้ด้วยการกระทำนี้.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ความสะอาดย่อมไม่มีเพราะน้ำ (แต่) ชนเป็นอัน
มากยังอาบอยู่ในน้ำนี้ ล้างจะ และธรรมมีอยู่ในผู้
ใด ผู้นั้นเป็นผู้สะอาดและเป็นพราหมณ์.

จบชฎิลสูตรที่ ๕

อรรถกถาชฎิลสูตร

ชฎิลสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า คยา ในคำว่า คยาย์ นี้ เขาเรียกว่าบ้านบ้าง ทำบ้าง. จริงอยู่

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อประทับอยู่ในที่ไม้อิลลยาคาม เขาเรียกว่าประทับ

อยู่ใกล้บ้านคยา. เมื่อประทับอยู่ในที่ไม่ไกลท่าคยา เขาก็เรียกว่าประทับอยู่ใกล้ท่าคยาเหมือนกัน. จริงอยู่ ในคำว่า **คยาตัตถ** สระก็ดี แม่น้ำก็ดี สายหนึ่งมีอยู่ในที่ไม่ไกลบ้าน ชื่อว่าคยา. ทั้งสองอย่างนั้น โลกียมหาชน เรียกกันว่า ทำเป็นที่ลอยบาป. บทว่า **คยาตีเส** ความว่า ในที่นั้น มี เขาสูงหนึ่งชื่อคยาตีสะมียอดคล้ายศิระช้าง เป็นที่มีศิลาคาดเหมือนระพองช้าง เป็นโอกาสพอกิษุพันธ์รูปอยู่ได้, พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ประทับอยู่ในที่นั้น. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **คยายิ วิหริติ คยาตีเส**.

บทว่า **ชฎิลา** ได้แก่ พวกดาบส. จริงอยู่ ดาบสเหล่านั้น เขาเรียกว่า **ชฎิล** ในที่นี้ เพราะเป็นผู้ทรงชฎา. บทว่า **อนตรฏฐเก** **หิมปาทสมเย** ความว่า ในเวลาหิมะตกมีปริมาณถึง ๘ วัน คือ ในที่สุดของเดือนมาฆะอันเป็นภายในเหมันตฤดู ๔ วัน ในวันต้นของเดือนฝัก-คณะ ๔ วัน. บทว่า **คยายิ อุมมุชฺชนติ** ความว่า คนบางพวกต่ำลง ทั้งตัวครั้งแรกในน้ำที่สมมุติกันว่าทำน้ำนั้น จากนั้น ก็ผุดขึ้นว่ายลอยไป. บทว่า **นิมมุชฺชนติ** ความว่า ต่ำลงในน้ำเพียงศิระษะ. บทว่า **อุมมุชฺชนิมมุชฺชนติ** **กโรนติ** ความว่า กระทบการผุดขึ้นต่ำลงบ่อยๆ. จริงอยู่ ในการกระทำนั้น คนบางพวกมีความเห็นอย่างนี้ว่า ด้วยการผุดขึ้นคราวเดียวเท่านั้น เป็นอันบริสุทธฺิจากบาป คนเหล่านั้นจึงกระทำเฉพาะการผุดขึ้นเท่านั้นแล้วก็ไป แต่การผุดขึ้นไม่มีในระหว่างการต่ำลง เพราะฉะนั้น คนเหล่านั้นจึงกระทำเพียงการต่ำลง โดยไม่เว้น ฝ่ายชนผู้มีความเห็นอย่างนี้ว่า ด้วยการต่ำลงคราวเดียวเท่านั้น จึงเป็นอันบริสุทธฺิจากบาป จึงต่ำลงเฉพาะคราวเดียว กระทำเพียงการผุดขึ้น โดยไม่เว้น ตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแลแล้วก็หลีกไป. ฝ่ายชนที่มีความเห็นอย่างนี้ว่า ด้วยการต่ำลงที่

ท่านนั้นแล เป็นการบริสุทธฺ์จากบาป จึงดำลงที่ท่านนั้นกลั่นลมหายใจสิ้น
ชีวิตลงในที่นั้นนั่นเอง เหมือนจมเหวทราย. อีกพวกหนึ่ง มีความเห็น
อย่างนี้ว่า ในการกระทำการผูกขึ้นคำลงบ่อยๆ แล้วจึงอาบ เป็นการ
บริสุทธฺ์จากบาป ชนเหล่านั้นจึงทำการผูกขึ้นและดำลงตลอดเวลา. ท่าน
หมายเอาคนเหล่านั้นทั้งหมดจึงกล่าวว่า ผูกขึ้นบ้าง ดำลงบ้าง ทั้งผูก
ทั้งดำบ้าง. ก็ในข้อนี้ การผูกขึ้นต้องมีการดำลงก่อนก็จริง ถึงกระนั้น
ชนผู้กระทำเฉพาะการดำลง มีเล็กน้อย ชนผู้ทำการผูกขึ้น และการดำลง
ผูกขึ้นทั้งสอง มีมาก เพราะฉะนั้น เพื่อจะแสดงภาวะที่ชนเหล่านั้นเป็น
ฝ่ายข้างมาก จึงกล่าวการผูกขึ้นก่อน. อนึ่ง คำว่า ชฎิลา ก็เหมือนกัน
ท่านกล่าวไว้ ก็เพราะพวกชฎิลเป็นฝ่ายข้างมาก อนึ่ง พวกพราหมณ์
แม้ทั้งศิระชะโล้นและเกล้าผมเป็นแหยม ผู้ต้องการความบริสุทธฺ์ด้วยน้ำ
ย่อมกระทำอย่างนั้นที่ท่าน้ำนั้น ในกาลนั้น.

บทว่า **โอสถฺยจฺนฺติ** ความว่า บางพวกเอามืออ้วนน้ำในสระแล้วรด
ศิระชะและตัวของตน อีกพวกหนึ่งเอาหม้อตักน้ำ ยืนที่ริมฝั่งแล้วกระทำ
เหมือนอย่างนั้น. บทว่า **อฺคฺคิ ชฺหฺนฺติ** ความว่า บางพวกจัดแจงเวท
ที่ริมแม่น้ำคยา แล้วน้อมนำเครื่องอุปกรรมมีบูชาด้วยพินและหญ้าคาเป็นต้น
เข้าไปบูชาไฟ คือบําเรอไฟ. บทว่า **อฺมิหนฺ สฺสฺสฺ** ความว่า บางพวก
เป็นผู้มีความเห็นอย่างนี้ว่า ความบริสุทธฺ์จากมลทินคือบาป ได้แก่การ
ลอยบาปหรือความบริสุทธฺ์จากสงสาร ย่อมมีด้วยการดำลงเป็นต้นในแม่
น้ำคยา และด้วยการบําเรอไฟนี้. ก็ในที่นี้ การดำลงเป็นต้นพึงเห็นว่า
ท่านกล่าวไว้เพียงเป็นตัวอย่าง.

ก็บรรดาคนเหล่านั้น บางพวกอยู่ในน้ำ บางพวกทำอัญชลีน้ำ บางพวกยืนในน้ำแล้วหันตามพระจันทร์พระอาทิตย์ บางพวกอ่านฉันทน์ที่มี สาวิตตฉันทน์เป็นต้นหลายพันครั้ง บางพวกก็ร้ายวิชาโดยนัยมีอาทิว่า อินท อากาศ จงมาเกิดท่านอินท บางพวกกระทำมกรรม. ก็เมื่อกระทำอย่าง นี้ บางพวกลง บางพวกขึ้น บางพวกขึ้นมาแล้วก็ทำการชำระล้างให้ สะอาด บางพวกยืนอยู่ในน้ำ ถูกความหนาวบีบคั้น จึงแสดงกิริยามีประ- การต่าง ๆ มีอาทิอย่างนี้ เช่นบรรเลงพิณที่ทำด้วยงาช้างเป็นต้น. อีกอย่าง หนึ่ง เพราะเหตุที่พวกเหล่านั้น เมื่อกระทำกิริยาอันแปลกเห็นปานนี้ ก็ ทำเฉพาะการดำลงและลุกขึ้นเป็นเบื้องต้นในน้ำนั้นเท่านั้น ฉะนั้น ท่าน กระทำเหตุทั้งหมดนั้น ให้อยู่ภายในการดำลงและลุกขึ้นเท่านั้น จึงกล่าว คำมีอาทิว่า **อุมมุขุขุติปิ.**

เมื่อเสียงอากาศพยางค์ดังสนั่นอยู่ในที่นั้นอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับยืนบนยอดเขา ทรงสดับเสียงโกลาหลนั้นของตนเหล่านั้น จึงทรง ตรวจดูว่า นี้ เหตุอะไรหนอ ได้ทรงเห็นกิริยาอันแปลกนั้น ท่านหมายเอา ข้อนั้น จึงได้กล่าวดังนี้ว่า **อทุทสา โข ภควา ๆ เป ๆ อมิณา สุทฺธิ.** คำนั้นมีเนื้อความดังกล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า **เอตมตฺถ** วิทิตฺวา ความว่า ทรงรู้แจ้งความนั้น คือการ ที่คนเหล่านั้นยึดมั่นทางที่ไม่บริสุทธิ์มีการลงน้ำเป็นต้นว่า เป็นทางบริสุทธิ์ และการที่พระองค์หยั่งรู้ในทางที่บริสุทธิ์มีสัจจะเป็นต้นว่าไม่ผิดพลาด โดย อាកารทั้งปวง. บทว่า **อิมิ อุทาน** ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้ คือที่ แสดงความไม่เป็นทางบริสุทธิ์ด้วยความบริสุทธิ์เพราะน้ำ และแสดงถึง ธรรมมีสัจจะเป็นต้นเป็นทางบริสุทธิ์ตามความเป็นจริง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุทเคน ในคำว่า น อุทเคน สุจิ โหติ นี้ ได้แก่ ด้วยการผุดขึ้นจากน้ำเป็นต้น. ก็ในที่นี้ การผุดขึ้นจากน้ำ ท่านกล่าวว่า อุทก น้ำ เพราะลบบทปลายเหมือนอุทาหรณ์ว่า รูปภโว รูป คือรูปภพ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า อุทเคน ความว่า ความสะอาด ด้วยน้ำอันเป็นตัวทำกริยามีการผุดขึ้นเป็นต้น ไม่เชื่อว่าเป็นความบริสุทธิ์ของสัตว์ คือไม่มี. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า สุจิ ความว่า ความบริสุทธิ์ ด้วยน้ำตามที่กล่าวแล้วนั้น ไม่เป็นสัตว์ เชื่อว่าผู้บริสุทธิ์จากมลทินคือบาป. เพราะเหตุไร ? เพราะชนเป็นอันมากอาบน้ำนี้. เพราะถ้าเชื่อว่าเป็นความบริสุทธิ์จากบาป จะพึงมีเพราะการลงน้ำเป็นต้น ตามที่กล่าวแล้วไซ้ ชนเป็นอันมากก็จะพากันอาบน้ำนี้ คือคนผู้ทำกรรมชั่วมีมาตุฆาตเป็นต้น และสัตว์อื่นมีโคกระบือเป็นต้น ชั้นที่สุดปลาและเต่าก็จะพากันอาบน้ำนี้ คนและสัตว์ทั้งหมดนั้น ก็จะพลอยบริสุทธิ์จากบาปไปด้วย แต่ข้อนั้นหาเป็นอย่างนั้นไม่. เพราะเหตุไร ? เพราะการอาบน้ำไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อเหตุแห่งบาป. ก็สิ่งใดทำสิ่งใดให้พินาศไปได้ สิ่งนั้นก็เป็ปฏิปักษ์ต่อสิ่งนั้น เหมือนแสงสว่างเป็นปฏิปักษ์ต่อความมืด และวิชาเป็นปฏิปักษ์ต่ออวิชา การอาบน้ำหาเป็นปฏิปักษ์ต่อบาปเช่นนั้นไม่. เพราะฉะนั้น จึงควรตกลงในข้อนี้ว่า ความสะอาดย่อมไม่มีเพราะน้ำ. ก็เพื่อจะแสดงธรรมอันเป็นเหตุทำให้สะอาด จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ยมุหิ สจฺจนฺจ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยมุหิ ได้แก่ ในบุคคลใด. บทว่า สจฺจนฺจ ได้แก่ วิจิตฺตังและวิริตฺตังจะ อีกอย่างหนึ่ง บทว่า สจฺจนฺจ ได้แก่ ญาณตฺตังและปรมตฺตังจะ. บทว่า ธมฺโม ได้แก่ ธรรมคืออริยมรรค และธรรมคือผลจิต. ธรรมทั้งหมดนั้น ย่อมได้ในบุคคลใด. บทว่า โส

สุจีโส จ พุราหุมนุ ความว่า บุคคลนั้น คือ พระอริยบุคคล โดยพิเศษ ได้แก่พระชินาสพ เชื่อว่าเป็นผู้สะอาด และเชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เพราะเป็นผู้หมัดจดโดยสิ้นเชิง. ก็เพราะเหตุไร ในข้อนี้สังข์จะท่านจึงแยกถือเอาจากกรรม? เพราะสังข์จะมีอุปการะมาก. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงประกาศคุณของสังข์ไว้ในสุตตบทยเป็นอันมาก โดยนัยมีอาทิว่า คำสังข์แลเป็นวาจาไม่ตาย. สังข์จะแลดีกว่ารสทั้งหลาย. บัณฑิตทั้งหลายกล่าวผู้ตั้งอยู่ในสังข์จะอันเป็นอรรถและธรรมว่าเป็นสัตบุรุษ และว่า สมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในสังข์จะ. ประกาศโทษของกรรมที่ตรงกันข้ามกับสังข์จะโดยนัยมีอาทิว่า สัตว์ผู้มักพูดเท็จล่วงกรรมเอกเสียด และว่า ผู้พูดคำอันไม่เป็นจริงย่อมเข้าถึงนรกแล.

จบอรรถกถาขุททกนิกายอุทานที่ ๕

๑๐. พาทิยสูตร

ว่าด้วยการตรัสถึงที่สุดทุกข์

[๔๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล กุลบุตรชื่อพาทิยทารุจิริยะอาศัยอยู่ที่ท่าสุปปารกะ ใกล้ฝั่งสมุทร เป็นผู้อันมหาชนสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ครั้งนั้นแล พาทิยทารุจิริยะหลีกเร้นอยู่ในที่ลับ เกิดความปริวิตกแห่งใจอย่างนี้ว่า เราเป็นคนหนึ่งในจำนวนพระ-

อรหันต์หรือผู้ถึงอรหัตมรรคในโลก ลำดับนั้นแล เทวดาผู้เป็นสายโลหิต
ในกาลก่อนของพาทิยทารุจิริยะ เป็นผู้อนุเคราะห์ หวังประโยชน์ ได้
ทราบความปริวิตกแห่งใจของพาทิยทารุจิริยะด้วยใจ แล้วเข้าไปหาพาทิย-
ทารุจิริยะ ครั้นแล้วได้กล่าวว่ คุณก่อนพาทิยะ ท่านไม่เป็นพระอรหันต์
หรือไม่เป็นผู้ถึงอรหัตมรรคอย่างแน่นอน ท่านไม่มีปฏิปทาเครื่องให้เป็น
พระอรหันต์หรือเครื่องเป็นผู้ถึงอรหัตมรรค พาทิยทารุจิริยะถามว่า เมื่อ
เป็นอย่างนั้น บัดนี้ ใครเล่าเป็นพระอรหันต์ หรือเป็นผู้ถึงอรหัตมรรค
ในโลกกับเทวโลก เทวดาตอบว่า คุณก่อนพาทิยะ ในชนบททางเหนือ
มีพระนครชื่อว่าสาวัตถิ บัดนี้ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระองค์นั้น ประทับอยู่ในพระนครนั้น คุณก่อนพาทิยะ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าพระองค์นั้นแลเป็นพระอรหันต์อย่างแน่นอน ทั้งทรงแสดงธรรม
เพื่อความเป็นพระอรหันต์ด้วย ลำดับนั้นแล พาทิยทารุจิริยะผู้อันเทวดา
นั้นให้สลดใจแล้ว หลีกไปจากทำสุปปรากะในทันใดนั้นเอง ได้เข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประทับอยู่ในพระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถ-
บิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถิ โดยการพักแรมสิ้นราตรีหนึ่งในที่
ที่ว่าง.

[๔๘] ก็สมัยนั้นแล ภิกษุมามากด้วยกันจงกรมอยู่ในที่แจ้ง พาทิย-
ทารุจิริยะเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้ถามภิกษุเหล่านั้นว่า
ข้าแต่ท่านผู้เจริญทั้งหลาย บัดนี้ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธ-
เจ้า ประทับอยู่ ณ ที่ไหนหนอ ข้าพเจ้าประสงค์จะเฝ้าพระผู้มีพระภาค-
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า คุณก่อนพาทิยะ
พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปสู่ละแวกบ้านเพื่อบิณฑบาต ลำดับนั้นแล

พาทิหารุจิริยะรีบด่วนออกจากพระวิหารเชตวัน เข้าไปยังพระนครสาวัตถิ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า กำลังเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในพระนครสาวัตถิ นำเลื่อมใส ควรเลื่อมใส มีอินทรีย์สงบ มีพระทัยสงบ ถึงความฝึกและความสงบอันสูงสุด มีตนอันฝึกแล้ว คู้มครองแล้ว มีอินทรีย์สำรวมแล้ว ผู้ประเสริฐแล้ว ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า หมอบลงแทบพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้าแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ ขอพระสุคตโปรดทรงแสดงธรรมที่จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ข้าพระองค์สิ้นกาลนานเถิด.

[๔๕] เมื่อพาทิหารุจิริยะกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนพาทิยะ เวลานี้ยังไม่สมควรก่อน เพราะเรายังเข้าไปสู่ละแวกบ้านเพื่อบิณฑบาตอยู่ แม้ครั้งที่ ๒ พาทิหารุจิริยะก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ความเป็นไปแห่งอันตรายแก่ชีวิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ดี ความเป็นไปแห่งอันตรายแก่ชีวิตของข้าพระองค์ก็ดี รู้ได้ยากแล ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ ขอพระสุคตโปรดทรงแสดงธรรมที่จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด.

แม้ครั้งที่ ๒ ...แม้ครั้งที่ ๓ พาทิหารุจิริยะก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ความเป็นไปแห่งอันตรายแก่ชีวิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ดี ความเป็นไปแห่งอันตรายแก่ชีวิตของข้าพระองค์ก็ดี รู้ได้ยากแล ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรง

แสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ ขอพระสุตโปรดทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่กุล เพื่อความสุข แก่ข้าพระองค์สิ้นกาลนานเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณ่อนพาหิยะ เพราะเหตุนี้แล ท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเห็นจักเป็นสักว่าเห็น เมื่อฟังจักเป็นสักว่าฟัง เมื่อทราบจักเป็นสักว่าทราบ เมื่อรู้แจ้งจักเป็นสักว่ารู้แจ้ง คุณ่อนพาหิยะ ท่านพึงศึกษาอย่างนี้แล คุณ่อนพาหิยะ ในกาลใดแล เมื่อท่านเห็นจักเป็นสักว่าเห็น เมื่อฟังจักเป็นสักว่าฟัง เมื่อทราบจักเป็นสักว่าทราบ เมื่อรู้แจ้งจักเป็นสักว่ารู้แจ้ง ในกาลนั้น ท่านย่อมไม่มี ในกาลใด ท่านไม่มี ในกาลนั้น ท่านย่อมไม่มีในโลกนี้ ย่อมไม่มีในโลกหน้า ย่อมไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์.

ลำดับนั้นแล จิตของพาหิยทารุจิริยกุลบุตรหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่นในขณะนั่นเอง ด้วยพระธรรมเทศนาโดยย่อนี้ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนพาหิยทารุจิริยกุลบุตรด้วยพระโอวาทโดยย่อนี้แล้ว เสด็จหลีกไป.

[๕๐] ครั้งนั้นแล เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกไปแล้วไม่นาน แม่โคลูกอ่อนขวิดพาหิยทารุจิริยะให้ล้มลงปลงเสียชีวิต ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเที่ยวบิณฑบาตนพระนครสาวัตถิเสด็จกลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉิมกาล เสด็จออกจากพระนครพร้อมกับภิกษุเป็นอันมาก ได้ทอดพระเนตรเห็นพาหิยทารุจิริยะทำกาละแล้ว จึงตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงช่วยกันจับสรณะของพาหิยทารุจิริยะ ยกขึ้นสู่เตียงแล้ว จงนำไปเผาเสีย แล้วจงทำสถูปไว้ คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย พาหิยทารุจิริยะประพฤติธรรมอันประเสริฐเสมอกับท่านทั้งหลาย ทำกาละ

แล้ว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ช่วยกันยกสรีระของ พระพาหิยทารุจิริยะขึ้นสู่เตียง แล้วนำไปเผา และทำสถูปไว้ แล้วเข้าไป เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้นั่งอยู่ ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สรีระของพาหิย- ทารุจิริยะ ข้าพระองค์ทั้งหลายเผาแล้ว และสถูปของพาหิยทารุจิริยะนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายทำไว้แล้ว คติของพาหิยทารุจิริยะนั้นเป็นอย่างไร ภพ เบื้องหน้าของเขาเป็นอย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พาหิยทารุจิริยะ. เป็นบัณฑิต ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม. ทั้งไม่ทำให้ลำบาก เพราะ เหตุแห่งการแสดงธรรม คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พาหิยทารุจิริยะปรินิพพาน แล้ว.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ดิน น้ำ ไฟ และลม ย่อมไม่หยั่งลงในนิพพาน-
ธาตุใด ในนิพพานธาตุนั้น ดาวทั้งหลายย่อมไม่สว่าง
พระอาทิตย์ย่อมไม่ปรากฏ พระจันทร์ย่อมไม่สว่าง
ความมืดย่อมไม่มี ก็เมื่อใด พราหมณ์ชื่อว่าเป็นมุณี
เพราะรู้ (สัจจะ ๔) รู้แล้วด้วยตน เมื่อนั้น พราหมณ์
ย่อมหลุดพ้นจากรูปและอรูปร จากสุขและทุกข์.

จบพาหิยสูตรที่ ๑๐

จบโพธิวรรคที่ ๑

อรรถกถาพาหิยสูตร

พาหิยสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า พาหิโย เป็นชื่อของท่าน. บทว่า ทารุจิริโย ได้แก่ ฝ้า
คากรองที่ทำด้วยไม้. บทว่า สุปปารเก ได้แก่ อยู่ที่ท่าชื่อนั้น. ก็
พาหิยะนี้คือใคร, และอย่างไรจึงเป็นผู้ทรงฝ้าคากรองทำด้วยไม้, อย่างไร
จึงอยู่อาศัยที่ท่าสุปปารเก ?

ในข้อนั้น มีอนุப்புฬกถาดังต่อไปนี้

ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตะ
ในที่สุดแสนกัปแต่ภัทรกัปนี้ กุลบุตรคนหนึ่งกำลังฟังพระธรรมเทศนา
ของพระทศพลที่หังสวดีนคร เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้
ในตำแหน่งเอตทัคคะแห่งภิกษุผู้เป็นขิปปาภิญญา คิดว่า ไฉนหนอ ใน
อนาคต เราจักบวชในพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเห็นปานนี้
แล้วพึงเป็นผู้อันพระศาสดาสถาปนาไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเช่นนี้ เหมือน
ภิกษุรูปนี้ ได้ปรารถนาตำแหน่งนั้น จึงบำเพ็ญบุญญานุการอันสมควร
แก่ตำแหน่งนั้น บำเพ็ญบุญอยู่ตลอดชีวิต มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า
ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ บวชในพระศาสนาของพระกัสสปทศพล
มีศีลบริบูรณ์บำเพ็ญสมณธรรม ถึงความสิ้นชีวิตแล้วบังเกิดในเทวโลก.
ท่านอยู่ในเทวโลกสิ้นพุทธันดรหนึ่ง ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ถือปฏิสนธิใน
เรือนมีสกุลในพาหิยรัฐ จนทั้งหลายจำเขาได้ว่า พาหิยะ เพราะเกิดใน
พาหิยรัฐ. เขาเจริญวัยแล้วอยู่ครองเรือน เอาเรือบรรทุกสินค้ามากมาย
แล่นไปยังสมุทรกลับไปกลับมา สำเร็จความประสงค์ ๗ ครั้งจึงกลับนคร
ของตน ครั้นครั้งที่ ๘ คิดจะไปสุวรรณภูมิ จึงขนสินค้าแล่นเรือไป. เรือ

เล่นข้ามหาสมุทรยังไม่ทันถึงถิ่นที่ปรารถนา ก็อับปางในท่ามกลางสมุทร. มหาชนพากันเป็นภิกษาของปลาและเต่า ส่วนท่านพาหิยะเกาะกระดานแผ่นหนึ่ง กำลังข้ามอยู่ถูกกำลังคลื่นซัดไปทีละน้อย ๆ ในวันที่ ๗ ก็ถึงฝั่งใกล้ท่าสุปปราระ. ท่านนอนที่ฝั่งสมุทร โดยรูปร่างเหมือนตอนเกิด เพราะผ้าปลัดตกไปในสมุทร บรรเทาความกระวนกระวายได้แต่เพียงลมหายใจ ลุกขึ้นเข้าไประหว่างพุ่มไม้ด้วยความละอาย ไม่เห็นอะไร ๆ อย่างอื่นที่จะเป็นเครื่องปิดความละอาย จึงหักก้านไม้รัก เอาเปลือกพัน (กาย) ทำเป็นเครื่องนุ่งห่มปกปิดไว้. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เจาะแผ่นกระดานเอาเปลือกไม้ร้อยทำเป็นเครื่องนุ่งห่มปกปิดไว้. ท่านปรากฏว่า ทารุจิริยะ. เพราะทรงผ้าคากรองทำด้วยไม้ และว่า พาหิยะ ตามชื่อเดิมแม้โดยประการทั้งปวง ด้วยประการฉะนี้.

ท่านถือกระเบื้องอันหนึ่ง เทียวขอก่อนข้าวที่ทำสุปปราระ โดยทำนองดังกล่าวแล้ว พวกมนุษย์เห็นเข้าจึงคิดว่า ถ้าชื่อว่าพระอรหันต์ ยังมีในโลกไซ้ร้ ท่านพึงเป็นอย่างนี้ พระผู้เป็นเจ้าของคัมนี้ จะถือเอาผ้าที่เขาให้ หรือไม่ถือเอาเพราะความมกน้อย คังนี้ เมื่อจะทดลอง จึงน้อมนำผ้าจากที่ต่าง ๆ เข้าไป. เขาคิดว่า ถ้าเราจักไม่มาโดยทำนองนี้ไซ้ร้ เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกเหล่านี้พึงไม่เลื่อมใสเรา ไฉนหนอ เราพึงห้ามผ้าเหล่านี้เสีย อยู่โดยทำนองนี้แหละ เมื่อเป็นเช่นนี้ ลากสักการะก็จักเกิดขึ้นแก่เรา. เขาคิดอย่างนี้แล้ว จึงตั้งอยู่ในฐานะเป็นผู้หลอกลวงไม่รับผ้า. พวกมนุษย์คิดว่า น่าอัศจรรย์ พระผู้เป็นเจ้านี้มกน้อยแท้ จึงมีจิตเลื่อมใสโดยประมาณยิ่ง กระทำสักการะและสัมนานะเป็นอันมาก. ฝ่ายท่านรับประทานอาหารแล้ว ได้ไปยังเทวสถานแห่งหนึ่งในที่ไม่ไกล. มหาชนก็

ไปกับท่านเหมือนกัน ได้ซ่อมแซมเทวสถานนั้นให้. ท่านคิดว่า คนเหล่านี้
เลื่อมใสในฐานะเพียงที่เราทรงผ้าคากรอง จึงพากันทำสักการะและสัมมา-
ณะอย่างนี้ เราควรจะมีผลดีอย่างสูงสำหรับคนเหล่านี้ จึงเป็น
ผู้มีบริวารเบาๆ เป็นผู้มักน้อยอยู่. ฝ่ายท่านเมื่อถูกคนเหล่านั้นยกย่องว่า
เป็นพระอรหันต์ ก็สำคัญตนว่าเป็นพระอรหันต์ อนึ่ง การทำสักการะ
และทำความเคารพ ก็เจริญยิ่ง ๆ ขึ้น และท่านก็ได้มีปัจจัยมากมาย. เพราะ-
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า " ก็สมัยนั้นแล ท่านพาหิยะ ทารุจิริยะ
อาศัยอยู่ที่ท่าสุปปราระโกศลฝั่งสมุทร เป็นผู้อันมหาชนสักการะ
เคารพ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สกุโโต** ความว่า เป็นผู้อันมหาชน
สักการะโดยการบำรุงด้วยความเคารพ คือ เอื้อเฟื้อ. บทว่า **ครุโโต**
ความว่า ผู้อันมหาชนกระทำให้หนัก ด้วยการกระทำให้หนักคุณฉัตรหิน
ด้วยความประสงค์ว่า เป็นผู้ประกอบด้วยคุณวิเศษ. บทว่า **มานิโโต** ความ
ว่า ผู้อันมหาชนนับถือด้วยการยกย่องด้วยน้ำใจ. บทว่า **ปुชิโโต** ความว่า
ผู้อันมหาชนบูชาแล้วด้วยการบูชา ด้วยการสักการะ มีดอกไม้และของ
หอมเป็นต้น. บทว่า **อปจิโโต** ได้แก่ ผู้อันมหาชนยำเกรงแล้วด้วยการ
ให้หนทาง และการนำอาสนะมาเป็นต้น ด้วยจิตเลื่อมใสอย่างยิ่ง. บทว่า
สากิ จีวร ๑ เป ๑ ปริกขาราน ความว่า เป็นผู้ได้ด้วยการได้ปัจจัย ๔ มี
จีวรเป็นต้น อันแสนจะประณีตที่มหาชนนำเข้าไปยิ่ง ๆ. อีกนัยหนึ่ง
บทว่า **สกุโโต** ได้แก่ ได้รับสักการะ. บทว่า **ครุโโต** ได้แก่ ได้รับ
ความเคารพ. บทว่า **มานิโโต** ได้แก่ อันมหาชนนับถือมาก และมีใจ
รักมาก. บทว่า **ปุชิโโต** ได้แก่ อันมหาชนบูชาแล้วด้วยการบูชาอย่างยิ่ง

ด้วยปัจจัย ๔. บทว่า **อปจิต** ได้แก่ ได้รับความอ่อนนุ่มถ่อมตน. จริงอยู่ ชนทั้งหลายย่อมสักการะด้วยปัจจัย ๔ ตกแต่งอย่างดี ทำให้แสนจะ ประณีตมอบให้ผู้ใด ผู้นั้นชื่อว่า อันเขาสักการะ. คนทั้งหลายทำความ เคารพให้ปรากฏแล้วมอบให้ในผู้ใด ผู้นั้นชื่อว่า อันเขากระทำเคารพ, ชนทั้งหลาย ย่อมมีใจ ประพตริรักใคร่ และนับถือมากซึ่งผู้ใด ผู้นั้น ชื่อว่า อันเขานับถือ, คนทั้งหลายทำสิ่งนั้นทั้งหมดด้วยการบูชาแก่ผู้ใด ผู้นั้น ชื่อว่า อันเขาบูชา, ชนทั้งหลาย ย่อมกระทำการบนอบอย่างยิ่ง ด้วยการอภิวัต การต้อนรับและอัญชลีกรรมเป็นต้นแก่ผู้ใด ผู้นั้นชื่อว่า อันเขายำเกรง. ก็คนเหล่านั้น ได้กระทำสิ่งนั้นทุกอย่างแก่พาหิยะ. ด้วย เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า ท่านพาหิยทารุจิริยะ อันเขาสักการะ แล้ว อาศัยอยู่ที่ท่าสุปปรณะ. ก็ในที่นี้ท่านพาหิยทารุจิริยะ แม้เมื่อไม่รับ จีวร เขาก็กล่าวว่า เป็นผู้ใดแม้จีวรเหมือนกัน ด้วยการน้อมเข้าไปว่า มาเถิดขอรับ จงรับผ้านี้.

บทว่า **รโหคตสุต** ได้แก่ อยู่ในที่ลับ. บทว่า **ปฏิสลุสินสุต** ได้แก่ เป็นผู้อยู่โดดเดี่ยว. เมื่อถูกพวกมนุษย์เป็นอันมากกล่าวว่า ท่านเป็น พระอรหันต์ ท่านก็เกิดความปริวิตกแห่งใจ คือเกิดความดำริผิดแห่งจิต โดยอาการที่กล่าวอยู่ในบัดนี้. เกิดความปริวิตกอย่างไร? เกิดความ ปริวิตกขึ้นว่า คนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง จะเป็นพระอรหันต์ หรือท่านผู้ บรรลุอรหัตมรรคในโลก เราเป็นคนหนึ่งในจำนวนพระอรหันต์ หรือ ท่านผู้บรรลุอรหัตมรรคนั้น ความข้อนั้นมีอธิบายดังนี้ ชนเหล่าใด ชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ เพราะกำจัดข้าศึกคือกิเลสในสัตว์โลกนี้ และ เพราะเป็นผู้ควรแก่บูชาและสักการะเป็นต้น หรือคนเหล่าใด ชื่อว่าบรรลุ

พระอรหันตมรรค เพราะฆ่าข้าศึกคือกิเลสเหล่านั้น บรรดาคนเหล่านั้น เป็นคนหนึ่ง.

บทว่า โปราณสตาลหิตา ได้แก่ เทวดาผู้บำเพ็ญสมณธรรมร่วมกัน เสมือนพวกพ้องร่วมสายโลหิตกันในภพก่อน. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า บทว่า ปุราณสตาลหิตา ได้แก่เทวดาองค์หนึ่งผู้เป็นมารดาพร้อมสายโลหิต ในกาลก่อน คือในภพอื่น. ในอรรถกถาท่านปฎิเสศค่านัน ได้ถือเอาความหมายแรกเท่านั้น.

ได้ยินว่า เมื่อก่อน ศาสนาของพระกัสสปทศพลจะเสื่อม ภิกษุ ๗ รูป เห็นประการอันแปลกของสหธรรมิกมีสามเณรเป็นต้น เกิดความสลดใจ คิดว่าศาสนายังไม่อันตรายจนตราบใด เราจะทำที่พึ่งของตนตรานั้น จึง เจตีย์ทองแล้วเข้าป่า เห็นภูเขาสูงหนึ่งจึงกล่าวว่า ผู้มีความอาลัยใน ชีวิตจงกลับไป ผู้ไม่มีความอาลัยจงขึ้นภูเขาสูงนี้ แล้วพากันผูกบันไดขึ้น ภูเขานั้นทั้งหมด แล้วผลักบันไดลง การทำสมณธรรม. บรรดาภิกษุ เหล่านั้น พระสังฆเถระบรรลुพระอรหันต์โดยล่องไปปราศริเดียวเท่านั้น. ท่าน นำบิณฑบาตมาจากอุตตรกุรุทวีปแล้วกล่าวกะภิกษุเหล่านั้นว่า ท่านผู้มีอายุ ทั้งหลาย โปรดฉันบิณฑบาตจากที่นี่เถิด. ภิกษุเหล่านั้นกล่าวว่า ท่านผู้ เจริญ ท่านได้ทำอย่างนี้ด้วยอานุภาพของตน ถ้าแม้พวกกระผมจักยังคุณ วิเศษให้เกิดขึ้นได้เช่นท่านไซริ์ จักนำมาฉันเสียเองทีเดียว จึงไม่ปรารถนา จะฉัน. ตั้งแต่วันที่สองไป พระเถระที่ ๒ ก็บรรลุนาคามีผล. แม้ท่าน ก็ถือบิณฑบาตเหมือนอย่างนั้นไปยังที่นั้น แล้วนิมนต์ภิกษุนอกนี้ (ฉัน). ฝ่ายภิกษุเหล่านั้นก็ได้ปฏิเสธเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ. บรรดา ภิกษุเหล่านั้น ภิกษุผู้บรรลุพระอรหันต์ก็ปรินิพพานไป. พระอนาคามีก็ไป

บังเกิดในชั้นสุทธาวาส. ส่วนพระ ๕ รูปนอกรี้ แม้เพียรพยายามอยู่ก็ไม่อาจทำคุณวิเศษให้เกิดขึ้นได้. ภิกษุเหล่านั้นเมื่อไม่สามารถ (จะทำอะไรได้) ก็ซุบผอมตายลงในที่นั่นเอง แล้วบังเกิดในเทวโลก ท่องเที่ยวไปในเทวโลกนั้นแหละสิ้นพุทธันดรหนึ่ง ในพุทธูปบาทกาลนี้ ได้จุติจากเทวโลกบังเกิดในเรือนมีสกุลนั้นๆ. ก็บรรดาคคนเหล่านั้น คนหนึ่งได้เป็นพระราชาพระนามว่า ปุกกุสะ, คนหนึ่งเป็น กุมารกัสสปะ, คนหนึ่งเป็น ทัพพมัลลบุตร, คนหนึ่งเป็น สถียปริพาชก, คนหนึ่งเป็น พาหิยะทารุจิริยะ. บรรดาคคนเหล่านั้น พระอนาคามีผู้ที่บังเกิดในพรหมโลกซึ่งท่านหมายเอากล่าวคำนี้ไว้ว่า ปุราณสาโลหิตาเทวดา เทวดาผู้ร่วมสาโลหิต ดังนี้. จริงอยู่ แม้เทวบุตรก็เรียกว่า เทวดา เพราะอธิบายว่า เทวดาก็คือเทพ เหมือนเทพธิดา คุณในประโยชน์มีอาทิว่า อถ โข อญฺลตรา เทวดา ครั้งนั้นแล เทวดองค์หนึ่ง. แต่ในที่นี้ พรหม ท่านประสงค์เอาว่า เทวดา.

ก็เมื่อพรหมนั้นตรวจดูพรหมสมบัติแล้วนึกถึงสถานที่ตนมา ในลำดับที่เกิดในพรหมโลกนั้นทีเดียว การที่พวกชนทั้ง ๗ คนขึ้นภูเขากะทำสมณธรรมก็ดี ความที่ตนบรรลุนาคามีผล แล้วบังเกิดในพรหมโลกก็ดีปรากฏแล้ว. พรหมนั้นรำพึงว่า ฝ่ายชนทั้ง ๕ บังเกิดที่ไหนหนอ รู้ว่าชนเหล่านั้นบังเกิดในเทวโลกชั้นกามาวจร ครั้นต่อมาตามเวลาอันสมควร ได้ตรวจดูประวัติของชนเหล่านั้นว่า การทำอะไรกันหนอ. แต่ในเวลาเมื่อรำพึงว่า พวกเหล่านั้นอยู่ที่ไหนหนอ จึงได้เห็นพาหิยะอาศัยทำสุปปรากะ นุ่งผ้าคากรองทำด้วยเปลือกไม้ เลี้ยงชีพด้วยการหลอกลวงคิดว่า เมื่อก่อน ผู้นี้พร้อมกับเราผูกบันไดขึ้นภูเขากะทำสมณธรรม ไม่

อาลัยในชีวิต เพราะประพตีกวคั่นอย่างยิ่ง แม้พระอรหันต์จะนำ
บิณฑบาตมาให้ก็ไม่ฉัน บัดนี้ประสงค์แต่จะให้เขายกย่อง ไม่เป็นพระ-
อรหันต์เลย ก็ยังเที่ยวปฏิบัติตนว่าเป็นพระอรหันต์ มีความปรารถนา
ลาภ สักการะและชื่อเสียง ทั้งไม่รู้ว่าจะพระศพลอบัติขึ้นแล้ว เอาเถอะ
เราจักทำให้สลดใจแล้วให้รู้ว่า พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้ว ทนไฉนนั้นเอง
จึงลงจากพรหมโลก ปรากฏตรงหน้าท่านทวารุจิริยะ ที่ทำสุปปารกะ ตอน
กลางคืน. ท่านพาหิยะเห็นแสงสว่างโชติช่วงในที่อยู่ของตน จึงคิดว่า
นี่เหตุดะไรหนอ แล้วได้ออกไปข้างนอกตรวจดูอยู่ เห็นมหาพรหมอยู่ใน
อากาศ จึงประคองอัญชลิตามว่า ท่านเป็นใคร? ลำดับนั้น พรหมได้
กล่าวแก่ท่านว่า เราเป็นสหายเก่าของท่าน คราวนั้นเราบรรลุนาคามิผล
บังเกิดในพรหมโลก แต่ท่านไม่สามารถจะทำคุณวิเศษอะไรให้บังเกิดได้
คราวนั้นท่านทำกาลกิริยาเยี่ยงปฤชชนท่องเที่ยวไป บัดนี้ ทรงเพศเยี่ยง
เดียรถีย์ ไม่เป็นพระอรหันต์เลย ยังเที่ยวถือลัทธินี้ว่า เราเป็นพระอรหันต์
(เรา) รู้ดังนี้จึงได้มา คุณก่อนพาหิยะ ท่านไม่ได้เป็นพระอรหันต์เลย จง
สละทิฏฐิอันลามกเช่นนั้นเสียเถิด ท่านอย่าได้เป็นไปเพื่อฉิบหาย เพื่อทุกข์
ตลอดกาลนานเลย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้วในโลก ความจริง
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ จงเข้าไปเฝ้าพระองค์เถิด.
ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า ครั้งนั้นแล เทวดาผู้เป็นสาโลहित
ของพาหิยะ ทวารุจิริยะ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุกมปิภา** ได้แก่ ผู้มีปกตือนุเคราะห์.
คือ ผู้ยิ่งใหญ่ด้วยกรุณา. บทว่า **อตุถกามา** ได้แก่ ผู้ปรารถนาประโยชน์ คือ
ผู้ยิ่งใหญ่ด้วยเมตตา. ก็ในที่นี้ ด้วยบทแรก ท่านแสดงถึงความที่เทวดานั้น

ประสงค์จะบำบัดทุกข์ของพาทิยะ, ด้วยบทหลัง แสดงถึงการนำประโยชน์
เกื้อกูลเข้าไป. บทว่า เจตสา ได้แก่ ด้วยจิตของตน. ก็ในที่นี้ พึงทราบ
ว่า ท่านถือเอาเจโตปริยญาณ โดยยกจิตขึ้นเป็นประธาน. บทว่า เจโต-
ปริวิตกุก์ ได้แก่ ความเป็นไปแห่งจิตของท่าน. บทว่า อญฺญาเย แปลว่า
รู้แล้ว. บทว่า เตนฺอุปสงฺกมิ ความว่า บุรุษผู้มีกำลังเหยียดแขนที่สู้เข้า
หรือสู้แขนที่เหยียดออก ชื่อแม่ฉันใด พรหมอันตรธานจากพรหมโลกเข้าไป
ปรากฏตรงหน้าพาทิยะ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน. บทว่า เอตทโวจ ความว่า
พรหมได้กล่าวคำนี้ คือคำที่จะกล่าวในบัดนี้ มีอาทิว่า พาทิยะ ท่าน
มิใช่พระอรหันต์แล ดังนี้ ก็ท่านพาทิยะผู้มีจลาปริวิตกที่เป็นไป มีอาทิว่า
ผู้ใดผู้หนึ่งจะเป็นพระอรหันต์หรือ ดังนี้ เหมือนจับโจรพร้อมทั้งของ
กลาง. ด้วยบทว่า เนว โข ตฺวํ พาทิยะ อรหา นี้ พรหมปฏิเสธว่าท่าน
พาทิยะมิใช่พระอเสขะในกาลนั้น. ด้วยบทว่า นาปี อรหตุตมคฺคํ วา
สฺมาปฺนุโน นี้ แสดงว่าท่านพาทิยะยังเป็นเสขบุคคล. แม้ด้วยบททั้งสอง
นั้น แสดงว่าท่านพาทิยะไม่ใช่พระอริยบุคคลเลย. ก็ด้วยคำว่า สปิ เต
ปฏฺธิปทา นตฺถิ ยาย พาทิย ตฺวํ อรหา วา อสฺสติ อรหตุตมคฺคํ วา
สฺมาปฺนุโน นี้ พรหมปฏิเสธว่า ท่านพาทิยะเป็นเพียงกัลยาณปุถุชน.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปฏฺธิปทา ได้แก่ วิสฺสุทฺธิ ๖ (ข้างต้น) มีสีล-
วิสฺสุทฺธิเป็นต้น. ที่ชื่อว่าปฏฺธิปทา เพราะเป็นเครื่องดำเนินไปในอริยมรรค.
บทว่า อสฺสติ แปลว่า พึงเป็น

ถามว่า ก็ความสำคัญตกว่าเป็นพระอรหันต์นี้ เกิดขึ้นแก่ท่าน เพราะ
อาศัยอะไร? ตอบว่า อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ความสำคัญตกว่าเป็นพระ-
อรหันต์เกิดขึ้นแก่ท่าน เพราะท่านกำจัดกิเลสได้ด้วยตทั้งคปทาน เหตุได้

สร้างบุญญาธิการไว้ตลอดกาลนาน โดยความที่ท่านเป็นผู้มีกน้อย สันโดษ และเป็นผู้ซัดเกล้า. แต่อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ท่านพาหิยะได้มาน ๔ มีปฐมฉานเป็นต้น เพราะฉะนั้น ความสำคัญตราบว่าเป็นพระอรหันต์ จึงเกิดขึ้นแก่ท่าน เพราะกิเลสไม่ฟุ้งขึ้นด้วยวิกขัมภนปหาน. ทั้งสองอย่างนั้น เป็นเพียงมติของเกจิอาจารย์เท่านั้น เพราะมาในอรรถกถาว่า ท่าน ประสงค์แต่ความยกย่อง และว่า ท่านไม่ปรารถนาลาภสักการะและการสรรเสริญ. เพราะฉะนั้น ฟังทราบความในข้อนี้ โดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

ลำดับนั้น ท่านพาหิยะแลดูมหาพรหมผู้ยืนกล่าวอยู่ในอากาศ จึง คิดว่า โอ ข้อที่เราเข้าใจว่าเป็นพระอรหันต์ เป็นกรรมหนักแท้ และ พรหมนี้กล่าวว่า แม้ปฏิบัติเป็นเครื่องบรรลุพระอรหันต์ก็ไม่มีแก่ท่าน ใครๆ ผู้เป็นพระอรหันต์ในโลก มีอยู่หรือหนอ. ลำดับนั้นจึงถามมหาพรหมนั้น ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า อถ เก จรหิ เทวเต โลเก อรหนโต วา อรหตุตมคฺคํ วา สสมาปนฺนา.

บรรดาบทเหล่านั้น ศัพท์ว่า อถ เป็นนิบาตใช้ในอรรถเริ่มคำถาม. บทว่า เก จรหิ แก่เป็น เก เอตฺรหิ. บทว่า โลเก ได้แก่ในโอกาส-โลก. ก็ในข้อนี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ ครั้งนั้น ในพื้นชมพูทวีปทั้งสิ้น อันเป็นโลกเป็นที่รองรับ บัดนี้ พระอรหันต์หรือผู้บรรลุอรหันต์มรรค มีอยู่ที่ไหนอันเป็นที่ที่พวกเราเข้าไปหาท่านเหล่านั้น ตั้งอยู่ในโอวาทของ ท่านแล้ว จักพ้นจากวิญญูทุกข์.

บทว่า อุตฺตเรสุ ท่านกล่าวหมายเอาด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ จากท่าสุปปารกะ. บทว่า อรหํ ได้แก่ชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ เพราะ เป็นผู้ไกล (จากกิเลส). จริงอยู่ พระอรหันต์นั้น ชื่อว่าเป็นผู้ไกล คือ

ตั้งอยู่ในที่ไกลแสนไกลจากสรรพกิเลส. (และ) ชื่อว่าพระอรหันต์ เพราะกำจัดกิเลสพร้อมทั้งวาสนาด้วยมรรค หรือฆ่ากิเลสจนเข้าศึกเสียได้. จริงอยู่ เข้าศึกคือกิเลสทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าฆ่า คือถอนแล้วด้วย อรหัตมรรคโดยสิ้นเชิง. อนึ่ง ชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ เพราะกำจัดกำจัดกิเลสเสียได้. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงยืนหยัดอยู่บนปฐพีคือศีล ด้วยพระยศบาทคือวิริยะ ทรงใช้พระหัตถ์คือศรัทธา จับขวานคือญาณอันเป็นเหตุกระทำกรรมให้สิ้น แล้วทรงประหาร คือกำจัดกำจัดทั้งหมดแห่งสังสารจักรอันมีคมสำเร็จด้วยอวิชชา ภพและตัณหา มีบุญญาภิสังขารเป็นต้นเป็นกำ มีชราและมรณะเป็นกง สอดใส่เพลอันสำเร็จด้วยอาสวะ สมุทัยประกอบเข้าในรถคือภพ ๓ เป็นไปตลอดกาลไม่มีเบื้องต้น. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าพระอรหันต์ เพราะเป็นผู้ควร. ความจริง พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมควรแก่ปัจจัยมีจิวรเป็นต้นอันยิ่ง และบุชาพิเศษ เพราะพระองค์เป็นพระทักษิณบุคลลอันเลิศในโลกพร้อมทั้งเทวโลก. อนึ่ง ชื่อว่าพระอรหันต์ เพราะไม่มีความลับ (ในการทำบาป) จริงอยู่ พระตถาคตท่านเรียกว่าพระอรหันต์ เพราะไม่มีความลับในการทำบาป โดยกิเลสลามกไม่มี เพราะพระองค์ถอนกิเลสมิราคะเป็นต้นได้โดยประการทั้งปวง.

ชื่อว่า สัมมาสัมพุทธะ เพราะตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบและด้วยพระองค์เอง. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสรู้ยิ่ง ซึ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ซึ่งธรรมที่ควรกำหนดรู้ โดยเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ ซึ่งธรรมที่ควรละโดยเป็นธรรมที่ควรละ ซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง โดยเป็นธรรมที่

ควรทำให้แจ้ง ซึ่งธรรมที่ควรเจริญโดยเป็นธรรมที่ควรเจริญ. มีจริง
ดังที่ตรัสไว้ว่า

อภิณฺเณยฺย อภิณฺณาคํ ภเวตฺตพฺพญจ ภาวิตํ

ปฺหาคพฺพํ ปหีนมฺเม ตสฺมา พุทฺโธสมิ พฺราหฺมณ.

ธรรมที่ควรรู้อย่าง เรารู้ยั้งแล้ว ธรรมที่ควรเจริญ เรา
เจริญแล้ว ธรรมที่ควรละ เราละได้แล้ว เพราะฉะนั้น
แหละ พราหมณ์ เราจึงเป็นพระพุทธเจ้า.

อีกอย่างหนึ่ง ฟังแนะนำอรรถนี้โดยธรรมหมวดสามและสองทั้งปวง
เป็นต้น โดยนัยมีอาทิว่า ธรรม ชื่อว่าเป็นกุศล เพราะไม่มีโทษมีสุขเป็น
ผล ธรรม ชื่อว่าเป็นอกุศล เพราะมีโทษ มีทุกข์เป็นผล. ในข้อนี้ มี
ความสังเขปดังนี้ว่า ชื่อว่าสัมมาสัมพุทธะ เพราะตรัสรู้อย่างซึ่งธรรมทั้งปวง
โดยอาการทั้งปวง ด้วยสัมภุญญาอันไม่วิปริตด้วยประการดังนี้. ส่วน
ความพิสดาร ฟังทราบโดยนัยที่มาในวิสุทธิมรรคนั้นแล.

บทว่า อรหตุตตาย ได้แก่ เพื่อได้อรหัตผล. บทว่า ฆมฺมํ เทเสติ
ความว่า ย่อมอ้าง คือแสดงธรรมคือปฏิบัติปทัสนีเป็นต้น อันควรแก่คุณ
พิเศษมีโพธิญาณเบื้องต้นเป็นต้น หรือธรรมคือสมณะและวิปัสสนาอัน
เหมาะแก่อริยาสัยของเวไนยสัตว์นั้นแล. บทว่า สฺเวชิต ความว่า ให้ถึง
ความสลัดใจว่า ผู้เจริญ น่าดีเตียนจริง ความเป็นปุถุชน อันเป็นเหตุ
ให้เราผู้ไม่เป็นพระอรหันต์เลย สำคัญว่าเป็นพระอรหันต์ และไม่รู้พระ-
สัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เสด็จอุบัติขึ้นในโลกทรงแสดงธรรมอยู่ ก็ความเป็นอยู่
รู้ได้ยาก ความตายก็รู้ได้ยาก. อธิบายว่า มีใจสลัดด้วยอาการตามที่กล่าว
แล้ว ด้วยคำพูดของเทวดา. บทว่า ตาวเทว แปลว่า ในขณะนั้นนั่นเอง.

บทว่า **สุปฺปารกา ปกฺกามิ** ความว่า ผู้มีหทัยอันปีติมีพระพุทธเจ้าเป็น
อารมณ์ อันเกิดขึ้นเพราะได้ยินพระนามว่า **พุทธโธ** และถูกความสังเวช
ตักเตือนอยู่ จึงได้จากทำสุปฺปารกะหลีกไป มุ่งตรงกรุงสาวัตถี. บทว่า
สพฺพุตฺต **เอกรตฺติปริวาเสณ** ความว่า ได้ไปโดยอยู่พักแรมราตรีเดียวใน
หนทางทั้งปวง. จริงอยู่ เมืองสาวัตถีจากทำสุปฺปารกะ มีระยะทาง ๑๒๐
โยชน์ แต่ท่านพาหิยะนี้ ได้ไปยังกรุงสาวัตถีนั้นโดยพักแรมราตรีเดียว
ตลอดระยะทางเท่านั้น. ท่านถึงกรุงสาวัตถีในวันที่ออกจากทำสุปฺปารกะ
นั่นเอง. ถ้ามว่า ก็อย่างไร ท่านพาหิยะนี้จึงได้ไปอย่างนั้น? ตอบว่า
เพราะอานุภาพของเทวดา. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เพราะพุทธานุภาพ
ก็มี. เป็นอันท่านแสดงอธิบายไว้ดังนี้ว่า ก็เพราะท่านกล่าวว่า โดยพัก
แรมราตรีเดียวในที่ทุกสถาน และเพราะหนทางมีระยะ ๑๒๐ โยชน์ ใน
ระหว่างทาง ท่านไม่ให้อรุณที่ ๒ ตั้งขึ้นในที่ที่คนอยู่ตอนกลางคืนในคาม
นิคมและราชธานี จึงไปถึงกรุงสาวัตถีโดยพักแรมราตรีเดียวในที่ทุกแห่ง.
ข้อนี้ ไม่พึงเห็นอย่างนี้ว่า ท่านอยู่ในหนทางนั้นทั้งสิ้นเพียงราตรีเดียว
เพราะประสงค์เอาความนี้ว่า โดยพักแรมแห่งละราตรี ในหนทางทั้งหมด
มีระยะทาง ๑๒๐ โยชน์ ในวันสุดท้ายเวลาเย็น จึงถึงกรุงสาวัตถี.

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า พาหิยะมาถึง ทรงพระดำริว่า
ชั้นแรก อินทรีย์ของท่านพาหิยะยังไม่แก่กล้า แต่ในระหว่างชั่วครู่หนึ่งจัก
ถึงความแก่กล้า ดังนี้แล้ว รอคอยให้ท่านมีอินทรีย์แก่กล้า จึงแวดล้อมด้วย
ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จทรงบาตรยังกรุงสาวัตถีในขณะนั้น. และท่าน
พาหิยะนั้นก็เข้าไปยังพระเชตวัน เห็นภิกษุเป็นอันมากฉันภัตตาหารเช้า
แล้ว จงกรมอยู่ในอัปโกกาสกลางแจ้ง เพื่อปลดเปลื้องความเกียจคร้านกาย

จึงถามว่า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ไหน. ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบาตรยังกรุงสาวัตถี แล้วถามว่า ก็ท่านเล่ามาแต่ ไหน? ท่านตอบว่า มาจากท่าสุปปรกะ. ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ท่าน มาไกล เชิญนั่งก่อน จงล้างเท้า ทาน้ำมัน แล้วพักสักหน่อยหนึ่งใน เวลาพระองค์กลับมา ก็จักเห็นพระศาสดา. ท่านพาหิยะกล่าวว่า ท่าน ขอรับ กระผมไม่รู้อันตรายแห่งชีวิตของตน โดยวันเล็กน้อย กระผม ไม่ยืนไม่นั่งนานแม้ในที่ไหน ๆ มาสิ้นระยะทาง ๑๒๐ โยชน์ พอเฝ้า พระศาสดาแล้วจึงจักพักผ่อน จึงรีบด่วนไปยังกรุงสาวัตถี เห็นพระผู้มี พระภาคเจ้าผู้รุ่งโรจน์ด้วยพุทธสิริหาที่เปรียบปานมิได้. ด้วยเหตุนั้น ท่าน จึงกล่าวว่า ก็สมัยนั้นแล ภิกษุเป็นอันมากจงกรมอยู่ในโอกาสกลาง แจ้ง. ลำดับนั้นแล ท่านพาหิยะ ทารุจิริยะได้เข้าไปหาภิกษุเหล่านั้น ถึงที่อยู่ ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กหิ เป็น กตุล แปลว่าที่ไหน. ศัพท์ ว่า นู ใช้ในอรรถว่าสงสัย. ศัพท์ว่า โข ใช้ในอรรถว่าทำบทให้เต็ม. อธิบายว่า ในประเทศไหนหนอแล. บทว่า ทสุสนกามา แปลว่า เป็นผู้ใคร่จะเห็น. ท่านแสดงไว้ว่า ก็เราปรารถนาจะเฝ้าและเข้าไปใกล้ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เหมือนคนบอดปรารถนาจักขุประสาท เหมือนคน หนวกปรารถนาโสตประสาท เหมือนคนใบ้ปรารถนาการกล่าวให้รู้เรื่อง เหมือนคนมีมือเท้าวิกลปรารถนามือเท้า เหมือนคนขัดสนปรารถนาทรัพย์ สมบัติ เหมือนคนเดินทางกัณดารปรารถนาที่อันปลอดภัย เหมือนคนถูก โรคครอบงำปรารถนาความไม่มีโรค เหมือนคนถูกเรืออัปปางในมหา-

สมุทพรปรารณาแพใหญ่ ฉะนั้น. บทว่า **ตรมานรุโป** ได้แก่เป็นผู้มี
อาการรีบด่วน หรือผู้มีการสงเคราะห์อันน่าสรรเสริญ.

บทว่า **ปาสาทิก** ความว่า นำมาซึ่งความเลื่อมใสรอบด้านแก่ชนผู้
ชวนขวยในการเห็นพระรูปกาย เพราะความสมบูรณ์ด้วยความงามแห่ง
สรีระของพระองค์ อันนำความเลื่อมใสมารอบด้าน อันประดับด้วยมหา-
ปรีสตัถษณะ ๓๒ อนุพยัญชนะ ๘๐ พระรัศมีด้านละวา และพระ-
เกตุมาลารัศมีที่เปล่งเหนือพระเศียร. บทว่า **ปสาทนีย** ความว่า เป็นที่ตั้ง
แห่งความเลื่อมใส เหมาะที่จะควรเลื่อมใส หรือควรแก่ความเลื่อมใสของ
คนผู้มีปัญญาเห็นประจักษ์ เพราะธรรมกายสมบัติอันประกอบด้วยจำนวน
พระคุณหาประมาณมิได้ มีทศพลญาณ ๑๐ เวสาร์ชชญาณ ๔ อสาชารณ-
ญาณ ๖ อาเวณียพุทธธรรม ๑๘ เป็นต้น. บทว่า **สนฺตินุทฺธิย** ได้แก่
อินทรีย์ ๕ ที่สงบระงับ เพราะปราศจากความหวั่นไหวในอินทรีย์ห้า
มีจักขุนทรีย์ เป็นต้น. บทว่า **สนฺตมานล** ได้แก่ มีใจสงบระงับ เพราะ
เข้าถึงภาวะที่มโนทริยที่ทกหมคพยศ. บทว่า **อุตฺตมทมถสมถมนุปฺปตฺต**
ความว่า ถึงโดยลำดับ คือบรรลुकความฝึกฝนและสงบอันสูงสุด กล่าวคือ
ปัญญาวิมุตติและเจโตวิมุตติอันเป็นโลกุตระตั้งอยู่. บทว่า **ทนฺต** ความว่า
ชื่อว่าฝึกกาย เพราะมีกายสมาจารบริสุทธิดี และเพราะไม่มีการเล่น โดย
ไม่มีการคคะนองมือคคะนองเท้า เป็นต้น. บทว่า **กุตฺต** ความว่า ชื่อว่า คู้ม-
ครองวจา เพราะมีวิสมาจารบริสุทธิดี และเพราะไม่มีการเล่น โดยไม่มี
วจาไร้ประโยชน์ เป็นต้น. บทว่า **ยตฺตินุทฺธิย** ได้แก่ ชื่อว่า มีอินทรีย์สำรวม
แล้ว ด้วยการประกอบกฤทธิอันเป็นของพระอริยะ เพราะมีมโนสมาจาร
บริสุทธิดีด้วยดี และด้วยอำนาจมโนทริย เพราะมีความวางเฉยในการไม่

ขวนขวายและการไม่พิจารณา. บทว่า **นาค** ความว่า ชื่อว่า ผู้ประเสริฐ เพราะเหตุเหล่านี้ คือ การไม่ลู่อำนาจนั้นทาคติเป็นต้น กิเลสมีรากะเป็นต้น ที่ได้แล้วไม่กลับเกิดอีก คือไม่หวนกลับมา บาปแม้จะไรก็ไม่ทำแม้โดยประการทั้งปวง และไม่ไปสูภพใหม่.

ก็ด้วยบทว่า **ปาสาทิก** นี้ ในอริการนี้ ท่านแสดงถึงความสำคัญ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยรูปกาย. ด้วยบทว่า **ปสาทนีย** นี้ แสดงถึงความสำคัญของพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยธรรมกาย. ด้วยบทมีอาทิว่า **สนฺตินุ- ทฺริย** นี้ แสดงถึงความสำคัญพระคุณที่เหลือ. เพราะเหตุนี้ ฟังทราบ ว่า ท่านประกาศความสำคัญของพระผู้มีพระภาคเจ้าแก่เหล่าสัตว์โดยสิ้นเชิง ในโลกสันนิวาสนที่เชื่อถือประมาณ ๔ พวก.

ที่ท่านพาหิยะ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นอย่างนั้นกำลังเสด็จ ไปในถนน ร่าเรงยินดีว่า นานจริงหนอ เราจึงได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า มีสรีระอันปิติ ๕ ประการถูกต้องตลอดเวลา ดวงตาก็นิ่งเพราะปิติซาบซ่าน น้อมสรีระลงตั้งแต่ที่ ๆ ได้เห็นแล้ว ก็ยังลงท่ามกลางรัศมีพระวรกายของ พระผู้มีพระภาคเจ้า จมลงในพระรัศมีนั้น เข้าไปใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ นวดพื้นพระยุคลบาทของพระผู้มีพระ- ภาคเจ้า จุมพิตอยู่ พลางกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มี- พระภาคเจ้าโปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์เถิด. เพราะเหตุนี้ จึงกล่าววาท่านหมอบลงแทบพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า แล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ ขอพระสุคตโปรดแสดง

**ธรรมอันเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข แต่ข้าพระองค์สิ้นกาล
นานเถิด.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุคโต** ความว่า ชื่อว่า **สุคต** เพราะ
เสด็จไปงาม คือเสด็จไปสู่ที่อันงาม เสด็จไปโดยชอบ มีพระวาจาชอบ.
จริงอยู่ การของท่านเรียกว่า คต. ก็การไปนั้นของพระผู้มีพระภาคเจ้า
งามคือบริสุทธิไม่มีโทษ. ถามว่า ก็การไปคืออะไร? ตอบว่า คืออริย-
มรรค. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเสด็จไปสู่ที่เกษมไม่ติดขัดด้วย
การไปนั้น. แม้นคนอื่นพระองค์ก็ให้ดำเนินไปด้วย เพราะฉะนั้น จึงชื่อ
ว่าสุคต เพราะเสด็จไปงาม. ก็พระองค์เสด็จไปสู่ที่อันดี คืออมตนิพพาน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าสุคต เพราะเสด็จไปสู่ที่อันดี. พระองค์ ชื่อว่า
สุคต เพราะเสด็จไปชอบ เหตุไม่หวนกลับมาสู่กิเลสที่พระองค์ประหาร
ด้วยมรรคนั้น ๆ. สมจริงดังพระดำรัสที่ตรัสว่า ชื่อว่า **สุคต** เพราะไม่
มาอีก ไม่กลับมา ไม่หวนกลับมาสู่กิเลสที่พระองค์ประหารได้ด้วยโศคา-
ปัตติมรรค. ชื่อว่า **สุคต** เพราะไม่หวนกลับมาสู่กิเลสที่พระองค์ประหาร
ได้ด้วยสกทาคามิมรรค ๆ ฯลฯ ด้วยอรหัตมรรค. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า
สมุมาคตตุตา ความว่า เพราะเสด็จไป คือดำเนินไปด้วยดีด้วยสัมมา-
ปฏิบัติ แม้ในการกำหนดทั้ง ๓ อย่าง. จริงอยู่ ชื่อว่า **สุคต** เพราะ
เสด็จไปโดยชอบแม้ด้วยอาการอย่างนี้ว่า พระองค์ทรงบรรลุที่สุตญาตตถ-
จริยา โลกัถถจริยา พุทธัตถจริยา ด้วยสัมมาปฏิบัติอันบริบูรณ์ด้วยพระ-
บารมี ๓๐ ถ้วน จำเดิมแต่บาทมูลพระพุทธเจ้าที่ปังกร トラบเท่าถึงมหา-
โพธิมณฑล ทรงพอกพูนเฉพาะहितสุขแก่โลกทั้งปวง ต่อแต่นั้น จึงเสด็จ
ไป คือดำเนินไป ด้วยการเป็นใหญ่ในธรรมที่พระองค์ทรงบรรลุใน

อริสัจ ๔ ด้วยมัชฌิมาปฏิปทา กล่าวคือโพชฌงคภาวนาอันยอดเยี่ยม ไม่ข้องแวะที่สุดเหล่านี้ คือ สัสสตทัญญู อัจเฉททัญญู กามสุขัลลิกานุโยค อตตกิลมณานุโยค และด้วยสัมมาปฏิบัติอันไม่ใช่วิสัยในสัตว์ทั้งปวง. ก็ พระผู้มีพระภาคเจ้านี้ตรัสโดยชอบ คือตรัสพระวาจาเฉพาะที่ควร ใน ฐานะอันควร เพราะเหตุนี้ ชื่อว่า สุคต. สมจริงดังพระดำรัสที่ตรัสว่า เราตถาคตเป็นกาลวาที พุคตามกาล ภูตวาที พุคตามที่เป็นจริง อตตวาที พุคตามอรรถ ัมมวาที พุคตามธรรม วินัยวาที พุคตามวินัย พุคตวาจา ที่มีหลักฐาน มีที่อ้างมีที่สุดประกอบด้วยประโยชน์ตามกาลอันควร. ตรัสไว้ก็อย่างมีอาทิว่า วาจาใด ไม่เป็นจริงไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของชนเหล่าอื่น เราตถาคตไม่พูด วาจานั้น. ชื่อว่า สุคต แม้เพราะตรัสชอบด้วยประการฉะนี้. บทว่า ยัมมสุต ทิฆมตฺตํ หิตาย สุขาย ความว่า การแสดงอ้างถึงกรรมใด พึงเป็นไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่मानและวิโมกข์เป็นต้น และเพื่อสุข ที่จะพึงบรรลุมานและวิโมกข์เป็นต้นนั้น แก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนาน.

บทว่า อกาโล โข ตาว ความว่า คุณก่อนพาหิยะ ไม่ใช่กาลเพื่อ แสดงธรรมแก่ท่านก่อน. อธิบายว่า ก็เพราะเหตุอะไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไม่มีกาลในการปฏิบัติประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์เล่า เพราะ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นกาลวาที. ก็ในคำว่า กาลो นี้ ประสงค์เอากาล ที่เหล่าเวไนยสัตว์มีอินทรีย์แก่กล้า. ด้วยว่าเพราะเหตุที่ในขณะที่นั้น รู้ได้ ยากว่า อินทรีย์ทั้งหลายของท่านพาหิยะแก่กล้าหรือไม่แก่กล้า ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ตรัสเทศนานั้น เมื่อทรงอ้างถึงเหตุแก่เขาว่า

พระองค์ประทับยืนอยู่ระหว่างถนน จึงตรัสว่า อนุตมร ปวิภูมมหา
ดังนี้.

บทว่า ทูชฺชานํ แปลว่า ฟังรู้ได้ยาก. ด้วยบทว่า ชีวิตนุตรายานํ
ท่านพาหิยะประสงค์จะกล่าวว่า การเป็นไปหรือไม่เป็นไปแห่งกรรมอันทำ
อันตรายต่อชีวิต จึงกล่าวว่า ชีวิตนุตรายานํ ดังนี้ ด้วยอำนาจการหมุน
เวียน. จริงอย่างนั้น ชีวิตคือความเป็นไปเนื่องด้วยปัจจัยเป็นอันมาก
และอันตรายต่อชีวิตนั้นก็มามาก. สมจริงดังที่ตรัสว่า

อชฺเชว กิจจมาตปฺปํ โโก ชลฺลนา มรณํ สุเว

น หิ โน สงฺครนฺเตน มหาเสเนน มจฺจุณา

พิจฺฉิรํทำคามเพียรในวันนี้แหละ ใครเล่าจะรู้

ความตายในวันพรุ่ง เพราะว่าความผิดเพี้ยนด้วย

มฤตยูอันมีเสนาใหญ่ ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย.

ก็เพราะเหตุไร ท่านพาหิยะนี้จึงมุ่งแต่อันตรายชีวิตเท่านั้นเป็นอัน
ดับแรก. อาจารย์บางพวกแก้วว่า เพราะท่านรู้แต่อารมณ์ที่เป็นนิमितหรือ
ฉลาดในสิ่งที่คนไม่เห็น. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า เพราะท่านได้ยิน
อันตรายชีวิตในสำนักของเทวดา. ก็ท่านถูกอุปนิสัยสมบัติติดเดือนจึงกล่าว
อย่างนั้น เพราะเป็นผู้มีภพสุดท้าย. จริงอยู่ ท่านเหล่านั้นยังไม่บรรลु
พระอรหัต จึงไม่สิ้นชีวิต. ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระ-
ประสงค์จะทรงแสดงกรรมแก่ท่านนั้นแหละ จึงห้ามไว้ถึง ๒ ครั้ง ได้ยิน
ว่าพระองค์มีพระดำริอย่างนี้ว่า ตั้งแต่เวลาที่พาหิยะนี้เห็นเรา สรีระทั้งสิ้น
อันปีติถูกต้องไม่ขาดระยะ กำลังปีติมีความรุนแรง แม้จักฟังกรรมแล้วก็ไม่
สามารถแทงตลอดได้จึงห้ามไว้ ตราบเท่าที่มีฆณฺฑิตุเปกขาจะดำรงอยู่ก่อน

แม้ความกระวนกระวายในกายของท่านก็มีกำลัง เพราะท่านมาสู่หนทาง
สิ้นระยะทาง ๑๒๐ โยชน์ แม้ท่านระงับความกระวนกระวายอยู่ก่อน เพราะ
เหตุ นั้น จึงทรงปฏิเสธถึง ๒ ครั้ง. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พระผู้มี-
พระภาคเจ้าได้ทรงทำอย่างนั้น เพื่อให้เกิดความเอื้อเฟื้อในการฟังธรรม.
แต่พระองค์ถูกขอร้องถึงครั้งที่ ๓ ทรงเห็นมัจฉัตตูปেকขาเป็นเครื่องระงับ
ความกระวนกระวาย และอันตรายชีวิตที่ปรากฏแก่ท่าน ทรงดำริว่า บัดนี้
เป็นกาลเพื่อแสดงธรรม จึงเริ่มแสดงธรรมโดยนัยมีอาทิว่า **ตสุมาทิห เต**
คังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตสума** ความว่า เพราะท่านเป็นผู้เกิด
ความขวนขวายอ่อนวอนเราอย่างยิ่ง หรือเพราะท่านกล่าวว่าอันตรายชีวิต
รู้ได้ยาก และอินทรีย์ของท่านแก่กล้าแล้ว. ศัพท์ว่า **ติห** เป็นเพียงนิบาต.
บทว่า **เต** แปลว่า อันท่าน. ด้วยคำว่า **เอว** นี้ ตรัสถึงอาการที่จะกล่าว
ในบัดนี้. บทว่า **สิกขิตพุพ** ความว่า ฟังทำการศึกษาโดยศึกษาแม่ทั้ง ๓
มือศีลศึกษาเป็นต้น.

แต่เมื่อพระองค์จะทรงแสดงอาการที่จะฟังศึกษา จึงตรัสคำมีอาทิว่า
ทิฏฺฐเ **ทิฏฺฐมตฺต** **ภวิสฺสตี** เมื่อเห็นก็เป็นเพียงแต่เห็น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทิฏฺฐเ** **ทิฏฺฐมตฺต** ได้แก่ สักว่าการ
เห็นรูปายตนะ ด้วยจักขุวิญญาณ. อธิบายว่า เธอฟังศึกษาว่า จักขุ-
วิญญาณเห็นซึ่งรูปในรูปเท่านั้น หาเห็นสภาพลักษณะมีอนิจจลักษณะ
เป็นต้นไม่ ฉนใด รูปที่เหลือจักเป็นเพียงอันเราเห็นด้วยวิญญาณที่เป็น
ไปทางจักขุทวารนั้นเท่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า การรู้แจ้งซึ่งรูป
ในรูปด้วยจักขุวิญญาณ ชื่อว่า เห็นรูปในรูปที่เห็น. บทว่า **มตฺตา** แปลว่า

ประมาณ. ประมาณแห่งรูปนี้ที่เห็นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ทิฐฐ-**
มัตตะ. อธิบายว่า จิตเป็นเพียงจักขุวิญญาณเป็นประมาณเท่านั้น. ท่าน
อธิบายไว้ว่า จักขุวิญญาณ ย่อมไม่กำหนด ชัดเคื่อง หลงในรูปที่มาปรากฏ
ฉันใด เราจักตั้งชวนจิตไว้โดยประมาณแห่งจักขุวิญญาณอย่างนี้ว่า ชวน-
จิตของเราจักเป็นเพียงจักขุวิญญาณเท่านั้น เพราะเว้นจากราคะเป็นต้น.
อีกอย่างหนึ่ง รูปที่จักขุวิญญาณเห็น ชื่อว่า **ทิฐฐะ.** จิต ๓ ดวงคือสัมปฏิจ-
จนจิต สันตริณจิตและโฆฏฐัพพนจิต ที่เกิดขึ้นเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ
ชื่อว่า **ทิฐฐมัตตะ.** พึงทราบความในข้อนี้อย่างนี้ว่า จิต ๓ ดวงนี้ ย่อม
ไม่กำหนด ชัดเคื่อง ลุ่มหลง ฉันใด เมื่อรูปมาปรากฏ เราก็จักให้ชวน-
จิตเกิดขึ้นโดยประมาณสัมปฏิจจนจิตเป็นต้นนั้นนั่นนั่นแหละ เราจะไม่ให้
ก้าวล่วงประมาณนั้นเกิดขึ้นด้วยความกำหนดเป็นต้น ฉะนั้น. ในสุตะ
และมุตตะกัณยนี้เหมือนกัน. กัณฑ์ว่า **มุต** พึงทราบคันธายตนะ รสายตนะและ
โฆฏฐัพพายตนะกับด้วยวิญญาณ ซึ่งมีคันธายตนะ รสายตนะ และโฆฏฐัพ-
พายตนะนั้นเป็นอารมณ์. ก็ในคำว่า **วิญญาเต วิญญาณมุตต์** นี้ มีวินิจ-
ฉัยดังต่อไปนี้ ชื่อว่า **วิญญาตะ** ได้แก่ อารมณ์ที่มโนทวาราวชชนจิต
แจ้งแล้ว. เมื่อรู้แจ้งอารมณ์นั้นก็เป็นอันชื่อว่า มโนทวาราวชชนจิตรู้แจ้ง
แล้ว เหตุนี้ จึงชื่อว่า มีอวิชชนจิตเป็นประมาณ. ในข้อนี้มีอธิบาย
ดังนี้ว่า อวิชชนจิตย่อมไม่กำหนด ชัดเคื่อง ลุ่มหลง ฉันใด เราจักพัก
จิตโดยประมาณแห่งอวิชชนจิตเท่านั้น ไม่ยอมให้เกิดขึ้นด้วยความกำหนด
เป็นต้น ฉะนั้น. บทว่า **เอวญฺหิ เต พาหิย ลิกฺขิตพฺพ** ความว่า พาหิยะ
เธอพึงศึกษาโดยคล้อยตามลิกขาทั้ง ๓ ด้วยปฏิบัติทานนี้.

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงจำแนกอารมณ์อันแตกต่าง โดยประเภทอารมณ์ ๖ พร้อมวิญญูณกาย ๖ อย่างย่อและตามความพอใจ ของพาหิยะ ด้วยวิปัสสนา โดยโกฏฐาสะทั้ง ๔ มีรูปอันตนเห็นแล้วเป็นต้น แล้วจึงทรงแสดงญาติปริญาและตริณปริญาในข้อนั้นแก่เธอ. อย่างไร ? เพราะว่า ในข้อนี้รูปารมณ์เป็นอันชื่อว่า ทิฏฐะ เพราะอรรถว่าอันจักขุ- วิญญูณพึงเห็น. ส่วนจักขุวิญญูณพร้อมวิญญูณที่เป็นไปทางจักขุทวาร นั้น ชื่อว่า ทิฏฐะ เพราะอรรถว่าเห็น. แม้ทั้งสองอย่างนั้น เป็นเพียง ธรรมที่เป็นไปตามปัจจัยเท่านั้น. ในข้อนี้ ใคร ๆ จะทำเองหรือให้ผู้อื่น ทำก็ได้ไม่. จริงอยู่ ในข้อนี้ มีอธิบายดังนี้ ว่า จักขุวิญญูณนั้นชื่อว่า ไม่เที่ยง เพราะมีแล้วกลับไม่มี ชื่อว่า เป็นทุกข์ เพราะถูกความเกิดขึ้น และดับไปบีบคั้น ชื่อว่า เป็นอนัตตา เพราะอรรถว่าไม่เป็นไปในอำนาจ เหตุนั้น ในข้อนั้น จะจัดเป็นโอกาสของธรรมมีความกำหนดเป็นต้นแห่ง บัณฑิตได้ที่ไหน.

พึงทราบวินิจฉัยแม้ในสุตตะเป็นต้น บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงปหาน- ปริญาพร้อมมูลเหตุเบื้องสูง แก่บัณฑิตผู้ตั้งอยู่ในญาติปริญาและตริณ- ปริญา จึงเริ่มคำมีอาทิว่า ยโต โข เต พาหิย ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยโต ได้แก่ ในกาลใดหรือเพราะเหตุ ใด. บทว่า เต ได้แก่ ตว แก่เธอ. บทว่า ตโต ได้แก่ ในกาลนั้นหรือ เพราะเหตุนั้น. บทว่า เตน ความว่า ด้วยรูปอันเธอเห็นแล้วเป็นต้น หรือด้วยกิเลสมีรากะเป็นต้น อันเนื่องกับรูปที่เธอเห็นแล้วเป็นต้น. ตรัส คำนี้ไว้ว่า พาหิยะ ในกาลใด หรือเพราะเหตุใด เพียงรูปที่เธอเห็นแล้ว เป็นต้น จักมีแก่เธอผู้ปฏิบัติตาม วิธีที่เรากล่าวแล้วในรูปที่เห็นแล้ว

เป็นต้น ด้วยการหยั่งรู้สภาพที่ไม่วิปริต ในกาลนั้นหรือเพราะเหตุนั้น เธอจักไม่มีพร้อมด้วยกิเลสมีราคะเป็นต้น ที่เนื่องด้วยรูปที่เธอเห็นแล้ว เป็นต้น เธอจักเป็นผู้ไม่กำหนด จัดเคือง หรือลุ่มหลง หรือจักไม่เป็นผู้เนื่องกับรูปที่เธอเห็นแล้วเป็นต้นนั้น เพราะละราคะเป็นต้นได้แล้ว.

บทว่า ตโต ตฺว พาทิย น ตตฺถ ความว่า ในกาลใดหรือเพราะเหตุใด เธอจักเป็นผู้กำหนดเพราะราคะนั้น จัดเคืองเพราะโทสะ หรือลุ่มหลง เพราะโมหะ ในกาลนั้นหรือเพราะเหตุนั้น เธอจักไม่มีในรูปที่เห็นแล้ว เป็นต้นนั้น หรือเมื่อรูปนั้นที่เห็นแล้ว หรือเสียงและอารมณ์ที่ทราบแล้ว เธอจักไม่เป็นผู้ข้องตั้งอยู่ด้วยตัณหามานะและทิฏฐิว่า นั่นของเรา เราเป็น นั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา. ด้วยคำเพียงเท่านี้ พระองค์ทรงให้ปหาน-
ปริญญาถึงที่สุดแล้วแสดงจินาสวภูมิ. บทว่า ตโต ตฺว พาทิย เนวิธ น หุริ น อุกฺขมฺนฺตฺเรณ ความว่า พาทิยะ ในกาลใด เธอจักไม่เป็นผู้เกี่ยวเนื่องในรูปที่เห็นแล้วเป็นต้นนั้น ด้วยกิเลสมีราคะเป็นต้นนั้น ในกาลนั้น เธอจักไม่มีในโลกนี้ ในโลกหน้าและในโลกทั้งสอง. บทว่า เอสฺว นฺโต ทุกฺขสฺส ความว่า จริงอยู่ ในข้อนี้ มีอธิบายเพียงเท่านี้ ว่า ก็ที่สุด เขต กำหนด และความหมუნเวียนแห่งกิเลส ทุกข์และวิภูทุกข์เท่านี้. ก็อาจารย์เหล่าใดถือบทว่า อุกฺขมฺนฺตฺเรณ แล้วจึงปรารภนาชื่อระหว่างภพ คำของอาจารย์เหล่านั้นผิด. จริงอยู่ ภวาระหว่างภพท่านคัดค้านแล้วในพระ-
อภิธรรมทีเดียวก่อน. ก็คำว่า อนฺตฺเรณ เป็นการแสดงวิกัปอื่น. เพราะเหตุนี้ ในข้อนี้ มีอธิบายดังนี้ว่า ก็วิกัปอื่น ไม่มีในโลกนี้โลกหน้าหรือทั้งสอง. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า อนฺตฺเรณ เป็นการแสดงความไม่มีวิกัปอื่น. คำนั้น อธิบายดังนี้ว่า ก็ที่ตั้งอื่นไม่มีในโลกนี้โลกหน้า ถึงระหว่างภพก็ไม่มี.

อนึ่ง อาจารย์แม่เหล่าใด ถือเอาโดยไม่แยบคายซึ่งอรรถสุดตบทเหล่านี้ว่า อันตราปรินิพพายี และว่าสัมภเวสี แล้วกล่าวว่า ภพอื่นยังมีอยู่เหมือนกัน อาจารย์แม่เหล่านั้น เพราะถูกคัดค้านว่า อรรถสุดตบทต้นว่า ชื่อว่า อันตราปรินิพพายี เพราะไม่ผ่านท่ามกลางอายุในภพนั้นมีวิหาพรหม เป็นต้น แล้วปรินิพพานด้วยกิเลสปรินิพพานสิ้นเชิง เพราะบรรลอรหัตตมรรคในระหว่าง หาได้มีในภพอื่นไม่ และถูกคัดค้านอรรถสุดตบทหลังว่า สัตว์เหล่าใดจักไม่เป็นอย่างนั้น สัตว์เหล่านั้น จักเป็นผู้สิ้นอาสวะมีในภพก่อน อธิบายว่า ชื่อว่า สัมภเวสี เพราะแสวงหาภพใหม่ผิดตรงข้ามกับอันตราปรินิพพายีบุคคลนั้น และชื่อว่า เสขปฺปุณฺชน เพราะยังละภวสังโยชน์ไม่ได้ อนึ่ง บรรดาคำเนิด ๔ อณฺทชัตถ์และชลาพุชชัตถ์ ยังไม่ทำลายกระเปาะไข่หรือกระเปาะหัวใส้อยู่ตราบใด ก็ชื่อว่า สัมภเวสีอยู่ตราบนั้น สัตว์ที่ออกไปจากกระเปาะไข่และกระเปาะหัวใส่ ก็ชื่อว่า สัมภเวสีอยู่ตราบนั้น และอุปปาติกสัตว์ ชื่อว่า สัมภเวสี ในขณะที่จิตดวงแรก ตั้งแต่ขณะจิตดวงที่ ๒ ไป ชื่อว่า ภูต อนึ่ง สัตว์ทั้งหลายเกิดด้วยอิริยาบถใด ยังไม่ถึงอิริยาบถอื่นจากนั้นตราบใด ก็ยังชื่อว่า สัมภเวสี อยู่ตราบนั้น ต่อจากนั้น จัดเป็น ภูต เพราะเหตุนี้ จึงถูกคัดค้านว่าไม่มีดังนี้. ก็เมื่อมีอรรถที่คล้อยตามบาลีตรง ๆ จะเป็นประโยชน์อะไรด้วยอรรถที่กำหนดด้วยภพอื่นซึ่งไม่สามารถจะขยายได้แล. ก็อาจารย์เหล่าใดกล่าวข้อยู่ว่า จะเห็นธรรมที่เป็นไปด้วยความสืบต่อปรากฏในส่วนอื่นไม่ขาดสาย ข้อนั้นพึงปรากฏแม้ในความสืบต่อแห่งอวิญญาณกัทรพฺมีข้าวเปลือก เป็นต้น ฉนั้นใด แม้ในความสืบต่อแห่งสวัญญาณกสังขาร ก็พึงปรากฏในส่วนอื่นโดยไม่ขาดสาย ฉนั้น อนึ่ง นัยนี้ย่อมเหมาะในเมื่อมีภพอื่น หาใช่โดยประการอื่นไม่.

ก็เพราะเหตุนี้ ท่านผู้มีฤทธิ์บรรลุความเชี่ยวชาญทางใจ อธิษฐานกาย
คล้อยตามจิต พึงคัดค้านข้อยุติ โดยการจากพรหมโลกมายังโลกนี้ หรือ
จากโลกนี้ไปยังพรหมโลกขณะเดียวกัน ถ้าปรารถนาความเป็นไปของ
ธรรมในส่วนที่ไม่ขาดสายในที่ทุกสถานไซ้ร้ แม้ถ้าท่านผู้มีฤทธิ์ทั้งหลาย
จะพึงมีอิทธิวิสัยเป็นอจินไตยไซ้ร้ คำนั้นจะพึงเสมอกันแม้ในที่นี้ เพราะ
พระบาลีว่า กมฺมวิปาโก อจินฺเตโย ผลกรรมเป็นอจินไตย เพราะเหตุ
นั้น คำนั้นเป็นเพียงมติของอาจารย์เหล่านั้นเท่านั้น. เพราะว่ สภาวธรรม
มีสภาพเป็นอจินไตย สภาวธรรมเหล่านั้นบางแห่งจึงปรากฏในส่วนที่ขาด
สายด้วยปัจจัย บางแห่งปรากฏในส่วนที่ไม่ขาดสาย. จริงอย่างนั้น สิ่งที่เกิด
ขึ้นเพราะปัจจัยมีรูปเปรียบและเสียงสะท้อนเป็นต้น ย่อมเกิดปรากฏในส่วน
หนึ่งมีส่วนแห่งกระจกและภูเขาเป็นต้น จากปัจจัยมีเสียงก็ก้องข้างหน้า
เป็นต้น. เพราะเหตุนี้ จึงไม่พืงน้อมสิ่งทั้งหมดในที่ทุกอย่างแล. ในข้อนี้
มีความสังเขปเท่านี้. ส่วนความพิสดารมีการวิจารณ์เรื่องของภพอื่นอันให้
สำเร็จอุทาหรณ์เป็นต้นของรูปเปรียบ พืงค้นดูในฎีกากถาวัตถุปรกรณ์เกิด.
ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า บทว่า อธิ ท่านกล่าวหมายเอา กามภพ.
บทว่า หุริ กล่าวหมายเอารูปภพ. บทว่า อุกฺขมฺนฺตเรณ กล่าวหมาย
เอารูปภพ. อาจารย์พวกอื่นกล่าวว่า บทว่า อธิ ได้แก่อายตนะภายใน.
บทว่า หุริ ได้แก่อายตนะภายนอก. บทว่า อุกฺขมฺนฺตเรณ ได้แก่
จิตและเจตสิก. อีกอย่างหนึ่ง อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า บทว่า อธิ
กล่าวว่า ปัจจัยธรรม. บทว่า หุริ กล่าวว่า ปัจจัยุปปีนธรรม ธรรมเกิด
แต่ปัจจัย. บทว่า อุกฺขมฺนฺตเรณ กล่าวว่า บัญญัติธรรม. คำนั้นทั้งหมด
ไม่มีในอรรถกถา. ธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๓ พืงสงเคราะห์ด้วยอาการ ๔

โดยรูปที่จักขุวิญญาณเห็นแล้วเป็นต้น ด้วยคำมีอาทิว่า **ทิฏฺฐเส ทิฏฺฐมตฺตํ ภวิสฺสตี** เมื่อจักขุวิญญาณเห็นรูป ก็เป็นเพียงแต่เห็น อย่างนี้ก่อน ใน
ธรรมเหล่านั้น ท่านแสดงถึงอสุภภาวา ทุกขานุปัสสนา อนิจจานุปัสสนา
และอนัตตานุปัสสนา โดยมุขคือการเว้นจากการยึดถือว่างาม เป็นสุข เป็น
ของเที่ยง และเป็นตัวตนแล. เมื่อว่าโดยสังเขป ท่านกล่าววิปัสสนากับ
วิสุทธิเบื้องต่ำ. ด้วยคำว่า ตโต ตฺวํ พาทิย น เตน นี้ ตรีสถึงมรรค
เพราะประสงค์เอาการตัดกิเลสมีรากะเป็นต้นได้เด็ดขาด. ด้วยคำว่า ตโต
ตฺวํ พาทิย น ตตฺถ ตรีสถึงผลจิต. ด้วยคำว่า เนวิธา เป็นต้น ฟัง
เห็นว่า ตรีสถึงอนุปาทิสถนิพพานธาตุ. เพราะเหตุฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่
อด โข พาทิย ๆ เป ๆ อาสเวหิ จิตฺตํ วิมฺมจฺจตี ดังนี้.

จิตของท่านพาทิยะหลุดพ้นจากอาสวะด้วยการแสดงบทย่อนี้. บทว่า
ดาวเทว ได้แก่ ในขณะที่นั้นนั่นเองไม่ใช่กาลอื่น. บทว่า **อนุปาทาย**
แปลว่า ไม่ยึดมั่น. บทว่า **อาสเวหิ** ความว่า จากามรากะเป็นต้นที่มี
ชื่อว่า อาสวะ เพราะไหลไปคือเป็นไปจากภวัคคพรหมถึงโคตรภู และ
เป็นเหมือนเครื่องหมักดองมีสุราเป็นต้น โดยอรรถว่าหมักไว้นาน. บทว่า
วิมฺมจฺจตี ความว่า หลุดพ้นคือสลัดออก (กามรากะเป็นต้น) ด้วยสมุจเฉท-
วิมุตติและปฏิบัติสัทธวิมุตติ.

ก็ท่านพาทิยะนั้นพอฟังธรรมของพระศาสดาเท่านั้น ชำระศีลให้
หมดจด อาศัยสมาธิจิตตามที่ได้แล้วเริ่มวิปัสสนาเป็นขิปปากิณฺณานุคคฺล ให้
อาสวะทั้งปวงสิ้นไปบรรลุมรรคพร้อมปฏิบัติสัมภิทาขณะนั้นนั่นเอง. ท่าน
ตัดกิเลสจุกกระแสน้ำในสงสาร ทำที่สุดแห่งวัฏทุกข์ทรงร่างกายครั้งสุดท้าย
ถูกรวมดาเป็นไปด้วยปัจจบเวกขณญาณ ๑๕ อย่างตักเตือน จึงทูลขอบวช

กะพระผู้มีพระภาคเจ้า ถูกตรัสถามว่า เธอมีบาตรและจีวรบริบูรณ์แล้ว หรือ กราบทูลว่ายังไม่บริบูรณ์ พระเจ้าข้า ถ้าคับนั้น พระศาสดาตรัสกะเธอว่า ถ้าเช่นนั้น เธอจงแสวงหาบาตรและจีวร ดังนี้แล้วเสด็จหลีกไป เพราะเหตุนี้ จึงกล่าวว่ **อถ โข ภควา ฯ เป ฯ ปกุกามิ ดังนี้**

ได้ยินว่า ท่านพาหิยะนั้น เมื่อกระทำสมณธรรมสิ้น ๒๐,๐๐๐ ปี ในพระศาสนาของพระกัสสปทศพลคิดว่า ธรรมดว่า ภิกษุ เมื่อตนได้ บิัจจยแล้วทำทานตามสมควรจึงฉันด้วยตนจึงควร ดังนี้แล้วไม่ได้ทำการ สงเคราะห์ด้วยบาตรหรือจีวรแม้แก่ภิกษุรูปหนึ่ง. เหตุนี้ ท่านจึงไม่มี อุปนิสัยเอหิภิกขุอุปสัมปทา. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ได้ยินว่า ท่าน เป็นโจรคราวว่างพระพุทเจ้า ผูกมัดธนูตั้งตัวเป็นโจรในป่าเห็นพระ- บิัจเจพุทเจ้าองค์หนึ่ง เพราะความโลภในบาตรและจีวร จึงใช้ธนูยิงท่าน แล้วถือเอาบาตรและจีวรไป ด้วยเหตุนี้ บาตรและจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ จักไม่เกิดแก่ท่าน พระศาสดาทรงทราบดังนั้นแล้ว จึงมิได้ทรงประทาน บรรพชาด้วยเอหิภิกขุแล. แม้ท่านกำลังเที่ยวแสวงหาบาตรและจีวรอยู่ แม้โคตัวหนึ่งวิ่งมาโดยเร็วขวิดให้เธอถึงสิ้นชีวิต ซึ่งท่านหมายกล่าวว่า **อถ โข อจิริปกกนุตตส ภควโต พาหิย ทารุจิริย คาวี ตรณวจฺจมา อธิปติตฺวา ชีวิตา โวโรเปติ** ครั้งนั้นแล เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ หลีกไปไม่นาน แม้โคลูกอ่อนขวิดท่านพาหิยทารุจิริยะให้ล้มลงสิ้นชีวิต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อจิริปกกนุตตส** แปลว่า เมื่อพระผู้มี- พระภาคเจ้าเสด็จหลีกไปไม่นาน. บทว่า **คาวี ตรณวจฺจมา** ได้แก่ นาง- ยักษิณีแปลงเป็นแม่โคลูกอ่อน. บทว่า **อธิปติตฺวา** ได้แก่ กดจีคือย่ำยี. บทว่า **ชีวิตา โวโรเปติ** ความว่า แม้โคนั้น ให้เกิดจิตก่อเวรขึ้นด้วย

เหตุเพียงได้เห็น เพราะได้ความอาฆาตในอัธยาศัยก่อนจึงเอาเขาขวิดให้สิ้นชีวิต.

พระศาสดาทรงบาตรแล้วเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้วพร้อมภิกษุจำนวนมากเสด็จออกจากนคร ทอดพระเนตรเห็นท่านพาหิยะตกอยู่ที่กองหยากเยื่อ ทรงบัญชาภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอยืนอยู่ที่ประตูเรือนหลังหนึ่งช่วยกันนำเตียงออกมา นำร่างนี้ออกไปจากนครทำฌาปนกิจก่อนสถูปไว้. ภิกษุทั้งหลายได้ทำอย่างนั้น. ก็แลครั้งนั้นทำแล้วไปยังวิหารเฝ้าพระศาสดากราบทูลกิจที่ตนทำแล้ว จึงทูลถามถึงอภิสมปรายภพของท่านพาหิยะ. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสบอกแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า ท่านพาหิยะปรินิพพานแล้ว. ภิกษุทั้งหลายทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงตรัสบอกว่า ท่านพาหิยะทวารุจิริยะบรรลुพระอรหัตแล้วหรือ ท่านบรรลुพระอรหัตที่ไหน. และเมื่อตรัสว่า ในเวลาที่ฟังธรรมของเรา พวกภิกษุจึงทูลถามว่า ก็พระองค์แสดงธรรมแก่ท่านในเวลาไหน. พระศาสดาตรัสว่า เมื่อเรากำลังบิณฑบาตยืนอยู่ระหว่างถนนวันนี้เอง. ภิกษุทั้งหลายทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมที่พระองค์ขึ้นตรัสในระหว่างถนนนั้นมีประมาณน้อย ท่านทำคุณวิเศษให้เกิดด้วยเหตุเพียงเท่านั้นได้อย่างไร. พระศาสดาเมื่อทรงแสดงว่า ภิกษุทั้งหลาย เธออย่าประมาณธรรมของเรามีน้อยหรือมาก แม้กาลที่ตั้งหลายพันแต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ไม่ประเสริฐเลย ส่วนบทคาถาแม้บทเดียวซึ่งประกอบด้วยประโยชน์ยังประเสริฐกว่า จึงตรัสคาถานี้ในธรรมบทว่า

สหุสมปิ เจ คาลา อนตุลปทสญหิตา

เอกั คาลาปทั เสยโย ยั สุตฺวา อุปสมฺมตฺติ.

**ถ้าคาถาแม่ตั้งพัน แต่ประกอบด้วยบทอันไม่เป็น
ประโยชน์ บทคาถาบทเดียวซึ่งบุคคลฟังแล้วยอม
สงบระงับได้ยิ่งประเสริฐกว่า ดังนี้.**

เมื่อทรงแสดงว่า เธอเป็นผู้ควรแก่การบูชาด้วยเหตุเพียงปริณิพพาน
อย่างเดียวก็น่าไม่ โดยที่แท้เธอเป็นผู้สมควรแก่การบูชาแม่ด้วยภาวะอัน
เลิศกว่าภิกษุสาวกของเราผู้เป็นจิปปาภิญญา จึงทรงสถาปนาท่านไว้ใน
เขตทักคะว่า ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุสาวกผู้เป็นจิปปาภิญญา ท่าน
พาหิยทารุจิริยะเป็นเลิศ ซึ่งท่านหมายกล่าวไว้ว่า **อด โข ภควา สาวตถุณิย
ปิณฑาย จริตฺว ๆ เป ๆ ปริพิพฺพุโต ภิกฺขเว พาหิโย ทารุจิริโย** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปัจฉนฺนาคฺคฺตํ** ได้แก่ หลังจากเสวยพระ-
กระยาหารเสร็จแล้ว. บทว่า **ปิณฑปาทปฏิกฺกนฺโต** ได้แก่ เสด็จกลับ-
จากทรงบิณฑบาต. แม้ทั้งสองบท ท่านก็อธิบายว่า เสวยพระกระยาหาร
เสร็จแล้ว. บทว่า **นิหริตฺวา** ความว่า ให้นำออกไปภายนอกพระนคร. บท
ว่า **ฉนฺนเปถ** แปลว่า จงทำฌาปนกิจ. บทว่า **ธูปญฺจสุตฺถ กโรถ** ความว่า
และจงนำสรีระธาตุของท่านพาหิยะมาทอพระเจดีย์ไว้. ในข้อนั้น พระองค์
ตรัสเหตุไว้ดังนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพื่อนสหธรรมจารีของพวกเธอ
ปริณิพพานแล้ว. ข้อนั้นมีอธิบายว่า ท่านพาหิยะนั้นได้ประพาศธรรมคือ
ข้อปฏิบัติมีอิศิลเป็นต้น ที่พวกเธอประพาศแล้วและกำลังประพาศอยู่ที่
ชื่อว่าพรหม เพราะอรรถว่าประเสริฐ ได้ประเสริฐเสมอกับพวกเธอ
เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า สหธรรมจารี ได้ทำกาละแล้วตามปกติแห่งมรรณกาล
เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า พวกเธอจงเอาเพียงหามสรีระ

ของท่านไปทำฌापณกิจ และก่อสถูปของท่านไว้. บทว่า **ตสฺส กา คติ** ความว่า บรรดาคติทั้ง ๕ ท่านมีคติอุปบัติภพเป็นอย่างไร. อนึ่ง บทว่า คติ แปลว่าบังเกิด อธิบายว่า คติของท่านตกลงอย่างไรว่าเป็นพระอริยะ หรือปุถุชน. บทว่า **อภิสมฺปฺราโย** ได้แก่ ท่านละไปแล้วเกิดในภพหรือดับในภพ. ว่าโดยอรรถ เป็นอันทรงประกาศว่าท่านปรินิพพานด้วยการตรัสสั่งสร้างสถูปไว้ ก็จริง แต่ถึงกระนั้น เหล่าภิกษุผู้ไม่รู้ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นก็จะทูลถามว่า คติของท่านเป็นอย่างไร หรือผู้ประสงค์จะให้ทำให้ปรากฏชัด จึงทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนั้น.

บทว่า **ปณฺฑิโต** โดยความว่า ชื่อว่าบัณฑิต เพราะไป คือดำเนินไป ได้แก่เป็นไปด้วยปัญญา ชื่อว่าปัญฑะ เพราะบรรลุด้วยปัญญาอันสัมปยุตด้วยอรหัตมรรค. บทว่า **ปจฺจปาที** แปลว่า ดำเนินไปแล้ว. บทว่า **ธมฺมสฺส** ได้แก่ โลกุตตรธรรม. บทว่า **อนุชฺชมํ** ได้แก่ ธรรมคือปฏิบัติที่มีศีลวิสุทธิเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ธมฺมสฺส** ได้แก่ นิพพานธรรม. บทว่า **อนุชฺชมํ** ได้แก่ ธรรมคืออริยมรรคและอริยผล. บทว่า **น จ มํ ธมฺมาธิกรณํ** ความว่า ก็เหตุแห่งการแสดงธรรม ไม่ทำเราให้ลำบาก เพราะปฏิบัติตามที่ทรงพร้าสอน. จริงอยู่ ท่านฟังธรรมหรือเรียนกรรมฐานในสำนักของพระศาสดา ไม่ปฏิบัติธรรมตามที่ทรงพร้าสอน ชื่อว่า ทำพระศาสดาให้ทรงลำบาก ซึ่งท่านหมายกล่าวไว้ว่า

วิหีสฺสณฺณิ ปคฺคณฺ น ภาสี

ธมฺมํ ปณฺธิตํ มนุเชตุ พุรฺหุเม

เรามีความสำคัญในความลำบาก จึงไม่กล่าวธรรม

ให้คล่องแคล่ว ให้ประณีต ในหมู่ชน ในหมู่พรหม.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **น จ มัม ฌมมาธิกรณ** ความว่า จะเป็นเหตุแห่งธรรมนี้ก็หาไม่ได้. ท่านอธิบายคำนี้ไว้ว่า ชื่อว่า ไม่ทำเราให้ลำบาก เพราะปฏิบัติศาสนธรรมของเรานี้ด้วยดี อันเป็นเหตุนำสรรพสัตว์ออกจากวิภูทุกข์. ก็ผู้ปฏิบัติชั่ว ทำลายศาสนธรรม ชื่อว่าให้การประหารสรีระคือธรรมของพระศาสดา. แต่ท่านพาหิยะนี้ทำสมาธิปฏิบัติให้ถึงที่สุดแล้ว ปรีณิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ. ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสว่า **ปรีณิพพุโต ภิกขเว พาหิโย ทารุจิริโย.**

บทว่า **เอตมตฺถัม วิทิตฺวา** ความว่า ทรงทราบว่าจะพาหิยะเถระ ปรีณิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ และว่าคดีของพระชีนาสพทั้งหลายผู้ปรีณิพพานแล้วเช่นนั้นอันคนจำนวนมากรู้ได้ยาก โดยอาการทั้งปวง. บทว่า **อิมิ อุทานิ** ได้แก่ ทรงเปล่งอุทานอันแสดงอานุภาพแห่งปรีณิพพานอันไม่ประคิษฐานอยู่แล้วนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยตฺถ** ความว่า อาไปธาตุ ปฐวีธาตุ เตโชธาตุ และวาโชธาตุไม่หยั่งลงคือไม่ประคิษฐานอยู่ในนิพพานธาตุใด. เพราะเหตุไร? เพราะพระนิพพานมีสภาวะเป็นอสังขตธรรม. จริงอยู่ แม้สิ่งเล็กน้อยแห่งสังขตธรรมก็ไม่มีในพระนิพพานนั้น. บทว่า **สุกฺกา** ความว่า ดาวพระเคราะห์และดาวนักษัตรอันได้ชื่อว่า สุกกะ เพราะมีรัศมีขาว ไม่ใช่ช่วงคือไม่สว่างไสว. บทว่า **อาทิจฺโจ นปฺปกาสติ** ความว่า แม้พระอาทิตย์อันสามารถแผ่แสงสว่างไปขณะเดียว ๓ ทวีป ก็ไม่แผดแสงด้วยอำนาจรัศมี. บทว่า **น ตตฺถ จนฺทิมมา ภาติ** ความว่า แม้เมื่อพระอาทิตย์มีรัศมีแรงกล้า ฝ่ายพระจันทร์มีรัศมีเยือกเย็นนำใคร่ ก็ไม่รุ่ง-

โรจน์ เพราะกำจัตริศมีอันสว่างของตน เหตุที่ไม่มีในพระนิพพานนั้น.
พระองค์ตรัสว่า **ตโม ตตฺถ น วิชฺชติ** ความมืดไม่มีในพระนิพพาน
นั้น ดังนี้ ทรงหมายเอาความสงสัยว่า ถ้าพระจันทร์และพระอาทิตย์ไม่มี
ในพระนิพพานนั้นไซ้ พระนิพพานนั้นก็จะมีมืดมืดทีเดียว คุจโลกันต-
นรก. จริงอยู่ เมื่อรูปมี ความมืดก็มี. บทว่า **ยทา จ อตฺตนา เวทิ**
มุณี โมนน พฺราหฺมโณ ความว่า พราหมณ์ผู้เป็นพระอรียสาวก ซึ่ง
ได้นามว่ามุณี เพราะประกอบด้วยมรรคญาณอันได้ชื่อว่าโมณะ เพราะรู้
สัจจะ ๔ และประกอบด้วยโมเนยปฏิบัติปทาทางกายเป็นต้น ละอาการมีการ
ฟังตาม ๆ กันมาเป็นต้นด้วยตนคือตนเอง ในขณะที่อรหัตมรรค ในกาลใด
คือในเวลาใดด้วยปฏิบัติญาณ กล่าวคือโมณะนั้นนั่นเองแหละรู้ ก็รู้แจ้ง
พระนิพพานกระทำให้ประจักษ์แก่ตน. ปาฐะว่า **อเวทิ** ดังนี้ก็มี. อธิบาย
ว่าได้รับรู้ทั่วถึง. ศัพท์ว่า **อถ** ในคำว่า **อถ รูปา อรูปา จ สุขทุกฺขา ปมฺจฺจติ**
แปลว่า ภายหลังแต่การตรัสรู้พระนิพพานนั้น. บทว่า **รูปา** ได้แก่รูป-
ธรรม. ด้วยบทว่ารูปานั้น เป็นอันท่านถือเอาปัจจุโวการภพและเอกโว-
การภพ. บทว่า **อรูปา** ได้แก่อรูปธรรม. ด้วยบทว่าอรูปานั้น เป็นอันท่าน
ถือเอาอรูปภพ เพราะไม่เจือปนกับรูปที่เรียกว่า จตุโวการภพก็มี. บทว่า
สุขทุกฺขา ความว่า จากวัฏฏะแม้ที่มีทั้งสุขทั้งทุกข์อันเกิดขึ้นในที่ทุกแห่ง.
อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **รูปา** ได้แก่ เพราะปฏิสนธิในรูปโลก. บทว่า **อรูปา**
ได้แก่ เพราะปฏิสนธิในอรูปโลก. บทว่า **สุขทุกฺขา** ได้แก่เพราะปฏิสนธิ
ในกามาวจรภูมิ. จริงอยู่ กามภพมีทั้งสุขและทุกข์เจือปนกัน. พราหมณ์นั้น
ย่อมพ้นจากวัฏฏะแม้ทั้งสิ้นนั้นโดยสิ้นเชิงทีเดียว ด้วยประการฉะนี้แล.

พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 160

แม้ด้วยคาถา ๒ คาถา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า พระ-
นิพพานเห็นปานนี้ เป็นคติแห่งพาทิยะผู้เป็นบุตรของเราแล.

จบอรรถกถาพาทิยสูตรที่ ๑๐

จบโพธิวัตรกรรมนาที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมโพธิสูตร ๒. ทุตติยโพธิสูตร ๓. ตติยโพธิสูตร ๔. อชปาล-
นิโครธสูตร ๕. เถรสสูตร ๖. มหากัสสปสูตร ๗. ปาวาสสูตร ๘. สังกามชิ-
สูตร ๙. ชฎิลสูตร ๑๐. พาทิยสูตร และอรรถกถา.

มัจฉลินทวารรคที่ ๒

๑. มัจฉลินทสูตร

ว่าด้วยความสุขที่ยอดเยี่ยมในโลก

[๕๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ใหม่ๆ ประทับอยู่ที่ควงไม้ มัจฉลินท์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขด้วยบัลลังก์อันเดียวตลอด ๗ วัน สมัยนั้น อกาลเมฆใหญ่เกิดขึ้นแล้ว ฝนตกพรำตลอด ๗ วัน มีลมหนาวประทุษร้าย ครั้งนั้นแล พญามัจฉลินทนคราษออกจากที่อยู่ของตน มาวงรอบพระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยขนดหาง ๗ รอบ แผ่พังพานใหญ่เบื้องบนพระเศียรด้วยตั้งใจว่า ความหมายอย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาคเจ้า ความร้อนอย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาคเจ้า สัมผัสแห่งเหลือบยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานอย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นพอล่วงสี่ปาคานั้นไป พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากสมาธินั้น ครั้งนั้น พญามัจฉลินทนคราษทราบบว่า อากาศโปร่ง ปราศจากเมฆแล้วจึงคลายขนดหางจากพระกายพระผู้มีพระภาคเจ้า นิรมิตเพศของตนยืนอยู่เฉพะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ประนมอัญชลินมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

วิเวกเป็นสุขของผู้ยินดี มีธรรมอันดับแล้ว

พิจารณาเห็นอยู่ ความไม่เบียดเบียน คือ ความ

ตำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็นสุขในโลก ความเป็นผู้

มีราคะไปปราศแล้ว คือ ความก้าวล่วงซึ่งกาม

ทั้งหลายเสียได้ เป็นสุขในโลก ความนำออกซึ่ง

อัสมิมานะเสียได้ นี้แลเป็นสุขอย่างยิ่ง.

จบมัจฉลินทสูตรที่ ๑

มัจฉลินทวรรคที่ ๒

อรรถกถามัจฉลินทสูตร

มัจฉลินทวรรค สูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

ต้นจิกท่านเรียกว่า มัจฉลินท์ ในคำว่า มัจฉลินทมูล นี้ มัจฉลินท์ นั้น ท่านเรียกว่า นิจุละ ดังนี้ก็มี, ที่ใกล้ต้นมัจฉลินท์นั้น. แต่อาจารย์ บางพวกกล่าวว่า บทว่า มุจโล เป็นชื่อของต้นไม้ นั้น, แต่บทว่า มุจโล นั้น ท่านกล่าวว่า มัจฉลินท์ เพราะเป็นไม้ใหญ่ที่สุดในป่า.

บทว่า มหาอกาลเมโฆ ได้แก่ มหาเมฆที่เกิดขึ้นในเมื่อยังไม่ถึง ฤดูฝน. จริงอยู่ มหาอกาลเมฆนั้นเกิดขึ้นเต็มห้องจักรวาลทั้งสิ้น ในเดือน สุกท้ายของคิมหันตฤดู. บทว่า สตตาทหททลิกา ความว่า เมื่อมหาอกาล-เมฆนั้นเกิดขึ้นแล้ว ได้มีฝนตกไม่ขาดตลอด ๗ วัน. บทว่า สิวาททททินี ความว่า ก็ฝนตกพรำตลอด ๗ วันนั้น ได้ชื่อว่า ทททินี เพราะเป็นวันที่ ลมหนาวเจือด้วยเมฆฝนพัดวนเวียนไปรอบ ๆ ประทุษร้ายแล้ว.

* พระสูตรเป็น มัจฉลินทสูตร อรรถกถาเป็น มัจฉลินทสูตร.

บทว่า มุจลินฺโท นาม นาคราชา ได้แก่ พระยานาคผู้มีอานุภาพมาก บังเกิดในนาคภพอยู่ภายใต้สระโบกขรณี ใกล้ต้นมุจลินท์นั้นแหละ. บทว่า สกภวานา แปลว่า จากภพนาคของตน. บทว่า สตุตฺตกฺขตุตฺต โภเคหิ ปริกฺขิปิตฺวา ความว่า เขาขนาดแห่งร่างของตนล้อมพระกายพระผู้มีพระภาคเจ้า ๗ รอบ. บทว่า อูปริมุทฺธนิ มหนตฺตฺต ฝณฺ วิหจฺจ ความว่า แผ่พังพานใหญ่ของตนเบื้องบนส่วนพระเศียรของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ปาฐะว่า ฝณฺ กริตฺวา ดังนี้ก็มี. อรรถกถานั้นแหละ.

ได้ยินว่า พระยานาคนั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ โคนไม้ใกล้ภพของเรา และฝนพรำตลอด ๗ วันนี้ยังเป็นไปอยู่ ควรจะได้ที่พักสำหรับพระองค์. พระยานาคนั้นเมื่อไม่สามารถจะนิรมิตปราสาทอันแล้วด้วยรัตนะ ๗ ก็คิดว่า เมื่อเราทำอย่างนี้จักชื่อว่าไม่ได้ยียดกายให้เป็นสาระ เราจักทำความชวนชวายเป็นถวายแก่พระทศพล จึงนิรมิตกายให้ใหญ่ ใช้ขนดล้อมพระศาสดา ๗ รอบแล้วแผ่พังพานไว้ในเบื้องบน. ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาชั้นแรกว่า ภายในวงล้อมมีขนาดเท่าห้องภัณฑาคารที่เก็บของในโลหปราสาท. แต่ในอรรถกถามัชฌิมนิกายท่านกล่าวไว้ว่า มีขนาดเท่าภายใต้โลหปราสาท. ได้ยินว่า พระยานาคมีอริยาศัยดังนี้ว่า พระศาสดาจักประทับอยู่ด้วยอิริยาบถที่ทรงมุงมาดปรารธนา. ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งอยู่ตามเดิมนั้นแหละ ยับยั้งอยู่สัปดาห์หนึ่ง. ก็ที่นั่นได้เป็นประหนึ่งกุฎาคาร มีหน้าต่างปิดมิดชิดประตุมิถีมสลักสนิหิตี. คำมีอาทิว่า มา ภควนฺตฺตํ สีตํ เป็นคำแสดงเหตุที่พระยานาคนั้นทำอย่างนั้น. จริงอยู่ พระยานาคนั้นคิดว่า ขอความหนาว ความร้อน สัมผัสแห่งเหลือบเป็นต้น อย่าเบียดเบียนพระผู้มี-

พระภาคเจ้าเลย จึงได้กระทำอย่างนั้นอยู่. ในการกระทำอันนั้น เฉพาะ ความร้อนย่อมไม่มี เพราะฝนตกพรำตลอด ๗ วัน ก็จริง ถึงอย่างนั้น ถ้าฝนขาดเม็ดเป็นระยะ ๆ ความร้อนก็จะพึงมี ความร้อนเมื่อนั้น ก็อย่า ได้เบียดเบียนเลย เพราะฉะนั้น พระยานาคนั้นก็เป็นอย่างนั้นก็ควรแล้ว. แต่ในข้อนี้ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ศัพท์ว่า อุณหะ ความร้อน เป็นการระบุถึงเหตุในการเอาขนดล้อมให้ไฟบุลย์กว้างขวาง. ก็เมื่อทำวง ล้อมของขนดเล็ก ไออุ่นอันเกิดจากร่างของพระยานาคจะพึงเบียดเบียน พระผู้มีพระภาคเจ้า แต่เพราะกระทำวงขนดกว้างขวาง ความร้อนเช่นนั้น ก็เบียดเบียนไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระยานาคจึงได้ทำเช่นนั้นอยู่.

บทว่า วิทุธึ แปลว่า ปลอดภัย. อธิบายว่า ชื่อว่าอยู่ห่างไกล เพราะปราศจากเมฆ. บทว่า วิคตพลาหัง แปลว่า ปราศจากเมฆ. บทว่า เทวํ ได้แก่ อากาศ. บทว่า วิทิตฺตรา ได้แก่ รู้ว่า บัดนี้ อากาศปราศจาก เมฆ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่มีอันตรายจากวิโรธิปัจจัย มีความหนาวเย็น เป็นต้น. บทว่า วินิเวเสตุวา แปลว่า คลายขนดแล้ว. บทว่า สกวรรณํ ได้แก่ รูปนาคของตน. บทว่า ปฏิสฺหริตุวา ได้แก่ ให้หายไปแล้ว. บทว่า มาณวกวรรณํ ได้แก่ รูปกุมารน้อย.

บทว่า เอตมตฺถํ ความว่า รู้ความนี้โดยอาการที่พึงว่า ความสุข เท่านั้น ย่อมมีในที่แห่งใดแห่งหนึ่งแก่ผู้เสวยสุขอันเกิดแต่วิเวก. บทว่า อิมํ อุทานํ ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้อันแสดงถึงอานุภาพแห่งความสุข อันเกิดแต่วิเวก. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุโข วิเวโก ได้แก่ อุปริ- วิเวก กล่าวคือพระนิพพานเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุข. บทว่า ตุฏฺฐสฺส

ได้แก่ ผู้ยินดีด้วยสันโดษในจตุมรรคญาณ. บทว่า **สุตธมมุตฺต** ได้แก่ ผู้มีธรรมอันพระองค์ทรงประกาศแล้ว คือปรากฏแล้ว. บทว่า **ปสฺสโต** ได้แก่ ผู้เห็นวิเวกนั้น หรือสิ่งที่เชื่อว่าจะพึงเห็นอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ด้วยญาณจักขุที่บรรลุด้วยกำลังแห่งวิริยะของตน. บทว่า **อพฺยาปชฺฌ** ได้แก่ ภาวะอันไม่กำเริบ. ด้วยบทว่า **อพฺยาปชฺฌ** นั้น พระองค์ทรง แสดงถึงส่วนเบื้องต้น มิเมตตาเป็นอารมณ์. บทว่า **ปาณญฺเตสุ ลโย** ความว่า และความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย คือความไม่เบียดเบียน เป็นเหตุนำมาซึ่งความสุข. ด้วยบทว่า **ปาณญฺเตสุ ลโย** นี้ พระองค์ทรง แสดงถึงส่วนเบื้องต้น อันมีกรุณาเป็นอารมณ์. บทว่า **สุขา วิราคตา โลก** ความว่า แม้ความเป็นผู้ปราศจากราคะ เป็นเหตุนำมาซึ่งความสุขในโลก. ถามว่า เช่นไร? ตอบว่า เพราะผ่านพ้นกามทั้งหลายได้ อธิบายว่า แม้ความเป็นผู้ปราศจากราคะที่ท่านเรียกว่า การผ่านพ้นกามทั้งหลาย เป็นเหตุนำมาซึ่งความสุข. ด้วยคำว่า **กามานํ สมตฺกฺกโม** นี้ พระองค์ตรัสหมายอนาคามิมรรค. ก็ด้วยคำว่า **อสุมิมานสุตฺต วินโย** นี้ พระองค์ตรัสหมายเอาพระอรหัต. จริงอยู่ พระอรหัตตรัสว่า **อสุมิมานสุตฺต ปฏิปสฺสทุทฺธิวินโย** การกำจัดอสมิมานะด้วยปฏิบัติสัทธา. ก็ชื่อว่าความสุขอันยิ่งไปกว่านี้ ย่อมไม่มี. เพราะเหตุนั้น จึงตรัสว่า **เอตํ เว ปรมํ สุขํ** บทนี้แล เป็นสุขอย่างยิ่ง. พระองค์ทรงยึดเอายอดแห่งเทศนาด้วยพระอรหัต ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถามุจลินทสูตรที่ ๑

๒. ราชสูตร

ว่าด้วยพระราชวงศ์ไหนมีสมบัติมากกว่ากัน

[๕๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล เมื่อภิกษุมากด้วยกันกลับจากบิณฑบาตภายหลังภัตแล้ว นั่งประชุมกันในศาลาเป็นที่บำรุง เกิดสนทนาขึ้นในระหว่างว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย บรรดาพระราชาสองพระองค์นี้ คือพระเจ้าแผ่นดินมคธจอมทัพพระนามว่าพิมพิสารก็ดี พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ดี องค์กรไหนหนอแลมีพระราชทรัพย์มากกว่ากัน มีโภคสมบัติมากกว่ากัน มีห้องพระคลังมากกว่ากัน มีแวนแคว้นมากกว่ากัน มีพาหนะมากกว่ากัน มีกำลังมากกว่ากัน หรือมีอานุภาพมากกว่ากัน การสนทนาในระหว่างของภิกษุเหล่านั้นค้ำเพียงนี้ ครั้งนั้นแล เวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่หลีกเร้น เสด็จเข้าไปยังศาลาเป็นที่บำรุง ประทับนั่งบนอาสนะที่บุคคลปูลาดไว้ ครั้นแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เธอทั้งหลายนั่งประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ การสนทนาในระหว่างของเธอทั้งหลายที่ยังค้ำอยู่เป็นอย่างไร ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส เมื่อข้าพระองค์ทั้งหลายกลับจากบิณฑบาตภายหลังภัตแล้ว นั่งประชุมกันในศาลาเป็นที่บำรุง เกิดสนทนากันขึ้นในระหว่างว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย บรรดาพระราชาสองพระองค์นี้คือพระเจ้าแผ่นดินมคธจอมทัพพระนามว่าพิมพิสารก็ดี พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ดี องค์กรไหนหนอแลมีพระราชทรัพย์มากกว่ากัน มีโภคสมบัติมากกว่ากัน

มีท้องพระคลังมากกว่ากัน มีแวนแคว้นมากกว่ากัน มีพาหนะมากกว่ากัน มีกำลังมากกว่ากัน มีฤทธิ์มากกว่ากัน หรือมีอานุภาพมากกว่ากัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ การสนทนาในระหว่างของข้าพระองค์ทั้งหลายนี้แล ค้างอยู่เพียงนี้ ก็พอดีพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาถึง พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การที่เธอทั้งหลายพึงกล่าวถ้อยคำเห็นปานนี้นั้น ไม่สมควรแก่เธอทั้งหลายผู้เป็นกุลบุตร ออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาเลย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายประชุมกันแล้ว ควรทำเหตุสองประการ คือ ธรรมมีกถา หรือคุศณิภาพอันเป็นของพระอริยะ.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

กามสุขในโลกและทิพยสุข ย่อมไม่ถึงเสียที่ ๑๖

[ที่จำแนกออก ๑๖ หน] แห่งสุขคือความสิ้นตัณหา.

จบราชสูตรที่ ๒

อรรถกถาราชสูตร

ราชสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า สมฺพหุลานํ ความว่า โดยสำนวนพระวินัยภิกษุ ๓ รูป เรียกว่า สัมพหุลา, เลยจากนั้น เรียกว่าสงฆ์. แต่โดยสำนวนพระสูตร ๓ คนก็คงเรียกว่า ๓ คนนั่นเอง ถัดจากนั้น เรียกว่า สัมพหุลา. เพราะฉะนั้น แม้ในที่นี้ ว่าโดยสำนวนพระสูตรพึงทราบว่าเป็น สัมพหุลา. บทว่า อุปลุฏฺฐานสาลาหิ ได้แก่ ในมณฑปอันเป็นที่ประชุมฟังธรรม. จริงอยู่

ธรรมสถานนั้นท่านเรียกว่า อุปัฏฐานศาลา เพราะเป็นที่ที่พวกภิกษุกระทำ
อุปัฏฐากพระตถาคตผู้เสด็จมาแสดงธรรม. อีกอย่างหนึ่ง ศาลาก็ดี มณฑป
ก็ดี ซึ่งเป็นที่ที่เหล่าภิกษุวินิจฉัยวินัยแสดงธรรม ประชุมธรรมสากัจฉา
และเป็นที่เข้าไปประชุมตามปกติโดยการประชุมกัน ท่านก็เรียกว่า อุปัฏ-
ฐานศาลา เหมือนกัน. จริงอยู่ แม้ในที่นั้น ก็เป็นอันพระองค์ทรงบัญญัติ
พระพุทธศาสนาเป็นนิตยที่เดียว. จริงอยู่ ข้อนี้เป็นจารีตของเหล่าภิกษุใน
สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่. บทว่า **สนุนิสนุนาน** ได้แก่ นั่ง
ประชุมโดยการนั่ง. บทว่า **สนุนิปติดาน** ได้แก่ผู้ประชุมกัน โดยมาจาก
ที่นั่นๆ แล้วประชุม. อีกอย่างหนึ่ง ผู้ประชุมโดยมุ่งเอาพระพุทธศาสนา
เป็นหลัก แล้วนั่งประชุมกันโดยเคารพ เพื่อให้เกิดความเอื้อเฟื้อ เหมือน
ประชุมอยู่เฉพาะพระพักตร์พระศาสดา คือ เพราะมีอชยาศัยเสมอกันจึง
ประชุมตามอชยาศัยแห่งกันและกัน และด้วยการตกลงกันด้วยดีโดย
ชอบ. ด้วยบทว่า **อัย** ท่านแสดงถึงคำที่กำลังกล่าวอยู่ในขณะนี้. บทว่า
อนฺตรากถา ได้แก่ ถ้อยคำอันหนึ่ง คืออย่างหนึ่งในระหว่างกิจ มีมนสิการ-
กรรมฐาน อุเทศ และการสอบถามเป็นต้น, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า
อันตรากถา เพราะเป็นไปในระหว่างแห่งสุคติวาทที่ได้ในเวลาเที่ยงวัน
และในระหว่างการฟังธรรมที่จะฟังได้ในเวลาเย็น, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า
อันตรากถา เพราะเป็นคาถาอย่างหนึ่ง คืออันหนึ่ง ที่เป็นไปในระหว่าง
แห่งสมณสมาจารนั่นเอง. บทว่า **อุทปาติ** แปลว่า เกิดขึ้นแล้ว.

บทว่า **อิเมถ** **ทฺวินฺน** **ราชุน** เป็นฉกฺฉวีวิภคฺติ ใช้ในอรรถนิตถารณะ.
ในคำว่า **มหทฺชนฺตโร** ว่าเป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ชื่อว่า มีทรัพย์
มาก เพราะผู้นั้นมีทรัพย์มาก กล่าวคือสะสมรัตนะทั้ง ๗ ผังไว้ในแผ่นดิน,

ชื่อว่า ผู้มีทรัพย์มากกว่า เพราะบรรดาราชทั้งสององค์ องค์นี้มีทรัพย์
อย่างยิ่ง. วาศัพท์เป็นวิกัปิตละ. แม้ในบทที่เหลือก็เช่นนี้เหมือนกัน.
ส่วนความแปลกกันมีดังนี้ ชื่อว่า ผู้มีโภคะมาก เพราะผู้นั้นมีโภคะมาก
คือมีเครื่องบริโภคมาก โดยมีทุนทรัพย์เครื่องใช้สอยเป็นนิจ ชื่อว่า มี
คลังมาก เพราะมีคลังมาก โดยมีรายได้เข้าทุกวัน. ส่วนอาจารย์อีกพวก
หนึ่งกล่าวว่า ทรัพย์อันเป็นวัตถุที่หวงแหนอันต่างโดยประเภทแห่งแก้วมณี
ทรัพย์อันเป็นสาระ ทรัพย์อันเกิดจากกระพี้ และทรัพย์อันเกิดจากพุ่มไม้
เป็นต้น อันนำรายได้เข้าทุกวัน ทรัพย์นั้นแหละ เขาเก็บไว้ในห้องอัน
เป็นสาระเป็นต้น ชื่อโกสะ. **แก้วมณี ๒๔** อย่าง คือ วชิระ มหานิละ
อินทนิล มรกต ไพฑูรย์ ปทุมราค (ทับทิม) ปุสสราก (บุษราคัม)
กักเกตนะ สุกากะ วิมลละ โลหิตังกะ ผลึก ประพาพ โชติรส โคมุตตกะ
โคเมทกะ โสคันธิกะ มุกดา สังข์ อัญชนมูละ ราชาวัฏฏะ อมตังสกะ
สัสสกะ และพราหมณี ชื่อว่า มณี. โลหะ ๗ ชนิด และกหาปณะ ชื่อว่า
ทรัพย์เป็นสาระ. วัตถุต่าง ๆ มีที่นอน เครื่องนุ่งห่ม และผ้าแดงเป็นต้น
ชื่อว่า เผกกุ. รุกขชาติต่าง ๆ มี ไม้จันทน์ กฤษณา หญ้าฝรั่น กลัมพัก
และการบูรเป็นต้น ชื่อว่า คุมพะ. ในบทเหล่านั้น ด้วยอาทิศัพท์อันเป็น
บทแรก ท่านสงเคราะห์วัตถุทั้งหมดอันเป็นเครื่องอุปโภค บริโภคของ
เหล่าสัตว์ ตั้งต้นแต่ชนิดธัญชาติ อันต่างด้วยบุพพัตถชาติ มีข้าวสาลี
เป็นต้น และอปรินชาติ มีถั่วเขียวและถั่วราชมายเป็นต้น. ชื่อว่า
มหาวิชิตะ เพราะท่านมีแวนแคว้นคือประเทศใหญ่. ชื่อว่า มหาวาหนะ
เพราะท่านมีพาหนะมาก มีช้างและม้าเป็นต้น. ชื่อว่า มหัพพะละ เพราะ
ท่านมีกำลังกองทัพ และกำลังคือเรี่ยวแรงมาก. ชื่อว่า มหิททิกะ เพราะ

ท่านมีฤทธิ์มากอันสำเร็จด้วยบุญกรรม กล่าวคือ ความสำเร็จตามที่
ประสงค์. ชื่อว่า มหานุภาวะ เพราะท่านมีอำนาจมาก กล่าวคือเดช
หรือความอุตสาหะ มีมนต์ ความเป็นใหญ่ และความสามารถ. ก็บรรดา
บทเหล่านั้น ด้วยบทที่ ๑ เป็นอันพระราชทานเหล่านั้นทรงประกาศอวยสัมปทา
(ความสมบูรณ์ด้วยรายได้). ด้วยบทที่ ๒ ประกาศถึงความสมบูรณ์ด้วย
เครื่องอุปกรณ์อันวิจิตร. ด้วยบทที่ ๓ ประกาศถึงความสมบูรณ์ด้วยทรัพย์
สมบัติ, ด้วยบทที่ ๔ ประกาศถึงความสมบูรณ์ด้วยชนบท, ด้วยบทที่ ๕
ประกาศถึงความสมบูรณ์ด้วยยานพาหนะ, ด้วยบทที่ ๖ ประกาศถึงอิตต-
สมบัติกับบริวารสมบัติ, ด้วยบทที่ ๗ ประกาศถึงบุญสมบัติ, ด้วย
บทที่ ๘ ประกาศถึงความเป็นผู้มีอำนาจ. เพราะเหตุนี้ ปกติสัมปทา
ที่พระราชทานทั้ง ๘ อย่าง คือ สามิสมบัติ อำมาตย์สมบัติ เสนา-
สมบัติ รัฐสมบัติ วิภาวสมบัติ มิตรสมบัติ และทุกตสมบัติ ทั้งหมดนั้น
จึงทราบว่าคุณแสดงไว้แล้วตามสมควร.

ชื่อว่า ราชา เพราะทำให้บริษัทยินดีด้วยสังกหัตถุ ๔ มีทาน
เป็นต้น. ชื่อว่า มากโร เพราะท่านเป็นอิสระของชนชาวมคธ. ชื่อว่า
เสนियो เพราะประกอบด้วยกองทัพใหญ่ หรือเพราะมีโคตรเนื่องมาจาก
แม่ทัพ. ทองคำท่านเรียกว่า พิมพิ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า พิมพิสาร
เพราะมีสีดังทองอันเป็นสาระ. ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า พระ-
ราชานั้นมีชื่ออย่างนั้นแหละ. ชื่อว่า ปเสนทิ เพราะชนะปัจฉามิตร คือ
กองทัพอันเป็นปรปักษ์. ชื่อว่า โกศล เพราะเป็นอธิบดีแห่งโกศลรัฐ.
ศัพท์ จรहि ในบทว่า อยญจรहि นี้ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า วิปปกตา
แปลว่า ยังไม่สิ้นสุด, อธิบายว่า อันตรายกถานี้ของภิกษุเหล่านั้นยังไม่จบ.

บทว่า สายณฺหสมยฺหํ คือสมัยหนึ่งในตอนเย็น. บทว่า ปฏิสฺส-
ลาณา วุฏฺฐิโต ความว่า ออกจากอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้นๆ จากการเก็บจิต
จากผลสมาบัติ กล่าวคือการหลีกเร้น ตามเวลาที่กำหนดไว้.

จริงอยู่ ในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้า แวดล้อมไปด้วยภิกษุสงฆ์
เสด็จเข้าไปยังกรุงสาวัตถี เสวยพระกระยาหารที่พวกภิกษุจัดบิณฑบาตที่
ตนได้มาด้วยศิวาย เสด็จออกจากกรุงสาวัตถีพร้อมด้วยภิกษุทั้งหลายแล้ว
เสด็จเข้าพระวิหาร ประทับยืนที่หน้ามุขพระคันธกุฎี ทรงประทานสุกโธ-
วาทตามที่ยกขึ้นแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายผู้มาเฝ้าอยู่แล้ว เมื่อภิกษุเหล่านั้นไป
ยังที่พักกลางวันมิไคนไม้ในป่าเป็นต้น จึงเสด็จเข้าพระคันธกุฎียังยังอยู่
ตลอดวันด้วยสุขอันเกิดแต่ผลสมาบัติ แล้วเสด็จออกจากสมาบัติตามเวลาที่
กำหนดไว้ ทรงพระดำริว่า บริษัท ๔ รอคอยเรา เข้าไปนั่งเต็มวิหาร
ทั้งสิ้น บัดนี้ ถึงเวลาที่เราจะเข้าไปยังธรรมสภามณฑล เพื่อแสดงธรรม
ดังนี้ แล้วจึงเสด็จลุกจากอาสนะออกจากพระคันธกุฎีอันหอมตลบ ประ-
คจไกรสรราชสีห์ออกจากถ้ำทอง มีพระดำเนนยี่องกรายสว่างงามด้วยพระ-
วรกายอันไม่โยกโคลง เหมือนช้างตัวประเสริฐซึ่งซบมันเข้าสู่โกลง
ฉะนั้น ทรงกระทำวิหารทั้งสิ้นให้มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน ด้วยรูปกาย-
สมบัติอันรุ่งโรจน์ด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประดับด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐
ประกอบความงามอันแวดล้อมด้วยพระรัศมีด้านละวา ประดับด้วยเกตุมาลา
อันประภัสสร ฉายพระพุทธรัศมีมีพรรณ ๖ ประการ คือ เขียว เหลือง
แดง ขาว หงสบาท และประภัสสร มีอานุภาพเป็นอินไตย ประกอบ
ด้วยพุทธลีลาอันหาที่เปรียบมิได้ เสด็จเข้าไปยังอุฏฐานศาลา. ด้วยเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า อถ โข ภควา ฯ เป ฯ เตนุปลสงฺกมิ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นเสด็จเข้าไปอย่างนี้แล้ว ทรงเห็นภิกษุเหล่านั้นนั่งแสดงวัตรเจียบอยู่ ทรงพระดำริว่า เมื่อเราไม่กล่าว ภิกษุเหล่านี้ก็จักไม่กล่าวแม้ (แต่ความคิด) ตลอดอายุก็ไป เพราะความเคารพในพระพุทธเจ้า เพื่อจะตั้งเรื่องขึ้น จึงตรัสคำมีอาทิว่า กาย นุตฺต ภิกฺขเว ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กาย นุตฺต แก่เป็น กตมาย นุ ภวต พวกเธอสนทนากันเรื่องอะไรหนอ. บาลีว่า กาย โนตฺต ดังนี้ก็มี เนื้อความก็อันนั้นเหมือนกัน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า กาย นุตฺต ดังนี้ก็มี. บาลินั้นมีความว่า กตมาย นุ เอตฺต ในข้อนั้น มีความสังเขปดังต่อไปนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปวารณาด้วยปวารณาของพระสัพพัญญูอย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเขอนั่งสนทนากันในที่นี้ด้วยเรื่องอะไรหนอ และเรื่องของพวกเธอเป็นไฉนยังไม่จบลง เพราะการมาของเราเป็นเหตุ พวกเธอพึงให้เรื่องนั้นจบลงเถิด.

บทว่า น เขวตฺ ตตฺ เป็น น โข เอตฺ อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะก็อย่างนี้เหมือนกัน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า น โขตฺ ดังนี้ก็มี, มีการแยกบทว่า น โข เอตฺ ดังนี้เหมือนกัน. บทว่า กุลปฺตฺตานํ ได้แก่ กุลบุตรผู้มีมารยาทประจำชาติ. บทว่า สทฺธา ได้แก่ ด้วยศรัทธา คือด้วยเชื่อกรรมและผลแห่งกรรม และด้วยการเชื่อพระรัตนตรัย. บทว่า อคารสุมา แปลว่า จากเรือน อธิบายว่า จากความเป็นภคหัตถ์. บทว่า อนคาริย แปลว่า การบรรพชา. บทว่า ปพฺพชิตานํ ได้แก่ ผู้เข้าถึง บทว่า ยิ เป็นกิริยาปรามาส. ในข้อนั้น มีบทโยชนาดังต่อไปนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิเสธข้อที่ไม่สมควรของบรรพชิตผู้ประชุมกันอย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ใช่ถูกพระราชายังบังคับ ไม่ใช่ถูกโจรบังคับ ไม่ใช่มี

คดีเพราะเป็นหนี้ ไม่ใช่เพื่อเลี้ยงชีวิตจึงบวช โดยที่แท้ พวกเธอออกจากเรือนบวชในศาสนาของเราด้วยศรัทธา บัดนี้ พวกเธอกล่าวเดียวรัจฉานกถาอันเกี่ยวข้องกับพระราชารเห็นปานนี้ ข้อที่กล่าวเรื่องเห็นปานนั้น ไม่เหมาะไม่ควรแก่พวกเธอเลย บัดนี้ เมื่อจะทรงอนุญาตข้อปฏิบัติอันสมควรแก่ภิกษุเหล่านั้น จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย กิจ ๒ อย่างที่พวกเธอผู้ประชุมกันพึงกระทำ คือ กล่าวธรรมิกถา หรือเป็นผู้นั่งอย่างพระอรियะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โว แปลว่า ของพวกเธอ. กีบทว่า โว นี้ เป็นนัจฉฐิวิภัตติลงในอรรถแห่งกัตตุ คือผู้ทำ มุ่งถึงบทว่า กรณีย เพราะฉะนั้น บทว่า โว จึงแปลว่า อันเธอทั้งหลาย. บทว่า ทุวยั กรณีย ได้แก่ พึงกระทำ ๒ อย่าง. บทว่า ธรรมิกถา ได้แก่ ถ้อยคำที่ไม่ปราศจากธรรม คือสังจะ ๔ อธิบายว่า ธรรมเทศนาอันแสดงถึงการเป็นไป (ทุกขสัง) และการไม่กลับ (นิโรธสัง). ก็ธรรมกถา กล่าวคือกถาวัตถุ ๑๐ เป็นเอกเทศของธรรมเทศนานั้นเองแล. บทว่า อริโย ความว่า ชื่อว่าอรियะ เพราะนำประโยชน์มาอย่างแท้จริง. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าอรियะ เพราะเป็นผู้บริสุทธิ์ คือสูงสุด. บทว่า ตุณฺหิภาโว คือการไม่พุดอันเป็นตัสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา. แต่อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า ทุติยฉานเป็นความนั่งอย่างประเสริฐ เพราะเป็นปฏิบัติต่ออจิสังขาร. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า จตุตถฉานเป็นความนั่งอย่างประเสริฐ. ก็ในที่นี้มีอธิบายดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอมีกายสังคยอยู่ในสุญญาคารเพื่อพอกพูนจิตวิเวก ถ้าจะประชุมกันบางครั้ง ครั้นพวกเธอประชุมกันอย่างนี้ พึงให้ธรรมกถาที่เกี่ยวข้องอนิจจลักษณะเป็นต้น แห่งสภาวะธรรมมีขันธเป็นต้นเป็นไปโดยเป็นอุปการะแก่กันและกัน

ตามนัยที่กล่าวไว้ว่า ย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง หรือย่อมทำสิ่งที่ได้ฟังแล้วให้เข้าใจชัด หรือฟังอยู่ด้วยฉันทสมาบัติ เพื่อจะไม่เบียดเบียนกัน และกัน.

บรรดากรณีะทั้งสองนั้น ด้วยกรณีะแรก ทรงแสดงอุบายอันเป็นเหตุหยั่งลงในพระศาสนา สำหรับผู้ที่ยังไม่ได้หยั่งลง ด้วยกรณีะหลัง ทรงแสดงอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากสงสาร สำหรับผู้ที่หยั่งลงแล้ว. หรือด้วยกรณีะแรก ทรงชักชวนในความเป็นผู้เชี่ยวชาญในอาคม (พระสูตร) ด้วยกรณีะหลัง ทรงชักชวนในความเป็นผู้เชี่ยวชาญในอริยมรรคผลที่จะพึงบรรลุ). อีกอย่างหนึ่ง ด้วยกรณีะที่ ๑ ทรงแสดงถึงเหตุที่สัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นครั้งที่หนึ่ง ด้วยกรณีะที่ ๒ ทรงแสดงถึงเหตุที่สัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นครั้งที่สอง สมจริงดังพระคำรัสที่ตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เหตุ ๒ ประการ ปัจจัย ๒ ประการ

เหล่านี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฏฐิ คือ

การได้ยินได้ฟังจากผู้อื่น ๑ การกระทำไว้ในใจโดย

แบบกายเฉพาะตน ๑.

อีกอย่างหนึ่ง ด้วยกรณีะแรก ทรงประกาศมูลเหตุแห่งสัมมาทิฏฐิ ฝ่ายโลกิยะ, ด้วยกรณีะหลัง ทรงแสดงถึงมูลเหตุแห่งสัมมาทิฏฐิฝ่ายโลกุตระ พึงทราบอรรถโยชนา โดยนัยมีอาทิดังกล่าวมาจะนี้.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ความว่า ทรงทราบโดยประการทั้งปวงถึงความนี้ว่า สมบัติมีฉันทสมาบัติ ยังสงบกว่าและประณีตกว่า สมบัติที่นำใครอันภิกษุเหล่านั้นระบุดัง. บทว่า **อิมํ อุทานํ** ความว่า ทรงเปล่งอุทานอันแสดงอานุภาพของสุขอันเกิดแต่อริยวิหารนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น ศัพท์ว่า โลก ในบทว่า ยนฺจ กามสุขํ โลกํ นี้ มาในสังขาร มีอาทิว่า ชั้นธโลก อายตนโลก ธาตุโลก. มาในโอกาส มีอาทิว่า พระจันทร์และพระอาทิตย์หมุนเวียนส่องทศให้สว่างไสวอยู่ ครอบไตรโลก โลก ๑,๐๐๐ ย่อมเป็นไปอยู่ครอบนั้น อำนาจของท่าน ยังเป็นไปอยู่ในโอกาสโลกนี้. มาในสัตว์ทั้งหลาย มีอาทิว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นแล้วแล. แต่ในที่นี้ พึงทราบศัพท์ว่า โลก ในความหมายว่าสัตว์โลก และโอกาสโลก. เพราะฉะนั้น ในโลกนี้ภายใต้จำเดิมแต่เว็จขึ้นไป เบื้องบน จำเดิมแต่ รูปพรหมโลกลงมา สุขชื่อว่าเกิดพร้อมด้วยกาม เพราะอาศัยวัตถุกาม เกิดขึ้นด้วยกิเลสกาม. บทว่า ยนฺจิจฺจํ ทิวียํ สุขํ ความว่า สุขอันเป็นทิพย์ และสุขอันเกิดจากรูปสมบัติของพรหมและของมนุษย์ อันได้ด้วยทิพย์วิหารนี้ไฉน. บทว่า ตณฺหุขยสุขสฺส ความว่า สุขอันเกิดจากผลสมบัติ ที่เป็นไปเพราะกระทำพระนิพพานซึ่งดับขันธ์แล้วสิ้นไปให้เป็นอารมณ์ และเพราะสงบระงับดับขันธ์เสียได้ ชื่อว่าสุขอันเกิดจากความสิ้นดับขันธ์. แห่งสุขอันเกิดจากความสิ้นดับขันธ์นั้น. บทว่า เอเต เป็นบทแสดงใจ ถึงคิปปลาส. อธิบายว่า เอตานิ สุขานิ สุขเหล่านี้. อาจารย์บางพวกยึด สุขแม้ทั้งสองโดยเป็นสุขสามัญทั่วไป แล้วกล่าวว่า เอตํ. พึงมีปาฐะของ เกจิอาจารย์เหล่านั้นว่า กลํ นากุมนฺติ.

บทว่า โสฬสํ แปลว่าเป็นที่เต็มของ ๑๖ ส่วน. ก็ในข้อนี้ มีความสังเขปดังต่อไปนี้.

กามสุขที่เกิดในกามโลกทั้ง ๑๑ ประการ คือ สุขของมนุษย์ในมนุษย์-โลกทั้งหมดตั้งต้นแต่สุขของพระเจ้าจักรพรรดิ สุขอันนาคเป็นต้น พึง

เสวยในโลกลนาคและครุฑเป็นต้น และกามสุข ๖ อย่าง ในเทวโลกมีชั้น
จาตุมหาราชิกาเป็นต้น, และสุขอันเกิดแต่โลกียฌานซึ่งได้นามว่า ทิวิย
(ในทิพย์) เพราะเกิดในเทพชั้นรูปาวจรและอรูปาจร และในรูปฌานและ
อรูปฌานที่เป็นทิพย์วิหาร แม้สุขทั้งสิ้นทั้งสองอย่างนั้นก็ยังไม่ถึงเสี้ยว
กล่าวคือส่วนหนึ่งที่ได้ในการคุณให้เป็น ๑๖ ส่วน (เอาเพียง) ส่วนเดียว
จาก ๑๖ ส่วนนั้น โดยแบ่งสุขอันเกิดแต่ผลสมาบัติ กล่าวคือสุขอันเกิด
แต่ความสิ้นตัณหาให้เป็น ๑๖ ส่วน.

ก็การพรรณนาอรรถนี้ ท่านกล่าวไว้ด้วยความเสมอกันแห่งผล-
สมาบัติ เพราะธรรมเป็นที่สิ้นตัณหาในพระบาลีโดยไม่แปลกกัน. โลภีย-
สุขไม่ถึงเสี้ยวแม้แห่งสุขอันเกิดแต่ผลสมาบัติที่หนึ่งเลย สมจริงดังคำที่ท่าน
กล่าวไว้ว่า

โศคาปัตติผลประเสริฐกว่าความเป็นเอกราชในแผ่นดิน กว่า
การไปสวรรค์ หรือกว่าความเป็นใหญ่ในโลกทั้งมวล.

แม้ในโศคาปัตติสังยุตก็ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิ
ทรงครองราชสมบัติเป็นอิสริยาธิปัตย์แห่งทวีปทั้ง ๔ เบื้องหน้าแต่สวรรคต
ย่อมเสด็จเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถึงความเป็นสหายของเทพชั้นดาวดึงส์
พระองค์มีนางอัปสรแวดล้อม และเพียบพร้อม พรั่งพร้อมด้วยกามคุณ ๕
อันเป็นทิพย์บำเรออยู่ในนันทวันนั้น แต่พระองค์ไม่ประกอบด้วยธรรม ๔
แม้โดยแท้ ถึงอย่างนั้น พระองค์ก็ไม่พ้นจากนรก จากกำเนิดสัตว์เดียรัจ-
ฉาน จากเปรตวิสัย จากอบาย ทุกคติ วินิบาต, ภิกษุทั้งหลาย พระอริย-
สาวกยังอดภาพให้เป็นไปด้วยคำขำ และทรงฝ่าเบื่อน และเธอประกอบ
ด้วยธรรม ๔ ประการก็จริง ถึงอย่างนั้น เธอก็พ้นจากนรก จากกำเนิด
สัตว์เดียรัจฉาน จากเปรตวิสัย จากอบาย ทุกคติ วินิบาต.

ธรรม ๔ ประการอะไรบ้าง ? ภิคุทั้งหลาย พระอริยสาวกใน
ธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า
ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นพระอรหันต์ ฯลฯ แม้
เพราะเหตุนี้ พระองค์ทรงเป็นผู้ตื่นแล้ว เบิกบานแล้ว ทรงเป็นผู้จำแนก
ธรรม เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า ฯลฯ
อันวิญญูชน พึงทราบเฉพาะตน. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่
หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ เป็น
บุญเขตของโลก. เป็นผู้ประกอบด้วยอริยกัณฐ์ที่ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อ
สมาธิ. พระอริยสาวกเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ เหล่านี้. ภิคุทั้งหลาย
การได้ทวีปสี่ ๑ การได้ธรรมสี่ ๑ การได้ทวีป ๔ ไม่ถึงเสียวที่ ๑๖ ของ
การได้ธรรมสี่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกโลกิยสุขว่ายิ่ง ว่าเป็นไปกับด้วยความ
ความดียิ่ง ทรงจำแนกเฉพาะโลกุตรสุขว่ายอดเยี่ยม ว่าดียิ่ง ในที่ทุกสถาน
ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาราชสูตรที่ ๒

๓. ทัณฑลสูตร

ว่าด้วยความสุขในโลกหน้า

[๕๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล เด็ก

มากด้วยกันเอาท่อนไม้ตั้งอยู่ในระหว่างพระนครสาวัตถีและพระวิหารเชตวัน ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอันตรวาสก ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี ได้ทอดพระเนตรเห็นเด็กเหล่านั้นเอาท่อนไม้ตั้งอยู่ในระหว่างพระนครสาวัตถีและพระวิหารเชตวัน.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ผู้ใดแสวงหาความสุขเพื่อตน ย่อมเบียดเบียน
สัตว์ทั้งหลาย ผู้ใคร่ความสุขด้วยท่อนไม้ ผู้นั้นย่อม
ไม่มีความสุขในโลกหน้า ผู้ใดแสวงหาความสุข
เพื่อตน ย่อมไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายผู้ใคร่ความ
สุขด้วยท่อนไม้ ผู้นั้นย่อมมีความสุขในโลกหน้า.

จบทัณฑสูตรที่ ๓

อรรถกถาทัณฑสูตร

ทัณฑสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้:-

บทว่า กุมารกา ได้แก่ เด็กทั้งหลาย. อันตราศัพท์ ในคำว่า
อนุตรา จ สาวัตถี อนุตรา จ เชตวัน นี้ มาในเหตุ ในประโยคมีอาทิ
ว่า ใครจะรู้เหตุนี้ นอกจากตถาคต และว่า ชนทั้งหลาย ประชุม
ปรึกษาถึงเหตุอะไรกะเราและท่าน. มาในขณะ ในประโยคมีอาทิว่า
ท่านผู้เจริญ หลึงคนหนึ่งกำลังล้างภาชนะ ได้เห็นเราในขณะที่ฟ้าแลบ.

มาในจิต ในประโยคมีอาทิว่า ความโกรธเคืองไม่มีจากจิตของผู้ใด. มาในท่ามกลาง ในประโยคมีอาทิว่า ถึงที่สุดในท่ามกลาง. มาในระหว่าง ในประโยคมีอาทิว่า ภิกษุทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง แม่น้ำตโปทานี้ ไหลมาจากระหว่างมหานรกทั้งสอง. แม่น้ำนี้ ศัพท์ว่าอันตรานี้ นั้น พึงทราบที่ใช้ในระหว่าง เพราะฉะนั้น พึงทราบอรรถในอันตราศัพท์นี้ อย่างนี้ว่า ในระหว่างกรุงสาวัตถี กับพระเชตวัน. ก็เพราะประกอบด้วย อันตราศัพท์ ในที่นี้จึงเป็นเหตุยวิภคิตว่า อนุตรา จ สาวัตถี อนุตรา จ เชตวัน ระหว่างกรุงสาวัตถี และระหว่างพระเชตวันวิหาร. ในที่เช่นนี้ นักคิดอักษรทั้งหลายประกอบอันตราศัพท์ ๆ เดียวเท่านั้นว่า อนุตรา ความจุ นทิจ จ จุติ ไประหว่างบ้านกับระหว่างแม่น้ำ. อันตราศัพท์ เป็นอันต้องประกอบแม้กับบทที่สอง แต่ในที่นี้ท่านประกอบไว้แล้ว.

บทว่า อหิ ทณฺเฑน หนนฺติ ความว่า พวกเด็กติดตามงูเห่าซึ่งได้ รับความหิวกำลังเลื้อยออกจากโพรงไปหากิน ใช้ไม่ดี. ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังเสด็จบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี เห็นเด็กเหล่านั้นในระหว่างทางเอาไม้ติงู จึงตรัสถามว่า เด็ก ๆ ทั้งหมด เพราะเหตุไร จึงเอาไม้ติงูนี้ และเมื่อเด็กกราบทูลว่า เพราะกลัวมันกัด พระเจ้าข้า จึงเกิดธรรมสังเวชขึ้นว่า พวกเด็กเหล่านี้คิดจะทำความสุขให้ตน จึงติงูนี้ จักเสวยทุกข์ในที่ที่ตนเกิด โอฉลาดในการโกง เพราะความโง่ ก็เพราะเหตุนี้แหละ จึงทรงเปล่งอุทานด้วยธรรมสังเวช. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า อถ โข ภควา ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอตมตฺถํ วิทิตฺวา ความว่า อาจารย์พวกหนึ่งพรรณนาไว้อย่างนี้ว่า พระองค์ทรงทราบเนื้อความนี้ว่า พวก

เด็กเหล่านี้ ทำความทุกข์ให้แก่ผู้อื่น เพื่อความสุขของตน ตนเองจักไม่ได้รับความสุขในโลกหน้า. การที่ชนเหล่าอื่นผู้ปฏิบัติชั่วแสวงหาความสุข ย่อมเป็นไปเพื่อความทุกข์ในอนาคต สำหรับผู้ปฏิบัติดี ย่อมเป็นไปเพื่อความสุขโดยส่วนเดียว เพราะฉะนั้น อาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า พระศาสดาทรงเปล่งอุทานเรื่องนี้ โดยทรงโสมนัสว่า ผู้ที่พ้นจากการเบียดเบียนผู้อื่น เป็นผู้มีส่วนแห่งความสุขโดยแท้จริงทีเดียว ซึ่งว่าเป็นการสนองโอวาทของเรา. ฝ่ายอาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า พระองค์ทรงทราบการเบียดเบียนผู้อื่นที่พวกเด็กเหล่านั้นให้เป็นอย่างนี้ โดยมีโทษด้วยการทิ้งปวง จึงทรงเปล่งอุทานนี้อันประกาศโทษ และอานิสงส์ตามลำดับของการเบียดเบียนผู้อื่นและการอนุเคราะห์ผู้อื่น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุขกามาณี ได้แก่ ผู้ดีคอยู่ในความสุข เพราะปรารถนาสุขเพื่อตนโดยส่วนเดียวเท่านั้น. บทว่า ภูตานี แปลว่า สัตว์ผู้มีปราณทั้งหลาย. บทว่า ทณฺฑเทน ในคำว่า โย ทณฺฑเทน วิหีสติ นี้ เป็นเพียงเทศนา อธิบายว่า ด้วยท่อนไม้หรือด้วยเครื่องประหารต่าง ๆ เช่น ก้อนดิน ศาสตราและการประหารด้วยมือเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ทณฺฑเทน ได้แก่ด้วยการลงโทษ. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ดังนี้ว่า บุคคลใดเบียดเบียนสัตว์ทั้งปวงผู้ใคร่ความสุข ทำให้ลำบาก ให้ได้รับความทุกข์ด้วยอาญาอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาอาญาเหล่านี้ คือ อาญาทางวาจาเช่นคำกระทบชาติเป็นต้น อาญาทางร่างกายเช่นโบย ตี ตัด เป็นต้น ด้วยมือก้อนและศาสตราเป็นต้น หรืออาญาทางทรัพย์เช่นปรับไหมหรือยืมหนึ่งพันหนึ่ง. บทว่า อตฺตโน สุขเมสฺसान เปจฺจ โส น ลภเต สุขํ ความว่า บุคคลนั้นเมื่อ

แสวงหา คั่นคว้า ปรารถนาสุขเพื่อตน ละโลกนี้ไปแล้วย่อมไม่ได้รับความสุขทั้ง ๓ ประการ คือ มนุษยสุข ทิพยสุข นิพพานสุข ในโลกหน้า โดยที่แท้ ย่อมได้รับแต่ความทุกข์ด้วยอาณานั้น.

บทว่า เปจฺจ โส ลกฺเต สุขํ ความว่า บุคคลใด เพียบพร้อมด้วยขันติ เมตตา และความเอ็นดู คิดว่า เราปรารถนาสุข เกลียดทุกข์ ฉนฺได แม้สัตว์ทั้งปวงก็ฉนฺได นั้น จึงตั้งอยู่ในสัมปตติวิริติเป็นต้น ไม่เบียดเบียน ไม่ทำสัตว์ทั้งปวงให้ลำบาก ด้วยอาญาอย่างใดอย่างหนึ่งตามนัยที่กล่าวแล้ว บุคคลนั้น เป็นมนุษย์ในปรโลก ย่อมได้รับสุขของมนุษย์ เป็นเทวดาย่อมได้รับทิพยสุข เมื่อผ่านสุขทั้งสองนั้นไป ย่อมได้รับความสุขในพระนิพพาน. ก็ในที่นี้ เพื่อจะแสดงว่า เพราะบุคคลเช่นนั้นได้อบรมไว้อย่างแน่นอน ความสุขนั้นเป็นประหนึ่งเกิดขึ้นเฉพาหน้า (เป็นปัจจุบัน) ท่านจึงกล่าวว่า ลกฺเต ดังนี้. แม้ในกาถาดันกัณฺฐนีเหมือนกัน.

จบอรรถกถาพัฒนาสูตรที่ ๓

๔. สักการสูตร

ว่าด้วยการได้สัมผัสพระนิพพาน

[๕๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้อันมหาชนสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ทรงได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร แม้ภิกษุสงฆ์ก็

เป็นผู้อันมหาชนสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ได้จิวร บิณฑบาต
เสนาสนะและคิลานปัจฉัยเภสัชบริหาร ส่วนพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก
เป็นผู้อันมหาชนไม่สักการะ ไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บูชา ไม่ยำเกรง ไม่
ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจฉัยเภสัชบริหาร ครั้งนั้นแล
พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก ออกคณีสักการะของพระผู้มีพระภาคเจ้าและ
ของภิกษุสงฆ์ไม่ได้ เห็นภิกษุทั้งหลายในบ้านและในป่าแล้ว ย่อมดำ บริ-
ภาษ เกรี้ยวกราด เบียดเบียน ด้วยวาจาหยาบคาย ไม่ใช่ของสัตบุรุษ ครั้ง
นั้นแล ภิกษุมากด้วยกันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวาย
บังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้อันมหาชน
สักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ทรงได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ
และคิลานปัจฉัยเภสัชบริหาร แม้ภิกษุสงฆ์ก็เป็นผู้อันมหาชนสักการะ
เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลาน-
ปัจฉัยเภสัชบริหาร ส่วนพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก เป็นผู้อันมหาชน ไม่
สักการะ ไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บูชา ไม่ยำเกรง ไม่ได้จิวร บิณฑบาต
เสนาสนะและคิลานปัจฉัยเภสัชบริหาร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกอัญญ-
เดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นออกคณีสักการะ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าและของ
ภิกษุสงฆ์ไม่ได้ เห็นภิกษุสงฆ์ในบ้านและในป่าแล้ว ย่อมดำ บริภาษ
เกรี้ยวกราด เบียดเบียน ด้วยวาจาหยาบคาย ไม่ใช่ของสัตบุรุษ.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ท่านทั้งหลาย ผู้อันสุขและทุกข์ถูกต้องแล้วใน
บ้าน ในป่า ไม่ตั้งสุขและทุกข์นั้นจากตน ไม่ตั้งสุข
และทุกข์นั้นจากผู้อื่น ผัสสะทั้งหลายย่อมถูกต้อง
เพราะอาศัยอุปธิ ผัสสะทั้งหลายพึงถูกต้องนิพพาน
อันไม่มีอุปธิเพราะเหตุไรเล่า.

จบสักการสูตรที่ ๔

อรรถกถาสักการสูตร

สักการสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า เตน โข ปน สมเยน ภควา สกุกโต โหติ ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์สักการะด้วยเครื่องสักการะ
เป็นต้นอันเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น อันเป็นผลแห่งบุญสมภารและคุณวิเศษที่พระ-
องค์บำเพ็ญมา ๔ อสงไขยกัมมแสนกัป ประหนึ่งเกิดความอุตสาหะขึ้นว่า
เบื้องหน้าแต่นี้ เราไม่มีโอกาส. จริงอยู่ บารมีทั้งปวงเป็นเหมือนประมวล
กันว่าจักให้วิบากในอรรถภาพเดียว จึงบันดาลห้วงน้ำใหญ่คือลาภสักการะ
ให้บังเกิดแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือนเมฆใหญ่เป็นคู่ ๆ ตั้งขึ้นทุกทิศ
ทำให้เกิดห้วงน้ำใหญ่ ฉะนั้น. แต่ฉนั้น กษัตริย์และพราหมณ์เป็นต้นต่าง
ถือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้เป็นต้นมา
แสวงหาพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้
เป็นเทพแห่งเทพ พระผู้่องอาจในหมู่ชน พระผู้ประหนึ่งราชสีห์ในหมู่ชน
ประทับอยู่ที่ไหน จึงเอาเกวียนร้อยเล่มบรรทุกปัจจัยมา เมื่อยังไม่ได้

โอกาสจึงเอาทบเกี่ยวกันกับทบเกี่ยวจนจกกันแม้ในที่ประมาณคาวตหนึ่ง โดยรอบพักอยู่และติดตามไป เหมือนอันธกพราหมณ์และวินทพราหมณ์ เป็นต้น. คำทั้งหมดนั้นพึงทราบโดยนัยที่มาในชั้นธกะและในสูตรนั้น ๆ เกิดแก่ภิกษุสงฆ์เหมือนเกิดแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล. สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า คู่ก่อนจุนทะ บัดนี้สงฆ์หรือคณะมีประมาณเท่าใดเกิดในโลกแล้ว คู่ก่อนจุนทะ เราไม่มองเห็นสงฆ์หม่ออื่นแม้หม่อเดียวผู้ถึงความเลิศด้วยลาภ และยศอย่างนี้ เหมือนภิกษุสงฆ์นั้น จุนทะ ลากสักการะนี้นั้นเกิดแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ หาประมาณมิได้เหมือนห้วงน้ำของแม่น้ำใหญ่ ๒ สายรวมเป็นสายเดียวกัน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าอันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายสักการะแล้ว ฯลฯ ทรงได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร แม้ภิกษุสงฆ์ก็เป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายสักการะแล้ว ฯลฯ ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร.

ฝ่ายเดียรฉัตรทั้งหลาย อันใคร ๆ ไม่สักการะไม่เคารพ เพราะเป็นผู้ไม่ได้ทำบุญไว้ในปางก่อนและเป็นผู้ปฏิบัติผิด ว่าโดยพิเศษทางพุทธรูป-บาทกาล เป็นผู้มีความงามวิบัติ หมครศรีมีหมดเดชเสื่อมลาภสักการะเช่นนั้นของ หิงห้อยในยามพระอาทิตย์ขึ้น. พวกเขาอดกลั้นลาภสักการะเช่นนั้นของพระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ไม่ได้ ถูกความริษยาครอบงำจึงริษยาว่าเราจักดำกระทบพวกเหล่านี้ด้วยผรุสวาจาอย่างนี้แล้วไล่ให้หนีไป ทำการริษยาเป็นข้าศึก เทียวดำบริภาษภิกษุทั้งหลายในที่นั้น ๆ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ส่วนพวกอัญญเดียรฉัตรปริพาชกใคร ๆ ไม่สักการะ ฯลฯ ไม่ได้จิวรบิณฑบาตเสนาสนะและคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร ครั้นนั้นแล

พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกไม่อดทนสักการะของพระผู้มีพระภาคเจ้า และภิกษุสงฆ์ เห็นภิกษุทั้งหลายในบ้านหรือในป่า ใช้พรุสวาจาอัน มิใช่ของสัตบุรุษดำบริภาษเกี่ยวกราดเบียดเบียน ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสพฺภาหิ** ความว่า ด้วยพรุสวาจาอัน ไม่สมควรในสภา คือไม่ควรกล่าวในที่ชุมนุมสาธุชนในที่ประชุม อธิบาย ว่า ด้วยวาจาชั่วหยาบ. บทว่า **พรุสฺสาหิ** ได้แก่ ด้วยวาจาหยาบ คือตัด เสียซึ่งความรัก. บทว่า **อกุโถสนฺติ** ได้แก่ คำด้วยอักโกสวัตถุมิชาติ เป็นต้น. บทว่า **ปริภาสนฺติ** ได้แก่ คุกคามให้เกิดความกลัว ด้วยความ ทะเลาะ. บทว่า **โรเสนฺติ** ความว่า ให้เกิดความเกี่ยวกราดโดยตามกำจัด เหมือนเกี่ยวกราดแก่คนอื่น. บทว่า **วิเหเสนฺติ** ความว่า ย่อมเบียดเบียน คือทำความไม่สบายใจโดยอาการต่าง ๆ. ถามว่า ก็อย่างไร พวกเหล่านี้ จึงพากันทำการดำเป็นต้น ให้เกิดขึ้นพระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ผู้ เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสรอบด้าน. ตอบว่า พวกเหล่านั้น เป็นผู้มิจิต ถูกกระทบกระทั่งเพราะตนเลื่อมลาภสักการะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าอุบัติ ขึ้น จึงนัดแนะกะนางสุนทรिकाปริพาชกา ให้นางประกาศโทษของพระ- ศาสดาและภิกษุทั้งหลายแล้วจึงทำการดำเป็นต้น เหมือนคนขุดดินพลาด ล้มไป และเหมือนคนทำตำหนิให้เกิดในแก้วไพฑูรย์ที่ไม่มีตำหนิ ฉะนั้น. ก็เรื่องแห่งนางสุนทรिकाปริพาชกาที่นั่นจักมีแจ้งในบาลีในสุนทรिकासูต- รข้างหน้านั้นแล. เพราะเหตุที่นั่น คำที่ควรกล่าวในที่นี้ ข้าพเจ้าจักพรรณนา ในสุนทรिकासูตที่นั่นแหละ. ภิกษุทั้งหลายเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกราบทูลเรื่องนั้น. เพราะเหตุที่นั่น ท่านจึงกล่าวว่า ครั้งนั้นแล ภิกษุเป็นอันมากเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ๆ ลฯ เบียด- เบียดอยู่. คำนั้นมีอรรถดังกล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า เอตมตถิ วิทิตฺวา ความว่า ทรงทราบโดยประการทั้งปวง ถึงการปฏิบัติผิดนี้ของพวกเดียรถีย์ผู้ถูกความริษยาครอบงำ. บทว่า อิมิ อุทานิ ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้อันแสดงถึงความเป็นผู้คงที่ในประการอันผิดที่พวกเดียรถีย์เหล่านั้นกระทำ และในอุปการะที่ชนเหล่าอื่นผู้มีจิตเลื่อมใสกระทำ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า คามเ อรณฺเณ สุขทุกฺขผลฺลโ จ ความว่า ผู้ถูกสุขและทุกข์สัมผัสแล้ว คือเสวยสุขและทุกข์ในทีใดทีหนึ่งไม่ว่าจะเป็นบ้านหรือป่า หรือพร้อมด้วยเหตุแห่งสุขและทุกข์เหล่านั้น. บทว่า เนวตฺตโต โน ปฺรโต หฺนฺน ความว่า พวกท่านอย่าตั้งสุขและทุกข์นั้นทั้งจากตนทั้งจากผู้อื่นเลย เรา ได้รับสุข ได้รับทุกข์, สุขของเราทุกข์ของเรา และว่าสุขทุกข์นี้คนอื่นให้เกิดแก่เรา. ถามว่า เพราะเหตุไร? ตอบว่า เพราะในขันธปัญจกนี้ ไม่มีสิ่งอะไร ๆ ที่ควรจะเห็นว่าเป็นเราว่าเป็นของเราว่าเป็นคนอื่น หรือว่าเป็นของคนอื่น แต่เฉพาะสังขารอย่างเดียวกันเท่านั้นเกิดขึ้นตามปัจจัยแล้วแตกไปทุก ๆ ขณะ. ก็นั่น ศัพท์ว่า สุขและทุกข์เป็นยอดเทศนา. พึงทราบอรรถแห่งโลกธรรมแม้ทั้งหมด.

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงประกาศสุญญตะอันมีเงื่อนไข ๔ คือ ชื่อว่า นานิ กุจฺจนิ พระโยคาวจรนี้ไม่เห็นตัวตนมีอยู่ในที่ไหน ๆ ๑ ชื่อว่า กสฺสจฺจิ กิณฺจนตฺตฺตฺมิ ไม่เห็นตัวตนของตนที่จะพึงนำเข้าไปในความเป็นอะไร ๆ ของใคร ๆ ๑ ชื่อว่า น จ มม กุจฺจนิ ไม่เห็นตัวตนของตนในที่ไหน ๆ ๑ ชื่อว่า กตฺตฺตฺจฺจิ กิณฺจนตฺตฺตฺติ ไม่เห็นตัวตนของผู้อื่นที่มีอยู่ในที่ไหน ๆ ๑ บัดนี้ พระองค์ทรงแสดงเหตุแห่งความไม่ตั้งมั่นจากตนและจากคนอื่นนั้น.

บทว่า **มุสสุติ ผสฺสา อุปฺธิ ปฏิจฺจ** ความว่า ขึ้นชื่อว่า ผัสสะ อันเป็นเครื่องอำนวยสุขและอำนวยทุกข์นี้อาศัยอุปธิกล่าวคือขันธปัญจก ย่อมถูกต้องอารมณ์ตามที่ เป็นของตนในเมื่ออุปธินั้นมีอยู่ คือเป็นไปใน อุปธินั้นเอง. จริงอยู่ อทุกขมสุขเวทนาสงเคราะห์เข้าในสุขเหมือนกัน เพราะมีสภาวะสงบ. เพราะฉะนั้น ท่านจึงพรรณานาอรธนี้ โดยผัสสะ ๒ อย่างนั่นเอง. ก็เพื่อแสดงประการที่ผัสสะเหล่านั้นไม่ถูกต้อง ท่านจึง กล่าวว่ **นิรูปฺธิ เกณ มุเสยฺยํ ผสฺสา** ผัสสะพึงถูกต้องธรรมที่ไม่มีอุปธิ เพราะเหตุไร. จริงอยู่ เมื่ออุปธิคือขันธไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะ เหตุไรเล่า ผัสสะเหล่านั้นจึงพึงถูกต้อง, เพราะว่าเหตุนั้นไม่มี. ก็ถ้าว่า ท่านทั้งหลายไม่ปรารถนาสุขและทุกข์อันเกิดเพราะการดำเป็นต้นไชรี้ พวก ท่านพึงกระทำความพากเพียรในความไม่มีอุปธิโดยประการทั้งปวงนั้น แหละ. คาถาได้จบลงด้วยอนุปาทิสเสนนิพพานธาตุ. ตรีสวัฏฏะและวิวัฏฏะ ด้วยอุทานนี้ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาสักการสูตรที่ ๔

๕. อุปาสกสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่มีเครื่องกังวลเป็นสุขในโลก

[๕๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล อุปาสก ชาวบ้านอิฉฉานั่งคณะคนหนึ่ง เดินทางมาถึงพระนครสาวัตถีโดยลำดับ ด้วย

กรณีกิจบางอย่าง ครั้งนั้นแล อุบาสกนั้นยังกรณีงานนั้นให้สำเร็จใน
พระนครสาวัตถิแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคม
แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะอุบาสกนั้น
ว่า ดูก่อนอุบาสก ท่านกระทำปริยายนี้เพื่อมา ณ ที่นี้โดยกาลนานแล
อุบาสกนั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ประสงค์จะเฝ้า
เยี่ยมพระผู้มีพระภาคเจ้าแต่กาลนาน แต่ข้าพระองค์ขวนขวาย ด้วยกิจที่
ต้องทำบางอย่าง จึงไม่สามารถจะเข้ามาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

กิเลสเครื่องกังวลย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ความสุขย่อม
มีแก่ผู้นั้นหนอ ผู้มีธรรมอันนับได้แล้ว เป็นพหูสูต
ท่านจงดูบุคคล ผู้มีกิเลสเครื่องกังวลเดือดร้อนอยู่
ชนผู้ปฏิบัติในชนยอมเดือดร้อน.

จบอุปาสกสูตรที่ ๕

อรรถกถาอุปาสกสูตร

อุปาสกสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :

บทว่า อิจฺฉานํจลฺลโก ความว่า บ้านพราหมณ์ตำบลหนึ่งในแคว้น-
โกศลอันได้นามว่า อิจฉานังคละ, ชื่อว่าอิจฉานังคละ เพราะอยู่อาศัยใน
บ้านพราหมณ์นั้นหรือเพราะเกิดคือมีในบ้านพราหมณ์นั้น. บทว่า อุปาสกโก
ความว่า ชื่อว่า อุบาสก เป็นผู้ประกาศภาวะที่ตนเป็นอุบาสกในสำนัก

ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยไตรสรณคมน์ เป็นผู้ถือสิกขาบท ๕ เป็น พุทธมามกะ รัชมามกะ สังฆมามกะ. บทว่า เกนจิตฺเวว กรณีเยน ความว่า ด้วยกรณีกิจอย่างใดอย่างหนึ่งมีการชำระให้หมดจดอย่างยิ่งเป็น ต้นที่ผู้ทรงไว้จะพึงกระทำ. บทว่า ตีเรตฺวา แปลว่า ให้สำเร็จ. เล่ากันว่า อุบาสกนี้ เคยเข้าเฝ้านั่งใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้าเนื่องนิจ. เธอไม่ได้ เฝ้าพระศาสดา เพราะมีกรณีกิจมากถึง ๒-๓ วัน. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า จิรสฺสํ โข ตฺวํ อุปาสก อิมํ ปริยายมกาทิ ยทิตฺถ อีธาคนาย อุบาสก เธอได้กระทำปริยายที่จะมาในที่นี้ ตลอด กาลนานแล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จิรสฺสํ แปลว่า โดยกาลนาน. บทว่า ปริยายํ แปลว่า คราวหนึ่ง. ศัพท์ ยทิตฺถ เป็นนิบาต. ความว่า โย อยฺ. ท่านกล่าวคำอธิบายนี้ไว้ว่า เธอกระทำวาระที่กระทำในวันนี้โดย กาลนานคือทำให้เนิ่นช้าด้วยการมาในที่นี้คือในสำนักของเรา. บทว่า จิรปฏิภาหํ แก่เป็น จิรปฏิโก อหํ. เชื่อมความว่าเรา ข้าพระองค์ประสงค์ จะเข้าเฝ้าเป็นเวลานานแล้ว. บทว่า เกหิจิ เกหิจิ แปลว่า กิจน้อยใหญ่. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า เกหิจิ ได้แก่ กิจอย่างใดอย่างหนึ่ง. ในข้อนี้ ทรงแสดงถึงความเอื้อเฟื้อ. จริงอยู่ เมื่อเธอเลื่อมใสยิ่งในพระศาสดา ไม่ได้มีความเอื้อเฟื้อในเรื่องอื่นเหมือนในการเฝ้าและการฟังธรรมของพระ- ศาสดา. บทว่า กิจฺจกรณียะหิ ความว่า สิ่งต้องทำแน่แท้ในการเฝ้า เป็นต้นี้จัดเป็นกิจ นอกนี้จัดเป็นกรณียะ. อีกอย่างหนึ่ง สิ่งที่ต้องทำ ก่อนจัดเป็นกิจ ที่ต้องทำภายหลังจัดเป็นกรณียะ. อนึ่ง สิ่งเล็กน้อยจัดเป็น กิจ สิ่งใหญ่จัดเป็นกรณียะ. บทว่า พฺยาวิญฺญ แปลว่า ขวนขวาย. บทว่า

เอราห์ ความว่า ข้าพระองค์ไม่สามารถจะเข้าเฝ้าด้วยอาการอย่างนี้ คือ ด้วยประการนี้ อธิบายว่า ไม่สามารถจะเข้าเฝ้าโดยไม่เคารพเป็นต้น.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ความว่า ทรงทราบโดยประการทั้งปวง ถึงความนี้ว่า อันตรายแห่งกุศลย่อมมี เพราะความที่เหล่าสัตว์มีความ ขวนขวายในหน้าที่ โดยมีความกังวลในกาลพระพุทธรเจ้าอุบัติและในกาลได้ เป็นมนุษย์ที่หาได้ยาก หามีอันตรายแห่งกุศลต่อความไม่มีความกังวลไม่. บทว่า **อิมํ อุทานํ** ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้อันแสดงถึงความนั้นนั่นเอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุขํ วต ตสฺส โน โหติ กิณฺจิ** ความว่า ในวัตถุมีรูปเป็นต้น แม้วัตถุอะไร ๆ สักอย่างหนึ่ง ย่อมไม่มีคือไม่มีอยู่ ได้แก่ ไม่ปรากฏแก่บุคคลใด โดยภาวะที่กำหนดด้วยตัณหาว่า นี้ของเรา บุคคลนั้นย่อมมีความสุขแท้ อธิบายว่า มีความสุขน่ายศจรรยฺที่เดียว ปาฐะว่า **น โหติ** ดังนี้ก็มี. ฟังทราบเนื้อความข้อนั้นโดยความเป็นอดีต-กาล. แต่อาจารย์พวกหนึ่งพรรณานเนื้อความแห่งบทว่า **น โหติ กิณฺจิ** ไว้ดังนี้ว่า กิเลสเครื่องกังวลมีราคะเป็นต้น ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด. คำนั้นไม่ได้ เพราะมาในเทศนาโดยการกำหนดธรรม. ด้วยคำว่า **ราคาทิกิณฺจณํ** ฟังเป็น อันท่านกล่าวแต่คำที่เหมาะสมเท่านั้น ในเมื่อมีการรวบรวมแม้ธรรมควร กำหนด. อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า บุคคลใดไม่มีกิเลสเครื่องกังวล คือ เครื่องยึดหน่วงอะไร ๆ แม้เล็กน้อย เพราะไม่มีกิเลสเครื่องกังวล มีราคะ เป็นต้นนั้นแหละ ข้อนั้นของบุคคลนั้นที่ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ชื่อว่า เป็นความสุขแท้ คือเป็นความสุกน่ายศจรรยฺ เพราะเป็นปัจจัยแห่งความ สุข. หากจะถามว่า กิเลสเครื่องกังวลไม่มีแก่ใคร ดังนี้ พระองค์จึง

ตรัสว่า **สงฺขาตชมฺมสฺส พหุสฺสูตฺสฺส** ดังนี้. บุคคลใดมีธรรมที่ต้องบอกแล้ว คือมีกิจที่ต้องทำแล้ว เพราะสำเร็จกิจ ๑๖ อย่าง กล่าวคือ มรรคทั้ง ๔ ชื่อว่า เป็นพหุสูต เพราะรู้พาหุสัจจะแจ้งชัดจากธรรมนั้นนั่นเอง แห่งบุคคลนั้น.

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะทรงแสดงอานิสงส์ในความไม่มีกิเลสเครื่องกั่วงวลอะไร ๆ แล้วจึงแสดงโทษในความมีกิเลสเครื่องกั่วงวลอะไร ๆ จึงตรัสคำมีอาทิว่า **สทิลฺยจฺนํ ปฺสูต** ดังนี้.

คำนั้นมีเนื้อความดังต่อไปนี้ พระศาสดาทรงถึงธรรมสังเวชแล้ว จึงตรัสกะจิตของพระองค์ว่า ท่านจงดูบุคคลผู้ชื่อว่า มีกิเลสเครื่องกั่วงวล เพราะมีกิเลสเครื่องกั่วงวลมีรากะเป็นต้น และกิเลสเครื่องกั่วงวลคืออามิส เตือดร้อนอยู่ คือถึงความคับแค้นด้วยกิจน้อยกิจใหญ่เพราะเหตุแห่งการแสวงหา และอารักขากามที่ได้แล้วและยังไม่ได้ เพราะความเป็นผู้มีกิเลสเครื่องกั่วงวลนั่นเอง และด้วยอำนาจการยึดถือว่า เรา ว่า ของเราดังนี้. บทว่า **ชโณ ชนฺสฺมี ปฺปฏิพทฺธฺรูป** ความว่า ตนเองเป็นชนอื่น เป็นผู้ มีสภาวะเนื่องกับชนอื่น ด้วยอำนาจตัณหาว่า เราเป็นของผู้นี้ ผู้นี้เป็นของเรา จึงเดือดร้อน คือถึงความคับแค้น. ปาฐะว่า **ปฺปฏิพทฺธจฺตุโต** ดังนี้ก็มี. ก็เนื้อความนี้พึงแสดงโดยสุตตบทมีอาทิว่า

ปฺปฺตุตา มตฺถิ ชนฺมตฺถิ **อิติ พาลो วิหฺลฺยฺยติ**

อตฺตฺตา หิ อตฺตโน นตฺถิ **กฺุโต ปฺปฺตุตา กฺุโต ชนฺ.**

คนพาลย่อมเดือดร้อนว่า บุตรของเรามีอยู่
ทรัพย์ของเรามีอยู่ คนเหล่านี้ไม่มีแก่น บบุตร
จักมีแต่ที่ไหน ทรัพย์จักมีแต่ที่ไหน.
จบอรรถกถาอุปาสกสูตรที่ ๕

๖. กัณนิสูตร

ว่าด้วยเรื่องทุกขเวทนาของหญิงมีครรภ์

[๕๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล นาง
มาณวิกาสาว ภรรยาของปริพาชกคนหนึ่ง มีครรภ์ใกล้เวลาคลอดแล้ว
ครั้งนั้นแล นางปริพาชกนั้นได้กล่าวกะปริพาชกว่า ท่านพราหมณ์ ท่าน
จงไปนําน้ำมัน ซึ่งจักเป็นอุปการะสำหรับดิฉันผู้คลอดแล้วมาเถิด เมื่อนาง
ปริพาชกกล่าวอย่างนี้แล้ว ปริพาชกนั้นได้กล่าวกะนางปริพาชกาว่า ฉันท
จะนําน้ำมันมาให้นางผู้เจริญแต่ที่ไหนเล่า แม้ครั้งที่ ๒ ... แม้ครั้งที่ ๓ นาง
ปริพาชกนั้นก็ได้อีกกล่าวกะปริพาชกนั้นว่า ท่านพราหมณ์ ท่านจงไปนํ
น้ำมันซึ่งจักเป็นอุปการะสำหรับดิฉันผู้คลอดแล้วมาเถิด.

[๕๗] ก็สมัยนั้นแล ราชบุรุษได้ให้เนยใสบ้าง น้ำมันบ้างใน
พระคลังของพระเจ้าปเสนทิโกศล แก่สมณะบ้าง พราหมณ์บ้าง เพื่อค
มพอความต้องการ ไม่ให้เพื่อนำไป ครั้งนั้นแล ปริพาชกนั้นดำริว่า ก็
ราชบุรุษให้เนยใสบ้าง น้ำมันบ้าง ในพระคลังของพระเจ้าปเสนทิโกศล

แก่สมณะบ้าง พรหมณ์บ้าง เพื่อค้ำพอกความต้องการ ไม่ให้เพื่อนำไป
ไหนหนอ เราพึงไปยังพระคลังของพระเจ้าปเสนทิโกศล ค้ำน้ำมันพอ
ความต้องการแล้ว กลับมาเรือน สํารอกน้ำมันซึ่งจักเป็นอุปการะแก่นาง
ปริพาชกาผู้ตลอดนี้เถิด ครั้งนั้นแล ปริพาชกนั้นไปยังพระคลังของ
พระเจ้าปเสนทิโกศล ค้ำน้ำมันพอความต้องการแล้ว กลับมาเรือนไม่
สามารถเพื่อจะไว้เบื้องต่ำ [ด้วยอำนาจการถ่ายท้อง] ปริพาชกนั้นอันทุกข์
เวทนาอันกล้าเผ็ดร้อนถูกต้องแล้ว ย่อมหมุนมาและหมุนไปโดยรอบ
ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงผ้าอันตราวาสกทรงถือบาตร
และจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี ได้ทอดพระเนตรเห็น
ปริพาชกนั้น ผู้อันทุกข์เวทนาอันกล้าเผ็ดร้อนถูกต้องแล้ว หมุนมาหมุน
ไปอยู่โดยรอบ.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ชนผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล มีความสุขหนอ ชน
ผู้ถึงเวท (คือ อริยมรรคญาณ) เท่านั้น ชื่อว่าผู้ไม่มี
กิเลสเครื่องกังวล ท่านจงดูชนผู้มีกิเลสเครื่องกังวล
เดือดร้อนอยู่ ชนเป็นผู้มีจิตปฏิพัทธ์ในชนย่อมเดือด
ร้อน.

จบคัมภีร์สุตที่ ๖

อรรถกถาคัพภินีสสูตร

คัพภินีสสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อณฺดรสุส ปริพฺพาชกสุส** ได้แก่ ของกุกุมพีปริพาชก
ผู้หนึ่ง. บทว่า **ทหฺรา** แปลว่า เป็นสาว. บทว่า **มาณฺวิกา** เป็นโหวหาร
เรียกธิดาของพราหมณ์. บทว่า **ปชาปตี** แปลว่า ภรรยา. บทว่า **คพฺภินี**
แปลว่า ผู้มีครรภ์. บทว่า **อุปฺวิษณฺญา** เชื่อมความว่า เป็นผู้มีเวลาจะ
คลอดปรากฏว่า **วันนี้ พรุ่งนี้**. ได้ยินว่า ปริพาชกนั้นเป็นชาติพราหมณ์
มีภรรยา ตั้งอยู่ที่อาศรม ชื่อวาทปตละ เพราะเหตุนั้น คนจึงเรียกเขาผู้มี
ภรรยา โดยโหวหารว่า ปริพาชก. ส่วนภรรยาของเขาเรียกว่า พราหมณ์
เพราะมีชาติเป็นพราหมณ์. บทว่า **เตลฺ** ได้แก่ น้ำมันงา. ก็ในข้อนี้ว่า
โดยวัตถุมีน้ำมันเป็นประธาน นางจึงสั่งว่า ท่านจงนำเอาสิ่งที่หญิงผู้จะ
คลอดต้องการเพื่อบำบัดทุกข์ในเวลาคลอดทั้งหมด มีเนยใสและเกลือ
เป็นต้นมา. บทว่า **ยํ เม วิชฺชาตาย ภวิสฺสูติ** ความว่า สิ่งใดมีน้ำมัน
เป็นต้น จักเป็นอุปการะแก่เราผู้มีครรภ์จะคลอดออกไป. ปาฐะว่า
ปริพฺพาชิกาย ดังนี้ก็มี. บทว่า **กุโธ** แปลว่า จากที่ไหน. อธิบายว่า
เราพียงนำน้ำมันเป็นต้นมาจากที่ไหน ไม่ว่าจะเป็นตระกูลญาติตระกูลมิตร
ที่นั่นไม่มีแก่เรา. บทว่า **เตลฺ อหฺรามิ** ท่านกล่าวให้เป็นปัจจุบันกาล
เพราะใกล้กาลอันเป็นปัจจุบัน หมายความว่าจักนำน้ำมันมา. **วา ศัพฺทํ** ใน
บทว่า **สมณฺสุส** **วา** **กิตฺติ** **พฺรหฺมณฺสุส** **วา** **กิตฺติ** **สพฺปีสุส** **วา** **กิตฺติ** **เตลฺสุส**
วา **กิตฺติ** เป็นสมุจจัยตละ เหมือนในประโยคมีอาทิว่า **อคุคิโต** **วา** **อุหฺกโต**
วา **มิถฺอุททา** **วา**. บทว่า **สพฺปีสุส** **วา** **เตลฺสุส** **วา** เป็นฉฐฐีวิภक्ति ใช้
ในอรรถปฐมาวิภक्ति. อธิบายว่า เนยใสและน้ำมันอันเขาให้ดื่มเท่าที่

ต้องการ. ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า บทว่า **สปปิสฺส วา เตลฺลสฺส** วา เป็นัญญูวิภัติใช้ในอรรถว่า ส่วนย่อยและสิ่งที่มีส่วนย่อย จริงอย่างนั้น ส่วนย่อยของกลุ่มเนยใสและน้ำมัน ในที่นี้ท่านเรียกโดยศัพท์เท่าที่ต้องการ. บทว่า **โน นีหริตุ** ความว่า เขาไม่ให้ใช้ภาชนะหรือมือนำออกไปข้างนอก. บทว่า **อุจฺฉินฺทิตฺวา** ได้แก่ สำรอกออก, เชื่อมความว่า โฉนหนอ เราเพิ่งสำรอกออก. ได้ยินว่า ปริพาชกนั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า เราจะไปเรือนคลังของพระราชาคีม้ำมันแกล่อก แล้วมาเรือนในทันทีสำรอกตามที่คีมลงไว้ในภาชนะหนึ่ง จักยกขึ้นเตาไฟต้ม สิ่งที่เจือด้วยดีและเสมหะเป็นต้น ไฟจักไหม้ แต่เราจักเอาแต่น้ำมันไปใช้ในการงานของนางปริพาชกานี้.

บทว่า **อุทฺธึ กาคู** ได้แก่ เพื่อนำขึ้นข้างบนโดยจะสำรอกออก. บทว่า **น ปน อโ** ความว่า แต่ไม่อาจเพื่อจะนำออกข้างล่างด้วยการถ่ายออก. จริงอยู่ ปริพาชกนั้นคิมด้วยคิดว่า จักสำรอกสิ่งที่เราคีมเข้าไปมาก ๆ ออกจากปากเสียวเอง เมื่อสิ่งที่คีมเข้าไปไม่ออกมา เพราะไม่เป็นประโยชน์แก่กระเพาะ ไม่รู้หรือไม่ได้ตั้งที่ควรจะสำรอกและถ่ายออกได้ ได้รับทุกขเวทนาอย่างเดียว จึงหมุ่นไปหมุ่นมา. บทว่า **ทุกฺขาหิ** แปลว่ามีทุกข์. บทว่า **ติปฺปาหิ** ได้แก่ มาก หรือแรงกล้า. บทว่า **ขราหิ** ได้แก่ กล้าแข็ง. บทว่า **กญฺฐาหิ** ได้แก่ ทารุณ เพราะเป็นของไม่น่าปรารถนาอย่างยิ่ง. บทว่า **อวญฺญติ** ความว่า เมื่อไม่นอนอยู่ในที่เดียว พาร่างของตนไปข้างโน้นข้างนี้ ชื่อว่าหมุ่นไป. บทว่า **ปวิญฺญติ** ความว่า เมื่อนอนอยู่ในที่แห่งหนึ่ง เมื่อสลัดอวัยวะน้อยใหญ่ไปรอบ ๆ ชื่อว่าหมุ่น

ไปรอบ. อีกอย่างหนึ่ง เมื่อหมุนไปตรงหน้า ชื่อว่าหมุนไป เมื่อหมุนไปรอบๆ ชื่อว่าหมุนไปรอบ.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ความว่า ครั้นทรงทราบโดยประการทั้งปวงถึงความนี้ว่า ความเกิดทุกข์อันนี้ เหตุเพราะบริโภคโดยไม่พิจารณาของคนผู้มีกิเลสเครื่องกังวล มีอยู่ แต่สำหรับคนไม่มีกิเลสเครื่องกังวลย่อมไม่มีทุกข์นี้โดยประการทั้งปวง ดังนี้ แล้วจึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันประกาศความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุจิโน วัต** ความว่า สัตบุรุษทั้งหลาย มีความสุขหนอ. ถามว่า ก็สัตบุรุษเหล่านั้น ก็อพวกไหน? ตอบว่า คือพวกที่ไม่มีกิเลสเครื่องกังวลที่ชื่อว่า อภิญญา เพราะไม่มีกิเลสเครื่องกังวลมีราคะเป็นต้น และกิเลสเครื่องกังวลในสิ่งที่หวงแหน พระองค์จึงตรัสว่า **เวทฺถุโน हि หนา อภิญฺญา** พวกชนผู้ถึงเวท ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล. บุคคลผู้ชื่อว่า **เวทฺถุ** เพราะถึง คือบรรลुเวท กล่าวคือ อริยมรรคญาณ หรือถึงคือบรรลुพระนิพพานด้วยเวทนั้น. อริยชนเหล่านั้นคือบุคคลผู้สิ้นอาสวะ ชื่อว่าอภิญญา เพราะตัดกิเลสเครื่องกังวลมีราคะเป็นต้นได้เด็ดขาด ด้วยอรหัตมรรค. ก็เมื่อกิเลสเครื่องกังวลมีราคะเป็นต้นไม่มี กิเลสเครื่องกังวลในสิ่งที่หวงแหน จักมีแต่ที่ไหน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงสรรเสริญบุคคลผู้เป็นพระอรหันต์ ด้วยบุรพภาคแห่งคาถาอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงติเตียนอัมชปฤชชน ด้วยอปรภาคแห่งคาถา จึงตรัสคำมีอาทิว่า **สทิญฺจนํ ปสฺส** คำนั้นมีอรรถดังกล่าวไว้

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 197
แล้วในสูตรแรกนั้นแหละ ด้วยกาลาแม่น้ำ พระองค์ตรัสทั้งวิภูฏะและวิวิภูฏะ
ดังพรรณนามาจะนี้.

จบอรรถกถาคัมภีร์สูตรที่ ๖

๗. เอกปุตตสูตร

ว่าด้วยการขุดอามิสแห่งมัจจุราช

[๕๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล บุตรคน
เดียวของอุบาสกคนหนึ่ง เป็นที่รัก เป็นที่พอใจ ทำกาละแล้ว ครั้งนั้นแล
อุบาสกมากด้วยกันมีผ้าชุ่ม มีผมเปียก เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่
ประทับในเวลาเที่ยง ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มี-
พระภาคเจ้าได้ตรัสถามอุบาสกเหล่านั้นว่า คุณก่อนอุบาสกทั้งหลาย ท่าน
ทั้งหลายมีผ้าชุ่ม มีผมเปียก เข้ามาในที่นี้ ในเวลาเที่ยง เพราะเหตุไรหนอ
เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามอย่างนี้แล้ว อุบาสกนั้นได้กราบทูลว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า บุตรคนเดียวของข้าพระองค์ ผู้เป็นที่รักเป็นที่พอใจ
ทำกาละแล้ว เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายจึงมีผ้าชุ่ม มีผมเปียก
เข้ามาในที่นี้ในเวลาเที่ยง.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

หมู่เทวดาและหมู่มนุษย์เป็นจำนวนมาก ยินดี
แล้วด้วยความเปลิดเปลินชินในรูปอันเป็นที่รัก ถึงความ

ทุกข์ เสื่อมหมดแล้ว (จากสมบัติ) ย่อมไปสู่อำนาจ
แห่งมัจจุราช พระอริยบุคคลเหล่าใดแล ไม่ประมาท
ทั้งกลางคืนและกลางวัน ย่อมละรูปอันเป็นที่รักเสีย
ได้ พระอริยบุคคลเหล่านั้นแล ย่อมขุดขึ้นได้ซึ่ง
อามิสแห่งมัจจุราช อันเป็นมูลแห่งวิญญูทุกข์ที่ล่วงได้
โดยยาก.

จบเอกปุตตสูตรที่ ๗

อรรถกถาเอกปุตตสูตร

เอกปุตตสูตรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า เอกปุตฺตโก แปลว่า บุตรคนหนึ่ง ก็บุตรนั้นชื่อว่า เอก-
ปุตตะ เพราะอรรถว่าอันเขาอนุเคราะห์, ชื่อว่าปิยะ เพราะอรรถว่าอันเขา
รักใคร่. ชื่อว่ามณาปะ เพราะอรรถว่าเป็นที่เจริญใจ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า
ปิยะ เพราะอรรถว่าน่าชม เพราะสมบูรณ์ด้วยความงามแห่งร่างกาย, ชื่อว่า
มณาปะ เพราะเป็นผู้มีกัลยาณธรรม เพราะสมบูรณ์ด้วยศีลและอาจารย์.
ชื่อว่า กาละ เพราะทำสัตว์ให้สิ้นไป ได้แก่ มรณะ. ชื่อว่า กาลังกตะ
เพราะทำคือถึงกาละนั้น. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า กาลังกตะ เพราะกาละ
คือมัจจุทำแล้วคือพินาศไปแล้ว ได้แก่ถึงความไม่เห็น อธิบายว่า ตาย.

บทว่า สนุพฺพุลา อุปาสาทา ความว่า อุบาสกชาวเมืองสาวัตถีเป็น
อันมาก ไปตามหลังอุบาสกผู้ที่ถูกตายจนถึงป่าช้า พร้อมด้วยความโศก
ให้ทำฃาปนกิจศพแล้วก็กลับ ลงน้ำทั้งที่นุ่งห่มอยู่นั้นแหละ ดำหัว บีบผ้า

ยังไม่ทันจะแห้งเลย นุ่งผืนหนึ่ง ทำเลวียงป่าผืนหนึ่ง ให้อูบาสกนั้นนำหน้า คิดจะฟังธรรมอันเป็นเหตุบรรเทาความโศกในสำนักพระศาสดา จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า อุลลเกสา มีผมชุ่มน้ำ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุลลวตุตา แปลว่า มีผ้าชุ่มด้วยน้ำ. บทว่า ทิวา ทิวสุส แปลว่า เป็นเวลากลางวัน อธิบายว่า เวลาเที่ยงวัน. เพราะเหตุที่พระตถาคตทั้งหลาย ทรงทราบตรัสถามก็มี ทรงทราบไม่ตรัสถามก็มี. ทรงรู้เวลา ตรัสถาม ทรงรู้เวลาไม่ตรัสถามก็มี. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอยู่ที่เดียว เมื่อจะตรัสถามเพื่อตั้งเรื่องขึ้น จึงตรัสคำมีอาทิว่า ก็ นุ โข ตุมฺเห อุปาสกา คู่ก่อนอุบาสกทั้งหลาย เพราะเหตุไรหนอ พวกท่าน ดังนี้.

พระคำรสนั้นมีความหมายดังนี้ว่า คู่ก่อนอุบาสกทั้งหลาย ในวันอื่น ๆ พวกเธอเมื่อมายังสำนักของเรา นุ่งผ้าแห้งและสะอาดมาในเวลาเย็น แต่วันนี้ มีผ้าเปียก ผมเปียกมาในที่นี้เวลาเที่ยงตรง นั้นเป็นเหตุอะไร. บทว่า เตน มยฺ ความว่า เพราะเหตุนี้ ข้าพระองค์ทั้งหลายเป็นอย่างนั้น เพราะถูกความโศกอย่างแรงครอบงำ เพราะความเดือดร้อนจิตอันเกิดจากการพลัดพรากจากบุตร จึงได้มาเฝ้าในที่นี้.

บทว่า เอตมตฺถํ วิทฺตุวา ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบโดยประการทั้งปวงถึงเรื่องนี้ว่า สภาวะธรรมมีโศก ทุกข์ และโทมนัสเป็นต้น มีวัตถุเป็นที่รักเป็นแดนเกิด เมื่อวัตถุอันเป็นที่รักไม่มี ความโศกเป็นต้นเหล่านั้น ย่อมไม่มีโดยประการทั้งปวง จึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันประกาศความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปิยรูปสาตคธิดาเส** ความว่า ดิดคือมีจิตปฏิพัทธ์ในสภาวะอันเป็นที่รักมีรูปชั้นเป็นต้น ด้วยความยินดีในสุขเวทนา. ก็บทว่า **คธิดาเส** หมายเอา **คธิดา** นั้นเอง. อีกอย่างหนึ่ง ศัพท์ว่า **เส** เป็นเพียงนิบาต. จักขุประสาทเป็นต้น และปิยชนมีบุตรและภรรยาเป็นต้น ชื่อว่า **ปิยรูป**. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า อะไรเป็นปิยรูป สาตรูป ในโลก คือ จักขุเป็นปิยรูป สาตรูปในโลก ฯลฯ ธรรมค้นหาเป็นปิยรูป สาตรูป ในโลก และว่า

ระใดตติช้องกามเป็นอันมาก คือ นา สวน เงิน

โค ม้า ทาสหญิงชาย ผู้หญิง และพวกพ้อง.

เพราะเหตุนี้ ผู้คิด สยบ อธิบายว่า ถูกต้องด้วยความยินดีในปิยรูปเหล่านั้น. เพื่อจะเฉลยคำถามว่า ชนเหล่านั้น คือเหล่าไหน ผู้คิดอยู่ในปิยรูปและสาตรูป จึงทรงแสดงชนเหล่านั้นว่า เทวกายา **ปุลมณฺสุ-** **สา จ** หมู่เทพและมนุษย์เป็นอันมาก, **ได้แก่หมู่เทพเป็นอันมาก** มีเทพชั้นจาตุมหาราชิกาเป็นต้น และมนุษย์เป็นอันมากมีชาวชมพูทวีปเป็นต้น. บทว่า **อฆาวิโน** **ได้แก่** ผู้มีทุกข์ทางกายและทางใจ. บทว่า **ปริชุนฺหา** **ได้แก่** ผู้เสื่อมจากสมบัติมีความเป็นหนุ่มสาว และความไม่มีโรคเป็นต้น เพราะความวิบัติแห่งชราและโรคเป็นต้น. พึงทราบความชื่อนั้นตามที่ได้ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง เทวดาทั้งหลายเพียบพร้อมด้วยสุขโดยส่วนเดียว ไม่มีทุกข์ ชรา และโรคก็จริง ถึงอย่างนั้น แม้เทวดาเหล่านั้นท่านก็เรียกว่า ผู้มีทุกข์ และว่าผู้มีความเสื่อม เพราะมีการไม่จากทุกข์นั้นเป็นสภาวะ. อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบความเกิดมีทุกข์เป็นต้น แม้ของเทวดาเหล่านั้น ด้วยอำนาจการเกิดขึ้นแห่งบูรพนิมิต ปฏิจันนชรา

และโรคทางใจ. บทว่า มัจจุราชสุธ วลี คจฺจนฺติ ความว่า คนเหล่านั้น
ไปสู่อำนาจ คือมือแห่งความตาย กล่าวคือมัจจุราช เพราะมีธาตุ ๓ เป็น
ใหญ่ เหตุจะเกิดในครรภ์บ่อยๆ เพราะยังละตัณหา ซึ่งมีปิยวัตถุเป็น
อารมณ์ไม่ได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงวิภูษะด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล้ว
บัดนี้จึงแสดงวิวิภูษะ (นิพพาน) โดยนัยมีอาทิว่า เย เว ทิวา ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เย เว ทิวา จ รตฺโต จ อปฺปมตฺตา
ความว่า คนผู้ไม่ประมาทอย่างมั่นคง ย่อมบำเพ็ญอัปมาทปฏิบัติทั้ง
กลางวันและกลางคืน โดยนัยดังกล่าวแล้วมีอาทิว่า ชำระจิตให้หมดจด
จากกรรมอันเป็นเครื่องกางกั้น โดยการจงกรม และการนั่งตลอดวัน.
บทว่า ชหนฺติ ปิยรูปุ ความว่า ให้ชวนชวายกรรมฐานภาวนาอันสัมป-
ยุตด้วยสังขะ ๔ ละปิยรูป คือปิยวัตถุ มีจักขุประสาทเป็นต้น อันเกิด
จากสัตว์และสังขารอันเป็นที่รัก ด้วยการละนันทราคะอันเนื่องกับปิยรูป
นั้น เพราะบรรลुพระอริยมรรค. บทว่า เต เว ขณฺนฺติ อมฺมุลํ มจฺจุโน
อามิสํ ทฺรตฺติวตฺตํ ความว่า พระอริยบุคคลเหล่านั้นใช้จอบ คืออริยมรรค
ญาณขุดค้นหาพร้อมทั้งอวิชชา อันเป็นมูลรากแห่งทุกข์ คือวิภูทุกข์
ชื่อว่าเป็นอามิส เพราะมัจจุคือมรณะจับต้อง ชื่อว่าลวงได้ยาก เพราะ
สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนอกจากศาสนานี้ ไม่อาจกลับได้ คือ
ถอนรากขึ้นไม่ให้เหลือแม้แต่สิ่งเล็กน้อย ความนี้ นั่น พึงให้พิสดารโดย
สุดตบทมีอาทิว่า

อปฺปมาโท อมตํ ปทํ

ปมาโท มจฺจุโน ปทํ

อปฺปมตฺตา น มียนฺติ

เย ปมตฺตา ยถา มตา.

ความไม่ประมาทเป็นทางแห่งความไม่ตาย ความ
ประมาท เป็นทางแห่งความตาย คนผู้ไม่ประมาท
ชื่อว่าย่อมไม่ตาย คนประมาทเหมือนคนตายแล้วแล.
จบอรรถกถาเอกปุตตสูตรที่ ๗

๘. สุปปวาสาสูตร

ว่าด้วยทุกข์ของหญิงตั้งครรภ์นาน

[๕๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ป่ากุนทิจฐานวัน' โกลี
พระนครกุนทิจยา ก็สมัยนั้นแล พระนางสุปปวาสาพระธิดาของพระเจ้า
โกลิยะทรงครรภ์อยู่ถึง ๗ ปี มีครรภ์หลงอยู่ถึง ๗ วัน พระนางสุปปวาสา
นั้น ผู้อันทุกขเวทนากล้ำเผ็ดร้อนถูกต้องแล้วทรงอดกลั้นได้ด้วยการตรึก
๓ ข้อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นตรัสรู้ด้วยพระองค์โดยชอบหนอ
ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อละทุกข์เห็นปานนี้ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มี-
พระภาคเจ้าพระองค์นั้น ปฏิบัติดีแล้วหนอ ปฏิบัติเพื่อละทุกข์เห็นปานนี้
นิพพานซึ่งเป็นที่ไม่มีทุกข์เห็นปานนี้เป็นสุขดีหนอ.

[๖๐] ครั้งนั้นแล พระนางสุปปวาสาโกลิยธิดาเชิญพระสวามีมาว่า
เชิญมานี้เถิด พระลูกเจ้า ขอเชิญพระองค์เสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ครั้งนี้แล้ว ทรงถวายบังคมพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า
ตามคำของหม่อมฉัน จงทูลถามถึงความเป็นผู้มีพระอาพาธน้อย พระโรค

* บางฉบับเป็น กุณฑธานวัน.

เบาบาง กระปรี้กระเปร่า มีพระกำลัง ความอยู่สำราญว่า ข้าแต่พระองค์ผู้-
เจริญ นางสุปปวาสาโกถิยธิดาถวายบังคมพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ด้วยเศียรเกล้า และทูลถามความเป็นผู้มีพระอาพาธน้อย พระโรคเบาบาง
กระปรี้กระเปร่า มีพระกำลัง ความอยู่สำราญ อนึ่ง ขอพระองค์จงทราบ
ทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นางสุปปวาสาโกถิยธิดาทรงครรภ์
๗ ปี มีครรภ์หลงอยู่ ๗ วัน นางสุปปวาสนั้นอันทุกขเวทนากล้าเผ็ดร้อน
ถูกต้องแล้ว ย่อมอดกลั้นได้ด้วยการตรึก ๓ ข้อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้นตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบหนอ ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อ
ละทุกข์เห็นปานนี้ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
ปฏิบัติหนอ ปฏิบัติเพื่อละทุกข์เห็นปานนี้ นิพพานซึ่งเป็นที่ไม่มีทุกข์
เห็นปานนี้ เป็นสุขดีหนอ พระราชาบุตรพระเจ้าโกถิยะนั้น ทรงรับคำ
ของพระนางสุปปวาสาโกถิยธิดาแล้ว เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึง
ที่ประทับ ถวายบังคมแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้
กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระนางสุปปวาสา
โกถิยธิดา ถวายบังคมพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า และ
ตรัสถามถึงความเป็นผู้มีพระอาพาธน้อย พระโรคเบาบาง กระปรี้กระเปร่า
ทรงพระกำลัง ความอยู่สำราญ และรับสั่งอย่างนี้ว่า พระนางสุปปวาสา
โกถิยธิดาทรงครรภ์อยู่ถึง ๗ ปี มีครรภ์หลงอยู่ ๗ วัน พระนางสุปปวาสา
นั้นอันทุกขเวทนากล้าเผ็ดร้อนถูกต้องแล้ว ย่อมอดกลั้นได้ด้วยการตรึก
๓ ข้อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ
หนอ ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อละทุกข์เห็นปานนี้ พระสงฆ์สาวกของ

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ปฏิบัติดีหนอ ปฏิบัติเพื่อละทุกข์เห็นปานนี้ นิพพานซึ่งเป็นที่ไม่มีทุกข์เห็นปานนี้ เป็นสุขดีหนอ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พระนางสุปปวาสาโกถิยธิดาจงเป็นผู้มีสุข หาโรคมิได้ ตลอดบุตรหาโรคมิได้เกิด ก็แลพระนางสุปปวาสาโกถิยธิดาทรงมีสุข หาโรคมิได้ ประสูติพระโอรสผู้หาโรคมิได้ พร้อมกับพระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระราชบุตรของพระเจ้าโกถิยะนั้นทูลรับพระคำรัสแล้ว ทรงชื่นชมยินดีพระภักติของพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จลุกขึ้นจากอาสนะ ถวายบังคมกระทำประทักษิณแล้วเสด็จกลับไปสู่นิวาสน์ของตน ได้ทรงเห็นพระนางสุปปวาสาโกถิยธิดาทรงมีสุขหาโรคมิได้ ประสูติพระโอรสผู้หาโรคมิได้ ครั้นแล้วได้ทรงดำริว่า น่าอัศจรรย์จริงหนอ ไม่เคยมีมา พระตถาคตมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ก็แลพระนางสุปปวาสาโกถิยธิดานี้ทรงมีสุข หาโรคมิได้ คงจักประสูติพระโอรสผู้หาโรคมิได้ พร้อมกับพระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เป็นผู้ปลื้มใจเบิกบาน มีปีติโสมนัส.

[๖๑] ครั้งนั้นแล พระนางสุปปวาสาโกถิยธิดาทูลเชิญพระสวามีมาว่า ข้าแต่พระลูกเจ้า ขอเชิญพระองค์เสด็จมานี้เถิด เชิญพระองค์เสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วจงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้าตามคำของหม่อมฉันว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นางสุปปวาสาโกถิยธิดา ถวายบังคมพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า อนึ่งขอพระองค์จงทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นางสุปปวาสาโกถิยธิดาทรงครรภ์อยู่ ๗ ปี มีครรภ์หลงถึง ๗ วัน บัดนี้ พระนางมีสุข หาโรคมิได้ ตลอดบุตรผู้หาโรคมิได้ นางนิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็น

ประมุขด้วยภัตตาหารสิ้น ๗ วัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้ากับภิกษุสงฆ์ จงทรงรับภัตตาหารของนางสุปปวาสาโกถิยธิดา ๗ วันเถิด. พระราชนุตรของพระเจ้าโกถิยะนั้นทรงรับคำพระนางสุปปวาสาโกถิยธิดาแล้ว เสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับถวายบังคมแล้วประทับ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระนางสุปปวาสาโกถิยธิดาถวายบังคมพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า อนึ่ง พระนางรับสั่งมาอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระนางสุปปวาสาโกถิยธิดาทรงครรภ์อยู่ถึง ๗ ปี มีครรภ์หลงถึง ๗ วัน บัดนี้ พระนางทรงมีสุข หาโรคมิได้ ประสูติพระโอรสผู้หาโรคมิได้ พระนางนิมนต์พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรเจ้าเป็นประมุขด้วยภัตตาหารสิ้น ๗ วัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้ากับภิกษุสงฆ์โปรดทรงรับภัตตาหารของนางสุปปวาสาโกถิยธิดาสิ้น ๗ วันเถิด.

[๖๒] กัสสมันนั้นแล อุบาสกคนหนึ่งนิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรเจ้าเป็นประมุขด้วยภัตเพื่อนันในวันพรุ่ง ก็อุบาสกนั้นเป็นอุปัฏฐากของท่านพระมหาโมคคัลลานะ ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกท่านพระมหาโมคคัลลานะว่า มานีแนะโมคคัลลานะ ท่านจงเข้าไปหาอุบาสกนั้น ครั้นแล้วจงกล่าวกะอุบาสกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ พระนางสุปปวาสาโกถิยธิดาทรงครรภ์อยู่ถึง ๗ ปี มีครรภ์หลงถึง ๗ วัน บัดนี้ พระนางทรงมีสุข หาโรคมิได้ ประโยคสูติพระโอรส ผู้หาโรคมิได้ นิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรเจ้าเป็นประมุขด้วยภัตตาหารสิ้น ๗ วัน พระนางสุปปวาสาโกถิยธิดาจงทำภัตตาหารสิ้น ๗ วัน อุปัฏฐากของท่านนั้นจักทำ

ภายหลัง ท่านพระมหาโมคคัลลณะทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เข้าไปหาอุบาสนั้น ครั้นแล้วได้กล่าวกะอุบาสนั้นว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ พระนางสุปปวาสาโกถิยธิดา ทรงครรภ์อยู่ถึง ๗ ปี มีครรภ์หลงถึง ๗ วัน บัดนี้ พระนางทรงมีสุข หาโรคมิได้ ประสูติพระโอรสผู้หาโรคมิได้ นิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขด้วยภัตตาหารสิ้น ๗ วัน พระนางสุปปวาสาโกถิยธิดาจงทำภัตตาหารสิ้น ๗ วัน ท่านจักทำในภายหลัง อุบาสนั้นกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ถ้าว่าพระมหาโมคคัลลณะผู้เป็นเจ้า เป็นผู้ประกันกรรม ๓ อย่าง คือ โภคสมบัติ ชีวิตและศรัทธา ของกรรม ได้ไชร้ พระนางสุปปวาสาโกถิยธิดาจงทำภัตตาหารสิ้น ๗ วันเถิด กรรม จักทำในภายหลัง.

โม. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ฉันจะเป็นผู้ประกันกรรม ๒ อย่าง คือ โภคสมบัติ และชีวิตของท่าน ส่วนท่านเองเป็นผู้ประกันศรัทธา.

อุ. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ถ้าว่าพระมหาโมคคัลลณะผู้เป็นเจ้าเป็นผู้ประกันกรรม ๒ อย่าง คือ โภคสมบัติและชีวิตได้ไชร้ พระนางสุปปวาสาโกถิยธิดาจงทำภัตตาหารสิ้น ๗ วันเถิด กรรมจักทำในภายหลัง.

ครั้งนั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลณะยังอุบาสนั้นให้ยินยอมแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ให้อุบาสนั้นยินยอมแล้ว พระนางสุปปวาสาโกถิยธิดาจงทรงทำภัตตาหารตลอด ๗ วัน อุบาสนั้นจะทำในภายหลังพระเจ้าข้า.

ครั้งนั้นแล พระนางสุปปวาสาโกถิยธิดา ทรงอังกาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ด้วยขาทนียโภชนียาหารอันประณีตด้วยพระหัตถ์

ของพระนาง ลี้ ๗ วัน ให้ทารกนั้นถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าและ
ให้ไหว้ภิกษุสงฆ์แล้ว ลำดับนั้นแล ท่านพระสารีบุตรได้ถามทารกนั้นว่า
พ่อหนู เธอสบายดีหรือ พ่อเป็นไปหรือ ทุกข์อะไร ๆ ไม่มีหรือ. ทารก
นั้นตอบว่า ข้าแต่พระสารีบุตรผู้เจริญ กระผมจักสบายแต่ไหนได้ พ่อ
เป็นไปแต่ไหน กระผมอยู่ในท้องเป็นด้วยโลหิตถึง ๗ ปี. ลำดับนั้นแล
พระนางสุปปวาสาโกถิยธิดา ทรงมีพระทัยชื่นชมเบิกบานเกิดปีติโสมนัส
ว่า บุตรของเราได้สนทนากับพระธรรมเสนาบดี.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า พระนางสุปปวาสา-
โกถิยธิดา ทรงมีพระทัยชื่นชมเบิกบานเกิดปีติโสมนัสแล้ว จึงตรัสถาม
พระนางสุปปวาสาโกถิยธิดาว่า คุณก่อนพระนาง พึงปรารถนาพระโอรส
เห็นปานนี้แม่อื่นหรือ พระนางสุปปวาสากราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าผู้เจริญ หม่อมฉันพึงปรารถนาบุตรเห็นปานนี้แม่อื่นอีก ๗ คน
เจ้าคะ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ทุกข์อันไม่น่ายินดี ย่อมครอบงำคนผู้ประมาท
โดยความเป็นของน่ายินดี ทุกข์อันไม่น่ารักย่อม
ครอบงำคนผู้ประมาท โดยความเป็นของน่ารัก ทุกข์
ย่อมครอบงำบุคคลผู้ประมาท โดยความเป็นสุข.
จบสุปปวาสาสูตรที่ ๘

อรรคถาสุปวาสาสูตร

สุปวาสาสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้:-

บทว่า กุณฑิยาย ได้แก่ ไกล่คนครของพวกเจ้าโกติยะ มีชื่ออย่างนั้น.

บทว่า กุณฑธานวน ได้แก่ ในป่าชื่อกุณฑธานะ ไม่ไกลนครนั้น.

เมื่อก่อน เล่ากันมาว่า ยักษ์ตนหนึ่งชื่อคุณฑะ อาศัยอยู่ที่ไพร-
สณฑ์แห่งนั้น และยักษ์นั้นชอบปลีกรรมอันเจ็ดด้วยรำและข้าวตอก
เพราะฉะนั้น ชนทั้งหลายจึงน้อมนำปลีกรรมอย่างนั้นเข้าไปในที่นั้น แก่
ยักษ์นั้น ด้วยเหตุนี้ ไพรสณฑ์นั้น จึงปรากฏว่า กุณฑธานวัน.
ในที่นี้ไม่ไกลไพรสณฑ์นั้น ยังมีหญิงเจ้าบ้านคนหนึ่ง. แม้นางก็ถูกเรียก
ว่า กุณฑิยา เพราะนางอยู่อาศัยในที่ ๆ เป็นอาณาเขตของยักษ์นั้น และ
เพราะถูกยักษ์นั้นแหละปกครอง. ครั้นต่อมา พวกเจ้าโกติยะได้สร้างนคร
ขึ้นในที่นั้น. แม้นครนั้น เขาก็เรียกว่า กุณฑิยา เหมือนกันตามชื่อเดิม.
ก็ในไพรสณฑ์นั้น พวกเจ้าโกติยะได้สร้างวิหาร เพื่อเป็นที่ประทับและ
เป็นที่อยู่ของพระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์. แม้ไพรสณฑ์นั้นก็ปรากฏ
ว่า กุณฑธานวันเหมือนกัน. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริก
ไปยังชนบท ถึงวิหารนั้นแล้วประทับอยู่ในที่นั้นเอง. เพราะเหตุนี้ ท่าน
จึงกล่าววว่า เอกัม สมัย ภควา กุณฑิยาย วิหริติ กุณฑธานวน* สมัยหนึ่ง
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในกุณฑธานวัน ไกล่เมืองกุณฑิยา.

บทว่า สุปวาสา เป็นชื่อของอุบาสิกานั้น. บทว่า โกลิยธิดา
แปลว่า เป็นราชบุตรของเจ้าโกติยะ.

ก็ราชบุตรนั้น เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง

* บาลีไทย กุณฑิภูฐานวน.

สถาปนาไว้ในเขตทิศกะกว่าพระสาวิกาทั้งหลายผู้ถวายสิ่งของอันประณีต เป็นพระอริยสาวิกาผู้โสดาบัน. สิ่งใดสิ่งหนึ่งแต่ไม่ว่าของเคี้ยวของบริโภค หรือเภสัช อันสมควรแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่มีสตรีอื่น ๆ ที่พึงจัดแจง ไว้ในนั้น สิ่งทั้งหมดนั้นพระนางใช้ปัญญาของตนเท่านั้นจัดแจง แล้วจก น้อมเข้าไปถวายโดยเคารพ. และนางได้ถวายสังฆภัตและปาฏิปุคคสิกภัต ๘๐๐ ที่ทุก ๆ วัน. ผู้ใดผู้หนึ่งไม่ว่าจะเป็นภิกษุหรือภิกษุณี เข้าไปบิณฑบาตยังตระกูลนั้นมิได้มีมือเปล่าไป. พระนางมีการบริจาคว่างใจอย่างเด็ดขาด มีมือสะอาด ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในทานและการจำแนก ทาน ด้วยประการฉะนี้. สาวกโพธิสัตว์ผู้มีภพครั้งสุดท้ายได้ทำบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าปางก่อน ได้ถือปฏิสนธิในท้องของนาง. ด้วย บำปบบารมีบางอย่างนั่นเอง เธอบริหารครรภ์นั้นอุ้มต้องถึง ๗ ปี และได้ เป็นผู้มีครรภ์หลงถึง ๗ วัน เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **สตุต วสุธานี คพุกั ชาเรติ สตุตาคัม มุพุหคพุกา ทรงครรภ์ถึง ๗ ปี ครรภ์หลงถึง ๗ วัน.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สตุต วสุธานี** แปลว่า ถึง ๗ ปี. ก็ คำว่า **สตุต วสุธานี** นี้ เป็นทุตยาวิภคตติใช้ในอัจันตสังโยคะ แปลว่า ตลอด. บทว่า **คพุกั ชาเรติ** แปลว่า อุ้มครรภ์ไป อธิบายว่า มีครรภ์. บทว่า **สตุตาคัม มุพุหคพุกา** ได้แก่ มีครรภ์ปั่นป่วนถึง ๗ วัน. เพราะว่า ครรภ์แก่เต็มที เวลาจะคลอดถูกลมกัมมชวาททำให้ปั่นป่วนพลิกกลับไปมา เอาเท้าขึ้นข้างบนเอาศีรษะลงข้างล่างมุ่งตรงช่องคลอด. สัตว์นั้นออกไป ข้างนอกไม่คิดขัดในที่ไหน ๆ ด้วยประการฉะนี้. แต่เมื่อวิบัติ ก็จะนอน ขวางปิดช่องคลอดด้วยการพลิกกลับไปมาผิดปกติ หรือช่องคลอดปิด

เสียเองทีเดียว. สัตว์นั้น เพราะลมกัมมัตวาตในครรภนั้น ปั่นป่วน พลิกกลับไปมา ท่านจึงเรียกว่า ครรภหลง แม้นางก็ได้เป็นอย่างนั้นถึง ๗ วัน. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า สตุตทาหิ มุพฺพหฺลฺลภา ดังนี้. ก็ สัตว์ผู้เกิดในครรภนี้ ได้แก่ พระสิวลีเถระ. ถามว่า เพราะเหตุไร ท่าน จึงเป็นทุกข์ด้วยการอยู่ในครรภถึง ๗ ปี ถึงความเป็นผู้หลงครรภถึง ๗ วัน และแม้พระมารดาของท่านผู้เป็นถึงอริยสาวิกาโสดาบัน ก็ได้เสวยทุกข์ อย่างนั้นเหมือนกัน ? ข้าพเจ้าจะเฉลย

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้ากาสีครองราชสมบัติในกรุงพาราณสี พระเจ้าโกศลองค์หนึ่งทรงกรีธากองทัพใหญ่มายึดกรุงพาราณสี ทรงปลงพระชนม์พระราชานั้น ได้สถาปนาพระอัครมเหสีของพระราชนั้นให้เป็น อัครมเหสีของพระองค์. ฝ่ายพระราชโอรสของพระเจ้าพาราณสี ในเวลา ที่พระบิดาสิ้นพระชนม์ จึงหนีออกทางประตูระบายน้ำ รวบรวมญาติมิตร และพวกพ้องของพระองค์ไว้เป็นอันเดียวกัน รวมกำลังโดยลำดับแล้วเสด็จ มายังกรุงพาราณสีตั้งค่ายใหญ่ไว้ในที่ไม่ไกล ทรงส่งพระราชสาสน์ถึง พระราชาองค์นั้นว่า จงประทานราชสมบัติหรือจะรบ. พระมารดาได้ สดับสาสน์ของพระราชกุมารแล้ว จึงส่งพระราชสาสน์ไปว่า ไม่มีการต่อ ยุทธ์ ลูกจงตัดขาดการสัญจรทั่วทุกทิศล้อมกรุงพาราณสีไว้ แต่นั้นพวก คนในกรุงพากันลำบากเพราะหมดเปลืองไม้ไผ่และอาหาร จักจับพระราชา มาแสดง เว้นการต่อยุทธ์เสียเลย. พระราชกุมารได้สดับสาสน์ของพระ- มารดาแล้ว เมื่อจะรักษาประตูใหญ่ทั้ง ๔ ด้าน จึงล้อมกรุงไว้ ๗ ปี. พวกคนในกรุงพากันออกทางประตูน้อย นำเอาไม้และน้ำเป็นต้นมาทำกิจ ทุกอย่าง.

ลำดับนั้น พระมารดาของพระราชกุมารทรงสดับเรื่องนั้นแล้ว จึงส่งพระราชสาสน์ลับถึงพระโอรสว่า ลูกเราโง่เขลาไม่รู้อุบาย พวกเจ้าจงไปบอกแก่บุตรของเรานั้นว่า จงปิดประตูน้อยล้อมกรุงไว้. พระราชกุมารทรงสดับพระราชสาสน์ของพระมารดา จึงได้ทรงกระทำอย่างนั้นถึง ๗ วัน ชาวพระนครเมื่อออกไปข้างนอกไม่ได้ วันที่ ๗ จึงได้เอาพระเสียรของพระราชานั้นไปมอบแก่พระราชกุมาร พระราชกุมารได้เสด็จเข้ากรุงยึดราชสมบัติ. เพราะผลกรรมที่ล้อมพระนครไว้ถึง ๗ ปีในครั้งนั้น บัดนี้พระองค์จึงอยู่ในโลหิตกุมภี กล่าวคือพระกรรมของมารดา ๗ วัน. แต่เพราะล้อมกรุงไว้ถึง ๗ วันโดยเด็ดขาด จึงถึงความเป็นผู้หลงกรรมถึง ๗ วัน. ส่วนในอรรถกถาชาดกท่านกล่าวว่า เพราะผลกรรมที่ล้อมกรุงยึดไว้ถึง ๗ วัน พระองค์จึงอยู่ในโลหิตกุมภีถึง ๗ ปีแล้วถึงความเป็นผู้หลงกรรมถึง ๗ วัน. ก็พระองค์เป็นผู้เลิศด้วยลาภเพราะอานุภาพที่ถวายมหาทานแล้วตั้งความปรารถนาที่บาทมูลของพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า ขอเป็นผู้เลิศด้วยลาภ และที่ถวายน้ำอ้อยและนมส้มมีค่า ๑,๐๐๐ กหาปณะพร้อมชาวเมือง แล้วได้ตั้งความปรารถนาในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าวิปัสสี. ฝ่ายพระนางสุปปวาสา อุ้มกรรมอยู่ถึง ๗ ปี หลงกรรมอยู่ถึง ๗ วัน เพราะที่ส่งสาสน์ไปว่า พ่อจงล้อมพระนครยึดไว้. พระมารดาและบุตรเหล่านั้น ได้เสวยทุกข์เช่นนี้อันสมควรแก่กรรมของตน ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า ตีหิ วิตกุเกหิ ความว่า ด้วยสัมมาวิตก ๓ อันเกี่ยวข้องด้วยการระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย. บทว่า อธิวาเสติ ความว่า อดทนทุกข์ที่เกิดขึ้น เพราะเป็นผู้มีกรรมหลง. ความจริง พระนางหวนระลึกถึงความที่

พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง การปฏิบัติดีของ พระอริยสงฆ์ และพระนิพพานเป็นเครื่องสลัดออกจากทุกข์ จึงอดทนข่ม ทุกข์ที่เกิดแก่ตนด้วยไม่ทำไว้ในใจนั่นเอง. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว ว่า ตีหิ วิตกุเกหิ อธิวาเสติ ดังนี้.

บทมีอาทิว่า **สนฺพุทฺโธ วัต** เป็นบทแสดงอาการที่วิตกเหล่านั้น เกิดขึ้น. คำนี้มีอธิบายดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ชื่อว่า เป็นนาถะ แห่งโลก เพราะเหตุมีความเป็นผู้มีภากยธรรมเป็นต้น ชื่อว่า พุทธะ เพราะ ตรัสรู้สรรพธรรมโดยชอบคือไม่วิปริต โดยพระองค์เอง คือด้วยพระองค์ เอง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ตรัสธรรมเพื่อละวัฏทุกข์ทั้งสิ้นเห็นปานนี้ ที่ เราได้รับอยู่ในบัดนี้ และที่มีความเกิดอย่างนี้เป็นอย่างหนึ่ง และเพื่อดับไม่ เกิดขึ้นอย่างสิ้นเชิง ตรัสธรรมที่ไม่ผิดตรงกันข้าม ความจริง ความที่ พระศาสดาสำเร็จพระสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะทรงแสดงธรรมไม่ผิดแผก พระองค์มีหมู่แห่งพระอริยบุคคล ๘ ได้ชื่อว่า สาวกสงฆ์ เพราะเกิดในที่ ไกลแห่งการฟังธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระคุณตามที่กล่าวแล้ว และเกิดร่วมด้วยความเป็นผู้มีศีลและทักขณิเสมอกัน ซึ่งเป็นอริยสงฆ์ผู้- ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ดำเนินสู่ปฏิบัติเป็นเหตุไม่กลับ (นิพพาน) เพื่อละ วัฏทุกข์เห็นปานนี้คือเช่นนี้ และเพื่อดับคือไม่เกิดแห่งวัฏทุกข์ ย่อม ไม่ได้รับวัฏทุกข์เช่นนี้ ในพระนิพพานอันเป็นเครื่องสลัดสังขตธรรม ทั้งปวง อันเป็นสุขหนอ สุขดีหนอ. ก็ในที่นี้ แม้ผู้กำลังปฏิบัติ ท่าน ก็กล่าวว่า ปฏิบัติแล้วเหมือนกัน เพราะการปฏิบัติไม่กลับ (นิพพาน). อีกอย่างหนึ่ง ศัพท์ว่า ปฏิปันนะ ฟังทราบว่าเป็นอรรถปัจจุบัน เหมือน

ศัพท อุปปันนะ. ด้วยเหตุที่นั่นแหละ ท่านจึงกล่าวว่า ชื่อว่า ผู้ปฏิบัติ เพื่อให้แจ้งโศคาปตติผล ดังนี้.

บทว่า สามีก็ ได้แก่ พระราชโอรสของพระเจ้าโกติยะผู้เป็นสามีของพระองค์. บทว่า อามนุเตสิ แปลว่า ได้ตรัสแล้ว. บทว่า มมวจนเนน ภควโต ปาเท สิริสา วุฑฺธาหิ ความว่า จงถวายบังคมด้วยเศียรเกล้าของเธอ ซึ่งพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า อันมีสิริจุจอกปทุมแย้มที่ประดับด้วยจักรลักษณะ ตามคำของเรา อธิบายว่า จงกระทำอภิวัตด้วยเศียรเกล้า. บทว่า อาพาโธ ในคำมีอาทิวา อุปฺปาพาธฺ ท่านกล่าวถึงเวทนาที่ไม่ถูกส่วนกัน ซึ่งแม้เกิดขึ้นแล้วในส่วนหนึ่ง ก็ยึดเอาสรีระทั้งสิ้นดุจยึดไว้ด้วยแผ่นเหล็ก. บทว่า อาตงฺโก ได้แก่ โรคที่ทำให้ชีวิตให้ฝืดเคือง. อีกอย่างหนึ่ง โรคที่พึงยังอรรถภาพให้เป็นไปได้ ชื่อว่า อาตงฺกะ. โรคนอกนี้ ชื่อว่าอาพาธ. อีกอย่างหนึ่ง โรคเล็กน้อย ชื่อว่า อาตงฺกะ โรครุนแรง ชื่อว่าอาพาธ. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า โรคที่เกิดภายใน ชื่อว่าอาพาธ โรคที่เกิดภายนอก ชื่อว่าอาตงฺกะ. พระนางตรัสว่า พระองค์จึงทูลถามถึงความไม่มีโรคแม้ทั้งสองอย่างนั้น. ก็ขึ้นชื่อว่าการเกิดขึ้นแห่งความป่วยไข้ที่นั่นแหละ เป็นการหนัก ภายไม่มีกำลัง. เพราะเหตุนี้ พระนางจึงตรัสว่า พระองค์จึงทูลถามถึงฐานะที่ร่างกายเบาและมีกำลัง กล่าวคือการเปลี่ยนแปลงเร็ว เพราะไม่มีความป่วยไข้. บทว่า ฆาสุวิหาริ ความว่า พระนางตรัสว่า และจึงทูลถามถึงการอยู่พระตำราญในอิริยาบถทั้ง ๔ กล่าวคือ ยืน นั่ง เดิน นอน. ลำดับนั้น พระนางเมื่อจะแสดงอาการที่จะทูลถามพระองค์ จึงตรัสคำมีอาทิวา อุปฺปาพาธา ฆนุเต ดังนี้. ด้วยคำว่า เหวณฺจ เทหิ ท่านแสดงถึงอาการที่จะพึงทูลในบัดนี้.

บทว่า **ปรหม** เป็นการรับคำตอบ. ด้วยบทว่า **ปรหม** นั้น พระองค์ทรงแสดงว่า ดีละเธอ ฉันจะปฏิบัติตามที่เธอกล่าว. บทว่า **โกถียปุตุโต** ได้แก่ พระราชโอรสของเจ้าโกถียะผู้สามีของพระนางสุปปวาสา.

ด้วยบทว่า **สุจินิ โหตุ** พระศาสดาผู้เป็นอัครทักษิณบุคคลในโลกพร้อมเทวโลก ทรงรับคำการไหว้ของพระราชบุตรที่พระนางสุปปวาสาส่งมา ที่นั่น จึงทรงประกาศการนำความสุขเข้าไปให้ที่พระพุทธรเจ้าเคยทรงบำเพ็ญมาเป็นเหตุให้เกิดเมตตาวិหารธรรมของพระองค์ แก่พระนางสุปปวาसानั้นโดยสามัญทั่วไป เมื่อจะทรงแสดงการนำความสุขเข้าไปแก่พระนางและพระราชโอรสอีก โดยการปฏิเสธการได้รับทุกข์ อันมีการวิบัติกรรมเป็นมูลเหตุเป็นประธานจึงตรัสว่า **สุจินิ อโรคา อโรคํ ปุตุตํ วิชายตุ** พระนางจงมีความสุขปราศจากโรค ประสुติพระโอรสหาโรคมิได้. บทว่า **สท วจนา** ได้แก่พร้อมพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแหละ. ในเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเช่นนั้นนั้นแหละ กรรมเมื่อนั้นก็ถึงความหมดไป. พระศาสดาทรงตรวจดูว่า กรรมนั้นหมดไปแล้วจึงได้ตรัสอย่างนั้น. ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ถ้าพระศาสดาจักไม่ตรัสอย่างนั้นไซ้ แม้ต่อแต่นั้น ความทุกข์นั้นจักติดตามพระนางไปตลอดกาลนิคหน้อย แต่เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ขอเจ้าจงมีความสุขไม่มีโรค และประสูติโอรสผู้ไม่มีโรค ฉะนั้น พร้อมกับเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสนั้นแล กรรมนั้นก็หายความปั่นป่วนประสูติโดยง่ายคายทีเดียว พระมารดาและพระโอรสทั้งสองนั้น ได้มีความสุขสวัสดิด้วยประการฉะนี้ ความจริง พุทธานุภาพของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย เป็นอจินไตย. เปรียบเหมือนเมื่อนางปฐาจาราถึงความเป็นบ้าเพราะความโศก

อันเกิดจากสัตว์และสังขารอัน เป็นที่รัก มีภาวรูปเหมือนตอนเกิดนั้น พลาง
เที่ยวพูดว่า

อุโภ ปุตุตา กาลกตา ปนุเถ มยหิ ปติ มโต

มาตา ปิตา จ ภاتا จ เอกจิตกสมิ ฌายเร.

บุตรทั้งสองก็ตาย สามีของเราที่ตายในหนทาง
เปลี่ยว มารดาบิดาและพี่ชาย เขาเผาในเชิงตะกอง
เดียวกัน.

ในขณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นื่องหญิง เธอจงกลับได้สติ
นั้นแล ความเป็นบ้าก็หายไป ฉันทใจ แม้นางสุปปียาอุบาลิกาก็เหมือนกัน
เมื่อไม่อาจจะให้แผลใหญ่ที่ตนเองทำไว้ที่ขาของตนหายได้ จึงนอนบน
เตียงนอน เมื่อแผลหายเป็นปกติในขณะที่ตรัสว่า เธอจงมาไหว้เรา ตนเอง
ก็ไปถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า รวมความว่า เรื่องมีอาทิดังกล่าวนี้
พึงยกขึ้นกล่าวในที่นี้แล.

บทว่า เอว ภนุเต ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คำนั้นเป็น
เหมือนพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงหวังถึงความที่พระนาง
พร้อมทั้งพระโอรสไม่มีโรค จึงตรัสว่า จงเป็นผู้มีความสุขปราศจากโรค
ประสูติพระโอรสปราศจากโรคนั้นแล. อธิบายว่า ในกาลไหน ๆ พระ-
ดำรัสของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า หาได้เป็นไปอย่างอื่นไม่เลย. ส่วน
อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เอวมตฺถุ จงเป็นอย่างนั้น. อาจารย์อีกพวกหนึ่ง
นำเอาความของบทว่า โหตุ จงสำเร็จเกิด มาพรรณนา. บทว่า อภินนุ-
ทิตฺวา ความว่า เพลิดเพลินตรงพระพักตร์ โดยได้รับปีติและโสมนัส ใน
เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระสุรเสียง มีพระดำรัสอ่อนหวานดังเสียงนก
การเวกตรัสอยู่นั้น. บทว่า อนุโมทิตฺวา ความว่า แม้ภายหลังแต่นั้น

ก็ทำให้เกิดความชื่นชมยินดี คือเพลิดเพลินด้วยจิตแล้วอนุโมทนาด้วยวาจา หรือเพลิดเพลินด้วยความสมบูรณ์แห่งพระดำรัส แล้วพลอยยินดีด้วยความสมบูรณ์แห่งประโยชน์. บทว่า สกัม ฆริ ปจฺจายาสี ได้แก่เสด็จกลับ พระดำหนักของพระองค์. ก็ท่านอาจารย์ผู้สวดว่า เยน สกัม ฆริ เป็นอันกล่าวบทว่า เตน เพราะ ย ต ศัพท์เชื่อมกัน แม้ก็จริง ถึงกระนั้น พึงประกอบบาลีที่เหลือว่า ปฏิยาธิคฺวา กลับ. บทว่า วิชาติ ได้แก่ ปลอดภัย อธิบายว่า ประสพดี. บทว่า อจฺจริยิ ความว่า เชื่อว่า น่าอัศจรรย์ เพราะไม่มีอยู่เป็นนิจ เหมือนคนตาบอดขึ้นภูเขา. นัยแห่งศัพท์เพียงเท่านี้. แต่ในอรรถถกกล่าวไว้ว่า เชื่อว่า น่าอัศจรรย์ เพราะควรแก่การปรบมือ, อธิบายว่า ควรแก่การคิดนึ้. ศัพท์ วัต ใช้ในสัมภวานะ, อธิบายว่า น่าอัศจรรย์จริง. บทว่า โภ เป็นคำร้องเรียกธรรมดา. เชื่อว่า อัပ္ภูตะ เพราะไม่เคยมี.

บทว่า ตถาคตฺตสฺ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเชื่อว่า ตถาคต โดยเหตุ ๘ ประการ, คือ เชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาอย่างนั้น, เชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จไปอย่างนั้น, เชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาสู่ลักษณะอันต้องแท้, เชื่อว่า ตถาคต เพราะตรัสรู้ชอบยิ่งซึ่งธรรมอันต้องแท้ตามเป็นจริง, เชื่อว่า ตถาคต เพราะทรงเห็นธรรมอันต้องแท้ เชื่อว่า ตถาคต เพราะมีพระดำรัสอันต้องแท้, เชื่อว่า ตถาคต เพราะทรงกระทำอย่างนั้น, เชื่อว่า ตถาคต เพราะอรรธว่าครอบงำ (สัตว์ทั้งปวง).

ถามว่า อย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาอย่างนั้น ? ตอบว่า เหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในปางก่อน ผู้ถึงความขวนขวาย เพราะเสด็จมาเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่โลก

ทั้งปวง. กล่าวอธิบายไว้อย่างไร? กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่พระองค์นี้ เสด็จมาด้วยอภินิหาร ๘ ประการอันเป็นเครื่องเสด็จมาของพระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ถ้วน คือทรงบำเพ็ญทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี รวมบารมีเหล่านั้น จัดเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ ทรงบริจาคมหาบริจาค ๕ และทรงบำเพ็ญบุญประโยค บุญจริยะ การตรัสธรรมเทศนา และญัตตจกรियाเป็นต้น แล้วทรงถึงที่สุดแห่งพุทธจริยาเสด็จมาแล้ว โดยประการใด พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่พระองค์นี้ก็เสด็จมาแล้วโดยประการนั้น. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบำเพ็ญพอกพูนสติปัญญา ๔ ๗๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เสด็จมาโดยประการใด พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่พระองค์นี้ก็เสด็จมา โดยประการนั้น ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาอย่างนั้น ด้วยประการฉะนี้.

ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จไปโดยประการนั้น เป็นอย่างไร? ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ทรงอุบัติเดิยวานั้น ประทับยืนด้วยพระยุคลบาททั้งสอง บ่ายพระพักตร์ไปทางด้านอุตรทิศ เสด็จดำเนินไปได้ ๗ ก้าว เมื่อเทวดากันเสวตฉัตร ทรงชำระล้างคูได้ทั่วทุกทิศ ทรงเปล่งพระวาจาอย่างอาจหาญ และพระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น เมื่อประกาศถึงความที่พระองค์เป็นผู้เจริญที่สุดและประเสริฐที่สุดในโลก จึงได้มีการเสด็จไปอย่างถ่องแท้ ไม่ผิด โดยเป็นบูรพนิมิตแห่งการบรรลุคุณวิเศษเป็นอันมาก โดยประการใด พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่พระองค์นี้ ก็เสด็จไป โดยประการนั้น และการเสด็จไป

ของพระองค์นั้น เป็นการเสด็จไปอย่างถ่องแท้ไม่ผิด เพราะเป็นบุรพนิมิตแห่งการบรรลุคุณวิเศษเหล่านั้นเหมือนกัน. ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จไปโดยประการนั้น ด้วยประการฉะนี้. อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ทรงละกามฉันทะด้วยเนกขัมมะแล้วเสด็จไป ละพยาบาท ด้วยการไม่พยาบาท ละถีนมิทระด้วยอาโลกสัญญา ละอุทธัจจกุกกุจจะด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน ละวิจิกิจจาด้วยการกำหนดธรรมเสด็จไป ทำลายอวิชาด้วยพระญาณ บรรเทาความไม่ยินดีด้วยความปราโมทย์ ละธรรมอันเป็นปฏิกิณ्हันนั้น ๆ ด้วยสมาบัติ ๘ ด้วยมหาวิปัสสนา ๑๘ และด้วยอริยมรรค ๔ เสด็จไป ฉันทใด แม้พระผู้มีพระภาคเจ้านี้ ก็เสด็จไป ฉันทนั้น. ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จไปโดยประการนั้น แม้ด้วยประการฉะนี้.

ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาสู่ลักษณะถ่องแท้ เป็นอย่างไร ?

คือ ชื่อว่า ตถาคต เพราะทรงมีพระญาณคติเสด็จมาถึง คือบรรลุไม่ผิดพลาด ซึ่งลักษณะอันถ่องแท้ไม่ผิดไม่กลายเป็นอย่างอื่น อันมีธรรมนั้น ๆ เป็นสภาวะพร้อมด้วยกิจเป็นลักษณะอย่างนี้ คือปฐวีธาตุมีความแน่นแข็งเป็นลักษณะ อาโปธาตุมีความไหลไปเป็นลักษณะ เตโชธาตุมีความอบอุ่นเป็นลักษณะ วาโยธาตุมีความพัดไหวเป็นลักษณะ อากาศธาตุ (ปริเฉท-รูป) มีความจับต้องไม่ได้เป็นลักษณะ รูปมีความแปรผันเป็นลักษณะ เวทนามีความรู้เป็นลักษณะ สัญญามีความจำได้เป็นลักษณะ สังขารมีความปรุงแต่งเป็นลักษณะ วิญญาณมีความรู้แจ้งเป็นลักษณะ รวมความว่า ได้แก่ ชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ สัจจะ ๔ ปัจจัยการ ๑๒ สติปัญญา ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕

พละ ๕ โภชนงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ วิสุทธิ ๗ และอมตนิพพาน ๑.
ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาสู่ลักษณะถ่องแท้ ด้วยประการฉะนี้.

ชื่อว่า ตถาคต เพราะตรัสรู้ชอบยิ่งซึ่งธรรมถ่องแท้ตามเป็นจริง
เป็นอย่างไร? คือ ชื่อว่าธรรมถ่องแท้ ได้แก่ อริยสัจ ๔. สมคังที่พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ เหล่านี้เป็นของแท้
ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น อริยสัจ ๔ อะไรบ้าง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
คำที่ว่า นี้ทุกข์ นั่นเป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น. ข้อความ
พิสดารแล้ว. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ยิ่งซึ่งอริยสัจ ๔ เหล่านี้ เพราะ-
ฉะนั้นจึงชื่อว่า ตถาคต เพราะตรัสรู้ อริยสัจ ๔ นั้นอย่างถ่องแท้. อีกอย่าง
หนึ่ง อรรถที่ชราและมรณะเกิดและเป็นไปเพราะชาติเป็นปัจจัย เป็น
เป็นสภาวะถ่องแท้ ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น ฯลฯ อรรถที่สังขารเกิด
และเป็นไปเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นสภาวะถ่องแท้ ไม่ผิด ไม่กลายเป็น
เป็นอย่างอื่น อรรถที่อวิชชาเป็นปัจจัยแห่งสังขารก็เหมือนกัน ฯลฯ
อรรถที่ชาติเป็นปัจจัยแห่งชราและมรณะก็เหมือนกัน เป็นสภาวะถ่องแท้
ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ธรรมนั้นทั้งหมด.
แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะ
ตรัสรู้ยิ่งอริยสัจ ๔ อย่างถ่องแท้. จริงอยู่ คต ศัพท์ ในบทว่า ตถาคโต
นี้ มีอรรถว่าตรัสรู้ยิ่ง. ชื่อว่า ตถาคต เพราะตรัสรู้ธรรมอย่างถ่องแท้
ตามเป็นจริง ด้วยประการฉะนี้.

ชื่อว่า ตถาคต เพราะทรงเห็นถ่องแท้ เป็นอย่างไร? คือ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรู้ทรงเห็นโดยประการทั้งปวง ซึ่งธรรมชาติที่ชื่อว่า
รูปารมณฺ์ อันมาปรากฏทางจักขุทวารของสัตว์หาประมาณมิได้ ในโลก-

ธาตุหาประมาณมิได้ ในโลกพร้อมเทวโลก ๆ ล ๆ ในหมู่สัตว์พร้อมเทวดา และมนุษย์ ธรรมชาติที่ถ่องแท้เท่านั้นมี ที่ไม่ถ่องแท้ไม่มี อันพระองค์ ผู้ทรงรู้ทรงเห็นอย่างนี้ จำแนกโดยนามเป็นอันมาก ๑๓ วาระ ๕๒ นัย โดยนัยมีอาทิว่า รูปที่ชื่อว่า รูปายตนะนั้นเป็นโชน คือรูปที่เห็นได้ง่าย กระทบได้ง่าย เจียว และเหลือง เพราะอาศัยมหาภูตรูป ๔ จึงเปล่งสี โดยอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์เป็นต้น หรือโดยบทที่ได้อยู่ในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่ได้รู้แจ้ง. ในสังขารมณเฑียรเป็นต้น ที่มาปรากฏทางโสตทวารเป็นต้นก็นัยนี้. สมจริงดังพระดำรัสที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรารู้รู้ยังแล้ว ซึ่งรูปที่ได้เห็นแล้ว เสียงที่ได้ฟังแล้ว อารมณ์ที่ได้ทราบแล้ว และ ธรรมารมณ์ที่ได้รู้แจ้งแล้ว ที่เราบรรลุแล้ว แสวงหาแล้ว กัดกินแล้ว ด้วยใจของโลกพร้อมเทวโลก ๆ ล ๆ ของหมู่สัตว์พร้อมเทวดาและมนุษย์ รูปที่เห็นแล้วเป็นต้นนั้น ตถาคตรู้แจ้งแล้ว ปรากฏแล้วแก่ตถาคต. ชื่อว่า ตถาคต เพราะทรงเห็นถ่องแท้ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า ตถาคต ฟังทราบว่าเป็นบทใช้ในอรรถว่า ทรงเห็นถ่องแท้.

ชื่อว่า ตถาคต เพราะมีวาทะถ่องแท้ เป็นอย่างไร คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสรู้ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในราตรีใด และทรง ปรีนิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุในราตรีใด ระหว่างนี้มีเวลาประมาณได้ ๔๕ พรรษา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสุดตะและเคยยะเป็นต้นใด ทั้งหมดนั้น บริสุทธิบริบูรณ์ กำจัดความเมาเพราะราคะเป็นต้นได้ เป็นอันเดียวกันถ่องแท้ไม่มีผิด. ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสว่า จุนทะ ก็ ตถาคต ตรัสรู้ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในราตรีใด และปรีนิพพาน

ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุในราตรีใด ระหว่างนี้ ภาสิต กล่าว แสดง
ธรรมใด ทั้งหมดนั้น ย่อมเป็นอย่างนั้นเหมือนกัน หาได้เป็นอย่างอื่นไม่
เพราะฉะนั้น เขาจึงเฉลิมพระนามว่า **ตถาคต**. คต ศัพท์ ในบทว่า
ตถาคโต นี้ มีอรรถว่า คตะ แปลว่า ตรัส. ชื่อว่า **ตถาคต** เพราะมีวาทะ
อันต้องแท้ ด้วยประการฉะนี้. อีกอย่างหนึ่ง อากทนะ คือ อากตะ,
อธิบายว่า ตรัส. ในบทนี้ พิงทราบบทสำเร็จรูปอย่างนี้ว่า ชื่อว่า **ตถาคต**
เพราะแปลง ที่อักษรให้เป็น ต อักษร เพราะอรรถว่าพระองค์มีพระ-
คำรัสอย่างต้องแท้ คือไม่แปรผัน.

ชื่อว่า **ตถาคต** เพราะทรงกระทำอย่างนั้น เป็นอย่างไร ? คือความ
จริง พระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าคล้อยตามพระวาจา แม้พระวาจา
ก็คล้อยตามกาย, เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงเป็นยถาวาที ตถาการี ตรัส
อย่างใดกระทำอย่างนั้น และเป็นยถาการี ตถาวาที ทรงกระทำอย่างใด
ตรัสอย่างนั้น, อธิบายว่า ทั้งพระวาจาทั้งพระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้เป็นอย่างนั้น ย่อมมีด้วยประการใด พระองค์ทรงดำเนินไป คือเป็นไป
โดยประการนั้น. อนึ่ง พระกายเป็นไปอย่างไร แม้พระวาจาก็ตรัสไป
คือเป็นไปอย่างนั้น เพราะเหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า ตถาคต. ด้วยเหตุ
นี้ จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคต กล่าวอย่างใดกระทำอย่างนั้น
กระทำอย่างใดกล่าวอย่างนั้น รวมความว่า เป็นยถาวาที ตถาการี กล่าว
อย่างใดกระทำอย่างนั้น เป็นยถาการี ตถาวาที กระทำอย่างใดกล่าว
อย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า ตถาคต. ชื่อว่า ตถาคต เพราะกระทำ
อย่างนั้น ด้วยประการฉะนี้.

ชื่อว่า ตถาคต เพราะอรรถว่าครอบงำ เป็นอย่างไร ? คือ พระองค์ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะทรงกระทำภวัคคพรหมในเบื้องบน จนถึงเวจีมหานรกในเบื้องล่าง ทั้งเบื้องขวาง ก็ทรงครอบงำสรรพสัตว์ในโลกธาตุดหาประมาณมิได้ด้วยศีลบ้าง สมาธิบ้าง ปัญญาบ้าง วิมุติบ้าง วิมุติญาณทัสสนะบ้าง พระองค์ซึ่งไม่ได้หรือประมาณไม่ได้ โดยที่แท้พระองค์เป็นผู้อันใคร ๆ ซึ่งไม่ได้ ประมาณไม่ได้ ยอดเยี่ยมเป็นเทพของเทพ เป็นท้าวสักกะยิ่งกว่าท้าวสักกะ เป็นพรหมยิ่งกว่าพรหม เป็นผู้สูงสุดกว่าสรรพสัตว์. ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคต เป็นผู้ยิ่งใหญ่ ใคร ๆ ครอบงำไม่ได้ เห็นได้ถ่องแท้ แม้อำนาจเป็นไป ในโลกพร้อมเทวโลก ๆ ล ๆ ในหมู่สัตว์พร้อมเทวดาและมนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า ตถาคต. ในชื่อนั้น มีบทสำเร็จรูปดังต่อไปนี้ พระคำรัสของพระองค์เหมือนยาวิเศษ ได้แก่เทศनावิลาสและการสั่งสมบุญ ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงครอบงำคนที่เป็นปรปพาททั้งหมดและโลกพร้อมเทวโลก เหมือนแพทย์ผู้มีอำนาจมากใช้ยาทิพย์กำราบงูทั้งหลาย ฉะนั้น ฉะนั้น จึงเฉลิมพระนามว่า ตถาคต เพราะแปลง ท อักษรให้เป็น ต อักษร โดยอรรถว่าพระองค์มีพระคำรัสถ่องแท้ไม่แปรผันตามที่กล่าวมาแล้วเหตุครอบงำสรรพโลกเสียได้. ชื่อว่า ตถาคต เพราะอรรถว่าครอบงำสรรพสัตว์ ด้วยประการฉะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จไปโดยประการนั้น. ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จไปโดยถ่องแท้. ในบทว่า ตถาคโต นั้น ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จถึง คือบรรลุโลกทั้งสี่โดยถ่องแท้ด้วยติรณปริญญา. ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จไป คือก้าวล่วงโลกสมุทัย โดยถ่องแท้ด้วย

ปหานปริณญา. ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จถึง คือบรรลุลोकนิโรชโดย
ถ่องแท้ ด้วยสักกิกิริยา ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จไป คือปฏิบัติ
โลกนิโรชคามินีปฏิปทาโดยถ่องแท้. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โลกอันพระตถาคตตรัสรู้ยิ่งแล้ว
พระตถาคตทรงปราศจากโลก คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โลกสมุทัยอันพระ-
ตถาคตตรัสรู้ยิ่งแล้ว โลกสมุทัยอันพระตถาคตละได้แล้ว คุณก่อนภิกษุทั้ง-
หลาย โลกนิโรชอันพระตถาคตตรัสรู้ยิ่งแล้ว โลกนิโรชอันพระตถาคตทำ
ให้แจ้งแล้ว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โลกนิโรชคามินีปฏิปทาอันพระตถาคต
ตรัสรู้ยิ่งแล้ว โลกนิโรชคามินีปฏิปทาอันพระตถาคตบำเพ็ญแล้ว คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหมดนั้น อันพระตถาคตตรัสรู้ยิ่งแล้วในโลกพร้อม
เทวโลก ฯลฯ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า ตถาคต.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า ตถาคต ด้วยเหตุ ๘ ประการ
แม่อื่นอีก คือ

ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาโดยประการนั้น.

ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จไปโดยประการนั้น.

ชื่อว่า ตถาคต เพราะมาถึงสักกจะอย่างนั้น.

ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จไปอย่างนั้น.

ชื่อว่า ตถาคต เพราะมีประการอย่างนั้น.

ชื่อว่า ตถาคต เพราะมีความเป็นไปโดยประการอย่างนั้น.

ชื่อว่า ตถาคต เพราะตรัสด้วยพระญาณอย่างนั้น.

ชื่อว่า ตถาคต เพราะภาวะที่เสด็จไปอย่างนั้น.

ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาโดยประการนั้น เป็นอย่างไร ? ก็
พระผู้มีพระภาคเจ้า คราวเป็นสุเมธดาบสบำเพ็ญอุกนิหารอันประกอบด้วย

องค์ ๘ ประการ เทพบาทมูลของพระทศพลพระนามว่าทีปังกร ดังที่ท่าน
กล่าวไว้ดังนี้ว่า

มनुสสุตตํ ลิงคสมุปตติ เหตุ สตถารทสุสนํ
ปพพชชา คุณสมุปตติ อธิกาโร ฉนุตตา
อฏฐธมฺมสโฆธานา อภินิหารโ สมิขฺมติ.

อภินิหารย่อมสำเร็จ เพราะการประมุขธรรม ๘
ประการ คือ ความเป็นมนุษย์ ๑ ความสมบูรณ์ด้วย
เพศ ๑ เหตุ ๑ การได้พบเห็นพระศาสดา ๑ การ
บรรพชา ๑ ความสมบูรณ์ด้วยคุณธรรม ๑ บุญญา-
ธิการ ๑ ความเป็นผู้มีฉันทะ ๑.

ทรงประกาศมหาปฎิญาว่า เราข้ามโลกพร้อมเทวโลกได้แล้ว จัก
ยังสัตว์ให้ข้าม เราหลุดพ้นแล้ว จักยังสัตว์ให้พ้น เราฝึกตนแล้ว จักฝึก
ผู้อื่น เราสงบแล้ว จักให้ผู้อื่นสงบ เราโล่งใจแล้ว จักยังผู้อื่นให้โล่งใจ
เราปรินิพพานแล้ว จักยังผู้อื่นให้ปรินิพพาน เราตรัสรู้แล้ว จักยังผู้อื่น
ให้ตรัสรู้. สมจริง ดังที่ตรัสไว้ว่า

เราเป็นชาติชายมีพลังข้ามพ้นแต่ผู้เดียว จะมี
ประโยชน์อะไร เราบรรลุตัพพัตถุตถญาณ แล้วจะยัง
โลกนี้พร้อมเทวโลกให้ข้ามได้ด้วย ด้วยบุญญาธิการ
นี้ เราเป็นชาติชายมีพลัง บรรลุตัพพัตถุตถญาณแล้ว
จะให้หมู่ชนเป็นอันมากข้ามได้ด้วย เราตัดกิเลสดูจ
กระแสนสงสาร ทำลายภพ ๓ ขึ้นสู่นาวาคือธรรม
จักยังโลกนี้พร้อมเทวโลกให้ข้ามได้ด้วย เราทำให้

แจ้งธรรมในที่นี้ ด้วยเพศที่ผู้อื่นไม่รู้จักจะเป็นประ-
โยชน์อะไร เราบรรลุตัพพัตถุญญตญาณแล้วจักเป็น
พระพุทธเจ้าในโลกนี้พร้อมเทวโลก ดังนี้.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นโลกนาถ เมื่อตรัสมหาปฎิญาณีนี้นั้น
อันเป็นเหตุแห่งการค้นคว้าการพิจารณาและการสมาทานหมวดธรรม กระ-
ทำความเป็นพุทธะแม้ทั้งสิ้นไม่ให้คลาดเคลื่อน เพราะเหตุที่ทรงบำเพ็ญ
พระบารมี ๓๐ ทศ มีทานบารมีเป็นต้นได้อย่างสิ้นเชิง ติดต่อกันโดย
เคารพ ทรงบริจาคมหาบริจาต ๕ มีการบริจาคอวัยวะเป็นต้น พอกพูน
อธิษฐาน ๔ มีสัจจาธิษฐานเป็นต้น ทรงเพิ่มพูนบุญสมภารและญาณ-
สมภาร ทรงให้บุรพประโยชน์ บุรพจริยะ ธรรมกถา และญาตัตถจริยา
เป็นต้นให้อุภยภูมิจึงพุทธจริยาถึงเงื่อนสุดอย่างยิ่ง สิ้นสื่อสงไขยยิ่งด้วย
แสนมหากัป จึงบรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ฉะนั้น มหาปฎิญา
ณีนของพระองค์นั้นแหละจึงเป็นของถ่องแท้ ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น
ความผิดพลาดของพระองค์ แม้เพียงปลายขนทรายหาไม่มี. จริงอย่างนั้น
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์เหล่านี้ คือ พระทีปังกรทศพล พระ-
โกณฑัญญะ พระมังคละ ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้ากัสสปะ เสด็จอุบัติ
ขึ้นโดยลำดับ ทรงพยากรณ์ว่า จักเป็นพระพุทธเจ้า. พระองค์ได้รับ
พยากรณ์ ในสำนักของพระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์ด้วยประการฉะนี้แล้ว
ทรงได้รับอานิสงส์ที่พระโพธิสัตว์ผู้ได้บำเพ็ญอภินิหารจะพึงได้รับนั้นแหละ
เสด็จมาแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาคือบรรลु
ความเป็นผู้ตรัสรู้อย่างด้วยมหาปฎิญาตามที่ตรัสไว้. ชื่อว่า ตถาคต
เพราะเสด็จมาโดยประการนั้น ด้วยประการฉะนี้.

ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จไปโดยประการนั้น เป็นอย่างไร ? คือ พระโลกนาถทรงเห็นหมู่สัตว์ผู้ดำเนินไปลำบากเพราะทุกข์ใหญ่ ทรงมีพระมโนสอันพระมหากรุณาไฉให้อาจหาญขึ้นว่า หมู่สัตว์นั้นไม่มีใครอื่นเป็นที่พึ่ง เราเท่านั้น พ้นจากสังสารทุกข์นี้แล้ว จักยังสรรพสัตว์ให้พ้นได้ด้วย จึงได้ทรงทำมหาอภิหาร, ครั้นแล้วทรงถึงความอุตสาหะอันให้สำเร็จประโยชน์แก่โลกทั้งสิ้น ตามที่ได้ทรงตั้งปณิธานไว้ ทรงไม่หวั่นใยพระกายและพระชนม์ชีพของพระองค์ ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาที่ทำได้ยาก อันทำความสะอึกใจให้เกิดขึ้น ด้วยเหตุเพียงปรากฏทางโศตทวารของชนเหล่าอื่น ทรงดำเนินโดยประการที่ข้อปฏิบัติเพื่อมหาโพธิญาณ อันไม่เป็นหानภากิยะ (ส่วนแห่งการละ) สังกิเลสภากิยะ (ส่วนแห่งความเศร้าหมอง) หรือจิตติภากิยะ (ส่วนแห่งการตั้งมั่น) โดยที่แท้เป็นวิเสสภากิยะอย่างยอดเยี่ยมแท้จริง ทรงสำเร็จพระโพธิสมภารอย่างสิ้นเชิงโดยลำดับ จึงทรงบรรลุอุกิสัมโพธิญาณ เบื้องหน้าแต่นั้น ทรงมีพระมโนสอันพระมหากรุณานั้นนั้นแหละกระตุ้นเตือน ทรงละความยินดีในความสงัดและความสุขอันเกิดแต่วิโมกข์อันสงบอย่างยิ่ง ไม่คำนึงถึงประการที่ไม่เหมาะสมที่ชาวโลกอันมากด้วยพาลชนให้เกิดขึ้น ทรงสำเร็จพุทธกิจโดยสิ้นเชิงด้วยการแนะนำชนที่ควรแนะนำในข้อนั้น อากาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าหยังพระมหากรุณาลงในหมู่สัตว์นั้น จักมีแจ้งข้างหน้า. พระโลกนาถผู้เป็นพระพุทธเจ้า มีพระมหากรุณาในสัตว์ทั้งหลาย ฉนใด แม้ผู้เป็นพระโพธิสัตว์ก็ฉนนั้น ทรงมีพระมหากรุณาในหมู่สัตว์ ในกาลบำเพ็ญมหาอภิหารเป็นต้น เพราะเหตุฉนนั้น พระมหากรุณาของพระองค์ จึงชื่อว่า ถ่องแท้ ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น เพราะมีภาวะเสมอกัน ในที่ทุกแห่ง

และในกาลทุกเมื่อ. เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะเสด็จไปคือดำเนินไปเพื่อประโยชน์แก่อุทิศแก่ชาวโลกทั้งสิ้น ด้วยพระมหากรุณาอันต้องแท้ มีกิจหน้าที่เสมอกันในสรรพสัตว์ทั้งหลายแม้ในกาลทั้ง ๓. ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จไปโดยประการนั้น ด้วยประการฉะนี้.

ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาถึงสั่งจะต้องแท้เป็นอย่างไร? คือชื่อว่า ต้องแท้ ได้แก่ อริยมรรคญาณ. จริงอยู่ อริยมรรคญาณเหล่านั้น ชื่อว่า ต้องแท้ ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น เพราะไม่กล่าวลักษณะแห่งสภาวะธรรมพร้อมกิจให้คลาดเคลื่อนแห่งธรรมคืออริยสัจ ๔ อันเป็นปวัตติ นิวัตติและเหตุทั้ง ๒ นั้น เป็นเครื่องรวบรวมญะยธรรมทั้งมวลอย่างนี้ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา และเป็นวิภาคของอริยสัจทั้ง ๔ นั้นมีอาทิว่า ทุกข์มีอรรถว่าบีบคั้น มีอรรถว่าเป็นสังขตะ มีอรรถว่าทำให้เดือดร้อน มีอรรถว่าแปรปรวน สมุทัยสัจมีอรรถว่าประมวลมา มีอรรถว่าเป็นเหตุ มีอรรถว่าประกอบสัตว์ในภพ มีอรรถว่ากังวล นิโรธสัจมีอรรถว่าเป็นเหตุสลัดออก มีอรรถว่าสงบ มีอรรถว่าอันปัจจยอะไร ๆ ปรุงแต่งไม่ได้ มีอรรถว่าเป็นอมตะ มรรคสัจมีอรรถว่านำสัตว์ออก (จากทุกข์) มีอรรถว่าเป็นเหตุ มีอรรถว่าเป็นทศนะ มีอรรถว่าเป็นอธิปไตย (เป็นใหญ่) เพื่อความเป็นไปแห่งอาการอันไม่ผิด แปลกกล่าวคือตรัสรู้โดยไม่งมงายในธรรมนั้น อันได้ด้วยการตัดขาดธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งสังกิเลส อันเป็นเหตุก่อกวนความหยิ่งรู้สภาวะตามเป็นจริง พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงมีผู้อื่นที่จะแนะนำ ทรงมาถึงคือบรรลुอริยสัจ ๔ เหล่านั้นด้วยพระองค์เองทีเดียว เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรง

พระนามว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาถึงสัจจะอันถ่องแท้.

เหมือนอย่างว่า พึงทราบถึงภาวะที่ถ่องแท้ซึ่งพระญาณอันปัจฉิม
อะไร ๆ ไม่กระทบในกาลทั้ง ๓ ปฏิสัมภิตาญาณ ๔ เวสารัชชญาณ ๔
ญาณที่กำหนดคคติ ๕ อสาธารณญาณ ๖ ญาณที่แจ่มแจ้งในโพชฌงค์ ๗
ญาณอันแจ่มแจ้งในมรรค ๘ ญาณในอนุปปพวิหารสมาบัติ ๙ และ
พลญาณ ๑๐ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า แจ่มแจ้งเหมือนมรรคญาณ ฉะนั้น
ในข้อนั้น มีความแจ่มแจ้งดังต่อไปนี้ จริงอยู่ พึงทราบสิ่งใดสิ่งหนึ่ง
ไม่ว่าจะเป็นสภาวะกิจเป็นต้น ความแปลกกันในการกำหนดเป็นต้น และ
นามโคตรที่เนื่องกับขันธเป็นต้น ในขันธอายตนะและธาตุ อันเป็นอดีต
ต่างโดยประเภทมีหินธรรมเป็นต้น ของสัตว์ทั้งหลายผู้หาประมาณมิได้
ในโลกธาตุอันหาประมาณมิได้. ญาณเหล่านี้ คือพระญาณของพระผู้มี-
พระภาคเจ้า ที่ไม่มีปัจฉิมอะไร ๆ กระทบกระทั่งเป็นไปโดยประจักษ์ ใน
ที่ทั้งปวงในความพิเศษแห่งวรรณะ สัตถฐาน กลิ่น รส และผัสสะเป็นต้น
ของธรรมที่เกิดเพราะปัจฉิมกับความพิเศษแห่งปัจฉิมนั้น ๆ ในรูปธรรมที่
ไม่เนื่องด้วยอินทรีย์แม้ที่ละเอียดยิ่ง ที่อยู่ภายนอกฝา และที่อยู่ในที่ไกล
เหมือนผลมะขามป้อมที่อยู่บนฝ่ามือ ฉะนั้น และพระญาณที่เป็นไปใน
อนาคตและปัจจุบัน ก็เหมือนกัน ชื่อว่าพระญาณที่ไม่มีปัจฉิมอะไร ๆ
กระทบกระทั่ง ในกาลทั้ง ๓. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า ญาณของ
พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าในส่วนอดีตไม่มีปัจฉิมอะไร ๆ กระทบกระทั่ง
ญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าในส่วนอนาคตไม่มีปัจฉิมอะไร ๆ กระทบ
กระทั่ง ญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าในส่วนปัจจุบันไม่มีปัจฉิมอะไร ๆ
กระทบกระทั่ง. ก็อริยสัจ ๔ นี้ นั่น ชื่อว่า ถ่องแท้ ไม่ผิด ไม่กลายเป็น

อย่างอื่น เพราะไม่ได้ตรัสลักษณะแห่งสภาวะพร้อมด้วยกิจแห่งธรรมในที่
นั้น ๆ ได้ให้คลาดเคลื่อน พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบรรลุสัจจะ ๔ เหล่า
นั้น ด้วยสัมมัญญา. ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จถึงสัจจะ ๔ อย่างถ่อง
แท้ แม้ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง ปฏิสัมภทา ๔ คือ อตฺตปฏิสัมภทา ชัมมปฏิสัมภทา นิรุตติ-
ปฏิสัมภทา ปฏิกขาณปฏิสัมภทา. ในปฏิสัมภทา ๔ นั้น ญาณอันถึงความ
แตกฉานในอรรถ สามารถกระทำความแจ่มแจ้ง และการกำหนดพร้อม
ลักษณะแห่งประเภทของอรรถ ชื่อว่า อตฺตปฏิสัมภทา, ญาณอันถึงความ
แตกฉานในธรรม สามารถกระทำความแจ่มแจ้งและการกำหนดพร้อมลักษณะ
แห่งประเภทของธรรม ชื่อว่า ชัมมปฏิสัมภทา, ญาณอันถึงความแตกฉาน
ในการแสดงภาษา สามารถกระทำความแจ่มแจ้งและการกำหนดพร้อมลักษณะ
แห่งประเภทของภาษา ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภทา, ญาณอันถึงความแตก
ฉานในปฏิภาณ สามารถกระทำความแจ่มแจ้งและการกำหนดพร้อมลักษณะ
แห่งประเภทของปฏิภาณ ชื่อว่า ปฏิกขาณปฏิสัมภทา. สมจริงดังพระดำรัส
ที่ตรัสไว้ว่า ญาณในอรรถ ชื่อว่า อตฺตปฏิสัมภทา, ญาณในธรรม
ชื่อว่า ชัมมปฏิสัมภทา, ญาณในการแสดงภาษาของอรรถและธรรม
ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภทา ญาณในญาณทั้งหลาย ชื่อว่า ปฏิกขาณปฏิสัมภทา.
ก็ในญาณ ๔ อย่างนั้น ว่าโดยสังเขป ผลอันแผ่ลี้ดมาจากเหตุ ชื่อว่า อตฺตละ
เพราะอันบุคคลพึงดำเนินไปและพึงบรรลุตามกระแสแห่งเหตุ แต่เมื่อว่า
โดยประเภท ธรรม ๕ เหล่านี้ คือปัจจุปปันนธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง
นิพพาน อรรถแห่งภายิต วิบาก และกิริยา ชื่อว่า อตฺตละ, ญาณอันถึงความ
แตกฉานในอรรถนั้น ของผู้พิจารณาในอรรถนั้น ชื่อว่า อตฺตปฏิสัมภทา.

เมื่อว่าโดยสังเขป ปัจจัยชื่อว่า ธรรม. จริงอยู่ ปัจจัยนั้น ท่านเรียกว่า ธรรม เพราะจัดแจงคือให้อรรถนั้น ๆ เป็นไป และให้บรรลุ. แต่เมื่อว่า โดยประเภท ธรรม ๕ ประการเหล่านี้ คือ เหตุอันยังผลให้เกิดขึ้นอย่างใด อย่างหนึ่ง อริยมรรค คำภายิต กุศลกรรม และอกุศลกรรม ชื่อว่า ธรรม ญาณอันถึงความแตกฉานในธรรมนั้น ของผู้พิจารณาธรรมนั้น ชื่อว่า **สัมมปฏิสัมภิตา**. สมจริง ดังพระดำรัสที่พระองค์ตรัสไว้ว่า ญาณในทุกข์ ชื่อว่า **อรรถปฏิสัมภิตา**, ญาณในทุกขสมุทัย ชื่อว่า **สัมมปฏิสัมภิตา**, ญาณในทุกขนิโรธ ชื่อว่า **อรรถปฏิสัมภิตา**, ญาณในทุกขนิโรธคามินี-ปฏิบัติ ชื่อว่า **สัมมปฏิสัมภิตา**.

อีกอย่างหนึ่ง ญาณในเหตุ ชื่อว่า **สัมมปฏิสัมภิตา**, ญาณในผลอันแผ่ผลมาจากเหตุ ชื่อว่า **อรรถปฏิสัมภิตา**, ธรรมเหล่าใด เกิดแล้ว เป็นแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้ว ญาณในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า **อรรถปฏิสัมภิตา**, ธรรมเหล่านั้น เกิดแล้ว เป็นแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้วจาก ธรรมใด ญาณในธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า **สัมมปฏิสัมภิตา**, ญาณในชราและมรณะ ชื่อว่า **อรรถปฏิสัมภิตา**, ญาณในเหตุเป็นแดนเกิดชราและมรณะ ชื่อว่า **สัมมปฏิสัมภิตา**, ญาณในธรรมเป็นเครื่องดับชราและมรณะ ชื่อว่า **อรรถปฏิสัมภิตา**, ญาณในปฏิบัติเป็นเหตุให้ถึงความดับชราและมรณะ ชื่อว่า **สัมมปฏิสัมภิตา**, ญาณในชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สพายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร ชื่อว่า **อรรถปฏิสัมภิตา**, ญาณในเหตุเป็นแดนเกิดสังขาร ชื่อว่า **สัมมปฏิสัมภิตา**, ญาณในธรรมเป็นเครื่องดับสังขาร ชื่อว่า **อรรถปฏิสัมภิตา**, ญาณในปฏิบัติเป็นเหตุให้ถึง

ความคับสังขาร ชื่อว่า รัมมปฏิสัมภิตา, พระองค์ตรัสคำมีอาทิว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ธรรม คือ สุตตะ เคยยะ ฯลฯ
เวทัลละ นี้ เรียกว่า รัมมปฏิสัมภิตา เธอรู้orroดแห่งคำอันเป็นภษิตนั้ นั้
นั้แหละว่า นี้ เป็นorroดแห่งคำอันเป็นภษิตนั้ นี้เรียกว่า อัถลปฏิสัม-
ภิตา ธรรมที่เป็นกุศลเป็นไฉน สมัยใด กุศลจิตฝ่ายกามาจรเกิดพร้อม
ด้วยโสมนัสประกอบด้วยปัญญา ปรารภรูปารมณั้ ฯลฯ หรือธรรมารมณั้
ก็หรืออารมณั้ใด ๆ เกิดขึ้น สมัยนั้น ผัสสะย่อมมี ความไม่พึงชานยอมมี
 ฯลฯ ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล ญาณในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า รัมม-
ปฏิสัมภิตา ญาณในวิภากแห่งธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อัถลปฏิสัมภิตา.
ความพิสดารแล้ว. ก็สภวานิรุตติ (ภาษาเดิม) คือ อัพยภิจารโวหาร (ถ้อย-
คำที่ไม่ฉลาดเคลื่อน) อภิลापะ (การพูด) ในorroดและธรรมนี้ ตามภาษา
เดิมของสภาพสัตว์อันเป็นมคธภาษา ในการพูดภาษาเดิมนั้ นั้ ชื่อว่า
สภวานิรุตติ นี้ไม่ชื่อว่า สภวานิรุตติ ญาณอันถึงความแตกฉานดังนี้ ชื่อว่า
นิรุตติปฏิสัมภิตา. ญาณอันถึงความแตกฉานในญาณนั้ นั้ ของภิกษุผู้
พิจารณากระทำญาณทั้งหมดนั้ นั้ที่เป็นไป โดยกิจแห่งอารมณั้อย่างพิสดาร
ในญาณเหล่านั้นตามที่กล่าวแล้วให้เป็นอารมณั้ ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิตา.
ดังนั้ นั้ ปฏิสัมภิตาญาณ ๔ เหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุด้วยพระ-
องค์เอง จึงชื่อว่า ถ่องแท้ ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น เพราะเป็นไป
โดยอาการไม่ผิดแผก โดยกล่าวไม่ให้เกิดเคลื่อนในอารมณั้ของตนนั้ นั้ ๆ
อันยิ่งด้วยorroดและธรรม. พระองค์ ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะ
มาถึงสัจจะถ่องแท้ แม้ด้วยประการฉะนี้.

อนั้ นั้ ธรรมชาติด้อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ญะยะ ทั้งหมดนั้ นั้

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรู้แล้ว ทรงเห็นแล้ว ทรงบรรลุแล้ว ทรงตรัสรู้
เฉพาะแล้ว โดยอาการทั้งปวง. จริงอย่างนั้น ธรรมที่ควรรู้อย่างนี้ พระองค์
ตรัสรู้แล้วโดยเป็นธรรมที่ควรรู้อย่างนี้ ธรรมที่ควรกำหนดรู้ พระองค์ตรัสรู้
แล้ว โดยเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ ธรรมที่ควรละ พระองค์ตรัสรู้แล้ว
โดยเป็นธรรมที่ควรละ ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง พระองค์ตรัสรู้แล้ว โดย
เป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ธรรมที่ควรเจริญ พระองค์ตรัสรู้แล้ว โดย
เป็นธรรมที่ควรเจริญ เพราะผู้ใดผู้หนึ่ง จะเป็นสมณะก็ตาม พรหมณ์
ก็ตาม เทวดาก็ตาม มารก็ตาม พรหมก็ตาม ไม่สามารถที่จะคัดค้าน
พระองค์ โดยชอบธรรมว่า พระองค์ยังมีได้ตรัสรู้ธรรมชื่อนี้. ธรรม
อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าปหัตตพะควระละ ทั้งหมดนั้น พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงละได้แล้ว ที่ควงคันโพธิ์นั่นเอง โดยเด็ดขาดไม่มีการเกิดขึ้น
เป็นธรรมดา ภารกิจที่ยิ่งกว่าการละธรรมที่ควรละนั้นไม่มี. จริงอย่าง
นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละ ตัดขาด ถอน ได้เด็ดขาด ซึ่งกิเลส
๑,๐๐๐ มีประเภท คือ โลภะ โทสะ โมหะ วิปริตมณสิการ อหิริกะ
อโนตตปปะ ถีนะ มัททะ โภชะ อุปนาหะ มัคคะ ปลาสะ อิสสา มัจฉริยะ
มายา สาลีเย ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มทะ ปมาทะ อุกุศลมูล ๓
ทวจริต ๓ วิสมะ ๓ สัจญญา ๓ มละ ๓ วิตก ๓ ปปัญจะ ๓ อนเสนา ๓
ตัณหา ๓ วิปริเยสะ ๔ อาสวะ ๔ คณฐะ ๔ โอมะ ๔ โยคะ ๔ อคติ ๔
ตัณหุปาทาน ๔ อภินันทะ ๕ นิ वर्ณ ๕ เจโตชิตะ ๕ เจตโสวินิพันชะ ๕
วิวาทมูล ๖ อนุสัย ๗ มิจฉัตตะ ๘ อาฆาตวัตถุ ๘ ตัณหามูลกะ ๘
อกุศลกรรมบถ ๑๐ อนเสนา ๒๑ ทิฏฐิ ๖๒ และตัณหาวิปริต ๑๐๘ เป็นต้น
พร้อมทั้งवासนา เพราะใครๆ ไม่ว่าจะเป็สมณะหรือพรหมณ์ก็ตาม ฯลฯ

พรหมก็ตาม ไม่สามารถจะคัดค้านพระองค์ได้ด้วยความชอบธรรมว่า ขึ้นชื่อว่ากิเลสเหล่านี้พระองค์ยังไม่ได้ละ.

ก็กรรมเหล่านี้ใด มีประเภท คือ กรรมวิบาก กิเลส อุปวาตะ และอาณาวีติกกมะ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นกรรมให้ผลในลำดับ อาจให้ผลตามลำดับโดยส่วนเดียว แต่ผู้สั่งเสพกรรมเหล่านั้นได้ทีเดียว เพราะใคร ๆ จะเป็นสมณะก็ตาม ฯลฯ พรหมก็ตาม ไม่สามารถจะคัดค้านพระองค์ได้โดยชอบธรรมว่า ไม่อาจทำอันตรายแก่ผู้สั่งเสพกรรมเหล่านั้น.

กนิษยานิกรรมอันยอดเยี่ยม มีอริยมรรคเป็นด้วยนำ มี ๓๗ ประเภท ๗ หมวด รวมศีลสมาธิปัญญาอันเป็นเหตุสลัดออกจากวัฏทุกข์ได้เด็ดขาด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้แล้วนั้น ย่อมนำสัตว์ออกจากทุกข์โดยแท้จริงทีเดียว ย่อมทำผู้ปฏิบัติให้พ้นจากวัฏทุกข์ได้โดยแท้จริง เพราะใคร ๆ ไม่ว่าจะเป็นสมณะ ฯลฯ หรือพรหมก็ตาม ไม่สามารถจะคัดค้านพระองค์ได้โดยชอบธรรมว่า กรรมที่พระองค์ทรงแสดงว่า เป็นกรรมนำออกจากทุกข์ ไม่นำออกจากทุกข์ได้จริง. สมจริงดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า พระสัมมาสัมพุทธะ เมื่อปฎิญาแก่เธอ ยังไม่ตรัสรู้ธรรมเหล่านี้. พึงทราบความพิสดาร. เวสัชชญาณ ๔ เหล่านี้คั่งว่ามานี้ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นไปโดยอาการไม่ผิดแผก เชื่อว่าถ่องแท้ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น เพราะรู้ความพิเศษของญาณ ปหานะ และเทศนาของพระองค์ โดยภาวะที่ไม่ผิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะถึงเวสัชชญาณอย่างถ่องแท้ ด้วยประการฉะนี้.

คติ ๕ คือ นiryคติ ตีรจฉานคติ เปตคติ มนุสสคติ และเทวคติ.

ในคติ ๕ นั้น มหานรก ๘ มีสัตยูชีวนรกเป็นต้น อุตสทนรก ๑๖ มี
กุกกุตนรกเป็นต้น และโลกันตนรก รวมทั้งหมดนี้ชื่อว่า นรก เพราะ
อรรถว่าไม่มีความเข้มข้น โดยภาวะที่เป็นทุกข์อย่างแท้จริง และชื่อว่า
คติ เพราะอันสัตว์พึงไปตามกถากรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นิรยคติ.
แม้ถ้ำร้างที่มีมืดมิดและเย็นที่สุด ก็รวมลงในนรกเหล่านั้นเหมือนกัน. หนอง
แมลง งู นก สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอกเป็นต้น ชื่อว่า ดิรัจฉาน เพราะไป
ตามขวาง คติ คือสัตว์เดียรัจฉานเหล่านั้น เพราะนั้น จึงชื่อว่า
ดิรัจฉานคติ. ชื่อว่า เปรตพวกปรทัตคูปชีวิเปรต และนิชฌามัตถิกเปรต
เป็นต้น เพราะเป็นผู้มีความหิวและความกระหายครอบงำ ชื่อว่า ไป คือ
ปราศจากความสุขอันดียิ่ง เพราะมากด้วยความทุกข์ เพราะเหตุนี้
จึงชื่อว่า เปรต, คติ คือเปรตเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เปรตคติ.
แม้พวกอสูรมีกาลกัญชิกอสูรเป็นต้น ก็รวมลงในเปรตเหล่านั้นเหมือนกัน.
ชาวชมพูทวีปและชาวมหาทวีปทั้ง ๔ พร้อมกับชาวทวีปเล็ก ๆ ชื่อว่า
มนุษย์ เพราะเป็นผู้มีใจสูง, คติคือมนุษย์เหล่านั้น เพราะเหตุนี้ จึง
ชื่อว่า มนุสสคติ. หมู่เทพ ๒๖ ชั้นเหล่านี้ คือ นับตั้งแต่ชั้นจาตุมหารา-
ชิกะถึงเทพผู้เข้าถึงเนวสัตยญาณาสัตยญาณตณมาน ย่อมเล่น คือ สนุกสนาน
โสดีช่วงด้วยอานุภาพฤทธิ์ของตน เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า เทพ, คติ
คือเทพเหล่านั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า เทวคติ.

ก็คติเหล่านั้น เพราะเหตุที่ความวิเศษแห่งอุปบัติภพอันเกิดแต่
กรรมเหล่านั้น ๆ ฉะนั้น เมื่อว่าโดยอรรถ ได้แก่วิบากขันธและกัมมัช-
รูป. ในคติเหล่านั้น พระญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมเป็นไปโดยฐานะ
โดยเหตุ ด้วยการกำหนดวิภาคเหตุและผลอันเกิดแต่เหตุตามฐานะของตน

ว่า ธรรมดาว่าคตินี้ ย่อมเกิดจากกรรมชื่อนี้, และหมู่สัตว์เหล่านี้ ย่อมแตกต่างกันอย่างนี้เป็นแผนก ๆ เพราะแตกต่างกันโดยวิภาคอย่างนี้ ด้วยปัจจัยพิเศษแห่งกรรมนั้น ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำมีอาทิว่า สารีบุตร คติเหล่านี้ มีอยู่ ๕ แด คติ ๕ เป็นไหน ได้แก่นรก กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน เปรตวิสัย มนุษย์ และเทพ สารีบุตร เรา รู้ชัด นรก ทางอันเป็นเหตุนำไปสู่ นรก และปฏิบัติทางอันเป็นเหตุนำไปสู่ นรก และ เรา รู้ชัดโดยประการที่ผู้ดำเนินไปแล้ว เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก. ก็พระญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้า เหล่านี้ นั่น ชื่อว่าต้องแท้ ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น เพราะตรัสถึงความ เป็นไปแห่งอาการอันไม่ผิดแผกในวิสัยนั้น ๆ ไม่ให้คลาดเคลื่อน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะมาถึงญาณเหล่านี้ อย่างต้องแท้ แม้ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง อินทริยโปรปริยัตตญาณ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า อันเป็นไปโดยอาการ ๕๐ อันเป็นเหตุแจ่มแจ้งโดยพิเศษแห่งความที่สัตว์มีกิเลส จุจฺจฺฐลฺลิตฺตํ ในดวงตาน้อย และความที่สัตว์มีกิเลส จุจฺจฺฐลฺลิตฺตํ ในดวงตามาก. สมจริงดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า บุคคลผู้มีศรัทธาเป็นผู้มีกิเลส จุจฺจฺฐลฺลิตฺตํ ในดวงตาน้อย, บุคคลผู้ไม่มีศรัทธาเป็นผู้มีกิเลส จุจฺจฺฐลฺลิตฺตํ ในดวงตามาก. ฟังทราบความ พิศดารต่อไป.

อาสขานุสยญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นไปโดยอาการแจ่มแจ้งตามความเป็นจริง แห่งอาสยะคือความประสงค์เป็นต้นของเหล่าสัตว์ โดยนัยมีอาทิว่า บุคคลนี้มีกิเลส จุจฺจฺฐลฺลิตฺตํ ในดวงตาน้อย. บุคคลนี้มีลัทธินี้เป็น สัสสตทิกฺขุ บุคคลนี้มีลัทธินี้เป็น อจฺเจททิกฺขุ บุคคลนี้ตั้งอยู่ในอนุโลมขันติ

บุคคลนี้ตั้งอยู่ในยถาภูตญาณ บุคคลนี้มีอาสยะ คืออหิสิกขาในทางกาม ไม่มีอหิสิกขาในเนกขัมมะเป็นต้น บุคคลนี้มีอหิสิกขาในเนกขัมมะ ไม่มีอหิสิกขาในกามเป็นต้น และโดยนัยมีอาทิว่า กามราคะของบุคคลนี้มีกำลังรุนแรง แต่ไม่มีปฏิฆะ ปฏิฆะของบุคคลนี้มีกำลังรุนแรง แต่ไม่มีกามราคะเป็นต้น และโดยนัยมีอาทิว่า ปุญญาภิสังขารของบุคคลนี้ยิ่ง แต่ไม่มีอปุญญาภิสังขารและอเนญชาภิสังขาร, อปุญญาภิสังขารของบุคคลนี้ยิ่ง แต่ไม่มีปุญญาภิสังขาร ไม่มีอเนญชาภิสังขาร, อเนญชาภิสังขารของบุคคลนี้ยิ่ง แต่ไม่มีปุญญาภิสังขาร ไม่มีอปุญญาภิสังขาร, กายสุจริต วิจิสุจริต และนโนสุจริตของบุคคลนี้ยิ่ง, บุคคลนี้มีอริมุตติเลว บุคคลนี้มีอริมุตติประณีต, บุคคลนี้ประกอบด้วยกรรมาวรณ (ห้ามกรรม) บุคคลนี้ประกอบกิเลสาวรณ (ห้ามกิเลส) บุคคลนี้ประกอบด้วยวิปากาวรณ (ห้ามวิปาก) บุคคลนี้ไม่ประกอบด้วยกรรมาวรณ ไม่ประกอบด้วยกิเลสาวรณ ไม่ประกอบด้วยวิปากาวรณซึ่งพระองค์หมายเอา ตรัสไว้ว่า ตถาคตย่อมรู้ อาสยะ ย่อมรู้อนุสัย ย่อมรู้จริต ย่อมรู้อริมุตติของสัตว์ทั้งหลาย และย่อมรู้ กัฬสัตว์ และอภักสัตว์ในโลกนี้ ดังนี้เป็นต้น.

อนึ่ง ยมกปาฏิหาริย์ญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้า อันเป็นเหตุ นิรมิตฤทธิ์ที่ต่าง ๆ กัน ไม่ทั่วไปแก่บุคคลอื่นอันทำท้อไฟและสายน้ำ ให้เป็นไป ทางพระกายเบื้องบนเบื้องล่างและเบื้องหน้าเบื้องหลัง ทางพระเนตรข้างขวาข้างซ้าย ช่องพระกรรมด้านขวาด้านซ้าย ช่องพระนาสิกด้านขวาด้านซ้าย จะงอยพระอังสะด้านขวาด้านซ้าย พระหัตถ์ข้างขวาข้างซ้าย พระปรัศว์เบื้องขวาเบื้องซ้าย และพระบาทเบื้องขวาเบื้องซ้าย ทางพระองค์และระหว่างพระองค์ และทางชุมพระโลมา ซึ่งพระองค์

หมายตรัสไว้ว่า ในที่นี้ ตถาคตกระทำยมกปาฏิหาริย์ไม่ทั่วไปกับสาวกทั้งหลาย คือท่อไฟพุ่งออกจากพระกายเบื้องบน สายน้ำพุ่งออกจากพระกายเบื้องล่าง, ท่อไฟพุ่งออกจากพระกายเบื้องล่าง สายน้ำพุ่งออกจากพระกายเบื้องบน ดังนี้ เป็นต้น.

อนึ่ง พระมหากรุณาสมบัติญาณ อันเป็นปัจจัยให้พระผู้มีพระภาคเจ้าแผ่พระมหากรุณาอันเป็นไปโดยนัยต่าง ๆ ด้วยความที่พระองค์ทรงพระประสงค์จะนำหมู่สัตว์ผู้ถูกทุกข์กรรมเป็นอนกมีราคะเป็นต้น และมีชาติเป็นต้นรบกวน ให้ออกจากทุกข์กรรมเหล่านั้น ดังที่ตรัสไว้ว่า พระมหากรุณาสมบัติญาณของตถาคตเป็นไฉน คือพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลายทรงเห็นด้วยอาการเป็นอันมาก จึงมีพระมหากรุณาแผ่ไปในหมู่สัตว์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายทรงเห็นอยู่ว่าโลกสันนิวาสดูกไฟเผาให้เร่าร้อน จึงทรงแผ่พระมหากรุณาไปในหมู่สัตว์ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าเมื่อทรงเห็นว่า โลกสันนิवासยกพลแล้ว เคลื่อนพลแล้ว เดินผิดทางแล้ว โลกถูกรรนาไปไม่ยังยืน โลกไม่มีที่ค้ำทาน ไม่เป็นอิสระโดยเฉพาะ โลกไม่เป็นของตน จำต้องละสิ่งทั้งปวงไป โลกพร่อง (อยู่เป็นนิจ) ไม่รู้จักอิม เป็นทาสแห่งคณา จึงแผ่พระมหากรุณาไปในหมู่สัตว์. โลกสันนิवासไม่มีที่ค้ำทาน ไม่มีที่หลีกเร้น ไม่มีที่พึ่ง ไม่เป็นที่พึ่งของใคร สัตว์โลกฟุ้งซ่าน ไม่สงบ โลกสันนิวาสมีลูกศร ถูกลูกศรคือกิเลสเสียบแทงอยู่ มีความมืดคืออวิชาเป็นเครื่องกางกั้น ถูกขังไว้ในกรงคือกิเลส โลกสันนิวาสตกอยู่ในอวิชาเป็นดุจคนตาบอด ถูกกิเลสหุ้มห่อไว้ ยุ่งเหมือนเส้นด้าย นุ่งนั่งดังหญาปล้องและหญาฆงระต่าย หาล่วงพันอบาย ทุกคติ

วินิบาต และสงสารไปได้ไม่ ถูกอวิชาเป็นต้นรักริ่งไว้ เป็นผู้เกลือกกลัว ด้วยกิเลส อันความยุ่งคือราคะ โทสะ และโมหะ ทำให้ยุ่งแล้ว.

โลกสันนิวาตอันกองตัณหาสวมไว้ ถูกข้ายคือตัณหาครอบคลุมไว้ ลอยไปตามกระแสตัณหา ประกอบด้วยตัณหาสังโยชน์ ซ่านไปตามตัณหาอนุสัย เตือดร้อนด้วยความเตือดร้อนเพราะตัณหา เราร้อนด้วยความเราร้อนคือทิวฐิ ถูกโครงร่างคือทิวฐิสวมไว้ ถูกข้ายคือทิวฐิคคลุมไว้ ลอยไปตามกระแสทิวฐิ ประกอบด้วยทิวฐิสังโยชน์ ซ่านไปตามทิวฐิอนุสัย เตือดร้อนด้วยความเตือดร้อนคือทิวฐิ เราร้อนด้วยความเราร้อนคือทิวฐิ.

โลกสันนิวาตถูกชาติติดตาม ถูกขรารักริ่ง ถูกพยาธึครอบงำ ถูกมรณะห้าหั้น ตกอยู่ในกองทุกข์ ถูกตัณหาจุดไป ห้อมล้อมด้วยกำแพงคือขรา ถูกบ่วงของมัจจุราชคล้องไว้ ถูกเครื่องจองจำใหญ่มัดไว้ ถูกเครื่องมัดคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิวฐิ กิเลส และทิวฐิตผูกพันไว้ เดินไปในทางคับแคบมาก ถูกเครื่องพัวพันมากมายพัวพันไว้ ตกไปในเหวใหญ่ เดินไปตามทางกัณดารมาก เดินไปในมหาสงสาร กลับตกลงในหลุมลึก กลิ้งเกลือกอยู่ในหลุมใหญ่.

โลกสันนิวาตถูกห้าหั้น ลุกโซนด้วยไฟ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ชาติ ขรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส โลกสันนิวาต ทูรนทูราย เตือดร้อน ไม่มีอะไรต้านทานเป็นนิตย์ ต้องรับอาชญา กระทำตามอาชญา ถูกเครื่องผูกคือวัฏฏะผูกมัดไว้ ปรากฏที่ตะแลงแกง โลกสันนิวาตไม่มีที่พึ่ง ควรได้รับภรรณาอย่างยิ่ง.

โลกสันนิวาตถูกทุกข์ครอบงำ ถูกเบียดเบียนอยู่ตลอดกาลนาน ติด

ใจกระหายอยู่เป็นนิจ เป็นโลกมืดไม่มีจักขุ มีนัยน์ตาถูกทำลาย ไม่มีผู้นำ
เล่นไปผิดทาง เดินหลงทาง เล่นไปในห้วงน้ำใหญ่.

ถูกทิวณฺฐิ ๒ กลุ่มรวม ปฏิบัติผิดด้วยทุจริต ๓ ถูกโยคะ ๔ ประกอบ
ไว้ ถูกคันถะ ๔ ร้อยรัดไว้ ถูกอุปาทาน ๔ ยึดไว้ วุ่นวายไปตามคติ ๕
กำหนดด้วยกามคุณ ๕ ถูกนิวรรณ์ ๕ ครอบคลุมไว้ โต้เถียงกันด้วยวิวาท-
มูล ๖ กำหนดด้วยหมู่ตัณหา ๖ กลุ่มรวม ซ่านไปตามอนุสัย ๗ ประกอบ
ด้วยสังโยชน์ ๗ พุ่งขึ้นด้วยมานะ ๗ หมุนไปตามโลกธรรม ๘ ดิ่งลงด้วย
มิจฉัตตะ ๘ ประทุรร้ายกันด้วยบุรุษโทษ ๘ ถูกอาฆาตด้วยอาฆาตวัตถุ ๘
พุ่งขึ้นเพราะมานะ ๘ กำหนดด้วยธรรมอันมีตัณหาเป็นมูล ๘ เสรำหมอง
ด้วยกิเลสวัตถุ ๑๐ ประกอบด้วยอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประกอบด้วย
สังโยชน์ ๑๐ ดิ่งลงด้วยมิจฉัตตะ ๑๐ ประกอบด้วยมิจฉาทิวณฺฐิมิวัดตุ ๑๐
ประกอบด้วยสักกายทิวณฺฐิมิวัดตุ ๑๐ มีกรรมเครื่องเน้นซ้ำด้วยกรรมเครื่อง
เน้นซ้ำ คือตัณหา ๑๐๘ ถูกทิวณฺฐิ ๖๒ กลุ่มรวม เมื่อพระผู้มีพระภาคพุทธ-
เจ้าทรงพิจารณาเห็นดังว่ามานี้ จึงทรงแผ่พระมหากรุณาไปในหมู่สัตว์.

จริงอยู่ เราเป็นผู้ข้ามแล้ว แต่สัตว์โลกยังข้ามไม่ได้ เราหลุดพ้น
แล้ว สัตว์โลกยังไม่หลุดพ้น เราฝึกตนแล้ว แต่สัตว์โลกยังไม่ได้ฝึกตน
เราสงบแล้ว แต่สัตว์โลกยังไม่สงบ เราโล่งใจแล้ว แต่สัตว์โลกยังไม่
โล่งใจ เราปรินิพพานแล้ว แต่สัตว์โลกยังไม่ปรินิพพาน เราสามารถ
ข้ามได้แล้ว ทั้งยังสัตว์โลกให้ข้ามได้ด้วย เราหลุดพ้นแล้ว ทั้งสามารถ
ยังสัตว์โลกให้หลุดพ้นได้ด้วย เราฝึกตนแล้วสามารถยังสัตว์โลกให้ฝึกได้
ด้วย เราสงบแล้วทั้งสามารถยังสัตว์โลกให้สงบได้ด้วย เราโล่งใจแล้ว
ทั้งสามารถยังสัตว์โลกให้โล่งใจได้ด้วย เราปรินิพพานแล้ว ทั้งสามารถ

ยังสัตว์โลกให้ปรินิพพานได้ด้วย พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นดังว่ามานี้ จึงแผ่พระมหากรุณาไปในหมู่สัตว์. พระองค์ทรงกระทำการจำแนกโดยอาการ ๘๘ อย่าง ด้วยประการฉะนี้.

ก็พระญาณใดของพระผู้มีพระภาคเจ้า มีประมาณเท่าใด ที่จะพึงรู้ด้วยธรรมชาติมีประมาณเท่าใด ไม่มุ่งถึงการอ้างผู้อื่น สามารถตรัสรู้ธรรมทั้งปวง ทั้งที่เป็นสังขตะและอสังขตะเป็นต้น โดยอาการทั้งปวง ไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น อันเป็นไปเนื่องด้วยเหตุเพียงความหวัง ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณ เพราะยังรู้สังขตธรรม อสังขตธรรม สมมติและสัจจะได้เด็ดขาด โดยประการทั้งปวง ท่านเรียกว่าอนาวรณญาณ เพราะถือเอาความเป็นไปอันไม่ขัดข้องโดยไม่มีเครื่องกั้นในญาณนั้น. ก็พระญาณนั้นอย่างเดียวกันเท่านั้น ท่านแสดงไว้ถึง ๒ อย่าง เพื่อแสดงภาวะที่ไม่ทั่วไปกับญาณอื่น โดยความเป็นไปแห่งอารมณ์เป็นประธาน. เมื่อว่าโดยประการอื่น สัพพัญญุตญาณและอนาวรณญาณ จำต้องทั่วไป และมีธรรมทั้งหมดเป็นอารมณ์ และคำนั้นไม่ถูกด้วยยุคนี้ก็จริง ถึงกระนั้น ในที่นี้มีพระบาลีดังต่อไปนี้ ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณ เพราะรู้สังขตธรรมและอสังขตธรรมโดยสิ้นเชิง ชื่อว่าอนาวรณญาณ เพราะความขัดข้องไม่มีในญาณนั้น, ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณ เพราะรู้ธรรมทั้งปวงที่เป็นอดีต ชื่อว่าอนาวรณญาณ เพราะความขัดข้องไม่มีในญาณนั้น, ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณ เพราะรู้ธรรมทั้งหมดที่เป็นอนาคตและปัจจุบัน ชื่อว่าอนาวรณญาณ เพราะความขัดข้องไม่มีในญาณนั้น. พึงทราบความพิสดาร.

อสาธาณญาณ ๖ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เหล่านี้ ชื่อว่าถ่องแท้ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น เพราะไม่กล่าวอารมณ์ของตนให้คลาดเคลื่อน

โดยเป็นไปตามอาการอันไม่ผิดแผก ด้วยประการฉะนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงพระนามว่า **ตถาคต** เพราะมาถึงญาณอัน ถ่องแท้.

อนึ่ง พระญาณอันประกาศสัมโพชฌงค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า อัน เป็นไปโดยอาการต่าง ๆ อย่างนี้ว่า เมื่อว่าโดยสรุปอย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๘ เหล่า นั้น คือ สติสัมโพชฌงค์ ฌัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริย- สัมโพชฌงค์ ปิติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์. เมื่อว่าโดยสามัญลักษณะอย่างนี้ว่า ธรรมสามัคคี นี้ไคต่างโดยสติเป็นต้น อันเป็นปฏิปักษ์ต่ออุปัทวะหลายประการ มีความ หดหู่ ความฟุ้งซ่าน ความตั้งมั่น ความพยายาม กามสุขัลลิกานุโยค อตตกิลมณานุโยค และการยึดมั่นด้วยอุจเฉทปฏิญฺญีและสัสสตปฏิญฺญี อันเกิด ในขณะแห่งโลกุตตรมรรค, พระอริยสาวกย่อมตื่น คือย่อมลุกขึ้นจาก กิเลสนิทรา หรือรู้แจ้งสัจจะ ๘ หรือทำให้แจ้งเฉพาะพระนิพพาน ด้วย ธรรมสามัคคีไค ธรรมสามัคคินั้นท่านเรียกว่า โโพธิ, ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะเป็นองค์แห่งธรรมสามัคคีเครื่องตรัสรู้ นั้น, อนึ่ง พระอริยสาวก ท่านเรียกว่าโพธิ เพราะกระทำอรรถวิเคราะห์ว่า ตรัสรู้ด้วยธรรมสามัคคี ดังที่กล่าวแล้ว, ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะเป็นองค์แห่งพระอริยสาวกผู้ตรัสรู้ ธรรมสามัคคินั้น, เมื่อว่าโดยลักษณะพิเศษอย่างนี้ว่า สติสัมโพชฌงค์มี การปรากฏเป็นลักษณะ ฌัมมวิจยสัมโพชฌงค์มีการสอดส่องเป็นลักษณะ, วิริยสัมโพชฌงค์มีการประคองไว้เป็นลักษณะ ปิติสัมโพชฌงค์มีการแผ่ ษานไปเป็นลักษณะ, ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์มีความสงบเป็นลักษณะ, สมาธิ- สัมโพชฌงค์มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ, อุเบกขาสัมโพชฌงค์มีการ

พิจารณาเป็นลักษณะ, เมื่อว่าโดยการแสดงความเป็นไปในขณะเดียวกัน โดยเป็นอุปการะแก่กันและกันแห่งสัมโพชฌงค์ ๗ โดยนัยมีอาทิว่า ในโพชฌงค์ ๗ เหล่านั้น สติสัมโพชฌงค์เป็นโชน ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติและปัญญา เครื่องรักษาคณเป็นอย่างยิ่ง เป็นผู้ระลึกได้ ระลึกตามได้ถึงกรรมที่ทำไว้นาน และคำที่พูดไว้นานได้, เมื่อว่าโดยการแสดงความเป็นไป โดยการจำแนกอารมณ์แห่งโพชฌงค์ เหล่านั้น โดยนัยมีอาทิว่า ในโพชฌงค์เหล่านั้น สติสัมโพชฌงค์เป็นโชน ภิกษุทั้งหลาย เมื่อธรรมทั้งหลายมี อารมณ์ภายในก็มี เมื่อธรรมทั้งหลายมี อารมณ์ภายนอกก็มี, เมื่อว่าโดยวิธีกาณาโดยนัยมีอาทิว่า ในโพชฌงค์ เหล่านั้น สติสัมโพชฌงค์เป็นโชน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เจริญสติสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละคืน, เมื่อว่าโดยวิภาคนัย ๘๖,๐๐๐ นัย โดยนัยมีอาทิว่า สัมโพชฌงค์ ๗ เป็นโชน ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สมัยใด เจริญโลกุตระมาน ฯลฯ สมัยนั้น โพชฌงค์ ๗ ย่อมมี คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ในโพชฌงค์ ๗ เหล่านั้น สติสัมโพชฌงค์เป็นโชน สติ คือ อนุสติ ชื่อว่าต้องแท้ ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น เพราะไม่กล่าว อรรถนั้น ๆ ให้คลาดเคลื่อน แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะมาถึงญาณอันต้องแท้.

อนึ่ง พระญาณอันทำอริยมรรคให้แจ่มแจ้งของพระผู้มีพระภาคเจ้า อันเป็นไปโดยอาการมากมายอย่างนี้ว่า เมื่อว่าโดยสรูปอย่างนี้ว่า ในอริยสัจ ๔ เหล่านั้น ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เป็นโชน คืออริยมรรคมืองค์ ๘ นี้แหละ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ, เมื่อว่า

โดยสามัญลักษณะอย่างนี้ว่า ชื่อว่า อริยะ เพราะไกลจากสรรพกิเลส เพราะกระทำความเป็นพระอริยะ และเพราะให้ได้อริยผล, ชื่อว่ามีองค์ ๘ เพราะมี ๘ อย่าง และเพราะเป็นเหตุให้บรรลุพระนิพพานโดยส่วนเดียว, ชื่อว่า มรรค เพราะฆ่ากิเลสถึงพระนิพพาน หรือผู้ต้องการพระนิพพาน แสวงหา หรือตนเองแสวงหาพระนิพพาน, เมื่อว่าโดยลักษณะพิเศษ อย่างนี้ว่า สัมมาทิฐิมีการเห็นชอบเป็นลักษณะ สัมมาสังกัปปะมีการยก สัมปยุตธรรมขึ้นสู่อารมณ์โดยชอบเป็นลักษณะ สัมมาวาจา มีการกำหนด โดยชอบเป็นลักษณะ สัมมากัมมันตะ มีความอุตสาหะโดยชอบเป็นลักษณะ สัมมาอาชีวะ มีความผ่องแผ้วเป็นลักษณะ สัมมาวายามะ มีการระครองไว้ โดยชอบเป็นลักษณะ สัมมาสติ มีความปรากฏโดยชอบเป็นลักษณะ สัมมาสมาธิ มีการไม่ฟุ้งซ่านโดยชอบเป็นลักษณะ, เมื่อว่าโดยการจำแนกกิจ อย่างนี้ว่า สัมมาทิฐิตะมิจฉาทิฐิกับกิเลสอย่างอื่นที่เป็นข้าศึกแก่ตน กระทำพระนิพพานให้เป็นอารมณ์ และเห็นสัมปยุตธรรมโดยไม่หลงลืม เพราะกำจัดโมหะอันปกปิดพระนิพพานนั้น อนึ่ง แม้สัมมาสังกัปปะก็ละมิจฉาสังกัปปะเป็นต้น ทำพระนิพพานให้เป็นอารมณ์ และการทำการยก สัมปยุตธรรมขึ้นสู่อารมณ์โดยชอบ การกำหนดการอุตสาหะ การผ่องแผ้ว การระครอง การปรากฏ และการตั้งมั่นแห่งสหชาตธรรม, เมื่อว่าโดย วิภาคความเป็นไปในส่วนเบื้องต้น และส่วนเบื้องปลายอย่างนี้ว่า สัมมาทิฐิมิขณะต่าง ๆ กัน ในเบื้องต้น มีทุกข์เป็นต้น เป็นอารมณ์เป็นแผนก ๆ ในขณะที่มรรค จิตมิขณะเดียว ทำพระนิพพานนั้นแหละให้เป็นอารมณ์ ว่า โดยกิจได้ชื่อ ๘ อย่างมีอาทิว่า ญาณในทุกข์ แม้สัมมาสังกัปปะเป็นต้น ก็มีขณะต่างกัน มีอารมณ์ต่างกัน ในเบื้องต้น ในขณะที่มรรค จิตมิขณะเดียว

มีอารมณ์เดียว, ในธรรมเหล่านั้น สัมมาสังกัปปะ ว่าโดยกิจได้ชื่อ ๓ อย่าง มีอาทิว่า เนกขัมมสังกัปปะ, ธรรม ๓ อย่างมีสัมมาวาจาเป็นต้น ในเบื้องต้นเป็นวิรัตติกัมมี เป็นเจตนาภิรมมี เพราะมีวิภาคว่า มุสาวาทาเวรมณิ เป็นต้น ในขณะที่มรรคเป็นวิรัตติอย่างเดียวกัน สัมมาวายามะและสัมมาสติ ว่าโดยกิจได้ชื่อ ๔ อย่าง คือ สัมมัปปธาน ๔ สติปัฏฐาน ๔ ส่วนสัมมาสมาธิแม้ในขณะที่มรรคก็มีความต่างกัน ด้วยอำนาจฉานมีปฐมฉานเป็นต้น, ว่าโดยวิธีภาวนาโดยนัยมีอาทิว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิอันอาศัยวิเวก, ว่าโดยจำแนกนัย ๘๔,๐๐๐ นัย โดยนัยมีอาทิว่า ในธรรมเหล่านั้น มรรคมืองค์ ๘ เป็นโฉน คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สมัยใด เจริญโลกุตระฉาน ๆ ละ เจริญทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา สมัยนั้นมรรคมืองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ ๆ ละ สัมมาสมาธิ, ญาณแม้ทั้งหมดนั้น ชื่อว่าต้องแท้ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น เพราะไม่กล่าวอรรถให้คลาดเคลื่อน แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาถึงญาณอันต้องแท้.

อนึ่ง ญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่เป็นไปในอนุปปพวิหารสมบัติ โดยอรรถว่าพึงเจริญ และโดยอรรถว่าพึงเข้าความลำดับเหล่านั้น คือ ปฐมฉานสมบัติ ๑ นิโรธสมบัติ ๑ ด้วยอำนาจการให้สำเร็จและการพิจารณาเป็นต้น และด้วยการประกอบกันตามควร ชื่อว่าต้องแท้ ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น เพราะสำเร็จประโยชน์แต่ญาณนั้น. อนึ่ง ทศพลญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านี้ คือ การรู้เหตุและมีเหตุแห่งผลนั้น ๆ อันไม่ผิดแผกดังนี้ว่า นี้เป็นฐานะของผลนี้ นี้ไม่ใช่ฐานะของผลนี้ ๑ การรู้ลำดับวิบากตามเป็นจริงโดยสิ้นเชิง แห่งการยึดถือกรรมอัน

แตกต่างกันโดยชนิดเป็นกาล มีอดีตกาลเป็นต้นของเหล่าสัตว์นั้นๆ ๑ การรู้ถึงกรรมและการจำแนกกรรมทั้งที่มีอาสวะ และไม่มีอาสวะตามความเป็นจริงว่า นี่ปฏิบัติเครื่องนำสัตว์ไปสู่สุ่นรก ฯลฯ นี่ปฏิบัติเครื่องนำสัตว์ไปสู่พระนิพพาน ของสัตว์นั้นๆ ในขณะที่ทำกรรมนั่นเอง ๑ ความรู้ความต่างกันแห่งธาตุตามความเป็นจริง โดยนัยมีอาทิว่า เพราะธาตุชื่อนี้หนาแน่น ความพิเศษนี้จึงเกิดขึ้นเมื่อเกี่ยวเนื่องกับกรรมนี้ของโลกนั้นอันมีสภาวะแห่งขั้นและอายตนะเป็นอนันต์ ทั้งที่เป็นอุปาทินนกะและอุปาทินนกะเป็นต้น และมีสภาวะต่างๆ กัน ๑ การรู้ถึงอัชฌาศัยและอหิมุตติอันเลวเป็นต้น ของสัตว์ทั้งหลายโดยสิ้นเชิง ๑ การรู้อินทรีย์มีสัทธินทรีย์เป็นต้นว่า แก่กล้าหรืออ่อน ๑ การรู้ถึงความพิเศษของฉานและวิโมกข์เป็นต้น พร้อมกับสังกิเลสเป็นต้น ๑ การรู้ความสืบต่อแห่งขั้นที่สัตว์เคยอยู่อาศัย ในกาลก่อนโดยสิ้นเชิง พร้อมด้วยความเกี่ยวเนื่องด้วยขั้นนั้น ในชาติอันหาประมาณมิได้ ๑ การรู้จุดและปฏิสนธิพร้อมกับการจำแนกสัตว์ มีอย่างเลวเป็นต้น ๑ การรู้สัจจะ ๔ โดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลัง โดยนัยมีอาทิว่า นี้ทุกข์ ๑ ชื่อว่าต้องแท้ ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น เพราะเป็นไปตามความเป็นจริง โดยหยั่งรู้ถึงอารมณ์ตามที่ เป็นของตนโดยไม่ผิดพลาด และโดยยังประโยชน์ตามที่ประสงค์ให้สำเร็จ. สมจริงดังพระดำรัสที่ตรัสไว้มีอาทิว่า ตถาคคยอมรู้ฐานะที่ควร โดยเป็นฐานะที่ควร และฐานะที่ไม่ควร โดยเป็นฐานะที่ไม่ควรในโลกนี้ตามเป็นจริง. แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงพระนามว่า ตถาคค เพราะมาถึงพระญาณอันต้องแท้.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า ตถาคค เพราะมาถึง คือ

บรรลุลุณณอันถ่องแท้ ด้วยอำนาจปัญญาพิเศษอันไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น มี
ประเภทหาที่สุดมิได้และหาปริมาณมิได้มีญาณเป็นเครื่องทำความแจ่มแจ้ง
สติปัญญานและสัมมัตถ์ปธานตามที่กล่าวมาแล้ว เหมือนทรงบรรลุด้วย
อำนาจพระญาณเหล่านี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า
ตถาคต เพราะมาถึงพระญาณอันถ่องแท้.

พระองค์ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะเสด็จไปโดยถ่องแท้ เป็น
อย่างไร ? คือ การประสูติ การตรัสรู้ การบัญญัติพระธรรมวินัย และ
อนุภาติเสสนิพพานธาตุนั้นใจของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นการถ่องแท้.
ท่านอธิบายไว้อย่างไร ? อธิบายไว้ว่า ความตรัสรู้ อันพระโลกนาถทรง
ปรารถนาเฉพาะแล้ว และให้เป็นไปแล้วเพื่อประโยชน์ใด ชื่อว่าถ่องแท้
ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น เพราะให้สำเร็จประโยชน์นั้นโดยส่วนเดียว
เพราะไม่กล่าวประโยชน์นั้นให้คลาดเคลื่อน เพราะเป็นไปเพื่อประโยชน์
อันไม่ผิดแตก. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้านี้ ครั้งเป็นพระโพธิสัตว์
ทรงบำเพ็ญเหตุความเป็นพระพุทธเจ้าทั้งปวง มีประเภทดังกล่าวแล้ว
มีการบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทักษะเป็นต้น ทรงดำรงอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต ทรง
สดับพุทธโกลาหล อันเทวดาในหมื่นจักรวาลประชุมพร้อมกันเข้าไปเฝ้า
ทูลอาราธนาว่า

กาโลยบุตร มหาวีร อุปปชช มาตุ กุจฉิย
สทวกั ตารยบุตร พุชฌตฺต อมตํ ปทํ
ข้าแต่พระมหาวีระ นี้ เป็นกาล (สมควร) ขอ
โปรดอุบัติในพระครรรภ์พระมารดา ยังโลกนี้พร้อม
เทวโลกให้ข้าม ตรัสรู้อมตบพ ดังนี้.

ทรงเกิดบุรพนิมิตขึ้น ตรววจุมหาวิโลกนะ ๕ ประการ ทรงพระ-
ดำริว่า บัดนี้ เราจักอุบัติในกำเนิดมนุษย์ตรัสรู้เฉพาะ ในวันอาสาฬห-
ปุณณมี ทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระมหามายาเทวี ในสักยราช-
ตระกูล อันเทวดาและมนุษย์บริหารด้วยการบริหารยิ่งใหญ่ตลอด ๑๐ เดือน
ในเวลาปัจจุสมัยวิสาขปุณณมี จึงประสูติ.

ก็ในขณะที่พระองค์ประสูติ ปราภฏบุรพนิมิต ๓๒ ประการ เหมือน
ในขณะที่ทรงถือปฏิสนธิ. จริงอยู่ หมั่นโลกชาตุนี ห้วนไหว สะเทือน
เลื่อนลั่น รัศมีหาประมาณมิได้ แผ่ไปในหมื่นจักรวาล, คนบอดแต่
กำเนิด กลับได้จักขุ เหมือนคนปรารถนาจะชมพระโฉมของพระองค์,
คนหนวก ได้ยินเสียง, คนใบ้ ก็เจรจาได้, คนค่อมก็เดินตรงได้, คน
ง่อย ก็เดินไปได้, สัตว์ทั้งปวงที่ถูกจองจำ ก็พ้นจากเครื่องจองจำมีชื่อคา
เป็นต้น ไฟในนรกทั้งหมดก็ดับ, ความหิวกระหายในเปรตวิสัยก็สงบ,
พวกสัตว์เดรัจฉานก็ไม่มีภัย, โรคของสรรพสัตว์ก็สงบไป, สรรพสัตว์
พากันกล่าววาจาที่น่ารัก, ม้าร้องด้วยอาการไพเราะ, พวกช่างพากันกระ-
หึม, ดนตรีทั้งปวง ก็เปล่งเสียงบันลือลั่นเฉพาะอย่าง ๆ, เครื่องอาภรณ์
ที่สวมใส่ในมือเป็นต้นของพวกมนุษย์ ไม่กระทบกระทั่งกันเลย ก็มีเสียง
ด้วยอาการไพเราะ, ทิศทั้งหมดแจ่มใส, ลมเย็นพัดอ่อน ๆ กระทบพัด
ให้ปวงสัตว์ได้รับความสุข, ฝนตกในเวลาไม่ใช่ฤดูกาล, น้ำพุ่งขึ้นจาก
แผ่นดินไหลไป, ผุ่งปีกยิงดการบินไปในอากาศ แม่น้ำ ก็หยุดไหล, น้ำ
ในมหาสมุทรได้มีรสอร่อย, เมื่อพระอาทิตย์ปราศจากความมืด ยังปรากฏ
อยู่นั้นแหละ ความโชติช่วงทั้งปวงในอากาศก็สว่างไสว, เทวดาทั้งปวง
ที่เหนือและสัตว์นรกทั้งปวงนอกนั้น เว้นเทพชั้นอรุปาวจร ได้ปรากฏ

รูปร่าง, ต้นไม้ ฝาเรือน บานประตู และเขาศิลาเป็นต้นเป็นอาทิ ไม่มีการปิดกัน. เหล่าสัตว์ไม่มีการจู้ติและอุปบัติ, กลิ่นทิพย์ฟุ้งจร กลบกลิ่นที่ไม่น่าปรารถนาทั้งหมดเสียได้, ต้นไม้ที่ผลิดอกออกผลทั้งหมด ก็ติดผลสะพรั่ง, มหาสมุทรได้มีพื้นผิวดาษด้วยดอกปทุมเบญจวรรณ มีประโยชน์ในที่ทุกสถานทีเดียว, บุพผชาติทั้งหมด ทั้งที่เกิดบนบกและในน้ำเป็นต้นบานสะพรั่ง, บรรดาต้นไม้ทั้งหลายชั้นชมพูทุมก็บานสะพรั่งที่ต้นสาขาชมพูทุมก็บานสะพรั่งที่กิ่ง ลดาปทุมก็บานสะพรั่งที่เถา, แทรกพื้นหินบนพื้นแผ่นดิน แดกออกเบื้องบนเป็นชั้น ๆ ๗ ชั้น ชื่อว่า ทัณฑปทุม, ในอากาศก็บังเกิดดอกปทุมห้อยย้อยลงมา, ฝนดอกไม้ตกโดยทั่วไป, ในอากาศมีดนตรีทิพย์บรรเลง, หมื่นโลกธาตุทั้งสิ้น มีระเบียบเป็นอันเดียว มีวาลวิชนีพัดผัน ตลบด้วยกลิ่นดอกไม้และรูป ถึงความเลิศด้วยความงามอย่างยิ่งเหมือนกลุ่มมาลาที่เขาคลังเวดวงไว้ เหมือนกองมาลาที่เขาห่อมัดไว้ และเหมือนอาสนะดอกไม้ที่เขาประดับตกแต่งไว้. ก็บุรพนิมิตเหล่านั้นได้เป็นนิมิต ของผู้บรรลุธรรมพิเศษเป็นอนेกที่บรรลุธรรมชั้นสูง. การเกิดเฉพาะนี้ ประดับด้วยความปรากฏอันน่าอัศจรรย์มากมายอย่างนี้แหละ อันเป็นประโยชน์ที่พระองค์ทรงดำรงอยู่โดยเฉพาะ ได้ชื่อว่าต้องแท้ ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น เพราะสำเร็จอย่างแท้จริงแห่งอภิสัมโพธิญาณนั้น.

อนึ่ง สัตว์เหล่าใด เป็นพุทธเวไนย เป็นเผ่าพันธุ์แห่งสัตว์ผู้จะตรัสรู้ ทั้งหมดนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแนะนำด้วยพระองค์เองอย่างสิ้นเชิง. ส่วนสัตว์เหล่าใด เป็นสาวกเวไนย และเป็นธรรมเวไนย สัตว์แม่เหล่านั้น อันสาวกเป็นต้นแนะนำแล้ว ย่อมถึงและจักถึงซึ่งการนำ

ไปให้วิเศษได้. เพื่อประโยชน์ใด พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปรารภณาเฉพาะอภิสัมโพธิญาณ เพราะให้ประโยชน์นั้นสำเร็จโดยแท้จริง พระอภิสัมโพธิญาณจึงเป็นคุณถ่องแท้ ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอื่น.

อีกอย่างหนึ่ง สภาวะใด ๆ แห่งไฉยธรรมใด ๆ อันสัตว์พึงตรัสรู้ สภาวะนั้น ๆ ชื่อว่า อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้อย่างแล้ว โดยสิ้นเชิงอย่างไม่ผิดแผก ด้วยญาณของพระองค์เนื่องด้วยเหตุเพียงทรงรำพึงถึงเหมือนผลมะขามป้อมที่วางไว้บนฝ่ามือ แม้เพราะเหตุนี้ อภิสัมโพธิญาณ (ของพระองค์) จึงชื่อว่า ถ่องแท้ ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น. อนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตรวจดูประการแห่งธรรมเหล่านั้นที่จะพึงแสดงโดยประการนั้น ๆ และอัชยาศัย อนุสัย จริยา และอธิมุตติของสัตว์นั้น ๆ โดยชอบทีเดียว ทั้งไม่ทรงละกรรมดา ไม่ล่วงเลยนัยแห่งบัญญัติ และเหตุเพียงบัญญัติ กระทำกรรมดาให้แจ่มแจ้ง และทรงอนุศาสน์ตามความผิด ตามอัชยาศัย และตามธรรม จึงทรงแนะนำเวไนยสัตว์ให้บรรลु อริยมรรค. แม้การทรงบัญญัติพระธรรมวินัยของพระองค์ ก็ชื่อว่า ถ่องแท้ ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น เพราะประโยชน์นั้นสำเร็จ และเป็นไปตามความเป็นจริง. อนึ่ง อมตมหานิพพานธาตุ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบรรลुแล้วโดยลำดับ อันพ้นจากสภาวะแห่งรูปมีปฐวีธาตุเป็นต้น และสภาวะแห่งอรูปมีผัสสะและเวทนาเป็นต้น ชื่อว่า ล่วงเลยซึ่งสภาวะแห่งโลก เพราะไม่มีภาวะคือความหลอกลวง ชื่อว่า ไม่มีปัจจัยอะไรๆ ทำให้สว่าง เพราะปราศจากความมืด ชื่อว่า ปราศจากภาวะแห่งคติเป็นต้น เพราะไม่มีโอกาสแสงสว่างนั่นเอง ไม่มีที่ตั้งอาศัย ไม่มีอารมณ์ ท่านเรียกว่า อนุปาทิสเสส เพราะอุปาทิกถาวคือจันท์ แม้มাত্রว่าเป็นส่วน

เหลือไม่มี ซึ่งพระองค์ทรงหมายตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อายตนะ
มีอยู่ ในที่ ๆ ไม่มี ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากา-
สานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานา-
นาสัญญายตนะ โลกนี้ก็ไม่มี โลกหน้าก็ไม่มี และพระจันทร์พระอาทิตย์
ทั้งสองก็ไม่มี. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวที่นั่นว่า เป็นอาคติ เป็น
คติ เป็นฐิติ เป็นจติ เป็นอุปัตติ นั่นไม่เป็นที่ตั้งอาศัย เป็นไปไม่ได้
ไม่มีอารมณ์ นั่นเป็นที่สุดทุกข์ ดังนี้. อมตมหานิพพานชาตุนั้น ถึง
ความดับสูญแห่งอุปาทานขั้นแม่ทั้งหมด เป็นสภาวะสงบสรรพสังขาร
เป็นสภาวะสะละคืนอุปาทิภิเลสทั้งปวง เป็นที่สงบทุกข์ทั้งปวง เป็นที่ถอน
ความอาลัยทั้งปวง เป็นที่ขาดแห่งวิญญูะทั้งปวง มีความสงบอย่างแท้จริง
เป็นลักษณะ เพราะฉะนั้น อมตมหานิพพานชาตุนั้น จึงชื่อว่า ถ่องแท้
ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น เพราะไม่กล่าวสภาวะตามความเป็นจริงให้
คลาดเคลื่อนในกาลไหน ๆ. พระองค์ ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จไป
เสด็จเข้าถึง บรรลุ ดำเนินไป เสด็จถึงอย่างถ่องแท้ ซึ่งอมตมหานิพพาน-
ชาตุนั้นมีภิกษาคือเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้. เพราะเหตุอย่างนี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้า จึงทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะเสด็จไปโดยถ่องแท้.

พระองค์ ชื่อว่า ตถาคต เพราะมีความถ่องแท้เป็นอย่างไร ? คือ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ในปางก่อนมีประการเป็นอย่างไร พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าแม้นี้ก็มิมีประการเป็นอย่างนั้น ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ?
โดยสังเขปท่านกล่าวไว้ดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น มีประการ
อย่างไร คือมีประการด้วยมรรคศีล ผลศีล โลกียโลกุตระศีลแม่ทั้งหมด
มรรคสมาธิ ผลสมาธิ และโลกียโลกุตระสมาธิทั้งปวง ด้วยมรรคปัญญา

ผลปัญญา โลกียโลกุตระปัญญา แม่ทั้งปวง ด้วยสมาบัติวิหาร ๒,๔๐๐,๐๐๐ โภกั ที่ทรงใช้ประจำวัน ด้วยตทังควิมุตติ วิกขัมภนวิมุตติ สมุจเฉท-วิมุตติ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ นิสสรณวิมุตติ ดังนี้ แต่เมื่อว่าโดยพิสดาร ด้วยคุณแห่งพระสัพพัญญูทั้งสิ้น อันมีอานุภาพเป็นอจินไตย ต่างโดยคุณหาที่สุดมิได้ หาประมาณมิได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าของพวกเราเมื่อนี้ ก็มีประการเป็นอย่างนั้น.

ความจริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งปวง พึงมีความแตกต่างกัน ๕ ประการเหล่านี้ คือ ความแตกต่างแห่งอายุ ๑ ความแตกต่างประมาณแห่งพระศรีระ ๑ ความแตกต่างแห่งตระกูล ๑ ความแตกต่างแห่งการบำเพ็ญทุกรกิริยา ๑ ความแตกต่างแห่งพระรัศมี ๑. แต่ในวิสุทธิมศีลวิสุทธิเป็นต้น ในการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนา และในพระคุณที่พระองค์ตรัสรู้ ไม่มีเหตุอะไรที่กระทำให้แตกต่างกันเลย. โดยที่แท้ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าเหล่านั้น ไม่พิเศษกว่ากันและกัน เหมือนทองคำที่หักตรงกลาง. เพราะเหตุนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในปางก่อน มีประการอย่างใด พระผู้มีพระภาคเจ้า (ของเรา) แม้พระองค์นี้ ก็มีประการเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุอย่างนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะมีประการเป็นอย่างนั้น. ก็ในที่นี้ คต ศัพท์มีวิหคศัพท์ เป็นอรรถ. จริงอย่างนั้น ชาวโลกกล่าว คต ศัพท์ ที่ประกอบด้วย วิหค ศัพท์ มีประการเป็นอรรถ.

พระองค์ ชื่อว่า ตถาคต เพราะดำเนินไปโดยประการนั้น เป็นอย่างไร? คือ พระองค์ ชื่อว่า ตถาคต เพราะมีความเป็นไป ทางพระกาย พระวาจา และพระหฤทัย อันไป เป็นที่ไป เป็นการเสด็จไป

โดยประการตามที่พอพระทัย เพราะไม่มีความกระทบกระทั่งในอะไร ๆ แห่งความเป็นไปทางพระกายเป็นต้น ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เหตุพระองค์ทรงประกอบด้วยอิทธานุภาพ อันไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น เหตุบรรลुพระบารมีย่างสูงสุด แห่งปฏิสัมภิตามีอรรถปฏิสัมภิตาเป็นต้น และเหตุที่พระองค์ทรงได้รับอนาวรณญาณ. เพราะเหตุอย่างนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า **ตถาคต** เพราะทรงดำเนินเป็นไปโดยประการนั้น.

พระองค์ ชื่อว่า **ตถาคต** เพราะไม่ปราศจากพระญาณอันต้องแท้เป็นอย่างไร ? คือ พระองค์ ชื่อว่า **อตต** เพราะไม่มีการไป กล่าวคือความเป็นไป อันเป็นข้าศึกต่อพระญาณในการสร้างสมโพธิสมภาร. ก็ความที่พระองค์ไม่ปราศจากพระญาณนั้น ชื่อว่า **ตถาคต** เพราะไม่ปราศจากพระญาณอันเป็นไปโดยนัย มีการพิจารณาโทษและอานิสงส์เป็นต้น โดยไม่ผิดแผกในธรรมมีความตระหนี่และทานบารมียเป็นต้น. อนึ่ง พระองค์ ชื่อว่า **อตต** เพราะไม่มีการดำเนินไป การไป ในคติทั้ง ๕ กล่าวคือความเป็นไปแห่งอกิสังขารคือกิเลส หรือกล่าวคือความเป็นไปแห่งขันธนั้นเอง. ภาวะที่พระองค์ไม่ไปนี้นั้น โดยทรงบรรลุสุปาติเสสนิพพาน และอนุปาติเสสนิพพาน ด้วยอริยมรรคญาณอย่างต้องแท้แล. เพราะเหตุอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงพระนามว่า **ตถาคต** เพราะไม่ไปปราศจากพระญาณอันต้องแท้.

พระองค์ ชื่อว่า **ตถาคต** เพราะมีภาวะดำเนินไปโดยต้องแท้เป็นอย่างไร ? คือ บทว่า **ตถาคตภาวณ** "ได้แก่ โดยสภาวะที่ทรงดำเนินไปโดยต้องแท้ อธิบายว่า ภาวะที่พระองค์ทรงดำเนินไปโดยต้องแท้มีอยู่. ถ้ามว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ที่เฉลิมพระนามว่า **ตถาคต** เพราะความที่

พระองค์ทรงดำเนินโดยถ่องแท้ นั่น คืออะไร ? ตอบว่า คือพระสัทธรรม. จริงอยู่ พระสัทธรรมอันดับแรก คืออริยมรรค อธิบายว่า พระองค์ ทรงดำเนินไป โดยประการที่ทรงถอนกิเลสอันเป็นปฏิปักษ์ได้โดยเด็ดขาด ด้วยพลังคือสมณะและวิปัสสนาอันเนื่องกันเป็นคู่ จึงทรงบรรลุด้วยสมุจเฉทปหาน ได้แก่ ผลธรรม, ที่พระองค์ทรงไป คือดำเนินไป โดยประการที่พระองค์ทรงบรรลุด้วยปฏิปัสสัทธิปหาน ตามเหมาะสมแก่มรรค. ส่วนนิพพานธรรม ที่พระพุทธเจ้าเป็นต้นเสด็จถึง คือกระทำให้แจ้ง โดยประการที่ทรงเสด็จถึง คือตรัสรู้ด้วยปัญญา สำเร็จด้วยการสงบทุกข์ในวิญญูะทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตถาคต แม้ปริยัติธรรม ก็ชื่อว่า ตถาคต เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ทรงดำเนินไป คือ ตรัส ได้แก่ประกาศ โดยประการที่พระปริยัติธรรมนั้น อันพระพุทธเจ้าในปางก่อนทั้งหลาย ทรงประกาศให้สมควรแก่อชยาศัยเป็นต้นของเวไนยสัตว์ โดยอุตตะและเคยยะเป็นต้น และโดยการประกาศความดำเนินไปเป็นต้น. ชื่อว่า ตถาคต เพราะพระสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดำเนินไป คือดำเนินตาม โดยประการที่พระปริยัติธรรมนั้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว. เพราะเหตุอย่างนี้ พระสัทธรรมแม้ทั้งหมด จึงชื่อว่า ตถาคต อันดำเนินไปโดยถ่องแท้. เพราะเหตุนี้ ท้าวสักกเทวราชจอมเทพ จึงตรัสว่า

ข้าพเจ้า ขอนอบน้อมพระธรรมอันพระสาวกเป็น
ต้น ดำเนินไปโดยถ่องแท้ อันเทวดาและมนุษย์บูชา
แล้ว ขอความสวัสดิ์จึงมีเกิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า **ตถาคต** เพราะพระองค์ทรงมีพระสัทธรรมนั้น. เหมือนอย่างว่า พระธรรม ฉันทใด แม้พระอริยสงฆ์ก็ฉันทนั้น ชื่อว่า ตถาคต เพราะดำเนินไป โดยประการที่อันผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนและเพื่อประโยชน์ผู้อื่น บำเพ็ญข้อปฏิบัติ คือสมณะและวิปัสสนาอันเป็นส่วนเบื้องต้น ให้บริสุทธิ์ด้วยดีเป็นเบื้องหน้า แล้วจึงบรรลุด้วยมรรคนั้น ๆ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ตถาคต เพราะตรัสรู้ และเพราะตรัสโดยประการที่ สัจจะและปฏิจสมุปบาทเป็นต้นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว. ด้วยเหตุนี้ **ท้าวสักกเทวราช** จึงตรัสว่า

ข้าพเจ้า ขอนมัสการพระสงฆ์ผู้ดำเนินไปโดยถ่อง

แท้ อันเทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว ขอความสวัสดิ

จงมีเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า **ตถาคต** เพราะพระองค์เป็นผู้มีพระสงฆ์นั้นเป็นสาวก. เพราะเหตุอย่างนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะมีภาวะดำเนินไป โดยถ่องแท้แน่นอนแล.

บทว่า **ตถาคต** แม่นี้ เป็นเพียงมุขในการแสดงภาวะที่พระตถาคตทรงดำเนินไปโดยถ่องแท้แน่นอน. ก็พระตถาคตเท่านั้นพึงพรรณนาความที่พระตถาคตดำเนินไป โดยถ่องแท้. จริงอยู่ บทว่า **ตถาคต** นี้ มีอรรถมาก มีคติมาก มีอารมณ์มาก. พระธรรมกถึกนำพระพุทธรวณะ คือ พระไตรปิฎกแห่งตถาคตบทนั้นมา เหมือนอัปมาทบทโดยสมควร โดยภาวะมีประโยชน์ ใคร ๆ ไม่ควรกล่าวหาว่า พระธรรมกถึกเล่นไปโดยคิดทำแล. ในข้อนี้ท่านกล่าวคำเป็นคาถาไว้ว่า

พระมุนีทั้งหลายในปางก่อนผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ มาถึงความเป็นพระสัมพันธุญในโลกลนี้ โดยประการใด แม้พระศากยมุนี ก็เสด็จมา โดยประการนั้น เพราะเหตุนั้น พระศากยมุนีผู้มีจักขุ ชาวโลก จึงเฉลิมพระนามว่า **ตถาคต.**

พระชินเจ้าทั้งหลาย ทรงละมลทินกิเลส มีกาม เป็นต้นได้เด็ดขาด ด้วยสมาธิและปัญญา แล้วจึงดำเนินไป โดยประการใด พระศากยมุนีในปางก่อน ทรงไว้ซึ่งความรุ่งเรือง เสด็จไป โดยประการนั้น เพราะฉะนั้น ชาวโลกจึงเฉลิมพระนามว่า **ตถาคต.**

อนึ่ง พระชินเจ้าเสด็จถึงพร้อม ซึ่งลักษณะแห่งธาตุและอายตนะ เป็นต้นอันถ่องแท้ โดยจำแนกสภาวะ สามัญญะ และวิภาคะ ด้วยพระสัจจญาณ เพราะฉะนั้น พระศากยะผู้ประเสริฐ ชาวโลกจึงเฉลิมพระนามว่า **ตถาคต.**

สัจจะอันถ่องแท้ และอิทัปปัจจยตาอันถ่องแท้ที่คนอื่นแนะนำไม่ได้ อันพระตถาคตผู้มีสมันตจักขุ ทรงประกาศแล้ว โดยนัยด้วยประการทั้งปวง เพราะฉะนั้น พระชินเจ้า ผู้เสด็จไปโดยถ่องแท้ ชาวโลก จึงเฉลิมพระนามว่า **ตถาคต.**

การที่พระชินเจ้า ทรงเห็นโดยถ่องแท้ที่เดียวในโลกธาตุแม้มีประเภทมิใช่น้อยในอารมณมีรูปาย-

คนะเป็นต้นมีความต่างอันวิจิตร เพราะฉะนั้น พระ-
องค์ ผู้มีสมันตจักขุ ชาวโลกจึงเฉลิมพระนามว่า
ตถาคต.

อนึ่ง เพราะเหตุที่พระองค์ ทรงแสดงธรรมอย่าง
ถ่องแท้ทีเดียว หรือทรงกระทำพระองค์ให้สมควรแก่
ธรรมนั้น ทรงครอบงำสัตว์โลกด้วยพระคุณทั้งหลาย
แม้เพราะเหตุนี้ พระองค์ผู้เป็นผู้นำโลก ชาวโลก
จึงเฉลิมพระนามว่า **ตถาคต.**

อนึ่ง พระองค์ตรัสรู้ด้วยปัญญาอันถ่องแท้โดย
ประการทั้งปวง ทรงข้ามแดนโลก ทรงถึงความดับ
ด้วยการกระทำโดยประจักษ์ และทรงถึงอริยมรรค
ฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า **ตถาคต.**

อนึ่ง เพราะเหตุที่พระองค์ประกอบด้วยประโยชน์
แก่สัตว์โลก ทรงปัญญาอย่างถ่องแท้โดยประการ
ทั้งปวง ทรงเป็นนาถะของโลก ด้วยพระกรุณาโดย
ประการทั้งปวง เสด็จไป แม้เพราะเหตุนี้ พระ-
ชินเจ้า ชาวโลกจึงเฉลิมพระนามว่า **ตถาคต.**

พระองค์ทรงอุบัติแต่อภิชาติอย่างถ่องแท้ เพราะ
ทรงหยั่งรู้อารมณ์ตามเป็นจริง ฉะนั้น ชาวโลกจึง
เฉลิมพระนามว่า **ตถาคต.** พระองค์ทรงพระนามว่า
ตถาคต เพราะทรงปรับปรุงประโยชน์นั้นให้สำเร็จ.

พระมเหสีเจ้าในปางก่อนเหล่านั้น มีประการเป็น
อย่างไร แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้ ก็มีประ-

การเป็นอย่างนั้น ตามพอพระทัย เพราะพระองค์
เป็นอัครบุคลล ชาวโลกเฉลิมพระนามว่า **ตถาคต**.
เพราะมีพระหฤทัยเป็นไปตามพระวาจาที่ทรงประกาศ.

ในชาติก่อน ๆ พระองค์ไม่ไปจากธรรมอันเป็น
ข้าศึกต่อโพธิสมภาร การไปสู่สงสารก็ไม่มีแก่พระ-
องค์ และสงสารนี้ไม่มีแก่พระตถาคตผู้เป็นนาถะ ผู้
ทรงเห็นที่สุคตพ เพราะฉะนั้น พระองค์ไม่ปราศจาก
ญาณอันถ่องแท้ ชาวโลกจึงเฉลิมพระนามว่า **ตถาคต**.

พระธรรมอันประเสริฐ อันพระมเหสีเจ้าตรัสโดย
ประการที่ละมดทินที่ควรละ เพราะฉะนั้น พระธรรม
นั้นจึงชื่อว่า **ตถาคต**. แม้พระอริยสงฆ์ของพระ-
ศาสดา ก็ชื่อว่า **ตถาคต** เพราะเป็นผู้ร้งพร้อมด้วย
พระธรรมอันประเสริฐนั้น.

บทว่า **มhitthikā** ความว่า การประกอบด้วยมhitthitthī กล่าวคือ
ความเป็นผู้สามารถยังความเป็นอย่างอื่นให้สำเร็จ ด้วยอานุภาพแห่งธรรม
เพราะมีความเชี่ยวชาญทางจิต และประกอบด้วยฤทธิ์ต่าง ๆ เป็นอย่างยิ่ง
ชื่อว่า **มhitthikā**. ความประกอบด้วยเดชแห่งบุญที่รุ่งเรืองยิ่งนัก เป็น
เหตุให้สำเร็จประโยชน์ตามความปรารถนา อยู่ไกลแสนไกลจากข้าศึก
อันเกิดมาแต่กาลนาน ชื่อว่า **มahanūḥāṭṭā**. ศัพท์ว่า **ยตุร** เป็นนิบาต
ลงในอรรถปฐมาวิภคติ อันยังความอัศจรรย์ ความสรรเสริญ ความแตกตื่น
และความร่าเริงให้สำเร็จ. บทว่า **viṣayissutthi** เป็นคำบ่งอนาคตกาล
เพราะประกอบด้วยบทว่า **ยตุร** นั้น. แต่ความหมาย ใช้ในอรรถอดีตกาล

เท่านั้น. ก็ในข้อนี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ จริงอยู่ ชื่อว่า พระนางสุปป-
วาสนี้ จมอยู่ในกองทุกข์ประสบความลำบากเช่นนั้น พร้อมด้วยเวลาที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสนั่นเอง จึงมีความสุข ไม่มีโรค ประสutiพระโอรส
ปราศจากโรค. บทว่า **อตุตมโน** แปลว่า มีจิตเป็นของตน. อธิบายว่า
มีจิตปราศจากกิเลส เพราะเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า. จริงอยู่ จิตที่
ถูกกิเลสคลุมคลุม ใคร ๆ ไม่อาจกล่าวว่ามีจิตเป็นของตน เพราะไม่เป็นไป
ในอำนาจแล. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อตุตมโน** ได้แก่ มีใจอันปิติและ
โสมนัสจับแล้ว. บทว่า **ปมูทิต** แปลว่า ประกอบด้วยความปราโมทย์.
บทว่า **ปิตโสมนัสสุชาโต** แปลว่า เกิดปิติและโสมนัสอย่างรุนแรง.
บทว่า **อถ** แปลว่า ภายหลัง คือล่วงไป ๒-๓ วันแต่นั้น. บทว่า **สตุต**
ภตุตานิ ได้แก่ ภัตที่พึงถวายใน ๗ วัน. บทว่า สุวตนาย ความว่า
เพื่อบุญอันจะมีในวันพรุ่งนี้ ก็เพื่อบุญอันจักมีในวันพรุ่งนี้ ด้วยการ
ถวายทาน และด้วยการเข้าไปนั่งใกล้พระสงฆ์มีพระพุทเจ้าเป็นประธาน.
บทว่า **อลโข ภคว** **อายุสมนุต** **มหาโมคคัลลาน** **อามนุเตสิ** ถาว่า
เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียก. ตอบว่า เพื่อรักษาความ
เลื่อมใสของพระสวามีของพระนางสุปปวาสา. ก็พระนางสุปปวาสา เป็น
ผู้มีความเลื่อมใสไม่เอนเอียงแล. แต่การรักษาความเลื่อมใสของอุบาสก
เป็นหน้าที่ของพระมหาโมคคัลลานเถระ. เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงตรัสว่า
เธอเป็นอุปัฏฐากของท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตุยฺเหโส** ตัดเป็น **ตุยฺห** **เอโส**. ด้วย
บทว่า **ติณฺณ** **ธมฺมาน** **ปาฏิโกโค** ท่านแสดงว่า ถ้าท่านพระมหาโมค-
คัลลานะพระผู้เป็นเจ้าเป็นผู้รับประกัน คือ ถ้าว่าเป็นผู้รับรองเพื่อไม่ให้

ธรรม ๓ ประการ มีโกคะเป็นต้นของเราเสื่อมคือพินาศ ก็ว่า ถ้า
พระผู้เป็นเจ้ารู้ว่า พัน ๗ วันจากวันนี้ไป ข้าพเจ้าอาจให้ท่านได้. ฝ่าย
พระเถระเห็นความไม่เป็นอันตรายแห่งโกคะ และชีวิตของอุบาสกในวัน
เหล่านั้นจึงกล่าวว่า อาวุโส เราเป็นผู้ประกันธรรมทั้ง ๒ คือโกคะและ
ชีวิตของท่าน. แต่ว่าศรัทธาเป็นคุณชาติเนื่องอยู่ในจิตของอุบาสกนั้น
เพราะเหตุนั้น พระเถระเมื่อจะทำให้เป็นภาระของอุบาสกเท่านั้น จึงกล่าว
ว่า ก็ท่านเท่านั้นเป็นผู้ประกันศรัทธา. อนึ่ง อุบาสกนั้นเป็นผู้เห็นสัจจะ
แล้ว ความที่ศรัทธาของอุบาสกนั้นจะแปรเป็นอย่างอื่นไปย่อมไม่มี เพราะ
เหตุนี้ พระเถระจึงกล่าวอย่างนั้น. ก็เพราะเหตุนี้มันแล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เธอจงให้อุบาสกยินยอมว่า เธอจักทำภายหลัง.
ฝ่ายอุบาสกปรารถนาความเจริญ ด้วยความเคารพในพระศาสดาและพระ-
เถระ และด้วยบุญของพระนางสุปปวาสาผู้มีความสุข จึงยินยอมว่า พระ-
นางสุปปวาสา โกลิยธิดา จงทำตลอด ๗ วันเถิด ภายหลังเราจักทำ.

บทว่า ตถจ ทารกึ ความว่า จำเดิมแต่วันที่ประสูติแล้ว ล่วงไป
ถึงวันที่ ๑๑ จากนั้นจึงให้ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานฉัน ๗ วัน
แล้วจึงให้ทารกมีอายุ ๗ ขวบนั้น ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า และ
นมัสการภิกษุสงฆ์ในวันที่ ๗. บทว่า สตุต เม วสุตานิ แปลว่า เรามี
อายุ ๗ ขวบ. ก็บทว่า วสุตานิ นี้ เป็นทุติยาวิภัตติ ใช้ในอรรถว่า
อัจันตสังโยคะ (แปลว่าตลอด). ด้วยคำว่า โลहितกุมภิยั วสุตานิ ท่าน
กล่าวหมายเอาทุกข์ที่ตนอยู่ในครรภ์ของมารดา. บทว่า อญฺเณปิ เอ-
วรูปานิ สตุต ปุตุตานิ ความว่า เมื่อควรจะกล่าวว่า อญฺเณปิ เอวรูป

สตุต ปุตุเต ท่านกล่าวโดยเป็นลึงควิปลาสว่า **เอวรูปานิ**. อธิบายว่า ซึ่งบุตรผู้เกิดขึ้นได้รับทุกข์อย่างมหันต์ เพราะอยู่ในครรภ์ ๗ ปี และเพราะครรภ์หลังถึง ๗ วัน ด้วยประการฉะนี้. ด้วยคำนั้น ท่านแสดงว่า มาตุคามทั้งหลายไม่อ้อมเพราะการอยากได้บุตร เพราะมาตุคามเป็นผู้อยากได้บุตร.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ความว่า ทรงทราบอรรถนี้ที่พระนางกล่าวด้วยความอยากได้บุตร เพราะรวมทุกข์อย่างมหันต์ที่เป็นไปโดยการทรงครรภ์เป็นต้น ตลอด ๗ ปี ๗ วัน เข้าในบทเดียวกัน. ด้วยบทว่า **อิมํ อุทานํ** ความว่า พระองค์ทรงเปล่งอุทานนี้อันแสดงภาวะ คือลงบุคคลผู้ประมาทด้วยอาการที่น่าปรารถนาแล้ว จึงกระทำประโยชน์ในการละความสันทนาด้วยศรัทธา เหมือนบุคคลผู้มัวเมาความสุขทางใจฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสาตํ** ได้แก่ ไม่ร่อย ไม่ดี ไม่น่าปรารถนา. บทว่า **สาตรูปเณ** แปลว่า มีสภาวะน่าปรารถนา. บทว่า **ปิยรูปเณ** แปลว่า มีสภาวะน่ารักใคร่. บทว่า **สุขสุต รุปเณ** ได้แก่ มีสภาวะเป็นสุข. ท่านกล่าวอธิบายคำนี้ไว้ว่า เพราะเหตุที่สังขารอันเป็นไปในวิภวภูตทั้งสิ้น ไม่น่าชื่นใจ ไม่น่ารัก เป็นทุกข์แท้จริง ปราภพเป็นเหมือนน่าปรารถนา น่ารัก และเป็นสุข เพราะทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย เพราะละวิปลาสไม่ได้ ย่อมล่อง ครอบงำ ท่วมทับบุคคลผู้ชื่อว่าประมาท เพราะปราศจากสติ ฉะนั้น ทุกข์อันไม่น่าชื่นใจ ไม่น่าปรารถนาเห็นปานนั้น ย่อมท่วมทับพระนางสุปปวาสา แม้นี้อีก ๗ ครั้ง ด้วยทุกข์อันมีส่วน

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 261
เปรียบด้วยความสำราญเป็นต้น คือด้วยวัฏทุกข์อันเกิดแต่ความรักคือบุตร.

จบอรรถกถาสุปปวาสาสูตรที่ ๘

๕. วิสาขาสสูตร

ว่าด้วยประโยชน์ทั้งหมดในอำนาจผู้อื่น

[๖๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้ว อย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ บุพพาราม ปราสาทของ
วิสาขามิคารมารดา ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ประโยชน์บางอย่าง
ของนางวิสาขามิคารมารดา เนื่องในพระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าปเสน-
ทิโกศลไม่ทรงยังประโยชน์นั้นให้สำเร็จตามความประสงค์ ครั้งนั้นเป็น
เวลาเที่ยง นางวิสาขามิคารมารดาเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ
ถวายบังคมแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ถามนางวิสาขามิคารมารดาว่า คุณก่อนนางวิสาขา ท่านมาแต่ที่ไหนหนอใน
เวลาเที่ยง นางวิสาขามิคารมารดากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ
ประทานพระวโรกาส ประโยชน์บางอย่างของหม่อมฉัน เนื่องในพระเจ้า
ปเสนทิโกศล พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่ทรงยังประโยชน์นั้นให้สำเร็จตาม
ความประสงค์.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ประโยชน์ทั้งหมดอยู่ในอำนาจของผู้อื่น นำทุกข์
มาให้ ความเป็นใหญ่ทั้งหมดนำสุขมาให้ เมื่อมี
สาธารณประโยชน์ที่จะพึงให้สำเร็จ สัตว์ทั้งหลาย
ย่อมเดือดร้อน เพราะว่ากิเลสเครื่องประกอบสัตว์
ทั้งหลาย ก้าวล่วงได้โดยยาก.

จบวิสาขาสูตที่ ๕

อรรถกถาวิสาขาสูต

วิสาขาสูตที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ปุพฺพพาราม ได้แก่ในอารามที่สร้างไว้ในที่ เหมือนอุตตม-
เทวีวิหารแห่งอนุราชบุรี ด้านทิศตะวันออกของกรุงสาวัตถี. บทว่า
มิการมาตุ ปาสาเท แปลว่า ในปราสาทของมิการมารดา. ในข้อนี้
มีอนุบุพพิกถาดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล ในที่สุดแสนกัป อุบาสิกาคนหนึ่ง เห็นพระทศพล
พระนามว่า ปทุมุตตระ ทรงสถาปนาอุบาสิกาคนหนึ่งไว้ในตำแหน่ง
อัครอุปัฏฐายิกาของพระองค์ จึงทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายทาน
แก่ภิกษุแสนหนึ่ง มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน กระทำความนอบน้อมต่อ
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วตั้งความปรารถนาไว้ว่า ในอนาคตขอให้หม่อมฉัน
เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้าเช่นพระองค์. เธอท่องเที่ยวไปใน
เทวดาและมนุษย์ถึงแสนกัป ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา จึง
ถือปฏิสนธิในครรภ์ของ สุมณฑเวี ในคฤหาสน์ของธัญชัยเศรษฐี ผู้เป็น

บุตรของ **เมณฑกเศรษฐี** ในภัททนิคร. ก็ในเวลาที่น่างเกิด ชนทั้งหลาย ได้ขนานนามของเธอว่า **วิสาขา**. ในคราวที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ ภัททนิคร เธอพร้อมด้วยทาริกา ๕๐๐ คน ไปต้อนรับพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เป็นพระโสดาบัน เพราะการได้เฝ้าครั้งแรกนั่นเอง.

ครั้งภายหลัง เธอไปยังภคกหาสน์ของ ปุณณวัณณกุมาร ผู้เป็นบุตรของมิกการเศรษฐี ในกรุงสาวัตถี มิกการเศรษฐีผู้เป็นพ่อผู้ตั้งเธอไว้ในฐานะเป็นมารดา โดยเป็นผู้มีอุปการะในภคกหาสน์นั้น. เพราะฉะนั้น เขาจึงขนานนามว่า **มิกการมารดา**. เธอสละเครื่องประดับ ชื่อว่า มหาลดาของตนโดยใช้ทรัพย์ ๕ โกฎิสว่างปราสาทประดับไว้ ๑,๐๐๐ ห้อง คือพื้นชั้นบน ๕๐๐ ห้อง พื้นชั้นล่าง ๕๐๐ ห้อง ณ พื้นที่ประมาณ ๑ กรีส เพื่อเป็นที่ประทับและเป็นที่อยู่ของพระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าววว่า ในปราสาทของมิกการมารดา.

บทว่า **โกจิเทว อตุโต** แปลว่า ประโยชน์บางอย่าง. บทว่า **รณฺเณ** แปลว่า พระราชา. บทว่า **ปฎิพทฺโธ** แปลว่า เนื่องถึงกัน. พวกญาติของนางวิสาขาส่งสิ่งของเช่นนั้น อันวิจิตรด้วยแก้วมณีและแก้วมุกดาเป็นต้น จากตระกูลญาติไปเพื่อเป็นบรรณาการแก่นาง. สิ่งของนั้นพอถึงประตูเมือง พวกเก็บส่วยจึงเก็บส่วย ณ ที่นั้น แต่ไม่เก็บให้พอควรแก่สิ่งของนั้น เก็บเอาเกินไป. นางวิสาขาได้ฟังดังนั้น ประสงค์จะทูลความนั้นแก่พระราชา จึงได้ไปยังพระราชนิเวศน์พร้อมด้วยบริวารพอสมควร, ขณะนั้น พระราชาพร้อมด้วยพระนางมัลลิกาเทวี ได้เสด็จไปภายในพระตำหนัก, นางวิสาขาเมื่อไม่ได้โอกาส จึงคิดว่า เราจักได้ในบัดนี้ เราจักได้ในบัดนี้ เป็นผู้ขาดการบริโภคอาหารเพราะเลยเวลาบริโภค จึงหลีกไป. แม้นางจะ

ไปอย่างนี้ถึง ๒-๓ วันก็ไม่ได้โอกาสเลย. ดังนั้น พระราชาแม่เขาจะไม่กราบทูลให้ทรงทราบ ก็เรียกว่า พระองค์ไม่ยังประโยชน์ให้สำเร็จตามความประสงค์ เพราะไม่ได้โอกาสที่จะทำการวินิจฉัยความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยถาธิปายี แปลว่า ตามควรแก่ความประสงค์. บทว่า น ตีเรติ แปลว่า ยังไม่ตกลง. จริงอยู่ มหาอุบาสิกามีความประสงค์จะถวายช่วยเหลือเนื่องกับพระราชาแก่พระราชาแล้วสละสิ่งของพวกนี้ ความประสงค์นั้น พระราชายังมิได้พิจารณา เพราะพระองค์ยังมีได้เห็นเลย. ศัพท์ว่า หนุท เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่าเสียสละ. บทว่า ทิวา ทิวสุต แปลว่า ในเวลากลางวัน อธิบายว่า ในเวลาที่เที่ยง. มหาอุบาสิกามีจะแสดงความนี้ว่า หม่อมฉันไปยังประตูพระราชนิเวศน์ ๒-๓ วัน ในเวลากลางวัน ด้วยกรณีกิจบางอย่าง เข้าไปหาโดยไร้ประโยชน์ทีเดียว เพราะความนั้นยังไม่ตกลง แต่การเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น มีประโยชน์เพราะเป็นเหตุให้ได้ทัศนานุตรริยะเป็นต้น เพราะเหตุนั้น หม่อมฉันจึงมาในที่นี้ในเวลานี้ พระเจ้าข้า ดังนี้ จึงกราบทูลคำมีอาทิว่า อิธ เม ภนุเต.

บทว่า เอตมตถึ ความว่า ทรงทราบเนื้อความนี้ กล่าวคือ การสำเร็จความประสงค์โดยเนื่องกับผู้อื่น. ด้วยบทว่า อิมิ อุทานิ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงโทษและอนิสงส์ในความเป็นไปที่อาศัยผู้อื่นกับไม่อาศัยผู้อื่น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สพุทฺธิ ปรวถิ ทุกฺโข ความว่า อรรถคือประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นไปในอำนาจของคนอื่น ก็เนื่องกับคนอื่น จักว่าเป็นทุกข์ คือนำทุกข์มาให้ เพราะไม่อาจให้สำเร็จตามความ

ปรารถนาของตน. บทว่า **สพฺพํ อิสฺสรียํ สุขํ** ความว่า ความเป็นใหญ่ มี ๒ อย่าง คือเป็นโลกียะ ๑ โลกุตระ ๑. ในสองอย่างนั้น ความเป็นใหญ่ฝ่ายโลกียะ มีความเป็นใหญ่แห่งพระราชานั้น และความเป็นใหญ่แห่งจิต อันเกิดจากฉาน และอภิญาฝ่ายโลกียะ. ความเป็นใหญ่ฝ่ายโลกุตระ ได้แก่ความเป็นใหญ่แห่งนิโรธ อันมีการบรรลุมรรคและผลเป็นนิमित. ในความเป็นใหญ่เหล่านั้น ความเป็นใหญ่ในมนุษย์อันมีความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเป็นที่สุด ๑ ความเป็นใหญ่เป็นอธิบดีในหมู่เทพนั้น ๆ แห่งท้าวสักกะเป็นต้น ๑ ทั้งสองอย่างนั้น แม้ถ้าชื่อว่าเป็นสุข เพราะมีสุขเป็นนิमित โดยสำเร็จตามความปรารถนาด้วยอำนาจแห่งกรรม แต่ถึงกระนั้น จะชื่อว่าเป็นสุขอย่างแท้จริง โดยประการที่พึงหาไม่ เพราะเป็นทุกข์โดยมีความแปรปรวนไป. อนึ่ง ความเป็นใหญ่ทางจิตอันเกิดจากโลกียฉานเป็นต้น ชื่อว่าไม่เป็นสุขอย่างแท้จริง เพราะมีความไม่เที่ยงเป็นที่สุด. ส่วนความเป็นใหญ่แห่งนิโรธเท่านั้น ชื่อว่ามีความเป็นสุขอย่างแท้จริง เพราะไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม และเพราะไม่มีการหมุนกลับ (นิโรธ) เป็นสภาวะ. ก็ในที่นี้ พระศาสดาทรงหมายเอาสุขทางใจที่ได้ โดยไม่เนื่องกับสิ่งอื่นในทุกสถานทีเดียว จึงตรัสว่า **สพฺพํ อิสฺสรียํ สุขํ** ความเป็นใหญ่ทั้งปวงนำมาซึ่งความสุข.

บทว่า **สาธาเรณ วิหฺลฺยฺยฺนฺติ** นี้ เป็นบทไขความแห่งบทนี้ว่า **สพฺพํ ปรวฺลํ ทฺกฺขํ** ประโยชน์ทั้งปวงที่อยู่ในอำนาจของผู้อื่นนำความทุกข์มาให้. ก็ในข้อนี้มีอธิบายดังนี้ เมื่อประโยชน์ทั่วไปที่จะพึงให้สำเร็จมีอยู่ สัตว์เหล่านี้ชื่อว่าเดือดร้อน ก็ถึงความคับแค้น ลำบาก เพราะไม่สำเร็จตามความประสงค์ เหตุประโยชน์นั้นเนื่องด้วยผู้อื่น. ถ้ามว่า เพราะเหตุ

ไร? ตอบว่า เพราะกิเลสเครื่องประกอบล่วงได้โดยยาก. อธิบายว่า เพราะเหตุที่กามโยคะ ภวโยคะ ทิฏฐิโยคะ และอวิชาโยคะ อันบุคคลให้เกิดมีตลอดกาลหาเบื้องต้นมิได้ ชื่อว่าล่วงได้ยาก เพราะผู้ที่มิได้สั่งสมกุศลสมาธิมาไม่สามารถจะละได้, ในโยคะเป็นต้นนั้น ทิฏฐิโยคะอันบุคคลพึงล่วงได้ด้วยปฐมมรรค (โศคาปัตติมรรค) กามโยคะอันบุคคลพึงล่วงได้ด้วยมรรคที่ ๓ (อนาคามิมรรค) โยคะนอกนี้อันบุคคลพึงล่วงได้ด้วยมรรคอันเลิศ (อรหัตมรรค). ดังนั้น โยคะเหล่านี้จึงชื่อว่าล่วงได้ยาก เพราะอริยมรรคทั้งหลายบรรลุได้ยาก เพราะฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงชื่อว่าเดือดร้อน เพราะเหตุที่ไม่ได้สิ่งที่ปรารถนา ด้วยอำนาจกามโยคะเป็นต้น อธิบายว่า ก็เมื่อความเป็นใหญ่แห่งจิต และความเป็นใหญ่แห่งนิโรธมีอยู่ แม้ในกาลไร ๆ ความคับแค้นก็เกิดไม่ได้.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า สพุพฺพํ ปรวสุตฺตํ ความว่า ประโยชน์กล่าวคือความเป็นไปของตนเนื่องด้วยผู้อื่นและผู้อื่นเนื่องกับคนทั้งหมดนั้น ชื่อว่าเป็นเหตุนำทุกข์มาให้ เพราะมีความไม่เที่ยงเป็นสภาวะ. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์. บทว่า สพุพฺพํ อีสฺสุริยํ ความว่า พระนิพพานอันเป็นที่สลัดออกจากสังขตธรรมทั้งปวง อันได้นามว่าอิสริยะ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความเป็นใหญ่ ทั้งหมดนั้นแยกเป็นสอุปาทิเสสนิพพานเป็นต้น ชื่อว่า นำมาซึ่งความสุข. สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง. บทว่า สาธารณํ ความว่า เมื่อกำหนดทุกข์และสุขได้ดังนี้ สัตว์เหล่านี้ย่อมเดือดร้อนจมอยู่ในเหตุแห่งทุกข์อันทั่วไปแก่ทุกข์มากมาย. ถามว่า เพราะเหตุไร? ตอบว่า เพราะกิเลสเครื่องประกอบล่วงได้ยาก อธิบายว่า เพราะเหตุที่กาม-

โยคะเป็นต้นเหล่านั้นเป็นเหตุให้จมลงในทุกข์ทั้งปวงเป็นอันลวงได้ยาก
ฉะนั้น วิสาขา แม้เธอปรารถนาประโยชน์ที่เนื่องกับผู้อื่น เมื่อไม่ได้ ก็
เดือดร้อน.

จบอรรถกถาวิสาขาสุตตที่ ๕

๑๐. กภาพิโคธาภททียสูตร

ว่าด้วยอุทานว่าสุขหนอ ๆ

[๖๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่อนุปิยัมพวัน ก็สมัยนั้น
แล ท่านพระภททียะพระโอรสของพระราชเทวีพระนามว่า กภาพิโคธา
อยู่ในป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี ได้เปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า
สุขหนอ สุขหนอ ภิกษุเป็นอันมากได้ฟังท่านพระภททียะพระโอรสของ
พระราชเทวีกภาพิโคธา อยู่ในป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี เปล่ง-
อุทานเนื่อง ๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ ครั้นแล้วภิกษุเหล่านั้นได้พากัน
ปริวิตกว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านพระภททียะพระโอรสของ
พระราชเทวีกภาพิโคธา ไม่นินดีประพฤติพรหมจรรย์โดยไม่ต้องสงสัย ท่าน
อยู่ป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี คงหวนระลึกถึงความสุขใน
ราชสมบัติเมื่อครั้งเป็นคฤหัสถ์ในกาลก่อน จึงได้เปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า
สุขหนอ สุขหนอ ครั้นนั้นแล ภิกษุเป็นอันมากเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค-
เจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว
ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระภททียะ
พระโอรสของพระราชเทวีกภาพิโคธา คงไม่นินดีประพฤติพรหมจรรย์โดย

ไม่ต้องสงสัย ท่านอยู่ในป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี คงหวนระลึกลถึงความสุขในราชสมบัติเมื่อครั้งเป็นคฤหัสถ์ในกาลก่อน จึงได้เปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ.

[๖๕] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสั่งภิกษุรูปหนึ่งว่า คุณก่อนภิกษุ เธอจงไปเรียกภททियะภิกษุมาตามคำของเราว่า ภททियะผู้มีอายุ พระศาสดาตรัสสั่งให้หาท่าน ภิกษุนั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เข้าไปหาท่านพระภททियะพระโอรสของพระราชเทวีกาฬโคธา ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระภททियะพระโอรสของพระราชเทวีกาฬโคธาว่า คุณก่อนอาวุโสภททियะ พระศาสดารับสั่งให้หาท่าน ท่านพระภททियะพระโอรสของพระราชเทวีกาฬโคธา รับคำภิกษุนั้นแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามท่านพระภททियะพระโอรสของพระราชเทวีกาฬโคธา ว่า คุณก่อนภททियะ ได้ยินว่า ท่านอยู่ในป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี เปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ ดังนี้จริงหรือ ท่านพระภททियะทูลรับว่า จริงพระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภททियะ ท่านเห็นอำนาจประโยชน์อะไรเล่า อยู่ในป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี จึงเปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์เป็นคฤหัสถ์ในกาลก่อน เสวยสุขในราชสมบัติอยู่ ได้มีการรักษาอันพวกราชบุรุษจัดแจงดีแล้ว ทั้งภายในพระราชวัง ทั้งภายนอกพระราชวัง ทั้งภายในพระนคร ทั้งภายนอกพระนคร ทั้งภายในชนบท ทั้งภายนอกชนบท ข้าแต่พระองค์

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 269

ผู้เจริญ ข้าพระองค์นั้นแต่เป็นผู้อันราชบุรุษรักษาแล้วคุ้มครองแล้วอย่างนี้
ยังเป็นผู้กลัว หวาดเสียว ระแวง สะดุ้งอยู่ แต่บัดนี้ ข้าพระองค์ผู้เดียว
อยู่ป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี ไม่กลัว ไม่หวาดเสียว ไม่ระแวง
ไม่สะดุ้ง มีความขวนขวายน้อย มีจนตก เป็นไปอยู่ด้วยของที่ผู้อื่นให้ มี
ใจคุดเนื้ออยู่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เห็นอำนาจประโยชน์นี้แล
อยู่ในป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี จึงได้เปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า
สุขหนอ สุขหนอ.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึง
ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ความกำเริบ (ความโกรธ) ย่อมไม่มีจากจุดิจของ
พระอริยบุคคลผู้ก้าวล่วงความเจริญและความเสื่อมมี
ประการอย่างนั้น เทวดาทั้งหลาย ย่อมไม่สามารถ
เพื่อจะเห็นพระอริยบุคคลนั้นผู้ปราศจากภัย มีความ
สุข ไม่มีความโศก.

จบกาฬิโกธาภัตถียสูตรที่ ๑๐

จบมัจฉลินทวารคที่ ๒

อรรถกถากาฬิโกธาภัตถียสูตร

กาฬิโกธาภัตถียสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อหุปิยายิ ได้แก่ โกลีพระนครอันมีชื่ออย่างนี้. บทว่า
อมุพพเน ความว่า ในที่ไม่ไกลแต่ครั้งนั้น เจ้ามัลละทั้งหลายได้มีส่วน
มะม่วงแห่งหนึ่ง ในสวนมะม่วงนั้น เจ้ามัลละทั้งหลายได้สร้างวิหารถวาย

แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า วิหารนั้นเขาเรียกกันว่าอัมพวัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำอนุปิยนครให้เป็นโคจรคาม ประทับอยู่ในอัมพวันนั้น. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า อนุปิยาย วิหริ อมพวเน. บทว่า ภทฺทโย เป็นชื่อของพระเถระนั้น. บทว่า กาทิโคธาย ปุตุโต ความว่า สักยราชเทวี สากิยานี พระนามว่า กาทิโคธา เป็นพระอริยสาวิกา บรรลุอรุณผลแล้วเข้าใจศาสนาแจ่มแจ้งแล้ว, พระเถระนี้เป็นบุตรของพระนาม. บรรพชาวิธีของพระเถระนั้นมาในชั้นธกะนั้นแล. พระเถระนั้น ครั้นบรรพชาแล้วเริ่มตั้งวิปัสสนา ไม่นานนักก็ได้อภิญญา ๖ ท่านสมาทานประพตฺธิธุดงค์แม่ทั้ง ๑๓. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสถาปนาท่านไว้ในเขตทิศในทางผู้มีสกุลสูงว่า ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุผู้สาวกของเราผู้มีสกุลสูง บุตรของพระนางกาทิโคธา ชื่อว่าภทฺทิยะ เป็นผู้หนึ่งที่อยู่ในจำนวนพระสาวก ๘๐ องค์.

ด้วยบทว่า สุนฺญาคารคโต ท่านกล่าวว่า เว้นบ้านและอุปจารบ้าน นอกนั้นชื่อว่าป่า, เว้นป่าและโคนไม้เสีย ที่อยู่อาศัยอย่างอื่นมีชอกภูเขาเป็นต้นอันสมควรแก่บรรพชิต ท่านประสงค์เอาว่า สุนฺญาคารในที่นี้ เพราะไม่แออัดด้วยหมู่ชน. อีกอย่างหนึ่ง แม้เรือนหลังใดหลังหนึ่งที่สังกัดก็พึงทราบว่างสุญญาคารเพราะไม่มีเสียงที่เป็นข้าศึกต่อฌาน. ผู้เข้าถึงสุญญาคารนั้น. บทว่า อภิกฺขณฺ์ แปลว่า มากหลาย. บทว่า อุทานํ อุทานนฺติ ความว่า เพราะท่านผู้มีอายุนั้นแม้เข้าพักผ่อนกลางวันก็ดี เข้าพักผ่อนตอนกลางคืนก็ดี โดยมาก ให้กาลผ่านไปด้วยสุขอันเกิดแต่ผลสมาบัติ และสุขอันเกิดแต่นิโรธ ฉะนั้น ท่านหมายเอาสุขนั้น จึงเกลียดสุขในราชสมบัติอันมีภัย มีความเร่าร้อน อันตนเคยเสวยในกาลก่อน จึงเปล่งถึง

สุขอันเกิดพร้อมด้วยโสมนัส มีญาณเป็นสมุฏฐาน มีปีติเป็นสมุฏฐานว่า
สุขจริงหนอ สุขจริงหนอ ดังนี้.

บทว่า **สุตฺวาน เตถฺ เอตทโหติ** ความว่า ภิกษุเป็นอันมากเหล่านั้น ครั้นได้ฟังอุทานของท่านผู้มีอายุเปล่งว่า สุขจริงหนอ สุขจริงหนอ ก็ได้มีปริวิตกดังนี้ว่า ท่านผู้มีอายุนี้ เมื่อหน่ายประพตฺติพรหมจรรย์ โดยไม่ต้องสงสัย จริงอยู่ ภิกษุเหล่านั้นเป็นปุถุชน เมื่อไม่รู้อุทานอันหมายถึงสุขอันเกิดแต่วิเวกของท่านผู้มีอายุนั้น จึงได้คูหมั่นอย่างนั้น ด้วยเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวคำว่า **นิสฺสํสยฺ** ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิสฺสํสยฺ** คือ โดยไม่ต้องสนเท่ห์ อธิบายว่า โดยแท้จริง. อาจารย์บางพวกกล่าวบาลีเป็นต้นว่า **ยํ โส ปุพฺเพ อคาริยภูโต สมนโน** (ท่านเป็นผู้ครองเรือนในกาลก่อน เสวย สุข ใจ) แล้วพรรณนาอรรถด้วยคำที่เหลือว่า **อนุภวิ** (เสวย) อาจารย์ อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า **ยํส** แต่บาลีเป็น **ยํส ปุพฺเพ อคาริยภูตสฺส.** ในบทเหล่านั้น บทว่า **ยํส** ตัดเป็น **ยํ อสฺส,** เพราะลบ **อ** อักษรและ **ส** อักษร ด้วยอำนาจสนธิ เหมือนในประโยคมีอาทิว่า **เอวํส เต** และ ว่า **ปุพฺผึสา อูปฺชฺชติ.** ฟังทราบความหมายของคำนั้นดังต่อไปนี้ ท่าน พระภัททิยะนั้น ก่อนแต่บวช เป็นคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนเสวยสุขในราช- สมบัติใด. บทว่า **โส ตมนุสฺสฺสรมาโน** ความว่า บัดนี้ ท่านหวนระลึก ถึงสุขนั้น ด้วยความเบื่อหน่าย.

บทว่า **เต ภิกฺขุ ภควนฺตุ เอตทโวจฺ** ความว่า ภิกษุเป็นอันมาก เหล่านั้นตั้งอยู่ในสภาพกล่าวอวด จึงได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาค- เจ้า โดยประสงค์จะอนุเคราะห์ท่าน ไม่ใช่ประสงค์จะยกโทษ. บทว่า

อญฺญตริ ได้แก่ภิกษุรูปหนึ่งผู้ไม่ปรากฏนามและโคตร. บทว่า อามนุเตสิ ได้แก่ มีพระประสงค์จะให้ภิกษุเหล่านั้นเข้าใจ จึงมีพระบัญชา. บทว่า เอว ได้แก่ ในการรับพระคำรัส. อธิบายว่า ดังข้าพระองค์ขอวโรกาส. บทว่า เอว ได้แก่ ด้วยการปฏิบัติญาณอีก. บทว่า อภิกุณฺณ อโห สุขํ อโห สุขนฺติ อิมํ อุทานํ อุทานฺติ ความว่า รับรู้อุทานของตนว่า ชื่อนั้น จึงเป็นอย่างนั้น คือ จึงเป็นโดยประการที่ภิกษุเหล่านั้นกล่าว. บทว่า ก็ ปน ตฺว ภทฺทिय ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง ตรัสถาม พระองค์ไม่ทรงทราบจิตของท่านหรือ? ตอบว่า ไม่ทรงทราบ ก็หามิได้ ก็เพราะเหตุที่นั่นนั่นแล พระองค์จึงตรัสถาม เพื่อให้กล่าวเรื่องนั้น แล้วให้ภิกษุเหล่านั้นยินยอม. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้มีอาทิว่า พระ- ตถาคตทั้งหลายทั้งที่รู้ตรัสถามก็มี ทั้งที่รู้ไม่ตรัสถามก็มี. บทว่า อตุลวสํ แปลว่า เหตุ.

บทว่า อนุเตปุเร ได้แก่ ในภายในพระราชตำหนักอันเป็นที่สัจจระ ของสาวชาววัง อันเป็นที่ทรงसनาน ทรงเสวย และเป็นที่ยุทธมเป็นต้น ของพระราชา. บทว่า รกฺขา สุตฺตวิหิตา ได้แก่ การคุ้มครองอันพวก ราชบุรุษกระทำกรักษาอย่างกวดขัน ได้จัดแจงไว้โดยรอบอย่างดี. บท ว่า พหิปิ อนุเตปุเร ได้แก่ ในราชตำหนักอันเป็นภายนอกจากภายใน พระราชวัง มีหอคอยเป็นต้น. บทว่า เอว รกฺขิตฺโต โคปิโต สนฺโต ความว่า ข้าพระองค์นั้นเป็นผู้อันราชบุรุษหลายร้อยรักษา คุ้มครอง เพื่อ ความปลอดภัย เพื่อความอยู่สำราญของข้าพระองค์เอง ด้วยการจัดแจง การรักษาป้องกัน และคุ้มครองอย่างดีในที่มากมาย ทั้งภายในและภาย- นอกพระตำหนักราชธานี ราชอาณาจักร ด้วยประการอย่างนี้. บทว่า ภิโต เป็นต้น เป็นไวยพจน์ของกันและกัน. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ภิโต

ได้แก่ อันราชศัตรูเกรงกลัว. บทว่า **อุพพิคุโค** ได้แก่ เป็นผู้หวาด
หวั่นไหวด้วยความหวาดภัยอันเกิดจากการก่อความกำเริบตามปกติ แม้ใน
ราชสีมาอาณาจักร. บทว่า **อุตฺตงฺกิ** ได้แก่ ระวังอยู่เป็นเบื้องหน้า
ด้วยการไม่วางใจในที่ทุกแห่ง และด้วยความระวังถึงกิจและกรณีะนั้น
เพราะคำพูดว่า ชรรคมดาพระราชาไม่ควรไว้วางใจทุก ๆ เวลา. บทว่า
อุตุราสี ได้แก่ สะดุ้งด้วยความสะดุ้งอันสามารถทำให้เกิดตัวสั่นอันเกิดขึ้น
ว่า ในกาลบางคราว ความพินาศพึงมีแก่เราผู้ไม่รู้ตัวเลย แม้เพราะคน
ใกล้ชิด. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **อุตุราโส** ดังนี้ก็มี. บทว่า **วิหาสี**
ได้แก่ เราเป็นอย่างนี้อยู่.

บทว่า **เอตฺรหิ** ได้แก่ บัดนี้ นับตั้งแต่เวลาที่บวชมา. บทว่า **เอโก**
ได้แก่ ไม่มีเพื่อน, ด้วยบทว่า **เอโก** นั้น ท่านแสดงถึงความเป็นผู้มี
ตนหลีกออกแล้ว. พึงทราบอรรถแห่งบทว่า **อภิตโต** เป็นต้น โดยปริยาย
ตรงกันข้ามกับคำที่กล่าวแล้ว. ท่านแสดงถึงจิตวิเวกด้วยคำมีอาทิว่า
ความที่ท่านไม่มีความกลัว เป็นต้น เพราะไม่มีการกำหนดจับนิมิตมีภัยเป็น
ต้น และภัยคือกิเลสอันมีการกำหนดนั้นเป็นนิมิต. บทว่า **อปฺโปสฺตฺตฺตฺกโก**
ได้แก่ปราศจากความชวนชวายนในการค้ำครองร่างกาย. บทว่า **ปนฺนุโลโม**
ได้แก่ ไม่มีขนชูชัน เพราะไม่มีความหวาดเสียวอันทำให้เกิดขนชูชันเป็น
ต้น. ด้วยบททั้งสอง ท่านแสดงถึงการอยู่อย่างเสรี. บทว่า **ปรทฺวุตฺโต**
ความว่า เป็นไปอยู่ด้วยจิรวเป็นต้นที่คนอื่นให้, ด้วยบทนั้น ท่านแสดงถึง
การเว้นจากเหตุแห่งภัยโดยเด็ดขาด ด้วย मुख คือความไม่มีความติดขัดโดย
ประการทั้งปวง. บทว่า **มิกฺกฺกฺเตน เจตฺตา** ได้แก่ มีจิตเกิดเป็นเหมือน
มฤค เพราะอยู่อย่างโล่งใจ. จริงอยู่ มฤคอยู่ในป่าอันเป็นถิ่นที่ไม่มีมนุษย์

จะยืนนั่งนอนก็โล่งใจ และก้าวไปตามความปรารถนา เทียวไปโดยไม่คิด
ขัด ท่านแสดงว่า แม้เราก็คืออย่างนั้น. สมจริงดังที่พระปัจเจกพุทธเจ้า
ตรัสไว้ว่า

**วิญญูชนมุ่งถึงความเสรีภาพ เป็นผู้เดียวเทียวไป
เหมือนนอแรด เปรียบเหมือนมฤคินป่าไม่ถูกมัดไว้
เทียวหากินไปตามความปรารถนา.**

บทว่า อิมิ โข อหิ ภนฺเต อตุลวสฺส ความว่า ข้าแต่พระผู้มี-
พระภาคเจ้าผู้เจริญ ข้าพระองค์เมื่อพิจารณาเห็นเหตุคือสุขอันเกิดแต่วิเวก
และสุขอันเกิดแต่ผลสมาบัติอันยอดเยี่ยมนี้เท่านั้น จึงเปล่งอุทานว่า สุขหนอ
สุขหนอ.

บทว่า เอตมตฺถลึ ความว่า ทรงทราบโดยทุกประการ ถึงความนี้
กล่าวคือสุขอันเกิดแต่วิเวกอันล่งวิสัยปญฺชน ของพระภทฺทียเถระ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยสฺสฺสนฺตรโต น สนฺติ โกปา ความ
ว่า กิเลสมีรากเป็นต้น ชื่อว่าทำจิตให้กำเริบ เพราะเป็นเหตุทำจิตให้
ฟุ้งขึ้นตามเวลา (และ) ความโกรธมีหลายประเภท ต่างโดยเหตุมีอาฆาต-
วัตถุเป็นต้น ย่อมไม่มีในภายใน คือในจิตของตน จากจิตของพระอริย-
บุคคลใดชื่อว่าย่อมไม่มี เพราะพระอริยบุคคลละได้ด้วยมรรค. จริงอยู่
อัครศัพท์นี้ ปรากฏในเหตุ ในประโยคมีอาทิว่า ส่วนเราและท่านเป็น
เพราะอะไร. ปรากฏในท่ามกลาง ในประโยคมีอาทิว่า ในสมัยหิมะตกอัน
ตั้งอยู่ในท่ามกลาง. ปรากฏในระหว่าง ในประโยคมีอาทิว่า ระหว่างพระ-
วิหารเชตวันกับกรุงสาวัตถี. ปรากฏในจิต ในประโยคมีอาทิว่า ภัยเกิดจาก
จิตครั้งนี้ก็จริง, แม้ในที่นี้ ฟังเห็นอัครศัพท์ ใช้ในจิตเท่านั้น. ด้วยเหตุ
นั้น ท่านจึงกล่าวว่า อนฺตรโต อตฺตโน จิตฺเต จากจิต คือในจิตของตน.

บทว่า **อิติ ภวาทถจ วิตฺตฺโต** ความว่า เพราะเหตุที่สมบัติ
ชื่อว่า **ภพ** วิบัติชื่อว่า **อภพ**. อนึ่ง ความเจริญชื่อว่า **ภพ** ความเสื่อมชื่อ
ว่า **อภพ**. อนึ่ง ความเที่ยงชื่อว่า **ภพ** ความขาดสูญชื่อว่า **อภพ**. อนึ่ง
บุญชื่อว่า **ภพ** บาปชื่อว่า **อภพ**. อนึ่ง สุขชื่อว่า **ภพ** ทุกข์ชื่อว่า **อภพ**.
อนึ่ง **ภพ** เล็ก ชื่อว่า **ภพ** **ภพ** ใหญ่ ชื่อว่า **อภพ**. ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า
เป็นภวาทถจ **ภพ** **อภพ** มีประการเป็นอนึ่ง คือ สมบัติ วิบัติ ความ
เจริญ ความเสื่อม ความเที่ยง ความขาดสูญ บุญ บาป สุข ทุกข์
และอุปบัติภพน้อยใหญ่. พระอริยบุคคลผ่านพ้น คือก้าวล่วงความโกรธ
นั้น และภพ **อภพ** ดังกล่าวมาในนัยนั้น ๆ ตามความเป็นจริง ด้วย
อริยมรรคทั้ง ๘. พึงเปลี่ยนวิภัติไปตามอรรถ. บทว่า **ตํ วิคตภยํ** ความ
ว่า ซึ่งพระจิตตานั้น คือ เห็นปานนั้น ผู้ประกอบด้วยคุณดังกล่าวแล้ว
ชื่อว่า ผู้ปราศจากภัย เพราะปราศจากเหตุแห่งภัยโดยไม่มี ความกำเริบ
แห่งจิต และโดยก้าวล่วงภวาทถจดังกล่าวแล้ว, ชื่อว่า **มีความสุข** ด้วย
สุขอันเกิดแต่วิเวก และสุขอันเกิดแต่มรรคจิตและผลจิต, ชื่อว่า **ผู้ไม่มี**
ความโศก เพราะปราศจากภัยนั่นเอง. บทว่า **เทวานานุภวณฺติ ทสฺสนาย**
ความว่า อุปบัติเทพแม่ทั้งหมด เว้นผู้บรรลุมรรค แม้พยายามอยู่ ก็ไม่ได้
ไม่อาจ ไม่สามารถ เพื่อจะเห็น คือ แลเห็น ด้วยการเห็นโดยการท่องเที่ยว
เที่ยวไปแห่งจิต จะป่วยกล่าวไปไปถึงพวกมนุษย์เล่า ก็แม้พระเสขะทั้ง
หลาย ก็ไม่รู้ความเป็นไปแห่งจิตของพระอรหันต์ ได้เหมือนปุถุชนไม่รู้
ความเป็นไปแห่งจิตของพระเสขะแล.

จบอรรถกถากาฬิโกธาภิกททิสฺสูตฺรํ ที่ ๑๐

จบมูจลินทวรรคพรรณนาที่ ๒

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 276

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. มุจจลินทสูตร
๒. ราชสูตร
๓. ทัณฑลสูตร
๔. สักการสูตร
๕. อุปาสกสูตร
๖. คัมภินีสูตร
๗. เอกปุตตสูตร
๘. สุปปวาสาสูตร
๙. วิสาขาสูตร
๑๐. กาฬิโคธากัทथียสูตร และอรรธกถา.

นันทวรรคที่ ๓

๑. กรรมสูตร

ว่าด้วยการละกรรมทั้งหมด

[๖๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งนั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรงอยู่ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า ออกค้ำทุกขเวทนาอันกล้าเผ็ดร้อนซึ่งเกิดแต่ผลแห่งกรรมเก่า มีสติสัมปชัญญะไม่พรันพรียงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุนั้น นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรงอยู่ในที่ไม่ไกล ออกค้ำทุกขเวทนาอันกล้าเผ็ดร้อนซึ่งเกิดแต่ผลแห่งกรรมเก่า มีสติสัมปชัญญะ ไม่พรันพรียงอยู่.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ภิกษุละกรรมทั้งหมดได้แล้ว กำจัดกรรมเป็นดัง

ฐลิตีตนทำไว้แล้วในก่อน ไม่มีการยึดถือว่าของเรา
ดำรงมั่นคงที่ ประโยชน์ที่จะกล่าวกะชน (ว่าท่านจง
ทำยาเพื่อเรา) ย่อมไม่มี.

จบกรรมสูตรที่ ๑

นันทวรรควรรณนาที่ ๓

อรรถกถากรรมสูตร

นันทวรรค กรรมสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อณฺฺตโร ภิกขุ** ได้แก่ ภิกษุผู้จีณาสพรูปหนึ่ง ซึ่งไม่ปรากฏนามและโคตร.

ได้ยินว่า ภิกษุนั้นเป็นกุลบุตรชาวกรุงราชคฤห์ อันพระมหาโมคคัลลานะให้สังเวชแล้ว เห็นโทษในสงสาร จึงบรรพชาในสำนักพระศาสดา ชำระศีลให้หมดจด ยึดเอากรรมฐานอันสัมปยุตด้วยสัจจะ ๔ ไม่นานนัก ได้บำเพ็ญวิปัสสนาบรรลุพระอรหัต. ภายหลังท่านได้เกิดอาพาธอย่างแรงกล้า. ท่านยับยั้งด้วยการพิจารณาอยู่ จริงอยู่ ธรรมดาว่าพระจีณาสพไม่มีทุกข์ทางใจ แต่ทุกข์ทางกายยังมีอยู่เหมือนกัน. วันหนึ่ง เมื่อพระศาสดากำลังแสดงธรรม ท่านอดกลั้นทุกข์นั่งสมาธิอยู่ในที่ไม่ไกล. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ภควโต อวิทุเร นิสินฺโน โหติ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปลฺลฺงกํ** แปลว่า นั่งพับขาโดยรอบ. บทว่า **อาณฺชิตฺวา** แปลว่า พับ. บทว่า **อฺหํ กายํ ปณฺชชช** ความว่า ท่านตั้งกายเบื่องบนให้ตรง แล้วให้กระดูกสันหลัง ๑๘ ข้อจดถึงกัน. ก็เมื่อท่านนั่งอย่างนี้ หนึ่ง เนื้อ และเอ็นจะไม่ตึง เพราะฉะนั้น ท่านจึงได้นั่งอย่างนั้น. บทว่า **ปุราณกมฺมวิปากฺขํ** แปลว่า เกิดโดยเป็นวิบากแห่งกรรมที่ทำไว้ก่อน. อีกอย่างหนึ่ง เกิดโดยความเป็นส่วนหนึ่งแห่งกรรมนั้น ในเมื่อวิบากของกรรมเก่า ซึ่งมีอาการเป็นสุขและทุกข์ เกิดเป็นวิปากวิภู. ข้อนั้นคืออะไร? ก็ทุกข์. ก็ด้วยคำว่า **ปุราณกมฺมวิปากฺขํ** นี้

ท่านแสดงถึงอาพาธนั้นมีกรรมเป็นสมุฏฐาน จึงห้ามความที่กรรมเกิดจาก
ถูกเปลี่ยนแปลงเป็นต้นอันรู้สึกเจ็บปวด. บทว่า **ทุกฺขํ** ได้แก่ ทุกข์อัน
ปุถุชนไม่สามารถจะทนได้. บทว่า **ติปฺปํ** แปลว่า แรงกล้า หรือหนัก
เพราะครอบงำเป็นไป. บทว่า **ขรํ** แปลว่า กล้าแข็ง. บทว่า **กฏฺกํ**
แปลว่า ไม่สำราญ. บทว่า **อิหฺวาเสนฺโต** แปลว่า ยับยั้ง คือ ออกคลื่น
ออกทน เป็นอย่างสูง. บทว่า **สโต สมฺปชานโน** ได้แก่ มีสติ มีสัมปชัญญะ
ด้วยอำนาจสติและสัมปชัญญะ อันเป็นตัวกำหนดเวทนา. ท่านกล่าวคำ
อธิบายนี้ไว้ว่า ธรรมดาว่าเวทนานี้ ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะอรรถว่ามีแล้ว
กลับไม่มี ชื่อว่า ปฏิจสมุปปันนะ เพราะอาศัยปัจจัยมีอารมณ์ที่ไม่น่า
ปรารถนาเป็นต้นเกิดขึ้น ชื่อว่า มีความสั้น มีความเสื่อม มีความกำหนด
มีดับเป็นธรรมดา เพราะมีการเกิดขึ้นแล้วแตกไปโดยส่วนเดียวเป็นสภาวะ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **สโต มีสติ** เพราะเป็นผู้กระทำสติโดยกำหนด
เวทนาว่าเป็นอนิจจตาความไม่เที่ยง และชื่อว่าเป็นผู้มีสัมปชัญญะ เพราะ
แทงตลอดสภาวะที่ไม่แปรผัน. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีสติ เพราะมี
สติปรากฏด้วยดีในกาย เวทนา จิต และธรรม ในที่ทุกแห่ง โดยถึงความ
เป็นผู้ไพบูลย์ด้วยสติ ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีสัมปชัญญะ เพราะเป็นผู้กำหนด
สังขาร โดยถึงความเป็นผู้ไพบูลย์ด้วยปัญญา โดยประการนั้น. บทว่า
อิหฺยญฺมาโน ความว่า ไม่เคียดร้อนเหมือนอันธพฺดูชน โดยนัยดังตรัส
ไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย พุถุชนผู้ไม่ได้สติ อันทุกขธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง
ถูกต้องแล้ว ย่อมเสรำโศก ย่อมลำบาก ย่อมรำไร คร่ำครวญ ตีอก ถึง
ความงมงาย ดังนี้ ไม่ให้ทุกข์ทางใจเกิดขึ้น เพราะถอนขึ้นได้ด้วยมรรค
นั่นเอง นั่งออกคลื่นทุกข์ในร่างกายซึ่งเกิดแต่วิบากแห่งกรรมอย่างเดียว

เหมือนบุคคลนั่งเข้าสมาบัติ. บทว่า อทุทส ความว่า ได้ทรงเห็นท่านผู้มี
อายุนั้นนั่งอยู่อย่างนั้น ด้วยอริวาสนขันติ.

บทว่า **เอตมตุถิ** ความว่า ทรงทราบโดยประการทั้งปวงถึงอรรถ
นี้ กล่าวคือพระชินาสพไม่ถูกโลกธรรมฉาบทา อันเป็นเหตุให้ถึงความ
ไม่ชวนชวาย เพื่อให้หมอเหยียวยาโรคเช่นนั้น. ด้วยบทว่า อิมิ อุทาน
พระองค์ทรงเปล่งอุทานนี้ อันเป็นความแจ่มแจ้งแห่งสังขตธรรมอันถึง
ความไม่คับแค้นด้วยทุกขธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพกมฺมุขหตุส** ได้แก่ ผู้ละกรรม
ทั้งหมดได้แล้ว. จริงอยู่ จำเดิมแต่เวลาที่อรหัตมรรคเกิดขึ้น กุศลกรรม
และอกุศลกรรมทั้งปวง ชื่อว่าเป็นอันพระอรหันต์ละได้แล้ว เพราะไม่
สามารถจะให้ปฏิสนธิได้, อันเป็นเหตุให้เรียกอริยมรรคญาณว่า กระทำ
ความสิ้นไปแห่งกรรม. บทว่า **ภิกฺขุโน** ได้แก่ ชื่อว่าเป็นภิกษุ เพราะ
ทำลายกิเลส. บทว่า **ฐนฺมานสุส ปุเรกตํ รัช** ความว่า ทุกขเวทนียกรรม
อันได้นามว่า **รัช** เพราะเจ็ดด้วยกิเลสคุณฐิติ มีรากะเป็นต้น ที่กระทำ
ไว้ในกาลก่อนแต่การบรรลุพระอรหัต, ผู้ขจัด คือ กำจัดทุกขเวทนียกรรม
นั้น ด้วยการเสวยวิบาก, แต่เบื้องหน้าแต่กาลบรรลุพระอรหัต ย่อมไม่
เกิดกิริยาที่มีโทษเลย และกิริยาที่ไม่มีโทษก็เป็นเพียงกิริยาเท่านั้น เพราะ
ไม่มีความสามารถที่จะให้ผลเหตุตัดมูลรากของภพได้เด็ดขาด เหมือน
ดอกไม้ไม่สามารถจะให้ผลเพราะถูกตัดราก ฉะนั้น.

บทว่า **อมมสุตา** ความว่า ชื่อว่าไม่ยึดถือว่าของเรา คือ เว้นจาก
มมังการ เพราะไม่ยึดถือว่าของเราในอารมณ์ไหน ๆ มีรูปารมณเป็นต้น.
เพราะผู้ที่มิมีมมังการย่อมให้แพทย์เป็นต้นรักษาร่างกาย ด้วยความรักตน.

ส่วนพระอรหันต์ไม่มีมมังการ เพราะฉะนั้น ท่านจึงวางเฉยได้แม้ในการ
ปรนนิบัติร่างกาย. บทว่า จิตตฺส ได้แก่ ผู้ข้ามโอฆะ แม่ทั้ง ๔ แล้วตั้ง
อยู่บนบก คือพระนิพพาน หรือตั้งอยู่โดยไม่มี การท่องเที่ยวไปด้วยอำนาจ
การถือปฏิสนธิ. จริงอยู่ พระเสขะและปฤชณ เชื่อว่าย่อมท่องเที่ยวไป
ด้วยอำนาจจิตและปฏิสนธิ เพราะท่านละกิเลสและอภิสังขาร ยังไม่ได้
อนึ่ง พระอรหันต์ท่านเรียก จิโต ผู้ตั้งอยู่ เพราะไม่มีจิตและปฏิสนธิ นั้น.
อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ผู้ตั้งอยู่ในอริยธรรม ๑๐ ประการ กล่าวคือพระ-
จิณาสพ. บทว่า ตาทิโน ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยอริยฤทธิ์ ๕ ประการ
ที่ท่านกล่าวไว้โดยนัยมีอาทิว่า เป็นผู้มีความสำคัญในสิ่งปฏิญญาว่าเป็นสิ่งไม่
ปฏิญญาอยู่ และประกอบด้วยอุเบกขามือองศ์ ๖ อันไม่หวั่นไหวด้วยโลก-
ธรรม ๘ ชื่อว่าผู้คงที่ เพราะเป็นผู้คงที่ กล่าวคือความเป็นผู้เช่นเดียวกัน
ในอิฏฐารมณณ์เป็นต้น. บทว่า อุตฺโธ นตฺถิ ชนฺ ลเปตเว ความว่า ไม่มี
ประโยชน์ที่จะกล่าวคือพูดกะชนว่า ท่านทั้งหลายจงปรุงเกสัชเป็นต้นแก่
เรา เพราะไม่มีความอาลัยในร่างกาย. จริงอยู่ อัยยาศัยของพระจิณาสพ
(มี) ว่า กายนี้จึงแตกตกรไปของทีเดียว เหมือนใบไม้เหลืองหล่นจากขั้ว
ฉะนั้น. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เราไม่หวังความตาย ไม่หวังความเป็นอยู่ แต่

ยังหวังกาลเวลา เหมือนลูกจ้างหวังค่าจ้างฉะนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง พระจิณาสพไม่มีความต้องการเพื่อจะแสดงนิมิต
อย่างใดอย่างหนึ่งแล้วกล่าวกะชนว่า พระผู้เป็นเจ้าของต้องการอะไร ก็เพื่อ
ให้ชนพุดโดยการเชื่อเชิญด้วยปัจจัยทั้งหลาย เพราะท่านถอนมิจฉาชีพเช่น
นั้นเสียได้ด้วยมรรคจิตนั่นเอง.

ดังนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงประกาศเหตุในการให้เยียวยาพระเถระ สำหรับเหล่าชนผู้คิดว่า เพื่อประโยชน์อะไร พระเถระนี้จึงให้หมอเยียวยาโรคของตนแล้ว นั่งในที่ไม่ว่างพระผู้มีพระภาคเจ้า

จบอรรถกถากรรมสูตรที่ ๑

๒. นันทสูตร

ว่าด้วยเรื่องบอกคีนสิกขาลาเพศ

[๖๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ท่านพระนันทะพระภาคของพระผู้มีพระภาคเจ้า โอรสของพระมาตุจฉา ได้บอกแก่ภิกษุเป็นอันมากอย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ผมไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ ไม่สามารถจะทรงพรหมจรรย์อยู่ได้ ผมจะบอกคีนสิกขาลาเพศ ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับถวายบังคมแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระนันทะพระภาคของพระผู้มีพระภาคเจ้า โอรสของพระมาตุจฉา ได้บอกแก่ภิกษุเป็นอันมากอย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ผมไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ ไม่สามารถจะทรงพรหมจรรย์ ผมจะบอกคีนสิกขาลาเพศ ถ้าคืบนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุรูปหนึ่งว่า มาเถิดภิกษุ เธอจงเรียกนันทภิกษุมาตามคำของเราว่า คุณก่อนท่านนันทะ พระศาสดารับสั่งให้หา

ท่าน ภิกษุณั้้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วเข้าไปหาท่านพระนันทะถึงที่อยู่ ครั้นแล้ว ได้กล่าวกะท่านพระนันทะว่า คุณก่อนท่านนันทะ พระศาสดารับสั่งให้หาท่าน ท่านพระนันทะรับคำภิกษุณั้้นแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามท่านพระนันทะว่า คุณก่อนนันทะ ได้ยินว่า เธอได้บอกแก่ภิกษุเป็นอันมากอย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ผมไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ ฯ ล ฯ ผมจักบอกคืนสิกขาลาเพศ ดังนี้จริงหรือ ท่านพระนันทะกราบทูลว่า จริง พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนนันทะ ท่านไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ จักไม่สามารถทรงพรหมจรรย์ไว้ได้ จักบอกคืนสิกขาลาเพศเพื่อเหตุไรเล่า.

น. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์ออกจากเรือน นางสาภิยานีชนบทกัลยาณิณีมีผมอันสงวไว้กึ่งหนึ่งแล้ว ได้กล่าวกะข้าพระองค์ว่า ข้าแต่พระลูกเจ้า ขอพระลูกเจ้าฟังค่วนเสด็จกลับมา ข้าพระองค์ระลึกถึงคำของนางนั้น จึงไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ ไม่สามารถจะทรงพรหมจรรย์ไว้ได้ จักบอกคืนสิกขาลาเพศ.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจับท่านพระนันทะที่แขน แล้วทรงหายจากพระวิหารเชตวัน ไปปรากฏในเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ เหมือนบุรุษมีกำลัง ฟิงเหยียดแขนที่คู้ หรือฟิงคู้แขนที่เหยียดฉะนั้น.

[๖๘] ก็สมัยนั้นแล นางอัปสรประมาณ ๕๐๐ มีเท้าคุณกพิราบ มาสู่ที่บำรุงของท้าวสักกะจอมเทพ ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระนันทะว่า คุณก่อนนันทะ เธอเห็นนางอัปสร ๕๐๐ เหล่านี้ผู้มีเท้าคุณกพิราบหรือไม่ ท่านพระนันทะทูลรับว่า เห็น พระเจ้าข้า.

พ. คู่ก่อนนั้นทะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน นางสาเกียนีผู้ชนบทกัลยาณี หรือนางอัสรประมาณ ๕๐๐ เหล่านี้ ซึ่งมีเท่าคุณกพิราบ ไหนหนอมีรูปร่างกว่า น่าดูกว่า หรือน่าเลื่อมใสกว่า.

น. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นางลิงตัวมีวิหะใหญ่ น้อยถูกไฟไหม้หูและจมูกขาด จันใด นางสาเกียนีผู้ชนบทกัลยาณีก็จันนั้นแล เมื่อเทียบกับนางอัสรประมาณ ๕๐๐ เหล่านี้ ย่อมไม่เข้าถึงเพียงหนึ่งเดียว ไม่เข้าถึงเพียงส่วนหนึ่งของเดียว ไม่เข้าถึงเพียงการเอาเข้าไปเปรียบว่าหญิงนี้เป็นเช่นนั้น ที่แท่นางอัสรประมาณ ๕๐๐ เหล่านี้มีรูปร่างกว่า น่าดูกว่า และน่าเลื่อมใสกว่าพระเจ้าข้า.

พ. ยินดีเถิดนั้นทะ อภิรมย์เถิดนั้นทะ เราเป็นผู้รับรองเธอเพื่อให้ได้นางอัสรประมาณ ๕๐๐ ซึ่งมีเท่าคุณกพิราบ.

น. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับรองข้าพระองค์เพื่อให้ได้นางอัสรประมาณ ๕๐๐ ซึ่งมีเท่าคุณกพิราบไซ้ ข้าพระองค์จักยินดีประพาศพรหมจรรย์ พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจับท่านพระนันทะที่แขนแล้วทรงหายจากเทวดาชั้นดาวดึงส์ ไปปรากฏที่พระวิหารเชตวัน เหมือนบุรุษมีกำลังพึงเหยียดแขนที่คู้ หรือคู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น ภิกษุทั้งหลาย ได้สดับข่าวว่า ท่านพระนันทะพระภาคของพระผู้มีพระภาคเจ้า โอรสของพระมาตุจฉา ประพาศพรหมจรรย์ เพราะเหตุแห่งนางอัสร ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้รับรองท่าน เพื่อให้ได้นางอัสรประมาณ ๕๐๐ ซึ่งมีเท่าคุณกพิราบ.

[๖๕] ครั้งนั้นแล ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสหายของท่านพระนันทะ

ย่อมร้องเรียกท่านพระนันทด้วยวาตะว่าเป็นลูกจ้าง และด้วยวาตะว่าผู้อัน
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงไถ่มาว่า ได้ยินว่า ท่านพระนันทเป็นลูกจ้าง
ได้ยินว่า ท่านพระนันทเป็นผู้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงไถ่มา ท่าน
ประพศิตพรหมจรรย์เพราะเหตุนางอัปสร ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงเป็นผู้รับรองท่าน เพื่อให้ได้นางอัปสร ๕๐๐ ซึ่งมีเท้าคูนกพิราบ.

ครั้งนั้นแล ท่านพระนันทอธิษฐานจิตด้วยวาตะว่า เป็น
ลูกจ้าง และด้วยวาตะว่าเป็นผู้อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงไถ่มาของพวก
ภิกษุผู้เป็นสหาย จึงหลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร
มีใจเด็ดเดี่ยวอยู่ ไม่นานนักก็กระทำให้งั่งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อัน
ยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น
ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็น
อย่างนี้มีได้มี ก็ท่านพระนันทได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง ในจำนวน
พระอรหันต์ทั้งหลาย.

[๓๐] ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว เทวดาองค์หนึ่งมี
วรรณงามยิ่งนัก ยังพระวิหารเชตวันทั้งสิ้นให้สว่างไสว เข้าไปเฝ้าพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว ได้ยินอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้าง
หนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ท่านพระนันทพระภาคของพระผู้มีพระภาคเจ้า โอรสของพระมาตุจฉา
ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะ
ทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ แม้ญาณก็ได้เกิด
ขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระนันททำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญา-

วิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่.

ครั้งพล່วงราตรีนั้นไป ท่านพระนันทะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับรองข้าพระองค์ เพื่อให้ได้นางอัปสร ๕๐๐ ผู้มีเท้าดุจนกพิราบ ข้าพระองค์ขอปลดเปลื้องพระผู้มีพระภาคเจ้าจากการรับรองนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนนันทะ แม้เราก็กำหนดรู้ใจของเธอด้วยใจของเรา นันทะทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ แม้เทวดาก็ได้บอกเนื้อความนี้แก่เราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระนันทะพระภาคของพระผู้มีพระภาคเจ้า โอรสของพระมาตุจฉา ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ คุณก่อนนันทะ เมื่อใดแล จิตของเธอหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น เมื่อนั้นเราพ้นแล้วจากการรับรองนี้.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ภิกษุใดข้ามเปลือกตูมคือกามได้แล้ว ย้ายีหนาม
คือกามได้แล้ว ภิกษุนั้นบรรลุถึงความสิ้นโมหะ ย่อม
ไม่หวั่นไหวในเพราะสุขและทุกข์.

จบฉันทสูตรที่ ๒

อรรถกถานันทสูตร

นันทสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **นनुโท** เป็นชื่อของพระเถระนั้น. จริงอยู่ พระเถระนั้น
ได้นามว่านันทะ เพราะมารดาบิดา บริวารชน และเครื่องญาติทั้งสิ้นเกิด
ความยินดี เพราะท่านประกอบด้วยลักษณะแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ. บทว่า
ภควโต ภาตา ความว่า ชื่อว่าเป็นพระภาค เพราะเป็นโอรสร่วมบิดา
เดียวกันกับพระผู้มีพระภาคเจ้า. จริงอยู่ ไม่มีพระโอรสที่เกิดร่วมครรภ์กับ
พระผู้มีพระภาคเจ้า. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **มาตุจฉาปุตโต** อธิบาย
ว่าเป็นโอรสของพระน้านาง. ด้วยว่าท่านเป็นโอรสของพระน้านางนามว่า
มหาปชาบดีโคตมี. บทว่า **อนภริโต** ตัดเป็น **น อภริโต** แปลว่า ไม่ยินดี
ยิ่ง. บทว่า **พुरुหมจริย** ได้แก่ การประพฤติดังพรหม คือ ประเสริฐ
สูงสุด มีที่นั่งอันเดียว ที่นอนอันเดียว เว้นเมถุนธรรม. บทว่า **สนฺตนาเนตุ**
ได้แก่ เพื่อจะยังจิตดวงแรกจนถึงจิตดวงสุดท้ายให้ดำเนินไป คือให้เป็น
ไปโดยชอบ คือ บริบูรณ์ บริสุทธิ. ก็ในข้อนี้ พึงทราบสังคหะ คือการ
สงเคราะห์มรรคพรหมจรรย์ ด้วยบทว่า พรหมจรรย์ บทที่ ๒. บทว่า
สิกขํ ปจฺจกฺขาย ความว่า ห้าม คือสละสิกขา ๓ ที่สมาทานพร้อมทั้ง
ความเป็นภิกษุภาวะในเวลาอุปสมบทซึ่งไม่ตั้งขึ้น โดยภาวะที่ควรจะบัง-
เกิด. บทว่า **หีนาย** แปลว่า เพื่อความเป็นคฤหัสถ์. บทว่า **อวตฺติสฺ-**
ตานิ ได้แก่ จักกลับไป. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ท่านจึงกราบทูลอย่าง
นั้น ? ในข้อนั้น มีอนุพุทธิกถาดังต่อไปนี้ :-

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศพระธรรมจักรอันบรรแล้ว เสด็จไป
กรุงราชคฤห์ ประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันวิหาร อันพระกาฬุทายีเถระ

ผู้ไปภายหลังเขาทั้งหมด ในบรรดาทูต ๑๐ คน ซึ่งมีบริวารคนละ ๑,๐๐๐ ที่พระเจ้าสุทโธทนมหาราชทรงส่งไปด้วยพระดำรัสว่า พวกท่านจงนำบุตรมาแสดงแก่เรา บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยบริวาร บรรลุพระอรหัตแล้ว รู้กาลเสด็จไป (ของพระองค์) ได้พรรณานาหนทางแล้วทูลอาราธนา เพื่อเสด็จไปยังพระชาติภูมิ (พระองค์) แวดล้อมด้วยพระจีณาสพสองหมื่น เสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์ ทรงทำฝนโบกขรพรรษาในสมาคมพระญาติให้เป็นอุบัติเหตุ แล้วทรงแสดงเวสสันดรชาดก ในวันรุ่งขึ้นได้เสด็จบิณฑบาต ทรงให้พระบิดาดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล ด้วยพระคาถาว่า **อุตุติฏฺฐเณ นปฺปมฺหุเขยฺย** ไม่พึงประมาทในบิณฑะอันบุคคลพึงลุกขึ้นยืนรับ แล้วเสด็จไปยังพระราชนิเวศน์ ทรงให้พระนางมหาปชาบดี ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล ทรงให้พระราชบิดาดำรงอยู่ในสกทาคามีผล ด้วยพระคาถาว่า **ธมฺมญฺจเร** พึงประพฤติธรรมเป็นต้น.

ก็ในกาลเสร็จกัตกิจ ทรงอาศัยการพรรณนาพระคุณของราหุลมารดา ตรัสจันทกนิรีชาดกในวันที่ ๓ ครั้งเมื่อวันวิวาหมงคลซึ่งเป็นที่เชิญเสด็จเข้าเรือน เพื่ออภิเษกของนันทกุมารเป็นไปอยู่ ก็เสด็จเข้าไปบิณฑบาต ประทานบาตรในหัตถ์ของนันทกุมาร ตรัสมงคล(อวยพร) เสด็จลุกจากอาสนะแล้วหลีกไป หาได้ทรงรับบาตรจากหัตถ์ของนันทกุมารไม่. ฝ่ายนันทกุมาร ด้วยความเคารพในพระตถาคต จึงมีอาจตุล (เตือน) ว่า ขอพระองค์รับบาตรไปเถิด พระเจ้าข้า. แต่คิดอย่างนี้ว่า พระศาสดาคงจักทรงรับบาตรที่หวั่นไค ในที่นั้นพระศาสดาก็ไม่ทรงรับ, ฝ่ายนันทกุมารก็คิดว่า คงจะทรงรับที่ริมเชิงบันได. แม้ในที่นั้น พระศาสดาก็ไม่ทรงรับ. นันทกุมารคิดว่า จักทรงรับที่พระลานหลวง. แม้ในที่นั้น

พระศาสดาก็ไม่ทรงรับ. พระกุมารปรารถนาจะเสด็จกลับ (แต่) จำเสด็จ
ไปด้วยความไม่เต็มพระทัย, ด้วยความเคารพ จึงไม่อาจทูลว่า ขอพระองค์
ทรงรับบาตรเถิด ทรงเดินนึกไปว่า พระองค์จักทรงรับในที่นี้ พระองค์
จักทรงรับในที่นี้. ขณะนั้น หญิงพวกอื่น (เห็นอาการนั้นแล้ว) จึงบอก
แก่นางชนบทกัลยาณีว่า พระแม่เจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพานันทกุมาร
เสด็จไปแล้ว คงจักพราคนันทกุมารจากพระแม่เจ้า. นางชนบทกัลยาณีนั้น
มีหยาดน้ำตาขังไหลอยู่ มีผมอันเกล้าได้กึ่งหนึ่ง รีบขึ้นสู่ปราสาท ยืนอยู่ที่
ทวารแห่งสี่หบัญชรทูลว่า ข้าแต่พระลูกเจ้า ขอพระองค์จงคว่นเสด็จกลับ.
คำของนางนั้น ประหนึ่งตกไปขวางตั้งอยู่ในหทัยของนันทกุมารนั้น. แม้
พระศาสดาก็ไม่ทรงรับบาตรจากหัตถ์ของนันทกุมารนั้นเลย ทรงนำนันท-
กุมารนั้นไปสู่วิหารแล้วตรัสว่า นันทะ เธออยากบวชไหม ? นันทะนั้น
ด้วยความเคารพในพระพุทธเจ้า จึงไม่ทูลว่าจักไม่บวช ทูลรับว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ จักบวชพระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย
ถ้ากระนั้น เธอทั้งหลายจงให้นันทะบวชเถิด, จึงเสด็จไปสู่กรุงกบิลพัสดุ์
ในวันที่ ๓ ทรงให้นันทกุมารบวชแล้ว. ในวันที่ ๗ พระศาสดาให้พระ-
ราหุลกุมาร ซึ่งพระมารดาตกแต่งส่งไปด้วยคำรัสว่า ข้าแต่พระสมณะ
ท่านจงประทานทรัพย์มรดกแก่ข้าพระองค์เถิด ดังนี้แล้ว มายังอารามกับ
พระองค์ให้บรรพชาแล้ว วันรุ่งขึ้นจึงตรัสมหาธรรมपालชาดก ให้พระ-
ราชาคำรงอยู่ในอนาคามีผล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงให้พระนางมหาปชาบดี คำรงอยู่ในโศคา-
ปัตติผล ทรงให้พระบิดาคำรงอยู่ในผล ๓ ทรงแวดล้อมไปด้วยหมู่ภิกษุ

เสด็จไปยังกรุงราชคฤห์อีก แต่นั้นได้รับปฏิญญาที่ท่านอนาถบิณฑิกะเชื้อ-
เชิญ เพื่อเสด็จมายังกรุงสาวัตถี เมื่อพระเชตะวันมหาวิหารสำเร็จแล้ว ก็
เสด็จไปประทับอยู่ ณ ที่นั้น ด้วยประการฉะนี้. เมื่อพระศาสดาประทับอยู่
ในพระเชตะวัน ด้วยอาการอย่างนี้ ท่านนันทะ บวชโดยไม่พอพระทัย ไม่
เห็นโทษในกาม หวนระลึกถึงคำที่นางชนบทกัลยาณีกถ่าว เกิดความ
เบื่อหน่าย บอกความไม่ยินดียิ่งแก่ภิกษุทั้งหลายแล้ว. ด้วยเหตุนี้ท่านจึง
กล่าวว่า เตน โข ปน สมเยน อายสุมา นนุโท ๆ เป ๆ หีนายาวตฺติสุ-
สามิ ดังนี้.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงให้ท่านนันทะ
บวชอย่างนั้น. ตอบว่า เพราะพระศาสดาเป็นผู้ฉลาดในการฝึกเวไนยสัตว์
ด้วยประสงค์ว่า เราจักแสดงโทษก่อนทีเดียว จึงไม่ให้ท่านนันทะสังคจาก
กามทั้งหลายได้ ก็แล ครั้นให้บวชแล้ว จึงให้สังคจากกามนั้นโดยอุบาย
จึงยังคุณวิเศษเบื้องบนให้เกิดขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงให้ท่านนันทะนั้นบวช
ก่อน. บทว่า สากิยานิ ได้แก่ ธิดาแห่งเจ้าศากยะ. บทว่า ชนปทกฺลฺยาณิ
แปลว่า หญิงผู้มีความงามในชนบท ผู้เลอโฉมโดยรูป เว้นโทษในร่างกาย
๖ อย่าง ประกอบด้วยความงาม ๕ อย่าง. ก็เพราะเหตุที่เธอไม่สูงนัก
ไม่เตี้ยนัก ไม่พอมนัก ไม่อ้วนนัก ไม่ค้ำนัก ไม่ขาวนัก ล่วงวรรณะ
ของมนุษย์ แต่ไม่ถึงวรรณะของเทพ ฉะนั้น จึงชื่อว่าเว้นโทษในร่างกาย
๖ ประกอบด้วยความงามเหล่านี้ คือ ผิวงาม เนืองงาม เล็บงาม (บาง
แห่งว่า ผมงาม) กระจุกงาม และวียงงาม. บรรดาความงามเหล่านั้น ผิว
ย่อมทำความสว่าง ในที่ประมาณ ๑๐-๑๒ ศอก ด้วยแสงสว่างจากศรีระ
ของตน มีผิวเสมอด้วยดอกประยงค์หรือเสมอด้วยทองคำ นี้ชื่อว่า นาง

มีผิวงาม. ส่วนมือทั้งสอง เท้าทั้งสอง และริมฝีปากของนาง เป็นเช่นกับแก้วประพาฬและฝักมัลลแดง ประหนึ่งฉาบทาด้วยน้ำครึ่ง นี้ชื่อว่านางมีเนื้องาม. ส่วนเล็บทั้ง ๒๐ กาบเป็นเหมือนธรรณํานม ในที่ที่พ้นจากเนื้อ ประหนึ่งขจิตด้วยน้ำครึ่งในที่ที่ไม่พ้นจากเนื้อ นี้ชื่อว่านางมีเล็บงาม. ฟัน ๓๒ ซึ่งเรียบสนิท เป็นเสมือนแถวของแก้วประพาฬที่ชาวบริสุทธฺ์ ย่อมปรากฏเหมือนระเบียบแห่งเพชร นี้ชื่อว่านางมีกระดูกงาม. นางแม้มียายุ ๑๒๐ ปี เป็นเหมือนหญิงสาวอายุ ๑๖ ปี ไม่มีผมหงอกเลย นี้ชื่อว่านางมีวัยงาม. และนางเป็นผู้มีความคิ่งามประกอบด้วยคุณสมบัติเห็นปานนี้. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **ชนปทกลุยาณี** นางงามในชนบท.

บทว่า **ภรา นิกุขมนุตตส** เป็นถ้อยวิภัติ ใช้ในอรรถอนาทร อธิบายว่า เมื่อออกจากเรือน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **ภรา นิกุขมนุติ** ดังนี้ก็มี. บทว่า **อุปทุลลิจิเตหิ เกเสหิ** เป็นตติยาวิภัติใช้ในลักษณะอิตถัมภูต อธิบายว่า นางเกล้าผมค้ำอยู่. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **อุทุลลิจิเตหิ** ดังนี้ก็มี. ก็คำว่า **อุลลิจิต** เป็นการทำให้ตั้งอยู่โดยเป็นทรงพังกาน. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า **อุทุลการวิธาน** ดังนี้ก็มี. บทว่า **อปโลเกตฺวา** ได้แก่ ข้าเลื่องคุณด้วยนัยน์ตาอันส่องถึงความซ่านไปแห่งรสเสนาหา เหมือนผูกพันไว้. บทว่า **มํ ภานเต** ความว่า แม่เมื่อก่อนนางก็ได้กล่าวซ้ำว่า **มํ เอตทโวจ** เพราะนางมีจิตวุ่นวายด้วยความกระสัน. บทว่า **ตุวญฺญ** แปลว่า เร็ว. บทว่า **ตมนุสฺสรมาน** ความว่า ท่านนั้นทะหวนระลึกถึงคำของนางนั้น หรือคำที่ประกอบด้วยอาการของนางนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงสดับคำของพระนันทะนั้นแล้ว ทรงพระดำริจะระงับราคะของพระนันทะด้วยอุบาย เมื่อนำพระนันทะนั้นไปยังภพดาวดึงส์ด้วยกำลังฤทธิ์ จึงทรงแสดงนางลิงคู่หนึ่ง ตัวมีหู จมูก และหางขาด นั่งอยู่บนตอที่ถูกไฟไหม้ ในนาที่ถูกไฟไหม้แห่งหนึ่ง ในระหว่างทาง ทรงนำไปสู่ภพดาวดึงส์. แต่ในพระบาลี พระศาสดาตรัสเหมือนไปยังภพดาวดึงส์โดยครู่เดียวเท่านั้น ไม่ตรัสการไปอันนั้น ตรัสหมายเอาภพดาวดึงส์. จริงอยู่ พระศาสดาเมื่อเสด็จไปนั้นแหละ ทรงแสดงนางลิงคู่ตัวนั้นแก่ท่านพระนันทะในระหว่างทาง. ถ้าเมื่อเป็นเช่นนั้น การแสดงการคู่ (แขน) เป็นต้น เป็นอย่างไร? การแสดงอันนั้นควรถือเอาว่า เป็นการแสดงการอันตรธานไป. พระศาสดาทรงนำท่านพระนันทะไปยังภพดาวดึงส์ ด้วยประการอย่างนั้น แล้วทรงแสดงนางอัปสร ๕๐๐ ผู้มีเท้าคางนกพิราบ ผู้มาบำรุงท้าวสักกเทวราช ยืนถวายบังคมพระองค์อยู่ แล้วตรัสถามความแปลกกัน โดยเทียบรูปสมบัติของนางอัปสร ๕๐๐ เหล่านั้นกับนางชนบทกัลยาณี. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า อถ โข ภควา อายสมนตฺถิ นนุทฺถํ พาทาย คเหตุวา ๗ปฺ๑ กกุฏปาทานิ ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พาทาย คเหตุวา แปลว่า เหมือนจับแขน.

จริงอยู่ ในเวลานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรุ้งแต่งอิทธิภิกษิงขาร เช่นอย่างที่ท่านพระนันทะ เป็นเหมือนลูกพระผู้มีพระภาคเจ้าจับแขนนำไป ฉะนั้น. ก็ในการนั้น ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภนาให้ท่านพระนันทะเห็นหรือเข้าไปยังเทวโลกชั้นดาวดึงส์ พระองค์ก็พึงทรงแสดงเทวโลกนั้นแก่ท่านนันทะ ผู้นั่งอยู่อย่างนั้นแหละ เหมือนในเวลาแสดงฤทธิ์ในการเปิดโลก หรือพึงส่งท่านพระนันทะนั้นแหละไปในเทวโลก

ด้วยฤทธิ์. ก็เพราะเหตุที่เพื่อจะถือเอาโดยง่าย ถึงภาวะแห่งอรรถภาพของมนุษย์เป็นสิ่งที่เลว และน่าเกลียดกว่าอรรถภาพอันเป็นทิพย์ พระองค์ประสงค์จะทรงแสดงนางถึงลุ่มนั้น ในระหว่างทางแก่ท่านพระนันทะ และมีพระประสงค์จะทรงแสดงให้ท่านนันทะยึดเอาสิริสมบัติ และภาวสมบัติในเทวโลก ฉะนั้น จึงทรงพาท่านนันทะไปในเทวโลกนั้น. แม้ด้วยอาการอย่างนี้ ท่านนันทะก็จักมีความยินดียิ่ง เป็นพิเศษในการอยู่ประพาศพิพรหมจรรย์ เพื่อสมบัตินั้นแล.

บทว่า กกุฎปาทานิ ความว่า ชื่อว่ามีเท้าเหมือนเท้านกพิราบ เพราะมีสีแดง. ได้ยินว่า นางอัปสรแม่ทั้งหมดนั้น ได้มีเท้าละเอียดอ่อนเช่นนั้น เพราะได้ถวายน้ำมันสำหรับทาเท้า แก่สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะ.

บทว่า ปสฺสตี โน ตักเป็น ปสฺสตี นุ. บทว่า อภีรูปตรา แปลว่ามีรูปพิเศษกว่า. บทว่า ทสฺสนียตรา ความว่า ชื่อว่าน่าชมกว่า เพราะอรรถว่ากระทำผู้แลดูอยู่แต่ตลอดวัน ก็ไม่อึด. บทว่า ปาสาทิกตรา ได้แก่ นำมาซึ่งความชื่นชมโดยทั่วไป เพราะมีอวัยวะทุกส่วนงาม.

ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงให้ท่านนันทะผู้มีจิตอันชุ่มด้วยราคะ แลดูนางอัปสรเล่า? เพื่อจะนำกิเลสของท่านนันทะออกโดยสะดวกทีเดียว. พึงทราบว่าเป็นเหมือนอย่างว่า แพทย์ผู้ฉลาดเยียวยานุคคลผู้มีโทษหนาแน่น ชั้นแรกชำระโทษด้วยการคั้นน้ำมันเป็นต้น ภายหลังจึงให้นำออกด้วยการอาเจียนและการถ่าย ได้โดยง่ายคายมันใจ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ฉลาดในการฝึกเวไนยสัตว์ก็ฉนั้นนั้น ทรงแสดงนางเทพอัปสรกะ

ท่านนันทะผู้มีระคะหนาให้หมดโทษ ทรงประสงค์จะนำท่านนันทะออกโดย
เด็ดขาดด้วยเกสัช คืออริยมรรค.

บทว่า **ปญฺจุมกฺกฏิ** ได้แก่ นางลิงตัวมีอวัยวะเหมือนลูกไฟไหม้.
บทว่า **เอวมเวโข** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นางลิงลุ่นซึ่งมีหูและ
จมูกขาด ที่พระองค์ทรงแสดงแก่ข้าพระองค์นั้น เทียบกับนางชนบท-
กัลยาณินใจ นางชนบทกัลยาณิเทียบกับนางอัปสร ๕๐๐ เหล่านี้ ก็ฉนั้น
เหมือนกัน. บทว่า **ปญฺจนุํ อจฺจราสตาณํ** เป็นฉัฎฐีวิภคตีใช้ในอรรถ
ทุศยวิภคตี ความว่า ซึ่งนางอัปสร ๕๐๐. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ปญฺจนุํ**
อจฺจราสตาณํ นี้ เป็นฉัฎฐีวิภคตี ใช้ในอรรถที่เชื่อมกับอวัยวะ. ด้วยคำนั้น
มีอธิบายว่า เทียบรูปสมบัติของนางอัปสร ๕๐๐. ก็บทว่า **อุปนิธาย**
ได้แก่ ตั้งอยู่ในที่ใกล้กัน อธิบายว่า เทียบเคียงกัน. บทว่า **สงฺขยฺย** ได้แก่
การนับหรือเสี้ยวว่า หกึ่ง. บทว่า **กถภาคํ** แปลว่า ส่วนแห่งเสี้ยว. เมื่อ
แบ่งส่วนหนึ่งให้เป็น ๑๖ ส่วน แล้วถือเอาส่วนเดียวจาก ๑๖ ส่วนนั้น
แล้วนับโดย ๑๖ ส่วน, ใน ๑๖ ส่วนนั้น แต่ละส่วนท่านประสงค์เอาว่า
ส่วนแห่งเสี้ยว. ท่านกล่าวว่า ไม่เข้าถึงส่วนแห่งเสี้ยวเมื่อนั้น. บทว่า
อุปนิธิ ได้แก่ แม้วางไว้ในที่ใกล้กัน โดยถือเอาด้วยความเทียบเคียงว่า
หกึ่งนี้เหมือนกับหกึ่งนี้.

พรหมจรรย์ที่พระนันทะนี้ไม่ยินดีนั้น กล่าวไว้แล้วและปรากฏใน
กาลก่อน เพราะฉะนั้นเพื่อไม่พาดพิงข้อนั้น จึงให้ท่านเกิดความเอื้อเพื่อ
ในความยินดียิ่งในพรหมจรรย์นั้น จึงตรัสย้าว่า **ยินดีเถิด นันทะ ยินดี**
เถิด นันทะ ดังนี้. บทว่า **อหํ เต ปาฎิโกโค** ความว่า เพราะเหตุไร
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปรารภนาให้ท่านนันทะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์

จึงได้ทรงรับรองประกันไม่ให้ท่านนั้นทะเลอยู่ประพาศิพรหมจรรย์? เพราะพระองค์ เพื่อจะทำอารมณ์ที่ท่านนั้นทะเลมีความกำหนดคิดแน่นอนอยู่ แล้วให้ก้าวไปในอารมณ์ใหม่ จึงสามารถให้ละได้โดยง่าย เพราะเหตุนั้น จึงทรงรับรองประกัน. ในอนุปฺพพิททา มีกถาปรารภสวรรค์ เป็นเครื่องชี้ถึงอรรถนี้. บทว่า อสุโสสุ ได้แก่ ภิกษุทั้งหลาย ได้ฟังมาอย่างไร? ก็เพราะในเวลานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อท่านนั้นทะเลแสดงวัตรแล้วไปยังที่พักกลางวันของตน ตรัสเรื่องนั้นแก่ภิกษุผู้มาอุปัฏฐาก มีพระประสงค์จะนำความกำหนดของท่านนั้นทะเลในอารมณ์ที่เคยชิน ด้วยอารมณ์ที่จรมา (ใหม่) แล้วจึงนำออกไป กระทำอารมณ์เช่นนั้น ให้เป็นเหตุในมรรค-พรหมจรรย์ เหมือนบุรุษผู้ฉลาด เอาลิ้มอีกอันหนึ่งตอกลิ้มที่ยังไม่ออกให้ออกไป แล้วเอามือเป็นต้นจับลิ้มนั้นโยกไปมาแล้วดึงออก จึงทรงพระ-บัญญัติว่า มาเถิดภิกษุทั้งหลาย พวกเธอ จงเรียกภิกษุนั้นทะเลด้วยวาตะ ลูกข้างและด้วยวาตะว่า ลูกไถ่มา. ภิกษุทั้งหลายได้กราบทูลอย่างนั้น. ฝ่ายอาจารย์บางพวกกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปรับปรุงอิทธาภิ-สังขารคังที่ภิกษุทั้งหลายรู้เนื้อความนั้น.

บทว่า ภตทวาเทน แปลว่า ด้วยวาตะว่าลูกข้าง. ก็ผู้ใดทำกรงานเพื่อค่าจ้าง ผู้นั้นเขาเรียกว่าลูกข้าง. ท่านพระนั้นทะเลแม่นี้ ประพาศิพรหมจรรย์อันมีการอยู่ร่วมกับนางอัปสรเป็นเหตุ จึงเป็นเหมือนลูกข้าง เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า ภตทวาเทน ดังนี้. บทว่า อุปุภกิตทวาเทน ความว่า ผู้ใด ซึ่งอะไรด้วยกหาปณะเป็นต้น ผู้นั้น เขาเรียกว่า ผู้ถูกไถ่มา. แม้ท่านนั้นทะเล ก็ชื่อพรหมจรรย์ของตนเพราะเหตุแห่งนางอัปสร เพราะฉะนั้น ภิกษุทั้งหลาย จึงเรียกพระนั้นทะเลด้วยคำอย่างนี้ว่า ผู้ถูก

ไถ่มา. อีกอย่างหนึ่ง ท่านพระนันทะ ยังชีวิตกล่าวคือ การประพุดิพรหม-
จรรย์ให้เป็นไป ด้วยค่าจ้าง กล่าวคือ การอยู่ร่วมกับนางอัปสร ตาม
พระบัญชาของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นเหมือนพระองค์ทรงเลี้ยง ด้วยการ
ยังชีวิตให้เป็นไปด้วยค่าจ้างนั้น เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกว่า ผู้อันพระผู้-
มีพระภาคเจ้าทรงเลี้ยง. อนึ่ง ท่านกระทำการขาย กล่าวคือ การอยู่ร่วม
กับนางอัปสร ให้เป็นสิ่งอันตนพึงยึดเอา แล้วตั้งอยู่ในพระบัญชาของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเป็นเหมือนพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงไถ่มา ด้วยการ
ขายนั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า ผู้อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
ไถ่มา.

บทว่า อฏฺฐิยาโม ได้แก่ ถูกบีบบังคับ คือให้ได้รับความลำบาก.
บทว่า หรายาโม ได้แก่ ละอายอยู่. บทว่า ชิกฺขุจฺจมาโน ได้แก่
ติเตียนอยู่โดยเป็นของน่าเกลียด. บทว่า เอโก แปลว่า ไม่มีเพื่อน. บทว่า
วูปกฺกุโธ ความว่า มีกายและจิตสังคแล้วจากวัตถุกามและกิเลสกาม. บทว่า
อปฺปมตฺโต ได้แก่ ไม่ละสติในกัมมัฏฐาน. บทว่า อาตาปี ได้แก่ ชื่อว่า
ยังกิเลสให้เร่าร้อน เพราะให้เร่าร้อน ด้วยความเพียรทางกายและความ
เพียรทางจิต. ชื่อว่า อาตาปะ เพราะยังกิเลสให้ร้อนทั่ว ได้แก่ ความเพียร.
บทว่า ปหิตตฺโต แปลว่า มีกายส่งไปแล้ว คือมีอัตรภาพสละแล้ว โดยไม่
อาลัยในกายและชีวิต หรือมีจิตส่งไปแล้วในพระนิพพาน. บทว่า
นจิรสฺเสว ได้แก่ ไม่นานนักจากการเริ่มกัมมัฏฐาน. บทว่า
ยสฺสตุถาย ตัดเป็น ยสฺส อตุถาย. บทว่า กุลปฺปตฺตา ได้แก่ กุลบุตร ๒
จำพวก คือกุลบุตรโดยกำเนิด ๑ กุลบุตรโดยมรรยาท ๑. แต่ท่านพระ-
นันทะนี้ เป็นบุตรมีสกุลทั้งสองฝ่าย. บทว่า สมฺมเทว ได้แก่ โดยเหตุ

และโดยการณ์. บทว่า **อकारสุมา** แปลว่า จากเรือน. บทว่า **อนคาริย** แปลว่า การบรรพชา. จริงอยู่ กรรมมิกสิกรรมและวณิชยกรรมเป็นต้น เป็นประโยชน์แก่เรือน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อคาริยะ. กรรมนั้นไม่มี ในบรรพชานี้ เพราะฉะนั้น บรรพชา จึงเรียกว่า อนคาริยะ. บทว่า **ปพฺพชนฺติ** แปลว่า เข้าถึง. บทว่า **ตทฺนฺตุตฺตริ** ตัดเป็น **ตํ อนุตฺตริ**. บทว่า **พฺรหฺมจฺริยปริโยสํ** ได้แก่ อรหัตผล อันเป็นที่สุดแห่งมรรคพรหมจรรย์. จริงอยู่ กุลบุตรทั้งหลาย ย่อมบวชในพระศาสนา นี้ เพื่อประโยชน์แก่อรหัตผลนั้น. บทว่า **ทิกฺขฺเจว ฆมฺเม** คือ ในอรรถภาพนั่นเอง. บทว่า **สยํ อภิญฺญา สจฺจิกตฺวา** ความว่า กระทำให้ประจักษ์ด้วยปัญญาตนเอง ที่เดียว อธิบายว่า รู้โดยไม่มีผู้อื่นเป็นเหตุ. บทว่า **อุปสมฺบฺพชฺช วิหาสิ** ได้แก่ ถึงหรือสำเร็จอยู่. ท่านแสดงปัจจุเวกขณภูมิ (ของท่านพระนันทะ) ด้วยคำนี้ว่า ท่านพระนันทะเป็นอยู่อย่างนี้แหละ จึงรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว ๑ ล ๑.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จีณา ชาติ** ได้แก่ ก่อนอื่นชาติที่เป็นอดีตของท่านพระนันทะนั้น สิ้นไปก็หามิได้ เพราะสิ้นไปในอดีตแล้ว ชาติที่เป็นอนาคตของท่าน สิ้นไปแล้วก็หามิได้ เพราะยังไม่มาทั้งในอดีตและปัจจุบัน ชาติที่เป็นปัจจุบันของท่าน สิ้นไปแล้วก็หามิได้ เพราะยังมีอยู่. อนึ่ง ชาติใดอันต่างด้วยชั้น ๑ ชั้น ๔ และชั้น ๕ ในเอกโวการภพ จตุโวการภพและปัจจุโวการภพ จะพึงเกิดขึ้น เพราะยังไม่เจริญมรรค ชาตินั้น ชื่อว่า สิ้นไปแล้ว เพราะถึงความไม่เกิดขึ้นเป็นธรรมดา ที่ได้เจริญมรรคแล้ว. ท่านพระนันทะนั้น พิจารณาถึงกิเลสที่ละแล้วด้วยมรรคภาวนา จึงรู้ยิ่งถึงชาตินั้น ด้วยการรู้ว่า กรรมแม้มีอยู่

ก็ไม่มีปฏิสนธิต่อไป เพราะไม่มีกิเลส. บทว่า วุสิตํ ความว่า อยู่แล้ว คืออยู่จบแล้ว ได้แก่ กระทำแล้ว ประพฤติแล้ว อธิบายว่า สำเร็จแล้ว. บทว่า พุรหมจริยํ ได้แก่ มรรคพรหมจรรย์. ก็พระเสขะ ๗ จำพวกรวม กับกัลยาณปุถุชน ชื่อว่า กำลังอยู่พรหมจรรย์. พระชีนาสพ ชื่อว่า ผู้อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว. เพราะฉะนั้น ท่านพระนันทะนั้น เมื่อพิจารณาการอยู่พรหมจรรย์ของตน จึงรู้ชัดว่า พรหมจรรย์เราอยู่จบแล้ว. บทว่า กตฺถิกรณียํ ความว่า ให้กิจ ๑๖ อย่างสำเร็จ โดยปริยญาภิ กิจ ปหานกิจ สัจฉิกิริยากิจ และภาวนากิจ ในสัจจะ ๔ ด้วยมรรค ๔. จริงอยู่ กัลยาณปุถุชนเป็นคัน ชื่อว่า กำลังทำกิจนั้น. พระชีนาสพ ชื่อว่า ทำกรณียกิจเสร็จแล้ว. เพราะเหตุนี้ ท่านพระนันทะ เมื่อพิจารณากรณียกิจของตน จึงรู้ชัดว่า กรณียกิจทำแล้ว. บทว่า นาปรํ อิตฺถตฺตตาย ความว่า รู้ชัดว่า บัดนี้ เราไม่มีเพื่อความเป็นอย่างนี้ต่อไป คือเพื่อกิจ ๑๖ อย่างนี้ หรือเพื่อเจริญเป็นที่สิ้นกิเลส. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า นาปรํ อิตฺถตฺตตาย ความว่า รู้ชัดว่า ชั้นธสันดานต่อไปจากความเป็นอย่างนี้ คือจากชั้นธสันดานที่เป็นปัจจุบันนี้ คือที่มีประการดังกล่าวนี้ ไม่มีแก่เรา แต่ชั้น ๕ เหล่านี้ เรากำหนดรู้แล้วดำรงอยู่ เหมือนต้นไม้ขาดรากแล้ว ชั้น ๕ เหล่านี้ จักดับคือถึงความไม่มีบัญญัติ เพราะดับจรมกจิต เหมือนไฟดับไม่มีเชื้อฉะนั้น. บทว่า อญฺญตโร ได้แก่ ท่านพระนันทะเป็นผู้หนึ่ง และได้เป็นพระมหาสาวกผู้หนึ่งในภายในอรหันตสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

บทว่า อญฺญตรา เทวตา ได้แก่ พรหมเทวดาองค์หนึ่งผู้บรรลุมรรค. จริงอยู่ พรหมเทวดานั้น รู้ชัดถึงอารมณ์ของพระอเสขะ เพราะตนเองเป็นพระอเสขะ. ก็พระเสขะทั้งหลาย ย่อมรู้อารมณ์ของพระเสขะนั้น ๆ ได้

ส่วนปุถุชนย่อมรู้เฉพาะอารมณ์ปุถุชนของตนเท่านั้น. บทว่า อภิกุณฺหตาย รตฺติยา ได้แก่ เมื่อราตรีผ่านไป, อธิบายว่า เมื่อมัชฌิมยามผ่านไป. บทว่า อภิกุณฺหตฺตณฺณา แปลว่า มีวาระสูงสุดยิ่ง. บทว่า เกวลกปฺป ได้แก่ โดยรอบไม่มีส่วนเหลือ. บทว่า โสภาเสตฺวา ได้แก่ ทำพระเชตวันให้มี แสงสว่างเป็นอันเดียวกัน ด้วยรัศมีของตน เหมือนพระจันทร์และพระ- อาทิตย์. บทว่า เตนฺอุปสงฺกมิ ความว่า พรหมเทวดานั้น ทราบว่า ท่าน พระนันทะบรรลุประอรหัตแล้ว จึงเกิดปีติโสมนัสเข้าไปเฝ้า ด้วยหมายใจ ว่า จักกราบทูลความนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

ในบทว่า อาสวานํ ขยา นี้ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ชื่อว่า อาสวะ เพราะอรรถว่า ไหลไป อธิบายว่า เป็นไปทางจักษุทวารเป็นต้น. อีกอย่าง หนึ่ง ชื่อว่า อาสวะ เพราะอรรถว่า ไหลไปจนถึงโคตรภู หรือจนถึง ภูคคพรหม, อธิบายว่า กระทำกรรมเหล่านี้และโอกาสนี้ให้อยู่ภายใน ไหลไป. ชื่อว่า อาสวะ เพราะอรรถว่า เหมือนน้ำคองมีสุราเป็นต้น เพราะหมักไว้นาน. พึงทราบความที่อาสวะเหล่านั้นหมักอยู่นาน ด้วย พระดำรัสมีอาทิว่า คุณอนภิกษุทั้งหลาย เจือนต้นของอวิชชาไม่ปรากฏ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อาสวะ เพราะอรรถว่า ถึง คือประสบสงสารทุกข์ อันชียยาว. ก็ในข้อนี้ อรรถต้นย่อมควรในกิเลส อรรถหลัง ย่อมควร ทั้งในกรรม. ก็ไม่ใช่แต่กรรมกิเลสอย่างเดียวเท่านั้น ที่ชื่อว่า อาสวะ โดย ที่แท้ อุปัทวะมีประการต่าง ๆ ก็ชื่อว่า อาสวะ. จริงอย่างนั้น กิเลสอัน เป็นวิเวกมุตมาโดยชื่อว่า อาสวะ ในพระดำรัสที่ว่า คุณอนจุนทะ เราหา ได้แสดงธรรม เพื่อสังวรอาสวะอันเป็นไปในปัจจุบันอย่างเดียวก็น่าไม่.

กรรมที่เป็นไปในภูมิ ๓ และอกุศลธรรมทั้งหมดมา โดยชื่อว่า อาสวะ
ในคำเป็นคาลานี้ว่า

ความบังเกิดเป็นเทวดา หรือคนธรรพ์ ผู้เที่ยว
ไปในเวหา พึ่งมีแก่เราด้วยอาสวะใด เราพึ่งถึง
ความเป็นยักษ์ และเกิดเป็นมนุษย์ด้วยอาสวะใด
อาสวะเหล่านั้นของเราสิ้นไปแล้ว เรากำจัดเสียแล้ว
กระทำให้ปราศจากเครื่องผูกพัน.

ก็อุปัทวะมีประการต่าง ๆ มีการเบียดเบียนผู้อื่น ความเดือดร้อน
การฆ่า และการจองจำเป็นต้น และอันเป็นอบายทุกข์เหล่านั้น ชื่อว่า
อาสวะ เพราะบาลีว่า เพื่อปิดกั้นอาสวะอันเป็นปัจจุบัน เพื่อกำจัดอาสวะ
ที่เป็นไปในภพหน้า. มาในพระวินัย โดยส่วน ๒ คือ เพื่อปิดกั้นอาสวะ
อันเป็นปัจจุบัน เพื่อกำจัดอาสวะที่เป็นไปในภพหน้า. มาในสพายตน-
สูตร โดยส่วน ๓ คือ อาวุโส อาสวะ ๓ เหล่านี้ คือ กามาสวะ ภวาสวะ
อวิชชาสวะ. และมาในสูตรตันตะอื่นก็เหมือนกัน. ในอภิธรรม อาสวะ ๓
นั้นแหละ มาเป็น ๔ กับทิฏฐาสวะ. ในนิพเพธิกปริยายสูตร มาเป็น ๕
อย่าง โดยพระดำรัสมีอาทิว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อาสวะเพื่อให้สัตว์ไป
สู่รรมมียอยู่. ในลักกณิชาตมาเป็น ๖ อย่าง โดยนัยมีอาทิว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย อาสวะที่จะพึงละด้วยสังวรธรรมมีอยู่. ในสัพพาสวปริยายสูตร
อาสวะเหล่านั้นนั้นแหละรวมกับทัตสนปหัตตพหธรรม มาเป็น ๗ อย่าง
แต่ในที่นี้ พึงทราบอาสวะ ๔ ตามนัยที่มาในอภิธรรม. ก็ในบทว่า ขยา นี้
ตรัสความแตกต่างอาสวะพร้อมด้วยกิจว่า อาสวัภษะในประโยคมีอาทิว่า
ความสิ้นไป ความแตกไป ความทำลายไปแห่งอาสวะใด. ตรัสความไม่

เกิดขึ้นต่อไปแห่งอาสวะว่า อาสวัภษะ ในประโยชน์อาทิวา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวความสิ้นอาสวะแก่ผู้รู้ได้เห็นอยู่. ตรีสมรรคจิตว่า อาสวัภษะ ในประโยชน์อาทิวา

ปฐมญาณ (อัญญัตถัญญัสตามิตินทรีย์) ย่อมเกิดขึ้น ในเพราะโสดาปัตติมรรค อันเป็นเครื่องทำกิเลสทั้งหลายให้สิ้นไป แก่พระเสขะผู้ยังต้องศึกษาอยู่ ผู้ปฏิบัติตามทางอันตรง ปัญญาที่รู้ทั่วถึง (อัญญินทรีย์) ย่อมเกิดขึ้นในลำดับแต่ปฐมญาณนั้น.

ตรีสผลจิตว่า อาสวัภษะ ในประโยชน์อาทิวา เป็นสมณะ เพราะความสิ้นอาสวะ. ตรีสพระนิพพานว่า อาสวัภษะ ในประโยชน์อาทิวา

อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่ผู้ตามเห็นโทษผู้อื่น ผู้สำคัญในการเพ่งโทษเป็นนิจ บุคคลนั้นชื่อว่า เป็นผู้ไกลจากธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ.

แต่ในที่นี้ ตรีสความสิ้นไปแห่งอาสวะโดยส่วนเดียว คือความไม่เกิดขึ้นแห่งอาสวะหรือมรรคจิตว่า อาสวัภษะ.

บทว่า อนาสวํ ได้แก่ ผู้ละอาสวะโดยประการทั้งปวง ด้วยปฏิบัติสัทธัมมสังโฆชะ. บทว่า เจโตวิมุตติ ได้แก่ สมาธิอันสัมปยุตด้วยอรหัตผล. บทว่า ปญญาวิมุตติ ได้แก่ ปัญญาอันสัมปยุตด้วยอรหัตผล. คำทั้งสอง มีอรรถแสดงภาวะที่สมณะและวิปัสสนาเนื่องกันเป็นคู่ แม้ในผลจิตเหมือนในมรรคจิต. บทว่า ญาณ ได้แก่ พระสัพพัญญุตญาณ.

ในลำดับคำของเทวดานั้นแหละ แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงคำนึงทรงพิจารณาว่า เป็นอย่างนั้นหรือหนอ ญาณก็เกิดขึ้นว่า นั้นทะ

ทำให้แจ้งพระอรหัตแล้ว. จริงอยู่ ท่านพระนันทะ ถูกภิกษุผู้สหายเย้ยหยัน เช่นนั้น จึงเกิดความสังเวชขึ้นว่า ข้อที่เราบวชในพระธรรมวินัย ที่ตถาคต ตรัสดีแล้วอย่างนี้ ได้กระทำพระศาสดาให้เป็นผู้รับประกัน เพื่อให้ได้นาง อปสรนั้น จักว่าเราทำกรรมหนักหนอ จึงเข้าไปตั้งหิริและโอตตปปะ เพียรพยายามบรรลुพระอรหัต แล้วคิดว่า โฉนหนอ เราพึงให้พระผู้มีพระภาคเจ้าพ้นจากการรับรอง. ท่านเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบ ทูลความประสงค์ของตนแก่พระศาสดา. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

อโ ข อายสุมา นนุโท ฯ ป ฯ เอตสุมา ปฐิสฺสุวา ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปฐิสฺสุวา ความว่า จากการรับรอง การประกัน คือจากปฐิญญาว่า เราเป็นผู้ประกันเพื่อให้ได้นางอปสร.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสแก่ท่านว่า เพราะเหตุที่เรา รู้ข้อนี้ว่า เธอยินดีพระอรหัตผล ทั้งเทวดาก็บอกแก่เรา ฉะนั้น เราจึง ไม่ถูกท่านให้พ้นจากการรับรองในบัดนี้ เพราะท่านพ้นแล้วด้วยการบรรลु พระอรหัตนั่นเอง. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า ยเทว โข เต นนุท ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยเทว ตัดเป็น ยทา เอว. บทว่า เต แก่เป็น ตว แปลว่า ของท่าน. บทว่า มุตฺโต แปลว่า พ้นแล้ว. ท่าน กล่าวคำอธิบายไว้ดังนี้ว่า ในกาลใดแล จิตของท่านพ้นจากอาสวะ ในกาล นั้น คือในลำดับนั้นเอง เราพ้นจากการรับรองนั้น. ฝ่ายท่านพระนันทะ ในเวลาเจริญวิปัสสนานั้นเอง เกิดความอุตสาหะขึ้นว่า เราจักข่มการไม่ สัจจอินทรีย์ ที่เราอาศัยถึงประการอันแปลกนี้เท่านั้นด้วยดี มีหิริและ โอตตปปะอย่างแก่กล้า และได้ถึงปฏิบัติอย่างอุกฤษฏ์ในอินทรีย์สังวร

เพราะได้ทำบุญอุทิศไว้ในเรื่องนั้น. สมดังพระดำรัสที่ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าว่าท่านนั้นทะพึ่งตรวจดูทิศตะวันออกไซ้ร้ ท่านประมวลจิตทั้งหมดมาดูทิศตะวันออก ด้วยคิดว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ เราเหลียวดูทิศตะวันออก อภิขณา โทมนัส อกุศลธรรมที่ลามก ไม่พึงติดตาม ดั่งนั้นท่านจึงมีสัมปชัญญะในข้อนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าว่า ท่านนั้นทะพึ่งตรวจดูทิศตะวันตก ๆ ลๆ ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศเบื้องสูง ทิศเบื้องต่ำ ทิศเฉียงไซ้ร้ เชนประมวลจิตทั้งหมด เหลียวดูทิศเฉียงนั้น ด้วยคิดว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ เรา ๆ ลๆ มีสัมปชัญญะ. ด้วยเหตุนี้ พระศาสดาจึงสถาปนาท่านพระนันทะนั้นไว้ในเอตทัคคะว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุผู้สาวกของเราผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย ท่านนั้นทะเป็นเลิศ.

บทว่า **เอตมตถุ** **วิทิตวา** ความว่า ทรงทราบโดยประการทั้งปวงถึงความนั้น กล่าวคือการที่ท่านพระนันทะทำอาสวะทั้งปวงให้สิ้น แล้วถึงความเป็นผู้คงที่ ในโลกธรรมมิสุขเป็นต้น. บทว่า **อิมิ อุทานิ** ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้ อันประกาศความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยสุส ตินุโณ** **กามปฺลโก** ความว่า เปือกตมคือทิกฐิทั้งหมด อันพระอริยบุคคลใดข้ามแล้ว ด้วยสะพานคืออริยมรรค หรือเปือกตมคือสงสารนั่นเอง อันพระอริยบุคคลใดข้ามแล้ว ด้วยการถึงฝั่งคือพระนิพพาน. บทว่า **มทุทิต** **กามกณฺฏโก** ความว่า กิเลสกามทั้งหมด คือว่าหนามคือกามทั้งหมดอันได้นามว่า กามกัณฐกะ เพราะเสียดแทงเหล่าสัตว์ อันพระอริยบุคคลใดย้ายิแล้ว คือหักเสียดแล้วทำลายแล้วอย่างสิ้นเชิง ด้วยท่อนไม้คืออหัตมรรคญาณ. บทว่า **โมหุขฺยิ** **อนุปฺตฺโต** ความว่า ก็ท่านพระนันทะผู้เป็นอย่างนี้ บรรลุความ

สิ้นโมหะ โดยธรรมสัมโมหะทั้งหมดอันมีทุกข์เป็นต้น เป็นอารมณ์ให้สิ้นไป
คือบรรลुพระอรหัตผลและพระนิพพาน. บทว่า สุขทุกฺขेषุ น เวธติ ส
ภิกฺขุ ความว่า ภิกษุผู้ทำลายกิเลสนั้น ย่อมไม่หวั่น ไม่ไหวในสุขที่เกิด
ขึ้นเพราะประจวบกับอิฏฐารมณ์ และในทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะประจวบกับ
อนิฏฐารมณ์ คือไม่ถึงความเปลี่ยนแปลงแห่งจิตอันมีสุขทุกข์นั้นเป็นเหตุ.
ก็บทว่า สุขทุกฺขेषุ นี้ เป็นเพียงเทศนา. พึงทราบว่ ท่านพระนันทะ
ไม่หวั่นไหวในโลกธรรมแม้ทั้งหมด.

จบอรรถกถานันทสูตรที่ ๒

๓. ยโสชสูตร

ว่าด้วยเสียงอ้ออิ่ง

[๗๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ภิกษุ
ประมาณ ๕๐๐ รูป มีพระยโสชะเป็นประมุข เดินทางมาถึงพระนคร
สาวัตถีโดยลำดับ เพื่อจะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ภิกษุอาคันตุกะเหล่านั้น
ปราศรัยอยู่กับภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเจ้าถิ่น ภูลาดเสนาสนะ เก็บบาตรและ
จีวรกันอยู่ ได้ส่งเสียงอ้ออิ่ง ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามท่าน
พระอานนท์ว่า ลูก่อนอานนท์ ใครนั้นมีเสียงอ้ออิ่งเหมือนชาวประมง
แย่งปลากัน ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุ
ประมาณ ๕๐๐ รูป มีพระยโสชะเป็นประมุขเหล่านี้ เดินทางมาถึงพระนคร-

สาวัตถิโดยลำดับ เพื่อจะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ภิกษุผู้อันตุงกะเหล่านั้น
ปราศรัยอยู่กับภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเจ้าถิ่น ปูลาดเสนาสนะ เก็บบาตรและ
จีวรกันอยู่ ส่งเสียงอ้ออึง พระเจ้าข้า.

พ. คุณ่อนอนนทฺ์ ถ้าเช่นนั้น เธอจงเรียกภิกษุเหล่านั้นมาตามคำ
ของเราว่า พระศาสดารับสั่งหาท่านทั้งหลาย ท่านพระอนนทฺ์ทูลรับ
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าว
กะภิกษุเหล่านั้นว่า พระศาสดารับสั่งหาท่านทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำ
พระอนนทฺ์แล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคม
แล้วได้นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามภิกษุเหล่านั้น
ว่า คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุไรหนอ เธอทั้งหลายจึงส่งเสียงอ้ออึง
เหมือนชาวประมงแย่งปลากัน.

[๗๒] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามอย่างนี้แล้ว ท่านพระยโสชะ
ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุประมาณ
๕๐๐ รูปเหล่านี้ เดินทางมาถึงพระนครสาวัตถิโดยลำดับ เพื่อจะเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุผู้อันตุงกะเหล่านี้ปราศรัยกับภิกษุทั้งหลายผู้เป็น
เจ้าถิ่น ปูลาดเสนาสนะ เก็บบาตรและจีวรกันอยู่ส่งเสียงอ้ออึง พระเจ้าข้า.

พ. คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงไป เราประณามเธอทั้งหลาย
เธอทั้งหลายไม่ควรอยู่ในสำนักของเรา.

ภิกษุเหล่านั้นทูลรับ พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ลุกจากอาสนะ ถวาย
บังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำประทักษิณแล้ว เก็บเสนาสนะ ถือบาตร
และจีวรหลีกจาริกไปทางวัชชีชนบท เทียวจาริกไปในวัชชีชนบทโดย

ลำดับ ถึงแม่น้ำวัคคุมุทานที กระทำกุฏิมุงบังด้วยใบไม้ เข้าจำพรรษาอยู่
ใกล้ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที.

[๗๓] ครั้งนั้นแล ท่านพระยโศชะเข้าจำพรรษาแล้ว เรียกภิกษุ
ทั้งหลายมาว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใคร่
ประโยชน์ ทรงแสวงหาประโยชน์ ทรงอนุเคราะห์ ทรงอาศัยความ
อนุเคราะห์ ประณามเราทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าพึงทรงใคร่ประ-
โยชน์แก่เราทั้งหลายผู้อยู่ด้วยประการใด ขอเราทั้งหลายจงสำเร็จการอยู่
ด้วยประการนั้นเถิด ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระยโศชะแล้ว ครั้งนั้นแล
ภิกษุเหล่านั้นหลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวอยู่
ทุก ๆ รูปได้ทำให้แจ้งซึ่งวิชา ๓ ภายในพรรษานั้นเอง.

[๗๔] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระนคร
สาวัตถีตามพระอชยาศัยแล้ว เสด็จจาริกไปทางพระนครเวสาลี เสด็จเที่ยว
จาริกไปโดยลำดับได้เสด็จถึงพระนครเวสาลี ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ ณ กุฎาคารศาลาปามหาวัน ใกล้พระนครเวสาลีนั้น ครั้งนั้นแล
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมนสิการกำหนดใจของภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำ
วัคคุมุทานที ด้วยพระทัยของพระองค์แล้วตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า คุณ
ก่อนอานนท์ ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที อยู่ในทิศใด ทิศนี้
เหมือนมีแสงสว่างแก่เรา เหมือนมีโอภาสแก่เรา เธอเป็นผู้ไม่รังเกียจที่จะ
ไปเพื่อความสนใจแห่งเรา เธอพึงส่งภิกษุผู้เป็นทูตไปในสำนักแห่งภิกษุ
ทั้งหลายผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานทีด้วยสั่งว่า พระศาสดารับสั่งหาท่าน
ทั้งหลาย พระศาสดาใครจะเห็นท่านทั้งหลาย ท่านพระอานนท์ทูลรับ
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่ง ครั้นแล้วได้กล่าวกะภิกษุ

นั่นว่า ลูกก่อนอาวุโส ท่านจงเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที่
ครั้งแล้ว จงกล่าวกะภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที่อย่างนี้ว่า
พระศาสดารับสั่งหาท่านทั้งหลาย พระศาสดาทรงประสงค์จะเห็นท่านทั้ง-
หลาย ภิกษุนั้นรับคำท่านพระอานนท์แล้วหายจากกุฎาคารศาลापामหาวัน
ไปปรากฏข้างหน้าภิกษุเหล่านั้นที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที่เปรียบเหมือนบุรุษผู้
มีกำลังพึงเหยียดแขนที่คู้หรือคู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น ลำดับนั้น ภิกษุนั้น
ได้กล่าวกะภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทานที่ว่า พระศาสดารับสั่งหา
ท่านทั้งหลาย พระศาสดาทรงประสงค์จะเห็นท่านทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น
รับคำภิกษุนั้นแล้ว เก็บเสนาสนะ ถือบาตรและจีวรหายจากฝั่งแม่น้ำ
วัคคุมุทานที่ ไปปรากฏเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ที่กุฎาคาร-
ศาลापामหาวัน เปรียบเหมือนบุรุษมีกำลังพึงเหยียดแขนที่คู้ หรือคู้แขนที่
เหยียด ฉะนั้น.

[๗๕] ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งอยู่ด้วยสมาธิ
อันไม่หวั่นไหว ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นมีความดำริว่า บัดนี้ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าประทับอยู่ด้วยวิหารธรรมไหนหนอ ภิกษุเหล่านั้นมีความดำริอีกว่า
บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ด้วยอาเนญชวิหารธรรม ภิกษุทั้งหมด
นั้นแล ก็อยู่ด้วยอาเนญชสมาธิ.

ครั้งนั้นแล เมื่อราตรีล่วงไป เมื่อปฐมยามผ่านไป ท่านพระอานนท์
ลุกจากอาสนะ กระทำผ้าอุตราสงค์เฉียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีไปทาง
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ราตรีล่วงไปแล้ว ปฐมยามผ่านไปแล้ว ภิกษุอาคันตุกะ
ทั้งหลายนั่งอยู่นานแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปราศรัยกับภิกษุ

อาคันตุกะทั้งหลายเกิด พระเจ้าข้า.

เมื่อท่านพระอานนทกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงนั่งอยู่ แม้ครั้งที่ ๒ เมื่อราตรีล่วงไปแล้ว เมื่อมัชฌิมยามผ่านไปแล้ว ท่านพระอานนทลุกจากอาสนะ กระทำผ้าอุตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่แล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราตรีล่วงไปแล้ว มัชฌิมยามผ่านไปแล้ว ภิกษุอาคันตุกะทั้งหลายนั่งอยู่นานแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปราศรัยกับภิกษุอาคันตุกะทั้งหลายเถิด พระเจ้าข้า แม้ครั้งที่ ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงนั่งอยู่.

แม้ครั้งที่ ๓ เมื่อราตรีล่วงไปแล้ว ปัจฉิมยามผ่านไปแล้ว อรุณขึ้นแล้ว เมื่อราตรีรุ่งอรุณ ท่านพระอานนทลุกขึ้นจากอาสนะกระทำผ้าอุตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่แล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราตรีล่วงไปแล้ว ปัจฉิมยามผ่านไปแล้ว อรุณขึ้นแล้ว เมื่อราตรีรุ่งอรุณ ภิกษุอาคันตุกะทั้งหลายนั่งอยู่นานแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปราศรัยกับภิกษุอาคันตุกะทั้งหลายเถิด พระเจ้าข้า.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากสมาบัติ นั้น แล้วตรัสกะท่านพระอานนทว่า คุณก่อนานนท ถ้าว่าเธอพึงรู้ไฉน ความรู้แม้มีประมาณเท่านี้ ก็ยังไม่ซัดแจ้งแก่เธอ คุณก่อนานนท เราและภิกษุ ๕๐๐ เหล่านี้ทั้งหมด นั่งแล้วด้วยอาเนญชสมาธิ.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลา นั้นว่า

ภิกษุใดชนะหนาม คือกาม ชนะการค้า การฆ่า
และการจองจำได้แล้ว ภิกษุนั้นมั่นคงไม่หวั่นไหวดุจ
ภูเขา ภิกษุนั้นยอมไม่หวั่นไหวในเพราะสุขและทุกข์.
จบยโสขสูตรที่ ๓

อรรถกถายโสขสูตร

ยโสขสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ยโสข ในคำว่า ยโสขปมุขานี นี้ เป็นชื่อของพระ-
เถระนั้น. ภิกษุ ๕๐๐ รูปนั้น ท่านกล่าวว่ามิยโสขภิกษุเป็นหัวหน้า เพราะ
บวชทำท่านยโสขให้ เป็นหัวหน้า และเพราะเที่ยวไปด้วยกัน. ภิกษุ
เหล่านั้นมีการประกอบบุญกรรมไว้ในปางก่อน ดังต่อไปนี้

ได้ยินว่า ในอดีตกาล ศาสนาของพระกัสสปทศพล มีภิกษุ
อยู่ป่ารูปหนึ่ง อยู่ในกุฎมุงด้วยใบไม้ สร้างไว้ที่ศิลาผาดในป่า. กัสสป
นั้นโจร ๕๐๐ กระทำการปล้นชาวบ้านเป็นต้น เลี้ยงชีพแบบโจรกรรม
กระทำโจรกรรม ถูกพวกมนุษย์ในชนบทพากันติดตาม หนีเข้าป่าไป ไม่
เห็นอะไร ๆ ในที่นั้น ไม่ว่าจะ เป็นรक्षฏหรือที่พึงอาศัย เห็นภิกษุนั้น
นั่งอยู่บนแผ่นหินในที่ไม้ไกล จึงไหว้แล้วบอกเรื่องนั้น อ้อนวอนว่า ขอ
ท่านจงเป็นที่พึ่งแก่พวกกระผมเถิดขอรับ. พระเถระกล่าวว่าที่พึ่งอื่นเช่น
กับศิลของพวกท่านไม่มี จงสมาทานศีล ๕ กันทั้งหมดเถิด. โจรเหล่านั้น
รับคำของท่านแล้ว สมาทานศีล. พระเถระกล่าวว่า ท่านตั้งอยู่ในศีล
แล้ว ท่านแม้ถึงชีวิตของตนจะพินาศไป ก็อย่าเกรี้ยวกราดด้วยการเบียด
เบียน ดังนี้แล้ว จึงบอกวิธีอุปมาด้วยถ้อย. โจรเหล่านั้นรับว่า คีละ.

ลำดับนั้น ชาวชนบทเหล่านั้นไปยังที่นั้น คั้นดูข้างโน้นข้างนี้ พบพวกโจรเหล่านั้น ก็ปลงชีวิตเสียทั้งหมด. โจรเหล่านั้น ไม่ได้ทำแม้มาตรฐานความแค้นเคืองใจในชนเหล่านั้น มิได้ขาดศีล ตายไปบังเกิดในเทวโลกชั้นกามาวจร. โจรเหล่านั้นผู้เป็นหัวหน้า ได้เป็นเทพบุตรหัวหน้า. ฝ่ายโจรนอกนั้น ได้เป็นบริวารของเทพบุตรผู้หัวหน้านั่นเอง. เทพบุตรเหล่านั้น ท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ สิ้นพุทธันดรหนึ่งในเทวโลก ในกาลพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา จุตจากเทวโลกแล้วเทพบุตรผู้เป็นหัวหน้า เกิดเป็นบุตรชาวประมงผู้เป็นนายบ้าน ในตระกูล ๕๐๐ ในแคว้นคาม ใกล้เคียงกรุงสาวัตถี. เขาขนานนามท่านว่า ยโสชะ. ฝ่ายเทพบุตรนอกนั้น เกิดเป็นบุตรชาวประมงนอกนั้น. ด้วยบุพเพสันนิวาส คนเหล่านั้นทั้งหมด เป็นเพื่อนกันเล่นสนุกสนาน เจริญวัยโดยลำดับ ยโสชะเป็นเลิศกว่าคนเหล่านั้น. เขาพร้อมกันทั้งหมด ถือแห่เที่ยวจับปลาในแม่น้ำและในบึงเป็นต้น. วันหนึ่ง เมื่อเขาทอดแหในแม่น้ำอจิรวดี ปลาสีทองติดแห. ชาวประมงทั้งหมดเห็นดังนั้น พวกกันร่ำเริงยินดีว่า ลูก ๆ ของพวกเรา เมื่อจับปลา จับได้ปลาทอง. ที่นั้นสหายทั้ง ๕๐๐ คนเหล่านั้น ไล่ปลาลงเรือ หามเรือไปแสดงแด่พระราชา. พระราชาทรงเห็นดังนั้นทรงพระดำริว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า จักทรงทราบเหตุที่ปลานี้เป็นทอง จึงให้จับปลานั้นไปแสดงแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระศาสดาตรัสว่า ผู้นี้ เมื่อศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสื่อมไป บวชปฏิบัติผิด ทำศาสนาให้เสื่อมเกิดในนรก ไหม้อยู่ในนรกนั้นสิ้นพุทธันดรหนึ่ง จุตจากอัฐภาพนั้น เกิดเป็นปลาในแม่น้ำอจิรวดี ดังนี้ แล้วจึงทรงให้ปลานั้นนั้นแหละ เล่าถึงความที่เขาและมารดาพิทุญฺญเกิดในนรก และพระเถระผู้เป็นพี่ชาย

ของเขาปรินิพพานแล้ว จึงทรงแสดงกปิลสูตร เพราะเหตุเกิดเรื่องนี้ขึ้น บุตรของชาวประมง ๕๐๐ เหล่านั้น สดับเทศนาของพระศาสดาแล้ว เกิดความสังเวชบรรพชาอุปสมบท ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า อยู่ด้วยความสังัด แล้วมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เตน โข ปน ส เยน ยโสชบุปฺมุขานิ ปญฺจมตฺตานิ ภิกฺขุสตฺตานิ ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เตธ ตัดเป็น เต อิธ. บทว่า เนวาลิเกหิ ได้แก่ ผู้อยู่ประจำ. บทว่า ปฏิสสมฺโฆทมานา ความว่า เมื่อภิกษุเจ้าถิ่นทำการปราศรัย โดยการปฏิสันถารมีอาทิว่า ท่านสบายดีหรือ เมื่อจะปราศรัยอีก จึงปราศรัยกับภิกษุเจ้าถิ่นเหล่านั้น โดยนัยมีอาทิว่า สบายดีหรือรับ. บทว่า เสนาสนานิ ปญฺญาปยมานา ความว่า และถามถึงเสนาสนะที่ถึงแก่อาจารย์ อุปัชฌาย์ และแก่ตน พร้อมด้วยภิกษุเจ้าถิ่นเหล่านั้น พวกกันจัดแจงเสนาสนะแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า นี้ สำหรับอาจารย์ของท่าน นี้ สำหรับอุปัชฌาย์ของท่าน นี้ สำหรับพวกท่านแล้ว ตนเองไปในที่นั้นเปิดประตูและหน้าต่าง ขนเตียงตั้ง และเสื่อลำแพนเป็นต้นออกมาปรบ แล้วดับแต่งตามที่ตั้งอยู่เป็นต้นยังที่เดิม.

บทว่า ปตฺตจิวฺรานิ ปฏิสสมยมานา ความว่า ให้เก็บสมณบริวารด้วยพูดอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ท่านจงเก็บบาตร จีวร ภาชนะ กระจาดน้ำ และไม้เท้าของผมนี่. บทว่า อูจฺจาตฺตทา มหาตฺตทา ความว่า ภิกษุที่ชื่อว่า ผู้มีเสียงดัง เพราะอรรถว่ามีเสียงสูง เหตุแปลง อ อักษร ให้เป็น อา อักษร. ภิกษุ ที่ชื่อว่า ผู้มีเสียงใหญ่ เพราะอรรถว่าแผ่ไปโดยรอบ. บทว่า เกวฏฺฐา มณฺเฑ มจฺจวิโลเป ได้แก่ ในการแย่งชิงปลาเหมือนชาวประมง. ท่านแสดงว่า ภิกษุเหล่านั้น เป็นเหมือนชาวประมงผู้

จับปลาได้นามว่า เกวัญ เพราะวนเวียนอยู่ในน้ำ ก็เป็นไปเพื่อจับปลา
ทอดแหลงในน้ำเพื่อจับปลา ได้มีเสียงอึกทึกครึกโครม โดยนัยมีอาทิว่า
เข้าหรือไม่เข้า จับได้หรือจับไม่ได้ และเหมือนชาวประมงเหล่านั้น เมื่อ
มหาชนพากันไปในที่ ๆ เขาวงกระเข้าปลาเป็นต้นไว้ แล้วแย่งกันพูด
เป็นต้นว่า พวกท่านให้ปลาตัวหนึ่งแก่เรา จงให้ปลาพวงหนึ่งแก่เรา ที่
ให้แก่คนโน้นตัวใหญ่ ที่ให้แก่เราตัวเล็ก ดังนี้ และเชื่อว่า ผู้มีเสียงอึกทึก
ครึกโครม โดยการปฏิเสธเป็นต้นของชนเหล่านั้น.

บทว่า เตเต ตัดเป็น เต เอเต. บทว่า กิณฺหุ แก่เป็น กิสฺส นุ
อธิบายว่า กิมตฺถํ นุ แปลว่า เพื่อเหตุอะไรหนอ. บทว่า เตเม ตัดเป็น
เต อิม. บทว่า ปณามมิ แปลว่า นำออก. บทว่า เต แก่เป็น เต
ตุมฺहे แปลว่า ท่านเหล่านั้น. บทว่า น โว มม สนฺติเก วตฺถพฺพ
ความว่า พวกท่านอย่าอยู่ในสำนักเรา. ทรงแสดงว่า เธอเหล่าใดมาซึ่งที่
ประทับของพระพุทธเจ้าผู้เช่นเรา กระทำเสียงดังอย่างนี้ อยู่ตามธรรมดา
ของตน จักกระทำให้สมควรอย่างไร คนเช่นพวกเธอไม่มีกิจที่จะอยู่ใน
สำนักของเรา ดังนี้.

ก็บรรดาภิกษุเหล่านั้นที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประณามอย่างนี้
แม้รูปเดียวก็ไม่ได้ให้คำตอบว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรง
ประณามข้าพระองค์ ด้วยเหตุเพียงเสียงดัง หรือไม่ได้ให้คำอะไร ๆ อื่น
ด้วยพุทธคารวะ ภิกษุทั้งหมด เมื่อรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงกราบทูลว่า เป็นอย่างนั้นพระเจ้าข้า แล้วพากันออกไป ก็ท่านเหล่านั้น
ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า พวกเราจักเฝ้าพระศาสดา จักฟังธรรม จักอยู่ใน
สำนักพระศาสดา เพราะฉะนั้น จึงพากันมา แต่พวกเรามายังสำนักพระ-

ศาสดาผู้เป็นครูเห็นปานนี้ กระทำเสียงดัง นี่เป็นโทษของพวกเราเท่านั้น พวกเราถูกประณามเพราะโทษ เราไม่ได้อยู่ในสำนักพระศาสดา ไม่ได้ชมพระโณมมีวรรณะดังทองคำอันนำมาซึ่งความเลื่อมใสรอบด้าน ไม่ได้ฟังธรรมที่ทรงแสดงด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะ. ภิกษุเหล่านั้นเกิดความน้อยใจอย่างรุนแรง แล้วพากันหลีกไป.

บทว่า **ถัสสามตฺวา** ได้แก่ เก็บงำไว้ด้วยดี. บทว่า **วฺชชึ** ได้แก่ ชนบทอันมีชื่ออย่างนี้. แม้ชนบทหนึ่งอันเป็นที่ประทับของพระราชกุมาร ชาวชนบทชื่อว่า **วฺชชึ** เขาจึงเรียกว่า **วฺชชึ** นั่นเอง โดยภาษาที่ด้ายคั่น. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **วฺชชิสฺสุ** ดังนี้ แม่น้ำสายหนึ่งซึ่งสมมติกันว่า เป็นบุญของชาวโลกมีชื่ออย่างนี้ว่า **วักคฺมุทา**. บาลีว่า **วักคฺมุทา** ดังนี้ก็มี. บทว่า **อตุถกามน** ได้แก่ บรรณาแต่ประโยชน์เท่านั้น ไม่มุ่งถึงการประกอบอะไร ๆ. บทว่า **हितินา** ได้แก่ บรรณาประโยชน์คือมีปกติแสวงหาประโยชน์เกื้อกูลกล่าวคืออรรถ หรือที่เป็นเหตุของประโยชน์นั้นว่า สาวกของเรา ฟังหลุดพ้นจากวัฏทุกข์เพราะเหตุไร เพราะเหตุนี้มันนั่นแล พระองค์จึงชื่อว่า **ทรงอนุเคราะห์** เพราะอนุเคราะห์ไปตามสำนักของเวไนยสัตว์แม้ในที่ไกล ไม่คำนึงถึงความลำบากทางพระวรกายเลย เราถูกประณามเพราะอาศัยความอนุเคราะห์ ไม่ใช่ถูกประณามเพราะหวังความขวนขวายเป็นต้นของตน. เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ผู้หนักในธรรม ผู้ทรงประณามแม้เหตุเพียงทำเสียงดัง จึงควรบูชาด้วยสัมมาปฏิบัติเท่านั้น ฉะนั้น อาวุโส เอาเถิด เราสำเร็จการอยู่อย่างนั้น คือเราจะบำเพ็ญอภิญญาปฏิบัติ ด้วยการประกอบสติสัมปชัญญะในที่ทุกสถาน ทำกัมมัฏฐานตามที่กำหนดไว้ให้ถึงที่สุด ชื่อว่า สำเร็จ คืออยู่

ด้วยอิริยาบถวิหารทั้ง ๔. บทว่า ยถา โน วิหเรตี ความว่า เมื่อเราอยู่ โดยประการใด พระผู้มีพระภาคเจ้า พึงเป็นผู้มีพระทัยยินดี คืออันพวก เราพึงให้โปรดปรานด้วยสัมมาปฏิบัติบูชา.

บทว่า เตเนว นุตฺตวสุเสณ ได้แก่ ไม่เลยวันมหาปวารณาในภายในพรรษานั้นนั่นแล. บทว่า ติสฺโส วิชฺชา สจฺจํ กํสุ ความว่า ภิกษุ ๕๐๐ ทั้งหมดนั้นนั่นแล ได้กระทำให้ประจักษ์แก่ตน ซึ่งวิชา ๓ เหล่านี้ คือ บุพเพนิวาสานุสติญาณ ๑ ทิพยจักขุญาณ ๑ อาสวักขยญาณ ๑ เพราะ อรรถว่าแทงตลอดชั้นรัศมีที่เคยอยู่ในกาลก่อน และชั้นรัศมีคือโมหะอันเป็นตัว ปกปิด. ในที่นี้ พระองค์ทรงยกวิชา ๓ ขึ้นแสดง โดยแสดงถึงการที่ ภิกษุเหล่านั้นบรรลุ เพื่อแสดงว่า บรรดาโลกียอภิญา อภิญา ๒ นี้ เท่านั้น มีอุปการะมากแก่อาสวักขยญาณ ส่วนทิพยโสตญาณ เจโตปริยญาณ และอิทธิวิญญาณาเป็นเช่นนั้นไม่. จริงอย่างนั้น ในเวรัญชสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงการที่พระองค์ทรงบรรลุ แก่เวรัญชพราหมณ์ จึงทรงแสดงวิชา ๓ เท่านั้น เพราะไม่มีทิพยโสตญาณเป็นต้น. เมื่อเป็นอย่างนี้ พระองค์จึงไม่ทรงยกทิพยโสตญาณเป็นต้นแม้ที่มีอยู่ขึ้นแสดงแก่ ภิกษุแม่เหล่านั้น เพราะภิกษุเหล่านั้นมีอภิญา ๖. เพราะกระทำอธิบาย ดังว่ามานี้ พระองค์จึงตรัสถึงการใช้ฤทธิของภิกษุเหล่านั้นว่า ภิกษุเหล่านั้น หายไป ณ ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทามาปรากฏเฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าในกุฎาคารศาลา.

บทว่า ยถาภินฺนุเต ได้แก่ ตามพอพระทัย คือตามพระอัชฌาศัย. จริงอยู่ ธรรมดาว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้ประทับอยู่ในที่แห่งหนึ่ง ย่อม ไม่มีความยินดี เพราะอาศัยความวิบัติแห่งร่มเงาและน้ำ หรือเสนาสนะ

อันไม่เป็นที่สบาย หรือความที่พวกมนุษย์ไม่มีศรัทธาเป็นต้น แม้การประทับอยู่นานด้วยทรงพระดำริว่า อยู่ผาสุกเพราะความสมบูรณ์ ก็ไม่มีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย. ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ใด มนุษย์ทั้งหลายในที่นั้น ตั้งอยู่ในสภาวะ สมาทานศีล บรรพชา หรือ บรรลุโสดาปัตติมรรคเป็นต้น พระศาสดาจึงประทับอยู่ เพื่อให้มนุษย์เหล่านั้นตั้งอยู่ในสมบัติเหล่านั้น เมื่อไม่มีสมบัติอันนั้น พระองค์ก็เสด็จ หลีกไป. ก็ในกาลนั้น พระองค์ไม่มีพุทธกิจที่จะพึงกระทำในกรุงสาวัตถี. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ อยู่ตามพอพระทัยในกรุงสาวัตถี เสด็จหลีกจาริกไปทางกรุงเวสาลี.

บทว่า จาริกญจมาโน ได้แก่ เสด็จดำเนินไปทางไกล. ก็ชื่อว่าการเสด็จจาริกของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ มี ๒ อย่าง คือ เสด็จจาริกไป โดยริบควน ๑ เสด็จจาริกไปโดยไม่ริบควน ๑. ใน ๒ อย่างนั้น การที่ พระองค์ทรงเห็นโพชนะยบุคคลแม้ในที่ไกล ก็ริบเสด็จไปเพื่อให้บุคคล นั้นตรัสรู้ ชื่อว่าเสด็จจาริกไปโดยริบควน. การเสด็จไปโดยไม่ริบควนนั้น พึงเห็นในการต้อนรับพระมหากัสสปเป็นต้น. ส่วนการเสด็จจาริกไป อนุเคราะห์สัตว์โลก ด้วยการเสด็จเที่ยวบิณฑบาตเป็นต้น โดยหนทางโยชน์ หนึ่งและกิ่งโยชน์ทุกวัน ตามลำดับคามนิคมและราชธานี นี้ชื่อว่าการเสด็จ จาริกไปโดยไม่ริบควน. ก็การเสด็จจาริกโดยไม่ริบควนนี้แหละท่านประ- สงค์เอาในที่นี้. บทว่า ตทวสริ แก่เป็น เตน อวสริ หรือ ตอ อวสริ คือเสด็จไป อธิบายว่า เสด็จเข้าไปโดยประการนั้น. บทว่า ตตฺร ได้แก่ ไกลกรุงเวสาลีนั้น. บทว่า สุทฺถํ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า เวสาลิยฺย ได้แก่ นครของพวกเจ้าลิจฉวี ซึ่งได้นามว่าเวสาลีเพราะเป็นเมืองขยายให้กว้างขวาง

ถึง ๓ ครั้ง. บทว่า มหาเว ความว่า ชื่อว่าปามหาวัน ได้แก่ป่าที่เกิดเอง ไม่มีใครปลูกสร้าง เป็นป่าใหญ่มีเขตกำหนด. ก็ปามหาวันใกล้เคียงเมืองกบิลพัสดุ์ เป็นป่าไม่มีเขตกำหนดเนื่องเป็นอันเดียวกับป่าหิมวันต์ตั้งจดมหาสมุทร. ปามหาวันนี้ หาเป็นเช่นนั้นไม่. ชื่อว่าปามหาวัน เพราะเป็นป่าใหญ่มีเขตกำหนด. บทว่า ภูฏาคารศาลาย์ ความว่า ในอารามที่สร้างอุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้าในปามหาวันนั้น พระคันธกุฎีของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า สมบูรณ์ด้วยอาคารทั้งปวง สร้างโดยมุงหลังคาเป็นวงกลมมีทรวดทรงคล้ายหงส์ โดยมีภูฏาคารอยู่ภายใน ชื่อว่า ภูฏาคารศาลา. ในภูฏาคารศาลานั้น. บทว่า วคฺคุมทาติริยานํ ได้แก่ ผู้อยู่ริมฝั่งแม่น้ำวคฺคุมทา. บทว่า เจตสา เจโต ปริจฺจ มนสิกริตฺวา ความว่า ทรงมนสิการกำหนดจิตของภิกษุเหล่านั้น ด้วยพระทัยของพระองค์. อธิบายว่า ทรงทราบคุณวิเศษที่ภิกษุเหล่านั้นบรรลุ ด้วยเจโตปริยญาณหรือสัพพัญญุตญาณ.

บทว่า อาโลกชาตา วีย แปลว่า เหมือนเกิดแสงสว่าง. นอกนั้นเป็นไวพจน์ของบทว่า อาโลกชาตา นั้น เหมือนกัน. อธิบายว่า เหมือนแสงสว่างพระจันทร์ ๑,๐๐๐ ดวง และพระอาทิตย์ ๑,๐๐๐ ดวง. ก็เพราะเหตุที่ภิกษุ ๕๐๐ รูป ซึ่งมีพระยโสชะเป็นประมุขนั้น เป็นผู้สว่างไสว เพราะกำจัดมืดคืออวิชชาโดยประการทั้งปวงอยู่. ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงสรรเสริญภิกษุเหล่านั้น โดยการอ้างถึงการพรรณนาคุณในที่ภิกษุเหล่านั้นสถิตอยู่ โดยนัยมีอาทิว่า อานนทํ ทิสฺนํเป็นเหมือนแสงสว่างของเรา. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ยสุตํ ทิสายํ วคฺคุมทาติริยา ภิกฺขุ วิหรนฺติ ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำวคฺคุมทา อยู่ในทิศใด.

บทว่า **อปปฏิภูตา** แปลว่า ไม่น่าเกลียด อธิบายว่า น่าขบใจ
คือน่ารื่นรมย์ใจ. จริงอยู่ ถิ่นที่ท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ผู้สมบูรณ์ด้วย
คุณมีศีลเป็นต้นอยู่นั้น มีอาการดั่งที่ลุ่มขลุขละไม่สม่ำเสมอก็จริง ถึงกระ-
นั้น สถานที่นั้น ก็เป็นที่พอใจ น่ารื่นรมย์ใจทีเดียว. สมจริงดั่งที่พระองค์
ตรัสไว้ว่า

พระอรหันต์ทั้งหลายอยู่ในที่ใด ไม่ว่าจะที่บ้าน
ก็ตาม ป่าก็ตาม ที่ลุ่มหรือที่ดอนก็ตาม ที่นั้นเป็นภูมิ
ที่น่ารื่นรมย์ใจ.

บทว่า **ปหิณฺเวยยาสี** แปลว่า พึงส่งไป. บทว่า **สตุถา** **อายสุมฺ-**
ทานํ **ทสฺสนกาโม** นี้ เป็นบทแสดงถึงอาการที่ส่งไปในสำนักของภิกษุ
เหล่านั้น ดั่งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นประโยชน์ที่พระองค์ทรง
ประณามภิกษุเหล่านั้นถึงที่สุด มีพระทัยยินดี จึงตรัสบอกความประสงค์
ที่จะเห็นภิกษุเหล่านั้นแก่พระเถระ. ได้ยินว่า พระองค์ได้มีพระดำริอย่าง
นี้ว่า เราประณามภิกษุเหล่านี้ เพราะกระทำเสียงดังลั่น เมื่อเป็นเช่นนั้น
ภิกษุเหล่านั้นก็ถูกท่านอาณนทโจทก์ทั้ง เหมือนม้าอาชาไนยตัวเจริญญาคดี
ด้วยแล้ว ได้รับความสลัดใจแล้ว จึงเข้าไปยังป่าเพื่อให้เราโปรดปราน เพียร
พยายามอยู่ จักทำให้แจ้งพระอรหัตโดยพลันทีเดียว. บัดนี้พระองค์ทรง
เห็นภิกษุเหล่านั้นบรรลुพระอรหัต มีพระทัยยินดีด้วยการบรรลุพระอรหัต
นั้น มีพระประสงค์จะเห็นภิกษุเหล่านั้น จึงทรงบัญชาท่านพระอาณนท
ผู้เป็นธรรมกัณฑ์คาริกอย่างนั้น. บทว่า **โส ภิกฺขุ** ได้แก่ ภิกษุรูปหนึ่ง
ผู้ได้อภิญญา ๖ ถูกท่านพระอาณนทเถระสั่งดั่งนั้น. บทว่า **ปมุข** แปลว่า
ในที่พร้อมหน้า.

บทว่า อานนฺยสมมธินา ได้แก่ ด้วยสมาธิอันสัมปยุตด้วยอรหัต-
ผลอันมีจตุตถฌานเป็นบาท. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า มีอรุปฌาน
เป็นบาท ดังนี้ก็มี. บาลีว่า อานนฺยเสน สมมธินา ด้วยสมาธิอันไม่
หวั่นไหว ดังนี้ก็มี. ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงทราบ
การมาของภิกษุเหล่านั้น ไม่ทรงกระทำปฏิสันถาร ทรงเข้าสมาบัติอย่าง
เดียว? เพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นรู้ว่าพระองค์เข้าสมาบัติจึงเข้าด้วย เพื่อแสดง
การอยู่ร่วมของภิกษุเหล่านั้นที่พระองค์ทรงประณามในกาลก่อนว่า เสมอ
กับพระองค์ในบัดนี้ เพื่อแสดงอานุภาพ และเพื่อแสดงการพยากรณ์
พระอรหัตผลโดยเว้นการเปล่งวาจา. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า เพื่อ
ทรงกระทำปฏิสันถารอันไม่ทั่วไปแก่คนอื่น โดยทำความสุขอันยอดเยี่ยม
ให้เกิดขึ้นแก่ภิกษุเหล่านั้น ผู้ที่พระองค์ทรงประณามในกาลก่อน บัดนี้
มายังสำนักของพระองค์. ท่านแม่เหล่านั้นทราบพระอัธยาศัยของพระผู้มี-
พระภาคเจ้า จึงเข้าสมาบัตินั้นนั่นแหละ. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
กตเมน นฺุ โข ภควา วิหารเณ เอตฺรหิ วิหฺรติ บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงอยู่ด้วยธรรมเครื่องอยู่ อะไรหนอแล.

ก็ในที่นี้ รูปาวจรจตุตถฌาน ถึงความไม่หวั่นไหว เพราะประกอบ
ด้วยโงทานธรรม ๑๖ ประการ มีความไม่ฟุบลงเป็นต้น อันเป็นมูลเหตุ
แห่งฤทธิ เพราะธรรมอันเป็นข้าศึกมีโกสัชชะเป็นต้น อยู่ไกลแสนไกล
ท่านเรียกว่า อานนฺยชะ เพราะอรรถว่าตนเองก็ไม่หวั่นไหว. สมจริงดัง
คำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

จิตที่ไม่ฟุบลง ชื่อว่าอานนฺยชะ เพราะไม่หวั่นไหว
ในโกสัชชะ ๑ จิตที่ไม่ฟุบขึ้น ชื่อว่าอานนฺยชะ เพราะ

ไม่หวั่นไหวในอุทัจจะ ๑ จิตไม่ยินดียิ่ง ชื่อว่า
อานนุชชะ เพราะไม่หวั่นไหวในราคะ ๑ จิตไม่ผลัด
ออกชื่อว่าอานนุชชะ เพราะไม่หวั่นไหวในพยาบาท ๑
จิตที่ไม่เกี่ยวเกาะ ชื่อว่าอานนุชชะ เพราะไม่หวั่น-
ไหวในทิฏฐิ ๑ จิตที่ไม่ผูกพัน ชื่อว่าอานนุชชะ เพราะ
ไม่หวั่นไหวในฉันทราคะ ๑ จิตที่หลุดพ้น ชื่อว่า
อานนุชชะ เพราะไม่หวั่นไหวในกามราคะ ๑ จิตที่
ไม่พัวพัน ชื่อว่าอานนุชชะ เพราะไม่หวั่นไหวใน
กิเลส ๑ จิตที่ไม่มีเขตแดนเป็นต้น ชื่อว่าอานนุชชะ
เพราะไม่หวั่นไหวในเขตแดนคือกิเลส ๑ จิตที่มี
อารมณ์เป็นหนึ่ง ชื่อว่าอานนุชชะ เพราะไม่หวั่นไหว
ในกิเลสต่าง ๆ ๑ จิตที่ศรัทธากำกับแล้ว ชื่อว่าอาน-
นุชชะ เพราะไม่หวั่นไหวในอัสถิยะ (ความไม่มี
ศรัทธา) ๑ จิตที่วิริยะกำกับแล้ว ชื่อว่าอานนุชชะ
เพราะไม่หวั่นไหวในโกธัสชชะ ๑ จิตที่สติกำกับแล้ว
ชื่อว่าอานนุชชะ เพราะไม่หวั่นไหวในปมมาทะ ๑ จิตที่
สมาธิกำกับแล้ว ชื่อว่าอานนุชชะ เพราะไม่หวั่นไหว
ในอุทัจจะ ๑ จิตที่ปัญญากำกับแล้วชื่อว่าอานนุชชะ
เพราะไม่หวั่นไหวในอวิชา ๑ จิตที่ถึงความสว่าง
แล้ว ชื่อว่าอานนุชชะ เพราะไม่หวั่นไหวในความมืด
(คืออวิชา) ๑.

อนึ่ง พระโหราจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า การบัญญัติฌาน ๕ เหล่านี้เป็นอานนุชชะ คือรูปาวจรจตุตถฌานเท่านั้นที่เป็นไปด้วยอำนาจ การเจริญการสํารอรูป ๑ อรูปาวจรฌาน ๔ ที่เป็นไปโดยจำแนกตาม อารมณฺ์ บรรดาฌานเหล่านั้น อรหัตผลสมาบัติทำฌานอย่างใดอย่าง หนึ่งให้เป็นบาทแล้วจึงเข้า ชื่อว่าอานนุชชะสมาธิ.

บทว่า อภิกกนุตตาย แปลว่า ล่วงไปแล้ว. บทว่า นิกุขนุเต แปลว่า ผ่านไปแล้ว. อธิบายว่า ปราศไปแล้ว. บทว่า ตุมฺหี อโหติ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเป็นผู้หนึ่งโดยคุณิภาพอันประเสริฐ. บทว่า อุกุชเสต อรุณฺเ แปลว่า เมื่ออรุณขึ้นไป. ชื่อว่าอรุณ ได้แก่ แสงสว่าง ที่ขึ้นก่อนพระอาทิตย์ขึ้นทีเดียว ในปุรัตถิมทิศ. บทว่า นนฺทิมุขิยา ความว่า เมื่อราตรีเกิดแล้ว สว่างแล้ว เหมือนแสงอรุณที่เป็นประธาน ในการทำเหล่าสัตว์ผู้อาศัยแสงดวงอาทิตย์ให้ร่าเริง เพราะอรุณแห่งราตรี ขึ้นนั่นเอง.

บทว่า ตมฺหา สมามิมฺหา วุฏฺฐหิตฺวา ความว่า ออกจากอานนุช-สมาธิ คือ จากผลสมาบัติ อันสัมปยุตด้วยอรหัตผลนั้น. ตามเวลาที่ กำหนด. บทว่า สเจ โข ตฺวํ อานนุท ขานนฺยยาสิ ความว่า คุณก่อน อานนฺทฺ ถ้าท่านพึงรู้อย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุเหล่านั้น ยับยั้งอยู่ด้วยสุขอันเกิดแต่สมาบัติชื่อนี้ ตลอดกาลเพียงเท่านี้ไซ้. ด้วย บทว่า เอตฺตกมฺปิ เต นปฺปฏิภาเสยฺย พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรง แสดงว่า ความแจ่มแจ้งปรากฏแก่เธอ ๓ ครั้ง โดยนัยมีอาทิว่า ราตรี ผ่านไปแล้ว พระเจ้าข้า ดังนี้ ซึ่งหมายถึงการปราศรัยอันเป็นฝ่ายโลกีย์ แม้เพียงเท่านี้ก็ยังไม่ปรากฏแก่เธอ. คุณก่อนอานนฺทฺ ก็เพราะเหตุที่เธอเป็น

เสขบุคคล ไม่รู้สมาบัติวิหารธรรมอันเป็นของพระอเสขะ ฉะนั้น เธอจึงถึงความขวนขวายที่จะให้เราทำการปราศรัยอันเป็นฝ่ายโลกีย์ แก่ภิกษุเหล่านี้. แต่เราพร้อมด้วยภิกษุเหล่านี้ยั้งยังอยู่ตลอดราตรีทั้ง ๓ ยาม ด้วยการปราศรัยอันเป็นโลกุตระนั้นแล จึงตรัสว่า อหฺลฺย อานนฺท อิมานิ จ ปญฺจ ภิกฺขุสฺตานิ สพฺเพว อานนฺท อเนญฺยสมมธินา นิสินฺนํมฺหา. คู่ก่อนอานนท เรากับภิกษุ ๕๐๐ รูป ทั้งหมดนี้ นั่งด้วยอเนญฺยสมมธิ.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ความว่า ทรงทราบโดยประการที่ล่วงถึงอรรถคือความที่ภิกษุเหล่านั้นมีความชำนาญ กล่าวคือความสามารถในการเข้าอเนญฺยสมาบัติพร้อมกับพระองค์นี้. บทว่า **อิมํ อุทานํ** ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงถึงสภาวะที่ภิกษุเหล่านั้นเป็นผู้สำเร็จในการละราคะเป็นต้นได้เด็ดขาด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยสฺส ชีโต กามกณฺฏโก** ความว่า กามคือกิเลส ชื่อว่าเป็นหนาม เพราะอรรถว่าทึบแทงธรรมอันเป็นปฏิบัติยกต์ต่อกุศลธรรม อันเป็นเหตุให้พระอริยบุคคลชนะ คือละได้โดยเด็ดขาด ด้วยคำนั้น พระองค์ทรงแสดงถึงภาวะที่พระอริยบุคคลนั้นไม่มีความยินดี. บาลีว่า **กามกณฺฏโก** ดังนี้ก็มี. พระบาลีนี้มีอธิบายดังนี้ หนามในบ้าน ได้แก่วัตถุทุกามทั้งสิ้นอันเป็นที่ตั้งแห่งหนาม อันพระอริยบุคคลใดชนะแล้ว เพราะฉะนั้น ความชนะของพระอริยบุคคลนั้น พึงทราบโดยการละฉันทราคะอันเนื่องด้วยวัตถุทุกามนั้น ด้วยคำนั้น เป็นอันพระองค์ตรัสถึงอนาคามิมรรคของภิกษุเหล่านั้น เชื่อมความว่า ก็ความดำอันพระอริยบุคคลชนะแล้ว. แม้ในบทว่า **วโธ จ พนฺธฺนญฺจ** นี้ ก็นัยนี้เหมือนกัน. ในการดำเป็นต้นนั้น ทรงแสดงความไม่มีวิจฺจฺจฺจิต ด้วย

การชนะการดำ, ทรงแสดงความไม่มีกายทุจริต ด้วยกรรมนอกนี้. ด้วยคำนั้น เป็นอันพระองค์ตรัสมรรคที่ ๓ ด้วยการละพยายามอันมีการดำเป็นต้นนั้นเป็นนิมิตได้โดยเด็ดขาด. อีกอย่างหนึ่ง เป็นอันตรัสถึงมรรคที่ ๓ ด้วยการตรัสถึงชัยชนะการดำเป็นต้น, การข่มการดำเป็นต้นได้เด็ดขาด เป็นอันทรงประกาศในมรรคที่ ๓ นั้น. แม้ทั้ง ๒ บท ก็ทรงแสดงถึงความที่ภิกษุเหล่านั้นไม่มีความยินร้าย. บทว่า ปพฺพโต วีย โส จิโต อเนโช ความว่า อันตราย คือกิเลสอันเป็นตัวหวั่นไหว ท่านเรียกว่า อเนชา, ชื่อว่าอเนชา เพราะไม่มีกิเลสที่เหลืออันเป็นเหตุให้หวั่นไหว ตั้งอยู่ คือเป็นเช่นกับภูเขาเป็นแท่งทึบ เพราะไม่หวั่นไหวด้วยกิเลสทั้งปวง และด้วยสมคือการว่าร้ายของผู้อื่น เหตุไม่มีความหวั่นไวนั้นเอง. บทว่า สฺจุทุกฺขेषฺสุ น เวตฺติ ส ภิกฺขุ ความว่า ภิกษุ นั้น คือผู้ทำลายกิเลสแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหวอันมีสุขและทุกข์เป็นเหตุ เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบความโดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรวมถึงความเป็นผู้คงที่ ด้วยการบรรลุพระอรหัตของภิกษุเหล่านั้น จึงทรงเปล่งอุทานอันมีบุคคลเอกเป็นที่ตั้งด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาโศขสูตรที่ ๓

๔. สารีปุตตสูตร

ว่าด้วยพระสารีบุตรดูภูเขา

[๗๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน

อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ท่านพระสารีบุตรนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เบื้องหน้า อยู่ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นท่านพระสารีบุตรนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เบื้องหน้า อยู่ในที่ไม่ไกล.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ภิกษุผู้จุกจุกเขา ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความสิ้น
โมหะ เหมือนภูเขาคินไม่หวั่นไหว ตั้งอยู่ด้วยดีฉะนั้น.

จบสารีปุตตสูตรที่ ๔

อรรถกถาสารีปุตตสูตร

สารีปุตตสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ปริมุข สติ อุปลุฏฺฐเปตฺวา ความว่า ตั้งสติให้มุ่งตรงต่อ อารมณฺ์ คือ ตั้งสติไว้ในที่ใกล้หน้า. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ในวิภังค์ว่า สตินี้เป็นอันปรากฏแล้ว ปรากฏด้วยดีแล้ว ที่ปลาย นาสิก หรือที่มุขนิมิต ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ปริมุข สติ อุปลุฏ-
เปตฺวา ตั้งสติไว้ตรงหน้า. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ปริ มีอรรถว่า กำหนด.
บทว่า มุข มีอรรถว่า นำออก. บทว่า สติ มีอรรถว่า ปรากฏ. ด้วย
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ปริมุข สติ. ก็ในที่นี้ พึงทราบอรรถโดยนัย
ดังกล่าวแล้วในปฏิสัมภิตา ด้วยประการฉะนี้. ในข้อนี้ มีความสังเขป

ดังต่อไปนี้. ก็บทว่า **นियานัน** ในบทว่า **ปริคฺคหิตนियานสตี กตฺวา** นี้
พึงเห็นอารมณ์ที่สติหยั่งลง. ก็ในข้อนี้ ความตื่นและความหลัง พึงเห็น
สติควบคุมอารมณ์ไว้ได้ทั้งหมด นอกนั้น พึงเห็นการประมวลส่วนเบื้อง
ต้นแห่งสมาบัติ. อีกอย่างหนึ่ง ฌาน ท่านเรียกว่าสติ โดยยกสติขึ้นเป็น
ประธาน เหมือนในประโยคมีอาทิว่า ภิกษุใด บริโภคกายคตาสติ. ถามว่า
ก็ฌานนั้นเป็นไหน? ตอบว่า ได้แก่ฌานอันสัมปยุตด้วยอรหัตผล ที่
กระทำรูปาวจรจตุตถฌานให้เป็นบาทแล้วจึงเข้า. ถามว่า ก็ฌานนั้นจะ
พึงรู้ได้อย่างไร? ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงประกาศความที่
พระเถระไม่หวั่นไหวพร้อมด้วยคุณวิเศษ เพราะประกอบด้วยอานัญช-
สมาธิ และความที่พระเถระนั้นเป็นผู้อันอะไร ๆ ให้หวั่นไหวไม่ได้ โดย
เปรียบด้วยภูเขา จึงทรงเปล่งอุทานนี้ เพราะเหตุนั้น ย่อมรู้เนื้อความนี้ได้
ด้วยกาลานันแหละ. ก็นี้มีใช่พระเถระนั่งเพื่อแทงตลอดสัจจะ โดยที่แท้
นั่งเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน. จริงอยู่ ในกาลก่อนนั้นแล เมื่อพระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ที่มณฑปปริพาชก หลานของพระเถระ ที่ถ้า
สุกรขาตา พระมหาเถระนี้ถึงที่สุดกิจแห่งการแทงตลอดสัจจะแล.

บทว่า **เอตมตฺถ** ความว่า พระองค์ทรงทราบโดยประการทั้งปวง
ถึงอรรถนี้ กล่าวคือความที่พระเถระอันอะไร ๆ ให้หวั่นไหวไม่ได้ เพราะ
ประกอบด้วยอานัญชสมาธิ และเพราะถึงความเป็นผู้คงที่ จึงทรงเปล่ง
อุทานนี้ ประกาศความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยถาปี ปพฺพโต เสโ** ความว่า เหมือน
ภูเขาศิลาเป็นแท่งที่บ ถ้วนแล้วด้วยหิน ไม่ใช่ภูเขาดินร่วน หรือไม่ใช่
ภูเขาเจือดิน. บทว่า **อจโ** **สุปฺปติภูจฺโ** ความว่า มีรากตั้งอยู่ด้วยดี ไม่

ห้วน ไม่ไหว ด้วยลมตามปกติ. บทว่า เอว โมหกขยา ภิกขุ ปุพฺพโต
น เวตติ ความว่า ภิกขุชื่อว่าละอกุศลทั้งปวงได้ เพราะละโมหะได้เด็ดขาด
และเพราะละอกุศลทั้งปวงมีโมหะเป็นมูล ย่อมไม่ห้วน คือไม่ไหวด้วยโลก-
ธรรม เหมือนภูเขานั้นไม่สะเทือนด้วยลมตามปกติ. อีกอย่างหนึ่ง เพราะ
เหตุที่พระนิพพานและพระอรหัตท่านเรียกว่า โมหักขยะ ฉะนั้น ภิกขุนี้
จึงชื่อว่าตั้งอยู่ด้วยดีแล้วในอริยสัจ ๔ เพราะบรรลुพระนิพพานและพระ-
อรหัต เหตุสิ้นไปแห่งโมหะ แม้ในเวลาที่ไม่เข้าสมาบัติก็ไม่ห้วนไหวด้วย
อะไร ๆ เหมือนภูเขาดังกล่าวแล้ว. อธิบายว่า จะป่วยกล่าวไปไยในเวลา
เข้าสมาบัติเล่า.

จบอรรถกถาสาริปุตตสูตรที่ ๔

๕. โกลิตสูตร

ว่าด้วยกายคตาสติ

[๗๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน
อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล
ท่านพระมหาโมคคัลลานะนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง มีกายคตาสติอันตั้งไว้
แล้วในภายใน อยู่ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ทรงเห็นท่านพระมหาโมคคัลลานะนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง มีกายคตาสติ
อันตั้งไว้ดีแล้วในภายใน อยู่ในที่ไม่ไกล.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึง
ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ภิกษุเข้าไปตั้งกายคตาสติไว้แล้ว ตำรวมแล้วใน
ผัสสายนะ ๖ มีจิตตั้งมั่นแล้วเนื่อง ๆ ฟังรู้นิพพาน
ของตน.

จบโกถิตสูตรที่ ๕

อรรถกถาโกถิตสูตร

โกถิตสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า กายคตาสติ สติยา ความว่า มีสติอันไปในกาย คือมีกาย
เป็นอารมณ์ ด้วยอำนาจกายานุปัสสนา. บทว่า สติยา นี้ เป็นตติยาวิภักติ
ใช้ในลักษณะอิตถัมภุต. ภายในตนชื่อว่าอัมมัตตะ ในบทว่า อชฺฌตฺตํ นี้.
เพราะฉะนั้น จึงมีความว่า ในตน คือในสันดานของตน. อีกอย่างหนึ่ง
ฟังทราบเนื้อความของบทว่า อชฺฌตฺตํ ว่า โจรชฺฌตฺตํ เพราะท่านประ-
สงค์เอาประชุมส่วนทั้ง ๓๒ มีผมเป็นต้น อันเป็นตัวกรรมฐาน ว่ากาย
ในที่นี้. บทว่า สุปฺติฏฺฐิตาย ความว่า ปราภคด้วยดีในกาย อันเป็น
ภายในตน หรืออันเป็นภายในอารมณ์. ถามว่า ก็สติที่ท่านกล่าว
ปราภคด้วยดีภายในตน คืออะไร ? ตอบว่า คือ สติอันปราภคในกายด้วย
อำนาจอุปการะและอุปนาของพระโยคีผู้ยังปฏิภูมมนสิการให้เป็นไปใน
อาการ ๓๒ มีผมเป็นต้น อันเป็นภายในที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่ากาย
โดยนัยมีอาทิว่า ผม ขน มีอยู่ในกายนี้ นั่น ท่านเรียกว่า กายคตาสติ. ก็
กายคตาสตินี้ฉันใด สติอันปราภคในกายด้วยอำนาจอุปการะและอุปนา
ตามควรของพระโยคีผู้ยังมนสิการให้เป็นไปด้วยอำนาจสติสัมปชัญญะใน

อานาปานะ และอิริยาบถ ๔ และด้วยอำนาจอุทฺทมาตกอสุภะ และวินีตก-
อสุภะเป็นต้น ก็เรียกว่ากายคตาสตินั้น. ก็ในที่นี้ กายคตาสติภายใน
ตน กำหนดธาตุทั้ง ๔ มีปฏิวิธาตุเป็นต้น ด้วยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง
คือด้วยอาการหนึ่งในอาการ ๔ มีสัมภารสังเขปเป็นต้น ปรากฏโดยการ
กำหนดอนิจจลักษณะเป็นต้นของธาตุเหล่านั้น เป็นสติอันสัมปยุตด้วย
วิปัสสนา ท่านประสงค์เอาว่า กายคตาสติ. ก็พระเถระเห็นแจ้งอย่างนั้น
จึงนั่งเข้าผลสมาบัติของตนเท่านั้น. แม้ในที่นี้ ความที่เนื้อความแห่งพระ-
คาถานี้จะรู้แจ้งได้เช่นนั้น พึงประกอบตามแนวแห่งนัยที่กล่าวไว้โดยนัย
ว่า น จายํ นิสชฺชา ก็การนั่งนี้มีใช่... ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **เอตมตฺถํ** ความว่า ทรงทราบบรรณนี้ กล่าวคือการที่พระ-
เถระเจริญวิปัสสนาในกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน โดยการกำหนดธาตุ ๔
เป็นประธานแล้วจึงเข้าผลสมาบัติ. บทว่า **อิมํ อุทานํ** ความว่า ทรงเปล่ง
อุทานนี้ อันแสดงการบรรลุพระนิพพานด้วยสติปัฏฐานภาวนา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สติ กายคตา อุปฺภูริตา** ความว่า สติ
มีลักษณะดังกล่าวแล้วในกาลก่อน ชื่อว่าละกรรมอันเป็นปฏิปักษ์เสียได้
เพราะถึงภาวะที่ช่วยในการทำกิจของสมาธิ วิริยะ และปัญญาซึ่งมีศรัทธา
เป็นตัวนำให้สำเร็จตามหน้าที่ของตน แต่นั้นเป็นความสละสลวยอย่างแรง
ทีเดียว เข้าไปกำหนดสภาวะที่ไม่ผิดแผกด้วยอำนาจกายสังวร ตามที่กล่าว
แล้ว และด้วยอำนาจการรวมอรรถไว้เป็นอันเดียวกันตั้งอยู่. ด้วยคำนี้
ทรงแสดงถึงสติอันไป ๆ มา ๆ อยู่กับปัญญา ซึ่งกำหนดปัจจัยทั้งหลาย ด้วย
การกำหนดธาตุ ๔ กล่าวคือกาย และอุปาทารูปที่อาศัยธาตุ ๔ นั้น ต่อ
แต่นั้น จึงเป็นไปด้วยอำนาจกำหนดปัจจัยเหล่านั้น โดยเป็นอนิจจลักษณะ

เป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง เมื่อว่าโดยยกสติขึ้นเป็นประธาน จึงทรงแสดง เฉพาะการสืบๆ กันมา แห่งปัญญาอันนับเนื่องในปริญา ๓ อันสัมปยุตด้วยสตินั้น. บทว่า **ฉสุ ผสฺสตายตเนสุ** ถูโศ ความว่า พระโยคีผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้มีสติปรากฏในกายตามที่กล่าวแล้ว จึงปฏิเสธความเป็นไปแห่งปัญญา เพราะเมื่อไปเจริญกายานุปัสสนาในทวารทั้ง ๖ มีจักขุทวารเป็นต้น อันเป็นเหตุแห่งผัสสะ อภิชฌาเป็นต้นที่ควรจะเกิดก็เกิดขึ้น เมื่อจะปิดกั้นอภิชฌาเป็นนั้น จึงตรัสเรียกว่า ผู้ดำรวมในทวาร ๖ มีจักขุทวารเป็นต้นนั้น. ด้วยคำนั้น ทรงแสดงถึงญาณสังวร.

บทว่า **สตตํ ภิกขุ สมานีโต** ความว่า ภิกขุนี้มีสติปรากฏแล้วอย่างนั้นและสำรวมแล้วในทวารทั้งปวง ไม่ปล่อยจิตไปในอารมณ์อันมากหลาย พิจารณาโดยอนิจจลักษณะเป็นต้น เจริญวิปัสสนา เมื่อญาณแก่กล้า ดำเนินไปอยู่ ก็มีจิตตั้งมั่นด้วยสมาธิอันสัมปยุตด้วยวิปัสสนา เป็นไปติดต่อกันไม่ขาดระยะทีเดียว ตั้งแต่ลำดับอนุโลมญาณจนถึงเกิดโคตรญาณ. บทว่า **ขณฺฐา นิพฺพานมตฺตโน** ความว่า พระนิพพานอันเป็นอสังขตธาตุนำมาซึ่งความสุขอย่างแท้จริง โดยเป็นอารมณ์อันดีเยี่ยมแก่มรรคญาณและผลญาณ ซึ่งได้บัญญัติว่า อตฺตา เพราะไม่เป็นอารมณ์ของปुरुชนอื่น แม้โดยที่สุดความฝัน แต่เพราะเป็นแผนกหนึ่งแห่งมรรคญาณและผลญาณนั้นๆ ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย และเพราะเป็นเช่นกับอัตตา จึงเรียกว่า อตฺตโน ของตน ฟังรู้คือฟังทราบพระนิพพานนั้น อธิบายว่า ฟังรู้แจ้ง คือ ฟังทำให้แจ้งด้วยมรรคญาณและผลญาณทั้งหลาย. ด้วยคำนั้น ทรงแสดงถึงความที่พระอริยเจ้าทั้งหลายมีจิตน้อมไปในพระนิพพาน. จริงอยู่ พระ-

อริยะเจ้าทั้งหลายย่อมอยู่ แม้ในเวลาทีอริจิตเป็นไป ก็อยู่โดยภาวะที่น้อม
โน้มโอนไปในพระนิพพานโดยส่วนเดียวเท่านั้น. ถิ่นที่นี้ สติเป็นไปใน
กายปรากฏแก่ภิกษุใด ภิกษุนั้นสำรวจแล้วในผัสสาตนะ ๖ ต่อแต่นั้น
ก็มีจิตตั้งมั่นเนื่อง ๆ พึงรู้พระนิพพานของตน ด้วยการกระทำให้ประจักษ์
แก่ตน พึงทราบการเชื่อมบทแห่งคาถาอย่างนี้ด้วยประการฉะนี้. พระผู้มี-
พระภาคเจ้าเป็นธรรมราชา ทรงแสดงทางเป็นเครื่องนำออกของภิกษุรูป
หนึ่ง โดยมุข คือกายานุปัสสนาสติปัฏฐานจนถึงพระอรหัตด้วยประการ
ฉะนี้. อีกนัยหนึ่ง ด้วยบทว่า สติ กายคตา อุปภูจिता นี้ ทรงแสดงถึง
กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน. บทว่า ฉสุ ผสฺสสายตเนสุ อสูโต ความว่า
ชื่อว่า ผสฺสสายตนะ เพราะเป็นที่มาต่อ คือเป็นเหตุแห่งผัสสะ ในผัสสา-
ตนะเหล่านั้น. ชื่อว่าสำรวจแล้ว เพราะค้นหาเป็นต้นไม่เป็นไปในเวทนา ๖
มีจักขุสัมผัสผัสสาเวทนาเป็นต้น อันมีผัสสะเป็นเหตุ คือเกิดขึ้นเพราะผัสสะ
เป็นปัจจัย ด้วยคำนั้น ทรงแสดงถึงเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน. บทว่า
สติดฺ ภิกฺขุ สมาหิตอ ความว่า ภิกษุชื่อว่าตั้งมั่นติดต่อดลอคกาลเป็นนิตย์
ไม่มีระหว่งคั่น เพราะไม่มีความฟุ้งซ่าน ก็ภิกษุนี้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน
เพราะถึงที่สุดด้วยสติปัฏฐานภาวนา โดยประการทั้งปวง. จริงอยู่ เมื่อเธอ
พิจารณากำหนดได้อย่างเด็ดขาดทีเดียว ในอุปาทานชั้น ๕ อันต่างโดย
ประเภทแห่งกาลมื่ออดีตกาลเป็นต้นแล. ด้วยคำนี้ ทรงแสดงถึงสติปัฏฐาน
ที่เหลือ. บทว่า ชลฺลภา นิพฺพานมตฺตโน ความว่า ภิกษุผู้ทำลายกิเลส ถึง
ที่สุดแห่งสติปัฏฐานภาวนาทั้ง ๔ ดำรงอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ ตนเอง
นั่นแหละ พึงรู้กิเลสนิพพานของตนด้วยปัจจเวกขณญาณ.

อีกอย่างหนึ่ง ด้วยบทว่า สติ กายคตา อุปฐัทธิตา นี้ ทรงแสดงถึงความที่พระเถระเป็นผู้ถึงความไพบูลย์ด้วยสติ ด้วยการแสดงถึงการกำหนดรู้ตามสภาวะแห่งกายของตนและของคนอื่น. ด้วยบทว่า จสุ ผสฺสสายต-เนสุ ลํวฺโต นี้ ทรงแสดงถึงการที่พระเถระถึงความไพบูลย์ด้วยปัญญา อันประกาศถึงสัมปชัญญะ ด้วยสามารถแห่งการอยู่ด้วยความสงบเป็นต้น อันแสดงถึงความสำรวมอย่างแท้จริง ในทวาร ๖ มีจักขุทวารเป็นต้น. ด้วยบทว่า สตตํ ภิกฺขุ สมานํโตนํ นี้ ทรงแสดงอนุบุพวิหารสมบัติ ๕ โดยแสดงถึงความเป็นผู้มากด้วยสมบัติ. ก็ภิกษุผู้เป็นอย่างนี้ ฟังรู้นิพพานของตน คือ ฟังรู้ ฟังคิดถึงอนุปาติเสสนิพพานธาตุของตนอย่างเดียวกันเท่านั้น เพราะไม่มีกรณีกิจอันยิ่ง เพราะทำกิจเสร็จแล้ว อธิบายว่า แม้กิจอื่นที่เธอจะฟังคิดก็ไม่มี.

จบอรรถกถาโกถิตสูตรที่ ๕

๖. ปิณฑวัจฉสูตร

ว่าด้วยวาทะว่าคนถ้อย

[๗๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน ใกล้พระนครราชคฤห์ ก็สมัยนั้นแล ท่านพระปิณฑวัจฉะ ย่อมร้องเรียกภิกษุทั้งหลายด้วยวาทะว่าคนถ้อย ครั้งนั้นแล ภิกษุมามากด้วยกัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่

พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระปิลินทวัจจะย่อมร้องเรียกภิกษุทั้งหลายด้วยวาตะว่าคนถ้อย ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุรูปหนึ่งว่า คุณก่อนภิกษุ เธอจงไปเรียกปิลินทวัจจะภิกษุมาตามคำของเราว่า คุณก่อน อาวุโสวัจจะ พระศาสดารับสั่งให้หาท่าน ภิกษุนั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วเข้าไปหาท่านพระปิลินทวัจจะถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่าน ปิลินทวัจจะว่า คุณก่อนอาวุโส พระศาสดารับสั่งให้หาท่าน ท่านพระปิลินทวัจจะรับคำภิกษุนั้นแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามท่านพระปิลินทวัจจะว่า คุณก่อนปิลินทวัจจะ ได้ยินว่า เธอย่อมร้องเรียกภิกษุทั้งหลายด้วยวาตะว่าคนถ้อยจริงหรือ ท่านพระปิลินทวัจจะทูลรับว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมนสิการถึงขันธอันมีในก่อนของท่านพระปิลินทวัจจะ แล้วตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่ายกโทษวัจจะภิกษุเลย วัจจะภิกษุยอมไม่มุ่งโทษ เรียกภิกษุทั้งหลายด้วยวาตะว่าคนถ้อย วัจจะภิกษุเกิดในสกุลพราหมณ์ ๕๐๐ ชาติ โดยไม่เจือปนเลย วาตะว่าคนถ้อยนั้นวัจจะภิกษุประพศิมานาน เพราะฉะนั้น วัจจะภิกษุนี้จึงร้องเรียกภิกษุทั้งหลายด้วยวาตะว่าคนถ้อย.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

**มายา มานะ ย่อมไม่เข้าไปในผู้ใด ผู้ใดมีความ
โลกสิ้นไปแล้ว ไม่มีความยึดถือว่าเป็นของเรา ไม่มี**

ความหวัง ผู้ละความโกรธได้แล้ว มีจิตเย็นแล้ว
ผู้นั้น ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ ผู้นั้น ชื่อว่าเป็นสมณะ
ผู้นั้น ชื่อว่าเป็นภิกษุ.

จบปิลินทวัจฉสูตรที่ ๖

อรรถกถापิลินทวัจฉสูตร

ปิลินทวัจฉสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้:-

บทว่า ปิลินทวัจฺโง ความว่า บทว่า ปิลินทะ เป็นชื่อของพระเถระ ซึ่งทั้งหลายจำพระเถระได้ โดยโคตรว่า วัจจะ. บทว่า วสฺสวาเทน สมุทาจฺจติ ความว่า พระเถระย่อมกล่าว ย่อมเรียกภิกษุทั้งหลายด้วยวาตะว่าคนถ้อย โดยนัยมีอาทิว่า มาเถอะ คนถ้อย หลีกไปเถอะ คนถ้อย. บทว่า สมฺพหฺลฺลา ภิกฺขุ แปลว่า ภิกษุเป็นอันมาก. ภิกษุเหล่านั้นเห็นพระเถระร้องเรียกเช่นนั้น เมื่อไม่รู้ว่ พระเถระเป็นพระอรหันต์ กล่าวอย่างนั้นเพราะยังละวาสนาไม่ได้ จึงคิดว่า พระเถระนี้เห็นจะเป็นผู้มั่งร่ำรวย จึงร้องเรียกอย่างนี้ มีประสงค์จะพูดอวด จึงกราบทูลแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะให้ออกจากความเป็นผู้มั่งร่ำรวยนั้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านปิลินทวัจจะ เรียกภิกษุทั้งหลายด้วยวาตะว่าคนถ้อย.

ส่วนเกจิอาจารย์กล่าวว่ ภิกษุทั้งหลายจำพระเถระนี้ได้ว่ เป็นพระอรหันต์ คิดว่ ก็พระเถระนี้เรียกภิกษุทั้งหลายอย่างนี้ ด้วยคำหยาบ อุตริมนุสฺสรรมในพระเถระนี้ เห็นจะไม่มีจริงกระมัง ดังนี้ ไม่รู้การ

เรียกอย่างนั้นของท่านด้วยอำนาจวาสนา และไม่เชื่อว่าท่านเป็นพระอริยะ จึงสำคัญในการฟังโทษ ได้กราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าประสงค์จะทรงประกาศว่า พระเถระไม่มีความมุ่งร้าย จึงรับสั่งให้ภิกษุรูปหนึ่งเรียกเธอมาแล้ว ตรัสแก่เธอต่อหน้าว่า ภิกษุนี้ เรียกอย่างนั้น ด้วยเหตุที่เคยชินมาในกาลก่อน หาได้ประสงค์ในการ กล่าวคำหยาบไม่. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสเรียกภิกษุรูปหนึ่งมา ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **บุพเพนิวาส์ มนสิกริตฺวา** ความว่า พระศาสดาตรัสถามพระเถระว่า ว่าจะ ได้ยินว่า เธอเรียกภิกษุทั้งหลายด้วย วาทะว่าคนถ้อย จริงหรือ เมื่อพระเถระกราบทูลว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า เมื่อทรงรำพึงว่า ว่าจะนี้ ไม่สละวาทะว่าคนถ้อย เพราะวาสนาอันเศร้าหมอง แม้ในอัทธภาพันเป็นอดีต เธอก็ได้เกิดในชาติพราหมณ์ หรือหนอ จึงทรงมนสิการถึงขันธสันดานที่เธอเคยอยู่ในอดีตชาติ อันเป็นที่อยู่แห่ง ขันธในปางก่อนของเธอ ด้วยบุพเพนิวาสญาณ และสัพพัญญุตญาณ คือ กระทำไว้ในพระทัยของพระองค์ โดยกระทำให้ประจักษ์ เหมือนผล มะขามป้อมที่วางไว้บนฝ่ามือ. บทว่า **ภิกฺขุ อามนุเตสิ** ความว่า ตรัส เรียก เพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นยินยอม. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า มา โข ตุมฺเห ภิกฺขเว ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น ศัพท์ว่า **มา** เป็นนิบาตใช้ในอรรณพภูตเสธ. มา ศัพท์นั้นเชื่อมกับบทว่า **อุชฺฌายิตฺถ** นี้. บทว่า **มา อุชฺฌายิตฺถ** ความว่า พวกเธออย่าคิด คือมองดูไปทางต่ำ. กีบว่า **วจฺจสฺส ภิกฺขุโน** เป็นจตุตถวิภัตติ เพราะการฟังโทษเป็นการริษยา.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงเหตุในความที่เธอไม่ควรจะเพ่งโทษ จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ว่าจะหาได้มุ้งร้ายเรียกภิกษุทั้งหลายด้วยวาทะว่าคนถ้อยไม่. พระดำรัสนั้นมีใจความดังนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ว่าจะนี้หา มุ้งร้าย มีจิตคิดประทุษร้าย มีจิตถูกโทสะ พยาบาทประทุษร้าย เรียกภิกษุทั้งหลายด้วยวาทะว่าคนถ้อยไม่ เธอถอนพยาบาทได้ด้วยมรรคนั่นเอง. เมื่อจะทรงแสดงเหตุอันสำเร็จมาแต่ชาติก่อนแห่งการเรียกเช่นนั้นของเธอ แม้ในเมื่อเธอไม่มีความมุ้งร้ายด้วยประการอย่างนี้ จึงตรัสว่า **วจนสุต ภิกษเว** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อพฺโพภิกฺขุณา** ได้แก่ ไม่เจือปน คือไม่มีลำดับชั้นโดยลำดับแห่งชาติ มีขัตติยชาติเป็นต้น. บทว่า **ปญฺจสทานิ พุราหฺมณฺณฺเก ปจฺจาชาตานิ** ความว่า ว่าจะได้เกิดเฉพาะในสกุลพราหมณ์ตามลำดับชาติทั้งหมด ถึง ๕๐๐ ชาติ. บทว่า **โส ตสฺส วสฺสวาโท ทิฆรคฺคํ สมฺมาจิญฺโญ** ความว่า วาตะคนถ้อยของวัจณภิกษุ นั้น ซึ่งเธอแม้เป็นพระจินาสพก็ยังประพุดติอยู่ในบัดนี้ เป็นวาตะที่เธอตั้งสมประพุดติมาตลอดกาลนาน เพราะเธอเกิดเป็นชาติพราหมณ์เป็นเวลาประมาณ ๕๐๐ ชาติ โดยกขึ้นเบื้องสูงนับแต่ชาตินี้ไป. จจริงอยู่พราหมณ์ทั้งหลายเป็นผู้กระด้างด้วยมานะที่สำเร็จมาแต่ชาติ จึงร้องเรียกผู้อื่นด้วยวาทะว่าคนถ้อย. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **อชฺฐมาจิญฺโญ** ดังนี้ก็มี. ความก็อย่างนั้นเหมือนกัน. บทว่า **เตน** ความว่า ด้วยภาวะที่เธอเคยประพุดติมาเช่นนั้นตลอดกาลนาน. ด้วยคำนั้น ทรงแสดงว่าเป็นเหตุคือเป็นวาสนาของการร้องเรียกเช่นนั้นของเธอ. ก็ชื่อว่าวาสนานี้ คืออะไร? อาจารย์บางพวกกล่าวว่า คืออริมุตติ ปานประหนึ่งสักว่าความ

สามารถ อันกิเลสที่เธออบรมมาตลอดกาลหาเบื้องต้นมิได้ ติดอยู่ อันเป็นเหตุแห่งความประพฤติ เหมือนความประพฤติของคนผู้ยังละกิเลสไม่ได้ในสันดาน แม้ของท่านผู้เว้นจากกิเลสได้แล้ว. ก็ว่าด้วยการละกิเลสเครื่องกางกั้นไฉยธรรมด้วยความสมบูรณ์แห่งอภินิหาร เหตุแห่งความประพฤตินี้ นั้น ไม่มีในสันดานของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ละกิเลสได้แล้ว แต่ยังมีในสันดานของพระสาวก และพระปัจเจกพุทธเจ้าที่ยังละกิเลสอย่างนั้นไม่ได้ เพราะพระตถาคตเท่านั้นทรงเห็นอนาวรรณญาณ.

บทว่า **เอตมตถ์ วิทิตฺวา** ความว่า ทรงทราบอรรถนี้ กล่าวคือความไม่มีการมุงร้าย ในเมื่อท่านปลิ้นทิวาจะ แม้จะเรียกผู้อื่นว่าคนถ้อย. บทว่า **อิมิ อุทานิ** ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้อันประกาศการบรรลุพระอรหัตผลของเธอ.

บทว่า **ยมฺหิ นวสฺติ น มาโน** ความว่า มายามีลักษณะปกปิดโทษที่มีอยู่ และมานะมีลักษณะพองขึ้นอันเป็นไปด้วยการยกย่อง โดยนัยมีอาทิว่า เราเป็นผู้ประเสริฐ ดังนี้ ย่อมไม่อยู่ในพระอริยบุคคลใด คือไม่เป็นไป ไม่เกิดขึ้น เพราะท่านถอนได้แล้วด้วยมรรคจิต. บทว่า **โย วิตฺโลภ อมโม นิราโส** ความว่า ก็บุคคลใด ชื่อว่าปราศจากโลภะ เพราะปราศจากโลภะ อันมีลักษณะยึดอารมณ์โดยประการทั้งปวง อันเป็นไปโดยปริยายแห่งกิเลสมีรากะเป็นต้น ชื่อว่าไม่ยึดว่าเป็นของเรา คือไม่หวงแหน เพราะไม่มีการยึดถือในอารมณ์ มีรูปเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งว่าเป็นของเรานั้นแหละ ชื่อว่าหมดความหวัง เพราะไม่หวังภพเป็นต้น แม้ที่เป็นอนาคต. บทว่า **ปฺนุญฺจโกโธ** ความว่า ชื่อว่ากำจัดความโกรธได้แล้ว คือถอนอาฆาตได้แล้ว เพราะละความโกรธซึ่งมี

ลักษณะขุนเคือง โดยประการทั้งปวง ด้วยอนาคามิมรรค. บทว่า
อภินิพพุตตุโต ความว่า บุคคลใดมีจิตเย็นสนิท คือเยือกเย็น ด้วยการ
ดับสนิทซึ่งกิเลสโดยประการทั้งปวง เพราะถอนมายา มานะ โสกะ และ
โกธะได้ และเพราะละกรรมอันเป็นฝ่ายสังกิเลสทั้งปวงได้เด็ดขาด โดย
ความที่สังกิเลสเหล่านั้นตั้งอยู่ในฐานเดียวกับมายาเป็นต้นนั้น. บทว่า
โส พุราหุโม โส สมโณ ส ภิกขุ ความว่า บุคคลนั้น คือผู้เห็นปาน
นั้น เป็นพระจีณาสพ ชื่อว่าพราหมณ์ เพราะเป็นผู้ลอยบาปโดยประการ
ทั้งปวง, ผู้นั้นแหละชื่อว่าสมณะ เพราะเป็นผู้สงบบาป และเป็นผู้ประพาศ
สมาธิ, และผู้นั้นแหละชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้ทำลายกิเลสโดยประการ
ทั้งปวง. ภิกษุทั้งหลาย ว่าจะผู้เป็นอย่างนั้นนั้นแหละพึงเป็นผู้มุ่งร้ายทำ
กายกรรมเป็นต้นไร ๆ ให้เป็นไปอย่างไร ก็เธอย่อมร้องเรียกด้วยวาตะว่า
คนถ่อย เพราะยังละวาสนาไม่ได้อย่างเดียวแล.

จบอรรถกถาปิณฑวิจลสูตรที่ ๖

๗. มหากัสสปสูตร

ว่าด้วยท้าวสักกะปลอมตัวถวายบิณฑบาต

[๗๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันกถิน-
ทกนิวาปสถาน ใกล้พระนครราชคฤห์ ก็สมัยนั้นแล ท่านพระมหากัสสป
นั่งเข้าสมาธิอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ โดยบัลลังก์เดียว ที่ถ้าปีปผลึกุหา สิ้น ๗
วัน ครั้นพลุ่ง ๗ วันนั้นไป ท่านพระมหากัสสปก็ออกจากสมาธินั้น

เมื่อท่านพระมหากัสสปออกจากสมาธินั้น ได้มีความคิดว่า ถ้ากระไร เรา พึงเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครราชคฤห์เถิด ก็สมัยนั้นแล เทวดาประมาณ ๕๐๐ ถึงความชวนชวาย เพื่อจะให้ท่านพระมหากัสสปได้บิณฑบาต ครั้ง นั้นเป็นเวลาเช้า ท่านพระมหากัสสปห้ามเทวดาประมาณ ๕๐๐ เหล่านั้น แล้วนุ่งผ้าอันตราวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังพระนคร- ราชคฤห์.

[๘๐] ก็สมัยนั้นแล ท้าวสักกะจอมเทพ ทรงประสงค์จะถวาย บิณฑบาตแก่ท่านพระมหากัสสป จึงทรงนิรมิตเพศเป็นนายช่างหูกทอหูก อยู่ นางอสุรกายผู้ชื่อว่าสุชาดากรอด้ายหลอดอยู่ ครั้งนั้นแล ท่านพระ- มหากัสสปเที่ยวไปบิณฑบาตในพระนครราชคฤห์ตามลำดับตรอก เข้าไป ถึงนิเวศน์ของท้าวสักกะจอมเทพ ท้าวสักกะจอมเทพได้ทรงเห็นท่านพระ- มหากัสสปมาแต่ไกล ครั้นแล้วเสด็จออกจากเรือนทรงต้อนรับ ทรงรับ บาตรจากมือ เสด็จเข้าไปสู่เรือน ทรงกดข้าวออกจากหม้อใส่เต็มบาตร แล้วทรงถวายแก่ท่านพระมหากัสสป บิณฑบาตนั้นมีสุปะและพญูชนะ เป็นอันมาก ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปคิดว่า สัตว์นี้เป็นใครหนอแล มีอิทรานุภาพเห็นปานนี้ ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปมีความคิดว่า ท้าวสักกะจอมเทพหรือหนอแล ท่านพระมหากัสสปทราบดังนี้แล้ว ได้ กล่าวแก่ท้าวสักกะจอมเทพว่า คุณก่อนท้าวโกสิย มหาบพิตรทำกรรมนี้แล้ว แล มหาบพิตรอย่าได้ทำกรรมเห็นปานนี้แม้อีก ท้าวสักกะจอมเทพตรัสว่า ข้าแต่ท่านพระมหากัสสปผู้เจริญ แม้ข้าพเจ้าก็ต้องการบุญ แม้ข้าพเจ้าก็พึง ทำบุญ ครั้งนั้นแล ท้าวสักกะจอมเทพทรงอภิวัตท่านพระมหากัสสป ทรงทำประทักษิณแล้ว เหาะขึ้นสู่เวหาส เปล่งอุทาน ๓ ครั้งในอากาศว่า

โอ ทานเป็นทานอย่างยิ่ง เราตั้งไว้ดีแล้วในพระกัสสป
โอ ทานเป็นทานอย่างยิ่ง เราตั้งไว้ดีแล้วในพระกัสสป
โอ ทานเป็นทานอย่างยิ่ง เราตั้งไว้ดีแล้วในพระกัสสป.

[๘๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงสดับอุทานของท้าวสักกะจอมเทพ
เสด็จเหาะขึ้นไปสู่เวหาสแล้ว ทรงเปล่งอุทานในอากาศ ๓ ครั้งว่า

โอ ทานเป็นทานอย่างยิ่ง เราตั้งไว้ดีแล้วในพระกัสสป
โอ ทานเป็นทานอย่างยิ่ง เราตั้งไว้ดีแล้วในพระกัสสป
โอ ทานเป็นทานอย่างยิ่ง เราตั้งไว้ดีแล้วในพระกัสสป.

ด้วยทิพยโสตธาตุนับบริสุทธ์ล่วงโสตของมนุษย์ ลำดับนั้นแล พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมรักใคร่ซึ่งภิกษุ
ผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ผู้เลี้ยงตนมิใช่เลี้ยง
คนอื่น ผู้คงที่ สงบแล้ว มีสติทุกเมื่อ.

จบมหากัสสปสูตรที่ ๗

อรรถกถามหากัสสปสูตร

มหากัสสปสูตรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

ในคำว่า สตุตาหิ เอกปลุลลุงเคน นิสินฺโน อญฺญตรํ สมาริ สมာ-
ปฺชชิตฺวา นี้ อันดับแรก เกจิอาจารย์กล่าวไว้ว่า สมาริอันสัมปยุตด้วย
อรหัตผล ท่านประสงค์เอาว่า สมาริอย่างใดอย่างหนึ่ง ในสูตรนี้ ก็ท่าน
มหากัสสปนั้นเข้าสมาธินั้นมาก เพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และสามารถ

ยั้งอยู่ถึง ๗ วัน ด้วยผลสมาบัติ. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสถาปนาท่านไว้ในฐานะอันเสมอกับพระองค์ ในอุตริมนุสสรธรรมต่างด้วยอนุบุพพิหาร ๕ และอภิญญา ๖ เป็นต้น โดยนัยมีอาทิว่า คุณก่อนกិษุทั้งหลาย เราหวังอยู่ สัจแล้วจากกามทั้งหลาย สัจแล้วจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ฯลฯ อยู่เพียงใด คุณก่อนกิษุทั้งหลาย แม้กัสมหวังอยู่ สัจแล้วจากกามทั้งหลาย ฯลฯ อยู่เพียงใด ก็ในที่นี้ไม่ควรกล่าวว่า ถ้าเมื่อเป็นอย่างนั้น พระเถระพึงกระทำเมี่ยมกปาฏิหาริย์ได้ เพราะท่านประสงค์เอาฉานเป็นต้น ที่ทั่วไปแก่พระสาวกเท่านั้น.

ฝ่ายพระโบราณจารย์กล่าวไว้ว่า บทว่า **อญฺญตฺริ สมมาธิ สมปาชฺ-**
ชิตฺวา ได้แก่เข้านิโรธสมาบัติ. ถามว่า อย่างไร นิโรธสมาบัติท่านจึงกล่าวว่าสมาธิ? ตอบว่า เพราะอรรถว่าตั้งมั่น. ก็อรรถว่าความตั้งมั่นนี้คืออะไร? คือ เพราะนิโรธสมาบัติเป็นคุณธรรม ไม่หวั่นไหวด้วยธรรมอันเป็นข้าศึก เพราะความเป็นธรรมที่พึงตั้งมั่นไว้โดยชอบ คือพระอรหันต์หรือพระอนาคามี ผู้ถึงความเชี่ยวชาญในฐานะที่กล่าวแล้ว ประสงค์จะอยู่อย่างนั้น พึงตั้งมั่นความไม่เป็นไป (คือนิโรธสมาบัติ) โดยชอบทีเดียว แห่งความสืบทอดแห่งจิตและเจตสิก ตลอดเวลาตามที่ประสงค์ ด้วยการบรรลุด้วยพละ ๒ คือ สมถพละ วิปัสสนาพละ ด้วยญาณจรिया ๑๖ คือ ญาณ ๑๖ เหล่านี้ คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุ-
ปัสสนา นิพพิทานุปัสสนา วิราคานุปัสสนา นิโรธานุปัสสนา ปฏินิสสัค-
คานุปัสสนา วิวิฏฏานุปัสสนา มรรคญาณ ๔ ผลญาณ ๔ ด้วยสมาธิ-
จรिया ๕ คือ สมาธิ ๕ ได้แก่ สมาธิ ๘ มีปฐมฉานสมาธิ เป็นต้น และ
อุปจารสมาธิของสมาธิ ๘ นั้น ซึ่งรวมเข้าเป็นอันเดียว ด้วยการสงบ

ระงับสังขาร ๓ เหล่านี้ในธรรมนั้น ๆ คือ กายสังขาร วจิตสังขาร จิตสังขาร ความที่นิโรธสมาบัติ นั้น พึงตั้งมั่นอย่างนั้น ชื่อว่าอรรถแห่งความตั้งมั่นในที่นี้ ด้วยเหตุ นั้น วิหารธรรมนี้ ท่านจึงกล่าวว่สมาธิ เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน. ด้วยเหตุนี้ แม้อรรถแห่งการเข้านิโรธสมาธิ นั้น พึงทราบว่ ท่านกล่าวไว้แล้ว. จริงอยู่ ในปฏิสัมภิทามรรค ท่านหมายเอานิโรธสมาบัตินี้ ถามว่า อย่างไร ชื่อว่าญาณในสัญญา นิโรธสมาบัติ เพราะประกอบด้วยผละ ๒ เพราะสงบระงับสังขาร ๓ เพราะญาณจิริยา ๑๖ เพราะสมาธิจิริยา ๘ เพราะความเป็นผู้เชี่ยวชาญ ดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่ บทว่า ทวีหิ พลลหิ ได้แก่ ผละ ๒ คือ สมถผละ วิปัสสนาผละ. พึงทราบความพิสดารต่อไป ถาว่าด้วยนิโรธสมาบัติ นั้น ท่านพรรณนาไว้แล้วในวิสุทธิมรรคแล. ก็เพราะเหตุไร พระเถระนี้ไม่เข้าผลสมาบัติ แต่เข้านิโรธสมาบัติ ? เพราะจะอนุเคราะห์เหล่าสัตว์. จริงอยู่ พระมหาเถระนี้ ใช้สมาบัติได้แม้ทั้งหมด แต่โดยมากท่านเข้านิโรธสมาบัติ เพราะจะอนุเคราะห์สัตว์. เพราะเมื่อท่านเข้านิโรธสมาบัติ นั้นแล้วออก สักการะแม้มีประมาณน้อยที่เขากะทำ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มากเป็นพิเศษแล. บทว่า รุกฺขธาสิ ได้แก่ ออก โดยอรหัตผลจิตเกิดขึ้น. จริงอยู่ ผู้เข้านิโรธสมาบัติ หากเป็นพระอรหันต์ ย่อมชื่อว่าออกโดยอรหัตผลเกิดขึ้น หากเป็นพระอนาคามี ย่อมชื่อว่าออกโดยอนาคามีผลเกิดขึ้น.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่ ก็สมัยนั้นแล ท้าวสักกะจอมเทพมีความประสงค์จะถวายบิณฑบาตแก่ท่านพระมหากัสสป ดังนี้ต่อไป. อย่างไร ท้าวสักกะจึงมีความประสงค์จะถวายแก่ท่าน ? เทวดาที่ท่านกล่าวว่มีประมาณ ๕๐๐ นั้น เป็นปริจาริกาของท้าวสักกะเทวราช นางมีเท้าด้ง

เท่านั้นพิราบ เคยถูกท้าวสักกะส่งไปด้วยพระดำรัสว่า พระผู้เป็นเจ้าของเจ้ามหา-
กัสสปเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ พวกเธอจึงไปถวายทานแก่พระ-
เถระ จึงเข้าไปหาแล้วยื่นประสงค์จะถวายอาหารทิพย์ ถูกพระเถระห้าม
จึงกลับไปยังเทวโลกตามเดิม. บัดนี้ คิดถึงการห้ามครั้งก่อน จึงคิดว่า
พระเถระจะรับในกาลบางคราว มีความประสงค์จะถวายทานแก่พระเถระ
ผู้ออกจากสมบัติ จึงไม่กราบทูลให้ท้าวสักกะทรงทราบ มากันเองน้อม
โภชนะอันเป็นทิพย์เข้าไปถวาย ถูกพระเถระห้ามไว้โดยนัยก่อนเหมือนกัน
จึงกลับไปเทวโลก ถูกท้าวสักกะถามว่า พวกเธอไปไหนมา จึงกราบทูล
ความนั้น เมื่อท้าวสักกะถามว่า พวกเธอถวายบิณฑบาตแก่พระเถระแล้ว
หรือ จึงทูลว่า ท่านไม่ปรารถนาจะรับ. ท้าวสักกะถามว่า ท่านพูดว่า
อย่างไร. จึงทูลว่า ข้าแต่ท้าว ท่านพูดว่า จะสงเคราะห์คนเจริญใจ. ท้าว-
สักกะถามว่า พวกเธอไปโดยอาการอย่างไร. จึงทูลว่า ไปด้วยอาการ
นี้แหละ พระเจ้าข้า. ท้าวสักกะตรัสว่า ผู้เช่นพวกเธอ จักถวายบิณฑบาต
แก่พระเถระได้อย่างไร มีพระประสงค์จะถวายด้วยพระองค์เอง จึงแปลง
เป็นช่างหูกแก่ชรา ฟันหัก ผมหงอก หลังค่อม ทำแม้นางสุชาดาผู้เป็น
อสุริธิดา ให้เป็นหญิงแก่เช่นนั้นเหมือนกัน แล้วนิรมิตถนนแห่งคนช่าง-
หูกสายหนึ่ง กำลังกรอผ้าอยู่ นางสุชาดาทำ (ผ้า) ให้เต็มหลอด. เพราะ
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เตน โข ปน สมเยน สกุกโก เทวานมินุโท
ฯ เป ฯ ตสรี ปุเรติ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตนุตฺตํ วนาติ** 'ได้แก่ ท้าวสักกะแสร้าง
ทำเป็นเหมือนทอผ้าอยู่. บทว่า **ตสรี ปุเรติ** 'ได้แก่ นางสุชาดาแสร้างทำ
เป็นเหมือนกรอผ้าอยู่. บทว่า **เยน สกุกสุส เทวานมินุทสุส นิเวสนํ**

เตนุปลสงุมมิ ความว่า พระเถระครองผ้าแล้วถือบาตรและจีวร เดินมุ่งหน้าไปยังพระนครด้วยหมายว่า จักสงเคราะห์คนเข็ญใจ ดำเนินไปตามถนนช่วงหูกที่ท้าวสักกะนิรมิตไวนอกพระนคร ตรวจดูอยู่ได้เห็นศาลเก่า พังพะยับพะยาบ และสามิภรรยาทั้งสองผู้มีรูปร่างดั่งกล่าวแล้ว กำลังทอผ้าอยู่ในศาลานั้น ครั้นเห็นแล้วจึงคิดว่า สองผู้เมียนี้แม้ในเวลาแก่ก็ยังทำการงานอยู่ ในเมืองนี้ เห็นจะไม่มีคนที่เข็ญใจกว่าของผู้เมียนี้ เราจักรับสิ่งที่สองผู้เมียนี้ให้ แม้มาตราว่า ผักคอง สงเคราะห์สองผู้เมียนี้ ท่านจึงเดินมุ่งหน้าไปยังเรือนของสองผู้เมียนั้น ท้าวสักกะเห็นพระเถระกำลังเดินมา จึงตรัสกะนางสุชาดาว่า แน่ะเธอ พระคุณเจ้าของเรา กำลังมาที่นี้ เจ้าจงนั่งนิ่งทำเป็นเหมือนไม่เห็นท่าน เราจะลงชั่วขณะแล้วจึงถวายบิณฑบาต พระเถระได้ไปยืนอยู่ที่ประตูเรือน ฝ่ายสองผู้เมียนั้น ทำเป็นไม่เห็น ทำแต่งงานของคนอย่างเดียว รอเวลาหน่อยหนึ่ง ลำดับนั้น ท้าวสักกะตรัสว่า คุณเหมือนพระเถระรูปหนึ่งยืนอยู่ที่ประตูบ้าน เธอจงไคร่ครวญดูซิ นางทูลว่า พระองค์โปรดไปไคร่ครวญดูเถอะนาย ท้าวสักกะออกจากเรือนไหว้พระเถระด้วยเบญจางคประดิษฐ์ เอามือทั้งสองยันเข้าทอดนอนอยู่ ลูกขึ้นถามว่า พระผู้เป็นเจ้า เป็นพระเถระรูปไหนหนอ จึงถอยไปหน่อยหนึ่งแล้วตรัสว่า นัยน์ตาของเรามี دمัว จึงป้องพระหัตถ์ที่หน้าผากแล้วเงยขึ้นดู แล้วตรัสว่า โอ ตายจริง พระมหากัสสปเถระผู้เป็นเจ้าของเรา มายังประตูกระท่อมของเรานานแล้ว ในเรือนมีอะไรบ้าง หรือ นางสุชาดาทำเป็นกุลิกุจอหน่อยหนึ่งแล้วให้คำตอบว่า มีจ๊ะนาย ท้าวสักกะตรัสว่า ท่านผู้เจริญ ท่านไม่คิดว่า เสร้าหมองหรือประณีตโปรดสงเคราะห์โยมเถิด ดังนี้แล้วจึงรับบาตร พระเถระเมื่อจะให้บาตร

คิดว่า เราควรสงเคราะห์คนเข็ญใจแก่ชราเหล่านี้แหละ. ท้าวสักกะนั้น
เข้าไปข้างในคคข้าวสุกในหม้อออกจากหม้อใส่เต็มบาตร แล้ววางไว้ในมือ
พระเถระ. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ท้าวสักกะจอมเทพเจ้าได้เห็น
แล้วแลฯ ลฯ ได้ถวายแล้ว ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มฺหิยา** แปลว่า จากหม้อข้าว. บาลีว่า
มฺหิโตนฺ ดังนี้ก็มี. อาจารย์บางพวกกล่าววรรณของบาลีนั้นว่า ชื่อว่า
ข้าวสุกในหม้อ ได้แก่อาหารพิเศษบางอย่างของพวกเทพ. บทว่า **อุทฺ**
ริตฺวา ได้แก่ ยกขึ้นจากภาชนะไหน ๆ. อาหารนั้นแหละมีสุปะมากมาย
ในเวลาใส่ลงในบาตรแล้ววางไว้ในมือพระเถระ ปรากฏเหมือนอาหารปอน ๆ
ที่สำเร็จแก่คนกำพร้า แต่อาหารนั้น เพียงวางไว้ในมือ ได้ตั้งอยู่โดยสภาวะ
เหมือนของทิพย์สำหรับตน. บทว่า **อเนกสุโป** ได้แก่ สุปะหลายอย่าง
โดยสุปะมีถั่วเขียวและถั่วราชมาสเป็นต้น และโดยชนิดของเคี้ยวมากมาย.
บทว่า **อเนกพฺยุตฺชน** ได้แก่ แกงอ่อมต่างชนิด. บทว่า **อเนกสุปฺพยุตฺ-**
ชน ความว่า มีสุปะและพยุชนะรสเลิศต่าง ๆ อันประกาศถึงรสเดิม
มีน้ำหวานเป็นต้น และรสที่เจือกัน ด้วยสุปะและพยุชนะมากมาย.

ได้ยินว่า บิณฑบาตนั้น ในเวลาวางไว้ในมือของพระเถระ ตลบ
ไปด้วยกลิ่นทิพย์ของตนทั่วกรุงราชคฤห์. ลำดับนั้น พระเถระคิดว่า บุรุษ
นี้มีศักดิ์น้อย แต่บิณฑบาตของเขาประณีตยิ่งนัก เสมือนโภชนะของท้าว-
สักกเทวราช นั้น ไครหนอ. ลำดับนั้น พระเถระทราบที่ท่านเป็นท้าว-
สักกะ จึงกล่าวว่า คุณก่อนท้าวโกสิยฺ์ ชื่อที่พระองค์แย่งสมบัติของคนเข็ญใจ
* ของฉัฏฐีสังคีติ เป็น อเนกรสพยุตฺชน.

จัดว่าทำกรรมหนักแล้ว วันนี้คนซึ่งใจบางคนถวายทานแก่อาตมาแล้ว
พึงได้ตำแหน่งเสนาบดีหรือตำแหน่งเศรษฐี. ท้าวสักกะกล่าวว่า ใครที่
ซึ่งใจกว่าข้าพเจ้ามีอยู่หรือ พระคุณเจ้า. พระเถระกล่าวว่า พระองค์
เสวยสิริราชสมบัติในเทวโลก จะเป็นคนซึ่งใจได้อย่างไร. ท้าวสักกะ
กล่าวว่า ชื่อนั้นชื่อว่าเป็นอย่างนั้นนะ พระคุณเจ้า ก็ข้าพเจ้าได้กระทำ
กรรมอันงามไว้เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติขึ้น แต่เมื่อพุทธรูปบาทกาล
เป็นไปอยู่ เทวบุตร ๓ องค์นี้ คือ จูพรธเทวบุตร มหารธเทวบุตร
อนเนกวิณณเทวบุตร กระทำบุญกรรมแล้วเกิดในที่ใกล้กับข้าพเจ้า มีเดช
มากกว่าข้าพเจ้า เมื่อเทวบุตรเหล่านั้นคิดจะเล่นงานนักขัตฤกษ์ จึงพานาง
บำเรอลงสู่ระหว่างถนน ข้าพเจ้าจึงหนีเข้าเรือน เพราะเดชจากสิริระของ
เทพบุตรเหล่านั้น กลบร่างของข้าพเจ้า เดชจากร่างของข้าพเจ้า หาได้
กลบร่างของเทพบุตรเหล่านั้นไม่ ใครจะเป็นผู้ซึ่งใจกว่าข้าพเจ้าละ พระ
คุณเจ้า. พระเถระกล่าวว่า แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น ตั้งแต่นี้ไป พระองค์
อย่าลวงอย่างนี้ แล้วถวายทานแก่อาตมา. ท้าวสักกะตรัสว่า เมื่อข้าพเจ้า
ลวงถวายทานแก่ท่าน ข้าพเจ้าจะมีกุศลหรือไม่มี พระเถระกล่าวว่า มี
อาวุโส. ท้าวสักกะตรัสว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ขึ้นชื่อว่าการทำงานกุศลเป็นหน้าที่
ของข้าพเจ้านะ ขอรับ ดังนี้แล้ว จึงนมัสการพระเถระ พานางสุชาดาทำ
ประทักษิณพระเถระแล้วเหาะไป เปล่งอุทานขึ้น ๓ ครั้งว่า น้าอัศจรรย์
ทานที่เราตั้งไว้ดีแล้วในพระกัศสปเป็นทานอย่างยิ่ง. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึง
กล่าวว่า อถ โข อายสมโต มหกสุตปสุต เอตทโหสิ ดังนี้.

พระมหากัศสปเรียกท้าวสักกะจอมเทพโดยโคตรว่า โกสิยะ ใน
พระบาลีนั้น. บทว่า ปุณฺณเณน อตุโถ แปลว่า ประกอบด้วยบุญ. บทว่า

อตุลฺลิตฺติ เป็นบาลีที่เหลือ. บทว่า เวหาสิ อพฺภุคฺคณฺตุวา ความว่า เหาะขึ้นจากพื้นดิน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า บทว่า อากาเส อนฺตุลฺลิตฺตฺเว คือ ในอากาศเป็นที่เห็นรูปในระหว่าง โดยปริยายศัพท์ก็คืออากาศ. อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวไว้โดยพิเศษว่า ในอากาศกล่าวคือที่เห็นรูปในระหว่าง ไม่ใช่ในอากาศที่เพิกกลีณเป็นต้น. ศัพท์ว่า อโห ในบทว่า อโห ทานํ นี้ เป็นนิบาตใช้ในอรรถว่าน้าอัศจรรย์.

จริงอยู่ ท้าวสักกะจอมเทพ เกิดพระเหตุท้าน้าอัศจรรย์ว่า เพราะเหตุที่เรากระทำความยำเกรงด้วยมือของตนโดยเคารพ แต่พระผู้เป็นเจ้ามหา-กัสสปเถระผู้ออกจากนิโรธสมบัติ แล้วทำสัมมาทิฏฐิไม่ให้เปลี่ยนแปลง ไม่ให้กระทบกระทั่งผู้อื่นโดยกาล จึงถวายทานด้วยโภชนะเป็นทิพย์เช่นนี้ ฉะนั้น เพราะเราเป็นผู้ประกอบด้วยสมบัติ ๓ ประการ คือ เขตสมบัติ ไทยสมบัติ และจิตสมบัติ จึงบำเพ็ญทานอันสมบูรณ์ด้วยองค์ทั้งปวง หนอ ในคราวนั้น เมื่อจะหลั่งออกซึ่งปีติและโสมนัสที่อยู่ภายในพระเหตุท้าน้าของพระองค์ จึงกล่าวว่า อโห ทานํ ทานน้าอัศจรรย์ เมื่อทรงประกาศว่า ทานนั้นเป็นทานสูงสุด และว่า เป็นเขต โดยนัยดังกล่าวแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานว่า ปรมทานํ กสฺสเป สุปฺติฏฺฐิตํ ดังนี้.

ก็เมื่อท้าวสักกะทรงเปล่งอุทานอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระวิหารนั่นเอง ทรงสดับเสียงด้วยทิพย์โสต แล้วตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอเห็นไหม ท้าวสักกะจอมเทพทรงเปล่งอุทานแล้วเหาะไป อันภิกษุเหล่านั้น ทูลถามว่า ก็ท้าวสักกะนั้น ทรงกระทำอะไร พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ท้าวเธอหลงถวายทานแต่ท่าน กัสสป บุตรของเรา เพราะเหตุนั้นแล ท้าวเธอพอพระทัยจึงทรงเปล่ง

อุทาน. ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรง
สดับแล้วแลด้วยทิพยโสตธาตุ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทิพฺพาย โสตธาตุยา** ความว่า ชื่อว่า
ทิพย์ เพราะเหมือนกับของทิพย์. จริงอยู่ ทิพยปราสาทโสตธาตุ อันเกิด
ด้วยสุจริตกรรมของพวกเทวดา ไม่พัวพันด้วยสิ่งไม่สะอาด มีดี เสมหะ
และเลือดเป็นต้น สามารถรับอารมณ์ แม้ในที่ไกลได้ เพราะปลอดจาก
อุปกิเลส. ก็แม้โสตธาตุสำเร็จด้วยญาณ อันเกิดจากกำลังความเพียรภavana
ของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน เหตุนี้ ชื่อว่า ทิพย์
เพราะเป็นเช่นกับของทิพย์. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ทิพย์ เพราะได้ด้วย
อำนาจทิพยวิหารธรรม และแม้เพราะตนเองอาศัยทิพยวิหาร ชื่อว่า
โสตธาตุ เพราะอรรถว่าฟังและอรรถว่าทรงอยู่ตามสภาวะ. ชื่อว่า โสตธาตุ
เพราะเป็นเหมือนโสตธาตุ โดยทำหน้าที่แก้วของโสตธาตุ. ด้วยโสตธาตุ
อันเป็นทิพย์นั้น. บทว่า **วิสุทฺถาย** ได้แก่ บริสุทธิ์ คือปลอดจากอุป-
กิเลส. บทว่า **อติกฺกนฺตมานุสติกาย** ความว่า ล่วงอุปจารมมนุษย์ ก้าว
ล่วงมั่งสโสตธาตุของมนุษย์ด้วยการฟังเสียงตั้งอยู่.

บทว่า **เอตมตฺถํ วทิตฺวา** ความว่า ทรงทราบความนี้ว่า เทพก็ดี
มนุษย์ก็ดี เกิดความเอื้อเฟื้อประพุดรักใคร่อย่างยิ่ง ซึ่งบุรุษผู้ดีเยี่ยมดำรง
อยู่ในคุณวิเศษด้วยสัมมาปฏิบัติ แล้วจึงเปล่งอุทานนี้อันแสดงความนั้น.

ในอรรถนั้น ผู้ชื่อว่า ปิณฑปาติกะ เพราะสมათานรุดงค์ กล่าว
คือองค์ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร แล้วจึงบำเพ็ญรุดงค์นั้น. ถามว่า
พระคานานี้ ตรัสกระทำท่านพระมหากัสสปให้เป็นเหตุ และพระเถระ
เป็นผู้เลิศกว่ารุดวาทภิกษุทั้งหมด เป็นผู้ทรงรุดงค์ ๑๓ มิใช่หรือ เพราะ

เหตุไร พระเถระ จึงถูกระบุชวงศ์ข้อเดียวเท่านั้น? ตอบว่า นี่ เป็น การแสดงในอัฐอุปัติเหตุ. อีกอย่างหนึ่ง นี่เป็นเพียงเทศนา. ด้วยคำนี้ ฟังทราบว่ ตรีษฐวงศ์แม่ทั้งหมดแก่พระเถระนั้น โดยยกเทศนาขึ้นเป็น ประธาน. อีกอย่างหนึ่ง เพื่อประกาศข้อปฏิบัติอันดีเยี่ยม ในพระเถระ นั้น ไม่ทำปณทปาติกวัตรทั้งหมดให้ขาด เพราะท่านมักน้อยอย่างยิ่ง และ อนุเคราะห์ต่อตระกูล จึงกล่าวว่ **ปณทปาติกสุต** โดยนัยดังกล่าวแล้ว ด้วยคาถามีอาทิว่า ยถาปี ภมโร ปุပ္ผิ ดังนี้. ก็บทว่ **ปณทปาติกสุต** เป็นจตุตถวิภักติ โดยมุ่งถึงบทว่ **ปิหยนุติ**. บทว่ **ปณทปาติกสุต** นั้น ฟังเห็นว่ ใช้ในอรรถกถาวิภักติ. บทว่ **อตุตถรสสุต** ความว่ ผู้เลี้ยง เลเพาะคนเท่านั้น ด้วยปัจจัย ๔ อันน้อย ไม่มีโทษ และหาได้ง่าย ซึ่ง ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่ ปัจจัยเหล่านั้น น้อยด้วย หาได้ง่ายด้วย ไม่มีโทษ ด้วย. บทว่ **อนนุญโปลิโน** ความว่ ชื่อว่ ไม่ใช่ผู้เลี้ยงผู้อื่น เพราะ ไม่มีความขวนขวายที่จะเลี้ยงผู้อื่นมีศิษย์เป็นต้น ด้วยการสงเคราะห์ด้วย อามิส. ด้วยทั้ง ๒ บท พระองค์ทรงแสดงความประพฤติเบาพร้อม ความ เป็นผู้เลี้ยงง่าย และความเป็นผู้สัน โดยอย่างยิ่งของท่านพระมหากัสสป เพราะท่านเที่ยวไปด้วยจีวรเป็นเครื่องบริหารกาย และบิณฑบาตเป็นเครื่อง บริหารท้อง. อีกอย่างหนึ่ง บทว่ **อตุตถรสสุต** ความว่ ชื่อว่ เป็นผู้ เลี้ยงตน เพราะเลี้ยงตนผู้เดียวนี้เท่านั้น กล่าวคืออรรถภาพ โดยต้องการจะ พูคว่เลี้ยงตนคำเดียว ไม่ใช่เลี้ยงคนอื่นจากงานนี้ไป. ต่อแต่นั้นแล ชื่อว่ ไม่ใช่เลี้ยงผู้อื่น เพราะไม่มีคนอื่นที่ตนจะฟังเลี้ยง. ซึ่งภิกษุณั้ผู้เลี้ยงตน ผู้ไม่เลี้ยงคนอื่น. ด้วยทั้ง ๒ บท ทรงแสดงถึงความไม่ยึดถือต่อไป เพราะ ท่านเป็นพระจีณาสพ. บทว่ **เทวา ปิหยนุติ ๑เป ๑ สติมโต** ความว่

เทพมีท้าวสักกะเป็นต้น ย่อมกระหึ่ม คือย่อมปรารภนา พระจีณาสพนั้น
ชื่อว่าผู้เข้าไปสงบ ด้วยปฏิปัสสัทธิ เพราะสงบความกระวนกระวาย และ
ความเร่าร้อนอันเกิดแต่กิเลสทั้งปวง โดยบรรลอรหัตผล ชื่อว่าผู้มีสติ
เพราะเป็นผู้มีสติกระทำตลอดกาลเป็นนิจ ด้วยถึงความไพบูลย์ด้วยสติ
ต่อแต่นั้น ถึงลักษณะความเป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณและอนิฏฐารมณเป็นต้น
คือยังความนับถืออย่างมากให้เกิด จึงเกิดความเอื้อเฟื้อในคุณวิเศษของท่าน
มีศีลเป็นต้น จะพูดถึงมนุษย์ทำไมเล่าแล.

จบอรรถกถาหมากัสสปสูตรที่ ๗

๘. ปิณฑปาตสูตร

ว่าด้วยภิกษุสนทนาเรื่องปิณฑปาต

[๘๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน
อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล
ภิกษุมาร่วมด้วยกัน กลับจากปิณฑปาตในเวลาปัจฉิมกัณฑ์ประชุมกันในโรง
กลมใกล้ต้นกุ่ม สนทนากันถึงเรื่องเป็นไปในระหว่างนี้ว่า คุณก่อนท่าน
ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถือการเที่ยวปิณฑปาตเป็นวัตร เที่ยวปิณฑปาตอยู่
ย่อมได้เห็นรูปอันเป็นที่พอใจด้วยจักขุ ย่อมได้ฟังเสียงอันเป็นที่พอใจด้วย
หู ย่อมได้ดมกลิ่นอันเป็นที่พอใจด้วยจมูก ย่อมได้ลิ้มรสอันเป็นที่พอใจ
ด้วยลิ้น ย่อมได้ถูกต้องโณภูมิจึงพอใจด้วยกาย ตามกาลอัน
สมควร คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถือการเที่ยวปิณฑปาตเป็นวัตร

เป็นผู้อันมหาชนสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ย่อมเที่ยวไป
บิณฑบาต คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ฉะนั้น เราทั้งหลายจงถือการ
เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรเถิด แม้เราทั้งหลายก็จักได้เห็นรูปอันเป็นที่พอใจ
ด้วยจักขุ ได้ฟังเสียงอันเป็นที่พอใจด้วยหู ได้ดมกลิ่นอันเป็นที่พอใจด้วย
จมูก ได้ลิ้มรสอันเป็นที่พอใจด้วยลิ้น ได้ถูกต้องโผฏฐัพพะอันเป็นที่
พอใจด้วยกาย ตามกาลอันสมควร แม้เราทั้งหลายก็จักเป็นผู้อันมหาชน
สักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง เที่ยวไปบิณฑบาต ภิกษุ
เหล่านั้นสนทนากาถาค้างอยู่ในระหว่างเพียงนี้ ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเย็น
พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่เร้นแล้วได้เสด็จเข้าไปถึงโรงกลมใกล้
ต้นกุ่มแล้วประทับนั่ง ณ อาสนะที่ปูลาดไว้ ครั้นแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลาย
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เธอทั้งหลายนั่งประชุมสนทนากันด้วย
เรื่องอะไรหนอ และเธอทั้งหลายสนทนาเรื่องอะไรค้างไว้ในระหว่าง ภิกษุ
เหล่านั้นกราบทูลว่า ขอประทานพระวโรกาส ข้าพระองค์ทั้งหลายกลับ
จากบิณฑบาตในเวลาปัจฉิมภัต นั่งประชุมกันในโรงกลมใกล้ต้นกุ่มนี้
เกิดสนทนากันในระหว่างนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถือการ
เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เที่ยวไปบิณฑบาตอยู่ ย่อมได้เห็นรูปอันเป็นที่
พอใจด้วยจักขุ... แม้เราทั้งหลายก็จักเป็นอันมหาชนสักการะ เคารพ
นับถือ บูชา ยำเกรง เที่ยวไปบิณฑบาต ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้า-
พระองค์ทั้งหลายสนทนาเรื่องค้างไว้ในระหว่างนี้แล ก็พอดีพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าเสด็จมาถึง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การ
ที่เธอทั้งหลายเป็นกุลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา ฟังกล่าว

เรื่องเห็นปานนี้นั้นไม่สมควรเลย เธอทั้งหลายประชุมกันแล้วพึงกระทำ
อาการ ๒ อย่าง คือ ชัมมิกถา หรือคุษณิภาพเป็นอริยะ.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึง
ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ถ้าว่าภิกษุไม่อาศัยเสียงสรรเสริญแล้วไซ้ เทวดา
และมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมรักใคร่ต่อภิกษุผู้ถือการเที่ยว
บิณฑบาตเป็นวัตร ผู้เลี้ยงตนมิใช่ผู้เลี้ยงคนอื่น ผู้คงที่.
จบปิณฑปาตสูตรที่ ๘

อรรถกถापิณฑปาตสูตร

ปิณฑปาตสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปัจฉาภคต** ความว่า แม้เวลาภายในเที่ยงวันของภิกษุถือ
เอกาสนิกังคธุดงค์และขลุปัจฉาภคตตังคธุดงค์ ผู้ฉันอาหารเช้าแล้ว ก็เป็น
ปัจฉาภคตเหมือนกัน. แต่ในที่นี้ ภายหลังแต่ฉันอาหารตามปกตินั้นแหละ
พึงทราบว่าเป็นปัจฉาภคต. บทว่า **ปิณฑปาตปฏิกุณฑาน** ความว่า
ผู้กลับจากบิณฑบาต คือแสวงหาบิณฑบาตแล้ว กลับจากบิณฑบาตนั้น
โดยทำกตกิจให้สำเร็จ. บทว่า **กเรริ** ในบทว่า **กเรริมณฑลมาเพ** เป็น
ชื่อของไม้กุ่ม. เล่ากันว่า ไม้กุ่มนั้น อยู่ภายในระหว่างมณฑปกับศาลา
พระคันธกุฎี ด้วยเหตุนี้ แม้พระคันธกุฎี ท่านเรียกว่า กเรริกุฎิกา.
มณฑปก็ดี ศาลาก็ดี ท่านเรียกว่า กเรริมณฑลมาเพ โรงกลมใกล้ต้นไม้
กุ่ม. เพราะเหตุไร ในโรงกลมกล่าวคือศาลาที่นั่ง ซึ่งสร้างไว้ไม่ไกลต้นไม้

กุ่มนั้น. อาจารย์บางพวกกล่าวถึงหลังคาที่มุงด้วยหญ้าและใบไม้ฝนไม่รั่ว
รดว่า โรงกลม. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า มณฑปที่มุงด้วยเถาวัลย์มี
อดิมุตกเถาวัลย์เป็นต้น ชื่อว่า โรงกลม. บทว่า กาลน กาลิ ได้แก่
ในระหว่างเวลาหนึ่ง ๆ อธิบายว่า ในสมัยนั้น ๆ. บทว่า มนปิเก
แปลว่า น่าเจริญใจ อธิบายว่า ปิยรูปที่น่าปรารถนา. ก็ความเป็นอิฏ-
ฐารมณฺ์และอนิฏฐารมณฺ์ พึงถือเอาด้วยอำนาจบุคคล และด้วยอำนาจ
ทวาร. จริงอยู่ ความเป็นอิฏฐารมณฺ์และอนิฏฐารมณฺ์นั้น เข้าใจกันว่า
เป็นสิ่งน่าปรารถนาของคนบางคน ไม่น่าปรารถนาของคนบางคน สมมติ
ว่า ไม่น่าปรารถนาของคนบางคน ไม่น่าปรารถนาของคนบางคน. อนึ่ง น่า
ปรารถนาของทวารหนึ่ง ไม่น่าปรารถนาของทวารหนึ่ง. แต่ในที่นี้พึง
ทราบวินิจฉัยด้วยอำนาจวิบาก จริงอยู่ กุศลวิบาก น่าปรารถนาโดยส่วน
เดียว อกุศลวิบาก ไม่น่าปรารถนาเลยแล. บทว่า จกฺขุณา รูปํ ปสฺสิตฺตุ
ความว่า ภิกษุไปสู่บ้านเพื่อบิณฑบาต เมื่อพวกอุบาสกนิมนต์ให้เข้าไป
ยังเรือน นำอาสนะและเพดานเป็นต้นเข้าไป เพื่อทำการบูชาสักการะ ได้
เห็นรูปที่น่ายินดี กล่าวคือ รูปที่รุ่งเรืองด้วยความงดงามต่าง ๆ และ
รูปที่มีวิญญูณครองอย่างอื่น ด้วยญาณอันไปทางจักขุทวาร. บทว่า
สทฺทุเท ความว่า ภิกษุเข้าไปสู่เรือนอิสรชน ได้ยินเสียงเพลงขับและ
ระโคม ที่เขาบรรเลงเพื่ออิสรชนเหล่านั้น ก็ฉันทันเหมือนกัน. บทว่า
คณฺฺธ ความว่า เพื่อดมกลิ่นมีกลิ่นดอกไม้และกลิ่นรูปเป็นต้น ที่เขา
เหล่านั้นน้อมเข้านำเข้าไป โดยบูชาและสักการะก็เหมือนกัน. บทว่า รเส
ความว่า เพื่อลิ้มรสเลิศต่าง ๆ ในการบริโภคอาหารที่เขาเหล่านั้นถวาย.
บทว่า โฝฏฺฐทฺเพ ความว่า เพื่อถูกต้องโฝฏฐูปพารมณฺ์ เป็นสุขสัมผัส

ในกาลนั้นบนอาสนะที่ลาดไว้ค้ำมาก. ก็แล ครั้นทรงระบุดังการได้อิฏฐารมณฺ์ที่เป็นไปทางทวาร ๕ ดังกล่าวมาแล้วนี้ บัดนี้เพื่อแสดงการได้อิฏฐารมณฺ์ที่เป็นไปทางมโนทวาร จึงตรัสคำมีอาทิว่า สกุกโต ดังนี้. คำนั้นมีอรรถดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแหละ.

ถามว่า ก็นัยนี้ สำหรับภิกษุผู้ไม่ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ย่อมไม่ได้หรือ ? ตอบว่า ได้. จริงอยู่ ในเวลาที่ภิกษุแม่เหล่านั้ เข้าไปยังบ้าน เพื่อนิมนต์ภัตและสลาภภัตเป็นต้น อุบาสกทั้งหลาย ผู้มีสมบัติมาก ย่อมกระทำสักการะและสัมนานะเช่นนั้นเหมือนกัน. แต่ข้อนั้น ไม่แน่นอนอนนั้. ส่วนสำหรับภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร แน่แน่นอนในกาลนั้น. ภิกษุเหล่านั้ เห็นเขากำลังทำการบูชาและสักการะในที่นั้น ดำรงอยู่ในทางไม่เป็นที่สลัดออก (จากทุกข์) เพราะยังหนักในสักการะ จึงกล่าวอย่างนั้นด้วยอโยนิโสมนสิการ. ด้วยเหตุนั้นนั้นแล จึงกล่าวคำมีอาทิว่า หนุทาวุโส มยฺ ปิณฑปาติกา โหม อาวุโส ช่างเถิด พวกเราเป็นผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร.

บรรดาบทเหล่านั้ ศัพท์ว่า หนุท เป็นนินบาต ใช้ในอรรถว่าสละ. บทว่า ลจฺจาม แปลว่า จักได้. บทว่า เตนุปลสงฺกมิ ความว่า พระองค์ประทับนั่งในพระคันธุมีกลิ่นหอมนั้นทรงสดับการเจรจาปราศรัยนั้นของภิกษุเหล่านั้ จึงเสด็จเข้าไปยังโรงกลม ด้วยหมายพระทัยว่า ภิกษุเหล่านั้ บวชในพระศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้เช่นเรา แม้อยู่ในวิหารเดียวกันกับเรา ก็ยังใช้ถ้อยคำโดยอโยนิโสมนสิการอย่างนี้ ไม่ประพฤติในการขัดเกลา เอาเถิด เราจักห้ามภิกษุเหล่านั้จากเหตุนี้ แล้วประกอบ

ไว้ในธรรมเป็นเครื่องอยู่ขัดเกลา. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวไว้ในหนหลัง
นั้นแล.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ความว่า ทรงทราบเนื้อความนี้ว่า แม่
เทพทั้งหลาย ย่อมกระหึ่มต่อท่านผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เพื่อกำจัดกิเลส
เพื่อทำตัดหนาให้เหือดแห้ง ด้วยธรรมเป็นเครื่องขัดเกลาคือมักน้อยและ
สันโดษ เกิดความเอื้อเฟื้อในการปฏิบัติประพฤติกิเลสต่อท่าน ไม่ประ-
พฤติกรรมาอย่างอื่นจากนี้ ดังนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงเนื้อ
ความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โน เจ ลิลอกนิสฺสุติโต** ความว่า หาก
ไม่ยากได้อาศัยความสรรเสริญ กล่าว คือเสียงที่ชนเหล่าอื่นยกย่อง โดย
นัยมีอาทิว่า นำอัสจรรย์ พระผู้เป็นเจ้า เป็นผู้มักน้อยสันโดษ มีความ
ประพฤติกุศลอย่างยิ่ง. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อเสียง ได้แก่ การโฆษณา
ชมเชยคุณเฉพาะหน้า สรรเสริญ ได้แก่ การชมเชยลับหลัง หรือความ
เป็นผู้มียศแผ่ไป. คำที่เหลือ มีนัยที่กล่าวไว้ในสูตรอันเป็นลำดับนั้นแล.

จบบรรณกถาปิณฑปาตสูตรที่ ๘

๕. ลิปปสูตร

ว่าด้วยภิกษุสนทนากันเรื่องศิลปะ

[๘๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน
อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล

ภิกษุมากด้วยกันกลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉาภัตแล้ว นั่งประชุมกันใน
โรงกลม ได้สนทนากันถึงเรื่องเป็นไปในระหว่างว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลาย ใครหนอแล ย่อมรู้ศิลปะ ใครศึกษาศิลปะอะไร ศิลปะอย่างไร
เป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุบางพวกกล่าวอย่าง
นี้ว่า ศิลปะในการฝึกช้างเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าวอย่างนี้
ว่า ศิลปะในการฝึกม้าเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า
ศิลปะในการขับรถเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า
ศิลปะในการยิงธนูเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า
ศิลปะทางอาวุธเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ศิลปะ
ทางนับนิ้วมือเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ศิลปะ
ในการคำนวณเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ศิลปะ
นับประมวลเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ศิลปะใน
การขีดเขียนเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ศิลปะใน
การแต่งกายภักกลอนเป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า
ศิลปะในทางโลกายตศาสตร์เป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย บางพวกกล่าว
อย่างนี้ว่า ศิลปะในทางภูมิศาสตร์เป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น
สนทนาเรื่องค้างไว้ในระหว่างเพียงนี้ ครั้นนั้นแล เป็นเวลาเย็น พระผู้มี-
พระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่เรือน ได้เสด็จเข้าไปถึงโรงกลม แล้วประทับนั่ง
ณ อาสนะที่ปูลาดไว้ ครั้นแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้ง-
หลาย บัดนี้ เธอทั้งหลายนั่งประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ และ
เธอทั้งหลายสนทนาเรื่องอะไรค้างไว้ ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ขอประ-
ทานพระวโรกาส ข้าพระองค์ทั้งหลาย กลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉา-

ภักต นั่งประชุมกันในโรงกลม เกิดสนทนากันในระหว่างว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ใครหนอแลย่อมรู้ศิลปะ...บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ศิลปะในทางภูมิศาสตร์เป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายสนทนาเรื่องค้างไว้ในระหว่างนี้แล ก็พอดีพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาถึง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การที่เธอทั้งหลายเป็นกุลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา กล่าวกถาเห็นปานนี้นั้นไม่สมควรเลย เธอทั้งหลายประชุมกันแล้ว ฟังกระทำอาการ ๒ อย่าง คือ ชัมมิกถา หรือคุณนิภาพอันเป็นอริยะ.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ผู้ไม่อาศัยศิลปะเลี้ยงชีพ ผู้เบา ประารถนาประโยชน์ มีอินทรีย์สำรวมแล้ว พันวิเศษแล้วในธรรม
ทั้งปวง ไม่มีที่อยู่เที่ยวไป ไม่ยึดถือว่าของเรา ไม่มีความหวัง ผู้นั้นกำจัดมารได้แล้ว เป็นผู้เที่ยวไปผู้เดียว ชื่อว่าเป็นภิกษุ.

จบลিপปสูตรที่ ๕

อรรถกถาลิปปสูตร

ลিপปสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า โภ นุ โข อาวุโส ลิปปี ขานาติ ความว่า อาวุโส เมื่อพวกเราประชุมกันในที่นี้ ใครหนอจะรู้แจ้งอาชีพอ่างใดอย่างหนึ่งซึ่งมี

ชีวิตเป็นเหตุ อันได้นามว่า ศิลปะ เพราะอรรถว่าต้องศึกษา. บทว่า โภ กิ ลิปฺปํ ลิกฺขติ ความว่า ใครจะเข้าไปหาตระกูลอาจารย์ผู้ถ่ายทอดศิลปะ ตลอดกาลนานแล้ว ศึกษาศิลปะอะไร ๆ บรรดาศิลปะฝึกช้างเป็นต้น โดยทางเล่าเรียน และโดยทางปฏิบัติ. บทว่า กตฺรํ ลิปฺปํ ลิปฺปํ อคฺคํ ความว่า ศิลปะชนิดไหนเป็นยอด คือประเสริฐกว่าศิลปะทั้งปวง โดยไม่ต่ำช้า มีผลมาก และสำเร็จได้ไม่ยาก อธิบายว่า บุคคลอาศัยศิลปะใดแล้วสามารถเป็นอยู่ได้ง่าย. บทว่า ตตฺถ เอกจฺเจ ความว่า บรรดาภิกษุเหล่านั้น บางพวกที่ออกบวชจากตระกูลนายหัตถาจารย์นั้น. บทว่า เอว มาหฺสุ ความว่า ท่านเหล่านั้นได้กล่าวอย่างนั้น. แม้อันนี้ไป ในที่ ๆ กล่าวไว้ว่า เอกจฺเจ ก็นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า หตฺถิลิปฺปํ ความว่า ศิลปะแม้ทุกอย่างต่างโดยการจับช้าง การฝึก การจับจี การรักษาโรค เป็นต้น ที่จำต้องกระทำ ท่านประสงค์เอาว่า ศิลปะในการฝึกช้าง ในที่นี้. แม้อันนี้ไป อสฺสลิปฺปํ นี้ ก็นัยนี้เหมือนกัน. ส่วน ศิลปะการขับรถ พึงทราบโดยวิธีฝึกหัด และขับไปเป็นต้นของผู้ขับรถ และโดยการประกอบรถ. บทว่า ธนฺวลิปฺปํ ได้แก่ ศิลปะของนายขมังธนู ซึ่งเรียกว่า นักแม่นธนู. บทว่า ธรฺวลิปฺปํ ได้แก่ ศิลปะทางอาวุธที่เหลือ. บทว่า มุฑฺธาลิปฺปํ ได้แก่ ศิลปะในการนับหัวแม่มือ. บทว่า คณฺณลิปฺปํ ได้แก่ ศิลปะในการนับไม้ขากระยะ. บทว่า สจฺจนลิปฺปํ ได้แก่ ศิลปะในการนับเป็นก้อน ด้วยการบวกและการลบเป็นต้น. ผู้ที่กล่าวคล่องแคล่วศิลปะนั้น พอเห็นต้นไม้อันนี้ ก็นับได้ว่า ต้นไม้นี้มีใบเท่านี้. บทว่า เลขลิปฺปํ ได้แก่ ศิลปะในเพราะเขียนอักษรโดยอาการต่าง ๆ หรือความรู้ในการเขียน. บทว่า กาวเยยลิปฺปํ ความว่า ศิลปะการแต่งภาพย์ของกวี ๔ จำพวก มีจินตกวี

เป็นต้น ด้วยการคิดของตน ด้วยการฟังที่ได้จากคนอื่น ด้วยประโยชน์
อย่างนี้ว่า สิ่งนี้มีประโยชน์ เราจักประกอบสิ่งนี้อย่างนี้ หรือด้วยการ
เห็นภาพย่ออะไร ๆ แล้วเกิดปฏิภาณขึ้นในฐานะว่า เราจักแต่ภาพย่อให้
เหมือนกับภาพย่อ นั้น. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย กวี ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ จินตกวี สุตกวี อรรถกวี และปฏิภาณกวี.
บทว่า **โลกยตลปิปี** ความว่า ศิลปะในวิวัฒนาการศาสตร์ ที่ปฏิเสธปรโลก
และนิพพานเป็นไป โดยนัยมีอาทิว่า กายาขาว เพราะกระดูกขาว นกยาง
แดงเพราะเลือดแดง. บทว่า **ขตุตวิขุชาตปิปี** ความว่า ศิลปะในนิติ-
ศาสตร์มีการอารักขาภักษัตริย์เป็นต้น. ได้ยินว่า ศิลปะทั้ง ๑๒ นี้ ชื่อว่า
มหาศิลปะ ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวไว้ในที่นั้น ๆ ว่า **ลปิปานัง อคฺคัง** ดังนี้.

บทว่า **เอตมตฺถัง วิทิตฺวา** ความว่า ทรงทราบโดยอาการทั้งปวง ซึ่ง
ความไม่สลัดออกจากวิภูทุกข์ เพื่อประโยชน์แก่การเป็นอยู่แห่งลปิปายตนะ
ทั้งปวงนี้ แต่ก็ทรงทราบความไม่สลัดออกแห่งความบริสุทธิ์มีศีลเป็นต้น
และความเป็นภิกษุแห่งผู้พร้อมด้วยศีลเป็นต้นนั้น จึงทรงเปล่งอุทาน
นี้อันประกาศเนื้อความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อลปิปชีวี** ความว่า ชื่อว่า อลปิปชีวี
เพราะอรรถว่า ไม่ไปอาศัยศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่งเลี้ยงชีพ เพราะความ
หวังในปัจจัยเหือดแห้งไป โดยข่มตณฺหุปปาทาน ๔ ให้อยู่ไกลแสนไกล.
ด้วยคำนี้ ทรงแสดงถึงอาชีพบริสุทธิ์ศีล. บทว่า **ลหุ** ได้แก่ ชื่อว่า เขา
คือไม่มีสัมภาระมาก เพราะมีกิจน้อยและมีความประพฤติเบาพร้อม. ด้วย
คำนี้ ทรงแสดงถึงความเป็นผู้เลี้ยงง่าย อันสำเร็จด้วยความสันโดษใน
ปัจจัย ๔. บทว่า **อตุตฺถกามิ** ความว่า ชื่อว่า อตุตฺถกามิ เพราะอรรถว่า

ใครคือปรารถนาเฉพาะประโยชน์ของโลกพร้อมเทวโลกเท่านั้น. ด้วยคำนี้ ทรงแสดงถึงปาติโมกขสังวรศีล เพราะประกาศถึงความงดเว้นสิ่งไม่ใช่ประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย เพราะแสดงถึงความงดเว้นความพินาศมีปาณาติบาตเป็นต้น. บทว่า **ยตินุทริโย** ความว่า ชื่อว่า มีอินทรีย์สำรวมแล้ว เพราะสำรวมอินทรีย์ ๖ มีจักขุนทรีย์เป็นต้น โดยไม่ให้กุศลธรรมมี อวิชาเป็นต้นเกิดขึ้น. ด้วยคำนี้ ตรัสถึงอินทรีย์สังวร. บทว่า **สพฺพชิวิปฺมุทุโต** ความว่า ผู้มีศีลบริสุทธิ์คืออย่างนี้ ตั้งมั่นอยู่ในความสันโดษด้วย ปัจจัย ๔ กำหนดนามรูปพร้อมปัจจัย พิจารณาสังขารด้วยลักษณะมีอนิจจลักษณะเป็นต้น บำเพ็ญวิปัสสนา ต่อจากนั้น ก็ชื่อว่า เป็นผู้หลุดพ้นในธรรมทั้งปวงคือในภูมิทั้งปวงมีภพเป็นต้น เพราะละสังโยชน์ได้ด้วยอริยมรรค ๘ ที่เป็นไปตามลำดับ.

บทว่า **อนสारी อมโหม นิราโส** ความว่า ชื่อว่า อนอกสारी เพราะไม่มีความชานไปแห่งค้นหาในอายตนะทั้ง ๖ กล่าวคือ โอกะ (น้ำ) เหตุหลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวงเช่นนั้นก็เดียว ชื่อว่า อมมะ เพราะไม่มีมมังการในอารมณ์ไหน ๆ มีรูปารมณเป็นต้น ชื่อว่า นิราสะ เพราะไม่มีความหวังโดยประการทั้งปวง. บทว่า **หิตฺวา มานํ เอกจโร ส ภิกฺขุ** ความว่า ก็ภิกษุผู้นั้นผู้เป็นอย่างนั้น ละมานะได้ไม่เหลือ พร้อมกับเวลาที่ ได้บรรลุดุรหัตมรรคทีเดียว จึงไม่คลุกคลีด้วยหมู่เหมือนภิกษุเหล่านี้ เป็นผู้เดียวเที่ยวไป ในอิริยาบถทั้งปวง เพราะประสงค์ความสงบและเว้นจากเพื่อนคือค้นหา ผู้นั้น โดยทางปรมัตถ์ ชื่อว่า ภิกษุ เพราะทำลายกิเลส โดยประการทั้งปวง. ก็ในที่นี้ตรัสถึงคุณฝ่ายโลกิยะ โดยนัยมีอาทิว่า **อลิปฺปชีวี** ผู้ไม่อาศัยศัลยเพียงชีพ. ด้วยคำมีอาทิว่า **สพฺพชิวิปฺมุทุโต**

ตรัสถึงคุณฝ่ายโลกุตระ. ในคํานั้น ทรงแสดงว่า ธรรมนี้ สำหรับผู้
ตั้งอยู่ในความเป็นผู้ไม่อาศัยศิลปะเลี้ยงชีพเป็นต้นเท่านั้น ไม่ใช่เป็นของผู้
อาศัยศิลปะเลี้ยงชีพด้วยมิฉะฉิน เพราะฉะนั้น พวกเธอจงเว้นการถือใน
ศิลปะว่าเป็นสาระ แล้วศึกษาในอริสัจเป็นต้นเท่านั้น.

จบอรรถกถาสิปฺปสูตรที่ ๕

๑๐. โลกสูตร

ว่าด้วยเรื่องทรงตรวจดูโลก

[๘๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ที่คwangไม้โพธิ์
ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขโดยบัลลังก์เดียวตลอด ๗ วัน ครั้งนั้นแลโดยล่วง
๗ วันนั้นไป พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากสมาธินั้นแล้วทรงตรวจดู
โลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นหมู่สัตว์ผู้เดือดร้อนอยู่ด้วยความเดือดร้อน
เป็นอันมาก และผู้ถูกความเร่าร้อนเป็นอันมากซึ่งเกิดจากราคะบั้ง เกิด
จากโทสะบั้ง เกิดจากโมหะบั้ง แผลเผาอยู่

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

โลกนี้เกิดจากความเดือดร้อนแล้ว ถูกผัสสะครอบงำ
แล้ว ย่อมกล่าวถึงโรคโดยความเป็นตัวตน ก็โลก
ย่อมสำคัญโดยประการใด ชนรปัญจกอันวัตถุแห่ง

ความสำคัญนั้น ย่อมเป็นอย่างอื่นจากประการที่ตน
สำคัญนั้น โลกซ่องแล้วในภพมีความแปรปรวนเป็น
อื่น ถูกภพครอบงำแล้ว ย่อมเพติดเพลินภพนั่นเอง
(สัตว์) โลกย่อมเพติดเพลินสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นภัย
โลกกลัวสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ก็บุคคลอยู่ประพฤติ
พรหมจรรย์นี้เพื่อจะละภพแล.

ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าว
ความหลุดพ้นจากภพด้วยภพ (สัสสตทิฏฐิ) เรากล่าวว่า
สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดไม่หลุดพ้นไปจากภพ
ก็หรือสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าว
ความสลัดออกจากภพด้วยความไม่มีภพ (อุจเฉททิฏฐิ)
เรากล่าวว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดไม่สลัด
ออกไปจากภพ ก็ทุกข์นี้ย่อมเกิดเพราะอาศัยอุปธิทั้ง
ปวงความเกิดแห่งทุกข์ย่อมไม่มี เพราะความสิ้น
อุปาทานทั้งปวง ท่านจงดูโลกนี้ สัตว์ทั้งหลายเป็น
จำนวนมาก ถูกอวิชชาครอบงำหรือยินดีแล้วชั้น
ปัญญาที่เกิดขึ้นแล้วไม่พ้นไปจากภพ ก็ภพเหล่าใดเหล่า
หนึ่งในส่วนทั้งปวง (ในเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง)
โดยส่วนทั้งปวง (สวรรค์ อบาย และมนุษย์เป็นต้น)
ภพทั้งหมดนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวน
เป็นธรรมดา อันบุคคลผู้เห็นชั้นปัญญา กล่าวคือ ภพ
ตามความจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้อยู่ย่อมละภพ

ค้นหาได้ ทั้งไม่เพลิดเพลินวิภาวค้นหา ความคับด้วย
อริยมรรคเป็นเครื่องสำรอกไม่มีส่วนเหลือ เพราะ
ความสิ้นไปแห่งค้นหาทั้งหลาย โดยประการทั้งปวง
เป็นนิพพาน ภพไม่ยอมไม่มีแก่ภิกษุ นั้น ผู้ดับแล้ว
เพราะไม่ถือมั่น ภิกษุ นั้นครอบงำมาร ชนะสงคราม
ล่วงภพได้ทั้งหมดเป็นผู้คงที่ฉะนี้แล.

จบโลกสูตรที่ ๑๐

จบนันทวรรคที่ ๓

อรรถกถาโลกสูตร

โลกสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้:-

อาสยานุสยญาณ และอินทริยปโรปริยัตตญาณ ชื่อว่า พุทธจักขุ
ในคำว่า **พุทธจักขุ** นี้. สมดังที่ท่านกล่าวคำมีอาทิว่า พระผู้มีพระภาค-
เจ้า เมื่อทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุได้ทรงเห็นแล้วแล ซึ่งเหล่า
สัตว์ผู้มีกิเลสคุณฐิติในดวงตาน้อย ผู้มีกิเลสคุณฐิติในดวงตามาก ผู้มีอินทริย์
แก่กล้า ผู้มีอินทริย์อ่อน. บทว่า **โลก** ได้แก่ โลก ๓ คือ โอภาสโลก ๑
สังขารโลก ๑ สัตว์โลก ๑. ในโลกทั้ง ๓ นั้น **โอภาสโลก** ตรีสไว้ใน
ประโยคมีอาทิว่า

พระจันทร์พระอาทิตย์ เวียนรอบส่องทิศให้
สว่างไสวมีประมาณเท่าใด โอภาสโลก มีประมาณ
พันหนึ่งเท่านั้น อำนาจของท่าน เป็นไปในโอภาส
โลกนี้.

สังขารโลก ตรัสไว้ในประโยคมีอาทิว่า โลก ๑ ได้แก่สัตว์ทั้งปวง ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร. โลก ๒ ได้แก่นามและรูป. โลก ๓ ได้แก่ เวทนา ๓. โลก ๔ ได้แก่ อาหาร ๔. โลก ๕ ได้แก่ อุปาทานชั้น ๕. โลก ๖ ได้แก่อายตนะภายใน ๖. โลก ๗ ได้แก่ วิญญาณฐิติ ๗. โลก ๘ ได้แก่ โลกธรรม ๘. โลก ๙ ได้แก่ สัตตवास ๙. โลก ๑๐ ได้แก่ อายตนะ ๑๐. โลก ๑๒ ได้แก่ อายตนะ ๑๒. โลก ๑๘ ได้แก่ ธาตุ ๑๘. สัตว-โลก ตรัสไว้ในประโยคมีอาทิว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง. แม้ในที่นี้ พึงทราบสัตวโลก. บรรดาโลกเหล่านั้น โลกกล่าวคือจักรวาล ชื่อว่า โอกาส-โลก เพราะอรรถว่า เห็นคือปรากฏโดยอาการวิจิตร. สังขาร ชื่อว่า โลก เพราะอรรถว่า ย่อยยับ คือผุพัง. ชื่อว่า สัตวโลก เพราะอรรถว่า เป็นที่ดูบุญและบาปและผลแห่งบุญและบาป. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอนุเคราะห์ ในสัตว์เหล่านั้นด้วยพระมหากุณา มีพระประสงค์จะให้สัตว์เหล่านั้นพ้นจากสังสารทุกข์ จึงตรวจดูสัตว์โลก. ก็พระองค์ทรงตรวจดู สัปดาห์ไหน ? สัปดาห์ที่ ๑. จริงอยู่ ในที่สุดแห่งปัจฉิมยาม ในวันสุด สัปดาห์ที่ทรงเข้าสมาธิ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเปล่งอุทานอันแสดง อานุภาพแห่งอริยมรรคนี้ว่า เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏ ฯลฯ เหมือนพระอาทิตย์ส่องไสวในกลางหาว ดังนี้ จึงตรวจดูสัตว์โลกว่า อันดับแรก เราใช้เรือคือธรรมนี้ข้ามห้วงน้ำใหญ่คือสังสาร ที่แสนจะข้ามได้โดยยากอย่างนี้ จึงยืนอยู่ที่ฝั่งคือพระนิพพาน เอาเถิด บัดนี้ ถึงสัตว์โลกเราก็จักให้ข้ามด้วย สัตวโลก เป็นอย่างไรหนอ ดังนี้. ซึ่งท่านหมายกล่าวไว้ว่า ครั้นล่วง ๗ วันนั้นไป พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จออกจากสมาธินั้น ทรงตรวจดูสัตว์โลก ด้วยพุทธจักขุ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โลโลเกติ ความว่า ทรงเห็นโดยอาการต่าง ๆ คือกระทำให้ประจักษ์ด้วยญาณของพระองค์ เหมือนผลมะขามป้อมที่วางไว้บนฝ่ามือ. บทมีอาทิว่า อนเนกหิ สนฺตาเปหิ เป็นบทแสดงอาการดูแล. บทว่า อนเนกหิ สนฺตาเปหิ ได้แก่ ด้วยความทุกข์เป็นอนЕК. จริงอยู่ ทุกข์ที่ท่านเรียกว่า สันตাপะ เพราะอรรถว่าทำให้เดือดร้อน. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า ทุกข์มีอรรถว่าบีบคั้น มีอรรถว่าปรุงแต่ง มีอรรถว่าทำให้เดือดร้อน มีอรรถว่าแปรปรวน. ก็ทุกข์นั้น มีอรรถหลายประการ ด้วยอำนาจทุกข์ทุกข์เป็นต้น และด้วยอำนาจชาติเป็นต้น ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า อนเนกหิ สนฺตาเปหิ. ผู้เดือดร้อน คือถูกทุกข์เป็นอนЕК บีบคั้น เบียดเบียน. บทว่า ปริพาหหิ แปลว่า ด้วยความเร่าร้อน. บทว่า ปริത്യุหฺมานเ ได้แก่ ผู้ถูกไฟเผาอบด้านเหมือนเชื้อไฟ. บทว่า รากเซหิ แปลว่า เกิดแต่รากะ. แม้ในบทที่เหลือก็เช่นนี้. จริงอยู่ กิเลสมีรากะเป็นต้นย่อมเกิดในสันดานใด ย่อมเบียดเบียนสันดานนั้น เหมือนเผาอยู่. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ไฟ ๓ กองนี้ รากัลลิกิ ไฟคือรากะ โทสัลลิกิ ไฟคือโทสะ โมหัลลิกิ ไฟคือโมหะ. เพราะไฟเหล่านั้นทำจิตและกายให้เศร้าหมอง ฉะนั้น จึงเรียกว่ากิเลส. ก็ในบทเหล่านี้ ด้วยบทว่า ปริത്യุหฺมานเ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงกิเลสมีรากะเป็นต้นปวัตติทุกข์ และความที่สัตว์ถูกปวัตติทุกข์นั้นครองงำ. อนึ่ง ด้วยบทว่า สนฺตปฺปฺมานเ นี้ ทรงแสดงถึงความที่สัตว์เหล่านั้น เป็นทุกข์ทุกระยะกาล และความเป็นผู้มีอันตรายไม่ขาดระยะเพราะทุกข์นั้น.

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอปราจิตบัลลังก์ ณ ควาง-
โพธิพฤกษ์ ในปฐมยามทรงระลึกถึงบุพเพนิวาสญาณ ในมัชฌิมยามทรง
ชำระทิพยจักขุ ในปัจฉิมยามทรงหยั่งญาณลงในปฏิจสมุปบาท ทรงรู้
ยี่งวัฏทุกข์อันมีกิเลสเป็นมูล ทรงพิจารณากำหนดสังขาร เจริญวิปัสสนา
โดยลำดับ ทรงกำจัดกิเลสให้ปราศจากไป ตรัสรู้ยิ่งด้วยพระองค์เองด้วย
การบรรลุพระอรियมรรค เพราะทรงละกิเลสได้เด็ดขาดในลำดับปัจจเวก-
ขณญาณแล้วจึงทรงเปล่งอุทานว่า **อนเอกชาติสังสารี** ดังนี้เป็นต้น อัน
แสดงถึงความที่พระองค์สิ้นวัฏทุกข์ ซึ่งพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ไม่ทรง
ละ ประทับนั่งขัดสมาธิเสวยวิมุตติสุขตลอด ๗ วัน ในยาม ๓ แห่งราตรี
ที่ ๗ ทรงเปล่งอุทาน ๓ อย่าง โดยนัยดังกล่าวแล้ว ในลำดับแห่งอุทาน
ที่ ๓ ทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ทรงเห็นว่า วัฏทุกข์ของสัตว์ทั้งสิ้น
นี้ มีกิเลสเป็นมูล ขึ้นชื่อว่ากิเลสเหล่านี้เป็นปวัตติทุกข์ (ทุกข์ในปัจจุบัน)
และเป็นเหตุแห่งทุกข์แม้อต่อไป เพราะฉะนั้น สัตว์เหล่านี้ จึงเดือดร้อน
หม่นไหม้ เพราะกิเลสเหล่านั้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **อทุกสา
โฆ ภควา ๑ เป ๑ โมหเซหิปี** ดังนี้.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ความว่า ทรงทราบโดยประการทั้งปวง
ถึงความที่สัตว์โลกถูกความเร่าร้อนหม่นไหม้ดังกล่าวแล้วครอบงำอยู่. บท
ว่า **อุทานํ อุทานนฺติ** ความว่า ทรงเปล่งมหาอุทานนี้ อันประกาศถึงความ
ดับสนิท ความเร่าร้อนหม่นไหม้ทั้งปวง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อัย โลกํ สนฺตปชาโต** ความว่า
สัตว์โลกนี้แม้ทั้งหมดเกิดความเดือดร้อน เพราะชรา โรค และมรณะ
เพราะความวอดวายต่าง ๆ และเพราะความกั้มรุมแห่งกิเลส อธิบายว่า

ถูกทุกข์ทางกายและใจที่เกิดขึ้นแล้วครอบงำ. บทว่า **ผลสรุปเรโต** ความว่า ผู้ถูกทุกข์สัมผัสเป็นอนกนันทะและครองงำ คือเบียดเบียน. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ผลสรุปเรโต** ความว่า ผู้ถูกผัสสะทั้ง ๖ อันเป็นปัจจัยแก่ทุกข์เวทนา ๓ กล่าวคือสุขเวทนาเป็นต้นครองงำ คือติดข้องอยู่ด้วยความเป็นไปในอารมณ์นั้น ๆ ทางทวารนั้น ๆ. บทว่า **โรคัม วทติ อตุตโต** ความว่า สัตว์โลก เมื่อไม่รู้ตามความเป็นจริงถึงโรค ทุกข์ หรือเบญจขันธ์ กล่าวคือเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ย่อมกล่าวโดยเป็นอวดตาว่า เราได้รับสุข รับทุกข์ ด้วยอำนาจการถือผิดด้วยสำคัญว่าเป็นเรา. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **อตุตโต** ดังนี้ก็มี. คำนั้นมีอธิบายดังนี้ว่า สัตว์โลกนี้นั้นถูกทุกข์ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งครอบงำ เมื่อไม่อาจอดกลั้นไว้ได้เพราะไม่ได้เจริญอุตตะกัมม จึงบ่นเพื่อไปโดยนัยมีอาทิว่า โอ ทุกข์ ทุกข์เช่นนี้จึงอย่ามีแม่แก่ตนของเรา จึงกล่าวถึงโรคของตนอย่างเดียว แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อละโรคนั้น. อีกอย่างหนึ่ง สัตว์โลกเมื่อไม่รู้ตามความเป็นจริงถึงทุกข์ตามที่กล่าวแล้วนั้น จึงกล่าวว่า **ของตน** ด้วยความสำคัญว่า ของเรา คือเปล่งวาจาว่า นี่ของเรา ด้วยอำนาจ**ตัณหา**คาหะ (การยึดถือด้วยอำนาจตัณหา).

บทว่า **เยน हि มนุสฺสตี** ความว่า สัตว์โลกเมื่อกล่าวเบญจขันธ์อันเป็นตัวโรคนี้ โดยความเป็นตน หรือของตน ด้วยอาการอย่างนี้ จึงสำคัญโดยทิฎฐิ มานะและตัณหา โดยประการอันเป็นเหตุมีรูปและเวทนาเป็นต้นใจ หรือโดยประการมีความเป็นของเที่ยงเป็นต้นใจ. บทว่า **ตโต ตัม โหติ อญฺญกา** ความว่า เบญจขันธ์อันเป็นวัตถุแห่งความสำคัญนั้นว่าตนในสิ่งที่มิใช่ตน อธิบายว่า ไม่ทำความอหังการ มมังการให้สำเร็จ

เพราะไม่อาจให้อยู่ในอำนาจได้. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ตโต** ความว่า เบญจขันธ์นั้นอันบุคคลสำคัญว่าเที่ยงเป็นต้น ย่อมเป็นโดยประการอื่น คือ เป็นสภาวะไม่เที่ยงเป็นต้นทีเดียว เพราะภาวะเพียงสักว่าความสำคัญนั้น ก็ความสำคัญไม่สามารถทำภาวะหรือลักษณะให้เป็นอย่างอื่นได้.

บทว่า **อญฺญถาภาวี ภวสุตโต** ความว่า สัตว์โลกผู้ติดข้องในความ เจริญในहितสุขที่ยังไม่เกิด แม้จะคิดตามความพอใจ ด้วยความสำคัญ ก็มีความเป็นอย่างอื่นจากความสำคัญนั้นด้วยการปฏิบัติคิด มีแต่สิ่งๆ ไร ประโยชน์และเป็นทุกข์ ประสบแต่ความคับแค้นถ้วนเดียว. บทว่า **ภวเมวาทินนุทติ** ความว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น ก็ยังเพลิดเพลินคือหวัง ภพ คือความเจริญที่ไม่มีซึ่งตนกำหนดโดยความสำคัญผิคนั้นเท่านั้น. อีก อย่างหนึ่ง บทว่า **อญฺญถาภาวี** ความว่า มีความเป็นอย่างอื่นด้วยตัวเอง จากอาการที่กำหนดด้วยความสำคัญโดยนัยมีอาทิว่า อุตตาของเราเที่ยง แต่เป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน. บทว่า **ภวสุตโต** ความว่า สัตว์โลกติด ข้องสยบอยู่ เพราะภวค้นหาในกามภพเป็นต้น. บทว่า **ภวเมวาทินนุทติ** ความว่า ยึดถือภพอันมีสภาวะไม่เที่ยงนั้นแล โดยเป็นของเที่ยง แล้ว เพลิดเพลินความสำคัญอันน้อมไปในภพนั้นแหละ ด้วยความยินดีภพด้วย อำนาจค้นหาและทิวฐิ คือไม่เบื่อหน่ายในภพนั้น. บทว่า **ยททินนุทติ ตํ ภยํ** ความว่า ภพคือความเจริญหรือภพมีกามเป็นต้น ที่สัตว์โลกเพลิด-เพลินนั้น ชื่อว่าเป็นภพ เพราะธรรมดาว่าน่ากลัวอย่างยิ่ง โดยเป็นเหตุเกิด ภพ เพราะมีสภาวะแปรปรวนมีไม่เที่ยงเป็นต้น และเพราะถูกความพินาศ หลายประการติดตาม. บทว่า **ยสุส ภายติ** ความว่า ชราและมรณะ เป็นต้นอันเป็นเหตุให้สัตว์โลกกลัวนั้น จัดเป็นทุกข์เพราะเป็นที่ตั้งแห่ง

ทุกข์ และเพราะเป็นตัวทุกข์. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ยสุส ภายติ ความว่า สัตว์โลกย่อมกลัวต่อการเสพใด เพราะความเปล็ดเปล็นภพ การเสพกล่าว คือความขาดสูญ (อุจเฉททิฏฐิ) นั้น และความกลัวแต่การเสพนั้น จัดว่าเป็นทุกข์ คือมีสภาวะเป็นทุกข์ทีเดียว เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ และเพราะทุกข์มีชาติทุกข์เป็นต้นไม่กลับกลาย (เป็นอย่างอื่น). อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ยสุส ภายติ ต่ ทุกข์ ความว่า ความกลัวที่สัตว์โลกผู้ไม่รู้การสลัดออก ซึ่งอนิจจลักษณะเป็นต้นที่ตนกลัวนั้น เป็นทุกข์คือนำทุกข์มาให้เขา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงวิภูฏะด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงวิภูฏะ (นิพพาน) จึงตรัสว่า ก็บุคคลอยู่ประพฤติ พรหมจรรย์นี้เพื่อละขาดจากภพแล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภวิปฺปหานาย ได้แก่ เพื่อละกามภพ เป็นต้น. ศัพท์ว่า โข ใช้ในอรรถวาทณะห้ามความอื่น. ศัพท์ว่า ปน เป็นนิบาตใช้ในอรรถปทฺฐระ ทำให้เต็มบท. บทว่า อิหิ เป็นบทกล่าว เฉพาะที่ใกล้. บทว่า พุรฺหมจฺริยํ ได้แก่ มรรคพรหมจรรย์. บทว่า วุสฺสติ แปลว่า ย่อมบำเพ็ญ. ท่านอธิบาย คำนี้ไว้ว่า มรรคพรหมจรรย์อันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ สงเคราะห์ด้วยขั้น ๓ มีศีลขั้นเป็นต้น เราประพฤติ สิ่งที่ได้ยากยิ่ง บำเพ็ญบารมีมาสิ้น ๔ อสงไขยกำไรแสนกัป แล้วเหยียบ ย่ำหัวมารทั้ง ๓ ที่ควงไม้โพธิ์ได้บรรลุแล้ว จึงประพฤติ บำเพ็ญ เพื่อ ประโยชน์แก่การละอย่างเด็ดขาด ด้วยการละเหตุเกิดแห่งกามภพเป็นต้น โดยส่วนเดียว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงอริยมรรคอันเป็นเหตุนำสัตว์ออกจากทุกข์โดยแท้จริงด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงถึงความ

ไม่มีมรรคอื่นจากอริยมรรคนั้น จึงตรัสคำมีอาทิว่า **เย หิ เกจิ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เย** เป็นบทแสดงไขความไม่แน่นอน คำว่า **หิ** เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **เกจิ** ได้แก่ บางพวก. แม้ด้วยบททั้งสองท่านถือเอาคนผู้มีวาตะอย่างนั้นซึ่งมีทิวฏฐิเป็นคติ โดยไม่กำหนดแน่นอน. บทว่า **สมณ** ได้แก่ เป็นสมณะด้วยเพียงเข้าไปบวช ไม่ใช่ด้วยการสงบบาป. บทว่า **พुरुหมณ** ได้แก่ เป็นพราหมณ์โดยเหตุเพียงกำเนิด ไม่ใช่ผู้ลอยบาป. วา ศัพท์เป็นวิภัพิตตะ. บทว่า **ภเวน ภวสุส วิป-โมคฺขมาหฺสุ** ความว่า สมณพราหมณ์บางพวก กล่าวความหลุดพ้นจากภพทั้งปวง คือความบริสุทธิ์จากสังสาร ด้วยกามภพหรือรูปภพ. ถามว่า ก็สมณพราหมณ์พวกไรกล่าวอย่างนี้ ? ตอบว่า พวกที่กล่าวถึงนิพพานในปัจจุบัน. ก็บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น บางพวกกล่าวว่าอัตตาที่เพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ อย่างสูง ย่อมถึงความดับ (นิพพาน) อย่างยิ่งในปัจจุบัน. บางพวกกล่าวว่า บรรดาฆานฝ่ายรูปาวจร อัตตาผู้พร้อมด้วยปฐมฌาน ฯลฯ บางพวกกล่าวว่า อัตตาผู้พร้อมด้วยจตุตถฌาน ย่อมถึงพระนิพพานอย่างยิ่งในปัจจุบัน. เหมือนดังที่ตรัสไว้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในพระศาสนานี้ จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตามมีวาตะอย่างนี้ มีทิวฏฐิอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เพราะอัตตานี้แหละเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕. พึงทราบความพิสดาร.

แต่เกจิอาจารย์เหล่านั้นกล่าวว่า เพราะเหตุที่การแสวงหากามเป็นต้นเพื่อตน จักไม่มีแก่ผู้ที่เพียบพร้อมด้วยสุขเป็นต้น เหมือนปลิงที่อิมแล้ว เพราะคัมไฉ้เต็มที ไม่มีการกระหายเลือด ก็เมื่อไม่มีการแสวงหากาม ภพก็ไม่เหมือนกัน ก็บัดนี้ควรได้แก่ผู้ตั้งอยู่ในภพใด ๆ ความหลุดพ้นจาก

ภพทั้งปวงย่อมมิได้ด้วยภพนั้น ๆ ฉะนั้น จึงตรัสว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลาย กล่าวการหลุดพ้นจากภพด้วยภพ ดังนี้. ก็แม้ผู้มีสิทธิ์ว่า คนพาลและบัณฑิต ท่องเที่ยวไปตลอดกาลเท่านี้ ตั้งอยู่ในภพสุดท้าย จะหลุดพ้นจากสงสาร ชื่อว่า กล่าวการหลุดพ้นภพด้วยภพ. สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า ทั้งคนพาลและบัณฑิตท่องเที่ยวไป ๘,๔๐๐,๐๐๐ มหากัป จักกระทำที่สุดทุกข์ได้ ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ภเวณ ได้แก่ภวทิกฺขุ. สัสสตทิกฺขุ ท่านเรียกว่าภวทิกฺขุ เพราะเป็นไปโดยอรรถว่า เกิดมี คือตั้งอยู่ติดต่อกัน. ในที่นี้ ภวทิกฺขุ นั้นแหละท่านเรียกว่าภพ เหมือนในประโยคว่า ภวตฺถมา โดยลบบทเบื้องปลาย. ก็เมื่อว่าด้วยอำนาจทิกฺขุ สมณพราหมณ์บางพวก ย่อมสำคัญภพพิเศษเท่านั้นอันมีสถานะเที่ยงเป็นต้นว่าเป็นการหลุดพ้นจากภพ เพราะมีความเป็นไปสงบกิเลส และเพราะอายุเป็นอยู่ได้นาน เหมือนพกาพรหมกล่าวไว้ว่า สิ่งนี้เที่ยง สิ่งนี้ยั่งยืน สิ่งนี้มีความเป็นไปติดต่อกัน สิ่งนี้มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา. สมณพราหมณ์เหล่านั้นนั้นแลผู้ถือผิดตรงกันข้ามมีความเห็นในสิ่งที่มีใช้เครื่องสลัดออกกว่าเป็นเครื่องสลัดออก (จากทุกข์) ความหลุดพ้นจากภพจะมีแต่ไหน. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า เรากล่าวว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดไม่หลุดพ้นจากภพ.

บทว่า วิภเวณ แปลว่า ด้วยการขาดสูญ (อุจฺเจททิกฺขุ). บทว่า ภวสฺส นิสฺสรณมฺหํสฺ ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นกล่าวการปราศจากไป การออกไปจากภพทั้งปวงว่าสังสารสฺสทฺธิ (ความบริสุทธิ์จากสงสาร). เพราะสมณพราหมณ์นั้นเมื่อไม่รู้วาทะของผู้ที่กล่าวว่า ความหลุดพ้นพิเศษจากภพด้วยภพ ย่อมปฏิบัติญาณการสลัดออกจากทุกข์ด้วยการตัดขาดจากภพ.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า วิภเวน ได้แก่ อัจฉาทิฏฐิ. อัจฉาทิฏฐิท่านกล่าวว่า วิภวะปราศจากภพ โดยนัยดังกล่าวแล้ว เพราะเป็นไปด้วยอรรถว่า อัตตา และโลกไม่มี คือพินาศ ขาดสูญ. จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลายย่อมโน้มไปด้วย อัจฉาทิฏฐิ แล้วเกิดในภพนั้น ๆ ขาดสูญไป. อัจฉาทิฏฐินั้นนั่นแหละ เป็นสังสารสุทธิ เพราะเหตุนี้ สัตว์เหล่านั้นจึงชื่อว่าอัจฉาทาพะ มีวาทะ ว่าขาดสูญ. สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า ท่านผู้เจริญ เพราะอัตตานี้แหละเป็น สิ่งมีรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ ๑๓ ๑ เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฉานอยู่ ผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ อัตตานี้เป็นสิ่งที่ขาดสูญโดยชอบ. อนึ่ง ตรัส ไว้ว่า ลูกก่อนมหาบพิตร ท่านที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล ฯลฯ ทั้งคนพาลและบัณฑิตเบื้องหน้าแต่ตายเพราะ กายแตก ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี. สมณพราหมณ์แม้เหล่านั้น ผู้ยึดถือผิดตรงกันข้ามอย่างนี้ จักสลัดออกจากภพได้แต่ที่ไหน. ด้วยเหตุ นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เรากล่าวว่าสมณพราหมณ์ทั้งหมดนั้น ไม่สลัดออกจากภพไปได้. เพราะสัตว์โลกยังไม่ได้ถอนกิเลสที่เหลือให้ หหมดด้วยอริยมรรคภาวนา แม้ในกาลไหน ๆ ก็ไม่ได้ความหลุดพ้นด้วยการ สลัดออกจากภพ. จริงอย่างนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้ตกไปใน ส่วนสุดทั้งสองว่ามี (หรือ) ไม่มี เพราะไม่หยั่งรู้ตามความเป็นจริง จึง กระสับกระส่ายและคั่นรน เพราะอำนาจค้นหาและทิฏฐิ เพราะเขาเหล่านั้น มีทิฏฐิเป็นคติ ลุ่มหลงอยู่แม้ในเหตุแห่งความเป็นไป (คือสมุทัย) ถูก เครื่องผูก คือตัณหาถ่ามไว้ที่เสาคือทสสนะอันผิดตรงกันข้าม ซึ่งฝังไว้ แน่นที่แผ่นดินคือสัkkายทิฏฐิ ย่อมไม่ละที่ที่ผูกไปได้ เหมือนสุนัขที่ถ่ามไว้ ด้วยเครื่องถ่าม สมณพราหมณ์เหล่านั้นจะมีความหลุดพ้นแต่ที่ไหน.

พระศาสดาเมื่อทรงแสดงว่า สมณพราหมณ์เหล่าใด ไม่ข้องแวะ ส่วนสุด ๒ อย่างนั้น เพราะไม่ม่งมายในปวัตติเป็นต้น โดยแจ่มแจ้งใน สัจจะทั้ง ๔ ย่อมขึ้นสู่มัชฌิมปฏิปทา สมณพราหมณ์เหล่านั้นนั้นแหละ จะมีการหลุดพ้นและการสลัดออกไปจากภพได้ จึงตรัสว่า **อุปธิ** ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปธิ** ได้แก่ อุปธิมีขันธเป็นต้น. ศัพท์ ว่า **หิ** เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **ปฏิจฺจ** แปลว่า อาศัย คือทำให้เป็นที่ อาศัย. บทว่า **ทุกฺข** ได้แก่ ทุกข์มีชาติทุกข์เป็นต้น. ท่านกล่าวอธิบาย ไว้อย่างไร? ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า สัตว์เหล่านี้มีทิฏฐิเป็นคติ สำคัญว่า หลุดพ้นในที่ใด พวกเขาก็ได้ประสบอุปธิ คือ ขันธ กิเลส และอภิสังขาร ในที่นั้น สัตว์โลกนั้นจะสลัดออกจากทุกข์ได้แต่ที่ไหน. ก็เพราะอภิสังขาร เกิดมีในที่ที่กิเลสเกิดมี ความสับสนเนื่องแห่งภพจึงไม่ขาดไปเลย เพราะฉะนั้น วัฏทุกข์ (ของสัตว์โลก) จึงไม่ดับ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ก็ทุกข์นี้ย่อมเกิดมี เพราะอาศัยอุปธิ.

บัดนี้ เพื่อแสดงเหตุเครื่องสลัดทุกข์ จึงตรัสว่า เพราะอุปาทาน ทั้งปวงสิ้นไป ทุกข์จึงไม่เกิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพูปาทานกฺขยา** ความว่า เพราะ ละได้เด็ดขาดซึ่งอุปาทานทั้งหมด ๔ อย่างนี้ คือ กามอุปาทาน ทิฏฐิอุปาทาน สิล্পพตฺตอุปาทาน อตตวาทุอุปาทาน ด้วยการบรรลุลอริยมรรค. ในอุปาทาน ๔ เหล่านี้ อุปาทาน ๓ เหล่านี้ คือ ทิฏฐอุปาทาน สิล্পพตฺตอุปาทาน และ อตตวาทุอุปาทาน อันโศคาปตติมรรคให้สิ้นไป คือถึงความไม่เกิดขึ้นเป็น ธรรมดา. ฟังทราบว่าเป็นกามอุปาทานอันยังสัตว์ให้ไปอบายมรรคที่ ๑ ให้

สิ้นไป ที่เป็นกามราคะอย่างหยาบ มรรคที่ ๒ ให้สิ้นไป. กามราคะและ
พยาบาทอย่างละเอียด มรรคที่ ๓ ให้สิ้นไป. การละรูปราคะอรูปราคะ
มรรคที่ ๔ ให้สิ้นไป รวมความว่าอุปาทานอันมรรคทั้ง ๔ ให้สิ้นไป คือ
ถึงการไม่เกิดขึ้นเป็นธรรมดา. บทว่า **นตฺถิ หุจฺจสฺส สฺมภโว** ความว่า
เพราะอุปาทานสิ้นไปโดยประการทั้งปวงอย่างนี้ คือ เพราะรกษัฏคือกิเลส
แม้ทั้งหมดโดยที่รวมอยู่ในฐานเดียวกันกับอุปาทานนั้นไม่เกิดขึ้น วัฏทุกข์
แม้มีประมาณน้อยก็ไม่เกิด คือไม่ปรากฏ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงประวัติคือ (ทุกข์สัง และนิวัตติคือ
นิโรธสัง) พร้อมด้วยเหตุตั้งพรรณนามาฉะนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงว่า
สัตว์โลกนี้เมื่อไม่รู้ฉะนี้ ก็เงยศีรษะขึ้นจากวัฏฏะไม่ได้ จึงตรัสคำมีอาทิว่า
โลกมิมํ ปสฺส.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โลกมิมํ ปสฺส** ความว่า พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าเมื่อจะทรงชักนำในการกระทำการพิจารณา ดู จึงตรัสเรียกเฉพาะ
พระองค์ว่า จงดูโลกนี้ เพราะพระองค์เข้าถึงภาววิสัย (ของโลก) โดย
ประจักษ์ด้วยพุทธจักขุ. บทว่า **ปฺลฺล** แปลว่า มาก. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า
ปฺลฺล แปลว่า เป็นพวก ๆ. บทว่า **อวิชฺชา ปเรตา** ความว่า ถูกอวิชา
อันเป็นตัวปกปิดสังจะ ๔ ครอบงำ. ซึ่งตรัสไว้โดยนัยมีอาทิว่า ความไม่
รู้ในทุกข์. บทว่า **ภูตา** แปลว่า เกิดแล้ว คือบังเกิดแล้ว เพราะกรรมและ
กิเลส. บทว่า **ภูตรตา** ความว่า ยินดียิ่งด้วยค้นหาในสัตว์ทั้งหลาย คือใน
สัตว์อื่นด้วยความสำคัญว่า บิดา มารดา บุตรและภรรยาเป็นต้น หรือในภูต
คือเบญจขันธ์ด้วยกำหนดว่าเป็นสตรีบุรุษเป็นต้น ด้วยภาวะว่าเที่ยงเป็นต้น
และด้วยการถือว่าตนและมีในตน โดยไม่หยิ่งรู้ภาวะแห่งเบญจขันธ์ว่า

ไม่เที่ยง ไม่งาม เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา. บทว่า **ภวาอปริมุตตา** ความว่า ไม่หลุดพ้นจากภพจากสงสาร ด้วยการยึดถือด้วยอำนาจตัณหา และทิวฐิตังที่กล่าวแล้ว.

ก็ในบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **โลกมิมิ** นี้ อันดับแรกเมื่อจะทรงนำ หมู่สัตว์แม่ทั้งสิ้นเข้าเป็นกลุ่มเดียวกัน โดยภาวะเสมอกันก่อน จึงทรง แสดงศัพท์โดยไม่เจาะจงด้วยเอกวจนะ แล้วทรงประกาศอานุภาพแห่ง พุทธจักขุญาณของพระองค์ว่า สัตว์โลกนี้นั้นมีความแตกต่างกันเป็นหลาย ประเภทโดยภพ กำเนิด คติ ฐิติ และสัตตาวาสเป็นต้น และโดยหมู่สัตว์ นั้น ๆ เป็นต้นในภพเป็นต้นเมื่อนั้น เราตรวจดูแล้วแต่ละอย่าง ๆ จึงกระทำประเภทวจนะอีก แล้วทรงแสดงศัพท์โดยไม่เจาะจงด้วยพหูวจนะ ด้วย พระดำรัสมีอาทิว่า สัตว์เป็นอันมากถูกอวิชชาครอบงำ. ก็แลครั้นทำคำ อธิบายดังว่ามานี้แล้วทำให้เป็นเหตุยิวักัดติว่า **โลกมิมิ** แม้นิเทศที่เป็น ปฐมวักัดติพหูวจนะโดยพระบาลีว่า **อวิชชชย ปเรตา** เป็นต้น ก็เป็นอัน ไม่ผิด เพราะมีพакย์ต่างกัน แต่เมื่อว่าด้วยความประสงค์ให้เป็นพакย์อัน เดียวกัน อาจารย์บางพวกจึงกล่าววักัดอันอวิชชาครอบงำ ยินดีในภพ ไม่พ้นไปจากภพได้. แต่บาลีเก่ากล่าวโดยความต่างแห่งวักัดติเท่านั้น.

บัดนี้ เมื่อจะแสดงวิปัสสนาวิถีนันเป็นโคจรของพระพุทธเจ้าไม่เป็น วิสัยแห่งเศียรถ้อย ซึ่งเป็นอุบายให้พ้นจากภพทั้งหมด จึงตรัสคำมีอาทิว่า **เย หิ เกจิ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เย หิ เกจิ** ภาว ความว่า ก็ภพ เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่มีอายุยืน หรือมีอายุชั่วขณะหนึ่ง ซึ่งมีประเภทแตกต่างกันโดยจำแนกเป็นกามภพเป็นต้น สัญญาภพเป็นต้น และเอกโวการภพ

เป็นต้น ที่สมมติกันว่ามีผลร้ายแรง ที่ต่างกันโดยสาระ และเว้นจากความร้ายแรง. บทว่า สพุทธิ ได้แก่ ในที่ทั้งปวงโดยวิภาคมีอาทิว่า เบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง. บทว่า สพุทฺถุตตาย ได้แก่ โดยภาวะทั้งปวง มีสวรรค์ ออบาย และมนุษย์เป็นต้น. พึงทราบวินิจฉัยในบทมีอาทิว่า สพุทฺเท เต ดังต่อไปนี้.

ภพทั้งหมดนั้นมีรูปและเวทนาเป็นต้นเป็นธรรม ชื่อว่า ไม่เที่ยง เพราะอรรถว่ามีแล้วกลับไม่มี. ชื่อว่า เป็นทุกข์ เพราะถูกความเกิดและความดับบีบคั้น. ชื่อว่า มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา เพราะจะต้องแปรปรวนไปด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ชราและมรณะ. อิติ ศัพท์ มีอาทิเป็นอรรถหรือมีประการเป็นอรรถ. คืออย่างไร? คือ ด้วย อิติ ศัพท์นั้น พระองค์ทรงสงเคราะห์เมื่อนั้นตลัถณะแล้วตรัสว่า ชื่อว่า อนัตตา เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ หรือชื่อว่า อนัตตา เพราะอรรถว่าไม่เป็นไปในอำนาจ เหตุมีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา. สัตว์โลก พิจารณาเห็นเบญจขันธ์นี้กล่าวคือภพ ตามความเป็นจริง คือ ไม่แปรผัน ด้วยปัญญาอันชอบ คือ ด้วยญาณอันชอบ ได้แก่ด้วยปัญญาอันสัมปยุตด้วยมรรคอันประกอบด้วยวิปัสสนา คือแทงตลอดด้วยปริยญาอภิสัมเป็นต้น จึงละค้นหา ในภพอันเป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า ภพเที่ยง ด้วยประการฉะนี้ คือ ด้วยอาการแทงตลอดตลัถณะ ๓ คือดับได้เด็ดขาดพร้อมกับการบรรลุอรหัตมรรคนั้นแล ย่อมไม่เพลิดเพลिन คือย่อมไม่ปรารถนา วิภพ คือ ความตัดขาด เพราะละอุจเฉททิฏฐิได้ด้วยประการทั้งปวง. เพราะความสิ้นไป คือ เพราะละค้นหา ๑๐๘ ประเภทมีกามค้นหาเป็นต้น และมีประเภทหาที่สุคติได้โดยวิภาคการกำหนดเป็นต้นของสัตว์โลกผู้เป็นอยู่

อย่างนั้น โดยอาการทั้งปวง คือโดยประการทั้งปวง การดับโดย
ไม่เกิดขึ้นแห่งธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งสังกิเลสทั้งสิ้นโดยที่รวมอยู่ในฐาน
เดียวกับคณานั้น โดยไม่เหลือ คือโดยเด็ดขาด ด้วยธรรมเครื่องสำรอก
คือด้วยอริยมรรคนั้น คือ พระนิพพาน.

ครั้นทรงแสดงอนุปาติเสสนิพพาน โดยการละตัณหาเป็นประธาน
ดังพรรณนามาฉะนี้ บัดนี้ เมื่อจงทรงแสดงอนุปาติเสสนิพพาน จึงตรัส
คาถาว่า ตสฺส นิพฺพตฺตสฺส ดังนี้เป็นต้น.

คำอันเป็นคาถานั้นมีอธิบายดังนี้ เพราะภิกษุผู้พิจารณาผู้ทำลายกิเลส
โดยนัยดังกล่าวแล้ว ดับสนิทด้วยกิเลสปรินิพพานเพราะสิ้นตัณหาโดย
ประการทั้งปวง ไม่มีอุทาน คือ หมคอุปาทาน หรือเพราะไม่ยึดมั่น
กิเลสมารและอกิสังขารมาร ภพใหม่จึงไม่มี คือไม่มีอุปัตติภพโดยการ
ปฏิสนธิต่อไป. และภิกษุผู้เป็นอย่างนั้น ครอบงำมารเสียได้ คือ ในขณะ
จริมกมรรค ครอบงำกิเลสมารอกิสังขารมาร และเทวบุตรมาร ในขณะ
จริมกจิต จิตดวงสุดท้าย (อรหัตมรรค) ครอบงำขันธมาร และมัจจุมาร
เสียได้ รวมความว่า ท่านครอบงำมารทั้ง ๕ เสียได้ คือให้พ่ายแพ้ ได้แก่
ทำให้หมดพศด้วยการไม่ให้เยยศีรษะขึ้นได้อีก เพราะท่านชนะสงครามที่
พวกมารทำให้เกิดในที่นั้นๆ. ก็ด้วยประการอย่างนี้ ท่านชื่อว่าชนะสงครามที่
ชื่อว่า ผู้คงที่ คือ เป็นพระอรหันต์ เพราะถึงลักษณะของความเป็นผู้คงที่
เพราะไม่มีวิการในอารมณ์ทั้งปวงมีอิฏฐารมณ์เป็นต้น ชื่อว่า ก้าวล่วง คือ
ก้าวล่วงด้วยดี ซึ่งภพทั้งปวง คือ ภพแม้ทั้งหมดมีประเภทตามกล่าวแล้ว
ไม่จัดเข้าในที่ใดที่หนึ่ง โดยที่แท้เป็นผู้หาบัญญัติมิได้เบื้องหน้าแต่
ปรินิพพานไปเหมือนไฟหมดเชื้อ ฉะนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอา

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 376

ยอดแห่งอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ จึงให้มหาอุทานนี้จบลง ด้วยประการ
ฉะนี้.

จบอรรถกถาโลกสูตรที่ ๑๐

จบฉันทวารวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. กรรมสูตร ๒. นันทสูตร ๓. ยโสขสูตร ๔. สารีปุตตสูตร
๕. โกติตสูตร ๖. ปิณินทวัจจสูตร ๗. มหากัสสปสูตร ๘. ปิณฑปาตสูตร
๙. สีปปลสูตร ๑๐. โลกสูตร และอรรถกถา

เมฆยวรรคที่ ๔

๑. เมฆยสูตร

ว่าด้วยตรัสธรรม ๕ แก่พระเมฆิยะ

[๘๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ จาลิกบรรพต ใกล้เมืองจาลิกา ก็สมัยนั้นแล ท่านพระเมฆิยะเป็นอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้งนั้นแล ท่านพระเมฆิยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ปรารถนาจะเข้าไปบิณฑบาตในชั้นตุคาม พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนเมฆิยะ เธอจงสำคัญเวลาอันควร ณ บัดนี้เถิด ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า ท่านพระเมฆิยะนุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังชั้นตุคามเพื่อบิณฑบาต ครั้นเที่ยวไปในชั้นตุคามเพื่อบิณฑบาตแล้ว กลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉิมกัณฑ์ เข้าไปยังฝั่งแม่น้ำกิมิกาพา ครั้นแล้วเดินพักผ่อนอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำกิมิกาพา ได้เห็นปามะม่วงนำเลื่อมใส นำรินรมย์ ครั้นแล้วคิดว่า ปามะม่วงนี้น่าเลื่อมใส นำรินรมย์จริงหนอ ปามะม่วงนี้สมควรแก่ความเพียรของกุลบุตรผู้มีความต้องการด้วยความเพียรจริงหนอ ถ้าว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าพึงทรงอนุญาตเราไซ้ เราพึงมาสู้อัมพวันนี้เพื่อบำเพ็ญเพียร ลำดับนั้นแล ท่านพระเมฆิยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส เวลาเช้า ข้าพระองค์นุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังชั้นตุคาม ครั้นเที่ยวไปบิณฑบาตใน

ชั้นตุคามแล้ว กลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉาภัต เข้าไปยังฝั่งแม่น้ำ
กิมิกาพา ครั้นแล้วเดินพักผ่อนอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำกิมิกาพา ได้เห็นอัมพวัน
น่าเลื่อมใส นารีนรมย์ จึงได้คิดว่า อัมพวันนี้น่าเลื่อมใส นารีนรมย์จริง
หนอ อัมพวันนี้ สมควรเพื่อความเพียรของกุลบุตรผู้มีความต้องการด้วย
ความเพียรจริงหนอ ถ้าว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าพึงทรงอนุญาตเราไซ้ เรา
พึงมาสู่อัมพวันนี้เพื่อบำเพ็ญเพียร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าว่าพระผู้มี-
พระภาคเจ้าจะทรงอนุญาตข้าพระองค์ไซ้ ข้าพระองค์พึงไปสู่อัมพวันเพื่อ
บำเพ็ญเพียร.

[๘๖] เมื่อท่านพระเมฆิยะกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ตรัสว่า คุณก่อนเมฆิยะ จงรอก่อน เราจะอยู่แต่ผู้เดียวจนกว่าภิกษุรูปอื่น
จะมา แม้ครั้งที่ ๒ ท่านพระเมฆิยะได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่มีกิจอะไร ๆ ที่พึงทำให้ง หรือไม่
มีการสั่งสมอริยมรรคที่พระองค์กระทำแล้ว แต่ข้าพระองค์ยังมีกิจที่พึงทำ
ให้ง ยังมีการสั่งสมอริยมรรคที่ทำแล้ว ถ้าว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรง
อนุญาตข้าพระองค์ไซ้ ข้าพระองค์พึงไปสู่อัมพวันนั้นเพื่อบำเพ็ญเพียร
แม้ครั้งที่ ๒... แม้ครั้งที่ ๓... พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนเมฆิยะ
เราพึงกล่าวอะไรกะเธอผู้กล่าวอยู่ว่า บำเพ็ญเพียร คุณก่อนเมฆิยะ เธอจง
สำคัญเวลาอันสมควร ณ บัดนี้.

[๘๗] ครั้งนั้นแล ท่านพระเมฆิยะลุกจากอาสนะ ถวายบังคม
พระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำประทักษิณแล้ว เข้าไปยังอัมพวันนั้น ครั้น-
แล้วได้เที่ยวไปทั่วอัมพวัน แล้วนั่งพักกลางวันอยู่ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง
ครั้งนั้น เมื่อท่านพระเมฆิยะพักอยู่ในอัมพวันนั้น อกุศลวิตกอันตามก ๓

ประการคือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ย่อมฟุ้งซ่านโดยมาก ครั้งนั้นแล ท่านพระเมฆิยะคิดว่า น่าอัศจรรย์หนอ ไม่เคยมีมาแล้วหนอ เราออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา แต่กลับถูกอกุศลวิตกอันลามก ๓ ประการนี้คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ครอบงำแล้ว ครั้งนั้นเป็นเวลาเย็น ท่านพระเมฆิยะออกจากที่เร้น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส เมื่อข้าพระองค์พักอยู่ในอัมพวันนั้น อกุศลวิตกอันลามก ๓ ประการคือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ย่อมฟุ้งซ่านโดยมาก ข้าพระองค์นั้นคิดว่า น่าอัศจรรย์หนอ ไม่เคยมีมาแล้วหนอ ก็เราออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา แต่กลับถูกอกุศลวิตกอันลามก ๓ ประการนี้คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ครอบงำแล้ว.

[๘๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนเมฆิยะ ธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความแก้แค้นแห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่แก้แค้น ๕ ประการ เป็นไฉน คุณก่อนเมฆิยะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มิมีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี นี้เป็นธรรมประการที่ ๑ ย่อมเป็นไปเพื่อความแก้แค้นแห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่แก้แค้น.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้มีศีล สำรวมระวังในพระปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษมีประมาณเล็กน้อย สมารถศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เป็นธรรมประการที่ ๒ ย่อมเป็นไปเพื่อความแก้แค้นแห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่แก้แค้น.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ไม่ลำบาก ซึ่งถาดเครื่องขัดเคลาภิเลส เป็นไปเพื่อเป็นที่สบายในการเปิดจิตเพื่อเบื้อหน้ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความเข้าไปสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน คือ **อปปิจจกถา สันตุฏฐิกถา ปวีเวกกถา อสังสัคคกถา วิริยารัมภกถา คีลกถา สมာธิกถา ปัญญาถา วิมุตติกถา วิมุตติญาณทัสสนกถา** นี้เป็นธรรมประการที่ ๓ ย่อมเป็นไปเพื่อความแก้กล้าแห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่แก้กล้า.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อความเกิดขึ้นแห่งกุศลธรรม เป็นผู้มีกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ท้อถุระในกุศลธรรม นี้เป็นธรรมประการที่ ๔ ย่อมเป็นไปเพื่อความแก้กล้าแห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่แก้กล้า.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้มีปัญหา ประกอบด้วยปัญญาเครื่องพิจารณาความเกิดและความดับ เป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี้เป็นธรรมประการที่ ๕ ย่อมเป็นไปเพื่อความแก้กล้าแห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่แก้กล้า **คูก่อนเมฆิยะ ธรรม ๕** ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความแก้กล้าแห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่แก้กล้า

คูก่อนเมฆิยะ ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พึงหวังคุณชื่อนี้ได้ คือ ตนจักเป็นผู้มีศีล... จักสมათานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พึงหวังคุณชื่อนี้ได้ คือ ตนจักได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ไม่ลำบาก ซึ่งถาดเครื่องขัดเคลาภิเลส... **วิมุตติญาณทัสสนกถา** ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พึงหวังคุณชื่อนี้ได้ คือ

ตนจักเป็นผู้ปรารถนาความเพียร...ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พึงหวังคุณข้อนี้ได้ คือ ตนจักเป็นผู้มีปัญญา...ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ.

[๘๕] คุก่อนเมฆิยะ ก็แลภิกษุนั้นตั้งอยู่ในธรรม ๕ ประการนี้แล้ว พึงเจริญธรรม ๔ ประการให้ยิ่งขึ้นไป คือ พึงเจริญอุสุภะเพื่อละราคะ พึงเจริญเมตตาเพื่อละพยาบาท พึงเจริญอานาปานสติเพื่อตัดวิตก พึงเจริญอนิจจสัญญาเพื่อเพิกถอนอัสมิมานะ คุก่อนเมฆิยะ อนัตตสัญญาย่อมปรากฏแก่ภิกษุผู้ได้อนิจจสัญญา ผู้ที่ได้อนัตตสัญญาย่อมบรรลุนิพพานอันเป็นที่เพิกถอนเสียได้ซึ่งอัสมิมานะในปัจจุบันเทียว.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

วิตกอันเลวทราม วิตกอันละเอียด เป็นไปแล้ว

ทำใจให้ฟุ้งซ่าน บุคคลผู้มีจิตหมุนไปแล้วไม่ทราบ
วิตกแห่งใจเหล่านี้ ย่อมเล่นไปสู่ภพน้อยและภพ
ใหญ่ ส่วนบุคคลผู้มีความเพียร มีสติ ทราบวิตกแห่ง
ใจเหล่านี้แล้ว ย่อมปิดกั้นเสีย พระอริยสาวกผู้ตรัสรู้
แล้ว ย่อมละได้เด็ดขาดไม่มีส่วนเหลือ ซึ่งวิตก
เหล่านี้ที่เป็นไปแล้ว ทำใจให้ฟุ้งซ่าน.

จบเมฆิยสูตรที่ ๑

เมฆิยวรรควรรณาที่ ๔

อรรถกถาเมฆิสุตต

เมฆิสุตตที่ ๑ แห่งเมฆิยวรรคมีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า จาลิกาย ได้แก่ โกล้เมืองชื่ออย่างนี้. ได้ยินว่า เลขสถานที่ ประคูนนั้นไป มีเปือกตมไหวอยู่รอบ ๆ. เพราะตั้งชิดเปือกตมที่ไหว นครนั้นจึงปรากฏแก่ผู้แลดูเหมือนไหวอยู่ เพราะฉะนั้น เมืองนั้นเขาจึง เรียกว่า จาลิกา. บทว่า จาลิกะ ปพฺพเต ความว่า ในที่ไม่ไกลนครนั้น มีภูเขาสูงหนึ่ง แม้ภูเขานั้นก็ปรากฏแก่ผู้แลดูเหมือนไหวอยู่ ในวัน อุโบสถข้างแรม เพราะภูเขานั้นขาวปลอด เพราะฉะนั้น ภูเขานั้นจึงนับว่า จาลิกบรรพต. ชนทั้งหลายได้พากันสร้างวิหารใหญ่ในที่นั้น ถวายแด่พระ- ผู้มีพระภาคเจ้า. ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทำนครนั้นให้เป็น โจรคาม ประทับอยู่ที่มหาวิหารโกล้จาลิกบรรพตนั้น ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าววว่า ประทับอยู่ ณ จาลิกบรรพต โกล้เมืองจาลิกา.

บทว่า เมฆิโย เป็นชื่อของพระเถระนั้น. บทว่า อุปฏฺฐากโก โหติ ได้แก่ เป็นผู้บำเรอ. จริงอยู่ในปฐมโพธิกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่มี อุปฏฺฐากประจำ บางคราวได้มีพระนาคสมาละ. บางคราวพระนาคิต. บางคราวพระอุปวาณะ. บางคราวพระสุนักขัตตะ. บางคราวพระ- จุนทสมณุตเทส บางคราวพระสาคตะ. บางคราวพระเมฆิยะ. แม้ใน คราวนั้น ท่านพระเมฆิยเถระนั้นแหละเป็นอุปฏฺฐาก. ด้วยเหตุนี้ ท่าน จึงกล่าววว่า ก็สมัยนั้นแล ท่านพระเมฆิยะเป็นอุปฏฺฐากพระผู้มีพระภาคเจ้า.

บทว่า ชนฺตุคาม ได้แก่ วิหารนั้นนั่นแหละ ได้มีโจรคามอื่น ซึ่งมืออย่างนั้น. บาลีว่า ชนฺตุคาม ดังนี้ก็มี. บทว่า กิมิกาย ได้แก่

แห่งแม่น้ำอันได้ชื่อว่ากิมิกาพา เพราะมีแมลงสีดามาก. บทว่า **ขงฆาวิหาร** ความว่า เทียวไปเพื่อบรรเทาความเมื่อยล้าอันเกิดที่ขา เพราะนั่งนาน. บทว่า **ปาสาทิก** ความว่า ชื่อน่าน้ำเลื่อมใส เพราะนำความเลื่อมใสมาแก่ผู้เห็น เพราะมีต้นไม้มิหน่งและมีใบสนิท. ชื่อน่าน้ำฟูใจ เพราะมีร่มเงาสนิท และเพราะมีภูมิภาคน้ำฟูใจ. ชื่อน่าน้ำรื่นรมย์ เพราะทำจิตให้รื่นรมย์ ด้วยอรรถว่าทำผู้เข้าไปภายในให้เกิดปีติโสมนัส. บทว่า **อล** แปลว่า สามารถ. แปลว่า ควร ก็ได้. บทว่า **ปธานตุถิกสุต** ได้แก่ ผู้มีความต้องการอบรมความเพียร. บทว่า **ปธานาย** ได้แก่ ด้วยการกระทำสมณธรรม. บทว่า **อากุญเญยาห** ตัดเป็น **อากุญเญย** อห. ได้ยินว่า เมื่อก่อนที่นั่นเป็นพระราชอุทยาน ที่พระเถระเคยเป็นพระราชาครอบครองมา ๕๐๐ ชาติ ตามลำดับ ด้วยเหตุนี้ จิตของพระเถระนั้น จึงน้อมไปเพื่อจะอยู่ในที่นั่น ในขณะที่พอสักว่าได้เห็นเท่านั้น.

บทว่า **อากเมหิ ตาว** ความว่า พระศาสดาครัั้นทรงสดับคำของพระเถระแล้ว เมื่อทรงใคร่ครวญ จึงทรงทราบว่ ญาณของเขายังไม่ถึงความแก่กล้าก่อน เมื่อจะตรัสห้าม จึงตรัสอย่างนั้น. ก็เพื่อจะให้เขเกิดจิตอ่อนโยนขึ้นว่า เมื่อเป็นเช่นนี้พระเถระนี้แม้ไปแล้ว เมื่อกรรมยังไม่สำเร็จก็จะไม่ระวาง จักกลับมาด้วยอำนาจความรัก จึงตรัสคำนี้ว่า เราเป็นผู้เดียวอยู่ก่อน. บทว่า **ยาว อญฺโหลปิ โภจิ ภิกฺขุ อากุจฺจติ** ความว่า เธอจงรองนกว่าภิกษุไร ๆ จะมายังสำนักเรา. บาลีว่า **โภจิ ภิกฺขุ ทิสฺสติ** ภิกษุไร ๆ จะปรากฏดังนี้ก็มี. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า อากุจฺจตุ. บางพวกกล่าว **ทิสฺสตุ** เหมือนกัน. บทว่า **นตฺถิ กิลฺยจิ อุตฺตริ กรณีย** ความว่า เพราะพระองค์ทำกิจ ๑๖ อย่างมีปริญาญากิจเป็นต้น ในสัจจะ ๔

ด้วยมรรค ๔ หรือเพราะทรงบรรลุอภิสัมโพธิญาณ ชื่อว่ากรณียกอื่นอัน
ยิ่งกว่านั้น ย่อมไม่มี. บทว่า **นตฺถิ กตฺตสฺส วา ปฏฺิจโย** ความว่า หรือ
กิจที่ทรงกระทำเสร็จแล้วก็ไม่ต้องส่งสมต่อไป. ถึงมรรคที่พระองค์ให้เกิด
ต่อไป หรือกิเลสที่พระองค์ละได้แล้ว ไม่มีกิจที่จะละอีก. บทว่า **อตฺถิ
กตฺตสฺส ปฏฺิจโย** ความว่า เพราะข้าพระองค์ยังไม่บรรลุอริยมรรค ข้าพระ-
องค์จึงจำต้องส่งสมกล่าวคือพอกพูนต่อไป เพื่อธรรมมีศีลเป็นต้น อัน
สำเร็จในสันดานของข้าพระองค์. บทว่า **ปชานนฺติ โข เมฉฺชिय วทมานํ
กิณฺหิติ วทฺตฺยยาม** ความว่า เราจะกล่าวชื่ออะไรอื่นกะเธอผู้กล่าวอยู่ว่า จะ
ทำสมณธรรม.

บทว่า **ทิวาวิหารํ นิสิตฺติ** ความว่า พระเถระนั่งพักผ่อนในกลางวัน.
ก็พระเถระนั่งก็นั่งบนแผ่นศิลามงคล ซึ่งเมื่อก่อนตนเคยเป็นพระราช
๕๐๐ ชาตตามลำดับ ทรงกริษาในพระราชอุทยาน นั่งแวดล้อมด้วย
นักพื่อนต่าง ๆ. ครั้นตั้งแต่เวลาที่ท่านนั่งแล้ว เป็นเหมือนภาวะแห่ง
สมณะหายไป เกิดเป็นเหมือนกลายเพศเป็นพระราชห้อมล้อมด้วยบริวาร
นักพื่อนนั่งบนบัลลังก์อันควรค่ามากภายใต้เศวตฉัตร. ครั้นเมื่อท่านยินดี
สมบัตินั้น กามวิตกก็เกิดขึ้น. ขณะนั้นเองท่านได้เห็น เหมือนเห็นโจร
๒ คนถูกจับพร้อมด้วยของกลาง เขานำมายืนอยู่ตรงหน้า. ในโจร ๒ คน
นั้น พยาบาทวิตกเกิดขึ้นด้วยอำนาจการสั่งให้ฆ่าโจรคนหนึ่ง วิหิงสาวิตก
เกิดขึ้นด้วยอำนาจการสั่งให้จองจำโจรคนหนึ่ง. เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านได้
เป็นผู้แวดล้อมเคลื่อนกล่นด้วยอกุศลวิตก เหมือนต้นไม้ถูกล้อมด้วยเชิง
เถาวัลย์และเหมือนรวงผึ้งแวดล้อมด้วยตัวผึ้งฉะนั้น. ท่านหมายเอาอาการ
นั้น จึงกล่าวว่า **อถ โข อายสฺมโต เมฉฺชิสฺส** ดังนี้ เป็นต้น.

ได้ยินว่า คำว่า อจฺจริย วัต โภ นี้ ชื่อว่าอศจรรยในการตีเตียน เหมือนท่านพระอานนท์เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระร่างเปลี่ยนไปเพราะ รอยย่น จึงได้ทูลว่า น้าอศจรรย พระเจ้าข้า เรื่องไม่เคยมี พระเจ้าข้า. แต่อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า สมัยนั้น กามวิตกย่อมเกิดขึ้นแก่ท่าน ด้วยอำนาจความโลภในเพราะดอกไม้ ผลไม้ และใบอ่อนเป็นต้น พยาบาท- วิตกเกิดขึ้น เพราะได้ฟังเสียงนกเป็นต้นที่ร้องเสียงแข็ง วิหิงสาวิตกเกิดขึ้น เพราะประสงค์ห้ามนกเหล่านั้นด้วยกอนดินเป็นต้น กามวิตกเกิดขึ้น เพราะ ความมุ่งหมายในที่นั้นว่า เราจะอยู่ที่นี้แหละ พยาบาทวิตกเกิดขึ้น เพราะ ได้เห็นพรานไพรทั้งหลายในที่นั้น ๆ แล้วมีจิตมุ่งร้ายในพรานไพรเหล่านั้น วิหิงสาวิตกย่อมเกิดขึ้น เพราะประสงค์จะเบียดเบียนพรานไพรเหล่านั้น ดังนี้ก็มี. การที่มีจลาวิตกเกิดขึ้นแก่ท่านอย่างใดอย่างหนึ่งนั้นแหละเป็น เหตุนำอศจรรย. บทว่า **อนฺวุสตุตา** แปลว่า ตามติดข้อง คือเคลื่อนกล่น. การพุดมากแม้ในความเป็นผู้เดียวก็ปรากฏ ทั้งในตนและในครุ. บาลีว่า **อนฺวุสตุโต** ดังนี้ก็มี.

บทว่า **เยน ภควา เตนฺอุปสงฺกมิ** ความว่า พระเถระเคลื่อนกล่นไป ด้วยมิจลาวิตกอย่างนี้ เมื่อไม่อาจทำกรรมฐานให้เป็นสัพปาเย จึงกำหนด ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเห็นกาลไกล ได้เห็นเหตุอันนำอศจรรยนี้ หนอ จึงทรงห้าม คิดว่า เราจักกราบทูลเหตุนี้แด่พระทศพล จึงลุกขึ้น จากอาสนะที่นั่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ กราบทูลเรื่องของตนโดยนัยมีอาทิว่า **อิธ มยฺหํ ภนฺเต** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เยภฺยุเยน** ได้แก่ มากครั้ง คือบ่อย ๆ. บทว่า **ปาปกา** แปลว่า ลามก. บทว่า **อกุสลา** แปลว่า เกิดแต่อกุศล.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าลามก เพราะอรรถว่า นาสัตว์ให้ถึงทุกติ ชื่อว่า
อกุศล เพราะเป็นข้าศึกต่อกุศล. ชื่อว่าวิตก เพราะตรึก คือคิด ได้แก่
ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์. วิตกที่เกิดพร้อมกับกาม ชื่อว่ากามวิตก อธิบายว่า
วิตกที่สัมปยุตด้วยกิเลสกาม มีวัตถุกามเป็นอารมณ์ วิตกที่เกิดพร้อมกับ
พยาบาท ชื่อว่าพยาบาทวิตก วิตกที่เกิดพร้อมด้วยวิหิงสา ชื่อว่าวิหิงสา-
วิตก. ในวิตกเหล่านั้น ธรรมที่เป็นข้าศึกต่อเนกขัมมะอันเป็นไปด้วย
อำนาจการยินดีในกาม ชื่อว่ากามวิตก ธรรมที่เป็นข้าศึกต่อเมตตา อัน
เป็นไปด้วยอำนาจความประทุษร้ายสัตว์ทั้งหลาย ด้วยคิดว่า ขอให้สัตว์
เหล่านั้นจึงเดือดร้อน จงฉิบหาย หรืออย่าได้มี ชื่อว่าพยาบาทวิตก ธรรม
ที่เป็นข้าศึกต่อกรุณา อันเป็นไปด้วยอำนาจความเป็นผู้ประสงค์จะเบียด-
เบียนเหล่าสัตว์ ด้วยปหณวัตถุมีฝ่ามือ ก้อนดิน และท่อนไม้เป็นต้น
ชื่อว่าวิหิงสาวิตก.

ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงอนุญาตให้เธอไปในที่
นั้น เพราะพระองค์ทรงอนุญาตด้วยทรงพระดำริว่า เมฆิยะนี้แม่เราไม่
อนุญาต ก็ยังละเราไปเสียได้ ทั้งเธอก็จะมีความคิดเป็นอย่างอื่นไปว่า
ชะรอยพระผู้มีพระภาคเจ้าจะไม่อนุญาตให้เราไป เพราะประสงค์ให้เป็นผู้
ปรนนิบัติ ชื่อนั้นพึงเป็นไปเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน
แก่เธอ.

เมื่อเธอนั่งกราบทูลเรื่องราวของตนอย่างนี้ ลำดับนั้น พระผู้มี-
พระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงธรรมอันเป็นสัพปาเยแก่เธอ จึงตรัสคำมี
อาทิวา คุณก่อนเมฆิยะ เจโตวิมุตตียังไม่แก่กล้า ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปริปกาย** แปลว่า ยังไม่ถึงความ

แก่กล้า. บทว่า เจโตวิมุตติยา ได้แก่ ใจหลุดพ้นจากกิเลส. จริงอยู่
ในเบื้องต้น ใจย่อมหลุดพ้นจากกิเลส ด้วยตทั้งวิมุตติ และวิกขัมภน-
วิมุตติ ภายหลังย่อมหลุดพ้นด้วยสมุจเฉทวิมุตติ และปฏิบัติสัทธวิมุตติ.
ก็วิมุตตินี้ นั้นข้าพเจ้ากล่าวไว้พิสดารแล้วในหนหลังแล. เพราะฉะนั้น
บัณฑิตพึงทราบโดยนัยตามที่กล่าวแล้วในอธิการที่ว่าด้วยวิมุตตินั้น. ใน
ข้อนั้น เมื่อเธอบ่ม คือปลูกอชยาศัยให้ต้นด้วยธรรมอันเป็นเครื่องบ่ม
วิมุตติ เมื่อวิปัสสนาถือเอาห้องมรรคถึงความแก่กล้า เจโตวิมุตติ ชื่อว่า
เป็นอันแก่กล้า เมื่อวิปัสสนายังไม่ถือเอาห้องมรรค ชื่อว่ายังไม่แก่กล้า.
ก็ธรรมเป็นเครื่องบ่มวิมุตติ เป็นไฉน? ก็พึงทราบธรรม ๑๕ อย่าง
โดยทำสัทธินทรีย์เป็นต้นให้หมดจด. สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เมื่อเว้นบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้มีศรัทธา
พิจารณาพระสูตรอันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส สัทธินทรีย์ย่อมหมดจด
ด้วยอาการ ๓ เหล่านี้.

เมื่อเว้นบุคคลผู้เกียจคร้าน เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้ริเริ่ม
ความเพียร พิจารณาสัมมัมปชาน วิริยอินทรีย์ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓
เหล่านี้.

เมื่อเว้นบุคคลผู้มีสติหลงลืม เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้มีสติ
ตั้งมั่น พิจารณาสติปัญญา สตินทรีย์ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ เหล่านี้.

เมื่อเว้นบุคคลผู้มีจิตไม่เป็นสมาธิ เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้บุคคล
ผู้มีจิตเป็นสมาธิ พิจารณาฌานและวิโมกข์ สมาธินทรีย์ย่อมหมดจดด้วย
อาการ ๓ เหล่านี้.

เมื่อเว้นบุคคลผู้ทราวมปัญญา เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้มี
ปัญญา พิจารณาญาณจริยาลักซึ่ง ปัญญินทรีย์ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓

เหล่านี้ คังนั้นเมื่อเป็นบุคคล ๕ จำพวกเหล่านี้ เสด คบ เข้าไปนั่งใกล้ บุคคล ๕ จำพวก พิจารณาพระสูตร ๕ สูตร อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ย่อม หมจดด้วยอาการ ๑๕ เหล่านี้. ธรรม ๑๕ ประการแม้อื่นอีก เป็นเครื่อง บ่มวิมุตติ คือ อินทรีย์ ๕ มีศรัทธาเป็นต้น สัญญาอันเป็นส่วนแห่งการ ตรัสรู้ ๕ เหล่านี้ คือ อนิจจสัญญา ทุกขสัญญา อนัตตสัญญา ปหาน- สัญญา วิราคสัญญา ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร ความสำรวมในศีล ความ เป็นผู้ขัดเกล่าอย่างยิ่ง ความปรารถนาความเพียร ปัญญาอันเป็นไปในส่วน แห่งการตรัสรู้.

บรรดาธรรมเหล่านั้น พระศาสดาผู้ฉลาดในการฝึกเวไนยบุคคล เมื่อจะทรงแสดงธรรมอันเป็นเครื่องบ่มวิมุตติมีกัลยาณมิตรเป็นต้น ในที่นี้ ตามอรรถาธิบายของพระเมฆิยะเถระ ผู้ควรแนะนำ จึงตรัสว่า ธรรมเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความแก่กล้า เมื่อจะให้ธรรมเหล่านั้นพิสดาร จึงตรัส คำมีอาทิว่า เมฆิยะ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นกัลยาณมิตร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กัลยาณมิตรโต ความว่า ชื่อว่ากัลยาณ- มิตร เพราะมีมิตรงาม คือ เจริญ ดี. บุคคลผู้มีมิตรสมบูรณ์ด้วยศีลคุณ เป็นต้น มีอุปการะด้วยอาการทั้งปวงอย่างนี้ คือบำบัดทุกข์ สร้างสรรค์ หิตประโยชน์ ชื่อว่าเป็นกัลยาณมิตรแท้จริง. ชื่อว่ากัลยาณสหาย เพราะ ไป คือดำเนินไปกับด้วยกัลยาณบุคคลตามที่กล่าวแล้วนั้นแหละ คือไม่ เป็นไปปราศจากกัลยาณมิตรบุคคลเหล่านั้น. ชื่อว่ามีพวกดี เพราะเป็นไป โดยภาวะที่โน้มโน้มโอนไปทางใจและทางกายในกัลยาณบุคคลนั้นแล. ด้วย ๓ บท ย่อมยังความเอื้อเพื่อให้เกิดขึ้นในการสังสรรค์กับกัลยาณมิตร.

ในข้อนี้ มีลักษณะกัลยาณมิตรดังต่อไปนี้ กัลยาณมิตรในพระ-

ศาสนานี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา. ในลักษณะกัลยาณมิตรนั้น บุคคลมีศรัทธาสมบัติ ย่อมเชื่อ ปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต กรรม และผลแห่งกรรม ไม่ละทิ้งการแสวงหาประโยชน์เกื้อกูลในเหล่าสัตว์ อันเป็นเหตุแห่งพระสัมมาสัมโพธิญาณ ด้วยการเชื่อนั้น มีศีลสมบัติ ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ สรรเสริญ เป็นผู้ใจกว้าง เป็นผู้ตีตนบาป เป็นผู้ว่ากล่าวอดทนต่อ ถ้อยคำของเพื่อนสพรหมจารีทั้งหลาย มีสุตสมบัติ ย่อมทำถ้อยคำอันลึกซึ้งเกี่ยวกับสัจจะ และปฏิบัติสมุบาทเป็นต้น มีจาคสมบัติ ย่อมเป็นผู้มักน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ มีวิริยสมบัติ ย่อมเป็นผู้ริเริ่มความเพียร เพื่อปฏิบัติประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลาย มีสติสมบัติ ย่อมมีสติตั้งมั่น มีสมาธิสมบัติ ย่อมเป็นผู้มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตเป็นสมาธิ มีปัญญาสมบัติ ย่อมรู้สภาวะที่ไม่ผิดแผก. บุคคลนั้นเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยคุณธรรมอันเป็นกุศลด้วยสติ รู้สิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์แห่งสัตว์ทั้งหลายตามเป็นจริงด้วยปัญญา เป็นผู้มึจิตแน่วแน่ในคุณธรรมเหล่านั้นด้วยสมาธิ ย่อมเกียดกันสัตว์ทั้งหลายจากสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แล้วชักนำเข้าไปในสิ่งที่เป็นประโยชน์ด้วยวิริยะ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

บุคคลเป็นที่รัก เคารพ ยกย่อง เป็นผู้ว่ากล่าว
ผู้อดทนถ้อยคำ ผู้กระทำถ้อยคำอันลึกซึ้ง และไม่
ชักนำในฐานะที่ไม่ควร.

บทว่า อัย ปจฺโหม ฌมฺโหม ปริปากาย ลวตฺตติ ความว่า ธรรมอันหาโทษมิได้นี้ กล่าวคือความเป็นผู้มีมิตรอันดีงาม ชื่อว่าเป็นที่ ๑ เพราะ

เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจริยาवास และเพราะตรัสไว้เป็นข้อแรกในธรรม ๕ ประการนี้ โดยมีอุปการะมากแก่กุศลธรรมทั้งปวง และโดยความเป็นประธาน ย่อมเป็นไปเพื่อความแก่กล้าแห่งเจโตวิมุตติ โดยกระทำศรัทธา เป็นต้น ที่ไม่บริสุทธฺ์ให้บริสุทธฺ์. ก็ในที่นี้ ความที่กัลยาณมิตรมีอุปการะมากและเป็นประธาน พึงทราบโดยสุดตบที่มีอาทิว่า อานนทฺ์ ความเป็นผู้มีมิตรดีงาม มีสหยดีงาม นี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้น เพราะทรงปฏิเสธ ท่านพระอานนทฺ์ผู้เป็นธรรมกัณฑาทคาริกผู้กล่าวอยู่ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความเป็นผู้มีมิตรดีงามนี้ เป็นกึ่งหนึ่งของพรหมจรรย์ ถึง ๒ ครั้งว่า มา เหว อานนทฺ์ อย่างกล่าวอย่างนี้ อานนทฺ์.

บทว่า ปุณฺ จปรี แปลว่า ก็ธรรมข้ออื่นยังมีอยู่อีก. ในบทว่า สิลวา นี้ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ที่ชื่อว่าศีล เพราะอรรถว่าอะไร ? ที่ชื่อว่าศีล เพราะอรรถว่า ตั้งไว้มั่น. ที่ชื่อว่าตั้งไว้มั่น คืออะไร ? คือตั้งมั่นไว้ด้วยดี อธิบายว่า ความที่กายกรรมเป็นต้นเหมาะสม เพราะความเป็นผู้มีศีลดี. อีกอย่างหนึ่ง เป็นที่รองรับไว้ อธิบายว่า ความเป็นที่รองรับไว้ โดยความเป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมมีมานเป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าศีล เพราะรองรับไว้ หรือทรงไว้. นี้เป็นอรรถแห่งศีลโดยนัยแห่งลักษณะของศัพทฺ์ เป็นอันดับแรก. แต่อาจารย์อีกพวกหนึ่ง พรรณนาอรรถโดยนिरुตตินัยว่า อรรถแห่งศีล มีอรรถว่าศีระยะ มีอรรถว่าเย็น มีอรรถว่าตั้งมั่น มีอรรถว่าสังวร. ศีลนี้มั่นมีอยู่กับบุคคลนั้นโดยครบถ้วน หรือโดยดีเยี่ยม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สิลวา ผู้มีศีล. อธิบายว่า ผู้สมบูรณ์ด้วยศีล.

อนึ่ง เพื่อจะแสดงประการที่บุคคลเป็นผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล จึง
ตรัสคำมีอาทิว่า **ปาติโมกข์** สวรรสูโต ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาติโมกข์** ได้แก่ ศีลในสิกขาบท.
จริงอยู่ ศีลในสิกขาบทนั้น ชื่อว่าปาติโมกข์ เพราะอรรถว่า ทำบุคคล
ผู้ปกปักรักษาศีลสิกขาบทนั้น ให้หลุดพ้นจากทุกข์มีทุกข์ในอบายเป็นต้น.
การปิดกั้น ชื่อว่าสังวร ได้แก่ การไม่ล่วงละเมิดทางกายและวาจา. สังวร
คือปาติโมกข์ ชื่อว่าปาติโมกข์สังวร. ภิกษุผู้สำรวม คือมีกายและวาจา
ปิดด้วยปาติโมกข์สังวรนั้น จึงชื่อว่าสำรวมด้วยปาติโมกข์สังวร. นี้เป็น
การแสดงภาวะที่ภิกษุนั้นตั้งอยู่ในศีลนั้น. บทว่า **วิหริ** เป็นบทแสดง
ภาวะที่ภิกษุพร้อมด้วยการอยู่อันสมควรด้วยปาติโมกข์สังวรนั้น. บทว่า
อาจารย์โคจรสมุปนุโน เป็นบทแสดงถึงธรรมเนียมอุปการะแก่ปาติโมกข์-
สังวรในเบื้องต้น และแก่ความพากเพียรเพื่อคุณวิเศษในเบื้องสูง. บทว่า
อนุมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสาวิ เป็นบทแสดงภาวะที่ภิกษุไม่เคลื่อนจาก
ปาติโมกข์ศีลเป็นธรรมดา. บทว่า **สมาทาย** เป็นบทแสดงการยึดเอา
สิกขาบทโดยไม่มีส่วนเหลือ. บทว่า **สิกฺขติ** เป็นบทแสดงภาวะที่ภิกษุ
พร้อมพร้อมด้วยการศึกษา. บทว่า **สิกฺขาปเทสุ** เป็นบทแสดงธรรมที่ควร
ศึกษา.

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า **ปาติ** เพราะมีปกติตกไปในอบายมากครั้ง
เพราะกิเลสรุนแรง เพราะการทำความชั่วทำได้ง่าย และเพราะการทำบุญ
ทำได้ยาก ได้แก่ ปุณฺชน. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **ปาติ** เพราะถูกกำลัง
กรรมชดไปในภพเป็นต้น โดยภาวะไม่เที่ยง และมีปกติไปโดยการหมุน
ไปโดยกำหนดไม่ได้ เหมือนโพงน้ำ เหมือนหม้อเครื่องยนต์. อีกอย่าง

หนึ่ง ชื่อว่า ปาติ เพราะมีปกติตกไปแห่งอัทธภาพในสัตว์นิกายนั้น ๆ ด้วยอำนาจมรณะ หรือสันดานของสัตว์คือจิตนั่นเอง. ชื่อว่าปาฏิโมกข์ เพราะยังผู้ตกไปนั้นให้พ้นจากสังสารทุกข์. ก็สัตว์ ที่เรียกว่า วิมุตตะ เพราะจิตหลุดพ้น. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ผู้มีจิตผ่องแผ้วย่อมบริสุทธิ์ และกล่าวไว้ว่า จิตหลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ยึดมั่น. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ปาติ เพราะตกไป คือไป ได้แก่เป็นไปในสงสาร ด้วยเหตุมีอวิชาเป็นต้น. สมจริงดังกล่าวไว้ว่า สัตว์ผู้มีอวิชาเป็นเครื่องกั้นมีค้นหาเป็นเครื่องผูก แล่นไป ท่องเที่ยวไป. ธรรม ชื่อว่าปาฏิโมกข์ เพราะเป็นเหตุให้สัตว์ผู้ตกไปนั้นพ้นจากสังกิเลส ๓ มีค้นหาเป็นต้น. พึงทราบความสำเร็จสมาส เหมือนความสำเร็จคำมีอาทิว่า ตณฺหาคาโล.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ปาติ เพราะทำสัตว์ให้ตกไป คือให้ตกไปไม่เหลือจากทุกข์ ได้แก่ จิต. สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า สัตว์โลกถูกจิตนำไป คือเป็นไปตามจิต. ชื่อว่าปาฏิโมกข์ เพราะเป็นเครื่องทำสัตว์ผู้ตกไปนั้นให้พ้นไป (จากทุกข์). อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ปาติ เพราะเป็นเครื่องตกไปในอบายทุกข์และสังสารทุกข์ของสัตว์ ได้แก่สังกิเลสมีค้นหาเป็นต้น. สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ค้นหา ย่อมยังบุรุษให้เกิด และกล่าวไว้ว่า บุรุษมีค้นหาเป็นเพื่อนสอง. ชื่อว่าปาฏิโมกข์ เพราะพ้นจากการตกไปจากค้นหาสังกิเลสนั้น. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ปาติ เพราะเป็นที่ตกไปของสัตว์ ได้แก่อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖. สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า สัตว์โลก เกิดพร้อมในอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ ย่อมทำการชมเชยในอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖. ชื่อว่าปาฏิโมกข์ เพราะพ้นจากการตกไป กล่าวคืออายตนะ

ภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ นั้น. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ปาติ คือสงสาร เพราะมีการตกไป คือการทำให้ตกไป ชื่อว่าปาฏิโมกข์ เพราะหลุดพ้นจากสงสารนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ธรรมิศร ชาวโลกเฉลิมพระนามว่า ปติ เพราะเป็นอธิบดีของสรรพโลก. ชื่อว่า โมกขะ เพราะเป็นเครื่องพ้นของสัตว์. ชื่อว่า ปติโมกข์ เพราะเป็นเครื่องพ้นแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ได้นามว่า ปติ เหตุทรงบัญญัติไว้. ปติโมกข์นั้นแหละ เป็นปาฏิโมกข์. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ปติโมกข์ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ชื่อว่าเป็นใหญ่ โดยอรรถว่ามีคุณทั้งปวงสูงสุดอันมีคุณนั้นเป็นมูล และชื่อว่าเป็นผู้พ้น โดยอรรถตามที่กล่าวแล้ว. ปติโมกข์นั้นแหละ เป็นปาฏิโมกข์. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า คำว่า ปาฏิโมกข์ นี้เป็น मुख และเป็นประมุข. พึงทราบพิสดารดังต่อไปนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ศัพท์ว่า ป ใช้ในอรรถว่า ปการะ ศัพท์ว่า อติ เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่า อัจฉินตะ. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าปาฏิโมกข์ เพราะพ้นล่วงส่วน โดยทุกประการ. จริงอยู่ ศิลนี้ ชื่อว่าปาฏิโมกข์ เพราะตัวศีลทำให้หลุดพ้นได้จริง ด้วยตทังควิมุตติ ที่ประกอบด้วยสมาธิและปัญญาทำให้หลุดพ้นได้จริง ด้วยอำนาจวิกัมภณวิมุตติ และสมุจเฉทวิมุตติ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อปาฏิโมกข์ เพราะหลุดพ้นเฉพาะ อธิบายว่า หลุดพ้นจากวิติกมโทษนั้น ๆ เฉพาะอย่าง. ปาฏิโมกข์นั้นแหละ เป็นปาฏิโมกข์. หรือว่า นิพพาน ชื่อว่าโมกขะ. ชื่อว่าปาฏิโมกข์ เพราะเปรียบกับโมกขะนั้น. จริงอยู่ ศิลสังวร เป็นเหตุทำพระนิพพานให้เกิดขึ้น เหมือนพระอาทิตย์ทำอรุณให้เกิด และมีส่วนเปรียบด้วยพระนิพพานนั้น เพราะ

ทำกิเลสให้ดับตามสมควร. ปฏิโมกษ์นั้นแหละ เป็นปาฏิโมกษ์. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ปฏิโมกษ์ เพราะแปรไป คือทำทุกข์ให้พ้นไป. ปฏิโมกษ์นั้นแหละ เป็นปาฏิโมกษ์ ในข้อนี้ พึงทราบความศัพท์ว่า ปาฏิโมกษ์เท่านี้ อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ชื่อว่า สังวร เพราะเป็นเครื่องปิดกั้น. สังวร คือปาฏิโมกษ์ ชื่อว่า ปาฏิโมกขสังวร. แต่เมื่อว่าโดยความหมาย ได้แก่กเว้นจากโทษที่พึงก้าวล่วงนั้น ๆ และเจตนา. ภิกษุผู้เข้าถึง ประกอบด้วยปาฏิโมกขสังวรนั้น ท่านเรียกว่า ผู้สำรวมด้วยปาฏิโมกขสังวร. สมจริงดังที่ตรัสไว้ในคัมภีร์วิภังค์ว่า ภิกษุ เป็นผู้เข้าถึง เข้าถึงพร้อม มาถึง มาถึงพร้อม เข้าใกล้ เข้าใกล้พร้อม ประกอบด้วยปาฏิโมกขสังวรนี้ ด้วยเหตุ นั้น จึงตรัสว่า ผู้สำรวมด้วยปาฏิโมกขสังวร. บทว่า วิหริตี ความว่า ย่อมอยู่ คือผลัดเปลี่ยน ได้แก่ผลัดเปลี่ยนไป ด้วยอิริยาบถวิหาร.

บทว่า อาจารย์โคจรสมฺปนฺโน ความว่า ชื่อว่าถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร เพราะเว้นอนาจารทั้งปวง เหตุไม่ทำมิฉนาศีปมีการให้ไม่ไผ่ เป็นต้น และการค่นองกาย เป็นต้น แล้วประกอบด้วยอาจารย์สมบัติอันสมควรแก่ภิกษุ ที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า การไม่ล่วงละเมิดทางกาย ทางวาจา และทั้งทางกายทั้งทางวาจา และเว้นอโคจร มีหญิงแพศยา เป็นต้น แล้วประกอบด้วยโคจร กล่าวคือที่อันสมควรเข้าไปบิณฑบาต เป็นต้น.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุใด มีความเคารพยำเกรงในพระศาสดา มีความเคารพยำเกรงในเพื่อนสหพรหมจารี ถึงพร้อมด้วยหิริโอตตปปะ นุง्हัม เรียบร้อย มีการก้าวไป ก้าวกลับ แลดู เหลียวดู กู้เหยียด นำเลื่อมใส สมบูรณ์ด้วยอิริยาบถ คุ่มครองทวารในอินทริย์ รู้จักประมาณในโภชนะ

ถึงพร้อมด้วยความเพียร ประกอบด้วยสติและสัมปชัญญะ เป็นผู้มักน้อย
สันโดษ ชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ กระทบความเคารพในอภิสมา-
จาริกวัตร มากด้วยความเคารพและยำเกรงอยู่ ภิกษุนี้ ท่านเรียกว่า
สมบูรณ์ด้วยอาจารย์.

ส่วน โจรมี ๓ อย่าง คือ อุปนิสัยโจร ๑ อารักขโจร ๑ อุป-
นิพันธโจร ๑ ใน ๓ อย่างนั้น ภิกษุใด ประกอบด้วยคุณ ก็กถาวัตถุ
๑๐ มีมิตรดีงาม มีลักษณะดังกล่าวแล้ว ซึ่งอาศัยแล้ว ย่อมได้ฟังสิ่งที่
ยังไม่เคยฟัง ย่อมทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้่องแผ้ว ตัดความสงสัยเสียได้
ทำความเข้าใจให้ตรง ทำจิตให้เลื่อมใส ซึ่งเมื่อศึกษาตาม ย่อมเจริญด้วย
ศรัทธา ด้วยศีล ด้วยสุตะ ด้วยจาคะ และด้วยปัญญา นี้ท่านเรียกว่า
อุปนิสัยโจร. ภิกษุใด เข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนน มีคาทอลง
แลดูชั่วแอก เดินสำรวจจักษุหนีไป ไม่เดินแลพลข้าง ไม่เดินแลพลม้า
ไม่เดินแลพลรถ ไม่เดินแลพลราบ ไม่เดินแลหญิง ไม่เดินแลชาย ไม่
แหงนดู ไม่ก้มดู ไม่เดินเหลียวแลดู ตามทิศน้อยใหญ่ นี้ ท่านเรียกว่า
อารักขโจร. ส่วน อุปนิพันธโจร ได้แก่ สติปัญญา ๔ อันเป็นที่ซึ่ง
ภิกษุเข้าไปผูกจิตของตนไว้. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไร เป็นโจร คือเป็นอารมณ์อันเป็นของบิดา
ของตนของภิกษุ คือสติปัญญา ๔. ในโจร ๓ อย่างนั้น เพราะอุปนิสัย-
โจรท่านกล่าวไว้ก่อนแล้ว ในที่นี้พึงทราบโจร ๒ อย่างนอกนั้น. ภิกษุ
นั้นชื่อว่าผู้สมบูรณ์ด้วยอาจารย์และโจร เพราะประกอบด้วยอาจารย์สมบัติ
ตามที่กล่าวแล้ว และโจรสมบัตินี้ ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **อณุมตฺเตสุ วุชฺเชสุ ภยทสฺสาวิ** ความว่า ผู้มีปกติเห็นภัยในโทษ ต่างด้วยเสขียสิกขาบทที่ภิกษุไม่แก่งตั้ง และอกุศลจิตตูปบาท เป็นต้น ชื่อว่ามีประมาณน้อย เพราะมีประมาณเล็กน้อย. จริงอยู่ ภิกษุใดเห็นโทษมีประมาณน้อย กระทำให้เป็นเหมือนขุนเขาสิเนรุสูง ๑๐๐,๐๖๘ โยชน์ ฝ่ายภิกษุใด เห็นอาบัติเพียงทูปภายิตซึ่งเป็นอาบัติเบากว่าอาบัติทั้งปวง กระทำให้เหมือนอาบัติปาราชิก ภิกษุแม่นี้ ชื่อว่ามีปกติเห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย. บทว่า **สมาทาย ลิกฺขติ ลิกฺขาปเทสุ** ความว่า ภิกษุยึดถือสิกขาบทที่ควรศึกษาอย่างใดอย่างหนึ่ง ในสิกขาบททั้งหลายทั้งหมด โดยไม่มีส่วนเหลือ โดยประการทั้งปวง ศึกษาอยู่ อธิบายว่า ย่อมประพฤติ คือทำให้บริบูรณ์โดยชอบ.

บทว่า **อภิสุเลจิกา** ได้แก่ ผู้มีปกติขัดเกลากิเลสอย่างเข้มงวด คือเป็นผู้สมควรเพื่อละกิเลสเหล่านั้นโดยทำให้เบาบาง. บทว่า **เจโตวิวัฒนสปปยา** ได้แก่ เป็นสปปายะของสมณะและวิปัสสนา กล่าวคือเปิดจิต โดยกระทำนิวรรณ์อันเป็นตัวปกปิดจิตให้ห่างไกล. สมณะและวิปัสสนานั้นแหละ เป็นสปปายะ คือเป็นอุปการะแก่การเปิดจิต หรือการกระทำจิตนั้นแหละให้ปรากฏ เหตุฉะนั้น จึงชื่อว่า **เจโตวิวัฒนสปปยา** เป็นสปปายะในการเปิดจิต.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงเหตุเครื่องนำมาซึ่งความเบื่อหน่ายเป็นต้น อันเป็นกถาขัดเกลากิเลสและเป็นสปปายะในการเปิดจิต จึงตรัสคำมีอาทิว่า **เอกนฺตนิพฺพิทาย** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอกนฺตนิพฺพิทาย** ได้แก่ เพื่อหน่ายจากวัฏทุกข์โดยแท้จริงทีเดียว. บทว่า **วิราคาย นิโรธาย** ได้แก่ เพื่อ

คลายและเพื่อดับวักทุกขนั้น ๆ แหละ. บทว่า **อุปสมาย** ได้แก่ เพื่อสงบ
สรรพกิเลส. บทว่า **อภิณฺณาย** ได้แก่ เพื่อรู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่งแม้
ทั้งหมด. บทว่า **สมุโพชาย** ได้แก่ เพื่อตรัสรู้มรรคจิต ๔. บทว่า
นิพพานาย ได้แก่ เพื่ออนุपाติเสสนิพพานธาตุ. ก็บรรดาบทเหล่านี้
ตรัสวิปัสสนาด้วยบท ๓ ข้างต้น. ตรัสมรรคด้วยบททั้ง ๒ ตรัสนิพพาน
ด้วยบททั้ง ๒. ท่านแสดงว่า อุตริมนุสสรธรรมทั้งหมดนี้ เริ่มต้นแต่สมณะ
และวิปัสสนาจนถึงนิพพานเป็นที่สุด ย่อมเกิดมีแก่ผู้ได้กถาวัตถุ ๑๐.

บัดนี้ เมื่อจะทรงจำแนกแสดงกถานั้น จึงตรัสคำมีอาทิว่า **อป-**
ปิจฺจกถา ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปปิจฺโ** แปลว่า ผู้ไม่ปรารธนา.
กถาแห่งอัปปิจจะนั้น ชื่อว่า อัปปิจกถา หรือกถาที่เกี่ยวข้องด้วยความเป็น
ผู้มักน้อย ชื่อว่า อัปปิจกถา. ก็ในที่นี้ ว่าด้วยอำนาจความปรารธนา
มีบุคคล ๔ จำพวก คือ **อตุริจฺโ** ผู้ปรารธนายิ่ง ๆ ขึ้น ๑ **ปาปิจฺโ** ผู้
ปรารธนาลามก ๑ **มหิจฺโ** ผู้มักมาก ๑ **อปปิจฺโ** ผู้มักน้อย ๑. ใน
บุคคล ๔ จำพวกนั้น ผู้ไม่อิมฺลาคตามที่ได้มา ปรารธนาลาภยิ่ง ๆ ขึ้น
ชื่อว่า อตฺริจจะ ซึ่งท่านหมายกล่าวไว้ว่า

ท่านได้เสวยนางเวมาณิกเปรต ๔ นาง ได้ประ-
สบ ๘ นาง ได้เสวยนางเวมาณิกเปรต ๘ นาง ได้
ประสพ ๑๖ นาง ได้เสวยนางเวมาณิกเปรต ๑๖ นาง
ได้ประสพ ๓๒ นาง เป็นผู้มักมากเกินไป จึงมายินดี
จักรกรต จักรกรตย่อมพัดผ่นบนกระหม่อมของท่าน
ซึ่งถูกความอยากนำมา ดังนี้.

และที่ตรัสว่า บุคคลผู้อยากได้เกินส่วน ย่อมเสื่อมจากประโยชน์ เพราะโลกเกินไป และเพราะเขาในความโลกเกินไป. ผู้มีความประสงค์ ในการยกย่องคุณที่ไม่มีอยู่ เชื่อว่าผู้ปรารถนาลามก เพราะมีความต้องการ ในลาภสักการะและเสียงยินยอม ซึ่งท่านหมายกล่าวไว้ว่า ในบาปกรรม เหล่านั้น การหลอกลวงเป็นไฉน การดำรงอิริยาบถ กิริยาที่ดำรงอิริยาบถ ความดำรงอิริยาบถไว้ด้วยดี ด้วยการเสพปัจจัยหรือด้วยการพูดเลียบเคียง ของผู้ปรารถนาลามกถูกความอยากครอบงำ อาศัยในลาภสักการะและเสียง ยินยอม ดังนี้เป็นต้น. ผู้มีความประสงค์ในการยกย่องคุณที่มีอยู่ และไม่ รู้ประมาณในการรับ เชื่อว่าผู้มักมาก ซึ่งท่านหมายกล่าวไว้ว่า บุคคล บางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีศรัทธา ปรารถนาว่า ขอคนจงรู้จักเราว่าเป็น ผู้มีศรัทธา เป็นผู้มีศีลย่อมปรารถนาว่า ขอคนจงรู้จักเราว่าเป็นผู้มีศีล ดังนี้เป็นต้น. จริงอย่างนั้น แม้มารดาผู้บังเกิดเกล้า ก็ไม่สามารถจะเอา ใจเขาได้ ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคำนี้ไว้ว่า

บุคคลผู้ให้ปัจจัยเป็นอันมากเป็นเล่มเกวียน ก็ไม่

พึงยังแม้สภาวะ ๓ เหล่านี้ คือกองไฟ ๑ มหาสมุทร ๑

บุคคลผู้มักมาก ๑ ให้เต็มได้.

บุคคลเว้นโทษ มีความเป็นผู้ปรารถนาเกินไปเป็นต้นเหล่านี้ให้ห่างไกล แล้วมีความประสงค์ซอ้นคุณที่มีอยู่ และรู้จักประมาณในการรับ เชื่อว่าเป็นผู้มักน้อย. เพราะเขาปรารถนาจะปกปิดคุณแม้ที่มีอยู่ในตน ถึงจะมีศรัทธา ก็ไม่ปรารถนาว่า ขอคนจงรู้จักเราว่ามีศรัทธา ถึงจะมีศีล มีสุตะมาก ชอบสงัด ปรารถนาคความเพียร มีสติตั้งมั่น มีใจเป็นสมาธิ มีปัญญา ก็ไม่ปรารถนาว่า ขอคนจงรู้จักเราว่ามีปัญญา.

บุคคลมกน้อยนี้นั้น มี ๔ จำพวก คือ ผู้มกน้อยในปัจฉัย ๑ ผู้มกน้อยในชุกตงค์ ๑ ผู้มกน้อยในปริยัติ ๑ ผู้มกน้อยในอริคม ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้มกน้อยในปัจฉัย ๔ ตรวจดูผู้ให้ปัจฉัย ไทยธรรม และกำลังของตน ก็แม้ถ้าไทยธรรมมีมาก ทายกประสงค์จะถวายน้อย ก็รับแต่น้อย ด้วยอำนาจทายก. ถ้าไทยธรรมมีน้อย ทายกประสงค์จะถวายมาก ก็รับแต่น้อย ด้วยอำนาจไทยธรรม. ถ้าแม้ไทยธรรมมีมากทั้งทายกก็ประสงค์จะถวายมาก ควรจะรู้จักกำลังของตน แล้วรับแต่พอประมาณเท่านั้น. ก็ภิกษุเห็นปานนี้ ย่อมทำลาภที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ย่อมทำลาภที่เกิดขึ้นแล้วให้มันคง ยังจิตทายกทั้งหลายให้ยินดี. ก็ผู้ไม่ประสงค์จะให้อริคม การสมาทานชุกตงค์มีอยู่ในตน ชื่อว่าผู้มกน้อยในชุกตงค์. ผู้ใด ไม่ปรารถนาเพื่อจะให้ผู้อื่นรู้ว่าตนเป็นพหูสูต ผู้นี้ ชื่อว่าผู้มกน้อยในปริยัติ. ส่วนผู้ใดเป็นพระอรหันต์บุคคลชั้นโสดาบันเป็นต้นรูปใดรูปหนึ่ง ก็ไม่ปรารถนาจะให้เพื่อนสหธรรมจารีรู้ว่าตนเป็นพระโสดาบันเป็นต้น ผู้นี้ ชื่อว่าผู้มกน้อยในอริคม. กถา อันเป็นไปด้วยสามารถประกาศโทษและอานิสงส์มีอาการเป็นอนเนก และด้วยสามารถประกาศโทษของอิจฉาจาร อันมีความเป็นผู้ปรารถนาเกินเป็นต้น เป็นปฏิปักษ์ต่อความมกน้อยนั้น พร้อมกับวิธีมีการชี้ถึงความยินดีความมกน้อย ของบุคคลผู้มกน้อยนี้ ชื่อว่ากถาว่าด้วยความมกน้อย ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า สนฺตฺตฺตฺติ ในคำว่า สนฺตฺตฺตฺติจถา นี้ ได้แก่ ความยินดีด้วยของ ๆ ตน คือด้วยของที่ตนได้มา ชื่อว่าสันตฺตฺตฺติ. อีกอย่างหนึ่ง การละความปรารถนาปัจฉัยที่ไม่สม่าเสมอ แล้วยินดีปัจฉัยที่สม่าเสมอ

ชื่อว่าสันตุฎฐิ. อีกอย่างหนึ่ง ความยินดีด้วยของที่มีอยู่ คือปรากฏอยู่
ชื่อว่าสันตุฎฐิ. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ผู้ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่เป็นอดีต ไม่บ่นถึงสิ่งที่เป็น

อนาคต ยังอัศภาพให้เป็นไปด้วยสิ่งเป็นปัจจุบัน ท่าน

เรียกว่า ผู้สันโดษ.

อีกอย่างหนึ่ง ความยินดีด้วยปัจจัยโดยวิธีที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
อนุญาตแล้ว ด้วยญายธรรมโดยชอบ ชื่อว่าสันตุฎฐิ โดยอรรถ ได้แก่
ความสันโดษในปัจจัยตามที่ตามได้. สันโดษนั้นมี ๑๒ อย่าง อะไรบ้าง
คือ ความสันโดษในชีวิตมี ๓ อย่าง คือ ยถาลภสันโดษ ๑ ยถาพล-
สันโดษ ๑ ยถาสารูปสันโดษ ๑. สันโดษในบิณฑบาตเป็นต้นก็เหมือน
กัน.

ในสันโดษเหล่านั้น มีสังวรธนาโดยประเภทดังต่อไปนี้ ภิกษุใน
พระธรรมวินัยนี้ ได้จิรวดีก็ตาม ไม่ดีก็ตาม เธอยังอัศภาพให้เป็นไปด้วย
จิรวนั้นนั่นแหละ ไม่ปรารถนาจิรวอื่น ถึงจะได้ก็ไม่รับ อาการของภิกษุ
นั้นนี้ ชื่อว่า ยถาลภสันโดษในชีวิต. แต่ครั้งเธอทูลพลาพตามปกติ
หรือถูกความเจ็บและชราครอบงำ เธอห่มจิรวหนัก ย่อมลำบาก เธอ
เปลี่ยนจิรวหนักนั้นกับภิกษุผู้ชอบพอกัน แม้ยังอัศภาพให้เป็นไปด้วยจิรว
เบา ก็ชื่อว่า เป็นผู้สันโดษแท้ อาการของภิกษุนั้นนี้ ชื่อว่า ยถาพล-
สันโดษในชีวิต. ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ได้จิรวมีค่ามากผืนใดผืนหนึ่ง มีจิรว
ผ้าไหมเป็นต้น คิดว่า นี้สมควรแก่พระเถระผู้บวชนาน นี้สมควรแก่
พระเถระผู้เป็นพหูสูต นี้สมควรแก่พระเถระผู้เป็นไข้ นี้สมควรแก่
พระเถระผู้มีลาภน้อย จึงถวายแก่พระเถระเหล่านั้น แล้วแสวงผ้าที่มี

ชายจากกองหยากเยื่อเป็นต้นด้วยตนเอง ทำสังฆาฏิ หรือรับจีวรเก่าของท่านเหล่านั้นมาครอง ก็จัดว่าเป็นผู้สันโดษโดยแท้. อาการของภิกษุนี้ ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษในจีวร. อนึ่ง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ได้บิณฑบาตที่ป้อนๆ หรือประณีต เธอยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตนั้นนั่นแหละ ไม่ปรารถนาบิณฑบาตอื่น ถึงจะได้ก็ไม่รับ อาการของภิกษุนี้ ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษในบิณฑบาต. ก็ครั้งเธอเจ็บไข้ บริโภคบิณฑบาตที่ป้อน ๆ อันเป็นของแสดงตามปกติหรือแสดงต่อความเจ็บไข้ ถึงความเป็นผู้มีโรคหนัก เธอถวายแก่ภิกษุผู้ชอบพอกัน บริโภคโภชนะอันเป็นสัปปายะจากมือของภิกษุผู้ชอบพอกันนั้น กระทำสมณธรรม ก็ชื่อว่า เป็นผู้สันโดษโดยแท้ อาการของภิกษุนี้ ชื่อว่า ยถาผลสันโดษในบิณฑบาต. ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ได้บิณฑบาตที่ประณีต เธอคิดว่า บิณฑบาตนี้สมควรแก่พระเถระผู้บวชนานเป็นต้น ถวายแก่พระเถระเหล่านั้นเหมือนจีวร หรือถือเอาบาตรอันเป็นของ ๆ พระเถระเหล่านั้น เทียวไปบิณฑบาตด้วยตนเอง แล้วฉันอาหารผสม จัดว่าเป็นผู้สันโดษโดยแท้ อาการของภิกษุนี้ ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษในบิณฑบาต. ก็เสนาสนะที่ถึงแก่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ จะเป็นที่พักใจหรือไม่พักใจก็ตาม โดยที่สุดกระท่อมที่มุงด้วยหญ้าก็ดี ที่ลาดด้วยหญ้าก็ดี เธอย่อมยินดีด้วยเสนาสนะนั้นนั่นแหละ หรือเสนาสนะอื่นที่ดีกว่าซึ่งมาถึงเข้าอีก ก็ไม่รับ อาการของภิกษุนี้ ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษในเสนาสนะ. ก็เมื่อเธออาพาธ มีร่างกายทรุพล ได้เสนาสนะที่แสดงตามปกติหรือแสดงแก่ความป่วยไข้ เมื่ออยู่ก็ไม่มีความผาสุก เธอถวายเสนาสนะนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกันเสีย อยู่ในเสนาสนะอันเป็นสัปปายะเป็นของภิกษุผู้ชอบพอกันนั้น กระทำ

สมณธรรม ก็จัดว่าเป็นผู้สันโดษแท้ อาการของภิกษุนี้ ชื่อว่า ยถาพล-
สันโดษในเสนาสนะ. ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ไม่รับเสนาสนะที่ดี แม้ที่ถึงเข้า
ด้วยคิดว่า เสนาสนะนี้เป็นของประณีต เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท หรือ
ได้เสนาสนะอันประณีตมีถ้ำ มณฑป และกุฎาคางเป็นต้น เพราะค่าที่เธอ
มีบุญมาก เธอถวายเสนาสนะเหล่านั้น แก่พระเถระผู้ยาวนานเป็นต้น
เหมือนจิวรเป็นต้น ถึงจะอยู่ในที่ใดที่หนึ่ง ก็จัดว่าเป็นผู้สันโดษโดยแท้
อาการของภิกษุนี้ ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษในเสนาสนะ.

อนึ่ง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ได้เกศช้อน ๆ หรือประณีต
เธอยินดีด้วยเกศช้อนนั้นแหละ ไม่ปรารถนาเกศชอื่น ถึงจะได้ก็ไม่รับ
อาการของภิกษุนี้ ชื่อว่า ยถาลภสันโดษในคิลานปัจฉัย. ก็ครั้งเธอ
ต้องการน้ำมัน ได้น้ำอ้อย เธอถวายน้ำอ้อยนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกัน
ประกอบเกศชด้วยน้ำมัน จากมือของภิกษุผู้ชอบพอกันนั้น กระทำ
สมณธรรม ก็จัดว่าเป็นผู้สันโดษแท้ อาการของภิกษุนี้ ชื่อว่า ยถาพล-
สันโดษในคิลานปัจฉัย. ภิกษุอีกรูปหนึ่งมีบุญมาก ได้เกศชที่ประณีตมี
น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อยเป็นต้นเป็นอันมาก เธอถวายเกศชนั้นแก่
พระเถระผู้ยาวนานเป็นต้น เหมือนจิวรเป็นต้น ประกอบเกศช ด้วยวัตถุ
อย่างใดอย่างหนึ่งที่ตนได้มาแก่พระเถระเหล่านั้น ก็จัดว่าเป็นผู้สันโดษแท้
ส่วนภิกษุใด วางสมอดองด้วยน้ำมูตรเนาในภาชนะหนึ่ง วางจตุมธุรสไว้
ในภาชนะหนึ่ง เมื่อเขาพูดว่า สิ่งใดที่ท่านต้องการเอาไปเถิดครับ ถ้าโรค
ของเธอระงับไปด้วยเกศชขนานใดขนานหนึ่งบรรดาเกศชเหล่านั้น เธอ
อนุสรณ์ถึงพระคำรัสว่า ชื่อว่าสมอดองด้วยน้ำมูตรเนา บัณฑิตมีพระ-
พุทธเจ้าเป็นต้นสรรเสริญแล้ว บรรพชาอาศัยเกศชที่ดองด้วยน้ำมูตรเนา

เธอพึงกระทำความอุตสาหะในข้อนั้นตลอดชีวิตเถิด จึงห้ามจตุมธุรส
ประกอบเกสซ์ ด้วยสมอดองน้ำมูตรเนา จัดว่าเป็นผู้สันโดษอย่างยิ่งทีเดียว
อาการของภิกษุนั้นนี้ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษในคิลานปัจฉิม. สันโดษ
ทั้งหมดซึ่งมีประเภทดังกล่าวแล้วนั้น ท่านเรียกว่า สันตุฎฐี. ด้วยเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า โद्यอรรถก็คือ อิตริตรปัจฉิมสันโดษ สันโดษด้วยปัจฉิม
ตามมีตามได้. กถาที่เป็นไปด้วยอำนาจประกาศอานิสงส์ของสันตุฎฐีนั้น
พร้อมกับวิธีที่ชี้แนะเป็นต้น และด้วยอำนาจประกาศโทษของภิกษุผู้ตก
อยู่ในความอยากอันต่างด้วยความปรารถนาเกินไปเป็นต้น อันเป็นปฏิปักษ์
ต่อความสันโดษนั้น ชื่อว่า สันตุฎฐิกถา. แม้ในกถาอื่นจากนี้ ก็นัยนี้
เหมือนกัน. ข้าพเจ้า จักกล่าวแต่เพียงความแปลกกันเท่านั้น.

วิเวก ในบทว่า ปวิเวกกถา นี้ มี ๓ อย่าง คือ กายวิเวก ๑
จิตวิเวก ๑ อรูปวิเวก ๑ ใน ๓ อย่างนั้น ความที่ภิกษุละความอยู่คลุก
คลี้ด้วยหมู่แล้วอยู่สงัดในกิจทั้งปวงในทุกอิริยาบถอย่างนี้ คือ รูปหนึ่งเดิน
รูปหนึ่งยืน รูปหนึ่งนั่ง รูปหนึ่งนอน รูปหนึ่งเข้าบ้านบิณฑบาต รูป
หนึ่งกลับ รูปหนึ่งก้าวไป รูปหนึ่งอธิษฐานจงกรม รูปหนึ่งเที่ยวไป
รูปหนึ่งอยู่ ชื่อว่ากายวิเวก. อนึ่ง สมบัติ ๘ ชื่อว่า จิตวิเวก. พระ-
นิพพาน ชื่อว่าอรูปวิเวก. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่าก็สำหรับผู้
ปลีกกายออกผู้ยินดีในเนกขัมมะ จัดเป็นกายวิเวก สำหรับผู้มีจิตบริสุทธิ์
ถึงความผ่องแผ้วอย่างยิ่ง จัดเป็นจิตวิเวก สำหรับผู้หมดอุปธิกิเลสผู้ถึง
วิสังขาร จัดเป็นอรูปวิเวก. วิเวกนั้นแหละ คือปวิเวก. กถาที่เกี่ยวข้อง
ความสงัด ชื่อว่าปวิเวกกถา.

สังสัคคา ในบทว่า อัสสัคคกถา นี้ มี ๕ อย่าง คือ สนวนสังสัคคะ ๑

ทัตสนสังสัคคะ ๑ สมุลลปนสังสัคคะ ๑ สัมโภกสังสัคคะ ๑ กายสังสัคคะ ๑ ใน ๕ อย่างนั้น ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ ได้ยินว่า หญิงในบ้าน หรือนิคมนั้นมีรูปงาม น่าชม น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยความเป็นผู้มีสีกายงามอย่างยิ่ง เธอได้ยินดังนั้นแล้ว (มีจิต) ซ่านไป แผลไป ไม่สามารถจะดำรงพรหมจรรย์อยู่ได้ จึงลาสิกขาเป็นคฤหัสถ์ ความสนิทสนมด้วยกิเลสเกิดขึ้น โดยได้ฟังวิสภาคารมณด้วยอาการอย่างนี้ ชื่อว่า สนวนสังสัคคะ ภิกษุหาได้ฟังเช่นนั้นไม่ เธอย่อมเห็นหญิงงามเอง น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยสีกายงามอย่างยิ่ง เธอพอเห็นเท่านั้น (มีจิต) ซ่านไป แผลไป ไม่สามารถจะดำรงพรหมจรรย์อยู่ได้ จึงลาสิกขาเป็นคฤหัสถ์ ความสนิทสนมด้วยกิเลสที่เกิดขึ้น โดยได้เห็นวิสภาคารมณด้วยอาการอย่างนี้ ชื่อว่า ทัตสนสังสัคคะ ก็แลเพราะได้เห็น ความสนิทสนมด้วยกิเลสเกิดขึ้น โดยการเจรจาปราศรัยกันและกัน ชื่อว่า สมุลลปนสังสัคคะ ด้วยการเจรจาปราศรัยนี้แหละ จึงรวมเข้ากับการกระชกกระชี่เป็นต้นก็ได้. ก็เพราะสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นของตนที่ให้ก็ตาม ไม่ให้ก็ตามแก่มาตุคาม ความสนิทสนมด้วยกิเลสเกิดขึ้น ด้วยการให้สิ่งที่มีค่าที่ตนให้เป็นต้น ชื่อว่า สัมโภกสังสัคคะ ความสนิทสนมด้วยกิเลสเกิดขึ้น ด้วยการจับมือมาตุคามเป็นต้น ชื่อว่า กายสังสัคคะ ความที่ภิกษุละความคลุกคลีด้วยคฤหัสถ์ อันไม่เป็นไปตามอนุโลม และความคลุกคลีอันเป็นเหตุเกิดกิเลสกับเพื่อนสพรหมจารีทั้งหลายที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า ภิกษุคลุกคลีด้วยคฤหัสถ์อยู่ มีความคลุกคลีอันไม่เป็นไปตามอนุโลม มีโสภด้วยกัน ยินดีด้วยกัน เมื่อเขาสุขก็สุข เมื่อเขาทุกข์ก็ทุกข์ ถึงความขวนขวายในกรณีกิจที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง ดังนี้ทั้งหมดเสียได้ เข้าไปตั้งเฉพาะซึ่งธรรมทั้งปวง คือ

ความสังเวชในสงสารอันมั่นคงกว่า ความสำคัญในสิ่งที่มีสังขารว่าเป็นภัยอย่างแรงกล้า ความสำคัญในร่างกายว่าเป็นสิ่งปฏิญุต มีหิริและโอตตัมปะอันมีการเกลียดอกุศลทั้งหมดเป็นตัวนำ ทั้งมีสติและสัมปชัญญะในการกระทำทุกอย่าง แล้วไม่มีความติดข้องในธรรมทั้งปวง เหมือนหยาดน้ำไม่ติดบนใบบัวฉะนั้นนี้ ชื่อว่าอสังสัคคะ เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อสังสัคคะทั้งปวง กถาอันเกี่ยวข้องกับอสังสัคคะ ชื่อว่า อสังสัคคกถา.

ในบทว่า วิริยารมฺภกถา นี้ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้. ภาวะแห่งบุคคลผู้แก้ตัวกล้า หรือกรรมแห่งบุคคลผู้แก้ตัวกล้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าวิริยะอีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าวิริยะ เพราะอันบุคคลพึงดำเนินไป คือ พึงให้เป็นไปตามวิธี ก็ความเพียรนั้น คือ การเริ่มเพื่อละอกุศลธรรม (และ) ให้กุศลธรรมเกิดขึ้น ชื่อว่า วิริยารัมภะ ปรรวาทความเพียร. วิริยารัมภะนั้น มี ๒ อย่าง คือ เป็นไปทางกาย ๑ เป็นไปทางจิต ๑ มี ๓ อย่าง คือ อารัมภธาตุ ๑ นิกกมธาตุ ๑ ปรักกมธาตุ ๑ มี ๔ อย่างด้วยอำนาจสัมมัปปธาน ๔. วิริยารัมภะทั้งหมดนั้น พึงทราบด้วยอำนาจการปรรวาทความเพียรอย่างนี้ ของภิกษุผู้ไม่ให้กิเลสที่เกิดขึ้นในตอนเดินถึงในตอนยืน ที่เกิดในตอนยืนไม่ให้ถึงตอนนั่ง ที่เกิดขึ้นในตอนนั่งไม่ให้ถึงตอนนอน ข่มไว้ด้วยพลังความเพียรไม่ให้เียงศีรษะขึ้นได้ในอิริยาบถนั้น ๆ เหมือนคนเอาไม้มีลักษณะดังเท้าแพะกดงูเห่าไว้ และเหมือนเอาดาบที่คมกริบฟันคอศัตรูฉะนั้น. กถาอันเกี่ยวข้องกับวิริยารัมภะนั้น ชื่อว่า วิริยารัมภกถา

ศีลในบทว่า ศีลกถาเป็นต้น มี ๒ อย่าง คือ โลกียศีล ๑ โลกุตระศีล ๑. ในศีล ๒ อย่างนั้น โลกียศีล ได้แก่ปารีสุทธิศีล ๔ มีปาติ-

โมกขสังวรศีลเป็นต้น. โลกุตระศีล ได้แก่มรรคศีล และผลศีล. อนึ่ง
สมาบัติ ๘ พร้อมด้วยอุปจาระอันเป็นบาทแห่งวิปัสสนา ชื่อว่าโลกียสมาธิ
ก็ในที่นี้ สมาธิที่สัมปยุตด้วยมรรค ชื่อว่า โลกุตระสมาธิ. ฝ่ายปัญญา
ก็เหมือนกัน ที่สำเร็จด้วยการฟัง สำเร็จด้วยการคิด ที่สัมปยุตด้วยฌาน
และวิปัสสนาญาณ จัดเป็นโลกียปัญญา แต่ในที่นี้ เมื่อว่าโดยพิเศษ
พึงยึดเอาวิปัสสนาปัญญา. ปัญญาที่สัมปยุตด้วยมรรคและผล จัดเป็น
โลกุตระปัญญา. แม้วิมุตติ ก็ได้แก่วิมุตติอันสัมปยุตด้วยอริยผล และ
นิพพาน. ฝ่ายอาจารย์อีกพวกหนึ่ง พรรณนาความในข้อนี้ไว้ ด้วย
อำนาจเมตตังควิมุตติ วิกขัมภณวิมุตติ และสมุจเฉทวิมุตติ. แม้วิมุตติ-
ญาณทัสสนะ ก็ได้แก่ปัจจเวกขณญาณ ๑๕. กถาอันเป็นไปด้วยอำนาจ
การประกาศโทษและอนิสงส์ มีอาการเป็นอเนกแห่งคุณมีศีลเป็นต้น
เหล่านี้ พร้อมด้วยวิธีมีการชี้แจงเป็นต้น และด้วยอำนาจการประกาศโทษ
แห่งความเป็นผู้ทุศีลเป็นต้น อันเป็นข้าศึกต่อคุณมีศีลเป็นต้นนั้น หรือ
กถาอันเกี่ยวข้องกับอนิสงส์และโทษของศีลนั้น ชื่อว่ากถาว่าด้วยศีลเป็นต้น.

ก็ในที่นี้ เพราะพระบาลีมีอาทิว่า ภิกษุเป็นผู้มักน้อยด้วยตนเอง
ทั้งกระทำกถาว่าด้วยความมักน้อยแก่ผู้อื่น และชื่อว่าเป็นผู้สันโดษด้วยจิวร
ตามมีตามได้ ทั้งประกาศแห่งความสันโดษด้วยจิวรตามมีตามได้ กถา
เห็นปานนั้น อันภิกษุผู้ประกอบด้วยคุณมีความเป็นผู้มักน้อยเป็นต้น ด้วย
ตนเอง พึงให้โทษเป็นไปตามอริยาศัยเกื้อกูลแม่แก่คนเหล่าอื่น เพื่อประ-
โยชน์แก่ความมักน้อยและสันโดษนั้น ซึ่งท่านกล่าวไว้โดยพิเศษด้วยความ
เป็นผู้ขัดเกลาย่างยิ่งเป็นต้น ในที่นี้ พึงทราบว่ กถาว่าด้วยความมักน้อย
เป็นต้น. จริงอยู่ กถาของผู้กระทำนั้นแหละย่อมทำประโยชน์ตามที่ประ-

สงฆ์ให้สำเร็จโดยพิเศษ. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อน
เมฆิมะ นี้เป็นความหวังของภิกษุผู้กัลยาณมิตร ๆ ล ๆ เป็นการได้โดยไม่ยาก.
บทว่า **เอวรूपาย** ได้แก่ เช่นนี้ คือตามที่กล่าวแล้ว. บทว่า **นิกามลาภี**
ความว่า เป็นผู้ได้ตามปรารถนา คือได้ตามความชอบใจ ได้แก่ได้ตาม
สะดวกเพื่อจะฟังและวิจารณ์ถาเหล่านี้ทุกเวลา. บทว่า **อภิจุลลาภี** ได้แก่
เป็นผู้ได้โดยไม่ยาก. บทว่า **อกสิรลาภี** ได้แก่ เป็นผู้ได้โดยไพบูลย์.

บทว่า **อารทุชวีริโย** ได้แก่ ประคองความเพียรไว้. บทว่า **อกุสลาณ**
ธมฺมานํ ปหานาย ได้แก่ เพื่อจะละบาปกรรม ที่ชื่อว่าอกุศล เพราะ
อรรถว่าเกิดจากความเป็นผู้ไม่ฉลาด. บทว่า **กุสลาณ ธมฺมานํ** ได้แก่
กรรมที่สัมปยุตด้วยมรรคและผล พร้อมทั้งวิปัสสนา ที่ชื่อว่ากุศล เพราะ
อรรถว่าตัดบาปกรรมอันบัณฑิตเกลียดเป็นต้น และเพราะอรรถว่าไม่มี
โทษ. บทว่า **อุปสมุทฺทาย** ได้แก่ ให้ถึงพร้อม คือให้เกิดขึ้นใน
สันดานตน. บทว่า **ถามว่า** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยกำลังความเพียรกล่าว
คือความอุตสาหะ. บทว่า **ทพฺพปรกฺกโม** ได้แก่ มีความบากบั่นมั่น คือ
มีความเพียรไม่ย่อหย่อน. บทว่า **อนิกฺขิตฺตฺฐโร** ได้แก่ ไม่ทอดทิ้งธุระ
คือมีความเพียรไม่ทอดเลย.

บทว่า **ปญฺญวา** ได้แก่ ผู้มีปัญญาด้วยปัญญาอันสัมปยุตด้วย
วิปัสสนา. บทว่า **อุทฺยตุลคามินิยา** ได้แก่ แทะตลอดถึงความเกิดขึ้น
และความดับไปแห่งเบญจขันธ์. บทว่า **อริยาย** ได้แก่ ห่างไกล คือ
ตั้งอยู่ในที่ไกลจากกิเลส ด้วยอำนาจวิกขัมภณวิมุตติ คือปราศจากโทษ.
บทว่า **นิพฺพเพชฺชิกาย** แปลว่า เป็นส่วนแห่งการตรัสรู้. บทว่า **สมฺมา-**

ทุกขกษยคามินิยา ได้แก่ บรรลุโดยชอบ คือโดยเหตุ โดยนัย ซึ่ง
อริยมรรคอันได้นามว่า ทุกขกษยะ เพราะทำวัฏทุกข์ให้สิ้นไป.

ก็แล ในธรรม ๕ ประการเหล่านี้ คือศีล วิริยะ และปัญญา เป็นองค์
ภายใน ๒ องค์นอกนี้เป็นองค์ภายนอกสำหรับพระโยคี แม้ถึงอย่างนั้น
พระโยคีก็ยังปรารถนาธรรม ๘ ประการนอกนั้น โดยเป็นที่อาศัยของ
กัลยาณมิตรนั่นเอง. ในที่นี้ พระศาสดาเมื่อทรงแสดงว่า กัลยาณมิตร
นั้นแหละเป็นผู้มีอุปการะมาก จึงทรงเพิ่มพระธรรมเทศนาโดยนัยมีอาทิว่า
เมฆิยะ ชื่อนี้ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาฎิกงฺขំ แปลว่า พึงหวังโดยส่วน
เดียว อธิบายว่า มีภาวะแน่แท้. บทว่า ยํ เป็นกิริยาปรามาส.
ท่านอธิบายคำนี้ว่า ในคำว่า สิวา ภวิสฺสตี นี้มีอธิบายว่า ชื่อนี้ภิกษุ
ผู้มีมิตรดีงาม มีศีล คือ สมบูรณ์ด้วยศีลนั้น พึงหวังได้ เพราะภิกษุนั้น
เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล คือเป็นผู้มีภาวะแน่นอน เพราะชักชวนเธอในข้อนี้
โดยแท้จริงทีเดียว. แม้ในคำว่า ปาติโมกฺขสํวรํสูโต วิหฺรตี ดังนี้เป็นต้น
ก็นัยนี้เหมือนกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงศาสนสมบัติทั้งสิ้น โดยความเป็นผู้มี
กัลยาณมิตรเป็นต้น แต่ท่านเมฆิยะผู้ไม่เอื้อเพื่อพระดำรัสของพระองค์ผู้
เป็นกัลยาณมิตรผู้สูงสุดในโลกพร้อมทั้งเทวโลก แล้วเข้าไปยังไพโรศนฺท์
นั้น ถึงประการอันแปลกเช่นนั้น บัดนี้ จึงทรงประกาศภวานานัยแก่เธอ
ผู้เกิดความเอื้อเพื่อในไพโรศนฺท์นั้น เพราะเธอถูกกามวิตกเป็นต้นประ-
ทุษร้ายในคราวก่อน และเพราะกามวิตกเป็นต้นเหล่านั้นเป็นข้าศึกโดย
ตรง กรรมฐานจึงไม่สำเร็จแก่เธอ ต่อแต่นั้น เมื่อจะตรัสบอก

กรรมฐานแห่งพระอรหันต์ จึงตรัสคำมีอาทิว่า คุณก่อนเมฆิยะ ก็แลภิกษุ
นั้นพึงตั้งอยู่ในธรรม ๕ ประการนี้ แล้วพึงเจริญธรรม ๔ ประการนี้
ยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เตน ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยคุณมีศีล
เป็นต้นตามที่กล่าวแล้ว โดยมีกัลยาณมิตรเป็นที่อาศัยอย่างนี้. ด้วยเหตุ
นั้นแล จึงตรัสว่า ตั้งอยู่ในธรรม ๕ ประการเหล่านี้ เป็นต้น. บทว่า
อตุตฺถิ ความว่า หากอันตรายมีราคาเป็นต้น พึงเกิดขึ้นแก่ผู้ปรารถนา
วิปัสสนา เพื่อจะชำระอันตรายเหล่านั้นให้หมดจด เบื้องหน้าแต่นั้นพึง
เจริญ คือทำให้เกิด และพอกพูนธรรม ๔ ประการนั้น. บทว่า อสุภา
ได้แก่ เจริญอสุกกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่งตามสมควรในบรรดาอสุก-
กรรมฐาน ในเอกเทศหนึ่ง. บทว่า รากฺสุส ปหานาย ได้แก่ เพื่อละ
กามราคา. บัณฑิตพึงประกาศเนื้อความนี้ด้วยอุปมาบุคคลผู้เกี่ยวข้าวสาละ.
จริงอยู่ ชายคนหนึ่งถือเกี่ยวเกี่ยวข้าวสาละในนาข้าวสาละ ตั้งแต่ที่สุดไป
ครั้นเหล่าโคแทรกัวของเขาเข้าไป เขาก็วางเกี่ยวถือไม้ไผ่โคให้ออกไป
โดยทางนั้นนั่นแล แล้วทำรั้วให้เหมือนเดิมแล้วถือเกี่ยวเกี่ยวข้าวสาละอีก.
ในอุปมาข้อนี้ พระพุทธศาสนา พึงเห็นเหมือนนาข้าวสาละ พระโยคาวจร
เหมือนคนเกี่ยวข้าว มรรคปัญญาเหมือนเกี่ยว เวลาทำกรรมในวิปัสสนา
เหมือนเวลาเกี่ยว อสุกกรรมฐานเหมือนไม้ สัจจเหมือนรั้ว การที่ราคา
เกิดขึ้นเพราะอาศัยความประมาทโดยไม่พิจารณาทันทีทันใด เหมือนการ
ที่โคทั้งหลายพังรั้วไป เวลาที่ข่มราคาด้วยอสุกกรรมฐานแล้วเริ่มทำกรรม
ในวิปัสสนาอีก พึงเห็นเหมือนคนเกี่ยวข้าววางเกี่ยวถือไม้ไผ่โคให้ออกไป
โดยทางที่เข้ามานั่นแหละ ทำรั้วให้เหมือนเดิมแล้วเกี่ยวข้าวตั้งแต่ที่ที่ตน

ขึ้นอีก ในข้อนี้มีการเทียบเคียงอุปมาดังว่ามานี้. ทรงหมายเอาภวานาวีซึ่ง
ซึ่งเป็นดังว่ามานี้ จึงตรัสว่า พึงเจริญอุสุภะเพื่อละระคาะ.

บทว่า เมตฺตา ได้แก่ กรรมฐานมีเมตตาเป็นอารมณ์. บทว่า
พฺยาปาทสฺส ปหานาย ได้แก่ เพื่อละความโกรธอันเกิดขึ้น โดยนัย
ดังกล่าวแล้วนั้นแล. บทว่า อานาปานสฺสตี ได้แก่ อานาปานสติอัน
มีวัตถุ ๑๖. บทว่า วิตกฺกุปฺเจทนาย ได้แก่ เพื่อตัดวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว
โดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล. บทว่า อสฺมิมานสมฺมุขมาตย ได้แก่ เพื่อ
ถอนมานะ ๕ อย่างที่เกิดขึ้นว่าเรามี. บทว่า อนิจฺจสฺสณฺนิโน ได้แก่ ผู้มี
ความสำคัญว่าไม่เที่ยง ด้วยอนิจจานุปัสสนาที่เป็นไปว่า สังขารทั้งปวงชื่อว่า
ไม่เที่ยง เพราะมีแล้วกลับไม่มี เพราะมีความเกิดขึ้นและดับไปเป็นที่สุด
เพราะมีการแตกดับ เพราะเป็นไปชั่วขณะ เพราะปฏิเสธความเป็นของ
เที่ยง. บทว่า อนตฺตสฺสณฺนา สณฺธาติ ได้แก่ อนัตตสังขยา กล่าวคือ
อนัตตานุปัสสนาที่เป็นไปอย่างนี้ว่า ธรรมทั้งปวงชื่อว่าเป็นอนัตตา เพราะ
ไม่มีแก่นสาร เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ เพราะเป็นอื่น เพราะว่าง
เพราะเปล่า และเพราะสูญ ย่อมไม่ดำรงอยู่ คือไม่ตั้งมั่นอยู่ในจิต.
จริงอยู่ เมื่อเห็นอนิจจลักษณะก็เป็นอันชื่อว่าเห็นอนัตตลักษณะเหมือนกัน.
ก็บรรดาลักษณะทั้ง ๓ เมื่อเห็นลักษณะหนึ่ง ก็เป็นอันชื่อว่าเห็นลักษณะ
๒ อย่างนอกนี้เหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า เมฆิยะ ก้อนัตตสังขยา
ย่อมดำรงอยู่แก่ผู้มีความสำคัญในสังขารว่าเป็นของไม่เที่ยง. เมื่อเห็น
อนัตตลักษณะ มานะที่เกิดขึ้นว่าเรามี ก็ชื่อว่าละได้ด้วยตนเอง เพราะ-
เหตุนี้ พระองค์จึงตรัสว่า ผู้มีความสำคัญในสังขารว่าเป็นอนัตตา ย่อม
ถึงการถอนอัสมิมานะเสียได้. บทว่า ทิฏฺฐเจว ฐมฺเม นิพฺพานํ ความว่า

ย่อมบรรลุพระปริณิพพานอันหาปัจจัยมิได้ ในปัจจุบันนี้เอง คือในอรรถภาพนี้เอง. ในที่นี้มีความสังเขปเพียงเท่านี้ แต่เมื่อว่าโดยพิสดารนัยแห่งภาวณอันว่าด้วยอสุกกรรมฐานเป็นต้น ผู้ต้องการพึงตรวจดูโดยนัยที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิหิตฺวา** ความว่า ทรงทราบเนื้อความนี้ กล่าวคือ การที่ท่านพระเมฆิยะถูกพวกโจรคือมิจฉาวิตกปล้นภักษะคือกุศล. บทว่า **อิมํ อุทานํ** ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้อันแสดงโทษในการไม่บรรเทา กามวิตกเป็นต้น และอานิสงส์ในการบรรเทา กามวิตกเป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขุทฺทา** ได้แก่ เลว คือลามก. บทว่า **วิตฺกฺกา** ได้แก่ บาปวิตก (อกุศลวิตก) ๓ มีกามวิตกเป็นต้น. ก็อกุศลวิตกเหล่านั้น ท่านเรียกขุททะในที่นี้ เพราะถูกวิตกทั้งปวงทำให้เลวเหมือนในประโยคมีอาทิว่า ไม่พึงประพุดิเลว. บทว่า **สุขุมา** ท่านประสงค์เอาความตรึกถึงญาติเป็นต้น. ก็วิตกเหล่านี้ คือความตรึกถึงญาติ ตรึกถึงชนบท ตรึกถึงเทวดา ความตรึกที่เกี่ยวกับความเอ็นดูผู้อื่น ความตรึกที่เกี่ยวกับลาภสักการะ และชื่อเสียง ความตรึกที่เกี่ยวกับความไม่คูหมีน ย่อมไม่ร้ายแรงเหมือนกามวิตกเป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **สุขุมา** ละเอียด เพราะมีสภาวะไม่หยาบ. บทว่า **อนุกฺตา** ได้แก่ อนุวรรตน์ไปตามจิต. จริงอยู่ เมื่อวิตกเกิดขึ้น จิตก็ไปตามวิตกนั้นแล เพราะยกวิตกนั้นขึ้นสู่อารมณ์. บาลีว่า **อนุกฺตา** ดังนี้ก็มี ความว่า **อนุกฺกฺกิตา** ไม่ตั้งมั่น. บทว่า **มนโส อุพฺพิลาปา** แปลว่า ทำจิตให้ฟุ้งซ่าน. บทว่า **เอเต อวิทฺวา มนโส วิตฺกฺเก** ความว่า ไม่รู้ตามความเป็นจริงซึ่งมโนวิตก มีกามวิตกเป็นต้นเหล่านั้น ด้วยญาณปริณฺญา ตีรณปริณฺญา และปหาน-

ปริณญา. โดยสลัดออกจากโทษคือความยินดี. บทว่า **หุรา หุริ ธาวัตติ ฆนุตติจตุโต** ความว่า ชื่อว่ามีจิตไม่ตั้งมั่น เพราะยังละมิจฉาวิตกไม่ได้ จึงแล่นไป คือหมุนไป ๆ มา ๆ ด้วยอำนาจความยินดีเป็นต้นในอารมณ์ นั้น ๆ โดยนัยมีอาทิว่า บางคราวในรูปารมณฺ์ บางคราวในสัททารมณฺ์ อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **หุรา หุริ ธาวัตติ ฆนุตติจตุโต** ความว่า มีจิตหมุน ไปด้วยอำนาจวิชาและตณฺหาอันมีวิตกนั้นเป็นเหตุ เพราะยังกำหนด วิตกไม่ได้ จึงแล่นไป คือท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ โดยจตุติและปฏิสนธิ จาก โลกนี้สู่โลกหน้า. บทว่า **เอเต จ วิฑุรา มนโส วิตกเก** ความว่า แต่ รู้ตามความเป็นจริงโดยความยินดีเป็นต้น ซึ่งมโนวิตกมีกามวิตกเป็นต้นมี ประเภทตามที่กล่าวแล้วนั้น. บทว่า **อาตาปิโย** แปลว่า มีความเพียร. บทว่า **ถัรวติ** แปลว่า ย่อมปิด. บทว่า **สติมา** แปลว่า สมบูรณ์ด้วย สติ. บทว่า **อนุกฺคเต** ได้แก่ ไม่เกิดขึ้นโดยอำนาจการได้ด้วยยาก. ท่าน กล่าวคำอธิบายนี้ไว้ว่า รู้มโนวิตกมีกามวิตกเป็นต้นมีประการดังกล่าวแล้ว นั้น ว่าเป็นความพึงชานแห่งใจ เพราะเป็นเหตุทำจิตให้พึงชาน คือ รู้โดยชอบทีเดียวด้วยมรรคปัญญาอันประกอบด้วยวิปัสสนาญาณ ชื่อว่าผู้มี ความเพียร มีสติ เพราะมีสัมมาวายามะและสัมมาสติ ซึ่งมีมรรคปัญญานั้น เป็นสหาย ปิดมโนวิตกเหล่านั้นที่ควรจะเกิดต่อไป ไม่ให้เกิดคือไม่ให้ ผุดขึ้นเลยในขณะมรรค ด้วยอริยมรรคภาวนา คือปิดกั้นด้วยญาณสังวร ได้แก่ตัดความปรากฏ (ของวิตกเหล่านั้น) ก็พระอริยสาวกผู้เป็นอย่างนั้น ชื่อว่าพุทธะ เพราะรู้สัจจะทั้ง ๔ ละขาด คือตัดขาดกามวิตกเป็นต้น เหล่านั้นโดยไม่เหลือ คือไม่มีส่วนเหลือ เหตุบรรลुพระอรหัต. แม้ในบท

นี้ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า อนุคเต ดังนี้ก็มี. ความแห่งบท อนุคเต นั้น ได้กล่าวไว้ในหนหลังแล้วแล.

จบอรรถกถาเมฆียสูตรที่ ๑

๒. อุทธตสูตร

ว่าด้วยอำนาจแห่งมาร

[๕๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่สาละวัน อันเป็นที่เสด็จ ประพาसของมัลลกษัตริย์ทั้งหลาย ไกลกรุงกุสินารา ก็สมัยนั้นแล ภิกษุ มากด้วยกันเป็นผู้มีจิตฟุ้งซ่าน เย่อหยิ่ง กลับกลอก ปากกล้า วาจา พล่อย มีสติหลงลืม ไม่สำนึกตัว มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตหมุนไปผิด ไม่ สำรวมอินทรีย์ อยู่ในกุฎิที่เขาสร้างไว้ในป่า ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาค- เจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นภิกษุเหล่านั้น ผู้มีจิตฟุ้งซ่าน เย่อหยิ่ง กลับกลอก ปากกล้า วาจาพล่อย มีสติหลงลืม ไม่สำนึกตัว มีจิตไม่ ตั้งมั่น มีจิตหมุนไปผิด ไม่สำรวมอินทรีย์ อยู่ในกุฎิที่เขาสร้างไว้ในป่า ในที่ไม่ไกล.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึง ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ภิกษุมีกายไม่รักษาแล้ว เป็นมิจฉาทิฏฐิ และถูก

ถิ่นมิตระครอบงำแล้ว ย่อมไปสู่อำนาจแห่งมาร

เพราะเหตุนั้น ภิกษุพึงเป็นผู้รักษาจิต มีความดำริ

ชอบเป็นโคจร มุ่งสัมมาทิฏฐิเป็นเบื้องหน้า รู้ความ

เกิดขึ้นและความเสื่อมไปแล้วครอบงำถิ่นมิทระ พึง
ละทุกคติทั้งหมดได้.

จบอุทตสูตรที่ ๒

อรรถกถาอุทตสูตร

อุทตสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า กุสินาราย ได้แก่ ไกลนครของเจ้ามัลละ ชื่อว่ากุสินารา.
บทว่า อุปวัตตเน มลลानิ सालने ความว่า อุทยานแห่งกุสินารานคร
มีอยู่ในทักษิณทิศและปัจฉิมทิศ เหมือนอุปารามแห่งอนุราชบุรี. ทางจาก
อุปารามเข้าไปยังนคร โดยประตูด้านทักษิณทิศ ตรงไปด้านปาจีนทิศ
วกกลับทางด้านอุตรทิศ ฉันทไศ แนวไม้สาละจากอุทยานตรงไปด้าน
ปาจีนทิศวกกลับทางด้านอุตรทิศ ก็ฉันทนั้น เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกว่า
อุปวัตตนะ เป็นที่แหวะเวียน (ทางโค้ง). ในศาลวันของเจ้ามัลละอันเป็นที่
แหวะเวียนนั้น. บทว่า อรลฺลณฺณุกฺกาย ได้แก่ กระท่อมที่สร้างไว้ในที่
อันดาชายไปด้วยต้นไม้และกอไม้ ไม่ไกลจากแถวต้นสาละซึ่งท่านหมาย
กล่าวไว้ว่า อรลฺลณฺณุกฺกาย วิหรนฺติ. ก็ภิกษุเหล่านั้นเว้นการพิจารณา มี
ความเพียรย่อหย่อน อยู่ด้วยความประมาท. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
อุทตฺตา ดังนี้ เป็นต้น.

ในภิกษุเหล่านั้น ภิกษุผู้ชื่อว่า อุทตตะ เพราะมีจิตไม่สงบ เหตุมาก
ไปด้วยอุทจฺจะ. มานะชื่อว่านพะ เพราะเป็นเหมือนไม้้อ โดยเป็นของ
เปล่า. ภิกษุชื่อว่า อุนนพะ เพราะมีนพะ กล่าวคือมานะสูง อธิบายว่า
มีมานะสูงเปล่า. ชื่อว่า จปละ เพราะประกอบหรือมากไปด้วยความ

กวัคแกว่งมีระดับบาตรและจีวรเป็นต้น. ชื่อว่า มุขระ เพราะมีปากกล้า เหตุมีวาจาหยาบ. ชื่อว่า วิภินฉวาจา เพราะมีวาจาพล่อย คือเหลวไหล เหตุมากไปด้วยดิรัจฉานกถา. ชื่อว่า มุฏฐัสสติ เพราะมีสติหลงลืม. อธิบายว่า เว้นจากสติ คืออยู่ด้วยความประมาท. ชื่อว่า อสัมปชานะ เพราะไม่มีสัมปชัญญะโดยประการทั้งปวง. ชื่อว่า อสมาหิตะ เพราะมีจิตไม่ตั้งมั่น โดยไม่มีความตั้งมั่นแห่งจิตตลอดเวลาที่มีการพุดคุยเป็นประมาท. ชื่อว่า วิพกันตจิตตะ เพราะมีส่วนเปรียบด้วยมฤคคีนตุม เหตุมีความโลเลเป็นสภาวะ. ชื่อว่า ปากตินทริย เพราะเป็นผู้ไม่สำรวมอินทริย โดยไม่สำรวมอินทริยมีมณินทริยเป็นที่ ๖.

บทว่า **เอตมตถ** วิหิตฺวา ความว่า ทรงทราบวาทิกษุเหล่านั้นอยู่ด้วยความประมาท ด้วยอำนาจอุทธัจจะ เป็นต้นนี้. บทว่า **อิม** อุทาน ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้อันประกาศโทษและอนิสงส์ตามลำดับ ในการอยู่ด้วยความประมาทและอยู่ด้วยความไม่ประมาท.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อรกฺขิตน** ความว่า ชื่อว่าไม่คุ้มครอง เพราะไม่มีสติเป็นอารักขา. บทว่า **กาเยน** ได้แก่ ด้วยกายวิญญาณ ๖. ก็เพราะเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณ แล้วไม่ใช้สติรักษาทวารแห่งวิญญาณ โดยให้อภิชฌาเป็นต้นเกิดด้วยการถือนิมิตและอนุพยัญชนะในรูปนั้น. แม้ในโสตวิญญาณก็เช่นนี้เหมือนกัน. พระองค์ตรัสว่า **อรกฺขิตน** **กาเยน** หมายถึงความที่ภิกษุไม่รักษาวิญญาณกาย ๖ ด้วยอาการอย่างนี้. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวอรรถว่า **กาเยน** ดังนี้. พึงประกอบสติด้วยอรรถโยชนาของอาจารย์บางพวกแม้เหล่านั้น โดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า **อรกฺขิตน** **จิตฺเตน**. อรรถของอาจารย์อีก

พวกหนึ่งเมื่อนั้น ถิ่นนี้เหมือนกัน. บทว่า มิจฺจนาทิกฺขุจฺหเตน ได้แก่ ถูกความถือผิดว่าเที่ยงเป็นต้นประทุษร้ายแล้ว. บทว่า ถินมิทฺธาภิกฺขุเตน ความว่า ถูกถินะอันมีความที่จิตไม่ควรแก่การงานเป็นลักษณะ และถูกมิทฺธะมีความที่กายไม่ควรแก่การงานเป็นลักษณะครอบงำแล้ว เชื่อมความว่าด้วยกายนั้น หรือว่าด้วยจิตนั้น. บทว่า วธฺ มารสฺส คจฺจติ ความว่า เข้าถึงอำนาจคือ ความที่ตนถูกมารทั้งหมดมีกิเลสสามารถเป็นต้นทำเอาตามปรารถนา อธิบายว่า ไม่ล่วงเลยวิสัยของมารเหล่านั้นไปได้.

จริงอยู่ ด้วยพระกาลานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงวิภูฏะโดยมุขคือทรงติเตียนภิกษุเหล่านั้นผู้อยู่ด้วยความประมาทว่า ภิกษุเหล่าใดไม่รักษาจิตโดยประการทั้งปวง เพราะไม่มีสติเป็นอารักขา ผู้ยึดถือการแสวงหาผิดโดยนัยมีอาทิว่าเที่ยง โดยอโยนิโสผุคฺชีน เพราะไม่มีปัญญาอันเป็นเหตุแห่งโยนิโสมนสิการ เพราะเหตุนี้แหละ ภิกษุเหล่านั้นจึงชื่อว่าถูกโกธสังขะครอบงำ เพราะไม่มีวิริยารัมภะในการบำเพ็ญกุศล จักเงยศีรษะขึ้นจากวิภูฏะไม่ได้ บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงวิภูฏะ (คือนิพพาน) จึงตรัสพระกาลาที่ ๒ ว่า ตสฺมา รกฺขิตจฺจิตฺตสฺส ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตสฺมา รกฺขิตจฺจิตฺตสฺส ความว่า ก็เพราะเหตุที่ภิกษุผู้ไม่รักษาจิต ถูกมารทำเอาตามประสงค์ จึงอยู่ในสงสารเท่านั้น ฉะนั้น ภิกษุพึงเป็นผู้รักษาจิตด้วยรักษา คือ ปิดกั้นอินทรีย์ทั้งหลาย มีมโนอินทรีย์เป็นที่ ๖ ด้วยสติสังวร. เพราะเมื่อเธอรักษาจิตได้แล้ว เป็นอันชื่อว่ารักษาอินทรีย์มีจักขุนทรีย์ เป็นต้น ได้ด้วยแล. บทว่า สมฺมาสงฺกปฺปโจโร ความว่า เพราะเหตุที่ภิกษุผู้มีมิจฉาสังกัปปะเป็นอารมณ์ จึงตรีกโดยไม่แยบคาย ยึดถือมิจฉาทสสนะต่าง ๆ มีจิตอันมิจฉาภิกฺขุขจัด

แล้ว เป็นผู้ถูกมารทำเอาตามปรารถนา ฉะนั้น เมื่อจะทำกรรมโดยโยนิโส-
มนสิการ พึงเป็นผู้มีความดำริชอบมีความดำริในการออกจากกามเป็นต้น
เป็นอารมณ์ พึงกระทำความดำริชอบอันสัมปยุตด้วยฉานเป็นต้นเท่านั้น
ให้เป็นฐานที่เป็นไปแห่งจิตของตน. บทว่า สมฺมาทิฏฺฐิปุเรกฺขาโร ความ
ว่า ภิกษุผู้กำจัดมิจฉาทสสนะด้วยความเป็นผู้มีสัมมาสังกัปปะเป็นอารมณ์
พุ่มงุกระทำให้สัมมาทิฏฺฐิ. อันมีความดี ที่สัตว์มีกรรมเป็นของตนเป็นเบื้อง
หน้าเป็นลักษณะ และต่อจากนั้นมีถาภูตญาณเป็นลักษณะ จึงชวนขวย
ประกอบในศีลและสมาธิ โดยนัยดังกล่าวแล้วในก่อนนั้นแล เริ่มวิปัสสนา
พิจารณาสังขาร รู้ความเกิดและความดับแห่งสังขาร กำหนดการเกิดและ
การดับในอุปาทานขันธ ๕ ด้วยอาการ ๕๐ ถ้วนบรรลุลุคฺคัพพญาณ ต่อ
จากนั้น จึงบำเพ็ญวิปัสสนาด้วยอำนาจกังคานุปัสสนาญาณเป็นต้น ยึด
เอาอริยมรรคได้โดยลำดับ ชื่อว่าเป็นภิกษุผู้ครอบงำดินมิทระ ละทุกคติ
ทั้งปวงได้ด้วยอรหัตมรรคแล. ด้วยอาการอย่างนี้ เธอชื่อว่าเป็นภิกษุ
ผู้พิจารณาทำลายกิเลสโดยประการทั้งปวง เพราะละกิเลสอันมรรคเบื้องต่ำ
พึงฆ่าได้ก่อน เพราะตัดขาดดินมิทระอันเกิดในจิตอุปบาทที่เกิดพร้อม
ด้วยโลภะที่เป็นทิฏฺฐิวิปยุต ด้วยอรหัตมรรคที่ตนบรรลु จากนั้นจึงละ
กิเลสมิมานะเป็นต้น อันรวมอยู่ในฐานเดียวกันกับโลภะนั้น เพราะตัด
มูลแห่งภพได้เด็ดขาด จึงชื่อว่าละ คือละขาดคติทั้งปวง กล่าวคือทุกคติ
เพราะประกอบด้วยความเป็นทุกข์ ๓ ประการ อธิบายว่า พึงตั้งอยู่ใน
ส่วนอื่นของคติเหล่านั้น คือในพระนิพพาน.

จบอรรถกถาอุทตตสูตรที่ ๒

๓. โคบาลสูตร

ว่าด้วยตรัสให้เห็นแจ้งสมათานอาจหาญร่าเริง

[๕๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในโกศลชนบทพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแหวะออกจากทางแล้ว เสด็จเข้าไปยังโคนต้นไม้แห่งหนึ่ง แล้วประทับนั่งที่อาสนะอันบุคลลปูลาดไว้แล้ว ครั้งนั้นแล นายโคบาลคนหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงให้นายโคบาลนั้นเห็นแจ้ง ให้สมათาน ให้อาจหาญ ร่าเริง ด้วยธรรมิกถา ครั้งนั้นแล นายโคบาลนั้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงให้เห็นแจ้ง ให้สมათาน ให้อาจหาญ ร่าเริง ด้วยธรรมิกถาแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ทรงรับภัตของข้าพระองค์เพื่อเสวยในวันพรุ่งนี้เถิด พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์โดยคุณิภาพ ลำดับนั้นแล นายโคบาลนั้นทราบว่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับแล้วลุกออกจากอาสนะ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำประทักษิณแล้วหลีกไป พอล่วงราตรีนั้นไป นายโคบาลสั่งให้ตกแต่งข้าวปายาส มีน้ำน้อย และสัปปิใหม่ อันเพียงพอ ในนิเวศน์ของตนแล้วให้กราบทูลภักตกาลแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถึงเวลาแล้ว ภัตเสร็จแล้ว ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอันตรวาสกแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของนายโคบาลพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ครั้นแล้วประทับนั่งที่อาสนะที่เขาปูลาดถวาย ลำดับนั้นแล

นายโคบาลอังกาสกิกขุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ด้วยข้าวปายาสมีน้ำน้อยและสัปปิใหม่ให้อิ่มหน้าสำราญด้วยมือของตน เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จชักพระหัตถ์จากบาตรแล้ว นายโคบาลถือเอาอาสนะตำแหน่งหนึ่งนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงให้นายโคบาลนั้นเห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ร่าเริง ด้วยธรรมิกถาแล้วเสด็จลุกจากอาสนะหลีกไป.

[๕๒] ครั้งนั้นแล เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกไปแล้วไม่นาน บุรุษคนหนึ่งได้ปลงชีวิตนายโคบาลนั้นในระหว่างเขตบ้าน ลำดับนั้นแล กิกขุมากด้วยกันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ได้ทราบว่า นายโคบาลอังกาสกิกขุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขให้อิ่มหน้าสำราญด้วยข้าวปายาสมีน้ำน้อยและสัปปิใหม่ด้วยมือของตนในวันนี้แล้ว ถูกบุรุษคนหนึ่งปลงชีวิตเสียแล้วในระหว่างเขตบ้าน.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

โจรหัวใจเห็นโจรหัวใจแล้ว พึงทำความฉิบ-
หายหรือความทุกข์ให้ ก็หรือคนมีเวรเห็นคนมีเวร
แล้ว พึงทำความฉิบหายหรือความทุกข์ให้ จิตที่ตั้ง
ไว้ผิดพึงยังเขาให้เร็วกว่านั้น.

จบ โคบาลสูตรที่ ๓

อรรถกาโคปาลสูตร

โคปาลสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **โกสเลสุ** ความว่า พระราชกุมารชาวชนบท ชื่อว่าโกศล. ชนบทแห่งหนึ่ง อันเป็นที่อยู่ของพระราชกุมารเหล่านั้น ก็เรียกว่า โกศล เหมือนกัน ในโกศลชนบทนั้น. บทว่า **จาริกิ จรติ** ได้แก่ เสด็จเที่ยวจาริกไปในชนบท โดยเสด็จไปอย่างไม่รีบด่วน. บทว่า **มหตา** ความว่า ชื่อว่าใหญ่ เพราะใหญ่โดยคุณบ้ำง ชื่อว่าใหญ่ เพราะใหญ่โดยจำนวน เพราะกำหนดนับไม่ได้บ้ำง. บทว่า **ภิกขุสงฺฆเณ** ได้แก่ ด้วยหมู่สมณะอัน ทัดเทียมกันด้วยทฎฐิและศีล. บทว่า **สทุธิ** แปลว่า ด้วยกัน. บทว่า **มคฺคา โอกุมฺม** แปลว่า แวะออกจากทาง. บทว่า **อณฺฺยตร รุกฺขมฺมฺล** ได้แก่ มূল กล่าวคือที่ไถ่ต้นไม้ใหญ่ มีใบเขียวทึบ มีร่มเงาสนิท. บทว่า **อณฺฺยตร โคปาลโก** ความว่า ผู้รักษาฝูงโคคนหนึ่งโดยชื่อ ชื่อว่า นันทะ. ได้ยินว่า นายนันทะนั้นเป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโคเคมาก รักษาฝูงโคของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี หลีกเลี้ยงการกคชี่ของพระราชา โดยทำเป็นคนเลี้ยงโค รักษาทรัพย์ของตน เหมือนเกษียชฎิลหลีกเลี้ยง การกคชี่ด้วยเพศบรรพชานะนั้น. เขาถือเอาปัญญาโครสตามกาลเวลามายัง สำนักของมหาเศรษฐีแล้วมอบให้ แล้วไปยังสำนักพระศาสดา พบพระ- ศาสดา ฟังธรรม และอ่อนวอนพระศาสดาเพื่อเสด็จมายังที่อยู่ของคน. พระศาสดาทรงรอกความแก่กล้าแห่งญาณของเธอนั้นแหละ ภายหลังทรง แวดล้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จจาริกไปในชนบท ทราบว่า บัดนี้ เธอมีญาณแก่กล้าแล้ว จึงเสด็จแวะลงจากทางไม้ไถลแต่ที่ที่เธออยู่ ประคู- ทับนั่ง ณ โคนไม้แห่งหนึ่ง รอกการมาของเธอ, ฝ่ายนายนันทะทราบว่

ข่าวว่า พระศาสดาเสด็จจาริกชนบทไปจากนี้ จึงหรรษาเร่งรีบไปเฝ้า พระศาสดา ถวายบังคม อันพระศาสดาทรงกระทำปฏิสันถาร แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ลำดับนั้น พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่เธอ. เธอ ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผลแล้วนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ถวายข้าวปายาส ๗ วัน. ในวันที่ ๗ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำอนุโมทนาแล้วเสด็จ หลีกไป. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจง นายโคบาลนั้น ผู้นั่งอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่งแล ด้วยธรรมิกถา ๗ ล ๗ เสด็จลุกขึ้นจากอาสนะหลีกไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สนทลเสติ** ความว่า พระองค์เมื่อทรง แสดงธรรมมีกุศลเป็นต้น วิบากของกรรม โลกนี้โลกหน้า โดยประจักษ์ ในนัยมีอาทิว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ในเวลา จบอนุบุพพิททา จึงทรงชี้แจงอริยสัจ ๔. บทว่า **สมาทเปติ** ความว่า ให้เธอยึดเอาธรรมมีศีลเป็นต้นโดยชอบ คือให้เธอตั้งอยู่ในธรรมมีศีล เป็นต้นนั้น โดยนัยมีอาทิว่า เพื่อบรรลุสัจจะ เธอให้ธรรมเหล่านี้เกิด ขึ้นในตน. บทว่า **สมุตฺเตเชติ** ความว่า ทรงให้ธรรมเหล่านั้นที่สมาทาน แล้วอบรมโดยลำดับ อันเป็นส่วนแห่งธรรมเครื่องตรัสรู้ มีความเข้มแข็ง และสละสลวย ให้อาจหาญโดยชอบ คือให้รุ่งเรืองโดยชอบทีเดียว โดย ประการที่จะนำมาซึ่งอริยมรรคโดยพลัน. บทว่า **สมุปรหเสติ** ความว่า ทรงให้เร่งด้วยดี โดยทำจิตให้ผ่องแผ้ว ด้วยการแสดงภาวะแห่งภavana มีคุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย. อีกอย่างหนึ่ง ในข้อนี้ ฟังทราบ การชี้แจงด้วยบรรเทาสามโมหะ ในธรรมที่มีโทษและหาโทษมิได้ และใน สัจจะมีทุกขสัจเป็นต้น การให้สมาทานด้วยการบรรเทาความประมาทใน

สัมมาปฏิบัติ การให้อาหาญด้วยการบรรเทาการถึงความคร้านแห่งจิต และความร่าเริงด้วยการสำเร็จสัมมาปฏิบัติ. ด้วยอาการอย่างนี้ เธอจึงดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล ด้วยสามุกกัฏฐิกรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า **อิริวเสติ** ความว่า พระองค์ผู้อันนายโคบาลนั้น ผู้มีสติจะอันเห็นแล้วทูลนิมนต์โดยนัยมีอาทิว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์ของข้าพระองค์เถิด พระเจ้าข้า ไม่ทรงทำองค์คือกายและวาจาให้ไหว ทรงรับ คือยินดีด้วยพระทัยนั่นเอง. ด้วยเหตุที่นั่นนั่นแล ท่านจึงกล่าววว่า **ตูลุหิภาเวน**.

บทว่า **อปโปทกปายาสั** แปลว่า ข้าวปายาสมีน้ำน้อย. บทว่า **ปฎิยาหาเปตฺวา** แปลว่า จัดแจง คือเตรียม. บทว่า **นวลฺลจ สปิ** ได้แก่ เอนเขยชันมาปรุงให้เหลว และให้เป็นเนยใสในขณะนั้นนั่นเอง. บทว่า **สทฺตฺตา** ความว่า เกิดความเอื้อเฟื้อ อังคาสด้วยมือของตนเอง. บทว่า **สนฺตฺตฺเปสิ** ความว่า ให้เสวยโภชนะที่จัดแจงไว้. บทว่า **สมฺปวารสิ** ได้แก่ ทรงห้ามด้วยพระวาจาว่า พอละ พอละ. บทว่า **ภฺตฺตาวี** ได้แก่ กิจคือการเสวยพระกระยาหาร. บทว่า **อนีตฺตฺตฺปาณิ** ได้แก่ ละพระหัตถ์จากบาตร. ปาฐะว่า **โธตฺตฺตฺปาณิ** ดังนี้ก็มี. ความว่า ล้างพระหัตถ์ในบาตร. บทว่า **นิจฺ** แปลว่า ไม่สูง. การถือเอาอาสนะ (ที่ไม่สูง) แล้วนั่งบนอาสนะนั้นแหละ เป็นจาริตของผู้อยู่ในอารยประเทศ ก็เธอนั่งในที่ใกล้อาสนะอันทำด้วยแผ่นกระดาน ที่จัดไว้โดยเป็นอุบจารในสำนักพระศาสดา. บทว่า **ธมฺมิมยา กถาย** เป็นต้น ตรัสหมายเอาอนุโมทนาที่ทรงกระทำในวันที่ ๗. ได้ยินว่า เธอนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้า และภิกษุอยู่ในที่นั่นตลอด ๗ วัน แล้วบำเพ็ญมหาทาน. ก็ใน

วันที่ ๗ ได้ถวายมรุปายาสมีน้ำน้อย. พระศาสดาทรงกระทำอนุโมทนาแล้วเสด็จหลีกไปเลย เพราะเธอไม่มีญาณแก้กล้าเพื่อมรรคชั้นสูงในอรรถาพณนั้น.

บทว่า สีมนุตริกาย ได้แก่ ในระหว่างแดน คือในระหว่างบ้านนั้น. ได้ยินว่า พวกชาวบ้านอาศัยสระแห่งหนึ่ง ได้ทำการทะเลาะกับเธอ. เธอข่มพวกชาวบ้านนั้นแล้วยึดเอาสระนั้น. เพราะเหตุนี้ ชายคนหนึ่งจึงผูกอาฆาต ใช้ลูกศรยิงฆ่าเธอ ผู้ถือบาตรของพระศาสดาตามส่งไปไกล เมื่อพระองค์ตรัสว่า กลับเถอะ อุบาสก เธอจึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้ากระทำประทักษิณ และกระทำอัญชลีภิกขุสงฆ์ แล้วประคองอัญชลีอันรุ่งโรจน์ด้วยทสนขสโมธาน จนกระทั่งลับสายตา แล้วกลับไปแต่ผู้เดียวในอรัญประเทศในระหว่างบ้านทั้งสอง. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า อจิริปกกนุตตสฺส ฯ เป ฯ โวโรเปติ ดังนี้.

ภิกษุทั้งหลายผู้ล่าช้าด้วยกรรมกิจบางอย่างไปที่หลัง เห็นนายโคบาลตายเช่นนั้น จึงกราบทูลความนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งท่านหมายกล่าวไว้ว่า อถ โข สมพหุลา ภิกขุ ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า เอตมตฺถํ วิทิตฺวา ความว่า ทรงทราบเนื้อความนี้ว่า เพราะเหตุที่บุรุษผู้มานั้นทะ อริยสาวกผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิ ขวนขวายแต่อนันตริยกรรมซึ่งมิใช่บุญมากมาย ฉะนั้น จิตที่ตั้งไว้ผิดของสัตว์เหล่านี้ ย่อมกระทำกรรมอันร้ายแรงกว่ากรรมที่โจรกับคนผู้มีเวรพึงทำแก่กัน ดังนี้ แล้วจึงทรงเปล่งอุทานนี้อันแสดงเนื้อความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิสฺส ทิสฺส ความว่า โจรโจกเห็นโจรโจก คือโจรเห็นโจร. บาลีที่เหลือว่า ทิสฺสวา พึงนำมาเชื่อมเข้า. บทว่า

ยนต์ กยิรา ได้แก่ ฟังกระทำความวอดวายให้แก่โจรหรือคนผู้มีเวรนั้น. แม้ในบทที่ ๒ ก็นัยนี้เหมือนกัน. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ดังนี้ว่า โจรผู้มักประทุษร้ายมิตรคนหนึ่ง ผิดในวิญญาณก็ทรัพย์และอวิญญาณก็ทรัพย์ มีบุตร ภรรยา นา สวน โค และกระบือเป็นต้นของโจรคนหนึ่ง ตนผิดต่อโจรใด เห็นโจรเมื่อนั้นผิดในคนเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ ก็หรือว่าคนมีเวรเห็นคนมีเวรผู้ผูกเวรด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ฟังกระทำความวอดวายให้แก่ผู้มีเวรนั้น หรือฟังเบียดเบียนบุตรและภรรยา ก็หรือว่าฟังปลงเขาเสียจากชีวิต เพราะความที่ตนเป็นคนหยาบช้ำทารุณ จิตที่ชื่อว่าตั้งไว้ผิด เพราะตั้งไว้ผิดในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ฟังทำเขาให้เร็วกว่านั้นคือฟังทำบุญนั้นให้เร็วกว่านั้น. ความจริง โจร โจรหรือคนมีเวรมีประการดังกล่าวแล้ว ฟังทำทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่โจร โจรหรือคนมีเวร หรือทำโจร-โจกหรือคนมีเวรให้สิ้นชีวิตในอรรถภาพนี้เท่านั้น ส่วนจิตที่ตั้งไว้ผิดในอกุศลกรรมบถ ๑๐ นี้ ย่อมทำเขาให้ถึงความวอดวายในปัจจุบันนี้นั่นแหละ ย่อมซัดไปในอบาย ๔ ไม่ให้เขาเงยศีรษะขึ้นได้ แม้ในแสนอรรถภาพ.

จบอรรถกถาโกपालสูตรที่ ๓

๔. ชุณหสูตร

ว่าด้วยยักษ์ประหารศิระพระสารีบุตร

[๕๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน ใกล้กรุงราชคฤห์ ก็สมัยนั้นแล ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโมคคัลลานะอยู่ที่กโปตกันทรวิหาร ก็สมัยนั้น ท่านพระ-

สารีบุตรมีผมอันปลงแล้วใหม่ ๆ นั่งเข้าสมาธิอย่างหนึ่งอยู่กลางแจ้งในคืนเดือนหงาย.

[๔๔] ก็สมัยนั้น ยักษ์สองสหายออกจากทิศอุดรไปยังทิศทักษิณ ด้วยกรณียกิจบางอย่าง ได้เห็นท่านพระสารีบุตรมีผมอันปลงแล้วใหม่ ๆ นั่งอยู่กลางแจ้งในคืนเดือนหงาย ครั้นแล้วยักษ์ตนหนึ่งได้กล่าวกะยักษ์ผู้เป็นสหายว่า คุณก่อนสหาย เราจะประหารที่ศีรษะแห่งสมณะนี้ เมื่อยักษ์นั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ยักษ์ผู้เป็นสหายได้กล่าวกะยักษ์นั้นว่า คุณก่อนสหายอย่าเลย ท่านอย่าประหารสมณะเลย คุณก่อนสหาย สมณะนั้นมีคุณยังมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก แม้ครั้งที่ ๒...แม้ครั้งที่ ๓ ยักษ์นั้นก็ได้อีกกล่าวกะยักษ์ผู้เป็นสหายว่า คุณก่อนสหาย เราจะประหารที่ศีรษะแห่งสมณะนี้ แม้ครั้งที่ ๓ ยักษ์ผู้เป็นสหายก็ได้กล่าวกะยักษ์นั้นว่า คุณก่อนสหายอย่าเลย ท่านอย่าประหารสมณะเลย คุณก่อนสหาย สมณะนั้นมีคุณยังมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ลำดับนั้นแล ยักษ์นั้นไม่เชื่อยักษ์ผู้เป็นสหาย ได้ประหารศีรษะแห่งท่านพระสารีบุตรเถระ ยักษ์นั้นพึงยังพญาช้างสูงตั้ง ๗ ศอก หรือ ๘ ศอกให้จมลงไปก็ได้ หรือพึงทำลายยอดภูเขาใหญ่ก็ได้ ด้วยการประหารนั้น ก็แลยักษ์นั้นกล่าวว่า เรายอมเร่าร้อน แล้วได้ตกลงไปสู่นรกใหญ่ในที่นั่นเอง.

[๔๕] ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ได้เห็นยักษ์นั้นประหารที่ศีรษะแห่งท่านพระสารีบุตร ด้วยจักษุเพียงดังทิพย์อันบริสุทธิ์ล่วงจักษุของมนุษย์ แล้วเข้าไปหาท่านพระสารีบุตร ครั้นแล้วได้ถามท่านพระสารีบุตรว่า คุณก่อนอาวุโส ท่านพึงอดทนได้หรือ พึงยังอัตภาพให้เป็นไปได้หรือ ทุกข์อะไร ๆ ไม่มีหรือ ท่านพระสารีบุตรตอบว่า คุณก่อนอาวุโสโมคคัล-

ลานะ ผมพึงอดทนได้ พึงยังอัตภาพให้เป็นไปได้ แต่บนศีรษะของผม มีทุกข์หน้อยหนึ่ง.

ม. คุณก่อนอาวุโสสารีบุตร นำอัสจรรย์ ไม่เคยมี ท่านพระสารีบุตร มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ยักษ์ตนหนึ่งได้ประหารศีรษะของท่านในที่นี้ การประหารเป็นการประหารใหญ่เพียงนั้น ยักษ์นั้นพึงยังพญาช้างสูงตั้ง ๘ สอก ๘ สอกให้จมลงไปก็ได้ หรือพึงทำลายยอดภูเขาใหญ่ก็ได้ ด้วยการประหารนั้น ก็แล ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนอาวุโส โมคคัลลานะ ผมพึงอดทนได้ พึงยังอัตภาพให้เป็นไปได้ แต่บนศีรษะของผมมีทุกข์หน้อยหนึ่ง.

สา. คุณก่อนอาวุโสโมคคัลลานะ นำอัสจรรย์ ไม่เคยมี ท่านมหาโมคคัลลานะมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ที่เห็นยักษ์ ส่วนผมไม่เห็นแม้ซึ่งปีศาจผู้เล่นฝุ่นในบัดนี้.

[๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงสดับการเจรจาปราศรัยเห็นปานนี้ แห่งท่านมหานาคทั้งสองนั้น ด้วยโศตธาตุดันเป็นทิพย์บริสุทธิล้วงโศตธาตุดของมนุษย์ ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

จิตของผู้ใดเปรียบด้วยภูเขาหิน ตั้งมั่น ไม่หวั่น-

ไหว ไม่กำหนดในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด

ไม่โกรธเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการโกรธเคือง

จิตของผู้ใดอบรมแล้วอย่างนี้ ทุกข์จักถึงผู้นั้นแต่ที่

ไหน.

จบขุททกสูตรที่ ๔

อรรถกถาขุณहुสูตร

ขุณहुสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า กโปตกนุทรายั ได้แก่ ในวิหารมีชื่ออย่างนั้น. ได้ยินว่า
เมื่อก่อนนวกพิราบเป็นอันมากอยู่ในชอกเขานั้น. ด้วยเหตุนั้น ชอกเขานั้น
จึงเรียกกันว่า กโปตกัณฑรา. ภายหลังถึงเขาสร้างวิหารไว้ในที่นั้น ก็ยัง
ปรากฏว่า กโปตกัณฑรา อยู่นั่นเอง. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า กโป-
ตกนุทรายนุติ เอวังนามเก วิหาร.

บทว่า ชุณ्हาย รตติยา ได้แก่ ในราตรีศุกลปักษ์. บทว่า นโว-
โรปีเตหิ เกเสหิ ได้แก่ มีผมที่ปลงไม่นาน ก็คำว่า เกเสหิ นี้ เป็น
ตติยาริภัตติ ใช้ในลักษณะอดธัมภูต. บทว่า อพุโภกาเส ได้แก่ ที่เนิน
กลางแจ้งที่ไม่มีเครื่องมุงหรือเครื่องบัง. ในพระเถระเหล่านั้น ท่านพระ-
สารีบุตรมีวรรณคจทงคำ ท่านมหาโมคคัลลานะมีวรรณดังดอกอุบลเขียว
ก็พระมหาเถระทั้งสององค์นั้นเป็นชาติพราหมณ์โดยเฉพาะ สมบูรณ์ด้วย
อภินิหาร สิ้นหนึ่งอสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป บรรลุปฏิบัติสัมภิตา ๖ เป็นพระ-
จिณาสพผู้ใหญ่ ได้สมบัติทุกอย่าง ถึงที่สุดสาวกบารมีญาณ ๖๗ ประการ
ทำกโปตกัณฑราวิหารแห่งเดียวกันให้สว่างไสวไฟโรจน์ เหมือนสีหะ ๒ ตัว
อยู่ถ้ำทองแห่งเดียวกัน เหมือนเสือโคร่ง ๒ ตัว หยั่งลงสู่พื้นที่เหยียดกาย
แห่งเดียวกัน เหมือนพญาช้างฉัททันต์ ๒ เชือก เข้าป่าสาละวันซึ่งมีดอก
บานสะพรั่งแห่งเดียวกัน เหมือนพญาครุฑ ๒ ตัวอยู่ป่าฉิมพลีแห่งเดียว
กัน เหมือนท้าวเวสวัณ ๒ องค์ ขึ้นยานสำหรับพาคคนไปยานเดียวกัน
เหมือนท้าวสักกะ ๒ องค์ ประทับนั่งบนบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์เดียวกัน
เหมือนท้าวมหาพรหม ๒ องค์ อยู่ในวิมานเดียวกัน เหมือนดวงจันทร์ ๒

ดวง และพระอาทิตย์ ๒ ดวง อยู่ในท้องฟ้าเดียวกันฉะนั้น. ในท่านเหล่านั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้นั่งนิ่ง ฝ่ายท่านพระสารีบุตรเข้าสมาบัติ. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **อญฺญตรํ สมาริํ สมุปชฺชิตฺวา** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อญฺญตรํ สมาริํ** ได้แก่ อุเบกขา พรหมวิหารสมาบัติ. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ- ฝ่ายอาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ผลสมาบัติอันมีรูปฌานเป็นบาท. จริงอยู่ สมาบัติทั้ง ๓ นี้แหละเป็นสมาบัติที่สามารถรักษากาย. ในสมาบัติเหล่านั้น การเกิดโดยปริยายแห่งสมาธิของนิโรธสมาบัติ ได้กล่าวไว้ในหนังสือแล้วแล. แต่อาจารย์ทั้งหลายพรรณานาสมาบัติครั้งสุดท้ายเท่านั้น. บทว่า **อุตุตฺตราย ทิสาย ทกฺขิณพิลลํ คจฺจนฺติ** ความว่า ไปสู่สมาคม ยักษ์ในอุตรทิศ แล้วไปทักษิณทิศเพื่อไปยังภพของตน. บทว่า **ปฏฺฐิภาติ มํ** ได้แก่ จิตของเราปรากฏ. จริงอยู่ บทว่า **มํ** เป็นทุตติยาวิภคตติ ไซ้ ในอรรถกถาวิภคตติ เพราะประกอบด้วยปฏิศัพท์ ความว่า จิตของเราเกิดขึ้นเพื่อจะตีศีรษะพระเถระนี้. ได้ยินว่า ยักษ์นั้นผูกอาฆาตพระเถระมาแต่ชาติก่อน เพราะเหตุนั้น พอเห็นพระเถระเขาจึงมีจิตคิดประทุษร้ายอย่างนั้น. ฝ่ายยักษ์ผู้สหายเป็นผู้มีปัญญา เพราะฉะนั้น เมื่อจะห้ามยักษ์นั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า อย่าเลย สหาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มา อาสาเทสิ** ได้แก่ อย่าพยายาม อธิบายว่า จงอย่าประหาร. บทว่า **อุพาโร** ความว่า ประกอบด้วยคุณมีศีลเป็นต้นอันยิ่ง คือสูงสุด. บทว่า **อนาทิยิตฺวา** ความว่า ไม่กระทำ ความเอื้อเพื่อ คือไม่เชื่อถ้อยคำของยักษ์ผู้เป็นสหายนั้น. ก็เพราะเหตุที่

ยักษ์ไม่เชื่อคำของยักษ์ผู้สหายนั้น จึงชื่อว่าไม่เอื้อเพื่อยักษ์นั้น ฉะนั้น ท่าน จึงกล่าวว่ **ต ยุกข์ อนาทิยิตฺวา**. บทว่า **สีเส ปหาริ อทาสิ** ความว่า ทำความอุตสาหะให้เกิดด้วยเรี่ยวแรงทั้งหมด ยืนอยู่บนอากาศนั้นแหและ โขกที่สี่ระยะ อธิบายว่า เอกำป็นสี่ระยะ. บทว่า **ดาว มหา** ความว่า ได้ประหารอย่างหนักปานนั้นด้วยเรี่ยวแรงอย่างมากมาย. บทว่า **เตน ปหารเณ** ได้แก่ ด้วยการประหารนั้นอันเป็นตัวเหตุ. บทว่า **สตฺตรตฺน** ได้แก่ ๗ สอกโดยสอกของบุรุษปานกลาง. บทว่า **โส** ได้แก่ ยักษ์. บทว่า **นาค** ได้แก่ พญาช้าง. บทว่า **โอสาทะยฺย** ได้แก่ ฟิงให้ จมลง คือฟิงให้ดิ่งลงในแผ่นดิน. ปาฐะว่า **โอสาทะเรยฺย** ฟิงให้ประชุม ลง ดังนี้ก็มีอธิบายว่า ฟิงกระทำให้เหลกละเอียด. บทว่า **อทุตฺตภูมฺรตฺน** ความว่า เป็นที่เต็มแห่งวัตถุ ๘ ด้วยทั้งกิ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่ ๘ ทั้งกิ่ง, สอกที่ ๘ ทั้งกิ่งเป็นขนาดของช้างนั้น เหตุนั้น ช้างนั้นมีขนาด ๗ สอกกิ่ง ซึ่งช้างนั้นมีขนาด ๘ สอกกิ่ง. บทว่า **มหนฺต ปพฺพตฺตญฺญ** ได้แก่ ยอดเขาอันกว้างขวางประมาณเท่ายอดเขาไกรลาส. บทว่า **ปทา- เลยฺย** ได้แก่ ฟิงทำลายโดยอาการให้เป็นสะเก็ด เชื่อมความว่า ให้จม ลงไปบ้าง ให้ทำลายไปบ้าง.

ก็ในขณะนั้นนั่นเอง ความร่ำร้อนใหญ่เกิดขึ้นในร่างของยักษ์นั้น. ยักษ์นั้นอาครด้วยเวทนา เมื่อไม่อาจจะดำรงอยู่ในอากาศได้ จึงตกลงที่ พื้นดิน. ในขณะนั้นนั่นเองมหาปฐพีหนา ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์ รองรับขุนเขา สีนรุซึ่งสูง ๑๖๘,๐๐๐ โยชน์ ประหนึ่งไม่อาจจะรองรับสัตว์ชั่วนั้นได้ จึงได้เปิดช่องให้. เปลวไฟพุ่งขึ้นจากอเวจีมหานรก จักยักษ์นั้นซึ่ง กำลังคร่ำครวญอยู่นั้นแล. ยักษ์นั้นกำลังคร่ำครวญบ่นเพื่อตกไป. ด้วย

เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ครั้งนั้นแล ยักษ์นั้นจึงกล่าวว่า ร้อน ร้อน
แล้วได้จมลงในมหานรกนั้นนั่นเอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภฺรฺรฺจฺจาติ** แปลว่า ได้ตกไปแล้ว. ถามว่า
ก็ยักษ์นั้นตกนรก ด้วยทั้งอรรถภาพยักษ์นั้นแหละหรือ? ตอบว่า ไม่ตก.
ก็ในที่นี้ เพราะพลังแห่งบาปกรรมซึ่งอำนวยผลในปัจจุบัน ยักษ์จึงเสวย
ทุกข์มหันต์ในอรรถภาพเป็นยักษ์. อนึ่ง เพราะอุปนิสัยกรรมอันเป็น
อนันตริยกรรม ยักษ์จึงเกิดในนรกถัดจากจุติ แต่ร่างกายของพระเถระ
ที่ถูกพลังแห่งสมาบัติสนับสนุน จึงไม่มีวิการอะไรเลย. ความจริง ยักษ์
ประหารท่าน ในเวลาที่ท่านยังไม่ออกจากสมาบัติ. ท่านพระมหาโมคคัลล-
ลานะเห็นยักษ์นั้น ประหารอยู่อย่างนั้น ด้วยทิพยจักขุ จึงเข้าไปหา
พระธรรมเสนาบดี. และพร้อมกับเวลาที่เข้าไปหานั้นแหละ พระธรรม-
เสนาบดีก็ออกจากสมาบัติ. ในลำดับนั้น พระมหาโมคคัลลลานะ จึงถาม
ถึงความดูแลนั้นกะท่านพระธรรมเสนาบดี. ฝ่ายพระธรรมเสนาบดี
ก็ได้พยากรณ์แก่ท่าน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว ท่านพระมหา-
โมคคัลลลานะได้เห็นแล้วแล ฯ ล ฯ ก็แต่ว่าศิระะของมมีทุกข์นิด
หน่อย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โลกิ ทุกฺขิ** ความว่า ศิระะของมมี
เป็นทุกข์ คือได้รับความทุกข์นิดหน่อย คือมีประมาณน้อยนิดคล้าย
หยดเทียน จริงอยู่ ศิระะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ ท่านเรียกว่า มีทุกข์
บาลีว่า **สิเส โลกิ ทุกฺขิ** เป็นทุกข์นิดหน่อยที่ศิระะ ดังนี้ก็มี. ถามว่า
ก็เมื่อสรีระถูกพลังแห่งสมาบัติสนับสนุน ศิระะของพระเถระเป็นทุกข์
น้อยหนึ่งอย่างไร ? ตอบว่า เพราะท่านออกจากสมาบัติไม่นานเลย. จริงอยู่

ทุกข์ไม่ปรากฏในภายในสมบัติเหมือนยังเป็นต้น ปรากฏแก่ผู้หลับ ปรากฏ
หน่อยหนึ่งแก่ผู้ตื่นขึ้น เพราะเนื่องด้วยกาย. เมื่อท่านพระมหาโมค-
คัลลานะ. เกิดความคิดอัครัยขึ้นว่า ขึ้นชื่อว่า ความวิการ ย่อมไม่มี
แม้ในร่างกายที่ถูกยักษ์มีกำลังมากประหารเอาด้วยเร็วแรงทั้งหมดเช่นนั้น
ประกาศความที่ท่านพระธรรมเสนาบดี มีอานุภาพมาก โดยนัยมีอาทิว่า
นำอัครัยนะ สารีบุตร. ฝ่ายพระธรรมเสนาบดีก็แสดงความที่ตนละได้
เด็ดขาดซึ่งมลทินมีริษยาตระหนี่และอหังการเป็นต้น โดยการประกาศว่า
ตนมีอิทธานุภาพมาก แก่พระมหาโมคคัลลานะนั้น โดยนัยมีอาทิว่า
นำอัครัยนะ โมคคัลลานะ. บทว่า ปัสสูปิตถาจกมปิ น ปสฺสตาม ความว่า
พวกเรามองไม่เห็นแม้ซึ่งขุททกเปรดผู้เที่ยวไปตามสถานที่ที่มีกองหยากเยื่อ
เป็นต้น. ดังนั้น พระมหาเถระ ผู้เป็นยอดแห่งผู้ปรารถนามรรคผล
จึงไฟกล่าวหมายถึงความไม่เห็นเปรดเหล่านั้น เพราะไม่ได้คำนึงถึงใน
กาลนั้น. ด้วยเหตุนี้แหละ ท่านจึงกล่าวหา เอตฺรหิ ในบัดนี้. ก็
พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระเวฬุวัน ได้สดับการเจรจาปราศรัย
นี้ ของพระอัครสาวกทั้งสอง ด้วยทิพยโสตญาณ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึง
กล่าวว่า อสฺสโสติ โข ภควา ดังนี้เป็นต้น. คำนั้น มีอรรถดั่งที่กล่าว
ไว้แล้วนั้นแล.

บทว่า เอตมตฺถ วิทิตฺวา ได้แก่ ทรงทราบความที่ท่านพระ-
สารีบุตรผู้ประกอบด้วยกำลังแห่งสมบัติ มีอิทธานุภาพมากนี้. บทว่า
อิम्मํ อุทานํ ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้ แสดงถึงการที่พระสารีบุตรนั้น
นั้นแล ถึงความเป็นผู้คงที่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยสฺส เสฐูปมํ จิตฺตํ จิตํ นานุป-
กมฺปติ ความว่า จิตของพระชินาสพิด อุปมาด้วยภูเขาอันล้วนแล้ว

ด้วยหินเป็นแท่งทึบ ตั้งอยู่โดยถึงความเป็นวสี เพราะไม่มีกิเลสเครื่องเอน
เอียงทั้งหมด ย่อมไม่หวั่น คือย่อมไม่ไหว ด้วยโลกธรรมแม่ทั้งปวง.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงอาการที่พระชินาสพน์นั้น ไม่มีความหวั่น
ไหว พร้อมด้วยเหตุ จึงตรัสคำมีอาทิว่า **วิรตุตฺ**.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิรตุตฺ รัชนีเยสุ** ความว่า ผู้ปราศจาก
ความยินดี ในธรรมที่เป็นไปในภูมิสามแม่ทั้งหมด อันเป็นเหตุเกิดราคะ
ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี ด้วยอริยมรรค คือวิราคะธรรม อธิบายว่า
ตัดราคะได้เด็ดขาดโดยประการทั้งปวง ในธรรมที่เป็นไปในภูมิตั้งนั้น.
บทว่า **โกปเนญเย** ความว่า ย่อมไม่โกรธ คือ ย่อมไม่ขัดเคือง ได้แก่
ไม่ถึงอาการอันผิดแผก ในอาฆาตวัตถุ แม่ทั้งหมดอันเป็นที่ตั้งแห่งความ
ขัดเคือง. บทว่า **ยสุเสว ภาวิตํ จิตฺตํ** ความว่า จิตอันพระอริยบุคคล
ตามทีกล่าวแล้วใด อบรมแล้ว โดยภาวะอันนำมาซึ่งความเป็นผู้คงที่ด้วย
อาการอย่างนี้ คือ โดยนัยดังกล่าวแล้ว. บทว่า **ภูโต ตํ ทุกขเมสฺสตี**
ความว่า ทุกข์จักเข้าถึงซึ่งบุคคลผู้สูงสุดนั้นแต่ที่ไหน คือ แต่สัตว์ หรือ
สังขาร อธิบายว่า บุคคลเช่นนั้น ย่อมไม่มีทุกข์.

จบอรรถกถาชาดกสูตรที่ ๔

๕. นาคสูตร

ว่าด้วยพระผู้มีพระภาคเจ้าละจากหมู่อยู่ผู้เดียว

[๕๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ โขสิตาราม ใกล้เมือง
โกสัสมพี ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเคลื่อนกล่นอยู่ด้วยภิกษุ ภิกษุณี
อุบาสก อุบาสิกา พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เดียรถีย์ สวากแห่ง

เดียรถีย์ ประทับอยู่ลำบากไม่ผาสุก ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
ดำริว่า บัดนี้เราแลเคลื่อนกล่นอยู่ด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา
พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เดียรถีย์ สาวกแห่งเดียรถีย์ อยู่
ลำบากไม่ผาสุก ถ้ากระไร เราพึงหลีกออกจากหมู่ของผู้เดียวเถิด ครั้งนั้น
เป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอันตรวาสกแล้ว ทรงถือบาตรและ
จีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังเมืองโกสัมพี ครั้นเสด็จเที่ยวบิณฑบาตใน
เมืองโกสัมพี เสด็จกลับจากบิณฑบาตภายหลังภัตแล้ว ทรงเก็บเสนาสนะ
ทรงถือบาตรและจีวรด้วยพระองค์เอง ไม่ทรงบอกลาอุปัฏฐาก ไม่ทรงบอก
เล่าภิกษุสงฆ์ พระองค์เดียวไม่มีเพื่อน เสด็จหลีกจาริกไปทางป่าปาลิไลยกะ
เสด็จจาริกไปโดยลำดับ ถึงป่าปาลิไลยกะแล้ว.

[๔๘] ได้ยินว่า ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่วงไม้
กัททสาละในราวไพรรักจิตวันในป่าปาลิไลยกะ แม้พญาช้างเชือกหนึ่ง
เคลื่อนกล่นอยู่ด้วยเหล่าช้างพลาย ช้างพัง ช้างสะเทิ้น ลูกช้าง กินหญ้า
ที่ช้างทั้งหลายเล็มยอดเสียแล้ว และช้างทั้งหลายกินกิ่งไม้ที่พญาช้างนั้น
หักลง ๆ พญาช้างนั้นดื่มน้ำที่ขุ่น และเมื่อพญาช้างนั้นลงและขึ้นจากน้ำ
เหล่าช้างพังเดินเสียดสีกายไป พญาช้างนั้นเคลื่อนกล่นอยู่ลำบากไม่ผาสุก
ลำดับนั้นแล พญาช้างนั้นดำริว่า บัดนี้ เราแลเคลื่อนกล่นอยู่ด้วยเหล่าช้าง
พลาย ช้างพัง ช้างสะเทิ้น ลูกช้าง เรากินหญ้าที่ช้างทั้งหลายเล็มยอด
เสียแล้ว และช้างทั้งหลายกินกิ่งไม้ที่เราหักลง ๆ เราดื่มน้ำที่ขุ่น และเมื่อ
เราลงและขึ้นจากทำน้ำ เหล่าช้างพังทั้งหลาย เดินเสียดสีกายไป เรา
เคลื่อนกล่นอยู่ลำบากไม่ผาสุก ถ้ากระไร เราพึงหลีกออกจากโขลงอยู่แต่
ผู้เดียว ลำดับนั้นแล พญาช้างนั้นหลีกออกจากโขลง แล้วเข้าไปเฝ้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าที่ดวงไม้ภัททสาละ ในราวป่ารักจิตวัน ฌ ปาปาลีโดยกะ
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ได้ยินว่า พญาช้างนั้นกระทำประเทศที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในรักจิตวันนั้นให้ปราศจากของเขียว และ
เข้าไปตั้งน้ำฉันทน้ำไว้สำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยวง.

[๔๕] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหลีกเร้นอยู่ในที่ลับ
ทรงเกิดความปริวิตกแห่งพระทัยอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเราแลเคลื่อนกล่นอยู่
ด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา
เดียรถีย์ สาวกแห่งเดียรถีย์ เราเคลื่อนกล่นอยู่ลำบากไม่ผาสุก บัดนี้
เรานั้นไม่เคลื่อนกล่นอยู่ด้วย ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชา
มหาอำมาตย์ของพระราชา เดียรถีย์ สาวกแห่งเดียรถีย์ เราไม่เคลื่อนกล่น
เป็นสุขสำราญ พญาช้างนั้นเกิดความปริวิตกแห่งใจอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน
เราแลเคลื่อนกล่นอยู่ด้วยเหล่าช้างพลาย ช้างพัง ช้างสะเทิน ลูกช้าง เรา
กินหญ้าที่ช้างทั้งหลายเล็มยอดเสียแล้ว และช้างทั้งหลายกินกิ่งไม้ที่เราหัก
ลง ๆ เราดื่มน้ำที่ชุ่ม และเมื่อเราลงและขึ้นจากน้ำ ช้างพังทั้งหลายเดิน
เสียดสีกายไป เราเคลื่อนกล่นอยู่ลำบากไม่ผาสุก บัดนี้ เราไม่เคลื่อนกล่น
อยู่ด้วยเหล่าช้างพลาย ช้างพัง ช้างสะเทิน ลูกช้าง เราไม่กินหญ้าที่ช้าง
ทั้งหลายเล็มยอดแล้ว และช้างทั้งหลายไม่กินกิ่งไม้ที่เราหักลง ๆ เราดื่มน้ำ
ที่ไม่ชุ่ม และเมื่อเราลงและขึ้นจากน้ำ ช้างพังทั้งหลายก็ไม่เดินเสียดสีกาย
ไป เราไม่เคลื่อนกล่นอยู่เป็นสุขสำราญ

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความสังคกายของพระ-
องค์ และทรงทราบความปริวิตกแห่งใจของพญาช้างนั้น ด้วยพระหฤทัย
แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

จิตของพญาช้างมิงาเช่นกับงอนรต ย่อมสมกับจิต
ที่ประเสริฐของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ เพราะพระ-
พุทธเจ้าพระองค์เดียว ทรงยินดีอยู่ในป่า.

จบภาคสูตรที่ ๕

อรรถกถาภาคสูตร

ภาคสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า โกสมพิย ความว่า โกลันครอันได้นามอย่างนี้ว่า โกสมพิ
เพราะสร้างไว้ในที่ที่กุสมพญาอยู่. บทว่า โฆสิตาราม ได้แก่ ในอาราม
ที่โฆสิตเศรษฐีสร้างไว้. บทว่า ภคว อากิญโญ วิหริ ได้แก่ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงรับความคับแคบ ประทับอยู่. ถามว่า ก็พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า มีความคับแคบหรือมีความคลุกกลี? ตอบว่า ไม่มี
เพราะใคร ๆ ไม่สามารถจะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยไม่ปรารถนา.
จริงพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย เข้าเฝ้าได้โดยยากก็เพราะไม่ทรงติด
อยู่ในที่ที่ขังปวง. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยความอนุเคราะห์ในหมู่
สัตว์ ด้วยทรงแสวงหาประโยชน์เกื้อกูล เพื่อจะรื้อถอนหมู่สัตว์ออกจาก
โอฆะ ๔ โดยสมควรแก่ปฏิญาว่า เราหลุดพ้นแล้ว จักให้หมู่สัตว์หลุด
พ้นด้วย จึงทรงรับให้บริษัททั้ง ๘ เข้าเฝ้ายังสำนักของพระองค์ตลอด
เวลา. ก็พระองค์เอง อันพระมหากรุณากระตุ้นเตือน เป็นกัลยาณ
เสด็จเข้าไปในบริษัทนั้น. ข้อนี้ อันพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ เคยประ-
พฤติกันมา. นี้ท่านประสงค์ว่า การอยู่เกลื่อนกล่นในที่นี้.

แต่ในที่นี้ เมื่อภิกษุชาวเมืองโกสัมพีเกิดทะเลาะกัน พระศาสดา

ทรงนำเรื่องของพระเจ้าโกศลทรงพระนามว่าทีฆิติ มาประทานพระโอวาท โดยนัยมีอาทิว่า เสรในกาลไหน ๆ ในโลกนี้ ย่อมไม่สงบด้วยเวร. วันนั้น เมื่อภิกษุเหล่านั้น กระทำการทะเลาะกันนั้นแล จนราตรีสว่าง. แม้ในวันที่สอง พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ตรัสเรื่องนั้นเหมือนกัน. แม้ในวันนั้น ภิกษุเหล่านั้น ก็ทะเลาะกันนั่นเอง จนราตรีสว่าง. แม้ในวันที่สาม พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงแสดงเรื่องนั้นเหมือนกัน. ลำดับนั้น ภิกษุรูปหนึ่ง กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีความขวนขวายน้อย จงประกอบด้วยการ อยู่เป็นสุขในปัจจุบันเถิด พวกข้าพระองค์จักปราศ ด้วยความบาดหมาง ความทะเลาะ ความแก่งแย่ง และด้วยความวิวาทนี้. พระศาสดาทรง พระดำริว่า โมฆบุรุษเหล่านี้ มีจิตถูกความบาดหมางเป็นต้นครอบงำแล้ว บัดนี้ เราไม่อาจจะให้พวกเรอตกลงกันได้ และในที่นี้ ก็ไม่มีใครจะยอม ใคร ถ้ากระไร เราก็จะพึงเที่ยวอยู่แต่ผู้เดียว เมื่อเป็นอย่างนี้ ภิกษุเหล่านี้ ก็จักงดการทะเลาะกัน. เพราะกระทำการอยู่ในวิหารแห่งเดียวกันกับภิกษุ ผู้ก่อการทะเลาะกันเหล่านั้น และการที่พวกอุบาสกเป็นต้นเข้าไปเฝ้าโดย ไม่มีผู้แนะนำให้เป็นอยู่เกลื่อนกล่น ด้วยประการฉะนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เตน โข ปน สมเยน ภควา อากิญจโน วิหริติ ก็โดยสมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่เกลื่อนกล่น ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทุกฺขํ ได้แก่ ไม่ใช่สุข อธิบายว่า ไม่น่าปรารถนา เพราะมีจิตไม่น่ายินดี. ด้วยเหตุนี้แล ท่านจึงกล่าว ว่า น ฆาตุ วิหรามิ เราอยู่ไม่ผาสุก. บทว่า วูปกฺกฺโข แปลว่า หลีกออก คืออยู่ในที่ไกล.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงพระดำริอย่างนั้นแล้ว จึงทรงชำระ
พระวรกายแต่เช้าตรู่ เสด็จเที่ยวบิณฑบาต ในกรุงโกสัมพี ไม่ตรัสบอก
ใคร ๆ เสด็จไปแต่ผู้เดียว ไม่มีเพื่อน ประทับอยู่ที่คองไม้ภัททสาละ
ณ ปาติไลยกะไพรสณฑ์ในโกศลรัฐ. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **อด โข
ภควา ปุพฺพพณฺหสมฺมํ ฯเป ฯ ภทฺทสาละมฺมูเล** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สามํ** แปลว่า ด้วยพระองค์เอง. บทว่า
ลัสมเมตฺวา แปลว่า เก็บนำ. พึงนำบทว่า **สามํ** มาประกอบเข้า แม้ในบท
ว่า **ปตฺตจิวรมาทาย** นี้. บทว่า **อุปฺภูจาทเก** ได้แก่ ไม่ได้บอกลา
พวกอุปัฏฐาก มิใช่สิดเศรษฐีเป็นต้น ชาวกรุงโกสัมพี และท่านพระ-
อานนท์ ผู้เป็นอัครอุปัฏฐากในวิหาร.

เมื่อพระศาสดาเสด็จไปแล้วอย่างนี้ ภิกษุ ๕๐๐ รูป กล่าวกะท่าน
พระอานนท์ว่า อานนท์ผู้มีอายุ พระศาสดาเสด็จไปแต่พระองค์เดียว พวก
เราจักติดตาม. ท่านพระอานนท์ห้ามว่า อาวุโส ในคราวที่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทรงเก็บงานเสนาสนะด้วยพระองค์เองแล้วทรงถือบาตรและจีวร ไม่
ทรงบอกลาพวกอุปัฏฐากและไม่ทรงบอกเล่าภิกษุสงฆ์ เสด็จไปไม่มีเพื่อน
การเสด็จไปโดยพระองค์เดียว เป็นพระอัยยาศัยของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ธรรมดาว่า พระสาวกควรปฏิบัติให้เหมาะสมแก่พระอัยยาศัยของพระ-
ศาสดา เพราะฉะนั้น ไม่ควรตามเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไปในวันเหล่านี้
ดังนี้แม้ตนเองก็ไม่ตามเสด็จ. บทว่า **อนุปฺพพณฺ** แปลว่า โดยลำดับ.

พระศาสดาเสด็จจาริกไปตามลำดับคามและนิคม ทรงพระดำริ
ว่า เราจักเยี่ยมภิกษุผู้เที่ยวอยู่แต่ผู้เดียวก่อน ดังนี้แล้ว จึงเสด็จไปยัง
พาลกโลณการามแล้วทรงแสดงอานิสงส์ในการเที่ยวอยู่แต่ผู้เดียว แก่ท่าน

ภคฺคเระในทีนััน ตลลคปัจฉาภัฏฐร และตลลครลลตรี ๓ ยลม ในวันรุงัซึน มีทลนภคฺคเระเป็นปัจฉลสมณะเสด็จเท็ยวไปบิณทบถล ให้ทลนภคฺคเระ กลับ ฃ ทีตรงนัันนัันแล แล้วทรงพระคํารึว จักเย็ยมกฺคบุตรทัง ๓ คน ผู้อยู่โดยควมพริ้อมเพ็รียงกัน จึงเสด็จไปย้งปจันวังสมิกทลยวันแล้วทรง แสดงอนิสงสั ในการทีกฺคบุตรแม่เหล่านััน ผู้อยู่โดยควมพริ้อมเพ็รียง กัน ตลลคคึนย้งรุงั ทรงให้กฺคบุตรแม่เหล่านัันกลับ ฃ ทีตรงนัันนัันแล เสด็จถึงปาลิไลยคลมแแต่พระองค็เด็ยว. ชลวปาลิไลยคลม พากันค็อนรับ ถลยทลนแแต่พระผู้มีพระภคเจ้ล แล้วสร้งบรณศลลถลยแแต่พระผู้มี- พระภคเจ้ล ในรักจิตวันไพรสมทึ ซึ่งอยู่ไม่ไกลปาลิไลยคลม แล้วทูล อรลชนลให้ประทบัอยู่ค็ยคํารึว ขอพระผู้มีพระภคเจ้ล จงประทบัอยู่ใน ทีนัีถึล. ก็ในรักจิตวันนััน มีตึนศลลละตึนหนึง นลพิงจ็ อนไค้ณลมว่ ภัททศลลละ. พระผู้มีพระภคเจ้ลทรงอศัยบ้ลนััน ประทบัอยู่ ฃ โคนไม้ นัันไกลบรณศลลล ในไพรสมทึ. ค็ยเหตุนััน ทลนจึงกลลวว่ ปาลิ- เลยยเก วึหริ รกฺคจิตวณสมุทเท ภทฺทศลลลมุเต ดัังนัีเป็นตึน.

บทว่ หตุถึนลค ได้แเก่ พญลช้ลง ค็อจลโขลง. บทว่ หตุถึ- กฺคเกหึ แเปลว่ ลุกช้ลง. บทว่ หตุถึจฉลเปหึ ได้แเก่ ลุกช้ลงรูนั ซึ่ง ย้งค็มกินนัันม. ทีเขลเรียกว่ ภึจกค ดัังนัีค็มี. บทว่ ฉึนุณคฺคคณึ ความว่ เค็ยวกินหญ้ลลที่มีปลลยชลล ค็อ คลลยคอ ทีเหล็อจลคช้ลงเป็นตึน เหล่านัันล่วงหนลไปกินเส็ยแล้ว. บทว่ โอลคฺคคคคคค ได้แเก่ รุกชลว้ยวะ ค็อคึงไม้ทีพญลช้ลงนัันห้คคคคคจลคทีสูง. บทว่ อสุส สลลลลลลคค ความว่ ช้ลงเหล่านัันเค็ยวกินรุกชลว้ยวะทีห้คค็อคึงไม้ อนเป็นของพญล ช้ลงนััน. บทว่ อवलลนึ ความว่ ย็อมค็มนลที่ชุน ค็อทีเจ็อค็ย

เปือกตม เพราะถูกช้างเหล่านั้นลงไปตีมาก่อนจึงทำให้ขุ่น. บทว่า โอคาทา แปลว่า จากท่า. บทว่า โอคาทิ ดังนี้ก็มี. บทว่า อสุส ประกอบกับ หตุธินาสสุส. บทว่า อุปนิฆัมสนุติโย แปลว่า เสียคดีอยู่. พญาช้าง นั้น แม้จะถูกพวกช้างเสียคดี ก็ไม่โกรธ เพราะความที่คนมีใจกว้างขวาง ด้วยเหตุนี้ นางช้างเหล่านั้น จึงพากันเสียคดีพญาช้างนั้นแหละ. บทว่า ยูธา แปลว่า จากโขลงช้าง.

บทว่า เยน ภควา เตนุปลงุมมิ ความว่า ได้ยินว่า พญาช้างนั้น เมื่อหน่วยที่จะอยู่ในโขลง จึงเข้าไปยังไพรสณฑ์นั้น เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ในที่นั้น เป็นสัตว์มีใจเย็น เหมือนเอาน้ำพั้นหม้อมาดับความร้อน มีจิตเลื่อมใส ได้อยู่ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ตั้งแต่นั้นมา พญาช้างนั้น ก็ตั้งอยู่ในข้อวัตรปฏิบัติ เอากิ่งไม้กวาดรอบ ๆ ต้น ภัททสาละและบรรณสาละ ให้ปราศจากของเขียว ถวายน้ำบ้วนพระโอษฐ์ น้ำสำหรับสรงมาถวาย ถวายไม้สำหรับชำระพระทนต์ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นำผลไม้รสอร่อยมาจากป่าแล้วน้อมถวายแด่พระศาสดา. พระศาสดาทรงเสวยผลไม้เหล่านั้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ได้ยินว่า ในรักจิตวันนั้น พญาช้างนั้น กระทำพื้นที่ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ให้ปราศจากของเขียว และจัดตั้งน้ำจืดน้ำใสไว้เพื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยวง ดังนี้ เป็นต้น.

พญาช้างนั้นเองวงขนพินมา สิกันและกันเข้าให้เกิดเป็นไฟ ทำให้ไม้ลุกโพลง ทำก้อนหินในที่นั้นให้ร้อน เอาไม้กึ่งก้อนหินนั้นมา โยนลงไปใ้ในแอ่งน้ำ รู้ว่าน้ำร้อนแล้ว จึงเข้าไปในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ยืนอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ พญาช้างปรารถนา

จึงสมกับจิตที่ประเสริฐ คือสมกับจิตของพระพุทธเจ้านั้น เพราะคำอธิบาย จะให้เราสร่งน้ำ จึงเสด็จไปในที่นั้นแล้ว ทำการสร่งน้ำ. แม้ในน้ำค้ำ ก็นัยนี้เหมือนกัน. ก็เมื่อน้ำค้ำนั้นเกิดความเย็นขึ้นแล้ว ก็เข้าไปเฝ้าที่ท่าน หมายกล่าวไว้ว่า ก็พญาช่างจัดตั้งน้ำจั้นน้ำใช้ไว้ถวายแต่พระผู้มีพระภาค- เจ้าด้วยวง. บทมีอาทิว่า **อถ โข ภควโต รโหคตสุต** เป็นบทแสดง การที่มหานาคทั้ง ๒ พิจารณาถึงความสุขอันเกิดแต่วิเวก. คำนั้น มีอรรถ ดั่งที่กล่าวไว้แล้วนั้นแล.

บทว่า **อตุตโณ จ ปวิเวกั วิหิตฺวา** ความว่า ทรงทราบกายวิเวก ที่ได้ด้วยความไม่เคลื่อนกล่น ด้วยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง. ฝ่ายจิตวิเวก และ อุปวิเวกย่อมมีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าทุกกาลทีเดียว. บทว่า **อิมิ อุทานั** ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงถึงความที่พระองค์ และพญาช่าง มีอริยาศัยเสมอกัน ในความยินดียิ่งในความสงบ.

ในข้อนั้นมีความสังเขป ดังต่อไปนี้ จิตของพญาช่างผู้มีงานอน นี้ คือมีงานอนเช่นกับงานอนรต สมกัน คือเทียบกันได้กับ จิตที่ประเสริฐ ของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ. หากมีคำถามสอดเข้ามาว่า สมกันได้อย่างไร ? เฉลยว่า เพราะผู้เดียวยินดีอยู่ในป่า อธิบายว่า เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐทรงดำริว่า เมื่อก่อนเราแลอยู่เคลื่อนกล่น ดังนี้ จึงทรงรังเกียจ การอยู่เคลื่อนกล่นในครั้งก่อน เมื่อจะทรงพอกพูนวิเวก บัดนี้จึงเป็นผู้ เดียว คือไม่มีเพื่อน ยินดี คือ อภิรมย์ ในป่า คือในราวป่า จันใด แม้พญาช่างนี้ก็จั้นนั้น เมื่อก่อนรังเกียจการอยู่เคลื่อนกล่นกับพวกช่าง เป็นต้นของมัน เมื่อจะพอกพูนวิเวก บัดนี้จึงเป็นช่างโดดเดี่ยว คือไม่มี เพื่อนยินดี คือ เพลิดเพลินอยู่โดดเดี่ยวในป่า ฉะนั้น จิตของพญาช่างนั้น

ดังว่ามานี้ จึงเป็นเช่นเดียวกันกับด้วยความยินดีในเอภิกภาพ.

จบอรรถกถานาคสูตรที่ ๕

๖. ปิณโฑลภารทวาชสูตร

ว่าด้วยคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

[๑๐๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ท่านพระปิณโฑลภารทวาชะผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตร มีความปรารถนาน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ปรารถนาคความเพียร ผู้มีวาตะกำจัด หมั่นประกอบใน อริจิต นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง อยู่ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นท่านพระปิณโฑลภารทวาชะผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ... อยู่ในที่ไม่ไกล.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึง ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

การไม่ว่าร้ายกัน ๑ การไม่เบียดเบียนกัน ๑ การ
ตำรวมในพระปาติโมกข์ ๑ ความเป็นผู้รู้จักประมาณ
ในภัก ๑ ที่นอนที่นั่งอันสงัด ๑ การประกอบความ
เพียรในอริจิต ๑ นี้เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย.

จบปิณโฑลภารทวารสูตรที่ ๖

อรรถกถาปิณฑลภารทวารสูตร

ปิณฑลภารทวารสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปิณฑลภารทวารโ** ความว่า ชื่อว่าปิณฑล เพราะบวชเสาะแสวงหาก่อนข้าว.

ได้ยินว่า เขาเป็นพราหมณ์หมดสิ้นโภคะ เห็นลาภและสักการะเป็นอันมากของภิกษุสงฆ์ จึงออกบวชเพื่อต้องการก่อนข้าว. เขาถือกระเบื้องแผ่นใหญ่ เข้าใจว่าเป็นบาตร เทียวค้ำข้าวยาอุเต็มกระเบื้อง บริโภคภัตและกินขนมของเคี้ยว. ลำดับนั้น พวกภิกษุกราบทูลความที่ท่านกินจุแต่พระศาสดา. พระศาสดาจึงไม่ทรงอนุญาตให้เธอใช้ถลกบาตร. เธอจึงคว่ำบาตรวางไว้ได้เพียง. เธอแม้เมื่อจะวางเสื่อผลัดวางไว้. แม้เมื่อจะถือเอาถลกคร่ำถือเอามา. เมื่อกาลล่วงไป ล่วงไป กระเบื้องนั้นก็ร่อนไป เพราะการเสียดสี จูเพียงข้าวสุกเท่านั้นเดี๋ยวเท่านั้น. ลำดับนั้น พวกภิกษุจึงกราบทูลแต่พระศาสดา. ต่อมาพระศาสดาจึงทรงอนุญาตให้เธอมีถลกบาตรได้. สมัยต่อมา พระเถระเจริญอินทรีย์ดำรงอยู่ในพระอรหัตผล. ดังนั้น เขาจึงเรียกท่านว่า ปิณฑล เพราะเมื่อก่อนท่านแสวงหาเศษอามิสเพื่อก่อนข้าว แต่โดยโคตรเรียกว่าภารทวารชะ เพราะรวมศัพท์ทั้ง ๒ ศัพท์เข้าด้วยกัน จึงเรียกว่า ปิณฑลภารทวารชะ.

บทว่า **อารญญโก** ความว่า ชื่อว่า อารญญกะ เพราะท่านอยู่ในป่าโดยห้ามเสนาสนะชายบ้านเสียด. บทว่า **อารญญโก** นี้ เป็นชื่อของภิกษุผู้ประพฤตีสมาทานอรัญญิกธุดงค์. อนึ่ง การตกลงแห่งก่อนอามิสคือภิกษาหาร ชื่อว่าบิณฑบาต. อธิบายว่า ก่อนข้าวที่คนอื่นให้ตกลงในบาตร. ภิกษุชื่อว่า **บิณฑปาติกะ** เพราะแสวงหาบิณฑบาต คือเข้าไป

แสวงหาซึ่งตระกูลนั้น ๆ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **ปิณฑปาตี** เพราะมีอัน
ตกไป คือเที่ยวไปเพื่อบิณฑะเป็นวัตร. **ปิณฑปาตี** นั้นแหละเป็น
ปิณฑปาติกะ. ผ้าชื่อว่า **ปังสุกฺกะ** เพราะเป็นตุจะเกลือกกิ้วด้วยฝุ่น
เพราะอรรถว่าฟุ้งขึ้น เหตุตั้งอยู่บนฝุ่น ในที่มีกองหยากเยื่อเป็นต้น.
อีกอย่างหนึ่ง ผ้าชื่อว่า **ปังสุกฺกะ** เพราะไป คือถึงความเป็นของน่าเกลียด
ดูฝุ่น. การทรงผ้าบังสุกุล ชื่อว่า **ปังสุกฺกะ**. การทรงผ้าบังสุกุลนั้น
เป็นปกติของภิกษุ นั้น เหตุ นั้น ภิกษุ นั้น ชื่อว่า **ปังสุกฺกิกะ**. จีวร ๓ ผืน
คือ สังฆาฏิ อุตตราสงค์และอันตราวาสก ชื่อว่า **ไตรจีวร**. การทรงผ้า
ไตรจีวร ชื่อว่า **ติจีระ**. การทรงผ้าไตรจีวรนั้น เป็นปกติของภิกษุ นั้น
เหตุ นั้น ภิกษุ นั้น ชื่อว่า **เตจีริกะ**. อรรถแห่งบทว่า **อปฺปิโจ** เป็นต้น
ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังแล.

บุคคลผู้กำจัดกิเลสท่านเรียกว่า **ชฺฐะ** ในบทว่า **ชฺฐวาโท**. อีกอย่าง
หนึ่ง ธรรมเครื่องกำจัดกิเลส ท่านก็เรียกว่า **ชฺฐะ**. ในสองอย่างนั้น
ภิกษุชื่อว่ามีชฺฐะ แต่ไม่มีชฺฐวาทกัมมิ ไม่มีชฺฐะ แต่มีชฺฐวาทกัมมิ ไม่มีทั้ง
ชฺฐะ ไม่มีทั้งชฺฐวาทกัมมิ มีทั้งชฺฐะ มีทั้งชฺฐวาทกัมมิ พึงทราบหมวด ๔
แห่งชฺฐะดังว่ามานี้. ใน ๔ อย่างนั้น ภิกษุใดสมาทานประพตฺติชฺฐธรรม
ด้วยตนเอง ไม่ชักชวนผู้อื่น เพราะการประพตฺติสมาทานชฺฐธรรมนั้น
นี้เป็นชฺฐะหมวดที่ ๑. ส่วนภิกษุใดไม่ประพตฺติสมาทานชฺฐธรรมด้วยตน
เอง แต่ชักชวนผู้อื่น นี้ชื่อว่า เป็นชฺฐธรรมที่ ๒. ภิกษุใดเว้นทั้งสอง นี้
เป็นชฺฐะที่ ๓. ส่วนภิกษุใดสมบุรณ์ด้วยชฺฐะทั้ง ๒ นี้ชื่อว่า เป็นชฺฐะที่ ๔.
ก็ท่านปิณฑโกลการทวาชะก็เป็นผู้เช่นนั้น. ด้วยเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวว่
ชฺฐวาทชะ. ก็นี้เป็นนิเทศว่าด้วยสมาสที่ท่านย่อศัพท์หนึ่งเหลือไว้ศัพท์หนึ่ง

เหมือนอย่างว่า นามนุจ รูปนุจ นามรูปนุจ นามรูป ๑ แปลว่า นาม ๑ รูป ๑ นามรูป ๑ เป็นนามรูป.

ในบทว่า อธิจิตตมมุตโต นี้ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ฟังทราบ ความที่จิตเป็นอธิจิต เพราะประกอบด้วยสมบัติ ๘ หรือประกอบด้วย อรหัตผลสมบัติ. แต่ในที่นี้ ฟังทราบว่า อรหัตผลจิต. สมาธิใน ในสมาตินั้น ๆ นั้นแล ชื่อว่าอธิจิต. แต่ในที่นี้ฟังทราบว่า อรหัตผล-สมาธิ. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้หมั่น ประกอบอธิจิต ฟังมนสิการถึงนิมิต ๓ อย่างตามกาลเวลา เพราะฉะนั้น จิตที่ประกอบด้วยสมณะและวิปัสสนา ท่านประสงค์ในที่นี้ว่าอธิจิต เหมือน ในอธิจิตตสูตรนี้. คำนั้นไม่ดี ฟังถือเอาความในก่อนนั้นแล.

บทว่า เอตมตถุ วิหิตฺวา ความว่า ทรงทราบโดยประการทั้งปวง ซึ่งอรรถนี้ กล่าวคือ การประกอบอธิจิต อันสมบูรณ์ด้วยการอธิษฐาน บริหาร และการไม่บกพร่องของท่านปิณฑโถลภารทวาชะ. เมื่อจะทรง แสดงว่าการประกอบอธิจิต ก็คือการดำรงมั่นแห่งพระศาสนาของเรา จึง ทรงเปล่งอุทานนี้ ด้วยประการฉะนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุปวาโท ได้แก่ ไม่เข้าไปว่าร้ายต่อ ใคร ๆ ด้วยวาจา. บทว่า อนุปมาโต ได้แก่ ไม่กระทำการกระทบกระทั่ง ต่อใคร ๆ. อรรถแห่งบทว่าปาฏิโมกข์ ในบทว่า ปาฏิโมกฺเข นี้ ท่าน กล่าวโดยประการต่าง ๆ ในหนหลัง. ธรรมอันมีการไม่ล่วงละเมิดกอง อาบัติ ๗ ในพระปาฏิโมกข์นั้นเป็นลักษณะ ชื่อว่า สัจจ ความรู้จัก ประมาณ ด้วยอำนาจการรับและการบริโภค ชื่อว่า มัตตัญญูตา. บทว่า

ปนฺตณฺจ สยนาสนํ ได้แก่ ที่นอนและที่นั่งอันสงัด คือเว้นการติดต่อกัน
บทว่า **อธิจิตฺเต จ อาโยโค** ได้แก่ การประกอบภาวนา เพื่อบรรลุ
สมาบัติ ๘. อีกนัยหนึ่ง. บทว่า **อนุปวาโท** ได้แก่ ไม่กล่าวคำว่าร้ายแม่
ต่อใคร ๆ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงสงเคราะห์ศีล ที่เป็นไปทางวาจาแม่
ทั้งหมด. บทว่า **อนุปมาโต** ได้แก่ ไม่กระทำการกระทบกระทั่งต่อใคร ๆ
คือการเบียดเบียนผู้อื่นด้วยกาย. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงสงเคราะห์ศีลอัน
เป็นไปทางกายทั้งหมด ก็เพื่อจะทรงแสดงศีลทั้ง ๒ ที่ยังลงในภายใน
ศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้งหมด จึงตรัสว่า **ปาฏิโมกฺเข จ สํวโร** ดังนี้
จ ศัพท์ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **ปาฏิโมกฺเข จ สํวโร** ความว่า การไม่
ไปว่าร้าย และการไม่เข้าไปทำร้าย อันเป็นเหตุสำรวมในพระปาฏิโมกข์.
อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ปาฏิโมกฺเข** เป็นสัตตตวิวิกัตติ ใช้ในอรรถอธิบาย
อรรถ. สัจจวโรเป็นที่อาศัยในปาฏิโมกข์. ถามว่า ก็สัจจวโรนั้นคืออะไร ?
ตอบว่า คือ การไม่เข้าไปว่าร้าย การไม่ทำร้าย. จริงอยู่ ในเวลาอุป-
สมบท เมื่อว่าโดยไม่แปลกกัน ปาฏิโมกข์ศีล เป็นอันชื่อว่าอันภิกษุ
สมาทานแล้ว. เมื่อภิกษุตั้งอยู่ในปาฏิโมกข์นั้น ต่อจากนั้น สัจจวโรย่อมมี
ด้วยอำนาจการไม่ว่าร้าย และการไม่กระทำร้าย สัจจวโรนั้น ท่านเรียกว่า
การไม่ว่าร้ายและการไม่ทำร้าย. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ปาฏิโมกฺเข** เป็น
สัตตตวิวิกัตติ ใช้ในอรรถว่าพึงให้สำเร็จ เหมือนคำว่า การไม่สงบแห่งใจ
มือโยนิโสมนสิการเป็นเหตุใกล้. อธิบายว่า การไม่ว่าร้าย การไม่ทำร้าย
อันปาฏิโมกข์พึงให้สำเร็จ คือการว่าร้ายและการทำร้ายสงเคราะห์เข้าไปใน
ปาฏิโมกข์สัจจวโรเหมือนกัน. ก็ด้วยคำว่า **สํวโร จ** นี้ ศัพท์แห่งสัจจวโร ๔
เหล่านี้ คือ สติสัจจวโร ๑ ญาณสัจจวโร ๑ ขันติสัจจวโร ๑ วิริยสัจจวโร ๑

สังวร ๔ หมวดนี้ มีการทำปาฏิโมกข์ให้สำเร็จ. บทว่า มตฺตณฺณฺตา จ ภคฺตสฺมึ ได้แก่ ความเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ ด้วยอำนาจการแสวงหา การรับ การบริโภคน และการสละ. บทว่า ปนฺตณฺจ สยนาสนํ ได้แก่ ที่นอนและที่นั่งอันสงัด มีราวป่าและโคนไม้เป็นต้น อันอนุกุลแก่ภาวนา. บทว่า จิตฺเต จ อาโยโค ความว่า เมื่อทำอหัตผลจิต กล่าวคือ ชื่อว่า อหิต เพราะเป็นจิตยิ่ง คือเพราะสูงสุดกว่าจิตที่บังพวนให้สำเร็จ ความ พากเพียรย่อมมีด้วยอำนาจสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา เพื่อทำอหัต- ผลจิตนั้นให้สำเร็จ. บทว่า เอตํ พุทฺธาน สาสนํ ความว่า การไม่ว่าร้าย ผู้อื่น ๑ การไม่ทำร้ายผู้อื่น ๑ การสำรวมในพระปาฏิโมกข์ ๑ การรู้จัก ประมาณในการแสวงหาและการรับเป็นต้น ๑ การอยู่ในที่อันสงัด ๑ การประกอบเนื่องๆ ซึ่งอหิตตามที่กล่าวแล้ว ๑ นี้เป็นคำสอน คือเป็น โอวาท อธิบายว่า เป็นคำปราศสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ลิกขา ๓ พึง ทราบว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วด้วยพระคาถานี้ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาปิณฑโทลภากรทวารสูตรที่ ๖

๗. สารีปุตตสูตร

ว่าด้วยความโศกไม่มีแก่มนีผู้มีสติ

[๑๐๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ท่าน พระสารีบุตรผู้มีความปรารถนาน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่

พระสูตรต้นคปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 447

ปรารภความเพียร หมั่นประกอบในอธิจิต นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง อยู่ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นท่านพระสารีบุตรผู้มีความปรารถนาน้อย... อยู่ในที่ไม่ไกล.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ความโศกทั้งหลายย่อมไม่มีแก่ผู้ที่มีจิตยิ่ง ไม่
ประมาท เป็นมุนี ศึกษาอยู่ในคลองแห่งมุนี กงที่
สงบ มีสติทุกเมื่อ.

จบสารีปุตตสูตรที่ ๗

อรรถกถาสารีปุตตสูตร

คำที่ไม่ได้กล่าวในก่อน ไม่มีในสูตรที่ ๗. ในคาถาพึงทราบความดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อจิเจตโส แปลว่า ผู้มีอธิจิต. อธิบายว่า ผู้ประกอบด้วย
อรหัตผลจิต อันยิ่งกว่าจิตทั้งปวง. บทว่า อปฺปมชฺชโต แปลว่า ผู้ไม่
ประมาท ท่านอธิบายว่า ผู้ประกอบด้วยการกระทำเป็นไปติดต่อกันในธรรมอัน
หาโทษมิได้ ด้วยความไม่ประมาท. บทว่า มุนินฺ ความว่า พระชีนาสพ
ชื่อว่ามุนี เพราะรู้โลกทั้งสองอย่างนี้ว่า เพราะผู้รู้โลกทั้งสอง ท่าน
เรียกว่า มุนี หรือเพราะประกอบด้วยญาณ กล่าวคือ ปัญญาอันสัมปยุต
ด้วยอรหัตผลนั้น ท่านเรียกว่า โมนะ. แก่พระมุนินั้น. บทว่า มุนิ-
ปถเส ลิกฺขโต ความว่า ผู้ศึกษาในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ หรือ

ในสิกขา ๓ อันเป็นทางแห่งโมณะ กล่าวคืออหัตมรรคญาณ. ก็คำนี้ ท่านหมายเอาปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้น. จริงอยู่ ผู้สำเร็จการศึกษา ชื่อว่าพระอรหันต์ เพราะฉะนั้น พึงเห็นเนื้อความในที่นี้ว่า แก่พระมุนีผู้ สำเร็จการศึกษาดังว่ามานี้ คือผู้ถึงความเป็นผู้มุนี ด้วยการศึกษานี้. ก็เพราะ ชื่อนั้นนั่นแหละ ฉะนั้น อรรถแห่งบททั้ง ๓ นี้ อย่างนี้ คือของท่านผู้มี อริจิต (จิตเป็นสมาธิขั้นฌาน) คือมรรคจิต ผลจิตเบื้องต้น ผู้ไม่ประมาท ด้วยความไม่ประมาท ในการปฏิบัติอันเกี่ยวกับการตรัสรู้สัจจะ ๔ ชื่อว่า ผู้เป็นผู้มุนี เพราะประกอบด้วยมรรคญาณย่อมสมแท้. อีกอย่างหนึ่ง พึง ทราบอรรถแห่งเหตุของบทว่า **อปฺปมชฺชโต จ ลิกฺขโต** ว่า ชื่อว่ามีอริจิต เพราะเหตุแห่งความไม่ประมาท และเพราะเหตุแห่งการศึกษา. บทว่า **โสภาน ภวนฺตฺติ ตาทิโน** ความว่า ความเศร้าโศก คือความกรมเกรี้ยวใจ อันมีความพลัดพรากจากสิ่งที่น่าปรารถนาเป็นต้น เป็นที่ตั้ง ย่อมไม่มี ในภายในของผู้คงที่ คือของมุนีผู้เป็นพระชินาสพ. อีกอย่างหนึ่ง ใน บทว่า **ตาทิโน** นี้ มีอธิบายดังนี้ว่า ความเศร้าโศกย่อมไม่มีแก่มุนีเห็น ปานนี้ ผู้ประกอบด้วยลักษณะแห่งความเป็นผู้คงที่. บทว่า **อุปฺสนฺตฺตฺส** ได้แก่ผู้สงบระงับ เพราะสงบกิเลสมีรากะเป็นต้นได้เด็ดขาด. บทว่า **สทา สติมโต** ได้แก่ ผู้ไม่เว้นสติตลอดกาลเป็นนิจ. ก็ในที่นี้ ด้วยบทว่า **อริเจตโน** นี้ พึงทราบว่า ท่านประสงค์เอาอริจิตสิกขา. ด้วยบทว่า **อปฺปมชฺชโต** นี้ ท่านประสงค์เอาอริศีลสิกขา. ด้วยบทว่า **มุนิโน** **โมนฺปฺเตสุ ลิกฺขโต** นี้ ท่านประสงค์เอาอริปัญญาสิกขา. อีกอย่างหนึ่ง ด้วยบทว่า **มุนิโน** นี้ ท่านประสงค์เอาอริปัญญาสิกขา. ด้วยบทว่า **โมนฺปฺเตสุ ลิกฺขโต** นี้ ท่านประสงค์เอาปฏิบัติ อันเป็นส่วนเบื้องต้น

แห่งโลกุตระศึกษาเหล่านั้น. ด้วยบทว่า โสกา น ภวนฺติ เป็นต้น พึงทราบว่าเป็นการประกาศอานิสงส์แห่งการบำเพ็ญศึกษา. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบอรรถกถาสารีปุตตสูตรที่ ๗

๘. สุนทรียสูตร

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าถูกขอร้องว่านางสุนทรีย

[๑๐๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ที่มหาชนสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ทรงได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร แม้ภิกษุสงฆ์ ก็เป็นผู้ที่มหาชนสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ส่วนพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก เป็นพวกที่มหาชนไม่สักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ไม่ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร.

[๑๐๓] ครั้งนั้นแล พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก ออกล้นสักการะของพระผู้มีพระภาคเจ้า และสักการะของภิกษุสงฆ์ไม่ได้ เข้าไปหานางสุนทรียปริพาชกาถึงที่อยู่ ครั้นแล้ว ได้กล่าวกะนางสุนทรียปริพาชกาว่า คุณก่อนน้องหญิง เธอสามารถเพื่อจะทำประโยชน์แก่ญาติทั้งหลายได้หรือ

นางสุนทรปริพาชिकाว่า ดิฉันจะทำอะไรเล่า พระผู้เป็นเจ้าของดิฉันสามารถทำอะไร แม้ชีวิตดิฉันก็สละเพื่อประโยชน์แก่ญาติทั้งหลายได้.

อัญ. คุณก่อนน้องหญิง ถ้าเช่นนั้น เธอจงไปสู่พระวิหารเชตวัน
เนื่อง ๆเถิด.

นางสุนทรปริพาชिका รับคำของพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้น
แล้วได้ไปยังพระวิหารเชตวันเนื่อง ๆ เมื่อใด พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก
เหล่านั้นได้ทราบว่ นางสุนทรปริพาชिकाคนเห็นกันมากกว่า ไปยังพระ-
วิหารเชตวันเนื่อง ๆ เมื่อนั้น ได้จ้างพวกนักเลงให้ปลงชีวิตนางสุนทร-
ปริพาชิกานั้นเสีย แล้วหมกไว้ในคูรอบพระวิหารเชตวันนั้นเอง แล้วพา
กันเข้าไปเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศลถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า
ขอถวายพระพร นางสุนทรปริพาชिकाอาตมภาพทั้งหลายมิได้เห็น พระเจ้า
ปเสนทิโกศลตรัสถามว่า พระคุณเจ้าทั้งหลายสงสัยในที่ไหนเล่า.

อัญ. ในพระวิหารเชตวัน ขอถวายพระพร.

ป. ถ้าอย่างนั้น พระคุณเจ้าทั้งหลายจงค้นพระวิหารเชตวัน.

ครั้งนั้น พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้น ค้นทั่วพระวิหาร
เชตวันแล้ว บุคศพนางสุนทรปริพาชिकाตามที่ตนสั่งให้หมกไว้ขึ้นจากคู
ยกขึ้นสู่เตียงแล้วให้นำไปสู่พระนครสาวัตถี เดินทางจากถนนนี้ไปถนน
โน้น จากตรอกนี้ไปตรอกโน้น แล้วให้พวกมนุษย์โพนทนาว่า เชิญดู
กรรมของเหล่าสมณสาขยบุตรเถิดนาย สมณสาขยบุตรเหล่านี้ไม่มีความ
ละอาย ทูศีล มีธรรมเลวทราม พุคเท็จ ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ ก็สมณ-
สาขยบุตรเหล่านี้ถึงจักปฎิญาณว่า เป็นผู้ประพฤติธรรม ประพฤติสมาเสมอ
ประพฤติพรหมจรรย์ พุคจริง มีศีล มีธรรมอันงาม ความเป็นสมณะของ

สมณสาकยบุตรเหล่านี้หามีไม่ ความเป็นพรหมของสมณสาकยบุตรเหล่านี้หามีไม่ ความเป็นสมณะของสมณสาकยบุตรเหล่านี้ฉิบหายเสียแล้ว ความเป็นพรหมของสมณสาकยบุตรเหล่านี้ฉิบหายเสียแล้ว ความเป็นสมณะของสมณสาकยบุตรเหล่านี้จักมีแต่ไหน ความเป็นพรหมของสมณสาकยบุตรเหล่านี้จักมีแต่ไหน สมณสาकยบุตรเหล่านี้ปราศจากความเป็นสมณะ สมณสาकยบุตรเหล่านี้ปราศจากความเป็นพรหม ก็ไฉนเล่า บุรุษกระทำกิจของบุรุษแล้วจักปลงชีวิตหญิงเสีย.

[๑๐๔] ก็สมัยนั้นแล มนุษย์ทั้งหลายในพระนครสาวัตถิ เห็นภิกษุทั้งหลายแล้ว ย่อมดำ ย่อมบริภาษ จึงเคียด เบียดเบียน ด้วยวาจาอันหยาบคาย มิใช่ของสัตบุรุษว่า สมณสาकยบุตรเหล่านี้ไม่มีความละอาย... ก็ไฉนเล่า บุรุษกระทำกิจของบุรุษแล้วจะปลงชีวิตหญิงเสีย.

[๑๐๕] ครั้งนั้นแล เวลาเช้า ภิกษุมาร่วมกันครองผ้าอันตราสกถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถิ ครั้นกลับจากบิณฑบาตภายหลังภัตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ มนุษย์ทั้งหลายในพระนครสาวัตถิ เห็นภิกษุทั้งหลายแล้วย่อมดำ... ก็ไฉนเล่า บุรุษกระทำกิจของบุรุษแล้วจักปลงชีวิตหญิงเสีย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เสียงนั้นจักมีอยู่ไม่นาน จักมีอยู่ ๗ วันเท่านั้น ล่วง ๗ วันไปแล้วก็จักหายไป คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายจงได้ตอบมนุษย์ทั้งหลายผู้เห็นภิกษุทั้งหลายแล้ว ดำ บริภาษ จึงเคียด เบียดเบียน ด้วยวาจาอันหยาบคาย มิใช่ของสัตบุรุษ ด้วยกาลานี้ว่า

คนที่พูดไม่จริง หรือคนที่กระทำบาปกรรม แล้ว
พูดว่า มิได้ทำ ย่อมเข้าถึงนรก คนแม่ทั้งสองพวกนั้น
มีกรรมเลวทราม ละไปแล้ว ย่อมเป็นผู้เสมอกันใน
โลกหน้า.

[๑๐๖] ลำดับนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นเรียนคานานี้ในสำนักของพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ย่อมโต้ตอบมนุษย์ผู้ได้เห็นภิกษุทั้งหลายแล้วว่า บริภาษ
ซึ่งเกิดขึ้น เบียดเบียนด้วยวาจาอันหยาบคาย มิใช่ของสัตบุรุษ ด้วยคานา
นี้ว่า

คนที่พูดไม่จริง หรือคนที่กระทำบาปกรรม แล้ว
พูดว่า มิได้ทำ ย่อมเข้าถึงนรก คนแม่ทั้งสองพวกนั้น
มีกรรมเลวทราม ละไปแล้ว ย่อมเป็นผู้เสมอกันใน
โลกหน้า.

[๑๐๗] มนุษย์ทั้งหลายพากันดำริว่า สมณสากยบุตรเหล่านี้ไม่ได้
ทำความผิด สมณสากยบุตรเหล่านี้ไม่ได้ทำบาป เสียงนั้นมีอยู่ไม่นานนัก
ได้มีอยู่ ๗ วันเท่านั้น ล่วง ๗ วันแล้วก็หายไป ครั้งนั้นแล ภิกษุเป็นอัน
มากพากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่งอยู่
ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
นำอศจรรย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ไม่เคยมีมาแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ตรัสพระคำรัสนี้ไว้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เสียงนั้นจักมีอยู่ไม่นาน
ล่วง ๗ วันแล้วก็จักหายไป เสียงนั้นหายไปแล้วเพียงนั้น พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ชนทั้งหลายผู้ไม่สำรวมแล้ว ย่อมทิ่มแทงชน
เหล่าอื่นด้วยวาจา เหมือนเหล่าทหารที่เป็นข้าศึกที่ม-
แทงกฤษณ์ตัวเข้าสงครามด้วยลูกศรฉะนั้น ภิกษุผู้มี
จิตไม่ประทุษร้าย ฟังคำอันหยาบคายที่ชนทั้งหลาย
เปล่งขึ้นแล้ว ฟังอดกลั้น.

จบสุนทรียสูตรที่ ๘

อรรถกถาสุนทรียสูตร

สุนทรียสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

อรรถแห่งบทมีอาทิว่า สกุกโต ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในหนหลัง
นั่นแล. บทว่า อสหมานา แปลว่า อดทนไม่ได้. อธิบายว่า จึงเคียด
(ริษยา). เชื่อมความว่า ไม่อดทนสักการะของภิกษุสงฆ์. บทว่า สุนทรีย
เป็นชื่อของนาง.

ได้ยินว่า ในเวลานั้น บรรดานางปริพาชิกาทั้งหมด นางเป็นผู้มี
รูปร่าง น่าชม น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยสีกายงามอย่างยิ่ง เหตุที่นั่นนั่นแล
นางจึงปรากฏว่า สุนทรีย. ก็นางยังไม่ผ่านวัยสาวไป ไม่สนใจในด้านความ
ประพฤติก. เพราะเหตุนี้ อัญญาเดียรถีย์เหล่านั้นจึงส่งเสริมนางไปในบาป-
กรรม. จริงอยู่ อัญญาเดียรถีย์เหล่านั้น เสื่อมลาภสักการะไปเอง จำเดิม
แต่เวลาที่พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น เห็นลาภและสักการะมากหาประมาณมิได้
เป็นไปอยู่แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ โดยนัยที่มาแล้วในอรรถกถา
อีกโกสสูตรในหนหลัง จึงพากันริษยา ร่วมปรึกษากันว่า จำเดิมแต่กาล

ที่พระสมณโคดมอุบัติแล้ว พวกเราพากันฉิบหาย เสื่อมลาภสักการะ
ใคร ๆ ไม่รู้ว่าพวกเรามีอยู่ เพราะอาศัยเหตุอะไรหนอ ชาวโลกจึงพากัน
เลื่อมใสยิ่งนักในพระสมณโคดม จึงน้อมนำสักการะเข้าไปถวายเป็น
อันมาก. ในบรรดาอัญญาเดียรธีย์เหล่านั้น คนหนึ่งเอ่ยขึ้นว่า พระสมณ-
โคดม ประสูติแต่ตระกูลสูง ทรงประสูติตามประเพณีของมหาสมมติราช
อันไม่เจือปน. อีกคนหนึ่งเอ่ยขึ้น ในกำเนิดแห่งตระกูลวงศ์ พระองค์
มีเหตุนำอัสจรรย์ปรากฏมากมาย. คนหนึ่งเอ่ยขึ้นว่า แท้ทั้ง ๒ ของพระองค์
ผู้ที่น้อมนำเข้าไปไหว้กภาพเทวิลดาบส เปลี่ยนกลับไปตั้งที่ชฎาของเทวิล-
ดาบสนั้น. อีกคนหนึ่งเอ่ยขึ้นว่า ในมงคลกาลที่หว่านพืช เมื่อพระองค์
ทรงบรรทมที่เงาแห่งต้นหว่า แม้เมื่อเที่ยงวันล่วงไปแล้ว เงาแห่งต้นหว่า
คงตั้งอยู่ไม่เปลี่ยนไปตาม. คนหนึ่งเอ่ยขึ้นว่า พระองค์มีรูปร่าง น่าชม
น่าเลื่อมใส เพราะสมบุรณ์ด้วยพระโสม. อีกคนหนึ่งเอ่ยขึ้นว่า พระองค์
ทอดพระเนตรเห็นนิมิต คือคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิต ทรง
เกิดความสังเวช ทรงละจักรพรรดิราช อันจะมาถึงแล้ว ทรงบรรพชา.
พวกอัญญาเดียรธีย์ ไม่รู้บุญสมภาร ของพระผู้มีพระภาคเจ้า อันไม่ทั่วไป
แก่ผู้อื่น ซึ่งพระองค์เคยสั่งสมมาตลอดกาลหาประมาณมิได้ สัลเลขปฏิบัติ-
ปทา อันหาที่เปรียบมิได้ ถึงซึ่งความเป็นผู้มีพระบารมีอันสูงสุด และ
พุทธานุภาพมีญาณสัมปทา และปหานสัมปทา เป็นต้น อันยอดเยี่ยม จึง
ระบุดังเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่นับถือมากนั้น ๆ ตามที่ตนได้เห็น
ได้ยินมา จึงแสวงหาเหตุที่พระองค์จะไม่เป็นที่นับถือ เมื่อไม่พบจึงคิดว่า
เพราะเหตุอะไรหนอ พวกเราจะพึงทำความเลื่อมยศให้เกิดขึ้น และทำลาย
สักการะของพระสมณโคดมให้เสื่อมเสีย. บรรดาอัญญาเดียรธีย์เหล่านั้น

คนหนึ่งมีความคิดเหี้ยมแหลม เอ่ยขึ้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย
ธรรมดาว่าสัตว์ทั้งหลาย ผู้จะไม่ข้องอยู่ในความสุขอันเกิดแต่มาตุคาม
ย่อมไม่มีในสัตว์โลกนี้ ก็พระสมณโคดมนี้ มีรูปร่าง เปรียบด้วยเทพ
ยังหนุ่มแน่น ควรจะได้มาตุคามที่มีรูปร่างเสมอตนมมาเนบชิต ถ้าแม้
ไม่พึงพิศมัย ฝ่ายประชาชนก็จะพึงระวาง เอาเถอะพวกเราจะส่งสุนทรี-
ปริพาชกาไป โดยประการที่ความเสียชื่อเสียงของพระสมณโคดม จึงแผ่
กระจายไปในพื้นปฐพี.

ฝ่ายอัญญเดียรถีย้นอกนี้ ได้ฟังดังนั้นจึงคิดว่า เรื่องนี้ท่านคิดถูก
ต้องแล้ว ก็เมื่อเราทำอย่างนี้แล้ว พระสมณโคดมก็จะมีพระหทัยวุ่นวาย
ไปด้วยความเสียชื่อเสียง ไม่อาจจะเงยศีรษะขึ้นได้ ก็จักหนีไปโดยอาการ
อย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้แล้วจึงมีอชยาศัยเป็นอันเดียวกันทั้งหมด พวกกัน
ไปหานางสุนทรีเพื่อจะส่งเธอไป. นางเห็นอัญญเดียรถีย้นเหล่านั้น จึงกล่าว
ว่า ทำไมพวกท่านจึงพร้อมหน้าพร้อมตากันมา. พวกเดียรถีย้นทั้งหลาย
ทำที่ไม่พุดกัน นั่งในที่กำบังทำยออาราม. นางก็ไปในที่นั้นพุดแล้วพุดเล่า
ก็ไม่ได้รับคำตอบ จึงถามว่า ดิฉันมีความผิดอะไรต่อท่าน ทำไมจึงไม่ให้
คำตอบแก่ฉัน ? พวกเดียรถีย้นย้อนถามว่า ก็เจ้าเพิกเฉยเราผู้ถูกเบียดเบียน
หรือเปล่า? นางถามว่า ใครเบียดเบียนพวกท่าน. พวกเดียรถีย้นตอบว่า
พระสมณโคดมเบียดเบียนพวกเรา เทียวทำเราให้เสื่อมลาภสักการะ. เจ้า
ไม่เห็นหรือ เมื่อนางถามว่า ดิฉันจะอย่างไรในข้อนี้ จึงกล่าวว่า
ถ้าอย่างนั้น เจ้าจงไปที่ใกล้พระเชตวันเนือง ๆ พึงพุดอย่างนี้และอย่างนี้
แก่มหาชน. ฝ่ายนางรับว่า ดีละ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า อัญญ-

เดียรฉัตรปริพาชกา ออกล้นสักการะของพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้ ดังนี้
เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อสุตฺถสิ แปลว่า ย่อมอาจ. บทว่า
อตุถึ ได้แก่ ประโยชน์เกื้อกูล หรือกิจ. บทว่า กุยาห์ ตัดเป็น ก็ อหึ
แปลว่า เราจะทำอะไร ?

เพราะเหตุที่เดียรฉัตรเหล่านั้น แม้มไม่ใช่เป็นญาติของนาง แต่ก็เป็น
เหมือนญาติ เพื่อจะสงเคราะห์นาง ด้วยเหตุเพียงสัมพันธ์กันในทางบวช
จึงกล่าวว่า น้องหญิง เธออาจเพื่อจะทำประโยชน์แก่พวกญาติได้หรือ.
เพราะฉะนั้น แม้นางก็ยังเกี่ยวข้องอยู่ เหมือนเถาวัลย์พันที่เท้า จึงกล่าวว่า
แม้ชีวิตของดิฉันก็สละได้เพื่อประโยชน์แก่พวกญาติ. บทว่า เตนฺหิ
ความว่า พวกเดียรฉัตรกล่าวว่า เพราะเหตุที่เจ้ากล่าวว่า แม้ชีวิตของเรา
ก็สละได้เพื่อประโยชน์แก่พวกท่าน และเจ้าที่ตั้งอยู่ในปฐมวัย มีรูปงาม
เลอโฉม ฉะนั้น เจ้าพึงทำประการที่พระสมณโคตมจักเกิดความเสียชื่อเสียง
เพราะอาศัยเธอ ดังนี้แล้วจึงส่งไปด้วยคำว่า จงไปยังพระเชตะวันเนื่อง ๆ.
ฝ่ายนางแกลเป็นคณโฆ เป็นเหมือนประสงค์จะเล่นเชือกที่ร้อยดอกไม้ ที่
คลองแห่งพื้นเลื่อย เหมือนจับวงช้างคู่ตัวจับมัน และเหมือนยื่นหน้า
เข้าไปหาความตาย จึงรับคำของพวกเดียรฉัตร แล้วถือเอาดอกไม้ของหอม
เครื่องลูบไล้ หมากพลู และเครื่องอบหน้าเป็นต้น ในเวลาที่มหาชนฟัง
พระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้วเข้าไปสู่พระนคร นางบ้ายหน้าไปยัง
พระเชตะวัน และถูกถามว่า เธอจะไปไหน? จึงตอบว่า ไปสำนักพระ-
สมณโคตม เพราะดิฉันอยู่ในพระคันธกุฎีเดียวกันกับพระสมณโคตมนั้น
ดังนั้นแล้ว จึงอยู่ในอารามของเดียรฉัตรแห่งหนึ่ง พอเช้าตรู่ก็แวะเข้าทาง

พระเชตวัน มุ่งหน้ามาพระนคร และถูกถามว่า สุนทรินไปไหนมา จึงตอบว่า ฉันอยู่ในพระคันธกุฎีเดียวกันกับพระสมณโคดม ให้ท่านรีบรรมย์ยินดีด้วยกิเลสแล้วจึงมา. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า นางสุนทรินปริพาชกา รับคำของอัญญาเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นว่า อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าแล้วได้ไปยังเชตวันเนื่อง ๆ.

โดยล่วงไป ๒-๓ วัน พวกเดียรถีย์จึงให้คำจ้างแก่พวกนักเลงแล้วกล่าวว่า พวกท่านจงไปฆ่านางสุนทริน แล้วหมกไว้ในระหว่างกองหยากเยื่อ ไม่ไกลพระคันธกุฎีของพระสมณโคดมแล้ว จงมา. พวกนักเลงก็ได้ทำอย่างนั้น. ลำดับนั้น พวกเดียรถีย์ทำความวุ่นวายว่า ไม่เห็นนางสุนทริน จึงกราบทูลแก่พระราชา พระราชาตรัสถามว่า พวกท่านสงสัยในที่ไหนเล่า จึงกราบทูลว่า หลายวันมานี้ นางยังอยู่ในพระเชตวัน พวกข้าพระองค์ไม่ทราบเรื่องของนางในที่นั้น พระราชาตรัสอนุญาตว่า ถ้าอย่างนั้น พวกท่านจงไปค้นหาที่พระเชตวันนั้น จึงพาพวกอุปัฏฐากของตนไปยังพระเชตวัน ทำที่เหมือนค้นหาคุ้ยกองหยากเยื่อแล้ว ยกร่างของนางขึ้นสู่เตียงให้เข้าไปยังพระนคร แล้วกราบทูลแด่พระราชาวา พวกสาวกของพระสมณโคดมคิดจักปกปิดกรรมชั่วที่ศาสดาตัวทำ จึงพากันฆ่านางสุนทริน แล้วหมกไว้ในระหว่างกองหยากเยื่อ. ฝ่ายพระราชาก็ไม่ทันทรงใคร่ครวญจึงรับสั่งว่า ถ้าอย่างนั้น พวกท่านจงเที่ยวไปยังพระนคร. พวกเดียรถีย์เหล่านั้น เทียวกล่าวในถนนทั่วพระนครมีอาทิว่า ท่านทั้งหลายจงดูความชั่วของพวกสมณศากยบุตรเถิด แล้วก็ได้ไปยังประตูพระราชานิเวศน์อีก. พระราชารับสั่งให้ยกร่างของนางสุนทรินขึ้นสู่แม่แคร่ แล้วให้รักษาไว้ในสุสานฝั่ดืบ. ชาวเมืองสาวัดดีโดยมาก เว้นพระอริยสาวกเสีย

กล่าวคำมีอาทิว่า พวกท่านจงดูความชั่วของสมณศากยบุตรเถิด ดังนี้แล้ว
เที่ยวดำพวกภิกษุทั้งในเมืองและนอกเมือง. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
เมื่อใดพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นรู้ว่า นางสุนทรที่มหาชนเห็น
กันมาก เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อญฺญีสุ** แปลว่า รู้แล้ว. บทว่า **โว**
ทิกฺขุรา แปลว่า เห็นโดยพิเศษ อธิบายว่า นางไป ๆ มา ๆ ยังพระ-
เชตวัน ที่เห็นกันโดยพิเศษ คือเห็นกันมาก. บทว่า **ปริกฺขากูเป** ได้-
แก่ คูยาว. บทว่า **ยา สา มหาราช สุนฺทรี** ความว่า มหาบพิตร นาง-
สุนทรปริพาชกาที่ปรากฏ คือปรากฏชื่อว่าสุนทร เพราะเธอมีรูปงามใน
เมืองนี้. บทว่า **สา โน น ทิสฺสติ** ความว่า นางเป็นที่รักเหมือนดวงตา
และชีวิตของข้าพระองค์ บัดนี้ไม่ปรากฏ. บทว่า **ยถานิกฺขิตฺตํ** ความว่า
ตามที่ตนสั่งบังคับพวกบุรุษให้เก็บไว้ในภายในกองหยากเยื่อ. บาลีว่า
ยถานิชาติ ตามที่ฝังไว้ ดังนี้ก็มี อธิบายว่า มีประการที่ฝังไว้ในดิน.

บทว่า **รติยาย รติยํ** แปลว่า จากถนนนี้ไปยังถนนโน้น. ก็ตรอก
ที่ทะลุตลอด เรียกว่า **รติยํ**. ตรอกสามแยก ชื่อว่า **สิงฺฆาฏกํ**. บทว่า
อลฺหฺชิโน แปลว่า ผู้ไม่ละอาย อธิบายว่า เว้นจากการรังเกียจบาป.
บทว่า **ทุสฺสีลา** แปลว่า ผู้ไม่มีศีล. บทว่า **ปาปธมฺมา** ได้แก่ มีสภาวะ
ลามก คือมีความประพฤติกเลว. บทว่า **มุสฺวาทีโน** ได้แก่ เป็นผู้ทุศีล
ชื่อว่าเป็นผู้พูดมุสา เพราะมักพูดแต่คำเหลวไหลว่า เราเป็นผู้มีศีล.
บทว่า **อพฺรหฺมจารโน** ได้แก่ ชื่อว่าผู้ประพฤติไม่ประเสริฐ เพราะมักสั่ง
เสพเมถุน. พวกเดียรถีย์กล่าวคูหมิ่นว่า พวกนี้แหละ. บทว่า **ธมฺมจารีโน**
ได้แก่ ผู้ประพฤติกุศลธรรม. บทว่า **สมจารีโน** ได้แก่ ประพฤติสม่า

เสมอในกายกรรมเป็นต้น. บทว่า **กल्याณธมฺมา** ได้แก่ ผู้มีสภาวะอันงดงาม. เชื่อมความว่า เชื่อว่าจักรู้เฉพาะ. ก็คำว่า **ปฏิกขานิสฺสนฺติ** ในพระบาลีนี้เป็นคำบ่งถึงอนาคตกาล เพราะประกอบด้วยนามศัพท์. ความเป็นสมณะ เชื่อว่าสามัญญะ ได้แก่ความเป็นผู้สงบบาป. ความเป็นผู้มีธรรมอันประเสริฐ เชื่อว่าพรหมัญญะ ได้แก่ความเป็นผู้ลอยบาป. บทว่า **กุโธ** แปลว่า ด้วยเหตุอะไร. บทว่า **อปคตา** แปลว่า ไปปราศแล้ว คือพลัดตกแล้ว. ด้วยคำว่า **ปฺริสฺถิกจฺจ** ท่านอาจารย์กล่าวหมายถึงการเสพเมถุน.

ลำดับนั้น พวกภิกษุกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระศาสดาทรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น แม้พวกเธอก็จึงได้ตอบมนุษย์เหล่านั้นด้วยกาลานี้ จึงตรัสกาลว่า **อญฺจวาทิ** เป็นต้น ซึ่งท่านหมายกล่าวไว้ว่า ครั้งนั้นแล ภิกษุเป็นอันมาก ๆ ล ๆ มีกรรมอันเลว เกิดเป็นมนุษย์ในภพหน้าเป็นต้น.

พระศาสดาทรงทราบความสำเร็จแห่งความเลื่อมยศนั้น ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ เมื่อจะทรงปลอบโยนภิกษุทั้งหลาย จึงตรัสคำนี้ในพระบาลีนั้นว่า ภิกษุทั้งหลาย เสียงนี้ จักมีไม่นาน.

ในกาลา มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้:- บทว่า **อญฺจวาทิ** ได้แก่ ไม่เห็นโทษของผู้อื่นเลย พุคฺมุสฺสวาท กล่าวต่อผู้อื่นด้วยคำอันไม่เป็นจริง คือไม่แท้. บทว่า **โย วาปี กตฺวา** ความว่า ก็หรือว่าผู้ใดทำกรรมชั่วแล้ว พุคฺวา เราไม่ได้ทำกรรมชั่วนี้. บทว่า **เปจฺจ สฺมา ภวนฺติ** ความว่า ชนทั้งสองพวกนั้น จากโลกนี้ไปสู่ปรโลก เป็นผู้มีคติเสมอกันด้วยการเข้าถึงนรก. จริงอยู่ คติของชนเหล่านั้นแหละยังกำหนดไว้ แต่อายุกำหนดไม่ได้. เพราะว่าคุณคนทำกรรมชั่วไว้มาก ไหม้ในนรกสิ้นกาลนาน ทำ

กรรมชั่วไว้น้อย ก็ใหม่เพียงเวลาเล็กน้อยเท่านั้น. ก็เพราะชนทั้งสองมีกรรมอันลามกนั้นแล ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า นิหีนกมุมา มนุชา ปฺรตุถ เป็นต้น. ก็บทว่า ปฺรตุถ นี้ เชื่อมกับบทว่า เปจฺจ ข้างหน้า อธิบายว่า คนเป็นผู้มีกรรมอันลามกเหล่านั้น จะไปในโลกหน้า คือไปจากโลกนี้ เป็นผู้เสมอกันในโลกหน้า. บทว่า ปฺรียาปุณฺณิตฺวา แปลว่า เรียนแล้ว.

บทว่า อการกา แปลว่า ผู้ไม่กระทำความผิด. บทว่า นิยมหิ กตฺ ความว่า ได้ยินว่า พวกมนุษย์เหล่านั้น ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า พระสมณสาकขบุตรเหล่านี้ ไม่ได้ทำกรรมชั่ว ตามที่พวกอัญญเดียรถีย์เที่ยวโฆษณาไปทั่วพระนครแน่แท้ เพราะอัญญเดียรถีย์พวกนี้ แม้กล่าวคู่ด้วย ผรุสวาจาอันมิใช่ของสัตบุรุษอย่างนี้ ก็ไม่แสดงอาการอันแปลกอะไร ๆ ทั้งไม่ละขันติและโสรัจจะ เป็นแต่กล่าวสาปตามธรรมดาอย่างเดียวนั้นว่า ผู้กล่าวคำไม่เป็นจริงย่อมตกนรก สมณสาकขบุตรเหล่านี้ กล่าวสาปพวกเราผู้ไม่ใคร่ครวญแล้ว กล่าวคู่ พูดเหมือนให้การสาปแข่ง. อีกอย่างหนึ่ง พูดสาปว่า แม่หรือว่าผู้ใดทำ แต่กล่าวว่าไม่ทำ อธิบายว่า สมณะเหล่านี้ กระทำสบถแก่พวกเราเพื่อให้รู้ว่าตนไม่ได้ทำ. ก็ความยินดี หยั่งลงด้วย พุทธานุภาพในลำดับพร้อมด้วยการฟัง พระคาถาที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่พวกมนุษย์เหล่านั้น. ความสังเวชเกิดขึ้นแล้วว่า เรื่องนี้พวกเรา มิได้เห็นโดยประจักษ์ ธรรมดาเรื่องที่ได้ยินแล้ว ย่อมเป็นอย่างนั้นบ้าง ย่อมเป็นอย่างอื่นบ้าง จริงอยู่ อัญญเดียรถีย์เหล่านั้น ปรรณาสีงที่ไม่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พระสมณเหล่านี้ เพราะฉะนั้น พวกเราไม่ฟังพูดเรื่องนี้โดยเชื่อพวกเขา เพราะว่าพระสมณะทั้งหลายรู้ได้ยาก. จำเดิมแต่นั้น พวกมนุษย์ก็งดเว้นจากการ โพนทะนานั้นเสีย.

ฝ่ายพระราชาก็สั่งบังคับพวกราชบุรุษ เพื่อทราบถึงผู้ที่ฆ่านาง-
สุนทรีย์. ลำดับนั้นแล พวกนักเลงเหล่านั้น เอากหาปณะเหล่านั้นชื่อสุรา
คัม ก่อการทะเลาะกันและกันขึ้น. ก็บรรดานักเลงเหล่านั้น คนหนึ่งพูด
กับคนหนึ่งว่า เองฆ่านางสุนทรีย์ด้วยการตีที่เดียวตาย แล้วหมกไว้ระหว่าง
กองหยากเยื่อ เอากหาปณะที่ได้จากการรับจ้างนั้นชื่อสุราคัม เอาคัมสิ
พวก. พวกราชบุรุษได้ยินดังนั้นแล้ว จึงจับพวกนักเลงเหล่านั้น มอบ
ถวายแด่พระราช. พระราชาตรัสถามพวกนักเลงเหล่านั้นว่า พวกเจ้าฆ่า
นางสุนทรีย์หรือ. พวกนักเลงกราบทูลว่า พระเจ้าข้า พระอาญามีพินเกล้า
พวกข้าพระพุทธเจ้าฆ่าเอง. พระราชาตรัสถามว่า ใครจ้างให้พวกเองฆ่า
เขา. พวกนักเลงกราบทูลว่า พวกอัญญเดียรถีย์ พระเจ้าข้า. พระราชา
รับสั่งให้เรียกเดียรถีย์มาแล้ว จึงให้รับรู้เรื่องนั้นแล้วจึงทรงพระบัญชาว่า
พวกเจ้าจงเที่ยวพูดไปทั่วพระนครอย่างนี้ว่า พวกข้าพเจ้ามีความประสงค์
จะยกโทษพระสมณโคดม จึงได้ฆ่านางสุนทรีย์ พระโคดมไม่มีโทษ
สาวกของพระโคดมก็ไม่มีโทษเลย พวกข้าพเจ้าเท่านั้นมีโทษ. อัญญ-
เดียรถีย์เหล่านั้น ได้ทำเหมือนอย่างนั้น. มหาชนเชื่อมั่นอย่างแน่นอน
แล้ว พวกกันตติเยนพวกเดียรถีย์. พวกเดียรถีย์ได้รับโทษทัณฑ์เพราะฆ่า
คน. จำเดิมแต่นั้นมา พระพุทธเจ้า และพระภิกษุสงฆ์ได้มีสักการะและ
สัมมานะมากมายเกินประมาณ. พวกภิกษุเกิดความอศจรรยจิต จึงเข้าไป
เฝ้าพระภาคเจ้าแล้วประกาศความปลื้มใจของคนให้ทรงทราบ. ด้วย
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **อถ โข สมุพหุลา ภิกขุ ๑ เป ๑ อนุตริหิตो
ภนุเต โส สทุโท** ดังนี้เป็นต้น.

ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ตรัสบอกแก่พวกภิกษุว่า

นี่เป็นการกระทำของพวกเขาเดียรฉัตร ? เพราะการบอกแก่พระอริยสาวกเสียก่อน ไม่มีประโยชน์เลย. แต่ในหมู่ปุถุชนไม่ตรัสบอกด้วยทรงพระดำริว่ากรรมของพวกที่ไม่เชื่อนั้น ฟังเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน. อีกอย่างหนึ่ง ข้อที่จะบอกเรื่องเช่นนี้ที่ยังไม่มาถึง อันพระพุทธรเจ้าทั้งหลายไม่เคยทรงประพาศติมาเลย. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศฝึกฝายแห่งสังกิเลส เฉพาะที่ทรงแสดงมาโดยลำดับ. ก็ใครๆ ไม่อาจจะให้อีกาสที่ตนทำกรรมแล้ว หวนกลับคืนมาได้ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงประทับนั่งพิจารณาคุณการกล่าวคู่ และเหตุแห่งกล่าวคู่ นั้นเลย. สมจริงดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า

บุคคลจะอยู่ในอากาศ จะอยู่ในท่ามกลางมหาสมุทร จะเข้าไปสู่ชอกเขากก็ตามที ก็ไม่พึงพ้นจากกรรมชั่วไปได้ เพราะประเทศคือแผ่นดินที่เขาอยู่นั้น

บาปกรรมจะตามไม่ทัน ไม่มี.

บทว่า **เอตมคฺคํ วิทิตฺวา** ความว่า ทรงทราบโดยประการทั้งปวงถึงเรื่องนี้ว่า แม้เมื่อว่าด้วยอำนาจการตัดเสียซึ่งความรัก คำพูดชั่วที่พาลชนให้เป็นไปแล้ว ชื่อว่าเป็นการอดกลั้นได้ยากสำหรับชिरชนผู้ประกอบด้วยพลังแห่งขันติย่อมไม่มี. บทว่า **อิมํ อุทานํ** ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้ อันประกาศกำลังแห่งอริวาสนขันติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตฺถนฺตฺติ วาจาย ชนา อสฺสยฺตฺตา สเรหิ สฺงคามคตฺว กุณฺยชฺร** ความว่า พวกพาลชน ชื่อว่าผู้ไม่สำรวม คือผู้ที่แนะนำไม่ได้ เพราะไม่มีสังวรบางอย่าง มีสังวรทางกายเป็นต้น ย่อมแหวง คือทิ่มแหวงด้วยหอกคือวาจา เหมือนทหารที่เป็นข้าศึกทิ่มแหวงข้าง

กฤษร คือช่างเชือกประเสริฐ ตัวอยู่ในสงคราม คือในสนามรบด้วยลูกศร ที่ซึ่มซาบ (ด้วยยาพิษ). นี่เป็นสภาวะของพาลชนเหล่านั้น. บทว่า **สุตฺวาน วากุญฺญํ ผรุสฺสํ อุทฺริตํ อธิวสเย ภิกฺขุ อทฺถุจฺจิตฺโต** ความว่า ก็ภิกษุสะสง พากย์ คือคำหยาบนั้น ที่พาลชนเหล่านั้นเปล่ง คือกล่าวได้แก่ให้ขึ้นไปด้วยอำนาจกระทบกระทั่งความรัก อันไม่เป็นจริง โดยความเป็นจริง ระลึกถึงโอวาทที่เปรียบด้วยเปลวของเรตถาคต เป็นผู้มีจิตไม่ประทุษร้ายแม้หน่อยหนึ่ง เป็นผู้มีปกติเห็นภัยในสงสารว่า นี้มีสงสารเป็นสภาวะ พึงอดกลั้น คือพึงตั้งอยู่ในอธิวาสนขันตือดทน.

ในข้อนี้ มีผู้ท้วงว่า ข้อที่พระศาสดามีบุญสมภารอันไพบุลย์ที่พระองค์ตั้งสมมา โดยเคารพตลอดกาลหาประมาณมิได้ ทรงได้รับการกล่าวคู่ที่ไม่เป็นจริงที่ร้ายแรงถึงอย่างนี้ นั่นเป็นกรรมอะไร? ข้าพเจ้าจะเฉลยดังต่อไปนี้ :-

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เคยเป็นพระโพธิสัตว์ ในอดีตชาติเป็นนักเลง ชื่อว่า **มุนาติ** เทียวคบแต่คนชั่ว มากไปด้วยขอโยนิโสมนสิการ. วันหนึ่ง เขาเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า นามว่า **สุรภี** กำลังห่มจีวรเพื่อเข้าไปบิณฑบาตยังพระนคร. ก็ในสมัยนั้น ผู้หญิงคนหนึ่งเดินไปไม่ไกลพระปัจเจกพุทธเจ้านัก. นักเลงกล่าวคู่ว่า สมณะนี้ ไม่ใช่เป็นพรหมจารี. ด้วยกรรมนั้นเขาจึงไหม้ในนรกหลายแสนปี เพราะเศษแห่งวิบากกรรมนั้นนั่นแล แม้ได้เป็นพระพุทธเจ้าในบัดนี้ ก็ยังถูกกล่าวคู่ เพราะเหตุแห่งนางสุนทร. ก็ข้อนี้ฉันใด ทุกข์มีการกล่าวคู่เป็นต้น ที่หญิงผู้กระทำอาการอันแปลกมีนางจิตฺตมาณวิกาเป็นต้น ให้เป็นไปแล้วแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหมดนั้น เป็นเศษวิบากแห่งกรรมที่พระองค์ทรงกระทำไว้ในปางก่อน

ซึ่งเรียกว่า **กรรมปิไลติกะ**. สมดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ในอุปทานว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นนายของโลก แวดล้อม
ด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประทับนั่งอยู่ที่พื้นศิลา อันน่า
รื่นรมย์ รุ่งโรจน์ด้วยรัตนะต่าง ๆ ในละแวกป่า อัน
ตลบด้วยกลิ่นหอมนานาชาติ ไกล่สระอโนดาต ทรง
พยากรณ์บุรพกรรมของพระองค์ในที่นั้นว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงฟังกรรมที่เราทำแล้ว
เราเห็นภิกษุผู้มีปกติอยู่ป่ารูปหนึ่ง ได้ถวายผ้าเก่า เรา
ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า เป็นครั้งแรก เพื่อความ
เป็นพระพุทธเจ้าในครั้งนั้น ผลแห่งกรรมคือการ
ถวายผ้าเก่า อำนวยผลให้เป็นพระพุทธเจ้า ในกาล
ก่อนเราเป็นนายโคบาล ต้อนโคไปเลี้ยง เห็นแม่โค
กำลังดื่มน้ำขุน จึงห้ามมัน ด้วยวิบากแห่งกรรมนั้น
ในภพหลังสุดนี้ เรากระหายน้ำ ก็ไม่ได้ดื่มน้ำตาม
ความปรารถนา ในชาติหนึ่งในกาลก่อน เราเป็น
นักเลงชื่อมุนาลี ได้กล่าวต่อพระปัจเจกพระพุทธเจ้า นาม
ว่า สุรภิ ผู้ไม่ประทุษร้าย ด้วยวิบากกรรมนั้น เรา
จึงเที่ยวอยู่ในนรกเป็นเวลานาน ได้เสวยทุกขเวทนา
หลายพันปี ด้วยเศษกรรมนั้นในภพหลังสุดนี้ เราจึง
ได้รับคำกล่าวต่อ เพราะนางสุนทรีเป็นเหตุ เพราะ

๑. ขุ. อุป. ๓๒/๔๓๑ ๒. บาลี เป็น ปุณาลี

การกล่าวต่อพระเถระนามว่า นันทะ สาวกของพระ-
พุทธเจ้า ผู้ครอบงำอันตรายทั้งปวง เราจึงท่องเที่ยว
อยู่ในนรกเป็นเวลานาน เราท่องเที่ยวอยู่ในนรกนาน
ถึงหมื่นปี ได้ความเป็นมนุษย์แล้ว ได้รับการกล่าวต่อ
มากมาย ด้วยเสขกรรมนั้น นางจิตฺตมาณวิกา มา
กับหมู่คนกล่าวต่อเราด้วยคำอันไม่เป็นจริง เมื่อก่อนเรา
เป็นพราหมณ์ชื่อว่า สุตวา มหาชนพากันสักการะ
บูชา สอนมนต์ให้กับมาณพ ๕๐๐ คน ในป่าใหญ่ ก็
เราได้เห็นฤๅษีผู้เฒ่าแล้ว ได้อภิญญา ๕ มีฤทธิ์มาก
มาในสำนักของเรา เราจึงกล่าวต่อฤๅษีผู้ไม่ประทุษร้าย
โดยบอกกับพวกศิษย์ของเราว่า ฤๅษีนี้ บริโภคกาม
ครั้งเราบอก พวกมาณพก็เห็นด้วย ลำดับนั้น มาณพ
ทั้งหมด เที่ยวศึกษาไปตามตระกูล พากันบอกแก่
มหาชนว่า ฤๅษีนี้ บริโภคกาม ด้วยวิบากกรรมนั้น
ภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านี้ ได้รับคำกล่าวต่อทั้งหมด เพราะ
นางสุนทรีเป็นเหตุ ในกาลก่อน เราได้ฆ่าพี่-น้อง
ชายต่างมารดา กัน เพราะเหตุแห่งทรัพย์ จับโยนลง
ในชอกเขาแล้วเอาหินทับถม ด้วยวิบากกรรมนั้น
พระเทวทัตจึงกลิ้งหิน สะเก็ดหินจึงกลิ้งมากระทบ
นิ้วหัวแม่เท้าเรา ในกาลก่อน เราเป็นเด็ก เล่นอยู่ที่
หนทางใหญ่เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วจุดไฟเผา
ดักไว้ทั่วหนทาง ด้วยวิบากกรรมนั้น ในภพหลังสุด

นี้ พระเทวทัต จึงชักชวนนายขมังธนูผู้ฆ่าคน เพื่อให้
ให้ฆ่าเรา ในกาลก่อน เราเป็นนายควาญช้าง ได้ไล่
ช้างให้จับพระปัจเจกมุนีผู้สูงสุด ทั้งที่กำลังเที่ยว
บิณฑบาตอยู่ ด้วยวิบากกรรมนั้น ช้างนาพาคิริเชือก
ซับมันดูร้าย วิ่งเล่นเข้าไปในชอกเขาเบื้องหน้าผู้
ประเสริฐ ในกาลก่อน เราเป็นพระราชชาตินักรบ ฆ่า
บุรุษเป็นอันมากด้วยหอก เพราะวิบากกรรมนั้น เรา
ถูกไฟไหม้อย่างเหลือทนในนรก ด้วยเศษกรรมนั้น
บัดนี้ ไฟนั้นไหม้ผิวหนังที่เท้าของเราทั้งสิ้น เพราะวา
กรรมยังไม่หมดไป ในกาลก่อน เราเป็นเด็กชาว
ประมงอยู่ในแควภูคาม เห็นคนฆ่าปลาแล้วเกิดความ
ดีใจ ด้วยวิบากกรรมนั้น เราจึงปวดศีรษะ เมื่อครั้งพวก
เจ้าศากยะถูกเบียดเบียนเพราะถูกเจ้าวิฑูททะฆ่า เรา
ได้บริภาษพระสาวกทั้งหลายในพระธรรมวินัย ของ
พระพุทธเจ้านามว่าปุตสะว่า ท่านจงเคี้ยว จงกินแต่
ข้าวแดง อย่ากินข้าวสาลีเลย ด้วยวิบากกรรมนั้น
เราอันพรหมณ์นิมนต์แล้ว อยู่ในเมืองเวรัญชา ใน
คราวนั้นบริโกลข้าวแดง ตลอดสามเดือน เมื่อนัก
มวยกำลังชกกัน เราได้เบียดเบียนบุตรนักมวยปล้ำ
ด้วยวิบากกรรมนั้น เราจึงปวดหลัง เมื่อก่อนเราเป็น
หมอรักษาโรค ได้ให้เศรษฐีบุตรถ้ายา ด้วยวิบาก
กรรมนั้น เราจึงเป็นโรคปากชั้นทิกาพาธ โรคลงแดง

เราเชื่อว่าโชติปาละได้กล่าวกะพระสุตเจ้า พระนาม
ว่ากัสปะในคราวนั้นว่า จักมีโพธิมณฑลแต่ที่ไหน
โพธิญาณท่านได้ยากอย่างยิ่ง ด้วยวิบากกรรมนั้น เรา
ได้กระทำความที่ทำได้ยากเป็นอันมาก ที่ตำบลอุรุ-
เวลาเสนานิกม ๖ พรรษา แต่นั่นจึงได้บรรลุพระ-
โพธิญาณ แต่เราก็มิได้บรรลุพระโพธิญาณด้วยทางนี้
เราอันบูรพกรรมตักเตือนแล้ว จึงแสวงหาโดยทางผิด
บัดนี้ เราเป็นผู้สิ้นบุญสิ้นบาปแล้ว เว้นจากความเร่า-
ร้อนทั้งปวง ไม่มีความเศร้าโศก ไม่มีความคับแค้น
ดับสนิทหาอาสวะมิได้ พระชินเจ้าทรงบรรลุพลัง
แห่งอภิญาทั้งปวง ทรงพยากรณ์โดยหวังประโยชน์
แก่ภิกษุสงฆ์ ที่สระใหญ่ ชื่อ อโนดาต ด้วยประการ
ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสุนทรสูตรที่ ๘

๘. อุปเสนวังคันตปุตตสูตร

ว่าด้วยชีวิตไม่เดือดร้อน

[๑๐๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน
กัลลันทนิวาปสถาน ใกล้พระนครราชคฤห์ ครั้งนั้นแล ท่านพระ-
อุปเสนวังคันตปุตตรหลีกเร้นอยู่ในที่ลับ ได้เกิดความปริวิตกแห่งใจขึ้น

อย่างนี้ว่า เป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีแล้วหนอ พระผู้มีพระภาค-
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นศาสดาของเรา เราออกบวชเป็นบรรพชิตใน
ธรรมวินัยอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว เพื่อนพรหมจรรย์ของเรามีศีล
มีธรรมอันงาม เราเป็นผู้กระทำริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย เป็นผู้มั่งคั่งตั้งมั่น
แน่วแน่เป็นอันดี เราเป็นพระอรหันตชีณาสพ และเราเป็นผู้มีฤทธิ์มาก
มีอานุภาพมาก ชีวิตของเราเจริญ ความตายของเราเจริญ.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความปริวิตกแห่งใจของ
ท่านพระอุปเสนวังคันทบุตรด้วยพระเหตุภัยแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ใน
เวลานั้นว่า

ชีวิตย่อมไม่ทำให้ผู้ใดเดือดร้อน ผู้นั้นย่อมไม่
เศร้าโศกในที่สุดคือมรณะ ถ้าว่าผู้นั้นมีบพอันเห็น
แล้วไซ้ เป็นนักปราชญ์ ย่อมไม่เศร้าโศกในท่าม
กลางแห่งสัตว์มีความโศก ภิกษุผู้มีภวตัณหาอันตัด
ขาดแล้ว มีจิตสงบ มีชาติสงสารสิ้นแล้ว ย่อมไม่
มีภพใหม่.

จบอุปเสนวังคันทบุตรสูตรที่ ๕

อรรถกถาอุปเสนวังคันทบุตรสูตร

อุปเสนวังคันทบุตรสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อุปเสนโน ในบทว่า อุปเสนสุส นี้ เป็นชื่อของพระเถระ
นั้น. ก็เพราะท่านเป็นบุตรของท่านวังคันทพราหมณ์ เขาจึงเรียกว่า
วังคันทบุตร.

ความพิสดารว่า พระเถระนี้ เป็นน้องชายของท่านพระสารีบุตร
บวชในพระศาสนา เมื่อยังไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทอุปสมบทได้ ๒ พรรษา
เป็นพระอุปัชฌาย์ ให้อุปสมบทภิกษุรูปหนึ่งพร้อมกับภิกษุนั้นไปอุปัฏฐาก
พระผู้มีพระภาคเจ้า ถูกพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถามว่า ภิกษุนั้นเป็น
สัทธวัหาริกของเธอแล้วทรงติเตียนโดยนัยอันมาในชั้นกระว่า คุณก่อน
โมฆบุรุษ เธอเวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมากเร็วเกินไป คือการเนื่อง
ด้วยคณะ เป็นผู้มีใจสลดเหมือนม้าที่ถูกตีด้วยแส้ จึงเกิดอุตสาหะขึ้นว่า
แม้ถ้าบัดนี้เราอาศัยบริษัทถูกพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงติเตียน และก็เพราะ
อาศัยบริษัทเหมือนกัน จึงได้รับการสรรเสริญดังนี้แล้ว จึงสมათานธุต-
ธรรมทั้งหมดประพฤติเริ่มวิปัสสนา ไม่นานนักก็ได้อภิญญา ๖ บรรลุ
ปฏิสัมภิตา เป็นพระมหาชีนาสพให้นิสิตของตนทรงธุตงค์เหมือนกัน
พร้อมกับนิสิตเหล่านั้น จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้รับการ
สรรเสริญจากสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า เนื่องด้วยบริษัทโดยนัยที่มาแล้ว
ในสันถตสิกขาบทว่า อุปเสน บริษัทนี้ของเธอนำเลื่อมใสแล จึงทรง
สถาปนาไว้ในเอตทัคคะว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุสาวกของเรา
ผู้มีความเลื่อมใสรอบด้าน คืออุปเสนวังคันตบุตรเป็นเอตทัคคะ ในบรรดา
พระมหาสาวก ๘๐ รูป ท่านก็จัดเข้าในภายในรูปหนึ่ง. วันหนึ่งท่านกลับ
จากบิณฑบาตภายหลังภัต เมื่อพวกอันเตวาสิกไปสู่ที่พักกลางวันของ
ตนๆ จึงถือเอาน้ำจากหม้อน้ำล้างเท้าแล้ว ลูบตัวให้เย็นลาดท่อนหนัง
แล้วนั่งพักผ่อนกลางวัน นึกถึงคุณความดีของตน. พวกนิสิตของท่าน
หลายร้อยหลายพันรูปช่วยกันบำรุงท่านไม่ขาดสาย. ท่านส่งมนสิการมุ่ง
ตรงพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อันดับแรกคุณความดีของสาวกเรา

ยังมีประมาณถึงเพียงนี้ พระคุณของพระศาสดาของเราจะเป็นเช่นไรหนอ. พวกนิสิตเหล่านั้น หลายพันโกฏิ พวกกันบำรุงท่านตามสมควรแก่พลังญาณ. ท่านระลึกถึงพระคุณของพระศาสดา อันเหมาะสมแก่ภาวะที่ปรากฏแจ่มแจ้ง โดยนัยมีอาทิว่า พระศาสดาของเราทรงมีศีลอย่างนี้ มีธรรมอย่างนี้ มีปัญญาอย่างนี้ มีวิมุตติอย่างนี้ และโดยนัยมีอาทิว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ แต่ นั้นจึงระลึกถึงคุณของพระธรรมโดยนัยมีอาทิว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว และคุณของพระอริยสงฆ์ โดยนัยมีอาทิว่า พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เมื่อคุณของพระรัตนตรัย ปรากฏแจ่มแจ้ง ด้วยอาการอย่างนี้ พระมหาเถระจึงมีใจชื่นชมเบิกบาน นั่งเสวยปีติและโสมนัส อันโอฬาร มีโวหารมีอาการเป็นอนเอก. เพื่อจะแสดงถึงเนื้อความนั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ท่านพระอุปเสนวังคันทบุตร** อยู่ในที่ลับ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โรหิตสุต** แปลว่า อยู่ในที่ลับ. บทว่า **ปฐิสถลินสุต** ได้แก่ เป็นผู้โดดเดี่ยว. บทว่า **เอว เจตโส ปริวิตกุโก อุทปาติ** ความว่า ความวิตกแห่งจิต ซึ่งมีอาการที่จะกล่าวในบัดนี้ เกิดขึ้นแล้วด้วยอาการอย่างนี้. บทว่า **ลาภา วต เม** ความว่า ความได้อัตภาพเป็นมนุษย์ การอุปบัติแห่งพระพุทธเจ้า การมีศรัทธา และการบรรลุมรรคผลเป็นต้นเหล่านั้น จัดเป็นลาภของเราอันน่าอัศจรรย์จริงหนอ. บทว่า **สุททุชฺช วต เม** ความว่า การบรรพชาอุปสมบทและการเข้าไปนั่งใกล้พระรัตนตรัยเป็นต้น เราได้แล้วในพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ เราได้ดีแล้วจริงเชียวหนอ. ท่านกล่าวเหตุในข้อนี้ โดยนัยมีอาทิว่า **สตถา จ เม** ดังนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทว่า **สตฺถา วต เม** เป็นต้นนั้น ชื่อว่า **สตฺถา** เพราะพร้าสอนเหล่าสัตว์ตามสมควรด้วยประโยชน์ในภพนี้ ประโยชน์ในภพหน้า และปรมัตถประโยชน์. ชื่อว่า **ภควา** เพราะเหตุมีความเป็นผู้มีภากยธรรม เป็นต้น. ชื่อว่า **อรหํ** (พระอรหันต์) เพราะเป็นผู้ไกลจากกิเลสทั้งหลาย ๑ เพราะกำจัดซึ่งกำแห่งสังสารจักร ๑ เพราะกำจัดข้าศึกคือกิเลส ๑ เพราะเป็นผู้สมควรแก่สักการะมีปัจจัย เป็นต้น ๑ เพราะไม่มีที่ลับในการทำบาป ๑. ชื่อว่า **สัมมาสัมพุทธ** เพราะตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบ และด้วยพระองค์เอง ในข้อนี้มีความสังเขป เพียงเท่านั้น.

ส่วนความพิสดารควรค้นดูในพุทธธานุสตินิเทศ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเกิด. บทว่า **สุวากุขาเต** แปลว่า ตรัสดีแล้ว คือตรัสให้นำสัตว์ออกจากทุกข์โดยส่วนเดียว. บทว่า **ธมฺมวินยเ** ได้แก่ ปาพจน์. จริงอยู่ ปาพจน์นั้นท่านเรียกว่า ธรรมวินัย เพราะทรงไว้ซึ่งผู้ปฏิบัติตามที่พร้าสอน จักการตกไปในสังสารทุกข์ และเพราะกำจัดกิเลสมิราคะ เป็นต้น. บทว่า **สพฺรหมจาริโน** ความว่า ชื่อว่า **สพฺรหมจาริ** เพราะประพฤติ คือปฏิบัติสมา-เสมอ ซึ่งพระศาสนาคือพรหม เพราะอรรถว่าประเสริฐ ได้แก่ อริยมรรคสังขะ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า **สีลวนฺโต** ได้แก่ ผู้มีศีล คือศีลในมรรคและศีลในผล. บทว่า **กฺลฺยาณธมฺมา** ความว่า ชื่อว่า ผู้มีกัลยาณธรรม เพราะมีธรรมอันงามคือดี เช่น สมာธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ เป็นต้น. ด้วยคำนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงข้อปฏิบัติอันดีแก่พระสงฆ์. ด้วยบทว่า **สีเลสุ จมฺหิ ปริปุริการี** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า แม้เราบวชแล้ว ก็มีได้กล่าวตรัสจกานกถาเป็นผู้มากไปด้วยความเพียรอันมั่นคงอยู่ โดยที่แท้ เราบำเพ็ญศีลทั้ง ๔ มี

ปาฏิโมกขสังวรศีลเป็นต้น ไม่ให้ขาด ไม่ให้ทะลุ ไม่ให้ค้าง ไม่ให้พร้อย ให้เป็นไท ให้เป็นศีลอันวิญญูชนสรรเสริญ ให้เป็นศีลอันค้นหาและทักขิณะ แต่ต้องไม่ได้ ให้บรรลุเฉพาะอริยมรรคเท่านั้น. ด้วยคำนี้ทรงแสดงถึงความเพียบพร้อมด้วยอริยผลทั้งสองเบื้องต้นของพระองค์. จริง พระโศดาบันและพระสกทาคามี เป็นผู้กระทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย. บทว่า **สุตมาหิโต จมฺหิ เอกคฺคจิตฺโต** ความว่า เราเป็นผู้มีจิตตั้งมั่นด้วยสมาธิต่างโดยอุچارและอัปนา และเป็นผู้มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน แม้โดยประการทั้งปวง. ด้วยคำคือความเป็นผู้กระทำให้บริบูรณ์ในสมาธินี้ ทรงแสดงถึงความเพียบพร้อมด้วยอริยผลที่ ๓ ของพระองค์. จริงอยู่ พระอนาคามี เป็นผู้กระทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ. บทว่า **อรหา จมฺหิ จินาสโว** ความว่า เราเป็นผู้ชื่อว่า จินาสพ เพราะอาสวะมีกามาสวะเป็นต้น ลื่นไปโดยประการทั้งปวง เพราะเหตุที่นั่นนั่นแล เราจึงเป็นผู้ชื่อว่า ลื่นกิเลสเครื่องพุงสัตว์ไว้ในภพ และชื่อว่า เป็นพระอรหันต์เพราะเป็นทักษิโณยบุคคลผู้เลิศในโลก พร้อมทั้งเทวโลก. ด้วยคำนี้ ทรงแสดงถึงความที่พระองค์ทรงกระทำกรณียกิจเสร็จแล้ว. บทว่า **มหิทฺธิโก จมฺหิ มหฺนุภาโว** ความว่า เราเชื่อว่าเป็นผู้มีฤทธิ์มาก เพราะประกอบด้วยความเป็นผู้มีอำนาจมากในฤทธิ์มีการอธิฐานและมีการกระทำให้เป็นต่าง ๆ เป็นต้น และชื่อว่า มีอานุภาพมาก เพราะเพียบพร้อมด้วยบุญญาอนุภาพ และคุณานุภาพอันโอฬาร. ด้วยคำนี้ พระองค์ทรงแสดงถึงการประกอบด้วยโลกียอภิญญา และอนุปปพวิหารสมาบัติ ๕ ของพระองค์. จริงอยู่ พระสาวกชื่อว่า เป็นอริยะ เพราะเป็นผู้ชำนาญในอภิญญาทั้งหลาย ชื่อว่า มีฤทธิ์มาก เพราะยังสิ่งตามที่ตนปรารถนาให้สำเร็จ และชื่อว่า มีอานุภาพ

มากเพราะชำระสันดานให้หมดจด ด้วยอุปนิสัยสมบัติในปางก่อน และด้วยวิหารสมบัติต่าง ๆ แล. บทว่า ภทฺทกั เม ชีวิติ ความว่า กายนี้ของเราผู้ประกอบคุณมีศีลอย่างนี้เป็นต้น ยังทรงอยู่เพียงใด ประโยชน์สุขนั้นแล ก็ยังเจริญอยู่แก่หมู่สัตว์เพียงนั้น ถึงชีวิตของเรา ก็ชื่อว่า เจริญคือ ดิงาม เพราะว่าเป็นบุญเขต. ด้วยบทว่า ภทฺทกั มรณั นี้ พระองค์ทรงแสดงถึงความเป็นผู้คงที่ ในอรรถทั้ง ๒ ว่า ก็ถ้าเบญจขันธ์นี้จะดับไปในวันนี้ หรือในขณะนี้แหละ เหมือนไฟหมดเชื้อฉะนั้น แม้มรณะ คือ ปรินิพพานอันหาปฏิสนธิมิได้ของเรานั้น ก็จัดเป็นความดี. ดังนั้น พระมหาเถระ จึงตรัสถึงความที่ตนมีโสมนัสอย่างโอฬาร ด้วยความนับถือมากในธรรม และด้วยการเสวยปีติอันเกิดแต่ธรรม เพราะตนยังละความหนาไปด้วยความเย่อหยิ่งในโสมนัสไม่ได้.

พระศาสดาประทับนั่งในพระคันธกุฎีนั้นแล ทรงทราบเรื่องนั้นด้วยพระสัพพัญญุตญาณ จึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันประกาศความเป็นผู้คงที่ของท่านทั้งในชีวิต และมรณะ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าววว่า อลโฆ ภควา ๆ เป ๆ อุทานสิ ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยิ ชีวิติ น ตปติ ความว่า ชีวิตย่อมทำบุคคลผู้เป็นพระขีณาสพ ไม่ให้เดือดร้อน คือไม่ให้ลำบากเพราะความเกิดขึ้นแห่งขันธ์ต่อไป ไม่มีโดยประการทั้งปวง. อีกอย่างหนึ่ง ชีวิตที่เป็นปัจจุบันนั้นแล ย่อมไม่เบียดเบียน เพราะประกอบด้วยสติสัมปชัญญะในที่ทุกสถาน เหตุถึงความไปบุลย์ด้วยสติปัญญา เพราะชีวิตนั้นเป็นสังขตธรรมโดยประการทั้งปวง. จริงอยู่ อัครบุรุษผู้คบหากันชั่ว มากไปด้วยโยนิโสมนสิการ ไม่บำเพ็ญกุศล ไม่บำเพ็ญบุญ ย่อมเดือดร้อน

ด้วยความเดือดร้อน มีอาทิว่า เราไม่ได้ทำกรรมดีไว้หนอ เพราะเหตุนี้
ชีวิตของเขาจึงทำให้เขาเดือดร้อน. ฝ่ายบุคคลนอกนี้ ผู้ไม่ทำบาป ทำแต่
บุญ หรือพระเสขบุคคล ๗ จำพวก กับกัลยาณปุถุชน ย่อมไม่เดือดร้อน
ด้วยความเดือดร้อนในภายหลัง เพราะเว้นจากกรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความ
เดือดร้อน และเพราะประกอบด้วยกรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเดือด
ร้อน เพราะเหตุนี้ ชีวิตของเขาเหล่านั้น จึงไม่เดือดร้อน. ส่วนใน
พระจีณาสพ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงเลย เพราะเหตุนี้ ท่านจึงแต่งอรรถ
วรรณา ด้วยอำนาจปวัตติทุกข์. บทว่า มรณนุเต น โสจติ ความว่า
ในที่สุด คือในที่สุดรอบกล่าวคือมรณะ หรือในเวลาใกล้จะตาย เขาย่อม
ไม่เศร้าโศก เพราะถอนความโศกขึ้นได้ ด้วยอนาคามิมรรคนั่นเอง. บทว่า
สเว ทิฏฐุปโท ซีโร โสภมชฺเฒ น โสจติ ความว่า เขาเชื่อว่าเห็นบท
เพราะเห็นบทธรรม ๔ มี อกุศลเป็นต้น หรือเห็นพระนิพพานนั่นเอง
เชื่อว่าเป็นนักปราชญ์ คือพระจีณาสพ เพราะเพียบพร้อมด้วยปัญญา
แม้ตั้งอยู่ในท่ามกลางแห่งสัตว์ ผู้ยังไม่ปราศจากราคะ อันได้นามว่าโศก
เพราะมีความโศกเป็นกรรม หรือในท่ามกลางแห่งโลกกรรมอันเป็นเหตุ
แห่งความโศก ย่อมไม่เศร้าโศก.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงความที่ภิกษุนี้ ไม่มีเหตุแห่งความโศกโดย
ประการทั้งปวง จึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า อัจฉินุณภวตณฺหสฺส ดังนี้.

ในคำว่า อัจฉินุณภวตณฺหสฺส นั้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :- ภวตณฺหา
อันผู้ใดตัดขาดแล้วโดยประการทั้งปวง ด้วยอรหัตมรรค ผู้นั้น ชื่อว่ามี
ภวตณฺหาอันตัดขาดแล้ว. ภิกษุนี้ คือภิกษุผู้จีณาสพ เชื่อว่ามีจิตสงบ

เพราะสงบกิเลสที่เหลือได้เด็ดขาด. บพว่า วิกุชิโณ ชาตีสัสสโร ความว่า สงสารมีความเกิดเป็นต้น ซึ่งมีลักษณะดังกล่าวแล้วว่า

ลำดับแห่งขั้นธำตุดและอายตนะ เป็นไปไม่ขาด

สหาย ท่านเรียกว่า สงสาร ดังนี้

สิ้นแล้วโดยพิเศษ. เพราะเหตุไร? เพราะภพใหม่ของภิกษุนั้นไม่มี อธิบายว่า เพราะเหตุที่พระอริยบุคคลนั้น คือเห็นปานนั้น ไม่เกิดอีกต่อไป ฉะนั้นสงสารคือความเกิดของท่านจึงสิ้นไป. ก็เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่เกิดอีก? ควรพูดอีกว่า เพราะท่านตัดภพตัดหาได้เด็ดขาด และเป็นผู้มีจิตสงบ. อีกอย่างหนึ่ง ฟังประกอบ ความว่า สงสารคือชาติสิ้นแล้ว เพราะเหตุนั้นแล ท่านจึงไม่เกิดอีก.

จบอรรถกถาอุปเสนวังคันทปุตตสูตรที่ ๕

๑๐. สาริปุตตสูตร

ว่าด้วยผู้มีจิตสงบระงับ

[๑๐๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ท่านพระสาริปุตตนั้นนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง พิจารณาความสงบระงับของตนอยู่ ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็น ท่านพระสาริปุตตนั้นนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง พิจารณาความสงบระงับของตนเองในที่ไม่ไกล.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 476

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึง
ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ภิกษุผู้จิตสงบระงับ มีตัณหาอันจะนำไปในภพ
ตัดขาดแล้ว ชาติสังสารสิ้นแล้ว พ้นแล้วจากเครื่อง
ผูกแห่งมาร.

จบสาริปุตตสูตรที่ ๑๐

จบเมฆยวรรคที่ ๔

อรรถกถาสาริปุตตสูตร

สาริปุตตสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อุตุนโน อุปสม** ความว่า ความสงบกิเลสของตนได้เด็ด-
ขาด ด้วยอหัตมรรค อันเป็นเหตุแห่งการบรรลุที่สุดสาวกบารมีญาณ.

ก็ท่านพระสารีบุตร เห็นประจักษ์ความเดือดร้อน ความกระวน
กระวาย ความเร่าร้อน และความทุกข์ อันเกิดแต่กิเลสมีรากะเป็นต้น
และทุกข์มีชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ และปริเทวะเป็นต้น มีอภิสังขาร
คือกิเลสเป็นเหตุ ของเหล่าสัตว์ผู้ยังไม่สงบกิเลสแล้ว พิจารณาทุกข์มีวิภูฏะ
เป็นมูลของสัตว์เหล่านั้น ทั้งในอดีตและอนาคต แผ่กรุณาหวนระลึกถึง
ทุกข์มีประมาณไม่น้อย แม้ที่ตนเคยเสวยในคราวเป็นปุถุชน หรือที่มี
กิเลสเป็นเหตุ จึงพิจารณาเนื่อง ๆ ถึงความสงบกิเลสของตนว่า กิเลสอัน
เป็นเหตุแห่งทุกข์มากมายชื่อเช่นนี้ บัดนี้ เราละได้เด็ดขาดแล้ว. อนึ่ง
เมื่อจะพิจารณา ย่อมพิจารณาถึงความสงบกิเลสโดยต้องแท้ ด้วยมรรค-

ญาณนั้น ๆ ว่า กิเลสมีประมาณเท่านี้ สงบแล้วด้วยโศคาปัตติมรรค
ประมาณเท่านี้ สงบแล้วด้วยสกทาคามิมรรค ประมาณเท่านี้ สงบแล้ว
ด้วยอนาคามิมรรค ประมาณเท่านี้ สงบแล้วด้วยอรหัตมรรค. ด้วยเหตุ
นั้น ท่านจึงกล่าวว่า **อตุตฺโท อุปสมฺ ปจฺจเวกฺขมาโน** ดังนี้ เป็นต้น.

อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า พระเถระเข้าอรหัตผลสมาบัติ พิจารณา
สมาบัตินั้นแล้ว พิจารณาความสงบเนื่อง ๆ อย่างนี้ว่า ภาวะที่อุปสมะนี้
มีความสงบและประณีต เพราะเป็นอารมณ์แห่งอสังขตธาตุ อันมีความ
สงบโดยสิ้นเชิง และเพราะสงบกิเลสโดยชอบด้วยตนเอง. ส่วนอาจารย์
พวกอื่นกล่าวว่า ก็ในที่นี้ อรหัตผลอันเกิดในที่สุดแห่งความสงบกิเลสได้
เด็ดขาด ชื่อว่าอุปสมะ ท่านนั่งพิจารณาอุปสมะนั้นอยู่.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ความว่า ทรงทราบโดยอาการทั้งปวง
ถึงอรรถคือการพิจารณา การละกิเลสอันเป็นเหตุให้ท่านพระสารีบุตรมี
ปัญญามากเป็นต้น ไม่ทั่วไปแก่สาวกอื่น ในบรรดาสาวกทั้งหลาย หรือ
พระอรหัตผล ซึ่งกล่าวโดยปริยายแห่งอุปสมะ จึงทรงเปล่งอุทานนี้ อัน
แสดงอานุภาพของอุปสมะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปสมฺตฺสนฺตจิตฺตฺส** ความว่า ชื่อว่า
ผู้มีจิตสงบระงับ เพราะท่านเป็นผู้มีจิตสงบระงับนั่นเอง. จริงอยู่ จิต
ชื่อว่า เข้าไปสงบ เพราะกิเลสเข้าไปสงบ โดยข่มไว้ได้ด้วยสมาบัติ ท่าน
จึงไม่กล่าวว่า **อุปสมฺตฺสนฺตํ** ความสงบระงับ โดยประการทั้งปวง เพราะ
อุปสมะนั้นยังไม่สงบสิ้นเชิง เพราะไม่เหมือนสงบด้วยอรหัตมรรค. ส่วน
จิตของท่านผู้ชื่อว่าพระอรหันต์ เพราะท่านตัดกิเลสได้เด็ดขาดทีเดียว เป็น
กิเลสที่สงบด้วยมรรคเบื้องต้นอันสัมปยุตด้วยสมณะและวิปัสสนา โดยเป็น

ภาวะไม่จำต้องสงบกิเลสอีก ท่านจึงเรียกว่าสงบระงับ เพราะสงบได้อย่างสิ้นเชิง.

ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ชื่อว่าผู้มีจิตสงบระงับ เพราะท่านมีจิตสงบระงับนั่นเอง. อีกอย่างหนึ่ง อุปสมะ ท่านเรียกว่า อุปสันตะ. เพราะฉะนั้น บทว่า **อุปสนฺตสนฺตจิตฺตสฺส** จึงหมายความว่า ผู้มีจิตสงบโดยเข้าไปสงบอย่างสิ้นเชิง. อีกอย่างหนึ่ง พระศาสดา เมื่อจะทรงแสดงว่า เมื่อพระชินาสพทั้งหมด สงบกิเลสได้เด็ดขาด แต่ความสงบกิเลสของพระธรรมเสนาบดียังมีพิเศษ อันเป็นเหตุถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณไม่ทั่วไปแก่สาวกอื่น ในบรรดาสาวกทั้งหลาย จึงตรัสให้พิเศษด้วย **อุปสนฺต** ศัพท์ว่า **อุปสนฺตสนฺตจิตฺตสฺส** ผู้มีจิตสงบระงับ.

ในข้อนี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ :- จิตสงบอย่างยิ่งคือมันคง ชื่อว่า **อุปสนฺต** จิตที่สงบระงับ ด้วยอุปสันตจิตนั้นแหละ ชื่อว่าอุปสันตสันตจิต. จิตของท่านเป็นเช่นนั้น คำทั้งหมด เหมือนกับคำที่มีในก่อนนั้นแล. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสสรรเสริญชมเชยท่านพระสารีบุตรนั้น โดยอเนกปริยาย โดยนัยมีอาทิว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรมีปัญญามาก มีปัญญาแน่นหนา มีปัญญาร่าเริงใจ มีปัญญาเร็ว มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญาเป็นเหตุตรัสรู้. บทว่า **เนตฺติจฺฉินฺนสฺส** ความว่า ภาวค้นหา ท่านเรียกว่า เนตติ เพราะนำส่งสารวิภูไป. ชื่อว่า ผู้มีเนตติจฉินนะ เพราะท่านตัดเนตติได้ขาดแล้ว. ของท่านผู้มีเนตติขาดแล้วนั้น อธิบายว่า ผู้ละค้นหาได้แล้ว. บทว่า **มุตฺโต โส มารพฺพชฺชา** ความว่า ผู้นั้น คือผู้เป็นอย่างนั้น ได้แก่ผู้มีกิเลสเครื่องพุงสัตว์ไว้ในภพหมดสิ้นแล้ว หลุดพ้นแล้ว จากเครื่องผูกแห่งมารทั้งปวง ท่านไม่มีกิจที่จะต้อง

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 479

ทำ เพราะท่านพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร เพราะฉะนั้น พระธรรมเสนา-
บดี จึงพิจารณาความสงบของตน. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบอรรถกถาสารีปุตตสูตรที่ ๑๐

จบเมฆยวรรคพรรณนาที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. เมฆยสูตร ๒. อุทตตสูตร ๓. โคपालสูตร ๔. ชุณหสูตร
๕. นาคสูตร ๖. ปิณโฑลภารทวาชสูตร ๗. สารีปุตตสูตร ๘. สุนทรี-
สูตร ๙. อุปเสนวังคันทปุตตสูตร ๑๐. สารีปุตตสูตร และอรรถกถา.

โศณเถรวรรคที่ ๕

๑. ราชสูตร

ว่าด้วยไม่มีผู้เป็นที่รักกว่าตน

[๑๑๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล พระเจ้าปเสนทิโกศลประทับอยู่บนปราสาทอันประเสริฐชั้นบน พร้อมด้วยพระนางมัลลิกาเทวี ลำดับนั้นแล พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามพระนางมัลลิกาเทวีว่า คุณก่อนนางมัลลิกา มีใครอื่นบ้างไหมที่น้องรักยิ่งกว่าตน พระนางมัลลิกากราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า หามิใครอื่นที่หม่อมฉันจะรักยิ่งกว่าตนไม่ ก็ทูลกระหม่อมเกล้ามีใครอื่นที่รักยิ่งกว่าพระองค์ เพคะ.

ป. คุณก่อนน้องมัลลิกา แม้ฉันก็ไม่รักใคร่อื่นยิ่งกว่าตน.

ลำดับนั้นแล พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จลงจากปราสาทแล้ว เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ทรงถวายบังคมแล้วประทับนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันอยู่บนปราสาทกับพระนางมัลลิกาเทวี ได้ถามพระนางมัลลิกาเทวีว่า มีใครอื่นที่น้องรักยิ่งกว่าตน เมื่อหม่อมฉันถามอย่างนี้ พระนางมัลลิกาเทวีกล่าวว่า พระพุทธเจ้าข้า หามิใครอื่นที่หม่อมฉันจะรักยิ่งกว่าตนไม่ ก็ทูลกระหม่อมเกล้ามีใครอื่นที่รักยิ่งกว่าพระองค์ หม่อมฉันเมื่อถูกถามเข้าอย่างนี้ จึงได้ตอบพระนางมัลลิกาว่า แม้ฉันก็ไม่มีความรักใคร่จะรักยิ่งกว่าตน.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 481

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึง
ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ใคร ๆ ตรวจตราด้วยจิตทั่วทุกทิศแล้ว หาได้พบ
ผู้เป็นที่รักยิ่งกว่าตนในที่ไหน ๆ ไม่เลย สัตว์เหล่าอื่น
ก็รักตนมากเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่
ควรเบียดเบียนผู้อื่น.

จบราชสูตรที่ ๑

มหาวรรคพรรณนาที่ ๕

อรรถกถาราชสูตร

ราชสูตรที่ ๑ แห่งมหาวรรค มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า มลลิกาย เทเวีย สทุธิ ความว่า กับพระมเหสีของพระองค์
ทรงพระนามว่า มัลลิกา. บทว่า อุปริปาสาทวรคโต ได้แก่ อยู่ชั้นบน
ปราสาทอันประเสริฐ. บทว่า โทจญฺโณ อตุตฺตนา ปียตโร ความว่า
ใคร ๆ อันที่เธอจะพึงรักยิ่งกว่าตนมีอยู่หรือ ?

เพราะเหตุไร พระราชาจึงตรัสถาม. เพราะพระนางมัลลิกานี้ เป็น
ธิดาของนายมาลาการผู้เจริญในกรุงสาวัตถี วันหนึ่ง ซึ่งขนมจากตลาด
ไปสวนดอกไม้ คิดว่าจักกิน จึงเดินไปพบพระผู้มีพระภาคเจ้าแวดล้อมด้วย
ภิกษุสงฆ์ กำลังเข้าไปภิกษาจารสวนทางมา มีจิตเลื่อมใส ได้ถวายขนม
นั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระศาสดาทรงแสดงอาการประทับนั่งในที่
*บาลีเป็น โสณเถรวรรค.

เห็นปานนั้น พระอานนทเถระได้ปุจฉาถวาย. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับนั่งในที่นั้น ทรงเสวยขมนนั้นแล้วบ้วนพระโอษฐ์ ทรงทำการ
เยี่ยมให้ปรากฏ. พระเถระทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วิบากแห่ง
ทานของหญิงนี้ จักเป็นเช่นไร. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า อานนท
วันนี้นางได้ถวายโภชนะแก่ตถาคตเป็นครั้งแรก ในวันนี้แหละนางจักเป็น
อัครมเหสี เป็นที่รัก เป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าโกศล. ก็ในวันนั้น
นั่นเอง พระราชารบกับหลานในกาสิคาม พ่ายแพ้หนีมาเข้าเมือง หวัง
จะรอให้หมูปลมา จึงเสด็จเข้าไปยังสวนดอกไม้. นางมัลลิกานันท์ เห็น
พระราชาเสด็จมา จึงปรนนิบัติท้าวเธอ. พระราชาทรงโปรดปรานในการ
ปรนนิบัติของนางแล้วรับสั่งให้เรียกบิดามา ทรงประทานอิสริยยศเป็นอัน
มาก แล้วให้นำนางเข้ามายังภายในพระราชวัง ทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่ง
อัครมเหสี. ภายหลังวันหนึ่ง พระราชาทรงดำริว่า เราให้อิสริยยศเป็น
อันมากแก่นาง ถ้ากระไร เราพึงถามนางว่า ใครเป็นที่รักของเธอ นาง
ทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์เป็นที่รักของหม่อมฉัน แล้วจักย้อน
ถามเรา เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจักตอบแก่นางว่า เธอเท่านั้นเป็นที่รักของเรา.
ดังนั้น พระราชาเมื่อจะทรงทำสัมโมทนิยะเพื่อให้เกิดความสนิทสนมกัน
และกัน จึงตรัสถาม. ก็พระเทวี เป็นบัณฑิต เป็นอุปัฏฐายิกาของพระ-
พุทธเจ้า เป็นอุปัฏฐายิกาของสงฆ์ ทรงดำริว่า ปัญหาไม่ควรเห็นแก่
หน้ากราบทูลพระราชา เมื่อจะทูลตามความเป็นจริงนั้นแหละ จึงทูลว่า
พระพุทธเจ้าข้า หม่อมฉันไม่มีใครอื่นที่จะเป็นที่รักยิ่งไปกว่าตน. พระ-
เทวีแม้ตรัสแล้วประสงค์จะกระทำอรรถที่ตนยืนยันให้ประจักษ์แก่พระราชา
ด้วยอุบาย จึงทูลถามพระราชาเหมือนที่พระราชาตรัสถามเองว่า พระ-

พุทธเจ้าข้า ก็พระองค์มีใครอื่นเป็นที่รักยิ่งกว่าตน. ฝ่ายพระราชานี้
อาจกลับ (ความ) ได้ เพราะพระเทวีตรัสโดยลักษณะพร้อมทั้งกิจ แม้
พระองค์เองก็ตรัสโดยลักษณะพร้อมทั้งกิจ จึงตรัสยืนยันเหมือนดังพระ-
เทวีตรัสยืนยัน.

ก็ครั้งตรัสยืนยันแล้ว เพราะความที่พระองค์มีปัญญาอ่อน จึงทรง
ดำริอย่างนี้ว่า เราเป็นพระราชผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ครอบครองปก-
ครองปฐพีมณฑลใหญ่ การจะยืนยันว่า เราไม่เห็นคนอื่นซึ่งเป็นที่รักยิ่ง
กว่าตน ดังนี้ ไม่สมควรแก่เราเลย แต่นางนี้ เป็นหญิงถ้อย ชาติชั่ว
เราตั้งไว้ในตำแหน่งสูง ที่ยังไม่รักเราผู้เป็นสามีอย่างแท้จริง ยังกล่าวต่อ
หน้าเราว่า ตนเท่านั้นเป็นที่รักแก่ตน ดังนี้ แล้วจึงไม่พอพระทัยประท้วงว่า
เธอรักพระรัตนตรัยมากกว่าหรือ. พระเทวีกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า
หม่อมฉันปรารถนาสุขในสวรรค์ และสุขในมรรคเพื่อตน แม้พระรัตนตรัย
หม่อมฉันก็รัก เพราะฉะนั้น ตนนั้นแล จึงเป็นที่รักยิ่งของหม่อมฉัน. ก็
สัตว์โลกทั้งหมดนี้ รักคนอื่นก็เพื่อประโยชน์ตนเองเท่านั้น แม้เมื่อ
ปรารถนาบุตร ก็ปรารถนาว่า บุตรนี้จักเลี้ยงดูเราในยามแก่ เมื่อปรารถนา
ธิดา ก็ปรารถนาว่า ตระกูลของเราจักเจริญขึ้น เมื่อปรารถนาภริยา ก็
ปรารถนาว่า จักบำเรอเท่าเรา เมื่อปรารถนาแม่คนอื่นจะเป็นญาติมิตร
หรือพวกพ้อง ก็ปรารถนาเนื่องด้วยกิจนั้น ๆ ดังนั้น ชาวโลก เป็นผู้
เห็นแต่ประโยชน์ตนเองเท่านั้น จึงรักคนอื่น รวมความว่า พระเทวี มีความ
ประสงค์อย่างนี้แล.

ลำดับนั้น พระราชาทรงพระดำริว่า นางมัลลิกานี้ เป็นผู้ฉลาด
เป็นบัณฑิต ฉียบแหลม กล่าววาทะตนนั้นแล เป็นที่รักยิ่งแก่เรา แม้น

ของเรานั้นแหละ ก็ปรากฏว่าเป็นที่รัก เอาเถอะ เราจักกราบทูลเรื่องนี้
แด่พระศาสดา และเราจะจำเธอไว้ตามที่พระศาสดาทรงพยากรณ์แก่เรา
ไว้. ก็ครั้งทรงดำริอย่างนี้แล้ว จึงเสด็จไปเฝ้าพระศาสดากราบทูลความ
นั้น. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่ **อลโข ราชา ปเสนทิโกสโล ๗ เป ๗**
ปิยโตร ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ความว่า พระศาสดาทรงทราบโดย
ประการทั้งปวงซึ่งเนื้อความนี้ คือที่พระราชาตรัสว่า สรรพสัตว์ในโลก
ซึ่งมีตนเป็นที่รักยิ่งของตน จึงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงถึงเนื้อความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพทา ทิสสา อหฺนุปริกมฺม เจตสา**
ความว่า ส่งจิตไปด้วยอำนาจการแสวงหาทั้งหมดทั้ง ๑๐ ทิศ. บทว่า
เนวชฺชฺคา ปิยตรมตฺตนา กฺวจิ ความว่า คนบางคน มีความอุตสาหะ
อย่างแรง แสวงหาบุคคลอื่น ผู้เป็นที่รักยิ่งแก่ตน ไม่พึงพบ คือไม่พึง
ประสบในทิศที่หนึ่ง คือในทุกทิศ. บทว่า **เอวํ ปิโย ปฺลฺล อตฺตา ปเรสฺส**
ความว่า สัตว์เหล่านั้น ๆ ก็มีตนเป็นที่รักมาก คือเป็นพวก ๆ เหมือน
อย่างนั้น คือจะหาใคร ๆ ผู้เป็นที่รักยิ่งกว่าตนไม่ได้. บทว่า **ตสฺมา น**
หิเส **ปรมตฺตกาโม** ความว่า เพราะเหตุที่สัตว์ทั้งหมดรักตัวเอง คือ
รักสุข เกลียดทุกข์อย่างนี้ ฉะนั้น ผู้รักตนเมื่อปรารถนาความสุขเพื่อตน
จึงไม่เบียดเบียน ไม่ฆ่าสัตว์อื่น โดยที่สุจริตค้ำคองแดง ทั้งไม่เบียดเบียน
ด้วยปหฺรณวัตถุ มีฝ่ามือ ก้อนดิน และท่อนไม้เป็นต้น. จริงอยู่ เมื่อ
ตนทำทุกข์ให้แก่ผู้อื่น ทุกข์นั้นเป็นเหมือนก้าวออกมาจากกรรมที่ตนทำไว้

แล้วนั้น จักปรากฏในคนเวลาใกล้ตาย. ก็ข้อนี้ เป็นธรรมดาของกรรม
นั้นแล.

จบอรรถกถาราชสูตรที่ ๑

๒. อัปายกาสูตร

ว่าด้วยอายุมารดาของพระโพธิสัตว์

[๑๑๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล เวลาเย็น
ท่านพระอนาถที่ออกจากที่หลีกเร้นแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึง
ที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบ
ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัสจรรย ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ไม่เคยมีมาแล้ว พระมารดาของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
มีพระชนมายุน้อยเหลือเกิน เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประสูติได้ ๗ วัน
พระมารดาของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จสวรรคต เข้าถึงเทพนิกายชั้น
ดุสิต พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอนาถ ข้อนี้เป็นอย่างนั้น
คุณก่อนอนาถ ข้อนี้เป็นอย่างนั้น คุณก่อนอนาถ มารดาของพระโพธิสัตว์
ทั้งหลายมีอายุน้อยเหลือเกิน เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ ๗ วัน มารดา
ของพระโพธิสัตว์ย่อมทำกาละ เข้าถึงเทพนิกายชั้นดุสิต.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึง
ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้เกิดแล้ว และแม่จักเกิด
สัตว์ทั้งหมดนั้นจักระวางกายไป ท่านผู้ฉลาดทราบ
ความเสื่อมแห่งสัตว์ทั้งปวงนั้นแล้ว พึงเป็นผู้มีความ
เพียรประพฤติพรหมจรรย์.

จบอัปายกาสูตรที่ ๒

อรรถกถาอัปายกาสูตร

อัปายกาสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

คำว่า อจฺจริย ภูมฺเต แมนี้ พึงทราบโดยข้ออัศจรรย์ที่น่าอัศจรรย์
เหมือนในเมตฺตยสูตร. บทว่า ยาว อปฺปายกา แปลว่า มีอายุน้อย
เพียงไร อธิบายว่า มีชีวิตชั่วนิรันดร์. บทว่า สตฺตทาหชาเต
ความว่า ประสูติโดยสัปดาห์ ๑ ชื่อว่า สัตตทาหชาเต ในเมื่อพระองค์
ประสูติได้ ๗ วัน. อธิบายว่า ในวันที่ ๗ ที่พระองค์ประสูติ. บทว่า
ตฺถลิตฺต กายํ อฺปฺปชฺชติ ความว่า เข้าถึงเทพนิกายชั้นดุสิต โดยการถือ
ปฏิบัติ.

เล่ากันมาว่า วันหนึ่งภายหลังภัตร พระเถระนั่งพักผ่อนกลางวัน
ใส่ใจถึงพระรูปโฉมของพระผู้มีพระภาคเจ้า อันประดับด้วยพระลักษณะ
และพระอนุพยัญชนะ มีพระรูปโฉมโฉม เป็นทัศนานุตรริยะ แล้วจึง
คิดว่า น่าอัศจรรย์ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเพียบพร้อมไปด้วยพระรูปกาย
น่าชม นำมาซึ่งความเลื่อมใสรอบด้าน น่าชื่นรมย์ใจ ดังนี้แล้ว จึงเสวย
ปิตติและโสมนัสอย่างยิ่ง จึงคิดอย่างนี้ว่า ธรรมคามารดาผู้บังเกิดเกล้า
ถึงจะมีบุตรรูปร่างไม่ดี ก็ยังมีความพอใจ คล้ายว่าบุตรรูปร่างดีฉะนั้น

ก็ถ้าว่า พระนางมหายาเทวีพระพุทธรมาดา ยังทรงพระชนม์อยู่ไซ้
พระนางก็จะพึงเกิดปีติโสมนัส เพราะได้เห็นพระโณมของพระผู้มีพระภาค-
เจ้า เช่นไรหนอ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประสูติได้ ๗ วัน พระเทวี
มหารมาดาของเราสวรรคตเป็นความเลื่อมอย่างใหญ่หลวงแล. ก็ครั้นคิด
อย่างนี้แล้ว จึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลความปริวิตกของตน
เมื่อจะติเตียนการสวรรคตของพระนาง จึงกราบทูลคำมีอาทิว่า **อจฺจนริย
ภนฺเต.**

แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พระนางมหาปชาบดี โคตมี ถึงจะ
วิงวอนขอบรรพชากะพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยความยากยิ่ง ก็ยังถูกห้าม
แต่เราทูลขอด้วยอุบายแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงอนุญาตการ
บรรพชา และอุปสมบท ด้วยการรับครุธรรม ๘ ประการ พระนาง
รับธรรมเหล่านั้นแล้ว ได้บรรพชาอุปสมบท แล้วจึงเกิดบริษัทที่ ๓ ของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าขึ้น ได้เป็นปัจจัยแก่บริษัทที่ ๔ ก็ถ้าพระมหายาเทวี
พระชนนีของพระผู้มีพระภาคเจ้า ยังทรงพระชนม์อยู่ไซ้ เมื่อเป็นเช่นนี้
พระนางกษัตริย์พี่น้องแม่ทั้งสองนี้รวมกัน ก็จะต้องทำพระศาสนานี้ให้
งดงาม ก็เพราะการนับถือในพระมารดามาก พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรง
อนุญาตการบรรพชาและอุปสมบทในพระศาสนาแก่มาตุคามโดยง่ายทีเดียว
แต่เพราะพระนางมีพระชนมายุน้อย การนั้นจึงสำเร็จได้ยาก ด้วยอุบาย
ดังว่ามานี้ พระเถระจึงกราบทูลคำมีอาทิว่า **อจฺจนริย ภนฺเต** ในสำนัก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนั้นไม่ใช่เหตุ. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า
เมื่อจะทรงอนุญาตการบรรพชาในศาสนาของพระองค์แก่พระมารดา หรือ

มาตุคามอื่น จึงทรงอนุญาตให้รัศกุมทีเดียว ไม่ใช่ทรงอนุญาตอย่าง
หละหลวม เพราะทรงมีพระประสงค์ให้พระศาสดาคำรงอยู่ได้นาน.

ฝ่ายอาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า พระเถระมณสิการถึงพระพุทธรู
นที่ที่สุด หาประมาณมิได้ ไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น มีทศพลญาณและจตุเวส
ารัษญาณเป็นต้น จึงเกิดอัสภรรยจิตขึ้นว่า พระพุทธรูมารดาบริหารพระ
ศาสดาผู้เป็นอัครบุคคลในโลก ผู้มีอานุภาพมากถึงเพียงนี้ ในพระครรร
ถึง ๑๐ เดือน จักเป็นบริจาริกาของใคร ๆ เพราะฉะนั้น ข้อนี้อจึงไม่
สมควร เพราะฉะนั้น ข้อที่เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประสูติได้ ๗ วัน
พระพุทธรูมารดาสวรรคต และครั้นสวรรคตแล้ว ทรงอุบัติในชั้นดุสิต นี้
เป็นการสมควรแก่พระคุณของพระศาสดาอย่างแท้จริง เมื่อจะกราบทูล
ความวิตถกที่เกิดขึ้นแก่ตนนั้น แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้กล่าวคำ
มีอาทิว่า อจฺจริยํ ภนฺเต ดังนี้.

ก็พระศาสดา เมื่อจะทรงแสดงข้อที่เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้
๗ วัน พระมารดาของพระโพธิสัตว์ก็สวรรคต จัดเป็นการสำเร็จโดย
ธรรมดา จึงตรัสคำมีอาทิว่า เอวเมตํ อานนฺทํ. ก็ธรรมดานี้ นั้น ฟังทราบ
ด้วยสามารถที่พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ เคยประพฤติเป็นอาจิณวัตรเสมอ
มา เพราะพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ ทรงบำเพ็ญพระบารมีแล้ว บังเกิด
ในชั้นดุสิต ทรงดำรงอยู่ในดุสิตนั้นตลอดอายุ เมื่อสิ้นอายุ อันเทวดาใน
หมื่นจักรวาลประชุมกันทูลอาราธนา เพื่อให้ทรงถือปฏิสนธิในมนุษยโลก
เพื่ออภิเษมโพธิญาณ จึงตรวจดูปริมาณอายุของพระพุทธรูมารดา เหมือน
ตรวจดูกาล ทวีป ประเทศและตระกูลแล้วจึงถือปฏิสนธิ ฉะนั้นใด พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อนี้ ผู้เป็นพระโพธิสัตว์ ดำรงอยู่ในชั้นดุสิต ก็ฉนั้นนั้น

เหมือนกัน ทรงตรวจดูมหาวิโลกนะ ๕ ประการ ทรงกำหนดปริมาณ อายุของพระพุทธรูป ๑๐ เดือนกับ ๗ วัน พอทรงทราบว่า นี่เป็น เวลาที่เราจะถือปฏิสนธิ บัดนี้ เราควรอุบัติ ดังนี้แล้ว จึงทรงถือปฏิสนธิ ด้วยเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **อปฺปายุกา** **หิ อานนุท โปธิสตุตฺตมาตโร โหนติ** ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กถํ กโรนฺตุ** ความว่า กระทำกาละ โดยสิ้นไปแห่งอายุตามที่กล่าวแล้วนั้นแล ไม่ใช่เพราะมีการประสูติเป็น ปัจจัย. จริงอยู่ สถานที่ที่พระโพธิสัตว์อยู่ ในอรรถภาพสุดท้ายเป็นเช่น กับเรือนพระเจดีย์ ไม่ใช่เป็นสถานที่ที่คนเหล่าอื่นจะใช้สอย และใคร ๆ ไม่อาจที่จะถอดพระมารดาของพระโพธิสัตว์ออกแล้ว ตั้งหญิงอื่นไว้ใน ตำแหน่งอัครมเหสี. เพียงเท่านั้นแล จัดเป็นประมาณอายุ ของพระ- โพธิสัตว์ เพราะฉะนั้น จึงได้ทำกาละเสียในเวลานั้น. ก็พระมหาโพธิสัตว์ ทั้งหลาย หมายถึงเนื้อความนี้ นั่นแล จึงกระทำความวิโลกนะ ๕ ประการ. ถามว่า ก็พระมารดาของพระโพธิสัตว์ ทำกาละในวันไหน ? ตอบว่า ใน มัชฌิมวัย. จริงอยู่ ในปฐมวัย สัตว์ทั้งหลายมีฉันทราคะกล้าในอรรถภาพ เพราะฉะนั้น หญิงทั้งหลายผู้ตั้งครรภ์ในคราวนั้น โดยมากไม่สามารถ จะตามรักษาครรภ์ได้. หากพึงถือปฏิสนธิได้ไซ้ สัตว์ที่เกิดในครรภ์ก็จะ ลำบากมาก. ก็ครั้งล่วง ๒ ส่วนของมัชฌิมวัยไปแล้ว ในส่วนที่ ๓ ครรภ์ ก็บริสุทธี เด็กที่เกิดในครรภ์ที่บริสุทธี ก็จะไม่มโรค เพราะฉะนั้น มารดา ของพระโพธิสัตว์ จึงได้รับความสมบูรณ์ในปฐมวัย ประสูติในส่วนที่ ๓ ของมัชฌิมวัย แล้วสวรรคตแล.

บทว่า **เอตมตฺถั วิหิตฺวา** ความว่า ทรงทราบว่า อายุในอัฐภาพของมารดาพระโพธิสัตว์ และสรรพสัตว์เหล่าอื่น มีความตายเป็นที่สุด จึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงถึงความอุตสาหะ ในการปฏิบัติที่หาโทษมิได้ โดยมุขอันแสดงถึงเนื้อความนั้นอย่างแจ่มแจ้ง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เยเกจิ** เป็นบทแสดงอรรถที่ไม่แน่นอน. บทว่า **ภูตา** แปลว่า บังเกิดแล้ว. บทว่า **ภวิสฺสนฺติ** แปลว่า จักบังเกิด. ในอนาคต. **วา ศัพท์** เป็นวิภักตยะ. **อปี ศัพท์** เป็นสัมปยุตตยะ. ด้วย **อปี ศัพท์** นั้น ท่านสงเคราะห์เอาสัตว์ผู้กำลังบังเกิด. ด้วยลำดับคำเพียงเท่านั้น ท่านกำหนดถือเอาเหล่าสัตว์ ผู้บังเนื่องในปฏิสนธิด้วยอำนาจกาลมอดีตกาลเป็นต้น โดยไม่มีส่วนเหลือ. อีกอย่างหนึ่ง คัมภลเสยยกสัตว์ สัตว์ผู้เกิดในครรภ์ ตั้งแต่เวลาออกจากครรภ์ ชื่อว่า ภูตา (สัตว์ผู้เกิดแล้ว). ก่อนแต่เกิดนั้น ชื่อว่าจักเกิด. พวกสังเสทขสัตว์ และอุปาทิกสัตว์ หลังแต่ปฏิสนธิจิตไป ชื่อว่าเกิดแล้ว. ก่อนแต่นั้น ชื่อว่าจักเกิด เนื่องด้วยภพที่จะพึงบังเกิด. หรือว่า สัตว์แม่ทั้งหมด ชื่อว่าเกิดแล้ว เนื่องด้วยปัจจุบันภพ. ชื่อว่าจักเกิด เนื่องด้วยภพใหม่ ในอนาคต. ผู้สิ้นอาสวะ ชื่อว่าเกิดแล้ว. จริงอยู่ ท่านผู้สิ้นอาสวะเหล่านั้น เกิดแล้วเท่านั้น ก็จักไม่เกิดต่อไปอีกแล. สัตว์เหล่าอื่นจากผู้สิ้นอาสวะเหล่านั้น ชื่อว่าจักบังเกิด. บทว่า **สพฺเพ คมิสฺสนฺติ** ปหาย เทหิ ความว่า สัตว์ทั้งปวงต่างกันตามที่กล่าวแล้ว และต่างกันเป็นหลายประเภทโดยภพ กำเนิด คติ วิญญาณฐิติ และสัตตาวาส เป็นต้นทั้งหมด จักละ คือทอดทิ้งร่างกาย คือสรีระของตนไปสู่ปรโลก ส่วนพระอเสขบุคคล จักไปพระนิพพาน. ในข้อนี้ ท่านแสดงไว้ว่า ใคร ๆ ชื่อว่าไม่มีการจุติ

เป็นธรรม หามิได้. บทว่า ตํ สพุพขานี กุสโล วิทิตฺวา ความว่า ท่านผู้ฉลาด คือบัณฑิต ทราบความเสื่อม คือความหายไป ได้แก่ความตาย ของสรรพสัตว์นั้นนั้น หรือว่า ทราบถึงความเสื่อม คือความพินาศ ได้แก่ความทุกข์ ของสรรพสัตว์ทั้งหมดนั้น ด้วยอำนาจมรณานุสติ หรือด้วยอำนาจมตติกการถึงพระไตรลักษณ์มี อนิจจตา เป็นต้น. บทว่า อาตปิโย พุรหุมจริยํ จเรยฺย ความว่า เมื่อบำเพ็ญวิปัสสนา ชื่อว่า มีความเพียร เพราะประกอบด้วยความเพียร คือความเพียรเครื่องเผากิเลส ชื่อว่าปรารถนาคความเพียร ด้วยอำนาจสัมมปปธาน ๔ พึงประพฤติ คือ ปฏิบัติมรรคพรหมจรรย์ อันเป็นอุบายเครื่องก้าวล่วงมรณะโดยสิ้นเชิง.

จบอรรถกถาอัปายุกาสูตฺรที่ ๒

๓. สุปปพุทฺธกฺกฺขิณฺสูตฺร

ว่าด้วยการตรัสอธิบายแก่สุปปพุทฺธกฺกฺขิณฺ

[๑๑๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน ใกล้พระนครราชคฤห์ ก็สมัยนั้นแล ในพระนครราชคฤห์ มีบุรุษเป็นโรคเรื้อนชื่อว่าสุปปพุทฺธะ เป็นมนุษย์ขี้ดสน กำพริ้ว ยากไร้ ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าแวดล้อมไปด้วยบริษัทหมู่ใหญ่ ประทับนั่งแสดงธรรมอยู่ สุปปพุทฺธกฺกฺขิณฺได้เห็นหมู่มหาชนประชุมกันแต่ที่ไกล เทียว ครั้นแล้วได้มีความดำริว่า หมู่มหาชนจะแบ่งของควรเคี้ยว หรือของควรบริโภคะอะไร ๆ ใ้ในที่นี่แน่แท้ ไฉนหนอ เราพึงเข้าไปหาหมู่มหาชน เราพึงได้ของควรเคี้ยวหรือของควรบริโภคะ ในหมู่มหาชนนี้เป็นแน่

ลำดับนั้นแล สุปปพุทธกฐฐิได้เข้าไปหาหมู่มหาชนนั้นแล้ว ได้เห็น พระผู้มีพระภาคเจ้าแวดล้อมด้วยบริษัทหมู่ใหญ่ ประทับนั่งแสดงธรรมอยู่ ครั้นแล้วได้มีความดำริว่า หมู่มหาชนคงไม่แบ่งของควรเคี้ยวหรือของควร บริโภคอะไร ๆ ให้นในที่นี้ พระสมณโคดมนี้ทรงแสดงธรรมอยู่ในบริษัท ถ้ากระไร แม้เราก็จึงได้ฟังธรรม เหนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งในบริษัท นั้นเอง ด้วยคิดว่า แม้เราก็จึงฟังธรรม ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงกำหนดใจของบริษัททุกหมู่เหล่าด้วยพระทัยแล้ว ได้ทรงกระทำไว้ในพระทัยว่า ในบริษัทนี้ ใครหนอแลควรจะรู้แจ้งธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นสุปปพุทธกฐฐินั่งอยู่ในบริษัทนั้น ครั้นแล้วได้ ทรงพระดำริว่า ในบริษัทนี้ บุรุษนี้แลควรจะรู้แจ้งธรรม พระองค์ ทรงปรารภสุปปพุทธกฐฐิตรัสอนุပ္พพิถา คือ ทานกถา สีลกถา สักคกถา โทษแห่งกามอันดำทรมเสรำหมอง และทรงประกาศอานิสงส์ในเนกขัมมะ เมื่อใด พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทราบว่สุปปพุทธกฐฐิมิจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์เฟื่องฟู ผ่องใส เมื่อนั้น พระองค์ทรงประกาศพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักขุปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิดขึ้นแก่สุปปพุทธกฐฐิในที่นั้นนั้นแล้วว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็น ธรรมดา เหมือนผ้าที่สะอาดปราศจากมลทิน ควรรับน้ำย้อมด้วยดีฉะนั้น.

[๑๑๓] ลำดับนั้นแล สุปปพุทธกฐฐิมิธรรมอันเห็นแล้ว มีธรรมอันบรรลุแล้ว มีธรรมอันรู้แจ้งแล้ว มีธรรมอันหยั่งถึงแล้ว ข้ามความสงสัยได้แล้ว ปราศจากความเคลือบแคลง บรรลุถึงความเป็นผู้แก้แล้วกล้า ไม่เชื่อต่อผู้อื่นในศาสนาของพระศาสดา ลุกจากอาสนะ เข้าไปเฝ้าพระ-

ผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศโดยอเนกปริยาย เปรียบเหมือน หายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีป ไว้ในที่มืดด้วยหวังว่า ผู้มีจักขุจักเห็นรูปได้ฉะนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้ากับทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึง สรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป.

ลำดับนั้นแล สุปปพุทธกุกุณิอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงให้เห็น แจ่ม ให้สมาทานให้อาจหาญ ร่าเริง ด้วยธรรมิกถา ชื่นชมยินดีพระ- ภายตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ลุกจากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำประทักษิณแล้วหลีกไป ครั้งนั้นแล แม่โคลูกอ่อนชนสุปปพุทธกุกุณิ ผู้หลีกไปไม่นานให้ล้มลง ปลงเสียดชีวิต ลำดับนั้นแล ภิกษุมักด้วย กันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ที่ควร ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ สุปปพุทธกุกุณิอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงให้เห็นแจ่ม ให้ สมาทานให้อาจหาญ ร่าเริง ด้วยธรรมิกถาแล้ว กระทำกาละ คติของ เขาเป็นอย่างไร ภพหน้าของเขาเป็นอย่างไร พระเจ้าข้า พระผู้มีพระ- ภาคเจ้าทรงพยากรณ์ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สุปปพุทธกุกุณิเป็นบัณฑิต ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม และไม่เบียดเบียนเราให้ลำบากเพราะธรรม เป็นเหตุ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สุปปพุทธกุกุณิเป็นพระโสดาบัน เพราะ

ความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้งสาม มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

[๑๑๔] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอแลเป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้สุปปพุทธกุกุณินุชฌัตตสัน กำพรว้า ยากไร้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีแล้ว สุปปพุทธกุกุณินุชฌัตตสันอยู่ในกรุงราชคฤห์นี้แล เขาออกไปยังภูมิเป็นที่เล่นในสวน ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า นามว่าตครสิขี กำลังเที่ยวบิณฑบาตไปในพระนคร ครั้นแล้วเขาคำริว่า ใครนี้เป็นโรคเรื้อนเที่ยวไปอยู่ เขาก้มน้ำลายหลีกไปข้างเบื้องซ้าย เขาหมกไหม้อยู่ในนรกสิ้นปีเป็นอันมาก สิ้นร้อยปี สิ้นพันปี สิ้นแสนปีเป็นอันมาก เพราะผลแห่งกรรมนั้นยังเหลืออยู่ เขาจึงได้เป็นมนุษย์ชดสน กำพรว้า ยากไร้ อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้แล เขาอาศัยกรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว สมาทานศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ครั้นอาศัยกรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้วสมาทาน ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เมื่อตายไป เขาเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เป็นผู้เข้าถึงความเป็นสหายของเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ เขาย่อมไปโรจน์ล่งเทวดาเหล่าอื่นในชั้นดาวดึงส์นั้นด้วยวรรณะและด้วยยศ.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

บุรุษผู้เป็นบัณฑิต พึงละเว้นบาปทั้งหลายในสัตว์
โลก เหมือนบุรุษผู้มีจักขุ เมื่อทางอื่นที่จะก้าวไปมีอยู่
ย่อมหลีกที่อื่นไม่ราบเรียบเสียจะนั้น.

จบสุปปพุทธกุกุณินุชฌัตตสันที่ ๓

อรรถกถาสุปพุทธกถุญญสูตร

สุปปพุทธกถุญญสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ราชคเห **สุปปพุทฺโธ** นาม **กถุญฺโห** อโหติ ความว่า บุรุษคนหนึ่ง นามว่า **สุปปพุทฺธะ** ได้อยู่ในกรุงราชคฤห์. ก็เขามีตัวถูกโรคเรื้อนรบกวนอย่างหนัก. บทว่า **มนุสฺสทลิตุโ** ความว่า เป็นผู้เข็ญใจกว่าเขาทั้งหมดในบรรดามนุษย์ ในกรุงราชคฤห์. ก็เขาเย็บท่อนผ้าเก่า ที่พวกมนุษย์ทิ้งไว้ ที่กองหยากเยื่อและที่รื้อเป็นต้น นุ่งห่ม. ถือกระเบื้องไปตามเรือน อาศัยข้าวตังและภัตที่เป็นเดนได้มาเลี้ยงชีพ. แม้ของนั้น เขาก็ไม่ได้ตามความต้องการ เพราะกรรมที่ตนทำไว้ในปางก่อน. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่าเป็นมนุษย์ขัดสน. บทว่า **มนุสฺสทปฺปโ** ได้แก่ ในบรรดามนุษย์ เขาถึงความกำพร้าอย่างยิ่ง. บทว่า **มนุสฺสทวารโ** ได้แก่ ผู้ยากไร้ เพราะถูกพวกมนุษย์ตีเตียนและดูหมิ่น. บทว่า **มหติยา ปริสาย** ความว่า ด้วยภิกษุบริษัท และอุบาสกบริษัทหมู่ใหญ่.

ได้ยินว่า วันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า แวดล้อมไปด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ ทรงเสวยบิณฑบาตที่พวกภิกษุได้มาด้วยดี เสด็จกลับจากบิณฑบาตภายหลังภัตร แวดล้อมด้วยภิกษุจำนวนเล็กน้อย เสด็จออกรอคอยการมาของอุบาสกผู้ถวายทาน และภิกษุที่เหลือ ได้ประทับยืนในถิ่นที่รื่นรมย์แห่งหนึ่ง ภายในพระนครนั่นเอง. ในทันใดนั่นเอง ภิกษุทั้งหลายมาจากที่นั้น ๆ พวกกันแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า. ฝ่ายอุบาสกทั้งหลาย เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยหมายใจว่าจักฟังอนุโมทนา ถวายบังคมแล้วกลับมา. ได้มีการประชุมใหญ่ขึ้นแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอาการนั่ง. ในขณะนั้นนั่นเอง

ภิกษุทั้งหลายปลาตอาสนะอันสมควรแก่พระพุทธเจ้า. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำประเทศนั้นทั้งสิ้น ให้สว่างไสว ด้วยพระรูปโฉมอันหาอุปมามิได้ อันรุ่งโรจน์ด้วยมหาปริสตัภษณะ ๓๒ ประการ ซึ่งประดับด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ อันรุ่งเรืองแวดล้อมไปด้วยพระรัศมีข้างละวา อันฉายพระพุทธรังสี มีพรณะ ๖ ประการ คือ เจียว เหลือง แดง ขาว หงสบาท และล้อมปกัสสร แวดล้อมไปด้วยหมู่ภิกษุ คุชพระจันทร์ เพ็ญ แวดล้อมไปด้วยหมู่ดาว ประทับนั่งบนบวรพุทธาสน์ที่บรรจงจัดไว้ ทรงบันลือสีหนาท คุชโกศรราชสีห์ ณ พินมโนศิลา ทรงแสดงธรรมด้วยพระสุรเสียงดุเสียงพรหม อันไพเราะดุเสียงร้องของนกลารเวก.

ฝ่ายภิกษุทั้งหลายแล เป็นผู้มักน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่คลุกคลีปรารภความเพียร มีใจเป็นสมาธิ ชอบตักเตือนตน ติเตียนบาป ผู้กล่าวสอน อดทนต่อถ้อยคำ สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ ห่มบังสุกุลจีวรสีเมฆ แวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า คุชข้างตระกุกันธะซึ่งสวมเกราะไว้ด้วยดี เจียโสตกลง สดับพระธรรมเทศนา. ฝ่ายอุบาสกทั้งหลาย นุ่งห่มผ้าเรียบร้อย มีอุตราสงค์สะอาด ในเวลาเข้ายังมหาทานให้เป็นไป บุษพาพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยสักการะมิของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้น ถวายบังคมแล้ว แสดงอาการนอบน้อมแก่ภิกษุสงฆ์ แวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ ส้ารวมมือและทำ เจียโสตกลงสดับธรรมโดยเคารพ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ก็โดยสมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า แวดล้อมไปด้วยบริษัทใหญ่ ประทับนั่งแสดงธรรมอยู่แล้ว ดังนี้ เป็นต้น.

ก็สุปปพุทธะ ถูกความทรมานคือความหิวครอบงำ จึงเที่ยวแสวงหาอาหาร ผ่านระหว่างถนน เห็นมหาชนนั้นประชุมกัน แต่ที่ไกลลิบ เกิดความดีใจขึ้นว่า หมู่มหาชนนี้ ประชุมกันด้วยเรื่องอะไรหนอ ชะรอยว่าในทีนั้น เขาคงจะแจกอาหารเป็นแน่แท้ โฉนหนอ เราไปในที่นั้นสามารถจะได้อะไร ๆ สักอย่าง ไม่ว่าจะเป็นอย่างเดียว หรือของกิน ดังนี้แล้ว จึงไปในที่นั้นได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นำเลื่อมใส นำชมเชย ถึงความสงบด้วยการฝึกตนอย่างสูง ทรงฝึกแล้ว คຸ້ມครองแล้ว ประกอบด้วยอินทรีย์ที่ตำรวมแล้ว แวดล้อมไปด้วยบริษัทนั้น แสดงธรรมอยู่ ครั้นเห็นแล้ว อันอุปนิสัยสมบัติที่แก่กล้า ซึ่งประกอบไว้ในชาติก่อน ตักเตือนอยู่ จึงคิดว่า โฉนหนอ แม้เราก็ควรฟังธรรม ดังนี้แล้ว จึงได้นั่ง ณ ท้ายบริษัท ซึ่งท่านหมายกล่าวไว้ว่า **สุปปพุทธกุกุณิ** ได้เห็นแล้วแล ฯลฯ นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง ในที่นั้นนั่นเอง ด้วยหวังใจว่า แม้เราก็จักฟังธรรม ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **สพฺพาวนุตฺ** แปลว่า มีบุคคลทุกหมู่เหล่า คือ มีบุคคลทุกเหล่ามีคนแล้ว เป็นต้น. ในข้อนี้มีอธิบายว่า ไม่เหลือแม้ใคร ๆ ไว้. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **สพฺพาวนุตฺ** ดังนี้ก็มี. บทว่า **เจตสา** ความว่า ด้วยพระหทัยอันประกอบด้วยพุทธจักขุ. จริงอยู่ ทำแสดงพระญาณโดยยกจิตขึ้นเป็นประธาน เพราะฉะนั้น จึงมีอธิบายว่า ด้วยอาสยานุสยญาณและอินทรีย์ปโรปริยัตญาณ. บทว่า **เจโต ปริจฺจ มนสากาสิ** ความว่า ทรงกำหนดจิตของบริษัทนั้น เฉพาะคนแล้วทรงไว้ในพระหทัย คือ ทรงตรวจดูชนเหล่านั้น. บทว่า **ภพฺโพ ฌมฺมํ วิญฺญาตุ** ความว่า เป็นผู้สามารถ คือ เพียบพร้อมด้วยอุปนิสัย เพื่อบรรลุธรรมคือมรรคและผล.

บทว่า **เอตทโหสิ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้มีพระดำริดังนี้ว่า
สุปปพุทธะนี้ ผิดในพระปัจเจกพุทธเจ้า นามว่า ตครลสิจี จึงเป็นเช่นนี้
ก็จริง ถึงอย่างนั้น เธอก็ยังมีอุปนิสัยแห่งมรรคและผล โขติช่วงอยู่ใน
ภายในนั่นเอง คุณแห่งทองถูกฝุ่นกลบไว้ เพราะฉะนั้น เขาจึงควรจะรู้
แจ้ง. ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า ในที่นี้ บุรุษนี้แล้ว ควรจะรู้แจ้งธรรม
ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **อนุพุพิถถิ** ได้แก่ ถาตามลำดับอย่างนี้ว่า สัตว์ในลำดับ
แห่งทาน สวรรค์ในลำดับแห่งศีล มรรคในลำดับแห่งสวรรค์. จริงอยู่
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงความยินดี พร้อมด้วยเหตุ ต่อแต่นั้น ทรง
ประกาศโทษโดยนัยต่าง ๆ เพื่อให้หมุ่สัตว์สังคแล้ว จึงแสดงวิวิฎฐะ โดย
การประกาศคุณแห่งเนกขัมมะเป็นประธาน ของเหล่าสัตว์ผู้มีหทัยสลด
เพราะการฟังโทษ.

บทว่า **ทานถถิ** ได้แก่ ถาอันเกี่ยวเนื่องด้วยคุณของทานมีอาทิ
อย่างนี้ว่า ขึ้นชื่อว่า ทานนี้ เป็นเหตุแห่งความสุข เป็นมูลแห่งสมบัติ
เป็นที่ตั้งแห่งโภคะ เป็นที่ต้านทาน เป็นที่เร้น เป็นคติ เป็นที่ไปในเบื้อง
หน้า ของสัตว์ผู้ดำเนินไปตามทางที่ไม่สม่าเสมอ ที่พึง ที่พำนัก ที่ยึด-
หน่วง ที่ต้านทาน ที่เร้น ที่ไป ที่ไปในเบื้องหน้า เช่นกับทานนี้ ย่อม
ไม่มี ในโลกนี้และโลกหน้า จริงอยู่ ทานนี้ เป็นเช่นกับอาสนสีหะที่
สำเร็จด้วยแก้ว เพราะอรรถว่า เป็นที่พึง เป็นเช่นกับมหาปฐพี เพราะ
อรรถว่า เป็นที่พำนัก เป็นเช่นกับเชือกสำหรับยึด เพราะอรรถว่า เป็น
เครื่องยึดหน่วง เป็นเช่นกับนาวา เพราะอรรถว่า เป็นที่ข้ามทุกข์ เป็น
ผู้กล้าหาญในสงคราม เพราะอรรถว่า เป็นที่โล่งใจ เป็นนครที่แควดล้อม

ด้วยครอบด้าน เพราะอรรถว่า เป็นที่ด้านทานภัยครอบด้าน เป็นดังปทุม
เพราะอรรถว่า ไม่ถูกมลทินคือความตระหนี่เป็นต้นฉาบทา เป็นดังไฟ
เพราะอรรถว่า เฝ้ามลทินคือความตระหนี่เป็นต้นเหล่านั้น เป็นดังอสรพิษ
เพราะอรรถว่า ยินดีได้ยาก เป็นดังราชสีห์ เพราะอรรถว่า ไม่สะอึกกลัว
เป็นดังช้าง เพราะอรรถว่า ทรงพลัง เป็นดังโคอุสุภะขาว เพราะอรรถว่า
อันชาวโลกสมมติกันว่าเป็นมงคลยิ่ง เป็นดังพญาม้าวลาหก เพราะ
อรรถว่า ส่งไปให้ถึงภูมิอันปลอดภัย จริงอยู่ ทานย่อมให้สิริราชสมบัติ
ในโลก ให้จักรพรรดิสมบัติ สักกสมบัติ มารสมบัติ พรหมสมบัติ สาวก-
บารมีญาณ ปัจเจกโพธิญาณ และให้สัมมาสัมโพธิญาณ. ก็เพราะเหตุที่
บุคคลผู้ให้ทาน สามารถเพื่อจะสมาทานศีล ฉะนั้น พระองค์จึงทรงแสดง
สัจจกถาไว้ในลำดับแห่งทานกถา.

บทว่า สัจจกถา ได้แก่ กถาที่เกี่ยวข้องด้วยคุณแห่งศีลมีอาทิอย่างนี้
ว่า ขึ้นชื่อว่า ศีลนี้ เป็นที่พึง เป็นที่พำนัก เป็นที่ยึดหน่วง เป็นที่ด้านทาน
เป็นที่เร้น เป็นคติ เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ของสัตว์ทั้งหลาย จริงอยู่ ที่พึง
ที่พำนัก ที่ยึดหน่วง ที่ด้านทาน ที่เร้น ที่ไป ที่ไปในเบื้องหน้า ของ
สมบัติในโลกนี้และโลกหน้า เช่นกับศีล ย่อมไม่มี เครื่องประดับเช่นกับศีล
ดอกไม้ เช่นกับดอกไม้คือศีล กลิ่น เช่นกับกลิ่นของศีล ย่อมไม่มี จริงอยู่
ชาวโลกพร้อมทั้งเทวดาแลดูผู้ประดับด้วยเครื่องประดับคือศีล ผู้ตัดทรง
ดอกไม้คือศีล ถูบไล้ด้วยของหอมคือศีล ย่อมไม่ถึงความอับ เพื่อจะทรง
แสดงว่า บุคคลได้สวรรค์นี้ ก็เพราะอาศัยศีลนี้ ดังนี้แล้ว จึงทรงแสดง
สัจจกถาไว้ในลำดับแห่งศีล

บทว่า **สกุคคถิ** ได้แก่ กถาที่เกี่ยวข้องด้วยคุณแห่งสวรรค์ มีอาทิ
อย่างนี้ว่า จินชื่อนว่า สวรรค์ เป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ย่อม
ได้รับความรื่นเริงในสวรรค์นั้นเป็นนิตย์ คือ ย่อมได้สมบัติเป็นนิตย์ ได้แก่
เทพชั้นจาตุมหาราช ย่อมได้ทิพยสุข ทิพยสมบัติ ถึง ๕ ล้านปี เทพชั้น
ดาวดึงส์ ย่อมได้ถึง ๓ โกฎิ ๖ ล้านปี. จจริงอยู่ เมื่อพระพุทธเจ้าแสดง
สวรรค์สมบัติ พระโอรสผู้ไม่พอ (ที่จะตรัส). สมจริงดังพระดำรัสที่พระ-
องค์ตรัสไว้ มีอาทิว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราพึงแสดงสักกถา โดย
อนกปริยายแล. พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะทรงประเล้าประโลม ด้วย
กถาแสดงความยินดีพร้อมด้วยเหตุดังพรรณนามาอย่างนี้ จึงแสดงว่า แม้
สวรรค์นี้ ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่ควรทำความยินดีด้วยอำนาจความพอใจ
ในสวรรค์นั้น เปรียบเหมือนบุคคลประดับช้างแล้ว ยังตัดวงของช้างนั้น
อีก จึงทรงแสดงโทษ ความดำทรม ความเศร้าหมอง ของกามทั้งหลาย
โดยนัยมีอาทิว่า กามทั้งหลาย มีความอโรยน้อย มีทุกข์มาก มีความคับ-
แค้นมาก ในสวรรค์นั้น มีโทษมากยิ่งขึ้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อาทินนฺ** แปลว่า โทษ. บทว่า **โอรการิ**
ได้แก่ มีความเลวทรามเป็นสภาวะ อธิบายว่า พวกคนไม่ประเสริฐ พึง
ต้องเสพ พวกคนประเสริฐ ไม่พึงต้องเสพ จึงชื่อว่า มีความเลวทราม
เป็นสภาวะ. บทว่า **สงฺกิลลสฺ** ความว่า เพราะกามเหล่านั้น สัตว์ทั้งหลาย
จึงมีความเศร้าหมองในสงสาร. เพราะเหตุที่นั่นนั่นแล ท่านจึงกล่าวว่
ผู้เจริญ สัตว์ทั้งหลาย จักเศร้าหมองหนอ. ครั้นทรงให้กล่าว ด้วยโทษ
แห่งกามอย่างนี้แล้ว จึงทรงประกาศอานิสงส์ในเนกขัมมะ คือ แสดง
พรรณนาคุณของบรรพชาและคุณในฉานเป็นต้น.

บทว่า **กลุยจิตฺตํ** ในบทว่า **กลุยจิตฺตํ** เป็นต้น ได้แก่ จิตที่ควร
แก่การงาน คือ จิตเป็นที่ตั้งแห่งการงาน อธิบายว่า เป็นจิตที่เหมาะสมแก่
การงาน โดยเข้าถึงภาวะเป็นที่รองรับเทศนาที่ทรงประกาศไว้ในเบื้องต่ำ
และเทศนาเบื้องสูง เพราะปราศจากโทษแห่งจิต มีความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา
เป็นต้น. เชื่อมความว่า ในคราวที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบว่
สุปปพุทธกฏฐินั้น มีจิตอ่อน เพราะปราศจากกิเลสมีทิฏฐิและมานะเป็นต้น
มีจิตปราศจากนิวรณ์ เพราะปราศจากนิวรณ์ มีกามฉันทนิวรณ์เป็นต้น
มีจิตเบิกบาน เพราะประกอบด้วยปีติและปราโมทย์อย่างยิ่งในสัมมาปฏิบัติ
และมีจิตผ่องใส เพราะสมบูรณ์ด้วยศรัทธาในสัมมาปฏิบัติ. อีกอย่าง
หนึ่ง. บทว่า **กลุยจิตฺตํ** ได้แก่ จิตไม่มีโรค เพราะปราศจากกามฉันท-
นิวรณ์. บทว่า **มูทุจิตฺตํ** ได้แก่ จิตไม่แข็งกระด้าง ด้วยอำนาจเมตตา
เพราะปราศจากพยาบาท. บทว่า **วินีวรณจิตฺตํ** ได้แก่ จิตที่ไม่ถูกปิดกั้น
เพราะไม่ฟุ้งซ่าน โดยปราศจากอุทธัจจะและกุกกุจจนิวรณ์. บทว่า
อุทคฺคจิตฺตํ ได้แก่ จิตไม่ห่อหุ้ม ด้วยอำนาจระคองไว้ โดยปราศจาก
ถีนมิทชนิวรณ์. บทว่า **ปสฺนุนจิตฺตํ** ได้แก่ จิตที่น้อมไปในสัมมาปฏิบัติ
โดยปราศจากวิจิกิจฉานิวรณ์.

ศัพท์ **อถ** แปลว่า ภายหลัง. บทว่า **สํมุกฺกํสิกา** ได้แก่ เทศนา
ที่พระองค์ทรงแสดงเอง คือ ทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง ได้แก่
ทรงเห็นเองด้วยพระสัจจญาณ อธิบายว่า ไม่ทั่วไป แก่ชนเหล่าอื่น.
ถามว่า ก็เทศนานั้น ชื่ออะไร ? ตอบว่า ชื่อว่า อริยสังเทศนา. ด้วย
เหตุที่นั่นนั่นแล พระองค์จึงตรัสว่า **ทุกขอริยสัง สมุทฺทยอริยสัง นิโรธ-**
อริยสัง มรรคอริยสัง. ก็ข้อนี้ เป็นการแสดงสังจะโดยสรุป. เพราะ

ฉะนั้น ในที่นี้ จึงควรแสดงอริยสัง. อริยสังเหล่านั้น เมื่อว่าโดยอาการ เหตุนั้น ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงการละกิเลส และการยังอริยมรรค ให้เกิดขึ้น แก่สุปปพุทธะ ด้วยอำนาจอุปมา โดยคำมีอาทิว่า **เสยฺยถาปิ** ดังนี้. บทว่า **อปคตกาฬกั** แปลว่า ปราศจากกรรมฝ่ายดำ. บทว่า **สมุมทเว** แปลว่า ด้วยดีนั้นแล. บทว่า **รชนั** ได้แก่ น้ำข้อมมีสี เขียว เหลือง แดง และหงสบาท เป็นต้น. บทว่า **ปฏิกุณฺณเหฺยฺย** แปลว่า ฟัง รับ คือ ฟังเป็นผ้าที่ฟ่องใส. บทว่า **ตสฺมึเวย อาสเน** ได้แก่ ในที่นั้น นั้นนั่นเอง. ด้วยคำนี้ เป็นอันทรงแสดงถึงความที่สุปปพุทธกฺุณฺณนั้น มีความเห็นแจ้งได้เร็ว มีปัญญาเฉียบแหลม และเป็นสุขาปฏิบัติปฏิบัติปฏิบัติบุคคล. บทว่า **วิรัช วิตมลั** ความว่า ชื่อว่า ปราศจากฐลึ เพราะไม่มีฐลึคืออโรคะเป็นต้น อันเป็นเหตุนำสัตว์ไปสู่อบาย ชื่อว่า ปราศจากมลทิน เพราะปราศจากมลทิน คือทิวฐลึและวิจิกิจฉา ไม่มีส่วนเหลือ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ปราศจากฐลึ เพราะไม่มีฐลึคือกิเลส อันโศดาปัตติมรรคพึงมา ชื่อว่า ปราศจากมลทิน เพราะปราศจากความเป็นผู้ทุศีล ๕ อย่าง. บทว่า **ธมฺมจกฺขุ** ท่านหมายถึงโศดาปัตติผล. เพื่อจะทรงแสดง อาการเกิดขึ้นแห่งธรรมจักขุ นั้น จึงตรัสว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้น เป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา. ก็ธรรมจักขุ นั้น แม้ทำนิโรธให้เป็นอารมณ์แล้ว ก็แทงทะลุปรุโปร่ง ซึ่งสังขตธรรม ด้วยอำนาจกิจนั้นแล เกิดขึ้น. ในข้อนั้น มีการเทียบเคียงอุปมา ดังต่อไปนี้ จิตพึงเห็นเหมือนผ้า. ภาวะที่จิตเศร้าหมองด้วยมลทินมีโรคะ

เป็นต้น ฟังเห็นเหมือนภาวะที่ผ้าเปื้อนด้วยมลทินที่จรมานั้น. อนุ-
ปุพพิกถา ฟังเห็นเหมือนแผ่นกระดานสำหรับซัก. ศรัทธา ฟังเห็นเหมือน
น้ำ. การใช้น้ำคือศรัทธาชะโลมให้ชุ่ม แล้วใช้สติสมาธิและปัญญา ทำ
โทษให้หย่อนลง แล้วปรารภความเพียร ชำระจิตให้สะอาด ด้วยวิธีมี
สุตะเป็นต้น ฟังเห็นเหมือนการเอาน้ำแช่ผ้าให้เปียก แล้วใช้น้ำต่างโคมัย
ขยำที่จุดดำ เพราะการประกอบนั้น. อริยมรรคฟังเห็นเหมือนน้ำย้อม.
การชำระจิตที่ข่มกิเลสได้แล้วให้ส่องแผ้วด้วยมรรค ฟังเห็นเหมือนผ้าที่
สะอาดผ่องใส ด้วยการซักย้อมนั้นฉะนั้น.

ก็สุปปพุทธะ นั่งที่ท้ายบริษัท สดับพระธรรมเทศนา บรรลุโสดา-
ปัตติผลอย่างนี้แล้ว มีความประสงค์จะกราบทูลถึงคุณที่ตนได้รับแต่พระ-
ศาสดา เมื่อไม่อาจหยั่งลงสู่ท่ามกลางบริษัทได้ ในเวลาที่มหาชนถวาย
บังคมพระศาสดา แล้วตามส่งเสด็จแล้วกลับ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จไปยังพระวิหาร แม้ตนเองก็ได้ไปยังพระวิหารด้วย. ขณะนั้น ท้าว
สักกเทวราช ทรงทราบว่ สุปปพุทธกัจฉิกนี้ มีความประสงค์จะประกาศ
คุณที่ตนได้รับพระศาสดา ของพระศาสดาให้ปรากฏ คิดจักทดลองเธอ
จึงเสด็จไป ประทับอยู่ในอากาศ ได้ตรัสคำนี้ว่า สุปปพุทธะ เธอเป็น
คนขัดสน เป็นคนกำพร้า เป็นคนยากไร้ เราจะให้ทรัพย์ อันหาประมาณ
มิได้ แก่เธอ แต่เธอจงพูดว่า พระพุทธ ไม่ใช่พระพุทธ พระธรรม
ไม่ใช่พระธรรม พระสงฆ์ ไม่ใช่พระสงฆ์ เราพอกันที ด้วยพระพุทธ
เราพอกันที ด้วยพระธรรม เราพอกันที ด้วยพระสงฆ์. ลำดับนั้น
สุปปพุทธะจึงกล่าวกะท้าวสักกนั้นว่า ท่านเป็นใคร ? ตอบว่า เราเป็น
ท้าวสักกเทวราช. สุปปพุทธกัจฉิกกล่าวว่า คุณก่อนอันธพาล ผู้ไม่มียางอายุ

ท่านกล่าวคำที่ไม่ควรจะกล่าวอย่างนี้ ไม่สมควรพูดกับเราเลย อนึ่ง เพราะเหตุไร ท่านจึงพูดกับเราว่า เป็นคนเข็ญใจ ชัดสน กำพริ้ว เราเป็น โอรสบุตรของพระโลกนาถเจ้ามิใช่หรือ เราไม่ใช่คนเข็ญใจ ชัดสน กำพริ้ว ที่จริงแล เราได้รับความสุขด้วยความสุขอย่างยิ่ง มีทรัพย์มาก ดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า

บุคคลใด ไม่เลือกว่าจะเป็นหญิงหรือชาย มี

ทรัพย์ ๗ อย่างคือ ทรัพย์คือศรัทธา ทรัพย์คือศีล

ทรัพย์คือhiri ทรัพย์คือโอตตัมปะ ทรัพย์คือสุตะ

ทรัพย์คือจาคะ และทรัพย์คือปัญญา บัณฑิตเรียก

บุคคลนั้นว่าไม่เข็ญใจ และชีวิตของเขาไม่เปล่า.

ดังนั้น เรานั้น จึงชื่อว่าอริยทรัพย์ ๗ ประการนี้ เพราะบุคคลผู้มีอริยทรัพย์เหล่านี้ พระพุทธเจ้า หรือพระปัจเจกพุทธเจ้า ไม่ตรัสเรียกว่า เป็นคนเข็ญใจ. ท้าวสักกะทรงสดับถ้อยคำของเขาแล้ว จึงละเขาไว้ในระหว่างทางแล้ว เสด็จไปเฝ้าพระศาสดา กราบทูลคำและคำตอบทั้งหมดนั้นแต่พระศาสดา. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท้าวสักกะว่า คุณก่อนสักกะ เทพเช่นท่าน แม้ตั้งร้อย ตั้งพัน ก็ไม่อาจจะให้สุปปพุทธ-กุกุญ्ญิ กล่าววว่า พระพุทธ ไม่ใช่พระพุทธ พระธรรม ไม่ใช่พระธรรม พระสงฆ์ ไม่ใช่พระสงฆ์. แม้สุปปพุทธกุกุญ्ญิแล ก็ไปเฝ้าพระศาสดา พระศาสดาทรงกระทำปฏิสันถารแล้ว จึงกราบทูลถึงคุณที่ท่านได้รับ. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **อถ โข สุปปพุทธโ กุกุญ्ญิ ทิฏฐธมฺโม ปตฺต-ธมฺโม** ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทิกฺขุชฺชมฺโม** ความว่า ชื่อว่า ผู้เห็น
ธรรม เพราะเห็นอริยสัจธรรม. แม้ในบทที่เหลือก็เช่นนี้เหมือนกัน.
บรรดาบทเหล่านั้น ธรรมศัพท์ ในบทว่า **ทิกฺขุชฺชมฺโม** นี้ บ่งถึงคำสามัญ
ชื่อว่า ทัสสนะ แม้อื่นไปจากญาณทัสสนะก็ยังมี เพราะเหตุนั้น ทัสสนะ
นั้น ท่านเรียกว่า **ปตฺตชฺชมฺโม** เพื่อแสดงนิวัตตนะ (นิโรธสัจ). ก็การ
บรรลุแม้อื่นจากญาณสมบัติ ก็ยังมี เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า
วิทฺตชฺชมฺโม ผู้รู้แจ้งธรรม เพื่อให้แปลกไปจากญาณทัสสนะนั้น. ก็ความ
เป็นผู้รู้แจ้งธรรมนี้ นั่น จัดเป็นส่วนหนึ่งในธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น
เพื่อจะแสดงความเป็นผู้รู้แจ้งธรรมนั้น โดยทุกส่วน ท่านจึงกล่าวว่า
ปริโยคาพฺพชฺชมฺโม ผู้หยั่งถึงธรรม. เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงทรงแสดง
เฉพาะการตรัสรู้สัจจะตามที่กล่าวแล้วแก่เขา. จริงอยู่ มรรคญาณให้สำเร็จ
ปริญาภิกิจเป็นต้น ด้วยอำนาจการตรัสรู้ครั้งเดียว ชื่อว่า หยั่งลงสู่ไฉย-
ธรรมโดยทุกส่วน รอบด้าน ไม่ใช่ญาณอื่นนอกจากมรรคญาณนั้น. ด้วย
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **ทิกฺขุโ** อริยสจฺจชฺชมฺโม เอเตนาคิ **ทิกฺขุชฺชมฺโม**
ดังนี้เป็นต้น. เพราะเหตุนี้ นั่นแล ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ติณฺณวิจิ-**
กิจุโ ผู้ข้ามความสงสัยได้แล้ว ดังนี้.

ในธรรมเหล่านั้น ผู้ชื่อว่า ข้ามความสงสัยได้แล้ว เพราะข้าม
ความสงสัยมีวัตถุ ๑๖ ประการ และมีวัตถุ ๘ ประการ ซึ่งเป็นเสมือน
หนทางกันดารที่มีภัย. ในบรรดาธรรมมีปวัตติ (ทุกขสัจ) เป็นต้น จาก
ธรรมนั้นนั่นแล ชื่อว่า ผู้ปราศจากความเคลือบแคลง เพราะปราศจาก
คือ ตัดขาดความเคลือบแคลงที่เป็นไปอย่างนี้ว่า เราได้เป็นอย่างนี้หรือ
ไม่หนอ. ชื่อว่า ถึงความแก่แล้วกล้า เพราะถึงความแก่แล้วกล้า คือภาวะ

แห่งผู้องอาจ ได้แก่ ความเป็นผู้เชี่ยวชาญ เพราะละบาปกรรมที่ทำความ
ไม่แกล้วกล้า และเพราะตั้งอยู่ด้วยดีในคุณมีศีลเป็นต้น อันเป็นข้าศึกต่อ
บาปกรรมนั้น. ชื่อว่า ไม่ต้องมีคนอื่นสนับสนุนในศาสนาของพระศาสดา
เพราะไม่มีคนอื่นสนับสนุน คือ ไม่ได้ประพฤติในศาสนานี้ โดยเชื่อต่อ
ผู้อื่น. ในคำว่า อภิกกนุต กนุเต เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ อภิกกนุเต
ศัพท์นี้ ปรากฏในอรรถหลายอย่าง มีอรรถว่า ลื่นไป ดี งาม และ
อนุโมทนายัง เป็นต้น แม้โดยแท้ ถึงอย่างนั้น ในที่นี้ พึงเห็น
อภิกกนุตศัพท์ ใช้ในอรรถว่า อนุโมทนายัง. ด้วยเหตุที่นั่นนั่นแล อภิกกนต
ศัพท์นั้น ท่านจึงกล่าวไว้ถึง ๒ ครั้ง คือ ด้วยความเลื่อมใส ๑ ด้วย
ความสรรเสริญ ๑ อธิบายว่า ดีละ ดีละ พระเจ้าข้า. อีกอย่างหนึ่ง
บทว่า อภิกกนุต แปลว่า นำใคร่ นำปรารถนา นำชอบใจยิ่ง อธิบายว่า
ดียิ่ง. ใน ๒ ศัพท์นั้น สุปปพุทธคุณฐิติ ชมเชยเทสนาของพระผู้มีพระภาค-
เจ้า ด้วย อภิกกนตศัพท์ ศัพท์หนึ่ง ชมเชยความเลื่อมในของตน ด้วย
อภิกกนตศัพท์ อีกศัพท์หนึ่ง. จริงอยู่ ในข้อนี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้
พระธรรมเทสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า แจ่มแจ้งนัก พระเจ้าข้า ความ
เลื่อมใสของข้าพระองค์ เพราะอาศัยพระธรรมเทสนา ของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า แจ่มแจ้งนัก พระเจ้าข้า. อีกอย่างหนึ่ง สุปปพุทธคุณฐิติ กล่าว
๒. บทชมเชยพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้นว่า แจ่มแจ้งนัก
โดยให้โทษะพินาศไป แจ่มแจ้งนัก โดยบรรลुकุณ แจ่มแจ้งนัก โดยนำ
มาซึ่งศรัทธา โดยให้เกิดปัญญา โดยพร้อมด้วยอรรถ โดยพร้อมด้วย
พยัญชนะ โดยบทอันง่าย โดยอรรถอันลึกซึ้ง โดยสบายหู โดยจับใจ
โดยไม่ยกตน โดยไม่ข่มผู้อื่น โดยความเยือกเย็นเพราะพระกรุณา โดย

ความผ่องแผ้วแห่งปัญญา โดยประสพอารมณ์ โดยทนต่อการขำยี้ โดยเป็นความสุขแก่ผู้ฟัง โดยเป็นประโยชน์แก่ผู้ใคร่ครวญ. ต่อแต่นั้น จึงชมเชย เฉพาะเทศนาด้วยอุปมา ๔ ข้อ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิกฺกฺขชิตฺตํ** ได้แก่ วางคว่ำไว้ หรือเอาปากไว้ล่าง. บทว่า **อุกฺกฺขชเยยฺย** ได้แก่ ฟิงหงายขึ้น. บทว่า **ปฏฺิจฺจนฺหนึ** ได้แก่ ปิดไว้ด้วยหญ้าและใยไม้เป็นต้น. บทว่า **วิวเรยฺย** แปลว่า ฟิงเปิด. บทว่า **มุพฺพหฺสฺส** ได้แก่ ผู้หลงทิศ. บทว่า **มคฺคํ อจฺฉิเกยฺย** ความว่า ฟิงจกมือแล้ว ชี้ทางว่า นั่นทาง. บทว่า **อนฺธกาเร** ได้แก่ ในที่มีมืดประกอบด้วยองค์ ๔ นี้เป็นอรรถเฉพาะบทก่อน. ส่วนการประกอบอธิบาย มีดังต่อไปนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อให้เราเบือนหน้าจากพระสังฆกรรม ตกอยู่ในอสังฆกรรมแล้วให้ออกจากอสังฆกรรม เหมือนใคร ๆ ฟิงหงายภาชนะที่คว่ำไว้จะนั้น ทรงเปิดเผยพระศาสนา ที่รกชัฏคือมิจฉาทิฏฐิปิตบังไว้ ตั้งแต่พระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า กัสสปะ อันตรธานไป เหมือนบุคคลเปิดภาชนะที่ปิดบังไว้จะนั้น ทรงกระทำให้แจ้งซึ่งทางสวรรค์และนิพพาน แก่เราผู้ดำเนินไปในทางชั่วทางผิด เหมือนบุคคลบอกทางแก่คนหลงทางจะนั้น เมื่อเราจมอยู่ในความมืด คือโมหะ ไม่เห็นรูปรัตนะมีพุทธรัตนะเป็นต้น จึงทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยาย เพราะประกาศโดยนัยต่าง ๆ โดยทรงไว้ซึ่งความโชติช่วง แห่งเทศนาอันกำจัดมืดคือโมหะ ซึ่งเป็นตัวปกปิดรัตนะมีพุทธรัตนะเป็นต้นไว้ เหมือนบุคคลตามประทีปไว้ในที่มืดจะนั้น. ครั้นชมเชยเทศนาอย่างนี้แล้ว มีจิตเลื่อมใสในพระรัตนตรัยด้วยเทศนานั้น เมื่อจะทำอาการเลื่อมใส จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **เอสาหํ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอสาหั** ตัดเป็น **เอโส อหิ**. บทว่า **ภควนฺตุ** **สรณํ** **คจฺฉามิ** ความว่า ข้าพระองค์ ขอถึง ขอคบ ขอรู้ หรือว่า ขอหยั่งรู้ พระผู้มีพระภาคเจ้า โดยความประสงค์นี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นสรณะ เป็นที่ยึดหวังในเบื้องหน้า เป็นที่กำจัดทุกข์ เป็นที่ทรงไว้ซึ่งประโยชน์เกื้อกูล ของข้าพระองค์. จริงอยู่ คติ เป็นอรรถของธาตุเหล่าใด ถึงพุทธิ ก็เป็นอรรถของธาตุเหล่านั้น. บทว่า **ธมฺมํ** ความว่า ชื่อว่าธรรม เพราะทรงไว้ซึ่งผู้บรรลุมรรค ผู้กระทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ ผู้ปฏิบัติตามที่ทรงพร่ำสอน ไม่ให้ตกไปในอบาย ๔. พระธรรมนั้น โดยอรรถก็คือ อริยมรรคและพระนิพพานนั่นเอง. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **คฺก่อนภิกขุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นสังขตะ มีประมาณเพียงใด อริยมรรคมีองค์ ๘ เราตถาคตกถาวว่า เลิศกว่าสังขตธรรมเหล่านั้น และว่า คฺก่อนภิกขุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นสังขตะก็ดี อสังขตะก็ดี มีประมาณเพียงใด วิราจธรรม เราตถาคตกถาวว่า เลิศ กว่าสังขตธรรม หรือ อสังขตธรรมเหล่านั้น. ไม่ใช่เพียงอริยมรรค และพระนิพพานอย่างเดียวเท่านั้น ที่ตถาคตกถาวว่าเลิศ ถึงแม้พระปริยัติธรรมพร้อมด้วยอริยผล เราตถาคตก็กล่าวว่ามีเหมือนกัน. สมจริงดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า**

**เธอจงเข้าถึงธรรมนี้ อันเป็นที่ล้ารกราคะ ไม่
เอนเอียง ไม่เศร้าโศก ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ไม่น่า
รังเกียจ ไพเราะช้าของ ที่จำแนกไว้ดีแล้ว เพื่อเป็น
ที่ฟัง.**

จริงอยู่ ในพระคาถาว่า มรรคตรัสว่า เป็นธรรมเครื่องสำรอกราคะ.
บทว่า **อนเนขมโสถ** ได้แก่ อริยผล. บทว่า **อสงฺขต** ได้แก่ พระนิพพาน.
ด้วยคำว่า **อปฺปปฏิภูถ มชฺฐมิมิ ปคฺคณฺ สฺวิภตฺต** นี้ ทรงประสงค์ถึง
พระปริยัติธรรม. บทว่า **ภิกฺขุสงฺฆ** ได้แก่ หมู่พระอริยบุคคล ๘ ผู้
ทัดเทียมกัน โดยความเสมอกัน ด้วยทิวัญญและศีล. ด้วยลำดับคำเพียง
เท่านั้น **สุปฺปพฺพุทฺธ** ได้ประกาศถึงไตรสรณคมน.

บทว่า **อชฺชตฺตฺเต** ในคำว่า **อุปาสกํ มํ ภาวา ชาเรตุ อชฺชตฺตฺเต**
ปาณฺุเปตํ สรณํ คตํ นี้ แปลว่า ตั้งแต่นี้เป็นต้นไป. บาลีว่า **อชฺชตฺตฺเต**
ดังนี้ก็มี. ท อักษรในบทว่า **อชฺชตฺตฺเต** นี้ ทำการเชื่อมบท ความว่า
อชฺช อคฺคฺเต อชฺเช อาทิ กตฺวา แปลว่า ในที่สุดวันนี้ คือ ตั้งแต่นี้เป็น
ต้นไป. บทว่า **ปาณฺุเปตํ** ได้แก่ ประกอบด้วยลมปราณ อธิบายว่า ชีวิต
ของข้าพระองค์ยังเป็นไปอยู่ตราบใด ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงทำ
คือ จงทรงทราบข้าพระองค์ว่า ผู้เข้าถึง คือผู้ถึงสรณะ ด้วยไตรสรณคมน
อันไม่ทั่วไปแก่ศาสดาอื่น ผู้ชื่อว่าเป็นอุบาสก คือ เป็นกัมปิยการก เพราะ
เข้าถึงพระรัตนตรัยตราบนั้น. ก็การถึงสรณคมนของสุปฺปพฺพุทฺธนี้เป็นสำเร็จ
แล้ว ด้วยการบรรลุลอริยมรรคนี้แล้ว แต่เมื่อจะทำอธฺยาศัย (ของตน)
แจ่มแจ้ง จึงได้กราบทูลอย่างนั้น

บทว่า **ภควโต ภาสิตํ อภินนฺุทิตฺวา อนฺุโมทิตฺวา** ความว่า ครั้นมี
ในบั้นเทิงพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะประกาศว่าตนบัน-
เทิงพระดำรัสนั้นนั้นแล จึงอนุโมทนา ด้วยวาจา โดยนัยดังกล่าวไว้แล้ว
บทว่า **อภิวาเหตฺวา ปทฺกฺขิลํ กตฺวา ปกฺกามิ** ความว่า ครั้งถวายบังคม
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ความว่า ครั้นถวายบังคม

มีจิตน้อมไปในคุณของพระศาสดา พลังเพ่งดูประคองอัญชลี น้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล จนลับสายตาจึงหลีกไป. ก็สุปปพุทธะผู้หลีกไป ซึ่งมีมือเท้าและนิ้วด้วน เพราะถูกโรคเรื้อนครอบงำ มีตัวเปื้อนคูล มีของไม่สะอาดไหลออกรอบตัว ถูกบีบคั้นไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น น่าเกลียดยิ่งนัก ถึงความเป็นผู้นำสงสารอย่างยิ่ง ถูกแม่โคลูกอ่อนซึ่งถูกบาปกรรมอันเข้าไปตัดรอนให้เข้าไปพร้อมเพื่ออายุน้อย ที่ตนสั่งสมกระทำไว้ตักเตือนอยู่ พอเมื่อบุญกรรมอันให้เข้าไปพร้อมเพื่อสวรรค์ได้โอกาส เหมือนความมุ่งหมายที่เกิดขึ้นว่า กายนี้ไม่สมควร เพื่อเป็นที่รองรับอริยธรรม อันประณีตยิ่งนัก ซึ่งสงบอย่างแท้จริงนี้ คังนี้ จึงขวิดให้ล้มลงตายไป. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ครั้งนั้นแล แม่โคลูกอ่อนชนสุปปพุทธกุกุญฺญิ ผู้หลีกไปไม่นานให้ล้มลง ปลงเสียชีวิตดั่งนี้เป็นต้น.

เล่ากันมาว่า ในอดีตกาล สุปปพุทธกุกุญฺญินั้นเป็นบุตรเศรษฐีคนหนึ่ง กำลังกับบุตรเศรษฐี ๓ คน ผู้เป็นสหายของตน นำหญิงแพศยางามเมืองคนหนึ่ง ไปสู่อุทยาน เสวยสมบัติตลอดวัน เมื่อพระอาทิตย์ลับไปได้กล่าวคำนี้กะสหายทั้งหลายว่า ทองคำเป็นจำนวนมากมีถึงพันมหาปณะ และเครื่องประดับมีค่ามาก มีอยู่ในมือของหญิงคนนี้ ในที่นี้ไม่มีใครอื่นและก็ค่ำแล้ว เอาเถอะ พวกเราจะช่วยกันฆ่าหญิงนี้เสียให้ตายแล้ว ถือเอาทรัพย์ทั้งหมดไป. คนทั้ง ๔ นั้น มีอริยาศัยเป็นอันเดียวกัน จึงเข้าไปเพื่อจะฆ่าหญิงนั้น. หญิงคนนั้นเมื่อถูกพวกเขาจะฆ่า จึงตั้งความปรารถนาว่า คนพวกนี้ไม่มียางอาย ไร้ความกรุณา ความสันถวะด้วยอำนาจกิเลสกับเราแล้ว ยังจะฆ่าเราผู้ไม่มีความผิด เพราะความโลภในทรัพย์อย่างเดียว

คนพวกนี้ ฆ่าเราครั้งเดียวก่อน ส่วนเราขอให้ได้เกิดเป็นยักษ์ณี ก็สามาร
เพื่อจะฆ่าคนพวกนี้ได้หลายครั้ง ดังนี้แล้วจึงตายไป. ได้ยินว่า ในคน
เหล่านั้น คนหนึ่งได้เป็นกุลบุตร ชื่อว่า ปุกกุสะ คนหนึ่งเป็นพาหิย-
ทารุจิริยะ คนหนึ่งเป็นเพชฌฆาตเคราแดง และคนหนึ่งเป็นสุปปพุทธกุกฺกุ
ในหลายร้อยอัฐภาพ ของคนทั้ง ๔ ดังว่ามานี้ นางเกิดเป็นแม่โคใน
กำเนิดยักษ์ ปลงชีวิต (ของคนเหล่านั้น). ก็ด้วยวิบากของกรรมนั้น คน
เหล่านั้น จึงถึงความตายในระหว่างอัฐภาพนั้น ๆ. สุปปพุทธกุกฺกุ ตาย
โดยฉับพลัน ด้วยอาการอย่างนี้. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **อถ โข
อจิริปกุกนุตฺ ๑ เป ๑ โวโรเปติ** ดังนี้ เป็นต้น.

ครั้งนั้นแล ภิกษุหลายรูป กราบทูลการทำกาละของสุปปพุทธกุกฺกุ
แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงทูลถามถึงเบื้องหน้า (ของเขา). พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตรัสพยากรณ์แล้ว. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
อถ โข สมพหุลา ภิกขุ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ติณฺณํ ลโยชนานํ ปริกขยา** ความว่า
เพราะการละโดยสมุจเฉตเด็ดขาดซึ่งเครื่องผูกในภพสามนี้ คือ สักกาย-
ทิฏฐิ วิจิกิจจา และสีลพตปรามาส. บทว่า **โสตาปนฺโน** ได้แก่ผู้บรรล
อริยมรรค กล่าวคือ กระแสครั้งแรก. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า
อาวุโส สารีบุตร ท่านกล่าวว่า **โสโต โสโต** นี้ อาวุโส โสตะ เป็นโณ
หนอแล คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แหละ ชื่อว่า โสตะ ดังนี้ เป็นต้น.
บทว่า **อวินิปตฺทมโ** แปลว่า ไม่มีการตกต่ำเป็นธรรมดา. ชื่อว่าผู้มี
ความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เพราะท่านไม่มีความตกต่ำไปเป็นธรรมดา
อธิบายว่า ไม่มีการตกไปด้วยอำนาจการเกิดในอบาย ๔ มีสภาวะ.

บทว่า **นิยโต** ได้แก่ แน่นอนโดยธรรมเนียม คือ โดยกาหนดแน่นอน.
บทว่า **สมุโพธิปรายโน** ความว่า ชื่อว่า เป็นผู้ที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า
เพราะการตรัสรู้ กล่าวคือมรรคสามเบื้องสูง พึงเป็นที่ไป เป็นคติ เป็น
ที่พึงอาศัยในเบื้องหน้า คือ อันตนจะพึงบรรลุแน่แท้. ด้วยเหตุนี้ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า จึงแสดงเนื้อความนี้ไว้ว่า เมื่อมีคำถามว่า คติของเขา
เป็นอย่างไร ภพหน้าของเขาเป็นอย่างไร ก็ตรัสว่า คติของสุปปพุทธะ
เจริญแล ไม่เสื่อม. แต่คติไม่สมบูรณ์ เพราะกรรมนั้น. ก็พระองค์ผู้เป็น
พระธรรมราชา ทรงมีพระประสงค์จะประกาศความนั้น อันเนื่องด้วย
ความสืบทอดแห่งคำถาม จึงได้ภายิตความไว้เพียงเท่านี้แล. จริงอยู่ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเห็นว่า เมื่อเรากล่าวคำเพียงเท่านี้ บรรดาผู้มีสติ
รอบคอบเหล่านี้เท่านั้น ภิกษุรูปหนึ่ง ผู้ฉลาดในอนุสนธิ จักถามถึงเหตุ
ว่า สุปปพุทธะ เป็นโรคเรื้อน เป็นคนเขี้ยวใจ และเป็นคนกำพร้า เมื่อ
เป็นเช่นนั้น เราจักประกาศ เหตุข้อนั้นของสุปปพุทธะ ด้วยความสืบทอด
แห่งคำถามนั้นแล้วจบเทศนาลง. ด้วยเหตุนี้แน่แท้ พระองค์จึงตรัสว่า
เอว รุกฺขเต อณฺณตโร ภิกฺขุ ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เหตุ** ได้แก่ เหตุที่ไม่ทั่วไป. ส่วนเหตุ
ที่ทั่วไป ได้แก่ ปัจจยแล. เหตุทั้งสองอย่างนั้น มีความแปลกกัน ดังนี้.
บทว่า **เยน** ได้แก่ ด้วยเหตุและด้วยปัจจยใด. บทว่า **ภูตปฺพุพฺ** ได้แก่
เหตุที่เคยเกิดแล้ว. เพื่อจะแสดงเวลาที่เหตุเกิดในอดีตกาล ท่านจึงกล่าว
คำว่า **สุปปพุทธโ** ดังนี้ เป็นต้น.

ถามว่า ก็เหตุเกิดขึ้นในกาลไหน ? ข้าพเจ้าจะเฉลย. เล่ากันมาว่า
ในอดีตกาล เมื่อพระตถาคตยังไม่เสด็จอุบัติ กุลธิดาคนหนึ่ง ในบ้านแห่ง

หนึ่ง รักษาารอบกรุงพาราณสี. นางเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้ารูปหนึ่ง มีจิตเลื่อมใส จึงถวายดอกปทุมดอกหนึ่ง พร้อมด้วยข้าวตอก ๕๐๐ แต่ พระปัจเจกพุทธเจ้านั้นแล้ว ตั้งปรารถนาได้บุตร ๕๐๐ คน. ก็ในขณะที่ นั้นนั่นเอง พรานเนื้อ ๕๐๐ คน ก็ถวายเนื้อมีรสอร่อย แต่พระปัจเจก- พุทธเจ้าแล้ว ตั้งความปรารถนาว่า ขอพวกเราพึงเป็นลูกของนาง และ ว่าขอพวกเราพึงได้คุณวิเศษที่ท่านได้รับแล้ว. นางดำรงอยู่นชั่วอายุแล้ว บังเกิดในเทวโลก จุตจากเทวโลกนั้นแล้ว บังเกิดในกลีบปทุม ในสระ ที่เกิดขึ้นเองแห่งหนึ่ง. คาบสตนหนึ่งพบนางเข้าจึงเล็งดู. เมื่อนางเที่ยว ไป ดอกปทุมทั้งหลาย ก็ผุดขึ้นจากพื้นดินทุก ๆ อย่างเท่า. พรานไพรคน หนึ่งเห็นเข้าจึงกราบทูลแต่พระเจ้าพาราณสี. พระราชาทรงรับสั่งให้นำ นางมาแล้ว ตั้งให้เป็นอัครมเหสี. นางตั้งครรภ์แล้ว. มหาปทุมกุมาร อยู่ในท้องของนาง. ส่วนพระกุมารที่เหลือ อาศัยมลทินครรภ์บังเกิด. พระกุมารเหล่านั้น เจริญวัยแล้วพากันเล่นในสระปทุมในพระราชอุทยาน นั่งในดอกปทุมคนละดอก มีญาณแก่กล้าเริ่มตั้งความสิ้นไปและเสื่อมไป ในสังขารทั้งหลาย แล้วบรรลุปัจเจกโพธิญาณ. พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่า นั้นได้มีคาถาพยากรณ์ว่า

ท่านจงดูใบและกลีบ ของดอกปทุมที่เกิดขึ้นใน
สระ บานเต็มที่แล้ว ก็เคลื่อนกล่นไปด้วยหมู่ภุมร
โดยเป็นของไม่เที่ยง พอเห็นความไม่เที่ยงนั้นแล้ว
พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปดังนอแรดเถิด.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า นามว่า ตครลชี ผู้อยู่ในภายในพระปัจเจก- พุทธเจ้า ๕๐๐ รูปเหล่านั้น ผู้บรรลุปัจเจกโพธิญาณอย่างนั้น เข้านิโรธ-

สมาบัติตลอด ๗ วัน ที่เจื่อนันทมูลกะ ณ คันธมาทนบรรพต ล่วงไป ๗ วัน จึงออกจากนิโรธ เหาะมาลงที่อิสิคิลิบรรพต ในเวลาเช้า ครองผ้า แล้วถือบาตรและจีวรแล้ว เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์. ก็ในสมัยนั้น ในกรุงราชคฤห์ มีบุตรเศรษฐี คนหนึ่ง พร้อมด้วยบริวารหมู่ใหญ่ ออกจากพระนคร เพื่อกรีธาในอุทยาน พบพระปัจเจกพุทธเจ้า นามว่า ตครสิจี คิดว่า ใครนี่ หัวโล้น ครองผ้ากาสาจะ จักเป็นคนโรคเรื้อน เอาผ้าของคนโรคเรื้อน คลุมร่างกายไปอย่างนั้นแล ดังนี้แล้วจึงถ่มน้ำลาย หลีกไปทางเบื้องซ้าย ซึ่งท่านหมายกล่าวไว้ว่า **สุปฺปพฺพุโธ กุญฺจิ อิมสฺมึเยว ราชคเห ฯ เป ฯ ปกฺกามิ** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กุวํยํ** ตัดเป็น **โก อยํ** (คือ) เรา กล่าวโดยการขู่. บาลีว่า **โกวํยํ** ดังนี้ก็มี. ด้วยบทว่า **กุญฺจิ** เขากล่าว ถึงท่านผู้ไม่เป็นโรคเรื้อน ผู้แสวงหาคูณอันยิ่งใหญ่ นั้นแล ว่าเป็นโรคเรื้อน ให้ถึงอภิกโกสวัตถุ. บทว่า **กุญฺจิ จีวเรน** แปลว่า ด้วยจีวรของคนโรคเรื้อน. ท่านแสดงว่า ก็แม้พระปัจเจกพุทธเจ้านี้ก็เหมือนคนโรคเรื้อน โดยมากที่ถือเอาผ้าอย่างใดอย่างหนึ่งมานุ่งห่ม เพื่อป้องกันเหลือบยุง เป็นต้น และเพื่อป้องกันโรค. อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่ท่านทรงผ้าบังสุกุลจีวร เจริญดูหมิ่นว่า เป็นเหมือนร่างของคนจี้เรื้อน เพราะผ้าปะมีสีหลายอย่าง จึงกล่าวว่า **กุญฺจิ จีวเรน** ดังนี้. บทว่า **นิฏฺฐุหิตฺวา** ได้แก่ ถ่มน้ำลาย. บทว่า **อปฺพยามโต กริตฺวา** ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เช่นนั้น ไหว้แล้วกระทำประทักษิณ แต่บุรุษโรคเรื้อนนี้เดินไปทางซ้ายพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น คือให้ท่านอยู่ด้านซ้ายมือตนเดินไปด้วยความดูหมิ่น เพราะความที่ตนไม่เป็นวิญญูชน. ปาฐะว่า **อปวามโต**

ดังนี้ก็มี. บทว่า **ตสฺส กมฺมสฺส** ได้แก่ กรรมชั่วที่เป็นไป ด้วยการ
ดูหมิ่นพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่าตครสิจีว่า ใครนี้เป็นโรคเรื้อน แล้วจึง
ถ่มน้ำลายหลีกไปทางซ้าย. บทว่า **นิริเย ปจิตฺต** ได้แก่ เขาถูกไฟนรก
ไหม้. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **ปจิตฺวา นิริยคฺคินา** ดังนี้ก็มี. บทว่า
ตสฺเสว กมฺมสฺส วิปากวเสเสน ได้แก่ เขาถือปฏิสนธิในนรกด้วย
กรรมใด กรรมนั้น ย่อมไม่ให้ผลในมนุษยโลก อนึ่ง เวทนาของเขาอัน
เป็นไปในขณะต่างกัน เป็นไปด้วยอำนาจการปฏิบัติผิดในพระปัจเจก-
พุทธเจ้า ในเวลานั้น เป็นกรรมอำนวยผลในภพต่อ ๆ ไป เมื่อวิบากกรรม
ให้ปฏิสนธิเป็นไตรเหตุ ในพวกมนุษย์เพราะบุญกรรมอันเป็นตัวอำนวย
ผลในภพอื่น ๆ นั้นแล แต่ให้ถึงความเป็นโรคเรื้อน เป็นคนเจ็บใจ
และเป็นคนน่าสงสารนั้นนั่นเอง ด้วยอำนาจความเป็นกรรมมีส่วนเสมอกัน.
จริงอยู่ การบัญญัติกรรมนั้น ปรากฏแล้วในโลกแม้เช่นนี้ เหมือนการ
บัญญัตินั้นแลว่า สิ่งที่มีรสขมเท่านั้นเป็นไอศถ. ครั้นทรงแก้ปัญหาที่ภิกษุ
นั้นทูลถามว่า เหตุอะไรหนอ พระเจ้าข้า ดังนี้ ด้วยลำดับคำเพียงเท่านี้ บัดนี้
เพื่อจะแก้ปัญหาที่ภิกษุทั้งหลายถามในกาลก่อนว่า ท่านมีคติเป็นอย่างไร
ภพเบื้องหน้าของท่านเป็นอย่างไร จึงตรัสคำมีอาทิว่า **โส ตถาคตฺตปฺปเวทิตฺ**
ชฺมมวินยํ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตถาคตฺตปฺปเวทิตฺ** ความว่า ชื่อว่า
ตถาคตฺตปฺปเวทิตฺ เพราะพระตถาคตคือพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงแล้ว
ตรัสแล้ว ทรงประกาศแล้ว. บทว่า **อากมฺม** ได้แก่ บรรลุ อีกอย่างหนึ่ง บท
ว่า **อากมฺม** เพราะอาศัยแล้วจึงรู้. ปาฐะว่า **ตถาคตฺตปฺปเวทิตฺ** **ชฺมมวินย**

ดังนี้ก็มี. บทว่า **สทฺฐิ สมํทฺธิ** ความว่า เขาถือเอาโดยชอบซึ่งศรัทธา ทั้ง ๒ อย่าง คือ ศรัทธาที่เป็นส่วนบุรพภาพ อันเป็นที่อาศัยแห่งพระรัตนตรัยว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้โดยชอบและด้วยพระองค์เอง ๑ พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว ๑ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ปฏิบัติดีแล้ว ๑ และศรัทธาที่เป็นโลกุตระ อธิบายว่า ถือเอาจนสิ้นภพโดยที่ไม่ต้องถือเอาอีก คือทำให้เกิดขึ้นในจิตสันดานของตน แม้ในบพมื่ออาทิว่า **สึลฺล สมํทฺธิ** ก็นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **สึลฺล** ได้แก่ สิตที่สัมปยุตด้วยมรรคจิตและที่สัมปยุตด้วยผลจิต พร้อมด้วย สิตอันเป็นส่วนเบื้องต้น. บทว่า **สุตฺถิ** ได้แก่ สุตะทั้ง ๒ อย่าง คือ ความเป็นผู้มีปริยัติธรรมอันสดับแล้วมาก ๑ ความเป็นผู้มีปฏิเวธอันสดับแล้วมาก ๑ จริงอยู่ แม้ปริยัติธรรมมีประการตามที่สาวกทั้งหลายได้แล้ว ด้วยการแทงตลอดสัจจะในเวลาสดับธรรม เธอก็ได้สดับแล้ว ทรงจำแล้ว ได้สั่งสมแล้ว ได้เพ่งด้วยใจแล้ว และได้แทงตลอดด้วยศีลด้วยทิฏฐิ. บทว่า **จํคํ** ได้แก่ จาคะ กล่าวคือการปล่อยวางอกิสังขารคือกิเลส อันปฐมมรรค (โสดาปัตติมรรค) ฟังฆ่า อันเป็นเหตุให้พระอริยสาวกทั้งหลาย เป็นผู้สละเครื่องขัดขวางในไทยธรรม มีมือสะอาด ยินดีในการเสียสละ. บทว่า **ปญฺญํ** ได้แก่ ปัญญาอันสัมปยุตด้วยมรรคจิต และปัญญาอันสัมปยุตด้วยผลจิต พร้อมด้วยวิปัสสนาปัญญา.

บทว่า **กายสุตฺส เกทา** ได้แก่ เพราะละชั้นที่มีใจครอง. บทว่า **อรุมฺมรณา** ได้แก่ แต่การถือเอาชั้นอันบังเกิดเฉพาะในขณะนั้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **กายสุตฺส เกทา** ได้แก่ เพราะชีวิตินทรีย์ขาดไป. บทว่า **ปรมฺมรณา** ได้แก่ เบื้องหน้าแต่จตุตถจิต. แม้จิตบททั้ง ๓ คือ

สุดดี สุดดี โลก ท่านกล่าวถึงเทวโลกเท่านั้น. จริงอยู่ เทวโลกนั้น ชื่อว่า
สุดดี เพราะเป็นคติดี เหตุงดงามด้วยสมบัติทั้งหลาย. ชื่อว่า สักกะ
เพราะ เลิศด้วยดีด้วยอารมณ์ทั้งหลายมีรูปารมณ์เป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง
เรียกว่า โลก เพราะเห็นแต่ความสุขตลอดทุกกาล หรือเรียกว่า โลก
เพราะผู้ฟัง. บทว่า อุปปยุโน ได้แก่ เข้าถึงโดยถือปฏิสนธิ. บทว่า
สหพยุต ได้แก่ ความเป็นสหยา. แต่อรรถแห่งคำมีดังนี้ว่า ชื่อว่า
สหัพยะ เพราะอรรถว่าไปคือเป็นไป ได้แก่อยู่ร่วมกัน คือ สหัญฐายี
ขึ้นร่วมกันหรือ สหวาสี อยู่ร่วมกัน. ภาวะแห่งสหัพยะ ชื่อว่า สหัพยตา.
บทว่า อติโรจติ ได้แก่ ชื่อว่า รุ่งโรจน์ เพราะสว่าง หรือว่า ไพโรจน์
เพราะครอบงำ. บทว่า วณฺเณน ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยรูป. บทว่า ยสฺสา
แปลว่า ด้วยบริวาร. จริงอยู่ เขาทอดทิ้งร่างกายมีประการดังกล่าวไว้ใน
โลกนี้ แล้วได้อัตภาพทิพย์ตามที่กล่าวแล้ว พร้อมด้วยบริวารเป็นอัน
มาก โดยชั่วขณะจิตเดียวเหมือนบุคคลทิ้งภาชนะดินที่เปื้อนของไม่สะอาด
ทิ้งชำระแล้วถือเอาภาชนะทองชมพูอันบริสุทธิ์วิจิตรด้วยรัตนะหลาก
หลายหุ้มด้วยขำยรัสมิอันประภัสสร.

บทว่า เอตมตฺถํ วิทิตฺวา ความว่า ทรงทราบโดยประการทั้งปวง
ซึ่งโทษในการไม่งดเว้นบาปและอานิสงส์ในการงดเว้นบาปนี้ จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ อันประกาศซึ่งความนั้น.

อุทานนั้น มีความสังเขปดังต่อไปนี้ บุรุษผู้มีจักขุ เมื่อความ
พยายามคือความเพียรทางกายมีอยู่ คือเป็นไปอยู่ในร่างกาย ย่อมเว้นที่
ไม่สม่าเสมอมีเหวเป็นต้น หรือรูปที่ไม่สม่าเสมอมีรูปช้าง รูปม้า รูปงู
รูปไก่ และรูปโคเป็นต้น เพราะมีความคร่ำเป็นสภาวะ ฉันไค บัณจิต

คือบรุษผู้มีปัญญาในชีวลโลกคือในสัตว์โลกนี้ ก็ฉันทัน เมื่อรู้ประโยชน์
เกื้อกูลแก่ตน เพราะความเป็นผู้มีปัญญานั้น พึงเว้นบาปทั้งหลายคือ
ทุจริตลามก อธิบายว่า ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ ไม่พึงถึง โดยประการที่สุปป-
พุทธะนี้ ไม่เว้นบาปในพระปัจเจกพุทธเจ้านาม ตครสิจิ แล้วถึงความ
วอดวายอย่าใหญ่หลวง อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า สุปปพุทธกฤตติ อาศัย
ธรรมเทศนาของเรา บัดนี้ ถึงความสังเวชเว้นบาปทั้งหลาย บรรลุคุณ
วิเศษอย่างยิ่งฉันทันใด แม้คนอื่นก็ฉันทันนั้น เมื่อต้องการบรรลุคุณวิเศษ
อย่างยิ่ง ก็พึงเว้นบาปเสีย.

จบอรรถกถาสุปปพุทธกฤตติสูตรที่ ๓

๔. กุมารกสูตร

ว่าด้วยตรัสความทุกข์แก่เด็กหนุ่ม

[๑๑๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล เด็กหนุ่ม
หนุ่มมากด้วยกัน จับปลาอยู่ในระหว่างพระนครสาวัตถีกับพระวิหาร-
เชตวัน ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอันตรวาสกแล้ว
ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี ได้ทอด-
พระเนตรเห็นเด็กหนุ่มหนุ่มมากด้วยกัน จับปลาอยู่ในระหว่างพระนครสาวัตถี
กับพระวิหารเชตวัน ครั้นแล้วเสด็จเข้าไปหาเด็กหนุ่มเหล่านั้น แล้ว
ได้ตรัสถามว่า พ่อหนูทั้งหลาย เธอทั้งหลายกลัวต่อความทุกข์ ความทุกข์

ไม่เป็นที่รักของเธอทั้งหลายมิใช่หรือ เด็กเหล่านั้นกราบทูลว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ทั้งหลายกลัวต่อความทุกข์ ความทุกข์ไม่เป็นที่รัก ของข้าพระองค์ทั้งหลาย.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึง ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ถ้าท่านทั้งหลายกลัวความทุกข์ ถ้าความทุกข์
ไม่เป็นที่รักของท่านทั้งหลายไซ้ ท่านทั้งหลายอย่า
ได้ทำบาปกรรมทั้งในที่แจ้งหรือในที่ลับเลย ถ้าท่าน
ทั้งหลายจักทำหรือทำอยู่ซึ่งบาปกรรมไซ้ ท่านทั้ง-
หลายแม้จะเหาะหนีไป ก็ย่อมไม่พ้นไปจากความ
ทุกข์เลย.

จบกุमारกสูตรที่ ๔

อรรถกถากุमारกสูตร

กุमारกสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า กุมารกา แปลว่า คนหนุ่ม. แต่ในที่นี้คนหนุ่ม ซึ่งรู้
อรรถของสุภายิตและทุภายิต ท่านประสงค์ว่า กุมารกะ. จริงอยู่ สัตว์
เหล่านี้ จำเดิมแต่วันที่เกิดมา จนถึงอายุ ๑๕ ปี ท่านเรียกว่า กุมารกะ
และว่า พาละ ต่อจากนั้น มีอายุ ๒๐ ปี ท่านเรียกว่า คนหนุ่มสาว.
บทว่า มจฺจนฺเต พาเชนฺติ ความว่า เด็กหนุ่มเหล่านั้น ในฤดูแล้ง เมื่อ
น้ำในสระแห่งหนึ่งใกล้หนทางแห้งแล้ว จึงพากันวิดน้ำที่ขังอยู่ในที่ลุ่ม

จับและฆ่าปลาตัวเล็ก ๆ ด้วยหัวใจว่า เราจักปิ้งกิน. บทว่า **เตนุปล-
สจฺกมิ** ความว่า พระองค์เสด็จแวงจากทางเข้าไปยังสระน้ำน้อยหนึ่ง
แล้วประทับยืนอยู่ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **อุปสจฺกมิ**. ก็เพราะ
เหตุไร จึงเสด็จเข้าไปหา. เพราะเพื่อจะให้เดินเหล่านั้นเกิดควาคุ่นเคย
กับพระองค์ จึงเสด็จเข้าไปหา. ศัพท์ว่า **โว** ในคำนี้ว่า **ภายถ โว** เป็น
เพียงนิบาต. บทว่า **ทุกฺขสฺส** เป็นฉัญญีวิภคฺติลงในอรรถปัญจมีภคฺติ
อธิบายว่า **ทุกฺขสฺมา** จากทุกฺข. ด้วยบทว่า **อปฺปิย โว ทุกฺข** พระองค์
ตรัสถามว่า ทุกฺขที่เกิดในร่างกายของพวกเธอ ไม่น่ารักไม่น่าปรารถนา
มิใช่หรือ ?

บทว่า **เอตมตฺถ** **วิทิตฺวา** ความว่า พระองค์ทรงทราบโดยอาการ
ทั้งปวงซึ่งอรรถนี้ว่า สัตว์เหล่านี้ ไม่น่าปรารถนาทุกฺขเพื่อตนเลย แต่ปฏิบัติ
เหตุแห่งทุกฺขอยู่ โดยใจความ เป็นอันชื่อว่า ปรารถนาทุกฺขอยู่นั่นเอง.
บทว่า **อิมิ อุทานิ** ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้ อันเกี่ยวเนื่องการกระทำ
ชั่วและประกาศโทษของการทำชั่ว.

อุทานนั้นมีความหมายดังต่อไปนี้ ถ้าว่า ทุกฺขอันจะให้เป็นที่ไปใน
อบายทั้งสิ้น และอันต่างด้วยความเป็นผู้มีอายุน้อยและความเป็นผู้มีส่วน
ชั่วแห่งมนุษย์เป็นต้นในสุคติ เป็นธรรมชาติ ไม่น่ารัก ไม่น่าปรารถนา
สำหรับพวกท่าน ถ้าพวกท่านกลัวทุกฺขนั้นไซ้ พวกท่านอย่าได้กระทำให้
คืออย่าได้ก่อกรรมชั่ว คือกรรมลามกแม้มีประมาณน้อย ชนิดปาณาติบาต
เป็นต้นทางกายหรือทางวาจาทั้งในที่แจ้ง คือไม่ปิดบัง เพราะปรากฏแก่
คนอื่น (และ) ชนิดอกุศลเป็นต้น เพราะในมโนทวาร ทั้งในที่ลับคือ
ปกปิดโดยความไม่ปรากฏแก่คนอื่น ถ้าว่า ท่านทำกรรมช่วนั้นบัดนี้ หรือ

จักทำในอนาคตไซริ์ ทุกข์ อันเป็นผลของกรรมนั้น ในอบาย ๔ มีนรก เป็นต้น และในมนุษย์ทั้งหลาย จักไม่ติดตามพวกเราผู้หนีไปข้างโน้นข้างนี้ ด้วยความประสงค์ดังว่ามานี้ แม้พวกท่านจะเหาะหนี คือจงใจ หลีกหนีไป ก็ไม่หลุด คือไม่พ้นจากทุกข์นั้นไปได้ ท่านแสดงไว้ว่าจะให้ ผล ในเมื่อความพร้อมพร้อมแห่งปัจจัยอื่นมีคติและกาลเป็นต้นนั้นแล. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ปลายเน ดังนี้ก็มี ความว่า เมื่อการไป คือ การหลีกไปในที่ใดที่หนึ่ง มีอยู่ โดยนัยดังกล่าวแล้ว. มีความนี้ พึงแสดง ด้วยคานานี้ว่า ผู้ทำกรรมชั่ว จะหนีไปในอากาศ หรือท่ามกลางสมุทร ฯลฯ ย่อมไม่พ้นจากกรรมชั่วนั้นไปได้.

จบอรรถกถากุมารกสูตรที่ ๔

๕. อุโปสถสูตร

ว่าด้วยกรรมอันนำอัครจริย์ ๘

[๑๑๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปุพพาราม ปราสาทของ นางวิสาขาณิการมารดา ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าแวดล้อมด้วย ภิกษุสงฆ์ ประทับนั่งอยู่ในวันอุโปสถ ลำดับนั้นแล เมื่อราตรีล่วงไปแล้ว ปฐมยามสิ้นไปแล้ว ท่านพระอานนทักุขากอาสนะกระทำจิรวเฉียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ได้กราบทูล พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราตรีล่วงไปแล้ว ปฐมยาม สิ้นไปแล้ว ภิกษุสงฆ์นั่งอยู่นานแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง

ปาติโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลายเถิด เมื่อท่านพระอานนท์กราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงนั่งอยู่ แม้ครั้งที่ ๒ เมื่อราตรีล่วงไปแล้ว มัชฌิมยามสิ้นไปแล้ว ท่านพระอานนท์ลุกจากอาสนะ กระทำจีวรเฉวียง บ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ได้ กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราตรีล่วงไปแล้ว มัชฌิมยามสิ้นไปแล้ว ภิกษุสงฆ์นั่งอยู่นานแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงปาติโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลายเถิด แม้ครั้งที่ ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงนั่งอยู่ แม้ครั้งที่ ๓ เมื่อราตรีล่วงไปแล้ว ปัจจุบันยามสิ้นไปแล้ว อรุณขึ้นไปแล้ว จวนสว่างแล้ว ท่านพระอานนท์ลุกจากอาสนะกระทำ จีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราตรีล่วงไปแล้ว ปัจจุบันยามสิ้นไปแล้ว อรุณขึ้นไปแล้ว จวนสว่างแล้ว ภิกษุสงฆ์นั่งอยู่ นานแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงปาติโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลายเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอานนท์ บริษัทยังไม่บริสุทธี ลำดับนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะดำริว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ว่า คุณก่อน อานนท์ บริษัทยังไม่บริสุทธี ดังนี้ ทรงหมายถึงใครหนอแล ลำดับนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะกำหนดใจของภิกษุสงฆ์ ทุกหมู่เหล่าด้วยใจของตนแล้วได้พิจารณาเห็นบุคคลนั้นผู้ทุศีล มีธรรมอันลามก มีความประพฤติ ไม่สะอาด น่ารังเกียจ มีการงานปกปิด ไม่เป็นสมณะ ปฏิญาณว่าเป็นสมณะ ไม่เป็นพรหมจารี ปฏิญาณว่าเป็นพรหมจารี ผู้นำใน ผู้อันระคะรัวร์ค แล้ว ผู้เป็นคฤหยากรเยื่อ นั่งอยู่ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ครั้นแล้ว ท่านพระ-

มหาโมคคัลลานะลุกจากอาสนะเข้าไปหาบุคคลนั้น แล้วได้กล่าวกะบุคคลนั้นว่า จงลุกขึ้นเถิดผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นท่านแล้ว ท่านไม่มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ร่วมกับภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้นแล บุคคลนั้นได้นั่งเสียดำแม้อครั้งที่ ๒... แม้อครั้งที่ ๓ ท่านพระมหาโมคคัลลานะก็ได้แล้ว ท่านไม่มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ร่วมกับภิกษุทั้งหลาย แม้อครั้งที่ ๓ บุคคลนั้นก็ได้นั่งเสียดำลำดับนั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลานะจับบุคคลนั้นที่แขน คุกให้ออกให้จากภายนอกซุ้มประตู ไล่กลอนแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ให้บุคคลนั้นออกไปแล้ว บริษัทบริสุทธฺิแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงปาติโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลายเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนโมคคัลลานะ นำอัสจรรยฺ์ คุณก่อนโมคคัลลานะไม่เคยมีมาแล้ว โมฆบุรุษนี้อยู่นกระทั้งต้องจับแขนคุกออกไป ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ ตั้งแต่นี้ไป เราจักไม่กระทำอุโบสถ แสดงปาติโมกข์ ตั้งแต่นี้ไป เธอทั้งหลายนั้นแลพึงกระทำอุโบสถ แสดงปาติโมกข์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การที่ตถาคตจะพึงกระทำอุโบสถ แสดงปาติโมกข์ ในเมื่อบริษัทไม่บริสุทธฺิ นั้น มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส.

[๑๑๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในมหาสมุทฺร มีธรรมอันนำอัสจรรยฺ์ ไม่เคยมีมา ๘ ประการนี้ ที่พวกอสูรเห็นแล้ว ๆ พวกกนฺยอินคืออยู่ในมหาสมุทฺร ๘ ประการเป็นไฉน ?

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาสมุทรลาดลุ่มลึกลงไปตามลำดับ ไม่โกรธ
ชั้นเหมือนเหว ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่มหาสมุทรลาดลุ่มลึกลงไปตาม
ลำดับ ไม่โกรธชั้นเหมือนเหว นี่เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา
ประการที่ ๑ มีอยู่ในมหาสมุทร ที่พวกอสูรเห็นแล้ว ๆ พวกยักษ์ยืนอยู่ใน
มหาสมุทร.

อีกประการหนึ่ง มหาสมุทรเต็มเปี่ยมอยู่เสมอ ไม่ล้นฝั่ง นี่ก็เป็น
ธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๒...

อีกประการหนึ่ง มหาสมุทรย่อมไม่เคลื่อนคล่นด้วยซากศพ เพราะ
คลื่นย่อมซัดเอาซากศพเข้าหาฝั่งให้ขึ้นบก ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อที่
มหาสมุทรไม่เคลื่อนคล่นด้วยซากศพ เพราะคลื่นย่อมซัดเอาซากศพเข้าหา
ฝั่งให้ขึ้นบก นี่ก็เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๓...

อีกประการหนึ่ง แม่น้ำสายใหญ่ ๆ คือ แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี
สรภู มหิ แม่น้ำเหล่านั้นไหลไปถึงมหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตร
เดิมหมด ถึงการนับว่ามหาสมุทรนั่นเอง ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อที่
แม่น้ำสายใหญ่ ๆ คือ แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหิ แม่น้ำเหล่านี้นั้นไหลไปถึงมหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมหมด ถึงการนับว่า
มหาสมุทรนั่นเอง นี่ก็เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการ
ที่ ๔...

อีกประการหนึ่ง แม่น้ำทุกสายในโลกย่อมไหลไปรวมลงในมหา-
สมุทร และสายฝนก็ตกลงสู่มหาสมุทร มหาสมุทรก็ได้ปรากฏว่าจะพร่อง
หรือเต็มเพราะน้ำนั้น ๆ ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อที่แม่น้ำทุกสายในโลก
ไหลไปรวมลงในมหาสมุทร และสายฝนก็ตกลงสู่มหาสมุทร แต่มหาสมุทร

ก็มีได้ปรากฏว่าจะพร่องหรือเต็มเพราะน้ำนั้น ๆ นี่ก็เป็นกรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๕...

อีกประการหนึ่ง มหาสมุทรที่มีรสเดียว คือ รสเค็ม คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ชื่อที่มหาสมุทรทั้งหลายมีรสเดียว คือ รสเค็ม นี่ก็เป็นกรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๖...

อีกประการหนึ่ง มหาสมุทรที่มีรัตนะมากมายหลายชนิด ในมหาสมุทรนั้นมีรัตนะเหล่านั้น คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ศิลา แก้วประพาพ เงิน ทอง ทับทิม แก้วมรกต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ชื่อที่มหาสมุทรที่มีรัตนะมากมายหลายชนิด... นี่ก็เป็นกรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๗...

อีกประการหนึ่ง มหาสมุทรเป็นที่พำนักอาศัยของสิ่งที่มีชีวิตใหญ่ ๆ สิ่งที่มีชีวิตใหญ่ ๆ ในมหาสมุทรนั้น คือ ปลาตมิ ปลาตมิงคละ ปลาตมิติมิงคละ พวกอสูร นาค คนธรรพ์ แม้ที่ร่างกายใหญ่ประมาณร้อยโยชน์ สองร้อยโยชน์ สามร้อยโยชน์ สี่ร้อยโยชน์ ห้าร้อยโยชน์ ก็มีอยู่ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ชื่อที่มหาสมุทรเป็นที่พำนักของสิ่งที่มีชีวิตใหญ่... นี่ก็เป็นกรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๘ ที่พวกอสูรเห็นแล้ว ๆ พวกกันยินคืออยู่ในมหาสมุทร คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในมหาสมุทรมีกรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ๘ ประการนี้แล ที่พวกอสูรเห็นแล้ว ๆ พวกกันยินดีในมหาสมุทร.

[๑๑๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรมวินัยนี้ ก็มีกรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ๘ ประการ ที่ภิกษุทั้งหลายเห็นแล้ว ๆ พวกกันยินดีอยู่ในธรรมวินัย ฉะนั้นเหมือนกัน ๘ ประการเป็นไฉน ?

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรมวินัยนี้ มีการศึกษาไปตามลำดับ มีการกระทำไปตามลำดับ มีการปฏิบัติไปตามลำดับ มิใช่ว่าจะมีการบรรลุอรหัตผลโดยตรง เปรียบเหมือนมหาสมุทรลาดลุ่มลึกไปตามลำดับ มิใช่จะเหมือนเหวฉะนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ในธรรมวินัยนี้ มีการศึกษาไปตามลำดับ มีการกระทำไปตามลำดับ มีการปฏิบัติไปตามลำดับ มิใช่ว่าจะมีการบรรลุอรหัตผลโดยตรง นี่เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๑ ในธรรมวินัยนี้ ที่ภิกษุทั้งหลายเห็นแล้ว ๆ พวกกันยินคืออยู่ในธรรมวินัยนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สาวกทั้งหลายของเรา ไม่ล่วงสติขาบาทที่เราบัญญัติแล้วแม้เพราะเหตุแห่งชีวิต เปรียบเหมือนมหาสมุทรเต็มเปี่ยมอยู่เสมอ ไม่ล้นฝั่ง ฉะนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อที่สาวกทั้งหลายของเรา ไม่ล่วงสติขาบาทที่เราบัญญัติแล้ว นี่ก็เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๒...

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ทุศีล มีบาปกรรม มีความประพฤติน่ารังเกียจ ปกปิดกรรมชั่ว ไม่ใช่สมณะ ปฏิญาณว่าเป็นสมณะ ไม่ใช่ผู้ประพฤติพหมจรรย์ ปฏิญาณว่าประพฤติพหมจรรย์ เสียใน ชุ่มด้วยราคะ เป็นดุจหยากเยื่อ สงฆ์ไม่ยอมอยู่ร่วมกับบุคคลนั้น ประชุมกันยกวัตรเธอเสียทันที แม้เขาจะนั่งอยู่ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ แต่เขาก็ชื่อว่าห่างไกลจากสงฆ์ และสงฆ์ก็ห่างไกลจากเขา เปรียบเหมือนมหาสมุทรไม่เคลื่อนกล่นด้วยซากศพ เพราะคลื่นย่อมซัดเอาซากศพในมหาสมุทรเข้าฝั่งให้ขึ้นบกฉะนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อที่บุคคลผู้ทุศีล มีบาป

ธรรม...และสงฆ์ที่ห่างไกลจากเขา นี่ก็เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๓...

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วรรณะ ๔ จำพวก คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ออกบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิม ถึงการนับว่าพระสมณสากยบุตรทั้งนั้น เปรียบเหมือนแม่น้ำใหญ่ ๆ คือ แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี สรรภู มหิ แม่น้ำเหล่านั้นไหลไปถึงมหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมหมด ถึงการนับว่ามหาสมุทรนั่นเองนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ชื่อที่วรรณะ ๔ จำพวก คือ กษัตริย์ พราหมณ์... ถึงการนับว่าพระสมณสากยบุตรทั้งนั้น นี่ก็เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๔...

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ภิกษุเป็นอันมากจะปรินิพพาน ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ นิพพานธาตุก็ได้ปรากฏว่าพร่องหรือเต็มด้วยภิกษุนั้น เปรียบเหมือนแม่น้ำทุกสายในโลก ย่อมไหลไปรวมลงในมหาสมุทร และสายฝนก็ตกลงสู่มหาสมุทร มหาสมุทรก็ไม่ปรากฏว่าพร่องหรือเต็ม ฉะนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ชื่อที่ภิกษุทั้งหลายจะปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ นิพพานธาตุก็ได้ปรากฏว่าพร่องหรือเต็มด้วยภิกษุนั้น นี่เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๕...

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมวินัยนี้มีรสเดียว คือวิมุตติรส เปรียบเหมือนมหาสมุทรมีรสเดียว คือ รสเค็ม ฉะนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ชื่อที่ธรรมวินัยนี้มีรสเดียว คือ วิมุตติรส นี่ก็เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๖...

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมวินัยนี้มีรัตนะมากมายหลายชนิด ใน

ธรรมวินัยนั้นรัตนะเหล่านี้ คือ สติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิบาส ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เปรียบเหมือน มหาสมุทรมีรัตนะมากมายหลายชนิด ในมหาสมุทรนั้นมีรัตนะเหล่านี้ คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ ศิลา แก้วประพาฬ เงิน ทอง ทับทิม แก้วมรกต ฉะนั้น คุณก่อนิกษุทั้งหลาย แม้ข้อที่ธรรมวินัยนี้ มีรัตนะมากมายหลายชนิด... อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ก็เป็นธรรมอันนำ อัจฉरร์ย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๗...

คุณก่อนิกษุทั้งหลาย ธรรมวินัยนี้เป็นที่พำนักอาศัยสิ่งมีชีวิตใหญ่- ในธรรมวินัยนั้น มีสิ่งที่มีชีวิตใหญ่ ๆ เหล่านี้ คือ พระโศดาบัน ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโศดาปัตติผล พระสกทาคามี ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อ ทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามีผล พระอนาคามี ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่ง อนาคามีผล พระอรหันต์ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอรหันต์ เปรียบ เหมือนมหาสมุทรเป็นที่พำนักอาศัยของสิ่งมีชีวิตใหญ่ ๆ ในมหาสมุทรนั้น มีสิ่งที่มีชีวิตใหญ่ ๆ เหล่านี้ คือ ปลาตมิ ปลาตมิงคละ ปลาตมิติมงคละ อสูร นาค คนธรรพ์ แม้มีร่างกายใหญ่ประมาณร้อยโยชน์ สองร้อยโยชน์ สามร้อยโยชน์ สี่ร้อยโยชน์ ห้าร้อยโยชน์ คุณก่อนิกษุทั้งหลาย แม้ข้อที่ ธรรมวินัยนี้เป็นที่พำนักอาศัยสิ่งที่มีชีวิตใหญ่ ๆ...ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อความ เป็นพระอรหันต์ นี้ก็เป็นธรรมอันนำอัจฉरร์ย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๘ ในธรรมวินัยนี้ ที่กษุทั้งหลายเห็นแล้ว ๆ พวกกันยินคืออยู่ในธรรมวินัย คุณก่อนิกษุทั้งหลาย ในธรรมวินัยนี้ มีธรรมอันนำอัจฉरร์ย์ ไม่เคยมีมา ๘. ประการนี้แล ที่กษุทั้งหลายเห็นแล้ว ๆ พวกกันยินคืออยู่ในธรรม วินัยนี้.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึง ทรง
เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ฝน คือ กิเลสย่อมร้าวรดสิ่งที่ปกปิด ย่อมไม่ร้าวรด
สิ่งที่เปิด เพราะฉะนั้น พึงเปิดสิ่งที่ปกปิดไว้เสีย
ฝนคือกิเลส ย่อมไม่ร้าวรดสิ่งที่เปิดนั้นอย่างนี้.

จบอุโปสถสูตรที่ ๕

อรรถกถาอุโปสถสูตร

อุโปสถสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ตทหุ ได้แก่ ในวันนั้น คือในกลางวันนั้น. ในคำว่า
อุโปสถ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้. วัน ชื่อว่าอุโบสถ เพราะเป็นที่เข้าจำของ
คนทั้งหลาย. บทว่า อุปวสนุติ ความว่า เป็นผู้เข้าจำอยู่ด้วยศีล หรือ
ด้วยการอดอาหาร. จริงอยู่ ศัพท์ว่า อุโบสถ นี้ มาในศีล ในประโยค
มีอาทิว่า เราเข้าจำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘. มาในวินัยกรรม
มีปาติโมกข์อุเทศเป็นต้น ในประโยคมีอาทิว่า อุโบสถหรือปวารณา.
มาในอุปวาส ในประโยคมีอาทิว่า อุโบสถของนายโคपाल อุโบสถของ
นิครนถ์. มาในบัญญัติ ในประโยคมีอาทิว่า พญานาค ชื่อว่าอุโบสถ.
มาในวัน ในประโยคมีอาทิว่า วันนี้ เป็นวันอุโบสถ ๑๕ คำ. แม้ใน
ที่นี้ พึงเห็นว่ามาในวันนั้นเอง. เพราะฉะนั้น บทว่า ตทหุโปสถ
ความว่า ในวันอันเป็นวันอุโบสถนั้น. บทว่า นิสินฺโน โหติ ความว่า
พระองค์แวดล้อมไปด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประทับนั่งเพื่อทรงแสดงโอวาท-

ปาติโมกข์. ก็แล ครั้นประทับนั่งแล้ว ทรงตรวจดูจิตของภิกษุเหล่านั้น ทรงเห็นคนทุศีลผู้หนึ่ง ทรงพระดำริว่า ถ้าเรา จักแสดงปาติโมกข์ ใน เมื่อบุคคลนี้นั่งอยู่ในที่นี้นั้นแหละ ศีรษะของผู้นั้นจักแตก ๗ เลี่ยง ดังนี้ แล้ว จึงทรงดูสมบัติภาพเพื่ออนุเคราะห์ผู้ที่นั่งนั้นแล. ก็ในที่นี้ บทว่า **อุทฺธสตํ อรุณํ** ความว่า ครั้นถึงอรุณขึ้น พระเถระวิงวอนพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระปาติโมกข์ด้วยคำว่า ของพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงแสดงปาติโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลายเถิด พระเจ้าข้า. เพราะในเวลานั้น ยังไม่ได้ทรงบัญญัติสิกขาบทว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่ควรทำ อุโบสถในวันมิใช่อุโบสถ. บทว่า **อปริสุทฺธา อานนฺท ปริสา** ความว่า เพราะพระองค์ถูกพระเถระวิงวอน ให้ทรงแสดงพระปาติโมกข์ถึง ๓ ครั้ง เมื่อจะตรัสบอกเหตุการณ์ที่ไม่ทรงแสดง ไม่ตรัสว่า บุคคลโน้นไม่บริสุทธิ์ แต่ตรัสว่า อานนท บริษัทไม่บริสุทธิ์. ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงให้ ๓ ยามแห่งราตรีล่วงไปอย่างนั้น ? เพราะจำเดิมแต่นั้น พระองค์ มีพระประสงค์จะไม่แสดงโอวาทปาติโมกข์ เพื่อกระทำวัตถุแห่งการไม่ทรงแสดงนั้นให้ปรากฏ.

บทว่า **อุทฺทส** ได้แก่ ได้เห็นอย่างไร. พระเถระกำหนดรู้จิตของ ภิกษุทั้งหลายในบริษัทนั้น ด้วยเจโตปริยญาณของตน จึงเห็นจิตคือความเป็นผู้ทุศีลของโมฆบุรุษนั้น. ก็เพราะเหตุที่เมื่อเห็นจิตแล้ว ก็เป็นอันชื่อว่า เห็นบุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยจิตนั้น ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า ท่าน มหาโมคคัลลานะได้เห็นแล้วแล ซึ่งบุคคลผู้ทุศีลนั้น. เหมือนอย่างท่าน ผู้ได้เจโตปริยญาณ ย่อมรู้จิตของบุคคลเหล่าอื่นที่เป็นไปใน ๗ วัน ใน อนาคตันใด แม้ในอดีตก็ฉนั้นเหมือนกัน. บทว่า **ทฺฐสึลํ** แปลว่า

ผู้ไม่มีศีล อธิบายว่า ผู้เว้นจากศีล. บทว่า **ปาปชมฺม** ได้แก่ ผู้มีกรรมอันลามกเป็นสภาวะ เพราะเป็นผู้มีอชยาศัยแล้ว เหตุเป็นผู้ทุศีลนั่นเอง. บทว่า **อสุจึ** ได้แก่ ชื่อว่า ผู้ไม่สะอาด เพราะประกอบด้วยกายกรรม เป็นต้นอันไม่บริสุทธิ์. บทว่า **ตฺถกฺขสฺสสมาจารี** ความว่า ชื่อว่า ผู้มีสมาจารอันพึงระลึกด้วยความรังเกียจ เพราะคนอื่นเห็นกรรมอันไม่สมควรบางอย่างแล้วรังเกียจอย่างนี้ว่า นี่ชะรอยว่าจักเป็นกรรมอันผู้นี้กระทำแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง เพราะได้เห็นภิกษุทั้งหลายปรึกษากันด้วยกรณีกิจบางอย่าง ผู้มีสมาจารอันพึงระลึกด้วยความรังเกียจของตนเองว่า ภิกษุเหล่านี้ รู้กรรมที่เราทำ จึงปรึกษากันกระมังหนอ.

ชื่อว่า **ผู้มี**การทำงานซ่อนเร้น เพราะเธอมีงานปิดบังไว้ โดยกระทำกรรมที่พึงปกปิด เหตุเป็นกรรมที่พึงละอาย. ชื่อว่า **ผู้ไม่ใช่**เป็นสมณะ เพราะไม่ใช่สมณะ เหตุทรงไว้ซึ่งเพศแห่งสมณะอันน่าเกลียด. ชื่อว่า **ผู้ปฏิบัติ**ว่าเป็นสมณะ ในการนับว่า สมณะมีจำนวนเท่าไร ในการจับฉลากเป็นต้น และในการปฏิบัติผิด ๆ ว่า แม้เราก็เป็นสมณะ. ชื่อว่า **ผู้ไม่ใช่**พรหมจารี เพราะเป็นผู้มีความประพฤติไม่ประเสริฐ. ชื่อว่า **ผู้ปฏิบัติ**ว่าเป็นพรหมจารี เพราะผู้ไม่ใช่พรหมจารี เห็นเพื่อนพรหมจารีเหล่าอื่นผู้มุ่งห่มเรียวร้อย อุ่มบาตรเรียวร้อย กำลังเที่ยวบิณฑบาตในคามและนิคมเป็นต้นเลี้ยงชีพ แม้ตนเองก็ปฏิบัติโดยอาการเช่นนั้น และปรากฏในวันอุโบสถเป็นต้น เป็นเหมือนให้ปฏิบัติว่าเป็นผู้ แม้เราก็เป็นพรหมจารี. ชื่อว่า **ผู้**เนาใน เพราะกรรมเสียคือศีลวิบัติเข้าอยู่ในภายใน. ชื่อว่า **ผู้**อันระคะร้าวรด เพราะชุ่มด้วยกิเลสเป็นเครื่องไหลออกมามีระคะเป็นต้นทางทวาร ๖. ชื่อว่า **ผู้**เป็นดุจหยากเยื่อ เพราะ

เกิดมีหยากเชื้อคือราคะเป็นต้น และเพราะถูกผู้มีศีลทั้งหลายทอดทิ้ง. บทว่า **มขุณิเม ภิกขุสงฺฆสฺส นิสินฺนํ** ความว่า ผู้นั่งในภายในภิกขุสงฆ์ เหมือนนับเนื่องในสงฆ์ บทว่า **ทิกฺขุโรติ** ความว่า เป็นผู้อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นแล้วว่า ผู้นี้ ไม่ใช่เป็นภิกขุตามปกติ. ก็ในข้อนี้ พึงเห็นการประกอบบทย่างนี้ว่า เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นเธอ ฉะนั้น เธอคือท่านไม่มีกรรมเครื่องอยู่ร่วมด้วยกรรมอันเดียวกันกับภิกขุทั้งหลาย ก็เพราะเหตุที่เธอไม่มีกรรมเครื่องอยู่ร่วมนั้น ฉะนั้น เธอจึงลุกขึ้นเกิดอาวุโส. บทว่า **ตติยมฺปิ โส ปุคฺคโล ตฺถุหิ อโหติ** ความว่า บุคคลนั้นเป็นผู้หนึ่งเสียด้วยความประสงค์ว่า พระเถระแม้พูดบ่อย ๆ ก็จะไม่หน่ายงควั้นไปเอง หรือว่า บัดนี้เรารู้การปฏิบัติของภิกขุเหล่านี้. บทว่า **พาหยังฺ คเหตุวา** ความว่า บุคคลผู้ทุศีลนั้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้าและเราเห็นตามความเป็นจริงแล้ว และเราก็กล่าวว่า ท่านจงลุกขึ้นถึงครั้งที่ ๓ ก็ไม่ลุกขึ้น จึงจับแขนบุคคลผู้ทุศีลนั้น ด้วยคิดว่า บัดนี้ เป็นเวลาที่ลุกเธอออกไป อันตรายอุโบสถอย่าได้มีแก่สงฆ์เลย. ครั้นจับอย่างนั้นแล้ว. บทว่า **พหิ ทฺวารโกฏฺฐกา นิฏฺขามเหตุวา** ความว่า จึงให้ออกไปภายนอกซุ้มประตู คือจากประตูศาลา. ก็บทว่า **พหิ** เป็นบทแสดงที่ที่ลุกให้ออกไป. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **พหิ ทฺวารโกฏฺฐกา** ความว่า ให้ออกไปจากภายนอกซุ้มประตู ไม่ใช่ให้ออกไปจากภายในซุ้มประตู อธิบายว่า กระทำให้อยู่ภายนอกวิหาร แม้โดยประการทั้งสอง ด้วยประการฉะนี้ บทว่า **สุจิมฺภิกฺกํ ทตฺวา** ความว่า ใส่กลอนและลิมสลักไว้ข้างบน อธิบายว่า กั้นไว้ด้วยดี. ด้วยบทว่า **ยาว พาหาคหฺมาปี นาม** นี้ ท่านแสดงว่า ก็เพราะได้ฟังพระคำรัสว่า อานนทฺ บริษัทยโมบริสุทฺธิ์ ดังนี้ ก็เมื่อเป็น

อย่างนั้น เธอพึงหลีกไปเสีย ครั้นไม่หลีกไปอย่างนั้น โมฆบุรุษนั้น จักคอยอยู่จนถูกจับแขนหลุดออกไปดังนั้น ข้อนี้จึงน่าอัศจรรย์. พึงทราบว่า แม้ข้อนี้ ก็เป็นอัศจรรย์ที่น่าอัศจรรย์ทีเดียว.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระดำริว่า บัดนี้ เสนียดเกิดขึ้นในภิกษุสงฆ์แล้ว พวกบุคคลไม่บริสุทธิ์ มายังอุโบสถ และพระตถาคตทั้งหลายย่อมไม่แสดงอุโบสถแก่บริษัทผู้ไม่บริสุทธิ์ และเมื่อไม่แสดงอุโบสถ อุโบสถของภิกษุสงฆ์ก็ขาด ถ้ากระไร ตั้งแต่นี้ไป เราพึงอนุญาตปาติโมกขุทเทศ (สวดปาติโมกข์) เฉพาะแก่ภิกษุทั้งหลาย ก็แล ครั้นทรงพระดำริอย่างนี้แล้ว จึงทรงอนุญาตปาติโมกขุทเทศ เฉพาะแก่ภิกษุทั้งหลาย. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า อต โข ภควา ฯ เป ฯ ปาฏิโมกข์ อุตฺติเสยฺยถ ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า นทานาหิ นี้ เชื่อมด้วย น อักษร เฉพาะบทว่า บัดนี้ เราจักไม่ทำอุโบสถ จักไม่สวดพระปาติโมกข์.

ก็พระปาติโมกข์มี ๒ อย่าง คือ อาณาปาติโมกข์ ๑ โอวาทปาติโมกข์ ๑. ใน ๒ อย่างนี้ คำมีอาทิว่า สุณาตุ เม ภนุเต ชื่อว่า อาณาปาติโมกข์. อาณาปาติโมกข์เท่านั้น พระสาวกทั้งหลายเท่านั้น ย่อมสวดซึ่งสวดกันทุกกึ่งเดือน พระพุทธเจ้าทั้งหลาย หาสวดไม่. ก็สามคาถาเหล่านี้ คือ ขนฺติ ปรมิ ฯ เป ฯ สพฺพปาปสฺส อกรรม ฯ เป ฯ อหฺมปฺวาโท อหฺมปฺมาโต ฯ เป ฯ เอตํ พุทฺธาน ๓ สำนํ ดังนี้ ชื่อว่า โอวาทปาติโมกข์. โอวาทปาติโมกข์นั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้น ย่อมแสดง สวดหาแสดงไม่. โดยล่วงไป ๖ พรรษาจึงทรงแสดง. จริงอยู่ ในเวลาที่พระพุทธเจ้าผู้มีพระชนมายุยืนนาน ยังทรงอยู่ ก็ปาติโมกขุทเทศนี้แหละ

สำหรับพระพุทธเจ้าผู้มีพระชนมายุน้อย ในปฐมโพธิกาลเท่านั้น ก็ปาติ-
โมกขุทเทศนี้ ต่อแต่นั้นก็เป็นอย่างอื่น. ก็ปาติโมกข์นั้นแล เฉพาะ
ภิกษุทั้งหลายเท่านั้น ย่อมสวด พระพุทธเจ้าทั้งหลาย หาสวดไม่ เพราะ
ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า แม่ของเราทั้งหลาย จึงทรงแสดงโอวาทปาติ-
โมกข์ เพียง ๒๐ ปี พอเห็นอันตรายนี้แล้ว หลังจากนั้น ก็ไม่ทรงแสดง.

บทว่า อฏฺฐาณํ แปลว่า เหตุอันไม่สมควร. บทว่า อนวกาโส
เป็นไวพจน์ของเหตุอันไม่สมควรนั้นเหมือนกัน. จริงอยู่ เหตุท่านเรียกว่า
ฐานะ เพราะเป็นที่ตั้งอยู่แห่งผล เหตุมีความเป็นไปเนื่องกับผลนั้น ฉันใด
เหตุอันไม่สมควรนั้น ท่านจึงเรียกว่า อนวกาโส ดังนี้ก็มี ฉันนั้นแล.
บทว่า ยํ เป็นกิริยาปรามาส. บทว่า ยํ นั้น พึงประกอบโดยนัยที่กล่าว
แล้ว ในหนหลัง.

ถามว่า ในบทว่า อฏฺฐิเม ภิกฺขเว มหาสมุทฺเท นี้ มีอนุสนธิ
อย่างไร ? ตอบว่า การไม่แสดงพระปาติโมกข์แก่บริษัทผู้ไม่บริสุทธฺิ ซึ่ง
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วนั้นจัดเป็นอจฺฉริยอัปฺภุตฺตฺรรม ในพระ-
ธรรมวินัยนี้ เพราะฉะนั้น พระศาสดา มีพระประสงค์จะจำแนกแสดง
การไม่สวดพระปาติโมกข์นั้น พร้อมกับอจฺฉริยอัปฺภุตฺตฺรรม ๘ ประการ
นอกนี้ อันดับแรก เมื่อจะทรงแสดงอจฺฉริยอัปฺภุตฺตฺรรม ๘ ประการ ใน
มหาสมุทฺร โดยความเป็นอุปมาแก่ภิกษุเหล่านั้นก่อน จึงตรัสพระดำรัส
มีอาทิว่า อฏฺฐิเม ภิกฺขเว มหาสมุทฺเท ดังนี้.

บทว่า อสุรา ความว่า ชื่อว่า อสุระ เพราะไม่เล่น คือ ไม่รื่นริง
ได้แก่ ไม่ไพโรจน์ เหมือนเทพ (ปกติ) อีกอย่างหนึ่ง เทพ ชื่อว่า อสุร

เพราะเป็นข้าศึกต่อเทพผู้ชื่อว่าสุระเหล่านั้น ได้แก่ เทพผู้ให้การประหาร ต่อเทพเวปจิตตือสูรเป็นต้น. ภาพของอสูรเหล่านั้น มีในส่วนของกายได้ ภูเขาสิเนรุ. เทพเหล่านั้น กำลังเข้าออกในภพแห่งอสูรเหล่านั้น ๆ เนมิตมณฑปเป็นต้น ณ เชิงเขาสิเนรุ เล่นอภิมรย์อยู่. เพราะเห็นคุณ เหล่านี้ ด้วยความยินดียิ่ง ของเทพเหล่านั้น ในภพนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เทพอสูรเหล่าใด พอได้เห็น ได้เห็นเข้า จึงอภิมรย์ ในมหาสมุทร ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อภิมรฺนฺติ แปลว่า ย่อมประสพความ ยินดี อธิบายว่า ไม่เบื่อหน่ายอยู่. บททั้งหมดมีอาทิว่า อนุปฺพุพฺพินฺโน เป็นไวพจน์แห่งความเป็นสถานที่ลาดลุ่ม ตามลำดับนั้นแล.

บทว่า นายตเกเนว ปปาโต ความว่า ไม่ใช่เหวแต่ก่อนมาทีเดียว เหมือนบึงใหญ่ที่โกรกชัน. จริงอยู่ เหวนั้น จำเดิมแต่ส่วนแห่งฝั่งไป เป็นส่วนที่ลุ่มลึก โดยของคูหลี่หนึ่ง สององคูหลี่ คีบหนึ่ง สอกหนึ่ง ไม้เส้า หนึ่ง ชั่วโคอุสภหนึ่ง กิ่งคาวุต คาวุตหนึ่ง และโยชน์หนึ่งเป็นต้น ลึกไป ลึกไป จนถึงขนาดลึก ๘,๔๐๐ โยชน์ ณ เชิงสิเนรุบรรพต ท่านแสดงไว้ ดังนี้. บทว่า จิตฺทมฺโม ได้แก่ มีความตั้งอยู่เป็นสภาวะ คือ มีความตั้ง ลงเป็นสภาวะ. บทว่า มตฺน กุณฺเปน ได้แก่ ด้วยซากช้างและม้า เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า วาเหติ แปลว่า ลอยไป. บทว่า ถลฺล อุตฺตาทฺติ ความว่า ชัดขึ้นบนบก ด้วยคลื่นกระทบคราวเดียวเท่านั้น เหมือนเอามือจับโยนไปฉะนั้น. บทว่า กงฺคา ยมฺนา ความว่า แม่น้ำ ที่ไหลออกจากทางด้านทิศใต้แห่งสระอโนดาต จัดเป็นแม่น้ำ ๕ สาย ถึง การนับโดย ๕ สาย มีแม่น้ำคงคาเป็นต้น ในที่ที่ไหลไป.

ในข้อนี้ มีกตาแสดงการเกิดขึ้นตั้งแต่ต้นแห่งแม่น้ำ ๕ สาย เหล่านี้ ดังต่อไปนี้ จริงอยู่ ชมพูทวีปนี้ มีปริมาณหมื่นโยชน์. ในชมพูทวีปนั้น ประเทศมีประมาณ ๔,๐๐๐ โยชน์ ถูกน้ำเซาะ ถึงการนับว่า สมุทร. พวกคนอาศัยอยู่ในที่ประมาณ ๓,๐๐๐ โยชน์. ภูเขาหิมพานต์ตั้งจรดในที่ประมาณ ๓,๐๐๐ โยชน์ สูง ๕๐๐ โยชน์ ประดับไปด้วยยอด ๘๔,๐๐๐ ยอด วิจิตรไปด้วยแม่น้ำใหญ่ ๕ สาย อันไหลมาโดยรอบ อันเป็นที่ที่ว่า โดยส่วนยาวกว้างและลึก มีประมาณ ๕๐ โยชน์ วัดโดยกลมประมาณ ๑๕๐ โยชน์ อันเป็นที่ตั้งอยู่แห่งสระใหญ่ ๗ สระ คือ สระอนาคต สระกัณณมุนฑะ สระรถการะ สระนัททันตะ สระกุนาละ สระมันทาภินิ และสระสีหัพปาตตะ. ในสระใหญ่ ๗ สระนั้น สระอนาคต ล้อมรอบไปด้วย ยอดบรรพต ๕ ยอดเหล่านี้ คือยอดเขาสุทิสสนะ ยอดเขาจิตตะ ยอดเขากาพะ ยอดคันธมาทน์และยอดเขาไกลาส. ในยอดเขา ๕ ยอดเหล่านี้ ยอดเขาสุทิสสนะ ล้วนแล้วด้วยทองคำ สูง ๓๐๐ โยชน์ ภายในคด มีทรวดทรงคล้ายปากกา ตั้งปิดบังสระนั้นนั้นแหละไว้. ยอดเขาจิตตะ ล้วนแล้วด้วยแก้ว ๗ ประการ. ยอดเขากาพะ ล้วนแล้วด้วยดอกอัญชัน. ยอดเขาคันธมาทน์ ล้วนแล้วด้วยเพชรดาเมว ภายในมีสีเหมือนถั่วเขียว ตั้งโชติช่วง เหมือนถ่านเพลิงที่ลุกโพลง ในวันอุโบสถข้างแรม อันดาชายไปด้วยโอสถน่าน้ำปการ มากไปด้วยกลิ่น ๑๐ กลิ่นเหล่านี้ คือ กลิ่นที่ราก กลิ่นที่แก่น กลิ่นที่กระพี้ กลิ่นที่เปลือก กลิ่นที่สะเก็ด กลิ่นที่ลำต้น กลิ่นที่รส กลิ่นที่ดอก กลิ่นที่ผล และกลิ่นที่ใบ. ยอดเขาไกลาส ล้วนแล้วไปด้วยเงิน. ยอดเขาทั้งหมดนั้น มีทรวดทรงสงเสมอกัน กับเขาสุทิสสนะ ตั้งปิดบังสระนั้นนั้นแหละไว้. ในยอดเขา

เหล่านั้น ฝนตกด้วยเทวานุภาพ และน้ำไหลด้วยนาคานุภาพ. น้ำทั้งหมด
นั้นไหลเข้าไปยังสระอนินดาตเท่านั้น. พระจันทร์และพระอาทิตย์ โคจรทาง
ด้านทิศใต้หรือทางด้านทิศเหนือ ทำแสงสว่างในที่นั้น โดยระหว่างแห่ง
ภูเขา. แต่เมื่อโคจรไปโดยตรง ๆ หาทำไม่. ด้วยเหตุที่นั่นนั่นแหละ สระนั้น
จึงเกิดการนับว่า อนินดาต. ในสระอนินดาตนั้นพื้นแห่งมโนศิลา ไม่มี
ปลาและเต่า เสมือนแก้วผลึกที่ปราศจากมลทิน น้ำไม่ขุ่นมัว บังเกิดแต่
กรรมที่เดียว เป็นทำสำหรับอาบ ของเหล่าสัตว์ผู้ใช้น้ำนั้น เป็นที่ที่พระ-
พุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวก ทั้งฤาษี ผู้มีฤทธิ์ ทำการอาบ
เป็นต้น ฝ่ายเทพและยักษ์เป็นต้น ก็พากันเล่นน้ำ. ในข้างทั้ง ๔ ของ
สระอนินดาตนั้น มีทางน้ำไหลอยู่ ๔ ทาง คือ ทางราชสีห์ ทางช้าง ทาง
ม้า และทางโคอุสุภะ อันเป็นเหตุให้แม่น้ำทั้ง ๔ ไหลไป. ในฝั่งแม่น้ำ
ที่ไหลออกจากทางราชสีห์ มีสีหไกรสรอยู่เป็นอันมาก. โดยทางช้างเป็น
ต้นก็เหมือนกัน มีช้าง ม้า และโคอุสุภะเป็นจำนวนมาก. แม่น้ำที่ไหล
ออกจากทิศตะวันออกไหลวนขวา ๓ รอบสระอนินดาต ไม่ไหลไปยังแม่-
น้ำ ๓ สาย นอกนี้ ไหลไปทางที่ไม่มีคน ด้านภูเขาหิมพานต์ทิศตะวันออก
นั่นเอง แล้วไหลข้ามหามสมุทร. ฝ่ายแม่น้ำที่ไหลออกจากทิศตะวันตก
และทิศเหนือ ไหลวนขวาอย่างนั้นเหมือนกัน ไหลไปทางที่ไม่มีคน
ด้านภูเขาหิมพานต์ทิศตะวันตก และทิศเหนือเหมือนกัน แล้วไหลข้าม
หามสมุทร. ส่วนแม่น้ำที่ไหลจากทางทิศใต้ แล้วไหลวนขวา ๓ รอบ
สระอนินดาตนั้น ไหลตรงไปทางทิศใต้หลังศิลาตาดนั่นเองได้ ๖๐ โยชน์
แล้วกระทบภูเขาพุ่งขึ้น เป็นสายน้ำประมาณ ๓ คาวุตโดยรอบ ไหลไป
ทางอากาศ ๖๐ โยชน์แล้ว ก็ตกลงที่ศิลาตาด ชื่อ ดิยังคละ. ศิลาตาด

แตกออก เพราะกำลังสายน้ำ. ในที่นั้น เกิดเป็นสระโปกขรณีใหญ่ชื่อ ดิยังคละมีประมาณได้ ๕๐ โยชน์. พังฝั่งสระโปกขรณี ไหลเข้าศิลาดาด ไหลไปได้ ๖๐ โยชน์ แต่นั่นก็พังแผ่นดินที่บเจาะเป็นอุโมงค์ได้ ๖๐ โยชน์ กระทบภูเขาที่ตั้งขวาง ชื่อว่า วิชณะ เกิดเป็นแม่น้ำ ๕ สาย เช่นกับน้ำ ๕ นิ้ว ที่ฝ่ามือ. ในที่ที่ไหลไปไหลไป วนเวียนขวาสระอนาคต แม่น้ำ นั้น เรียกว่า **อาวัตตองคา**. ในที่ที่ไหลไปตรงทางหลังศิลาดาด ประมาณ ๖๐ โยชน์ เรียกว่า **กัณณคองคา**. ในที่ที่ไหลไปทางอากาศ ประมาณ ๖๐ โยชน์ เรียกว่า **อากาศคองคา**. ที่ซึ่งอยู่บนศิลาดาด ชื่อดิยังคละ มีโอกาส ประมาณได้ ๕๐ โยชน์ เรียกว่า **ดิยังคโลกขรณี**. ในที่ที่พังฝั่งไหล ไปยังศิลาดาด ได้ประมาณ ๖๐ โยชน์ เรียกว่า **พหลคองคา**. ในที่ที่ไหล ไปทางอุโมงค์ ประมาณได้ ๖๐ โยชน์ เรียกว่า **อุมมังคองคา**. ในที่ที่ กระทบภูเขาที่ตั้งขวางชื่อว่า วิชณะ เกิดเป็น ๕ สาย นับเป็น ๕ สาย คือ แม่น้ำคองคา ยมุนา อจิรวดี สรภู และมही. แม่น้ำ ๕ สาย เหล่านี้ ดังว่า มานี้ พึงทราบว่าเป็น ไหลออกจากภูเขาหิมพานต์. บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า **นที** นิมนคา ดังนี้ เป็นต้น จัดเป็นโคตร. คำว่า **คองคา** ยมุนา ดังนี้ เป็นต้น จัดเป็นชื่อ.

บทว่า **สวทุติโย** ได้แก่ แม่น้ำใหญ่ หรือแม่น้ำน้อยชนิดใดชนิด หนึ่ง ที่ไหลไปไหลไป. บทว่า **อปฺเปนฺติ** แปลว่า ย่อมไหลไป คือ ย่อม ไหลรวมกันไป. บทว่า **ธารา** ได้แก่ สายฝน. บทว่า **ปุรตุตฺ** แปลว่า ความที่สายฝนยังเต็ม. จริงอยู่ มหาสมุทรเป็นธรรมดาตั้งต่อไปนี้ ใคร ๆ ไม่อาจจะกล่าวมหาสมุทรนั้นว่า ในเวลานี้ฝนตกน้อย พวกเราถือเอา เครื่องดักสัตว์ มีข่ายและไซ เป็นต้น จับเอาปลาและเต่า หรือว่าในเวลา

นี้ ฝนมีมากเกินไป พวกเราไม่ได้สถานที่เป็นที่เหยียดหลัง. จริ่งอยู่ ตั้ง แต่เวลาปฐมกัปมา ฝนตกน้ำขังจรดแดนเขาสิเนรุ แต่นั้นน้ำแม่ประมาณ องคุลีหนึ่ง ก็ไหลลงภายใต้เลย ไม่ไหลขึ้นข้างบน.

บทว่า เอกรโต ได้แก่ มีรสไม่เจือปน. บทว่า มุตตา ได้แก่ แก้วมุกดาหลายชนิด มีชนิดเล็กใหญ่กลมและยาวเป็นต้น. บทว่า มณี ได้แก่ แก้วมณีหลายชนิด มีชนิดแดงและเขียวเป็นต้น. บทว่า เวหุริโย ได้แก่ แก้วไพฑูรย์หลายชนิด โดยสัณฐานมีสีไม่ไผ่ และสีดอกชอกเป็นต้น. บทว่า สรุโข ได้แก่ สังกข์หลายชนิด มีชนิดสังข์ทักษิณาวาฏ สังกข์ทองแดง และสังข์สำหรับเป่าเป็นต้น. บทว่า สิลา ได้แก่ ศิลาหลายชนิด มีชนิดสีขาว ดำ และสีถั่วเขียวเป็นต้น. บทว่า ปวาฬ ได้แก่ แก้วประพาฬหลายชนิด มีชนิดเล็กใหญ่ แดงอ่อน และแดงแก่เป็นต้น. บทว่า โลहितงก ได้แก่ ทับทิมหลายชนิด มีชนิดปทุมราคเป็นต้น. บทว่า มสารถล ได้แก่ แก้วลาย (เพชรตาแมว). อาจารย์บางพวกกล่าวว่า จิตตผลิกิ แก้วผลึกอันไพจิตร ดังนี้ก็มี.

บทว่า มหต ภูตานิ ได้แก่ สัตว์ใหญ่. ปลา ๓ ชนิดคือ ปลาติมิ ๑ ปลาติมิงคิละ ๑ ปลาติมิติมิงคิละ ๑. ปลาที่สามารถจะกลืนกินปลาติมิ ชื่อว่า ปลาติมิงคิละ. ปลาที่สามารถจะกลืนกินปลาติมิ และปลาติมิงคิละ เขาเรียกว่า ปลาติมิติมิงคิละ. บทว่า นาคา ได้แก่ นาคที่อยู่บนหลังคลื่นบ้าง นาคที่อยู่ในวิมานบ้าง.

ด้วยบทว่า เอวเมว โข พระศาสดา ทรงสามารถ เพื่อจะแสดง จำแนก อัจฉริยอัปภูตธรรม ๑๖ บ้าง ๓๒ บ้าง ยิ่งกว่านั้นบ้าง ในพระธรรมวินัยนี้ ก็จริง ถึงกระนั้น เมื่อทรงแสดงจำแนกธรรมที่ควรจะพึง

อุปมาเหล่านั้น เพียง ๘ อย่าง โดยสมควรแก่ธรรมดา ที่ถือเอาโดยความเป็นอุปมาในขณะนั้น จึงตรัสคำมีอาทิว่า อย่างนั้นนั่นแล ภิกษุทั้งหลาย อัจฉริยอัพภูตธรรม ๘ อย่าง ย่อมมีในธรรมวินัยนี้ ดังนี้.

ในธรรมเหล่านั้น ท่านถือเอาสิกขา ๓ ด้วย อนุปฺพุพฺพสิกขา การศึกษาไปตามลำดับ. ชุคฺคัฏฺฐมม ๑๓ ถือเอาด้วย อนุปฺพุพฺพกิริยา การทำไปตามลำดับ. อนุปฺพิสสนา ๗ มหาวิปฺพิสสนา ๑๘ การจำแนกอารมณ์ ๓๘ และโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ท่านถือเอาด้วย อนุปฺพุพฺพปฏิปทา การปฏิบัติไปตามลำดับ. บทว่า นายตเกเนว อญฺญาปฺปฏิเวธ ความว่า ธรรมดาการไม่ทำศีลเป็นต้นให้บริบูรณ์ ตั้งแต่ต้นมาแล้วทางตลอดพระอรหัตต์ ย่อมไม่มี เหมือนการไปเกิดขึ้นแห่งมัจฉทุกเทพบุตร ฉะนั้น ส่วนการทำศีลสมาธิและปัญญาให้บริบูรณ์ไปตามลำดับก่อนแล้ว จึงบรรลุพระอรหัตต์ได้ ย่อมมี.

ด้วยบทว่า มม สวากา พระองค์ตรัสหมายถึงพระอริยมุคคัล มีพระโสดาบัน เป็นต้น. บทว่า น ลัวสตี ได้แก่ ย่อมไม่ทำสังวาสด้วยอำนาจอุโบสถกรรม เป็นต้น. บทว่า อุกฺขิปตี แปลว่า ย่อมผลัดออกไป. บทว่า อารกา ว ได้แก่ ในที่ไกลนั้นแล. บทว่า น เตน นิพฺพานชาตฺถยา อุนตฺตํ อุนตฺตํ วา ปฺบูรตฺตํ วา ความว่า ใคร ๆ ไม่อาจจะกล่าวว่ามีเมื่อถึง ยังไม่สิ้นไป พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ยังไม่เสด็จอุบัติ แม้สัตว์ตนหนึ่ง ก็ไม่สามารถจะปรินิพพานได้ แม้ในกาลนั้น ก็ไม่อาจจะพูดว่า นิพพานชาตฺถวํ แต่ในครั้งพุทธกาล สัตว์ทั้งหลาย แม้จะไม่ถ้วนในสมาคมนั้น ๆ ก็พากันยินดีอมตธรรม แม้ในกาลนั้น ใคร ๆ ก็ไม่อาจจะพูดได้ว่า นิพพานชาตฺถเตม. บทว่า วิมุตฺติริโส แปลว่า มีการ

หลุดพ้นจากกิเลสเป็นรศ. จริงอยู่ ศาสนสมบัติทั้งสิ้น ย่อมดำรงอยู่เพียง เพื่อจิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น.

บทว่า รตนานิ ความว่า ชื่อว่ารัตนะ เพราะอรรถว่าให้เกิดความ ยินดี. จริงอยู่ เมื่อเจริญสติปัฏฐานเป็นต้น ปิติและปราโมทย์มีประมาณ ไม่น้อยย่อมบังเกิดขึ้นส่วนเบื้องต้น. ในส่วนเบื้องปลายไม่จำต้องตั้งกล่าวถึง สมจริงดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า

พระโยคีย่อมพิจารณาเห็นความเกิดและความดับ

แห่งขันธทั้งหลายในกาลใด ๆ ในกาลนั้น ๆ ท่าน

ย่อมได้ปิติและปราโมทย์ นั้นเป็นอมตะของผู้รู้แจ้ง.

ก็ปิติและปราโมทย์อันมีโลกิยรัตนะเป็นเหตุ ย่อมไม่ถึงส่วนแห่ง เลี้ยวของอมตธรรมนั้น อรรถดั่งว่ามานี้ ท่านแสดงไว้ในหนหลังแล้วแล อีกอย่างหนึ่ง

สิ่งที่ธรรมดาทำให้วิจิตร มีค่ามากกว่าที่เปรียบ-

ปานมิได้ เห็นได้ยากเป็นเครื่องใช้สอยของสัตว์ผู้ไม่

ต่ำทราม ท่านเรียกว่า รัตนะแล.

ก็ถ้าชื่อว่ารัตนะ ย่อมมิได้โดยภาวะที่ธรรมดาทำให้วิจิตรเป็นต้น ไชริ์ ถึงอย่างนั้น สติปัฏฐานเป็นต้นนั้นแล ก็เป็นรัตนะได้เพราะเป็นของ มีอยู่จริง จริงอยู่ ภาวะแห่งสติปัฏฐานเป็นต้นนั้น เป็นอานุภาพของ โภธิปักขิยธรรม เพราะเป็นเหตุใกล้ซึ่งทำให้พระสาวกบรรลุสาวกบารมี- ญาณ พระปัจเจกพุทธเจ้าบรรลุปัจเจกโพธิญาณ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ. จริงอยู่ เหตุที่สืบ ๆ กันมาเป็นอุปนิสัยแห่ง ทานเป็นต้น รวมความว่า สติปัฏฐานเป็นต้นเป็นรัตนะเป็นความดียิ่งแห่ง

โพธิปักขิยธรรม เพราะอรรถว่าทำให้เกิดความยินดี และเพราะอรรถว่าเป็นของอันธรรมดาทำให้วิจิตร. ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสว่า ในธรรมเหล่านั้นรัตนะเหล่านี้ คือ สติปัฏฐาน ๔.

บรรดาธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าปัฏฐาน เพราะอรรถว่าหยั่งลงปรากฏในอารมณ์ กรรมเริ่มแรกคือสติ ชื่อว่าสติปัฏฐาน. ก็เพราะอารมณ์มี ๔ อย่างด้วยอำนาจกายเป็นต้น ท่านจึงกล่าวว่สติปัฏฐาน ๔. จริงอย่างนั้น สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ ท่านแยกออกเป็นกายานุปัสสนาเป็นต้น เพราะละความสำคัญในกายว่างาม เวทนาว่าเป็นสุข จิตว่าเป็นของเที่ยง และในธรรมว่าเป็นอัตตา และเพราะยึดถือในกายว่าเป็นของไม่งาม ในเวทนาว่าเป็นทุกข์ ในจิตว่าเป็นของไม่เที่ยงและในธรรมว่าเป็นอนัตตา.

ชื่อว่า สัมมปธาน เพราะเป็นเหตุให้พระโยคีเริ่มตั้งโดยชอบ หรือว่าตนเองเริ่มตั้งโดยชอบ หรือการเริ่มตั้งที่บัณฑิตสรรเสริญหรือเป็นความดี. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า สัมมปธาน เพราะเป็นเหตุให้บุคคลทำความเพียรโดยชอบนั่นเอง คำว่าสัมมปธานนี้เป็นชื่อของวิริยะความเพียร. ก็สัมมปธานความเพียรนั้น ก็เรียกว่าสัมมปธาน ๔ เพราะทำกิจ ๔ อย่าง คือ ไม่ให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ๑ ละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้น ๑ ทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ๑ ทำกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญ ๑.

ชื่อว่า ฤทธิ์ เพราะอรรถว่าสำเร็จ อธิบายว่า สัมฤทธิ์ คือผลัดผล. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ฤทธิ์ เพราะเป็นเหตุสำเร็จ คือ สัมฤทธิ์ เจริญถึงความสูงสุดแห่งสัตว์ทั้งหลาย. ด้วยอรรถแรก บาทคือความสำเร็จ ชื่อว่า อธิบาท อธิบายว่า ส่วนแห่งความสำเร็จ. ด้วยอรรถที่ ๒ บาทคือ

ที่ตั้ง ได้แก่ อุบายเครื่องบรรลุถึงความสำเร็จ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อธิธาต. จริยอยู่ สัตว์ทั้งหลายย่อมถึง คือบรรลุความสำเร็จ กล่าวคือ คุณวิเศษสูง ๆ ขึ้นไปด้วยอธิธาตนั้น. อธิธาตนี้ ท่านเรียกว่า อธิธาต ๔ เพราะทำอธิศีลธรรม ๔ มีฉันทาธิศีลเป็นต้น ให้เป็นฐานะ คือให้เป็นใหญ่บังเกิดขึ้น.

บทว่า **ปณฺจินุทฺริยานิ** ได้แก่ อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น. ในอินทรีย์ ๕ นั้น ศรัทธา ชื่อว่าอินทรีย์ เพราะครอบงำความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา แล้วทำให้เป็นใหญ่ในลักษณะแห่งการน้อมใจเชื่อ. ปัญญา ชื่อว่าอินทรีย์ เพราะครอบงำโกศัชชะแล้วทำให้เป็นใหญ่ในลักษณะแห่งการระคองไว้ ครอบงำปมาทะแล้วทำให้เป็นใหญ่ในลักษณะปรากฏ ครอบงำความฟุ้งซ่านแล้วทำให้เป็นใหญ่ในลักษณะแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน ครอบงำความไม่รู้แล้วทำให้เป็นใหญ่ในลักษณะแห่งทสฺสนะ อินทรีย์ ๕ เหล่านี้แหละพึงทราบวาทะ เพราะความเป็นธรรมชาติมั่นคงในสัมปยุตธรรมทั้งหลาย ด้วยอรรถว่าไม่หวั่นไหว โดยที่ความไม่มีศรัทธาเป็นต้น ครอบงำไม่ได้.

บทว่า **สตฺต โปชฺฌนฺคา** ความว่า โปชฌนคํ เพราะอรรถว่าเป็น องค์แห่งธรรมสามัคคีเครื่องตรัสรู้ หรือของบุคคลผู้ตรัสรู้. พระอริยสาวก ย่อมตรัสรู้ คือออกจากกิเลสนิทรา คือแห่งตลอดอริยสัง ๔ หรือทำให้แจ้งเฉพาะพระนิพพาน ด้วยธรรมสามัคคีใด กล่าวคือ สติ ฌมมวิจยะ วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา อันเป็นปฏิปักษ์ต่ออันตราย เป็นอนก เช่นการตั้งอยู่และการประมวลมาซึ่งความหดหู่และความฟุ้งซ่าน การประกอบในกามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมถานุโยค และการ

ยึดมั่นอุจเฉททิฎฐิและสัสสตทิฎฐิเป็นต้น อันเกิดขึ้นในขณะที่โลกุตระมรรค เพราะเหตุนั้น ธรรมสามัคคีนั่น ท่านเรียกว่า โโพธิ ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะเป็นองค์แห่งโพธิ กล่าวคือธรรมสามัคคีนั่นบ้าง เหมือนองค์ของ ฉาน และองค์ของมรรคเป็นต้น. ชื่อว่า โพชฌงค์ แม้เพราะเป็นองค์ แห่งพระอริยสาวกผู้ตรัสรู้ซึ่งเรียกว่า โโพธิ เพราะวิเคราะห์ว่าตรัสรู้ด้วย ธรรมสามัคคี มีประการดังกล่าวแล้ว เหมือนองค์ของเสนา และองค์ ของรถเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้ พระโบราณจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวว่า ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะเป็นองค์แห่งบุคคลผู้ตรัสรู้ พึงทราบอรรถแห่ง โพชฌงค์ แม้โดยนัยมีอาทิว่า ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะเป็นไปเพื่อธรรม- สามัคคีเครื่องตรัสรู้ ดังนี้.

บทว่า อริโย อฏฺฐังคิโก มคฺโค ความว่า ชื่อว่า อริยะ เพราะ ไกลจากกิเลสอันมรรคนั้น ๆ พึงฆ่า เพราะกระทำความเป็นพระอริยะ และเพราะให้ได้อริยผล. ชื่อว่าอฏฺฐังคิโก เพราะมรรคนั้นมีองค์ ๘ มี สัมมาทิฎฐิเป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง องค์ ๘ นั้นแหละ ชื่อว่าอฏฺฐังคิโก. ชื่อว่ามรรค เพราะฆ่ากิเลสทั้งหลายให้ตายไป หรือเพราะผู้ต้องการพระ- นิพพานแสวงหา หรือตนเองแสวงหาพระนิพพาน. พึงทราบการจำแนก อรรถแห่งสติปัญญาเป็นต้นเหล่านั้นอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า โสตาปนฺโน ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้ถึง คือบรรลุละแสะ กล่าวคือมรรคดำรงอยู่ อธิบายว่า ผู้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล. บทว่า โสตาปัตติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺโน ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ ในปฐมมรรคผู้กำลังปฏิบัติเพื่อทำโสดาปัตติผลให้ประจักษ์แก่ตน ซึ่งเรียก

พระอริยบุคคลที่ ๘ ดังนี้ก็มี. บทว่า สกทาคามี ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในผลที่ ๒ ผู้จะมาสู่โลกนี้คราวเดียวเท่านั้น โดยการถือปฏิสนธิ. บทว่า อนาคามี ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในผลที่ ๓. ผู้มีปกติไม่มาสู่กามโลก โดยการถือปฏิสนธิ. ก็การจำแนกพระอริยบุคคลมีอาทิอย่างนี้ว่า สัทธานุสारी ๑ ฌมมานุสारी ๑ เอกพีธี ๑ เป็นประเภทของพระอริยบุคคลเหล่านั้นนั่นแหละ. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วแล.

บทว่า เอตมตฺถํ วิทิตฺวา ความว่า ทรงทราบความกล่าวคือความไม่มีธรรมเครื่องอยู่ร่วมกันกับบุคคลทุกศีลผู้ประจุชากสัตว์ตายในพระธรรมวินัยของพระองค์นี้. บทว่า อิมํ อุทานํ ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงเหตุแห่งการจำแนกบุคคลผู้ไม่ควรอยู่ร่วมและผู้ควรอยู่ร่วม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จนนมติวสฺสตี ความว่า ภิกษุต้องอาบัติแล้วปกปิดไว้ ย่อมต้องอาบัติตัวอื่นใหม่อีก ย่อมต้องอาบัติมากขึ้น ๆ ฝนคืออาบัติ ได้แก่ ฝนคือกิเลส ย่อมร่วรคมากขึ้นอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า วิวญฺญํ นาทิวสฺสตี ความว่า ภิกษุผู้ต้องอาบัติแล้วไม่ปกปิดอาบัตินั้นไว้เปิดเผย ประกาศแก่เพื่อนสหพรหมจารี กระทำค้ำแสดงออก (จากอาบัติ) ตามธรรม ตามวินัยไม่ต้องอาบัติตัวอื่นใหม่ เพราะเหตุนั้น ฝนคืออาบัติ ฝนคือกิเลส ที่ภิกษุนั้นเปิดเผยแล้วย่อมไม่ร่วรคอีก ก็เพราะเหตุที่ชื่อนั้นเป็นอย่างนั้น ฉะนั้น ท่านทั้งหลายพึงเปิดคือประกาศอาบัติที่ปิด คือที่ปกปิดไว้. บทว่า เวนฺนตฺถํ นาทิวสฺสตี ความว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น ฝนคือกิเลสย่อมไม่ทำลายอรรถภาพแล้วร่วรคคือไม่เป็ยบุคคลผู้ต้องอาบัตินั้น. อธิบายว่า บุคคลนั้น ไม่ถูกกิเลสร่วรค

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 546
อย่างนั้น เป็นผู้มึลลบริสุทธิ มีใจมั่น เริ่มตั้งวิปัสสนาพิจารณาอยู่ ย่อม
บรรลุลถึงพระนิพพานโดยลำดับ.

จบอรรถกถาอุโปสถสูตรที่ ๕

๖. โสณสูตร

ว่าด้วยคนสะอาดไม่ยินดีในบาป

[๑๑๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ท่านพระมหากัจจានะอยู่ ณ ปวิภูฏบรรพต แคว้นกुरुทระ ในวันติชนบท ก็สมัยนั้นแล อุบาสกชื่อโสณโกฏิกัณณะ เป็นอุปัฏฐากของท่านพระมหากัจจานะ ครั้งนั้นแล อุบาสกชื่อโสณโกฏิกัณณะ หลีกเร้นอยู่ในที่ลับ ได้เกิดความปริวิตกแห่งใจอย่างนี้ว่า พระคุณเจ้ามหากัจจานะย่อมแสดงธรรมด้วยอาการใด ๆ ธรรมนั้นย่อมปรากฏแก่เราผู้พิจารณาอยู่ด้วยอาการนั้น ๆ อย่างนี้ว่า บุคคลผู้ครองเรือน จะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยส่วนเดียวดุจสังข์ขัด ไม่ใช่ทำได้ง่าย ฉะนั้นเราพึงปลงผมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสาเยอออกบวชเป็นบรรพชิตเถิด ลำดับนั้นแล อุบาสกโสณโกฏิกัณณะเข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะถึงที่อยู่ อภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระมหากัจจานะว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอโอกาส กระผมหลีกเร้นอยู่ในที่ลับ ได้เกิดปริวิตกแห่งใจอย่างนี้ว่า พระคุณเจ้ามหากัจจานะย่อมแสดงธรรมด้วยอาการใด ๆ

ธรรมนั้นย่อมปรากฏแก่เราผู้พิจารณาอยู่ด้วยอาการนั้น ๆ อย่างนี้ว่า บุคคลผู้ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยส่วนเดียวจูงสังข์ขัด ไม่ใช่ทำได้ง่าย ฉะนั้น เราพึงปลงผมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสาเยออกบวชเป็นบรรพชิตเถิด ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอพระคุณเจ้ามหาทักษิณโพรคให้กระผมบวชเถิด.

[๑๒๐] เมื่ออุบาสกโสณโกฏิกัณณะกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระมหากัจจมานะได้กล่าวกะอุบาสกโสณโกฏิกัณณะว่า คุณก่อนโสณะ พรหมจรรย์มีกัณฑ์หนึ่งเดียว มีการนอนผู้เดียวตลอดชีวิต ทำได้ยากนัก คุณก่อนโสณะ เชิญท่านเป็นคฤหัสถ์อยู่ในเรือนนั้นแล จงหมั่นประกอบพรหมจรรย์อันมีกัณฑ์หนึ่งเดียว นอนผู้เดียว เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเถิด ครั้งนั้นแล การปรารภเพื่อจะบวชของอุบาสกโสณโกฏิกัณณะได้ระงับไป แม้ครั้งที่ ๒... การปรารภเพื่อจะบวชของอุบาสกโสณโกฏิกัณณะก็ได้ระงับไป แม้ครั้งที่ ๓ อุบาสกโสณโกฏิกัณณะหลีกเร้นอยู่ในที่ลับ เกิดความปริวิตกแห่งใจอย่างนี้ว่า พระคุณเจ้ามหาทักษิณโพรคแสดงธรรมด้วยอาการใด ๆ ธรรมนั้นย่อมปรากฏแก่เราผู้พิจารณาอยู่ด้วยอาการนั้น ๆ อย่างนี้ว่า บุคคลผู้ครองเรือน จะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยส่วนเดียวจูงสังข์ขัด ไม่ใช่ทำได้ง่าย ฉะนั้น เราพึงปลงผมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสาเยออกบวชเป็นบรรพชิตเถิด แม้ครั้งที่ ๓ อุบาสกโสณโกฏิกัณณะก็ได้เข้าไปหาท่านพระมหากัจจมานะถึงที่อยู่ อภิวัตแลนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระมหากัจจมานะว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระผมหลีกเร้นอยู่ในที่ลับ ได้เกิดความปริวิตกแห่งใจอย่างนี้ว่า พระคุณเจ้ามหาทักษิณโพรคแสดงธรรมด้วยอาการใด ๆ

ธรรมนั้นย่อมปรากฏแก่กรรมผู้พิจารณาอยู่ด้วยอาการนั้น ๆ อย่างนี้ว่า บุคคลผู้อยู่ครองเรือน จะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยส่วนเดียวคงตั้งซัด ไม้ไซ่ทำได้ง่าย ฉะนั้น เราพึงปลงผมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสายะออกบวชเป็นบรรพชิตเถิด ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอพระคุณเจ้ามหากัจจानะโปรดให้กรรมบวชเถิด. ลำดับนั้นแล ท่านพระมหากัจจानะให้อูบาสกโสณโกฏิกัณณะบวชแล้ว.

[๑๒๑] ก็โดยสมัยนั้น อวันตีทักขิณาบถมีภิกษุน้อย ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัจจानะให้ประชุมพระภิกษุสงฆ์สวรรค์แต่บ้าน และนิคมเป็นต้นนั้น โดยยากลำบาก โดยล่วงไปสามปี จึงให้ท่านพระโสณะอุปสมบทได้ ครั้งนั้นแล ท่านพระโสณะอยู่จำพรรษาแล้ว หลีกออกเร้นอยู่ในที่ลับ เกิดความปริวิตกแห่งใจอย่างนี้ว่า เราไม่ได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเฉพาะพระพักตร์ แต่เราได้ฟังเท่านั้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น พระองค์เป็นเช่นนี้ ๆ ถ้าว่าพระอุปัชฌายะ พึงอนุญาตเราไซ้ เราพึงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ลำดับนั้นแล เป็นเวลาเย็น ท่านพระโสณะออกจากที่เรือนเข้าไปหาพระมหากัจจानะถึงที่อยู่ อภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระมหากัจจานะว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอโอกาสเมื่อกรรมหลีกออกเร้นอยู่ในที่ลับ ได้เกิดความปริวิตกแห่งใจอย่างนี้ว่า เราไม่ได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเฉพาะพระพักตร์ แต่เราได้ฟังเท่านั้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น พระองค์เป็นเช่นนี้ ๆ ถ้าว่าพระอุปัชฌายะพึงอนุญาตเราไซ้ เราพึงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น.

ท่านพระมหากัจจानะกล่าวว่า ดีละ ๆ โสณะ ท่านจงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นเถิด ท่านจักได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้นำเลื่อมใส ควรเลื่อมใส มีอินทรีย์สงบ มีพระทัยสงบ ผู้ถึงความสงบและความฝึกอันสูงสุด ผู้ฝึกแล้ว ผู้คุ้มครองแล้ว มีอินทรีย์สำรวมแล้ว ผู้ประเสริฐ ครั้นแล้ว ท่านจงถวายบังคมพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้าตามคำของเรา จงทูลถามถึงความเป็นผู้มีอาพาธน้อย พระโรคเบาบาง กระปรี้กระเปร่า ทรงมีกำลัง ทรงอยู่สำราญเถิด.

ท่านพระโสณะชื่นชมยินดีภายิตของท่านพระมหากัจจानะแล้ว ลุกจากอาสนะ อภิวัตท่านพระมหากัจจानะ กระทำประทักษิณ เก็บเสนาสนะแล้ว ถือบาตรและจีวรหลีกจาริกไปทางพระนครสาวัตถี เมื่อเที่ยวจาริกไปโดยลำดับ ได้ถึงพระนครสาวัตถีแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระมหากัจจानะอุปัชฌายะของข้าพระองค์ ถวายบังคมพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า และทูลถามถึงความเป็นผู้มีพระอาพาธน้อย พระโรคเบาบาง กระปรี้กระเปร่า ทรงมีกำลัง ทรงอยู่สำราญ พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุ เธอพึงอดทนได้หรือ พึงให้เป็นไปได้หรือ เธอมาสิ้นหนทางไกลด้วยความไม่ลำบากหรือ และเธอไม่ลำบากด้วยบิณฑบาตหรือ ท่านพระโสณะกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์พึงอดทนได้ พึงให้

เป็นไปได้ ข้าพระองค์มาสิ้นหนทางไกลด้วยความไม่ลำบาก และข้าพระองค์ไม่ลำบากด้วยวิณฑาทพระเจ้าข้า.

[๑๒๒] ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสั่งท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ เธอจงปูลาดเสนาสนะสำหรับภิกษุผู้อาศัยคุณะนี้เกิด ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์ดำริว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสั่งใช้เราว่า คุณก่อนอานนท์ เธอจงปูลาดเสนาสนะสำหรับภิกษุผู้อาศัยคุณะนี้เกิด ดังนี้ เพื่อภิกษุใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภจะประทับอยู่ในวิหารเดียวกันกับภิกษุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภจะประทับอยู่ในวิหารเดียวกับท่านพระโสณะ ท่านพระอานนท์ได้ปูลาดเสนาสนะสำหรับท่านพระโสณะในวิหารที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยับยั้งด้วยการประทับนั่งในอัปโกกาสสิ้นราตรีเป็นอันมาก ทรงล้างพระบาทแล้ว เสด็จเข้าไปสู่พระวิหาร แม้ท่านพระโสณะก็ยับยั้งด้วยการนั่งในอัปโกกาสสิ้นราตรีเป็นอันมาก ล้างเท้าแล้วเข้าไปสู่พระวิหาร ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงลุกขึ้นในเวลาใกล้รุ่งแห่งราตรี รับสั่งกะท่านพระโสณะว่า คุณก่อนภิกษุ การกล่าวธรรมจงแจ่มแจ้ง กะเธอเกิด ท่านพระโสณะทูลรับ พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้กล่าวพระสูตรทั้งหมด ๑๖ สูตร จัดเป็นวรรค ๘ วรรค ด้วยสรภัญญะ ลำดับนั้น ในเวลาจบสรภัญญะของท่านพระโสณะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนาว่า ดีละ ๆ ภิกษุ พระสูตร ๑๖ สูตร จัดเป็นวรรค ๘ วรรค เธอเรียนดีแล้ว กระทำไว้ในใจดีแล้ว จำทรงไว้ดีแล้ว เธอเป็นผู้ประกอบด้วยวาจาไพเราะ ไม่มีโทษ สามารถเพื่อจะยังเนื้อความให้แจ่มแจ้ง คุณก่อน

ภิกษุ เธอมีพรรษาเท่าไร ท่านพระโสณะกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์มีพรรษาหนึ่ง.

พ. เธอได้ทำช้ออยู่อย่างนี้ เพื่ออะไร.

โส. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้เห็นโทษในกามทั้งหลาย โดยกาลนาน ทั้งฆราวาสคัณฐะ มีกิมมาก มีกรณียะมาก พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

พระอรียเจ้าย่อมไม่ยินดีในบาป ท่านผู้สะอาด
ย่อมไม่ยินดีในบาป เพราะได้เห็นโทษในโลก เพราะ
ได้รู้ธรรมอันไม่มีอุปธิ.

จบโสมสูตรที่ ๖

อรรถกถาโสมสูตร

โสมสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อวนุติสุ ได้แก่ ในอนันตริฐ. บทว่า กุรุทธมเร ได้แก่ นครอันมีชื่ออย่างนั้น. บทว่า ปวตุเต ปพุพเต ได้แก่ ภูเขาอันชื่อว่า ปวัตตะ บางอาจารย์กล่าวว่า ปปาเต ดังนี้บ้าง. บทว่า โสโณ อุปาสโก กุฎิกณฺโณ ความว่า โดยนาม ชื่อว่าโสณะ ชื่อว่าอุบาสก เพราะประกาศความเป็นอุบาสกโดยถึงสรณะ ๓ เพราะทรงเครื่องประดับหุมิราคาหนึ่งโกฏิ ควรจะเรียกว่า โกฏิกัณณะ แต่เขารู้จักกันมากกว่า กุฎิกัณณะ อธิบายว่า โสณะผู้เป็นเด็กดี.

ก็โศณะอุบาสกนั้นฟังธรรมในสำนักของท่านพระมหากัจจายนะ
เลื่อมใสยิ่งในพระศาสนา ตั้งอยู่ในสภาวะและศีลจึงให้สร้างวิหารในที่อัน
สมบูรณ์ด้วยร่มเงาและน้ำ ใกล้ป่าวัดบรรพต แล้วนิมนต์พระเถระให้อยู่
ในวิหารนั้นบำรุงด้วยปัจจัยทั้ง ๔. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เป็น
อุปัฏฐากของท่านพระมหากัจจายนะ.

เขาไปยังที่บำรุงของพระเถระตามเวลาอันสมควร และพระเถระก็
ได้แสดงธรรมแก่เขา. ด้วยเหตุนี้ เขาจึงมีความสลัดใจมาก เกิดความ
อุตสาหะในการประพฤติธรรมอยู่. คราวหนึ่ง เขาไปเมืองอุชเชนีกับหมู่
เกวียน เพื่อต้องการค้าขาย เมื่อพักหมู่เกวียนไว้ในดงระหว่างทาง เพราะ
กลัวคนจะแออดกันจึงหลีกไปนอนหลับเสีย ณ ส่วนสุดด้านหนึ่ง. ในเวลา
ใกล้รุ่ง หมู่เกวียนก็ถูกไปเสีย แม้คนเดียวก็ไม่ปลุกให้โศณะอุบาสกตื่น
คนแม้ทั้งหมดไม่ได้นึกถึง ได้พากันไปเสีย. เมื่อราตรีสว่างแล้ว เขาคืน
นอนแล้วลุกขึ้นไม่เห็นใครเลย จึงถือเอาทางที่หมู่เกวียนนั้นแหละไป เมื่อ
เดินไปนาน ๆ ก็แวะเข้าไปพักยังต้นไทรต้นหนึ่ง. ณ ต้นไทรนั้น เขาได้
เห็นบุรุษคนหนึ่งมีร่างกายใหญ่โตดุศิครูปราง ทั้งน่าเกลียด ตนเองแหละ
เคี้ยวกินเนื้อของตนที่หล่นจากกระดูก ครั้นเห็นแล้วจึงถามว่า ท่านเป็น
ป. ฉันเป็นเปรต ท่านผู้เจริญ.

โส. เพราะเหตุไร ท่านจึงทำอย่างนี้?

ป. เพราะกรรมของตนเอง.

โส. ก็กรรมนั้นเป็นอย่างไร? เปรตเล่าว่า เมื่อชาติก่อน ฉันเป็น
พ่อค้าโง่งอยู่ในเมืองภารุกัจจนคร หลอกหลวงเอาของคนอื่นมาเคี้ยวกิน
และเมื่อพระสมณะเข้าไปบิณฑบาต ก็ด่าว่า จงเคี้ยวกินเนื้อของพวกมึงซิ

เพราะกรรมนั้น ฉันจึงได้สวยทุกขนี้ในบัดนี้. โสณะอุบาสกได้ฟังดังนั้นก็กลับได้ความสลัดใจอย่างเหลือล้น. ต่อจากนั้น เมื่อเดินไป พบพวกเปรตเล็ก ๒ คน มีโลหิตคำไหลออกจากปาก จึงถามเหมือนอย่างนั้นนั่นแล. ฝ่ายเปรตเหล่านั้น ก็ได้แจ้งกรรมของตน แก่โสณะนั้น.

ได้ยินว่า ในเวลาที่ยังเป็นเด็ก เปรตเหล่านั้นเลี้ยงชีพด้วยการค้าขายสิ่งของ ในภารุกัจฉนคร เมื่อมารดาของตน นิมนต์พระจีณาสพ ทั้งหลายให้มาฉัน จึงไปยังเรือนแล้ว คำว่า ทำไม แม่จึงให้สิ่งของของพวกเรา แก่พวกสมณะ ขอให้โลหิตคำไหลออกจากปากของพวกสมณะ ผู้บริโภคนั้น ที่แม่ให้แล้วเถิด. เพราะกรรมนั้น เด็กเหล่านั้น จึงไหม้ในนรกแล้ว ก็บังเกิดในกำเนิดเปรต ด้วยเศษแห่งวิบากของกรรมนั้น จึงสวยทุกขนี้ในกาลนั้น.

โสณะอุบาสก ฟังคำแม่นั้น ได้เกิดความสลัดใจอย่างเหลือล้น. เขาไปยังกรุงอุชเชนี ตรวจตราถึงงานที่ตนจะพึงทำนั้นแล้ว จึงกลับมายังเรือนประจำตระกูล เข้าไปหาพระเถระ ได้รับการปฏิสันถารแล้ว จึงแจ้งข้อความนั้นแก่พระเถระ. ฝ่ายพระเถระเมื่อจะประกาศโทษในการเกิดทุกข์และอานิสงส์ในการดับทุกข์ แก่โสณะอุบาสกนั้น จึงแสดงธรรม. เขาไหว้พระเถระแล้ว ไปเรือนแล้วบริโภคน้ำอาหารมือเย็นแล้ว จึงเข้านอน พอหลับไปหน่อยหนึ่งเท่านั้น ก็ตื่นขึ้นนั่งบนที่นอนแล้ว เริ่มพิจารณาธรรมตามทั้งตนได้สดับมา. เมื่อเธอพิจารณาธรรมนั้น และหวนระลึกถึงอติภาพของเปรตเหล่านั้น สังขารทุกข์ ปรากฏเป็นของน่ากลัวเสียยิ่งนัก. จิตก็น้อมไปในบรรพชา. ครั้นราตรีสว่าง เธอชำระร่างกายเสร็จแล้ว เข้าไปหาพระเถระ แจ้งอภัยของตนให้ทราบแล้ว ขอบรรพชา. ด้วยเหตุนี้

ท่านจึงกล่าวว่า ครั้งนั้นแล โสณกุฎิกัณณะอุบาสก อยู่ในที่ลับ ๆ ล ๆ
ขอพระผู้เป็นเจ้ามหากัจจानะ จงให้กระผมบวชเถอะขอรับ ดังนี้
เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทมีอาทิว่า ยถา ยถา มีความสังเขปดังต่อไปนี้. พระผู้เป็นเจ้ามหากัจจानะ แสดง บอก บัญญัติ เริ่มตั้ง เปิดเผย
จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศธรรม โดยอาการใด ๆ เมื่อเรา (โสณะ) ใคร่-
ครวญด้วยอาการนั้น ๆ ย่อมปรากฏอย่างนี้ว่า พรหมจรรย์คือสิกขา ๓ นี้ที่
จะพึงประพฤติให้บริสุทธิ์โดยส่วนเดียว โดยรักษาไว้ไม่ให้ขาดจนวันเดียว
จนถึงจิตดวงสุดท้าย (ตาย) ให้บริสุทธิ์โดยส่วนเดียว โดยทำให้ไม่มีมลทิน
ด้วยมลทิน คือกิเลสแม้จนวันเดียวจนถึงจิตดวงสุดท้าย ให้เป็นเช่นกับ
สังข์ที่ขัดดีแล้ว คือเปรียบด้วยสังข์ที่ชำระจนสะอาดดี พรหมจรรย์นี้อัน
บุคคลผู้อยู่ครองเรือน คือผู้อยู่ในท่ามกลางเรือน จะประพฤติให้บริบูรณ์
โดยส่วนเดียว ๆ ล ๆ มิใช่ทำได้ง่าย ไฉนหนอ เราพึงปลง คือพึงถอน
ผมและหนวดแล้ว ปกปิด คือ นุ่งและห่มผ้าที่ชื่อว่ากาสายะ เพราะข้อม
ด้วยน้ำฝาด คือ ผ้าที่สมควรแก่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ออกจากเรือนแล้ว
บวชไม่มีเรือน. เพราะเหตุที่กรรมมีกสิกรรม และพาณิชยกรรมเป็นต้น
อันเป็นประโยชน์แก่เรือน ท่านเรียกว่า อคาริย และอคาริยะนั้น ไม่มี
ในบรรพชา ฉะนั้น บรรพชาจึงชื่อว่า อนคาริยะ (กรรมไม่เป็นประโยชน์
แก่เรือน) อธิบายว่า เราพึงออก คือ พึงเข้าถึง ได้แก่พึงปฏิบัติกรรม
อันไม่เป็นประโยชน์แก่เรือน คือบรรพชานั้น. โสณะอุบาสกแจ้งถึงเหตุ
ที่ตนตรึกในที่ลับ ด้วยอาการอย่างนี้แก่พระเถระแล้ว มีความประสงค์จะ
ปฏิบัติตามนั้น จึงเรียนว่า ขอพระผู้เป็นเจ้า มหากัจจानะ จงให้กระผม

บวชเถอะขอรับ. ฝ่ายพระเถระใคร่ครวญว่า ญาณของเธอยังไม่แก่กล้า ก่อน จึงรอกอยความแก่กล้าของญาณ ห้ามความพอใจในบรรพชา โดยนัยมีอาทิว่า ทำได้ยากแล ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า เอกภตุตฺถํ นี้ ท่านกล่าวหมายถึง การงดเว้นจากการบริโภคในเวลาวิกาล ซึ่งกล่าวไว้ว่า ภิกษุเป็นผู้มีกัณฑ์เดียว เว้นจากความกำหนด เว้นจากการบริโภคในเวลาวิกาล. บทว่า เอกเสยฺยํ ได้แก่ นอนไม่มีเพื่อน. ก็ในคำว่า เอกเสยฺยํ นี้ เมื่อมุ่งถึงการนอนเป็นประธาน ท่านจึงแสดงกายวิเวกในอิริยาบถทั้ง ๔ ที่กล่าวแล้ว โดยนัยมีอาทิว่า ยืนคนเดียว เดินคนเดียว นั่งคนเดียว ดังนี้ ไม่ใช่แสดงเพียงเป็นผู้ผู้เดียวนอน. บทว่า พุรหมจรรยํ ได้แก่ พรหมจรรย์ คือการเว้นจากเมถุน หรือศาสนพรหมจรรย์ คือการประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งไตรสิกขา. บทว่า อิงฺฆม เป็นนิบาต ในโจทน์ตละ. บทว่า ตตฺถเว ได้แก่ ในเรือนนั่นเอง. บทว่า พุทฺธศาสนํ อนุยฺยตุ ความว่า จงประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งศีลมีองค์ ๕ มีองค์ ๘ และมีองค์ ๑๐ ต่างโดยการกำหนด เป็นนิจศีล และอุโบสถศีลเป็นต้น และสมาธิภาวนา และปัญญาภาวนา อันสมควรแก่ศีลนั้น. จริงอยู่ พรหมจรรย์นี้ อันอุบาสกพึงประพฤติเนื่อง ๆ ในส่วนเบื้องต้น ชื่อว่าพระพุทฺธศาสนา. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า พรหมจรรย์ประกอบด้วยกาล มีกัณฑ์เดียว นอนคนเดียว ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กาลยฺยตฺถํ ความว่า ประกอบด้วยกาล กล่าวคือ วัน ๑๔, ๑๕, ๘, ค่ำ และวันปาฏิหาริย์ปักข์. อีกอย่างหนึ่ง เราพึงสามารถตลอดกาลอันควร คืออันเหมาะสมแก่ท่านผู้ประกอบเนื่อง ๆ

ในกาลตามที่กล่าวแล้ว อธิบายว่า ไม่ใช่บวชตลอดกาล. คำนั้นทั้งหมด ท่านกล่าวไว้ เพื่อให้เหมาะสมในสัมมาปฏิบัติ เพราะกามทั้งหลาย ละได้ยาก เหตุฉะนี้ของท่านยังไม่แก่กล้า ไม่ใช่กล่าวเพื่อห้ามความพอใจ ในการบรรพชา.

บทว่า **ปพฺพชฺชาภิสงฺขารो** ได้แก่ เริ่มคืออุตสาหะ เพื่อบรรพชา. บทว่า **ปฏฺิปลสฺสมฺภิ** ความว่า ระวังไป เพราะอินทรีย์ยังไม่แก่กล้า และ เพราะความสังเวชยังไม่แก่กล้า. การบรรพชาของเธอระวังไปก็จริง ถึง อย่างนั้น เธอก็ยังดำรงตามวิถีที่พระเถระบอกให้แล้ว เข้าไปหาพระเถระ ตามกาลอันสมควรแล้ว นั่งใกล้ฟังธรรม. จิตของเธอเกิดขึ้นในการ บรรพชาเป็นครั้งที่สอง โดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล. เธอแจ้งแก่พระเถระ ให้ทราบ. แม้ครั้งที่สอง พระเถระที่ยังห้าม. แต่ในวาระที่สาม พระเถระ รู้ว่าเธอมีญาณแก่กล้าแล้ว จึงให้เธอบรรพชาด้วยคิดว่า บัดนี้ เป็นเวลา ที่จะให้เธอได้บรรพชา. ก็พระเถระให้เธอผู้บรรพชาแล้วนั้น แสวงหา คณะ ล่วงไปได้สามปี จึงให้อุปสมบท ซึ่งท่านหมายถึงกล่าวไว้ว่า **ทฺุคฺคิยมฺปิ โข โสโณ ๑ เป ๑ อฺุปสมฺปาเทสิ** ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อฺุปฺปลกฺขุโก** แปลว่า มีภิกษุสองสาม รูป. ได้ยินว่า ในคราวนั้น ภิกษุทั้งหลายโดยมาก อยู่ในมัชฌิมประเทศ เท่านั้น. เพราะฉะนั้น ในที่นั้นจึงมีภิกษุ ๒-๓ รูปเท่านั้น. ก็ภิกษุเหล่านั้น แยกกันอยู่อย่างนี้ คือในนิคมหนึ่งมีรูปเดียว ในนิคมหนึ่งมีสองรูป บทว่า **กิจุเณ** แปลว่า โดยลำบาก. บทว่า **กสิเรน** แปลว่า โดยยาก. บทว่า **ตโต ตโต** ได้แก่ จากคามและนิคมเป็นต้นนั้น ๆ. จริงอยู่ เมื่อพระเถระ นำภิกษุ ๒-๓ รูปมา บรรดาภิกษุเหล่าอื่นที่นำมาก่อน ก็พากันหลีกไป

ด้วยกรณีกิจบางอย่างแล. เมื่อรอกอยกาลเล็กน้อย แล้วนำภิกษุเหล่านั้นกลับมาอีก ฝ่ายภิกษุนอกนี้ก็หลีกไป. การประชุมโดยการนำมาบ่อย ๆ อย่างนี้ ได้มีโดยกาลนานทีเดียว. ก็ในกาลนั้น พระเถระได้อยู่แต่รูปเดียว. บทว่า ทสวคฺคํ ภิกขุสงฺฆํ สนิหิปาเตตฺวา ความว่า ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอนุญาตการอุปสมบทด้วยสงฆ์ทสวรรคเท่านั้น แม้ในปัจจุบันประเทศ. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าถูกพระเถระทูลวิงวอนถึงเหตุอุปสมบทนี้ จึงทรงอนุญาตการอุปสมบท ในปัจจุบันประเทศด้วยสงฆ์ปัจฉยวรรค. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **ติณฺณํ วสุตํ** ๆ เปฯ สนิหิปาเตตฺวา ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **วสุตํ วุฏฺฐสฺส** ได้แก่ ผู้อุปสมบทแล้วเข้าพรรษาต้นแล้วออก. บทว่า **เอทิสฺส จ เอทิสฺส จ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเราได้ฟังมาว่า เห็นปานนี้ ๆ คือ ทรงประกอบด้วยนามกายสมบัติ และรูปกายสมบัติเห็นปานนี้ และประกอบด้วยธรรมกายสมบัติเห็นปานนี้ ด้วยคำว่า **น โข เม โส ภควา สมมุขา ทิฏฺฐโ** นี้ อาจารย์ทั้งหลายหมายเอาความเป็นปुरुชนเท่านั้น กล่าวที่ท่านโสณะได้มีความประสงค์จะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ภายหลังเธออยู่ในพระคันธกุฎีเดียวกันกับพระศาสดา ในเวลาใกล้รุ่งพระศาสดาทรงเชื้อเชิญ จึงทำให้ไว้ในใจให้มีประโยชน์ถึงพระสูตร ๑๖ เป็นวรรค ๘ วรรค เฉพาะพระพักตร์พระศาสดา แล้วประมวลมาไว้ในใจทั้งหมด เป็นผู้รู้แจ้งอรรถและธรรม เมื่อจะกล่าวเป็นผู้มีจิตเป็นสมาธิ โดยมุขคือความปราโมทย์อันเกิดแต่ธรรม ในเวลาจบสรวกัญญะ เริ่มตั้งวิปัสสนาพิจารณาสังขาร บรรลุพระอรหัตโดยลำดับ ก็เพื่อประโยชน์นี้เท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงสั่งให้เธออยู่ในพระ-

คันธกุฎีเดียวกันกับพระองค์. ฝ่ายอาจารย์บางพวกกล่าวว่า คำว่าเรา ยังไม่ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเฉพาะพระพักตร์แล ดังนี้ ท่านกล่าวหมายเอาเฉพาะการเห็นรูปกายเท่านั้น. จริงอยู่ ท่านพระโศณะพอบวชแล้วก็เรียนกรรมฐานในสำนักของพระเถระ เพียรพยายามอยู่ ยังไม่ได้อุปสมบทเลย ได้เป็นพระโศดาบัน ครั้นอุปสมบทแล้วคิดว่า แม้อุบาสกทั้งหลายก็เป็นพระโศดาบัน ทั้งเราก็เป็นพระโศดาบัน ในข้อนี้จะคิดไปทำไมเล่า จึงเจริญวิปัสสนาเพื่อมรรคขั้นสูงได้อภิญญา ๖ ภายในพรรษานั้นเอง แล้วพิจารณาด้วยวิสุทธิพิจารณา ก็เพราะเห็นอริยสัจ จึงเป็นอันชื่อว่าเธอได้เห็นธรรมกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า สมจริงดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนวัคคลี ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม. เพราะฉะนั้น การเห็นธรรมกาย จึงสำเร็จแก่เธอก่อนทีเดียว ก็แล ครั้นพิจารณาแล้ว เธอได้มีความประสงค์จะเห็นรูปกาย. บาลีว่า ถ้าพระอุปัชฌาย์อนุญาตเราไปชรั่ ดังนี้ก็มี. แต่นักจาร จารว่า ภนุเต. อนึ่ง บาลีว่า คีละ คีละ คุณโศณะ เธอจงไปเถอะคุณโศณะ ดังนี้ก็มี. แต่คำว่า มา อาวุโส ไม่มีในคัมภีร์บางฉบับ. อนึ่ง บทว่า เอวมาวุโส บาลีว่า โข อายสุมา โสโณ ดังนี้ก็มี. จริงอยู่ วาเทว่าอาวุโส นั้นแหละ พวกภิกษุเคยประพฤติเรียกกันและกันมา ในคราวที่พระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่. อรรถแห่งบทมีอาทิว่า ภควนุตฺ ปาสาทิกํ ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังนั้นแล.

บทว่า กจฺจิ ภิกฺขุ ขมนียิ ความว่า ดูก่อนภิกษุ ยนต์คือสระของ ท่านนี้ มีจักร ๔ มีทวาร ๕ เธอพึงอดทนได้แลหรือ คือเธอสามารถที่จะอดทน คืออดกลั้น บริหารได้หรือ ได้แก่ ภาวะคือทุกข์ ไม่ครอบ-

งาเธอหรือ. บทว่า กจฺจึ ยานีนฺย ความว่า เธออาจยังอัตภาพให้เป็นไป
คือให้ดำเนินไปในกิจนั้น ๆ ได้หรือ เธอไม่แสดงอันตรายอะไรหรือ.
บทว่า กจฺจิสฺสึ อปฺปภิสมฺถน ความว่า เธอมาสิ้นทางไกลเท่านี้ ด้วย
ความไม่ลำบากบ้างหรือ.

บทว่า เอตทโหติ ความว่า ท่านพระอานนท์ เมื่ออนุสรณ์ถึง
พระพุทธจริยาคุณ จึงได้กล่าวคำนี้ในบัดนี้ โดยนัยมีอาทิว่า ยสฺส โข มํ
ภควา นี้ได้เป็นคำที่เธอเคยคิดมาเป็นอาจิณวัตร. บทว่า เอกวิหาร
ได้แก่ ในพระคันธกุฎีเดียวกัน. จรงอยู่ พระคันธกุฎีในที่นี้ ท่านประสงค์
ถึงวิหาร. บทว่า วตฺถุ แปลว่า เพื่อจะอยู่.

ในบทว่า นิสฺสชฺชาย วิตฺตนาเมตฺตวา นี้ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ อาจารย์
บางพวกกล่าวว่า เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงกระทำปฏิสัน-
ถาร ในการเข้าสมาบัติ แก่ท่านพระโสณะ ทรงเข้าสมาบัติทั้งหมดที่ทั่วไป
แก่พระสาวก โดยอนุโลมและปฏิโลม สิ้นราตรีเป็นอันมาก ฯลฯ แล้ว
จึงเสด็จเข้าสู่วิหาร ฉะนั้น ฝ่ายท่านพระโสณะ ทราบความประสงค์ของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเข้าสมาบัตินั้นทั้งหมด อันสมควรแก่พระประสงค์
นั้น สิ้นราตรีเป็นอันมาก ฯลฯ แล้วเข้าสู่วิหาร. ก็แล ครั้นเข้าไปแล้ว
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาต แม้เธอก็ทำจิวรให้เป็นกรณีกิกภายนอก
(เปลื้องจิวร) แล้วยังด้วยภาระนั่ง ข้างพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า.
บทว่า อชฺเชตฺติ ได้แก่ ทรงสั่ง. บทว่า ปฏิภาตุ ตํ ภิกฺขุ ฆมฺโฆ ภาสิตุ
ได้แก่ คู่ก่อนภิกษุ การกล่าวธรรม จงปรากฏแก่เธอ คือจงมาในมุข
คือญาณของเธอ อธิบายว่า จงกล่าวธรรมตามที่ได้สดับมา ตามที่ได้
เล่าเรียนมา.

บทว่า โสฬส อฏฺฐกวกุคิกานิ ได้แก่ สูตร ๑๖ สูตร มีกามสูตร เป็นต้น อันเป็นวรรค ๘ วรรค. บทว่า สเรน อภณิ ได้แก่ ได้กล่าว ด้วยเสียงอันจับไปตามสูตร อธิบายว่า กล่าวโดยสรภัญญะ. บทว่า สร-ภณฺญปริโยสฺสเน ได้แก่ ในการกล่าวเสียงสูงจบลง. บทว่า สุกฺคหิตานิ ได้แก่ เล่าเรียนโดยชอบ. บทว่า สุมฺนลิกทานิ ได้แก่ ใส่ใจด้วยดี. บุคคลบางคนในเวลาเล่าเรียน แม้เรียนโดยชอบ ภายหลังในเวลาทำไว้ในใจ โดยการสาธยาย เป็นต้น ก็กล่าวพญัญชนะให้ผิดไป หรือทำบทหน้าบทหลังให้ผิดพลาดไป พระโศคนีนี้ หาเป็นเช่นนั้นไม่. แต่พระโศคนีนี้ ใส่ใจตามที่เล่าเรียนมาโดยชอบทีเดียว. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า บทว่า สุมฺนลิกทานิ ได้แก่ ใส่ใจด้วยดี. บทว่า สุปฺชาริตานิ ได้แก่ แม้โดยอรรถเธอก็ทรงจำไว้ดีแล้ว. ก็เมื่อเธอทรงจำอรรถไว้ดีแล้ว ก็สามารถสวดบาลีได้อย่างถูกต้อง. บทว่า กลฺยาณียาสี วาจาย สมฺนุนาคโต ความว่า เธอเป็นผู้ประกอบด้วยวาจาของชาวเมือง บริบูรณ์ด้วยบทและพญัญชนะอันกลมกล่อม ด้วยการกล่าวตามวิธี แห่งสติลและชนิด เป็นต้น. บทว่า วิสฺฐุจฺจาย แปลว่า หลุดพ้น. ด้วยคำนี้ท่านแสดงถึงความที่ท่านเป็นผู้มีวาจาว่าหลุดพ้น. บทว่า อนลฺลคลาย ความว่า โทษท่านเรียกว่าเอละ โทษของวาจานั้นไม่ไหลออกไป เหตุนี้ วาจานั้นชื่อว่า อนลฺลคลา อธิบายว่า วาจานั้น หาโทษมิได้. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า อนลฺลคลาย ความว่า ด้วยวจาอันหาโทษมิได้ และไม่คลาดเคลื่อนไป ชื่อว่าวจาหาโทษมิได้ อธิบายว่า มีบทและพญัญชนะไม่คลาดเคลื่อน คือมีบทและพญัญชนะไม่ขาดหาย. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงสถาปนาเธอไว้ในเอตทัคคะว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุผู้สาวกของเรา

ผู้กล่าววาจาไพเราะ โสณกฤตักณะเป็นเลิศ. บทว่า **อตุลสุต วิญญาณินิยา** ความว่า ด้วยวาจาอันสามารถ เพื่อให้รู้แจ้งอรรถตามที่ประสงค์.

บทว่า **กติวสุโต** ความว่า ได้ยินว่า เธอดำรงอยู่ ในส่วนที่ ๓ แห่ง มัชฌิมวัย สมบูรณ์ด้วยอากัปภิกิริยาแท้ ย่อมปรากฏแก่ชนเหล่าอื่น เหมือน บรรพชิตผู้บวชนาน ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม หมายถึงท่าน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ข้อนั้นไม่ใช่เหตุ เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านสมควร ที่จะเสวยสุขอันเกิดแต่สมาธิ แต่เพราะเหตุไร เธอจึงถึงความประมาท ตลอดกาลเพียงเท่านี้ เพราะเหตุนั้น เพื่อจะประกอบความนี้อีก พระศาสดา จึงตรัสถามท่านว่า เธอมีพรญาเท่าไร? ด้วยเหตุนี้แน่แท้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุ เธอกระทำชกช้ำอยู่อย่างนี้ เพราะเหตุไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิสฺส** แปลว่า เพราะเหตุไร. บทว่า **เอวํ จิโร อากสิ** แปลว่า ประพฤติช้ำอยู่อย่างนี้ อธิบายว่า เพราะเหตุไร เธอจึงไม่เข้าถึงบรรพชา อยู่ในท่ามกลางเรือนเสียนานถึงอย่างนี้. บทว่า **จิโร ทิฏฺฐโร** เม ได้แก่ ข้าพระองค์ได้เห็นโทษในกามทั้งหลายมานาน คือ โดยกาลนาน. บทว่า **กามสฺส** ได้แก่ ในกิเลสกาม และวัตถุกาม. บทว่า **อาทีนโว** แปลว่า โทษ บทว่า **อปิจ** ความว่า แม้เมื่อข้าพระองค์เห็น โทษในกามทั้งหลาย โดยประการบางอย่าง ข้าพระองค์ก็ไม่สามารถเพื่อ จะออกจากการครองเรือนก่อน. เพราะเหตุไร? เพราะการครองเรือน คับแคบ คือภาวะแห่งการครองเรือนมีกิจใหญ่กิจน้อย สูง ๆ ต่ำ ๆ เข้ามา พัวพัน. ด้วยเหตุนี้แน่แท้ ท่านจึงกล่าวว่า **พหุกิจฺโจ พหุกรณีโย** มีกิจ มาก มีกรณียะมาก ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **เอตมตุถิ วิทิตฺวา** ความว่า ทรงทราบโดยอาการทั้งปวง ซึ่งอรรถนี้ว่า จิตของเธอผู้เห็นโทษในกามทั้งหลาย ตามความเป็นจริง แม้ชักเข้าอยู่ไม่แล่นไป คือไม่กลิ้งตกไปโดยแท้ทีเดียว เหมือนหยาดน้ำ บนใบบัวฉะนั้น. บทว่า **อิมํ อุทานํ** ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงถึงอรรถนี้ว่า เธอเมื่อทราบปวัตติและนิวัตติ โดยชอบทีเดียว ย่อมไม่ยินดีในปวัตติกาล และแม้ในกาลบางคราว ซึ่งมีปวัตติกาลและนิวัตติ นั้นเป็นนิमित.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทิสฺวา อาทินวํ โลก** ความว่า เห็นอาทินพ คือโทษด้วยจักขุคือปัญญา ในสังขารโลกแม้ทั้งสิ้น โดยนัยมีอาทิว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ดังนี้. ด้วยคำนี้ พระองค์ทรงแสดงถึงวิปัสสนาวาระ. บทว่า **ณฺตุวา ฆมฺมํ นิรูปฺธิ** ความว่า รู้ความไม่มีอุปธิ คือนิพพานธรรม เพราะสละอุปธิทั้งปวง ได้ขาด คือ กระทำมตรธรรม กล่าวคือวิเวกอันเป็นเครื่องสลัดทุกข์ให้แจ่มแจ้ง แสงตลอดด้วยมรรคญาณ ตามความเป็นจริง. พึงเห็นเหตุและอรรถของบทเหล่านี้ว่า **ทิสฺวา ณฺตุวา** เหมือนในประโยคมีอาทิว่า เพราะดื่มเปรียงจึงมีกำลัง เพราะเห็นราชสีห์ ความกลัวจึงมี เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะจึงหมดไป. บทว่า **อริโย น รมติ ปาเป** ความว่า สัปบุรุษ ชื่อว่าอริยะ เพราะไกลจากกิเลส ย่อมไม่ยินดีในบาป แม้ประมาณน้อย. เพราะเหตุไร? เพราะคนสะอาด ย่อมไม่ยินดีในบาป อธิบายว่า บุคคลบริสุทธิ์ เพราะมีกายสมาจารหมดจดด้วยดี ย่อมไม่ยินดีคือย่อมไม่เพลิดเพลินในบาป คือในสังกิเลสธรรม ดูจพระยาหงส์ ไม่ยินดีในที่สกปรกฉะนั้น. บาลีว่า **ปาโป น รมติ สุจิ** คนชั่วย่อมไม่ยินดี

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 563

ของสะอาด ดังนี้ก็มี. คำนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ คนมีบาป คือคนชั่ว
ยอมไม่ยินดี ของที่สะอาด คือของที่ไม่มีโทษ มีความผ่องแผ้วเป็นธรรม
โดยที่แท้ ยินดีแต่ของไม่สะอาด คือสังกิลेศธรรมเท่านั้น เหมือน
สุกรบ้านเป็นต้น ยินดีแต่สถานที่สกปรกฉะนั้น เพราะฉะนั้น พระองค์จึง
ทรงเปลี่ยนเทศนา โดยธรรมอันเป็นปฏิปักษ์กัน.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเปล่งอุทานอย่างนี้แล้ว ท่านโศณะลุก
จากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ทูลขอวัตถุ ๕ ประการ มีอุป-
สมบทเป็นต้น พร้อมด้วยสงฆ์ปัญจวรรค ในปัจฉิมประเทศ ตามคำ
อุปัชฌาย์ของตน. คำว่า ภควาปี ตานิ อนุชานี ทั้งหมด ฟังทราบโดย
นัยที่มาแล้วในชั้นธกะเถิด.

จบอรรถกถาโศณสูตรที่ ๖

๗. กังขาเรวตสูตร

ว่าด้วยผู้มากด้วยความสงสัย

[๑๒๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน
อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล
ท่านพระกัณหาเรวตจะนั่งคู่บัลลังก์ ตั้งกายตรง พิจารณากังขาวิตรณวิสุทธิ
ของตนอยู่ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็น
ท่านพระกัณหาเรวตจะนั่งคู่บัลลังก์ ตั้งกายตรง พิจารณากังขาวิตรณวิสุทธิ
ของตนอยู่ในที่ไม่ไกล.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 564

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึง
ทรงเปล่งอุทานในเวลานั้นว่า

ความสงสัยอย่างหนึ่งอย่างใดในอัตภาพนี้ หรือ
ในอัตภาพอื่น ในความรู้ของตน หรือในความรู้ของ
ผู้อื่น บุคคลผู้เพ่งพินิจ มีความเพียร ประพฤติ
พรหมจรรย์อยู่ ย่อมละความสงสัยเหล่านั้นได้ทั้งหมด.

จบกัณฑ์ชาเรวตสูตรที่ ๗

อรรถกถากัณฑ์ชาเรวตสูตร

กัณฑ์ชาเรวตสูตรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า เรวโต เป็นชื่อของพระเถระนั้น. จริงอยู่ พระเถระนั้น
ได้บรรพชาอุปสมบทในพระศาสนาแล้ว เป็นผู้มั่งคิล มีกัลยาณธรรมอยู่.
แต่เธอเป็นผู้มากไปด้วยความสงสัย กล่าวคือความรังเกียจในพระวินัย โดย
มีอาทิว่า ถ้าวเจียวที่เป็นอกัปปิยะ ย่อมไม่ควรเพื่อจะบริโภคน และว่าน้ำอ้อย
งบทที่เป็นอกัปปิยะ ย่อมไม่ควรเพื่อจะบริโภคน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึง
ปรากฏชื่อว่ากัณฑ์ชาเรวตะ ครั้นภายหลัง ท่านเรียนพระกัมมัฏฐานใน
สำนักพระศาสดา เพียรพยายามอยู่ ทำให้แจ้งอภิญญา ๖ ยับยั้งอยู่ด้วยสุข
อันเกิดแต่ฌาน และสุขอันเกิดแต่ผลจิต. แต่โดยมาก ท่านพิจารณา
อริยมรรคที่ตนบรรลุแล้ว ทำได้หนักแน่น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
พิจารณาอยู่ ซึ่งกัณฑ์ชาเรวตวิสุทธิของตน ดังนี้ เป็นต้น.

จริงอยู่ ปัญญาที่สัมปยุตด้วยมรรค ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาว่า
กัณฑ์ชาเรวตวิสุทธิ เพราะข้าม คือก้าวล่วงความสงสัยทั้งปวง โดยไม่มี

ส่วนเหลือ คือความสงสัยมีวัตถุ ๑๖ อันเป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า ตลอดอดีตกาลยาวนาน เราได้มีแล้วหรือหนอ ความสงสัยมีวัตถุ ๘ ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า ย่อมสงสัยในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ฯลฯ ย่อมสงสัยในปฏิจกสมุปันนธรรม จะป่วยกล่าวไปไยถึงความสงสัยนอกนี้เล่า และเพราะความบริสุทธิ์โดยส่วนเดียว จากกิเลสเหล่าอื่นที่ตนพึงละ. ก็ท่านผู้มีอายุนี้ เพราะเหตุที่ท่านมีความสงสัยเป็นปกติมานาน ท่านจึงนั่งพิจารณาอริยมรรคที่ตนบรรลุแล้วนั้น ให้หนักแน่นว่า เราละความสงสัยเหล่านี้ได้เด็ดขาด เพราะอาศัยมรรคธรรมนี้ ไม่ใช่ นั่งพิจารณาเห็นนามรูปพร้อมด้วยปัจจัย เพราะการข้ามความสงสัยเสียได้นั้น มีความไม่เที่ยงเป็นที่สุด.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทฺตฺวา** ความว่า ทรงทราบอรรถนี้ คือ การข้ามความสงสัยแห่งอริยมรรคได้เด็ดขาด แล้วจึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงถึงความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยาภาจิ กงฺขา อิธ วา หุริ วา** ความว่า ความสงสัยในอรรถาพนี้ คืออรรถาพที่เป็นปัจจุบันนี้ที่เกิดขึ้น โดยนัยมีอาทิว่า เรายอมเป็นหรือหนอ หรือว่าเราไม่เป็นหนอ หรือในอรรถาพอื่น คือในอรรถาพที่เป็นอดีตและอนาคตที่เกิดขึ้น โดยนัยมีอาทิว่า ตลอดอดีตกาลยาวนาน เราได้มีแล้วหรือหนอ. บทว่า **สภเวทียา วา ปรเวทียา วา** ความว่า ความสงสัยนั้น คือความเคลือบแคลงอย่างใดอย่างหนึ่ง ในความรู้ของตนที่จะพึงได้ คือที่เป็นไปโดยเป็นอารมณ์ในอรรถาพของตนอย่างนี้ คือโดยนัยดังกล่าวแล้ว หรือในความรู้ของผู้อื่น ที่จะพึงได้ในอรรถาพของผู้อื่น คือที่จะพึงได้ ได้แก่ที่เป็นไปในอรรถาพอันสูงสุด โดย

นัยมีอาทิว่า เป็นพระพุทธรเจ้าหรือหนอ หรือว่าไม่เป็นหนอ. บทว่า ฌายโน ตา ปชหนติ สพฺพา อาตปิโน พุรหุมจริยิ จรฺนฺตา ความว่า คนเหล่าใด ชื่อว่าผู้เฟื่องฉาน ด้วยอรั้มมณฺุปนิชฌาน และลักษณะปนิชฌาน เจริญวิปัสสนา ชื่อว่ามีความเพียร เพราะบริบูรณ์ด้วยสัมมปฺปธาน ๔ ประพตฺติอยู่ คือได้รับมรรคพรหมจรรย์ ผู้ตั้งอยู่ในปฐมมรรค ต่างโดยประเภทแห่งสัทธานุสาริบุคคลเป็นต้น ย่อมละ คือย่อมตัดขาด ซึ่งความสงสัยทั้งปวงนั้น ในขณะที่แห่งมรรค. ก็ต่อแต่นั้น เป็นอันชื่อว่าคนเหล่านั้นละความสงสัยเหล่านั้นเสียได้. เพราะฉะนั้น จึงมีอธิบายว่า การละความสงสัยเหล่านั้นอื่นจากนี้ได้เด็ดขาด ย่อมไม่มี.

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงชมเชยการบรรลุอุริยมรรคของท่านพระกัณฑกะโดยฉานมุข คือโดยยกฉานขึ้นเป็นประธาน จึงทรงเปล่งอุทานด้วยอำนาจความชมเชย. ก็ด้วยเหตุที่นั่นนั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงสถาปนาท่านไว้ในเอตทัคคะโดยความเป็นผู้มีฉานว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุผู้สาวกของเราผู้มีฉาน กัณฑกะเป็นเลิศแล.

จบอรรถกถากัณฑกะสูตรที่ ๗

๘. อานันทสูตร

ว่าด้วยคนดีทำชั่วได้ยาก

[๑๒๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กัลลันทกนิวาปสถาน ใกล้พระนครราชคฤห์ ก็สมัยนั้นแล ในวันอุโบสถ

เวลาเช้า ท่านพระอานนท์นั่งแล้ว ถือบาตรจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังพระนครราชคฤห์ พระเทวทัตได้เห็นท่านพระอานนท์กำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ในพระนครราชคฤห์ จึงเข้าไปหาท่านพระอานนท์ แล้วได้กล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอาวุโสอานนท์ บัดนี้ ผมจักกระทำอุโบสถและสังฆกรรมแยกจากพระผู้มีพระภาคเจ้า แยกจากภิกษุสงฆ์ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์เที่ยวบิณฑบาตในพระนครราชคฤห์ กลับจากบิณฑบาตในภายหลังภัตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส เวลาเช้า ข้าพระองค์นั่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครราชคฤห์ พระเทวทัตได้เห็นข้าพระองค์กำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ในพระนครราชคฤห์ จึงเข้าไปหาข้าพระองค์ ครั้นแล้วได้กล่าวกะข้าพระองค์ว่า คุณก่อนอาวุโสอานนท์ บัดนี้ ผมจักกระทำอุโบสถและสังฆกรรมแยกจากพระผู้มีพระภาคเจ้า แยกจากภิกษุสงฆ์ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันนี้ พระเทวทัตจักทำลายสงฆ์ จักกระทำอุโบสถและสังฆกรรม.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ความดีคนดีทำได้ง่าย ความดีคนชั่วทำได้ยาก
ความชั่วคนชั่วทำได้ง่าย ความชั่วพระอริยะทั้งหลาย
ทำได้ยาก.

จบอานันตสูตรที่ ๘

อรรถกถาอานันทสูตร

อานันทสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อายุสมนฺตํ อานนฺทํ เอตทโวจ** ความว่า พระเทวทัตชักชวนในการฆ่า ให้ปล่อยช้างนาฬาคีรี กลิ้งศิลา เมื่อไม่อาจทำความพินาศแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ จึงได้กล่าวคำมีอาทิว่า **อชฺชตฺตเค** ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปนี้ ด้วยประสงค์จะทำลายสงฆ์ กระทำความแยกจักร. บทว่า **อญฺญตฺเรว ภควตา** แปลว่า แยกจากพระผู้มีพระภาคเจ้า. อธิบายว่า ไม่กระทำให้เป็นพระศาสดา. บทว่า **อญฺญตฺเรว ภิกฺขุสงฺฆเมว** แปลว่า แยกจากภิกษุสงฆ์เท่านั้น. บทว่า **อุโปสถํ กริสฺสามิ สงฺฆมฺมมานิ จ** ความว่า จักแยกภิกษุสงฆ์ผู้กระทำตามโอวาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำอุโบสถ และสังฆกรรมแผนกหนึ่งกับเหล่าภิกษุผู้คล้อยตามเรา. บทว่า **เทวทฺโถ สฺขมํ ภินฺทิสฺสตี** ความว่า วันนี้ พระเทวทัตจักทำลายสงฆ์แยกเป็น ๒ ส่วน โดยแน่นอน เพราะพระเทวทัตระเตรียมพรรคพวกผู้กระทำการแตกแยกทั้งหมดไว้แล้ว. จริงอยู่ เมื่อพระเทวทัตแสดงวัตถุแม้อย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาวัตถุเครื่องทำความแตกแยก มีอาทิว่าแสดงอธรรมว่าเป็นธรรม แล้วให้ยินยอมว่า พวกเธอจงถือเอาสิ่งนี้ จงพอใจสิ่งนี้ ด้วยเหตุนี้ ๆ แล้วให้จับสลาก แยกกระทำสังฆกรรมสงฆ์เป็นอันถูกทำลายแล้ว.

สมจริงดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า สงฆ์แตกกันด้วยอาการ ๕ อย่าง คือด้วยกรรม ๑ ด้วยอุทเทส ๑ ด้วยการชักชวน ๑ ด้วยการสวดประกาศ ๑ ด้วยการจับสลาก ๑. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กมฺเมน** ได้แก่ ด้วยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดากรรม ๔ อย่าง มีอุปโลกนกรรมเป็นต้น. บทว่า

อุทเทสน ได้แก่ ด้วยอุทเทสอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาปาติโมกขุทเทส ๕ อย่าง. บทว่า โวหรนุโต ได้แก่ แสดงถึงวัตถุเครื่องทำความแตกร้าง ๑๘ อย่าง มีการแสดงสิ่งที่ไม่เป็นธรรม ว่าเป็นธรรมเป็นต้น ด้วยอุบัติเหล่านั้น ๆ. บทว่า อนุสฺสาเวน ความว่า ด้วยการเปล่งวาจา ประกาศที่ใกล้หู โดยนัยมีอาทิว่า พวกเธอย่อมรู้มิใช่หรือว่า เราบวชมาจากตระกูลสูง และว่าเป็นพหูสูต ควรหรือพวกท่านจะให้เกิดความคิดขึ้นว่า ชื่อว่าคนเช่นเราจะพึงให้ถือนอกกรรม นอกวินัย เราไม่กลัวอบาย หรือ. บทว่า สลากคฺคาเนน ความว่า ด้วยการสวดประกาศอย่างนี้แล้ว จึงสนับสนุนความคิดของภิกษุเหล่านั้น กระทำให้มีการไม่หวนกลับเป็นธรรม แล้วให้จับสลากด้วยคำว่า พวกท่านจงจับสลากนี้. ก็ในอาการเหล่านี้ กรรมหรืออุทเทสเท่านั้น ย่อมเป็นสำคัญ ส่วนการชักชวน การสวดประกาศ และการให้จับสลาก เป็นส่วนเบื้องต้น. จริงอยู่ เมื่อเธอชักชวนด้วยการแสดงวัตถุ ๑๘ ประการ แล้วสวดประกาศเพื่อให้เกิดความยินดีในการชักชวนนั้น แล้วจึงให้จับสลาก สงฆ์ก็เป็นอันชื่อว่ายังไม่แตกกันก่อน. แต่เมื่อภิกษุ ๔ รูป หรือเกินกว่านั้น พวกกันจับสลากแล้ว พวกกันทำอุทเทส หรือกรรมแยกกัน ด้วยอาการอย่างนี้ สงฆ์ชื่อว่าเป็นอันถูกทำลายแล้ว.

ส่วนพระเทวทัต พอให้ส่วนเบื้องต้นแห่งสังฆเภททั้งหมดสำเร็จแล้ว ก็คิดว่า วันนี้เราจักแยกทำอุโบสถ และสังฆกรรม เป็นเฉพาะส่วนหนึ่ง จึงได้กล่าวคำมีอาทิว่า อชฺชตคฺเค ดังนี้. ด้วยเหตุนี้ พระอานนทเถระจึงกราบทูลว่า วันนี้ พระเทวทัตจักทำลายสงฆ์ พระเจ้าข้า ดังนี้เป็นต้น. เพราะเราทั้งหลายได้กล่าวไว้แล้วว่า เพราะพระเทวทัต ตระเตรียมพรรคพวกผู้ทำความแตกร้างทั้งหมดไว้แล้ว.

บทว่า **เอตมตุลฺล วิทิตฺวา** ความว่า ทรงทราบโดยประการทั้งปวง ซึ่งสังฆเภทกรรม อันเป็นทางให้เกิดในอเวจีมหานรก ตั้งอยู่ตลอดกัป แก้ไขไม่ได้ ที่พระเทวทัตให้บังเกิดขึ้นนี้. บทว่า **อิมฺ อุทานํ** ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้ อันประกาศอรรถนี้ว่า ก็บุคคลผู้ฉลาดหลักแหลมดี เนื่องด้วยเป็นสัปบุรุษปฏิบัติถูกส่วนกันในฝ่ายกุศล และเป็นอสัปบุรุษ ปฏิบัติไม่ถูกส่วนกันในฝ่ายกุศล ตามลำดับ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุกริ สาธุนา สาธุ** ความว่า ชื่อว่า คนดีเพราะยังประโยชน์ตนและประโยชน์ของสังคมให้สำเร็จ ได้แก่ผู้ปฏิบัติชอบ กรรมดี คือกรรมงาม เจริญ อันนำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่ตน และสังคม อันคนดีนั้นคือพระสาวกมีพระสารีบุตรเป็นต้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือโลกียสาธุชนอื่น ทำได้โดยง่าย คือสามารถเพื่อจะทำได้โดยง่าย. บทว่า **สาธุ ปาเปน ทุกฺกริ** ความว่า ก็กรรมดี มีลักษณะดังกล่าวแล้วนั้นนั่นแล อันคนชั่ว คือปาปบุคคล มีพระเทวทัตเป็นต้น ทำได้ยาก คือไม่สามารถจะทำได้ อธิบายว่า เขาไม่อาจจะทำกรรมดีนั้นได้. บทว่า **ปาปํ ปาเปน สุกริ** ความว่า กรรมชั่ว คือกรรมไม่ดี ได้แก่กรรมที่นำความพินาศมาให้ทั้งแก่ตน และสังคม อันคนชั่ว คือปาปบุคคลตามที่กล่าวแล้ว ทำได้ง่าย คือสามารถจะทำได้โดยง่าย. บทว่า **ปาปมริเยหิ ทุกฺกริ** ความว่า ส่วนกรรมชั่วนั้น ๆ อันพระอริยเจ้าทั้งหลาย คืออันบัณฑิตมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ทำได้ยาก คือไม่มีความยินดียิ่งเป็นแดนเกิด. ก็พระศาสดาทรงแสดงว่า พระอริยบุคคลเหล่านั้น เป็นผู้ฆ่ากิเลส เพียงตั้งสะพานได้แล้ว.

จบอรรถกถาอานันทสูตรที่ ๘

๕. สัทททายมานสูตร

ว่าด้วยมาณพกล่าวเสียงอ้ออิง

[๑๒๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในโกศลชนบทกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ก็สมัยนั้นแล มาณพมากด้วยกันเปล่งเสียงอ้ออิงผ่านไป ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นมาณพมากด้วยกันเปล่งเสียงอ้ออิงผ่านไป ในที่ไม่ไกล.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ชนทั้งหลายผู้มีสติหลงลืม อวดอ้างว่าเป็นบัณฑิต

พูดตามอารมณ์ พูดยืดยาวตามปรารถนา ย่อมไม่

รู้สึกถึงเหตุที่ตนพูดชักนำผู้อื่นนั้น.

จบสัทททายมานสูตรที่ ๕

อรรถกถาสัทททายมานสูตร

สัทททายมานสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า มาณวกา ได้แก่ คนหนุ่ม คือผู้ตั้งอยู่ในปฐมวัย คือในวัยหนุ่มสาว. เด็กพราหมณ์ ท่านประสงค์เอาในที่นี้. บทว่า สหยาฆาน-รูปานี้ ท่านกล่าวหมายเอาคำที่เกิดจากการเหยียดหยัน. อธิบายว่า กล่าวเหยียดหยันต่อบุคคลเหล่านี้ และเป็นผู้มีปกติกกล่าวคำนั้น. ในข้อนี้มีอรรถแห่งคำดังต่อไปนี้. เมื่อควรจะกล่าวว่า สหยาฆานา เพราะวิเคราะห์ว่า

การกล่าวคำนำเกลียด ชื่อว่า **สชะ** บอกกล่าวคำนำเกลียดนั้น จึงกล่าวว่

สขายมานา เพราะทำให้เป็นที่ฆะ. อีกอย่างหนึ่ง ต่อแต่นั้น จึงกล่าวว่า สขายมานรูปา เพราะมีสภาวะเป็นอย่างนั้น. บาลีว่า สขุทายมานรูปา ดังนี้ก็มี อธิบายว่า ทำเสียงอ้ออึง คือทำเสียงดัง. บทว่า ภควโต อวิหเร อติกกมฺหติ ความว่า กล่าวคำที่ชินปากนั้น ๆ ผ่านไปในวิสัยแห่งการ สดับของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

บทว่า เอตมฺตุถิ วิทิตฺวา ความว่า ทรงทราบอรรถนี้ คือทราบว่า คนเหล่านั้นไม่สำรวจวจา จึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงอรรถนั้นโดย ธรรมสังเวช.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปริมุจฺจา แปลว่า ผู้เขลา คือ มีสติ หลงลืม. บทว่า ปญฺชิตาภาสา ความว่า ชื่อว่าบัณฑิตเทียม เพราะ เปล่งวจาว่า ตนนั้นแหละรู้ในอรรถนั้น ๆ ด้วยเข้าใจว่า คนอื่นใครเล่า จะรู้ พวกเราเท่านั้น รู้ในอรรถนี้. บทว่า วจาโคจรภาณิน ความว่า วจาเท่านั้นเป็นโคจร คือเป็นอารมณ์ของชนเหล่าใด ชนเหล่านั้น ชื่อว่า มีการกล่าววจาเป็นอารมณ์ ชื่อว่าผู้มีปกติกกล่าวเพียงวจาเป็นที่ตั้งเท่านั้น เพราะไม่กำหนดรู้ถึงอรรถ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าผู้มีปกติกกล่าววจาเป็น อารมณ์ เพราะพูดมุสาวาท อันไม่เป็นอารมณ์ของวจา คือมิใช่เป็น อารมณ์แห่งถ้อยคำของพระอริยะ. อีกอย่างหนึ่ง ท่านทำการรัสสะ อักษรให้เป็น อ อักษร ในบทว่า โคจรภาณิน นี้. ผู้มักพูดมีวจา เป็นอารมณ์ มิใช่พูดมีสติปัญญาเป็นอารมณ์. พูดอย่างไร ? คือ พูด ยึดยาวตามปรารธนา ได้แก่ พูดไปตามปากที่อยากจะพูด อธิบายว่า ทำหน้าสยิว เพราะไม่เคารพในผู้อื่น และเพราะไม่สบอารมณ์ตน. อีก อย่างหนึ่ง อธิบายว่า พูดแต่วจาเป็นอารมณ์เท่านั้น คือตนเองก็ไม่รู้

ถึงบทพุดก็พุดไป. อธิบายว่า เพราะเหตุที่นั่นนั่นแล จึงพุดยืดยาวตาม
ปรารธนา คือไม่คิดถึงคำที่เป็นเหตุให้สำเร็จ ปรารธนาเพียงพุดไปตาม
ปากของตน. บทว่า เยน นีตา น ตํ วิทฺถ ความว่า บุคคลผู้ไม่รู้ คือคน
โง่ ถูกบุคคลผู้มีสติหลงลืมเป็นต้น แนะนำแต่ภาวะที่ไม่มียางอาย และ
ภาวะที่สำคัญว่า ตนเป็นบัณฑิต เราเท่านั้นพุดได้ ดังนี้ ด้วยเหตุใด
ย่อมไม่รู้ ซึ่งเหตุนี้ของคนผู้พุดอย่างนั้น.

จบอรรถกถาสัททายมานสูตรที่ ๕

๑๐. จุพป็นถกสูตร

ว่าด้วยการควบคุมสติ

[๑๒๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี สมัยนั้นแล ท่าน
พระจุพป็นถกนั่งคู่บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้จำเพาะหน้า ในที่
ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นท่านพระจุพป็น-
ถกนั่งคู่บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้จำเพาะหน้า ในที่ไม่ไกล.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึง
ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ภิกษุมีกายตั้งมั่นแล้ว มีใจตั้งมั่นแล้ว ยืนอยู่ก็ดี

นั่งอยู่ก็ดี นอนอยู่ก็ดี ควบคุมสตินี้ไว้อยู่ เธอพึง

ได้คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย ครั้นได้คุณ
วิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายแล้ว ฟังถึงสถานที่
เป็นที่ไม่เห็นแห่งมัจจุราช.

จบจุฬป็นถกสูตรที่ ๑๐

จบโสณเถรวรรคที่ ๕

อรรถกถาจุฬป็นถกสูตร

จุฬป็นถกสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า จุฬป็นถโก ความว่า แม้ในกาลภายหลัง ท่านผู้มีอายุนี้
ปรากฏชื่อว่า จุฬป็นถก นั่นเอง โดยได้โหวงในเวลาที่ตนยังเป็นหนุ่ม
เพราะเป็นน้องชายของพระมหาป็นถกเถระ และเกิดในหนทางเปลี่ยว.
แต่ว่าโดยคุณพิเศษ ท่านสำเร็จอภิญญา ๖ แดกฉานปฏิสัมภทา จัดเข้าใน
ภายในพระมหาสาวก ๘๐ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่ง
เอตทัคคะ ๒ ตำแหน่ง ด้วยพระดำรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดา
ภิกษุผู้เป็นสาวกของเรา ผู้เนรมิตกายสำเร็จด้วยใจ ๑ ผู้ฉลาดในการ
เปลี่ยนแปลงทางใจ ๑ จุฬป็นถกเป็นเอตทัคคะแล.

วันหนึ่งภายหลังภัต ท่านกลับจากบิณฑบาตนั่งพักผ่อนในที่พัก
กลางวันของตน ยับยั้งอยู่ด้วยสมาบัติต่าง ๆ ตลอดวัน พอในเวลาเย็น
เมื่อพวกอุบาสก ยังไม่มาฟังธรรมเลย เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้า
ไปยังท่ามกลางวิหาร ประทับนั่งในพระคันธกุฎี ท่านคิดว่า ไม่ใช่เวลาที่

จะเข้าไปอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้าก่อน จึงนั่งขัดสมาธิ ณ ส่วนสุดข้าง
หนึ่ง หน้ามุขพระคันธกุฎี. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ก็ สมัยนั้นแล
ท่านพระจุฬปันถก นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้ตรงหน้า
ในที่ที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า. จริงอยู่ ในเวลานั้น ท่านกำหนดเวลา
แล้ว นั่งเข้าสมาบัติ.

บทว่า เอตมตถิ วิทิตฺวา ความว่า ทรงทราบอรรถนี้ คือ ความ
ที่ท่านจุฬปันถก ตั้งกายและจิตไว้โดยชอบ. บทว่า อิมิ อุทานิ ความว่า
ทรงเปล่งอุทานนี้ อันประกาศความปรากฏ ในการบรรลุคุณวิเศษ อันมี
อนุपाทาปรินิพพานเป็นที่สุด ของภิกษุแม่อื่น ผู้มีกายสงบ ผู้มีสติปรากฏ
ในอิริยาบถทั้งปวง ผู้มีจิตเป็นสมาธิ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จิตฺเตน กาเยน ความว่า ผู้มีกายทุกส่วน
ตั้งอยู่โดยความไม่หวั่นไหว กล่าวคือ ความเป็นผู้ไม่มีวิการ โดยสังเขปว่า
มิ โจบนฺกาย ที่ชื่อว่า ตั้งไว้ชอบ เพราะละ คือ ไม่กระทำอสังวรทางกาย-
ทวาร อนึ่ง มีกายอันเป็นไปในทวารทั้ง ๕ ที่ชื่อว่า ตั้งไว้ด้วยดี เพราะ
กระทำอินทรีย์มีจักขุนทรีย์เป็นต้น ให้หมดพยศ หรือมีกรัชกายที่ชื่อว่า
ตั้งอยู่โดยความไม่แปรผัน เพราะไม่มีการคะนองมือเป็นต้น เหตุสำรวม
มือและเท้าได้แล้ว. ด้วยคำนั้น พระองค์ทรงแสดงถึงความบริสุทธิ์แห่ง
ศีลของเธอ. ก็บทว่า กาเยน นี้ เป็นตติยาวิภคตีใช้ในลักษณะอิตถัมภูต.
ด้วยคำว่า จิตฺเต เจตฺตานี นี้ ทรงแสดงถึงความถึงพร้อมแห่งสมาธิ โดย
แสดงถึงความตั้งมั่นแห่งจิต. จริงอยู่ สมาธิ ท่านเรียกว่า ความตั้งมั่น
แห่งจิต. เพราะฉะนั้น เมื่อความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ด้วยอำนาจสมณะ

หรือด้วยอำนาจวิปัสสนา จิตเป็นอันชื่อว่าตั้งอยู่ โดยเข้าถึงภาวะที่จิตเป็น เอกผุดขึ้นในอารมณ์ ไม่ใช่ตั้งอยู่โดยประการอื่น.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงว่า การตั้งอยู่ คือการตั้งมั่น ซึ่ง ภายและจิตตามที่กล่าวแล้วนี้ จำปรารถนาทุก ๆ กาลและทุก ๆ อริยาบถ จึงตรัสว่า ยืนอยู่ก็ดี นั่งอยู่ก็ดี นอนอยู่ก็ดี ดังนี้ เป็นต้น.

วา ศัพท์ในบาทพระคานันั้น มีอรรถไม่แน่นอน. ด้วยวาศัพท์ นั้น เป็นอันแสดงถึงอรรถนี้ว่า ยืนอยู่หรือ หรือนั่งอยู่ นอนอยู่หรือ หรือว่าเป็นอริยาบถอื่นจากนั้น เพราะฉะนั้น แม้การจงกรมก็พึงทราบ ว่า ท่านสงเคราะห์เอาในที่นี้. บทว่า เอตํ สตี ภิกขุ อธิภูจหาโน ความว่า ภิกขุตั้งไว้ คือดำรงไว้ ซึ่งจิตให้คล่องแคล่ว ให้นุ่มนวล ควรแก่การงาน โดยชอบ ด้วยอำนาจการสงบกายและจิตด้วยการอธิษฐาน ถึงความสุขอัน หาโทษมิได้ที่ได้มา เพราะกระทำกายและจิตไม่ให้กระสับกระส่าย โดยการสงบกายและจิตอย่างหยาบ ไม่ต้องกล่าวถึง ผู้มีสมาจารอันบริสุทธิ์ จึงเพิ่มพูนกัมมัฏฐานและให้กัมมัฏฐานถึงที่สุดด้วยสติใด ภิกขุควบคุมสติ นั้นนั่นแล ที่มีอุปการะมาก ในเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุด แห่งการ ประกอบกัมมัฏฐาน ควบคุมไว้ในกิจนั้น ๆ ตั้งต้นแต่ชำระศีลให้หมดจด จนถึงบรรลुकุณวิเศษ. บทว่า ลเภถ ปุพฺพพาปริยํ วิเสถํ ความว่า ท่าน มีใจอันสติควบคุมแล้วอย่างนี้ เจริญ พอกพูน ทำให้เพิ่มขึ้น ซึ่ง กัมมัฏฐานให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป พึงได้คุณวิเศษต่างด้วยคุณวิเศษที่ยิ่งและยิ่งกว่า ทั้งที่มีเบื้องต้นและเบื้องปลาย คือ อันเป็นไปโดยส่วยเบื้องต้นและเบื้อง ปลาย.

ในคํานั้น คุณวิเศษอันเป็นส่วนเบื้องต้นและเบื้องปลายมี ๒ อย่าง คือ สมถะอย่าง ๑ วิปัสสนาอย่าง ๑. ใน ๒ อย่างนั้น คุณวิเศษที่เป็นไป ด้วยอำนาจสมถะได้แก่ความเป็นผู้ชำนาญ ตั้งแต่เกิดนิมิตขึ้น จนถึง เหนวสัญญา นาสัญญา ยตนฌาน คุณวิเศษส่วนภาวนาที่เป็นไปอย่างนั้น ได้ แก่ คุณวิเศษอันเป็นส่วนเบื้องต้นและเบื้องปลาย. แต่เมื่อก้าวด้วยคุณวิเศษ ที่เป็นไปด้วยอำนาจวิปัสสนา ได้แก่ คุณวิเศษส่วนภาวนา ที่เป็นไปโดย กำหนดรูปธรรมของผู้ยึดมั่น โดยยกอุปจันเป็นประธาน ฝ่ายของผู้ยึดมั่น นอกนี้เป็นไปตั้งแต่กำหนดธรรมนอกนี้ จนถึงบรรลุพระอรหัต ชื่อว่า คุณวิเศษอันเป็นไปในส่วนเบื้องต้นและเบื้องปลาย. ก็คุณวิเศษนี้แหละ ท่านประสงค์เอาในที่นี้.

บทว่า ลุฑธาน ปุพฺพพาปริยํ วเสถิ ความว่า ได้บรรลุบารมีอย่าง สูงสุด คือ พระอรหัต ในคุณวิเศษอันเป็นส่วนเบื้องต้นและเบื้องปลาย. บทว่า อทฺตฺสนํ มจฺจุราชสฺส คจฺเจ ความว่า ฟังถึงสถานที่อันมัจจุไม่ เห็น คือสถานที่อันไม่เป็นอารมณ์ เพราะก้าวล่วงภพ ๓ อันเป็นอารมณ์ ของมรณะ กล่าวคือมัจจุราช เพราะครอบงำสรรพสัตว์ ด้วยอำนาจการ เข้าไปตัดเสียซึ่งชีวิต.

คำที่ข้าพเจ้า ไม่ได้กล่าวไว้ในวรรคนี้ มีนัยดังกล่าวแล้วในหน หลังนั้นแล.

จบอรรถกถาอุทฺตปิณฑกสูตรที่ ๑๐

จบมหาวรรคพรรณนาที่ ๕

พระสูตรต้นปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 578

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ราชสูตร
๒. อัปายกาสูตร
๓. สุปปพุทธภูจฺจิสฺสูตร
๔. กุมารกสูตร
๕. อุโปสถสูตร
๖. โสณสูตร
๗. กังขาเรวตสูตร
๘. อานันทสูตร
๙. สัทททายมานสูตร
๑๐. จูฬปิ่นถกสูตร และอรรถกถา.

ชัจฉันชวรรคที่ ๖

๑. อายุสมโอสัชชนสูตร

ว่าด้วยตรัสถึงอิทธิบาท ๔ ประการ

[๑๒๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาคารศาลา ป่ามหาวัน ใกล้พระนครเวสาลี ครั้งนั้นแล เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนั่งแล้ว ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครเวสาลี ครั้นเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครเวสาลี กลับจากบิณฑบาตในภายหลังภัตแล้ว ตรัสเรียกท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ เธอจงถือผ้าสีทนะ เราจักเข้าไปยังป่าवालเจดีย์ เพื่อพักกลางวัน ท่านพระอานนท์ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ถือผ้าสีทนะติดตามพระผู้มีพระภาคเจ้าไปข้างหลัง ๆ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จเข้าไปยังป่าवालเจดีย์ ประทับนั่งบนอาสนะที่ท่านพระอานนท์จัดถวาย ครั้นแล้ว ได้ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ พระนครเวสาลีนารีนรมย์ อุเทนเจดีย์นารีนรมย์ โคตมกเจดีย์นารีนรมย์ สัตตัมพเจดีย์นารีนรมย์ พหุบุตตเจดีย์นารีนรมย์ สตารันทเจดีย์นารีนรมย์ ปาवालเจดีย์นารีนรมย์ คุณก่อนอานนท์ อิทธิบาท ๔ ประการ ท่านผู้ใดผู้หนึ่งได้เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นดุจยาน ให้เป็นที่ตั้ง มั่นคงแล้ว ตั้งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว ท่านผู้นั้นหวังอยู่ พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัปหนึ่งหรือเกินกว่ากัป. คุณก่อนอานนท์ อิทธิบาท ๔ ประการ ตถาคตได้เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยาน ให้เป็นที่ตั้ง มั่นคงแล้ว ตั้งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว ตถาคตหวังอยู่ พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัปหรือเกินกว่ากัป.

[๑๒๘] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำนิมิตอันแจ่มชัด กระทำโอภาสอันแจ่มชัดถึงอย่างนี้ ท่านพระอานนท์ก็ไม่สามารถจะรู้ ไม่ทูลวิงวอนพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำรงอยู่ตลอดกัปเกิด ขอพระสุคตทรงดำรงอยู่ตลอดกัปเกิด เพื่อเกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะถูกมารเข้าดลจิต.

แม้ครั้งที่ ๒ . . .

แม้ครั้งที่ ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ พระนครเวสาลีน่ารื่นรมย์ อุเทนเจดีย์น่ารื่นรมย์ โคตมกเจดีย์น่ารื่นรมย์ สัตตัมพเจดีย์น่ารื่นรมย์ พหุบุตตเจดีย์น่ารื่นรมย์ สารันทเจดีย์น่ารื่นรมย์ ปาวาลเจดีย์น่ารื่นรมย์ คุณก่อนอานนท์ อิทธิบาท ๔ ประการ ท่านผู้ใดผู้หนึ่งได้เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานให้เป็นที่ตั้ง มั่นคงแล้ว สัมสมแล้ว ปรารถดีแล้ว ท่านผู้นั้นหวังอยู่ พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัปหรือเกินกว่ากัป คุณก่อนอานนท์ อิทธิบาท ๔ ประการ ตถาคตได้เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยาน ให้เป็นที่ตั้ง มั่นคงแล้ว สัมสมแล้ว ปรารถดีแล้ว ตถาคตหวังอยู่ พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัปหรือเกินกว่ากัป เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำนิมิตอันแจ่มชัด กระทำโอภาสอันแจ่มชัดถึงอย่างนี้ ท่านพระอานนท์ก็ไม่สามารถจะรู้ ไม่ทูลวิงวอนพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำรงอยู่ตลอดกัปเกิด ขอพระสุคตทรงดำรงอยู่ตลอดกัปเกิด เพื่อเกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่สัตว์โลก เพื่อ

ประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะ
ถูกมารเข้าคลจิด.

[๑๒๕] ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอานนท์
ว่า คุณก่อนอานนท์ เธอจงไปเถิด เธอสำคัญกาลอันควรในบัดนี้เถิด ท่าน
พระอานนท์ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ลุกจากอาสนะ ถวายบังคม
พระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำประทักษิณแล้ว นั่งอยู่ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง
ในที่ไม่วิกลพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๑๓๐] ลำดับนั้นแล เมื่อท่านพระอานนท์หลีกไปแล้วไม่นาน มาร
ผู้มีบาปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วน
ข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
บัดนี้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานเถิด ขอพระสุคตเจ้าเสด็จ
ปรินิพพานเถิด บัดนี้ เป็นกาลควรปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระดำรัสไว้ว่า คุณก่อน
มารผู้มีบาป ภิกษุผู้เป็นสาวกของเรา จักยังเป็นผู้ไม่ฉลาด ไม่ได้รับแนะนำ
ไม่ถึงความแก้แค้นแล้ว ยังไม่ถึงความเกษมจากโยคะ ยังไม่เป็นพหูสูต
ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ประพฤติตามธรรม ไม่เรียนอาจารย์วาท
ของตนแล้ว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ง่าย
แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ย่ำยีด้วยดีซึ่งปรปวาทที่เกิดขึ้นแล้วโดยชอบธรรม
ไม่ได้เพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ก็บัดนี้ ภิกษุสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ฉลาดได้รับแนะนำแล้ว
ถึงความเป็นผู้แก้แค้นแล้ว ถึงความเกษมจากโยคะ เป็นพหูสูต ทรง
ธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม
เรียนอาจารย์วาทของตนแล้ว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก

กระทำให้ง่าย ย่อมแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ย่ำยีด้วยดีซึ่งปรปพาทที่เกิดขึ้นแล้วโดยชอบธรรม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานเถิด ขอพระสุคตเจ้าเสด็จปรินิพพานเถิด บัดนี้เป็นกาลควรปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระคำรัสนี้ไว้ว่า ดูก่อนมารผู้มีบาป ภิกษุณีสาวิกาของเรา... อุบาสกสาวกของเรา... อุบาสิกาสาวิกาของเราจักยังเป็นผู้ไม่ฉลาด ไม่ได้รับแนะนำดีแล้ว ยังไม่ถึงความแก้ตัวกล้า ยังไม่ถึงความเกษมจากโยคะ ไม่ทรงธรรม ไม่เป็นพหูสูต ยังไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ยังไม่ประพฤติตามธรรม ไม่เรียนอาจารย์วาทของตนแล้ว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก จักกระทำให้ง่าย แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ย่ำยีด้วยดีซึ่งปรปพาทที่บังเกิดขึ้นแล้วโดยชอบธรรม ไม่ได้เพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็บัดนี้ อุบาสิกาสาวิกาของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ฉลาด ได้รับแนะนำดีแล้ว ถึงความแก้ตัวกล้า ถึงความเกษมจากโยคะ ทรงธรรม เป็นพหูสูต ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เรียนอาจารย์วาทของตนแล้ว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ย่อมกระทำให้ง่าย แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ย่ำยีด้วยดีซึ่งปรปพาทที่เกิดขึ้นแล้วโดยชอบธรรม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานเถิด ขอพระสุคตเจ้าเสด็จปรินิพพานเถิด บัดนี้เป็นกาลควรปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระคำรัสนี้ไว้ว่า ดูก่อนมารผู้มีบาป พรหมจรรย์ของเรา นี้จักยังไม่เจริญ แพร่หลาย กว้างขวาง คนส่วนมากยังไม่รู้ทั่วถึง ยังไม่

แน่นหนา เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายยังไม่ประกาศดีแล้วเพียงใด เราจักไม่ปรินิพพานเพียงนั้น บัดนี้ พรหมจรรย์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเจริญแพร่หลาย กว้างขวาง คนส่วนมากรู้ทั่วถึง แน่นหนา เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศดีแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานเถิด ขอพระสุคตเจ้าเสด็จปรินิพพานเถิด บัดนี้เป็นกาลควรปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๑๒๑] เมื่อมารกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะมารผู้มีบาปนั้นว่า คุณก่อนมารผู้มีบาป ท่านจงเป็นผู้ชวนชวายน้อยเถิด ไม่นานนักตถาคตจักปรินิพพาน แต่นี้ล่วงไป ๓ เดือน ตถาคตจักปรินิพพาน ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระสติสัมปชัญญะทรงปลงอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปลงอายุสังขารแล้ว แผ่นดินใหญ่หวั่นไหว นำฟังกถัว โลมชาติชูชัน และกลองทิพย์ก็บันลือลั่น.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

มุนีได้ปลงเครื่องปรุงแต่งภพอันเป็นเหตุสมภพ
ทั้งที่ขังได้และขังไม่ได้ ยินดีแล้วในภายใน มีจิต
ตั้งมั่น ไม่ทำลายกิเลสที่เกิดในตน เหมือนทหาร
ทำลายเกราะฉะนั้น.

จบอายุสมโอสัชชนสูตรที่ ๑

ชัจฉันชวรควรรณนาที่ ๖

อรรถกถาอายุสมโอสัชชนสูตร

ชัจฉันชวรค อายุสมโอสัชชนสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทมีอาทิว่า เวสาลี มีอรรถดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล. บทว่า เวสาลี ปิณฑาย ปาวิสิ ความว่า พระองค์เสด็จเข้าไปในกาลไร ? ในกาลที่เสด็จออกจากอุกกาเจตวิหาร แล้วเสด็จไปยังกรุงเวสาลี.

ความพิสดารว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจำพรรษา ณ เวลुकคามแล้วเสด็จออกจากเวลुकคามนั้น ถึงกรุงสาวัตถี โดยลำดับแล้ว ประทับอยู่ในพระเชตวัน. ในกาลนั้น พระธรรมเสนาบดี ตรวจดูอายุสังขารของตนรู้ว่า จักเป็นไปได้เพียง ๘ วันเท่านั้น จึงขออนุญาตพระผู้มีพระภาคเจ้าไปยังนาลกคาม ให้มารดาดำรงอยู่ในโศดาปัตติผลแล้วปรินิพพานในที่นั้น. พระศาสดาทรงถือเอาพระธาตุของพระธรรมเสนาบดี ที่พระจุนทะนำมาแล้วให้สร้างเจดีย์เป็นที่บรรจุพระธาตุ แวดล้อมไปด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ได้เสด็จไปยังกรุงราชคฤห์. ในกาลเสด็จไปยังกรุงราชคฤห์นั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะปรินิพพานแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงถือเอาพระธาตุของท่านพระมหาโมคคัลลานะเมื่อนั้นแล้ว ให้สร้างเป็นเจดีย์แล้วเสด็จออกจากกรุงราชคฤห์ เสด็จไปยังอุกกาเจตวิหาร ตามลำดับ. ในที่นั้น แวดล้อมไปด้วยภิกษุสงฆ์ ประทับนั่ง ณ ฝั่งแม่น้ำคงคา แสดงธรรมอันเกี่ยวเนื่องด้วยปรินิพพานของพระอัครสาวกทั้ง ๒ ออกจากอุกกาเจตวิหารแล้ว เสด็จไปยังกรุงเวสาลี. พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จไปอย่างนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ในเวลาเช้า พระองค์ทรงนุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวร เสด็จไปบิณฑบาตยังกรุงเวสาลี. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **อุกกาเจตโต**

นิกุขมิตฺวา เวสาลิคตกาเล ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทว่า นิสินฺทํ นี้ ท่านประสงก์เอาท่อนหนึ่ง. บทว่า ปาวาลเจติยํ ความว่า สถานที่ที่ตั๊กม้อชื่อว่าปาวาละอาศัยอยู่ในครั้งก่อน ปรากฏว่า ปาวาลเจติยํ. แม้วิหารที่เขาสร้างถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า ในที่นั้น เขาก็เรียกว่าปาวาลเจติยํ โดยคำอันคายนั่น. แม้ในบทมีอาทิอย่างนี้ว่า อุเทนเจติยํ ก็นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า สตุตมฺพํ ความว่า ได้ยินว่า พระราชากุมาริ ๗ พระองค์พระธิดาของพระเจ้ากาสิ ทรงพระนามว่า กิกิ เกิดความสังเวชเสด็จออกจากกรุงราชคฤห์ เริ่มตั้งความเพียรในที่ใด ที่นั้นชนทั้งหลายพากันเรียกว่า สัตตัมพเจติยํ. บทว่า พหุปฺตุตฺตํ ความว่า พวกมนุษย์เป็นอันมาก ปรารถนาบุตรกะเทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นไทรต้นหนึ่ง ซึ่งมียานไทรมากเพราะอาศัยเหตุที่นั่น สถานที่นั้น จึงปรากฏว่า พหุปฺตุตฺตเจติยํ. บทว่า สารนุทฺติ ได้แก่ สถานที่ที่ตั๊กม้อชื่อว่า สารันทะอาศัยอยู่. ดังนั้น สถานที่ทั้งหมดนั้นนั่นแล เขาเรียกโดยโวหารว่า เจติยํ เพราะเทวดาครอบครองอยู่ก่อนพุทธกาล. แม้เมื่อสร้างวิหารถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า ชนทั้งหลายก็ยังจำได้เช่นนั้นเหมือนกัน. ในบทว่า รมณียา นี้ พึงทราบว่า กรุงเวสาลี เป็นที่น่ารื่นรมย์ เพราะสมบูรณ์ด้วยภูมิภาคพร้อมด้วยบุคคล มีปัจจัยหาได้ง่ายเป็นอันดับแรก. ส่วนวิหารทั้งหลายพึงทราบว่า เป็นที่น่ารื่นรมย์ เพราะไม่ไกลไม่ใกล้จากพระนคร สมบูรณ์ด้วยคมนาคม เพราะเป็นสถานที่อยู่ไม่เคลื่อนกล่น สมบูรณ์ด้วยร่มเงาและน้ำ และเป็นสถานที่สมควรแก่ความสงบ. อรรถแห่งบทว่าอิทธิบาท ในบทว่า จตุตฺตารอ อิทธิปาทา นี้ ท่านกล่าวไว้แล้วในหนหลังแล. บทว่า ภาวิตา แปลว่า ได้เจริญแล้ว. บทว่า พหุลิกตา ได้แก่ ทำบ่อยๆ.

บทว่า ยานีกตา ได้แก่ กระทำให้เป็นคูดยานที่เทียมแล้ว. บทว่า วตถุกตา ได้แก่ กระทำให้เป็นคัจวัตถุ เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้งอาศัย. บทว่า อนุฏฐิตา แปลว่า ตั้งมั่นไว้แล้ว. บทว่า ปริจิตา ได้แก่ สั่งสมโดยรอบ คือ เจริญด้วยดี. บทว่า สุตมารทฐา ได้แก่ ปรารภด้วยดี คือให้สำเร็จ โดยชอบอย่างยิ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงโดยไม่กำหนดด้วยประการดังนี้ แล้ว เมื่อจะกำหนดแสดงอีก จึงตรัสคำมีอาทิว่า ตถาคตสฺส โข ดังนี้.

ก็ในบทเหล่านี้ บทว่า กปฺป ได้แก่ อายุกัป. บทว่า ติฏฺฐเจยฺย ได้แก่ พึงดำรงอยู่ คือ พึงทรงไว้ซึ่งประมาณแห่งอายุของมนุษย์ในกาลนั้น ให้บริบูรณ์. บทว่า กปฺปาวเสถฺส วา ความว่า ยิ่งกว่าร้อยปี ที่กล่าวว่าเป็น อปฺป วา ภิกฺขุโย ดังนี้ เป็นต้น.

ฝ่ายพระมหาสิวลเถระกล่าวว่า ขึ้นชื่อว่าเสียงอันกระหึ่ม ในที่อันไม่ควร ย่อมไม่มีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เหมือนอย่างว่า ทรงข่มเวทนา ปางตาย ที่เกิดขึ้นในเวลุลูกศร ตลอด ๑๐ เดือน ฉันทิใด ก็ทรงเข้าสมาบัตินั้นบ่อย ๆ แล้ว ข่มไว้ได้ (ถึง ๑๐ เดือน) พึงดำรงอยู่ตลอด กัททกัปปนี้ ฉันทินั้น. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร จึงไม่ดำรงอยู่ ? ตอบว่า เพราะขึ้นชื่อว่า ร่างกายอันมีใจครอง ถูกทุกขเวทนามีพันหักเป็นต้นเข้าครอบงำ ส่วนพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ถึงภาวะแห่งทุกขเวทนามีพันหักเป็นต้น ย่อมปรินิพพานเฉพาะในเวลาที่ชนเป็นอันมาก พวกกันรักใคร่ชอบใจ ในสวนแห่งพระชนมายุส่วนที่ ๕ ก็เมื่อพระอัครสาวก และพระมหาสาวกผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า ปรินิพพานแล้ว จะพึงดำรงอยู่พระองค์เดียวไม่มีบริวารหรือมีภิกษุหนุ่มและสามเณรเป็นบริวารก็ตาม ต่อ

แต่นั้น ฟังถึงความเป็นผู้ถูกดูหมิ่นว่า น่าสลดใจ บริษัทของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงไม่ดำรงอยู่. แม้เมื่อท่านกล่าวอย่างนั้น แต่
พระองค์ก็ถูกเรียกว่า ไม่ดำรงอยู่. คำว่า **อายุกบฺโป** นี้แหละ ท่านกำหนด
ไว้ในอรรถกถา.

บทว่า **โอพาริเก นิมิตฺเต** ได้แก่ ให้สัญญาหยาบเกิดขึ้น. จริ่งอยู่
การให้สัญญาหยาบเกิดขึ้นนี้ คือการอ่อนวอนการดำรงอยู่ตลอดกับทั้งสิ้น
ว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงดำรงอยู่ตลอดกับ คือเป็นการประกาศ
ความเป็นผู้สามารถตั้งอยู่ตลอดกับ ด้วยอานุภาพแห่งการเจริญอิทธิบาท ๔
ของตน โดยการอ้างข้ออื่น โดยนัยมีอาทิว่า คู่ก่อนอนนท อิทธิบาท ๔
อันผู้ใดผู้หนึ่งอบรมแล้ว ดังนี้. บทว่า **โอภาเส** คือ ในพระคำรัส
ที่ปรากฏ. จริ่งอยู่ พระคำรัสที่ปรากฏนี้ คือ การละคำปริยายโดยอ้อมแล้ว
จึงทรงประกาศความประสงค์ของพระองค์ โดยตรงทีเดียว.

บทว่า **พหุชนหิตาย** ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่มหาชน. บทว่า
พหุชนสุขาย ได้แก่ เพื่อความสุขแก่มหาชน. บทว่า **โลกนุกมฺปาย**
ได้แก่ เพราะอาศัยความอนุเคราะห์แก่สัตว์โลก. แก่สัตว์โลกไหนบ้าง?
คือ แก่ผู้ที่สดับพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแทงตลอด คือ
คัมม่น้ำอมฤต. จริ่งอยู่ พรหม ๑๘ โภกฺก มีพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นหัว
หน้า แทงตลอดธรรมด้วยเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตรของพระผู้มี-
พระภาคเจ้า. สัตว์ผู้แทงตลอดธรรมจนกระทั่งแนะนำสุภัททปริพาชก
ด้วยประการอย่างนี้ นับไม่ได้. เหล่าสัตว์ผู้ได้ตรัสรู้ในเวลาที่ทรงแสดง
พระสูตรทั้ง ๔ เหล่านี้ คือมหาสมยสูตร มงคลสูตร จุพราหุโลวาทสูตร
และสมจิตตสูตร ไม่มีเขตกำหนด. สถานที่เกิดมีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า

เพื่อทรงอนุเคราะห์สัตว์โลกหาปริมาณมิได้. นี่ท่านกล่าวโดยประสงค์ว่า แม้ในอนาคตก็จักมีอย่างนี้. บทว่า เทวมนุสฺสฺถานํ ความว่า สถานที่ย่อม มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข เฉพาะแก่เทวดาและ มนุษย์อย่างเดียวกันเท่านั้นก็หาไม่ แม้แก่สัตว์ที่เหลือมีนาคและครุฑเป็นต้นก็ มี. ก็เพื่อจะแสดงภพบุคคลผู้ถือปฏิสนธิที่มีเหตุ โดยทำให้แจ้งมรรค และผลจึงตรัสไว้แล้วอย่างนั้น อธิบายว่าเพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค- เจ้า จึงทรงพระชนมอยู่ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แม้แก่สัตว์เหล่าอื่น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อตฺถาย ได้แก่ เพื่อ ประโยชน์แก่สมบัติ ในโลกนี้. บทว่า หิตาย ได้แก่ เพื่อประโยชน์ เกื้อกูลอันเป็นเหตุแห่งสมบัติในโลกหน้า. บทว่า สุขาย ได้แก่ เพื่อ ประโยชน์แก่ความสุขในพระนิพพาน. ก็ศัพท์ว่า หิต และ สุข สำนวน แรก พึงทราบโดยทั่วไปแก่หิตสุขทั้งปวง.

บทว่า ตํ ในบทว่า ยถาคํ มาเรน ปริยญฺจิตฺโต นี้ เป็นเพียง นิบาต อธิบายว่า ปุถุชนบางคนแม้อื่น ผู้ถูกมารเข้าคลจิต คือ ถูกมาร ครอบงำจิต ไม่อาจจะรู้แจ้งได้ ฉันทิ พระอานนทก็ฉันทินั้นเหมือนกัน ไม่อาจจะรู้แจ้งได้. จริงอยู่ มารย่อมครอบงำจิต ของผู้ที่ยังละวิปလာสบาง อย่างยังไม่ได้. ส่วนในบุคคลผู้ยังละวิปลาส ๑๒ อย่างโดยประการทั้งปวง ยังไม่ได้ ไม่จำต้องกล่าวถึงเลย. เพราะพระเถระละวิปลาส ๔ ยังไม่ได้ ฉะนั้น จิตของท่านจึงถูกมารครอบงำ. ถ้ามว่า กุมารเมื่อจะครอบงำจิต ทำอย่างไร? ตอบว่า แสดงรูปารมณฺ์ที่น่ากลัว หรือให้ได้ยินสัททารมณฺ์ ที่น่ากลัว. ต่อแต่นั้น สัตว์ทั้งหลาย ได้เห็นหรือว่าได้ยินอารมณฺ์ที่น่ากลัว นั้นแล้ว ปล่อยสติ (ตกตะลึง) อ้าปาก. มารสอดมือเข้าไปทางปากของสัตว์

เหล่านั้น แล้วบิบบหัวใจ. แต่นั้น สัตว์ก็ถึงวิสัญญีสลบลง. ส่วนมารจก สามารถสอดมือเข้าไปทางปากของพระเถระได้อย่างไร แต่แสดงอารมณ์ที่ น่ากลัวได้. พระเถระครั้งได้เห็นคังนั้นแล้ว จึงไม่รู้แจ้งนิมิตโอกาส. พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงทราบอยู่แล เพื่อประโยชน์อะไร จึงตรัสเรียก ถึง ๓ ครั้ง? ก็ต่อไปข้างหน้า เพื่อกระทำความเศร้าโศกให้เบาบาง โดย ยกโทษขึ้นว่า ข้อนั้นเป็นการทำไม่ดีของท่าน ข้อนั้นเป็นความผิดของ ท่าน ในเมื่อท่านอ่อนน้อมว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงพระชนม์ อยู่เถิดพระเจ้าข้า. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเห็นว่า อานนทนี่ มีใจสนิทในเราอย่างเหลือเกิน. ต่อไปข้างหน้า เธอได้ฟังเหตุแผ่นดินไหว และการปลงอายุสังขาร จักอาราธนาให้เราดำรงอยู่ตลอดกาลนาน. เมื่อเป็น เช่นนั้น เราจักให้โทษตกลงบนศีรษะของเธอเท่านั้นว่า เพราะอะไร เธอ จึงไม่ขอเสียก่อนเล่า. ก็เพราะโทษของตน สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่เดือดร้อน เช่นนั้น เพราะเหตุนี้ ความเศร้าโศกของเธอก็จักเบาบาง.

บทว่า **คจฺจ ตฺวํ อานนฺท** ความว่า เพราะเหตุที่ท่านมาในที่นี้ เพื่อพักผ่อนตอนกลางวัน ฉะนั้น ไปเถะอานนท ไปยังสถานที่ตามที ชอบใจ เพื่อพักผ่อนกลางวัน. ด้วยเหตุนี้มันนั้นแล พระองค์จึงตรัสว่า เธอจงสำคัญกาลอันสมควรแก่กรณียกิจบัดนี้เถิด ดังนี้เป็นต้น.

ในบทว่า **มาโร ปาปิมา** นี้ มีวิเคราะห์ดังต่อไปนี้ ชื่อว่า มาร เพราะประกอบเหล่าสัตว์ไว้ในความฉิบหาย ทำให้ตาย. บทว่า **ปาปิมา** นี้เป็นไวพจน์ของบทว่า **มาร** นั้นนั้นแล. จริงอยู่ มานั้น ท่านเรียกว่า ปาปิมา เพราะประกอบด้วยกรรมฝ่ายชั่ว. บทว่า **ภาสิตา โข ปเนสา** ความว่า จริงอยู่ มานี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่ต้นอชปาล-

นิโครธผ่านไป ๗ วัน ณ โขรัมณฑล ธิดาทั้งหลายของตน พากันมาถูก
กำจัดความปรารถนาเสียแล้วก็พากันไป มารนี้คิดว่า อุบายนี้ใช้ได้จึงมา
กล่าวว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์บำเพ็ญบารมีมาเพื่อประโยชน์
ใด ประโยชน์นั้นพระองค์บรรลุแล้วโดยลำดับ สัพพัญญุตญาณ พระ-
องค์ก็ตรัสรู้แล้ว พระองค์จะมีประโยชน์อะไร ด้วยการอยู่ในโลก ดังนี้
แล้วจึงทูลอาราธนาว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงปรินิพพาน ณ บัดนี้
เกิด พระเจ้าข้า เหมือนกับในวันนี้เหมือนกัน. ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสห้ามมารนั้นมียาทิว่า เรายังไม่นิพพานก่อน ดังนี้ ซึ่งท่านหมายก่่าว
ไว้ในบัดนี้ว่า ภาสิตา โข ปน ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิยตุตา ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญ โดยการ
บรรลุอริยมรรค. บทว่า วินิตา ได้แก่ ผู้ได้รับการแนะนำ โดยการ
กำจัดกิเลสอย่างนั้นนั่นแล. บทว่า วิสารทา ได้แก่ ผู้ถึงความแก่กล้า
เพราะการละทิฐิและวิจิกิจฉาเป็นต้น อันกระทำความกำหนด. บทว่า
พหุสุตฺตา ความว่า เชื่อว่า เป็นพหุสุต เพราะมีพระพุทฺธพจน์ อัน
สดับแล้วมาก ด้วยอำนาจปิฎก ๓. เชื่อว่า ธรรมชรา เพราะทรงไว้ซึ่ง
ธรรมนั้นนั่นแล. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า พหุสุตฺตา ได้แก่ เพราะมี
พระปริยัติอันสดับแล้วมาก และเพราะมีปฏิเวธอันสดับแล้วมาก. พึงทราบ
อรรถในบทว่า ธรรมชรา นี้ แม้ด้วยอาการอย่างนี้ว่า เชื่อว่าธรรมชรา
เพราะทรงไว้ซึ่งพระปริยัติธรรม และปฏิเวธธรรม. บทว่า ธรรมานุ-
ธรรมปฏิปฺปนา ได้แก่ ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาธรรม อันเป็นธรรมสมควรแก่
อริยธรรม. บทว่า สามีจิปฏิปฺปนา ได้แก่ ผู้ปฏิบัติปฏิปทาอันสืบ ๆ กันมา
โดยวิสุทฺธิ อันสมควรแก่ญาณทัสสนวิสุทฺธิ. บทว่า อนุธรรมจาริโน

ได้แก่ ผู้มีปกติประพฤติธรรม มีความมักน้อยเป็นต้น อันขัดเกล่าอย่างยิ่ง คืออันสมควรแก่ปฏิปทานั้น . บทว่า สกั อัจฉริยกั ได้แก่ ซึ่งอาจริยวาท ของตน. บทว่า อัจฉริยวิสุตติ ได้แก่ จักแสดงแต่เบื้องต้น อธิบายว่า จักให้ผู้อื่นเล่าเรียน โดยทำนองที่ตนเรียนมา. บทว่า เทเสสุตติ ได้แก่ จักบอก อธิบายว่า จักบอกบาลี โดยชอบ. บทว่า ปญฺญเปสุตติ แปลว่า จักให้รู้ชัด อธิบายว่า จักประกาศ. บทว่า ปญฺญเปสุตติ แปลว่า จักตั้งไว้ โดยประการทั้งหลาย. บทว่า วิวิสุตติ แปลว่า จักกระทำ ความเปิดเผย. บทว่า วิชิตฺตติ แปลว่า จักทำการจำแนก. บทว่า อุตฺตานิกริตฺตติ ได้แก่ จักกระทำอรรถที่ไม่ตื่น คือที่ลึกซึ่งให้ตื่น คือ ให้ปรากฏ. บทว่า สหสมฺเมน ได้แก่ ด้วยคำอันเป็นไปกับด้วยเหตุ คืออันเป็นไปด้วยการณ. บทว่า สปปาฏิหาริย ได้แก่ ทำจนให้ออก จากทุกข์. บทว่า ฆมฺม เทเสสุตติ ความว่า จักยังหมุ่สัตว์ให้ตรัสรู้ คือ จักประกาศโลกุตตรธรรม ๘. ก็ในบทเหล่านั้น ด้วยบท ๖ บท มีอาทิว่า ปญฺญเปสุตติ ท่านแสดงถึงบทที่เป็นอรรถ ๖ บท. ก็ด้วย ๒ บทข้าง ต้น ท่านแสดงถึงบทที่เป็นพยัญชนะ ๖ บทแล. ด้วยลำดับคำเพียงเท่านี้ พระพุทธพจน์ คือพระไตรปิฎก เป็นอันท่านสงเคราะห์แสดง โดยนัย แห่งสังวรรณนา. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในเนตติปกรณ์ว่า บท ๑๒ บท จัดเป็นสูตร สูตรทั้งหมดนั้น เป็นพยัญชนะ ๑ เป็นอรรถ ๑.

บทว่า พุรหมจฺริย ได้แก่ ศาสนพรหมจรรย์ทั้งสิ้นที่สงเคราะห์ด้วย ไตรสิกขา. บทว่า อิทฺธิ ได้แก่ สำเร็จโดยยังฉานให้เกิดขึ้น. บทว่า ผิตฺติ ได้แก่ ถึงความเจริญ คือ ผลัดผลแพร่หลาย โดยเพียบพร้อมด้วย อภิญญา. บทว่า วิตุตฺตริกั ได้แก่ กว้างขวาง โดยการประดิษฐานอยู่ใน

ทิสากาณนั้น ๆ. บทว่า **พหุชฌณ** ได้แก่ ชนเป็นอันมากรู้จักกัน คือรู้จักกัน
ตลอด โดยอำนาจการตรัสรู้ของชนเป็นอันมาก. บทว่า **ปฺลฺลฺกฺต** ได้แก่
ถึงความแน่นอนหาโดยอาการทั้งปวง. อย่างไร? คือ ตราบเท่าที่เทวดา
และมนุษย์ประกาศดีแล้ว อธิบายว่า เทวดาและมนุษย์ผู้มีชาติแห่งวิญญู-
ชนนี้ประมาณเท่าใด เทวดาและมนุษย์เหล่านั้นทั้งหมดประกาศดีแล้ว.

บทว่า **อปฺปสฺสฺสฺก** ได้แก่ หมดความอุตสาหะ คือปราศจาก
ความหวังใย. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลูกก่อนมารผู้มีบาป ก็ตั้งแต่ ๗
สัปดาหฺล่วงไป เธอเที่ยวร้องอยู่ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มี-
พระภาคเจ้าจงปรินิพพาน ณ บัดนี้เถิด ขอพระสุตเจ้าจงปรินิพพาน
ณ บัดนี้เถิด บัดนี้ ตั้งแต่วันนี้ไป เธอจงปราศจากความพยายามเถิด
จงอย่าทำความพยายามเพื่อให้เราปรินิพพานเลย.

บทว่า **สโต สมฺปชาโน อายุสฺสงฺขาร โอสฺสฺชช** ความว่า พระองค์
ทรงดำริสติมั่นแล้วกำหนดด้วยญาณปลง คือละอายุสังขาร. ในการปลง
อายุสังขารนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงปลงอายุสังขารเหมือนเอา
มือวางก้อนดิน แต่พระองค์เกิดพระดำริขึ้นว่า ตลอดเวลาเพียง ๓ เดือน
เท่านั้น เราจักเข้าสมบัติ หลังจากนั้นจักไม่เข้า ซึ่งท่านหมายกล่าวไว้ว่า
พระองค์ทรงปลงแล้ว. บาลีว่า **โอสฺสฺชช** ดังนี้ก็มี.

ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าสามารถดำรงอยู่ตลอดกัปหรือเกินกัป
จึงไม่ดำรงอยู่ตลอดกาลเพียงเท่านั้น ทรงปลงอายุสังขารตามที่มารขอร้อง
เพื่อให้ปรินิพพาน? เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงปลงอายุสังขาร
ตามมารขอร้อง จักไม่ปลงอายุสังขารตามที่พระเถระขอร้องก็หามิได้ แต่
ว่าหลังจาก ๓ เดือนไป พระองค์ทรงปลงอายุสังขาร เพราะพุทธเวไนย

ไม่มี ธรรมดาว่า การดำรงอยู่แห่งพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็เพียงเพื่อจะแนะนำเวไนยสัตว์ เมื่อเวไนยชนไม่มี พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย จักดำรงอยู่ด้วยเหตุอะไร ก็ถ้าว่าพระองค์จะพึงปรินิพพานตามที่มารขอร้อง ก็จะพึงปรินิพพานก่อนหน้านั้นทีเดียว. อนึ่ง ท่านกล่าวความนี้ไว้ว่า จริงอยู่ แม้ที่โพธิมณฑล มารก็ขอร้องไว้แล้ว ถึงการทำนิमितโอกาสก็เพื่อทำความโสภณของพระเถระให้เบาบาง. อีกอย่างหนึ่ง การทำนิमितโอกาสก็เพื่อแสดงพลังของพระพุทธเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย ผู้มีอานุภาพมากอย่างนี้ แม้ดำรงอยู่ ก็ดำรงอยู่ตามความพอพระทัยของพระองค์เท่านั้น. แม้เมื่อจะปรินิพพาน ก็ยอมปรินิพพานตามความพอพระทัยของพระองค์เหมือนกันแล.

บทว่า มหาภูมิจาโล ได้แก่ แผ่นดินไหวอย่างใหญ่หลวง. ได้ยินว่า ในกาลนั้น หมื่นโลกธาตุด่วนไหวแล้ว. บทว่า ภิลนโก แปลว่า ให้เกิดความกลัว. บทว่า เทวทฺนุทฺธิโย จ ผลิสฺสุ ความว่า กลองทิพย์ก็บันลือลั่น. ฟ้ายักษ์นอน สายฟ้าอันเกิดในเวลามิใช่ฤดูกาลก็แลบแปลบปลาบ อธิบายว่า ฝนตกชั่วขณะ.

บทว่า เอตมตฺถํ วิทิตฺวา ความว่า ทรงรู้อาการทั้งปวงถึงอรรถนี้ กล่าวคือความพิเศษแห่งสังขารและวิสังขาร. บทว่า อิมํ อุทานํ ความว่า ทรงเปล่งอุทาน อันแสดงถึงการที่พระองค์ทรงสละสังขารไม่มีเหลือแล้ว ถึงวิสังขาร.

เพราะเหตุไรพระองค์จึงทรงเปล่งอุทาน ? เพราะชื่อว่าใคร ๆ จะพึงกล่าวว่า พระองค์ถูกมารติดตามไปข้างหลัง ๆ แล้วรบกวานว่า จงปรินิพพานเถิด จงปรินิพพานเถิด พระเจ้าข้า จึงทรงสละอายุสังขารเพราะกลัว

มาร. เพื่อจะแสดงความนี้ว่า มารนั้นจงอย่ามีโอกาส เพราะธรรมดาว่าผู้กล่าวข่มไม่มีการเปล่งอุทาน พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวไว้ในอรรถกถาว่าทรงเปล่งอุทานอันเกิดจากปีติ. ก็โดยที่พุททธิกิจจะเสร็จโดยเวลาเพียง ๓ เดือนเท่านั้น เมื่อพระองค์ทรงเห็นว่า เราบริหารภาระคือทุกข์นี้มานานอย่างนี้ ไม่นานนักก็จักปล่อยวาง ดังนี้ ปีติและปราโมทย์อันยิ่งจึงเกิดขึ้น โดยการพิจารณาคุณแห่งพระนิพพาน คุณเหมือนควรจะกล่าววาทรงเปล่งด้วยกำลังปีติ. จริงอยู่ พระศาสดาทรงน้อมไปในวิสังขาร คือมีพระนิพพานเป็นอริยาศัย โดยส่วนเดียว จึงทรงดำรงอยู่ในโลกตลอดกาลนาน เพื่อประโยชน์แก่สัตว์ด้วยพระมหากรุณา เหมือนดำรงอยู่โดยผลการ. จริงอย่างนั้น พระองค์ทรงใช้สมาบัตินับได้สองล้านสี่แสน โกฎิทุกวัน บัดนี้พระองค์บำเพ็ญพระพักตร์ต่อพระนิพพาน เพราะอธิการอันก่อปรด้วยพระมหากรุณาสำเร็จแล้ว จึงเสวยปีติและโสมนัสมิใช่น้อย. ก็เพราะเหตุนี้ นั้นแล รัศมีแห่งพระรูปโฉมของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงส่องใส บริสุทธิ ผุดผ่องเป็นพิเศษ แม้ในวันดับขันธปรินิพพาน เหมือนในวันดับกิเลส.

พึงทราบวินิจฉัยในพระคาถาดังต่อไปนี้. กามาวจรกรรม ชื่อว่า ตูละ เพราะซ้งได้ คือกำหนดได้ โดยภาวะประจักษ์แม้แก่สุนัขบ้านและสุนัขจิ้งจอกเป็นต้น. มหัคคตกรรม ชื่อว่า อตูละ เพราะซ้งไม่ได้ หรือเพราะไม่มีโลกิยกรรมอื่นที่ซ้งได้ คือเสมอเหมือน. กามาวจรกรรม หรือรูปาวจรกรรม ชื่อ ตูละ อรูปาวจรกรรม ชื่อ อตูละ อนึ่ง กรรมที่มีวิบากน้อย ชื่อ ตูละ ที่มีวิบากมาก ชื่อ อตูละ. บทว่า สมุภว ความว่าเป็นเหตุแห่งการเกิด คือทำอูบัติให้เกิด. บทว่า ภวสงฺขาร ได้แก่ ทำสังขารในภพใหม่ให้เกิด. บทว่า อวสุตฺตฺหิ ได้แก่ ปล่อยวาง. บทว่า มุณี ได้แก่

พุทธมุนี. บทว่า **อชฺมตฺตรโ** แปลว่า ยินดีภายในตน. บทว่า **สมาหิโต** ได้แก่ มีจิตเป็นสมาธิโดยอุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิ. บทว่า **อภินฺทิกวจมิว** ความว่า ทำลายไป เหมือนทหารทำลายเกราะฉะนั้น. บทว่า **อตุตฺตสมฺภว** ได้แก่ กิเลสที่เกิดในตน ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า มุนีปล่อยวางโลกียกรรม กล่าวคือกรรมที่ชั่งได้และชั่งไม่ได้ อันได้นามว่า สัมภวะ เพราะอรรถว่ามีวิบาก และได้นามว่า ภวสังขาร เพราะอรรถว่าปรุงแต่งภพ และเป็นผู้อยินดีในภายใน มีจิตเป็นสมาธิ ได้ทำลายกิเลสอันมีตนเป็นแดนเกิด เหมือนทหารผู้ใหญ่ทำลายเกราะในสนามรบ ฉะนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ตุล** ได้แก่ ชั่งอยู่ คือพิจารณาอยู่. บทว่า **อตุตฺตจ สมฺภว** ได้แก่ พระนิพพานและภพ. บทว่า **ภวสังขาร** ได้แก่ กรรมอันนำสัตว์ไปสู่ภพ. บทว่า **อวสุตฺตชฺช มฺนิ** ความว่า พระพุทธมุนี ทรงพิจารณาโดยนัยมีอาทิว่า เบญจขันธ์ไม่เที่ยง การดับเบญจขันธ์คือพระนิพพานเที่ยง ทรงเห็นโทษในภพและอนิสงส์ในพระนิพพาน ทรงปล่อยวางสังขารกรรมอันเป็นมูลแห่งขันธ์ทั้งหลายนั้น ด้วยอริยมรรคอันกระทำความสิ้นไปแห่งกรรม ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม. อย่างไร? คือท่านยินดีในภายใน มีจิตเป็นสมาธิ ได้ทำลายกิเลสที่เกิดในตน เหมือนทหารทำลายเกราะ. ก็ท่านยินดีในภายในโดยวิปัสสนา มีจิตเป็นสมาธิโดยสมถะ รวมความว่า ท่านทำลายกิเลสทั้งหมดที่รังรัดอรรถภาพอยู่ อันได้นามว่า อตตสัมภวะ เพราะเกิดในตน ด้วยพลังแห่งสมถะและวิปัสสนา ตั้งแต่ส่วนเบื้องต้น เหมือนทหารทำลายเกราะฉะนั้น และเมื่อไม่กิเลส เป็นอันชื่อว่าสละกรรมได้เด็ดขาด เพราะไม่มีปฏิสนธิ. ท่านสละกรรมเพราะสละกิเลส ด้วยประการฉะนี้. ดังนั้น

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 596

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ปล่อยวางสังขารในภพ ฌ ควงแห่งโพธิพฤษณ์นั่นเอง
แม้ยังอัศภาพให้เป็นไปด้วยเครื่องซ่อมแซม คือสมบัติ เหมือนทำ
เกวียนเก่าให้ไปได้ด้วยเครื่องซ่อมแซม จึงทรงปล่อยวางอายุสังขารด้วย
ทำพระหฤทัยให้เกิดขึ้นว่า ถัดจาก ๓ เดือนนี้ไป เราจักไม่ให้เครื่อง
ซ่อมแซม คือสมบัติแก่สังขารนี้ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาอายุสมโอสัชชนสูตรที่ ๑

๒. ปฏิสัถลานสูตร

ว่าด้วยพวก ๗ คน

[๑๓๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปุพพาราม ปราสาทของ
นางวิสาขาภิคารมารดา ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ในเวลาเย็นพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่เรือน ประทับนั่งอยู่ภายนอกซุ้มประตู ลำดับ
นั้นแล พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประ-
ทับ ทรงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้าง
หนึ่ง ก็สมัยนั้น ชฎิล ๗ คน นิครนถ์ ๗ คน อเจลก ๗ คน เอกสาฎก ๗ คน
และปริพาชก ๗ คน มีขนรักแร้และเล็บงอกยาว หาบบริจารหลายอย่าง
เดินผ่านไปในที่ไม้อกลพระผู้มีพระภาคเจ้า พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทอด
พระเนตรเห็นชฎิล ๗ คน นิครนถ์ ๗ คน อเจลก ๗ คน เอกสาฎก ๗ คน
และปริพาชก ๗ คนเหล่านั้น ผู้มีขนรักแร้และเล็บงอกยาว หาบบริจาร
หลายอย่าง เดินผ่านไปในที่ไม้อกลพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วทรงลุก

จากอาสนะ. ทรงกระทำผ้าห่มเฉียงบ่าข้างหนึ่งแล้วทรงคุกพระชานุ-
มณฑลเบื้องขวาลงที่แผ่นดินทรงประนมอัญชลีไปทางที่ชฎิล ๗ คน นิครนถ์
๗ คน อเจลก ๗ คน เอกสาฎก ๗ คน และปริพาชก ๗ คนแล้วทรง
ประกาศพระนาม ๓ ครั้งว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ข้าพเจ้าคือ
พระเจ้าปเสนทิโกศล ข้าแต่ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ข้าพเจ้าคือพระเจ้าปเสน-
ทิโกศล ข้าแต่ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ข้าพเจ้าคือพระเจ้าปเสนทิโกศล
ลำดับนั้นแล เมื่อชฎิล ๗ คน นิครนถ์ ๗ คน อเจลก ๗ คน เอกสาฎก
๗ คน และปริพาชก ๗ คนเหล่านั้นหลีกไปแล้วไม่นาน พระเจ้าปเสน-
ทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ทรงถวายบังคม
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้
กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ท่านเหล่านั้น
เป็นคนหนึ่งในจำนวนพระอรหันต์หรือในจำนวนท่านผู้บรรลอรหัตตมรรค
ในโลก.

[๑๓๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลูกก่อนมหาบพิตร มหาบพิตร
เป็นคฤหัสถ์บริโภคกาม ทรงครองฆราวาสค้ำคั่งด้วยพระโอรสและพระ-
มเหสี ทรงใช้สอยผ้าแคว้นกาสิและจันท์ ทรงตัดทรงดอกไม้ ของหอม
และเครื่องประเทืองผิว ทรงยินดีเงินและทอง ยากที่จะทรงทราบได้ว่า
ท่านเหล่านี้เป็นพระอรหันต์ หรือว่าท่านเหล่านี้บรรลอรหัตตมรรค.

๑. ลูกก่อนมหาบพิตร สัตว์ ฟังทราบได้ด้วยการอยู่ร่วมกัน และ
ศีลนั้นแล ฟังทราบได้โดยกาลนาน ไม่ใช่โดยกาลนิดหน่อย เมื่อมนสิการ
ฟังทราบได้ ไม่มนสิการไม่ฟังทราบ ผู้มีปัญญาฟังทราบได้ ผู้มีปัญญา
ทราบไม่ฟังทราบ.

๒. ความเป็นผู้สะอาด พึงทราบได้ด้วยการปราศรัย และความเป็นผู้สะอาดนั้นแลพึงทราบได้โดยกาลนาน ไม่ใช่โดยกาลนิดหน่อย มนสิการพึงทราบได้ ไม่มนสิการไม่พึงทราบ ผู้มีปัญญาพึงทราบได้ ผู้มีปัญญาทราวมไม่พึงทราบ.

๓. กำลังใจ พึงทราบได้ในเพราะอันตราย และกำลังใจนั้นแล พึงทราบได้โดยกาลนาน ไม่ใช่โดยกาลนิดหน่อย มนสิการพึงทราบได้ ไม่มนสิการไม่พึงทราบ ผู้มีปัญญาพึงทราบได้ ผู้มีปัญญาทราวมไม่พึงทราบ.

๔. ปัญญา พึงทราบได้ด้วยการสนทนา ก็ปัญญานั้นแลพึงทราบได้โดยกาลนาน ไม่ใช่โดยกาลนิดหน่อย มนสิการพึงทราบได้ ไม่มนสิการไม่พึงทราบ ผู้มีปัญญาพึงทราบได้ ผู้มีปัญญาทราวมไม่พึงทราบ.

[๑๓๔] ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นำอศจรรย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ไม่เคยมีมา พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า คุณก่อนมหาบพิตร มหาบพิตรเป็นคฤหัสถ์บริโภคมหากรรม ทรงครองฆราวาสค้ำคั่งด้วยพระโอรสและมเหสี ทรงใช้สอยผ้าแคว้นกาสิและจันท์ ทรงทัดทรงดอกไม้ ของหอม และเครื่องประเทืองผิว ทรงยินดีเงินและทอง ยากที่จะรู้ได้ว่า ท่านเหล่านั้นเป็นพระอรหันต์ หรือว่าท่านเหล่านั้นบรรลุมรรคคุณ คุณก่อนมหาบพิตร สิล พึงทราบได้ด้วยการอยู่ร่วมกัน และศีลนั้นแลพึงทราบได้โดยกาลนาน ไม่ใช่โดยกาลนิดหน่อย มนสิการ พึงทราบได้ ไม่มนสิการไม่พึงทราบ ผู้มีปัญญาพึงทราบได้ ผู้มีปัญญาทราวมไม่พึงทราบ ความเป็นผู้สะอาด พึงทราบได้ด้วยการปราศรัยและ ความเป็นผู้สะอาดนั้นแลพึงทราบได้โดยกาลนาน ไม่ใช่โดยกาลนิดหน่อย

มนสิการพึงทราบได้ ไม่มนสิการไม่พึงทราบ ผู้มีปัญญาพึงทราบได้ ผู้มี
ปัญญาทราวมไม่พึงทราบ กำลังใจ พึงทราบได้ในเพราะอันตราย และกำลัง
ใจนั้นแลพึงทราบได้โดยกาลนาน ไม่ใช่โดยกาลนิดหน่อย มนสิการ
พึงทราบได้ ไม่มนสิการไม่พึงทราบ ผู้มีปัญญาพึงทราบได้ ผู้มีปัญญาทราวม
ไม่พึงทราบ ปัญญาพึงทราบได้ด้วยการสนทนา และปัญญานั้นแลพึงทราบ
ได้โดยกาลนาน ไม่ใช่โดยกาลนิดหน่อย มนสิการพึงทราบได้ ไม่มนสิการ
ไม่พึงทราบ ผู้มีปัญญาพึงทราบได้ ผู้มีปัญญาทราวมไม่พึงทราบ ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ พวกราชบุรุษของหม่อมฉันเหล่านี้ไปลอมตัวเป็นนักบวช
เที่ยวสอดแนม ตรวจตราชนบทแล้วกลับมา พวกเขาตรวจตราก่อน
หม่อมฉันจักตรวจตราภายหลัง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ดังนี้ พวกเขาลอย
ธุลีและมลทินแล้ว อาบดีแล้ว ไล้ทาดีแล้ว ตัดผมโกนหนวดแล้ว นุ่งผ้าขาว
อิมเอบพรั่งพร้อมด้วยกามคุณ ๕ บำเรอตนอยู่.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

**บรรพชิตไม่ควรพยายามในบาปกรรมทั่วไป ไม่
ควรเป็นคนใช้ของผู้อื่น ไม่ควรอาศัยผู้อื่นเป็นอยู่ ไม่
ควรแสดงธรรม เพื่อประโยชน์แต่ทรัพย์.**

จบปฐิสถลางสูตรที่ ๒

อรรถกถาปฏิสัถยานสูตร

ปฏิสัถยานสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **พหิทวารโกฏฐเก** ได้แก่ ภายนอกชุ่มประตูปราสาท ไม่ใช่ ภายนอกชุ่มประตුවิหาร. ได้ยินว่า ปราสาทนั้นเป็นเหมือนโลหปราสาท โดยรอบ แวดล้อมด้วยกำแพงอันเหมาะแก่ชุ่มประตู่ทั้ง ๔ ด้าน ในร่มเงาปราสาทภายนอกชุ่มประตู่ด้านทิศตะวันออก ในบรรดาชุ่มประตู่เหล่านั้น พระองค์ประทับนั่งเหนือบวรพุทธอาสน์ที่บรรจงจัดไว้ ทรงตรวจดูโลกธาตุด้านทิศตะวันออก.

บทว่า **ขณฺฐิลา** ได้แก่ ผู้ทรงเพศคาบสผู้มีชญา. บทว่า **นิกุณฺณฺจา** ได้แก่ ผู้ทรงรูปนิครนถ์ผู้นุ่งผ้าขาว. บทว่า **เอกสฺถาฏฺฐกา** ได้แก่ ผู้เอาท่อนผ้าเก่าท่อนหนึ่งผูกมือ ปกปิดด้านหน้าของร่างกายด้วยชายผ้าเก่าแม้อื่นนั้นเที่ยวไป เหมือนพวกนิครนถ์ผู้มีผ้าผืนเดียว. บทว่า **ปฺรุพฺพหฺกจฺจนฺขโลมา** ได้แก่ ผู้มีขนรักแร้งอกแล้ว เล็บงอกแล้ว และขนนอกนั้นถึงอกแล้ว อธิบายว่า ขนที่รักแร้เป็นดั้นยาว และเล็บยาว. บทว่า **ขารี วิวิธมาทาย** ความว่า ใช้สาแหรกต่างๆ หาบเครื่องบริขารของบรรพชิตมีประการต่างๆ. บทว่า **อวิหฺมุเร อติกฺกมฺนฺติ** ความว่า เข้าไปยังพระนครโดยทางไม่ไกลพระวิหาร. บทว่า **ราชาหิ ฆนฺเต ปเสนทิโกสโล** ความว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงประกาศว่า ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าเป็นพระราชานามว่า ปเสนทิโกศล ท่านทั้งหลายจงทราบนามของข้าพเจ้า. ถ้ามว่า ก็เพราะเหตุไร พระราชาผู้ประทับอยู่ในสำนักของอัครบุคคลผู้เลิศในโลก จึงประคองอัญชลีแก่นักเปลื้องผู้ไม่มีสิริเห็นปานนี้เล่า. ตอบว่า เพื่อต้องการจะทรงสงเคราะห์. จริงอยู่ พระเจ้าปเสนทิโกศลได้มีพระดำริอย่างนี้ว่า ถ้าเราจะไม่ทำเหตุ

แม่เพียงเท่านั้น แก่พวกเหล่านี้ พวกเหล่านี้ก็จะคิดว่า พวกเราละบุตรและภรรยา ได้รับการกินและการนอนลำบากเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่พระราชานี้ พระราชานี้ไม่ทรงกระทำแม่เพียงความยำเกรงพวกเรา เพราะเมื่อทรงทำความยำเกรงเป็นต้นนั้น ผู้คนจะไม่เชื่อพวกเราว่าเป็นพวกสอดแนม จักเข้าใจเราว่าเป็นบรรพชิตจริง จะประโยชน์อะไรด้วยการบอกความจริงแก่พระราชานี้ จึงปกปิดสิ่งที่ตนเห็นและได้ยินมาไม่บอก แต่เมื่อทรงทำอย่างนั้น คนเหล่านั้นจักนอกโดยไม่ปกปิด. อีกอย่างหนึ่ง แม่เพื่อจะทรงทราบอริยาสัยของพระศาสดา พระราชาจึงทรงกระทำอย่างนั้น และได้ยินว่า พระราชาแม่เมื่อเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ไม่ทรงเชื่อพระสัมมาสัมโพธิญาณ สิ้นกาลเล็กน้อย. ด้วยเหตุนั้น พระราชาจึงมีพระดำริอย่างนี้ว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเหตุทั้งปวงไซ้ร้ เมื่อเรากระทำความยำเกรงต่อพวกเหล่านี้แล้วพูดว่า คนพวกนี้เป็นพระอรหันต์ ก็จะไม่ฟังยินยอม ถ้าว่าพระองค์ทรงยินยอมคล้อยตามเรา พระองค์จะเป็นพระสัพพัญญูได้ที่ไหน. ท้าวเธอได้ทรงกระทำอย่างนั้น เพื่อจะทรงทราบอริยาสัยของพระศาสดา ด้วยประการฉะนี้. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า เมื่อเราตถาคตกล่าวไปตรง ๆ ว่า พวกนี้ไม่ใช่สมณะ เป็นคนสอดแนม แต่ถ้าพระราชามิเชื่อไซ้ร้ ฝ่ายมหาชนเมื่อไม่ทราบความนั้นก็จะไม่ฟังเชื่อ ฟังกล่าวว่า พระสมณโคดมตรัสคำอะไร ๆ จนคล่อง พระโอรสว่า พระราชาฟังคำของพระองค์ ชื่อนั้นจะฟังเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนานแก่มหาชนนั้น ทั้งงานลับของพระราชาก็จะฟังเปิดเผยขึ้น พระราชาจักตรัสว่า พวกเหล่านั้นเป็นคนสอดแนมด้วยพระองค์เอง จึงตรัสคำมีอาทิว่า ชื่อนั้นรู้ได้ยากแล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุตฺตสมุพาสยฺหิ** ได้แก่ ทรงนอน
เบียดเสียดกับพระโอรสและพระมเหสี. ก็ในการนี้ ท่านแสดงถึงการ
กำหนดเอาพระมเหสี โดยยกพระโอรสขึ้นเป็นประธาน. ท่านแสดงถึง
ความที่จิตของชนเหล่านั้นเศร้าหมอง โดยถูกความโศกมีรากะเป็นต้น
ครอบงำ โดยความที่พระราชามีจิตติดข้องอยู่ในบุตรและภรรยา. ก็ด้วย
บทว่า **กามโภคินา** นี้ ท่านแสดงถึงถูกรากะครอบงำ. แม้ด้วยบททั้ง ๒
แสดงถึงความที่ชนเหล่านั้นมีจิตฟุ้งซ่าน. บทว่า **กาสิกจฺนุทฺถิ** ได้แก่
จันทน์ละเอียด. อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ผ้าที่ทำในแคว้นกาสิและไม้จันทน์.
บทว่า **นาลาคฺคฺขุวิเลปนํ** ได้แก่ ทรงไว้ซึ่งระเบียบดอกไม้ เพื่อต้องการ
สีและกลิ่น ซึ่งของหอม เพื่อต้องการความหอม ซึ่งการลูบไล้ เพื่อต้องการ
ข้อมผิว. บทว่า **ชาตฺรฺปรชตํ** ได้แก่ ทอง และทรัพย์ที่เหลือ. บทว่า
สาทฺยฺนฺนฺเตน ได้แก่ รับไว้. แม้ด้วยทุกบทก็ประกาศถึงความที่ชนเหล่านี้นั้นติดอยู่ในกามทั้งนั้น.

บทว่า **อฺวฺสฺสเน** แปลว่า ด้วยการอยู่ร่วม. บทว่า **สึลฺลํ เวทิตพฺพํ**
ความว่า อันผู้อยู่ร่วม คืออยู่ร่วมในที่เดียวกัน ก็พึงทราบว่าเป็น
ผู้มีศีล หรือเป็นผู้ทศศีล. บทว่า **ตลฺยจ โข ทีเเมน อทฺฐนา น อิตฺตเรณ**
ความว่า ก็ศีลนั้นพึงทราบโดยกาลนาน ไม่พึงทราบโดยกาลที่จะพึงมีพึง
เกิด. จริงอยู่ ในวันเล็กน้อย ใคร ๆ อาจแสดงเป็นผู้มีอาการสำรวม
และอาการสำรวมอินทรีย์. บทว่า **มฺนสิกโรตา โน อมฺนสิกโรตา** ความว่า
ศีลแม้ในบุคคลผู้ใส่ใจ คือพิจารณาว่า เราจักกำหนดศีลของเขา อาจรู้
ได้ บุคคลนอกนี้หาไม่รู้ได้ไม่. บทว่า **ปญฺญวตา** ความว่า ศีลแม้ใน
เฉพาะผู้มีปัญญา คือบัณฑิตอาจรู้ได้. เพราะคนเขลาใส่ใจอยู่ก็ไม่อาจรู้.

บทว่า สัโวหาเรน แปลว่าด้วยการกล่าว. จริงอยู่ วาณิชกรรม ชื่อว่า
โวหาร ในประโยคนี้ว่า

ก็บรรดามนุษย์ ผู้ใดผู้หนึ่งค้าขายเลี้ยงชีพ ดูก่อน
วาเสฏฐะ ท่านจงรู้เถอะว่า ผู้นั้นเป็นพ่อค้า ไม่ใช่
พราหมณ์.

เจตนา ชื่อว่าโวหาร ในประโยคนี้ว่า อริยโวหาร ๔ อนริยโวหาร ๔.
บัญญัติชื่อว่าโวหาร ในประโยคนี้ว่า การนับ สมัญญา บัญญัติ ชื่อว่า
โวหาร. ถ้อยคำ ชื่อว่าโวหาร ในประโยคนี้ว่า เขาพึงกล่าวด้วยเหตุสักว่า
กล่าว. แม้ในที่นี้ ท่านประสงค์โวหาร คือถ้อยคำนั้นนั่นเอง. จริงอยู่ การ
กล่าวต่อหน้าของคนบางคน ย่อมไม่สมกับถ้อยคำที่กล่าวลับหลัง และถ้อยคำ
ที่กล่าวลับหลัง ไม่สมกับคำที่กล่าวต่อหน้า ถ้อยคำที่กล่าวก่อนก็เหมือนกัน
ไม่สมกับคำที่กล่าวทีหลัง และถ้อยคำที่กล่าวทีหลังก็ไม่สมกับคำที่กล่าวก่อน
ผู้นั้นเมื่อกล่าวอยู่นั้นแล ใครๆ อาจรู้ได้ว่า บุคคลนั้นไม่สะอาดแล. พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงประกาศว่า สำหรับผู้ที่มีความสะอาดเป็นปกติ
บทที่กล่าวไว้ก่อน ย่อมสมกับบทที่กล่าวไว้หลัง และบทที่กล่าวไว้หลัง
ย่อมสมกับบทที่กล่าวไว้ก่อน บทที่กล่าวไว้ต่อหน้า ย่อมสมกับบทที่กล่าว
ไว้ลับหลัง และบทที่กล่าวไว้ลับหลัง ย่อมสมกับบทที่กล่าวไว้ต่อหน้า
เพราะฉะนั้น ผู้ที่กล่าวจึงสามารถรู้ได้ว่า ผู้นี้เป็นคนสะอาด จึงตรัสคำมี
อาทิว่า บัณฑิตพึงทราบความสะอาดด้วยการกล่าวดังนี้.

บทว่า ธาโม ได้แก่ กำลังแห่งญาณ. ก็ผู้ที่ไม่มีความกำลังแห่งญาณ ย่อม
ไม่มองเห็น สิ่งที่ควรถือเอา คือกิจที่ควรทำ ในเมื่ออันตรายเกิดขึ้น จึง
เที่ยวไปเหมือนเข้าเรือนที่ไม่มีประตู. ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสว่า

ดูก่อนมหาบพิตร พึงทราบกำลัง ในเมื่ออันตรายเกิดขึ้นแล ดังนี้
เป็นต้น.

บทว่า **สากจฺจนาย** แปลว่า ด้วยการสนทนากัน. จริงอยู่ ถ้อยคำ
ของผู้มีปัญญาทราม ย่อมเลื่อนลอยไปเหมือนลูกข่างในน้ำ. สำหรับผู้มี
ปัญญาเมื่อพูด ย่อมมีไหวพริบ ไม่มีที่สุด. จริงอยู่ ปลาเขารู้ได้ว่า ตัว
ใหญ่ หรือตัวเล็ก ก็ด้วยน้ำที่กระเพื่อมนั่นเอง.

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า มิได้ตรัสถึงคนเหล่านั้นแก่พระราชา
โดยตรงทีเดียวว่า พวกเหล่านี้แล้ว จึงประกาศอุบายเป็นเหตุรู้ถึงพระอร-
หันต์ หรือผู้มีใจพระอรหันต์. พระราชา ทรงทราบดังนั้นแล้ว มีความ
เลื่อมใสยิ่ง ในพระสัพพัญญุตญาณ และเทศนาวิลาส ของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า จึงทรงประกาศความเลื่อมใสของพระองค์ โดยนัยมีอาทิว่า **นำ
อัครจรรยํ พระเจ้าข้า** บัดนี้ เมื่อจะตรัสบอกคนเหล่านั้น แต่พระผู้มี-
พระภาคเจ้า ตามความเป็นจริง จึงตรัสคำมีอาทิว่า **บุรุษของข้าพระองค์
เหล่านี้เป็นโจร พระเจ้าข้า** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โจรา** ความว่า บุคคลผู้ไม่ได้เป็น
บรรพชิตเลย บริโภคก้อนข้าวของชาวแวนแคว้น โดยรูปของบรรพชิต
เพราะเป็นผู้ปกปิดกรรมชั่วไว้. บทว่า **โอรกา** แปลว่าเป็นคนสอดแนม.
จริงอยู่ พวกโจร เมื่อเที่ยวไปตามยอดภูเขา ก็ชื่อว่าเป็นคนสอดแนม
เหมือนกัน เพราะมีกรรมอันเลวทราม. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **โอรกา**
ได้แก่ จารบุรุษ. บทว่า **โอรจิตฺวา** ได้แก่ ผู้เที่ยวพิจารณาสอดส่อง
อธิบายว่า รู้เรื่องนั้น ๆ ในที่นั้น ๆ. บทว่า **โอยายิสฺสามิ** แปลว่า จัก
ดำเนินไป อธิบายว่า จักกระทำ. บทว่า **โรชชสฺสํ** ได้แก่ ฐิติ และ

มลทิน. บทว่า **ปวาเหตุวา** ได้แก่ กำจัด คือชำระให้สะอาด. บทว่า **กบปิตเกษตรมสุสุ** ได้แก่ ใช้ช่างกลบกดตัดผมโกนหนดตามวิธีที่กล่าวแล้ว ในอสังการศาสตร์. บทว่า **กามคุณิ** ได้แก่ ส่วนแห่งกาม หรือเครื่องผูกคือกาม. บทว่า **สมปปีตา** ได้แก่ ติดข้องด้วยดี. บทว่า **สมงฺกิญฺจตา** แปลว่า พรั่งพร้อม. บทว่า **ปริจฺริสุสนฺติ** ได้แก่ ให้อินทรีย์เที่ยวไป โดยรอบ หรือจักเล่น.

บทว่า **เอตมฺคฺคํ วิทิตฺวา** ความว่า ทรงทราบความนี้ กล่าวคือ การที่ราชบุรุษเหล่านั้น เป็นผู้ลวงโลกโดยเพศบรรพชิต เพราะเหตุแห่ง ท้องของตน. บทว่า **อิมิ อุทานิ** ได้แก่ ทรงเปล่งอุทานนี้ อันประกาศ ถึงข้อห้ามความผิดและความเป็นผู้ลวงโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น วายเมยฺย สพฺพุตฺถ** ความว่า บรรพชิต ไม่พึงพยายาม คือไม่พึงทำความพยายามขวนขวาย ในการทำความชั่วทั้งหมด มีความเป็นเหตุ และกระทำการสอดแนมเป็นต้น เหมือน ราชบุรุษเหล่านี้ อธิบายว่า ไม่พึงทำความพยายามในกรรมอย่างใดอย่าง หนึ่งทั้งหมด พึงพยายามเฉพาะในบุญ แม้มีประมาณน้อยเท่านั้น. บทว่า **นาถุสฺส บุริโส ลียา** ได้แก่ ไม่พึงเป็นคนรับใช้คนอื่น โดยรูปบรรพ- ชิต. เพราะเหตุไร ? เพราะจะต้องทำกรรมชั่วมีสอดแนมเป็นต้น แม้เห็น ปานนี้. บทว่า **นาถุสฺส นิสฺสาย ชีเวยฺย** ได้แก่ เป็นผู้ไม่อาศัยบุคคลอื่น มีอิสรชนเป็นต้น มีความคิดอย่างนี้ว่า สุขทุกข์ของเรา เนื่องด้วยผู้นั้น ดังนี้แล้วเลี้ยงชีพ คือเป็นผู้มีตนเป็นที่พึ่ง เป็นที่อาศัย อย่ามีคนอื่นเป็นที่พึ่ง ที่อาศัยเลย. อีกอย่างหนึ่ง ไม่พึงอาศัยอุศลกรรมอื่นเลี้ยงชีพ เพราะ ได้นามว่า ผู้นั้น เหตุนำมาซึ่งความพินาศ. บทว่า **ธมฺเมน น วณฺเิจเร**

ความว่า ไม่พึงกล่าวธรรมเพื่อต้องการทรัพย์. เพราะผู้แสดงแก่ชนเหล่าอื่น ด้วยเหตุแห่งทรัพย์เป็นต้น ย่อมชื่อนำธรรมไปทำการค้า. อย่าเที่ยวเอาธรรมไปทำการค้าอย่างนั้น. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ทำกรรมมีการสอดแนมเป็นต้น เหมือนคนของพระเจ้าโกศล ทำการสอดแนมเพื่อประโยชน์แก่ทรัพย์เป็นต้น ดำรงตามกิจมีการสมათานเพศบรรพชาเป็นต้น โดยไม่ให้คนอื่นสงสัย ชื่อนำธรรมมาทำการค้า. ฝ่ายบุคคลใด แม้ประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธฺิในศาสนานี้ ก็ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อปรารถนาเทพนิกายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง แม้บุคคลนั้นก็ชื่อนำธรรมมาทำการค้า อธิบายว่า ไม่พึงประพฤติ คือไม่พึงกระทำการค้าด้วยธรรมอย่างนี้.

จบอรรถกถาปฏิสัถยานสูตรที่ ๒

๓. อาहुสูตร

ว่าด้วยการพิจารณาอกุศลและกุศลธรรม

[๑๓๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง ทรงพิจารณาอกุศลบาปธรรมเป็นอันมากที่พระองค์ทรงละได้แล้ว และกุศลธรรมเป็นอันมากที่ถึงความเจริญบริบูรณ์.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอกุศลบาปธรรมเป็นอันมากที่พระองค์ทรงละได้แล้ว และกุศลธรรมเป็นอันมากที่ถึงความเจริญบริบูรณ์ จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

สิ่งทั้งปวงได้มีแล้วในกาลก่อน ไม่มีแล้วในกาล
นั้น สิ่งทั้งปวงไม่มีแล้วในกาลก่อน ได้มีแล้วในกาล
นั้น ไม่มีแล้วจักไม่มี และย่อมไม่มีในบัดนี้.

จบอาหุสูตรที่ ๓

อรรถกถาอาหุสูตร

อาหุสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อุตฺตโน อนนฺเก ปาปกเก อกุสฺสเถ ฐมฺเม ปหฺนฺเน ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพิจารณาภิเษก ๑๐๐๕ อันเป็นไปตลอดกาลหา
เบื้องต้นมิได้ ในสันดานของพระองค์ มีโลกะ โทสะ โมหะ วิปริตมนสิการ
อหิริกะ อนินตตัปปะ โภคะ อุปนาหะ มัคคะ ปลาสะ อิตฺธา มัจฉริยะ มายา
ลาโภย ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มทะ ปมาทะ ตัณหา อวิชชา
อกุสฺสมูล ๓ ทุจฺริต ๓ สังกิเลส ๓ มลทิน ๓ วิสมสัณฺญา ๓ วิตก ๓ ปญฺญะ ๓
วิปัลลาส ๔ อาสวะ ๔ โอฆะ ๔ โยคะ ๔ คัณฐะ ๔ ถึงอกติ ๔
ตัณหาปาทาน ๔ เจโตจึละ ๕ เจโตวินิพพันฺชะ ๕ นีวรณ์ ๕ อภินันฺทนะ ๕
วิวาทมูล ๖ ตัณหากาย ๖ อนุสัย ๗ มิจฉิตตะ ๘ ตัณหามูลกะ ๘
อกุสฺสกรรมมถ ๑๐ ทิฏฺฐิ ๖๒ และตัณหาวิปริต ๑๐๘ เป็นต้นเป็น
ประเภทที่ดี ธรรมอันชั่วช้าลามกเป็นอนนฺก ที่ชื่อว่าเป็นอกุสฺส เพราะ
อรรถว่าเกิดแต่ความเป็นผู้ไม่ฉลาด แม้ที่เกิดร่วมกับภิเษก ๑๐๐๕ นั้นก็ดี
ที่พระองค์ทรงละแล้ว คือตัดขาดแล้วด้วยอริยมรรค ๘ กวงแห่งโพธิ-

พฤษณ์นั่นเอง พร้อมด้วยवासนา คือพระองค์นั่งพิจารณาตามลำดับพบว่า
กิเลสเหล่านี้ เราละได้แล้ว กิเลสเหล่านี้ เราละได้แล้ว ดังนี้.

บทว่า **อนเนก จ กุสเล ฐมฺเม** ได้แก่ พระองค์ทรงนั่งพิจารณา
กุศล คือธรรมที่หาโทษมิได้ของพระองค์เป็นอนเนก มีอาทิอย่างนี้คือ สีล
สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ สติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔
อิทธิบาท ๔ มรรค ๔ ผล ๔ ปฏิสัมภทา ๔ ญาณเครื่องกำหนด
กำเนิด ๔ อริยวงศ์ ๔ เวสัชฌญาณ ๔ องค์เป็นที่ตั้งแห่งความเพียร ๕
สัมมาสมาธิมีองค์ ๕ สัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยญาณ ๕ อินทรีย์ ๕ พละ ๕
นิสสารณียธาตุ ๕ วิมุตตายนตฺตญาณ ๕ วิมุตติปริปายนียสัจฺจญา ๕
อนุสติปัญญา ๖ การวะ ๖ นิสสารณียธาตุ ๖ สดตวิหารธรรม ๖
อนุตริยะ ๖ นิพเพชภาคยสัจฺจญา ๖ อภิญญา ๖ อสาศารณญาณ ๖
อปริหานิยธรรม ๗ อริยทรัพย์ ๗ โพชฌงค์ ๗ สัมปปริสธรรม ๗
นิชชรวัตถุ ๗ สัจฺจญา ๗ ทักขิณียยุคคคตเทศนา ๗ ขีณาสวพลเทศนา ๗
ปัญญาปฏิลาภเหตุเทศนา ๘ สัมมัตตะ ๘ โลกธรรมมาติกกมะ ๘ อารัมภ-
วัตถุ ๘ อักขณเทศนา ๘ มหาปุริสวิตก ๘ อภิกายตฺตเทศนา ๘ วิโมกข์ ๘
ธรรมที่มีโยนิโสมนสิการเป็นมูล ๙ องค์แห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเพียร
อันบริสุทธิ์ ๙ สัตตาวาสเทศนา ๙ อาฆาตปฏิวินยเทศนา ๙ สัจฺจญา ๙
นानัตถะ ๙ อนุปปพวิหาร ๙ นาถกรณธรรม ๑๐ กสิณายตนะ ๑๐
กุศลกรรมบถ ๑๐ สัมมัตตะ ๑๐ อริยวาส ๑๐ อเสกขธรรม ๑๐ ตถาคต-
พละ ๑๐ อานิสงส์แห่งเมตตา ๑๑ อาการแห่งจักร ๑๒ ชูคังคฺคณ ๑๓
พุทธญาณ ๑๔ วิมุตติปริปายนียธรรม ๑๕ อานาปานสติ ๑๖ อปรันตป-
นียธรรม ๑๖ มหาวิปัสสนา ๑๘ พุทธธรรม ๑๘ ปัจจเวกขณญาณ ๑๙

ญาณวัตถุ ๔๔ อุทฺถัพพญาณ ๕๐ กุศลธรรมเกนิ ๕๐ ญาณวัตถุ ๗๗
สมาบัติมหาวิริญาณ ๒,๔๐๐,๐๐๐. โภกฺกิ ปัจจเวกขณเทศนาญาณอันเป็น
วิสัยแห่งสมันตปฏิฐานซึ่งมีนัยหาที่สุคมีได้ ญาณที่ประกาศอชยาสัยเป็นต้น
ของสัตว์ทั้งหลาย ผู้หาที่สุคมีได้ในโลกธาตุ อันหาที่สุคมีได้ เหมือนกัน
อันถึงแล้วซึ่งความเจริญเต็มที แห่งการบำเพ็ญพระบารมี และการเจริญ
มรรค ตลอดกาลหาที่สุคมีได้ กระทำพุทธคุณอันบำยหน้าต่อมนสิการให้
เป็นวรรค ๆ คือให้เป็นกอง ๆ ด้วยอำนาจพระหฤทัยว่า ธรรมอันหาโทษ
มิได้ แม้เหล่านี้มีอยู่ในเรา ธรรมอันหาโทษมิได้ แม้เหล่านี้มีอยู่ในเรา.
ก็ธรรมเหล่านั้นอาจมนสิการได้ โดยมีการแสดงยังเหลืออยู่ที่เดียว ไม่อาจ
มนสิการได้โดยหมดสิ้น. พุทธคุณทั้งหมด แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ไม่อาจ
มนสิการตามลำดับบทยได้หมดสิ้น. เพราะเป็นธรรมหาที่สุคมีได้ หาปริมาณ
มิได้. สมจริงดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า

แม้พระพุทธเจ้าจะพึงพรรณนาคุณของพระพุทธ-
เจ้า หากไม่ตรัสอย่างอื่นแม้ตลอดกัป กัปก็จะพึง
หมดสิ้นไปในระหว่างกาลนาน คุณของพระตถาคต
ทั้งหลายก็ไม่หมดสิ้น.

ตรัสไว้อีกว่า

ใคร ๆ ไม่พึงนับนามของพระมเหสีเจ้า โดย
พระคุณที่มีอยู่ พึงยกพระนามขึ้นโดยพระคุณ แม้
ตั้งพันนาม.

ก็ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จกลับจากบิณฑบาตภายหลัง
ภัต เสด็จเข้าพระวิหารประทับยืนที่หน้ามุขพระคันธกุฎี เมื่อภิกษุทั้งหลาย

แสดงวัตรแล้วหลีกไป จึงเสด็จเข้ามาหาคันธกุฎี ประทับนั่งเหนือบวร
พุทธอาสน์ที่บรรจงจัดไว้ ทรงส่งพระญาณอันมีดีตชาติของพระองค์
เป็นอารมณ์ไป. ลำดับนั้น อดีตชาติของพระองค์มีประเภทหาที่สุดหา
ประมาณมิได้ ปรากฏชัดแจ้งตลอดกาลหาระหว่างมิได้. พระองค์ทรงส่ง
ญาณจารซึ่งมีกิเลสเป็นอารมณ์ว่า กิเลสเหล่านี้ เป็นมูลแห่งทุกข์ชั้น
อันใหญ่หลวงอย่างนี้ ทรงพิจารณากิเลสเหล่านั้นตามลำดับ โดย मुखคือ
ปหานะ เมื่อจะพิจารณาอริยมรรค พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งปริวาส
 พร้อมทั้งอุทเทส อันกระทำการละกิเลสเหล่านั้นอีกว่า กิเลสเหล่านี้หนอ
เราละได้เด็ดขาดแล้วด้วยดี จึงทรงกระทำไว้ในพระทัย ซึ่งธรรมอันหา
โทษมิได้มีศีลเป็นต้นของพระองค์ อันมีประเภทหาที่สุดหาประมาณมิได้.
ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ
นั่งพิจารณาอกุศลธรรม อันลามกเป็นอนекที่พระองค์ละได้แล้ว และ
กุศลธรรมเป็นอนек ที่ถึงความบริบูรณ์ด้วยภาวนา. ครั้นทรงพิจารณา
อย่างนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงถึงปีติและปราโมทย์อันเกิด
ขึ้นแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อหุ ปุพฺเพ ความว่า ก็ก่อนแต่เกิด
อรหัตมรรคญาณ หมู่กิเลสมีรากะเป็นต้นทั้งหมดนี้ ได้มีในสันดาน
ของเราแล้ว ในหมู่กิเลสนี้ แม้กิเลสไร ๆ จะไม่มีก็หามิได้. บทว่า ตทา
นาหุ ความว่า ในกาลนั้น คือเวลานั้น ได้แก่ในขณะอริยมรรค หมู่
กิเลสไม่ได้มี คือไม่ได้มีเลย. ในหมู่กิเลสนั้น กิเลสแม้มีประมาณน้อย
ชื่อว่าเรายังไม่ได้ละในขณะอริยมรรค ย่อมไม่มี. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า

ตโต นานู ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า ต่อจากขณะแห่งอริยมรรคนั้น กิเลสไม่มีแล้ว. บทว่า นานู ปุพฺเพ ความว่า ก็กรรมอันหาโทษมิได้ หาประมาณมิได้ ของเรานี้ใด บัดนี้ เราได้ประสบบริบูรณ์แล้วด้วยภavana ธรรมอันหาโทษมิได้เมื่อนั้น ในกาลก่อนแต่ขณะอริยมรรคไม่ได้มีแล้ว คือไม่มีเลย. บทว่า ตทา อหุ ความว่า ก็อรหัตมรรคญาณเกิดขึ้นแก่เราในกาลใด ในกาลนั้น ธรรมอันหาโทษมิได้ทั้งหมด ได้มีแล้วแก่เรา. จริงอยู่คุณแห่งพระสัพพัญญูทั้งหมด พร้อมด้วยการบรรลุมรรคหัตถมรรค ย่อมอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายทีเดียว. บทว่า น จานู น จ ภวิสฺสตี น เจตฺรหิ วิชฺชตี ความว่า ก็กรรมอันหาโทษมิได้ คืออริยมรรคนั้นใด เกิดขึ้นแล้ว ณ ประเทศเป็นที่ผ่องใสแห่งโพธิญาณของเรา อันเป็นเหตุให้เราละหมูกิเลสทั้งหมดได้เด็ดขาด. อริยมรรคนั้น ก่อนแต่ขณะมรรค ไม่มีและไม่ได้มีแก่เราเลย จันใด แม้อริยมรรคนี้ที่จันนั้น จักไม่มีคือจักไม่เกิดขึ้นอนาคต เหมือนกิเลสเหล่านั้น เพราะไม่มีกิเลสที่ตนจะต้องละ ถึงในบัดนี้ คือในปัจจุบัน ก็ไม่มี คือไม่เกิด เพราะไม่มีกิจที่ตนจะต้องทำ. เพราะพระอริยมรรคไม่เป็นไปมากครั้ง ด้วยเหตุนี้มันแล พระองค์จึงตรัสว่า ย่อมไม่ถึงฝั่ง ๒ ครั้ง.

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงพิจารณาถึงอกุศลธรรมที่พระองค์ละได้เด็ดขาดในสันดานของพระองค์ ด้วยอริยมรรค และธรรมอันหาโทษมิได้ หาประมาณมิได้ อันถึงความบริบูรณ์ด้วยภavana จึงทรงเปล่งอุทานอันเกิดด้วยกำลังปีติที่น้อมเข้ามาในตน. ด้วยคาถาดังตรัสถึงเวสาร์ชญาณเบื้องต้นทั้งสองเท่านั้น เวสาร์ชญาณ ๒ ข้อหลัง

เป็นอันทรงประกาศแล้วทีเดียว เพราะประกาศถึงพระสัมมาสัมโพธิญาณ
ดังนี้แล.

จบอรรถกถาอาหุสูตที่ ๓

๔. ปฐมกัณฐก

ว่าด้วยความเห็นต่างกัน

[๑๓๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล สมณะ
พราหมณ์ ปริพาชกมากด้วยกัน ผู้มีลัทธิต่าง ๆ กัน มีทิฏฐิต่างกัน มีความ
พอใจต่างกัน มีความชอบใจต่างกัน อาศัยทิฏฐินิสัยต่างกัน อาศัยอยู่ใน
พระนครสาวัตถี สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิ
อย่างนี้ว่า

๑. โลกเที่ยง นี้แหละจริง อื่นเปล่า.

ส่วนสมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า

๒. โลกไม่เที่ยง นี้แหละจริง อื่นเปล่า.

สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า

๓. โลกมีที่สุด...

๔. โลกไม่มีที่สุด...

๕. ชีพอันนั้น สรรระก็อันนั้น...

๖. ชีพเป็นอื่น สรรระก็เป็นอื่น...

๗. สัตว์เบื้องหน้าแต่แล้ว ย่อมเป็นอีก...

๘. สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมไม่เป็นอีก...

๙. สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็มี ย่อมไม่เป็นอีกก็มี
นี่แหละจริง อื่นเปล่า.

สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า

๑๐. สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หาไม่ได้ ย่อมไม่เป็น
อีกก็หาไม่ได้ นี่แหละจริง อื่นเปล่า.

สมณพราหมณ์เหล่านั้นเกิดบาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน
ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปากว่า ธรรมเป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้
ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมเป็นเช่นนี้.

[๑๓๗] ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า ภิกษุมาร่วมด้วยกัน นุ่งแล้วถือบาตร
และจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี ครั้นเที่ยวบิณฑบาตภายหลัง
ภัตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ
ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส สมณะ พราหมณ์ ปริพาชกมากด้วยกัน
ผู้มีลัทธิต่างๆ กัน มีทิฏฐิต่างกัน มีความพอใจต่างกัน มีความชอบใจ
ต่างกัน อาศัยทิฏฐินิสัยต่างกัน อาศัยอยู่ในพระนครสาวัตถี สมณพราหมณ์
พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง นี่แหละจริง...
ธรรมเป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมเป็นเช่นนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อัญญเดียรถีย์เป็นคนตา
บอด ไม่มีจักขุ ไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหายใช้ประโยชน์ ไม่
รู้จักธรรม ไม่รู้จักสภาพมิใช่ธรรม เมื่อไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความ

ฉิบหายใช่ประโยชน์ ไม่รู้จักกรรม ไม่รู้จักสภาพมิใช่กรรม ก็บาดหมาง
กัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปากว่า ธรรม
เป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมเป็นเช่นนี้.

[๑๓๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ในพระนครสาวัตถี
นี้แล มีพระราชอาพระองค์หนึ่ง ครั้นนั้นแล พระราชาพระองค์นั้นตรัส
เรียกบุรุษคนหนึ่งมาสั่งว่า คุก่อนบุรุษผู้เจริญ นี้แน่เชอ คนตาบอดใน
พระนครสาวัตถีมีประมาณเท่าใด ท่านจงบอกให้คนตาบอดเหล่านั้น
ทั้งหมดมาประชุมร่วมกัน บุรุษนั้นทูลรับพระราชดำรัสแล้ว พาคนตาบอด
ในพระนครสาวัตถีทั้งหมดเข้าไปเฝ้าพระราชาดังที่ประทับ ครั้นแล้วได้
กราบบังคมทูลพระราชอาพระองค์นั้นว่า ขอเดชะ พวกคนตาบอดใน
พระนครสาวัตถีมาประชุมกันแล้ว พระพุทธเจ้าข้า พระราชาองค์นั้น
ตรัสว่า แน่พนาย ถ้าอย่างนั้น ท่านจงแสดงช้างแก่พวกคนตาบอดเถิด
บุรุษนั้นทูลรับพระราชดำรัสแล้วแสดงช้างแก่พวกคนตาบอด คือ แสดง
ศิระช้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ช้างเป็นเช่นนี้ แสดงหูช้างแก่คนตา
บอดพวกหนึ่งว่า ช้างเป็นเช่นนี้ แสดงงาช้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า
ช้างเป็นเช่นนี้ แสดงวงช้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ช้างเป็นเช่นนี้
แสดงตัวช้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ช้างเป็นเช่นนี้ แสดงเท้าช้างแก่
คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ช้างเป็นเช่นนี้ แสดงหลังช้างแก่คนตาบอดพวก
หนึ่งว่า ช้างเป็นเช่นนี้ แสดงโคนหางช้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ช้าง
เป็นเช่นนี้ แสดงปลายหางช้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งว่า ช้างเป็นเช่นนี้
คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้นแล บุรุษนั้น ครั้นแสดงช้างแก่พวกคน

ตาบอดแล้ว เข้าไปเฝ้าพระราชอาพระองค์นั้น ถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ขอเดชะ คนตาบอดเหล่านั้นเห็นช้างแล้วแล บัดนี้ ขอให้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จงทรงสำคัญเวลาอันควรเถิด พระเจ้าข้า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้นแล พระราชาพระองค์นั้นเสด็จเข้าไปถึงที่คนตาบอดเหล่านั้น ครั้นแล้วได้ตรัสถามว่า คุก่อนคนตาบอดทั้งหลาย พวกท่านได้เห็นช้างแล้วหรือ คนตาบอดเหล่านั้น กราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้เห็นแล้ว พระเจ้าข้า.

รา. คุก่อนคนตาบอดทั้งหลาย ท่านทั้งหลายกล่าวว่า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้เห็นช้างแล้ว ดังนี้ ช้างเป็นเช่นไป.

คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำศีรษะช้าง ได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ช้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนหม้อ พระเจ้าข้า คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำหูช้าง ได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ช้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนกระดิ่ง พระเจ้าข้า คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำงาช้าง ได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ช้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนผลาด พระเจ้าข้า คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำวงช้าง ได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ช้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนงอนไถ พระเจ้าข้า คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำตัวช้าง ได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ช้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนฉางข้าว พระเจ้าข้า คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำเท้าช้าง ได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ช้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนเสา พระเจ้าข้า คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำหลังช้าง ได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ช้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนครกตำข้าว พระเจ้าข้า คนตาบอดพวกที่ได้ลูบคลำโคนหางช้าง ได้กราบทูล

อย่างนี้ว่า ขอเดชะ ช้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนสาก พระเจ้าข้า คนดาบอดพวกที่ได้ลูปค้ำปลายหางช้าง ได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ช้างเป็นเช่นนี้ คือ เหมือนไม้กวาด พระเจ้าข้า คนดาบอดเหล่านั้นได้ท่อมเถียงกันและกันว่า ช้างเป็นเช่นนี้ ช้างไม่ใช่เป็นเช่นนี้ ช้างไม่ใช่เป็นเช่นนี้ ช้างเป็นเช่นนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็พระราชอาพระองค์นั้นได้ทรงมีพระทัยชื่นชมเพราะเหตุนี้แล.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเป็นคนดาบอด ไม่มีจักขุ ย่อมไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหาย ไร้ประโยชน์ ไม่รู้จักกรรม ไม่รู้จักสภาพมิใช่กรรม เมื่อไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหายไร้ประโยชน์ ไม่รู้จักกรรม ไม่รู้จักสภาพมิใช่กรรม มีบาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปากว่า ธรรมเป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมเป็นเช่นนี้.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ได้ยินว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อมข้องอยู่
เพราะทิฏฐิทั้งหลายอันหาสาระมิได้เหล่านี้ ชนทั้ง-
หลายผู้เห็นโดยส่วนเดียว ถือผิดซึ่งทิฏฐินิสัยนั้น ย่อม
วิวาทกัน.

จบปฐมกัณฐกสูตรที่ ๔

อรรถกถาปฐมกัณฐสูตร

ปฐมกัณฐสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

ในบทว่า นานาจิตติยา สมณพราหมณปริพาชกา นี้ มีวิเคราะห์ดังต่อไปนี้ ชื่อว่า **ท่า** เพราะเป็นเหตุข้ามโสมสงสาร ได้แก่ ทางเป็นที่ไปสู่พระนิพพาน. แต่ในที่นี้ ทิฏฐิทัสสนะ ความเห็นคือทิฏฐิ ที่พวกผู้มีทิฏฐิยึดถือเป็นคติเช่นนั้น โดยวิปลาตอันผิดแผก ท่านประสงค์เอาว่า **ท่า**. ผู้ประกอบใน ท่า มีอาการต่าง ๆ มีว่าเที่ยงเป็นต้นนั้น ชื่อว่า นานาทิฏฐิ. สมณะเปลื้องและนิครนถ์เป็นต้น กฐกถาพราหมณเป็นต้น และปริพาชกชื่อไปกขรชาติเป็นต้น ชื่อว่าสมณะ พราหมณ และปริพาชก. สมณะ พราหมณ และปริพาชกเหล่านั้น ผู้ประกอบในท่าต่าง ๆ เหมือนกัน. ชื่อว่า **ทิฏฐิ** เพราะเป็นเครื่องเห็น โดยนัยมีอาทิว่า อตตทา และโลกเที่ยง หรือทิฏฐินั้นย่อมเห็นเอง หรือทิฏฐินั้นเป็นเพียงความเห็นเช่นนั้นเท่านั้น คำว่า ทิฏฐินี้ เป็นชื่อของการยึดถือผิด. ทิฏฐิต่าง ๆ คือ มีอย่างเป็นอนันต์ โดยเห็นว่าเที่ยงเป็นต้น ของชนเหล่านั้นมีอยู่ เหตุฉะนั้นชนเหล่านั้นชื่อว่า **มีทิฏฐิต่าง ๆ**. ความพอใจโดยเห็นว่าเที่ยงเป็นต้น ชื่อว่า **ขันติ**, ความชอบใจ ชื่อว่า **รुจิ** โดยอรรถ จิตวิปลาตและสัจญวิปลาต อันเป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า อตตทาและโลกเที่ยง ความพอใจต่าง ๆ เช่นนั้น ของชนเหล่านั้นมีอยู่ เหตุฉะนั้น ชนเหล่านั้นชื่อว่า **มีความพอใจต่าง ๆ กัน**. ความชอบใจของชนเหล่านั้นมีอยู่ เหตุฉะนั้น ชนเหล่านั้นมีชื่อว่า **มีความชอบใจต่าง ๆ กัน**. จริงอยู่ ในส่วนเบื้องต้น บุคคลผู้มีทิฏฐิเป็นคติ ย่อมทำจิตให้ชอบใจ และให้พอใจโดยประการนั้น ภายหลังยึดถือว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า. อีกอย่างหนึ่ง ทิฏฐิวาด้วยความเห็น ชื่อว่าขันติ

ด้วยความพอใจ ชื่อว่ารุจิด้วยความชอบใจ โดยประการนั้น ๆ โดยนัยมี
อาทิว่า โลกไม่เที่ยง โลกเที่ยง. ด้วยบททั้ง ๓ ดังกล่าวมานี้ ญาณุทธานั้น
พึงทราบเนื้อความที่ท่านกล่าวไว้แล้ว. บทว่า นานาญาณุทธินิสฺสยนิสฺสิตา
ความว่า อาศัย คือ แอบแนบ เข้าถึงที่อาศัย คือที่ตั้ง ได้แก่เหตุแห่ง
ญาณุทธานั้นต่าง ๆ โดยกำหนดว่าเที่ยง เป็นต้น หรือที่อาศัยกล่าวคือ
ญาณุทธานั้นแหละ อธิบายว่า ไม่สละญาณุทธานั้นตั้งอยู่. ด้วยว่าแม้ญาณุทธานั้นหลาย
ก็เป็นที่ยึดถือของอาการยึดถือของชนพวกที่มีญาณุทธานั้นเป็นคติ.

บทว่า สนฺติ แปลว่า มีอยู่ คือมีอยู่พร้อม ได้แก่ เกิดอยู่. บทว่า
เอเก ได้แก่ บางพวก. บทว่า สมณพฺรหฺมณฺหา ความว่า ท่านถือเอา
อย่างนี้ว่า ชื่อว่าสมณะ. เพราะเข้าถึงการบรรพชา ชื่อว่าพราหมณ์ เพราะ
ชาติกำเนิด. อีกอย่างหนึ่ง ผู้ที่ชาวโลกถือเอาอย่างนี้ว่าสมณะ และว่า
พราหมณ์. บทว่า เอวฺวาทีโน ได้แก่ ผู้มีวาตะอย่างนี้ว่า ผู้กล่าวอย่างนี้
คือ โดยอาการที่จะพึงกล่าวในบัดนี้. ชื่อว่า ผู้มีญาณุทธานี้ เพราะคน
เหล่านั้นมีญาณุทธานั้นเป็นไปอย่างนี้ คือโดยอาการที่จะพึงกล่าวในบัดนี้. ใน
บทเหล่านั้น ด้วยบทที่ ๒ ท่านแสดงถึงการยึดถือผิดของคนผู้ญาณุทธานั้น
เป็นคติ. ด้วยบทที่ ๑ ท่านแสดงถึงการกล่าว โดยให้คนอื่นตั้งอยู่ใน
ญาณุทธานั้น ตามความยึดถือของพวกเขา. บทว่า โลโก ในบทว่า สสุสโต
โลโก อิธเมว สจฺจํ โมฆมณฺยํ นี้ เป็นอรรถา. จริงอยู่ อรรถานั้นท่าน
ประสงค์เอาว่า โลก เพราะเป็นที่ที่คนผู้มีญาณุทธานั้นเห็นบุญบาป และ
วิบากของบุญและบาปนั้น หรือว่าผู้ประกอบโดยความเป็นผู้กระทำความ
เห็นเอง. อธิบายว่า ความเห็นของพวกเราที่ว่า โลกนี้นั้นเที่ยง ไม่ตาย
มันคง ยั่งยืน นี้แหละเป็นของจริง คือไม่แปรผัน ส่วนความเห็นอย่างอื่น

ของคนอื่นว่า โลกไม่เที่ยงเป็นต้น เปล่า คือผิด. ด้วยคำนี้ เป็นอันท่านแสดง สัสตวาทะทั้ง ๔. บทว่า อสสุโต แปลว่า ไม่เที่ยง อธิบายว่า ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีจุดเป็นธรรม. ด้วยบทว่า อสสุโต นี้. ท่านแสดง อจเฉทิกุญฺญิ. ความเห็นว่าขาดสูญ โดยปฏิเสธภาวะที่โลกเที่ยงนั้นแหละ เพราะเหตุนี้ ย่อมเป็นอันแสดงอจเฉทวาทะแม่ทั้ง ๗. บทว่า อนนฺตวา ได้แก่ มีที่สุด หมุนไปรอบ (กลม) มีประมาณกำหนดได้ อธิบายว่า ไม่ไปตลอด. ด้วยคำนี้ เป็นอันท่านแสดงวาทะ มีอาทิอย่างนี้ว่า อัตตามีสรีระเป็นประมาณ มีนิ้วแม่่มือเป็นประมาณ มีอวัยวะเป็นประมาณ (และ) มีปรมาณูเป็นประมาณ. บทว่า อนนฺตวา แปลว่า ไม่มีที่สุด อธิบายว่า ไปได้ตลอด. ด้วยคำว่า อนนฺตวา นี้ ย่อมเป็นอันแสดงวาทะของกปิลาณพราหมณ์เป็นต้น.

ด้วยบทว่า ตํ ชีวํ ตํ สรีรํ นี้ สมณะหรือพราหมณ์ย่อมพิจารณาเห็นชีวะ และสรีระ ไม่เป็นคู่กันว่า สรีระนั้นแหละ เป็นวัตถุ กล่าวคือชีวะ วัตถุกล่าวคือชีวะนั้นแหละเป็นสรีระ. ด้วยบทนี้ เป็นอันท่านแสดงวาทะนี้ว่า อัตตามีรูป เหมือนวาทะของอาชีวก ก็ด้วยบทว่า อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรํ นี้ เป็นอันท่านแสดงวาทะว่าอัตตามีรูป. บทว่า ตถาคโต ในบทว่า โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณํ นี้ ได้แก่ อัตตา. จริงอยู่ อัตตานั้น ทัศนคติบุคคลกล่าวว่า ตถาคต เพราะถึงภาวะที่เป็นไปอย่างนั้น กล่าวคือผู้ทำและผู้เสวยเป็นต้น หรือกล่าวคือเที่ยงและยั่งยืนเป็นต้น อธิบายว่า ในที่นี้ อัตตานั้น เบื้องหน้าคือหลังแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมมี คือมีปรากฏอยู่. ด้วยคำนี้อันมีสัสตวาทะเป็นประธาน เป็นอันท่านแสดงสัจญีวาทะ ๑๖ อัจญีวาทะ ๘ และเนวสัจญีนาสัจญีวาทะ ๘. บทว่า

น โหติ ได้แก่ ไม่มี คือ ไม่เกิด. ด้วยคำนี้ ท่านแสดงอุจเฉทวาทะ. บทว่า โหติ จ น โหติ จ แปลว่า มีและไม่มี. ด้วยคำนี้ เป็นอันท่านแสดงสัตตตวาทะบางอย่าง และสัตตญีวาทะ ๗. ก็ด้วยบทว่า เนว โหติ น น โหติ นี้ พึงทราบว่าเป็นท่านแสดงวาทะดินได้ไม่ตายตัว. ได้ยินว่า ฤๅษีผู้ติดบุคคลเหล่านี้ มาจากถิ่นต่างๆ อาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถี คราวหนึ่งประชุมกัน ณ ที่ประชุมแสดงลัทธิ ยกย่องวาทะของตนๆ ช่มวาทะของคนอื่น ได้ก่อวิวาทกันและกัน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าววาทะ ๓ อย่างนี้ เป็นต้น.

ในวาทะเหล่านั้น ส่วนเบื้องต้นของการทะเลาะ. ชื่อว่า ความบาดหมาง. บทว่า ฌณฺฑนชาตา แปลว่า เกิดความบาดหมาง. การทะเลาะนั้นแหละ ชื่อว่า กลหะ. อีกอย่างหนึ่ง พึงเห็นการทะเลาะ เพราะกำจัดเสียงแผ่วเบา. ชื่อว่า วิวาทาปนุนา เพราะถึงวาทะที่ผิดกันและกัน. หอกคือปาก เพราะกระทบกระทั่งความรัก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุขสัตติ ได้แก่ ผรุสวาจา. จริงอยู่ เหตุ ท่านกล่าวว่า ผลก็มี เพราะใกล้เคียงกับเหตุ เหมือนใกล้เคียงกับผล อย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า การอุปบัติขึ้นแห่งพระพุทธรเจ้า นำมาซึ่งความสุข และว่า กรรมชั่วปรากฏชัด. ทิมแทงอยู่ด้วยหอกคือปากเหล่านั้น. บทว่า เอทิสฺส ฌมฺโม ได้แก่ ธรรม คือ สภาวะอันไม่ผิดแผก เช่นนี้ คือ เห็นปานนี้ เหมือนอย่างที่เรากล่าวไว้ว่า โลกเที่ยง. บทว่า เนทิสฺส ฌมฺโม ได้แก่ ธรรมเช่นนี้หามิได้ เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า โลกไม่เที่ยง. แม้ด้วยบทที่เหลือก็พึงประกอบอย่างนี้. ก็วาทะของพวกเดียรฉัตรนั้น เกิดปรากฏไปทั่วนคร.

ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายเข้าไปนิชฌาตยยังกรุงสาวัตถี ได้ฟังดังนั้น จึงคิดว่า कैามูลแห่งถ้อยคำนี้มีอยู่แล้ว ถ้ากระไร เราพึงกราบทูลเรื่องนี้ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ฌินนหนอ เราพึงได้พระธรรมเทศนาอันสุขุม ละเอียด เพราะอาศัยเรื่องนี้ ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลเรื่องนั้น แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในเวลาแสดงธรรมภายหลังภัต. ด้วยเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าว ว่า อถ โข สมพหุลา ภิกษุ ดังนี้เป็นต้น. พระผู้มีพระภาคเจ้า ครันทรงสดับดังนั้นแล้ว เมื่อจะทรงประกาศการที่พวกอัญญเดียรฉิยไม่รู้ ธรรมตามความเป็นจริง จึงตรัสคำว่า อญญตัตถุติยา ภิกษุเว ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อญธา ความว่า ชื่อว่า ผู้บอด เพราะ ฌนปัญญาจักขุ. เพราะเหตุ นั้น พระองค์จึงตรัสว่า อจกขุกา จริงอยู่ ปัญญาท่านประสงค์ว่าจักขุ ในที่นี้. จริงอย่างนั้น พระองค์จึงตรัสว่า อตุถึ น ชานนุติ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อตุถึ น ชานนุติ ความว่า ไม่รู้ประโยชน์โลกนี้และประโยชน์โลกหน้า คือไม่ ฌงรู้ความเจริญงอกงามในโลกนี้และโลกหน้า ก็จะกล่าวไปไยถึงประโยชน์ อย่างยิ่ง คือพระนิพพานเล่า. จริงอยู่ ธรรมดาว่าผู้มงามายในเหตุสักว่า ปวัตติ (คือทุกข์) จักรู้ณิวัตติ (คือนิโรธ) ได้อย่างไร. บทว่า อนตุถึ น ชานนุติ ความว่า ชนเหล่านั้นยอมไม่รู้ประโยชน์โดยส่วนใด ย่อม ไม่รู้แม้สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ส่วนนั้น. เพราะเหตุที่ไม่รู้ ธรรม ฉะนั้น แม้ธรรมก็ไม่รู้. จริงอยู่ เพราะการถือเอาการแสวงหาผิด ชนเหล่านั้น ย่อมทำกุศลธรรมให้เป็นอกุศลธรรมบ้าง ทำอกุศลธรรมให้เป็นกุศลธรรม บ้าง. ไม่ใช่หลงมงามายแต่ในธรรมและอธรรมอย่างเดียวกันเท่านั้น โดยที่แท้

แม้ในวิบากของกรรมและอกรรมก็หลงมกมาย. จริงอย่างนั้น เขาเหล่านั้น
แม้กรรมก็ยังกล่าวให้เป็นวิบาก แม้วิบากก็กล่าวให้เป็นกรรม อนึ่ง ย่อม
ไม่รู้ **ธรรม** คือสภาวะธรรมบ้าง ย่อมไม่รู้ **อธรรม** คือมิใช่สภาวะธรรม
บ้าง. ก็ผู้เป็นอย่างนั้น ย่อมประกาศสภาวะธรรมให้เป็นอสภาวะธรรม และ
ประกาศอสภาวะธรรมให้เป็นสภาวะธรรม.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงประกาศว่า เดียรถีย์เหล่านั้นเป็นดัง
คนบอด เพราะบกพร่องทางปัญญาจักขุ โดยได้เฉพาะโมหะและทิฏฐิ
ด้วยประการดังนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะประกาศความนั้นโดยอุปมาด้วยคน
บอดแต่กำเนิด จึงตรัสคำว่า **ภูตปุพฺพ ภิกฺขเว** ดังนี้เป็นต้น. บรรดา
บทเหล่านั้น บทว่า **ภูตปุพฺพ** ได้แก่มิแล้วในกาลก่อน คือบังเกิดแล้ว
ในอดีตกาล. บทว่า **อญฺญตโร ราชา อโหสิ** ความว่าครั้งก่อนได้มี พระ-
ราชาองค์หนึ่งไม่ปรากฏนามและโคตรในโลก. บทว่า **โส ราชา อญฺญตฺร**
ปฺริติ อามนฺเตสิ ความว่า เล่ากันมาว่า พระราชาพระองค์นั้น ครั้น
ทอดพระเนตรเห็นข้างทรงของพระองค์เลศด้วยความงาม มีสรรพางค์กาย
สมบูรณ์มาอย่างที่บำรุง จึงได้มีพระดำริว่า ผู้เจริญ ยานคือข้างตัวเจริญ
น่าชมหนอ. ก็สมัยนั้น คนบอดแต่กำเนิดคนหนึ่งเดินมาตามพระลาน-
หลวง. พระราชาทรงเห็นดังนั้น จึงทรงพระดำริว่า คนบอดเหล่านี้มี
ความเสื่อมอย่างใหญ่หลวง ที่ไม่ได้เห็นข้างที่น่าชมเห็นปานนี้ ถ้ากระไร
เราจะให้คนบอดแต่กำเนิดเท่าที่มีอยู่ทั้งหมด ให้ประชุมกันในกรุงสาวัตถีนี้
ให้เอามือจับต้องคนละส่วน ๆ แล้วจะฟังฟังถ้อยคำของคนบอดเหล่านั้น.
พระราชาผู้มีพระทัยในทางล้อเลียน จึงรับสั่งให้ราชบุรุษผู้หนึ่งให้เรียก
ประชุมคนบอดทั้งหมดในกรุงสาวัตถี แล้วได้ให้สัญญาแก่ราชบุรุษนั้นว่า

เจ้าจงทำโดยประการที่คนบอดแต่ละคนถูกต้องอวัยวะของข้างแต่ละส่วน ๆ มีศირษะเป็นต้นเท่านั้น แล้วให้เกิดสัญญาขึ้นว่าเราเห็นข้างแล้ว. ราชบุรุษ ได้กระทำเหมือนอย่างนั้น. ลำดับนั้น พระราชาตรัสถามคนบอดเหล่านั้น แต่ละคน ๆ ว่า พนาย ข้างเป็นอย่างไร? คนบอดเหล่านั้นต่างทูลบอก เฉพาะอวัยวะที่ตนเห็นแล้ว ๆ ว่าเป็นข้าง จึงก่อการทะเลาะกันว่า ข้าง เป็นเช่นนี้ ข้างไม่เป็นเช่นนี้ ไข่มือเป็นต้น ควักกันกระทำโกลาหลอย่างใหญ่หลวง ณ พระลานหลวง. ฝ่ายพระราชาพร้อมด้วยข้าราชการ ได้ ทอดพระเนตรเห็นประการอันแปลกกึ่งนั้นของคนบอดเหล่านั้น มีพระผา- สุกาขยาย มีพระหทัยเบิกบาน ทรงพระสรวลลั่น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึง กล่าวว่ **อด โข ภิกขเว โส ราชา ๑ เป ๑ อดุตมโน อโหสิ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อมุโ** เป็นอาลปนนะ. บทว่า ยาวติกา แปลว่า มีประมาณเท่าใด. บทว่า **ขุจนุชา** แปลว่า คนบอดแต่กำเนิด คือไม่มีจักขุปสาทตั้งแต่เกิด. บทว่า **เอกขุณ** แปลว่า โดยเป็นอันเดียว กัน. บทว่า **ภณ** เป็นการกล่าวอย่างไม่นับถือมาก. บทว่า **หตุถิ ทสุเสหิ** ความว่า จงแสดงโดยให้ข้างตัวที่กล่าวแล้วนอน. ก็ข้างนั้นนอนโดยไม่คืน เพราะศึกษามาดีแล้ว.

ด้วยบทว่า **ทิกฺขุโร โน หตุถิ** คนบอดกล่าวโดยเอามือจับต้อง เหมือนเห็นด้วยตา. บุรุษนั้นให้คนบอดจับศิริษะ เพราะจะให้อ่าน ข้างเป็น เช่นนี้ คนบอดแต่กำเนิดเมื่อรู้ว่าข้างเป็นเช่นนั้นนั้นแหละ จึงกราบทูลว่า ข้างเป็นเช่นนี้ คือเหมือนหม้อ พระเจ้าข้า. ก็ความของ บทว่า **กมุโ** แปล ว่าหม้อ. บทว่า **ชิล** ได้แก่ ขอบเขวนซึ่งทำด้วยงาช้าง บทว่า **โสณุโ** ได้แก่ งวง. บทว่า **นงฺกฺลิสฺสา** ได้แก่ งอนของหัวไถ. บทว่า **กาโย** ได้แก่ สีข้าง.

บทว่า โกลฺโล แปลว่า ฉางข้าว. บทว่า ปาโทแปลว่า แข็ง. บทว่า ภู โน แปลว่าเสา. บทว่า นงฺคุฏฺฐํ ได้แก่ ส่วนบนของหาง. บทว่า วาสิ ได้แก่ ส่วนปลายของหาง. บทว่า มุฏฺฐิหิ สงฺขุภีสุ ได้แก่ กำหมัดชก ได้แก่ ต่อยกัน. บทว่า อุตฺตมโน อโหสิ ความว่า เพราะพระองค์ มีปกติล้อเลียน พระราชานั้น จึงทรงพอพระทัย คือมีความร่าเริงจับพระทัย เพราะการทะเลาะของพวกคนตาบอดแต่กำเนิดนั้น.

บทว่า เอวเมว โข เป็นการเทียบเคียงโดยอุปมา. การเทียบเคียงโดยอุปมานั้นมีใจความดังต่อไปนี้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย คนบอดแต่กำเนิดเหล่านั้นไม่มีจักขุประสาทมักเห็นไปโดยส่วนเดียว ไม่เห็นข้างส่วนที่เหลือ เมื่อไม่รู้สิ่งที่คนอื่นเห็นโดยสำคัญว่า เป็นข้างเพียงมาตราอวัยวะที่ตนเห็น ก็ถึงความทะเลาะวิวาทกันและกัน ฉันทิ อัญญุเตยฺรติยฺห์เหล่านี้ ก็ฉันทินั้นเหมือนกัน สำคัญรูปเวทนาเป็นต้นอันเป็นส่วนหนึ่งแห่งกายของตน ตามที่เห็นโดยทิวฏฐิตสสนะของตนว่า เป็นอตฺตา ยกขึ้นสู่ภาวะว่าตนนั้นเที่ยงเป็นต้น จึงวิวาทกันและกันโดยยึดถือว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า. แต่ไม่รู้ถึงสิ่งที่ประโชชน์ และไม่ประโชชน์ และสิ่งที่ประโชชน์ และมีใช้ธรรมตามความเป็นจริง เพราะฉะนั้น จึงเป็นคนบอดไม่มีจักขุ-ประสาท มีส่วนเปรียบด้วยคนบอดแต่กำเนิด.

บทว่า เอตฺมตฺถํ วิทิตฺวา ความว่า ทรงทราบโดยประการทั้งปวง ถึงการที่พวกเดียรฉัตรไม่รู้ไม่เห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง ยึดถือผิดตามที่เห็นเหมือนคนบอดแต่กำเนิดคลำข้างฉะนั้น และถึงการวิวาทกันในข้อที่ยึดถือผิดนั้นนี้ จึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า อิมสุ กิร สุขชนฺติ เอเก

สมณพฺราหฺมณา ท่านแสดงว่า ได้ยินว่า บุคคลบางพวกในโลกนี้ ชื่อว่า
สมณะ เพราะเข้าถึงการบรรพชา ชื่อว่า พราหฺมณฺ์ เพราะเหตุเพียงชาติย่อม
ข้องโดยนัยมีอาทิว่า นี่เป็นของเรา โดยความบังเอิญในทิวา ในทิวาอันไม่
เป็นสาระเหล่านี้เท่านั้น อันเป็นไปโดยนัยมีว่า โลกเที่ยง เป็นต้น หรือโดย
ความบังเอิญในคณหา และความบังเอิญในทิวา ในอุปาทานชั้นนี้มีรูป
เป็นต้นเหล่านี้ อันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา
อย่างนี้ น่าสลดใจ พวกเหล่านี้มีความมมกาย. กิร ศัพท์ ในคำว่า อิมสุ
กิร ๆ เป ๆ สุขชนฺติ นี้ เป็นอรุจิสูจนฺตละ ส่องความไม่ชอบใจ. ด้วย
คำนั้น ทรงแสดงถึงความไม่มีเหตุเกี่ยวข้องกับข้อนั้นนั่นแหละ. ไม่ใช่จะ
ข้องอยู่อย่างเดียวเท่านั้น โดยที่แท้ ถือผิตซึ่งทิวาสนิสัยนั้น คือแก่งแย่ง
วิวาทกัน ได้แก่ถึงการวิวาทกัน ด้วยการประกอบตามถ้อยคำที่ถือผิต ๆ
โดยนัยมีอาทิว่า ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ เรารู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้.
บทว่า นํ ในที่นี้ เป็นเพียงนิบาต. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า วิคฺคยฺห
นํ ความว่า ถือทิวาสนิสัยหรือสักกายทิวาสนิสัยนั้นนั่นแหละ ให้ผิดกันและกัน
แล้ววิวาทกัน คือกล่าวให้แปลกออกไป โดยเห็นว่าเที่ยงเป็นต้น เพราะ
มีความเห็นผิดแผกกัน คือกล่าวยึดถือแต่วาตะของตนเท่านั้นให้วิเศษ คือ
ไม่ให้ผิตแผก. เหมือนอะไร? เหมือนชนทั้งหลายที่เห็นโดยส่วนเดียว.
อธิบายว่า คนบอดแต่กำเนิดเหล่านั้น เห็นแต่ส่วนหนึ่ง ๆ ของช้าง ยึด
ถือเอาว่าสิ่งที่ตนถูกต้องรู้นั้นแหละ คือ ช้าง จึงแก่งแย่งวิวาทกันและกัน

ฉันใด คำอุปไมยอันยังอุปมาให้ถึงพร้อมนี้ก็ฉันนั้น. ก็ อิศัพท ใน
กาลานั้นพึงทราบว่ ท่านแสดงว่าลบไปแล้ว.

จบอรรถกถาปฐมกสิกรรมสูตรที่ ๔

๕. ทุตติยกรรมสูตร

ว่าด้วยความเห็นแย้งกัน

[๑๓๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล สมณะ
พราหมณ์ ปริพาชกมากด้วยกัน ผู้มีลัทธิต่าง ๆ กัน มีทิวฏฐิต่างกัน มีความ
พอใจต่างกัน มีความชอบใจต่างกัน อาศัยทิวฏฐินิสัยต่างกัน อาศัยอยู่ใน
พระนครสาวัตถี สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะอย่างนี้ มีทิวฏฐิต่างนี้ว่า

๑. ตนและโลกเที่ยง นี้แหละจริง อื่นเปล่า.

สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะต่างอย่างนี้ มีทิวฏฐิต่างนี้ว่า

๒. ตนและโลกไม่เที่ยง นี้แหละจริง อื่นเปล่า.

สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะอย่างนี้ มีทิวฏฐิต่างนี้ว่า

๓. ตนและโลกเที่ยงก็มี ไม่เที่ยงก็มี...

๔. ตนและโลกเที่ยงก็มีไซ้ ไม่เที่ยงก็มีไซ้...

๕. ตนและโลกอันตนเองสร้างสรรค์...

๖. ตนและโลกอันผู้อื่นสร้างสรรค์...

๗. ตนและโลกอันตนเองสร้างสรรค์ก็มี อันผู้อื่นสร้างสรรค์ก็มี...

๘. ตนและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ตนเองสร้างสรรค์ก็หามิได้ ผู้อื่น
สร้างสรรค์ก็หามิได้...

๙. ตนและโลกยังยืน มีทั้งสุขและทุกข์...

๑๐. ตนและโลกไม่ยังยืน มีทั้งสุขและทุกข์...

๑๑. ตนและโลกมีทั้งสุขและทุกข์ ยังยืนก็มี ไม่ยังยืนก็มี...

๑๒. ตนและโลกมีทั้งสุขและทุกข์ ยังยืนก็หามิได้ ไม่ยังยืนก็หามิได้.

๑๓. ตนและโลกมีทั้งสุขและทุกข์ ตนเองสร้างสรรค์.

๑๔. ตนและโลกมีทั้งสุขและทุกข์ ผู้อื่นสร้างสรรค์ นี่แหละจริง อื่น
เปล่า.

สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า

๑๕. ตนและโลกมีทั้งสุขและทุกข์ ตนเองสร้างสรรค์ก็มี ผู้อื่นสร้าง
สรรค์ก็มี นี่แหละจริง อื่นเปล่า.

สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า

๑๖. ตนและโลกมีทั้งสุขและทุกข์ เกิดขึ้นลอย ๆ ตนเองสร้างสรรค์
ก็หามิได้ ผู้อื่นสร้างสรรค์ก็หามิได้ นี่แหละจริง อื่นเปล่า.

สมณพราหมณ์เหล่านั้นบาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน ทิ่มแทง
กันและกันด้วยหอกคือปากว่า ธรรมเป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรม
ไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมเป็นเช่นนี้.

[๑๔๐] ครั้งนั้นแล เวลาเช้า ภิกษุมาร่วมด้วยกัน นุ่งแล้วถือบาตร
และจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถิ ครั้นเที่ยวบิณฑบาตในพระ-
นครสาวัตถิ กลับจากบิณฑบาตภายหลังภัตแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค-
เจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว
ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทาน

พระวโรกาส สมณะ พราหมณ์ ปริพาชกมากด้วยกัน ผู้มีลัทธิต่าง ๆ กัน มีทิฏฐิต่างกัน มีความพอใจต่างกัน อาศัยทิฏฐินิสัยต่างกัน อาศัยอยู่ในพระนครสาวัตถี สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า คนและโลกเที่ยง นี้แหละจริง อื่นเปล่า ๆ ล ๆ ธรรมเป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมเป็นเช่นนี้ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อัญญุเตียรถีย์ ปริพาชกเป็นคนบอด ไม่มีจักขุ ย่อมไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหายใช่ประโยชน์ ไม่รู้จักกรรม ไม่รู้จักสภาพมิใช่กรรม ไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหาย ใช่ประโยชน์ ไม่รู้จักกรรม ไม่รู้จักสภาพมิใช่กรรม ก็บาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน ทิ่มแทงกัน และกันอยู่ด้วยหอกคือปากว่า ธรรมเป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมเป็นเช่นนี้.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ไฉนว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งข้องอยู่ในทิฏฐิ-
นิสัยเหล่านี้ ยังไม่ถึงนิพพานเป็นที่หยั่งลง ย่อมจมอยู่
ในระหว่างแล.

จบทุติยกิริยสูตรที่ ๕

อรรถกถาทุติยกิริยสูตร

ทุติยกิริยสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า สสุตโต อตุตา จ โลโก จ ความว่า ชนแม้เหล่าอื่นยึดถือ

รูปารมณั้เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ว่าเป็นอตัตา และว่าเป็นโลกแล้ว

ยึดถือรูปารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งว่าเที่ยง ยั่งยืน กล่าวเหมือนอย่างนั้น.
เหมือนอย่างทีกล่าวไว้ว่า ชนทั้งหลายย่อมบัญญัติรูปให้เป็นอตฺตาและโลกว่า
เป็นอตฺตา เป็นโลก และเที่ยง บัญญัติเวทนา... สัญญา...สังขาร...วิญญาณ
ให้เป็นอตฺตา และโลกว่าเป็นอตฺตา เป็นโลก และเที่ยง. อีกอย่างหนึ่ง
บพว่า อตฺตา ได้แก่ วัตถุที่ถือว่าเป็นเรา. บพว่า โลก ได้แก่ วัตถุ
ที่ถือว่าเป็นของเรา ท่านกล่าวว่า มิในตน. อีกอย่างหนึ่ง บพว่า อตฺตา
ได้แก่ ตนเอง. บพว่า โลก ได้แก่ ผู้อื่น. อีกอย่างหนึ่ง บพว่า
อตฺตา ได้แก่ ชั้น ๑ ในบรรดาอุปาทานชั้น ๕ ชั้นนอกนั้น ได้แก่
โลก. อีกอย่างหนึ่ง บพว่า อตฺตา ได้แก่ ชั้นธสัณดานที่มีวิญญาณครอง
ที่ไม่มีวิญญาณครอง ได้แก่ โลก. ชนทั้งหลายถือรูปเป็นต้นนั้น ๆ เป็น ๒
ประการตามทัสสนะว่าเป็น อตฺตาและว่าเป็นโลก อย่างนี้แล้วยึดถือเอาทั้ง
อตฺตาและโลกนั้นกล่าวว่าเที่ยง ยั่งยืน แน่นอน. ด้วยคำนี้ ท่านแสดง
สัสตฺวาหะ ๔. ด้วยคำว่า อสฺสโต นี้ แสดงอุจฺเจทฺวาหะแม่ทั้ง ๗.
บพว่า สฺสโต จ อสฺสโต จ อธิบายว่า ที่ชื่อว่าเที่ยง เพราะอตฺตาและ
โลกบางอย่างเที่ยง ที่ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะอตฺตาและโลกบางอย่างไม่เที่ยง.
อีกอย่างหนึ่ง อตฺตาและโลกนั้นแหละ. บางคราวเที่ยง บางคราวไม่เที่ยง
เหมือนของคนผู้เห็นตนเป็นคติ ฟังทราบความในข้อนี้เห็นว่า สฺสโต
เที่ยง. ด้วยบพว่า สฺสโต นี้ ท่านแสดงถึงวาทะว่าเที่ยงเป็นบางอย่าง
แม้โดยประการทั้งปวง. ด้วยบพว่า เนว สฺสโต นาสฺสโต นี้ ท่าน
แสดงถึงวาทะที่คืนได้ไม่ตายตัว. ก็ชนเหล่านั้นเห็นโทษในสัสตฺวาหะ และ
อัสตฺวาหะ กล่าวซัดซายไปว่า อตฺตาและโลกเที่ยงก็หามิได้ ไม่เที่ยง
ก็หามิได้. บพว่า สยฺกโต แปลว่า ตนเองสร้างขึ้น. เหมือนอย่างว่าอตฺตา

ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมของตน แล้วเสวยสุขทุกข์
นั้นใด อัดดาแลก็ฉันนั้น ย่อมกระทำอัดดาและโลกกล่าวคือความกังวล
และความพัวพัน ให้เป็นเครื่องอุปโภคของอัดดานั้น คนเหล่านั้นมีลัทธิ
แม้อันนี้ เหมือนลัทธิอัดดาว่า เนรมิตขึ้น. บทว่า **ปรักโต** แปลว่า คน
อื่นสร้างขึ้น อธิบายว่า คนอื่นนอกจากตน จะเป็นอิสฺรชน บุรุษหรือ
สตรีก็ตาม สร้าง คือเนรมิตอัดดาและโลกตามกาลหรือตามปกติ. บทว่า
สยักโต จ ปรักโต จ ความว่า เพราะเหตุที่อิสฺรชนเป็นต้น เมื่อเนรมิต
อัดดาและโลก จะเนรมิตด้วยตนเองอย่างเดียวนั้นก็หาไม่ได้ โดยที่แท้
ต้องได้เหตุผู้ทำร่วมกันของธรรมและอธรรม แห่งเหล่าสัตว์นั้น ๆ ฉะนั้น
สัตว์บางพวกจึงมีลัทธิดังนี้ว่า อัดดาและโลก ตนเองสร้างขึ้นและคนอื่น
สร้างขึ้น. บทว่า **อสยกาโร อปรกาโร** ความว่า ชื่อว่า **อสยงการ** เพราะ
ตนเองไม่ได้สร้าง ชื่อว่า **อปรังการ** เพราะคนอื่นไม่ได้สร้าง. เพราะ
ลงนึกหิตอาคม จึงกล่าววว่า **อปรกาโร**. ผู้นี้เห็นโทษในข้อที่ตนและคน
อื่นสร้าง จึงปฏิเสธทั้งสองอย่าง. เพื่อจะหลีกเลี่ยงคำถามที่ว่า เมื่อเป็น
เช่นนั้น อัดดาและโลกเกิดขึ้นได้อย่างไร จึงกล่าวเฉลยว่า **อริจฺจสมุปฺปน-**
โน เกิดขึ้นลอย ๆ ท่านแสดงอริจฺจสมุปฺปนนาทนะว่า เกิดขึ้นตามความ
ปรารถนา คือเกิดขึ้นโดยเว้นเหตุบางอย่าง. ก็ด้วยคำนั้น เป็นอันสงเคราะห์
เหตุกวาทะเข้าด้วย.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงวาทะนั้นของคนผู้มีทิฏฐิเป็นคติ กล่าวยึด
ถือสุขและทุกข์อันเป็นคุณ หรือเป็นเครื่องกังวลของอัดดานั้น โดยเป็น
ของเที่ยงเป็นต้น เหมือนกล่าวยึดถืออัดดา จึงตรัสคำมีอาทิว่า **สนฺนเตเก**
สมณพฺรหฺมณา. คำนั้นมีนัยดังกล่าวแล้วแล.

ก็ในบทว่า **เอตมตฺถ วิทฺตฺวา** นี้ เพราะการเปรียบด้วยคนตาบอด แต่กำเนิด ไม่มาในพระสูตรนี้ จึงละความนั้นแล้วประกอบความโดยนัย ที่กล่าวในหนหลังแล. ในคาถาก็เหมือนกัน. ในพระคาถานั้นมีความ แปลกกันเพียงเท่านี้ว่า **ยังไม่ถึงพระนิพพานอันเป็นที่หยั่งลง ย่อมจมนลงในระหว่างเที่ยว.**

คำนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ ติกุฎฐิคติบุคคลทั้งหลายซึ่งอยู่ในติกุฎฐิ คือติกุฎฐินิสัย ยังไม่ถึง คือยังไม่บรรลุพระนิพพาน กล่าวคือเป็นที่หยั่งลง หรืออริยมรรคอันเป็นอุบายเครื่องบรรลุพระนิพพานนั้น เพราะเป็นฝั่ง หรือเป็นที่ฝั่งของติกุฎฐิคติบุคคลเหล่านั้น จึงจมนคือจมอยู่ในระหว่าง คือในท่ามกลางโอฆะ ๔ มิกาโมฆะเป็นต้น หรือห้วงน้ำใหญ่ คือสงสาร นั้นแหละ. อริยมรรคและพระนิพพาน ชื่อว่าธรรมเป็นเครื่องหยั่งลง เพราะเป็นเครื่องหยั่งลงหรือเป็นที่ตั้งอาศัย. ในที่นี้ เพราะรัสสะ โอคธันนั้นแล จึงกล่าวว่า **โอคธั.** มีการแยกบทว่า **ตํ โอคธั** เป็น **ตโมคธั.**

จบอรรถกถาทุติยสิริสูตรที่ ๕

๖. ติตถสูตร

ว่าด้วยลัทธิและทิฎฐิต่างกัน

[๑๔๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล สมณะพราหมณ์ ปริพาชกมากด้วยกัน ผู้มีลัทธิต่าง ๆ กัน มีทิฎฐิต่างกัน มีความ

พอใจต่างกัน มีความชอบใจต่างกัน อาศัยทิฏฐินิสัยต่างกัน อาศัยอยู่ในพระนครสาวัตถี สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า คนและโลกเที่ยง นี่แหละจริง อื่นเปล่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า คนและโลกไม่เที่ยง นี่แหละจริง อื่นเปล่า... ธรรมเป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมเป็นเช่นนี้.

[๑๔๒] ลำดับนั้น เป็นเวลาเช้า ภิกษุหลายรูปนุ่งแล้วถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี เทียบบิณฑบาตไปในพระนครสาวัตถี กลับจากบิณฑบาตภายหลังภัตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมณะ พราหมณ์ ปริพาชกมากด้วยกัน มีลัทธิต่าง ๆ กัน มีทิฏฐิต่าง ๆ กัน มีความพอใจต่าง ๆ กัน มีความชอบใจต่าง ๆ กัน อาศัยทิฏฐินิสัยต่าง ๆ กัน อาศัยอยู่ในพระนครสาวัตถีนี้ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า คนและโลกเที่ยง นี่แหละจริง อื่นเปล่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า คนและโลกไม่เที่ยง นี่แหละจริง อื่นเปล่า... ธรรมเป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมเป็นเช่นนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อัญญุเตยริถีย์ปริพาชกเป็นคนตาบอด ไม่มีจักขุ ย่อมไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหายใช่ประโยชน์ ไม่รู้จักกรรม ไม่รู้จักสภาพมิใช่กรรม เมื่อไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหายมิใช่ประโยชน์ ไม่รู้จักกรรม ไม่รู้จักสภาพ

มิใช่กรรม ก็บาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน พูดยาตี๋มแทงกันและกันด้วยหอกคือปากว่า ธรรมเป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมเป็นเช่นนี้.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

หมุ่สัตว์นี้ขวนขวายแล้วในทิวณฐิว่า ตนและโลก
เราสร้างสรรค์ ประกอบด้วยทิวณฐิว่าตนและโลกผู้อื่น
สร้างสรรค์ สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ไม่รู้จริงซึ่ง
ทิวณฐินั้นไม่ได้เห็นทิวณฐินั้นว่าเป็นลูกศร ก็เมื่อผู้พิจารณา
เห็นอยู่ซึ่งความเห็นอันวิปริตนั้น ว่าเป็นดูลูกศร
ความเห็นว่ เราสร้างสรรค์ย่อมไม่ปรากฏแก่ผู้นั้น
ความเห็นว่ ผู้อื่นสร้างสรรค์ ย่อมไม่ปรากฏแก่ผู้นั้น
หมุ่สัตว์นี้ประกอบแล้วด้วยมานะ มีมานะเป็นเครื่อง
ร้อยรัดถูกมานะผูกพันไว้ กระทำความแข่งดีกันใน
ทิวณฐิทั้งหลาย ย่อมไม่ล่วงพ้นสงสารไปได้.

จบติตถสูตรที่ ๖

อรรถกถาติตถสูตร

ติตถสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

คำทั้งหมดมีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังแล. ก็ในคำว่า อิม อุทาน นี้ ฟังประกอบความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงถึง

ความเป็นไปล่วง และความไม่เป็นไปล่วง จากสงสารตามลำดับของผู้ที่เห็นโทษในทิวฏฐิ ตัณหา และมานะ แล้วเว้นทิวฏฐิเป็นต้นเหล่านั้นให้ห่างไกล แล้วพิจารณาสังขารตามความเป็นจริง และของผู้ยึดถือผิด เพราะไม่เห็นโทษในสังขารเหล่านั้น ไม่เห็นตามความเป็นจริง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อหฺงการปฺสูตํ** ปชา ความว่า หมูสัตว์นี้ผู้ชวนขาย คือประกอบคามอหังการ กล่าวคือ เราสร้างเองดังกล่าว แล้วอย่างนี้ว่า อตฺตาและโลกเราสร้างเอง ได้แก่ทิวฏฐิที่เป็นไปอย่างนั้น คือหมูสัตว์ที่ยึดถือผิด. บทว่า **ปรํการูปสํหิตา** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยปรังการ เพราะอาศัยทิวฏฐิว่าผู้อื่นสร้าง อันเป็นไปอย่างนี้ว่า คนอื่น ๆ มีอิสรชนเป็นต้นสร้างทั้งหมด ได้แก่ผู้ประกอบด้วยปรังการทิวฏฐินั้น. บทว่า **เอตฺเตเก นาพฺุณฺณํ** ความว่า สมณะและพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้มีปกติเห็นโทษในทิวฏฐิ ๒ อย่างนั้น ไม่ตามรู้ทิวฏฐิ ๒ อย่างนั้น. คืออะไร? คือ ก็เมื่อมีการสร้างเองได้ สัตว์ทั้งหลายก็จะพึงปรารถนาสร้างตามเท่านั้น ผู้ที่ไม่ปรารถนาไม่มี. ใครๆ จะปรารถนาทุกข์เพื่อตน และมีสิ่งที่ไม่ต้องการก็หาไม่ เพราะฉะนั้น จึงไม่ใช่ผู้สร้างเอง. แม้คนอื่นสร้าง ถ้ามีอิสรชนเป็นเหตุ อิสรชนนี้นั้นก็จะสร้างเพื่อตนหรือเพื่อผู้อื่น. ใน ๒ อย่างนั้น ถ้าสร้างเพื่อตน ก็จะพึงไม่มีกิจที่ตนจะทำ เพราะจะให้กิจที่ยังไม่สำเร็จให้สำเร็จลง ถ้าสร้างเพื่อผู้อื่น ก็จะพึงให้สำเร็จเฉพาะความสุขแก่ชนทั้งหมดเท่านั้น สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ และเป็นทุกข์ก็จะไม่สำเร็จ เพราะฉะนั้น คนอื่นสร้างจึงไม่สำเร็จ โดยอิสรชน. ก็ถ้าเหตุโดยไม่มุ่งผู้อื่น กล่าวคือ อิสรชนจะพึงมีเพื่อความ เป็นไปเป็นนิตยฺ์ที่เดียว. ไม่พึงเกิดขึ้นเพราะการกระทำ คนทั้งหมดนั้นแล จะพึงเกิดขึ้นรวมกัน เพราะ

เหตุที่ตั้งไว้รวมกัน. ถ้าผู้นั้นปรารถนา เหตุมีการกระทำรวมกันเป็นอย่างอื่น ข้อนั้นนั่นแหละเป็นเหตุ. จะประโยชน์อะไรด้วยอิสรชนผู้กำหนด โดยความสามารถในกิจที่ยังไม่สำเร็จ. เหมือนอย่างว่า คนอื่นสร้างมีอิสรชนเป็นเหตุ ย่อมไม่สำเร็จฉันใด แม้ตนสร้างมีสัตว์ บุรุษ ปกติพรหม และกาลเป็นต้นเป็นเหตุ ก็ไม่สำเร็จฉันนั้นเหมือนกัน เพราะชนแม่เหล่านั้น ก็ไม่ทำให้สำเร็จ และเพราะจะไม่พันโทษตามที่กล่าวแล้ว ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **เอตเทเก นาพุกถณฺณํสุ.** ก็ชนเหล่าใดไม่รู้ตนเองสร้าง และผู้อื่นสร้างตามที่กล่าวแล้ว ย่อมบัญญัติอตฺตาและโลกที่เกิดขึ้นลอย ๆ ชนแม่เหล่านั้นไม่เห็นทิวฏฐินั้นว่าเป็นลูกศร คือแม้บุคคลผู้มิวาทะว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ไม่รู้ตามความเป็นจริง เพราะยังไม่ล่วงพ้นการยึดถือผิด จึงไม่เห็นทิวฏฐินั้นว่าเป็นลูกศร เพราะอรรถว่าเสียดแทง โดยทำทุกข์ให้เกิดขึ้นในอตฺตาและโลกนั้น ๆ. บทว่า **เอตถจ สลฺลํ ปฏฺฐิจจ ปสฺสโต** ความว่า ก็ผู้ใดเริ่มบำเพ็ญวิปัสสนา พิจารณาเห็นอุปาทานชั้นที่ ๕ โดยไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ผู้นั้นย่อมพิจารณาเห็นวิปริตทัตถสนะ ๓ อย่างนี้ และมิจจกนิเวสะอื่นทั้งสิ้น และอุปาทานชั้นที่ ๕ อันเป็นที่อาศัยของธรรมเหล่านั้น ด้วยวิปัสสนาในเบื้องต้นนั้นแหละว่าเป็นลูกศร เพราะทิ่มแทง และเพราะถอนได้ยาก. เมื่อประโยชน์นั้นเห็นอยู่อย่างนี้ มิได้มีความคิดว่า เราสร้างโดยส่วนเท่านั้น ในขณะอริยมรรค. ก็ประโยชน์นั้นมิได้มีความคิดว่า ผู้อื่นสร้างโดยประการที่ไม่ปรากฏแก่ท่านว่า ตนสร้าง. แต่จะมีเพียงปฏิเสธสมุปปีนนธรรม กล่าวคือความไม่เที่ยงอย่างเดียวเท่านั้น.

ด้วยอันดับคำเพียงเท่านี้ เป็นอันแสดงถึงความที่ผู้ปฏิบัติชอบไม่มี
ทิฐิและมานะ แม้โดยประการทั้งปวง ก็ด้วยคำนั้น เป็นอันประกาศถึง
การล่วงพ้นสงสาร ด้วยการบรรลุพระอรหัต. บัดนี้ เพื่อจะแสดงว่า ผู้ที่
ติดอยู่ในทิฐิยอมไม่อาจเงยศีรษะขึ้นจากสงสารได้ จึงตรัสคาถาว่า มานู-
เปตา ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มานูเปตา อัย ปชา ความว่า ประชา
คือหมู่สัตว์ กล่าวคือทิฐิติดบุคคลนี้ทั้งหมด เข้าถึงคือประกอบด้วยมานะ
อันมีลักษณะประคองการยึดถือของตนว่า ทิฐิของเรางาม การยึดถือ
ของเรางาม. บทว่า มานคณฺฐา มานวินิพฺพนฺธา ความว่า ต่อแต่นั้นแล
หมู่สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่าผู้มีเครื่องร้อยรัดคือมานะ มีเครื่องผูกพันคือมานะ
เพราะมานะที่เกิดขึ้นสืบ ๆ กันมานั้น ร้อยรัดและผูกพันสันดานตนไว้ โดย
ที่ตนยังไม่สลัดทิ้งทิฐินั้น. บทว่า ทิฏฺฐิสฺส สारมฺภกฺกา อัสสาริ นาทิ-
วตฺตติ ความว่า มีสารัมภกกาว่าด้วยการแข่งดี คือมีวิโรธกกาว่าด้วยความ
ขัดแย้งในทิฐิของชนเหล่าอื่น โดยการยึดถือทิฐิของตน ด้วยการยกตน
ข่มท่านว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า ย่อมไม่ล่วงเลย คือยอมไม่พ้นจาก
สงสาร เพราะยังประหาณอวิชาและตัณหา อันนำสัตว์ไปสู่สงสารไม่ได้.

จบวรรกคาถิตถสูตรที่ ๖

๗. สุกฺกิสฺสูตร

ว่าด้วยผู้กำจัดวิตกทั้งหลายไม่กลับมาสู่ชาติ

[๑๔๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ท่านพระสุกฺกิ นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง เข้าสมาธิอันไม่มีวิตกอยู่ในที่ไม่ไกล พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นท่านพระสุกฺกิ นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง เข้าสมาธิอันไม่มีวิตกอยู่ในที่ไม่ไกล.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ผู้ใดกำจัดวิตกทั้งหลายได้แล้ว กำหนดดีแล้ว

ไม่มีส่วนเหลือในภายใน ผู้นั้นล่วงกิเลสเครื่องข้อง

ได้แล้ว มีความสำคัญนิพพานอันเป็นอรุณ ล่วงโยคะ

๔ ได้แล้ว ย่อมไม่กลับมาสู่ชาติ.

จบสุกฺกิสฺสูตรที่ ๗

อรรถกถาสุกฺกิสฺสูตร

สุกฺกิสฺสูตรที่ ๗ มีวินิจัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า สุกฺกิ เป็นชื่อของพระเถระนั้น. จริงอยู่ ท่านผู้มีอายุนั้น ได้สร้างอภินิหารไว้ที่บาทมูลของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าปทุมุตตระ ก่อสร้างบุญสมภารไว้ตลอดแสนกัป ในพุทธรูปบาทกาลนี้ เกิด

ในตระกูลใหญ่มีสมบัติมาก ฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วเกิดธรรมสังเวช ออกจากเรือนบวช เพราะได้สร้างบุญญาธิการไว้เพียรพยายามอยู่ ไม่นานนักก็ได้อภิญา ๖ แต่เพราะถึงบารมีสูงสุดแห่งพรหมวิหารภาวนา พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงสถาปนาไว้ในเอตทัคคะในทางอยู่อย่างไม่มีกิเลสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุผู้สาวกของเรา ผู้อยู่ในทางหากิเลสมิได้ สุกฤติเป็นเอตทัคคะ. วันหนึ่ง เวลาเย็น ท่านจากที่พักกลางวันยังลงสู่ลานวิหาร เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังทรงแสดงธรรมในท่ามกลางบริษัท ๔ กำหนดเวลาที่ เวลาจบเทศนา เราจะลุกไปถวายบังคม จึงนั่งเข้าผลสมาบัติ ณ โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ก็สมัยนั้นแล ท่านสุกฤติ ๗๑ ๗ เข้าผลสมาบัติ.

ในการเข้าสมาบัตินั้น เริ่มตั้งแต่ทุติยฌานไป รูปาวจรสมาธิก็ดี อรูปาวจรสมาธิทั้งหมดก็ดี ก็คืออวิตกกสมาธินั่นเอง. แต่ในที่นี้ อรหัตผลสมาธิที่มีจตุตถฌานเป็นบาท ท่านประสงค์เอาว่า อวิตกกสมาธิ. มีจนาวิตกที่ทุติยฌานเป็นต้นละแล้ว จัดว่ายังละไม่ดีก่อน เพราะไม่มีการละอย่างเด็ดขาด ส่วนที่พระอริยมรรคละนั้นแหละ จัดว่าละด้วยดี เพราะไม่มีกิจที่จะละต่อไป. เพราะฉะนั้น อรหัตผลสมาธิอันเป็นที่สุดแห่งอรหัตมรรค เพราะเกิดขึ้นในที่สุดแห่งการละมีจนาวิตกทั้งสิ้น เมื่อว่าโดยพิเศษ จึงควรกล่าวไว้ว่า อวิตกกสมาธิ จะป่วยกล่าวไปไยถึงการมีจตุตถฌานเป็นบาทเล่า เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ก็ในที่นี้ อรหัตผลสมาธิที่มีจตุตถฌานเป็นบาท ท่านประสงค์เอาว่าอวิตกกสมาธิ.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ความว่า ทรงรู้โดยอาการทั้งปวงถึงอรรถ
นี้ กล่าวคือการทำานสุภูติละกิเลส คือมีจฉาวิตกทั้งหมดได้ จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ อันแสดงความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยสุส วิตฺกกา วิฐฺปิตา** ความว่า พระ-
อริยบุคคลใดกำจัดมีจฉาวิตกแม้ทั้งหมด มีกามวิตกเป็นต้น ก็ทำให้สงบ
ได้แก่ตัดขาดด้วยอริยมรรคญาณ. บทว่า **อชฺมตฺถํ สุวิบุปฺปิตา อเสสา**
ความว่า กำหนดไว้ดี คือกำหนดด้วยดีโดยไม่เหลือ อันควรเกิดขึ้นใน
สันดานตน กล่าวคือภายในตน อธิบายว่า ตัดขาดด้วยดี โดยไม่เหลือ
แม้จะไร ๆ ไว้. บทว่า **ตํ** ในบทว่า **ตํ สจฺจมตฺติจฺจ อรูปสญฺญํ** นี้ เป็น
เพียงนิบาต. อีกอย่างหนึ่ง **ตํ** ศัพท์ มีเหตุเป็นอรรถ. ก็เพราะเหตุที่
พระอริยบุคคลตัดมีจฉาวิตกได้เด็ดขาด ฉะนั้น พระอริยบุคคลนั้นจึงชื่อว่า
มีความสำคัญในอรูป ด้วยมรรคสังขยาและผลสังขยาอันเป็นไปโดยกระทำ
พระนิพพานอันได้นามว่า อรูป ให้เป็นอารมณ์ เพราะไม่มีสภาวะแห่งรูป
และไม่มีวิการคือความแปรผันในพระนิพพานนั้น หรือเพราะไม่มีเหตุ
แห่งความพิการ เหตุที่ล่วงเลยพ้นเครื่องข้อง ๕ อย่าง มีเครื่องข้องคือ
ราคะเป็นต้น หรือเครื่องข้องคือกิเลสแม้ทั้งหมด. บทว่า **จตุโยคาติกโต**
ได้แก่ก้าวล่วงซึ่งโยคะ ๔ คือ กามโยคะ ภวโยคะ ทิฏฐิโยคะ และ
อวิชาโยคะ ด้วยมรรคทั้ง ๔ ตามสมควร. **ม** อักษรในบทว่า **น ชาตุ เมติ**
นี้ กระทำการเชื่อมบท. ความว่า ย่อมไม่กลับมาเพื่อเกิดในภพใหม่โดย
ส่วนเดียวแท้ คือท่านไม่มีการเกิดในภพใหม่ต่อไป. บางอาจารย์กล่าวว่า
น ชาติ เมติ ดังนี้ก็มี ความก็อันนั้นแหละ. ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 640

ทรงปรารภกรรมเครื่องอยู่ คืออรรถผลสมาบัติ และอนุปาติเสสนิพพาน
ของท่านสุภูติ จึงทรงเปล่งอุทานอันเกิดจากกำลังปิติ.

จบอรรถกถาสุภูติสูตรที่ ๗

๘. คณิกาสูตร

ว่าด้วยบุคคล ๒ พวก ส่วนสุด ๒ อย่าง

[๑๔๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันกลัน-
ทกนิวาปสถาน ใกล้พระนครราชคฤห์ ก็สมัยนั้นแล ในพระนครราชคฤห์
มีนักเลง ๒ พวก เป็นผู้กำหนด มีจิตปฏิพัทธ์ในหญิงแพศยาคนหนึ่ง เกิด
ความบาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน ประหัดประหารกันและกัน ด้วย
ฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศาสตราบ้าง นักเลง
เหล่านั้นถึงความตายในที่นั้นบ้าง ถึงความทุกข์ปางตายบ้าง ครั้งนั้นแล
เป็นเวลาเช้า ภิกษุมาร่วมด้วยกัน นุ่งแล้วถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยัง
พระนครราชคฤห์ ครั้นเที่ยวบิณฑบาตในพระนครราชคฤห์ กลับจาก
บิณฑบาตภายหลังภัตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวาย
บังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ในพระนคร
ราชคฤห์ มีนักเลง ๒ พวก เป็นผู้กำหนด มีจิตปฏิพัทธ์ในหญิงแพศยา
คนหนึ่ง... ถึงความตายในที่นั้นบ้าง ถึงความทุกข์ปางตายบ้าง พระ-
เจ้าข้า.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 641

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

เบญจกามคุณ ที่บุคคลถึงแล้วและที่บุคคลจะพึง
ถึง ทั้งสองนี้เคลื่อนกล่นแล้วด้วยฐิติคือราคะ แก่
บุคคลผู้เร้าร้อน ผู้สำเนียงตามอยู่ อนึ่ง การศึกษา
อันเป็นสาระ คือ พุทธ ศีล พรต ชีวิต พรหมจรรย์ การอุปฐ-
ฐากอันเป็นสาระ นี้เป็นส่วนสุด อนึ่ง การประ-
กอบตนพัวพันด้วยความสุขในกาม ของบุคคลผู้ที่
กล่าวอย่างนี้ว่า โทษในกามไม่มี นี้เป็นส่วนสุดที่ ๒
ดังนั้น ส่วนสุดทั้งสองนี้ จึงเป็นที่เจริญแห่งค้นหา
และอวิชา ค้นหาและอวิชาย่อมทำทฤษฎีให้เจริญ
สมณพราหมณ์บางพวกไม่รู้ส่วนสุดทั้งสองนั้น ย่อม
จมอยู่ (ในสงสารด้วยอำนาจการถือมั่นสัตสตทฤษฎี)
สมณพราหมณ์บางพวกย่อมเล่นไป (ด้วยอำนาจ
การถือมั่นอุจเจททฤษฎี) ส่วนท่านผู้ที่ส่วนสุดทั้งสอง
นั้นแล้ว เป็นผู้ไม่ตกไปในส่วนสุดทั้งสองนั้น และ
ได้สำคัญด้วยการละส่วนสุดทั้งสองนั้น วัฏฏะของ
ท่านผู้ที่ดับไม่มีเชื้อเหล่านั้น ย่อมไม่มีเพื่อจะบัญญัติ.

จบคณิกาสูตรที่ ๘

อรรถกถาคณิกาสูตร

คณิกาสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า เทว ปุลา ได้แก่ ๒ คณะ. บทว่า อณฺฺณตริสุตา คณิกาย ได้แก่ หญิงงามเมืองคนหนึ่ง. บทว่า สารตุตา แปลว่า กำหนดด้วยดี. บทว่า ปฏิพทุชจิตฺตา แปลว่า มีจิตผูกพันด้วยกิเลส.

ได้ยินว่า ในกรุงราชคฤห์ ในวันมหรสพวันหนึ่ง พวกนักแสดงเป็นอันมาก เทียวกันเป็นพวก ๆ แต่ละคนก็นำหญิงแพศยามาคนหนึ่ง ๆ เข้าสวนเล่นมหรสพ. หลังจากนั้น ในวันมหรสพ นักเลง ๒-๓ คน พาหญิงแพศยาคนนั้นแห่มาเล่นมหรสพ ครั้นวันมหรสพวันหนึ่ง พวกนักแสดงแม่เหล่าอื่น ก็ประสงค์จะเล่นมหรสพเช่นนั้นเหมือนกัน เมื่อจะนำหญิงแพศยามา จึงนำหญิงแพศยาคนหนึ่งที่พวกนักแสดงพวกก่อนเคยนำมา ฝ่ายนักแสดงพวกก่อนเห็นดังนั้นจึงกล่าวว่า หญิงนี้อยู่ในปกครองของเรา. ฝ่ายนักแสดงพวกหลังก็ได้กล่าวอย่างนั้นเหมือนกัน. นักเลงทั้ง ๒ พวกนั้น ก่อการทะเลาะกันว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกเราก็ปกครองได้ พวกเราก็ปกครองได้ จึงได้ประหัดประหารกันด้วยฝ่ามือเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เตน โข ปน สมเยน ราชคเห เทว ปุลา ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุปกฺกมฺนฺติ แปลว่า ประหารกัน . บทว่า มรณฺมฺปิ นิจฺจนฺติ ความว่า เข้าถึงความตายด้วยการประหารกันอย่างรุนแรง. ฝ่ายอีกพวกหนึ่งได้รับทุกข์ปางตาย คือมีความตายเป็นประมาณ.

บทว่า **เอตมตถุ** **วิทฺตฺวา** ความว่า ทรงทราบโดยอาการทั้งปวง ซึ่งความกำหนัดในกามทั้งหลายนั้นว่า เป็นมูลแห่งความวิวาท และว่าเป็นมูลแห่งความฉิบหายทั้งปวง. บทว่า **อิมิ** **อุทานิ** ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้ อันประกาศโทษในส่วนสุด ๒ อย่าง และอานิสงส์ในมัชฌิมาปฏิปทา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยลฺยจ** **ปตฺตํ** ความว่า เบญจกามคุณมีรูปเป็นต้นที่บุคคลได้รับ คือที่บุคคลทำทิวฐิไว้ในเบื้องหน้า หรือไม่ทำไว้ในเบื้องหน้าว่า โทษในกามไม่มี ได้แล้วคือเสวยอยู่ในบัดนี้. บทว่า **ยลฺยจ** **ปตฺตตฺตฺพฺพ** ความว่า กามคุณใด อันทิวฐิคติบุคคลอาศัยทิวฐิว่ กามเราพึงบริโภค กามเราพึงใช้สอย กามเราพึงเสพ กามเราพึงเสพเฉพาะ บุคคลใด บริโภคกาม บุคคลนั้นชื่อว่าทำโลกให้เจริญ บุคคลใดทำโลกให้เจริญ บุคคลนั้นชื่อว่าประสบบุญเป็นอันมาก ดังนี้แล้ว พึงถึง คือพึงเสวยในอนาคต ด้วยกรรมที่ตนไม่สละทิวฐินั้นกระทำ. บทว่า **อุภยเมตฺถิ** **รชานุ-กิณฺณ** ความว่า กามคุณทั้งสองนั้นอันบุคคลถึงแล้วและจะพึงถึง เกื่อนกล่นด้วยฐฐิคือราคะเป็นต้น. จริงอยู่ บุคคลเมื่อเสวยวัตถุกามที่ประจวบเข้า ย่อมเป็นอันชื่อว่าเกื่อนกล่นด้วยฐฐิคือราคะ ก็ใน ๒ อย่างนั้น เมื่อผลแห่งจิตที่เศร้าหมองมาถึงในอนาคต จึงเป็นอันชื่อว่าเกื่อนกล่นด้วยฐฐิคือโทสะ ในเมื่อโทมนัสเกิดขึ้น แม้โดยประการทั้งสอง เป็นอันชื่อว่าเกื่อนกล่นด้วยฐฐิคือโมหะ. เพื่อจะเฉลยคำถามว่า ก็กามทั้งสองนั้น เกื่อนกล่นด้วยฐฐิแก่ใคร? จึงตรัสว่า แก่บุคคลกระสับกระส่าย ผู้สำเนียงตามอยู่ อธิบายว่า แก่บุคคลผู้เร้าร้อนเพราะกิเลส ด้วยอำนาจปรารถนากาม และผู้เร้าร้อนเพราะทุกข์ ด้วยผลของกิเลสนั้น ผู้สำเนียงกามกิเลสและผลของกิเลส ด้วยมุ่งหวังการตอบแทน แม้ในทั้ง ๒ อย่าง.

อนึ่ง บทว่า **ยลฺยจ ปตฺตพฺพ** ความว่า กามคุณใด อันบุคคลถึงแล้ว ด้วยอำนาจจอตกวัตรเป็นต้น ชื่อว่ายังตนให้เดือดร้อน. บทว่า **ยลฺยจ ปตฺตพฺพ** ความว่า กามคุณใด เป็นผลที่จะพึงถึงในอบาย เพราะเหตุแห่งการสมათานมิจฉาทิฏฐิกรรม. บทว่า **อุภยเมตฺ ราชานุภินฺณ** ได้แก่ กามคุณทั้งสองนั้น เคลื่อนกล่นด้วยฐลือคือทุกข์. บทว่า **อาตุรสุส** ได้แก่ ผู้เดือดร้อน เพราะทุกข์ ด้วยความลำบากทางกาย. บทว่า **อนฺนุสิขุโธ** ได้แก่ ผู้สำเหนียกตามมิจฉาทิฏฐิ และบุคคลผู้ยึดมั่นมิจฉาทิฏฐินั้น.

บทว่า **เย จ ลิกฺขิสาธา** ความว่า ก็เหล่าชนที่เขาเรียกว่า บริสุทธฺิ ในสงสารด้วยศีลพรตนี้ เพราะถือเอาสิกขาคือศีลพรตเป็นต้น ที่ตนยึดถือโดยเป็นสาระ. ด้วยเหตุนี้จึงตรัสว่า **ศีล พรต ชีวิต พรหมจรรย์ การอุปัฏฐากอันเป็นสาระ** ดังนี้เป็นต้น. ในข้อนี้ ข้อที่บุคคลลงความเห็น ย่อมไม่ทำ จัดเป็นศีล การประพฤติลำบากเพราะจะต้องบริโภคนตามเวลาเป็นต้น จัดเป็นวัตร การเป็นอยู่ด้วยความเป็นผู้มีפקเป็นภักขาเป็นต้น จัดเป็นชีวิต เมถุนวิริติ จัดเป็นพรหมจรรย์ การที่ศีลพรตเหล่านั้นดำรงอยู่เนืองๆ จัดเป็นการอุปัฏฐาก อีกอย่างหนึ่ง การปรนนิบัติ พระจันทรกุมาร และพระอิศวร เป็นต้น ด้วยการประพรมตั้งของภูตเป็นต้น จัดเป็นการอุปัฏฐาก ความบริสุทธฺิในสงสาร ย่อมมีด้วยศีลเป็นต้น ตามที่กล่าวแล้วเหล่านี้ ด้วยการอย่างนี้ เพราะเหตุนี้ สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ยึดถือศีลเป็นต้น เหล่านี้ โดยเป็นสาระดำรงอยู่ พึงทราบว่าเป็นผู้มีการศึกษาเป็นสาระ มีศีลพรต ชีวิต พรหมจรรย์ และการอุปัฏฐากเป็นสาระ. บทว่า **อฺยเมโก อนฺนุโธ** ความว่า ส่วนสุดนี้ คือการประกอบตนให้ลำบาก โดยการยึดถือศีลพรต เป็นการปฏิบัตินอกทางมัชฌิมาปฏิปทา และชื่อว่าเป็นส่วนสุด

อันหนึ่ง เพราะอรรถว่า ต่ำทราม. บทว่า **อัย ทุตฺติโย อนุโต** ความว่า การประกอบตนให้พัวพันอยู่ในกามสุขนี้ จัดเป็นการค้ำค้ำในกามทั้งหลาย จัดเป็นส่วนสุดที่สอง โดยนัยดังกล่าวแล้ว.

บทว่า **อิจฺเจเต อุโภ อนุตา** ได้แก่ ที่สุดโต่ง ๒ อย่างเหล่านี้คือ กามสุขัลลิกานุโยค ๑ อตฺตกิลมถานุโยค ๑. ก็ที่สุดทั้งสองนั้นแล ชื่อว่า ที่สุดโต่ง เพราะเป็นสิ่งที่ต่ำทราม และนอกทาง เหตุผู้ติดอยู่ในกามคุณที่ เกลือ่นกล่นด้วยรูปคือกิเลสและทุกข์ ที่ตนได้รับในปัจจุบัน และที่จะพึง ได้รับในอนาคต และติดอยู่ในการทำตนให้เดือดร้อน ชื่อว่าผู้สำเหนียก ตามความเร่าร้อนเพราะกิเลสและทุกข์ และเพราะผู้เร่าร้อนเพราะกิเลส และทุกข์ จะพึงดำเนินด้วยตนเอง. บทว่า **กญฺจิวทฺตนา** ได้แก่ ความ ขยายตัวของตัณหาและอวิชชา คือ **กญฺจ** เพราะอรรถว่า อันธปฺลูชนพึง หวังเฉพาะ. บทว่า **กญฺจฺติโย ทิฏฺฐิ วทฺตฺตฺตฺตฺต** ความว่า ก็ตัณหาและอวิชชา ที่ชื่อว่ากญฺจเหล่านั้น ย่อมขยายทิฏฺฐิ มีประการต่าง ๆ. จริงอยู่ บุคคลผู้ ตามเห็นความยินดีในวัตถุตาม ได้ตัณหาและอวิชชาอันเป็นเหตุทำร่วมกัน ของบุคคลผู้ไม่อาจจะละวัตถุตามนั้นได้ จึงให้ยึดถือซึ่งนัตถิกทิฏฺฐิ อภิริย- ทิฏฺฐิ และอเหตุกทิฏฺฐิ โดยนัยมีอาทิว่า ทานที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล. ก็แล ครั้งนี้ได้ตัณหา และอวิชชาเป็นเหตุกระทำร่วมกัน ของบุคคลผู้ประกอบ เนื่อง ๆ ซึ่งการทำตนให้เดือดร้อน ย่อมให้ถือศีลพรตและการถือผิด โดย มุ่งหวังความบริสุทธิ์เฉพาะตน โดยนัยมีอาทิว่า ความบริสุทธิ์ย่อมมิได้ ด้วยศีล ความบริสุทธิ์ย่อมมิได้ด้วยพรต ดังนี้. ก็ภาวะแห่งสักกายทิฏฺฐิ เป็น ปัจจัยแก่อันธปฺลูชนเหล่านั้น ย่อมปรากฏชัดทีเดียว. พึงทราบความที่ตัณหา และอวิชชาเป็นตัวขยายทิฏฺฐิ เพราะเข้าไปอาศัยที่สุดโต่ง ๒ อย่าง ดังว่า

มานี้. ก็อาจารย์บางพวกกล่าวว่า บทว่า กภูติ นี้ เป็นชื่อของจันทร์ ๕.
อาจารย์บางพวกเหล่านั้นมีความประสงค์ว่า ความบริสุทธิ์ในสงสาร ย่อม
ไม่มีโดยส่วนที่สุคโต่งทั้ง ๒ นั้น ก็ที่สุคโต่งทั้ง ๒ นั้น ย่อมขยายอุปาทาน-
จันทร์ โดยส่วนนั้น. แต่อาจารย์อีกพวกหนึ่ง กล่าวอรรถของบทว่า กภูติ
วทุตฺตนา ว่า ขยายป่าช้า โดยชราและมรณะสืบ ๆ กันมา. อาจารย์เหล่านั้น
กล่าวเฉพาะความมีและความไม่มีแห่งส่วนสุคโต่งทั้ง ๒ ว่า เป็นเหตุแห่ง
ความบริสุทธิ์ในสงสารเท่านั้น. แต่พึงกล่าว ค้นหาและอวิชาที่ชื่อว่า
กภูติ เป็นตัวขยายทัญญู.

บทว่า เอเต เต อุโภ อนฺเต อนภิญญา ความว่า อันธบุดูชน
เหล่านั้น เพราะไม่รู้ส่วนสุคโต่งทั้ง ๒ ตามที่กล่าวแล้วนี้ เพราะเหตุไม่รู้คือ
เพราะการไม่รู้เป็นอย่างนี้ว่า ส่วนสุคโต่งเหล่านี้และเหล่านั้น อันธบุดูชน
ยึดถือแล้วอย่างนี้ ตั้งมั่นแล้วอย่างนี้ มีคตอย่างนี้ มีภพเป็นที่ไปในเบื้อง-
หน้าอย่างนี้. พึงทราบอรรถแห่งบทนั้นว่า ใช้ในอรรถแห่งเหตุ เหมือน
ในประโยคมีอาทิว่า ก็เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะของเขาจึงสิ้นไป ดังนี้.
บทว่า โอลิยนฺติ เอเก ความว่า คนพวกหนึ่ง ถึงความหุดเข้า ด้วยอำนาจ
การประกอบตนในความสุขในกาม. บทว่า อติธวานฺติ เอเก ความว่า
คนบางพวกก็ล่วงด้วยอำนาจการประกอบตนให้ลำบาก. จริงอยู่ บุคคล
ผู้ประกอบกามสุข ชื่อว่าย่อมจมลง เพราะถึงความหุดเข้าจากสัมมาปฏิบัติ
ด้วยอำนาจความเกียจคร้าน โดยไม่ได้ทำความเพียร. ส่วนผู้ประกอบใน
กระทำตนให้เดือดร้อน เมื่อละความเกียจคร้าน กระทำการปรารภความ
เพียร โดยมีใช้อุบาย ชื่อว่าย่อมแล่นไป เพราะล่วงเลยสัมมาปฏิบัติ. ก็บท
ทั้งสองนั้น ชื่อว่าย่อมแล่นไป เพราะไม่เห็นโทษ ในส่วนสุค ๒ อย่างนั้น.

ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เพราะไม่รู้ส่วนสุดทั้งสองอย่าง บางพวกจึง
จมลง บางพวกจึงเล่นไป ดังนี้. ในคำนั้นพึงทราบว่าเป็นจมลงด้วยความ
เพติดเพลินในตัณหา เล่นไปด้วยความเพติดเพลินในทิฏฐิ.

อีกอย่างหนึ่ง บางพวกยอมจมลงด้วยอำนาจยึดถือสัตสตทิฏฐิ บาง
พวกยอมเล่นไปด้วยอำนาจยึดถืออุจเฉททิฏฐิ. จริงอยู่ คนบางพวกผู้
ประกอบด้วยการทำตนให้เดือดร้อน ด้วยอำนาจโคศลเป็นต้น เมื่อยึดถือ
สัตสตทิฏฐิว่าเราจักเป็นเทพ หรือเป็นเทพองค์ใดองค์หนึ่งด้วยศีลนี้ ด้วย
วัตรนี้ ด้วยตะบะนี้ หรือด้วยพรหมจรรย์นี้ เราจักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน แน่นอน
มีความไม่แปรผันเป็นธรรมดา ดำรงอยู่ติดต่อสม่ำเสมอเหมือนอย่างนั้น ใน
เทวโลกนั้น ชื่อว่าจมลงในสงสาร. ส่วนบางพวกประกอบในกามสุข
ยึดถืออุจเฉททิฏฐิ อันคล้อยตามสัตสตทิฏฐินั้น เหมือนนักพรตในโลก
ประสงค์จะทำความใดสิ่งหนึ่งแล้วทำอินทรีย์ให้เร่าร้อน ชื่อว่าเล่นไป เพราะ
แสวงหาการขาดสูญแห่งวิญญะ โดยหาอุบายมิได้. พึงทราบความจมลง
และความเล่นไป แม้ด้วยอำนาจสัตสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ ด้วยอาการ
อย่างนี้.

บทว่า **เย จ โข เต อภิญญา** ความว่า ก็พระอริยบุคคลเหล่าใด
แล รู้ที่ส่วนสุดโต่ง ๒ อย่างตามที่กล่าวแล้วนั้น ด้วยญาณอันพิเศษ คือ
ด้วยมรรคปัญญา อันประกอบด้วยวิปัสสนาว่า ที่สุดโต่งเหล่านี้ อันอันธ-
บุฤษณยึดถือแล้วอย่างนี้ ตั้งมั่นแล้วอย่างนี้ มีคตอย่างนี้ มีอภิสัมปรายภพ
อย่างนี้ ปฏิบัติโดยชอบ ซึ่งมีชฌมาปฏิบัติด้วยสัมมาปฏิบัตินั้น. บทว่า
ตตฺร จ นาเหตุ ได้แก่ ไม่ได้ตกไปในส่วนสุดทั้ง ๒ นั้น. อธิบายว่า
ละส่วนสุดทั้งสองนั้น. บทว่า **เตน จ นามญฺหิสุ** ความว่า ก็เพราะละ

ส่วนสุดสองอย่างนั้น พระอริยบุคคลไม่ได้สำคัญโดยสำคัญคณาภิภูและมานะด้วยนัยมีอาทิว่า นี่เป็นการละส่วนสุดโต่งของเรา เราได้ละที่สุดโต่งสองอย่างแล้ว เพราะการละส่วนสุดโต่งนี้จึงจัดว่าประเสริฐ เพราะละความสำคัญทั้งปวงได้โดยชอบทีเดียว. ก็ในที่นี้ เพราะหมายถึงพระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในอรหัตผล จึงประกาศเทศนานี้ด้วยอำนาจอดีตกาลว่า ไม่ได้ตกไปในส่วนสุดสองอย่างนั้น และไม่ได้สำคัญด้วยการละส่วนสุดสองอย่างนั้น. ก็เมื่อท่านประสงค์เอาขณะแห่งมรรค ก็จำต้องกล่าวถึง ด้วยอำนาจปัจจุบันกาลเหมือนกัน.

บทว่า วัฏฏ์ เतลฺ นตฺถิ ปญฺญาปนาย ความว่า ชนเหล่าใด เป็นบุรุษอันสูงสุด ละความสำคัญทั้งหมดเสียได้ด้วยอาการอย่างนี้ เมื่อท่านเหล่านั้นปรินิพพานโดยหาเชื่อมิได้ วัฏฏะแม้ทั้งสามคือกัมมวัฏ วิกขาวัฏ และกิเลสวัฏ ย่อมไม่มีโดยบัญญัติ. อธิบายว่า หลังจากขั้นที่เป็นปัจจุบันดับไป พระอริยบุคคลเหล่านั้น ก็ถึงภาวะหาบัญญัติมิได้ทีเดียว เหมือนไฟหมดเชื้อดับไปฉะนั้น.

จบอรรถกถาคณิกาสูตรที่ ๘

๕. อุปาสิตสูตร

ว่าด้วยแมลงบินเข้าไป

[๑๔๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล พระ-

ผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งในที่แจ้งในความมืดคือในราตรี เมื่อประทีป
น้ำมันลูกโพลงอยู่ ก็สมัยนั้นแล ตัวแมลงเป็นอันมากตกลงรอบๆ ที่ประทีป
น้ำมันเหล่านั้น ย่อมถึงความทุกข์ ความพินาศ ความย่อยยับ ลำดับนั้นแล
พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นตัวแมลงเป็นอันมากเหล่านั้น ตกกลงรอบๆ
ที่ประทีปน้ำมันเหล่านั้น ถึงความทุกข์ ความพินาศ ความย่อยยับ.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

สมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อมเล่นเลยไป ไม่ถึง
ธรรมอันเป็นสาระ ย่อมพอกพูนเครื่องผูกใหม่ ๆ ตั้ง
มั่นอยู่ในสิ่งที่ตนเห็นแล้ว ฟังแล้วอย่างนี้ เหมือนฝูง
แมลงตกลงสู่ประทีปน้ำมันจะนั้น.

จบอุปาติสูตรที่ ๕

อรรถกถาอุปาติสูตร

อุปาติสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า รตุนุชการติมิสาย ได้แก่ ความมืดมืดโดยการมืดสนิทใน
ราตรี. จริงอยู่ แม้ราตรีในคืนวันเพ็ญสว่างไสวด้วยแสงจันทร์ข้างขึ้น
เป็นอันชื่อว่าเว้นจากความมืดมืด. แม้ความมืด ก็ไม่ควรจะกล่าวว่ามีมืด
ในเมื่อกลางวันปราศจากความหมองด้วยหมอกเป็นต้น. จริงอยู่ ความ
มืดมืด ท่านเรียกว่า ติมิสสา. ก็ความมืดนี้คือ วันดับ กลางคืน ฝนตก และ
ปกคลุมด้วยกลีบเมฆ. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า บทว่า รตุนุชการ-
ติมิสาย ได้แก่ ความมืดมืด ด้วยความมืดสนิท ในราตรี ดังนี้.

บทว่า **อพฺโลกาเส** ได้แก่ ในโอกาสที่ไม่ปกปิด ได้แก่ลานวิหาร.
บทว่า **เตลปฺปทีเปสุ** หมายมาเนสุ ได้แก่ เมื่อประทีปโชติช่วงด้วยน้ำมัน.

ถามว่า กิริยาด้านละวาของพระผู้มีพระภาคเจ้าตามปกติ แผ่ซ่านไปตลอดที่ประมาณวาหนึ่งข่มแสงจันทร์และแสงอาทิตย์ ฉายแสงสว่างของพระพุทธรูปที่หน้าทิบตั้งกำจัดความมืดมิด แม้ริศมีแห่งพระวรกายก็ฉายพุทธรังสีที่หน้าทิบ มีพรรณ ๖ ประการ มีสีเขียวและเหลืองเป็นต้น ตามปกติทีเดียว ทั้งทำที่มีประมาณ ๘๐ สอก โดยรอบให้สว่างไสว เมื่อเป็นเช่นนั้น ในโอกาสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง อันมีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน กับแสงสว่างของพระพุทธรูปเจ้านั้นแล ไม่จำเป็นต้องมีกิจคือการตามประทีปมิใช่หรือ ? ตอบว่า ไม่มีก็จริง แม้ถึงอย่างนั้น อุบาสกผู้ต้องการบุญ ก็ต้องการตามประทีปน้ำมันทุกวัน ๆ เพื่อทำการบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า และภิกษุสงฆ์. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในสามัญญผลสูตรว่า ประทีปเหล่านั้นย่อมโพลงอยู่ในโรงกลม ดังนี้. แม้คำว่า **รัตนุชการติมิสาย** นี้ ท่านกล่าวไว้ เพื่อระบุถึงความเป็นจริงของราตรีนั้น แต่หาได้กล่าวโดยโอกาสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเป็นภาวะที่มืดมิดไม่. จริงอยู่ เพื่อจะทำการบูชาเท่านั้น แม้กาลนั้น พวกอุบาสกก็ตามประทีปไว้.

ก็ในวันนั้น อุบาสกชาวเมืองสาวัตถีจำนวนมากชำระร่างกายแต่เช้าตรู่ ไปยังวิหารสมาทานองค์อุโบสถ นิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรูปเป็นประมุข เข้าไปสู่พระนครให้มหาทานเป็นไปแล้ว ส่งเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า และส่งภิกษุสงฆ์กลับแล้ว ไปยังเรือนของตน ๆ บริโภคด้วยตนเอง นุ่งห่มผ้าเรียบร้อย มีอุตราสงค์เฉวียงบ่า ต่างถือของหอมและดอกไม้เป็นต้นพากันไปยังวิหารบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า บางพวกเข้าไป

หาภิกษุผู้ที่ตนชอบใจและนับถือ บางพวกใส่ใจโดยแยกกายยับยั้งอยู่ตลอดวัน. ครั้นเวลาเย็น อุบาสกเหล่านั้นก็ฟังธรรมในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพระศาสดา ประทับนั่งบนบรรพตอาสน์ที่บรรจุจัดไว้ในกลางแจ้งใกล้พระคันถุภี ตั้งแต่มณฑปแห่งธรรมสภา และเมื่อภิกษุสงฆ์เข้าไปเฝ้านั่งใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เพื่อจะชำระอุโบสถให้สะอาด และเพื่อจะพอกพูนโยนิโสมนสิการ จึงไม่กลับไปยังพระนคร ประสงค์จะอยู่ในพระวิหารเท่านั้น จึงเหลืออยู่. ครั้งนั้น อุบาสกเหล่านั้น ตามประทีปน้ำมันเป็นอันมาก เพื่อบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ แล้วเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้วประคองอัญชลีแต่ภิกษุสงฆ์ นั่ง ณ ส่วนสุดภิกษุสงฆ์ ตั้งสนทนากันว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พวกเคียรถีย์เหล่านี้กล่าวยึดถือทิฏฐิต่าง ๆ และเมื่อกล่าวอย่างนั้น บางคราวกล่าวว่าเที่ยง บางคราวกล่าวว่าไม่เที่ยง ไม่ตั้งอยู่ในทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่ง มีอุจเฉททิฏฐิเป็นต้น เป็นเสมือนคนบ้า ยกย่องทิฏฐิใหม่ๆ ว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า เคียรถีย์เหล่านั้น ผู้ยึดถืออย่างนั้น มีคติเป็นอย่างไร อภิสัมปรายภพของพวกเขาเป็นอย่างไร. ก็สมัยนั้น แผลงเม่าเป็นอันมากเมื่อตกลง ก็ตกลงที่ประทีปน้ำมันเหล่านั้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ก็สมัยนั้นแล แผลงเม่าเป็นอันมากตกลง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อธิปาตกา** แปลว่า แผลงเม่าซึ่งท่านกล่าวว่า **สลา** ดังนี้ก็มี. จริงอยู่ แผลงเม่าเหล่านั้น ท่านประสงค์เอาว่า อธิปาตกา เพราะตกลงสู่เปลวประทีป. บทว่า **อาปาตปริปาต** แยกเป็น **อาปาต** **ปริปาต** อธิบายว่า ตกลงทั่ว ๆ ตกลงรอบ ๆ ก็เหมือนตกลงตรงหน้าแล แล้วตกลง. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ตกลงรอบ ๆ ในทาง

ไปมา. อธิบายว่า ในทางที่มา เมื่อมีประทีปอยู่ในทางมาของตน ก็ตกลง ๆ. บทว่า อนนฺย แปลว่า ความไม่เจริญ คือความทุกข์. บทว่า พยุสนฺ แปลว่า ความพินาศ. จริงอยู่ ด้วยบทต้น ท่านแสดงถึงทุกข์ปางตาย ด้วยบทหลัง ท่านแสดงถึงความตายของแมลงเม่าเหล่านั้น. ในแมลงเม่าเหล่านั้น สัตว์บางพวกตายพร้อมกับการตกลง บางพวกก็ถึงทุกข์ปางตาย.

บทว่า เอตมตฺถํ วิทิตฺวา ความว่า ทรงทราบถึงการที่แมลงเม่าทั้งหลาย ไม่รู้ประโยชน์คนถึงความวอดวายไร้ประโยชน์ ด้วยความพยายามของตนนี้ จึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงถึงความวอดวายของทิวฏฐิคคิกบุคคล โดยการถือผิดเหมือนแมลงเม่าเหล่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุปาติชวานฺติ น สารเมฺหฺนติ ความว่าไม่ถึงธรรมอันเป็นสาระ ต่างโดย สีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ เป็นต้น คือไม่ถึงโดยการตรัสรู้สัจจะ ๔. แต่เมื่อธรรมอันเป็นสาระพร้อมทั้งอุบายนั้น ยังดำรงอยู่นั้นแหละ. พวกเขาเป็นเสมือนเข้าถึงธรรมอันเป็นสาระนั้น เพราะหวังธรรมเป็นเครื่องหลอคน ย่อมเล่นไป คือเลยไป ด้วยทิวฏฐิวิปัลลสฺส อธิบายว่า ยึดมั่นถือมั่นในอุปาทานจันท์ ๕ ว่า เทียง งาม สุข มีตัวตน. บทว่า นวฺ นวฺ พนฺธํ พฺรหฺมณฺติ ความว่า ก็เมื่อยึดถืออย่างนั้นชื่อว่าย่อมพอกพูน คือขยายธรรมเป็นเครื่องผูกใหม่ ๆ กล่าวคือตัณหาและทิวฏฐิ. บทว่า ปตฺนฺติ ปชฺโชตมิวชิปาทา ทิวฏฺเฐ สุตฺเต อิติเหภ นินฺวิฏฺฐา ความว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง เพราะถูกเครื่องผูกคือตัณหาและทิวฏฐิผูกพันไว้อย่างนี้ จึงยึดถือในรูปารมณฺ์ที่ตนเห็น คือในรูปารมณฺ์ที่ตนเห็นด้วยจักขุวิญญาณของตน หรือด้วยทิวฏฐิทัสสนะของตนนั้นแล และ

ในสัททธรรมณ์ที่ตนได้ยินมา ด้วยเหตุเพียงได้ยินได้ฟังมาเท่านั้นว่า เพราะเหตุนั้นแล สิ่งนี้ย่อมเป็นอย่างนี้โดยแน่นอน ยึดถือโดยนัยมีอาทิว่า สิ่งทั้งปวงเที่ยงด้วยการยึดถือผิด ๆ หรือเมื่อไม่รู้ธรรมเป็นเหตุสลัดออกที่เป็นประโยชน์โดยส่วนเดียว ย่อมตกไปในหลุมถ่านเพลิงถ่ายเดียว กล่าวคือ ภพ ๓ ที่ไฟ ๑๑ กองมีรากะเป็นต้นลูกโชนแล้ว เหมือนแมลงเม่าเหล่านี้ ตกไปสู่เปลวเพลิงนี้ละนั้น อธิบายว่า เขาไม่อาจจะเงยศีรษะขึ้นได้ จากหลุมถ่านเพลิงนั้น.

จบอรรถกถาอุปาติสูตรที่ ๕

๑๐. อุปัชฌายันติสูตร

ว่าด้วยแสงหิ่งห้อยกับแสงอาทิตย์

[๑๔๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้นในโลก เพียงใด พวกอัญญเดียรถีย่อมเป็นผู้อันมหาชนสักการะ เคารพนับถือ บูชา ยำเกรง และได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เพียงนั้น แต่เมื่อใด พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก ย่อมเป็นผู้อันมหาชนไม่

สักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง และไม่ได้จิรวินิบาต เสนาสนะ และคิลาณปัจฉัยเกสัชบริหาร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ ย่อมเป็นผู้อันมหาชนสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง และได้จิรวินิบาต เสนาสนะและคิลาณปัจฉัยเกสัชบริหาร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอนันท์ จริงอย่างนั้น คุณก่อนอนันท์ จริงอย่างนั้น คุณก่อนอนันท์ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้นในโลกเพียงใด...แต่เมื่อใดพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก...

ถ้าคัมภีร์นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

หิงห้อยนั้น ส่องแสงสว่างอยู่ชั่วเวลาพระอาทิตย์
ยังไม่ขึ้น เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นไปแล้ว หิงห้อยนั้นก็อับ
แสง และไม่สว่างได้เลย พวกเดียรถีย์สว่างเหมือน
หิงห้อยนั้น ตราบเท่าที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังไม่
เสด็จอุบัติขึ้นในโลก แต่เมื่อใดพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
เสด็จอุบัติขึ้นในโลก เมื่อนั้น พวกเดียรถีย์และแม่
สาวกของพวกเดียรถีย์เหล่านั้นย่อมไม่หมดจด พวก
เดียรถีย์มีทิฏฐิช่วยอ้อมไม่พ้นไปจากทุกข์.

จบอุปัชฌันตสูตรที่ ๑๐

จบชาจันทรวรรคที่ ๖

อรรถกถาอุปปรัชขันตสูตร

อุปปรัชขันตสูตรที่ ๑๐ มีวินิจัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ยาวกีว แปลว่า ตลอดกาลเพียงใด. บทว่า ยโต ความว่า ในกาลใด คือตั้งแต่เวลาใด หรือว่าในกาลใด. ด้วยบทว่า เอวเมตฺ อานุนท พระองค์ทรงแสดงว่า อานนทฺ ข้อที่เรากล่าวว่า เมื่อตถาคต อุบัติขึ้น ลากและสักการะย่อมเจริญยิ่งแก่ตถาคตและแก่สาวกของตถาคต เท่านั้น ส่วนพวกเดียรฉิย เป็นผู้ไร้เดช หมดครุสมิ เสื่อมลากและสักการะ นั้นย่อมเป็นอย่างนั้น ข้อนั้นหากกลายเป็นอย่างอื่นไม่ จริงอยู่ เมื่อจักร รัตนะของพระเจ้าจักพรรดิปรากฏ สัตว์โลกละจักรรัตนะ ไม่ทำการบูชา สักการะและสัมนานะ ให้เป็นไปในที่อื่น แต่สัตว์โลกทั้งมวลล้วนสักการะ เคารพ นับถือ บูชา จักรรัตนะเท่านั้น โดยภาวะทั้งปวง ดังนั้น แม้ วิบากเป็นเครื่องไหลออกเพียงเป็นบุญที่ชานไปตามวิภูฏะ ก็ยังมีอานุภาพ มากถึงเพียงนั้น จะต้องกล่าวไปไยเล่า ถึงพุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ สังฆ- รัตนะ อันทรงไว้ซึ่งจำนวนคุณค่าที่สุดหาประมาณมิได้ ซึ่งเป็นเครื่อง สันนิษฐานพลังแห่งบุญอันส่งผลให้ไปถึงพระนิพพาน.

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ แล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐ เมื่อพระอรหันต์ ๖๑ องค์ บังเกิดขึ้นในโลกตามลำดับ จึงทรงส่งพระอรหันต์ ๖๐ องค์ เพื่อจาริก ไปตามชนบท พระองค์เสด็จไปยังอูรุเวลาประเทศ ให้ชฎิล ๑,๐๐๐ คน มีอูรุเวลกัศสปะเป็นหัวหน้า ดำรงอยู่ในพระอรหัต แวดล้อมไปด้วยพระ- อรหันต์เหล่านั้น ประทับนั่งที่สวนตาลหนุ่ม ทำชนชาวอังคะและมคธ

ซึ่งมีพระเจ้าพิมพิสารเป็นประมุข ประมาณได้ ๑๒๐,๐๐๐ คน ให้ห้อย
ลงในพระศาสนาในคราวที่พระองค์ประทับอยู่ ณ กรุงราชคฤห์. จำเดิมแต่
นั้น ลากและสักการะของเดียรถีย์ทุกจำพวก ย่อมกลับเสื่อมลงทีเดียว
โดยประการที่ลากและสักการะเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป แก่พระผู้มีพระภาคเจ้า
และภิกษุสงฆ์. ภายหลังวันหนึ่ง ท่านพระอานนท์นั่งพักในที่พักกลางวัน
พิจารณาถึงสัมมาปฏิบัติ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระอรียสงฆ์ เกิดปีติ
และโสมนัส จึงรำพึงถึงข้อปฏิบัติของเดียรถีย์เหล่านั้นว่า การปฏิบัติของ
พวกเดียรถีย์เป็นอย่างไรหนอ. ลำดับนั้น การปฏิบัติชั่วแม้โดยประการ
ทั้งปวง ของพวกเดียรถีย์เหล่านั้น ปรากฏแล้วแก่ท่านพระอานนท์. ท่าน
พระอานนท์คิดว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่ามีอานุภาพมากถึงอย่างนี้
ผู้บรรลुพระบารมีอย่างสูงสุด แห่งอุปนิสัยของบุญ และสัมมาปฏิบัติ และ
เมื่อพระอรียสงฆ์ยังทรงอยู่ พวกอัญญาเดียรถีย์เหล่านี้ จึงปฏิบัติชั่วถึง
อย่างนี้ ไม่เคยทำบุญ เป็นดังคนกำพรว้า จึงจักมีลาก เป็นผู้อันเขา
สักการะอย่างไร จึงเกิดความกรุณาในการเสื่อมลากและสักการะของพวก
เดียรถีย์ขึ้น ต่อนั้น จึงได้กราบทูลความปริวิตกของตน แก่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า โดยนัยมีอาทิว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระตถาคตอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้า ยังไม่เสด็จอุบัติขึ้นในโลกเพียงใด. ก็พระผู้มีพระภาค-
เจ้าไม่ได้ตรัสกะเธอว่า อานนท์ เธอมีความปริวิตกผิดไปแล้ว ดังนี้แล้ว
จึงตั้งพระสอขึ้นตรง เช่นกับกลองทอง ทรงกระทำพระพักตร์ให้อุ้มเอิบ
อึ้งดงามปานดอกบัวที่บ้านสระพริ้ง ให้นำเลื่อมใสยิ่งนัก ทรงรำเริงว่า
ข้อนั้นเป็นอย่างนั้น อานนท์ แล้วทรงอำนวยตามคำของพระอานนท์ โดย

นัยมีอาทิว่า ยาวกัฏฐจ ดังนี้. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์ ฯ ๓ ฯ และพระภิกษุสงฆ์ ดังนี้ เป็นต้น.

ครั้นเมื่อเกิดเหตุแห่งเรื่องนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสปาเวรุ-
ชาดกว่า แม้ในอดีตกาล เรายังไม่อุบัติขึ้น ชนชั้นต่ำบางพวกได้ความ
นับถือเป็นอันมาก ตั้งแต่เราอุบัติแล้ว อัญญเดียรธีย์เหล่านั้นก็ได้เป็นผู้
เสื่อมลาภและสักการะ.

บทว่า **เอตมตฺถ วิทฺตฺวา** ความว่า พระองค์ทรงทราบโดยอาการ
ทั้งปวง ซึ่งอรรถนี้ว่า ทิฏฐิคติบุคคลมีสักการะและสัมมานะ ตลอดเวลา
ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้นในโลก นับตั้งแต่เวลาที่พระ-
สัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นอุบัติแล้ว พวกเขาเหล่านั้นก็เสื่อมลาภสักการะ
หมดคร้มี ไร้เดช และพวกเขาไม่พ้นจากทุกข์ไปได้ เพราะการปฏิบัติชั่ว
จึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โธภาสติ ตาว โส กิมี** ความว่า หิงห้อย
นั้นยังสว่างรุ่งโรจน์แผดแสงอยู่เพียงนั้นนั่นแล. บทว่า **ยาว น อญฺญมฺติ**
ปภฺงฺกโร ความว่า พระอาทิตย์อันได้นามว่า **ปภังกร** เพราะกระทำให้
มีแสงสว่างในขณะเดียวกัน ในมหาทวีปทั้ง ๔ ยังไม่ทอแสง คือยังไม่ขึ้น
ไปตรายใด. จริงอยู่ เมื่อพระอาทิตย์ยังไม่ขึ้น พวกหิงห้อยก็ได้โอกาส
เปลี่ยนแสง เช่นกับผลไม้มีหนาม ย่อมส่งแสงในที่มืด. บทว่า **เวโรจนมฺหิ**
อฺคฺคฺเต หตฺปฺปโถ โหติ น จาปี ภาสติ ความว่า เมื่อพระอาทิตย์ อันได้
นามว่า **วิโรจนะ** เพราะมีสภาวะส่องแสง โดยรัศมีแผ่ออกพันดวงกำจัด
ความมืดโดยรอบขึ้นไปแล้ว หิงห้อยหมดคร้มี ไร้เดช เป็นสีดำ ไม่มี

แสงสว่าง ไม่แผดแสง เหมือนความมืดในราตรี. บทว่า เอว โธภาสิตเมว ติตฺติยานิ ความว่า หยฺงห้อยนั้น ก่อนแต่พระอาทิตย์ขึ้น ย่อมส่องแสงจันใด พวกเดียรฉัตรนั้นได้นามว่า ตักกิกา เพราะยึดถือทิฏฐิ ด้วยเหตุเพียงตริตริก กำหนด สว่างคือตั้งส่องแสงด้วยเดชแห่งลัทธิของตน **ตราบเท่าที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า** ยังไม่เสด็จอุบัติขึ้นในโลก. บทว่า น ตกฺกิกา สุขุณฺณฺทิน จาปี สวากา ความว่า ก็ในคราวที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ทิฏฐิกติกบุคคล ย่อมไม่บริสุทธฺิ ย่อมไม่งาม ทั้งสาวกของทิฏฐิกติกบุคคลเหล่านั้น ก็ไม่งาม ถึงกระนั้นก็ถูกกำจัดครมฺิ ไม่ปรากฏเหมือนลูกศรที่ยิงไปในราตรี. อีกอย่างหนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังไม่เสด็จอุบัติขึ้นในโลกเพียงใด พวกเดียรฉัตรก็ยังไม่แผดแสง โชติช่วง ตามลัทธิของตน หลังจากนั้นก็ไม่มีแสง. เพราะเหตุไร? เพราะเหตุที่พวกเดียรฉัตรไม่บริสุทธฺิ ทั้งสาวกของเขาก็ไม่บริสุทธฺิ. เพราะพวกเดียรฉัตรเหล่านั้น กล่าวธรรมวินัยไว้ไม่ดี ไร้การปฏิบัติชอบ ย่อมไม่บริสุทธฺิจากสงสารไปได้ เพราะคำสอนไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์. ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า **ผู้มีทิฏฐิชั่ว ย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์** ดังนี้เป็นต้น. จริงอยู่ พวกเดียรฉัตรทั้งหลาย ชื่อว่าผู้มีทิฏฐิชั่ว คือมีทิฏฐิอันยึดถือไว้ผิด ได้แก่มีความเห็นผิด เพราะไม่มีลัทธิตามความเป็นจริง ไม่สละทิฏฐินั้นแล้ว แม้ในกาลไหน ๆ ก็ไม่พ้นไปจากทุกข์ในสงสารได้เลย.

จบอรรถกถาอุปัชฌันตีสสูตรที่ ๒

จบจัจฉนทวารวรรคณนาที่ ๖

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อายุสมโอสัชชนสูตร
๒. ปฏิสัลลานสูตร
๓. อาหุสูตร
๔. ปฐมกิริสูตร
๕. ทุติยกิริสูตร
๖. ติตถสูตร
๗. สุกุติสูตร
๘. กณิกาสูตร
๙. อุปาติสูตร
๑๐. อุปปัชชัตติสูตร และอรรธกถา.

จูฬวรรคที่ ๗

๑. ปฐมภททียสูตร

ว่าด้วยผู้ข้ามโอฆะได้แล้ว

[๑๘๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ท่านพระสารีบุตร ชี้แจงให้ท่านพระลघูณฐภททียะเห็นแจ้ง ให้สมาทานให้อาจหาญ ให้ร่าเริงด้วยธรรมิกตาโดยอเนกปริยาย ครั้งนั้นแล เมื่อท่านพระสารีบุตรชี้แจงให้ท่านพระลघูณฐภททียะให้เห็นแจ้ง ให้สมาทานให้อาจหาญ ร่าเริง ด้วยธรรมิกตาโดยอเนกปริยาย จิตของท่านพระลघูณฐภททียะหลุดพ้นแล้วจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นท่านพระลघูณฐภททียะผู้อันท่านพระสารีบุตรชี้แจงให้เห็นแจ้ง ให้สมาทานให้อาจหาญ ร่าเริง ด้วยธรรมิกตาโดยอเนกปริยาย จิตของท่านพระลघูณฐภททียะหลุดพ้นแล้วจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

บุคคลผู้พ้นวิเศษแล้วในสิ่งทั้งปวงในเบื้องต้น
เบื้องต้น ไม่ตามเห็นว่า เราเป็นนี้ บุคคลผู้พ้นวิเศษ
แล้วอย่างนี้ ข้ามได้แล้วซึ่งโอฆะที่ตนยังไม่เคยข้าม
เพื่อความไม่เกิดอีก.

จบปฐมภททียสูตรที่ ๑

จูพวรรควรรณนาที่ ๗

อรรถกถาปฐมภททียสูตร

จูพวรรค ปฐมภททียสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ภททโย ในคำว่า ลกฺขณฺณภททียํ นี้ เป็นชื่อของท่านผู้มี
อายุนั้น. ก็เพราะท่านมีรูปร่างดี เขาจึงจำท่านได้ว่า ลกฺขณฺณภททียะ.

เล่ากันมาว่า ท่านเป็นกุลบุตรชาวกรุงสาวัตถี มีทรัพย์มาก มีโภคะ
มาก แต่มีรูปร่างไม่น่าเลื่อมใส มีวรรณะไม่งาม ไม่น่าดู ค่อม. วันหนึ่ง
เมื่อพระศาสดาประทับอยู่ในพระเชตวัน ท่านพร้อมด้วยอุบาสก ไปยัง
วิหาร ฟังธรรมเทศนา กลับได้ศรัทธา ได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว เรียน
กัมมัฏฐานในสำนักพระศาสดา บำเพ็ญวิปัสสนา บรรลุโสดาปัตติผล
แล้ว. ในกาลนั้น เหล่าภิกษุผู้เสกขบุคคล โดยมากเข้าไปหาท่านพระ-
สารีบุตร ขอกัมมัฏฐาน ขอฟังธรรมเทศนา ถามปัญหาเพื่อมรรคเบื้องสูง.
ท่านพระสารีบุตร เมื่อจะทำความประสงค์ ของท่านเหล่านั้นให้บริบูรณ์
จึงบอกกัมมัฏฐานแสดงธรรม แก้ปัญหา. ภิกษุเหล่านั้น พากเพียรพยายาม
อยู่ บางพวกบรรลุสุกทาคามิผล บางพวกบรรลุอนาคามิผล บางพวก
บรรลุอรหัตผล บางพวกได้วิชา ๓ บางพวกได้อภิญญา ๖ บางพวก
ได้ปฏิสัมภทา ๔. ฝ่ายท่านลกฺขณฺณภททียะเห็นเหตุนี้แล้ว ถึงเป็นพระ-
เสกขบุคคล ก็รู้จักกาล และกำหนดความที่ตนบกพร่องในทางจิต เข้าไปหา
พระธรรมเสนาบดี ได้รับการปฏิสันถารแล้ว ขอให้แสดงธรรมเทศนา.
ฝ่ายพระธรรมเสนาบดี ก็ได้แสดงธรรมอันเหมาะสมแก่อัชฌาศัยของท่าน.
ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ก็สมัยนั้นแล ท่านพระสารีบุตร แสดงกะ
ท่านลกฺขณฺณภททียะ ด้วยธรรมมีกถา โดยอเนกปริยายเป็นต้น.

*บาลีเป็น ลกฺขณฺณภททียะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนกปริยาเยน** ความว่า ด้วยเหตุมากมายอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ เบญจขันธ์ จึงเป็นของไม่เที่ยง แม้เพราะเหตุนี้ เบญจขันธ์ จึงเป็นทุกข์ แม้เพราะเหตุนี้ เบญจขันธ์ จึงเป็นอนัตตา. บทว่า **ธมฺมึยา กลาย** ได้แก่ ด้วยธรรมิกถาอันประกาศความเกิดและดับไปเป็นต้น แห่งอุปาทานขันธ์ ๕. บทว่า **สนฺทสฺสเสติ** ได้แก่ แสดงโดยชอบ ซึ่งลักษณะมี อนิจลักษณะเป็นต้น เหล่านั้นนั้นแล และญาณมีอุทฺทยัพฺพญาณเป็นต้น คือแสดงโดยประจักษ์ คุจเอามือจับ. บทว่า **สมาทเปติ** ความว่า ให้ถือเอาโดยชอบ ซึ่งวิปัสสนาอันมีลักษณะเป็นอารมณ์ ในลักษณะเหล่านั้น คือ ให้ถือเอา โดยประการที่จิตดำเนินไปตามวิถี. บทว่า **สมฺมุเตเตเตติ** ความว่า เมื่อเริ่มวิปัสสนา เมื่ออุทฺทยัพฺพญาณเป็นต้น แห่งสังขารปรากฏ ท่านย่อมยังวิปัสสนาให้หยั่งลงสู่วิถีอันเป็นสายกลาง โดยอนุวัตตามโพชฌงค์ ด้วยการประคอง การข่ม และการพิจารณาตามเวลาแล้วยังวิปัสสนาจิตให้เกิดความอาจหาญโดยชอบ คือให้ผ่อนคลาย ด้วยการทำวิปัสสนาจิตให้หมดจด เพราะกระทำอินทรีย์ให้หมดจด เหมือนวิปัสสนาญาณนำมาซึ่งความเป็นธรรมชาติกล้า ผ่องใส ฉะนั้น. บทว่า **สมฺปหํเสติ** ความว่า ย่อมยังจิตให้ร่าเริงโดยชอบ หรือให้ยินดีด้วยดี โดยความยินดีที่ได้มา โดยการเจริญวิปัสสนา อันให้เป็นที่ไปอยู่อย่างนั้น ให้เป็นที่ไปโดยสม่ำเสมอ และโดยพลังแห่งภาวนาที่จะพึงได้สูง ๆ ขึ้นไป. บทว่า **อนุปาทาย** **อาสเวหิ** **จิตฺตํ** **วิมฺมจฺจึ** ความว่า เมื่อเธอพิจารณาลักษณะที่ถ่องแท้ ยังญาณให้เป็นที่ไปตามกระแสเทศนา เพราะเธอถึงความแก่กล้าแห่งญาณตามอนุภาพเทศนาของพระเถระ และเพราะตนสมบูรณ์ด้วยอุปนิสัย โดยประการที่พระธรรมเสนาบดีแสดงธรรม จิตของ

ท่านไม่มียึดอาสวะอะไร ๆ มีกามาสวะเป็นต้น หลุดพ้นโดยเด็ดขาด ตามลำดับแห่งมรรค อธิบายว่า กระทำให้แจ้งซึ่งอรหัตผล.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ความว่า พระองค์ทรงทราบโดยอาการทั้งปวง ซึ่งอรรถนี้ กล่าวคือท่านพระลกุณฏกภัททิยะ ยินดีในพระอรหัตผลแล้ว จึงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงถึงความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุทฺธํ** ได้แก่ ในรูปชาติ และอรุปชาติ. บทว่า **อโธ** แปลว่า ในกามชาติ. บทว่า **สพฺพุทฺธิ** แปลว่า ในสังขารแม้ทั้งหมด. บทว่า **วิปฺปมฺตฺโต** ได้แก่ หลุดพ้นแล้ว โดยประการทั้งปวง ด้วยวิข้ามภนวิมุตติในส่วนเบื้องต้น และด้วยสมุจเฉทวิมุตติ และปฏิบัติสัททวิมุตติ ในส่วนเบื้องปลาย. ก็ในบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **อุทฺธํ วิปฺปมฺตฺโต** นี้ ทรงแสดงถึงการละสังโยชน์ อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕. ด้วยบทว่า **อโธ วิปฺปมฺตฺโต** นี้ ทรงแสดงถึงการละสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องต่ำ ๕. ด้วยคำว่า **สพฺพุทฺธิ วิปฺปมฺตฺโต** นี้ ทรงแสดงถึงการละอกุศลทั้งปวงที่เหลือ. อีกอย่างหนึ่ง. บทว่า **อุทฺธํ** เป็นศัพท์แสดงอนาคตกาล. บทว่า **อโธ** เป็นศัพท์แสดงอดีตกาล. ด้วยศัพท์ทั้งสองนั้นแหละ เป็นอันถือเอาปัจจุบันนัตรา เพราะเกี่ยวกับระหว่างอดีตกาลกับอนาคตกาล. ในสองศัพท์นั้น ด้วยอนาคตกาลศัพท์ เป็นอันถือเอา ชั้น อายตนะ ๓ ชาติ อันเป็นอนาคต. แม้ในบทที่เหลือ ถิ่นนี้เหมือนกัน. บทว่า **สพฺพุทฺธิ** ได้แก่ ในภพทั้งปวงมีกามภพเป็นต้น. มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ว่า หลุดพ้นแล้วในภพทั้งปวง ที่สงเคราะห์ด้วย ๓ กาล อย่างนี้ คืออนาคตกาล อดีตกาล และปัจจุบันกาล. บทว่า **อยมหฺมสฺมิตฺติ อนานุปสฺสตี** ความว่า ผู้ใด หลุดพ้นอย่างนี้ ผู้นั้น ย่อมไม่ตามเห็น ในรูปเวทนาเป็นต้น อย่างนี้

โดยสำคัญด้วยอำนาจทิฐฐิและมานะว่า เราเป็นธรรมชื่อนี้ อธิบายว่า ผู้นั้น
ไม่มีเหตุในทัศนะเช่นนั้น. อีกอย่างหนึ่ง. บทว่า **อยมหสมุติ อนานุ-**
ปสฺสฺสฺส นี้ เป็นบทแสดงอุบายเครื่องบรรลุมุคตตามทีกล่าวแล้ว. วิปัสสนาอัน
เป็นภูฐานคามิมิอันเป็นส่วนเบื้องต้น อันกระทำคามไม่ตั้งมั่น ด้วยความ
สำคัญ อันมีสภาวะที่เป็นไปในสังขารอันเป็นไปในภูมิ ๓ ซึ่งสงเคราะห์
ด้วยกาล ๓ ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวของเราแล้ว เกิดขึ้น
อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวของเรา ดังนี้
วิปัสสนานั้น เป็นปทัฏฐานของวิมุตติ. บทว่า **เอววิมุตฺโต อุทตาริ โอฆ-**
อติณฺณปฺพุพฺพํ อปฺนุพฺภวาย ความว่า พระอรหันต์ผู้หลุดพ้นแล้ว โดย
ประการทั้งปวง จากสังโยชน์ ๑๐ และจากอกุศลทั้งปวงด้วยประการฉะนี้
ชื่อว่า เป็นผู้ข้ามโอฆะ ๔ อย่างนี้ คือ โอฆะคือกาม ๑ โอฆะคือภพ ๑
โอฆะคือทิฐฐิ ๑ โอฆะคืออวิชชา ๑ ที่ตนยังไม่เคยข้าม แม้ในที่สุด
แห่งความฝัน ในกาลก่อนแต่การบรรลุมุคตหรือข้ามขึ้น คือข้ามพ้น
โอฆะใหญ่ คือสงสารนั่นเอง โดยไม่มีภพใหม่ คือโดยอนุปาติเสสนิพพาน-
ชาตุ อธิบายว่า ข้ามพ้น ดำรงอยู่ในฝั่ง.

จบอรรถกถาปฐมกัถกัถยสูตรที่ ๑

๒. กุติยภัทกัถยสูตร

ว่าด้วยบุคคลตัดวิภวาทได้แล้วย่อมสิ้นทุกข์

[๑๔๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ท่าน

พระสารีบุตร สำคัญท่านพระลघณฐกัทธิยะว่า เป็นพระเสขะ จึง
ชี้แจงให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ใ้ร่าเริง ด้วยธรรมิกถา
โดยอเนกปริยายยิ่งกว่าประมาณ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นท่านพระ-
สารีบุตรสำคัญท่านพระลघณฐกัทธิยะว่า เป็นพระเสขะ ชี้แจงให้เห็นแจ้ง
ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ใ้ร่าเริง ด้วยธรรมิกถา โดยอเนกปริยายยิ่ง
กว่าประมาณ.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

บุคคลตัดวัฏฏะได้แล้ว บรรลุถึงนิพพานอันเป็น
สถานที่ไม่มีตัณหา ตัณหาที่บุคคลให้เหือดแห้งแล้ว
ย่อมไม่ไหลไป. วัฏฏะที่บุคคลตัดได้แล้ว ย่อมไม่เป็น
ไป นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์.

จบพุทธยภัททิสสูตรที่ ๒

อรรถกถาพุทธยภัททิสสูตร

พุทธยภัททิสสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า เสขิตติ มลุลมาโน ได้แก่ สำคัญว่า ท่านพระกัทธิยะนี้เป็น
พระเสขะ. ในคำนั้น มีวจนัตถะดังต่อไปนี้ ชื่อว่าเสขะ เพราะยังต้องศึกษา.
ศึกษาอะไร ? ศึกษาอริสัจ อริจิต และอริปัญญา. อีกอย่างหนึ่ง การ
ศึกษา ชื่อว่าสิกขา การศึกษานั้นเป็นปกติของผู้นั้น เหตุฉนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า
ผู้มีการศึกษา. จริงอยู่ ผู้นั้น ชื่อว่า มีการศึกษาเป็นปกติโดยส่วนเดียว
เพราะมีการศึกษาอย่างไม่จบ และเพราะน้อมใจไปในการศึกษานั้น แต่มิใช่
ผู้จบการศึกษาเหมือนอย่างพระอเสขะ ผู้ระงับการขวนขวายในการศึกษา

นั่น ทั้งมิใช่ผู้ละทิ้งการศึกษา เหมือนชนมากมาย ผู้ไม่น้อมใจไปในการศึกษานั้น. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าเสาะ เพราะเกิดศึกษา ๓ หรือมิในศึกษา ๓ นั้น โดยอริยชาติ.

บทว่า ภิโยโยโส มตฺตาย แปลว่า ยิ่งโดยประมาณ อธิบายว่า ยิ่งเกินประมาณ.

จริงอยู่ ท่านลกุณฏกภัททิยะ นั่งอยู่ตามเดิมนั้นแหละบรรลุธรรมเครื่องสิ้นไปแห่งอาสวะ ด้วยโอวาทแรกตามวิธีดังกล่าวในสูตรแรก. ฝ่ายพระธรรมเสนาบดีไม่ทราบการบรรลุพระอรหัตต์นั้นของท่าน โดยมีได้คำนึงถึง สำคัญว่ายังเป็นพระเสาะอยู่ตามเดิม เหมือนบุรุษผู้มีใจกว้างขวาง เขาขออน้อยก็ให้มากฉะนั้น ย่อมแสดงธรรมเพื่อสิ้นอาสวะ โดยอเนกปริยายยิ่ง ๆ ขึ้นไปทีเดียว. ฝ่ายท่านลกุณฏกภัททิยะมิได้คิดว่า บัดนี้เราทำกิจเสร็จแล้ว จะมีประโยชน์อะไรด้วยโอวาทนี้ จึงฟังโดยเคารพเหมือนในกาลก่อนทีเดียว เพราะความเคารพในพระสัทธรรม. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเห็นดังนั้น ประทับนั่งอยู่ในพระคันธกุฏินั้นแหละ ทรงกระทำโดยที่พระธรรมเสนาบดี รู้ธรรมเป็นที่สิ้นกิเลสของท่าน ด้วยพุทธานุภาพ จึงทรงเปล่งอุทานนี้. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เตน โข ปน สมเยน เป็นต้น.

คำที่จะฟังกล่าวในข้อนี้ ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในอนันตรสูตรนั้นแล.

ก็ในคถามีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ บทว่า อจฺเจจฺฉิ วฏฺฐํ ความว่า ตัดกิเลสวัฏได้เด็ดขาด ก็เมื่อตัดกิเลสวัฏได้แล้ว ก็เป็นอันชื่อว่าตัดกัมมวัฏได้ด้วย. ตัณหาท่านเรียกว่า อาสา ความหวัง ในคำว่า พุยาคา

นิราส นี้ พระนิพพาน ชื่อว่า นิราส เพราะไม่มีความหวัง ชื่อว่า พุยาคา เพราะถึง คือบรรลุพระนิพพาน อันปราศจากความหวังนั้น โดยพิเศษ. อธิบายว่า เพราะบรรลุหัตมรรคแล้ว จึงชื่อว่า บรรลุ โดยเว้นจากเหตุแห่งความบรรลุอีก.

เพราะเหตุที่ค้นหาเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ กิเลสชื่อว่า อันท่านยังละไม่ได้ด้วยการละนั้น ย่อมไม่มี ฉะนั้นเมื่อจะแสดงการละค้นหาให้พิเศษ แก่ท่าน จึงตรัสคำว่า ค้นหาที่บุคคลให้เหือดแห้งแล้ว ย่อมไม่ไหลไป ดังนี้เป็นต้น.

ก้านนั้นมืออธิบายดังต่อไปนี้ แม่น้ำคือค้นหา อันบุคคลให้เหือดแห้ง โดยไม่มีส่วนเหลือ ด้วยทำมรรคญาณที่ ๔ ให้เกิดขึ้น เหมือนแม่น้ำใหญ่ เหือดแห้งไป เพราะปรากฏพระอาทิตย์ดวงที่ ๔ ในบัดนี้ ย่อมไม่ไหลไป คือ ตั้งแต่นี้ไป ย่อมไม่เป็นที่ไป. ก็ค้นหาท่านเรียกว่า สรिता. อย่างที่ท่าน กล่าวไว้ว่า

**โสมนัสทั้งหลาย อันชานไป และมีโยมาย่อม
มีแก่สัตว์.**

และว่า ค้นหา อันชื่อว่าสรिताชานไปในอารมณ์ต่าง ๆ คุณเครื่องเถา. บทว่า นิหฺนํ วัฏฺฐํ น วตฺตติ ความว่า วัฏฏะอันขาดแล้ว ด้วยการตัดขาด กิเลสวัฏอย่างนี้ ก็มมวัฏที่ตัดขาด ด้วยการให้ถึงความไม่เกิดขึ้นเป็น ธรรม และความไม่มีวิบากเป็นธรรม ย่อมไม่เป็นที่ไป คือย่อมไม่เกิด. บทว่า เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺส ความว่า ความไม่เป็นที่ไป แห่งกัมมวัฏ เพราะกิเลสวัฏไม่มีโดยประการทั้งปวงนั้น คือความไม่เกิดขึ้นแห่งวิปาก-

วิภูตต่อไป โดยส่วนเดียวแท้ ๆ เป็นที่สุด เป็นเขตกำหนด เป็นภาวะ
ที่หมุนเวียน ของสังสารทุกข์ แม่ทั้งสิ้น.

จบอรรถกถาพุทธยภัททิสสูตรที่ ๒

๓. ปฐมกามสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้ต้องขังอยู่ในกาม

[๑๔๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล มนุษย์
ทั้งหลายในพระนครสาวัตถี โดยมากเป็นผู้ขังแล้วในกามเกินเวลา เป็น
ผู้กำหนดแล้ว ยินดีแล้ว รักใคร่แล้ว หมกมุ่นแล้ว พัวพันแล้ว มีคมน
มัวเมาอยู่ในกามทั้งหลาย ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเช้า ภิกษุเป็นอันมาก
นุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี ครั้นเที่ยว
บิณฑบาตไปในพระนครสาวัตถี กลับจากบิณฑบาตในภายหลังภัตแล้ว
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส มนุษย์ทั้งหลายในพระนครสาวัตถี
โดยมากเป็นผู้ขังแล้วในกามเกินเวลา เป็นผู้กำหนดแล้ว ยินดีแล้ว
หมกมุ่นแล้ว พัวพันแล้ว มีคมนมัวเมาอยู่ในกามทั้งหลาย.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

สัตว์ทั้งหลายข้องแล้วในกาม ของแล้วในกาม
ด้วยธรรมเป็นเครื่องข้อง ไม่เห็นโทษในสังโยชน์
ของแล้วในธรรม เป็นเครื่องข้องคือสังโยชน์ พึง
ข้ามโอฆะอันกว้างใหญ่ไม่ได้เลย.

จบปฐมกามสูตรที่ ๓

อรรถกถापฐมกามสูตร

ปฐมกามสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า กามสุ ได้แก่ ในวัตถุกาม. บทว่า อติเวลั ได้แก่ เกินเวลา.
บทว่า สตฺตา ได้แก่ สัตว์ อธิบายว่าผู้ติด คือ ข้อง โดยไม่เห็นโทษแม้ที่
มีอยู่ ระลึกถึงแต่ความยินดี ติดข้อง เพราะมากไปด้วยอโยนิโสมนสิการ.
บทว่า รตฺตา ชื่อว่า กำหนดแล้ว กำหนดนักแล้วด้วยฉันทราคะ อัน
เป็นเครื่องทำจิตให้เปลี่ยนแปลง เหมือนผ้าเปลี่ยนไปด้วยการข้อมสีฉะนั้น.
บทว่า ลิทฺธา ความว่า ติด คือ ถึงความกำหนด โดยการเพ่ง ซึ่งมีความ
หวังเป็นสภาวะ. บทว่า คธิตา ความว่า เกี่ยวเนื่องในกามนั้น เพราะเป็น
ภาวะที่เปลื้องได้ยาก ดูร้อยรัดไว้. บทว่า มุจฺฉิตา ความว่า ไม่มีกิจ
อย่างอื่น คือ ถึงความหมกมุ่นงมงาย ด้วยอำนาจกิเลส ดูคนสลบขณะนั้น.
บทว่า อหฺโณปนฺนา ความว่า กลืนให้สำเร็จตั้งอยู่ ทำให้เหมือนสิ่งที่ไม่
ไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น. บทว่า สมฺมุตฺตกชาตา ความว่า ถึงความเป็นผู้ดื่มด่ำ
ในกามทั้งหลาย คือเป็นผู้มัวเมา เมามาย ในสุขเวทนามีประมาณน้อย.
บาลีว่า สมฺมุทกชาตา ดังนี้ก็มี อธิบายว่า เกิดความบันเทิงใจ คือ

เกิดความรำเริงใจ ด้วยบทแม่ทั้งหมด ท่านกล่าวถึงความที่ชนเหล่านั้น
หมกมุ่นด้วยตัณหานั่นเอง ก็ในสูตรนี้ คำที่ท่านกล่าวว่า กามesu แล้ว
กล่าวซ้ำว่า กามesu อีก ก็เพื่อแสดงว่าสัตว์เหล่านั้นมีจิตน้อมไปในกาม
นั้น. ด้วยคำนั้น ท่านแสดงว่า สัตว์เหล่านั้น เป็นผู้พรั่งพร้อมด้วยกาม-
คุณ ในทุกอิริยาบถอยู่ในเวลานั้น.

เล่ากันมาว่า สมัยนั้น เว้นพระอริยสาวกเสีย ชาวกรุงสาวัตถี
ทั้งหมด ต่างโหม่ณาถึงการเล่นมหรสพ ตระเตรียมพื้นที่การเล่นไปตาม
กำลังสมบัติที่มี กินดื่มบริโภคนกามทั้งในที่แจ้งทั้งในที่ลับ บำเรออินทรีย์
ถึงความดื่มด่ำในกามทั้งหลาย. พวกภิกษุทั้งหลาย พวกกันเที่ยวบิณฑบาต
ในกรุงสาวัตถี เห็นมนุษย์ในเรือนนั้น ๆ และในสวนเป็นที่รื่นรมย์เป็นต้น
พากันโหม่ณาการเล่นมหรสพ มีจิตน้อมไปในกาม ปฏิบัติอย่างนั้นอยู่
พากันคิดว่า เราจักไปวิหาร ได้ฟังธรรมเทศนาอันละเอียดสุขุม ดังนี้
แล้ว จึงกราบทูลความนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. ด้วยเหตุนี้ ท่าน
จึงกล่าวว่า อต โข สมุพพูลา ภิกขุ ๆ เป ๆ กามesu วิหรนฺติ ดังนี้.

บทว่า เอตมคฺคฺติ วิทิตฺวา ความว่า พระองค์ทรงทราบโดยอาการ
ทั้งปวง ถึงความที่มนุษย์เหล่านั้น ไม่เห็นโทษในกามทั้งหลาย ที่น่ากลัว
อดกลั้นไม่ได้และมีผลเผ็ดร้อน มีที่เล่นอันน่ารื่นรมย์ มีความเร่าร้อนมาก
อันความพินาศเป็นอนเกติดตามผูกพันนี้ จึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันประ-
ภาศโทษแห่งกามและกิเลส.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กามesu สตุตา ความว่า ผู้กำหนด
มัวเมา ช้อง ช่านไป ติด พัวพัน ประกอบ ในวัตถุกาม ด้วยกิเลสกาม
บทว่า กามสงฺกสตุตา ความว่า ชื่อว่าผู้ข้อง คือมาข้องด้วยเครื่องข้อง

คือราคะ และด้วยเครื่องข้องคือ ทิฏฐิ มานะ โทสะ และอวิชา ในวัตถุ-
กาม ด้วยความติดในกามนั้นนั่นแล. บทว่า สัโยชเน วชฺชมปสุตมานา
ความว่า ไม่เห็นโทษ คือโทสะ ได้แก่อาทินพ อันชื่อว่ามีวิภูทุกข์เป็นมูล
เป็นต้น เพราะมีปกติเห็นตามความยินดี ในธรรมอันเป็นเครื่องประกอบ
สัตว์ไว้ในกิเลส มีกามราคะเป็นต้น อันได้นามว่า สัโยชน์ เพราะประกอบ
คือล้ามกัมมวิภู ด้วยวิปากวิภู หรือภพเป็นต้น ด้วยภพอื่นเป็นต้น หรือ
สัตว์ทั้งหลายด้วยทุกข์. บทว่า น หิ ชาตุ สัโยชนสงฺกสฺสตุตา โอมั
ตเรยฺยุ วิปุลั มหฺนุตั ความว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ข้องอยู่ในธรรมเป็นเครื่อง
ข้อง อันมีสังโยชน์เป็นสภาวะ เพราะไม่มีการเห็นโทษอย่างนี้ หรือข้อง
อยู่ในธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๓ อันเป็นอารมณ์แห่งธรรมเป็นเครื่องข้อง
เหล่านั้น ด้วยธรรมเป็นเครื่องข้องกล่าวคือสังโยชน์ ในกาลไหน ๆ ก็ข้าม
ไม่ได้ ซึ่งโอมะมีกามเป็นต้น อันชื่อว่า กว้างขวาง แน่นหนา และใหญ่
หรือโอมะคือสงสารนั่นเอง เพราะมีอารมณ์กว้างขวาง และหากาลเบื้องต้น
มิได้ อธิบายว่า ไม่พึงถึงฝั่งแห่งโอมะนั้น โดยส่วนเดียนั่นเอง.

จบอรรถกถาปฐมกามสูตรที่ ๓

๔. ทุตติยกามสูตร

ว่าด้วยผู้มีตมมเพราะกาม

[๑๕๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล มนุษย์

ทั้งหลายในพระนครสาวัตถีโดยมากเป็นผู้ข้องแล้วในกามเกินเวลา เป็นผู้กำหนดแล้ว ยินดีแล้ว รักใคร่แล้ว หมกมุ่นแล้ว พัวพันแล้ว มีคมน มัวเมาอยู่ในกามทั้งหลาย ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนั่งแล้วทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในพระนครสาวัตถี ได้ทรงเห็นพวกมนุษย์ในพระนครสาวัตถีโดยมาก เป็นผู้ข้องแล้วในกามทั้งหลาย กำหนดแล้ว ยินดีแล้ว รักใคร่แล้ว หมกมุ่นแล้ว พัวพันแล้ว มีคมน มัวเมาอยู่ในกามทั้งหลาย.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

สัตว์ทั้งหลายผู้มีคมนเพราะกาม ถูกค้นหาซึ่ง
เป็นดุจข้ายปกคลุมไว้แล้ว ถูกเครื่องมุงคือค้นหา
ปกปิดไว้แล้ว ถูกกิเลสและเทวบุตรมารผูกพันไว้แล้ว
ยอมไปสู่ชราและมรณะ เหมือนปลาในปากไซ
เหมือนลูกโคที่ยังดิ้นนม ไปตามแม่โค ฉะนั้น.

จบทุติยกามสูตรที่ ๔

อรรถกถาทุติยกามสูตร

ทุติยกามสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อนุชีกตา ความว่า ขึ้นชื่อว่ากาม ย่อมทำผู้ไม่มีคมนให้มีคมน. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

คนโลภย่อมไม่รู้อรรถ คนโลภย่อมไม่เห็นธรรม
ความโลภย่อมครอบงำนรชน ในคราวที่เขามีความมืด.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **อันธิกตา** เพราะถูกกามกระทำ ผู้ไม่มีค
ให้เป็นคนมีค. คำที่เหลือ มีนัยดังกล่าวแล้วในสูตรติดต่อกันนั่นเอง. ก็ใน
สูตรนั้น พวกภิกษุเห็นความเป็นไปของมนุษย์ จึงกราบทูลแต่พระผู้มี-
พระภาคเจ้า. ในสูตรมีความแปลกกันเท่านั้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
เห็นด้วยพระองค์เองทีเดียว.

พระศาสดาเสด็จออกจากกรุงสาวัตถี เสด็จไปยังพระเชตวัน ใน
ระหว่างทาง ทรงทอดพระเนตรเห็นปลาเป็นจำนวนมาก ไม่สามารถจะ
เข้าไปสู่ไซ้ ที่พวกชาวประมงดักไว้ ในแม่น้ำอจิรวดี ครั้นต่อมาได้ทรง
เห็นลูกโคที่ยังไม่ถึงนมตัวหนึ่ง ร้องว่าโค ติดตามแม่โคไป ยื่นคอเข้าไป
เพื่อคืบน้ำนม น้อมปากเข้าไปในระหว่างขาแม่โค. ลำดับนั้น พระผู้มี-
พระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปยังวิหาร ล้างพระบาททั้งสองแล้ว ประทับนั่งบน
บวรพุทธอาสน์ที่บรรจงจัดไว้ ทรงถือเอาเรื่อง ๒ เรื่องข้างหลัง โดยเป็น
อุปมาของเรื่องก่อน จึงทรงเปล่งอุทานนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กามนุชา** ได้แก่ กระทำความมีคมน
ในวัตถุกาม ด้วยกิเลสกาม ไม่ให้มองเห็น. บทว่า **ชาลสญจนุชา**
ความว่า คาdash พัวพัน ได้แก่ ถูกค้นหา อันเป็นดั่งข่ายครอบงำ
เพราะเกิดขึ้นสืบ ๆ ไปโดยภพ อารมณ์เบื้องต่ำและเบื้องสูง ในอรรถภาพของ
ตนและของผู้อื่น ในอายตนะภายในและภายนอก และในธรรมอันอาศัย
อายตนะภายในภายนอกนั้น อันต่างด้วยธรรมหลายประเภท โดยกาลมี
อดีตกาลเป็นต้น และนำมาซึ่งอนัตตะแก่บุคคลผู้หมกอยู่ภายใน เหมือน
ห้วงน้ำใหญ่ ที่แควล้อมไปด้วยตาข่าย ที่มีช่องอันละเอียด. บทว่า **ตณฺหา-**

ฉันทนาทิตา ได้แก่ อันเขาปกปิด คือบังไว้ด้วยเครื่องมุงบังคือค้นหา เหมือนน้ำที่สาหร่ายปกปิดไว้ ฉะนั้น. แม้ด้วย ๒ บทนี้ ท่านก็แสดงถึงการนำกุศลจิต ที่กามฉันทนิเวรณกัณไว้. บทว่า ปมตฺตพฺนุชฺชา พนฺชฯ ได้แก่ ผู้อันกิเลสมาร และเทวบุตรมาร ผูกพันไว้. จริงอยู่ บุคคลที่ถูกกิเลสมารผูกพันไว้ ด้วยอารมณ์ใด ก็เป็นอันชื่อว่า ถูกเทวบุตรมารผูกพันไว้ด้วยอารมณ์นั้น. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ดูก่อนสมณะ เราจักผูกท่านไว้ ด้วยบ่วงคือใจ
อันเป็นที่ท่องเที่ยวไปในกลางหาว ท่านยังไม่พ้นจาก
บ่วงของเรา.

บททั้งสามคือ นมุจิ กณฺโห ปมตฺตพฺนุชฺช เป็นชื่อของมาร. เพราะแม้เทวบุตรมาร ก็ชื่อว่า ปมตฺตพฺนุชฺช เพราะผูกสัตว์ผู้ประมาทไว้ ด้วยความพินาศ เหมือนกิเลสมาร ฉะนั้น. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ปมตฺตพฺนุชฺเช พนฺชฯ ดังนี้ก็มี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พนฺชฯ ความว่า ในเครื่องผูกคือกามคุณ. บทว่า พนฺชฯ ได้แก่ ที่ถูกกำหนดไว้. เปรียบเหมือนอะไร? เปรียบเหมือนปลาในปากไซ อธิบายว่า ปลาทั้งหลาย เข้าไปยังปากไซที่ชาวประมงดักไว้ เป็นปลาที่ติดไซ ย่อมไปคือถึงความตายฉันทใด สัตว์เหล่านี้ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน ถูกผูกพันไว้ด้วยเครื่องผูกคือกามคุณ ที่มารดักไว้ ย่อมเข้าถึงชราและมรณะทีเดียว เหมือนลูกโคที่ยังไม่ทิ้งนม ติดตามแม่โคไปฉะนั้น อธิบายว่า เหมือนโครุ่นตัวยังไม่ทิ้งนม ย่อมติดตามคือไปตามแม่ของตัว ไม่ติดตามโคตัวอื่น ฉันทใด สัตว์ที่ถูกผูกพันไว้ด้วยเครื่อง

ผู้ก็คือมาร ก็ฉันนั้น เมื่อหมุนเวียนไปในสงสาร ย่อมติดตามคือไปตาม
มรณะถ่ายเดียว ไม่ไปตามอมตนิพพาน อันได้แก่ ไม่ตาย.

จบอรรถกถาทุติยมาสสูตรที่ ๔

๕. ลक्षणฐกัทธิยสูตร

ว่าด้วยรถคืออัทภาพ

[๑๕๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ท่าน
พระลक्षणฐกัทธิยะกำลังเดินมาข้างหลังของภิกษุเป็นอันมาก เข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นท่านพระ-
ลक्षणฐกัทธิยะเป็นคนค่อม มีผิวพรรณทราม ไม่น่าดู พวกภิกษุคูหมิ่น
โดยมาก เดินมาข้างหลังของภิกษุเป็นอันมากแต่ไกล ครั้นแล้วตรัสถาม
ภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเห็นภิกษุนั้น เป็นคน
ค่อม มีผิวพรรณทราม ไม่น่าดู พวกภิกษุคูหมิ่นโดยมาก กำลังเดินมา
ข้างหลังๆ ของภิกษุเป็นอันมากแต่ไกลหรือไม่ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า
เห็นแล้ว พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ก็
สมาบัติที่ภิกษุนั้นไม่เคยเข้าแล้ว ไม่ใช่หาได้ง่าย ภิกษุนั้นทำให้แจ้งซึ่งที่
สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิต
โดยชอบต้องการนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 676

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

รถคืออัทธภาพ มีศีลอันหาโทษมิได้เป็นองค์ประ-
ธาน มีหลังคาคือบริวารขาว มีกำคือสติอันเดียว
แล่นไปอยู่ เข้าดูรถคืออัทธภาพนั้นอันหาทุกข์มิได้
มีกระแสตัณหาอันตัดขาดแล้ว หาเครื่องผูกมิได้
แล่นไปอยู่.

จบลक्षणฐกัถยสูตรที่ ๕

อรรถกถาลक्षणฐกัถยสูตร

ลक्षणฐกัถยสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า สมบุพหุลานํ ภิกขุณํ ปิฎฺฐิจิตฺโต ปิฎฺฐิจิตฺโต ความว่า วันหนึ่ง
ท่านพระลक्षणฐกัถยะ พร้อมด้วยภิกษุเป็นอันมากเที่ยววิณฑชบาตใน
ละแวกบ้าน ฉันทดาหารเสร็จแล้ว ล้างบาตรใส่ถลก คล้องไว้ที่ป่า จีบ
จิวร พาดจิวรแม่น้ำไว้ป่าช้า มีการก้าวไป ถอยกลับ แลดู เหลียวดู
กู่ เขยิบค น้าเลื่อมใส มินัยน์ตาทอดลง สมบูรณ์ด้วยอิริยาบถ เป็นเหมือน
ประกาศความไพบุลย์ด้วยสติและปัญญาของตน ตั้งสติสัมปชัญญะไว้มั่น
มีจิตเป็นสมาธิ ทอดเท้าก้าวย่างไป และเมื่อจะไปก็ตามหลังภิกษุทั้งหลาย
ไป ไม่ปะปนด้วยภิกษุเหล่านั้น. เพราะเหตุไร ? เพราะเป็นผู้อยู่ด้วยการ
ไม่คลุกคลี. อนึ่ง ปุถุชนทั้งหลาย ย่อมดูหมิ่นรูปของท่านว่า นาดูหมิ่น
เป็นที่ตั้งแห่งความดูหมิ่น. พระเถระทราบดังนั้น จึงเดินไปข้างหลัง ด้วย

คิดว่า ภิกษุเหล่านี้จะได้ประสบบาป เพราะอาศัยเราแล. ภิกษุเหล่านั้น และพระเถระ ถึงกรุงสาวัตถี เข้าไปยังวิหาร เข้าเฝ้าพระศาสดาถึงที่ประทับด้วยประการฉะนี้. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **เตน โข ปน สมเยน อายสุมา ลกฺขณฺณกทฺธิโย** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุกฺขพฺลฺลณฺ** ได้แก่ รูปน่าเกลียด. ด้วยคำนั้น ทรงแสดงถึงท่าน ไม่มีการถึงพร้อมด้วยวรรณะ (รูป) และถึงพร้อมด้วยทรวดทรง. บทว่า **ทุกฺขทลฺลิก** แปลว่า เห็นเข้าไม่น่าเลื่อมใส. ด้วยบทนั้น แสดงถึงท่านไม่มีความสมบูรณ์ด้วยอนุพยัญชนะ และความสมบูรณ์ด้วยอาการ. บทว่า **โองฺกฺกมฺ** แปลว่า เตี้ย. ด้วยคำนี้ ทรงแสดงถึงท่านไม่มีความสมบูรณ์ด้วยส่วนสูง. บทว่า **เยภฺยเยน ภิกฺขุณฺ** **ปริภฺตรูป** ได้แก่ ผู้มีรูปร่างอันภิกษุปุถุชนทั้งหลาย ดูหมิ่น. ภิกษุปุถุชน บางพวก เช่นพระฉัพพัคคีย์เป็นต้น เมื่อไม่รู้คุณของท่าน จับ ลูกค้ำ เล่น ที่มีมือและใบหูเป็นต้น ดูหมิ่น พระอริยเจ้า หรือกัลยาณปุถุชนหา ดูหมิ่นไม่.

บทว่า **ภิกฺขุ อามนฺเตติ** ความว่า ตรัสเรียกภิกษุมาทำไม? เพื่อประกาศคุณของพระเถระ. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระดำริ อย่างนี้ว่า ภิกษุเหล่านี้ไม่รู้ว่บุตรเรามีอนุภาพมาก เพราะเหตุนี้ จึงพากันดูหมิ่นเธอ ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์ เพื่อทุกข์ ตลอดกาลนานแก่ภิกษุเหล่านั้น เอาเถอะ เราจักประกาศคุณของภิกษุนี้ แก่ภิกษุทั้งหลาย แล้วจักปลดเปลื้องเธอให้พ้นจากความดูหมิ่น.

บทว่า **ปสฺสส โน** แปลว่า พวกเธอจงดูนะ. บทว่า **น จ สทา มาปตฺติ สฺลลรฺฐปา ยา เตน ภิกฺขุณา อสฺมาปฺนฺนปฺพุพา** ความว่า ชื่อ

สมาบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง อันทั่วไปแก่พระสาวก มีประเภทอย่างนี้คือ รูปสมาบัติ อรูปสมาบัติ พรหมวิหารสมาบัติ นิโรธสมาบัติ และผลสมาบัติ ในสมาบัติเหล่านั้น สมาบัติแม้อย่างหนึ่ง ไม่ใช่ได้โดยง่าย คือได้โดยยาก. ภิกษุลดคุณฐกัทธิยะนั้น ไม่เคยเข้าสมาบัตินั้น ไม่มีเลย. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงประกาศความที่พระเถระนั้นมีฤทธิ์มาก ในคำที่ตรัสไว้ว่า มหิทธิโก มหานุภาโว บัดนี้ เพื่อจะประกาศความที่ท่าน มีอานุภาพมาก จึงตรัสคำมีอาทิว่า ยสฺส จตฺถาย ดังนี้. คำนั้นมีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล.

ก็ในคำเหล่านั้น ด้วยคำว่า เอโส ภิกฺขเว ภิกฺขเว เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้ไม่ใช่เป็นภิกษุพอดีพอร้าย ใคร ๆ ไม่ควรดูหมิ่นด้วยเหตุเพียงเท่านั้นว่า เป็นผู้มึนรูปน่าเกลียด ไม่น่าดู เตี้ย และว่าเดินตามหลังภิกษุทั้งหลาย โดยที่แท้เป็นภิกษุมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ความจริงสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่พระสาวกฟังถึง สิ่งนั้นทั้งหมดภิกษุนั้นถึงแล้วโดยลำดับ เพราะฉะนั้น พึงทำภิกษุนั้นให้เป็นที่หนักแน่นคุณฉัตรหิน แล้วจึงแลดู ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนานแก่เธอทั้งหลาย.

บทว่า เอตมตฺถํ วิทิตฺวา ความว่า พระองค์ทรงทราบโดยอาการ ทั้งปวง ซึ่งกองแห่งคุณ ของท่านลดคุณฐกัทธิยะต่างโดยคุณมีความเป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากเป็นต้นนี้ จึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดง ความนั้น.

โทษท่านเรียกว่า เอละ ในบทว่า เณฺลฺโย โฉ นี้ ในพระคานานั้น. โทษของคำนั้นไม่มี เหตุนี้ คำนั้นจึงชื่อว่าเนลฺ. ก็ เณฺลฺ โฉ นั้นคืออะไร ?

คือศีลที่บริสุทธิ์ด้วยดี. จริงอยู่ ศีลที่บริสุทธิ์ด้วยดีนั้น ท่านประสงค์ว่าเนละ
ในพระคานานี้ เพราะอรรถว่าไม่มีโทษ. ภิกษุชื่อว่า เนลังคะ เพราะมี
องค์อันเป็นประธานอันหาโทษมิได้. เชื่อมความด้วยคำที่ท่านกล่าวไว้
ด้วยรถ. เพราะฉะนั้น อธิบายว่า ผู้มีองค์คือศีลอันบริสุทธิ์ด้วยดี. จริงอยู่
ศีลที่สัมปยุตด้วยอรรถผล ท่านประสงค์เอาในที่นี้. อัฏฐาพจจรต ชื่อว่า
เสตปจฺฉาโท เพราะมีหลังคาสีขาว. บทว่า **ปจฺฉาโท** ได้แก่ ผ้ากัมพล
เป็นต้น ที่ลาดไว้บนหลังรถ. กัรรตคืออัฏฐาพจจรต มีสีขาวกีติ มีสีแดง
และสีเขียวเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี เพราะมีภาวะขาวหมดจดด้วยดี
แต่ในที่นี้ท่านกล่าวว่า **เสตปจฺฉาโท** มีหลังคาขาว เพราะอาศัยภาวะที่
บริสุทธิ์ด้วยดี เหตุประสงค์เอาความหลุดพ้นด้วยอรรถผล เหมือนอุปมา
อย่างใดอย่างหนึ่งว่า รถมีเครื่องบริขารขาว. กำอันหนึ่ง คือสติ ของรถ
นั้นมีอยู่ เหตุนั้น รถนั้นชื่อว่ามีกำอันเดียว. บทว่า **วตฺตติ** แปลว่า ย่อม
เป็นไป. ด้วยบทว่า **รโถ** นี้ พระองค์ตรัสหมายถึงอัฏฐาพจจรตของพระเถระ.
บทว่า **อนินฺนํ** แปลว่า ไม่มีทุกข์ อธิบายว่า เว้นจากความกำเริบแห่งกิเลส
ดูจฺยานที่เว้นจากความสันนั้น. บทว่า **อายนฺตุ** ได้แก่ มาข้างหลัง ข้าง
หลังของภิกษุเป็นอันมาก. บทว่า **ฉินฺนุสโต** ได้แก่ ตัดกระแสแล้ว. จริง
อยู่ กระแสแห่งเนยใส และน้ำมันเป็นต้น ที่ฉาบทาที่หัวเพลาและคุม
ไหลไปคือบ่าไป เพื่อให้รถตามปกติแล่นไปสะดวก เพราะฉะนั้น
รถนั้นจึงชื่อว่ามีกระแสยังไม่ขาด. แต่รถนี้ เป็นอันชื่อว่าขาดกระแสแล้ว
เพราะละกระแสกิเลส ๓๖ ได้เด็ดขาด. ซึ่งรถที่ขาดกระแสแล้วนั้น.
ชื่อว่า **อพฺนุชฺโณ** เพราะรถนั้นไม่มีเครื่องผูก. จริงอยู่ เครื่องผูกทั้งหลาย
ของรถที่มีเครื่องปรุพร้อมกับเพลา ย่อมมีมากเพื่อทำไม่ให้รถนั้นคลอน

แคลน ด้วยเหตุนั้น รถมันจึงเชื่อว่ามิเครื่องผูก. แต่รถนี้เชื่อว่าไม่มีเครื่องผูก เพราะเครื่องผูกคือสังโยชน์ทั้งปวง หมดสิ้นไปโดยไม่เหลือ. ซึ่งรถอันไม่มีเครื่องผูกนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้รับโสมนัส ด้วยคุณของพระเถระ จึงตรัสเรียกพระองค์ด้วยพระคำรัสว่า เชิญดู.

ดังนั้น พระศาสดาทรงแสดงท่านลกุณฐกัทธิยะ ให้เป็นผู้มีจักรด้วยดี โดยกอรหัตผลขึ้นเป็นประธาน ให้เป็นผู้มีสิ่งกำบังอันข้ามพ้นด้วยดี ด้วยวิมุตติอันสัมปยุตด้วยอรหัตผล ให้เป็นผู้มีกำบังด้วยดี ด้วยสติอันตั้งมั่นด้วยดี ให้เป็นผู้ไม่กำเริบ เพราะกิเลสเครื่องกำเริบไม่มี ให้เป็นผู้ไม่มีกิเลสเครื่องไถ่ทา เพราะเครื่องไถ่ทาคือตัณหาไม่มี ให้เป็นผู้ไม่มีกิเลสเครื่องผูกพัน เพราะไม่มีสังโยชน์เป็นต้น ให้เป็นจตุรตถิยมด้วยมีอาชาไนย อันประกอบด้วยดีแล้ว อันมีเครื่องปรุงดีแล้ว.

จบอรรถกถาลกุณฐกัทธิยสูตรที่ ๕

๖. ตัณห์กขยสูตร

ว่าด้วยท่านที่สิ้นแล้วจากเครื่องผูก

[๑๕๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง พิจารณาซึ่งความสิ้นตัณหา อยู่ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นท่านพระอัญญาโกณฑัญญะนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง พิจารณาเห็นซึ่งความหลุดพ้น เพราะความสิ้นตัณหาอยู่ในที่ไม่ไกล.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 681

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงได้ทรงอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

พระอริยบุคคลใดไม่มีวิชาอันเป็นมุลราก ไม่มีแผ่นดิน คืออสาละ นีวรณ และอโยนิโสมนสิการ ไม่มีเถาวัลย์ คือมานะและอติมานะเป็นต้น ไบ คือ ความมัวเมา ประมาท มายา และสาเลยยะเป็นต้น จะมีแต่ที่ไหน ใครเล่าจะควรนินทาพระอริยบุคคลนั้น ผู้เป็นนักปราชญ์ ผู้พ้นแล้วจากเครื่องผูก แม้เทวดา ก็ชม ถึงพรหมก็ยอมสรรเสริญพระอริยบุคคลนั้น.

จบคัมภักขยสูตรที่ ๖

อรรถกถาคัมภักขยสูตร

คัมภักขยสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า โกลุฑลโธ ในบทว่า อญญาโกลุฑลโธ นี้ เป็นชื่อของท่านที่มาโดยโคตร. ก็ในบรรดาสาวกทั้งหลาย พระเถระปรากฏในพระศาสนาว่า อัญญาโณทัญญะนั้นแล โดยคำอุทานที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า อญญาสิ วต โภ โกลุฑลโธ เพราะตรัสรู้อรินัย ๔ ก่อนพระสาวกทั้งหมด.

บทว่า ตณฺหาสขฺยวิมุตฺตี ชื่อว่า ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เพราะเป็นที่สิ้นตัณหา คือเป็นที่ละตัณหา ได้แก่ พระนิพพาน ความหลุดพ้นในเพราะความสิ้นไปแห่งตัณหา นั้น. อีกอย่างหนึ่ง อริยมรรค

ชื่อว่าธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เพราะเป็นเหตุสิ้นคือเป็นเหตุละตัณหา. ชื่อว่าตัณหาสังขยวิมุตติ เพราะวิมุตติเป็นผลหรือเป็นที่สุด แห่งอริยมรรค โดยนิปปริยาย ได้แก่สมาบัติอันสัมปยุตด้วยอรหัตผล. เป็นผู้นั่งพิจารณา สมาบัติอันสัมปยุตด้วยอรหัตนั้น. จริงอยู่ ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะนี้ เข้าผลสมาบัติมาก. เพราะฉะนั้น แม้ในที่นี้ท่านก็ได้ทำอย่างนี้.

บทว่า **เอตมตุถิ วิทิตฺวา** ความว่า พระองค์ครั้งทรงทราบ การพิจารณาอรหัตผล ของพระอัญญาโกณฑัญญะนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงถึงความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยสฺส มฺหิ ฌมา นตุถิ** ความว่า พระอริยบุคคลใด ไม่มีอวิชชาอันเป็นจตุรภาคของตัณไม้คืออตภาพ และไม่มีแผ่นดิน กล่าวคือ อาสวะ นีวรณ และอโยนิโสมนสิการ อันเป็นที่ตั้งอาศัยของอวิชชานั่นเอง เพราะถอนขึ้นได้ด้วยอรหัตมรรค. พึงทราบ สัมพันธ์บท ในบทว่า **ปญฺญา นตุถิ กุโถ ลตา** นี้ว่า เครื่องเถาไม่มี ใบไม้จะมีแต่ที่ไหน. อธิบายว่า แม้เครื่องเถา กล่าวคือกิ่งใหญ่กิ่งน้อยเป็นต้น อันต่างด้วยมานะและอติมานะเป็นต้น ย่อมไม่มี ใบไม้คือ มหะ ปมาทะ มายา และสาไถยเป็นต้น จักมีแต่ที่ไหนเล่า. อีกอย่างหนึ่ง. บทว่า **ปญฺญา นตุถิ กุโถ ลตา** ความว่า เมื่อหน่อไม้งอกงามขึ้น ใบไม้ก็บังเกิดขึ้นก่อน ภายหลัง ท่านกล่าวตั้งชื่อว่า **ลตา** คือ กิ่งใหญ่ กิ่งน้อย. ในคำนั้น มูลคืออวิชชา และกิเลสมีอาสวะเป็นต้น อันเป็นที่ตั้งอาศัยของ มูลคืออวิชชา นั้น ย่อมไม่มีแก่ต้นไม้ คืออตภาพใด อันควรแก่การเกิดขึ้น ในเมื่อไม่มีการเจริญอริยมรรค เพราะเจริญอริยมรรคแล้ว. ก็ในที่นี้

ด้วยมูลศัพท์นั่นเอง ฟังทราบที่ท่านถือเอา แม้ภาวะที่กรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งพืช เพราะเป็นเหตุแห่งมูลนั่นเอง. ก็เมื่อพืชคือกรรมไม่มี หน่อคือวิญญาณ ซึ่งมีพืช คือกรรมเป็นเครื่องหมาย และ ใบ กิ่ง มี นามรูปสพายนะเป็นต้น เป็นอาทิ อันมีหน่อคือวิญญาณเป็นเครื่องหมาย จักไม่บังเกิดขึ้นเลย. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า พระอริยบุคคลใดไม่มีอวิชาเป็นมูลราก ไม่มีเรือเถาคือมานะเป็นต้น ใบคือความมัวเมาเป็นต้น จักมีแต่ที่ไหนด. บทว่า ตํ ชีระ พนุชฺชา มุตฺตํ ความว่า ซึ่งพระอริยบุคคลนั้น ผู้ชื่อว่า ชีระ เพราะชานะมาร ด้วยการประกอบความเพียรคือสัมมัปปธาน ๔ ผู้พ้นจากเครื่องผูก คืออภิสังขารอันเป็นตัวกิเลสทั้งหมดนั้นนั้นแล. บทว่า ตํ โน บทว่า โโก ตํ นิหฺนฺตุมฺหติ นี้ เป็นนิบาต. ใครเล่า ผู้มีชาติแห่งวิญญาณ ควรเพื่อจะนิินทา ครหา ผู้พ้นจากสัพพกิเลส ผู้ประกอบด้วยคุณอันยอดเยี่ยมมีศีลคุณเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้ เพราะไม่มีการนิินทาเป็นเครื่องหมายนั่นเอง. บทว่า เทวาปิ นํ ปัสฺสนฺติ ความว่า โดยที่แท้ ทวยเทพผู้รู้คุณวิเศษ มีท้าวสักกะเป็นต้น ก็ย่อมสรรเสริญด้วยอปิศัพท์ แม้นมนุษย์มีกษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตเป็นต้น ก็ย่อมทรงสรรเสริญ. ยิ่งขึ้นไปอีกเล็กน้อย แม้พรหมก็สรรเสริญ คือมหาพรหมก็ดี พรหมนาค ยักษ์ และคนธรรพ์เป็นต้น แม้เหล่าอื่นก็ดี ก็ย่อมสรรเสริญ คือย่อมชมเชยเหมือนกันแล.

จบอรรถกถาตีฆักขยสูตรที่ ๖

๗. ปปัญจยสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเนิ่นช้า

[๑๕๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งพิจารณาการละส่วนสัญญา อันสหรถด้วยกรรมเครื่องเนิ่นช้าของพระองค์อยู่.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบการละส่วนสัญญาอันสหรถด้วยกรรมเครื่องเนิ่นช้าของพระองค์แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ผู้ใดมีกิเลสเครื่องให้เนิ่นช้าและความตั้งอยู่ (ใน
สังสาร) ก้าวล่วงซึ่งที่ต่อคือตณหาทิฏฐิ และลิมคือ
อวิชชาได้ แม้โลกคือหมู่มสัตว์พร้อมทั้งเทวโลก ย่อม
ไม่ดีหมิ่นผู้นั้น ผู้ไม่มีตณหา เป็นมุณี เทียวไปอยู่.

จบปปัญจยสูตรที่ ๗

อรรถกถापปัญจยสูตร

ปปัญจยสูตรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ปปัญจยสฺสยาสาปหานํ ความว่า กิเลสชื่อว่ากรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า เพราะเป็นที่เกิดขึ้นเอง ทำให้เนิ่นช้า คือขยายความสืบต่อนั้นให้กว้างขวาง ได้แก่ ให้ตั้งอยู่นาน โดยพิเศษ ได้แก่ ราคะ โทสะ

โมหะ ทิฏฐิ และมานะ. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ธรรมเป็นเครื่อง
เนิ่นช้า คือ รากะ โทสะ โมหะ ตัณหา ทิฏฐิ และมานะ. อีกอย่างหนึ่ง
ธรรมมีอรรถว่าเศร้าหมอง ชื่อว่าอรรถแห่งธรรมเครื่องเนิ่นช้า ธรรมมี
อรรถดุจหยากเหยื่อ ชื่อว่าอรรถแห่งธรรมเครื่องเนิ่นช้า. ในธรรมเครื่อง
เนิ่นช้าเหล่านั้น สุกส์ัญญาเป็นเครื่องหมายของธรรมเครื่องเนิ่นช้าคือรากะ
อาฆาตวัตตุดุเป็นเครื่องหมาย ของธรรมเครื่องเนิ่นช้าคือโทสะ อาสวะเป็น
เครื่องหมายของธรรมเครื่องเนิ่นช้าคือโมหะ เวทนาเป็นเครื่องหมาย
ของธรรมเครื่องเนิ่นช้าคือตัณหา สัญญาเป็นเครื่องหมายของธรรมเครื่อง
เนิ่นช้าคือทิฏฐิ และวิตกเป็นเครื่องหมายของธรรมเครื่องเนิ่นช้าคือมานะ.
สัญญา ที่เกิดพร้อมกับธรรมเครื่องเนิ่นช้าเหล่านั้น ชื่อว่า ปปัญจสัญญา.
ส่วน รากะ โภทฐาสะ แห่งสัญญาเป็นเครื่องเนิ่นช้า ชื่อว่าส่วนแห่ง
สัญญาเป็นเครื่องเนิ่นช้า ว่าโดยอรรถ ได้แก่ กองกิเลส อันเป็นฝ่ายแห่ง
ธรรมเครื่องเนิ่นช้านั้น ๆ พร้อมทั้งนิमित. ก็ในที่นี้ศัพท์ว่า สัญญา ย่อม
มีโดยปปัญจธรรมนั้น เป็นเหตุที่ทั่วไปแก่ส่วนนั้น ๆ. สมจริงดังคำที่
ท่านกล่าวไว้ว่า ความจริง ส่วนแห่งปปัญจธรรม มีสัญญาเป็นเหตุ. การละ
ซึ่งส่วนแห่งปปัญจธรรมเหล่านั้น. อธิบายว่า ตักกิลีสมีรากะเป็นต้น
ด้วยมรรคนั้น ๆ ได้เด็ดขาด.

ได้ยินว่า ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาภิเลส อัน
เป็นเหตุแห่งความพินาศในอดีตชาติของพระองค์ อันนับได้หลายแสน โภทฐิ
ที่ทรงละได้พร้อมทั้งवासนา ณ ประเทศเป็นที่พ่องไสแห่งโพธิญาณ ด้วย
อริยมรรคในภพสุดท้ายนี้ และทรงเห็นสันดานของสัตว์ที่เพียบไปด้วยกิเลส
เศร้าหมองไปด้วยกิเลสมีรากะเป็นต้น ที่เปลื้องได้แสนยาก เหมือนกะ-

โหลคน้ำเต้าที่เต็มไปด้วยน้ำข้าว เหมือนภาชนะที่เต็มไปด้วยเปรียง และเหมือนท่อนผ้าเก่าที่ชุ่มด้วยน้ำมันเหลว จึงทรงเกิดปีติปราโมทย์ขึ้นว่า กิเลสวัฏนี้ ชื่อว่าเป็นรกชัฏอย่างนี้ ที่เกิดขึ้นตลอดกาลหาเบื้องต้นมิได้ เราละได้แล้วโดยเด็ดขาด เราละแล้วด้วยดีอย่างน่าอัศจรรย์ จึงทรงเปล่งอุทาน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบการละส่วนแห่งสัญญาอันเป็นธรรมเครื่องเนิ่นช้า แล้วจึง ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยสุส ปปลุจา ฐิติ จ นตุลิติ ความว่า เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงออกเฉพาะพระองค์ ให้เหมือนผู้อื่น ฉะนั้น อัครบุคคไลโต ไม่มีธรรมเครื่องเนิ่นช้า ซึ่งมีลักษณะดังกล่าวแล้ว และไม่มีความตั้งใจอยู่ในสงสารที่ปัญจธรรมเหล่านั้นสร้างขึ้น. แต่ในเนตติท่านกล่าวไว้ว่า อนุสสัย ชื่อว่าฐิติ. จริงอยู่ อนุสสัย ก็เป็นมูลรากของการเกิดในภพ. บาลีว่า สตฺเต ลัสสเร จเปติ และว่า ปปลุจจฺฐิตินี้ก็มี. บาลินั้น มีอธิบายดังนี้ ความตั้งอยู่ คือความที่ปัญจธรรมยังปรากฏอยู่ ได้แก่ ยังตัดไม่ขาดด้วยมรรค ชื่อว่าปัญจจฺฐิตินิ. อีกอย่างหนึ่ง ความตั้งอยู่แห่งวัฏฏะ โดยเป็นเหตุแห่งความเกิดขึ้นแห่งกุศล อกุศล และวิบากที่ยังเหลือ คือปัญจธรรม ชื่อว่าปัญจจฺฐิตินิ. ปัญจจฺฐิตินั้นไม่มีแก่อัครบุคคไลโต. บทว่า สนฺธานํ ปลิมลฺลจ วิทิวตุโต ความว่า บุคคไลโต ก้าวล่วงค้นหาและทิวฏฐิ อันได้นามว่า สันธานะ เพราะเป็นเสมือนที่ต่อ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องผูกพัน และก้าวล่วงอวิชา กล่าวคือลิม เพราะเป็นเหมือนลิม เพราะคิดกันการเข้าไปสู่นครคือพระนิพพาน คือก้าวล่วงโดยพิเศษ ด้วยการละกิเลส พร้อมทั้งवासนา. แต่อาจารย์อีกพวกหนึ่ง

กล่าวความโกรธว่า **สันชานะ**. คำนั้นไม่ควรถือเอา. ก็ **ชิตี** นั้น ท่านเรียกว่า ทำเหตุให้บุคคลอื่นข้องอยู่แล. บทว่า **ตํ นิตุตตมฺหิ มฺหิ จรฺนตํ** ความว่า ซึ่งพระอริยบุคคลนั้น ชื่อว่าผู้ปราศจากตัณหา เพราะไม่มีตัณหา แม้โดยประการทั้งปวง ชื่อว่ามุนี เพราะรู้โลกทั้งสอง และรู้ประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่น ชื่อว่าผู้เที่ยวไปด้วยอิริยาบถ ด้วยการยังสมบัติต่าง ๆ ให้เที่ยวไป และด้วยการยังญาณอันไม่ทั่วไปแก่ญาณอื่นให้เที่ยวไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวง โดยส่วนเดียวนั่นเอง. บทว่า **นาวชานาติ สเทวโกปิ โลโก** ความว่า สัตว์โลก ที่เกิดมาด้วยปัญญาของตน พร้อมทั้งเทวโลก พร้อมทั้งพรหม แม้ในกาลไหน ๆ ก็ไม่รู้ ไม่ได้เสวย โดยที่แท้กระทำให้หนักแน่น ยินดีในการบูชาสักการะโดยเคารพว่า ผู้นี้เท่านั้น เป็นผู้เลิศ ประเสริฐสูงสุด ประเสริฐยิ่งในโลกร่างนี้แล.

จบอรรถกถาปัญจขยสูตรที่ ๗

๘. มหากัจจานสูตร

ว่าด้วยพระมหาหัจจานะนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง

[๑๕๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ท่านพระมหาหัจจานะนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง มีกายคตาสติตั้งมั่นดีแล้วเฉพาะหน้าในภายใน ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นท่านพระมหาหัจจานะนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง มีกายคตาสติตั้งมั่นดีแล้วเฉพาะหน้าในภายใน ในที่ไม่ไกล.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 688

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึง
ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ผู้ใดพึงตั้งกายคตาคติไว้มั่นแล้วเนื่อง ๆ ในกาลทุก
เมื่อว่า อะไร ๆ อันพ้นจากขันธปัญจกไม่พึงมี อะไร ๆ
ที่ชื่อว่าเป็นของเราก็ไม่พึงมี อะไร ๆ ที่ชื่อว่าตนอัน
พ้นจากขันธจักไม่มี และอะไร ๆ ที่เนื่องในตนจักไม่
มีแก่เรา ผู้นั้นมีปกติอยู่ด้วยอนุปปพวิหาร ตามเห็น
อยู่ในสังขารนั้น พึงข้ามค้นหาได้โดยกาลเกิดขึ้น
แห่งอริยมรรคแล.

จบมหากัจจนสูตรที่ ๘

อรรถกถามหากัจจนสูตร

มหากัจจนสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

อชุตต ศัพท์นี้ ในบทว่า อชุตตฺ นี้ มาในอรรถว่า เกิดภายใน
ในประโยคมีอาทิว่า आयตนะภายใน ๖ ดังนี้. มาในอรรถว่า เกิดในตน
ในประโยคมีอาทิว่า ธรรมทั้งหลาย เกิดในตน หรือตามเห็นภายในกาย
ภายในตน. มาในอรรถว่า เป็นภายในแห่งอารมณ์ ในประโยคมีอาทิว่า
เพราะไม่มนสิการถึงนิमितทั้งปวง ภิกษุเข้าถึงสุญญตะอันเป็นภายในอยู่
อธิบายว่า ในตำแหน่งที่เป็นใหญ่. จริงอยู่ ผลสมาบัติ ชื่อว่าเป็นฐาน
อันใหญ่ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. มาในอรรถว่า เป็นภายในแห่งโคจร
ในประโยคมีอาทิว่า อานนทฺ ภิกษุ นั้น พึงตั้งจิตไว้ด้วยดี เฉพาะภายใน

ในสมาธินิมิต อันเป็นเบื้องต้นนั้นเท่านั้น. แม้ในที่นี้ ท่านพึงเห็นว่ามา
ในอรรถว่ามีโคจรเป็นภายในนั่นเอง. เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า บทว่า
อชฺมตฺตํ ได้แก่ในอารมณ์กัมมัฏฐาน อันเป็นอารมณ์ภายใน. บทว่า
ปริมุขํ แปลว่า ตรงหน้า. บทว่า **สุปฺปญฺจิตาย** ได้แก่มีสติไปในภายใน
ตั้งมั่นด้วยดี. ก็ในที่นี้ ท่านกล่าวถึงฉาน โดยยกสติขึ้นเป็นประธาน.
ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ดังนี้ว่า ภิกษุเข้าฉานอันเป็นภายใน คืออันยิ่งที่ตน
ได้ โดยกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน.

ก็พระเถระนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี
วันหนึ่ง เทียวบิณฑบาต ณ กรุงสาวัตถี กลับจากบิณฑบาตภายหลังฉัน
อาหารเสร็จแล้วเข้าไปสู่วิหาร แสดงวัตรแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า นั่งพัก
ผ่อนในที่พักกลางวัน ยับยั้งอยู่ด้วยสมบัติต่าง ๆ ตลอดวัน ในเวลาเย็น
หยังลงสู่ท่ามกลางวิหาร เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งที่พระคันธกุฎี
จึงคิดว่า นี่ไม่ใช่เวลาที่จะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าก่อน กำหนดเวลาแล้ว
นั่งเข้าสมาบัติดังกล่าวแล้ว ที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่งไม่ไกลแต่พระคันธกุฎี.
พระศาสดา ประทับนั่งในพระคันธกุฎีนั่นเอง ทอดพระเนตรเห็นเธอนั่ง
อยู่อย่างนั้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **เตน โข ปน สมเยน อายสุมา**
มหากุจฺจายโน ๆ เป ๆ **สุปฺปญฺจิตาย** ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ความว่า พระองค์ทรงทราบโดยอาการทั้ง
ปวง ถึงการที่ท่านพระมหากัจจานเถระ เข้าฉานที่ตนบรรลุด้วยสติปัฏ-
ฐานภาวนา ให้เป็นบาท แล้วจึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงถึงความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยสุส ลียา สพฺพทา สติ สตฺตํ** กายคตา
อุปฺปญฺจिता ความว่า สติอันไปแล้วในกายทั้งสองอย่าง โดยความต่างแห่ง

นามและรูป คือมีกายเป็นอารมณ์ ฟังเป็นคุณภาพ อันภิกษุใด ผู้เริ่มบำเพ็ญวิปัสสนา ดำรงไว้ด้วยอำนาจความพยายามอันเป็นไปติดต่อเนื่อง ๆ ไม่ขาดสาย โดยพิจารณาลักษณะ มีอนิจจลักษณะเป็นต้น แห่งอุปาทานชั้น ๕ ในกาลทั้งหมด โดยแบ่งวันหนึ่งออกเป็น ๖ ส่วน.

เล่ากันมาว่า ท่านพระมหากัจจານะนี้ ยังฉานให้บังเกิด โดยกายคตาสติก็มีภูฐานก่อน แล้วกระทำฉานนั้นให้เป็นบาท เริ่มตั้งวิปัสสนา โดยมุข คือกายานุปัสสนาสติปัฏฐานแล้ว บรรลุพระอรหัต. ถึงในกาลต่อมา โดยมาก ท่านเข้าฉานนั้นนั่นแหละออกแล้ว พิจารณาเห็นโดยประการนั้นนั่นแล แล้วเข้าผลสมาบัติ. พระศาสดา เมื่อทรงแสดงวิธีที่เป็นเหตุให้ท่านบรรลุพระอรหัต จึงตรัสว่า ผู้ที่มีสติในกาลทุกเมื่อ ฟังตั้งกายคตาสติไว้ติดต่อกัน เพื่อจะให้อาการที่กายคตาสตินั้นปรากฏแจ่มชัด จึงตรัสว่า กิเลสกรรมอันพ้นจากชั้นปัญจก ไม่เพียงมี กิเลสกรรมที่ชื่อว่าเป็นของเรา ไม่เพียงมี กิเลสกรรม ที่ชื่อว่าตนอันพ้นจากชั้นจักไม่มี และกิเลสกรรมที่เนื่องในตน จักไม่มีแก่เรา ดังนี้.

ความข้อนั้น เมื่อว่าโดยพิจารณา ฟังทราบโดยเป็น ๒ ส่วน คือ ด้วยส่วนเบื้องต้น ๑ ด้วยขณะพิจารณา ๑.

ใน ๒ อย่างนั้น ฟังทราบโดยส่วนเบื้องต้นก่อน. บทว่า โน จสุต โน จ เม สिया ความว่า หากว่า ในอดีตกาล กิเลสกรรมของเราไม่เพียงมีไซ้ ในกาลอันเป็นปัจจุบันนี้ อตภาพนี้ จะไม่เพียงมีแก่เรา คือไม่เพียงเกิดแก่เรา. ก็เพราะเหตุที่กรรมและกิเลสได้มีแก่เราในอดีตกาล ฉะนั้น อตภาพของเราในบัดนี้ ซึ่งมีกรรมกิเลสนั้นเป็นเครื่องหมาย ย่อมเป็นไป. บทว่า น ภวิสฺสติ น จ เม ภวิสฺสติ ความว่า ในอตภาพนี้ เพราะปราศ-

จากกรรมอันเป็นปฏิปักษ์นั้น และกิเลสกรรม จักไม่มี คือจักไม่เกิดแก่เรา และวิปากวิภูในอนาคต จักไม่มี คือจักไม่เกิดแก่เรา. ในกาลทั้ง ๓ ดังกล่าวมาแล้วนี้ ชั้นปัญจกคืออรรถภาพของเรานี้ อันมีกรรมกิเลสเป็นเหตุ ไม่ใช่มีผู้ยิ่งใหญ่เป็นต้นเป็นเหตุ เป็นอันท่านประกาศ ถึงการเห็นนาม แลรูปพร้อมทั้งปัจจัยว่า ของเรา ฉันทิ ของสัตว์ทั้งปวง ก็ฉันทันนั้น.

แต่เมื่อว่าโดยเวลาพิจารณา พึงทราบความดังต่อไปนี้. บทว่า โน จสุต โน จ เม ลียา ความว่า เพราะเหตุที่เบญจขันธ์นี้ ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะมีแล้วกลับไม่มี ชื่อว่าเป็นทุกซ์ เพราะอรรถว่าถูกความเกิดและความดับบีบคั้นเนื่องๆ ชื่อว่าอนัตตา เพราะอรรถว่า ไม่เป็นไปในอำนาจ ถ้าเมื่อเป็นอย่างนั้น สภาวะบางอย่างที่ชื่อว่าอัตตานิ ที่พ้นไปจากเบญจขันธ์ ก็ไม่มี คือไม่พึงมี ไม่พึงเกิด เมื่อเป็นเช่นนั้น เบญจขันธ์บางอย่าง ที่ชื่อว่าเป็นของเราไม่พึงมีแก่เรา ไม่พึงเกิดแก่เรา. จริงอยู่ เมื่ออัตตานิ สิ่งที่เกิดในตน ก็พึงมี เหมือนอย่างว่า นามรูปนี้ ที่เกิดในตน จักสูญไปในปัจจุบัน และในอดีต ฉันทิ สภาวะอะไรๆ ที่ชื่อว่าเป็นอัตตานิที่พ้นไปจากขันธ์ ก็ฉันทันนั้น จักไม่มี จักไม่เกิดแก่เรา คือจักไม่มี จักไม่เกิดแก่เราในอนาคต ต่อจากนั้นแล เบญจขันธ์นี้อะไรๆ อันเป็นที่ตั้งแห่งความกังวล จักไม่มีแก่เรา คือธรรมชาติอะไรๆ ที่เกิดในตน จักไม่มีแก่เราแม้ในอนาคต. ด้วยคำนี้ พระองค์แสดงถึงความไม่มีสิ่งที่จะพึงถือว่า เรา และจะพึงถือว่า ของเรา เพราะไม่มีใน ๓ กาล. ด้วยคำนี้เป็นอันทรงประกาศสุญญตานิ ๔ เงื่อน.

บทว่า อนุปพฺพวิหารี ตตฺถ โส ความว่า เมื่อพระโยคาวจรตามเห็น ความเป็นของว่าง อันมีในตน ในสังขารนั้น ในกาลทั้ง ๓ ดัง

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 692

พรรณนามาฉะนี้ เมื่อวิปัสสนาญาณ มีอุทัยพพญาณเป็นต้น เกิดขึ้นโดยลำดับ ชื่อว่าผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่โดยลำดับ โดยอนุปปพวิปัสสนา-
วิหารธรรม. บทว่า กาลเนว ตเร วิสตุติกั ความว่า พระโยคาวจรนั้น
คือผู้ยังวิปัสสนาให้ถึงที่สุด ดำรงอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าพึงข้ามคณหากล่าวคือ
คณหาที่ชานไปในการมณต่าง ๆ เพราะสืบต่อวิภูชะ ๓ ทั้งสิ้น โดยเวลาที่
ถึงความแก่กล้า โดยเวลาที่วิภูฐานคามินีวิปัสสนาสืบต่อด้วยมรรค และ
โดยเวลาที่อริยมรรคเกิดขึ้น อธิบายว่า พึงข้ามไปตั้งอยู่ ณ ฝั่งโน้นแห่ง
คณหานั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเปล่งอุทานอันแสดงถึงการที่ท่านพระ-
มหากัจจนะบรรลุพระอรหัต โดยอ้างถึงพระอรหัตผล ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถามหากัจจนะสูตรที่ ๘

๘. อุทปานสูตร

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าใช้พระอานนท์ไปตักน้ำ

[๑๕๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในมัลลชนบท พร้อมด้วย
ด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ได้เสด็จถึงพราหมณคามชื่อฐานะของมัลลภคัตรี
ทั้งหลาย พราหมณ์และคฤหบดีชาวอุณคามได้สดับข่าวว่า เนะท่านผู้เจริญ
ทั้งหลาย พระสมณโคดมศากยบุตรเสด็จออกบวชจากศากยตระกูล เสด็จ
จาริกไปมัลลชนบทพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงอุณพราหมณคาม
โดยลำดับ พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลายเอาหญ้าและแกลบถมบ่อน้ำจน
เต็มถึงปากบ่อ ด้วยตั้งใจว่า สมณะโล้นทั้งหลายอย่าได้ดื่มน้ำ

[๑๕๖] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแหวะออกจากทางแล้ว เสด็จเข้าไปยังโคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ประทับนั่งบนอาสนะที่ท่านพระอานนท์ จัดถวาย ครั้นแล้วตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ เร็วเถิด เธอจงไปนำน้ำมาจากบ่อนั้นเพื่อเรา เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ บัดนี้ บ่อน้ำนั้นพวกพราหมณ์และคฤหบดีชาวอุณคามเอาหญ้า และแกลบถมจนเต็มถึงปากบ่อ ด้วยตั้งใจว่าสมณะโล้นทั้งหลายอย่าได้ดื่ม น้ำ พระเจ้าข้า.

แม่ครั้งที่ ๒...

แม่ครั้งที่ ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อน อานนท์ เร็วเถิด เธอจงไปนำน้ำมาจากบ่อนั้นเพื่อเรา ท่านพระอานนท์ ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ถือบาตรเดินเข้าไปยังบ่อน้ำนั้น ลำดับนั้น แล เมื่อท่านพระอานนท์เดินเข้าไป บ่อน้ำล้นขึ้นพาเอาหญ้าและแกลบ ทั้งหมดนั้นออกไปจากปากบ่อ เต็มไปด้วยน้ำใสแจ้ว ไม่ขุ่นมัว จนถึง ปากบ่อ คุณไหลไปขังอยู่ ลำดับนั้นแล ท่านพระอานนท์ดำริว่า ท่าน ผู้เจริญ ไม่เคยมีมาหนอ ความที่พระตถาคตทรงมีฤทธิ์มีอานุภาพมาก เมื่อเราเดินเข้าไป บ่อน้ำนั้นแลล้นขึ้นพาเอาหญ้าและแกลบทั้งหมดนั้น ออกไปจากบ่อ เต็มไปด้วยน้ำใสแจ้ว ไม่ขุ่นมัว จนถึงปากบ่อ คุณไหล ไปขังอยู่ ท่านพระอานนท์เอาบาตรตักน้ำแล้วเข้าไปถวายพระผู้มีพระภาค- เจ้า ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น่าอัศจรรย์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ไม่เคยมีมา ความที่พระตถาคตทรงมี ฤทธิ์ มีอานุภาพมาก เมื่อข้าพระองค์เดินเข้าไป บ่อน้ำนั้นแลล้นขึ้นพา

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 694

เอาหญ้าและเกลบทั้งหมดนั้นออกไปจากบ่อ เต็มไปด้วยน้ำใสแจ๋ว ไม่
ขุ่นมัว จนถึงปากบ่อ คุณไหลไปข้างอยู่ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงค้ำน้ำ
เกิด ขอพระสุตเจ้าจงทรงค้ำน้ำเกิด.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึง
ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ถ้าว่าน้ำพึงมีในกาลทุกเมื่อไซ้ บุคคลจะพึงกระ-
ทำประโยชน์อะไรด้วยบ่อน้ำ พระพุทธเจ้าตัดรากแห่ง
ตัณหาได้แล้ว จะพึงเที่ยวแสวงหาน้ำ เพราะเหตุ
อะไร.

จบอุทปานสูตรที่ ๕

อรรถกถาอุทปานสูตร

อุทปานสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า มลฺลสุ ความว่า ชนบทแม่ชนบทหนึ่ง อันเป็นที่อยู่ของ
พระราชกุมารชาวชนบทนามว่า มัลลสะ เขาเรียกว่า มัลลสะ โดยอาศัยค้ำ
ในมัลลชนบทซึ่งในทางโลกเขาเรียกกันว่า มัลลสะ นั้น. แต่อาจารย์บาง
พวกกล่าวว่า มาเลสุ. บทว่า จาริกญฺจฺรมาโน ได้แก่ เสด็จจาริกไปใน
ชนบทมณฑลใหญ่ โดยเสด็จจาริกไปไม่รีบด่วน. บทว่า มหตา ภิกฺขุ-
สงฺเขน ได้แก่ หมู่สมณะหมู่ใหญ่ซึ่งกำหนดจำนวนไม่ได้. จริงอยู่ ในกาล
นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าแวดล้อมไปด้วยภิกษุหมู่ใหญ่. บทว่า ฐณฺํ นาม
มฺลฺลานํ พฺรหฺมคณฺโณ ได้แก่ บ้านพราหมณ์ เพราะมีพราหมณ์มาก อัน

มีชื่อว่า ภูณะ* ในมัลลประเทศ อันเป็นที่ตั้งแห่งมัชฌิมประเทศ ในทิส
อาคเนย์. บทว่า ตทวสริ ตัดเป็น ตอ อวสริ เสด็จไปยังบ้านพราหมณ์นั้น.
อธิบายว่า เสด็จไปทางภูณคาม.

บทว่า อสฺสสุ แปลว่า ได้นั่งแล้ว อธิบายว่า รู้โดยกระแสเสียง
โฆษณาที่มากกระทบโสตทวาร. บทว่า โข เป็นนิบาตใช้ในอรรถว่าทำบท
ให้เต็ม หรือใช้ในอรรถอวชาระณะห้ามความอื่น. ใน ๒ อย่างนั้น ด้วยโข
ศัพท์อันมีวชาระณะเป็นอรรถ (แปลว่า) ได้ฟังแล้วแล อธิบายว่า พราหมณ์
และคหบดีชาวภูณคามไม่มีอันตรายต่อการไป. ด้วย โข ศัพท์อันมีปทปุระ
เป็นอรรถ เป็นแต่เพียงบทและพยัญชนะสละสลวยเท่านั้น. บทว่า ภูณญ-
ยกา แปลว่า ชนชาวภูณคาม ในบทว่า พุราหฺมณคหปติกา นี้ มีวินิจฉัย
ดังต่อไปนี้ ชื่อว่าพราหมณ์ เพราะกล่าวคำอันประเสริฐ อธิบายว่าสาชยาย
มนต์. จริงอยู่ บทว่า พุราหฺมณา นี้ เป็นไวพจน์ของพราหมณ์โดยกำเนิด
ส่วนพระอริยเจ้าทั้งหลาย ท่านก็เรียกว่าพราหมณ์ เพราะเป็นผู้ลอยบาป.
ชนผู้ครองเรือนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง เว้นกษัตริย์และพราหมณ์ท่านเรียกว่า
คหบดี. แต่เมื่อว่าโดยพิเศษเขาเรียกว่า แพศย์. พราหมณ์และคหบดี
เรียกว่า พราหมณคหบดี.

บัดนี้ เพื่อจะประกาศความที่พราหมณ์และคหบดีเหล่านั้นได้ฟัง
(จำว) ท่านจึงกล่าวว่า สมโณ ขลุ โภ โคตโม ดังนี้ เป็นต้น. ในคำว่า
สมโณ ขลุ โภ โคตโม นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า บัณฑิตพึงทราบว่
สมณะ เพราะสงบบาป. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า อกุศลธรรมอันลามก
เป็นอันพระองค์สงบแล้ว ดังนี้ เป็นต้น. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้สงบ
* บาลีเป็น ภูณะ.

บาปแล้วโดยประการทั้งปวง ด้วยพระอริยมรรคอันยอดเยี่ยม เพราะ
พระองค์ทรงบรรลुकุณตามเป็นจริง จึงได้พระนามว่า สมณะ. บทว่า ขลุ
เป็นนิบาตใช้ในอนุสสันตละ. บทว่า โภ เป็นเพียงคำเรียกอันเกิดมาแต่
กำเนิดแห่งชนชาติพราหมณ์. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ถ้าเขายังมี
กิเลส เขาก็ชื่อว่าเป็นโกวาทิ. บทว่า โคตโม เป็นบทรอบถึงพระผู้มี-
พระภาคเจ้าโดยพระโคตร เพราะฉะนั้น ในคำว่า สมโณ ขลุ โภ
โคตโม นี้ มีอรรถดั่งนี้ว่า ได้ยินว่า พระสมณโคดมผู้เจริญ. ก็บทว่า
สกุยปฺตุโต นี้ เป็นบทแสดงถึงภาวะที่พระผู้มีพระภาคเจ้ามีตระกูลสูง.
บทว่า สกุยกุล ปพฺพชโร เป็นบทแสดงถึงภาวะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
ผนวชด้วยศรัทธา. ท่านอธิบายไว้ว่า พระองค์ไม่มีความเสื่อมอะไร ๆ มา
ครอบงำ ทรงละตระกูลที่ไม่มีความเสื่อมสิ้นนั้นนั่นแหละ ทรงผนวชด้วย
การเชื่อในการบรรลุโดยการออกมหาภิเนษกรรม. บทว่า อุทฺปนํ ตินฺนสฺส
จ กุสฺสจ จ ยาว มุขโต ปุเรตุ ความว่า เอาหญ้าและแกลบถมบ่อน้ำดื่ม
ให้เต็มแค่ปาก (บ่อ) อธิบายว่า ใส่หญ้าเป็นต้นเข้าไปแล้วปิดบ่อ.

ได้ยินว่า บ้านนั้นได้มีบ่อน้ำแห่งหนึ่ง เป็นที่ใช้สอยของพวก
พราหมณ์ ใกล้ทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา ณ ภายนอก. สถานที่มีบ่อ
น้ำและบึงเป็นต้นทุกแห่งในที่นั้น เว้นบ่อน้ำนั้น ในคราวนั้น ได้แห้งขาด
ไม่มีน้ำเลย. ครั้งนั้น ชาวอุณคามยังไม่เลื่อมใสพระรัตนตรัย ถูกความ
ตระหนี่ครอบงำ ทราบว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา พวกกันคิดว่า ถ้า
พระสมณโคดมพึงเข้าไปยังบ้านนี้ อยู่ ๒-๓ วัน จะทำให้ชนทั้งหมดนี้ตั้ง
อยู่ในถ้อยคำของตน แต่นั้นธรรมของพราหมณ์ก็จะตั้งอยู่ไม่ได้ ก็กร-
เลือกกระสนเพื่อจะไม่ให้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในที่นั้น จึงปรึกษา

พร้อมกันว่า ในบ้านนี้ไม่มีน้ำในที่อื่น พวกเราจะกระทำบ่อน้ำโน้นไม่ให้เป็นที่สำหรับใช้สอย เมื่อเป็นเช่นนี้ พระสมณโคดมพร้อมด้วยสาวกสงฆ์จักไม่เข้าบ้านนี้ ดังนี้แล้ว จึงให้พวกชาวบ้านทั้งหมดตักน้ำตลอด ๗ วัน ให้เต็มตุ่มเป็นต้น แล้วเอาหญ้าและแกลบถมบ่อน้ำนั้น ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เอาหญ้าและแกลบถมบ่อน้ำเต็มจนถึงปากบ่อ ด้วยหวังใจว่า สมณะหัวโล้นเหล่านั้นอย่าได้ดื่มน้ำ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มุญฺจกา สมณ ความว่า ควรจะกล่าวคนโล้นว่า คนโล้น และกล่าวสมณะว่า สมณะ แต่ชนเหล่านั้นพากันดูหมิ่นด้วยความประสงค์ข่มขู่ จึงได้กล่าวอย่างนั้น. บทว่า มา ใช้ในอรรถปฏิเสธ. อธิบายว่า อย่าอาบ อย่าดื่ม. บทว่า มคฺคา โอกฺกมฺม แปลว่า หลีกออกจากหนทาง. บทว่า เอตฺมฺห ได้แก่ กล่าวแสดงออก เฉพาะบ่อน้ำที่ชนพวกนั้นกระทำอย่างนั้นเท่านั้น.

ถามว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงคำนึงถึงประการอันแปลกของพวกพราหมณ์เหล่านั้นจึงตรัสอย่างนี้ว่า เธอจงนำน้ำดื่มจากบ่อน้ำนี้มาหรือว่าทรงคำนึงถึงแล้วจึงรู้? ตอบว่า ทั้งๆ ที่ทรงทราบนั้นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงประกาศพุทธานุภาพของพระองค์ ทรมานพราหมณ์เหล่านั้น เพื่อจะทำพวกเขาให้หมดยศ จึงตรัสอย่างนั้น ไม่มีพระประสงค์จะดื่มน้ำ ด้วยเหตุนี้แหละ ในที่นี้พระองค์ไม่ตรัสว่า เราหิวระหายเหมือนในมหาปรินิพพานสูตร. ก็พระธรรมภิกษุคาริก เมื่อไม่รู้พระอัยยาศัยของพระศาสดา เมื่อจะกราบทูลประการอันแปลกที่ชาวอุณคามกระทำ จึงกราบทูลว่า อิทานิ โส ภนฺเต ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิทานิ แปลว่า ในบัดนี้ อธิบายว่า

ในเวลาที่พักชำระองค์มาถึงนั่นเอง. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เอโสมนุเต อุทปาโน บ่อน้ำนั้นพระเจ้าข้า.

พระเถระทูลห้ามถึง ๒ ครั้ง ในครั้งที่ ๓ จึงคิดว่า พระตถาคตทั้งหลายหาได้ทรงกระทำการโต้ตอบถึง ๓ ครั้งไม่ พระองค์ผู้ทรงเห็นกาลยาวจักเป็นอันทรงเห็นเหตุ ดังนี้แล้ว จึงถือบาตรของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ท่าวมหาราชถวายแล้วได้ไปยังบ่อน้ำ. เมื่อพระเถระกำลังเดินไป น้ำในบ่อก็บริบูรณ์ ล้นขึ้น ไหลไปรอบๆ หญ้าและแกลบหมดลอยไปเองทีเดียว. ก็เมื่อน้ำที่ไหลไปนั้นล้นขึ้นข้างบน ชลาถัยมีสระโบกขรณีเป็นต้นทั้งหมดในบ้านนั้น ที่แห่งขาดกลับบริบูรณ์ ภูเขา บึง และที่ลุ่มเป็นต้นเหมือนกัน. ท้องถิ่นของบ้านนั้นทั้งหมด ถูกห้วงน้ำใหญ่ท่วมทับ ได้มีเสมือนในเวลาฝนตกหนัก. ดอกไม้ที่เกิดในน้ำ มีดอกโกมุท อุบล ปทุม และดอกปุลนทริก เป็นต้น ผลขึ้นในชลาถัยนั้นๆ เข้มบานบังน้ำ. นกที่อาศัยนำอยู่ มีหงส์ นกกระเรียน นกจ๊กพราศ นกกระลิง และนกยางเป็นต้น เมื่อฝนตกก็พากันร้องเสียงขรมในที่นั้นๆ. ชาวภูคคามเห็นห้วงน้ำใหญ่นั้น ล้นขึ้นอย่างนั้น สับสนไปด้วยคลื่นและระลอกโดยรอบ ผลขึ้นเป็นพองดงามตั้งอยู่โดยรอบ ต่างพากันเกิดอัศจรรย์จิตไม่เคยมี จึงปรึกษาพร้อมกัน. อย่างนี้ว่า พวกเราพยายามเพื่อจะให้พระสมณโคดมขาดน้ำ ก็ตั้งแต่เวลาที่พระสมณโคดมนั้นเสด็จมา ห้วงน้ำใหญ่นี้ก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้นถึงอย่างนี้ พระสมณโคดมมีอิทธานุภาพถึงอย่างนี้ โดยไม่ต้องสงสัยเลย เพราะพระสมณโคดมนี้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก. ก็ชื่อที่ห้วงน้ำใหญ่นั้นขึ้นท่วมบ้านของเรา เป็นฐานะที่มีได้แล เอาเถอะ พวกเราจะเข้าไปหา เข้าไปนั่งใกล้พระสมณโคดม แสดงโทษที่ล่วงเกินแล้วขอมาพระองค์.

ชาวภูคคามทั้งหมดต่างมีอัธยาศัยเป็นอันเดียวกัน เป็นหมู่คณะเดียวกัน ออกจากบ้านเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้ว บางพวกถวายบังคมพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า บางพวกประคองอัญชลี บางพวกกล่าวคำปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า บางพวกประกาศชื่อและโคตร บางพวกก็นั่งนิ่ง ก็แล ครั้นกระทำอย่างนี้แล้ว จึงนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง ทั้งหมดพากันแสดงโทษว่า ข้าแต่พระโคตม ผู้เจริญ ดังข้าพระองค์ขอประทานวโรกาส พวกข้าพระองค์ก่อความเกียติกันน้ำแก่พระสมณโคตมผู้เจริญและสาวก ได้เอาหญ้าและแกลบทิ้งลงในบ่อน้ำโน้น ก็บ่อน้ำนั้นถึงจะไม่มีเจตนาก็เป็นเหมือนมีเจตนา เป็นเหมือนรู้คุณของพระโคตมผู้เจริญ ทำหญ้าและแกลบทั้งหมดให้ออกไปเสียเอง เกิดเป็นบ่อน้ำบริสุทธิ์ด้วยดี ก็ในที่นี้สถานที่ลุ่มทั้งหมดเต็มไปด้วยน้ำเป็นอันมาก น่ารื่นรมย์ใจ สัตว์ทั้งหลายพากันอาศัยน้ำนั้นเลี้ยงชีพ พากันยินดี แต่พวกข้าพระองค์ แม้จะเป็นมนุษย์ก็ยังไม่รู้คุณของพระสมณโคตม จึงได้ก่อกรรมทำเข็ญถึงอย่างนี้ ดังข้าพระองค์ขอวโรกาส ขอพระสมณโคตมผู้เจริญ จงกระทำโดยที่ห้วงน้ำใหญ่นี้จะไม่ท่วมบ้านนี้ แก่พวกข้าพระองค์เถิด ขอพระโคตมผู้เจริญจงรับโทษที่ล่วงเกิน ตามที่พวกข้าพระองค์ล่วงเกิน ตามความโง่เขลา ด้วยทรงอาศัยความอนุเคราะห์. ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า เอาเถิด เราจะรับโทษที่ล่วงเกินที่พวกเธอล่วงเกินตามความโง่เขลา เพื่อสังวรต่อไป ดังนี้แล้ว จึงทรงรับโทษที่ล่วงเกินของชนเหล่านั้น ทรงทราบว่ พวกเหล่านั้นมีจิตเลื่อมใส จึงทรงแสดงธรรมตามความเหมาะสม แก่อัธยาศัยให้ยิ่งขึ้น. พวกเหล่านั้นฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว มีจิตเลื่อมใสตั้งอยู่ในคุณธรรม มีสภาวะเป็นต้น ถวายบังคม

พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วทำประทักษิณ พากันหลีกไป. ก็ก่อนแต่ที่พวก เหล่านั้นจะมา ท่านพระอานนท์เห็นปาฏิหาริย์นั้น ซึ่งเกิดอัศจรรย์จิตไม่เคยมี เอาบาตรตักน้ำดื่มร้อนเข้าไปถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกราบทูล เรื่องนั้น ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **เอว ภูเตติ โข อายสุมา อานนุโท** ท่านพระอานนท์ทูลรับว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มุขโต โอมิตฺตฺวา** ความว่า พาเอาหญิง เป็นต้นทั้งหมดนั้นออกไปทางปากบ่อ. บทว่า **วิสุตฺตฺนฺโต มนฺตฺเว** ความว่า เมื่อก่อนคนต้องใช้เชือกยวตักน้ำเอาจากบ่อน้ำ ในเวลาที่พระเถระรับบาตรของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วเดินไป เป็นเหมือนไหลออกจาก ปากบ่อตั้งอยู่เสมอขอบบ่อ พอทักน้ำได้. ก็คำนี้ ท่านกล่าวหมายเอาการ เกิดขึ้นแห่งน้ำ ในเวลาที่พระเถระเดินไป. ก็หลังจากนั้น ที่ลุ่มทั้งสิ้นใน บ้านนั้น ได้เต็มเปี่ยมไปด้วยน้ำ โดยนัยดังกล่าวแล้วในกาลก่อน. ก็นี่ เป็นความสำเร็จไม่ใช่เพราะการอธิษฐานของพระพุทธเจ้า ทั้งไม่ใช่เพราะ อานุภาพของเทวดาทั้งหลาย โดยที่แท้ เป็นเพราะบุญญาธิการของพระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือนในคราวเสด็จจากกรุงราชคฤห์ไปยังกรุงไพสาลี เพื่อ ทรงแสดงพระปริต. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เพื่อให้ชาวอุคคคามเกิดความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า เทวดาทั้งหลายผู้ใคร่ประโยชน์แก่คน เหล่านั้นกระทำ. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า พญานาคผู้อยู่ภายใต้บ่อน้ำ ได้กระทำอย่างนั้น. ทั้งหมดนั้น ไม่ใช่เหตุอันสมควร เพราะท่านแสดง การเกิดขึ้นแห่งน้ำ โดยบุญญาธิการของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเท่านั้น.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ความว่า ทรงทราบโดยอาการทั้งปวงซึ่ง

อรรถนี้ กล่าวคือความสำเร็จที่ตนประสงค์โดยเว้นจากการอธิษฐานนั้น
จึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงเนื้อความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิ กยิรา อุทปาเนน อาปา เจ ยทิ**
สพพทา สियฺ ความว่า ก็หากว่าน้ำในที่ทุกแห่งพึงมี คือพึงเกิดแก่บ่อน้ำ
ใด ตลอดกาลทั้งปวง ก็ถ้าบ่อน้ำพึงเนื่องด้วยเหตุเพียงความหวัง คือบ่อ
น้ำนั้นก็จะได้น้ำเหล่านั้น บุคคลพึงทำอะไร ก็ควรทำอะไรด้วยบ่อน้ำนั้น
อธิบายว่า บ่อน้ำจะมีประโยชน์อะไร. บทว่า **ตณฺหยา มุลโต เจตฺวา**
กิสฺส ปริเยสนญฺเจ ความว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่ได้ทำบุญไว้ ถูกค้นหา
ใคร่ครวญ ย่อมเดือดร้อน เพราะทุกข์ในการไม่ได้สิ่งที่ตนปรารถนา พระ-
สัพพัญญูพุทธเจ้าผู้เช่นเรา ตัดรากหรือที่โคนของต้นหานั้นดำรงอยู่ พึง
เที่ยวแสวงหาน้ำ หรือแสวงหาปัจจัยอื่น เพื่อเหตุอะไร คือเพราะเหตุ
อะไร. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **มูลโต เจตฺตา** ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า
ตัดรากหรือที่โคนของต้นหานั้นเอง. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **มูลโต เจตฺตา**
ความว่า ตัดต้นหาตั้งแต่ราก. ท่านอธิบายไว้ว่า พระองค์มิได้ทรงพระ-
ดำริถึงบุญสมภารทั้งสิ้นอันหาประมาณมิได้เพื่อพระองค์ จำเดิมแต่ตั้งความ
ปรารถนาใหญ่อันเป็นมูลเหตุแห่งพระโพธิญาณ ทรงบำเพ็ญโดยน้อมไป
เพื่อประโยชน์แก่สัตว์โลกอย่างแท้จริง จึงทรงตัดต้นหาตั้งแต่ราก จะทรง
เที่ยวแสวงหาน้ำเพื่ออะไร คือเพราะเหตุไร เพราะผู้มีต้นหาเป็นต้นเหตุ
ไม่มีการได้สิ่งที่ตนปรารถนา แต่ชาวอุณคามเหล่านี้เป็นผู้บอดเขลาไม่รู้
เหตุนี้ จึงได้ทำอย่างนี้แล.

จบอรรถกถาอุทปานสูตรที่ ๕

๑๐. อุเทนสูตร

ว่าด้วยหญิง ๕๐๐ อุทเภา

[๑๕๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ โขสิตาราม ใกล้พระนครโกสัมพี ก็สมัยนั้นแล เมื่อพระเจ้าอุเทนเสด็จประพาสพระราชอุทยาน ภายในพระราชวังถูกไฟไหม้ หญิง ๕๐๐ มีพระนางสามาวดีเป็นประมุขทำกาละครั้งนั้นแล เป็นเวลาเช้า ภิกษุมากด้วยกันนั่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครโกสัมพี ครั้นเที่ยวบิณฑบาตในพระนครโกสัมพี กลับจากบิณฑบาตภายหลังภัต เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส เมื่อพระเจ้าอุเทนเสด็จประพาสพระราชอุทยาน ภายในพระราชวังถูกไฟไหม้ หญิง ๕๐๐ มีพระนางสามาวดีเป็นประมุขทำกาละ คติแห่งอุบาสิกาเหล่านั้นเป็นอย่างไร ภพหน้าเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาอุบาสิกาเหล่านั้น อุบาสิกาที่เป็นพระโสดาบันมีอยู่ เป็นพระสกทาคามินีมีอยู่ เป็นพระอนาคามินีมีอยู่ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อุบาสิกาทั้งหมดนั้นเป็นผู้ไม่ไร้ผลทำกาละ.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

สัตว์โลกมีโมหะเป็นเครื่องผูกพัน ย่อมปรากฏ
เหมือนสมบุรณ์ด้วยเหตุ คนพาลมีอุปธิเป็นเครื่อง
ผูกพัน ถูความมืดหุ้มห่อไว้ ย่อมปรากฏเหมือนว่า

เที่ยงยังยืน กิเลสเครื่องกังวลย่อมไม่มีแก่ผู้พิจารณา
เห็นอยู่.

จบอุเทนสูตรที่ ๑๐

จบอุพวรรคที่ ๗

อรรถกถาอุเทนสูตร

อุเทนสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า รณฺโณ อุเทนสุต ได้แก่ พระราชาพระนามว่า อุเทน ซึ่งเขา
เรียกกันว่าเจ้าวัชชีก็มี. บทว่า อูยฺยานคตฺตส ได้แก่ เสด็จไปอุทยาน เพื่อ
ตำราญในพระอุทยาน. จริงอยู่ บทว่า อุเทนสุต นี้ เป็นนัฏฐีวิภคตติ ใช้
ในอรรถอนาทร. ก็บทว่า อุเทนสุตฺน เป็นนัฏฐีวิภคตติ ใช้ในสามีสัมพันธะ
ไม่มุ่งถึงบทว่า อนฺตปุริ. บทว่า กาลกตานิ ได้แก่ ถูกไฟไหม้ตายแล้ว.
ในบทว่า สามาวตีปมุขานิ นี้ มีคำถามสอดเข้ามาว่า ก็พระนางสามาวดีนี้
คือใครและทำไมจึงถูกไฟไหม้ ? ข้าพเจ้าจะเฉลย ธิดาของเศรษฐีในเมือง
ภัททวดี อันโสมสกเศรษฐีตั้งไว้ในตำแหน่งธิดา มีหญิง ๕๐๐ เป็นบริวาร
เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าอุเทน เป็นพระอริยสาวิกามากไปด้วยเมตตา-
วิหารธรรม ทรงพระนามว่าสามาวดี. ในที่นี้ มีความสังเขปเพียงเท่านี้
เมื่อว่าโดยพิสดาร พึงทราบอุปปีติติกาของพระนางสามาวดีตั้งแต่ต้น
แต่โดยนัยดังกล่าวในเรื่องพระธรรมบท. นางมาตัญชิตยาธิดาของมาคัณชิตย-
พราหมณ์สดับคานานี้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงแก่บิดามารดาของ
ตนว่า

เพราะได้เห็นนางตัณหา นางอรดี และนางราคา
เรามีได้มีความพอใจแม้ในเมถุนเลย เพราะได้เห็น
สตรีระแห่งธิดาของท่านนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยมุตและกริส
(เรายังมีความพอใจในเมถุน) อย่างไรได้ เราไม่
ปรารถนาจะแตะต้องสตรีระแห่งธิดาของท่านนั้น แม้
ด้วยเท้า ดังนี้

จึงผูกอาฆาตในพระศาสดา อยู่มาภายหลัง พระเจ้าอุเทนทรงสถาปนา
ไว้ในตำแหน่งมเหสี ทราบว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงกรุงโกสัมพี และ
ว่าหญิง ๕๐๐ มีพระนางสามาวดีเป็นประธาน เป็นอุบาสิกา จึงคิดว่าอัน
พระสมณโคดมผู้มายังพระนครนี้ บัดนี้ เราจะรู้จักที่ควรทำแก่สมณโคดม
นั้น ทั้งหญิงเหล่านี้ก็เป็นอุปัชฌายิกาของเขา เราจักรู้จักที่ควรทำแก่หญิง
แม่เหล่านี้ ซึ่งมีนางสามาวดีเป็นหัวหน้า ดังนี้ แม้จะพยายามเพื่อทำความ
พินาศแก่พระตถาคต และแก่หญิงเหล่านั้น โดยอเนกปริยาย เมื่อไม่อาจ
ทำ วันหนึ่ง พร้อมกับพระราชเสด็จไปเล่นกริธาในอุทยาน จึงส่งสาส์น
ถึงอาวีว่า ขออาวีจงขึ้นสู่ปราสาทของนางสามาวดี แล้วให้เปิดคลังผ้าและ
คลังน้ำมัน เอาผ้าจุ่มลงในตม่น้ำมันพันเสา แล้วให้หญิงทั้งหมดเหล่านั้น
รวมกัน ปิดประตู ไล่ประแจด้านนอก เอาไฟชนวนจุดพระตำหนัก
แล้วจงลงไปเสียเถิด.

อาวีได้ฟังดังนั้น จึงขึ้นสู่ปราสาทเปิดคลัง เอาผ้าให้ชุ่มที่ตม่น้ำมัน
เริ่มพันเสา. ลำดับนั้นแล หญิงมีนางสามาวดีเป็นประมุข จึงเข้าไปหานาย
มาคัณขิยะพลางกล่าวว่า นี้อะไรกัน อาวี. นายมาคัณขิยะกล่าวว่า แม่

ทั้งหลาย พระราชารับสั่งให้เอาผ้าชุ่มน้ำมันพันเสาเหล่านี้ เพื่อทำให้มันคง
ชื่อว่าในพระราชตำหนัก กรรมที่ประกอบดีประกอบชั่วรู้ได้ยาก พวกเธอ
อย่าอยู่ในสำนักของเราเลย ดังนี้แล้วจึงให้หญิงที่มาเหล่านั้นเข้าไปในห้อง
ลั่นกุญแจข้างนอก จุดไฟตั้งแต่ต้นจึงลงมา. พระนางสามาวดีได้ให้โอวาท
แก่หญิงเหล่านั้นว่า แม่ทั้งหลาย เมื่อเราเที่ยวอยู่ในสงสารซึ่งไปตามรู้เบื้อง
ต้นและที่สุดไม่ได้ อรรถาพดูไฟไหม้ถึงอย่างนี้ แม้กำหนดด้วยพุทธญาณก็
กระทำไม่ได้ง่าย พวกเธออย่าประมาทเลย. หญิงเหล่านั้นบรรลุโศดาปัตติ-
ผลในสำนักของนางขุชชุตตรา อริยสาวิกาผู้รู้แจ้งคำสอนของพระศาสดา
ผู้ฟังธรรมในสำนักของพระศาสดาแล้วบรรลุผล ผู้บรรลุเสกขปฏิสัมภิตา
แสดงธรรมตามทำนองที่พระศาสดาทรงแสดงนั้นแหละ และประกอบขวน-
ขวายมณสิการกรรมฐานในลำดับๆ เมื่อไฟกำลังไหม้พระตำหนัก มณสิการ
ถึงเวทนาปริคหกรรมฐาน บางพวกบรรลุผลที่ ๒ บางพวกบรรลุผลที่ ๓
แล้วถึงแก่กรรม.

ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายกำลังเที่ยววิณฑบาตในกรุงโกสัมพี ภาย
หลังจากฉันภัตตาหารแล้ว จึงกราบทูลแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้ามถึง
อภิสัมปรายภพของหญิงเหล่านั้น. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสบอกการที่
หญิงเหล่านั้นบรรลุอริยผลแก่ภิกษุทั้งหลาย. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่
เตน โข ปน สมเยน รลฺโย อุเทนสุส ฯ เป ฯ อนิปฺผลา กาลกตา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนิปฺผลา ความว่า หญิงที่ถึงแก่กรรม
ไม่ไร้ผล คือบรรลุสามัญผลนั้นแล. ฝ่ายหญิงเหล่านั้นได้รับผล อัน
พระนางสามาวดีโอวาทด้วยคาถาว่า

จงเริ่มพยายามชวนช่วยในพระพุทธศาสนา จง

กำจัดเสนาของมัจจุมาร เหมือนกฤษช้างประเสริฐ

ย้ายเรือนไม้โอ้อะนั้น ผู้ใดไม่ประมาทเห็นแจ้ง

ในพระธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นจักละชาติสงสาร จักทำที่สุด

ทุกขได้ ดังนี้

จึงมนสิการเวทนาปริกกรรมฐาน ได้เห็นแจ้งแล้วบรรลุผลที่ ๒ และที่ ๓. ฝ่ายนางขุชชุดตรา เพราะมีอายุเหลืออยู่ และเพราะไม่ได้ทำกรรมเช่นนั้นไว้ในปางก่อน จึงได้อยู่ภายนอกปราสาทนั้น. ก็อาจารย์บางพวกกล่าวว่า นางหลีกไปในระยะ ๑ โยชน์. ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายนั่งสนทนากันในโรงธรรมสภาว่า อาวุโส พระอริยสาวิกา ถึงแก่กรรมเช่นนั้น ไม่สมควรเลยหนอ. พระศาสดา เสด็จมาตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย แม้อันตรายของหญิงเหล่านั้นไม่สมควรในอัตภาพนี้ไซ้ แต่กรรมที่เธอเคยทำไว้ก่อนนั้นแหละเป็นกรรมที่สมควรแท้ ที่พวกเธอจะได้รับ ดังนี้แล้ว อันภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนา จึงนำอดีตนิทานมาว่า

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในกรุงพาราณสี พระปัจเจกพุทธเจ้า ๘ รูป นั่งภัตตอาหารเนื่องนิത്യ ในพระราชนิเวศน์. หญิง ๕๐๐ คนพากันบำรุง พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น. ในพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง ๘ รูปนั้น ๗ รูปไปยังป่าหิมพานต์. รูปหนึ่งนั่งเข้าสมาบัติที่พงหญ้าแห่งหนึ่ง ไกลริมฝั่งแม่น้ำ. ภายหลังวันหนึ่งเมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าไปแล้ว พระราชาทรงประสงค์จะเล่นน้ำกับพวกหญิงนั้น จึงเสด็จไป.

หญิงเหล่านั้นเล่นน้ำในที่นั้น ตลอดทั้งวัน ถูกความหนาวบีบคั้น ประสงค์จะพึงไฟ ยืนล้อมพงหญ้านั้น ข้างบนอันดารดาษไปด้วยหญ้าแห้ง ด้วยสำคัญว่ากองหญ้า จึงจุดไฟ เมื่อหญ้าถูกไฟไหม้แล้วยุบลง เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า คิดว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าของพระราชา ถูกไฟไหม้ พระราชาทรงทราบเรื่องนั้น จักทำเราให้พินาศ เราจักเผาท่านให้เรียบร้อยเสียเลย ดังนี้แล้ว ทุกคนพากันขนฟืนมาจากที่โน้นที่นี่ ทำให้เป็นกองสูงไว้ข้างบน พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น พากันหลีกไปด้วยเข้าใจว่า บัดนี้ พระปัจเจกพุทธเจ้า จักมอดไหม้ไปแล้ว. หญิงเหล่านั้น เมื่อก่อนไม่ได้มีเจตนา แต่บัดนี้ พากันผูกพันด้วยกรรม. ก็ภายในสมบัติ ถ้าหญิงเหล่านั้นพากันขนฟืนมาตั้งฟืนเล่มเกวียน แล้วสูมพระปัจเจกพุทธเจ้า ก็ไม่สามารถจะให้ถือเอาแม้เพียงอาการไออุ่นได้. เพราะฉะนั้น ในวันที่ ๗ พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ได้ลุกไปตามความสบาย. หญิงเหล่านั้น เพราะกรรมที่เขาทำไว้ จึงหมกไหม้ในนรกหลายพันปี หลายแสนปี เพราะเศษแห่งวิบากของกรรมนั้นนั่นแหละ. เมื่อดำหนักถูกไฟไหม้ โดยทำนองนี้ เธอก็ถูกไฟไหม้ถึงร้อยอรรถภาพ. นี้เป็นบุพกรรมของหญิงเหล่านั้น. ก็เพราะเหตุที่หญิงเหล่านั้น กระทำให้แจ้งซึ่งอริยผลในอรรถภาพนี้ จึงเข้าไปนั่งใกล้พระรัตนตรัย ฉะนั้น ในหญิงเหล่านั้น หญิงผู้เป็นพระอนาคามิณี เกิดในชั้นสุทธาวาส นอกนั้นบางพวก เกิดในภพดาวดึงส์ บางพวกเกิดในชั้นยามะ บางพวกเกิดในชั้นดุสิต บางพวกเกิดในชั้นนิมมานรดี บางพวกเกิดในชั้นปรนิมมิตวสวัตดี.

ฝ่ายพระเจ้าอุเทนแล ทรงสดับว่า ข่าว่า พระดำหนักของพระนาง สามาวดี ถูกไฟไหม้ จึงรีบเสด็จมาถึงที่นั้น ในเมื่อหญิงเหล่านั้นถูกไฟไหม้

แล้วนั้นแล. ก็แล ครั้นเสด็จมา รับสั่งให้คนช่วยดับไฟไหม้ที่ตำหนัก ทรงเกิดโทมนัสอย่างรุนแรง ทรงทราบว่ พระนางมาคัณขิยา ก่อเหตุ เช่นนั้นโดยอุบาย อันกรรมที่พระนางมาคัณขิยากระทำความผิดในพระ- อริยสาวิกาดักเตือนอยู่ จึงให้ลงราชอาชญาแก่นางพร้อมด้วยพวกญาติ. พระนางมาคัณขิยา พร้อมด้วยข้าราชการ พร้อมทั้งมิตรและพวกพ้อง ได้ถึงความวอดวาย ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ความว่า พระองค์ทรงทราบโดยอาการ ทั้งปวง ถึงเหตุที่หญิงเหล่านั้น อันมีพระนางสามาวดีเป็นประธาน ถึง ความวอดวายในกองเพลิง และนิमितที่พระนางมาคัณขิยา พร้อมด้วย มิตรและพวกพ้อง ถึงความวอดวายด้วยพระราชอาชญา นี้ จึงทรงเปล่ง **อุทาน**นี้ อันแสดงความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โมหสมฺพนฺธโน โลก ภพฺพโรโป** **ทิสฺสตี** ความว่า สัตว์โลกใดในโลกนี้ ปรากฏเป็นเหมือนผู้สมควรแท้ คือเป็นเหมือนสมบุรณ์ด้วยเหตุ สัตว์โลกเมื่อนั้น มีโมหะเป็นเครื่องผูกพัน คือ เกลือกกลัวไปด้วยโมหะ เมื่อไม่รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์ และไม่ เป็น ประโยชน์แก่ตน จึงไม่ดำเนินไปในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ถึงสมแต่สิ่งที่มีใช้ ประโยชน์ อันนำความทุกข์มาให้ และพอกพูนอกุศลเป็นอันมาก. บาลีว่า **ภวโรโป ทิสฺสตี** ดังนี้ก็มี. บาลินั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ โลกนี้มีโมหะ เป็นเครื่องผูกพัน คือเกลือกกลัวด้วยโมหะ เพราะเหตุนั้นแล ตนของ สัตว์โลกนั้นจึงปรากฏเหมือนมีรูป คือเหมือนมีสภาวะเที่ยง คือปรากฏ เหมือนไม้แก่นไม่ตาย อันเป็นเหตุให้ทำสิ่งที่ไม่ควรทำ มีปาณาติบาตเป็นต้น. บทว่า **อุปธิพฺพนฺธโน พาโล ตมฺสา ปรีวาริโต สฺสฺสตี** **วีย ขายตี** ความว่า

ก็ไม่ใช่แต่สัตว์โลกจะมีโมหะเป็นเครื่องผูกพันแต่อย่างเดียวนั้น โดยที่แท้ สัตว์โลกผู้บอดเขลานั้น ยังมีอุปธิเป็นเครื่องผูกพัน อันความมืดคือ อวิชชาหุ้มห่อแล้ว. ท่านกล่าวอธิบายคำนี้ไว้ว่า เพราะญาณอันเป็นเหตุให้บุคคลพิจารณาเห็นกาม และชั้นอันไม่ผิดแผกว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ดังนี้ไม่มี เพราะเหตุที่ปุถุชนคนบอดเขลา ถูกความมืดคืออวิชชา แวดล้อม ห่อหุ้ม โดยรอบ ฉะนั้น ปุถุชนคนบอดเขลานั้น มีอุปธิเป็นเครื่องผูกพัน โดยอุปธิเหล่านี้คือ อุปธิคือกาม อุปธิคือกิเลส อุปธิคือชั้น ก็เพราะเหตุนี้แล เมื่อเขาผู้มีอุปธิเห็นอยู่ ย่อมปรากฏชัดเที่ยง คือย่อมปรากฏว่า มีสภาวะเที่ยง ได้แก่มีอยู่ทุกกาล. บาลีว่า อสสุตติริว ขายติ ดังนี้ก็มี. บาลินั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ว่า อุปธิ นั้นย่อมปรากฏ อธิบายว่า เข้าไปตั้งอยู่ เหมือนส่วนหนึ่งของโลก ด้วยอำนาจการยึดถือผิดว่า อัตตาย่อมมี คือย่อมเกิด ทุกกาล และว่าอัตตาอื่นไม่เที่ยง คือมีสภาวะไม่แน่นอน. จริงอยู่ ร อักษร ทำการตอบท. บทว่า ปสฺสโต นตฺถิ กิณฺจณํ ความว่า ก็ผู้ใด กำหนดสังขารทั้งหลาย พิจารณาเห็นด้วย ลักษณะมีอนิจจลักษณะเป็นต้น เมื่อบุคคลนั้นนั้นแล เห็นอยู่ รู้อยู่ แหวงตลอดอยู่ ตามความเป็นจริง ด้วยมรรคปัญญา อันประกอบด้วยวิปัสสนาปัญญา กิเลสเครื่องยึดมั่นมีรากเป็นต้น อันเป็นเหตุผูกพันสัตว์ไว้ในสงสาร ย่อมไม่มี อธิบายว่า ความจริง เมื่อบุคคล ไม่เห็นอยู่อย่างนั้นนั่นแหละ พึงเป็นผู้ถูกเครื่องผูกพัน มีอวิชชาตัดหา และทฤษฎีเป็นต้น ผูกไว้ในสงสาร.

จบอรรถกถาอุเทนสูตรที่ ๑๐

จบจุฬวรรคพรรณนาที่ ๗

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 710

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมภัททียสูตร ๒. ทุตติภัททียสูตร ๓. ปฐมกามสูตร
๔. ทุตติกามสูตร ๕. ลกฺขณฐกภัททียสูตร ๖. ตัณ्हักขยสูตร ๗. ปปีญจ-
ขยสูตร ๘. มหากัจจานสูตร ๙. อุทปานสูตร ๑๐. อุเทนสูตร
และอรรถกถา.

ปาฐกถามิยวรรคที่ ๘

๑. ปฐมนิพพานสูตร

ว่าด้วยอายตนะ คือ นิพพาน

[๑๕๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้आจหาญ ให้ร่าเริง ด้วยธรรมิกถาอันปฏิสังขตด้วยนิพพาน ก็ภิกษุเหล่านั้นกระทำให้มัน มนสิการแล้วน้อมนึกธรรมิกถาด้วยจิตทั้งปวงแล้ว เจริญโสตลงฟังธรรม ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อายตนะนั้นมีอยู่ ดิน
น้ำ ไฟ ลม อากาสนัญจายตนะ วิญญาณัญจาย-
ตนะ อากิญจัญญายตนะ โลกนี้ โลกหน้า พระจันทร์
และพระอาทิตย์ทั้งสอง ย่อมไม่มีในอายตนะนั้น
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่กล่าวซึ่งอายตนะนั้น
ว่า เป็นการมา เป็นการไป เป็นการตั้งอยู่ เป็นการ
จู่ติ เป็นการอุปบัติ อายตนะนั้นหาที่ตั้งอาศัยมิได้
มิได้เป็นไป หาอารมณ์มิได้ นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์.

จบปฐมนิพพานสูตรที่ ๑

ปาฏลิกามิยวรรคที่ ๘

อรรถกถาปฐมนิพพานสูตร

ปาฏลิกามิยวรรค ปฐมนิพพานสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า นิพพานปฏิปัตตตาย ความว่า อสังขตธาตุที่อาศัยอมตธาตุ เป็นไปด้วยอำนาจการประกาศให้รู้. บทว่า ฐมฺมึยา กถาย แปลว่า ด้วย ธรรมเทศนา. บทว่า สนฺทสุเสติ ได้แก่ แสดงถึงพระนิพพาน โดย ลักษณะแห่งสภาวะพร้อมด้วยกิจ. บทว่า สมฺมาทเปติ ได้แก่ ให้ภิกษุ เหล่านั้น ยึดถือเอาอรรถนั้นนั่นแล. บทว่า สมฺมุเตเชติ ได้แก่ เมื่อให้ อุตสาหะเกิดในกาลยึดถือประโยชน์นั้น ชื่อว่าย่อมให้อบอุ่น คือให้โชติช่วง. บทว่า สมฺปหฺมฺเสติ ได้แก่ ย่อมให้อินดี ด้วยคุณคือพระนิพพาน โดยชอบ ทีเดียว คือโดยประการทั้งปวง. อีกอย่างหนึ่ง. บทว่า สนฺทสุเสติ ความว่า ทรงแสดงโดยชอบ อันเหมาะสมแก่อัธยาศัยของภิกษุเหล่านั้น ๆ โดยประการทั้งปวง คือโดยปริยายนั้น ๆ โดยนัยมีอาทิว่า ธรรมเป็นที่ สิ้นค้นหา เป็นที่คลายราคะ เป็นที่ดับ อันเป็นเครื่องสงบสังขารทั้งปวง อันเป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวงนั้น. บทว่า สมฺมาทเปติ ความว่า ทรงกระทำ ให้ภิกษุทั้งหลาย น้อมไป โอนไป เจื่อมไปในธรรมนั้น พร้อมด้วยปฏิบัติทา เครื่องบรรลु ชื่อว่าทรงชักชวน คือให้ภิกษุถือเอาโดยชอบว่า เธอพึง บรรลุพระนิพพานนั้น ด้วยอริยมรรคนี้. บทว่า สมฺมุเตเชติ ความว่า ทรงทำภิกษุเหล่านั้นให้อาจหาญ ในการบรรลุพระนิพพาน หรือให้ทำจิต ให้ผ่อนคลายในพระนิพพานนั้น ด้วยพระดำรัสว่า พวกเธออย่าถึงความ ประมาท คือถึงความหุตุเสียในระหว่าง ในสัมมาปฏิบัติว่า พระนิพพาน นี้ทำได้ยาก มีความยินดีได้ยาก เพราะพระนิพพานนี้ อันผู้สมบุรณ์ด้วย

อุปนิสัย มีความเพียร มิใช่ทำได้ยาก เพราะฉะนั้น พวกเธอพึงลุกขึ้น พยายามเพื่อปฏิบัติอันหมดจดมีศีลวิสุทธิเป็นต้น. บทว่า **สมบุหฺเสติ** ความว่า เมื่อทรงทำจิตของภิกษุเหล่านั้น ให้ยินดี ให้ร่าเริง ด้วยการ ประกาศอานิสงส์แห่งพระนิพพาน โดยนัยมีอาทิว่า นีธรรมเป็นที่สร้างมาเป็น ที่กำจัดความกระหาย เป็นที่ถอนความอาลัย และโดยนัยมีอาทิว่า ธรรมนี้เป็นที่สิ้นราคะ โทสะ โมหะ และว่า นี้เป็นอสังขตธรรม และว่า อมตธรรม สันติธรรม ดังนี้ ชื่อว่ายังภิกษุ ให้ร่าเริง ให้เบาใจ. บทว่า **เต จ ภิกฺขุ อฏฺฐจิกฺขวา** ความว่า ภิกษุทั้งหลาย กำหนดอย่างนี้ว่า สิ่งอะไร ๆ มีอยู่ ประโยชน์นี้พวกเราควรบรรลุแล้ว เป็นผู้มีความต้องการ ด้วยเทศนานั้น. บทว่า **มนสิกฺขวา** ความว่า วางไว้ในจิต ไม่ส่งจิตไปในที่อื่น คือกระทำเทศนานั้น ให้อยู่ในจิตของตนเท่านั้น. บทว่า **สพฺพฺ เจตโส สมฺนุนาหริตฺวา** ความว่า นึกถึงเทศนาด้วยใจ อันเป็นตัวนำ ทั้งปวง ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด คือทำความค้ำใจให้อยู่ในเทศนานั้นนั่นเอง. อีกอย่างหนึ่ง. บทว่า **สพฺพฺ เจตโส สมฺนุนาหริตฺวา** ความว่า นำมา เนื่อง ๆ โดยชอบซึ่งเทศนา จากจิตทั้งหมด. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ดังนี้ว่า เมื่อผู้แสดงทำเทศนาด้วยจิตใด ไม่ให้เทศนาที่เป็นไปจากจิตทั้งปวง ออกไปภายนอกแล้วนำมาโดยเนื่อง ๆ โดยชอบ คือไม่ผิดแผก แล้วนำ จิตสันดานของตนมาทรงไว้ด้วยดี ซึ่งเทศนาตามที่แสดงแล้ว ๆ. บทว่า **โอหิตโสตา** ได้แก่ เสียโสตลงสดับ คือตั้งโสตไว้ด้วยดี. อีกอย่างหนึ่ง. บทว่า **โอหิตโสตา** ได้แก่ มีโสตประสาทอันอะไร ๆ ไม่รบกวน. จริงอยู่ บุคคลแม้เมื่อได้โสตประสาทที่ไม่มีอะไรรบกวนนั้นนั่นแล จึงไม่ฟังชานไป ในการฟังเหมือนสติสังวร ควรจะกล่าวได้ว่า ในจักขุนทรีย์เป็นต้นบ้าง ใน

โสดินทรีย์บ้าง. ก็ในที่นี้ ด้วยบททั้ง ๔ มีบทว่า **อฏฺฐจิกฺขวา** เป็นต้น ทรงแสดงถึงการที่ภิกษุเหล่านั้น ฟังโดยเคารพ โดยแสดงการเอื้อเฟื้อในการฟัง โดยไม่เป็นอื่นไปจากนั้น.

บทว่า **เอตมคฺคํ วิทิตฺวา** ความว่า พระองค์ทรงทราบโดยอาการ ทั้งปวง ซึ่งภาวะที่ภิกษุเหล่านั้น มีการกระทำเอื้อเฟื้อในการฟังธรรมกถา อันเกี่ยวข้องกับพระนิพพานนั้น. บทว่า **อิมํ อุทานํ** ความว่า ทรงเปล่งอุทาน นี้ อันประกาศภาวะที่พระนิพพานมีอยู่โดยปรมัตถ์ โดยมุขคือพระธรรม เทศนาที่ผัดตรงกันข้ามจากธรรมนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อตุลฺลิ** แปลว่า มีอยู่ อธิบายว่า เกิด โดยปรมัตถ์. บทว่า **ภิกฺขเว** เป็นคำเรียกภิกษุเหล่านั้น. ถาว่า ก็การ เปล่งอันยังปิติและโสมนัสให้ตั้งขึ้นก็ดี อันยังธรรมสังเวชให้ตั้งขึ้นก็ดี ไม่ มุ่งถึงคนรับธรรม ชื่อว่าอุทาน และอุทานนั้นมาในสูตร มีประมาณ เท่านั้น เช่นนั้นเหมือนกันมิใช่หรือ แต่เพราะเหตุไร ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงเปล่งอุทาน จึงตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้น? ตอบว่า เพราะ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุเหล่านั้น อันเกี่ยวข้องกับพระนิพพาน เพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นเข้าใจ ก็ทรงเกิดปิติโสมนัสขึ้น ด้วยหวนระลึกถึงคุณของพระนิพพาน จึงทรงเปล่งอุทาน. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบความปริวิตกแห่งจิตของภิกษุเหล่านั้นว่า สภาวธรรมทั้งหมด ในพระศาสนา นี้ เว้นพระนิพพาน ที่เป็นไปเนื่องกับปัจจัยเท่านั้นเกิดขึ้นได้ ที่ปราศจากปัจจัย หากเกิดขึ้นไม่ แต่นิพพานธรรมนี้เกิดในปัจจัยไหน และมีพระประสงค์จะให้พระภิกษุเหล่านั้นเข้าใจ จึงตรัสคำมีอาทิว่า **ภิกฺขเว ตทายตณฺ** ดังนี้. ฟังทราบว่าเป็นไปอย่างไร

ส่วนเดียวเท่านั้น. บทว่า ตทายตณฺ ได้แก่เหตุนี้. ท อักษร ทำการ เชื่อมบท. จริงอยู่ พระนิพพานท่านเรียกว่า อายตนะ เพราะอรรถว่าเป็นเหตุ โดยเป็นอาร์มมณปัจจัยแก่มรรคญาณและผลญาณเป็นต้น เหมือนรูปารมณฺเป็นต้น เป็นอาร์มมณปัจจัยแก่จักขุวิญญาณเป็นต้น. ก็ด้วยอันดับ คำเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศถึงสังขตธาตุว่า มีอยู่โดยปรมัตถ์แก่ภิกษุเหล่านั้น.

ในข้อนี้ มีนัยแห่งธรรมดังต่อไปนี้ เพราะสังขตธรรมมีอยู่ แม้ อสังขตธาตุก็มี เพราะมีความเป็นคู่ปรับต่อสภาวะธรรม เหมือนอย่างว่า เมื่อทุกข์มีอยู่ แม้สุขที่เป็นคู่ปรับกับทุกข์นั้น ก็มีอยู่เหมือนกัน ฉันทิ เมื่อความร้อนมีอยู่ แม้ความหนาวก็มีอยู่ เมื่อบาปธรรมมีอยู่ แม้กัลยาณธรรม ก็มีอยู่เหมือนกัน. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เมื่อทุกข์มี ชื่อว่าสุขก็มีฉันทิ เมื่อภพมี มีภพ
สภาวะที่ปราศจากภพก็จำต้องปรารถนาฉันทิ เมื่อ
ความร้อนมี ความเย็นก็มีแม้ฉันทิ เมื่อไฟ ๓ กองมี
พระนิพพานก็จำต้องปรารถนาฉันทิ เมื่อบาปธรรม
มี กัลยาณธรรมก็มีฉันทิ เมื่อความเกิดมี ความ
ไม่เกิด ก็จำต้องปรารถนาฉันทิ.

อีกอย่างหนึ่ง การไขความถึงพระนิพพานว่ามีอยู่โดยปรมัตถ์ จักมี
แจ้งข้างหน้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงถึงอสังขตธาตุ ว่ามีอยู่โดย
ปรมัตถ์ โดยพร้อมมูลด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดง
สภาวะที่พระนิพพานนั้น มีอยู่โดยมุขคือความส่องแผ้วแห่งธรรมที่ผุดตรง

กันข้ามจากอสังขตชาตุนั้น จึงตรัสคำว่า ยุตถ เนว ปฐวี น อาโป ดังนี้ เป็นต้น.

ในข้อนี้ เพราะเหตุที่พระนิพพาน มีสภาวะผิดตรงกันข้ามจากสังขารทั้งปวง ไม่มีในบรรดาสังขตธรรมไหน ๆ ฉะนั้น แม้ในพระนิพพานนั้น ก็ไม่มีสังขตธรรมทั้งหมด ฉะนั้น เพราะสังขตธรรมและอสังขตธรรม รวมกันไม่ได้. ในข้อนี้ มีการทำอธิบายอรรถดังต่อไปนี้ ปฐวีธาตุมีความแข็งเป็นลักษณะ อาโปธาตุมีการไหลไปเป็นลักษณะ เตโชธาตุมีความอบอุ่นเป็นลักษณะ วาโยธาตุมีการเคลื่อนไหวเป็นลักษณะ ไม่มีในพระนิพพานใด คืออสังขตชาตุนั้น ฉะนั้น ในชาตุนั้น เมื่อว่าโดยความไม่มีแห่งมหาภูตรูป ๘ ก็เป็นอันกล่าวถึงความไม่มีแห่งอุปาทายรูปแม้ทั้งหมด เพราะอาศัยมหาภูตรูปนั้นฉนั้นใด กามภพและรูปภพก็ฉนั้นนั้น เป็นอันกล่าวว่ามีในพระนิพพานนั้นโดยสิ้นเชิง เพราะมีความเป็นไปไม่เนื่องกับพระนิพพานนั้น เพราะปัญจโวการภพ หรือเอกโวการภพ เว้นจากการอาศัยมหาภูตรูปแล้วก็มีไม่ได้แล.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงธรรมที่นับเนื่องในรูปภพ ไม่มีในพระนิพพานนั้น แม้ในเมื่อพระนิพพานมีสภาวะเป็นอรูป (เป็นนาม) จึงตรัสคำมีอาทิว่า น อากาसानญายตน์ ๆ เป ๆ น แนวสญญานาสญญายตน์ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น อากาसानญายตน์ ความว่า จิตตูปบาท กล่าวคือ อากาसानญายตนะ ทั้ง ๓ อย่าง ต่างโดยกุศลจิต วิปากจิต และกิริยาจิต พร้อมทั้งอารมณ์ย่อมไม่มี. แม้ในบทที่เหลือ ก็ ฉนั้นนี้เหมือนกัน.

ก็ถามโลกไม่มีในพระนิพพานด้วยอารมณ์ใด แม้ธโลก และปรโลก ก็ไม่มีในพระนิพพานนั้น ด้วยอารมณ์นั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี ดังนี้ เป็นต้น.

คำนั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้ ชั้นธโลกนี้ใด อันได้ไวยาหารว่า ความเป็นอย่างนี้ ปัจจุบันธรรม และว่าโลกนี้ และชั้นธโลกอันได้ไวยาหารว่า โลกอื่นจากโลกนั้น ปรโลก และอภิถัมปราชภพใด ทั้งสองนั้น ไม่มีในที่ใด. บทว่า น อุโภ จนุทิมสุริยา ความว่า เพราะเหตุที่เมื่อรูปมี ชื่อว่าความมืดก็พึงมี และเพื่อกำจัดความมืด พระจันทร์และพระอาทิตย์ ก็หมุนเวียนไป แต่รูปโดยประการทั้งปวง ไม่มีในที่ใด ความมืดในที่นั้น จักมีในที่ไหน. อีกอย่างหนึ่ง การกำจัดความมืดก็คือพระจันทร์และพระอาทิตย์ ฉะนั้น พระจันทร์และพระอาทิตย์ทั้งสอง ย่อมไม่มีในพระนิพพานใด. ด้วยคำนี้ ทรงแสดงถึงพระนิพพานมีความสว่างไสว เป็นสภาวะนั้นแล.

ก็ด้วยอันดับคำเพียงเท่านี้ พระธรรมราชาเมื่อจะทรงประกาศอมตนิพพาน อันไม่เคยมีในสังสารซึ่งหาเบื้องต้นรู้ไม่ได้ แม้ที่สุดด้วยความฝัน อันลึกโดยปรมัตถ์ เห็นได้ยากอย่างยิ่ง ละเอียดสุขุม นึกเอาเองไม่ได้ สงบที่สุด เป็นที่อำนวยผลเฉพาะตน ประณีตยิ่งนัก แก่ภิกษุทั้งหลายผู้ยังไม่ได้บรรลู่ จึงให้ภิกษุเหล่านั้น จัดความโง่เป็นต้นออกเสีย เพราะพระนิพพานนั้นมีอยู่ก่อนที่เดียว ดังบาลีว่า อตฺถิ ภิกฺขเว ตทายตฺถํ ดังนี้ เป็นต้น จึงทรงประกาศพระนิพพานนั้น โดยมุขคือความไม่ม่งมายในธรรมอื่น จากพระนิพพานนั้นว่า ยตฺถ เหว ปรวี ๆ เป ๆ น อุโภ จนุทิมสุริยา ดังนี้ เป็นต้น. ด้วยคำนั้น เป็นอันแสดงว่า อสังขตธาตุ อันมีสภาวะผิตตรง

กันข้ามจากสังขตธรรมทั้งปวงมีปฏิวิเป็นต้นว่า พระนิพพาน. ด้วยเหตุที่นั่น
นั่นแล พระองค์จึงตรัสว่า ตตรปาหิ ภิกขเว เนว อาคตี วทามิ ดังนี้
เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตตร แปลว่า ในนิพพานนั้น. อปี ศัพท์
ใช้ในอรรถสมุจจัย. ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวการมาของอะไร ๆ
จากที่ไหนๆ ที่เป็นไปตามสังขาร เพราะเหตุสักว่าธรรมเกิดในพระนิพพาน
นั้นตามปัจจัย อนึ่ง เราไม่กล่าวอาคติ คือการมาแต่ที่ไหนๆ ในอายตนะ
คือพระนิพพานนั้นอย่างนี้ เพราะพระนิพพานไม่มีฐานะที่จะพึงมา. บทว่า
น คติ ความว่าเราไม่กล่าวการไปในที่ไหนๆ เพราะฐานะที่พระนิพพาน
จะพึงถึงไม่มี. เพราะการมาและการไปของสัตว์ทั้งหลาย เว้นการกระทำ
ให้เป็นอารมณ์ด้วยญาณ ไม่มีในพระนิพพานนั้น. อนึ่ง เราไม่กล่าวถึง
ฐิติ จุติ และอุปบัติ. บาลีว่า ตทปหิ ดังนี้ก็มี. ความของพระบาลีนี้มี
ดังนี้ อายตนะเหล่านั้น ชื่อว่าไม่มีการมา เพราะเป็นฐานะที่ไม่ควรมา
เหมือนจากละแวกบ้านมาสู่ละแวกบ้าน. ชื่อว่าไม่มีการไป เพราะไม่มี
ฐานะที่จะควรไป ชื่อว่าไม่มีฐิติ เพราะไม่มีฐานะที่จะตั้งอยู่ เหมือน
แผ่นดินและภูเขาเป็นต้น. อนึ่ง ชื่อว่าไม่มีการเกิด เพราะไม่มีปัจจัย
ชื่อว่าไม่มีจุติ เพราะไม่มีการตายเป็นสภาวะนั้น. เราไม่กล่าวฐิติ จุติ
และอุปบัติ เพราะไม่มีการเกิดและการดับ และเพราะไม่มีการตั้งอยู่ที่
กำหนดด้วยการเกิดและการดับทั้ง ๒ นั้น. อนึ่ง พระนิพพานนั้นล้วน
ชื่อว่าไม่ตั้งอยู่ในที่ไหนๆ เพราะมีสภาวะเป็นอรุณ และเพราะไม่มีปัจจัย
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ไม่มีที่ตั้ง ชื่อว่า ไม่เป็นไป เพราะไม่มี
ความเป็นไปพร้อม และเพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อความเป็นไปในพระนิพพานนั้น

ชื่อว่า **ไม่มีอารมณ์** เพราะไม่มีอารมณ์อะไร ๆ เป็นที่ยึดเหนี่ยว และ
เพราะไม่มุ่งถึงอารมณ์ที่อุปถัมภ์ เหมือนสัมปยุตธรรมมีเวทนาเป็นต้น
แม้ที่มีสภาวะเป็นรูป (เป็นนาม) ฉะนั้น พระนิพพานนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
อายตนะ. ก็ เอว ศัพทนี พึงประกอบด้วยบททั้งสองคือ **อปฺปติฏฺฐเมว**
อปฺปวตฺตเมว. บทว่า **เอเสว นฺโต ทุกฺขสฺส** ความว่า พระนิพพานซึ่งมี
ลักษณะตามที่กล่าวแล้ว ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสรรเสริญชมเชย ด้วย
คำมีอาทิว่า **อปฺปติฏฺฐ** ดังนี้ นั่นแหละ ชื่อว่าเป็นที่สุด คือเป็นที่สิ้นสุดแห่ง
วิญญูทุกข์ทั้งสิ้น เพราะเมื่อมีการบรรลุนิพพาน ทุกข์ทั้งหมดก็ไม่มี
เพราะเหตุฉะนั้น จึงทรงแสดงว่า พระนิพพานนั้น มีสภาวะเป็นดังนี้ว่า
เป็นที่สิ้นสุดแห่งทุกข์นั้นแล.

จบอรรถกถาปฐมนิพพานสูตรที่ ๑

๒. ทุตินิพพานสูตร

ว่าด้วยฐานะที่เห็นได้ยากคือนิพพาน

[๑๕๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า ทรงชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้आจหาญ
ให้ร่าเริง ด้วยธรรมิกถาอันปฏิสังขตด้วยนิพพาน ก็ภิกษุเหล่านั้นกระทำ
ให้มัน มนสิการแล้วน้อมนิกกรรมิกถาด้วยจิตทั้งปวงแล้ว เญยโสตกลงฟัง
ธรรม.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 720

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความแล้ว จึง
ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ฐานะที่บุคคลเห็นได้ยาก ชื่อว่านิพพาน ไม่มี
ค้นหา นิพพานนั้นเป็นธรรมจริงแท้ ไม่เห็นได้โดย
ง่ายเลย ค้นหาอันบุคคลแทงตลอดแล้ว ก็เลศเครื่อง
กัวยล่อมไม่มีแก่บุคคลผู้รู้ ผู้เห็นอยู่.
จบทุกตินิพพานสูตรที่ ๒

อรรถกถาทุกตินิพพานสูตร

ทุกตินิพพานสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อิมิ อุทานิ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเปล่งอุทานนี้
อันแสดงถึงภาวะที่พระนิพพานเห็นได้ยาก เพราะตามปกติเป็นคุณชาต
ลึกซึ้ง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทุกุทถั ความว่า พระนิพพาน ชื่อว่า
เห็นได้ยาก เพราะใคร ๆ ไม่สามารถจะเห็นได้ ด้วยเครื่องปรุงคือญาณที่
ไม่เคยได้สั่งสมอบรมมาเพราะมีสภาวะลึกซึ้ง และเพราะมีสภาวะสุขุม
ละเอียดอย่างยิ่ง. สมจริงดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า คุณก่อนมาคณฺหิยะ ก็ท่าน
ไม่มีปัญญาจักขุอันเป็นอริยะ ที่เป็นเหตุให้ท่านรู้ความไม่มีโรค ทั้งเป็น
เครื่องเห็นพระนิพพาน. พระองค์ตรัสไว้อีกว่า ฐานะแม้เช่นนี้ คือความ
สงบแห่งสรรพสังขารนี้เห็นได้ยาก ดังนี้ เป็นต้น. บทว่า อนุตฺ ความว่า
ค้นหา ชื่อว่า นตะ เพราะน้อมไปในอารมณ์มีรูป เป็นต้น และในภพมี

กามภพเป็นต้น เพราะเป็นไปโดยภาวะที่นุ่มไปในอารมณ์และกามนั้น และเพราะสัตว์ทั้งหลายนุ่มไปในอารมณ์และกามภพเป็นต้นนั้น. พระนิพพานจึงชื่อว่า อนตะ เพราะไม่เป็นที่ที่สัตว์นุ่มไป. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า อนนุตฺตํ ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า พระนิพพาน ชื่อว่าเว้นจากที่สุด คือไม่มี จุติเป็นธรรม เป็นความดับสนิท ได้แก่ เป็นอมตะ เพราะมีสภาวะแท้. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวความแย้งบ่ว่า อนนุตฺตํ ว่าเป็น อปฺปมาณฺ. ก็ในคำเหล่านั้น ด้วยคำว่า ทุทฺถสฺส นี้ พระองค์ทรงแสดงถึงความที่พระนิพพาน อันสัตว์พึงถึงได้โดยยากว่า การที่สัตว์ทั้งหลายทำพระนิพพาน อันหาปัจจัยมิได้ ให้เกิด มิใช่ทำได้ง่าย เพราะสัตว์เหล่านั้นถูกกิเลสมี รากะเป็นต้น ซึ่งกระทำปัญญาให้ทุรพล ให้มีมาเป็นเวลานาน. ด้วยบว่า น หิ สจฺจํ สุตฺตสฺสํ แม่นี้ พระองค์ทรงกระทำความนั้นนั้นแหละให้ ปราบกฎ. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สจฺจํ ได้แก่ พระนิพพาน. จริงอยู่ พระนิพพานนั้น ชื่อว่าสัจจะ เพราะอรรถว่าไม่ผิดแผก เหตุเป็นคุณชาติ สงบโดยแท้จริงทีเดียว เพราะไม่มีสภาวะอันไม่สงบ โดยปริยายไหน ๆ. อนึ่ง พระนิพพานนั้น ชื่อว่าไม่ใช่เห็นได้ง่าย คืออันใคร ๆ ไม่พึงเห็น ได้โดยง่าย เพราะถึงจะรวบรวมบุญสมภาร และญาณสมภาร มาตลอด กาลนาน ก็ยังบรรลุได้โดยยากทีเดียว. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า พระนิพพานเราบรรลุได้ยาก. บทว่า ปฏิวิทฺฐา ตณฺหา ขานโต ปสฺสโต นตฺถิ กิณฺจนํ ความว่า หากนิโรธสังขันธ์อันผู้จะตรัสรู้ โดยสังฆิกิริยาภิสมัย เมื่อว่าโดยวิสัย โดยกิจ และโดยอารมณ์ ก็ตรัสรู้ได้ โดยการรู้ตลอดอารมณ์ และการรู้ตลอดโดยไม่มุ่งมกาย เหมือนทุกขสังขที่ ตรัสรู้ได้โดยปริณญาภิสมัย และมรรคสังข ที่ตรัสรู้ได้โดยภาวนาภิสมัย คือ

การรู้ตลอดโดยไม่มงาย ด้วยอาการอย่างนี้ เป็นอันรู้แจ้งตลอดค้นหา ด้วยปหานาภิสมัย และด้วยความไม่มงาย. ก็เมื่อบุคคลรู้เห็นสัจจะ ๔ ด้วยปัญญาอันสัมปยุตด้วยอริยมรรคตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ชื่อว่าย่อมไม่มี ตัณหา อันเป็นเหตุนำสัตว์ไปในภพเป็นต้น เมื่อตณหานั้นไม่มี กิเลสวัฏ แม้ทั้งหมดก็ไม่มี ต่อแต่นั้นกัมมวิภูและวิปากวิภู ก็ไม่มีเหมือนกันแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกาศอานุภาพแห่งอมตมหานิพพาน อันเป็นเหตุสงบระงับวัฏทุกข์ได้เด็ดขาด แก่ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ด้วย ประการฉะนี้. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบอรรถกถาทุคตินิพพานสูตรที่ ๒

๓. ตตินิพพานสูตร

ว่าด้วยพระนิพพานธรรมชาติปรุงแต่งไม่ได้

[๑๖๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล พระ- ผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นแจ้ง. . .เสียดลลงระดับธรรม ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่ง อุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติไม่เกิดแล้ว ไม่
เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้
แล้ว มีอยู่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว
เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว
ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว จักไม่ได้มีแล้วไซ้ การสลัด

ออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัย
กระทำแล้ว ประงแต่งแล้ว จะไม่พึงปรากฏในโลกนี้
เลย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะธรรมชาติอันไม่
เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว
ประงแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่ ฉะนั้น การสลัดออกซึ่ง
ธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว
ประงแต่งแล้วจึงปรากฏ.

จบตติยนิพพานสูตรที่ ๓

อรรถกถาตติยนิพพานสูตร

ตติยนิพพานสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อถ โข ภควา เอตมตฺถํ วิทิตฺวา ความว่า ได้ยินว่า ในกาล
นั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกาศโทษในสงสารโดยเอนกปริยาย
แล้ว ทรงแสดงพระธรรมเทศนา อันเกี่ยวข้องกับพระนิพพาน โดยการ
แสดงเทียบเคียงเป็นต้นแล้ว ภิกษุเหล่านั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า พระผู้มี-
พระภาคเจ้า ทรงประกาศสงสารนี้ พร้อมด้วยเหตุ มีอวิชชาเป็นต้น
อันชื่อว่า สเหตุกะ แต่ไม่ตรัสถึงเหตุอะไร ๆ แห่งพระนิพพานซึ่งเป็น
เหตุสงบสงสารนั้น พระนิพพานนี้นั้นจัดเป็นอเหตุกะ อเหตุกะนั้นจะ
เกิดได้ เพราะอรรถว่า มีการกระทำให้แจ้ง และมีอรรถเป็นอย่างไร.
ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอรรถนี้ ตามที่กล่าวแล้ว ของภิกษุ
เหล่านั้น. บทว่า อิมํ อุทานํ ความว่า พระองค์ทรงเปล่งอุทานนี้ อัน
เป็นเหตุ ประกาศอวมตมหานิพพาน อันมีอยู่โดยปรมาตถ์ เพื่อกำจัดความ
สงสัยของภิกษุเหล่านั้น และเพื่อหักรานมิจฉาวาทะ ของสมณพราหมณ์
ในโลกนี้ ผู้ปฏิบัติผิด ผู้มีทิฏฐิคิดหนาแน่น ในภายนอกที่เดียว เหมือน

บุคคลผู้ยึดโลกเป็นใหญ่ว่า คำว่า นิพพาน นิพพาน เป็นเพียงแต่เรื่อง

พูดกันเท่านั้น แต่ความจริง เมื่อว่าโดยปรมัตถ์ ชื่อว่า พระนิพพาน ย่อมไม่มี เพราะมีการไม่เกิดเป็นสภาวะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อชาติ อภูติ อคติ อสงฺขติ ทั้งหมดเป็นไวยากรณ์ของกันและกัน. อีกอย่างหนึ่ง. พระนิพพานชื่อว่า อชาติ เพราะไม่เกิด คือ ไม่บังเกิด เพราะความพร้อมแห่งเหตุ คือการประชุมแห่งเหตุและปัจจัย เหมือนเวทนาเป็นเป็นต้น ชื่อว่า อภูติ เพราะเว้นจากเหตุ และตนเองเสีย ย่อมไม่มี คือไม่ปรากฏ ได้แก่ ไม่เกิด ชื่อว่า อคติ เพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่สร้างขึ้นเพราะไม่เกิด และเพราะไม่มีอย่างนี้. อนึ่ง เพื่อจะแสดงว่าสังขตธรรมมีนามรูปเป็นต้น มีการเกิด การมี การสร้างขึ้นเป็นสภาวะ พระนิพพานซึ่งมีสังขตธรรมเป็นสภาวะ หาเป็นเช่นนั้นไม่ จึงตรัสว่า อสงฺขติ ดังนี้. อนึ่ง เมื่อว่าโดยปฏิโลมตรัสว่า สังขตธรรม เพราะถูกปัจจัยอาศัยกันและกันสร้างให้มีขึ้น. อนึ่ง ท่านกล่าวว่า เป็นอสังขต เพราะไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง คือเว้นจากลักษณะที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง. เมื่อภาวะที่พระนิพพานบังเกิดด้วยเหตุมากมายอย่างนี้ สำเร็จแล้ว เพื่อจะแสดงว่า พระนิพพานไม่มีปัจจัยอะไร ๆ แต่งขึ้น ด้วยความรังเกียจว่า พระนิพพานจะพึงมีเหตุอย่างหนึ่ง ตบแต่งหรือหนอ จึงตรัสว่า อคติ ไม่ถูกเหตุอะไร ๆ ตบแต่ง. แม้เมื่อพระนิพพานไม่มีปัจจัยอย่างนี้ เพื่อให้ความรังเกียจว่า พระนิพพานนี้เป็นขึ้น ปรากฏขึ้นเองหรือหนอ เป็นไปไม่ได้ จึงตรัสว่า อภูติ. เพื่อจะแสดงว่า พระนิพพานนี้นั้น ไม่มีปัจจัยปรุง ไม่ได้แต่ง ไม่มีนี้ จะมีได้ เพราะพระนิพพานมีการไม่เกิดเป็นธรรมดา โดยประการทั้งปวง จึงตรัสว่า อชาติ. บัณฑิตพึงทราบความที่บททั้ง ๔ นี้ มีประโยชน์อย่างนี้แล้ว พึง

ทราบว่ พระองค์ทรงประกาศว่ พระนิพพานมีอยู่ โดยปรมัตถ์ โดยพระบาลีว่ ภิกษุทั้งหลาย พระนิพพานนี้มันมีอยู่. ก็ในพระสูตรนี้ พึงทราบเหตุในบท อาตปนระว่ ภิกษเว โดยนัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงเปล่งจิงตรัสไว้แล้วในหนหลังแล.

ดังนั้น พระศาสดา ครันตรัสว่ ภิกษุทั้งหลาย พระนิพพานไม่เกิด ไม่มี อันปัจจยอะไร ๆ ไม่แต่ง ไม่ปรุง มีอยู่ เมื่อจะทรงแสดงเหตุในข้อนั้น จิงตรัสคำว่ โน เจ ตั ภิกษเว ดังนี้เป็นต้น.

พระบาลีนั้น มีความสังเขปดังต่อไปนี้. ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอสังขตธาตุ ซึ่งมีสภาวะไม่เกิดเป็นต้น จักไม่ได้มี หรือจักไม่พึงมีไชร้ ความสลัดออก คือความสงบโดยสิ้นเชิง ซึ่งสังขตะ กล่าวคือขันธ ๕ มีรูปเป็นต้น ซึ่งมีสภาวะเกิดขึ้นเป็นต้น ไม่พึงปรากฏ คือไม่พึงเกิด ไม่พึงมีในโลกนี้. จริงอยู่ ธรรมคืออริยมรรคมีสัมมาทิฎฐิเป็นต้น อันกระทำพระนิพพานให้เป็นอารมณ์เกิดขึ้น ย่อมตัดกิเลสได้เด็ดขาด. ด้วยเหตุนี้ ในที่นี้ ความไม่เป็นไป ความปราศจากไป ความสลัดออกแห่งวัฏทุกข์ ทั้งสิ้น ย่อมปรากฏ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครันทรงแสดงถึงพระนิพพานว่ มีอยู่ โดยที่ภาวะตรงกันข้าม บัดนี้ เพื่อจะแสดงพระนิพพานนั้น โดยนัยที่คล้อยตาม จิงตรัสคำมีอาทิว่ ยสุมา จ โข ดังนี้. คำนั้น มีอรรถดังกล่าวแล้วนั้นแล. ก็ในที่นี้ เพราะเหตุที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อจะทรงอนุเคราะห์แก่สัตว์โลกทั้งมวล จึงทรงแสดงความเกิดมีแห่งนิพพานธาตุ โดยปรมัตถ์ โดยสุดตบทเป็นอนนถ มีอาทิว่ ธรรมที่ไม่มีปัจจย ธรรมที่เป็นอสังขตะ ภิกษุทั้งหลาย आयตนะนั้นมันมีอยู่ ในที่ที่ปฐวีธาตุ ไม่มีเลย ฐานะแม่นี้แล

เห็นได้แสนยาก คือ ความสงบสังขารทั้งปวง การสลัดคืนอุปกิเลสทั้งปวง ภิกษุทั้งหลาย ก็เรจักแสดงอสังขตธรรม และปฏิบัติทาเครื่องให้สัตว์ถึงอสังขตธรรมแก่เธอทั้งหลาย และด้วยสูตรเมื่อนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย พระนิพพาน ไม่เกิด มีอยู่ ฉะนั้น แม้ถ้าวิญญูชน ผู้กระทำให้ประจักษ์ในพระนิพพานนั้นไซ้รู้ ก็ย่อมไม่มีความสงสัย หรือความเคลือบแคลงเลย. เพื่อจะบรรเทาความเคลือบแคลงของเหล่าบุคคล ผู้มีความรู้ในการแนะนำผู้อื่น ในข้อนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้. การสลัดออกเป็นปฏิบัติต่อกาม และอารมณ์มีรูปเป็นต้น ที่เวียนซ้าย คือที่มีสภาวะผิตตรงกันข้ามจากนั้น ย่อมปรากฏโดยมุข คือการถอนออกจากทุกข์ หรือเพราะกำหนดรู้ อันมีการพิจารณาที่เหมาะสม พระนิพพาน อันเป็นปฏิบัติต่อสังขตธรรมทั้งหมด ซึ่งมีสภาวะเป็นเช่นนั้น คือมีสภาวะผิตตรงกันข้ามจากนั้น พึงเป็นเครื่องสลัดออก. ก็พระนิพพาน อันเป็นเครื่องสลัดออกจากทุกข์นั้นก็คืออสังขตธาตุ. พึงทราบให้ยิ่งขึ้นไปอีกเล็กน้อย. วิปัสสนาญาณก็ดี อนุโลมญาณก็ดี ซึ่งมีสังขตธรรมเป็นอารมณ์ ย่อมไม่อาจจะละกิเลสได้โดยเด็ดขาด. อนึ่ง ญาณในปฐมฌานเป็นต้น ซึ่งมีสมมติสังขจะเป็นอารมณ์ ย่อมละกิเลสได้ ด้วยวิกขัมภนปหานเท่านั้น หากละได้ด้วยสมุจเฉทปหานไม่. ดังนั้น อริยมรรคญาณ อันกระทำการละกิเลสเหล่านั้น ได้เด็ดขาด ก็พึงเป็นอารมณ์ ซึ่งมีสภาวะผิตตรงกันข้ามจากญาณทั้งสองนั้น เพราะญาณซึ่งมีสังขตธรรมเป็นอารมณ์ และมีสมมติสังขจะเป็นอารมณ์ ไม่สามารถในการตัดกิเลสได้เด็ดขาดนั้น ชื่อว่า อสังขตธาตุ. อนึ่ง พระดำรัสที่ส่งถึงบทแห่งพระนิพพาน ซึ่งมีอยู่โดยปรมัตถ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นอรรถที่ไม่ผิตแผก ดังบาลีนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย พระ-

นิพพาน ไม่เกิด ไม่มี อันปัจฉิมอะไร ๆ ไม่แต่ง ไม่ปรุง มีอยู่. จริงอยู่ คำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ซึ่งมีอรรถไม่ผิดแผก ดังที่ตรัสไว้ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ดังนี้. อนึ่ง นิพพานศัพท์ มีปรมาตต์เป็นอารมณ์ ตามเป็นจริง แม้ใน อารมณ์บางอย่าง เพราะเกิดมีความเป็นไปเพียงอุปจาร เหมือนศัพท์ว่า สีหะ. อีกอย่างหนึ่ง. พึงทราบอสังขตธาตุว่ามีอยู่โดยปรมาตต์ แม้โดย ยুক্তิ โดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า เพราะพระนิพพาน มีสภาวะพ้นจากสิ่งที่มี ภาวะตรงกันข้ามนั้น นอกนี้ เหมือนปลฐวิชาตุ หรือเวทนา.

จบอรรถกถาตติยนิพพานสูตรที่ ๓

๔. จตุตถนิพพานสูตร

ว่าด้วยการตรัสถึงพระนิพพานไม่มีการมาการไป

[๑๖๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นแจ้ง ... เจริญโศคลงฟังธรรม ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่ง อุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ความหวั่นไหวย่อมมีแก่บุคคลผู้อันค้นหาและ

ทิวฐิอาศัย ย่อมไม่มีแก่ผู้อันค้นหาและทิวฐิไม่อาศัย

เมื่อความหวั่นไหวไม่มี ก็ย่อมมีปัสสัทธา เมื่อ

มีปัสสัทธิ ก็ยอมไม่มีความยินดี เมื่อไม่มีความยินดี
ก็ยอมไม่มีการมาการไป เมื่อไม่มีการมาการไป ก็
ไม่มีการจตุติและอุปบัติ เมื่อไม่มีการจตุติและอุปบัติ
โลกนี้โลกหน้าก็ไม่มี ระหว่างโลกทั้งสองก็ไม่มี นี่แล
เป็นที่สุดแห่งทุกข์.

จบจตุตถนิพพานสูตรที่ ๔

อรรถกถาจตุตถนิพพานสูตร

จตุตถนิพพานสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อถ โข ภควา เอตมตถ วิทิตฺวา ความว่า ได้ยินว่า ใน
กาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงพระธรรมเทศนา อันเกี่ยว
ด้วยพระนิพพาน โดยแสดงการเทียบเคียงเป็นต้น โดยอเนกปริยายแล้ว
ภิกษุเหล่านั้น ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า อันดับแรก พระผู้มีพระภาคเจ้า
เมื่อจะทรงแสดงอานิสงส์ ซึ่งมีชั้นผู้มีอาการเป็นอเนกแห่งอมตมหา-
นิพพานธาตุ จึงทรงประกาศอนุภาพนี้ อันไม่ทั่วไป แก่ผู้อื่น. แต่ไม่
ตรัสอธิบายเครื่องบรรลุมตมทานิพพานธาตุนั้น พวกเรา เมื่อปฏิบัติอยู่
จะพึงบรรลุมตมทานิพพานนี้อย่างไรหนอ. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค-
เจ้าทรงทราบโดยอาการทั้งปวง ซึ่งอรรถกถาคือภาวะที่ภิกษุเหล่านั้นมี
ความปริวิตก ตามที่กล่าวแล้วนี้. บทว่า อิมิ อุทานิ ความว่า พระองค์
ทรงเปล่งอุทานนี้ อันประกาศถึงการบรรลุพระนิพพาน ด้วยการละตัณหา
ได้เด็ดขาดด้วยอริยมรรค ของบุคคลผู้เจริญวิปัสสนาอันดำเนินไปตาม
วิถีจิต ผู้มีกายและจิตสงบระงับ ผู้ไม่อิงอาศัยในอารมณ์ไหน ๆ ด้วย
อำนาจตัณหา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิสฺสิตฺตสฺส จลิตฺตํ** ความว่า บุคคลผู้
ถูกค้นหา และทักขิณีเข้าอาศัยในสังขารมีรูปเป็นต้น ย่อมหวั่นไหว คือ
ย่อมคืนรนเพราะค้นหาและทักขิณีว่า นั่นเป็นของเรา นั่นเป็นอัตตาของเรา
เรา. จริงอยู่ เมื่อบุคคลผู้ยังละค้นหาและทักขิณีไม่ได้ เมื่อสุขเวทนาเป็นต้น
เกิดขึ้น ไม่อาจจะครอบงำเวทนามีสุขเวทนาเป็นต้นเหล่านั้นอยู่ มีจิต
สันดานคืนรนกวัดแกว่ง คืนรนหวั่นไหว อันนำออกแล้ว เพราะให้กุศล
เกิดขึ้นด้วยอำนาจการยึดถือค้นหาและทักขิณี โดยนัยมีอาทิว่า เวทนาของ
เรา เราเสวย. บทว่า **อนิสฺสิตฺตสฺส จลิตฺตํ นตฺถิ** ความว่า ก็บุคคลใด
ดำเนินไปตามวิสุทธชิปฏิบัติ ย่อมข่มค้นหา และทักขิณีได้ด้วยสมณะและ
วิปัสสนา ย่อมพิจารณาเห็นสังขาร ด้วยลักษณะมีอนิจจลักษณะเป็นต้น
อยู่ บุคคลนั้น คือ ผู้ไม่ถูกค้นหาและทักขิณีอาศัย ย่อมไม่มีจิตหวั่นไหว
ฟุ้งซ่าน คืนรน ตามที่กล่าวแล้วนั้น เพราะข่มเหตุไว้ได้ด้วยดีแล้ว. บทว่า
จลิตเต อสฺสตี ความว่า เมื่อจิตไม่มีความหวั่นไหว ตามที่กล่าวแล้วเขาก็
ทำจิตนั้น ให้เกิดความชวนชวายนวิปัสสนา อันดำเนินไปตามวิถีจิต
โดยที่การยึดถือค้นหาและทักขิณีเกิดขึ้นไม่ได้. บทว่า **ปสฺสทฺทฺธิ** ความว่า
ปัสสัทธิทั้ง ๒ อย่าง อันเข้าไปสงบกิเลส ซึ่งกระทำความกระวนกระวาย
กายและจิต ที่เกิดร่วมกับวิปัสสนาจิต. บทว่า **ปสฺสทฺทฺธิยา สตี นตี น
โหตี** ความว่า เมื่อปัสสัทธิ อันควรแก่คุณพิเศษ ก่อนและหลัง มีอยู่
เธอเจริญสมาธิ อันมีความสุขหามิได้ เป็นที่ตั้งแล้วจึงประกอบสมณะ
และวิปัสสนาให้เนื่องกันเป็นคู่ โดยทำสมาธินั้น ให้ร่วมกับวิปัสสนาแล้ว
ทำกิเลสให้สิ้นไปโดยสืบ ๆ แห่งมรรค ค้นหาอันได้นามว่า **นตี** เพราะ

น้อมไปในกามภพเป็นต้น ไม่มีในขณะแห่งอริยมรรค โดยเด็ดขาด
อธิบายว่า ไม่เกิดขึ้น เพราะให้ถึงความไม่เกิดขึ้นเป็นธรรมดา

บทว่า นตिया อสติ ความว่า เมื่อไม่มีปริยฐานกิเลส คือ ความ
อาลัยและความติด เพื่อต้องการภพเป็นต้น เพราะละตัณหาได้เด็ดขาด
ด้วยอริยมรรค. บทว่า อากคิตติ น โหติ ความว่า การมา คือ ความมา
ในโลกนี้ด้วยอำนาจปฏิสนธิ การไป คือ การไปจากโลกนี้ สู่อปรโลก ได้
แก่ความละไปด้วยอำนาจจุติ ย่อมไม่มี ได้แก่ ย่อมไม่เกิด. บทว่า อากคิ-
คติยา อสติ ความว่า เมื่อไม่มีการมาและการไป โดยนัยดังกล่าวแล้ว.
บทว่า จุตูปปาโต น โหติ ความว่า การจุติและอุปบัติไป ๆ มา ๆ ย่อม
ไม่มี คือ ย่อมไม่เกิด. จริงอยู่ เมื่อไม่มีกิเลสวัฏ กัมมวัฏก็เป็นอันขาดไป
ทีเดียว และเมื่อกัมมวัฏนั้นขาดไป วิปากวัฏจักมีแต่ที่ไหน ด้วยเหตุ นั้น
นั่นแล ท่านจึงกล่าวว่า เมื่อไม่มีจุติและอุปบัติ โลกนี้และโลกหน้า
ก็ไม่มี ดังนี้ เป็นต้น. คำที่ควรกล่าวในข้อนั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว
โดยพิสดารในพาหิยสูตร ในหนหลังนั่นแล. เพราะฉะนั้น พึงทราบ
ความ โดยนัยดังกล่าวแล้วในพาหิยสูตรนั่นแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกาศอานุภาพแห่งอมตมหานิพพาน
อันเป็นเหตุสงบทุกข์ในวัฏฏะได้โดยเด็ดขาด ด้วยสัมมาปฏิบัติ แก่ภิกษุ
เหล่านั้น ในพระศาสนาแม่นี้ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาจุตตนิพพานสูตรที่ ๔

๕. จุนทสูตร

ว่าด้วยเสวยพระกระยาหารม้อสุดท้าย

[๑๖๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในมัลลชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ได้เสด็จถึงเมืองปาวา ได้ยินว่า ในที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ อัมพวันของนายจุนทกัมมารบุตรใกล้เมืองปาวา นายจุนทกัมมารบุตรได้สดับข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในมัลลชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จมาถึงเมืองปาวาแล้วประทับอยู่ ณ อัมพวันของเราใกล้เมืองปาวา ลำดับนั้นแล นายจุนทกัมมารบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงให้นายจุนทกัมมารบุตรเห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ร่าเริง ด้วยธรรมิกถา ลำดับนั้นแล นายจุนทกัมมารบุตร อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ร่าเริง ด้วยธรรมิกถาแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์จงทรงรับภัตของข้าพระองค์เพื่อเสวยในวันพรุ่งนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์โดยคุษณีภาพ ลำดับนั้นแล นายจุนทกัมมารบุตรทราบว่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์แล้ว ลุกจากอาสนะถวายบังคม กระทำประทักษิณแล้วหลีกไป ครั้งนั้น เมื่อล่วงราตรีนั้นไป นายจุนทกัมมารบุตรสั่งให้ตกแต่งขาทนียโภชนียาหารอันประณีต และเนื่อสุกรอ่อนเป็นอันมากในนิเวศน์ของตน แล้วให้กราบทูลภักตกาลแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถึงเวลาแล้ว ภัตสำเร็จแล้ว

ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนั่งแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของนายจุนทกัมมารบุตร พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ แล้วประทับนั่งเหนืออาสนะที่เขาปูลาดถวายนั่ง ครั้นแล้วตรัสกะนายจุนทกัมมารบุตรว่า คุณก่อนจนทนะ เนื้อสุกรอ่อนอันใดท่านได้ตกแต่งไว้ ท่านจงอังคาสเราด้วยเนื้อสุกรอ่อนนั้น ส่วนขาทนียโภชนียาหารอื่นใดท่านได้ตกแต่งไว้ ท่านจงอังคาสภิกษุสงฆ์ด้วยขาทนียโภชนียาหารนั้นเถิด นายจุนทกัมมารบุตรทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วอังคาสพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเนื้อสุกรอ่อนที่ได้ตกแต่งไว้ และอังคาสภิกษุสงฆ์ด้วยขาทนียโภชนียาหารอย่างอื่นที่ได้ตกแต่งไว้ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะนายจุนทกัมมารบุตรว่า คุณก่อนจนทนะ ท่านจงฟังเนื้อสุกรอ่อนที่เหลืออยู่นั้นเสียในบ่อ เราไม่เห็นบุคคลผู้บริโภคนเนื้อสุกรอ่อนนั้นแล้ว ฟังให้ย่อยไปโดยชอบ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ นอกจากตถาคต นายจุนทกัมมารบุตรตรัสพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ฟังเนื้อสุกรอ่อนที่ยังเหลือเสียในบ่อ แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงให้นายจุนทกัมมารบุตรเห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ไร่แรง ด้วยธรรมิกถา เสด็จลุกจากอาสนะแล้วหลีกไป.

[๑๖๓] ครั้งนั้นแล เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเสวยภัตของนายจุนทกัมมารบุตรแล้ว เกิดอาพาธกล้า เวทนากล้า มีการลงพระโลหิตใกล้ต่อนิพพาน ได้ยินว่าในสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นไม่ทรมนทรมาย ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส

กะท่านพระอานนท์ว่า มาเถิดอานนท์ เราจักไปเมืองกุสินารา ท่านพระอานนท์ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

ข้าพเจ้าได้สดับมาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็น
นักปราชญ์ เสวยภัตตาหารของนายจุนทกัมมารบุตร
แล้ว อาพาธกล้า ไกล่ต่อนิพพาน เกิดพยาธีกล้ำขึ้น
แก่พระศาสดาผู้เสวยเนื้อสุกรอ่อน พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทรงพระบังคนหนักเป็นพระโลหิตอยู่ ได้ตรัส
ว่า เราจะไปนครกุสินารา.

[๑๖๔] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแวงออกจากทางแล้ว
เสด็จเข้าไปยังโคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ครั้นแล้วตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า คุณ
ก่อนอานนท์ เร็วเถิด เธอจงปูลาดผ้าสังฆาฏิ ๔ ชั้นแก่เรา เราเห็นคเหน้อย
นัก จักนั่ง ท่านพระอานนท์ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ปูลาดผ้า
สังฆาฏิ ๔ ชั้นถวาย พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเหนืออาสนะที่ท่าน
พระอานนท์ปูลาดถวาย ครั้นแล้วตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์
เร็วเถิด เธอจงไปนําน้ำดื่มมาให้เรา เรากระทำ จักดื่ม น้ำ เมื่อพระผู้-
มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ เกวียนประมาณ ๕๐๐ เล่มผ่านไป
แล้ว น้ำนั้นถูกล้อเกวียนบดแล้ว ขุ่นมัวหนอยหนึ่ง ไหลไปอยู่ แม่น้ำ
กุกกุฏานทีนี้มีน้ำใสจืดเย็นสนิท มีท่าราบเรียบ ควรรื่นรมย์ อยู่ไม่ไกลนัก
พระผู้มีพระภาคเจ้า จักเสวยน้ำและจักสร่งชำระพระกายให้เย็นในแม่น้ำ
กุกกุฏานทีนี้ แม้ครั้งที่ ๒... แม้ครั้งที่ ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสกะท่าน
พระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ เร็วเถิด เธอจงไปนําน้ำดื่มมาให้เรา

เรากระหาย จักดื่มน้ำ ท่านพระอนนทฺ์ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ถือบาตรเข้าไปยังแม่น้ำนั้น.

[๑๖๕] ครั้งนั้นแล แม่น้ำนั้นถูกล้อเกวียนบดแล้ว ชุ่มมัวหน้อย หนึ่งไหลไปอยู่ เมื่อท่านพระอนนทฺ์เดินเข้าไปใกล้ ไส้แจ้วไม่ชุ่มมัวไหลไปอยู่ ลำดับนั้น พระอนนทฺ์ดำริว่า ท่านผู้เจริญ นำอัสจรรยฺ์หนอ ท่านผู้เจริญ ไม่เคยมีมาแล้วหนอ ความที่พระตถาคตทรงมีฤทธิ์มีอำนาจมาก แม่น้ำนี้แล ถูกล้อเกวียนบดแล้ว ชุ่มมัวหน้อยหนึ่งไหลไปอยู่ เมื่อเราเดินเข้าไปใกล้ ไส้แจ้วไม่ชุ่มมัวไหลไปอยู่ ท่านพระอนนทฺ์เอาบาตร ตักน้ำแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นำอัสจรรยฺ์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ไม่เคยมีมาแล้ว ความที่พระตถาคตทรงมีฤทธิ์ มีอำนาจมาก แม่น้ำนี้แล ถูกล้อเกวียนบดแล้ว ชุ่มมัวหน้อยหนึ่งไหลไปอยู่ เมื่อข้าพระองค์เดินเข้าไปใกล้ ไส้แจ้วไม่ชุ่มมัวไหลไปอยู่ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยน้ำเถิด ขอพระสุคตเจ้าเสวยน้ำเถิด ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสวยน้ำ.

[๑๖๖] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จเข้าไปยังแม่น้ำกุฏฏานที ครั้นแล้วเสด็จลงแม่น้ำกุฏฏานที ทรงสรงและเสวยเสร็จแล้วเสด็จขึ้นแล้วเสด็จเข้าไปยังอัมพวัน ครั้นแล้วตรัสเรียกท่านพระจุนทกะว่า คุณก่อนจุนทกะ เธอจงปลาดฟ้าสังฆาฏี ๔ ชั้นแก่เราเถิด เราเห็นคเหน้อยจักนอน ท่านพระจุนทกะทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ปลาดฟ้าสังฆาฏี ๔ ชั้นถวาย ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสำเร็จ สีหไสยาโดยพระปรศฺว์เบื้องขวา ช้อนพระบาทเหย้าอมพระบาท ทรงมี

พระสติสัมปชัญญะ มนสิการอุภูฐานสัญญา ส่วนท่านพระจุนทกะนั่งอยู่
เบื้องหน้าพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ณ ที่สำเร็จสี่หิไลยานั่นเอง.

ครั้นกาลต่อมา พระธรรมสังคาหกาจารย์ได้รจนาคาถาเหล่านี้ไว้ว่า

[๑๖๗] พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังแม่น้ำกุฏฐานที มีน้ำ

ใสแจ้วจิตสนิท เสด็จลงไปแล้ว พระตถาคตผู้

ศาสดาผู้ไม่มีบุคคลเปรียบในโลกนี้ มีพระกายเหน็ด

เหนื่อยนักแล้ว ทรงสร่งและเสวยแล้วเสด็จขึ้น พระ-

ศาสดาผู้อันโลกพร้อมทั้งเทวโลกห้อมล้อมแล้วในท่าม

กลางแห่งหมู่ภิกษุ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ศาสดาผู้-

แสวงหาคุณอันใหญ่ทรงประกาศในพระธรรมนี้ เสด็จ

ถึงอัมพวันแล้ว ตรัสเรียกภิกษุชื่อจุนทกะว่า เธอจงปู

ลาดสังฆาฏิ ๔ ชั้นแก่เราเถิด เราจักนอน ท่านพระ-

จุนทกะนั้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระองค์ทรง

อบรมแล้ว ทรงตักเตือนจึงรีบปูลาดสังฆาฏิ ๔ ชั้น

ทีเดียว พระศาสดามีพระกายเหน็ดเหนื่อยนัก ทรง

บรรทมแล้ว. ฝ่ายพระจุนทกะก็ได้นั่งอยู่เบื้องพระ-

พักตร์ ณ ที่นั้น.

[๑๖๘] ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอานนท

ว่า คุณก่อนอานนท ซ่อนนี้จะพึงมีบ้าง ใคร ๆ จะพึงทำความเดือดร้อนให้

เกิดแก่นายจุนทกัมมารบุตรว่า คุณก่อนอาวุโสจุนทกะ ไม่เป็นลาภของท่าน

ท่านได้ไม่ดีแล้ว ที่พระตถาคตเสวยบิณฑบาตของท่านเป็นครั้งสุดท้าย

แล้วปรินิพพาน ดังนี้ คุณก่อนอนนทฺ์ เธอพึงระงับความเดือดร้อนของ นายจุนทกัมมารบุตรว่า คุณก่อนอาวุโสจุนทะ เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว ที่พระตถาคตเสวยบิณฑบาตของท่านเป็นครั้งสุดท้ายแล้วปรินิพพาน คุณก่อนอาวุโสจุนทะ ข้อนี้เราได้ฟังมา ได้รับมาแล้วเฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้า บิณฑบาตทั้ง ๒ นี้มีผลเสมอ ๆ กัน มีวิบากเท่า ๆ กัน มีผลมากและอานิสงส์มากกว่าบิณฑบาตเหล่านี้มากนัก บิณฑบาต ๒ เป็นไฉน คือ บิณฑบาตที่พระตถาคตเสวยแล้วได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ๑ บิณฑบาตที่พระตถาคตเสวยแล้วเสด็จปรินิพพานด้วยอนุपाทีเสสนิพพานธาตุ ๑ บิณฑบาตทั้ง ๒ นี้มีผลเสมอ ๆ กัน มีวิบากเท่า ๆ กัน มีผลมากและมีอานิสงส์มากกว่าบิณฑบาตเหล่านี้มากนัก นายจุนทกัมมารบุตรก่อสร้างกรรมที่เป็นไป เพื่ออายุ เพื่อวรรณะ เพื่อสวรรค์ เพื่อยศ เพื่อความเป็นอธิบดี คุณก่อนอนนทฺ์ เธอพึงระงับความเดือดร้อนของ นายจุนทกัมมารบุตร ด้วยประการอย่างนี้.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

บุญย่อมเจริญแก่บุคคลผู้ให้ทาน บุคคลผู้สำรวจ
ยอมไม่ก่อเวร ส่วนท่านผู้ฉลาดย่อมละบาป ครั้นละ
บาปแล้วยอมปรินิพพาน เพราะความสิ้นไปแห่งราคะ
โทสะ และโมหะ.

จบอุทสูตรที่ ๕

อรรถกถาจนทสูตร

จนทสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า มลฺลสุ ได้แก่ ในชนบท มีชื่ออย่างนั้น. บทว่า มหตฺถา ภิกขุสงฺฆเมว ได้แก่ ชื่อว่าใหญ่ เพราะใหญ่โดยคุณและใหญ่โดยจำนวน. จริงอยู่ ภิกขุสงฆ์นั้น ชื่อว่าใหญ่ แม้โดยประกอบด้วยคุณพิเศษมีศีลเป็นต้น เพราะในบรรดาภิกขุเหล่านั้น ภิกขุผู้ล่าหลังเขาทั้งหมดก็เป็นพระโศคาบัน ชื่อว่าใหญ่ ด้วยการใหญ่ โดยจำนวน เพราะกำหนดจำนวนไม่ได้. จริงอยู่ จำเดิมตั้งแต่เวลาปลงอายุสังขาร ภิกขุทั้งหลายผู้มาแล้ว มาแล้ว ไม่ได้หลีกไปเลย.

บทว่า จนทสุส ได้แก่ ผู้มีชื่ออย่างนั้น. บทว่า กมฺมารปุตฺตสุส ได้แก่ บุตรของนายช่างทอง.

เล่ากันมาว่า บุตรของนายช่างทองนั้น เป็นคนมั่งคั่ง เป็นกุฎุมพีใหญ่ เป็นพระโศคาบัน โดยการเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นครั้งแรกนั่นเอง จัดแจงพระคันธกุฎี อันควรแก่ที่ประทับอยู่ของพระศาสดา และที่พักกลางคืน และที่พักกลางวันแก่ภิกขุสงฆ์ และจัดโรงฉัน กุฎิมณฑปและที่จงกรม แก่ภิกขุสงฆ์ ในสวนอัมพวันของตน แล้วสร้างวิหาร อันประกอบด้วยซุ้มประตู ล้อมด้วยกำแพง มอบถวายแก่ภิกขุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ซึ่งท่านหมายกล่าวไว้ว่า ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในอัมพวันของนายจนทบุตรของช่างทอง ใกล้เมืองปาวานัน ดังนี้.

บทว่า ปฏฺยทาเปตฺวา ความว่า ให้จัดแจง คือ ให้หุงต้ม. บทว่า สุกรรมทฺทว นี้ท่านกล่าวไว้ในมหาอรรถกถาว่า เนื้อสุกรทั่ว

ไป ที่อ่อนนุ่มสนิท. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า บทว่า **สุกรมทฺทว** ความว่า ไม่ใช่เนื้อสุกร แต่เป็นหน่อไม้ไผ่ ที่พวกสุกรแทะคุณ. อาจารย์พวกอื่นกล่าวว่า เห็ด ที่เกิดในถิ่นที่พวกสุกรแทะคุณ. ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า บ่อเกิดแห่งรสชนิดหนึ่ง อันได้นามว่า สุกรอ่อน. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า ก็นายจุนทะบุตรของนายช่างทอง สดับคำนั้นว่า วันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจักเสด็จปรินิพพานแล้ว คิดว่า โฉนหน่อ พระผู้มีพระภาคเจ้า จะพึงเสวยเนื้อสุกรอ่อนนี้แล้ว พึงดำรงอยู่ตลอดกาลนาน ดังนี้แล้ว จึงได้ถวายเพื่อประสงค์จะให้พระศาสดาดำรงพระชนมายุได้ตลอดกาลนาน. บทว่า **เตน มํ ปริวิส** ได้แก่ จงให้เราบริโภคร่วมด้วยเนื้อสุกรอ่อนนั้น.

ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้น ? เพราะทรงมีความเอ็นดูแก่สัตว์อื่น. ก็เหตุนี้พระองค์ได้ตรัสไว้แล้ว ในพระบาลีนั้นแล. ด้วยเหตุนี้ เป็นอันพระองค์ทรงแสดงว่า ควรจะกล่าวอย่างนั้น เพราะภิกษาเขานำมาเฉพาะ และคนอื่นไม่ควรจะบริโภคร. ได้ยินว่า เทวดาในมหาทวีปทั้ง ๔ ซึ่งมีทวีปละ ๒,๐๐๐ เป็นบริวารใส่โอชารสลงในสุกรอ่อนนั้น. เพราะฉะนั้น ใคร ๆ อื่นไม่อาจจะให้เนื้อสุกรอ่อนนั้น ย่อยได้โดยง่าย. พระศาสดาเมื่อทรงประกาศความนั้น เพื่อจะปลดเปลื้องความว่าร้ายของคนอื่น จึงทรงบันลือสีหนาท โดยนัยมีอาทิว่า จุนทะ เราไม่เห็นเนื้อสุกรอ่อนนั้น. จริงอยู่ เพื่อจะปลดเปลื้องการว่าร้ายของชนอื่นผู้ว่าร้ายว่า ไม่ให้ของที่เหลือจากที่ตนบริโภครแก่ภิกษุไม่ให้แก่คนเหล่านี้ ให้ฝังไว้ในบ่อ ทำให้พินาศ ด้วยคำว่า โอกาสแห่งคำนั้น จงอย่ามี ดังนี้ พระองค์จึงทรงบันลือสีหนาท.

บรรดาบทเหล่านั้น ในบทว่า สเทวกะ เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ชื่อว่า สเทวกะ เพราะเป็นไปกับด้วยเทวดาทั้งหลาย. ชื่อว่า สมารกะ. เพราะเป็นไปกับด้วยมาร. ชื่อว่า สพรหมกะ เพราะเป็นไปกับด้วยพรหม. ชื่อว่า สัสสมณพราหมณิ เพราะเป็นไปกับด้วยสมณพราหมณ์. ชื่อว่า ปชา เพราะเป็นสัตว์เกิด. ชื่อว่า สเทวมนุสสา เพราะเป็นไปกับด้วยเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. ในโลกนั้น พร้อมด้วยเทวโลก ๆ ล ๆ พร้อมด้วยเทวดาและมนุษย์. ในคำเหล่านั้น ด้วยคำว่า สเทวกะ หมายถึงเทวดาชั้นปัญจกามาวจร. ด้วยคำว่า สมารกะ หมายถึงเทวดาชั้นกามาวจรที่ ๖. ด้วยคำว่า สพรหมกะ หมายถึงพรหมชั้นพรหมกายิกา เป็นต้น. ด้วยคำว่า สัสสมณพราหมณิ หมายถึงสมณะผู้เป็นข้าศึก และพราหมณ์ ผู้เป็นศัตรูต่อพระศาสนา และหมายถึงสมณะผู้สงบบาป และพราหมณ์ผู้ลอยบาป. ด้วยคำว่า ปชา หมายถึงสัตว์โลก. ด้วยคำว่า สเทวมนุสสา หมายถึงเทวดาโดยสมมติ และมนุษย์ที่เหลือ ในบทเหล่านั้น ด้วย ๓ บท ฟังทราบว่าคุณถือเอาสัตว์โลก โดยโอกาสโลก ด้วย ๒ บท ฟังทราบว่าคุณถือเอาสัตว์โลก โดยหมู่สัตว์. ฟังทราบอีกนัยหนึ่งดังต่อไปนี้ ด้วยคำว่า สเทวกะ. ท่านหมายถึงเทวโลกชั้นอรุปาวจร. ด้วยคำว่า สมารกะ ท่านหมายถึงเทวโลกชั้นจกามาวจร. ด้วยคำว่า สพรหมกะ. ท่านหมายถึงพรหมโลกชั้นอรุปาวจร ด้วยคำว่า สัสสมณพราหมณิ เป็นต้น ฟังทราบว่าคุณหมายถึงมนุษย์โลกพร้อมด้วยเทพโดยสมมติด้วยอำนาจบริษัท หรือฟังทราบว่าคุณหมายถึงสัตว์โลกที่เหลือ.

บทว่า **ภคตาวิสฺส** ได้แก่ ผู้บริโภคอยู่. บทว่า **ขโร** แปลว่า หยาบ.
บทว่า **อาพาโธ** ได้แก่ โรคอันไม่ถูกส่วนกัน. บทว่า **พาพฺพหา** ได้แก่
มีกำลัง. บทว่า **มรณนฺตिका** ได้แก่ กำลังจะตาย คือสามารถจะให้ผู้ป่วย
ถึงเวลาใกล้ตาย. บทว่า **สโต สมฺปชาโน อธิวาเสติ** ความว่า ตั้งสติ
ไว้ด้วยดี กำหนดด้วยญาณยับยั้งอยู่. บทว่า **อวิหฺลฺยมาโน** ความว่าไม่
กระทำให้เปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมา เหมือนธรรมที่ไม่ได้กำหนด โดย
อนุวัตตามเวทนา ยับยั้งอยู่ เหมือนไม่ถูกรบกวน ไม่ได้รับความลำบาก.

จริงอยู่ เวทนาเหล่านั้น เกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในหมู่บ้าน
เวฬุคามนั่นเอง แต่ถูกพลังแห่งสมาบัติข่มไว้ จึงไม่เกิดขึ้น จนกระทั่ง
วันปรินิพพาน เพราะให้สมาติน้อมไปเฉพาะทุก ๆ วัน. แต่พระองค์
ประสงค์จะปรินิพพานในวันนั้น จึงไม่เข้าสมาบัติ เพื่อให้สัตว์เกิดความ
สังเวชว่า แม้ทรงพลังช้าง ๑,๐๐๐ โภกฺกิเชือกมีกายเสมอกับด้วยเรือนเพชร
มีบุญสมภารที่สั่งสมตลอดกาลประมาณมิได้ เมื่อภพยังมีอยู่ เวทนาเห็น
ปานนี้ ก็ย่อมเป็นไป จะป่วยกล่าวไปโยถึงสัตว์เหล่าอื่นเล่า เพราะเหตุ
นั้น เวทนาจึงเป็นไปอย่างแรงกล้า.

บทว่า **อายาม** แปลว่า มาไปกันเถอะ.

ภายหลัง พระธรรมสังคากาจารย์ ได้ตั้งคาถา ซึ่งมีอาทิว่า **จุนฺทสฺส**
ภคฺตํ ภุญฺชิตฺวา ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภคฺตสฺส จ สฺฐกร-**
มทฺทเวณ ความว่า เกิดพยาธิอย่างแรงกล้า แก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เสวย
เพราะไม่ใช่ทรงเสวยพระกระยาหารเป็นปัจจัย. เพราะถ้าโรคอย่างแรงกล้า
จักเกิด คือ จักได้มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มิได้เสวยพระกระยาหารแล้วไซ้
แต่เพราะพระองค์เสวยพระกระยาหารอันสนิท เวทนาจึงได้เบาบางลง

ด้วยเหตุที่นั่นนั่นแล พระองค์จึงไม่สามารถจะเสด็จไปได้ด้วยพระบาท. พระองค์จึงทรงแสดงสีหนาท ที่พระองค์ทรงบันลือว่า ภาระอาหารที่ผู้ใดบริโภคแล้วพึงถึงความย่อยไปโดยชอบ ฯลฯ เว้นพระตถาคต ดังนี้ ให้เป็นประโยชน์. จริงอยู่ ขึ้นชื่อว่า เสียงที่กระหึ่มในฐานะที่ไม่สมควร ย่อมไม่มีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย. เพราะเหตุที่พระภาระอาหารที่พระองค์ทรงเสวยแล้ว ไม่ทำวิการอะไร ๆ ให้เกิดแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระภาระอาหารซึ่งเป็นสิ่งแสดง ที่กรรมอันได้ช่องแล้วเข้าไปยึดถือ สงบไปโดยประมาณน้อย จึงทำพลังให้เกิดขึ้นในร่างกาย ซึ่งเป็นเหตุให้ประโยชน์ ๓ อย่างตามที่จะกล่าวให้สำเร็จ ฉะนั้น พระภาระอาหารนั้นจึงถึงความย่อยไปโดยชอบทีเดียว แต่เพราะเวทนาถึงปางตาย ที่ใครๆ ไม่รู้แล้วไม่ปรากฏแล้ว จึงได้มี ฉะนั้นแล.

บทว่า วิริจุมานो ได้แก่ เป็นผู้ทรงพระบังคนหนักเป็นพระโลหิต เป็นไปเนื่อง ๆ. บทว่า อโวจ ความว่า พระองค์ได้ตรัสอย่างนั้น เพื่อประโยชน์แก่ปรินิพพานในที่ที่พระองค์ทรงปรารถนา.

ถามว่า ก็เพราะเหตุที่เมื่อโรคเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเสด็จไปยังกรุงกุสินารา เพราะเหตุไร พระองค์จึงไม่สามารถปรินิพพานในที่อื่น ? ตอบว่า เพราะพระองค์ไม่สามารถจะปรินิพพานในที่ไหน ๆ หมายได้ แต่พระองค์ทรงดำริอย่างนี้ว่า เมื่อเราไปยังกรุงกุสินารา อตฺตูปัตติเหตุในการแสดงมหาสุทฺตสนฺตฺตฺร ก็จักมี สมบัติอันใด อันเช่นกับสมบัติที่เราพึงเสวยในเทวโลก ด้วยอตฺตูปัตติ เหตุนี้ เราก็ได้เสวยแล้ว ในมนุษยโลก เราจักประดับสมบัตินั้นด้วยภานวารทั้ง ๒ แล้ว จักแสดงธรรม ชนเป็นอันมากได้ฟังดังนั้นแล้ว ก็จักสำคัญถึงกุศล ที่ตนควร

กระทำ ในที่นั้น แม่สุภททะก็จักมาเฝ้าเรา ถามปัญหา ในที่สุด การแก้ปัญหาก็ตั้งอยู่ในสภาวะ. ได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว เจริญกัมมัฏฐาน บรรลุพระอรหัต ในเมื่อเรายังทรงชีพอยู่นั้นแล จักเป็นผู้ชื่อว่าปัจฉิมสาวก เมื่อเราปรินิพพานในที่อื่นเสีย ความทะเลาะก็จักมี เพราะชาติเป็นเหตุ โลหิตจักไหลไปเหมือนแม่น้ำ แต่เมื่อเราปรินิพพานในกรุงกุสินารา โทณพราหมณ์ ก็จักสงบวิวาทนั้น แบ่งชาติทั้งหลายให้ไป ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงเห็นเหตุ ๓ ประการดังว่ามานี้ จึงได้เสด็จไปยังกรุงกุสินารา ด้วยความอุตสาหะใหญ่.

ศัพท์ว่า **อิงฺฆ** เป็นนิบาตใช้ในโจทน์ตละ. บทว่า **กิลนุโตสมิ** ความว่า เราเป็นผู้ซุบซิด. ด้วยบทนั้น ทรงแสดงเฉพาะเวทนาตามที่กล่าวแล้วว่ามีกำลังรุนแรงทีเดียว. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เสด็จดำเนินไปในกาลนั้น ด้วยอานุภาพของพระองค์ ก็เวทนาอันแรงกล้าเผ็ดร้อน เป็นไปโดยประการที่คนเหล่านี้ ไม่สามารถทำการยกเท้าขึ้นได้ เพราะเหตุนั้นนั้นแล พระองค์จึงตรัสว่า เราจักนั่ง ดังนี้.

บทว่า **อิทานิ** แปลว่า ในกาลนี้. บทว่า **ลูลิตฺ** ได้แก่ อาकुส เหมือนถูกย่ำยี. บทว่า **อาวิล** แปลว่า ชุ่มมัว. บทว่า **อจุโลหกา** ได้แก่ น้ำที่ใส่น้อย. บทว่า **สาโตทกา** ได้แก่ น้ำที่มีรสอร่อย. บทว่า **สีโตทกา** ได้แก่ น้ำเย็น. บทว่า **เสโตทกา** ได้แก่ น้ำปราศจากเปือกตม. จริงอยู่ น้ำ โดยสภาวะ มีสีขาว แต่กลายเป็นอย่างอื่น ด้วยอำนาจพื้นที่ และชุ่มมัวไปด้วยเปือกตม. แม่น้ำ แม้ขาว มีทรายหยาบสะอาด เกลือ่นกล่น มีสีขาวไหลไป. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **เสโตทกา** น้ำขาว. บทว่า **ลูปติฏฺฐา** แปลว่า ทำดี. บทว่า **รมณียา** ความว่า อันบุคคลพึงยินดี

โดยเป็นส่วนภูมิภาคอันเป็นที่รื่นรมย์แห่งใจ และชื่อว่าเป็นที่รื่นรมย์แห่งใจ เพราะสมบูรณ์ด้วยน้ำตามที่กล่าวแล้ว.

บทว่า **กิลนุโตสุมิ จุนุท นิปชชิสฺสามิ** ความว่า ในบรรดาตระกูลข้าง ๑๐ ตระกูลที่พระตถาคตตรัสไว้ไว้อย่างนี้ว่า

ข้าง ๑๐ เชือกเหล่านี้ คือข้างตระกูลกาพาวกะ ๑

ข้างตระกูลคังเคยยะ ๑ ข้างตระกูลปัททระ ๑ ข้าง

ตระกูลตัมพะ ๑ ข้างตระกูลปิงกละ ๑ ข้างตระกูล

คันธะ ๑ ข้างตระกูลมังกละ ๑ ข้างตระกูลหะมาะ ๑

ข้างตระกูลอุโบสถ ๑ ข้างตระกูลฉันทันต์ ๑.

กำลังแห่งข้างตามปกติ ๑๐ เชือก กล่าวคือข้างตระกูลกาพาวกะ ตามที่กล่าวแล้วอย่างนี้ เป็นกำลังของข้างตระกูลคังเคยยะ ๑ เชือก รวมความว่า โดยการคำนวณที่คูณด้วย ๑๐ แห่งข้างตามปกติ กำลังกายพระตถาคตซึ่งมีประมาณกำลัง ๑,๐๐๐ โภกฺกิเชือกทั้งหมดนั้นถึงซึ่งความสิ้นไป เหมือนน้ำที่เขาสไล้ไว้ในกระบอกกรองน้ำ ตั้งแต่ภายหลังภัตรในวันนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจากเมืองปาวา ๓ คาวุต จากกุสินารา ประทับนั่งในระหว่างนี้ ในที่ ๒๕ (คาวุต) กระทำความอุตสาหะใหญ่ เสด็จมาถึงกรุงกุสินารา ในเวลาพระอาทิตย์อัสดงคต. พระองค์ทรงแสดงเนื้อความนี้ว่า ขึ้นชื่อว่าโรคย่อมมาย่ำยีบุคคลผู้ไม่มีโรคทั้งหมดได้ ด้วยประการฉะนี้ เมื่อจะตรัสพระวาจา อันกระทำความสังเวชแก่สัตว์โลก พร้อมทั้งเทวโลก จึงตรัสว่า **จุนทะ** เราเห็นผู้เหน็ดเหนื่อย จักนอนละ ดังนี้.

การนอนในคำว่า **ลีหเสยฺย** นี้ มี ๔ อย่าง คือ การนอนของบุคคล ผู้บริโภคกาม ๑ การนอนของพวกเปรต ๑ การนอนของพระตถาคต ๑

การนอนของพวกสี่หะ ๑. ในบรรดาการนอน ๔ อย่างนั้น การนอนที่
ตรัสไว้ว่า **คู่อ่อนกัญญาทั้งหลาย** บุคคลผู้บริโศกคาม โดยมากย่อมนอน
ตะแคงซ้าย นี่ชื่อว่า การนอนของผู้บริโศกคาม. การนอนที่ตรัสไว้ว่า
คู่อ่อนกัญญาทั้งหลาย พวกเปรตโดยมากย่อมนอนหงาย นี่ชื่อว่า การนอน
ของพวกเปรต. ฌานที่ ๔ ชื่อว่าการนอนของพระตถาคต. การนอนที่
ตรัสไว้ว่า **กัญญาทั้งหลาย** พระยาราชสีห์ ย่อมนอนตะแคงขวา นี่ชื่อว่า
การนอนของสี่หะ. จริงอยู่ การนอนของสี่หะนี้ ชื่อว่าเป็นการนอนอย่าง
สูงสุด เพราะมีอิริยาบถอันสูงขึ้นไปเพราะเดช. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่
ยอมสำเร็จการนอนอย่างสี่หะ โดยตะแคงขวา ดังนี้.

บทว่า **ปาเท ปาทำ** ได้แก่ ซ้อนพระบาทซ้ายเหลื่อมพระบาทขวา.
บทว่า **อจุจาย** แปลว่า ซ้อน คือวางข้อเท้าให้เหลื่อม. จริงอยู่ เมื่อ
ข้อเท้าต่อข้อเท้า เมื่อเข้าต่อเข้า เบียดเบียดเสียดกัน เวทนาย่อมเกิดขึ้นเนื่อง ๆ
การนอนยอมไม่ผาสุก. แต่เมื่อวางข้อเท้า ให้เหลื่อมกัน โดยที่ไม่เบียด
เสียดกัน เวทนาย่อมไม่เกิด การนอนก็ผาสุก. เพราะฉะนั้น พระองค์
จึงบรรทมอย่างนี้.

กาลาเหล่านี้ว่า **คณุตวาน พุทฺโธ** พระธรรมสังคากาจารย์ทั้งหลาย
รจนานันภายหลัง. บรรดาบทเหล่านี้ บทว่า **นทิก** ได้แก่ ซิ่งแม่น้ำ.
บทว่า **อปฺปฏิโมธ โลก** ได้แก่ ไม่มีผู้เปรียบปานในโลกนี้ คือในโลก
พร้อมด้วยเทวโลกนี้. บทว่า **นหาตุวา ปิวิตฺวา อุทตริ** ได้แก่ ทรงสรง
สนาน โดยกระทำให้พระวรกายเย็น และทรงค้ำน้ำแล้วเสด็จขึ้นจากน้ำ.
ได้ยินว่า ในกาลนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสรงสนาน สิ่งทั้งหมด

คือ ปลาและเต่า ภายในแม่น้ำ น้ำ ไพรสมนที่ฝั่งทั้งสอง และภูมิภาคทั้งหมดนั้น ได้กลายเป็นดังสีทองไปทั้งนั้น.

บทว่า **ปรุกฺขโต** ความว่า อันโลกพร้อมทั้งเทวโลก ชื่อว่า กระทำไว้ในเบื้องหน้า โดยการบูชาและการนับถือ เพราะพระองค์เป็นครูผู้สูงสุดแก่สัตว์ โดยพิเศษด้วยคุณ. บทว่า **ภิกฺขุคณฺสฺส มชฺเช** แปลว่า ในท่ามกลางของภิกษุสงฆ์. ในกาลนั้น ภิกษุทั้งหลายทราบว่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงได้รับเวทนาเกินประมาณ จึงไปแควดล้อมอยู่โดยรอบอย่างใกล้ชิด.

บทว่า **สตฺถา** ความว่า ชื่อว่า ศาสตรา เพราะทรงโปรยปรายอนุศาสนิแก่เหล่าสัตว์ ด้วยประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในสัมปรายภพ และปรมัตตประโยชน์. บทว่า **ปวตฺตา ภควาธ ฐมฺเม** ความว่า พระศาสดา ชื่อว่า ภควา เพราะเป็นผู้มีภาคยธรรมเป็นต้น ทรงประกาศศาสนธรรม มีศีลเป็นต้น ในพระศาสนานี้ คือทรงขยายพระธรรมหรือพระธรรมชั้น ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น ให้แพร่หลาย. บทว่า **อมฺพวนํ** ได้แก่ สวานัมพวัน ใกล้ฝั่งแม่น้ำนั่นเอง. บทว่า **อามนฺตฺยิ จุนฺทกํ** ความว่า ได้ยินว่าในขณะที่ท่านพระอานนท์ มีวิบัติผ้าอาบน้ำอยู่จึงล่าช้า พระจุนทเถระ ได้ที่อยู่ใกล้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสเรียกท่านมา. บทว่า **ปมฺุเข นิสฺสึทึ** ได้แก่ นั่งอยู่เบื้องพระพักตร์ของพระศาสดา โดยยกวัตรขึ้นเป็นประธาน. ด้วยคำเพียงเท่านั้นว่า เพราะเหตุไรหนอ พระศาสดา จึงตรัสเรียก ดังนี้ พระอานนท์ผู้เป็นธรรมกัณฑ์ทศการิก ก็มาถึงตามลำดับ. ครั้นท่านพระอานนท์มาถึงตามลำดับอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสเรียกมา.

บทว่า **อุปุปาทเหยย** แปลว่า ฟุ้งให้เกิดขึ้น. อธิบายว่า ใครๆ ผู้ทำความเดือดร้อนให้เกิดขึ้น จะฟุ้งมีบ้าง. บทว่า **อลาภา** ความว่า ข้อที่บุคคลเหล่านี้ให้ทาน จะจัดว่าเป็นลาภ กล่าวคือ อานิสงส์แห่งทาน หาได้ไม่. บทว่า **ทูลลทุข** ความว่า ความได้เป็นอรรถภาพ เป็นมนุษย์ แม้ที่ได้ด้วยบุญพิเศษ จัดว่าเป็นการได้โดยยาก. บทว่า **ยสุส เต** แก้เป็น **ยสุส ทว** แปลว่า ของท่านใด. ใครจะรู้ บิณฑบาตนั้นว่า หุงไว้ไม่สุก หรือเปียกเกินไป. พระตถาคตทรงเสวยบิณฑบาตครั้งสุดท้ายแม้เช่นไร จึงเสด็จปรินิพพาน จักเป็นอันท่านถวายไม่ดีแน่แท้. บทว่า **ลาภา** ได้แก่ ลาภกล่าวคืออานิสงส์แห่งทานที่มีในปัจจุบัน และสัมปรายภพ. บทว่า **สุลทุข** ความว่า ความเป็นมนุษย์ ท่านได้ดีแล้ว. บทว่า **สมมุขา** แปลว่า โดยพร้อมหน้า ไม่ใช่โดยได้ยืมมา อธิบายว่า ไม่ใช่โดยเล่าสืบ ๆ กันมา. บทว่า **เมต** ตัดเป็น **เม เอต** หรือ **มยา เอต** แปลว่า ข้อนั้นเราได้รับ ทราบแล้ว. บทว่า **เทวม** ตัดเป็น **เทว อิม** แปลว่า บิณฑบาต สอง อย่างนี้. บทว่า **สมปผลา** ได้แก่ มีผลเสมอกันด้วยอาการทั้งปวง.

พระตถาคต ทรงเสวยบิณฑบาตที่นางสุชาดาถวายแล้ว จึงตรัสรู้ ทานนั้น จัดเป็นทานในกาลที่พระองค์ยังละกิเลสไม่ได้ แต่ทานของนาย จุนทะนี้ เป็นทานในกาลที่พระองค์หมดอาสวะแล้ว มิใช่หรือ แต่เพราะ เหตุไร ทานเหล่านี้จึงมีผลเสมอกัน. เพราะมีการปรินิพพานเสมอกัน เพราะมีสมบัติเสมอกัน และเพราะมีการระลึกเสมอกัน. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเสวยบิณฑบาตที่นางสุชาดาถวายแล้ว ปรินิพพานด้วยสุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ทรงเสวยบิณฑบาตที่นายจุนทะถวาย แล้ว ปรินิพพานด้วยอนุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ รวมความว่า ทานเหล่านั้น มีผล

เสมอกัน เพราะมีการปรินิพพานเสมอกัน. ในวันตรัสรู้ พระองค์ทรงเข้าสมาบัติ นับได้ ๒,๕๐๐,๐๐๐ โภคิ แม้ในวันปรินิพพาน พระองค์ก็ทรงเข้าสมาบัติเหล่านั้นทั้งหมด ทานเหล่านั้น จึงชื่อว่ามีผลเสมอกัน เพราะมีการเสมอกันด้วยการเข้าสมาบัติ ด้วยประการฉะนี้. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ผู้ที่บริโภคนิพพานของผู้ใด แล้วเข้าเจโตสมาธิหาประมาณมิได้อยู่ ความหลังไหลแห่งบุญ ความหลังไหลแห่งกุศล ของผู้นั้นหาประมาณมิได้ ดังนี้ เป็นต้น. ครั้นต่อมา นางสุชาดา ได้สดับว่า ข่าวกว่าเทวดานั้น ไม่ใช่รุกขเทวดา ข่าวกว่า ผู้นั้นเป็นพระโพธิสัตว์ ได้ยินว่า พระโพธิสัตว์บริโภคนิพพานนั้นแล้ว ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ได้ยินว่า พระโพธิสัตว์นั้น ได้ยังอภภาพให้เป็นไปด้วยนิพพานนั้น ลิ่น ๗ สัปดาหฺ์. เมื่อนางสุชาดาได้ฟังคำนี้แล้ว หวนระลึกว่า เป็นลาภของเราหนอ จึงเกิดปีติโสมนัสอย่างรุนแรง. ครั้นต่อมา เมื่อนายจุนทะสดับว่า ข่าวกว่า เราได้ถวายนิพพานครั้งสุดท้าย ข่าวกว่า เราได้รับยอดเยี่ยม ข่าวกว่า พระศาสดาทรงเสวยนิพพานของเรา แล้วปรินิพพานด้วยอนุปาทิสถนิพพานธาตุ ที่พระองค์ทรงปรารถนาอย่างยิ่งตลอดกาลนาน จึงหวนระลึกว่า เป็นลาภของเราหนอ จึงเกิดปีติโสมนัสอย่างรุนแรงแล. ฟังทราบว่ นิพพานทาน ๒ อย่างชื่อว่า มีผลเสมอกัน แม้เพราะมีการระลึกถึงเสมอกัน อย่างนี้.

บทว่า **อายุสํวตฺตนิกั** แปลว่า เป็นทางให้อายุยืนนาน. บทว่า **อุปจิตํ** แปลว่า สั่งสมแล้ว คือให้เกิดแล้ว. บทว่า **ยสสํวตฺตนิกั** แปลว่า เป็นทางให้มีบริวาร. บทว่า **อาธิปเตยยสํวตฺตนิกั** แปลว่า เป็นทางแห่งความเป็นผู้ประเสริฐ.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ความว่า พระองค์ทรงทราบโดยอาการ ทั้งปวง ถึงอรรถทั้ง ๓ อย่างนี้คือ ความที่ท่านมีผลมาก. ความที่พระองค์ ทรงเป็นทักษิณียบบุคคลอย่างยอดเยี่ยม โดยพระคุณมีศีลเป็นต้น ๑ อนุ- ปาทาปรินิพพาน ๑ แล้วจึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ททโต ปุญฺญํ ปวทุตฺติ** ความว่า บุคคล ผู้ให้ทาน ชื่อว่า ย่อมก่อบุญอันสำเร็จด้วยทาน เพราะเปรียบพร้อมด้วย จิต และเปรียบพร้อมด้วยทักษิณียบบุคคล ย่อมมีผลมากกว่า มีอานิสงส์ มากกว่า. อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบอรรถในบทว่า **ททโต ปุญฺญํ ปวทุตฺติ** นี้ อย่างนี้ว่า ภิกษุผู้ไม่มากไปด้วยอาบัติ ในที่ทุกสถานย่อมสามารถเพื่อ จะรักษาศีลให้หมดจดด้วยดี แล้วบำเพ็ญสมณะและวิปัสสนาโดยลำดับ เพราะผู้บริจจาคไทยธรรม ย่อมกระทำให้มาก ด้วยเจตนาเป็นเครื่องบริจจาค เพราะเหตุนี้ บุญทั้ง ๓ อย่างนี้ มีทานเป็นต้น ย่อมเจริญแก่บุคคลนั้น. บทว่า **สญฺญมโต** ได้แก่ ผู้สำรวจด้วยการสำรวจในศีล อธิบายว่า ผู้ตั้ง อยู่ในสังวร. บทว่า **เวรํ น จียติ** ความว่า เวร ๕ อย่างย่อมไม่เกิด. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้มีศีลหมดจดด้วยศีล ผู้สำรวจด้วยกาย วาจา และ จิต เพราะอริศีล มีอโทสะเป็นประธาน ย่อมไม่ก่อเวรด้วยใคร ๆ เพราะ เป็นผู้มากด้วยขันติ ผู้นั้นจักเป็นผู้ชื่อว่า ก่อเวรแต่ที่ไหน เพราะฉะนั้น ผู้สำรวจคือผู้ระวังนั้น ย่อมไม่ก่อเวร เพราะเหตุมีความสำรวจ. บทว่า **กฺุสโล จ ชหติ ปาปํ** ความว่า ก็บุคคลผู้ฉลาด คือผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญา ตั้งอยู่ในศีลอันบริสุทธิ์ด้วยดี กำหนดกัมมัญฐาน อันเหมาะสมแก่ตน ในอารมณ์ ๓๘ ประการ ย่อมยังฉนวนต่างด้วยอุปจาระและอัปปนา ให้สำเร็จ ชื่อว่า ละ คือสละอกุศล มีกามฉันทะเป็นต้น อันชั่วช้าลามก ด้วย

วิกขัมภนปทาน. ผู้นั้นทำฉานนั้นนั่นแหละให้เป็นบาท เริ่มตั้งความสิ้น
ไปและเสื่อมไปในสังขารทั้งหลาย บำเพ็ญวิปัสสนา ทำวิปัสสนาให้เกิด
ย่อมละอภุศลอันชั่วช้าลามกได้อย่างเด็ดขาด ด้วยอริยมรรค.

บทว่า รากโทสโมหุขยา ปรีนิพพุโต ความว่า ผู้นั้นละอภุศล
อันลามกอย่างนี้แล้ว ปรีนิพพานด้วยการดับกิเลสไม่มีส่วนเหลือ เพราะ
สิ้นรากจะเป็นต้น ต่อแต่นั้น ย่อมปรีนิพพานด้วยการดับขั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยทักษิณาสมบัติของนายจุนทะ และ
ทรงอาศัยทักษิณาสมบัติของพระองค์ จึงทรงเปล่งอุทานอันชานออกด้วย
กำลังแห่งปีติ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาจุนทสูตรที่ ๕

๖. ปาฐลิกามิยสูตร

ว่าด้วยโทษของศีลวิบัติและอานิสงส์ของศีลสมบัติ

[๑๖๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในแคว้นมคธ พร้อม
ด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ได้เสด็จถึงปาฐลิกาม อุบาสก (และอุบาสิกา) ชาว
ปาฐลิกามได้สดับข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในแคว้นมคธ
พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จไปถึงปาฐลิกามแล้ว ลำดับนั้นแล
อุบาสกชาวปาฐลิกามพากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวาย
บังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับเรื่อง

สำหรับพักของข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับโดย
คุณนิภาพ ลำดับนั้นแล อุบาสกชาวปาณฑุทิวศคามทราบบว่า พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทรงรับแล้วลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำ
ประทักษิณแล้วเข้าไปยังเรือนสำหรับพัก ครั้นแล้วลาดเครื่องลาดทั้งปวง
ปูลาดอาสนะ ตั้งหม้อน้ำ ตามประทีปน้ำมันแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้
กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรือนสำหรับพัก
ข้าพระองค์ทั้งหลายปูลาดแล้ว ปูลาดอาสนะ ตั้งหม้อน้ำ ตามประทีปน้ำมัน
แล้ว บัดนี้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสำคัญกาลอันควรเถิด ครั้งนั้นแล
เป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งแล้วถือบาตรและจีวร เสด็จถึง
เรือนสำหรับพัก พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ครั้นแล้วทรงล้างพระบาท เสด็จ
เข้าไปยังเรือนสำหรับพัก ประทับนั่งพึงเสากลางผืนพระพักตร์ไปทาง
ทิศบูรพา แม้ภิกษุสงฆ์ล้างเท้าแล้ว เข้าไปยังเรือนสำหรับพัก นั่งพึง
ฝาด้านหลังผืนหน้าไปทางทิศบูรพา แวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ แม้
อุบาสกชาวปาณฑุทิวศคามก็ล้างเท้าแล้วเข้าไปยังเรือนสำหรับพัก นั่งพึงฝาด้าน
หน้าผืนหน้าไปทางทิศประจิม แวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่.

[๑๗๐] ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะอุบาสกชาวปาณฑุ-
ทิวศคามว่า คุณก่อนคฤหบดีทั้งหลาย โทษแห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล ๕
ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือบุคคลผู้ทุศีลมีศีลวิบัติในโลกนี้ ย่อม
เข้าถึงความเสื่อมแห่งโภคะใหญ่ เพราะความประมาทเป็นเหตุ นี้เป็นโทษ
แห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีลประการที่ ๑.

อีกประการหนึ่ง กิตติศัพท์อันลามกของบุคคลผู้ทุศีลมีศีลวิบัติ ขจร
ไปแล้ว นี่เป็นโทษแห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีลประการที่ ๒.

อีกประการหนึ่ง บุคคลผู้ทุศีลมีศีลวิบัติเข้าไปหาบริษัทใด คือขัตติย-
บริษัทก็ดี พราหมณบริษัทก็ดี คหบดีบริษัทก็ดี สมณบริษัทก็ดี ย่อมไม่
แก่ล้าแก่ล่า เก้อเงินเข้าไปหา นี่เป็นโทษแห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล
ประการที่ ๓.

อีกประการหนึ่ง บุคคลผู้ทุศีลมีศีลวิบัติ ย่อมเป็นผู้หลงไหลกระทำ
กาละ นี่เป็นโทษแห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีลประการที่ ๔.

อีกประการหนึ่ง บุคคลผู้ทุศีลมีศีลวิบัติ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึง
อบาย ทุกติ วินิบาต นรก นี่เป็นโทษแห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีลประการ
ที่ ๕.

ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย โทษแห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล ๕ ประ-
การนี้แล.

ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย อานิสงส์แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล ๕
ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือบุคคลผู้มีศีลผู้ถึงพร้อมด้วยศีลในโลก
นี้ ย่อมได้กองแห่งโภคะใหญ่เพราะความไม่ประมาทเป็นเหตุ นี่เป็น
อานิสงส์แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีลประการที่ ๑.

อีกประการหนึ่ง กิตติศัพท์อันงามของบุคคลผู้มีศีล ผู้ถึงพร้อม
ด้วยศีล ย่อมขจรไป นี่เป็นอานิสงส์แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีลประการ
ที่ ๒.

อีกประการหนึ่ง บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยศีล เข้าไปหาบริษัทใด คือ
ขัตติยบริษัทก็ดี พราหมณบริษัทก็ดี คหบดีบริษัทก็ดี สมณบริษัทก็ดี

ยอมเป็นผู้แก่ล้าวก้า ไม่เก้อเงินเข้าไปหาบริษัทนั้น นี่เป็นอนิสงส์แห่ง
ศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีลประการที่ ๓.

อีกประการหนึ่ง บุคคลผู้มีศีล ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ย่อมเป็นผู้ไม่
หลงใหลกระทำกาละ นี่เป็นอนิสงส์แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีลประการ
ที่ ๔.

อีกประการหนึ่ง บุคคลผู้มีศีล ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ย่อมเข้าถึงสุคติ
โลกสวรรค์ นี่เป็นอนิสงส์แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีลประการที่ ๕.

ดูก่อนภคฺชพดีทั้งหลาย อนิสงส์แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล ๕
ประการนี้แล.

[๑๗๑] ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงให้อุบาสกชาว
ปาฏลิกาม ให้เห็นแจ้ง ให้สมทาน ให้อาหาญ ไร่แรงด้วยธรรมิกถา
สิ้นราตรีเป็นอันมาก แล้วทรงส่งไปด้วยพระดำรัสว่า ดูก่อนภคฺชพดี
ทั้งหลาย ราตรีล่วงไปแล้ว ท่านทั้งหลาย จงสำคัญเวลาอันสมควร ณ
บัดนี้เถิด ลำดับนั้น อุบาสกชาวปาฏลิกามทั้งหลายชื่นชมยินดีภษิตของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำ
ประทักษิณแล้วหลีกไป ลำดับนั้น เมื่ออุบาสกชาวปาฏลิกามหลีกไปแล้ว
ไม่นาน พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จเข้าไปยังสุญญาคาร.

[๑๗๒] ก็สมัยนั้นแล มหาอำมาตย์ชื่อสุนิระและวัสสการะใน
แคว้นมคธ จะสร้างเมืองในปาฏลิกามเพื่อป้องกันเจ้าวัชชีทั้งหลาย ก็สมัย
นั้นแล เทวดาเป็นอันมากแบ่งพวกละพัน ย่อมรักษาพื้นที่ในปาฏลิกาม
เทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่รักษาพื้นที่อยู่ในประเทศใด จิตของราชมหาอำมาตย์
ของพระราชามีศักดิ์ใหญ่ ย่อมโน้มไปเพื่อจะสร้างนิเวศน์ในประเทศนั้น

เทวดาผู้มีศักดิ์ปานกลางรักษาพื้นที่อยู่ในประเทศใด จิตของราชมหาอำมาตย์ของพระราชามีศักดิ์ปานกลาง ย่อมโน้มไปเพื่อจะสร้างนิเวศน์ในประเทศนั้น เทวดาผู้มีศักดิ์ต่ำรักษาพื้นที่อยู่ในประเทศใด จิตของราชมหาอำมาตย์ของพระราชามีศักดิ์ต่ำ ย่อมโน้มไปเพื่อจะสร้างนิเวศน์ในประเทศนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นเทวดาเหล่านั้นเป็นจำนวนพันๆ รักษาพื้นที่อยู่ในปาฏลิกาม ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์ คือเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่... เทวดาผู้มีศักดิ์ต่ำรักษาพื้นที่อยู่ในประเทศใด จิตของราชมหาอำมาตย์ของพระราชามีศักดิ์ต่ำ ย่อมโน้มไปเพื่อจะสร้างนิเวศน์ในประเทศนั้น ครั้งนั้น เมื่อปัจจุสมมัยแห่งราตรีนั้น ตั้งขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ ใครหนอจะสร้างเมืองในปาฏลิกาม ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มหาอำมาตย์ชื่อสุนิระและวัสสการะในแคว้นแคว้นมคธ จะสร้างเมืองในปาฏลิกาม เพื่อป้องกันเจ้าวัชชีทั้งหลาย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอานนท์ มหาอำมาตย์ชื่อสุนิระและวัสสการะในแคว้นแคว้นมคธ จะสร้างเมืองในปาฏลิกาม เพื่อป้องกันเจ้าวัชชีทั้งหลาย ประหนึ่งว่าปรียากับเทวดาชั้นดาวดึงส์แล้วสร้างเมืองจะนั้น คุณก่อนอานนท์ เราได้เห็นเทวดาเป็นจำนวนมากแบ่งเป็นพวกละพัน รักษาพื้นที่อยู่ในปาฏลิกาม ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์ ณ ตำบลนี้ คือเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่... เทวดาผู้มีศักดิ์ต่ำรักษาพื้นที่อยู่ในประเทศใด จิตของราชมหาอำมาตย์ของพระราชามีศักดิ์ต่ำ ย่อมโน้มไปเพื่อจะสร้างนิเวศน์ในประเทศนั้น คุณก่อนอานนท์ เมืองนี้จักเป็นเมืองเลิศแห่งประชุมของเหล่ามนุษย์เป็นอริยะ และเป็นทางค้าขาย เป็นที่แก้ห่อสินค้า อันตราย

๓ อย่างจักมีแก่เมืองปาฏลิกาม คือจากไฟ ๑ จากน้ำ ๑ จากความแตก
แห่งกันและกัน ๑.

[๑๗๓] ครั้งนั้นแล มหาอำมาตย์ชื่อสุนิระและวัสสการะในแคว้น-
แคว้นมคธ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว ได้
ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ขอพระโคตมผู้เจริญพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ โปรดทรงรับภัตของข้าพระองค์
ทั้งหลาย เพื่อเสวยในวันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์โดยคฤณภาพ
ลำดับนั้น มหาอำมาตย์ชื่อสุนิระและวัสสการะในแคว้นแคว้นมคธ ทราบว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์แล้ว เข้าไปยังที่พักของตน ครั้นแล้วสั่ง
ให้ตกแต่งขาทนียโภชนียาหารอันประณีตในที่พักของตน แล้วกราบทูล
ภักตกาลแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ถึงเวลาแล้ว
ภัตเสร็จแล้ว ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนั่งแล้ว ทรง
ถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปยังที่พัก ของมหาอำมาตย์ชื่อสุนิระและวัสส-
การะ ในแคว้นแคว้นมคธ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ครั้นแล้วประทับนั่งเหนือ
อาสนะที่เขาปูลาดถวาย ลำดับนั้น มหาอำมาตย์ชื่อสุนิระและวัสสการะใน
แคว้นแคว้นมคธ อังคาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ด้วยขาทนีย-
โภชนียาหารอันประณีต ให้อิมหนาสาราญด้วยมือของตน ครั้งนั้นแล
เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จแล้ว ชักพระหัตถ์ออกจากบาตรแล้ว
มหาอำมาตย์ชื่อสุนิระและวัสสการะในแคว้นแคว้นมคธ ถือเอาอาสนะต่ำ
แห่งหนึ่งนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนา

กะมหาอำมาตย์ชื่อสุนิระและวัสสการะในแคว้นแคว้นมคธ ผู้นั่งอยู่ ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง ด้วยพระคาถาเหล่านี้ว่า

บุรุษชาติบัณฑิต ย่อมสำเร็จการอยู่ในประเทศ

ใด พึงเชิญท่านผู้มีศีล ถำรวมแล้ว ประพฤติ

พรหมจรรย์ ให้บริโภคในประเทศนั้น ควรอุทิศ

ทักษิณาทานเพื่อเทวดาผู้สถิตอยู่ในที่นั้น ๆ เทวดา

เหล่านั้นอันบุรุษชาติบัณฑิตนับถือบูชาแล้ว ย่อม

นับถือบูชาบุรุษชาติบัณฑิตนั้น แต่นั้นย่อมอนุเคราะห์

บุรุษชาติบัณฑิตนั้น ประหนึ่งมารดาอนุเคราะห์บุตร

บุคคลผู้อันเทวดาอนุเคราะห์แล้ว ย่อมเห็นความเจริญ

ทุกเมื่อ.

[๑๗๔] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงอนุโมทนาแก่มหา
อำมาตย์ชื่อสุนิระและวัสสการะในแคว้นแคว้นมคธด้วยพระคาถาเหล่านี้แล้ว
เสด็จลุกจากอาสนะหลีกไป ก็สมัยนั้นแล มหาอำมาตย์ชื่อสุนิระและวัสส
การะในแคว้นแคว้นมคธ ติดตามพระผู้มีพระภาคเจ้าไปข้างหลัง ๆ ด้วยตั้ง
ใจว่า วันนี้ พระสมณโคดมจักเสด็จออกโดยประตูใด ประตูนั้นจักชื่อว่า
โคดมประตู จักเสด็จข้ามแม่น้ำคงคาโดยท่าใด ท่านนั้นจักชื่อว่าโคตมดิฏฐะ
ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกประตูใด ประตูนั้นชื่อว่าโคตม
ประตู พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปยังแม่น้ำคงคา ก็สมัยนั้นแล แม่น้ำคงคา
เป็นแม่น้ำเต็มเปี่ยมพอกาตี๋มกินได้ มนุษย์บางจำพวกแสวงหาเรือ บาง
พวกแสวงหาพ่วง บางพวกผูกแพ ต้องการจะข้ามไปฝั่งโน้น ครั้งนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหายจากฝั่งนี้แห่งแม่น้ำคงคา ไปปรากฏอยู่ที่ฝั่ง

โน้น พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เหมือนบุรุษผู้มีกำลังพึงเหยียดแขนที่คู้หรือพึงคู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นมนุษย์เหล่านั้น บางพวกแสวงหาเรือ บางพวกแสวงหาพวง บางพวกผูกแพ ต้องการจะข้ามไปฝั่งโน้น.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ชนเหล่าใดจะข้ามห้วงน้ำคือสงสาร และสระคือ
ตัณหา ชนเหล่านั้นกระทำสะพานคืออริยมรรค ไม่
แต่ต้องเปือกตมคือกามทั้งหลาย จึงข้ามสถานที่ลุ่ม
อันเต็มด้วยน้ำได้ ก็ชนแม้ต้องการจะข้ามน้ำมีประ-
มาณน้อย ก็ต้องผูกแพ ส่วนพระพุทธรเจ้า และ
พุทธสาวกทั้งหลายเป็นผู้มีปัญญา เว้นจากแพก็ข้าม
ได้.

จบปาฐลิกามิยสูตรที่ ๖

อรรถกถาปาฐลิกามิยสูตร

ปาฐลิกามิยสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า มคเชสุ แปลว่า ในแคว้นมคธ. บทว่า มหตา ความว่า แม้
ในที่นี้ ได้แก่ ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เพราะใหญ่โดยคุณบ้าง ใหญ่โดยจำนวน
โดยการกำหนดนับไม่ได้บ้าง. บทว่า ปาฐลิกาโม ได้แก่ บ้านตำบลหนึ่ง
ในแคว้นมคธ อันมีชื่ออย่างนี้. ข่าว่า ในวันสร้างบ้านนั้น หน่อแคฝอย

๒- หน่อ ในที่จับจองสร้างบ้าน ได้แทรกออกมาจากแผ่นดิน. ด้วยเหตุ
นั้น บ้านนั้นชนทั้งหลายจึงพากันกล่าวว่า ปาฐลิตาม. บทว่า ตทวสริ
ได้แก่ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จไป คือได้เสด็จไปถึงปาฐลิตามนั้น.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เสด็จไปถึงปาฐลิตามในกาลไร. พระองค์
ทรงให้สร้างเจดีย์เพื่อพระธรรมเสนาบดี ในกรุงสาวัตถี โดยนัยที่กล่าว
ไว้แล้วในหนหลัง เสด็จออกจากกรุงสาวัตถีนั้นประทับอยู่ ณ กรุงราชคฤห์
จึงให้สร้างเจดีย์เพื่อพระมหาโมคคัลลานะ ในกรุงราชคฤห์นั้น เสด็จออก
จากกรุงราชคฤห์นั้นแล้ว ประทับอยู่ที่อัมพลัญจิวัน แล้วเสด็จจาริกไปใน
ชนบท โดยการจาริกไม่รีบด่วน จึงประทับแรมราตรีหนึ่งในที่นั้น ๆ
เพื่อทรงอนุเคราะห์สัตว์โลก จึงได้เสด็จถึงปาฐลิตามโดยลำดับ.

บทว่า ปาฐลิตามิยา ได้แก่ อุบาสกชาวปาฐลิตาม. ได้ยินว่า
อุบาสกเหล่านั้นบางพวกตั้งอยู่ในสภาวะ บางพวกตั้งอยู่ในศีล บางพวก
ตั้งอยู่ทั้งในสภาวะ ตั้งอยู่ทั้งในศีล ด้วยการเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็น
ครั้งแรก. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า อุบาสกทั้งหลาย เข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ดังนี้.

ได้ยินว่า ในปาฐลิตาม พวกคนของพระเจ้าอชาตศัตรู และของ
พระเจ้าลิจนวิทั้งหลายพากันไปตามกาลอันสมควร ไล่เจ้าของบ้านให้ออก
จากบ้าน แล้วอยู่เดือนหนึ่งบ้าง กึ่งเดือนบ้าง. ด้วยเหตุนี้ พวกคน
ชาวปาฐลิตามถูกรุกรานเป็นประจำ จึงคิดว่า ก็ในเวลาทีพวกคนเหล่านี้มา
จักได้มีที่อยู่ ดังนี้แล้ว จึงได้พากันสร้างศาลาหลังใหญ่กลางเมือง อัน
เพียงพอแก่การอยู่ของคนทั้งหมด โดยไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน คือให้

มีที่เก็บของของอิสรชนในสวนหนึ่ง ให้เป็นที่อยู่ส่วนหนึ่ง ให้เป็นที่อยู่
ของคนเดินทางผู้เป็นอาคันตุกะไว้ส่วนหนึ่ง ให้เป็นที่อยู่ของคนกำพร้า
เสียใจไว้ส่วนหนึ่ง เป็นที่อยู่ของคนไข้ไว้ส่วนหนึ่ง ดังนี้. ศาลาหลังนั้น
ได้มีชื่อว่า อวาสถาคาร (ที่พักแรม) แล. ก็ในวันนั้น การสร้างศาลา
หลังนั้น ก็ได้สำเร็จลง. ก็ชาวปาฏลีคามเหล่านั้นพากันไปในที่นั้น
ตรวจดูศาลานั้นตั้งแต่ซุ้มประตู ซึ่งสำเร็จเรียบร้อย จัดแจงไว้ด้วยดี ด้วย
งานไม้ งานปูน และงานจิตรกรรม เป็นต้น เหมือนเทพวิมาน แล้วพา
กันคิดว่า อวาสถาคารนี้ เป็นที่น่ารื่นรมย์ เป็นมิ่งขวัญยิ่งนัก ใครหนอ
จักได้ใช้สอยก่อน จักพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเราตลอดกาล
นาน. ก็ในขณะนั้นนั่นเอง พวกเขาได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ
ถึงบ้านนั้น. ด้วยเหตุนั้น พวกเขาจึงเกิดปีติโสมนัส ทำการตกลงกันว่า
พวกเราควรจะนำพระผู้มีพระภาคเจ้ามาบ้าง ด้วยว่าพระองค์เสด็จถึงที่อยู่
ของพวกเราด้วยพระองค์เองแล้ว. วันนี้พวกเรา จักให้พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ในที่นี้ แล้วจักให้พระศาสดาทรงเสวยก่อน ภิกษุสงฆ์ก็เหมือน
กัน เมื่อภิกษุสงฆ์มาถึง พระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก ก็จักมาถึงเหมือน
กัน เราจักให้พระศาสดาตรัสมงคล แสดงธรรม ดังนั้น เมื่อรัตนะ ๓
ใช้สอยแล้ว ภายหลังพวกเรา และคนอื่นก็จักใช้สอย เมื่อเป็นเช่นนี้
ก็จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเรา ตลอดกาลนาน ดังนี้แล้ว จึงเข้าไป
เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อประโยชน์นั้นนั่นแล. เพราะฉะนั้น พวกเขา
จึงกราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จง
ทรงรับอวาสถาคาร ของข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด.

บทว่า เยน อวสถาคารี เตนุปลสงฺกมฺมิตฺถ ความว่า อวสถาคารนั้น เขาจัดแจงปฏิบัติด้วยดี เหมือนเทพวิมาน เพราะสำเร็จเรียบร้อยด้วยดี ในวันนั้นนั่นเองก็จริง แต่ถึงอย่างนั้น ก็ยังไม่ได้ตกแต่ง ให้ควรแก่ พระพุทธเจ้า พวกชาวปาฏลิกามเหล่านั้น พวกกันคิดว่า ธรรมดาพระ-พุทธเจ้าทั้งหลาย มีอชยาศัยอยู่ป่า มีป่าเป็นที่มาอินดี พึงอยู่ภายในบ้าน ก็ตาม ไม่อยู่ที่ตาม ฉะนั้น พวกเราพอรู้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง พอพระเหตุทัก จึงจัดตกแต่ง ดังนี้แล้ว จึงพากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า บัดนี้ ทราบว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพอพระเหตุทัก จึงมีความประสงค์ จะตกแต่งเช่นนั้น จึงเข้าไปถึงอวสถาคาร.

บทว่า สพุพฺพสนฺนุริ อวสถาคารี สนนุริตฺวา ความว่า ชาวปาฏ-ลิกามเหล่านั้นลาดอวสถาคารนั้น อย่างที่ลาดแล้วทั้งหมดนั้นแล ก่อนอื่น ทั้งหมด จึงเอาโคมัยสดฉาบทาพื้น แม่ที่ฉาบไว้ด้วยปูนขาว ด้วยคิดว่า ธรรมดาว่าโคมัย ย่อมใช้ได้ในงานมงคลทั้งหมด รู้ว่าแห้งแล้ว จึงใส่ทา ด้วยของหอมมีชาติ ๔ โดยไม่ปรากฏรอยเท้าในที่ที่เหยียบ ลาดเสื่อลำแพน ที่มีสีต่างๆ ไว้ข้างบน แล้วลาดผ้าขนสัตว์ผืนใหญ่เป็นต้น ไว้ข้างบนเสื่อ ลำแพนเหล่านั้นแล้ว ลาดที่ว่างทั้งหมด อันควรจะพึงลาด ด้วยเครื่องลาด มีสีต่างๆ มีหัตถ์ฉัตรณะเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ลาด อวสถาคาร ลาดทั้งหมดเป็นต้น.

จริงอยู่ ในท่ามกลางอาสนะทั้งหลาย พวกเขาตกแต่งพุทธอาสน์ มีค่ามาก พึงสามมงคลเป็นอันดับแรก แล้วลาดเครื่องลาดที่อ่อนนุ่ม นำ รื่นรมย์ใจ ไว้บนพุทธอาสน์นั้นแล้ว จัดแจงขนยที่มีสีแดงทั้งสองข้าง เห็นเข้าน่าพอใจแล้ว ผูกเพดานอันวิจิตรด้วยดาวทองดาวเงินไว้ข้างบน

ประดับด้วยพวงของหอม พวงดอกไม้และพวงใบไม้เป็นต้น ให้กั้นขายดอกไม้ ในที่ ๑๒ สอก โดยรอบแล้ว ให้เอาม่านผ้าล้อมที่ประมาณ ๓๐ สอก ให้ลาดแคร่ พนักงานเตียงและตั้งเป็นต้น เพื่อภิกษุสงฆ์อิงฝาด้านหลัง ให้ลาดเครื่องลาดขาวไว้ข้างบน ให้สร้างข้างศาลาด้านทิศตะวันออก อันเหมาะสมที่นั่นของตน. อย่างที่ท่านหมายกล่าวไว้ว่า ให้ปูอาสนะเป็นต้น.

บทว่า **อุทกมณิกิ** ได้แก่ หม้อน้ำ อันแล้วด้วยทอง และมีค่ามากคือ คุ่มน้ำ. พระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ จักล้างมือและเท้า บ้วนปากตามความชอบใจ ด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้น พวกเขาจึงบรรจุน้ำที่มีสีดังแก้วมณี ให้เต็มในที่นั้น ๆ แล้ว ใส่ดอกไม้ธูปเทียน และจตุรสำหรับอบน้ำ เพื่อประโยชน์แก่การอบแล้ว ก็ให้เอาใบกล้วยวางปิดไว้. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ว่า ให้ตั้งหม้อน้ำไว้.

บทว่า **เตลปฺปทีป** อโรเปตฺวา ความว่า ให้ตามประทีปน้ำมันที่ตะคันอันสำเร็จด้วยทองและเงินเป็นต้น วางไว้ในมือของรูปทหาร และรูปที่สลักอันงดงามเป็นต้น ที่ไฟขนวนอันมีด้ามสำเร็จด้วยทองและเงินเป็นต้น. ก็ในคำว่า **เยน ภควา เตนฺอุปสงฺกมิตฺตํ** นี้ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ อุบาสกชาวปาฏลีคามเหล่านั้น มิใช่จัดแจงแต่อาวาสถาการอย่างเดียวเท่านั้น ก็หามิได้ โดยที่แท้ ยังให้จัดแจงถนนในบ้านแม่ทั้งสิ้นแล้ว ให้ยกธงชัยขึ้น วางหม้อน้ำอันเต็มและตั้งกล้วยไว้ที่ประตูบ้าน ให้บ้านทั้งหมดเหมือนคารดาชไปด้วยหม้อดาว ด้วยระเบียบประทีป ให้ติกลองร้องประกาศว่า ให้เด็กที่ยังไม่ถึงนมให้ดื่มน้ำนม ให้เด็กรุ่น ๆ รีบกินเสียแล้วไปนอน อย่าส่งเสียงเอ็ดอึง วันนี้ พระศาสดาจักประทับอยู่ภายในบ้านราตรี

หนึ่ง ธรรมดาว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงมีพระประสงค์เสียดึงที่เบา
ดังนี้แล้ว ถือไฟชนวนเอง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ.

บทว่า อถโข ภควา (บุพพณฺหสมยฺ) นิวาเสตุวา ปตฺตจิวรมาทาย
สทฺธิ ภิกขุสงฺฆน เยน อวสธาการ์ เตนฺอุปสงฺกมิ ความว่า ได้ยินว่า
เมื่อพวกเขาปาฎลีคามเหล่านั้น กราบทูลกาลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์
เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้าถึงเวลาอันสมควร ณ บัดนี้เถิด พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงจัดแจงผ้าที่ย้อมแล้ว ๒ ชั้น มีสีดังดอกทองกลางแดงอัน
ชุ่มด้วยน้ำครั้ง นุ่งปกปิดมณฑล ๓ เหมือนเอากรรไกรตัดดอกปทุม ทรง
คาดประคดเอา อังคฆามคฺจสายฟ้า เหมือนเอาสังวาลทองคำล้อมกำ
ดอกปทุม ทรงห่มผ้าบังสุกุลจีวรอันบรรพที่ย้อมดีแล้ว มีสีเสมอด้วยต้นไทร
พระองค์ทรงถือเอา ทำกุเขจักกรวาล สิเนรุ ยุคันธร และมหาปฐพีทั้งสิ้น
ให้ห้วนไหว เหมือนเอาผ้ากำพลแดงห่อหุ้มตะพองช้าง เหมือนซัดตาข่าย
แก้วประพาฬที่ลุ่มทองคำ สูงประมาณ ๑๐๐ ศอก เหมือนสวมเสื้อกำพล
แดงที่สุวรรณเจดีย์ใหญ่ เหมือนเมฆแดงปกปิดพระจันทร์ในวันเพ็ญ ซึ่ง
กำลังโคจร เหมือนลาดน้ำครั้งที่สุกดี บนยอดภูเขาทอง และเหมือนเอา
ตาข่าย สายฟ้า แวดวง ยอดเขาจิตกูฏ เสด็จออกจากมณฑปทองคำที่
พระองค์ประทับนั่ง เหมือนพระจันทร์เพ็ญ และเหมือนพระสุริโยทัย
ทอแสงอ่อน ๆ จากยอดเขา โดยรอบ เหมือนไกรสรราชสีห์ออกจากพงป่า.

ลำดับนั้นแล รัศมีชานออกจากพระวรกายของพระองค์ เหมือน
กลุ่มสายฟ้า แลบออกจากหน้าเมฆ แล้วจับรอบต้นไม้ เหมือนสายน้ำ
ทองคำจับที่ใบ ดอก ผล กิ่ง และลำคอบ ซึ่งเหลืองไปด้วยการราดรด.
ในขณะนั้นนั่นเอง ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ถือบาตรและจีวรของตนๆ พากัน

แวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า. ก็ภิกษุเหล่านั้น ผู้ยืนแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ ได้เป็นผู้เช่นนั้นคือ เป็นผู้มักน้อย สันโดษ สงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ผู้ปรารภความเพียร ผู้กล่าวสอน ผู้อดทนต่อถ้อยคำ ผู้กล่าวตักเตือน ผู้มักตำหนิความชั่ว สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และสมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ. พระผู้มีพระภาคเจ้า อันภิกษุเหล่านั้น เสด็จไปโดยไฟโรจน์ เหมือนแห่งทองคำ ที่แวดงด้วยผ้ากำพลแดง เหมือนพระจันทร์เพ็ญ แวดล้อมไปด้วยหมู่ดาว เหมือนนาวาทองคำ อยู่ในป่าดอกปทุมแดง และเหมือนปราสาททองคำ ที่แวดล้อมไปด้วยไฟที่แก้วประพาฬ.

ฝ่ายพระมหาเถระ มีพระมหากัสสปะเป็นประธาน ผู้มีราคะอันคายแล้ว ผู้ทำลายกิเลสแล้ว สางกิเลสจรรจนัญญ ตัดกิเลสเครื่องผูกได้แล้ว ไม่ข้องอยู่ในตระกูลหรือคณะ ห่มบังสุกุลจิรวมีเสียดสีเมฆ พากันแวดล้อมเหมือนพญาช้างหุ้มเกราะแก้วมณีฉะนั้น. ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์เองเป็นผู้ปราศจากราคะ อันผู้ปราศจากราคะแวดล้อม เป็นผู้ปราศจากโทสะ อันผู้ปราศจากโทสะแวดล้อม เป็นผู้ปราศจากโมหะ อันผู้ปราศจากโมหะแวดล้อม เป็นผู้ปราศจากตัณหา อันผู้ปราศจากตัณหาแวดล้อม เป็นผู้ปราศจากกิเลส อันผู้ปราศจากกิเลสแวดล้อม พระองค์เองเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว อันผู้ตรัสรู้ตามแวดล้อม เหมือนเกสรแวดล้อมด้วยกลีบ เหมือนช่อดอกไม้แวดล้อมด้วยเกสร เหมือนพญาช้างฉัททันต์ แวดล้อมด้วยช้าง ๘,๐๐๐ ตัว เชือก เหมือนพญาหงส์เศรษฐี แวดล้อมด้วยหงส์ ๕๐,๐๐๐ ตัว เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิ แวดล้อมด้วยองค์แห่งเสนา เหมือนท้าวสักกเทวราช แวดล้อมด้วยเทวดา เหมือนहारิตมहाพรหม แวด

ล้อมด้วยหมู่พรม เหมือนพระจันทร์เพ็ญ แวดล้อมด้วยหมู่ดาว ทรงดำเนินไปตามทาง อันเป็นที่ไปยังปาฏลิกาม ด้วยเพศแห่งพระพุทธเจ้า อันหาผู้เปรียบมิได้ ด้วยพุทธวิลาส อันหาประมาณมิได้.

ลำดับนั้น พระพุทธรัศมีทیب มีวรรณะเพียงดั่งทองคำ พุ่งออกจากพระวรกายเบื้องหน้าของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ได้จรดที่ประมาณ ๘๐ สอก อนึ่ง พระพุทธรัศมีทیب มีวรรณะเพียงดั่งทองคำ พุ่งออกจากพระวรกายเบื้องหลัง จากพระปรัศว์เบื้องขวา จากพระปรัศว์เบื้องซ้าย จรดที่ประมาณ ๘๐ สอก. พระพุทธรัศมีทیبสีคราม เหมือนสีที่ส่องออกจากคอนกยูง พุ่งออกจากมวยผมทั้งหมด ตั้งแต่ที่สุดปลายผมข้างบน จรดที่ประมาณ ๘๐ สอก บนท้องฟ้า. รัศมีมีวรรณะดั่งแก้วประพาฬ พุ่งออกจากพระยุคลบาทเบื้องต่ำ จรดที่ประมาณ ๘๐ สอก ในแผ่นดินทیب. พระพุทธรัศมีทیبสีขาว พุ่งออกจากพระทนต์ จากที่ดวงตาขาว จากที่เล็บที่ฟันจากหนังและเนื้อ จรดที่ประมาณ ๘๐ สอก. พระรัศมี มีสีหงสบาท พุ่งออกจากที่สีแดงและสีเหลืองคละกัน จรดที่ประมาณ ๘๐ สอก. พระรัศมีเลื่อมภักสสร พุ่งขึ้นมีประโยชน์ดีกว่าเขาหมดแล. พระพุทธรัศมีมีวรรณะ ๖ ประการ ทำสถานที่ประมาณ ๘๐ สอก โคนรอบอย่างนี้ ให้โชติช่วง แผ่ลวดเฉียงไป แล่นไปสู่ทิศน้อยใหญ่ เหมือนเปลวประทีปดวงใหญ่ แลบออกจากไฟชนวนทองคำ แล่นขึ้นสู่กลางหาว และเหมือนสายฟ้าที่แลบออกจากมหาเมฆในทวีปทั้ง ๔. อันเป็นเหตุให้ส่วนทิศทั้งหมดรุ่งโรจน์โชติช่วง เหมือนโปรยปรายด้วยดอกจำปาทองคำ เหมือนเอาสายน้ำทองคำ เทออกจากหม้อทองคำ เหมือนแหวดด้วยแผ่นทองคำที่แผ่ออกไป เหมือนเกลื่อนกล่นพุ่งด้วยจุน

แห่งดอกทองกวาว ดอกกรรณิกา และดอกทองหลาง ที่พุ่งขึ้นด้วยลม
หัวด้วน และเหมือนย่อมด้วยพงชาด. จริงอยู่ พระโณมของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า อันรุ่งเรืองแวดล้อมด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ และพระรัศมีด้านละ
วา ประดับด้วยพระมหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการ อันปราศจากเครื่อง
หม่นหมอง มีไฟฟ้า และจี๊แมลงวัน เป็นต้น รุ่งโรจน์โชติช่วง เหมือน
ท้องฟ้าสว่างด้วยหมู่ดาวที่สุกปลั่ง เหมือนป่าปทุมที่เข้มนานเต็มที
เหมือนต้นปาริฉัตตะกะ (ต้นแคฝอย) สูง ๑๐๐ โยชน์ ผลิบานเต็มที เหมือน
ครอบงำสิริกับสิริของพระจันทร์ ๓๒ ดวง ของพระอาทิตย์ ๓๒ ดวง
ของพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๒ ของพระเทวราช ๓๒ ของมหาพรหม ๓๒
ตั้งเรียงกันตามลำดับ ที่ประดับด้วยความเป็นผู้มีพระบารมี ๓๐ ถ้วน ที่
ทรงบำเพ็ญมาโดยชอบ คือ พระบารมี ๑๐ พระอุปบารมี ๑๐ และพระ-
ปรมัตถบารมี ๑๐ เกิดขึ้นด้วยการบำเพ็ญทาน ด้วยการรักษาศีล ด้วย
การบำเพ็ญกัลยาณธรรมสิ้น ๔ อสงไขย กำไรแสนกัลป์ รวมลงใน
อรรถภาพหนึ่ง เมื่อไม่ได้โอกาสที่จะให้ผล เป็นเหมือนถึงความคับแคบ
เป็นเหมือนเวลาขลังของโนเรื่อ ๑,๐๐๐ ลำ บรรทุกลงเรือลำเดียว เหมือน
เวลาขลังของโนเกวียน ๑,๐๐๐ เล่ม บรรทุกลงเกวียนเล่มเดียว และเป็น
เหมือนเวลาที่แม่น้ำคงคา ๒๕ สาย แยกออกจากกันแล้วรวมเป็นสายเดียว
กันที่ปากน้ำ.

ไฟขนวนหลายพันดวง โพล่ขึ้นเบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค-
เจ้านี้ ผู้สว่างไสวอยู่ด้วยพุทธรังสีนี้ ทั้งเบื้องพระปฤษฎางค์ พระปรักส์
ซ้าย พระปรักส์เบื้องขวาก็เหมือนกัน. ดอกมะลิ ดอกจำปา ดอกมะลิ-
ซ้อน อุบลแดง อุบลเขียว ดอกพิกุล และดอกไม้ย่างทราย เป็นต้น

และจรรยาเครื่องหอมมีสี่เขียวและสี่เหลืองเป็นต้นเรียงราย คุจเมถิลคณที่
ปราศจากมหาเมฆทั้ง ๔ ทิศ. เสียงกึ่งก้องแห่งดนตรีมีองค์ ๕ และเสียง
กึ่งก้องสาคูที่เกี่ยวกับพุทธคุณ ธรรมคุณ และสังฆคุณ ได้เป็นเสมือน
มีปากพูดเต็มไปทั่วทุกทิศ. ดวงตาของเทพ สุบรรณ นาค ยักษ์ คนธรรพ์
และมนุษย์ ได้เป็นเสมือนได้ดื่มน้ำอมฤต. ก็ในที่นี่ ควรจะกล่าวสรรเสริญ
การเสด็จไป โดยเป็นพัน ๆ บท. แต่ในที่นี่ มีเพียงมุขปาฐะดังต่อไปนี้

พระผู้นำโลกไปให้วิเศษ ผู้สมบรูณ์ด้วยสรรพางค์

กายอย่างนี้ ผู้ทำแผ่นดินให้หวั่นไหว ผู้ไม่เบียดเบียน
เหล่าสัตว์ เสด็จดำเนินไปอยู่. พระผู้่องอาจใน
หมู่ชน ทรงยกพระบาทขว้าขึ้นก่อน ผู้เพียบพร้อม
พื้นพระบาทเบื้องล่างของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ผู้
พื้นพระบาทเบื้องล่างของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ผู้
เสด็จดำเนินไป อ่อนนุ่มลูกพื้นดินอันสม่าเสมอ นี้
แปลเป็นด้วยฐลี. เมื่อพระโลกนายเสด็จดำเนินไป
สถานที่ลุ่ม ย่อมหนุนขึ้น สถานที่หนุนขึ้นก็สม่าเสมอ
ทั้งที่แผ่นดินไม่มีจิตใจ. เมื่อพระผู้นำโลกเสด็จ
ดำเนินไป มรรคาทั้งหมดปราศจากหิน ก้อนกรวด
กระเบื้องถ้วย หลักตอและหนาม. ไม่ยกพระบาท
ในที่ไกลเกินไป ไม่ชวยพระบาทในที่ใกล้เกินไป ไม่
หนีบพระชาณูและข้อพระบาททั้ง ๒ เบียดเสียดกัน
เสด็จดำเนินไป. พระมุนีผู้มีการดำเนินเพียบพร้อม
มีพระทัยตั้งมั่น เมื่อเสด็จไปก็ไม่เสด็จเร็วเกินไป ทั้ง

ไม่เสด็จเข้าเฝ้าไป. พระองค์เสด็จไปไม่ได้ทอด
พระเนตรดูเบื้องบนเบื้องล่าง เบื้องขวาง ทศน้อย
ทิศใหญ่ก็เหมือนกัน ทรงทอดพระเนตรเพียงชั่วแอก.
พระชินเจ้าพระองค์นั้น เสด็จเยื้องกรายดูพญาข้าง
ย่อมงดงามในการเสด็จดำเนินไป พระองค์เป็นผู้เลิศ
ของโลก เสด็จดำเนินไปงดงาม ทำโลกพร้อมทั้ง
เทวโลกให้รำเริง. พระองค์งดงามดูพญาอุสกะ
ดูไกรสรราชสีห์ มีการเดินอย่างงดงาม ทรงยัง
เหล่าสัตว์เป็นอันมากให้ยินดี เสด็จเข้าถึงบ้านอัน
ประเสริฐ.

นี่ชื่อว่าเป็นเวลาสรรเสริญ กำลังของพระธรรมกถิกเท่านั้น เป็น
ประมาณในการสรรเสริญพระโหมม และสรรเสริญพระคุณของพระผู้มี-
พระภาคเจ้า ในกาลทั้งหลายเช่นอย่างนี้. ด้วยจรรยาที่ผู้เป็นคาถา
ควรจะกล่าวเท่าที่สามารถ ไม่ควรจะกล่าวว่ กล่าวได้ยาก หรือว่าเล่น
ไปผิดทำ. จริงอยู่ ถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็ย่อมไม่สามารถกล่าวคุณ
ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้ามีพระคุณหาปริมาณมิได้โดยสิ้นเชิง เพราะ
เมื่อสรรเสริญพระคุณอยู่ตลอดกับ ก็ไม่สามารถจะให้พระคุณสิ้นสุดลงได้
จะป่วยกล่าวไปไยถึงหมู่สัตว์นอกนี้เล่า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตบแต่งประดับด้วยพระสิริวิลาสนี้ เสด็จ
เข้าไปยังป่ากุลิกาม อันชนผู้มีจิตเลื่อมใสบูชาด้วยสักการะ มีดอกไม้ ของ
หอม ฐูป และจุกสำหรับอบเป็นต้น เสด็จเข้าไปยังอวาสถาคาร. ด้วย
เหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวว่า ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงครองผ้า

ถือบาตรและจีวร พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จเข้าไปยังอาวสถาการดังนี้.

บทว่า ปาเท ปกฺขาลเหตุว ความว่า แม้อ้าเปลือกนมคือฐลี ไม่
เปื้อนพระบาทพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็จริง ถึงกระนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงหวังความเจริญแห่งกุศล ของอุบาสกและอุบาสิกาเหล่านั้น จึงทรง
ให้ล้างพระบาท เพื่อให้ชนเหล่าอื่นถือเอาเป็นตัวอย่าง. อีกอย่างหนึ่ง
ขึ้นชื่อว่า พระสรีระอันมีใจครอง ก็ต้องทำให้เย็น เพราะฉะนั้น พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงกระทำการสรองสนาน และทรงล้างพระบาทเป็นต้น
แม้เพื่อประโยชน์นี้ทีเดียว.

บทว่า ภควนุตตฺถุณฺเว ปฺรภุชฺชว ได้แก่ กระทำพระผู้มีพระภาค-
เจ้าไว้เบื้องหน้า. ในข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทับนั่งในท่าม-
กลางของภิกษุทั้งหลาย และของอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ทรงให้สรอง
สนานด้วยน้ำหอมแล้ว ทำให้น้ำแห้งไปด้วยเสวียนผ้าแล้ว ทำให้แห้งด้วย
ชาดหิงคุ ย่อมไพโรจน์ยิ่งนัก เหมือนรูปเปรียบที่ทำด้วยแท่งทองสีแดง
ซึ่งประดิษฐานไว้บนตั้ง อันแวดงด้วยผ้ากำพลแดง.

ก็ในข้อนี้ เป็นบทประพันธ์ที่ท่านโบราณบัณฑิตประพันธ์ไว้ดัง
ต่อไปนี้

พระโลกนาถเจ้า ผู้เป็นเลิศของชาวโลก ผู้เสด็จ
ไปดูพญาช้างเอื้องกราย เสด็จไปยังโรงกลมให้
สว่างไสว ประทับนั่งบนบรรพตพุทธอาสน์.

พระองค์เป็นดูจนายสารถี ผู้ฝึกนรชน เป็นเทพ
ยิ่งกว่าเทพ ผู้มีบุญลักษณะกำหนดด้วยร้อย ประทับ

นั่งบนบวรพุทธอาสน์นั้น ไฟโรจน์อยู่ในท่ามกลาง
พุทธอาสน์ เหมือนแท่งทองคำดงามอยู่ในผ้ากำพล
สีเหลืองฉนั้น. พระองค์ผู้ปราศจากมลทินย่อมไฟ-
โรจน์ เหมือนแท่งทองชมพูท ที่เขาวางไว้บนผ้า
กำพลเหลือง เหมือนแก้วมณีดงามฉนั้น ทรง
ไฟโรจน์งามสะพรั่งกว่าสิ่งทั้งปวง เหมือนต้นสาละ
ใหญ่ มีดอกบานสะพรั่ง อันประดับด้วยพระยาไม้
คล้ายปราสาททองคำเหมือนดอกปทุมโกกนุท เหมือน
ต้นไม้ที่ประดับด้วยประทีปโพลงอยู่ เหมือนไฟบน
ยอดเขา เหมือนต้นปาริฉัตรของเทวดาฉนั้น.

บทว่า ปาฐลิตามิเก อุปาสเก อามนุเตติ ความว่า เพราะเหตุที่ใน
อุบาสกอุบาสิกาเหล่านั้น คนเป็นอันมากตั้งอยู่ในศีล ฉนั้นเพื่อจะประกาศ
โทษแห่งศีลวิบัติ เป็นอันดับแรกก่อนแล้ว ภายหลังจึงแสดงอนิสงส์แห่ง
ศีลสมบัติ จึงตรัสเรียกมาเพื่อแสดงธรรม โดยนัยมีอาทิว่า **ปญฺจิเม**
คหปตโย ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุสฺสึโล** ได้แก่ ผู้ไร้ศีล. บทว่า
สิลวิปฺนุโน ได้แก่ ผู้มีศีลวิบัติ คือผู้ทำลายสังวร. ถิ่นบทเหล่านี้
ด้วยบทว่า **ทุสฺสึโล** ตรัสถึงบุคคลผู้ไม่มีศีล. ก็บุคคลผู้ไม่มีศีลนั้น
มี ๒ อย่าง คือ เพราะไม่สมาทาน หรือทำลายศีลที่สมาทานแล้ว. ใน
๒ อย่างนั้น ข้อต้นไม่มีโทษ เหมือนอย่างข้อที่ ๒ ที่มีโทษแรงกว่า.
เพื่อจะแสดงความไม่มีศีล ซึ่งมีโทษตามที่ประสงค์เป็นเหตุ ด้วยเทศนา
เป็นบุคลาธิษฐาน จึงตรัสคำว่า **สิลวิปฺนุโน** ดังนี้. ด้วยเหตุฉนั้น พระองค์

จึงทรงแสดงอรรถแห่งบทว่า **ทูลสัสโล** ดังนี้. บทว่า **ปมาทาธิกรณ** แปลว่า มีความประมาทเป็นเหตุ.

ก็สูตรนี้มาแล้ว ด้วยอำนาจคฤหัสถ์ทั้งหลาย แต่ถึงบรรพชิตก็ใช้ได้เหมือนกัน. จริงอยู่ คฤหัสถ์เลี้ยงชีพด้วยความหมั่นต่อการศึกษาได้ จะเป็นกสิกรรมก็ดี พาณิชยกรรมก็ดี โครักขกรรมก็ดี เป็นผู้ประมาทด้วยปาณาติปาตเป็นต้น ไม่สามารถจะยังความหมั่นในศิลปะนั้น ให้สำเร็จได้ตามกาลอันสมควร เมื่อเป็นเช่นนี้การทำงานของเขาก็จักพินาศไป แต่เมื่อเขาทำปาณาติปาตเป็นต้น ในเวลาที่เขาอาฆาต ย่อมถึงความเสื่อมจากโภคะใหญ่ ด้วยอำนาจอาชญา. บรรพชิตผู้ทุศีล ย่อมถึงความเสื่อมจากศีล จากพระพุทธรูปจัน จากฉาน และจากอริยธรรม ๘ ประการ เพราะความประมาทเป็นเหตุ. บทว่า **ปาบโก กิตติสทุโท** ความว่า กิตติศัพท์อันลามกของคฤหัสถ์ ย่อมพุ่งขจรไปในท่ามกลางบริษัท ๔ ว่า คฤหัสถ์ชื่อนั้น เกิดในสกุลชื่อนั้น เป็นผู้ทุศีล เป็นผู้มิชอบอันลามก เป็นผู้สละเสียทั้งโลกนี้และโลกหน้า ย่อมไม่ให้ทาน แม้วัตถุเพียงสลากกัถ. กิตติศัพท์อันลามกของบรรพชิต ย่อมพุ่งขจรไปอย่างนี้ว่า บรรพชิตชื่อนั้น บวชในพระศาสนาของพระศาสดา ไม่อาจเพื่อจะรักษาศีล ไม่อาจเพื่อจะเรียนพระพุทธรูป เป็นผู้ประกอบด้วยยอการวะ ๖ ประการ เลี้ยงชีพด้วยยอเนสนากรรม มีเวชกรรมเป็นต้น. บทว่า **อวิสารโท** ความว่า อันดับแรก คฤหัสถ์ผู้มีกัถหลีกเลี่ยงไม่ได้ เข้าไปในที่ชุมนุมชนเป็นอันมาก ด้วยคิดว่า ใคร ๆ จักรู้ความชั่วของเรา จักนินทา จักข่มเรา หรือจักชี้แจงแก่ราชสกุล เป็นผู้ถือเงิน คอดก นั่งก้มหน้า เป็นผู้ไม่กล้าพูด. ฝ่ายบรรพชิต ผู้มีกัถ หลีกเลี่ยงไม่ได้ เข้าไปในเมื่อภิกษุเป็น

อันมากประชุมกัน ด้วยคิดว่าบรรพชิตรูปหนึ่ง จักรู้ความชั่วของเราเป็นแน่ เมื่อเป็นเช่นนี้ ภิกษุทั้งหลาย จักเว้นอุโบสถกรรมก็ดี ปวารณากรรมก็ดีของเรา จักจุดคร่าเราให้ออกจากความเป็นสมณะเสีย ย่อมเป็นผู้ไม่แก่วักกล้าสามารถจะกล่าวได้. แต่บางคนถึงเป็นคนทุศีล ก็ย่อมประพฤติเหมือนผู้มีศีล. แม้คนทุศีลนั้น ก็ย่อมเป็นผู้เก้อเจิน ด้วยอหยาสัยเหมือนกัน.

บทว่า **สมมุพฺโพ** **กถํ** **กโรติ** ความว่า จริงอยู่ เมื่อบุคคลผู้ทุศีลนอนอยู่บนเตียงเป็นที่ตาย ฐานะที่ตนสมาทานกรรม คือความเป็นผู้ทุศีล ย่อมมาปรากฏ เขาลืมตาเห็นโลกนี้ กลับตาเห็นโลกหน้า อบาย ๔ ย่อมปรากฏแก่เขาตามสมควรแก่กรรม ย่อมเป็นเหมือนถูกทิ่มแทงด้วยหอก ๑๐๐ เล่ม และเหมือนถูกฉกด้วยเปลวไฟ เขาปลางร้องครวญครางว่า ขอเถอะ ขอทีเถอะ ดังนี้ จนตาย. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า หลงทำกาละดังนี้เป็นต้น. บทว่า **กายสุส เกทา** ได้แก่ เพราะสละอุปาทินนกันขันธ์. บทว่า **ปรมฺมรณา** ได้แก่ หมายเอาขันธที่จะพึงเกิดในภพอันเป็นลำดับแห่งอุปาทินนกันขันธ์นั้น. อีกอย่างหนึ่ง. บทว่า **กายสุส เกทา** ได้แก่ เพราะชีวิตินทรีย์ขาดไป. บทว่า **ปรมฺมรณา** ได้แก่ เบื้องหน้าแต่จตุติ. บทว่า **อปาโย** เป็นต้น เป็นไวพจน์ของนรกทั้งหมด. จริงอยู่ นรกชื่อว่า **อบาย** เพราะปราศจากความเจริญ กล่าวคือบุญ อันเป็นเหตุแห่งสวรรค์และพระนิพพาน และเพราะไม่มีความเจริญ หรือการมาของความสุข. ชื่อว่า **ทุคติ** เพราะเป็นภูมิเป็นที่ไป คือ เป็นที่พำนักอาศัยแห่งทุกข์. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **ทุคติ** เพราะเป็นภูมิเป็นที่ไป อันเกิดด้วยกรรมชั่ว เหตุมากไปด้วยโทษะ ชื่อว่า **วินิบาต** เพราะเป็นที่ปราศจากอำนาจตกไป

ของบุคคลผู้กระทำความชั่ว. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **วินิบาต** เพราะเป็นที่
พินาศตกไปของบุคคลผู้มีอวัยวะน้อยใหญ่แตกไปอยู่ ชื่อว่า **นิริยะ** เพราะ
เป็นที่ไม่มีความเจริญ อันเข้าใจกันว่าความยินดี.

อีกอย่างหนึ่ง ด้วยศัพท์ว่า **อบาย** ทรงแสดงถึงกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน.
จริงอยู่ กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานชื่อว่า **อบาย** เพราะปราศจากภูมิเป็นที่ไปดี
ไม่จัดเป็นทุกติ เพราะเป็นที่เกิดของพญานาคเป็นต้น ผู้มีศักดาใหญ่.
ด้วยศัพท์ว่า **ทุกติ** ท่านแสดงถึงวิสัยแห่งเปรต. จริงอยู่ **ปิตติวิสัย** นั้น
ชื่อว่า **อบาย** เพราะปราศจากสุคติ และชื่อว่า **ทุกติ** เพราะเป็นภูมิเป็น
ที่ไปแห่งทุกข์ แต่ไม่ใช่จัดเป็นวินิบาต เพราะไม่ได้ตกไปโดยไร้อำนาจ
เช่นพวกอสูร. จริงอยู่ แม้วิมานก็ย่อมบังเกิดแก่พวกเปรตผู้มีฤทธิ์มาก.
ด้วยศัพท์ว่า **วินิปาตะ** ทรงแสดงถึงอสุรกาย. ก้อสุรกายนั้น ว่าโดยอรรถ
ตามที่กล่าวแล้ว ท่านเรียกว่า **อบาย** และ**ทุกติ** เรียกว่า **วินิบาต**
เพราะตกไปโดยไร้อำนาจจากกองสมบัติทั้งหมด. ด้วยศัพท์ว่า **นิริยะ** ทรง
แสดงเฉพาะนรก ซึ่งมีประการมากมาย มีอเวจีเป็นต้น. บทว่า **อุปปหุชติ**
แปลว่า ย่อมบังเกิด.

พึงทราบอานิสงสกถา โดยปริยายตรงกันข้ามดังกล่าวแล้ว. ส่วน
ความแปลกกันมีดังต่อไปนี้. บทว่า **สีสวา** ได้แก่ ผู้มีศีลโดยการสมาทาน.
บทว่า **สีสสมุปนฺโน** ได้แก่ ผู้สมบูรณ์ด้วยศีล เพราะยังศีลให้สำเร็จ โดย
ทำให้บริสุทธิ์บริบูรณ์. บทว่า **โภกกฺขนุชฺ** ได้แก่ กองแห่งโภคะ ด้วย
สุคติศัพท์ ในบทว่า **สุคติ สกฺกํ โลกํ** นี้ ท่านรวมเอาคติของมนุษย์เข้า
ด้วย. ด้วยศัพท์ว่า **สัคคะ** ท่านหมายเอาคติของเทวดาเข้าด้วย. ในคติ
เหล่านั้น ชื่อ **สุคติ** เพราะมีคติดี. ชื่อว่า **สัคคะ** เพราะมีอารมณ์ด้วยดี

ด้วยอารมณ์มีรูปเป็นต้น. ก็สักกะทั้งหมดนั้น ชื่อว่า โลก เพราะอรรถ
ว่าแตกสลาย.

บทว่า ปาฐลิกามิเย อุปาสเก พหุเทว รตฺติ ฌมฺมียา กถาย ความ
ว่า ด้วยธรรมกถา และด้วยกถาเป็นเครื่องอนุโมทนาสำหรับที่พักอาศัย
อันพ้นจากบาติแม่อื่น.

ก็ในคราวนั้น เพราะเหตุที่พระเจ้าอชาตศัตรู เมื่อจะทรงสร้างนคร
ปาฐลิกบุตรในที่นั้น จึงทรงนำเอากุมภพิตีสมบุรณ์ด้วยศีลและอาจารย์ใน
คามนิคมชนบทและราชธานีอื่น ๆ แล้วประทานทรัพย์ัญญาหารที่บ้านที่
นาเป็นต้น และการปกครองแล้วให้อยู่อาศัย ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ครั้งทรงแสดงอานิสงส์แห่งศีลก่อน แก่อุบาสกอุบาสิกา ชาวปาฐลิกาม
ผู้หนักในศีลโดยพิเศษ เพราะเป็นผู้เห็นอานิสงส์ และเพราะศีลเป็นที่ตั้ง
แห่งคุณทั้งปวง ต่อแต่นั้น เมื่อจะแสดงปกิณณกถา อันนำมาซึ่งประโยชน์
สุข แก่อุบาสกและอุบาสิกาชาวปาฐลิกาม เหมือนยังอากาศคงคาให้
หยั่งลง เหมือนนุดมาซึ่งง้วนดิน เหมือนจับยอดหว่าใหญ่ให้ไหวอยู่ และ
เหมือนเอาเครื่องยนต์ บีบคั้นรวงผึ้งประมาณโยชน์หนึ่ง ให้สำเร็จเป็นน้ำ
หวานที่ดี จึงทรงแสดงธรรมกถาเป็นอันมากที่วิจิตรด้วยนัยต่าง ๆ อย่างนี้
ว่า คุณก่อนคฤหบดีทั้งหลาย ธรรมดาว่า อาวาสถานนี้ เป็นบุญมาก เรา
และภิกษุสงฆ์ได้ใช้อาวาสของพวกท่าน ก็แล เมื่อเราและภิกษุสงฆ์ใช้แล้ว
ก็เป็นอันชื่อว่า ธรรมรัตนาก็ได้ใช้เหมือนกัน เมื่อรัตนะ ๓ ได้ใช้แล้ว
อย่างนี้ ย่อมมีวิบากหาประมาณมิได้ทีเดียว อีกอย่างหนึ่ง เมื่อถวาย
อาวาสถาน ก็เป็นอันชื่อว่าถวายทานทั้งปวงทีเดียว ใคร ๆ ไม่อาจจะ
กำหนดอานิสงส์ของบรรณศาลาที่สร้างไว้บนแผ่นดิน หรือของศาลาราย

ที่สร้างอุทิศสงฆ์ ก็ด้วยอานุภาพแห่งอวาสทาน แม้สัตว์ผู้จะเกิดในภพ จะเชื่อว่าอยู่ในครรภ์ที่ถูกบีบคั้น หามีไม่ ท้องของมารดาของสัตว์ผู้เกิด ในครรภ์นั้น จะไม่คับแคบเลย เหมือนห้องประมาณ ๑๒ ศอก ดังนี้แล้ว จึงตรัสกล่าวด้วยอานิสงส์แห่งอวาสทาน เกินยามครึ่งในราตรีเป็นอัน มาก ว่า

เสนาสนะ ย่อมป้องกันเย็นและร้อน และสัตว์

ร้าย ฐ ยูง ฝน ที่ตั้งขึ้นในฤดูหนาว ลมและแดด
อันกล้าเกิดขึ้นแล้ว ย่อมบรรเทาได้ การถวายวิหาร
แก่สงฆ์ เพื่อเร้นอยู่ เพื่อความสุข เพื่อเพ่งพิจารณา
และเพื่อเห็นแจ้ง พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่า เป็น
ทานอันเลิศ เพราะเหตุนั้นแล บุรุษบัณฑิตเมื่อเล็ง
เห็นประโยชน์ตน พึงสร้างวิหารอันน่านรมย์ ให้
ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพหูสูตอยู่เถิด อนึ่ง พึงถวาย ข้าว
น้ำ ฝ้า และเสนาสนะ แก่ท่านเหล่านั้น ด้วยน้ำใจ
อันเลื่อมใสในท่านผู้ซื่อตรง เขารู้ธรรมอันใดในโลก
นี้แล้ว จะเป็นผู้ไม่มีอาสวะ ปรินิพพาน ท่านย่อม
แสดงธรรมนั้น อันเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ทั้งปวงแก่
เขา ดังนี้.

รวมความว่า ทั้งนี้ เป็นอานิสงส์ของอวาสทาน ด้วยประการฉะนี้.
แต่ในอานิสงส์อวาสทานนี้ ท่านยกถาถานี้แหละขึ้นสู่สังคายนา ส่วน
ปกิณณธรรมเทศนา หาได้ยกขึ้นสู่สังคายนามาไม่.

บทว่า **สนุทสุเสตุวา** ดังนี้เป็นต้น มีอรรถดั่งกล่าวแล้วนั้นแล.
บทว่า **อภิกุณฺหา** ได้แก่ ผ่านไป ๒ ยาม. บทว่า **ยสุสทานิ กาลํ มลฺลณ**
ได้แก่ ท่านจงสำคัญกาลที่ท่านจะไปเกิด อธิบายว่า นี่เป็นเวลาไปของท่าน
ท่านจงไปเกิด.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงส่งภิกษุเหล่านั้น
ไป? ตอบว่า เพื่ออนุเคราะห์. อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงส่ง
ไปด้วยความอนุเคราะห์ ๒ อย่างคือ ก็เมื่อภิกษุเหล่านั้น นั่งในที่นั้น ให้
๓ ยาม แห่งราตรีผ่านไป อาพาธพึงเกิดขึ้นในร่างกายของพวกเธอ และ
แม้ภิกษุสงฆ์ควรจะได้โอกาสในการนอนและการนั่ง อันปราศจากกลาง
แจ้ง.

บทว่า **สุญฺญาคาริ** ได้แก่ ชื่อว่าสุญญาคาร โดยเฉพาะ ย่อมไม่มี
ในที่นั้น. ได้ยินว่า คฤหบดีเหล่านั้น ได้ให้เอาผ้ามานแหวดวง ๗ ข้างหนึ่ง
ของอาวสถาคารนั้นนั้นแลแล้ว ให้จัดแจงเตียงที่สมควร ลาดเครื่องลาด
ที่สมควรในที่นั้น ผูกเพดานอันประดับด้วยดาวทองคำ เงิน ของหอม
และมาลาเป็นต้นแล้ว ยกประทีปน้ำมันหอมไว้เบื้องบน ด้วยคิดว่า โฉน
หนอ พระศาสดาจักพึงเสด็จจากธรรมาสน์ ประสงค์จะพักผ่อน
หน้อยหนึ่ง พึงบรรทมในที่นี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจักทรงใช้
อาวสถาคารนี้ของพวกเรา ด้วยอิริยาบถ ๔ จักพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์
สุขตลอดกาลนาน. แม้พระศาสดา ทรงหมายถึงข้อนั้นนั้นแล จึงทรงให้
จัดแจงลาดผ้าสังฆาฏีในที่นั้นแล้ว จึงสำเร็จสี่หไสยาสน์ ซึ่งท่านหมาย
กล่าวไว้ว่า พระองค์เสด็จเข้าไปสู่สุญญาคาร. ในสุญญาคารนั้น พระองค์
ได้เสด็จไปจำเดิมตั้งแต่ที่เป็นที่ล้างพระบาท จนถึงธรรมาสน์ การเสด็จ

ไปในที่ประมาณเท่านี้ สำเร็จแล้ว เสด็จถึงธรรมาสน์แล้ว ประทับยืน
น้อยหนึ่ง นี่เป็นอิริยาบถยืนในที่นั้น พระองค์ประทับนั่งบนธรรมาสน์
ตลอดสองยาม อิริยาบถนั่งในที่ที่มีประมาณเท่านี้ สำเร็จแล้ว พระองค์
ทรงส่งอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายไปแล้ว เสด็จลงจากธรรมาสน์ ทรงสำเร็จ
สีหไสยาสน์ในที่ตั้งกล่าวแล้ว. ที่นั้นได้เป็นสถานที่ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงใช้สอยแล้วด้วยอิริยาบถ ๔ ด้วยประการฉะนี้แล.

บทว่า **สุนิชฺชวสุสการา** ได้แก่ พรหมณ์ ๒ คนคือ สุนิชพรหมณ์
และวัสสการพรหมณ์. บทว่า **มคฺชมหามคฺตา** ได้แก่ มหาอำมาตย์ของ
พระเจ้ามคธ หรือมหาอำมาตย์ในแคว้นมคธ. ชื่อว่า มหาอำมาตย์ เพราะ
ประกอบด้วยเหตุอันสักว่าความเป็นอิสระอย่างยิ่ง. บทว่า **ปาฏฺฐลิคาม**
นคฺริ มาเปนฺติ ได้แก่ ให้สร้างพระนคร ณ ภูมิประเทศ คือปาฏฐลิคาม.
บทว่า **วชฺชินฺ ปฏฺิพาหย** ได้แก่ เพื่อป้องกันทางเจริญของพวกเจ้าลิจฉวี.

บทว่า **สทฺสเสว** ได้แก่ แบ่งออกเป็นพวกละพัน ๆ. บทว่า **วตฺถุณี**
ได้แก่ ที่สร้างเรือน. บทว่า **จิตฺตานิ มนฺนฺติ นิเวสนานิ มาเปตฺถุ** ความว่า
จิตของบุคคลผู้รู้พื้นที่ ย่อมโน้มไป เพื่อจะสร้างพระราชนิเวศน์ และ
ที่อยู่อาศัยของราชอำมาตย์.

เล่ากันมาว่า พวกเหล่านั้นรู้พื้นที่ประมาณ ๓๐ สอก ในภายใต้
แผ่นดินด้วยยานุภาพแห่งศิลปะของตนว่า ในที่นี้จักยึดครอง ในที่นี้
จักยึดครอง ในที่นี้จักยึดครอง ในที่นี้มีแผ่นดินหรือต่อไม้. ใน
กาลนั้น พวกเขากล่าวถึงศิลปะแล้ว เป็นเหมือนปรึกษา กับพวกเทวดา
จึงสร้างขึ้น. อีกอย่างหนึ่ง พวกเทวดา ลิงในร่างกายของพวกเขาแล้ว
โน้มจิตไปเพื่อสร้างนิเวศน์ในที่นั้น ๆ. เทวดาเหล่านั้นกลับหายไป ใน

ขณะที่พวกเขาตอกหลักที่มุมทั้ง ๔ แล้วจับจองพื้นที่. พวกเทวดาผู้มีศรัทธาของตระกูลที่มีศรัทธา ก็ย่อมกระทำอย่างนั้น. เทวดาผู้ไม่มีศรัทธาของตระกูลที่ไม่มีศรัทธา ก็ย่อมกระทำอย่างนั้น. เพราะเหตุไร? เพราะเทวดาผู้มีศรัทธาย่อมคิดอย่างนี้ว่า พวกมนุษย์ย่อมสร้างนิเวศน์ในที่นี้ จักนิมนต์ให้ภิกษุสงฆ์นั่งก่อนแล้ว จึงให้กล่าวมงคล เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกเราก็จักได้เห็นท่านผู้มีศีล ฟังธรรมกถา ฟังการแก้ปัญหา และจักได้ฟังอนุโมทนา อนึ่ง พวกมนุษย์ถวายนานแล้ว จักให้ส่วนบุญแก่พวกเรา. ฝ่ายเทวดาผู้ไม่มีศรัทธา ย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า เราจักได้เห็นการปฏิบัติของภิกษุเหล่านั้น และได้ฟังกถาตามเหมาะแก่ความต้องการของตน พวกมนุษย์ก็กระทำอย่างนั้นเหมือนกัน.

บทว่า ดาวตีสเหติ ความว่า เหมือนอย่างว่า เพราะอาศัยมนุษย์ผู้เป็นบัณฑิตคนหนึ่ง ในตระกูลหนึ่ง และภิกษุผู้เป็นพหูสูตรูปหนึ่ง ในวิหารหนึ่ง เสี่ยงยอมขจรไปว่า พวกมนุษย์ในตระกูลโน้นเป็นบัณฑิต พวกภิกษุในวิหารโน้นเป็นพหูสูต ฉันทใด เพราะอาศัยท้าวสักกเทวราช และวิสุกรรมเทวบุตร เสี่ยงจึงขจรไปว่า พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์เป็นบัณฑิต ฉันทันนั้นเหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ดาวตีสเหติ ดังนี้ เป็นต้น. ด้วยคำว่า เสวยถาปี เป็นต้น พระองค์ทรงแสดงว่า สุนิช-พราหมณ์ และวัสสการพราหมณ์ พวกกันสร้างพระนคร เหมือนปรึกษากับพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์.

บทว่า ยาวตา อริยํอายุตนิ ความว่า ชื่อว่า สถานที่เป็นที่ประชุมแห่งพวกมนุษย์ผู้เป็นอริยะ มีประมาณเท่าใด มีอยู่. บทว่า ยาวตา วณิปฺปโต ได้แก่ ชื่อว่า สถานที่ซื้อและขาย โดยกองสิ่งของที่พวกพ่อค้า

นำมา มีประมาณเท่าใด มีอยู่ หรือสถานที่ที่อยู่ของพวกพ่อค้า มี
ประมาณเท่าใด มีอยู่. บทว่า อิทธิ อคฺคฺนฺคร ได้แก่ นครนี้จักเป็นนคร
อันเลิศ ประเสริฐ เป็นประธานแห่งพวกมนุษย์ผู้เป็นอริยะ และพวก
พ่อค้าเหล่านั้น. บทว่า ปุณฺณเกทฺถํ ได้แก่ เป็นที่เก็บห่อสิ่งของ อธิบายว่า
เป็นที่เปลื้องห่อสิ่งของทั้งหลาย. อธิบายว่า ก็ในที่นี้เอง พวกเขา
จักได้ แม้สิ่งของที่ยังไม่ได้ในชมพูทวีปทั้งสิ้น แม้จะไม่ไปขายในที่อื่น
ก็จักไปขายในที่นี้นั้นแหละ เพราะฉะนั้น พวกเขาจักแบ่งห่อสิ่งของใน
ที่นี้แล. ก็สถานที่ ๕๐๐,๐๐๐ ที่ ได้ปรากฏขึ้นเพื่อความเห็นเจริญในที่นั้น
ทุกๆ วัน อย่างนี้คือ ที่ประตูทั้ง ๔ ด้าน มี ๔๐๐,๐๐๐ ที่ สภา ๑๐๐,๐๐๐ ที่
สภาวะเหล่านั้น ท่านแสดงว่า เป็นความเจริญ.

วา ศัพท์ ในบทว่า อคฺคฺโคโต วา เป็นต้น เป็นสมุจจัตถะ. อธิบาย
ว่า จักพินาศไปด้วยไฟ ด้วยน้ำ และด้วยการแตกมิตรสัมพันธ์. ก็เมื่อ
ปาฏลิกามันนั้น ส่วนหนึ่ง จักพินาศไปด้วยไฟ แม้พวกคนก็ไม่สามารถ
จะดับไฟได้. ส่วนหนึ่ง แม่น้ำคงคาพัดพาไป. ส่วนหนึ่ง จักพินาศไป
โดยการแตกแยกแห่งกันและกันของพวกมนุษย์ ผู้พูดถึงเรื่องของคนนี้ไม่ได้
กล่าวแก่คนโน้น (และ) พูดถึงเรื่องของคนโน้นไม่ได้กล่าวแก่คนนี้ แยก
แยกกันไป ด้วยปีสุณฺวจา วาจาต่อเสียด.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงเสด็จไปยังฝั่งแม่น้ำ
คงคา ชำระพระพักตร์เสร็จแล้ว ประทับนั่งรอเวลาภิกขาจาร. ฝ่าย
สุณฺธิรพราหมณ์ และวัสสการพราหมณ์ พากันคิดว่า พระราชาของพวก
เรา เป็นอุปัฏฐากของพระสมณโคดม พระองค์ตรัสถามพวกเราผู้เข้าไป

เฝ้าว่า ได้ยินว่า พระศาสดา ได้เสด็จไปยังป่าภูตคาม พวกท่าน เข้าไป เฝ้าพระองค์หรือยัง หรือว่ายังไม่เข้าไปเฝ้า เมื่อพวกเราตอบว่า ได้เข้าไปเฝ้าแล้ว ก็จักรัสถามว่า พวกท่านนิมนต์หรือไม่ได้นิมนต์ และเมื่อพวกเราตอบว่า ไม่ได้นิมนต์ ดังนี้ ก็จักยกโทษข่มพวกเรา ถึงแม้ว่าเราจะสร้างพระนครนี้ ในสถานที่ที่ไม่เคยสร้างก็จริง ถึงกระนั้นพวกสัตว์ กาลกรณี ก็จะอพยพไปในที่ที่พระสมณโคดมเสด็จไปถึงแล้ว ๆ พวกเราจักให้พระสมณโคดมนี้ ตรีศความเป็นมงคลแก่พระนคร ดังนี้ จึงพากันเข้าไปเฝ้าพระศาสดาแล้ว ทูลนิมนต์ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าววาทะ โข สุณิชนวสุตถารา ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **ปุพฺพพญฺหสมยฺ** แปลว่า ในเวลาเช้า. บทว่า **นิวาเสตุว** ได้แก่ ทรงครองผ้าโดยทำนองเสด็จเข้าบ้าน แล้วคาดประคดเอว. บทว่า **ปตฺตจิวรมาทาย** ได้แก่ ทรงห่มจีวรพระหัตถ์ถือบาตร.

บทว่า **สีลวนฺตตฺถ** ได้แก่ เจริญผู้มีศีลให้บริโภคนิเวศน์นั้น คือในที่อยู่ของตน. บทว่า **สญฺญเต** ได้แก่ สรรวมด้วยกาย วาจา และจิต. บทว่า **ตาถฺ** **ทกฺขิมมาทิส** ความว่า พึงอุทิศปัจจัย ๔ ที่ถวายแก่สงฆ์ คือ พึงให้ส่วนบุญแก่เทวดาผู้สิงอยู่ในเรือนเหล่านั้น. บทว่า **ปุชิตา** **ปุชยนฺติ** ความว่า กระทำอารักขาให้เป็นอันจัดแจงด้วยดี คือ กระทำการรักษาด้วยดี ด้วยคิดว่ามนุษย์เหล่านี้ไม่ได้เป็นญาติของพวกเรา แม้อย่างนั้น ก็ยังให้ส่วนบุญแก่พวกเรา. บทว่า **มานิตา** **มานยนฺติ** ความว่า เทวดาผู้อันเข้านับถือด้วยการทำพิธีกรรมตามกาลอันควร ย่อมนับถือ คือ ย่อมขจัดอันตรายที่เกิดขึ้น ด้วยคิดว่ามนุษย์เหล่านี้ แม้ไม่เป็นญาติของพวกเรา ถึงอย่างนั้น ก็ยังทำพิธีกรรมแก่พวกเรา เป็นระยะเวลาถึง ๔

เดือน ๕ เดือน และ ๖ เดือน. บทว่า ตโต นํ ความว่า แต่นั้น ย่อม
อนุเคราะห์บุรุษผู้มีชาติเป็นบัณฑิตนั้น. บทว่า โอรสํ ได้แก่ ให้เติบโต
ไว้ที่อก เหมือนมารดาอนุเคราะห์บุตรผู้เกิดแต่อก. อธิบายว่า ย่อม
อนุเคราะห์ โดยพยายามเพื่อกำจัดอันตรายที่เกิดขึ้นนั้นแหละ. บทว่า
ภทรานิ ปสฺสตี ได้แก่ ย่อมเห็นว่าเป็นดี.

บทว่า อนุโมทิตฺวา ความว่า ทรงแสดงธรรมกถาแก่มหาอำมาตย์
ชื่อสุนิระและวัสสการะ โดยอนุโมทนาส่วนบุญที่พวกเขาพากันชวนชวาย
ในกาลนั้น. ฝ่ายมหาอำมาตย์ชื่อสุนิระและวัสสการะได้ฟังพระดำรัสของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ควรอุทิศทักษิณาแก่เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในที่นั้น ๆ
จึงได้ให้ส่วนบุญแก่เทวดาเหล่านั้น.

บทว่า ตํ โคตมทวารํ นาม อโหสิ ความว่า ประคองพระนคร
นั้น อันได้นามว่า โคตมทวาร เพราะเป็นเหตุเสด็จออกของพระผู้มี-
พระภาคเจ้า อนึ่ง ไม่ได้ชื่อว่าโคตมตัญญู เพราะไม่ได้หยั่งลงสู่ท่า เพื่อ
ข้ามแม่น้ำคงคา.

บทว่า ปุรา แปลว่า เต็ม. บทว่า สมติตฺติกา ได้แก่ เต็ม คือ
เปี่ยมด้วยน้ำ เสมอตลิ่ง. บทว่า กากเปยฺยา ได้แก่ มีน้ำที่กาซึ่งจับอยู่
ที่ฝั่ง สามารถจะดื่มได้. ด้วยบททั้งสอง ท่านแสดงเฉพาะที่เต็มเปี่ยม
ทั้งสองฝั่ง. บทว่า อุมุํปี ได้แก่ พวงที่เขาเอาไม้ขนานแล้วตอกกลม
ทำไว้ เพื่อข้ามฝั่ง. บทว่า กุลฺลํ ได้แก่ แพที่เขาเอาเถาวัลย์ผูกไม้ไผ่
และไม้้อทำไว้.

บทว่า เอตมตฺถํ วิทิตฺวา ความว่า พระองค์ทรงทราบโดยอาการ
ทั้งปวง ถึงความที่มหาชน ไม่สามารถจะข้าม แม่น้ำในแม่น้ำคงคา

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 780

เท่านั้น แต่พระองค์และภิกษุสงฆ์ ข้ามห้วงน้ำคือสงสาร ทั้งลึกทั้งกว้าง
ยิ่งนักได้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงถึงความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อณฺณว** นี้ เป็นชื่อของน้ำ ที่ลึกและ
กว้างประมาณ ๑ โยชน์ โดยกำหนดอย่างต่ำ. บทว่า **สร** ท่านประสงค
ถึงน้ำในที่นี้ เพราะไหลไป. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า เหล่าชนผู้ข้าม
ห้วงน้ำคือสงสาร และแม่น้ำคือต้นหาทั้งลึกทั้งกว้าง สร้างสะพานคือ
อริยมรรค **ไม่ตะต้อง** คือไม่จับต้อง **เปือกตม** คือที่ลุ่มอันเต็มเปี่ยม
ด้วยน้ำ ฝ่ายชนนี้ประสงคจะข้ามน้ำ มีประมาณน้อยนี้ จึงผูกแพ คือถึง
ความยากยิ่งเพื่อจะผูกแพ. บทว่า **ติณฺณา เมธาวิโน ชนา** ความว่า
พระพุทธเจ้า และพุทธสาวก ชื่อว่าผู้มีเมธา เพราะประกอบด้วยเมธา
กล่าวคืออริยมรรคญาณ ถึงจะเว้นแพเสีย ก็ข้ามได้คือดำรงอยู่ที่ฝั่งโน้นแล.

จบอรรถกถาปาฏลิกามิยสูตรที่ ๖

๗. ทวิธาปถสูตร

ว่าด้วยการชี้ไปคนละทาง

[๑๗๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดำเนินทางไกลไปในโกศลชนบท
มีท่านพระนาคสมาละเป็นปัจฉาสมณะ ท่านพระนาคสมาละได้เห็นทาง ๒
แพร่งในระหว่างทาง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ นี้ทาง ไปตามทางนี้เถิดพระเจ้าข้า เมื่อท่าน
พระนาคสมาละกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่าน
พระนาคสมาละว่า ดูก่อนนาคสมาละ นี้ทาง ไปตามทางนี้เถิด แม้ครั้งที่

๒... แม้ครั้งที่ ๓ ท่านพระนาคสมาละก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ นี่ทาง ไปตามทางนี้เถิดพระเจ้าข้า แม้
ครั้งที่ ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสกะท่านพระนาคสมาละว่า คุณก่อน
นาคสมาละ นี่ทาง ไปตามทางนี้เถิด ลำดับนั้น ท่านพระนาคสมาละ
วางบาตรและจีวรของพระผู้มีพระภาคเจ้าไว้ที่แผ่นดิน ณ หนทางนั้นเอง
กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ นี้อาตรและจีวร ดังนี้ แล้ว
หลีกไป ครั้นเมื่อท่านพระนาคสมาละเดินไปโดยทางนั้น พวกโจรใน
ระหว่างทางออกมาแล้ว ทูบด้วยมือบ้าง เตะด้วยเท้าบ้าง ได้ทุบบาตร
และฉีกผ้าสังฆาฏิเสีย ครั้งนั้น ท่านพระนาคสมาละมีบาตรแตก มีผ้าสังฆาฏิ
ขาด เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทาน
พระวโรกาส เมื่อข้าพระองค์เดินไปโดยทางนั้น พวกโจรในระหว่างทาง
ออกมาแล้ว ทูบด้วยมือและเตะด้วยเท้า ได้ทุบบาตรและฉีกผ้าสังฆาฏิเสีย
แล้ว พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึง
ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

บุคคลผู้ถึงเวท ผู้รู้ เทียวไปด้วยกัน อยู่ด้วยกัน
ปะปนกันชนผู้ไม่รู้ ย่อมละเว้นบุคคลผู้ลามกเสียได้
เหมือนนกกระเรียน เมื่อบุคคลเอาน้ำนมปนน้ำเข้าไป
ให้ ดื่มน้ำนมเท่านั้น ละเว้นน้ำ ฉะนั้น.

จบทวิธาปถสูตรที่ ๗

อรรถกถาวิชาปลสูตร

วิชาปลสูตรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อชฺชานมคฺคปฏิปนฺโน** ได้แก่ เป็นผู้เดินทางระยะยาว คือทางไกล. บทว่า **นาคสมาลน** ได้แก่ พระเถระผู้มีชื่อนั้น. บทว่า **ปจฺจาสมณน** ได้แก่ ในกาลนั้น พระเถระนี้ได้เป็นอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเสด็จดำเนินทาง โดยมีพระนาคสมาละเป็นปัจฉาสมณะ. จริงอยู่ ในประณมโพธิกาล พระผู้มีพระภาคเจ้า มิได้มีอุปัฏฐากประจำนานถึง ๒๐ ปี. หลังจากนั้น จนถึงปรินิพพาน ท่านพระอานนท์ได้อุปัฏฐาก จนถึง ๒๕ ปี. แต่กาลนี้ไม่ใช่มีอุปัฏฐากเป็นประจำ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **อายุสมตนาคสมาลน ปจฺจาสนณน** ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **เทวชาปลํ** ได้แก่ หนทาง ๒ แพร่ง. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **ทฺวิชาปลํ** ดังนี้ก็มี.

ท่านนาคสมาละ เพราะเหตุที่คุ้นกับทางนั้นมาก่อน และเพราะหมายถึงทางนั้นเป็นทางตรง จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เจริญ นี้ทาง. ก็ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ ทางนั้นมีอันตราย จึงมีพระประสงค์จะเสด็จไปทางอื่นจากทางนั้น จึงตรัสว่า นาคสมาละ นี้ทาง. และเมื่อพระองค์ตรัสว่า ทางนี้มีอันตราย จึงไม่เชื่อแล้วจึงทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทางนั้นไม่มีอันตราย การที่ท่านพระนาคสมาละไม่เชื่อแล้วทูลอย่างนั้น จะพึงเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงไม่ตรัสว่า มีอันตราย. ท่านนาคสมาละกราบทูลถึง ๓ ครั้งว่า นี้ทาง เสด็จไปทางนี้เถิด ในครั้ง

ที่ ๔ จึงคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ปรารถนาจะเสด็จไปทางนี้ และทางนี้แหละเป็นทางตรง เอาเถะเราจักถวายคืนบาตรและจีวรแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เดินไปทางนี้ เมื่อไม่อาจจะมอบบาตรและจีวร ในพระหัตถ์ของพระศาสดาจึงวางไว้ที่พื้น อันกรรมของตนซึ่งเป็นทางแห่งทุกข์ปรากฏขึ้น ตักเตือนอยู่ มิได้เอื้อเพื่อพระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าเลย จึงหลีกไป. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ครั้งนั้นแล ท่านพระนาคสมาละวางบาตรและจีวรของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่พื้นดิน ในทางนั้นนั่นเอง แล้วหลีกไป.

บรรดาเหล่านั้น บทว่า ภควโต ปตุตจิวริ ได้แก่ ซึ่งบาตรและจีวรของพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งอยู่ในมือของตน. บทว่า ตตุเถว ความว่าวางไว้ที่พื้นดิน คือ บนแผ่นดินในทางนั้นนั่นเองแล้วหลีกไป. อธิบายว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นี้ บาตรและจีวรของพระองค์ ถ้าพระองค์ปรารถนา ก็จงรับไปเถะ ถ้าพระองค์ประสงค์จะไปเฉพาะทางที่พระองค์ปรารถนา. ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาบาตรและจีวรของพระองค์ ด้วยพระองค์เองเสด็จดำเนินไปสู่ทาง ตามที่ทรงพระประสงค์.

บทว่า อนุตรามकुเล โจรา นิกุขमितฺวา ความว่า ได้ยินว่า ในกาลนั้น บุรุษ ๕๐๐ คน เป็นนักเลงมีฝ่ามือเปื้อนเลือด ผิดต่อพระราชาเข้าไปสู่ป่า เลี้ยงชีพด้วยโจรกรรม คิดว่า พวกเราจักตัดทางเจริญ ของพระราชาโดยความเป็นข้าศึกต่อกัน ดังนี้แล้ว จึงชุมนุมอยู่ในป่าใกล้หนทาง. บุรุษเหล่านั้น เห็นพระเถระกำลังเดินทางไป จึงคิดว่า สมณะนี้มาทางนี้ ใช้หนทางที่ไม่สมควรจะใช้ ไม่รู้ว่าเป็นของเรา เอาเถะเราจักให้ท่านรู้ ดังนี้แล้ว โกรธ รีบออกจากพงป่าตบตะพระเถระให้ล้มลงที่พื้นดินโดยเร็ว

แล้วทุบบาตรดินของท่าน จิกจิรวรให้เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ เพราะเห็นว่าเป็นบรรพชิต จึงปล่อยไปด้วยสั่งว่า พวกเราจะยังไม่มาท่าน ตั้งแต่บัดนี้ต่อไป ท่านจงรู้ว่า หนทางนี้มีอันตราย. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่ **อถ โข อายสุมาโต ๑ เป ๑ วิปฺผาเลสุ** ดังนี้ เป็นต้น

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบว่า พระนาคสมาละนี้ไปทางนั้น ถูกโจรเบียดเบียนแสวงหาเรา จักมาในบัดเดี๋ยวนี้แล ดังนี้แล้ว เสด็จไป หน้อยหนึ่ง แวะลงจากทางประทับนั่งที่โคนไม้แห่งหนึ่ง. ฝ่ายท่านนาคสมาละแล ย้อนกลับมา ยึดเอาหนทางที่พระศาสดาเสด็จไปนั้นแล กำลังเดินไปพบพระผู้มีพระภาคเจ้าที่โคนไม้นั้น จึงเข้าไปเฝ้าแล้วถวายบังคม กราบทูลเรื่องนั้นแต่พระศาสดา. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่ **อถ โข อายสุมา นาคสมาลโ ๑ เป ๑ สงฺฆมฺภินฺจ วิปฺผาเลสุ** ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ความว่า พระองค์ทรงทราบว่าท่านพระนาคสมาละไม่เื้อเพื่อต่อคำของพระองค์แล้ว เดินไปยังทางที่ไม่ปลอดภัย และทรงทราบว่า พระองค์ดำเนินไปยังทางที่ปลอดภัยนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สทฺธิ จริ** แปลว่า เทียวไปร่วมกัน. บทว่า **เอกโต วตฺถํ** นี้ เป็นไวพจน์ของบทว่า **สทฺธิ จริ** นั้นนั่นแล. อธิบายว่า อยู่ร่วมกัน. บทว่า **มิสุโส อญฺญชเนน เวทฺถุ** ความว่า ชื่อว่า ถึงเวท เพราะถึงคือบรรลู่ ด้วยอริยมรรคญาณคือสัจจะ ๔ กล่าวคือ เวท เพราะอรรถว่า อันบุคคลพึงรู้ หรือเพราะถึงฝั่งแห่งเวท คือ ไฉยธรรม ทั้งสิ้น. ชื่อว่าผู้ไม่รู้ เพราะไม่รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์ของตน. อธิบายว่า ผู้ไม่รู้ คือ คนเขลา. เป็นผู้ปะปนด้วยคนไม่รู้

คือ ปะปนโดยเหตุเพียงเที่ยวไปร่วมกัน. บทว่า **วิทิตฺวา ปชหาติ ปาปกิ** ความว่า ผู้รู้คือทราบโดยภาวะที่ถึงเวทนนั้น ย่อมละสิ่งชั่ว คือ สิ่งไม่เจริญ ได้แก่สิ่งที่นำทุกข์มาให้ตน หรือละคนชั่ว คือคนไม่ดีงาม. เปรียบเหมือนอะไร? เปรียบเหมือนนกกระเรียน ค่อมแต่น้ำนมเวนนํ้า อธิบายว่า นกกระเรียน เมื่อนำน้ำนมที่เจือด้วยน้ำเข้าไป ชื่อว่า ค่อมแต่น้ำนม เพราะเวนนํ้า ค่อมแต่น้ำนมเท่านั้น ย่อมละคือเวนนํ้า กล่าวคือเมื่อน้ำอันไหลไปสู่ที่ลุ่มฉันใด ได้ยินว่า บัณฑิตก็ฉันนั้น แม้อยู่ร่วมกับคนทรามปัญญา ในอิริยาบถมีการยืนและการนั่งเป็นต้น ก็ละบุคคลผู้ทรามปัญญานั้น โดยเอื้อเฟื้อ คือแม้ในกาลบางครั้งาก็ไม่ยอมปะปนกับพวกเขา.

จบอรรถกถาวิธยาปถสูตรที่ ๗

๘. วิธยาสูตร

ว่าด้วยรักมีเท่าไรทุกข์ก็มีเท่านั้น

[๑๗๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ บุพพารามปราสาทของนางวิสาขาไมคารมารดา ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล หลานของนางวิสาขาไมคารมารดาเป็นที่รักที่พอใจ ทำกาละลง ครั้งนั้น นางวิสาขาไมคารมามีผ้าเปียก ผมเปียก เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับในเวลาเที่ยง ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะนางวิสาขาไมคารมารดาว่า เชิญเถิดนางวิสาขา ท่านมาแต่ไหนหนอมีผ้าเปียก มีผมเปียก เข้ามา ณ ที่นี้ในเวลาเที่ยง นางวิสาขากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หลานของหม่อมฉัน เป็นที่รักที่พอใจ ทำกาละ

เสียแล้ว เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงมีผ้าเปียก มีผมเปียก เข้ามา ณ ที่นี้ในเวลาเที่ยง เจ้าคะ.

พ. คุณ่อนนางวิสาขา ท่านพึงปรารถนาบุตรและหลานเท่ามนุษย์ในพระนครสาวัตถีหรือ.

วิ. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ หม่อมฉันพึงปรารถนาบุตรและหลานเท่ามนุษย์ในพระนครสาวัตถี เจ้าคะ.

พ. คุณ่อนนางวิสาขา มนุษย์ในพระนครสาวัตถีมากเพียงไร ทำกาละอยู่ทุกวัน ๆ.

วิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มนุษย์ในพระนครสาวัตถี ๑๐ คนบ้าง ๕ คนบ้าง ๘ คนบ้าง ๗ คนบ้าง ๖ คนบ้าง ๕ คนบ้าง ๔ คนบ้าง ๓ คนบ้าง ๒ คนบ้าง ๑ คนบ้าง ทำกาละอยู่ทุกวัน ๆ พระนครสาวัตถีไม่ว่าวันคนทำกาละ เจ้าคะ.

พ. คุณ่อนนางวิสาขา ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ท่านพึงเป็นผู้มีผ้าเปียกหรือมีผมเปียกเป็นบางครั้งบ้างคราวหรือหนอ.

วิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ไม่ใช่อย่างนั้น เจ้าคะ พอเพียงแล้วด้วยบุตรและหลานมากเพียงนั้นแก่หม่อมฉัน.

พ. คุณ่อนนางวิสาขา ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๑๐๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๑๐๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๕๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๕๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๘๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๘๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๗๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๗๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๖๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๖๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๕๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๕๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๔๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๔๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๓๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๓๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๒๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๒๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๑๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๑๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๕ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๕ ผู้ใดมีสิ่งที่

รัก ๘ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๘ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๗ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๗ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๖ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๖ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๕ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๕ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๔ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๔ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๓ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๓ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๒ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๒ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๑ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๑ ผู้ใดไม่มีสิ่งที่รัก ผู้นั้นก็ไม่มีทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้นั้นไม่มีความโศก ปราศจากกิเลสจตุรฐิติ ไม่มีอุปายาส.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ความโศกก็ดี ความร่ำไรก็ดี ความทุกข์ก็ดี
มากมายหลายอย่างนี้มีอยู่ในโลก เพราะอาศัยสัตว์
หรือสังขารอันเป็นที่รัก เมื่อไม่มีสัตว์หรือสังขารอัน
เป็นที่รัก ความโศก ความร่ำไร และความทุกข์
เหล่านี้ย่อมไม่มี เพราะเหตุนั้นแล ผู้ใดไม่มีสัตว์
หรือสังขารอันเป็นที่รักในโลกไหน ๆ ผู้นั้นเป็นผู้มี
ความสุข ปราศจากความโศก เพราะเหตุนั้น ผู้
ปรารถนาความไม่โศก อันปราศจากกิเลสจตุรฐิติ ไม่
พึงทำสัตว์หรือสังขารให้เป็นที่รัก ในโลกไหน ๆ.
จบวิสาขาสูตที่ ๘

อรรถกถาวิสาขาสูต

วิสาขาสูตที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า วิสาขาย มิคารมาตุยา นตุตา กาลกตา โหติ ได้แก่
เด็กหญิงผู้เป็นธิดาของบุตรแห่งมหาอุบาสิกา ชื่อว่า วิสาขา ถึงแก่กรรม.

ได้ยินว่า เด็กหญิงนั้นสมบุรณ์ด้วยวัตร เลื่อมใสยิ่งในพระศาสนา เป็นผู้ไม่ประมาท ได้กระทำการขวนขวายที่ตนจะพึงทำ แก่ภิกษุและภิกษุณีทั้งหลาย ผู้เข้าไปยังบ้านของมหาอุบาสิกา ทั้งเวลาก่อนอาหารและหลังอาหาร. ปฏิบัติคล้อยตามใจของยายตน. ด้วยเหตุนี้ มหาอุบาสิกาชื่อว่าวิสาขา เมื่อออกจากเรือนไปข้างนอก ได้มอบหน้าที่ทั้งหมดแก่เด็กหญิงนั้นนั่นแล แล้วจึงไป และเธอก็มีรูปร่างน่าชมน่าเลื่อมใส ดังนั้น เธอจึงเป็นที่รักที่ชอบใจโดยพิเศษ ของวิสาขามหาอุบาสิกา. เธอถูกรอคกรอบงำจึงถึงแก่กรรม. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า กัสมัยนั้นแล หลานของนางวิสาขามิคารมารดาผู้เป็นที่รักที่ชอบใจ ได้ถึงแก่กรรม.

ลำดับนั้น มหาอุบาสิกาเมื่อไม่อาจจะอดกลั้นความโศก เพราะการตายของหลานได้ จึงเป็นทุกข์เสียใจ ให้คนเอาศพไปเก็บไว้ แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคิดว่า โฉนหนอในเวลาเราไปเฝ้าพระศาสดา จะพึงได้ความยินดีแห่งจิต. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า อถโข วิสาขามิคารมาตา ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิวาทิวสุส แปลว่า ในกลางวัน อธิบายว่า ในเวลาเที่ยง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงทราบว่า นางวิสาขายินดียิ่งในวัฏฏะ เพื่อจะทรงทำความเศร้าโศกของเธอให้เบาบางลงด้วยอุบาย จึงตรัสคำมีอาทิว่า ลูกก่อนวิสาขา เธอปรารถนาหรือ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยาวติกา แปลว่า มีประมาณเท่าใด. ได้ยินว่า ในกาลนั้น คน ๗ โกฏิอาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถี ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายตรัสถามว่า ลูกก่อนวิสาขา คนในกรุงสาวัตถีที่ตายไป

ทุกวัน ๆ วันละเท่าไร. นางวิสาขาจึงทูลตอบว่า วันละ ๑๐ คนบ้าง พระเจ้าข้า ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตีณิ แก่เป็น ตโย แปลว่า ๓ คน. อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้แหละ. บทว่า อวิวิตตา แปลว่า ไม่ว่าง.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะประกาศความประสงค์ของพระองค์ จึงตรัสว่า เธอเป็นผู้ไม่มีผ้าเปียก ไม่มีผมเปียก เป็นบางครั้ง บางคราวบ้างหรือ. พระองค์ทรงแสดงว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เมื่อนางวิสาขา ถูกความเศร้าโศกครอบงำตลอดกาล เธอพึงมีผ้าเปียก มีผมเปียก โดยการลงน้ำ โดยเทียบกับสิ่งที่ไม่เป็นมงคล ของบุตรเป็นต้นที่ตายไปมิใช่หรือ ?

อุบาสิกาได้ฟังดังนั้นแล้ว จึงเกิดความสังเวช ปฏิเสธว่าไม่เป็น อย่างนั้นพระเจ้าข้า ดังนี้แล้ว จึงกราบทูลว่า จิตของตนกลับจากความเดือดร้อนถึงสิ่งที่เป็นที่รักแต่พระศาสดา จึงกราบทูลว่า พอละพระเจ้าข้า ด้วยพวกบุตรและหลานซึ่งมีมากถึงเพียงนั้น สำหรับหม่อมฉัน. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่นางว่า ขึ้นชื่อว่าทุกข์นี้ มีสิ่งที่น่ารักเป็นเหตุ สิ่งที่น่ารักมีประมาณเพียงใด ทุกข์ก็มีประมาณเพียงนั้น เพราะฉะนั้น เธอผู้รักสุขเกลียดทุกข์ พึงให้จิตเกิดความสดจากวัตถุที่เป็นที่รัก โดยประการทั้งปวง จึงตรัสคำมีอาทิว่า ดูก่อนวิสาขา คนเหล่าใดมีสิ่งอันเป็นที่รัก ๑๐๐ คนเหล่านั้นก็มีทุกข์นับได้ ๑๐๐ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สติ ปิยานิ ได้แก่ สิ่งอันเป็นที่รัก ๑๐๐. อาจารย์บางพวกกล่าว สติ ปิยี้ ดังนี้ก็มี. ก็ในคำนี้ นับตั้งแต่ ๑ จนถึง ๑๐ ชื่อว่ามีการนับเป็นประธาน ฉะนั้น บาลีจึงมาโดยนัยมี ๑. ปาลีย อลุลวตุตา อลุลเกสชาติ ทิสฺสติ.

อาทิวา ผู้ใดมีสิ่งที่เป็นที่รักนับ ๑๐ ผู้นั้นก็มีทุกซ์นับ ๑๐. แต่อาจารย์
บางพวกกล่าวโดยนัยมีอาทิวา ผู้ใดมีสิ่งอันเป็นที่รักนับ ๑๐ ผู้นั้นก็เป็น
ทุกซ์นับ ๑๐. คำนั้นไม่ดี. เพราะเหตุที่การนับตั้งแต่ ๒๐ จนถึง ๑๐๐
เชื่อว่าการนับเป็นประธานเหมือนกัน ฉะนั้น เพราะถือเอาเฉพาะสิ่งอัน
เป็นที่รักซึ่งมีการนับเป็นประธานแม้ในข้อนี้ บาลีจึงมาโดยนัยมีอาทิวา
เยถ โข วิสาขะ สัตถ์ ปิยานิ สัตถ์ เถลั ทุกุขานิ ดังนี้. บาลีของ
อาจารย์ทั้งปวงว่า คนเหล่าใดมีสิ่งอันเป็นที่รักอันหนึ่ง คนเหล่านั้นก็มี
ทุกซ์อันหนึ่ง ดังนี้ แต่บาลีว่า ทุกุขสุต ดังนี้ ไม่มี. ก็ในฝ่ายนี้ เทศนา
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า มีรสเป็นอันเดียวกันเที่ยว เพราะฉะนั้น พึงทราบ
บาลีซึ่งมีนัยตามที่กล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า **เอตมตถุ** **วิทิตฺวา** ความว่า พระองค์ทรงทราบโดยอาการ
ทั้งปวง ซึ่งอรรถนี้ว่า ทุกซ์ทางใจและทุกซ์ทางกาย มีโสกะและปริเทวะ
เป็นต้น มีสิ่งที่น่ารักเป็นเหตุ ย่อมปรากฏในเมื่อมีสิ่งที่น่ารัก ย่อมไม่
ปรากฏในเมื่อสิ่งที่น่ารักไม่มี จึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงความนั้น.

คำแห่งอุทานนั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้ ธรรมเหล่าใดคนหนึ่ง มี
ลักษณะทำจิตของคนพาล ผู้ถูกความวอดวายแห่งญาติ โภคะ โรค ศีล
และทิวฐิถูกต้องแล้ว หม่นไหม้อยู่ในภายใน ให้เดือดร้อนก็ดี ความ
เศร้าโศกชนิดใดชนิดหนึ่ง ต่างโดยอย่างอ่อนและปานกลางเป็นต้นก็ดี
ความรำพันมีลักษณะบ่นเพื่อด้วยวาจา อันแสดงถึงความเศร้าโศกที่ให้ตั้ง
ขึ้น ของชนผู้ถูกความเศร้าโศกเหล่านั้นนั้นแล ถูกต้องแล้ว ให้ตั้งขึ้นก็ดี
ทุกซ์มีการบีบคั้นกาย ของบุคคลผู้มีกายอัน โฝงฐัพพารมณฺ์ที่ไม่น่าปรารถนา
กระทบแล้วก็ดี โทมนัสและอุปายาสเป็นต้น ที่ถือเอาด้วย วา ศัพท์ ซึ่ง

เป็นวิภังค์ อັນมิได้อธิบายไว้เช่นนั้น ซึ่งมีรูปเป็นอนเนก คือมีอย่าง
ต่าง ๆ กัน โดยความต่างแห่งนิสัยที่ดี ย่อมปรากฏ คือย่อมเกิดขึ้นใน
สัตว์โลกนี้. สัตว์เหล่านั้นแม่ทั้งหมด ย่อมอาศัยคืออิงพึ่งพิงสัตว์และสังขาร
อันเป็นที่รัก คือมีชาติเป็นที่รัก ได้แก่ทำให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น คือบังเกิด
ขึ้น เมื่อวัตถุอันเป็นที่รักตามที่กล่าวแล้วนั้น คือเมื่อสัตว์และสังขารอัน
เป็นที่รักไม่มี ได้แก่ละฉันทราคะ อันกระทำความเป็นที่รัก ความเศร้า-
โศกเป็นต้นเหล่านั้น ก็ย่อมไม่เกิดในกาลบางคราว. สมจริงดังคำที่ท่าน
กล่าวไว้ว่า ความเศร้าโศกย่อมเกิดแต่สัตว์และสังขารอันเป็นที่รัก ฯ ล ฯ
ความเศร้าโศกย่อมเกิดแต่อารมณ์อันเป็นที่อันเป็นที่รักเป็นต้น และว่า

**การทะเลาะ การวิวาท ความรำไร และความ
เศร้าโศก อันเกิดแต่สัตว์ และสังขารอันเป็นที่รัก
ย่อมมาด้วยความตระหนี่ ดังนี้เป็นต้น.**

ก็ในที่นี้ ท่านกล่าวด้วยลึงควิปลาสาว่า **ปริเทวิตา วา ทุกุขา วา.**
อนึ่ง เมื่อควรจะกล่าวว่า **ปริเทวิตานิ วา ทุกุขานิ วา** ดังนี้ พึงทราบ
ว่า ท่านทำการลบลวิภังค์เสีย. บทว่า **ตสุมา หิ เต สุขิโน วิตโศกา**
ความว่า เพราะเหตุที่ความเศร้าโศกเป็นต้น อันเกิดแต่สัตว์และสังขาร
อันเป็นที่รัก ย่อมไม่มีแก่ชนเหล่าใด ฉะนั้น ชนเหล่านั้นนั่นแล ชื่อว่า
มีความสุข และปราศจากความเศร้าโศก. ก็คนเหล่านั้นคือใคร ? คือ
ชนผู้ไม่มีสัตว์และสังขารอันเป็นที่รักในโลกไหน ๆ อธิบายว่า ก็ชน
เหล่าใด คือพระอริยะย่อมไม่มีสัตว์และสังขารอันเป็นที่รัก คือภาวะเป็น
ที่รัก ว่าบุตรก็ดี ว่าพี่น้องชายก็ดี ว่าพี่น้องหญิงก็ดี ว่าภริยาก็ดี ไม่มี
ในโลกไหน ๆ คือในสัตว์โลก และในสังขารโลก เพราะปราศจาก

ราคะโดยประการทั้งปวง คือสัตว์และสังขารอันเป็นที่รัก ได้แก่ความรัก
ไม่มีในสังขารโลกว่า นี่เป็นของเรา เราได้อยู่ เราก็ได้ซึ่งความสุขชื่อนี้
ด้วยสิ่งนี้. บทว่า ตสุมา อโสภ วิรชํ ปฏฺยยาโน ปิยํ น กยิราถ

กุหิณฺจึ โลกํ ความว่า ก็เพราะเหตุที่สัตว์ผู้ปราศจากความเศร้าโศก
ชื่อว่ามีความสุข เพราะปราศจากความเศร้าโศกนั้นแล จึงชื่อว่า ไม่มี
ความรักในอารมณ์ไหนๆ เพราะฉะนั้น บุคคลเมื่อปรารถนาความไม่เศร้า
โศก คือภาวะไม่มีความเศร้าโศก เพราะไม่มีความเศร้าโศกดังกล่าวแล้ว
แก่ตน ชื่อว่าผู้ปราศจากทุกข์ คือภาวะที่ไม่มีทุกข์ เพราะปราศจากทุกข์คือ
ราคะ ได้แก่ความเป็นพระอรหันต์ คือพระนิพพาน อันได้นามว่าอโสภะ
และว่าวิรชชะ เพราะไม่มีความเศร้าโศก และเพราะเหตุแห่งความไม่มีทุกข์
คือราคะเป็นต้น จึงเกิดฉันทะด้วยอำนาจความพอใจในกุศลคือความ
ปรารถนาเพื่อจะทำ ไม่พึงทำ คือไม่พึงให้สัตว์และสังขารอันเป็นที่รัก
คือความรัก ให้เกิดในธรรมมีรูปเป็นต้น โดยที่สุคตแม่ในธรรมคือสมณะ
และวิปัสสนาในโลกไหน ๆ. สมจริงดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย
แม้ธรรม พวกเธอก็ควรละเสีย จะป่วยกล่าวไปถึงอธรรมเล่า.

จบอรรถกถาวิสาขาสุตฺตที่ ๘

๕. ปฐมทัฬหสูตร

ว่าด้วยพระทัฬหมัลลบุตรทูลลาปรินิพพาน

[๑๗๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันกลัน-
ทกนิวาปสถาน ใกล้พระนครราชคฤห์ ครั้งนั้นแล ท่านพระทัฬหมัลล-

บุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่
ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระ-
สุคต บัดนี้เป็นกาลปรินิพพานแห่งข้าพระองค์ พระเจ้าข้า พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนทัฬหะ เธอจงสำคัญเวลาอันควร ณ บัดนี้เถิด ลำดับ
นั้น ท่านพระทัฬหะมัลลบุตรลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า
กระทำประทักษิณแล้ว เหาะขึ้นไปสู่เวหาส นั่งขัดสมาธิเข้าสมาบัติมีเตโช-
ธาตุเป็นอารมณ์อยู่ในอากาศกลางหาว ออกจากสมาบัติแล้วปรินิพพาน
เมื่อท่านพระทัฬหะมัลลบุตรเหาะขึ้นสู่เวหาส นั่งขัดสมาธิเข้าสมาบัติมีเตโช-
ธาตุเป็นอารมณ์อยู่ในอากาศกลางหาว ออกจากสมาบัติแล้วปรินิพพาน
สรีระถูกไฟเผาไหม้อยู่ เถ้าไม่ปรากฏเลย เขม่าก็ไม่ปรากฏ เหมือนเนยใส
หรือน้ำมันที่ถูกไฟเผาไหม้อยู่ เถ้าไม่ปรากฏเลย เขม่าก็ไม่ปรากฏฉะนั้น.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

รูปกายได้สลายแล้ว สัญญาดับแล้ว เวทนา
ทั้งปวงเป็นธรรมชาติเย็นแล้ว สังขารทั้งหลายสงบ
แล้ว วิญญาณถึงความตั้งอยู่ไม่ได้.

จบปฐมทัฬหสูตรที่ ๕

อรรถกถาปฐมทัฬหสูตร

ปฐมทัฬหสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อายสุมา ได้แก่ คำอันเป็นที่รัก. บทว่า ทพฺโพ ได้แก่

เป็นชื่อของพระเถระนั้น. บทว่า มลลปุตฺโต ได้แก่ โอรสของพระเจ้ามัลละ.

จริงอยู่ ท่านผู้มีอายุนั้น ได้บำเพ็ญอุกนิหารไว้แทบบาทมูลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่าปทุมุตตระ ได้ก่อสร้างบุญไว้ตลอดแสนกัป. แล้วบังเกิดในพระครรภ์ของพระราชเทวีแห่งเจ้ามัลละ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา ในเวลาตนมีอายุได้ ๗ ขวบโดยกำเนิด จึงเข้าไปหาบิดามารดาขออนุญาตบรรพชา เพราะคำที่ตนได้สร้างบุญญาธิการไว้. ฝ่ายบิดามารดาทั้งสองนั้นก็ได้อนุญาตว่า ลูกเอ๋ย! เจ้าบวชแล้ว จงศึกษาในอาจระ ถ้าลูกไม่ยินดีการศึกษาอาจระนั้น ลูกก็จงกลับมาในที่นี้อีก. เธอจึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลขอบรรพชา. ฝ่ายพระศาสดาทรงตรวจดูความสมบูรณ์แห่งอุปนิสัยของเธอแล้ว จึงทรงอนุญาตการบรรพชา. ในเวลาเธอบรรพชา ภพสามปรากฏแก่เธอเหมือนไฟติดทั่วลูกโพลงตามโอวาทที่พระศาสดาทรงประทานแล้ว. เธอจึงเริ่มตั้งวิปัสสนาแล้ว บรรลุพระอรหัตในขณะจรดปลายมิดโกนทีเดียว. เธอบรรลุธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่พระสาวกพึงบรรลุทั้งหมด มีอาทิอย่างนี้ว่า วิชชา ๓ ปฏิสัมภิยา ๔ อภิญญา ๖ และโลกุตระธรรม ๘ เธอจึงได้ถูกจัดเข้าในภายในบรรดาพระมหาสาวก ๘๐. สมจริงดังคำที่ท่านผู้มีอายุนั้นกล่าวไว้ว่า เราได้ทำให้แจ้งแล้วซึ่งพระอรหัตโดยอายุ ๗ ขวบแต่กำเนิด เราได้บรรลุธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่พระสาวกพึงบรรลุได้ทั้งหมด ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า เยน ภควา เตนฺอุปสงฺกมิ ความว่า ได้ยินว่า วันหนึ่งท่านผู้มีอายุนั้นเที่ยวไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ กลับจากบิณฑบาตภายหลังภัต แสดงวัตรแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงไปสู่วัดพักกลางวัน

ถือเอาน้ำจากหม้อน้ำล้างเท้าทั้งสองข้าง ทำตัวให้เย็น ปลูกต่อนหงษ์แล้ว
นั่ง กำหนดเวลาแล้วเข้าสมาบัติ. ลำดับนั้น ท่านผู้มีอายุออกจากสมาบัติ
ตามเวลาที่กำหนดไว้แล้ว ตรวจดูอายุสังขารของตน. อายุสังขารเหล่านั้น
ของเธอสิ้นไปแล้ว ปรากฏเพียงชั่วครู่เล็กน้อย. เธอคิดว่า ข้อที่เราไม่
กราบทูลพระศาสดา เพื่อนสพรหมจารีทั้งหลายก็จะไม่ทราบ จักนั่งปริ-
นิพพานในที่นี้แหละ ไม่สมควรแก่เราเลย โฉนหนอ เราพึงเข้าไปเฝ้า
พระศาสดา ให้พระองค์อนุญาตการปรินิพพานเสียก่อน แล้วแสดงวัตร
แก่พระศาสดา เมื่อจะประกาศอิทธิฐานภาพของเรา เพื่อจะแสดงว่า พระ-
ศาสนาเป็นเหตุนำสัตว์ออกจากทุกข์ จึงนั่งในอากาศเข้าเตโชธาตุแล้ว พึง
ปรินิพพาน เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้เหล่าชนผู้ไม่มีศรัทธาไม่เลื่อมใสในเรา
ก็จักเกิดความเลื่อมใส ข้อนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข
แก่เขาเหล่านั้นตลอดกาลนาน. ก็แลท่านผู้มีอายุนั้น ครั้นคิดอย่างนี้แล้ว
จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทำข้อนั้นทั้งหมดโดยประการนั้นนั้น
แล. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ครั้นนั้นแล ท่านทัฬหฬลบุตรเข้าไป
เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **ปรินิพพานกาโล เม** ความว่า
พระทัฬหฬลบุตรแสดงว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า กาลเป็นที่ปริ-
นิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ได้ปรากฏแก่ข้าพระองค์แล้ว ข้า-
พระองค์ประสงค์จะกราบทูลการปรินิพพานนั้น แล้วจะปรินิพพาน แต่
อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พระเถระยังไม่แก่และยังไม่ป่วยไข้ก่อน ท่าน
ทูลลาพระศาสดาเพื่อปรินิพพาน ในข้อนี้มีเหตุดังนี้ คือภิกษุพวกเมตติยะ
และภุมมชกะ เมื่อก่อนได้พากันโจทเราด้วยอาบัติปาราชิกไม่มีมูล แม้

เมื่ออิทธิฤทธิ์นั้นสงบไป ก็ยังดำอยู่นั้นแหละ ฝ่ายปฤชชนพวกอื่นเชื่อภิกษุเหล่านั้น จึงกระทำความไม่เคารพและความดูหมิ่นในเรา และเพราะนำภาระคือทุกข์นี้อันไร้ประโยชน์ไป จะมีประโยชน์อะไร เพราะฉะนั้น เราจักปรินิพพาน ณ บัดนี้แล พระเถระกระทำการตกลงดั่งว่ามานี้ จึงทูลลาพระศาสดา. ข้อนั้นไม่ใช่เหตุ. จริงอยู่ พระจีณาสพทั้งหลาย เมื่ออายุสังขารยังไม่สิ้นไป ย่อมไม่จงใจพยายามเพื่อปรินิพพาน เพราะกลัวคนอื่นจะว่าร้ายเป็นต้น. และไม่ดำรงอยู่ได้นาน เพราะเหตุคนอื่นเหล่านี้สรรเสริญเป็นต้น. โดยที่แท้ พระจีณาสพเหล่านั้น รอคารสิ้นอายุสังขารของตน พร้อมด้วยกิจของตนนั้นแล. อย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

**เราไม่หวังความตาย ไม่หวังความเป็นอยู่ แต่
หวังเวลา เหมือนคนรับจ้าง หวังค่าจ้างจะนั้น ดังนี้.**

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตรวจดูอายุสังขารของเธอ รู้ว่าสิ้นไปแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนทัฬหะ เธอจงสำคัญกาลอันสมควร ณ บัดนี้เถิด. บทว่า เวหาสิ อพฺภุคฺคฺนฺตฺวา ได้แก่ เหาะขึ้นเวหาส. อธิบายว่า ไปในเวหาส. จริงอยู่ บทว่า เวหาสิ อพฺภุคฺคฺนฺตฺวา นี้ เป็นทุตติยาวิภัติ เพราะประกอบด้วยอภิสัพพท์. แต่พึงทราบบรรดด้วยอำนาจสัตตมวิภัติ. เพื่อจะหลีกเลี่ยงคำถามว่า เหาะไปในอากาศทำไม. จึงกล่าวคำมีอาทิว่า นังฆตฺตสมฺมาธิในอากาศ คือ ในกลางหาวดั่งนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เตโชธาตุ สมฺปาชฺชิตฺวา ความว่า เข้าจุดตถฌานสมาบัติอันมีเตโชกลีณเป็นอารมณ์.

จริงอยู่ ในกาลนั้น พระเถระถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว กระทำประทักษิณ ๓ รอบแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่สุดข้างหนึ่ง กราบทูลว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์อยู่ในที่นั้น ๆ กับพระองค์ บำเพ็ญมาตลอดแสนกัป หมายเอาพระโยชนี่เท่านั้น จึงได้บำเพ็ญพระโยชนี่นี้จนถึงที่สุดแล้วในวันนี้ นี่เป็นการเห็นครั้งสุดท้าย. ในบรรดาภิกษุผู้ถูกผู้เป็นพระโศดาบันและพระสกทาคามีในที่นั้น บางคนได้มีความกรุณาอย่างใหญ่. บางคนถึงความร้องไห้. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบวารจิตของเธอแล้วตรัสว่า คุณก่อนทัฬหะ ถ้าเช่นนั้น เธอจงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์แก่เรา และแก่ภิกษุสงฆ์. ในขณะนั้นนั่นเอง ภิกษุสงฆ์ทั้งหมดประชุมกัน. ลำดับนั้น ท่านทัฬหะแสดงปาฏิหาริย์ทั้งหมดอันทั่วไปแก่พระสาวก อันมาโดยนัยมีอาทิว่า แม้นคนคนเดียวก็กลายเป็นหลายคนได้ ดังนี้ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า เหาะไปในอากาศอีก นิมิตแผ่นดินขึ้นในอากาศ นั่งขัดสมาธิในอากาศนั้น ทำปริกรรมด้วยเตโชกลีณสมาบัติ เข้าสมาบัติ ออกแล้วรำพึงถึงร่างกาย เข้าสมาบัติอีก อธิษฐานเตโชธาตุในอันยังร่างกายให้ใหม่แล้วปรินิพพาน. พร้อมด้วยการอธิษฐาน ร่างกายทั้งหมดจึงได้ถูกเพลิงติดทั่ว. ก็ในขณะนั้นนั่นเอง เพลิงนั้นได้เป็นเหมือนเพลิงประจำกัป ใหม่สังขารเพียงอณูหนึ่งก็ดี เพียงเป็นเขม่าก็ดี ไม่เหลืออะไร ๆ ในสังขารนั้นไว้เลย ด้วยพลังแห่งอธิษฐานแล้วปรินิพพาน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ครั้งนั้นแล ท่านทัฬหะมัลลบุตร ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วุฏฺฐหิตฺวา ปรินิพฺพายี ความว่า ออกจากจิตที่สำเร็จด้วยฤทธิ์แล้ว ปรินิพพานด้วยภวังคจิต. บทว่า ฉายมานสฺส ได้แก่ อันไฟโพลงอยู่. บทว่า ทฺยฺหมานสฺส นี้ เป็นไวพจน์แห่งบทว่า ฉายมานสฺส นั้นนั่นเอง. อีกอย่างหนึ่ง. บทว่า ฉายมานสฺส ท่านกล่าวหมายเอาขณะที่ไฟโพลงขึ้น. บทว่า ทฺยฺห-

มานุสฺส ท่านกล่าวหมายเอาขณะที่ปราศจากถ่านเพลิง. บทว่า **ฉาริกา** ได้แก่ จีเถ้า. บทว่า **มลิ** ได้แก่ เหม่า. บทว่า **น ปญญายิตฺถ** ได้แก่ ไม่เห็น. อธิบายว่า สิ่งทั้งหมดอันตรธานไป โดยขณะนั้นนั่นแล ด้วยแห่งการอชิยฐาน.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระเถระจึงแสดงปาฏิหาริย์ อันเป็นอุตริ-
มนุสฺสรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสห้ามการทำอิทธิปาฏิหาริย์ไว้ มิใช่
หรือ ?

ตอบว่า ข้อนี้ไม่พึงทักท้วง เพราะพระองค์ตรัสห้ามการทำปาฏิ-
หาริย์ต่อหน้าพวกกฤหัสถ์ทั้งหลาย และข้อนั้นตรัสห้าม โดยอำนาจการ
แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ไม่ตรัสห้ามด้วยอำนาจการอชิยฐาน ก็ท่านผู้มีอายุนี้
อันพระธรรมสวามีตรัสสั่งแล้ว จึงแสดงปาฏิหาริย์.

บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ความว่า พระองค์ทรงทราบโดยอาการ
ทั้งปวง ถึงการที่ท่านพระทัฬหฬลบุตรปรินิพพานด้วยอนุปาติเสส-
นิพพานนี้ จึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันแสดงความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภทิ กาโย** ความว่า รูปกายอันมี
สันตติ ๔ โดยความต่างแห่งภูตรูป และอุปาทายรูปทั้งหมดแตกไป
พินาศ อันตรธานไป โดยไม่มีส่วนเหลือ คือถึงความไม่เกิดขึ้นเป็นธรรม.
บทว่า **นิโรธิ สยฺยุยา** ได้แก่ สัจญญาทั้งหมด ต่างด้วยรูปสัจญญาเป็นต้น.
เพราะมีรูปายคนะเป็นต้นเป็นอารมณ์ ดับไปแล้วโดยการดับสนิท หา
ปฏิสนธิมิได้. บทว่า **เวทนา สติภวิสุ สพฺพวา** ได้แก่ เวทนา แม้
ทั้งหมด คือ วิปากเวทนาและกิริยาเวทนา ได้เป็นธรรมชาติเย็น เพราะ
ไม่มีความกระวนกระวายแห่งเวทนา แม้มีประมาณเท่าอณูหนึ่ง เพราะ

ดับสนิทด้วยการดับหาปฏิสนธิมิได้. แต่กุศลเวทนาและอกุศลเวทนา ถึงความดับสนิทในขณะที่แห่งอรรถผลทีเดียว. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า สัตริหีสุ เว้นจากความเย็น ดังนี้ก็มี, อธิบายว่า ได้เป็นธรรมชาติสงบดับไป. บทว่า วุปลสมীสุ สงฺขารา ความว่า ธรรมคือสังขารชั้น มีผัสสะเป็นต้นแม้ทั้งหมด ต่างโดยวิบากและกิริยา สงบแล้วโดยพิเศษทีเดียว เพราะดับสนิทด้วยการดับสนิทโดยหาปฏิสนธิมิได้นั่นเอง. บทว่า วิญญาณํ อตฺตมาคฺคา ความว่า แม้วิญญาณทั้งหมดต่างโดยวิบากและกิริยา ได้ถึงการตั้งอยู่ไม่ได้ คือ ความพินาศ ได้แก่ ความขาดสูญ เพราะดับสนิทโดยหาปฏิสนธิมิได้นั่นแล.

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทาน อันเปล่งออกด้วยกำลังแห่งปีติ เพราะอาศัยความที่ชั้นทั้ง ๕ ของท่านพระทัฬหฬลบุตรดับสนิท ด้วยการดับหาปฏิสนธิมิได้ เหมือนไฟทั้งหมดเชื้อจะนั้น เพราะดับอุปาทานคือกิเลสและอภิสังขารในกาลก่อน ได้โดยสิ้นเชิงแล.

จบอรรถกถาปฐมทัฬหฬสูตรที่ ๘

๑๐. ทุตติยทัฬหฬสูตร

ว่าด้วยปรินิพพานบนอากาศเก้าถ่านไม่ปรากฏ

[๑๗๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น

ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระทัฬหะมัลลบุตรเหาะขึ้นไปสู่เวหาส นั่งขัดสมาธิเข้าสมาบัติมีเตโชธาตุเป็นอารมณ์อยู่ในอากาศกลางหาว ออกจากสมาบัติแล้วปรินิพพาน เมื่อสรีระถูกไฟเผาไหม้อยู่ เถ้าไม่ปรากฏ เขม่าก็ไม่ปรากฏเหมือนเนยใสหรือน้ำมันถูกไฟเผาไหม้อยู่ เถ้าไม่ปรากฏเลย เขม่าก็ไม่มีปรากฏฉะนั้น.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

คติของพระชีณาสพทั้งหลาย ผู้หลุดพ้นแล้ว
โดยชอบ ข้ามเครื่องผูกคือกามโธมะได้แล้ว ถึงแล้ว
ซึ่งความสุขอันหาความหวั่นไหวมิได้ ไม่มีเพื่อจะ
บัญญัติ เหมือนนคติแห่งไฟลูกโพลงอยู่ที่ภาชนะ
ตำริดเป็นต้น อันนายช่างเหล็กตีด้วยค้อนเหล็ก ดับ
สนิท ย่อมรู้ไม่ได้ฉะนั้น.

จบทุติยทัฬหสูตรที่ ๑๐

จบปาฏลิกามิยวรรคที่ ๘

อรรถกถาทุติยทัฬหสูตร

ทุติยทัฬหสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ตตร โข ภควา ภิกขุ อามนุเตสิ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นประทับอยู่ตามพอพระทัยในกรุงราชคฤห์ เมื่อจะเสด็จ

ไปในชนบท เสด็จถึงกรุงสาวัตถี โดยลำดับนั้นแล ประทับอยู่ในพระ-
เชตวัน เพื่อจะแสดงการที่พระทัฬหฬลบุตรปรินิพพาน อันยังไม่ประจักษ์
ให้ประจักษ์แก่พวกภิกษุ. และเพื่อให้ปุถุชนผู้เห็นห่างจากความเคารพใน
พระเถระ โดยการกล่าวคู่เรื่องไม่เป็นจริง ที่พวกภิกษุเมตตียะและภุมม-
ชกะกระทำไว้ ให้เกิดเป็นความนับถือมากในพระเถระ จึงได้ตรัสเรียก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตตุร นี้ เป็นเพียงนิบาต ใช้ในอรรถ
ว่า ให้ยินยอมตามถ้อยคำ. ศัพท์ว่า โข ใช้ในอรรถว่า อวชารณะ
แปลว่าห้ามข้อความอื่น. บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า ตตุร นี้ ส่อง
อรรถที่กล่าวถึงเหล่านี้ว่า ภควา ภิกขุ อามนุเตติ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า ตรัสเรียกเฉพาะพระภิกษุ. พระองค์ทรงแสดงความนี้ว่า ก็ด้วย
บทว่า โข นี้ ทรงตรัสเรียกเหมือนกัน ในการตรัสเรียก ภิกษุไม่มี
อันตรายอะไร ๆ เลย. อีกอย่างหนึ่ง. บทว่า ตตุร ได้แก่ ในอาราม
นั้น. ศัพท์ว่า โข เป็นนิบาตใช้ในอรรถว่า วจนาลังการ ประดับถ้อย
คำให้ไพเราะ. บทว่า อามนุเตติ แปลว่า ได้ตรัสเรียกแล้ว.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสเรียกเฉพาะ
ภิกษุทั้งหลาย ? ตอบว่า เพราะเป็นผู้เจริญ เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้ใกล้
ชิด เป็นผู้มิจิตตั้งมั่นด้วยจิตตลอดกาล และเพราะเป็นผู้รองรับพระธรรม-
เทศนา โดยพิเศษ.

บทว่า ภิกขโว เป็นแสดงอาการ คือการเรียกภิกษุเหล่านั้น.
บทว่า ภทฺตุเต เป็นบทที่พวกภิกษุผู้ถูกตรัสเรียก ถวายคำตอบแด่พระ
ศาสดาโดยเคารพ. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสเรียก จึงตรัสเรียกภิกษุ
เหล่านั้น ในบรรดาคำเหล่านั้น ด้วยคำว่า ภิกขโว. ภิกษุเหล่านั้นเมื่อ

จะทูลก็ทูลตอบว่า **ภทนต์**. อีกอย่างหนึ่ง ด้วยคำว่า **ภิกขโว** นี้ ซึ่ง
เป็นพระดำรัสอันอิงอาศัยพระหทัยอันเยือกเย็น บันดาลให้เกิดพระกรุณา
เป็นประธาน พระองค์ทรงให้ภิกษุเหล่านั้นกลับจากการมนสิการกรรมฐาน
และพิจารณาธรรมเป็นต้นแล้ว ให้ผินหน้ามาหาพระองค์. ด้วยคำว่า
ภทนต์ นี้ ซึ่งเป็นคำแสดงถึงความเอื้อเฟื้อ ความนับถือมาก และความ
เคารพในพระศาสดา ภิกษุเหล่านั้นจึงประกาศถึงความที่ตนเป็นผู้ฟังด้วย
ดี และความที่ตนมีความเคารพในการรับพระโอวาท. บทว่า **ภควโต**
ปจฺจุสฺสโสสุ ความว่า ภิกษุเหล่านั้นฟังตอบ คือให้เกิดความต้องการ
เพื่อจะฟังพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระสูตรทั้งสิ้นนี้ คือที่กล่าวกล่าวอยู่ในบัดนี้.
คำมีอาทิว่า **ทพฺพสฺส ภิกขเว มลฺลปฺตฺตสฺส** ดังนี้ มีเนื้อความดังกล่าว
ในสูตรติดกันนั้นแล. แม้ในบทว่า **เอตมตฺถ** เป็นต้น ไม่มีคำที่ไม่เคย
กล่าว ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในสูตรติดกันเหมือนกัน.

ในคาถาทั้งหลาย มีวิเคราะห์ดังต่อไปนี้ บทว่า **อโยมนหตฺตสฺส**
ความว่า วัตถุชื่อว่า **อโยมนะ** เพราะเป็นเครื่องตีเหล็ก ได้แก่ ค้อน
เหล็กและทั่งเหล็กของพวกช่าง. แห่งไฟที่ถูกค้อนเหล็กนั้นตี คือทูป.
แต่อาจารย์บางพวกกล่าวอธิบายว่า บทว่า **อโยมนหตฺตสฺส** ได้แก่ ตีค้อน
แห่งเหล็ก. ก็ **เอว** ศัพท์ในคำว่า **อโยมนหตฺตสฺส** นั้น ได้แก่ ไฟที่ไหม้
อยู่. บทว่า **ชโลโต ชาตเวทโส** นี้ เป็นถ้อยวิภคิตี ใช้ในอรรถว่า
อนาทร. บทว่า **อนุปฺพุทฺทปฺตฺตสฺส** ความว่า เมื่อไฟสบคือมอดลง
ได้แก่ คับสนิทโดยลำดับ. บทว่า **ยถา น ฉายเต คติ** ความว่า
เหมือนคติของไฟนั้น รู้ไม่ได้. ท่านกล่าวอธิบายคำนี้ไว้ว่า เมื่อไฟถูก

ก้อนเหล็กใหญ่ มีทั้งเหล็กและก้อนเหล็กเป็นต้นกระทบอยู่ คือขจัดอยู่ หรือลูกโพลงติดภาชนะสำริดเป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง เมื่อเสียงที่เกิดขึ้นก็อย่างนั้น สงบ คือเข้าไปสงบด้วยดีโดยลำดับ คติของไฟหรือเสียง ย่อมไม่ปรากฏในที่ไหน ๆ ในทิศทั้ง ๑๐ เพราะดับสนิทโดยหาปฏิสนธิมิได้ โดยการดับปัจฉัย. บทว่า เอว สมุมา วิมุตตานํ ความว่า คติของพระ-จิณาสพทั้งหลาย ชื่อว่าผู้หลุดพ้นโดยชอบ เพราะหลุดพ้นจากอุปาทาน ๔ และอาสวะ ๔ โดยชอบ คือโดยเหตุ โดยฉวยธรรม ได้แก่ ด้วยอริยมรรค อันมีตทั้งควิมุตติและวิกขัมภณวิมุตติเป็นประธาน ลำดับนั้นนั่นแล ชื่อว่า ผู้ข้ามโอฆะอันเป็นเครื่องผูกคือกาม เพราะข้ามกาโมฆะ กล่าวคือ เครื่องผูกคือกาม และโอฆะที่เหลือ ต่างด้วยภโวฆะเป็นต้น ชื่อว่า ผู้ถึง คือบรรลु ความสุข อันเข้าไปสงบสังขารทั้งปวง กล่าวคืออนุภา-ทิสเสสนิพพาน อันชื่อว่าไม่หวั่นไหว เพราะสงบระงับกิเลส อันเป็นเหตุคืนรณด้วยดีเสียได้ และเพราะไม่สะเทือนด้วยลมคืออกิสังขาร ได้แก่ กิเลส ย่อมไม่มี คือย่อมไม่ได้เพื่อจะบัญญัติโดยไม่มีข้อที่จะพึงบัญญัติว่า นี้ชื่อว่า คติ ในบรรดาคติต่างโดยเทวดาและมนุษย์เป็นต้น อธิบายว่า ก็ท่านพระทัพพมัลลบุตรนั้น ไปสู่ภาวะที่หาบัญญัติมิได้นั้นเทียบเหมือนไฟตามที่กล่าวแล้วจะนั้น.

จบอรรถกถาทุคดียทัพพสูตรที่ ๑๐

จบปาฐลิกามิยวรรคพรรณนาที่ ๘

ก็ด้วยถ้อยคำเพียงเท่านี้

พระองค์ผู้หลุดพ้นด้วยดี จากความยึดมั่นในภพ

ผู้อันเทพและทานพนับถือแล้ว ผู้ตัดความสืบท่อแห่ง
ตัณหาได้ขาดแล้ว ผู้แสดงปีติและสังเวช ผู้ยินดีใน
การประทานพระสัทธรรม ผู้เป็นผู้นำของชาวโลก
โดยพิเศษ ทรงเปล่งอุทานใดในทีนั้น ๆ เพราะเป็น
เหตุสิ้นอุปาทาน ที่พระธรรมสังคากาจารย์รวบรวม
ทั้งหมดเข้าด้วยกันแล้ว ยกขึ้นสู่สังคายนา ร้อยกรอง
โดยชื่อว่าอุทานใด เพื่อประกาศอรรถของอุทานนั้น
ซึ่งอาศัยอรรถเก่า ๆ ที่ข้าพเจ้าเริ่มพรรณนาอรรถ
ไว้ด้วยดี อรรถพรรณนานั้น ว่าโดยชื่อ ชื่อว่าปรมัตต-
ทีปนี อันเป็นเครื่องประกาศอรรถอันยิ่งในพระสูตร
นั้นตามสมควร มีวินิจฉัยไม่ผันเพื่อ จบบริบูรณ์โดย
บาลีภาณวาร ประมาณ ๓๔ ภาณวาร ดั่งนั้น ด้วย
อานุภาพแห่งบุญที่ข้าพเจ้าได้รจนาปรมัตตทีปนีนั้น
ได้รับแล้ว ขอพระศาสนาของพระโลกนาถเจ้า จง
สว่างไสวด้วยข้อปฏิบัติมีศีลเป็นต้น อันบริสุทธิ ขอ
ปวงสัตว์จงเป็นผู้มีส่วนแห่งวิมุตติรส ขอพระศาสนา
ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จงสถิตอยู่ในโลกตลอด
กาลนาน ขอปวงสัตว์จงมีความเคารพในพระพุทธ-
ศาสนาเป็นนิตย์ ขอฝนจงตกในพื้นที่ปฐพี โดยชอบ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 805

ตามฤดูกาล ขอผู้ยินดีในพระสัทธรรม จงปกครอง
ชาวโลกโดยธรรม เทอญ.

อรรถกถาอุทาน

ที่ท่านพระธรรมปาလာจารย์ ผู้อยู่ในพรตวิหาร รจนเอาไว้
จบบริบูรณ์.

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมนิพพานสูตร ๒. ทุติยนิพพานสูตร ๓. ตติยนิพพานสูตร
๔. จตุตถนิพพานสูตร ๕. จุนทสูตร ๖. ปาฏลิกามิยสูตร ๗. ทวีธา-
ปถสูตร ๘. วิสาขาสูตร ๙. ปฐมทัฬหสูตร ๑๐. ทุติยทัฬหสูตรและ
อรรถกถา.

รวมวรรคที่มีในอุทานนี้ คือ

โพธิวรรคที่ ๑ มุจลินทวรรคที่ ๒ นันทวรรคที่ ๓ เมฆิยวรรค
ที่ ๔ โสณวรรคที่ ๕ ช้างจันทวรรคที่ ๖ จูฬวรรคที่ ๗ ปาฏลิกามิย-
วรรคที่ ๘ มีสูตร ๘๐ สูตร วรรคทั้ง ๘ นี้ พระพุทธเจ้าผู้มีพระจักขุ
ปราศจากมลทิน ทรงจำแนกไว้ดีแล้ว บัณฑิตทั้งหลายผู้มีศรัทธาแล ได้
กล่าววรรคนี้ว่า อุทาน ฉะนั้นแล.

จบอุทาน.